ऋग्वेदः सूक्तं ८.१

ऋग्वेदः - मण्डल ८

सूक्तं ८.१ सूक्तं ८.२ →

[[लेखकः :|]]

ऋ. १-२ प्रगाथो (घौरः) काण्वः, ३-२९ मेधातिथि-मेध्यातिथी काण्वौ, ३०-३३ प्लायोगिरासङ्गः, ३४ आङ्गिरसी शाश्वती ऋषिका ।

दे. इन्द्रः, ३०-३४ आसङ्गः । १-४ प्रगाथः ( ), ५-३२ बृहती, ३३-३४ त्रिष्टुप्

मा चिदन्यद्वि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।

इन्द्रमित्स्तोता वृषणं सचा सुते मुहुरुक्था च शंसत ॥१॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्षणीसहम् ।

विद्वेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनम् ॥२॥

यच्चिद्धि त्वा जना इमे नाना हवन्त ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिन्द्र भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनम् ॥३॥

वि तर्तूर्यन्ते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानाम् ।

उप क्रमस्व पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥४॥

महे चन त्वामद्रिवः परा शुल्काय देयाम् ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥५॥

वस्याँ इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुञ्जतः ।

माता च मे छदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

क्वेयथ क्वेदसि पुरुत्रा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायत्रा अगासिषुः ॥७॥

प्रास्मै गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काण्वस्योप बर्हिरासदं यासद्वज्री भिनत्पुरः ॥८॥

ये ते सन्ति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुद्रुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥९॥

आ त्वद्य सबर्दुघां हुवे गायत्रवेपसम् ।

इन्द्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुरुधारामरंकृतम् ॥१०॥

यत्तुदत्सूर एतशं वङ्कू वातस्य पर्णिना ।

वहत्कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुः त्सरद्गन्धर्वमस्तृतम् ॥११॥

य ऋते चिदभिश्रिषः पुरा जत्रुभ्य आतृदः ।

संधाता संधिं मघवा पुरूवसुरिष्कर्ता विह्रुतं पुनः ॥१२॥

मा भूम निष्ट्या इवेन्द्र त्वदरणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥१३॥

अमन्महीदनाशवोऽनुग्रासश्च वृत्रहन् ।

सकृत्सु ते महता शूर राधसा अनु स्तोमं मुदीमहि ॥१४॥

यदि स्तोमं मम श्रवदस्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पवित्रं ससृवांस आशवो मन्दन्तु तुग्र्यावृधः ॥१५॥

आ त्वद्य सधस्तुतिं वावातुः सख्युरा गहि ।

उपस्तुतिर्मघोनां प्र त्वावत्वधा ते वश्मि सुष्टुतिम् ॥१६॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।

गव्या वस्त्रेव वासयन्त इन्नरो निर्धुक्षन्वक्षणाभ्यः ॥१७॥

अध ज्मो अध वा दिवो बृहतो रोचनादधि ।

अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥१८॥

इन्द्राय सु मदिन्तमं सोमं सोता वरेण्यम् ।

शक्र एणं पीपयद्विश्वया धिया हिन्वानं न वाजयुम् ॥१९॥

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सवनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥२०॥

मदेनेषितं मदमुग्रमुग्रेण शवसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदच्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः ॥२१॥

शेवारे वार्या पुरु देवो मर्ताय दाशुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः ॥२२॥

एन्द्र याहि मत्स्व चित्रेण देव राधसा ।

सरो न प्रास्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरुरु स्फिरम् ॥२३॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहन्तु सोमपीतये ॥२४॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरी मयूरशेप्या ।

शितिपृष्ठा वहतां मध्वो अन्धसो विवक्षणस्य पीतये ॥२५॥

पिबा त्वस्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव ।

परिष्कृतस्य रसिन इयमासुतिश्चारुर्मदाय पत्यते ॥२६॥

य एको अस्ति दंसना महाँ उग्रो अभि व्रतैः ।

गमत्स शिप्री न स योषदा गमद्धवं न परि वर्जति ॥२७॥

त्वं पुरं चरिष्ण्वं वधैः शुष्णस्य सं पिणक् ।

त्वं भा अनु चरो अध द्विता यदिन्द्र हव्यो भुवः ॥२८॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमासो अवृत्सत ॥२९॥

स्तुहि स्तुहीदेते घा ते मंहिष्ठासो मघोनाम् ।

निन्दिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥३०॥

आ यदश्वान्वनन्वतः श्रद्धयाहं रथे रुहम् ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति याद्वः पशुः ॥३१॥

य ऋज्रा मह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासङ्गस्य स्वनद्रथः ॥३२॥

अध प्लायोगिरति दासदन्यानासङ्गो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।

अधोक्षणो दश मह्यं रुशन्तो नळा इव सरसो निरतिष्ठन् ॥३३॥

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुरवरम्बमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं बिभर्षि ॥३४॥

सायणभाष्यम्

॥ अथाष्टमं मण्डलम् ॥

अष्टमे मण्डले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि । तेषु 'मा चिदन्यत्' इति चतुस्त्रिंशदृचं प्रथमं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते–' मा चिच्चतुस्त्रिंशन्मेधातिथिमेध्यातिथी ऐन्द्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्वित्रिष्टुबन्तमाद्यं द्वृचं प्रगाथोऽपश्यत्स घौरः सन्भ्रातुः कण्वस्य पुत्रतामगात्(बृहद्देवता ६.३५ (https://sa.wikisource.org/s/2i2j)) प्लायोगिश्चासङ्गो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत्स मेध्यातिथये दानं दत्त्वा स्तुहि स्तुहीति चतसृभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्याङ्गिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्यैनं प्रीतान्त्यया तुष्टाव ' इति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेध्यातिथिनामानौ द्वावृषी तौ च कण्वगोत्रौ । ऋषिश्चानुक्तगोत्रः प्राङ्गत्स्यात् काण्वः' इति परिभाषितत्वात् । आद्यस्य द्वृचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयभ्रातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात् काण्वः प्रगाथाख्य ऋषिः । प्लयोगनाम्नो राज्ञः पुत्र आसङ्गाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोबलेन मेधातिथेः प्रसादात् पुमान् भूत्वा तस्मै बहु धनं दत्त्वा स्वकीयमन्तरात्मानं दत्तदानं स्तुहि स्तुहीत्यादिभिश्चतसृभिर्ऋग्भिरस्तौत् । अतस्तासामासङ्गाख्यो राजा ऋषिः । अस्यासङ्गस्य भार्याङ्गिरसः सुता शश्वत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलभ्य प्रीता सती स्वभर्तारम् 'अन्वस्य स्थूरम् ' इत्यनया स्तुतवती । अतस्तस्या ऋचः शश्वत्यृषिका । अन्त्ये द्वे त्रिष्टुभौ द्वितीयाचतुर्थ्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः । कृत्स्नस्य सूक्तस्येन्द्रो देवता । ' स्तुहि स्तुहि' इत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य स्तूयमानत्वात्तद्देवताकाः । ' अन्वस्य ' इत्यस्या आसङ्गाख्यो राजा देवता । ' या तेनोच्यते सा देवता ' इति न्यायात् । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादित एकोनत्रिंशद्विनियुक्ताः। तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं--- 'मा चिदन्यद्वि शंसतेत्येकया न त्रिंशत् ' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्य 'मा चिदन्यत्' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च---' मा चिदन्यद्वि शंसत यच्चिद्धि त्वा जना इम इति स्तोत्रियानुरूपौ ' (आश्व. श्रौ. ७.४) इति । ग्रावस्तोत्रेऽप्याद्या विनियुक्ता । सूत्रितं च- आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं मा चिदन्यद्वि शंसत' (आश्व. श्रौ. ५.१२) इति । उपकरणोत्सर्जनयोः' मण्डलादिहोमेऽप्येषा। सूत्र्यते हि-' मा चिदन्यदाग्ने याहि स्वादिष्ठया ' इति ।

मा चिं॒दन्यद्वि शं॑सत॒ सखा॑यो॒ मा रि॑षण्यत ।

इन्द्र॒मित्स्तो॑ता॒ वृष॑णं॒ सचा॑ सु॒ते मुहु॑रु॒क्था च॑ शंसत ॥१

मा । चि॒त् । अ॒न्यत् । वि । शं॒स॒त॒ । सखा॑यः । मा । रि॒ष॒ण्य॒त॒ ।

इन्द्र॑म् । इत् । स्तो॒त॒ । वृष॑णम् । सचा॑ । सु॒ते । मुहुः॑ । उ॒क्था । च॒ । शं॒स॒त॒ ॥१

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत । सखायः । मा । रिषण्यत ।

इन्द्रम् । इत् । स्तोत । वृषणम् । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत ॥१

हे “सखायः समानख्यानाः स्तोतारः इन्द्रस्तोत्रात् “अन्यत् स्तोत्रं “मा “चित् "वि “शंसत मैवोच्चारयत । “मा “रिषण्यत मा हिंसितारो भवत । अन्यदीयस्तोत्रोच्चारणेन वृथोपक्षीणा मा भवत । "सुते अभिषुते सोमे “वृषणं कामानां वर्षितारम् “इन्द्रमित् इन्द्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः “सचा सह संघीभूय “स्तोत स्तुत । हे प्रशास्त्रादयः “उक्था “च उक्थानि शस्त्राणि चेन्द्रविषयाणि यूयं “मुहुः पुनःपुनः “शंसत ॥

अ॒व॒क्र॒क्षिणं॑ वृष॒भं य॑था॒जुरं॒ गां न च॑र्षणी॒सहं॑म् ।

वि॒द्वेष॑णं सं॒वन॑नोभयंक॒रं मंहि॑ष्ठमुभया॒विनं॑म् ॥२

अ॒व॒ऽक्र॒क्षिणं॑म् । वृ॒ष॒भम् । य॒था॒ । अ॒जुरं॑म् । गाम् । न । च॒र्ष॒णि॒ऽसहं॑म् ।

वि॒ऽद्वेषं॑णम् । स॒म्ऽवनं॑ना । उ॒भ॒य॒म्ऽक॒रम् । मंहिं॑ष्ठम् । उ॒भ॒या॒विनं॑म् ॥२

अवऽक्रक्षिणम् । वृषभम् । यथा । अजुरम् । गाम् । न । चर्षणिऽसहम् ।

विऽद्वेषणम् । सम्ऽवनना । उभयम्ऽकरम् । मंहिष्ठम् । उभयाविनम् ॥२

“वृषभं “यथा वृषभमिव “अवक्रक्षिणम् अवकर्षणशीलं शत्रूणां हिंसितारम् “अजुरं जरारहितमहिंसितं वा “गां “न गामिव वृषमिव “चर्षणीसहं चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारं “विद्वेषणं विद्वेष्टारं शत्रूणां “संवनना संवननं सम्यक्संभजनीयं स्तोतृभिः “उभयंकरं निग्रहानुग्रहयोरुभयोः कर्तारं “मंहिष्ठं दातृतमम् “उभयाविनं दिव्यपार्थिवलक्षणेनोभयविधधनेनोपेतम् । यद्वा । स्थावरजङ्गमरूपेण द्विप्रकारेण रक्षितव्येनोपेतम् । अथवोभयविधैः स्तोतृभिर्यष्टृभिश्चोपेतम् । एवंविधमिन्द्रमित् स्तोतेत्यन्वयः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ‘ यच्चिद्धि त्वा ' इति प्रशास्तुर्वैकल्पिकोऽनुरूपः प्रगाथः । सूत्रं तूदाहृतम् ।।

यच्चि॒द्धि त्वा॒ जना॑ इ॒मे नाना॒ हव॑न्त ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माकं॒ ब्रह्मे॒दमि॑न्द्र भूतु॒ तेऽहा॒ विश्वा॑ च॒ वर्ध॑नम् ॥३

यत् । चि॒त् । हि । त्वा॒ । जनाः॑ । इ॒मे । नाना॑ । हव॑न्ते । ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माकं॑म् । ब्रह्म॑ । इ॒दम् । इ॒न्द्र॒ । भू॒तु॒ । ते॒ । अहा॑ । विश्वा॑ । च॒ । वर्ध॑नम् ॥३

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकम् । ब्रह्म । इदम् । इन्द्र । भूतु । ते । अहा । विश्वा । च । वर्धनम् ॥३

"इमे दृश्यमानाः सर्वे "जनाः हे इन्द्र त्वाम् "ऊतये रक्षणाय तर्पणाय वा "नाना पृथक्पृथक् "यच्चित् यद्यपि "हवन्ते स्तुवन्ति । "हि इति पूरणः । तथापि "अस्माकम् "इदं "ब्रह्म स्तोत्रमेव हे "इन्द्र "ते तव "वर्धनं वर्धकं "भूतु भवतु । न केवलमिदानीमेव अपि तु "विश्वा "अहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु "च इदमेव स्तोत्रं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

वि त॑र्तूर्यन्ते मघवन्विप॒श्चितो॒ऽर्यो विपो॒ जना॑नाम् ।

उप॑ क्रमस्व पु॒रु॒रूप॒मा भ॑र॒ वाज॒ं नेदि॑ष्ठमू॒तये॑ ॥४

वि । त॒र्तू॒र्य॒न्ते॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । वि॒प॒ःऽचित॑ः । अ॒र्यः । विप॑ः । जना॑नाम् ।

उप॑ । क्र॒म॒स्व॒ । पु॒रु॒ऽरूप॑म् । आ । भ॒र॒ । वाज॑म् । नेदि॑ष्ठम् । ऊ॒तये॑ ॥४

वि । तर्तूर्यन्ते । मघऽवन् । विपःऽचितः । अर्यः । विपः । जनानाम् ।

उप । क्रमस्व । पुरुऽरूपम् । आ । भर । वाजम् । नेदिष्ठम् । ऊतये ॥४

हे "मघवन् धनवन्निन्द्र "विपश्चितः विद्वांसस्त्वदीयाः स्तोतारः "अर्यः अभिगन्तारः "जनानां शत्रूणां "विपः वेपयितारः सन्तः "वि "तर्तूर्यन्ते भृशमापदो वितरन्ति अतिक्रामन्ति । तादृशस्त्वम् "उप "क्रमस्व उपगच्छास्मान् । "पुरुरूपं बहुरूपम् नेदिष्ठम् अन्तिकतमं "वाजम् अन्नम् "ऊतये तर्पणाय "आ "भर अस्मभ्यम् ॥

म॒हे च॒न त्वाम॑द्रिव॒ः परा॑ शु॒ल्काय॑ देयाम् ।

न स॒हस्रा॑य॒ नायुता॑य वज्रिवो॒ न श॒ताय॑ शतामघ ॥५

म॒हे । च॒न । त्वाम् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । परा॑ । शु॒ल्काय॑ । दे॒या॒म् ।

न । स॒हस्रा॑य । न । अ॒युता॑य । व॒ज्रि॒ऽव॒ः । न । श॒ताय॑ । श॒त॒ऽम॒घ॒ ॥५

महे । चन । त्वाम् । अद्रिऽवः । परा । शुल्काय । देयाम् ।

न । सहस्राय । न । अयुताय । वज्रिऽवः । न । शताय । शतऽमघ ॥५

हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र "त्वाम् । "चन इति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । "महे च महतेऽपि "शुल्काय मूल्याय न "परा "देयां न विक्रीणानि । हे "वज्रिवः वज्रहस्तेन्द्र "सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय "न परा देयाम् । "अयुताय दशसहस्राय च शुल्काय "न परा देयाम् । हे "शतामघ बहुधनेन्द्र "शताय । बहुनामैतत् । अपरिमिताय च धनाय "न परा देयां न विक्रीणानि । उक्तसंख्याद्धनादपि त्वं मम प्रियतमोऽसीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

वस्याँ॑ इन्द्रासि मे पि॒तुरु॒त भ्राातु॒रभु॑ञ्जतः ।

मा॒ता च॑ मे छदयथः स॒मा व॑सो वसुत्व॒नाय॒ राध॑से ॥६

वस्या॑न् । इ॒न्द्र॒ । अ॒सि॒ । मे॒ । पि॒तुः । उ॒त । भ्रातुः॑ । अभु॑ञ्जतः ।

मा॒ता । च॒ । मे॒ । छ॒द॒य॒थ॒ः । स॒मा । व॒सो॒ इति॑ । व॒सु॒ऽत्व॒नाय॑ । राध॑से ॥६

वस्यान् । इन्द्र । असि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुञ्जतः ।

माता । च । मे । छदयथः । समा । वसो इति । वसुऽत्वनाय । राधसे ॥६

हे “इन्द्र त्वं “मे मदीयात् “पितुः जनकादपि “वस्यान् वसीयान् वसुमत्तरः “असि । "उत अपि च “अभुञ्जतः अपालयतो मम “भ्रातुः अपि वसीयस्त्वमधिकोऽसि । हे “वसो वासकेन्द्र “मे मदीया “माता “च त्वं च “समा समौ समानौ सन्तौ । “पुमान् स्त्रिया' (पा. सू. १. २. ६७) इति पुंसः शेषः। “छदयथः । अर्चतिकर्मायम्। मां पूजितं कुरुथः । किमर्थम् । “वसुत्वनाय व्यापनाय "राधसे धनाय च । उभयोर्लाभायेत्यर्थः ॥

क्वे॑यथ॒ क्वेद॑सि पुरु॒त्रा चि॒द्धि ते॒ मनः॑ ।

अल॑र्षि युध्म खजकृत्पुरंदर॒ प्र गा॑य॒त्रा अ॑गासिषुः ॥७

क्व॑ । इ॒य॒थ॒ । क्व॑ । इत् । अ॒सि॒ । पु॒रु॒ऽत्रा । चि॒त् । हि । ते॒ । मनः॑ ।

अल॑र्षि । यु॒ध्म॒ । ख॒ज॒ऽकृ॒त् । पु॒र॒म्ऽद॒र॒ । प्र । गा॒य॒त्राः । अ॒गा॒सि॒षु॒ः ॥७

क्व । इयथ । क्व । इत् । असि । पुरुऽत्रा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुरम्ऽदर । प्र । गायत्राः । अगासिषुः ॥७

हे इन्द्र “क्व कुत्र देशे "इयथ गतवानसि पुरा । "क्वेत् कुत्र च “असि भवसि । इदानीं वर्तसे । “पुरुत्रा “चिद्धि बहुषु हि यजमानेषु “ते त्वदीयं “मनः संचरति । हे “युध्म युद्धकुशल “खजकृत् युद्धस्य कर्तर्हे “पुरंदर आसुरीणां पुरां दारयितर्हे इन्द्र “अलर्षि आगच्छ । “गायत्राः गानकुशला अस्मदीयाः स्तोतारः “प्र “अगासिषुः प्रगायन्ति स्तुवन्ति । ‘ अलर्षि' इत्येतत् दाधर्त्यादौ (पा. सू. ७. ४. ६५) इयर्तेर्निपात्यते ॥

प्रास्मै॑ गाय॒त्रम॑र्चत वा॒वातु॒र्यः पु॑रंद॒रः ।

याभिः॑ का॒ण्वस्योप॑ ब॒र्हिरा॒सदं॒ यास॑द्व॒ज्री भि॒नत्पुरः॑ ॥८

प्र । अ॒स्मै॒ । गा॒य॒त्रम् । अ॒र्च॒त॒ । व॒वातुः॑ । यः । पु॒र॒म्ऽद॒रः ।

याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आऽसदम् । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥८

प्र । अस्मै । गायत्रम् । अर्चत । ववातुः । यः । पुरम्ऽदरः ।

याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आऽसदम् । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥८

“अस्मै इन्द्राय “गायत्रं गातव्यं साम गायत्रसंज्ञं वा “प्र “अर्चत प्रगायत । “पुरंदरः पुरां दारयिता "यः इन्द्रः “वावातुः वननीयः संभजनीयः । यद्वा वावातुः संभक्तुः स्तोतुः य इन्द्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता। “याभिः ऋग्भिः “काण्वस्य कण्वपुत्रस्य मेधातिथेर्मेध्यातिथेश्च “बर्हिः यज्ञम् “उप “आसदम् उपासत्तुमुपगन्तुं “यासत् गच्छेत् "वज्री वज्रयुक्तः सन् । याभिश्च ऋग्भिः स्तूयमानः सन् “पुरः शात्रवीः “भिनत् भिन्द्यात् । तास्वृक्षु गायत्रं साम गायतेत्यर्थः ॥

ये ते सन्ति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुद्रुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥९

ये । ते । सन्ति । दशऽग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुऽद्रुवः । तेभिः । नः । तूयम् । आ । गहि ॥९

ये । ते । सन्ति । दशऽग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुऽद्रुवः । तेभिः । नः । तूयम् । आ । गहि ॥९

हे इन्द्र "दशग्विनः दशयोजनगामिनः “ये अश्वाः "ते तव “सन्ति विद्यन्ते । “ये चान्ये “शतिनः शतसंख्याकाः “सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः सन्ति । “ये “ते त्वदीयाः “अश्वासः अश्वाः “वृषणः सेचनसमर्था युवानः “रघुद्रुवः शीघ्रगामिनश्च । “तेभिः तैः सर्वैरश्वैः “नः अस्मान् "तूयं क्षिप्रम् “आ “गहि आगच्छ ॥

आ त्व१द्य सबर्दुघां हुवे गायत्रवेपसम् ।

इन्द्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुरुधारामरंकृतम् ॥१०

आ । तु । अद्य । सबःऽदुघाम् । हुवे । गायत्रऽवेपसम् ।

इन्द्रम् । धेनुम् । सुऽदुघाम् । अन्याम् । इषम् । उरुऽधाराम् । अरम्ऽकृतम् ॥१०

आ । तु । अद्य । सबःऽदुघाम् । हुवे । गायत्रऽवेपसम् ।

इन्द्रम् । धेनुम् । सुऽदुघाम् । अन्याम् । इषम् । उरुऽधाराम् । अरम्ऽकृतम् ॥१०

अनयेन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तौति । “अद्य इदानीं “धेनुं धेनुरूपम् “इन्द्रं “तु क्षिप्रम् “आ “हुवे आह्वये। कीदृशीं धेनुम् । "सबर्दुघां पयसो दोग्ध्रीं “गायत्रवेपसं प्रशस्यवेगां “सुदुघां सुखेन दोग्धुं शक्याम् । “अन्याम् उक्तविलक्षणाम् “उरुधारां बहूदकधाराम् “इषम् एषणीयां वृष्टिम् । एतद्रूपेण वर्तमानम् "अरंकृतम् अलंकर्तारं पर्याप्तकारिणं वेन्द्रं चाह्वये ॥ ॥ ११ ॥

यत्तु॒दत्सूर॒ एत॑शं व॒ङ्कू वात॑स्य प॒र्णिना॑ ।

वह॒त्कुत्स॑मार्जुने॒यं श॒तक्र॑तुः त्सर॑द्गन्ध॒र्वमस्तृ॑तम् ॥११

यत् । तु॒दत् । सूरः॑ । एत॑शम् । व॒ङ्कू इति॑ । वात॑स्य । प॒र्णिना॑ ।

वह॑त् । कुत्स॑म् । आ॒र्जु॒ने॒यम् । श॒तऽक्र॑तुः । त्सर॑त् । ग॒न्ध॒र्वम् । अस्तृ॑तम् ॥११

यत् । तुदत् । सूरः । एतशम् । वङ्कू इति । वातस्य । पर्णिना ।

वहत् । कुत्सम् । आर्जुनेयम् । शतऽक्रतुः । त्सरत् । गन्धर्वम् । अस्तृतम् ॥११

“सूरः सूर्यः “एतशम् एतत्संज्ञं राजर्षिं “यत् यदा “तुदत् अव्यथयत् तदानीमेतशं रक्षितुं “वङ्कू वक्रगामिनौ “वातस्य वायोः सदृशौ “पर्णिना पर्णिनौ पतनवन्तावीदृशावश्वौ “शतक्रतुः बहुविधकर्मेन्द्रः "आर्जुनेयम् अर्जुन्याः पुत्रं “कुत्सम् ऋषिं “वहत् अवहत् अनयत् । कुत्सेन सार्धं समानं रथमारुह्यैतशरक्षणायागच्छदित्यर्थः। तथा च निगमान्तरं- प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिन्द्रः' (ऋ. सं. १. ६१. १५) इति । “गन्धर्वं गवां रश्मीनां धर्तारं सूर्यम् “अस्तृतं केनाप्यहिंसितं “त्सरत् अत्सरत् । छद्मगत्यागच्छत् । सूर्येण योद्धुं गतवानित्यर्थः ॥

य ऋ॒ते चि॑दभि॒श्रिषः॑ पु॒रा ज॒त्रुभ्य॑ आ॒तृदः॑ ।

संधा॑ता सं॒धिं म॒घवा॑ पुरू॒वसु॒रिष्क॑र्ता॒ विह्रु॑तं॒ पुनः॑ ॥१२

यः । ऋ॒ते । चि॒त् । अ॒भि॒ऽश्रिषः॑ । पु॒रा । ज॒त्रुऽभ्यः॑ । आ॒ऽतृदः॑ ।

सम्ऽधा॑ता । स॒म्ऽधिम् । म॒घऽवा॑ । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । इष्क॑र्ता । विऽह्रु॑तम् । पुन॒रिति॑ ॥१२

यः । ऋते । चित् । अभिऽश्रिषः । पुरा । जत्रुऽभ्यः । आऽतृदः ।

सम्ऽधाता । सम्ऽधिम् । मघऽवा । पुरुऽवसुः । इष्कर्ता । विऽह्रुतम् । पुनरिति ॥१२

"यः इन्द्रः “अभिश्रिषः अभिश्लिषोऽभिश्लेषणात् संधानद्रव्यात् "ऋते “चित् विनापि “जत्रुभ्यः ग्रीवाभ्यः सकाशात् "आतृदः आतर्दनात् आ रुधिरनिःस्रवणात् "पुरा पूर्वमेव “संधिं संधातव्यं तं “संधाता संयोजयिता भवति “मघवा धनवान् “पुरूवसुः बहुधनः स इन्द्रः “विह्रुतं विच्छिन्नं तं “पुनः “इष्कर्ता संस्कर्ता भवति ।।

मा भू॑म॒ निष्ट्या॑ इ॒वेन्द्र॒ त्वदर॑णा इव ।

वना॑नि॒ न प्र॑जहि॒तान्य॑द्रिवो दु॒रोषा॑सो अमन्महि ॥१३

मा । भू॒म॒ । निष्ट्याः॑ऽइव । इन्द्र॑ । त्वत् । अर॑णाःऽइव ।

वना॑नि । न । प्र॒ऽज॒हि॒तानि॑ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । दु॒रोषा॑सः । अ॒म॒न्म॒हि॒ ॥१३

मा । भूम । निष्ट्याःऽइव । इन्द्र । त्वत् । अरणाःऽइव ।

वनानि । न । प्रऽजहितानि । अद्रिऽवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥१३

हे "इन्द्र "त्वत् त्वत्तः त्वत्प्रसादात् "निष्ट्याइव। नीचैर्भूता हीना निष्ट्याः । त इव वयं "मा "भूम । तथा "अरणाइव अरमणा दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च "प्रजहितानि प्रक्षीणानि शाखादिभिर्वियुक्तानि "वनानि "न वृक्षजातानीव वयं पुत्रादिभिर्वियुक्ता मा भूम । हे "अद्रिवः वज़्वन्निन्द्र "दुरोषासः ओषितुमन्यैर्दग्धुमशक्या दुर्येषु गृहेषु निवसन्तो वा वयम् "अमन्महि त्वां स्तुमः॥

अम॑न्म॒हीद॑ना॒शवो॑ऽनु॒ग्रास॑श्च वृत्रहन् ।

स॒कृत्सु ते॑ मह॒ता शू॑र॒ राध॑सा॒ अनु॒ स्तोमं॑ मुदीमहि ॥१४

अम॑न्महि । इत् । अ॒ना॒शवः॑ । अ॒नु॒ग्रासः॑ । च॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

स॒कृत् । सु । ते॒ । म॒ह॒ता । शू॒र॒ । राध॑सा । अनु॑ । स्तोम॑म् । मु॒दी॒म॒हि॒ ॥१४

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुग्रासः । च । वृत्रऽहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमम् । मुदीमहि ॥१४

हे "वृत्रहन् वृत्रस्यासुरस्य हन्तरिन्द्र "अनाशवः अशीघ्रा अत्वरमाणाः "अनुग्रासः अनुग्रा अनुद्गूर्णाः "च सन्तो वयं भक्तिश्रद्धापुरःसरं शनैस्त्वाम् "अमन्महीत् स्तुम एव । हे "शूर वीर्यवन्निन्द्र "ते त्वदर्थं "सकृत् एकवारमपि "महता प्रभूतेन "राधसा धनेन हविर्लक्षणेन सह "सु शोभनं "स्तोमं स्तोत्रम् "अनु "मुदीमहि अनुमोदेमहि । अनुब्रवामेत्यर्थः ॥

यदि॒ स्तोमं॒ मम॒ श्रव॑द॒स्माक॒मिन्द्र॒मिन्द॑वः ।

ति॒रः प॒वित्रं॑ ससृ॒वांस॑ आ॒शवो॒ मन्द॑न्तु तुग्र्या॒वृध॑ः ॥१५

यदि॑ । स्तोम॑म् । मम॑ । श्रव॑त् । अ॒स्माक॑म् । इन्द्र॑म् । इन्द॑वः ।

ति॒रः । प॒वित्र॑म् । स॒सृ॒ऽवांसः॑ । आ॒शवः॑ । मन्द॑न्तु । तु॒ग्र्य॒ऽवृधः॑ ॥१५

यदि । स्तोमम् । मम । श्रवत् । अस्माकम् । इन्द्रम् । इन्दवः ।

तिरः । पवित्रम् । ससृऽवांसः । आशवः । मन्दन्तु । तुग्र्यऽवृधः ॥१५

अयमिन्द्रः “मम मदीयं स्तोत्रं “यदि “श्रवत् शृणुयात् तदानीं तम् “इन्द्रम् “अस्माकम् अस्मदीयाः “इन्दवः सोमाः "मदन्तु मादयन्तु हर्षयन्तु । कीदृशाः सोमाः। “तिरः तिर्यगवस्थितं “पवित्रं पवनसाधनं दशापवित्रं “ससृवांसः प्राप्तवन्तः । दशापवित्रेण पूता इत्यर्थः । “आशवः शीघ्रं मदजनकाः "तुग्र्यावृधः तुग्र्याभिर्वसतीवर्येकधनाख्याभिरद्भिर्वर्धमानाः ॥ ॥ १२ ॥

आ त्व१॒द्य स॒धस्तु॑तिं वा॒वातु॒ः सख्यु॒रा ग॑हि ।

उप॑स्तुतिर्म॒घोनां॒ प्र त्वा॑व॒त्वधा॑ ते वश्मि सुष्टु॒तिम् ॥१६

आ । तु । अ॒द्य । स॒धऽस्तु॑तिम् । व॒वातु॑ः । सख्यु॑ः । आ । ग॒हि॒ ।

उप॑ऽस्तुतिः । म॒घोना॑म् । प्र । त्वा॒ । अ॒व॒तु॒ । अध॑ । ते॒ । व॒श्मि॒ । सु॒ऽस्तु॒तिम् ॥१६

आ । तु । अद्य । सधऽस्तुतिम् । ववातुः । सख्युः । आ । गहि ।

उपऽस्तुतिः । मघोनाम् । प्र । त्वा । अवतु । अध । ते । वश्मि । सुऽस्तुतिम् ॥१६

हे इन्द्र “वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य “सख्युः स्तोतुः “सधस्तुतिम् अन्यैर्ऋत्विग्भिः सह क्रियमाणां स्तुतिम् “अद्य इदानीं “तु क्षिप्रम् “आ “गहि आगच्छ । “मघोनां हविष्मतामन्येषामपि यजमानानाम् “उपस्तुतिः स्तोत्रं “त्वा त्वां “प्र “अवतु प्रगच्छतु प्रतर्पयतु वा। “अध अधुना “सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि “वश्मि कामये ।।

सोता॒ हि सोम॒मद्रि॑भि॒रेमे॑नम॒प्सु धा॑वत ।

ग॒व्या वस्त्रे॑व वा॒सय॑न्त॒ इन्नरो॒ निर्धु॑क्षन्व॒क्षणा॑भ्यः ॥१७

सोत॑ । हि । सोम॑म् । अद्रि॑ऽभिः । आ । ई॒म् । ए॒न॒म् । अ॒प्ऽसु । धा॒व॒त॒ ।

ग॒व्या । वस्त्रा॑ऽइव । वा॒सय॑न्तः । इत् । नर॑ः । निः । धु॒क्ष॒न् । व॒क्षणा॑भ्यः ॥१७

सोत । हि । सोमम् । अद्रिऽभिः । आ । ईम् । एनम् । अप्ऽसु । धावत ।

गव्या । वस्त्राऽइव । वासयन्तः । इत् । नरः । निः । धुक्षन् । वक्षणाभ्यः ॥१७

हे अध्वर्यवः “अद्रिभिः ग्रावभिः “सोमं “सोत । हिरवधारणे । अभिषुणुतैव। “एनम् इमम् “अप्सु वसतीवरीषु “आ “धावत । अस्य सोमस्य धवनं कुरुत । अदाभ्यग्रहे हिमादासुत इत्यादिभिर्मन्त्रैर्वसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य क्रियते । तत् कुरुतेत्यर्थः । “गव्या गवि भवानि “वस्त्रेव वस्त्राण्याच्छादकानि चर्माणीव मेघान “वासयन्त “इत् आच्छादयन्त एव “नरः नेतार इन्द्रस्यानुचरा मरुतः “वक्षणाभ्यः नदीभ्यो नदीनामर्थाय “निर्धुक्षन् उदकानि निर्दुहन्ति क्षारयन्ति । यत एवमतः कारणादिन्द्रयागाय सोममद्रिभिरभिषुणुतैव । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

अध॒ ज्मो अध॑ वा दि॒वो बृ॑ह॒तो रो॑च॒नादधि॑ ।

अ॒या व॑र्धस्व त॒न्वा॑ गि॒रा ममा जा॒ता सु॑क्रतो पृण ॥१८

अध॑ । ज्मः । अध॑ । वा॒ । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । रो॒च॒नात् । अधि॑ ।

अ॒या । व॒र्ध॒स्व॒ । त॒न्वा॑ । गि॒रा । मम॑ । आ । जा॒ता । सु॒क्र॒तो॒ इति॑ सु॒ऽक्र॒तो । पृ॒ण॒ ॥१८

अध । ज्मः । अध । वा । दिवः । बृहतः । रोचनात् । अधि ।

अया । वर्धस्व । तन्वा । गिरा । मम । आ । जाता । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । पृण ॥१८

हे इन्द्र “अध अधुना “ज्मः । जमन्ति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशात् “अध “वा अपि वा “दिवः अन्तरिक्षात् "बृहतः महतः “रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानात् स्वर्गाद्वा आगत्य । अधिः पञ्चम्यर्थानुवादी । “अया अनया “तन्वा ततया विस्तृतया “मम मदीयया “गिरा स्तुत्या “वर्धस्व वृद्धो भव । हे “सुक्रतो शोभनकर्मवन्निन्द्र "जाता जातानस्मदीयान् जनान् “आ “पृण अभिलषितैः फलैरापूरय ॥

इन्द्रा॑य॒ सु म॒दिन्त॑मं॒ सोमं॑ सोता॒ वरे॑ण्यम् ।

श॒क्र ए॑णं पीपय॒द्विश्व॑या धि॒या हि॑न्वा॒नं न वा॑ज॒युम् ॥१९

इन्द्रा॑य । सु । म॒दिन्ऽत॑मम् । सोम॑म् । सो॒त॒ । वरे॑ण्यम् ।

श॒क्रः । ए॒न॒म् । पी॒प॒य॒त् । विश्व॑या । धि॒या । हि॒न्वा॒नम् । न । वा॒ज॒ऽयुम् ॥१९

इन्द्राय । सु । मदिन्ऽतमम् । सोमम् । सोत । वरेण्यम् ।

शक्रः । एनम् । पीपयत् । विश्वया । धिया । हिन्वानम् । न । वाजऽयुम् ॥१९

हे अध्वर्यवः “इन्द्राय इन्द्रार्थं “मदिन्तमं मादयितृतमं “वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं “सोमं “सु “सोत अभिषुणुत । कुत इत्यत आह । “शक्रः इन्द्रः “विश्वया “धिया सर्वया क्रिययाग्निष्टोमादिलक्षणया “हिन्वानं प्रीणयन्तं “वाजयुम् अन्नमात्मन इच्छन्तम् “एनं यजमानम् । “न इति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति “पीपयत् वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इन्द्राय सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

मा त्वा॒ सोम॑स्य॒ गल्द॑या॒ सदा॒ याच॑न्न॒हं गि॒रा ।

भूर्णिं॑ मृ॒गं न सव॑नेषु चुक्रुधं॒ क ईशा॑नं॒ न या॑चिषत् ॥२०

मा । त्वा॒ । सोम॑स्य । गल्द॑या । सदा॑ । याच॑न् । अ॒हम् । गि॒रा ।

भूर्णि॑म् । मृ॒गम् । न । सव॑नेषु । चु॒क्रु॒ध॒म् । कः । ईशा॑नम् । न । या॒चि॒षत् ॥२०

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहम् । गिरा ।

भूर्णिम् । मृगम् । न । सवनेषु । चुक्रुधम् । कः । ईशानम् । न । याचिषत् ॥२०

हे इन्द्र त्वां “सवनेषु यज्ञेषु “सोमस्य “गल्दया गालनेनास्रावणेन “गिरा स्तुत्या च युक्तः “अहं “सदा सर्वदा “याचन् याचमानः सन् “मा “चुक्रुधं मा क्रोधयानि । बहुशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमस्य गालनेन स्तुत्या चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वाम् । “भूर्णिं भर्तारं “मृगं “न सिंहमिव भीमम् । स्वामिन इन्द्रस्य याचने लौकिकन्यायं दर्शयति । लोके “कः वा पुरुषः “ईशानम् ईश्वरं स्वामिनं “न “याचिषत् न याचेत । सर्व एव हि याचते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥ ॥ १३ ॥

मदे॑नेषि॒तं मद॑मु॒ग्रमु॒ग्रेण॒ शव॑सा ।

विश्वे॑षां तरु॒तारं॑ मद॒च्युत॒ं मदे॒ हि ष्मा॒ ददा॑ति नः ॥२१

मदे॑न । इ॒षि॒तम् । मद॑म् । उ॒ग्रम् । उ॒ग्रेण॑ । शव॑सा ।

विश्वे॑षाम् । त॒रु॒तार॑म् । म॒द॒ऽच्युत॑म् । मदे॑ । हि । स्म॒ । ददा॑ति । न॒ः ॥२१

मदेन । इषितम् । मदम् । उग्रम् । उग्रेण । शवसा ।

विश्वेषाम् । तरुतारम् । मदऽच्युतम् । मदे । हि । स्म । ददाति । नः ॥२१

“मदेन मादयित्रा स्तोत्रा “इषितं प्रेषितं “मदं मदकरं सोमम् “उग्रम् उद्गूर्णं रसम् “उग्रेण उद्गूर्णेनाधिकेन “शवसा बलेन युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च "विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां “तरुतारं तरीतारं जेतारं “मदच्युतं मदस्य शत्रूणां गर्वस्य च्यावयितारं पुत्रं “मदे सोमपानेन जनिते हर्षे सति “नः अस्मभ्यं “ददाति “हि “ष्म ददाति खलु । अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

शेवा॑रे॒ वार्या॑ पु॒रु दे॒वो मर्ता॑य दा॒शुषे॑ ।

स सु॑न्व॒ते च॑ स्तुव॒ते च॑ रासते वि॒श्वगू॑र्तो अरिष्टु॒तः ॥२२

शेवा॑रे । वार्या॑ । पु॒रु । दे॒वः । मर्ता॑य । दा॒शुषे॑ ।

सः । सु॒न्व॒ते । च॒ । स्तु॒व॒ते । च॒ । रा॒स॒ते॒ । वि॒श्वऽगू॑र्तः । अ॒रि॒ऽस्तु॒तः ॥२२

शेवारे । वार्या । पुरु । देवः । मर्ताय । दाशुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूर्तः । अरिऽस्तुतः ॥२२

“शेवारे । शेवं सुखम् । तस्य गमके यज्ञे “दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय “पुरु पुरूणि बहूनि वार्याणि वरणीयानि धनानि “देवः दानादिगुणयुक्त इन्द्रः “रासते ददाति । “सः एव “सुन्वते “च सोमाभिषवं कुर्वते च “स्तुवते “च स्तोत्रं कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । “विश्वगूर्तः विश्वेषु सर्वेषु कार्येषुद्यतः स्वतः प्रवृत्तः “अरिष्टुतः अरिभिः प्रेरयितृभिः प्रशस्तः ॥

एन्द्रं याहि मत्स्वं चित्रेणं देव राधंसा ।

सरो न प्रांस्युदरं सपींतिभिरा सोमेंभिरुरु स्फिरम् ॥२३

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्वं । चित्रेणं । देव । राधंसा ।

सरः । न । प्रासि । उदरंम् । सपींतिऽभिः । आ । सोमेंभिः । उरु । स्फिरम् ॥२३

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्व । चित्रेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्रासि । उदरम् । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरम् ॥२३

हे "इन्द्र "आ "याहि आगच्छ । हे "देव द्योतमान "चित्रेण दर्शनीयेन "राधसा धनेन सोमलक्षणेन "मत्स्व माद्य । "सपीतिभिः मरुद्भिः सह पीयमानैः "सोमेभिः सोमैः "उरु विस्तीर्णं "स्फिरं वृद्धम् "उदरम् आत्मीयं जठरं "सरो "न सर इव "आ "प्रासि आपूरय । 'प्रा पूरणे' । आदादिकः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने ब्रह्मशस्त्रे ' आ त्वा' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्र्यते हि-'आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा सूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः' (आश्व. श्रौ. ७.४) इति ॥

आ त्वां सहस्रमा शतं युक्ता रथें हिरण्ययें ।

ब्रह्मयुजो हरंय इन्द्र केशिनो वहंन्तु सोमंपीतये ॥२४

आ । त्वा । सहस्रंम् । आ । शतम् । युक्ताः । रथें । हिरण्ययें ।

ब्रह्मऽयुजः । हरंयः । इन्द्र । केशिनः । वहंन्तु । सोमंऽपीतये ॥२४

आ । त्वा । सहस्रम् । आ । शतम् । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मऽयुजः । हरयः । इन्द्र । केशिनः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥२४

हे "इन्द्र "त्वा त्वां "सहस्रं सहस्रसंख्याकाः "हरयः त्वदीया अश्वाः "आ "वहन्तु आनयन्त्वस्मद्यज्ञम् । तथा "शतं शतसंख्याकाश्च भवदीया अश्वास्त्वाम् "आ वहन्तु । यद्यपि द्वावेवास्य हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येऽपि बहवोऽश्वाः सन्ति । ननु युगपदनेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यत इति अत आह "युक्ताः इति । "हिरण्यये हिरण्मये स्वर्णविकारे । हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयटः 'ऋत्व्यवास्त्व इत्यादौ मलोपो निपात्यते । तादृशे "रथे "युक्ताः संबद्धाः । बहूनामश्वानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तत्वाद्युगपदेव सर्वैरश्वैर्गन्तुं शक्यत इति भावः । कीदृशा हरयः । "ब्रह्मयुजः ब्रह्मणा परिवृढेनेन्द्रेण युक्ताः । यद्वा ब्रह्मणास्मदीयेन स्तोत्रेणास्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः । "केशिनः । केशाः केसराः । तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तत्राह । "सोमपीतये सोमस्य पानाय । यथास्मदीयं सोमं पिबेत् अत आवहन्त्वित्यर्थः ॥

आ त्वा॒ रथे॑ हिर॒ण्यये॒ हरी॑ म॒यूर॑शेप्या ।

शि॒ति॒पृ॒ष्ठा व॑हतां॒ मध्वो॒ अन्ध॑सो वि॒वक्ष॑णस्य पी॒तये॑ ॥२५

आ । त्वा॒ । रथे॑ । हि॒र॒ण्यये॑ । हरी॒ इति॑ । म॒यूर॑ऽशेप्या ।

शि॒ति॒ऽपृ॒ष्ठा । व॒ह॒ता॒म् । मध्वः॑ । अन्ध॑सः । वि॒वक्ष॑णस्य । पी॒तये॑ ॥२५

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरऽशेप्या ।

शितिऽपृष्ठा । वहताम् । मध्वः । अन्धसः । विवक्षणस्य । पीतये ॥२५

पूर्वं हर्योर्विभूतिरूपा अश्वा इन्द्रमावहन्त्विति प्रार्थितम् । अधुना तावेवेन्द्रमावहतामिति प्रार्थ्यते। “हिरण्यये हिरण्मये “रथे युक्तौ “मयूरशेप्या मयूरशेपौ मयूरवर्णशेपो ययोस्तौ। ‘सुपां सुलुक्' इति विभक्तेर्ड्यादेशः । “शितिपृष्ठा श्वेतपृष्ठौ एवंभूतावश्वौ” हे इन्द्र त्वाम् “आ “वहताम् । किमर्थम् । “मध्वः मधुररसस्य “विवक्षणस्य वक्तुमिष्टस्य स्तुत्यस्य यद्वा वोढव्यस्य प्राप्तव्यस्य “अन्धसः अन्नस्य सोमरूपस्य “पीतये पानार्थम् ॥ ॥ १४ ॥

पिबा॒ त्व१॒॑स्य गिर्वणः सु॒तस्य॑ पूर्व॒पा इ॑व ।

परि॑ष्कृतस्य र॒सिन॑ इ॒यमा॑सु॒तिश्चारु॒र्मदा॑य पत्यते ॥२६

पिब॑ । तु । अ॒स्य । गि॒र्व॒णः॒ । सु॒तस्य॑ । पू॒र्व॒पाःऽइ॑व ।

परि॑ऽकृतस्य । र॒सिनः॑ । इ॒यम् । आ॒ऽसु॒तिः । चारुः॑ । मदा॑य । प॒त्य॒ते॒ ॥२६

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाःऽइव ।

परिऽकृतस्य । रसिनः । इयम् । आऽसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥२६

हे “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र “सुतस्य अभिषुतस्य “अस्य सोमस्य । ‘ क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ इममभिषुतं सोमं “तु क्षिप्रं “पिब । तत्र दृष्टान्तः । “पूर्वपाइव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथमभावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवैन्द्रवायवे मुख्ये ग्रहे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पिबेत्यर्थः। कीदृशस्य सोमस्य । “परिष्कृतस्य अभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ ‘ संपर्युपेभ्यः' (पा. सू. ६. १. १३७) इति करोतेर्भूषणे सुट् ।' परिनिविभ्यः' (पा. सू. ८. ३. ७०) इति सुटः षत्वम् ॥ “रसिनः रसवतः । अपि च “इयमासुतिः अयमासवो मदकरः “चारुः शोभनः सोमरसः "मदाय हर्षाय हर्षजननाय “पत्यते संपद्यते । पत्लृ गतौ ' । यद्वा । पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । मदाय मदस्य पत्यते ईष्टे । मदोत्पादने शक्त इत्यर्थः ॥

य एको॒ अस्ति॑ दं॒सना॑ म॒हाँ उ॒ग्रो अ॒भि व्र॒तैः ।

गम॒त्स शि॒प्री न स यो॑ष॒दा ग॑म॒द्धवं॒ न परि॑ वर्जति ॥२७

यः । एकः᳚ । अस्ति॑ । दं॒सना॑ । म॒हाम् । उ॒ग्रः । अ॒भि । व्र॒तैः ।

गम॑त् । सः । शि॒प्री । न । सः । यो॒ष॒त् । आ । ग॒म॒त् । हव॑म् । न । परि॑ । व॒र्जति॒ ॥२७

यः । एकः । अस्ति । दंसना । महाम् । उग्रः । अभि । व्रतैः ।

गमत् । सः । शिप्री । न । सः । योषत् । आ । गमत् । हवम् । न । परि । वर्जति ॥२७

"यः इन्द्रः "एकः केवलोऽसहाय एव "व्रतैः आत्मीयैः कर्मभिः "अभि "अस्ति शत्रुनभिभवति । यश्च "दंसना कर्मणा "महान् अधिकः अत एव "उग्रः उद्गूर्णबलः शिप्री। शिप्रं शिरस्त्राणम् । प्रशंसायामिनिः । शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा । शिप्रे हनू नासिके वा । तद्वान् । "सः इन्द्रः "गमत् गच्छतु प्राप्नोतु सर्वदा । "सः तादृशः "न "योषत् न पृथग्भवतु । न वियुक्तो भवतु ॥ गमेर्यौतेश्च लेट्यागमः । इतश्च लोपः' इतीकारलोपः। गमेः ' बहुलं छन्दसि ' इति शपो लुक् । यौतेः 'सिब्बहुलम्' इति सिप् । "हवम् अस्मदीयं स्तोत्रं च "आ "गमत् अभिगच्छतु प्राप्नोतु । "न "परि "वर्जति न परिवर्जयतु न परित्यजतु । सर्वदास्मानस्मदीयं स्तोत्रं चेन्द्रः प्राप्नोत्विति यावत् ॥

त्वं पुरं॑ चरि॒ष्ण्वं॑ व॒धैः शुष्ण॑स्य॒ सं पि॑णक् ।

त्वं भा अनु॑ चरो॒ अध॑ द्वि॒ता यदि॑न्द्र॒ हव्यो॒ भुवः॑ ॥२८

त्वम् । पुर॑म् । च॒रि॒ष्ण्व॑म् । व॒धैः । शुष्ण॑स्य । सम् । पि॒ण॒क् ।

त्वम् । भाः । अनु॑ । च॒रः॒ । अध॑ । द्वि॒ता । यत् । इ॒न्द्र॒ । हव्यः॑ । भुवः॑ ॥२८

त्वम् । पुरम् । चरिष्ण्वम् । वधैः । शुष्णस्य । सम् । पिणक् ।

त्वम् । भाः । अनु । चरः । अध । द्विता । यत् । इन्द्र । हव्यः । भुवः ॥२८

हे इन्द्र "त्वं "शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य "चरिष्ण्वं चरणशीलम् ॥ 'वा छन्दसि' इत्यभिपूर्वत्वस्य विकल्पितत्वाद्यणादेशः ॥ "पुरं निवासस्थानं "वधैः वज्रादिभिरायुधैः "सं "पिणक् समचूर्णयः । अभाङ्क्षीरित्यर्थः । पिनष्टेर्लङि मध्यमैकवचने रूपमेतत् । "अध अपि च "भाः भासमानः "त्वम् "अनु "चरः तं शुष्णं हन्तुमन्वगच्छः । यद्वा । ....शुष्णस्य पुरभेदनानन्तरं भा दीप्तीस्त्वमनु चरः अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे "इन्द्र त्वं "यत् यदा "द्विता द्विधा द्विविधैः स्तोतृभिर्यष्टृभिश्च "हव्यः ह्वातव्यः "भुवः भवेः । तदानीं त्वं शुष्णस्य पुरं सं पिणगित्यन्वयः । भवतेर्लेटि सिप्यडागमः । छान्दसः शपो लुक् । 'भूसुवोस्तिङि' इति गुणप्रतिषेधादुवङ् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे ' मम त्वा' इति वैकल्पिकोऽनुरूपस्तृचः । सूत्रं तु पूर्वमुदाहृतम् ॥

मम॑ त्वा॒ सूर॒ उदि॑ते॒ मम॑ म॒ध्यंदि॑ने दि॒वः ।

मम॑ प्रपि॒त्वे अ॑पिशर्व॒रे व॑स॒वा स्तोमा॑सो अवृत्सत ॥२९

मम॑ । त्वा॒ । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । मम॑ । म॒ध्यन्दि॑ने । दि॒वः ।

ममं । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इतिं । आ । स्तोमांसः । अवृत्सत ॥२९

मम । त्वा । सूरे । उत्ऽइते । मम । मध्यन्दिने । दिवः ।

मम । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमासः । अवृत्सत ॥२९

“सूरे सूर्ये "उदिते उदयं प्राप्ते पूर्वाह्णसमये “मम “स्तोमासः स्तोत्राणि हे “वसो वासकेन्द्र त्वाम् “आ “अवृत्सत आवर्तयन्तु । अस्मदभिमुखं गमयन्तु । तथा “दिवः दिवसस्य “मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयन्तु। तथा “प्रपित्वे प्राप्ते दिवसस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयन्तु । “अपिशर्वरे । शर्वरीं रात्रिमपिगतः कालः अपिशर्वरः । शार्वरे कालेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयन्तु ॥

स्तुहि स्तुहीदेते घां ते मंहिंष्ठासो मघोनांम् ।

निन्दिताश्वंः प्रपथी पंरमज्या मघस्यं मेध्यातिथे ॥३०

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिंष्ठासः । मघोनांम् ।

निन्दितऽअंश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्यं । मेध्यऽअतिथे ॥३०

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनाम् ।

निन्दितऽअश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्यऽअतिथे ॥३०

आसङ्गो राजर्षिर्मेध्यातिथये बहु धनं दत्त्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य स्तुतौ प्रेरयति । हे “मेध्यातिथे यज्ञार्हातिथ एतत्संज्ञर्षे "स्तुहि "स्तुहीत् । पुनःपुनरस्मान् प्रशंसैव। मोदास्व औदासीन्यं मा कार्षीः । “एते “घ एते खलु वयं “मघोनां धनवतां मध्ये “ते तुभ्यं “मघस्य धनस्य “मंहिष्ठासः दातृतमाः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासौ स्तुतिस्तामाह। “निन्दिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निन्दिताः कुत्सिता भवन्ति तादृशः । “प्रपथी । प्रकृष्टः पन्थाः प्रपथः । तद्वान् । सन्मार्गवर्तीत्यर्थः । “परमज्याः उत्कृष्टज्यः । अनेन धनुरादिकं लक्ष्यते । उत्कृष्टायुध इत्यर्थः । यद्वा । परमानुत्कृष्टाञ्छत्रून् जिनाति हिनस्तीति परमज्याः । ज्या वयोहानौ' । अस्मात् ‘आतो मनिन्' इति विच् । एवंभूतोऽहमासङ्ग इति स्तुहीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ यदश्वान्वनंन्वतः श्रद्धयाहं रथें रुहम् ।

उत वामस्य वसुंनश्चिकेतति यो अस्ति याद्वंः पशुः ॥३१

आ । यत् । अश्वांन् । वनंन्ऽवतः । श्रद्धयां । अहम् । रथें । रुहम् ।

उत । वामस्यं । वसुंनः । चिकेतति । यः । अस्तिं । याद्वः । पशुः ॥३१

आ । यत् । अश्वान् । वनन्ऽवतः । श्रद्धया । अहम् । रथे । रुहम् ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । याद्वः । पशुः ॥३१

“वनन्वतः वननवतः संभक्तवतः “अश्वान् तुरगान् "अहं प्रायोगिः “श्रद्धया आदरातिशयेन युक्तः सन् “यत् यदा हे मेध्यातिथे त्वदीये “रथे “आ “रुहं आरोहयम्। रुहेरन्तर्भावितण्यर्थाल्लुङि ‘ कृमृदृरुहिभ्यः' इति च्लेरङादेशः । तदानीं मामेवं स्तुहि । “उत अपि च । प्रकृतस्तुत्यपेक्ष एव समुच्चयः । “वामस्य वननीयस्य “वसुनः धनस्य । पूर्ववत् कर्मणि षष्ठी । ईदृशं धनं “चिकेतति । एष आसङ्गो दातुं जानाति । "याद्वः यदुवंशोद्भवः। यद्वा । यदवो मनुष्याः। तेषु प्रसिद्धः। “पशुः । लुप्तमत्वर्थमेतत् । पशुमान् । यद्वा । पशुः पश्यतेः । सूक्ष्मस्य द्रष्टा । “यः आसङ्गः “अस्ति विद्यते एष चिकेततीत्यन्वयः ॥

य ऋ॒ज्रा मह्यं॑ माम॒हे स॒ह त्व॒चा हि॑र॒ण्यया॑ ।

ए॒ष विश्वा॑न्य॒भ्य॑स्तु॒ सौभ॑गासङ्ग॒स्य॑ स्व॒नद्र॑थः ॥३२

यः । ऋ॒ज्रा । मह्य॑म् । म॒म॒हे । स॒ह । त्व॒चा । हि॒र॒ण्यया॑ ।

ए॒षः । विश्वा॑नि । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । सौभ॑गा । आ॒स॒ङ्गस्य॑ । स्व॒नत्ऽर॑थः ॥३२

यः । ऋज्रा । मह्यम् । ममहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आसङ्गस्य । स्वनत्ऽरथः ॥३२

एवमेवं मां स्तुहीत्यासङ्गो मेध्यातिथिं ब्रूते । “यः आसङ्गस्यात्मा “ऋज्रा गमनशीलानि धनानि “हिरण्यया हिरण्मय्या “त्वचा चर्मणास्तरणेन “सह सहितानि “मह्यं मेध्यातिथये “ममहे ददौ । मंहतिर्दानकर्मा । “एषः आसङ्गस्यात्मा “स्वनद्रथः शब्दायमानरथः सन् “विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूतानि “अभ्यस्तु अभिभवतु ॥

अध॒ प्लायो॑गि॒रति॑ दासद॒न्याना॑स॒ङ्गो अ॑ग्ने द॒शभि॑ः स॒हस्रै॑ः ।

अधो॒क्षणो॒ दश॒ मह्यं॒ रुश॑न्तो न॒ळा इ॑व॒ सर॑सो॒ निर॑तिष्ठन् ॥३३

अध॑ । प्लायो॑गिः । अति॑ । दा॒स॒त् । अ॒न्यान् । आ॒ऽस॒ङ्गः । अ॒ग्ने॒ । द॒शऽभि॑ः । स॒हस्रै॑ः ।

अध॑ । उ॒क्षणः॑ । दश॑ । मह्य॑म् । रुश॑न्तः । न॒ळाःऽइ॑व । सर॑सः । निः । अ॒ति॒ष्ठ॒न् ॥३३

अध । प्लायोगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसङ्गः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।

अध । उक्षणः । दश । मह्यम् । रुशन्तः । नळाःऽइव । सरसः । निः । अतिष्ठन् ॥३३

“अध अपि च "प्लायोगिः प्रयोगनाम्नः पुत्रः “आसङ्गः नाम राजा “दशभिः दशगुणितैः “सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्गवादिभिः “अन्यान् दातॄन् “अति “दासत् अतिक्रम्य ददाति । “अध अनन्तरम् “उक्षणः सेचनसमर्थाः “मह्यम् आसङ्गेन दत्ताः “रुशन्तः दीप्यमानाः “दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवादयः “नळाइव । नळास्तटाकोद्भवास्तृणविशेषाः । ते यथा “सरसः तटाकात् संघशो निर्गच्छन्ति

तथैव मह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासङ्गात् "निरतिष्ठन् निर्गत्यावास्थिषत । एवमेवंप्रकारेण मां स्तुहीति मेध्यातिथिं प्रत्युक्तत्वादेतासां चतसृणामृचां प्रायोगिरासङ्ग ऋषिः स एव देवतेत्येतदुपपन्नं भवति ॥

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुरवरम्बमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं बिभर्षि ॥३४

अनु । अस्य । स्थूरम् । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरम्बमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुऽभद्रम् । अर्य । भोजनम् । बिभर्षि ॥३४

अनु । अस्य । स्थूरम् । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरम्बमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुऽभद्रम् । अर्य । भोजनम् । बिभर्षि ॥३४

अयमासङ्गो राजा कदाचिद्देवशापेन नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकत्वेन खिन्ना सती महत्तपस्तेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंव्यञ्जनं ते रात्रावुपलभ्य प्रीता शश्वत्व मया तमस्तौत् । "अस्य आसङ्गस्य "पुरस्तात् पूर्वभागे गुह्यदेशे "स्थूरं स्थूलं वृद्धं सत् पुंव्यञ्जनम् "अनु "ददृशे अनुदृश्यते । "अनस्थः अस्थिरहितः स चावयवः "ऊरुः उरुर्विस्तीर्णः "अवरम्बमाणः अतिदीर्घत्वेनावाङ्मुखं लम्बमानः । यद्वा । ऊरुः । सुपां सुलुक्' इति द्विवचनस्य सुः । ऊरू प्रत्यवलंबमानो भवति । "शश्वती नामाङ्गिरसः सुता "नारी तस्यासङ्गस्य भार्या "अभिचक्ष्य एवंभूतमवयवं निशि दृष्ट्वा हे "अर्य स्वामिन् भर्तः "सुभद्रम् अतिशयेन कल्याणं "भोजनं भोगसाधनं "बिभर्षि धारयसीति "आह ब्रूते ॥ ॥ १६ ॥

टिप्पणी

८.१.१ मा चिदन्यद्वि इति

मैधातिथम् (https://sa.wikisource.org/s/2hvq)

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.१&oldid=311309" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१
सूक्तं ८.२
सूक्तं ८.३ →
१-४० मेधातिथिः काण्वः, आङ्गिरसः प्रियमेधश्च, ४१-४२ मेधातिथिः काण्वः।

दे. इन्द्रः, ४१-४२ विभिन्दुः। गायत्री, २८ अनुष्टुप्

इदं वसो सुतमन्धः पिबा सुपूर्णमुदरम् ।

अनाभयिन्ररिमा ते ॥१॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्नैरव्यो वारैः परिपूतः ।

अश्वो न निक्तो नदीषु ॥२॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणन्तः ।

इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे ॥३॥

इन्द्र इत्सोमपा एक इन्द्रः सुतपा विश्वायुः ।

अन्तर्देवान्मर्त्यांश्च ॥४॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचसम् ।

अपस्पृण्वते सुहार्दम् ॥५॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न व्रा मृगयन्ते ।

अभित्सरन्ति धेनुभिः ॥६॥

त्रय इन्द्रस्य सोमाः सुतासः सन्तु देवस्य ।

स्वे क्षये सुतपाव्नः ॥७॥

त्रयः कोशास श्चोतन्ति तिस्रश्चम्वः सुपूर्णाः ।

समाने अधि भार्मन् ॥८॥

शुचिरसि पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः ।

दध्ना मन्दिष्ठः शूरस्य ॥९॥

इमे त इन्द्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः ।

शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥१०॥

ताँ आशिरं पुरोळाशमिन्द्रेमं सोमं श्रीणीहि ।

रेवन्तं हि त्वा शृणोमि ॥११॥

हृत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायाम् ।

ऊधर्न नग्ना जरन्ते ॥१२॥

रेवाँ इद्रेवत स्तोता स्यात्त्वावतो मघोनः ।

प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥१३॥

उक्थं चन शस्यमानमगोररिरा चिकेत ।

न गायत्रं गीयमानम् ॥१४॥

मा न इन्द्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः ।

शिक्षा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

वयमु त्वा तदिदर्था इन्द्र त्वायन्तः सखायः ।

कण्वा उक्थेभिर्जरन्ते ॥१६॥

न घेमन्यदा पपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ ।

तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

इच्छन्ति देवाः सुन्वन्तं न स्वप्नाय स्पृहयन्ति ।

यन्ति प्रमादमतन्द्राः ॥१८॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् ।

महाँ इव युवजानिः ॥१९॥

मो ष्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारे अस्मत् ।

अश्रीर इव जामाता ॥२०॥

विद्मा ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिम् ।

त्रिषु जातस्य मनांसि ॥२१॥

आ तू षिञ्च कण्वमन्तं न घा विद्म शवसानात् ।

यशस्तरं शतमूतेः ॥२२॥

ज्येष्ठेन सोतरिन्द्राय सोमं वीराय शक्राय ।

भरा पिबन्नर्याय ॥२३॥

यो वेदिष्ठो अव्यथिष्वश्वावन्तं जरितृभ्यः ।

वाजं स्तोतृभ्यो गोमन्तम् ॥२४॥

पन्यम्पन्यमित्सोतार आ धावत मद्याय ।

सोमं वीराय शूराय ॥२५॥

पाता वृत्रहा सुतमा घा गमन्नारे अस्मत् ।

नि यमते शतमूतिः ॥२६॥

एह हरी ब्रह्मयुजा शग्मा वक्षतः सखायम् ।

गीर्भिः श्रुतं गिर्वणसम् ॥२७॥

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्नृषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादम् ॥२८॥

स्तुतश्च यास्त्वा वर्धन्ति महे राधसे नृम्णाय ।

इन्द्र कारिणं वृधन्तः ॥२९॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि ।

सत्रा दधिरे शवांसि ॥३०॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः ।

सनादमृक्तो दयते ॥३१॥

हन्ता वृत्रं दक्षिणेनेन्द्रः पुरू पुरुहूतः ।

महान्महीभिः शचीभिः ॥३२॥

यस्मिन्विश्वाश्चर्षणय उत च्यौत्ना ज्रयांसि च ।

अनु घेन्मन्दी मघोनः ॥३३॥

एष एतानि चकारेन्द्रो विश्वा योऽति शृण्वे ।

वाजदावा मघोनाम् ॥३४॥

प्रभर्ता रथं गव्यन्तमपाकाच्चिद्यमवति ।

इनो वसु स हि वोळ्हा ॥३५॥

सनिता विप्रो अर्वद्भिर्हन्ता वृत्रं नृभिः शूरः ।

सत्योऽविता विधन्तम् ॥३६॥

यजध्वैनं प्रियमेधा इन्द्रं सत्राचा मनसा ।

यो भूत्सोमैः सत्यमद्वा ॥३७॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानम् ।

कण्वासो गात वाजिनम् ॥३८॥

य ऋते चिद्गास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् ।

ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥३९॥

इत्था धीवन्तमद्रिवः काण्वं मेध्यातिथिम् ।

मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

शिक्षा विभिन्दो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् ।

अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नप्त्या ।

जनित्वनाय मामहे ॥४२॥

सायणभाष्यम्

'इदं वसो' इति द्विचत्वारिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथेराङ्गिरसस्य च प्रियमेधस्यार्षम् । शिक्षा विभिन्दो ' इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव । "स्वादवः सोमाः' इत्येषानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । इन्द्रो देवता । अन्त्ये द्वे ऋचौ विभिन्दोर्दानस्तुतित्वात्तद्देवताके । तथा चानुक्रान्तम् -- इदं वसो द्विचत्वारिंशन्मेधातिथिराङ्गिरसश्च प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुबन्त्याभ्यां मेधातिथिर्विभिन्दोर्दानं तुष्टाव' इति । गतः सूक्तविनियोगः । ज्योतिष्टोमे मरुत्वतीय आद्यस्तृचोऽनुचरः। सूत्र्यते हि- इदं वसो सुतमन्ध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ५. १४) इति । द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽयमेव स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च- इदं वसो सुतमन्ध इन्द्रेहि मत्स्यन्धसः' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । अयमेव चतुर्थेऽहन्यपि मरुत्वतीयस्यानुचरस्तृचः । सूत्रितं च -- तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमन्ध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ ' (आश्व. श्रौ. ७. ११) इति ॥

इ॒दं व॑सो सु॒तमन्ध॒ः पिबा॒ सुपू॑र्णमु॒दर॑म् ।

अना॑भयिन्ररि॒मा ते॑ ॥१

इ॒दम् । व॒सो॒ इति॑ । सु॒तम् । अन्धः॑ । पिब॑ । सु॒ऽपू॑र्णम् । उ॒दर॑म् ।

अना॑भयिन् । र॒रि॒म । ते॒ ॥१

इदम् । वसो इति । सुतम् । अन्धः । पिब । सुऽपूर्णम् । उदरम् ।

अनाभयिन् । ररिम । ते ॥१

हे "वसो वासयितरिन्द्र "इदं पुरोवर्तमानं "सुतम् अभिषुतम् "अन्धः अन्नं सोमलक्षणं "पिब । यथा "उदरं त्वदीयं जठरं "सुपूर्णम् अतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अनाभयिन् । आ समन्ताद्बिभेतीत्याभयी । बिभेतेरौणादिक इनिः । नाभय्यनाभयी । तादृश हे इन्द्र "ते तुभ्यं त्वदर्थं "ररिम उक्तलक्षणं सोमं दद्मः । 'रा दाने' । छान्दसो लिट् ॥

नृभि॑र्धू॒तः सु॒तो अश्नै॒रव्यो॒ वारै॒ः परि॑पूतः ।

अश्वो॒ न नि॒क्तो न॒दीषु॑ ॥२

नृऽभिः॑ । धू॒तः । सु॒तः । अश्नैः॑ । अव्यः॑ । वारैः॑ । परि॑ऽपूतः ।

अश्वः॑ । न । नि॒क्तः । न॒दीषु॑ ॥२

नृऽभिः । धूतः । सुतः । अश्नैः । अव्यः । वारैः । परिऽपूतः ।

अश्वः । न । निक्तः । नदीषु ॥२

"नृभिः अध्वरस्य नेतृभिर्ऋत्विग्भिः “धूतः आधूतोऽदाभ्यग्रह आधवनेन संस्कृतः अश्नैः अश्मभिर्ग्रावभिः करणभूतैः “सुतः अध्वर्युभिरभिषुतः “अव्यः अवेर्मेषस्य “वारैः वालैः “परिपूतः । दशापवित्रस्य नाभिभूतया ऊर्णास्तुकया हि सोमः परिपूयते । तदुक्तं भगवता आपस्तम्बेन-- शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वलक्ष्याः पवित्रममोतं भवति' इति । “नदीषु नदनास्वप्सु “अश्वो “न अश्व इव “निक्तः निर्णिक्तः शोधितः । यथाप्सु स्नातोऽश्वोऽपगतमलः सन् दीप्तो भवति एवं वसतीवर्याख्याभिरद्भिरभिषुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः। ईदृशो यः सोमः 'तं ते यवम्' इत्युत्तरया संबन्धः ॥

तं ते॒ यवं॒ यथा॒ गोभि॑ः स्वा॒दुम॑कर्म श्री॒णन्त॑ः ।

इन्द्रं॑ त्वा॒स्मिन्त्सं॑धमादे॑ ॥३

तम् । ते॒ । यव॑म् । यथा॑ । गोभि॑ः । स्वा॒दुम् । अ॒क॒र्म॒ । श्री॒णन्त॑ः ।

इन्द्र॑ । त्वा॒ । अ॒स्मिन् । स॒ध॒ऽमादे॑ ॥३

तम् । ते । यवम् । यथा । गोभिः । स्वादुम् । अकर्म । श्रीणन्तः ।

इन्द्र । त्वा । अस्मिन् । सधऽमादे ॥३

“तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इन्द्र “ते त्वदर्थं “यवं “यथा यवमयं सवनीयपुरोडाशमिव “गोभिः गवि भवैः क्षीरादिभिः श्रयणद्रव्यैः “श्रीणन्तः मिश्रीकुर्वन्तः “स्वादु रसत्वेन स्वादनीयम् “अकर्म अकार्ष्म । करोतेर्लुङि 'मन्त्रे घस' इति च्लेर्लुक् । यस्मादेवं तस्मात् हे “इन्द्र “त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुम् “अस्मिन् वर्तमाने “सधमादे सहमदने यज्ञे आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतौ 'इन्द्र इत्सोमपाः' इत्येतदादिसूक्तशेषः शंसनीयः । अन्त्यास्तिस्रो वर्जयित्वा तत्रापि ' स्वादवः' इत्येतां परित्यज्य तत्र स्थाने 'न ह्यन्यं बळाकरम्' इत्येतामावपेत् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितम् - ' इन्द्र इत्सोमपा एक इत्येतत्प्रभृतीनां तिस्र उत्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ याहीत्येतामुद्धृत्य न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति ' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति । पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीये ' इन्द्र इत् ' इत्यनुचरस्तृचः । सूत्र्यते हि -- ' इन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ ' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ॥

इन्द्र॒ इत्सोम॑पा एक॒ इन्द्र॑ः सुत॒पा वि॒श्वायु॑ः ।

अ॒न्तर्दे॒वान्मर्त्याँ॑श्च ॥४

इन्द्र॑ः । इत् । सो॒म॒ऽपाः । एक॑ः । इन्द्र॑ः । सु॒त॒ऽपाः । वि॒श्वऽआ॑युः ।

अ॒न्तः । दे॒वान् । मर्त्या॑न् । च॒ ॥४

इन्द्रः । इत् । सोमऽपाः । एकः । इन्द्रः । सुतऽपाः । विश्वऽआयुः ।

अन्तः । देवान् । मर्त्यान् । च ॥४

“इन्द्र “इत् इन्द्रः “एकः एव “देवान् “मर्त्यान् मनुष्यान् “च "अन्तः मध्ये देवेषु च मध्ये “सोमपाः कृत्स्नस्य सोमस्य पाता । नान्ये । ते ह्येकदेशभाजः । अत एव “सुतपाः सुतस्याभिषुतस्यास्मदीयस्य सोमस्य कार्त्स्न्येन पाता । “इन्द्रः एक एव “विश्वायुः । स चेन्द्रः सर्वान्नो भवति । धानाकरम्भादिहवींषि सवनेष्विन्द्रायैव हूयन्ते तदभिप्रायेणेदमुच्यते । अत एवंविध इन्द्रोऽस्मदीयं हविः स्वीकरोत्वित्यर्थः ॥

न यं शु॒क्रो न दुरा॑शी॒र्न तृ॒प्रा उ॑रु॒व्यच॑सम् ।

अ॒प॒स्पृ॒ण्व॒ते सु॒हार्द॑म् ॥५

न । यम् । शु॒क्रः । न । दुः॒ऽआ॑शीः । न । तृ॒प्राः । उ॒रु॒ऽव्यच॑सम् ।

अ॒प॒ऽस्पृ॒ण्व॒ते । सु॒ऽहार्द॑म् ॥५

न । यम् । शुक्रः । न । दुःऽआशीः । न । तृप्राः । उरुऽव्यचसम् ।

अपऽस्पृण्वते । सुऽहार्दम् ॥५

“उरुव्यचसं विस्तीर्णव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं “यम् इन्द्रं “शुक्रः रसाधिक्येन दीप्तः सोमः “न अपस्पृणुते।' स्पृ प्रीतिबलयोः'। अत्रोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते । नञा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्येव । तथा “दुराशीः दुःखेन निष्पाद्याशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवनिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिन्द्रं “न अपस्पृणुते प्रीणयत्येव । “तृप्राः तर्पका अन्ये चरुपुरोडाशादयश्च यमिन्द्रं “न “अपस्पृण्वते न न प्रीणयन्ति अपि तु प्रीणयन्त्येव तमिन्द्रं स्तुम इति शेषः । यद्वा । अप इत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादकः । यमिन्द्रं शुक्रादयो नापस्पृण्वते न प्रीणयन्ति । उरुव्यचसमिति हेतुगर्भविशेषणम् । यतोऽयमिन्द्र उरुव्यचा विस्तीर्णव्याप्तिकः अतः कारणादपर्याप्ताः सन्तः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवन्तीति भावः ॥ ॥ १७ ॥

गोभि॒र्यदी॑म॒न्ये अ॒स्मन्मृ॒गं न व्रा मृ॒गय॑न्ते ।

अ॒भि॒त्सर॑न्ति धे॒नुभि॑ः ॥६

गोभि॑ः । यत् । ई॒म् । अ॒न्ये । अ॒स्मत् । मृ॒गम् । न । व्राः । मृ॒गय॑न्ते ।

अ॒भि॒ऽत्सर॑न्ति । धे॒नुऽभि॑ः ॥६

गोभिः । यत् । ईम् । अन्ये । अस्मत् । मृगम् । न । व्राः । मृगयन्ते ।

अभिऽत्सरन्ति । धेनुऽभिः ॥६

“यत् ये “अस्मत् अस्मत्तः “अन्ये ऋत्विग्यजमानाः "ईम् एनमिन्द्रं "गोभिः गवि भवैः क्षीरादिभिः संस्कृतैः सोमैः सहिताः सन्तः "मृगयन्ते अन्विष्यन्ते । तत्र दृष्टान्तः । “व्राः वरीतारो जालादिभिरुपायैर्निरुन्धाना व्याधाः “मृगं “न यथा मृगमन्विष्यन्ति तद्वदनाधिकारिण एव बलादिन्द्रस्यान्वेषणे वर्तन्त इत्यर्थः । ‘मृग अन्वेषणे ' इति धातुः । ये च जनाः “धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्नाम

। वाग्भिः स्तुतिभिश्च "अभित्सरन्ति अभिमुखं कुत्सितं गच्छन्ति । सम्यक् स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । ‘ त्सर च्छद्मगती । तथाविधा जना इन्द्रं नोपलभन्त इत्यर्थः ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य त्रय इन्द्रस्य' इति तृचोऽनुचरः । सूत्र्यते हि – तं तमिद्राधसे महे त्रय इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ७. १०) इति ॥

त्रय॒ इन्द्र॑स्य॒ सोमा॑ः सु॒तास॑ः सन्तु दे॒वस्य॑ ।

स्वे क्षये॑ सुत॒पाव्न॑ः ॥७

त्रय॑ः । इन्द्र॑स्य । सोमा॑ः । सु॒तास॑ः । स॒न्तु॒ । दे॒वस्य॑ ।

स्वे । क्षये॑ । सु॒त॒ऽपाव्न॑ः ॥७

त्रयः । इन्द्रस्य । सोमाः । सुतासः । सन्तु । देवस्य ।

स्वे । क्षये । सुतऽपाव्नः ॥७

“देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य “इन्द्रस्य पानार्थं “त्रयः सवनत्रयरूपेण त्रिधा वर्तमानाः “स्वे “क्षये स्वकीये यज्ञगृहे “सुतासः अभिषुताः “सन्तु भवन्तु । “सुतपाव्नः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यस्मादयमिन्द्रोऽभिषुतस्यैव सोमस्य पाता तस्मादभिषुताः सन्त्वित्यर्थः ॥ ।

त्रय॒ः कोशा॑सः श्चोतन्ति ति॒स्रश्च॒म्व१॒ः सुपू॑र्णाः ।

स॒मा॒ने अधि॒ भार्म॑न् ॥८

त्रय॑ः । कोशा॑सः । श्चो॒त॒न्ति॒ । ति॒स्रः । च॒म्व॑ः । सु॒ऽपू॑र्णाः ।

स॒मा॒ने । अधि॑ । भार्म॑न् ॥८

त्रयः । कोशासः । श्चोतन्ति । तिस्रः । चम्वः । सुऽपूर्णाः ।

समाने । अधि । भार्मन् ॥८

“त्रयः त्रिसंख्याकाः “कोशासः कोशाः सोमस्याश्रयभूता द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्याः “श्चोतन्ति क्षरन्ति । इन्द्रार्थं सोमं स्रावयन्ति । “तिस्रः त्रिविधाः सवनत्रये वर्तमानाः “चम्वः चमसाश्च “सुपूर्णाः इन्द्रयागाय सोमैः सुपूरिता आसन् । एतत्सर्वं कुत्रेति चेदुच्यते । “समाने एकस्मिन्नेव “भार्मन् भर्मणि भरे ऋत्विग्भिर्भ्रियमाणे यज्ञे । “अधि सप्तम्यर्थानुवादी ॥

शुचि॑रसि पुरुनि॒ःष्ठाः क्षी॒रैर्म॑ध्य॒त आशी॑र्तः ।

द॒ध्ना म॒न्दिं॒ष्ठ॒ः शूरं॑स्य ॥९

शुचिः॑ । अ॒सि॒ । पु॒रु॒निः॒ऽस्थाः । क्षी॒रैः । म॒ध्य॒तः । आऽशी॑र्तः ।

द॒ध्ना । मन्दिं॑ष्ठः । शूरं॑स्य ॥९

शुचिः । असि । पुरुनिःऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः ।

दध्ना । मन्दिष्ठः । शूरस्य ॥९

हे सोम त्वं “शुचिरसि । दशापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं “पुरुनिष्ठाः पुरुषु बहुषु पात्रेषु ग्रहचमसादिषु निःशेषेण स्थाता “मध्यतः मध्ये मैत्रावरुणग्रहादौ “क्षीरैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैः “आशीर्तः मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने “दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं “शूरस्य विक्रान्तस्येन्द्रस्य “मन्दिष्ठः मादयितृतमो भव ॥

इ॒मे त॑ इन्द्र॒ सोमा॑स्ती॒व्रा अ॒स्मे सु॒तास॑ः ।

शु॒क्रा आ॒शिरं॑ याचन्ते ॥१०

इ॒मे । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । सोमाः॑ । ती॒व्राः । अ॒स्मे इतिं॑ । सु॒तासः॑ ।

शु॒क्राः । आ॒ऽशिरं॑म् । या॒च॒न्ते॒ ॥१०

इमे । ते । इन्द्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः ।

शुक्राः । आऽशिरम् । याचन्ते ॥१०

हे “इन्द्र “ते त्वदीयाः “इमे “सोमाः “तीव्राः तीव्रमदाः “अस्मे अस्माभिरध्वर्युभिः “सुतासः अभिषुताः “शुक्राः शुद्धाः सन्तः “आशिरं क्षीरादिकं श्रयणद्रव्यं त्वां “याचन्ते । ताञ्छ्रीणीहीत्युत्तरत्रान्वयः ॥ ॥ १८ ॥

ताँ आ॒शिरं॑ पु॒रो॒ळाश॒मिन्द्रे॒मं सोमं॑ श्रीणीहि ।

रे॒वन्तं॒ हि त्वा॑ शृ॒णोमि॑ ॥११

तान् । आ॒ऽशिरं॑म् । पु॒रो॒ळाशं॑म् । इन्द्रं॑ । इ॒मम् । सोमं॑म् । श्री॒णी॒हि॒ ।

रे॒वन्तं॑म् । हि । त्वा॒ । शृ॒णोमि॑ ॥११

तान् । आऽशिरम् । पुरोळाशम् । इन्द्र । इमम् । सोमम् । श्रीणीहि ।

रेवन्तम् । हि । त्वा । शृणोमि ॥११

हे "इन्द्र “तान् पूर्वोक्तान् सोमान् “आशिरं श्रयणद्रव्यं च क्षीरादिकं “श्रीणीहि मिश्रय यागार्थम् । तदनन्तरं “पुरोळाशं धानाकरम्भादिलक्षणं सवनीयपुरोडाशम् “इमम् अस्मदीयं “सोमं च श्रीणीहि मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोळाशं पश्चात्पीतेन सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । “हि यस्मात् "रेवन्तं रयिमन्तम् । ' रयेर्मतौ बहुलम्' इति संप्रसारणम् । बहुलधनं त्वां “शृणोमि त्वं बहुधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ।।

हृ॒त्सु पी॒तासो॑ युध्यन्ते दु॒र्मदा॑सो॒ न सुरा॑याम् ।

ऊध॒र्न न॒ग्ना ज॑रन्ते ॥१२

हृ॒त्ऽसु । पी॒तासः॑ । यु॒ध्य॒न्ते॒ । दुः॒ऽमदा॑सः । न । सुरा॑याम् ।

ऊधः॑ । न । न॒ग्नाः । ज॒र॒न्ते॒ ॥१२

हृत्ऽसु । पीतासः । युध्यन्ते । दुःऽमदासः । न । सुरायाम् ।

ऊधः । न । नग्नाः । जरन्ते ॥१२

हे इन्द्र "पीतासः त्वया पीताः सोमाः "हृत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु “युध्यन्ते । परस्परं संप्रहारं कुर्वते । तत्र दृष्टान्तः । “सुरायां पीतायां जायमानाः “दुर्मदासो “न । दुष्टमदा यथा पातारं मादयन्ति तद्वत्त्वां मादयितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः। अपि च । ग्नाश्छन्दांसि । तानि न जहतीति “नग्नाः स्तोतारः । ते च “ऊधर्न पयसा पूर्णं गवादेरूध इव सोमपूर्णं त्वां “जरन्ते स्तुवन्ति । जरतिः स्तुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रैवतसामसाध्यं पृष्ठस्तोत्रं तदा निष्केवल्ये 'रेवाँ इत्' इत्यनुरूपस्तृचः । सूत्र्यते हि - रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः स्तोतेति स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ८. १) इति ॥

रे॒वाँ इद्रे॒वत॑ः स्तो॒ता स्यात्त्वाव॑तो म॒घोन॑ः ।

प्रेदु॑ हरिवः श्रु॒तस्य॑ ॥१३

रे॒वान् । इत् । रे॒वतः॑ । स्तो॒ता । स्यात् । त्वाऽव॑तः । म॒घोनः॑ ।

प्र । इत् । उ॒ँ इति॑ । ह॒रि॒ऽव॒ः । श्रु॒तस्य॑ ॥१३

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवतः । मघोनः ।

प्र । इत् । ऊं इति । हरिऽवः । श्रुतस्य ॥१३

हे “हरिवः हरिवन् । मतुवसो रुः' इति नकारस्य रुत्वम् । हरी अश्वौ । तद्वन्निन्द्र “रेवतः रयिमतो बहुधनोपेतस्य तव “स्तोता “रेवान् “स्यात् रयिमान् भवेत् । इच्छब्दोऽवधारणे । धनवान् भवेदेव न तु दारिद्र्यं प्राप्नोति । उक्तमेवार्थं कैमुतिकन्यायेन द्रढयति । “त्वावतः त्वत्सदृशस्य । ' युष्मदस्मद्यां । छन्दसि सादृश्य उपसंख्यानम् ' इति वतुप् । “मघोनः मघवतो धनाढ्यस्य “श्रुतस्य

विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यान्यस्यापि स्तोता “प्रेदु । स्यात् इत्यनुषज्यते । प्रस्यात् । प्रभवेदेव न तु निहीयते । किमु वक्तव्यं तव स्तोता धनवान् भवेदेवेति ॥

उ॒क्थं च॒न श॒स्यमा॑न॒मगो॑र॒रिरा चि॑केत ।

न गा॑य॒त्रं गी॒यमा॑नम् ॥१४

उ॒क्थम् । च॒न । श॒स्यमा॑नम् । अगोः॑ । अ॒रिः । आ । चि॒के॒त॒ ।

न । गा॒य॒त्रम् । गी॒यमा॑नम् ॥१४

उक्थम् । चन । शस्यमानम् । अगोः । अरिः । आ । चिकेत ।

न । गायत्रम् । गीयमानम् ॥१४

गायतेर्गौः । "अगोः अस्तोतुः "अरिः शत्रुरिन्द्रः “शस्यमानं होत्रा पठ्यमानम् “उक्थं “चन शस्त्रमपि। “आ “चिकेत अभिजानाति । कित ज्ञाने'। छान्दसो लिट् । नेति संप्रत्यर्थे । “न संप्रति प्रस्तोत्रादिभिः “गीयमानं “गायत्रं गातव्यं साम यद्वा गायत्राख्यमपि चिकेतेत्येव । अतः कारणात् वयमपि तमिन्द्रं स्तुम इत्यर्थः ॥

मा न॑ इन्द्र पीय॒त्नवे॒ मा शर्ध॑ते॒ परा॑ दाः ।

शिक्षा॑ शचीव॒ः शची॑भिः ॥१५

मा । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । पी॒य॒त्नवे॑ । मा । शर्ध॑ते । परा॑ । दा॒ः ।

शिक्ष॑ । श॒ची॒ऽव॒ः । शची॑भिः ॥१५

मा । नः । इन्द्र । पीयत्नवे । मा । शर्धते । परा । दाः ।

शिक्ष । शचीऽवः । शचीभिः ॥१५

हे “इन्द्र त्वं “पीयत्नवे। पीयतिर्वधकर्मा । वधशीलाय हिंसाकारिणे शत्रवे “नः अस्मान् "मा “परा “दाः मा परित्याक्षीः । “मा च “शर्धते अभिभवित्रे अस्मान् मा परा दाः । ‘ शृधु प्रसहने ' इति धातुः। अपि तु हे "शचीवः शक्तिमन्निन्द्र “शचीभिः आत्मीयैः कर्मभिः “शिक्ष अस्माननुशाधि । यद्वा । शिक्षतिर्दानकर्मा । अभीष्टं धनमस्मभ्यं देहि । यद्वा। शत्रून् जेतुं शिक्ष शक्तान् कर्तुमिच्छ । शकेः सनन्तस्य ‘ सनि मीमा' इति इसादेशेऽभ्यासलोपे च कृते लोटि रूपमेतत् ॥ ॥ १९ ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे 'वयमु त्वा' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च--‘ वयमु त्वा तदिदर्था वयमिन्द्र त्वायवोऽभि ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

व॒यमु॑ त्वा त॒दिद॑र्था॒ इन्द्र॑ त्वा॒यन्त॒ः सखा॑यः ।

कण्वा॑ उ॒क्थेभि॑र्जरन्ते ॥१६

व॒यम् । ऊं॒ इति॑ । त्वा॒ । त॒दित्ऽअ॑र्थाः । इन्द्र॑ । त्वा॒ऽयन्तः॑ । सखा॑यः ।

कण्वाः॑ । उ॒क्थेभिः॑ । ज॒र॒न्ते॒ ॥१६

वयम् । ऊं इति । त्वा । तदित्ऽअर्थाः । इन्द्र । त्वाऽयन्तः । सखायः ।

कण्वाः । उक्थेभिः । जरन्ते ॥१६

हे “इन्द्र “त्वायन्तः त्वामात्मन इच्छन्तः “सखायः समानख्यानाः “वयं “तदिदर्थाः यत्त्वद्विषयं स्तोत्रं तदित्तदेवार्थः प्रयोजनं येषां तादृशाः सन्तः “त्वा त्वां जरामहे स्तुमहे । “उ इति पूरणः । “कण्वाः कण्वगोत्रोत्पन्ना अस्मदीयाः पुत्रादयश्च “उक्थेभिः उक्थैः शस्त्रैः “जरन्ते त्वां स्तुवन्ति ।।

न घे॑म॒न्यदा प॑पन॒ वज्रि॑न्न॒पसो॒ नवि॑ष्टौ ।

तवेदु॒ स्तोमं॑ चिकेत ॥१७

न । घ॒ । ई॒म् । अ॒न्यत् । आ । प॒प॒न॒ । वज्रि॑न् । अ॒पसः॑ । नवि॑ष्टौ ।

तव॑ । इत् । ऊं॒ इति॑ । स्तोम॑म् । चि॒के॒त॒ ॥१७

न । घ । ईम् । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ ।

तव । इत् । ऊं इति । स्तोमम् । चिकेत ॥१७

हे “वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र “अपसः अपस्विनः कर्मवतः तव संबन्धिनि "नविष्टौ अभिनवे यागे वर्तमानोऽहम् “अन्यत् त्वद्विषयादन्यत् स्तोत्रं “न “घें नैव “आ “पपन अभिष्टौमि । पनतेः स्तुतिकर्मण उत्तमे णलि लिटि रूपम् । अपि तु “तवेदु तवैव “स्तोमं स्तोत्रं “चिकेत अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ।।

इ॒च्छन्ति॑ दे॒वाः सु॒न्वन्तं॒ न स्वप्ना॑य स्पृहयन्ति ।

यन्ति॑ प्र॒माद॒मत॑न्द्राः ॥१८

इ॒च्छन्ति॑ । दे॒वाः । सु॒न्वन्त॑म् । न । स्वप्ना॑य । स्पृ॒ह॒य॒न्ति॒ ।

यन्ति॑ । प्र॒ऽमाद॑म् । अत॑न्द्राः ॥१८

इच्छन्ति । देवाः । सुन्वन्तम् । न । स्वप्नाय । स्पृहयन्ति ।

यन्ति । प्रऽमादम् । अतन्द्राः ॥१८

"सुन्वन्तं सोमाभिषवं कुर्वन्तं यजमानं "देवाः इन्द्रादयः सर्वे "इच्छन्ति रक्षितुम् । “स्वप्नाय “न “स्पृहयन्ति । स्वप्नावस्थां तस्य सुन्वतो नेप्सन्ति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वन्तीत्यर्थः । ' स्पृहेरीप्सितः' (पा. सू. १. ४. ३६) इति कर्मणि चतुर्थी। 'स्पृह ईप्सायाम् । चुरादिरदन्तः । यत एवमतः कारणात् “अतन्द्राः अनलसा देवाः “प्रमादं प्रकर्षेण मदकरं तदीयं सोमं “यन्ति प्राप्नुवन्ति ॥

ओ षु प्र या॑हि॒ वाजे॑भि॒र्मा हृ॑णीथा अ॒भ्य१॒॑स्मान् ।

म॒हाँ इ॑व॒ युव॑जानिः ॥१९

ओ इति॑ । सु । प्र । या॒हि॒ । वाजे॑भिः । मा । हृ॒णी॒था॒ः । अ॒भि । अ॒स्मान् ।

म॒हान्ऽइ॑व । युव॑ऽजानिः ॥१९

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अस्मान् ।

महान्ऽइव । युवऽजानिः ॥१९

हे इन्द्र “वाजेभिः वाजैरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैः सार्धम् “अस्मान् “अभि आभिमुख्येन “सु सुष्ठु “प्र प्रकर्षेण “ओ आ उ “याहि शीघ्रमायाह्येव आगच्छैव । “मा “हृणीथाः मा क्रुध्यस्व । हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा । यद्वा मा लज्जां प्राप्नुहि । 'हृणीङ् लज्जायाम्' इति कण्ड्वादौ पठ्यते । तत्र दृष्टान्तः । “महानिव “युवजानिः। युवतिर्जाया यस्य स तथोक्तः। 'जायाया निङ्' इति समासान्तो निङादेशः । ईदृशो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभार्यां प्रति निर्लज्जः सन् शीघ्रं गच्छति तद्वत् ।।

मो ष्व१॒॑द्य दु॒र्हणा॑वान्सा॒यं क॑रदा॒रे अ॒स्मत् ।

अ॒श्री॒र इ॑व॒ जामा॑ता ॥२०

मो इति॑ । सु । अ॒द्य । दु॒ःऽहना॑वान् । सा॒यम् । क॒र॒त् । आ॒रे । अ॒स्मत् ।

अ॒श्री॒रःऽइ॑व । जामा॑ता ॥२०

मो इति । सु । अद्य । दुःऽहनावान् । सायम् । करत् । आरे । अस्मत् ।

अश्रीरःऽइव । जामाता ॥२०

“दुर्हणावान् । परैर्दुःसहहननं दुर्हणम् । तद्वानिन्द्रः “अद्य इदानीम् “अस्मत् "आरे अस्माकं समीप आगच्छतु । "सु सुष्ठु अतिशयेन “सायं दिवसस्यावसानं सायंकालं “मो “करत् मा कार्षीत् । करोतेर्माङि लुङि ' कृमृदृरुहिभ्यः' इति च्लेरङादेशः । “जामाता । जायत इति जा अपत्यम् । तस्य निर्माता दुहितुः पतिः । “अश्रीरइव । न श्रीरश्रीः । तदस्यास्तीत्यश्रीरः । मत्वर्थीयो रः । गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाहूयमानोऽप्यासायंकालं विलम्बते । तद्वत्त्वं कालविलम्बं मा कृथा इत्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

वि॒द्मा ह्य॑स्य वी॒रस्य॑ भूरि॒दाव॑रीं सुम॒तिम् ।

त्रि॒षु जा॒तस्य॒ मनां॑सि ॥२१

वि॒द्म । हि । अ॒स्य॒ । वी॒रस्य॑ । भू॒रि॒ऽदाव॑रीम् । सु॒ऽम॒तिम् ।

त्रि॒षु । जा॒तस्य॑ । मनां॑सि ॥२१

विद्म । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीम् । सुऽमतिम् ।

त्रिषु । जातस्य । मनांसि ॥२१

“अस्य इन्द्रस्य “वीरस्य विक्रान्तस्य "भूरिदावरीं बहुधनस्य दात्रीं “सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं “विद्मा “हि जानीमः खलु । तथा “त्रिषु भूम्यादिषु त्रिषु लोकेषु "जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य “मनांसि हृदयानि च जानीमः । अतस्तस्येन्द्रस्य यथा प्रीतिर्जनिष्यते तथा स्तोत्रं कुर्म इत्यर्थः ॥

आ तू षिं॑ञ्च॒ कण्वं॑मन्त॒ं न घा॑ विद्म शवसा॒नात् ।

य॒शस्त॑रं श॒तमू॑तेः ॥२२

आ । तु । सि॒ञ्च॒ । कण्वं॑ऽमन्तम् । न । घ॒ । वि॒द्म॒ । श॒व॒सा॒नात् ।

य॒शः॑ऽत॑रम् । श॒तम्ऽऊ॑तेः ॥२२

आ । तु । सिञ्च । कण्वऽमन्तम् । न । घ । विद्म । शवसानात् ।

यशःऽतरम् । शतम्ऽऊतेः ॥२२

हे अध्वर्यो “कण्वमन्तम् । कणतिः शब्दकर्मा । कण्वाः स्तोतारः । यद्वा । कण्वगोत्रा ऋषयः ।। तैर्युक्तमिन्द्रमुद्दिश्य “तु क्षिप्रम् “आ “सिञ्च सोमं जुहुधि। “शवसानात् । शवो बलम् । तदिवाचरतोऽतिबलात् “शतमूतेः । शतं बहुनामैतत् । बह्व्य ऊतयो रक्षा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादस्मादिन्द्रात् “यशस्तरं यशस्वितरं पुरुषं “न “घ नैव “विद्म जानीमः । अतस्तमेवोद्दिश्य सोमं जुहुधीत्यर्थः ।।

ज्येष्ठे॑न सोत॒रिन्द्रा॑य॒ सोमं॑ वी॒राय॑ श॒क्राय॑ ।

भरा॒ पिब॒न्नर्या॑य ॥२३

ज्येष्ठे॑न । सो॒त॒ः । इन्द्रा॑य । सोम॑म् । वी॒राय॑ । श॒क्राय॑ ।

भर॑ । पिब॑त् । नर्या॑य ॥२३

ज्येष्ठेन । सोतः । इन्द्राय । सोमम् । वीराय । शक्राय ।

भर । पिबत् । नर्याय ॥२३

हे “सोतः अभिषोतरध्वर्यो “वीराय विक्रान्ताय “शक्राय शक्तियुक्ताय "नर्याय नृभ्यो हिताय “इन्द्राय “ज्येष्ठेन मुख्येनैन्द्रवायवग्रहेण । स हि धाराग्रहाणां मध्ये ज्येष्ठः । तेन “सोमं “भर हर आहर । वीर्यं प्रापय । स चेन्द्रः “पिबत् तं सोमं पिबतु । ।

यो वेदि॑ष्ठो अव्य॒थिष्वश्वा॑वन्तं जरि॒तृभ्य॑ः ।

वाजं॑ स्तो॒तृभ्यो॒ गोमं॑न्तम् ॥२४

यः । वेदि॑ष्ठः । अ॒व्य॒थिषु॑ । अश्व॑ऽवन्तम् । ज॒रि॒तृऽभ्यः॑ ।

वाज॑म् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । गोऽमं॑न्तम् ॥२४

यः । वेदिष्ठः । अव्यथिषु । अश्वऽवन्तम् । जरितृऽभ्यः ।

वाजम् । स्तोतृऽभ्यः । गोऽमन्तम् ॥२४

“यः इन्द्रः अव्यथिषु अव्यथथितृषु सुखकरेषु स्तोतृषु "वेदिष्ठः अतिशयेन वेदिता कृतस्य स्तोत्रस्य ज्ञाता स इन्द्रः जारितृभ्यः शंसितृभ्यो होत्रादिभ्यः स्तोतृभ्यः प्रस्तोत्रादिभ्यश्च “अश्वावन्तं बहुभिरश्वैरुपेतं “गोमन्तं बहुभिर्गोभिरुपेतं सन्त “वाजम् अन्नं बलं वा ददातीति शेषः ।।

अहीनान्तर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे ‘पन्यंपन्यम्' इति स्तोत्रियस्तृचः छन्दोगैरस्थ तृचस्य स्तूयमानत्वात् । ‘छन्दोगप्रत्ययं स्तोमः स्तोत्रियः' (आश्व. श्री. ८. १३) इति हि स्मर्यते ॥

पन्यं॑म्पन्य॒मित्सों॑तार॒ आ धा॑वत॒ मद्या॑य ।

सोमं॑ वी॒राय॒ शूरा॑य ॥२५

पन्यं॑म्ऽपन्यम् । इत् । सो॒ता॒रः॒ । आ । धा॒व॒त॒ । मद्या॑य ।

सोमं॑म् । वी॒राय॑ । शूरा॑य ॥२५

पन्यम्ऽपन्यम् । इत् । सोतारः । आ । धावत । मद्याय ।

सोमम् । वीराय । शूराय ॥२५

हे “सोतारः अभिषोतारोऽध्वर्यवः “मद्याय मादयितव्याय “वीराय विक्रान्ताय “शूराय शौर्यवत इन्द्राय “पन्यंपन्यमित् सर्वत्र स्तुत्यमेव “सोमम् “आ “धावत अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ २१ ॥

पाता॑ वृ॒त्र॒हा सु॒तमा घा॑ गम॒न्नारे अ॒स्मत् ।

नि य॑मते श॒तमू॑तिः ॥२६

पाता॑ । वृ॒त्र॒ऽहा । सु॒तम् । आ । घ॒ । ग॒म॒त् । न । आ॒रे । अ॒स्मत् ।

नि । य॒म॒ते॒ । श॒तम्ऽऊ॑तिः ॥२६

पाता । वृत्रऽहा । सुतम् । आ । घ । गमत् । न । आरे । अस्मत् ।

नि । यमते । शतम्ऽऊतिः ॥२६

“सुतम् अभिषुतं सोमं “पाता पानशीलः । ताच्छीलिकस्तृन् । ‘न लोकाव्यय° ' इति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः । “वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हन्तेन्द्रः “आ “गमत् । “घ इत्यवधारणे । आगच्छत्वेव “अस्मत् अस्मत्तः “आरे दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च “शतमूतिः बहुविधरक्षण इन्द्रः “नि यमते अस्मदीयाञ्छत्रून्नियच्छतु तिरस्करोतु । यद्वा धनान्यस्मभ्यं नियच्छतु ददातु ॥

एह हरी॑ ब्रह्म॒युजा॑ श॒ग्मा व॑क्षत॒ः सखा॑यम् ।

गी॒र्भिः श्रु॒तं गिर्व॑णसम् ॥२७

आ । इ॒ह । हरी॒ इति॑ । ब्र॒ह्म॒ऽयुजा॑ । श॒ग्मा । व॒क्ष॒त॒ः । सखा॑यम् ।

गी॒ःऽभिः । श्रु॒तम् । गिर्व॑णसम् ॥२७

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मऽयुजा । शग्मा । वक्षतः । सखायम् ।

गीःऽभिः । श्रुतम् । गिर्वणसम् ॥२७

(“ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण स्तोत्रेण हविषा वा युज्यमानौ “शग्मा शग्मौ सुखकरौ शक्तौ वा ईदृशौ “हरी अश्वौ “इह अस्मिन् यज्ञे “सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिन्द्रम् “आ “वक्षतः आवहताम् । कीदृशमिन्द्रम् । “गीर्भिः स्तुतिभिः “श्रुतं प्रख्यापितमाहात्म्यं “गिर्वणसं गिरां संभक्तारं स्तुतिभिः संभजनीयं वा ॥)

स्वा॒दव॒ः सोमा॒ आ या॑हि श्री॒ताः सोमा॒ आ या॑हि ।

शिप्रि॒न्नृषी॑व॒ः शची॑वो॒ नायमच्छा॑ सध॒माद॑म् ॥२८

स्वा॒दवः॑ । सोमाः॑ । आ । या॒हि॒ । श्री॒ताः । सोमाः॑ । आ । या॒हि॒ ।

शिप्रि॑न् । ऋषि॑ऽवः । शची॑ऽवः । न । अ॒यम् । अच्छ॑ । स॒ध॒ऽमाद॑म् ॥२८

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । ऋषिऽवः । शचीऽवः । न । अयम् । अच्छ । सधऽमादम् ॥२८

हे “शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्राणम् । यद्वा । शिप्रे हनु नासिके वा । तद्वन् हे “ऋषीवः ऋषिभिः स्तोतृभिर्युक्त “शचीवः शक्तिमन् एवंभूत हे इन्द्र अस्मदीया इमे “सोमाः "स्वादवः । अभिषवादिभिः संस्कृतत्वेनास्वादनार्हा जाताः । अतस्त्वम् “आ “याहि आगच्छ। तथा ते “सोमाः “श्रीताः पयआदिभिः श्रयणद्रव्यैर्मिश्रिताः संस्कृताः । अतोऽपि “आ “याहि आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थे । “न संप्रति “अयं स्तोता “सधमादं सह मादयितव्यं त्वाम् "अच्छ अभिमुखं स्तौतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

स्तुत॑श्च॒ यास्त्वा॒ वर्ध॑न्ति म॒हे राध॑से नृ॒म्णाय॑ ।

इन्द्र॑ का॒रिणं॑ वृ॒धन्त॑ः ॥२९

स्तुत॑ः । च॒ । याः । त्वा॒ । वर्ध॑न्ति । म॒हे । राध॑से । नृ॒म्णाय॑ ।

इन्द्र॑ । का॒रिण॑म् । वृ॒धन्त॑ः ॥२९

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धन्ति । महे । राधसे । नृम्णाय ।

इन्द्र । कारिणम् । वृधन्तः ॥२९

हे "इन्द्र “कारिणं कर्मणां कर्तारं “वृधन्तः वर्धयन्तो ये “स्तुतः स्तोतारः “याः “च तदीयाः स्तुतयः “त्वा त्वां “वर्धन्ति वर्धयन्ति । किमर्थम् । “महे महते “राधसे धनाय “नृम्णाय बलाय च । उभयोर्लाभार्थम् । ते तदुभयं लभन्त इत्यध्याहारः। यद्वा । उत्तरत्र ते सत्रा दधिरे शवांसि इति संबन्धः ॥

गिर॑श्च॒ यास्ते॑ गिर्वाह उ॒क्था च॒ तुभ्यं॒ तानि॑ ।

स॒त्रा द॑धि॒रे शवाँसि ॥३०

गिर॑ः । च॒ । याः । ते॒ । गि॒र्वा॒ह॒ः । उ॒क्था । च॒ । तुभ्य॑म् । तानि॑ ।

स॒त्रा । द॒धि॒रे॒ । शवाँसि ॥३०

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यम् । तानि ।

सत्रा । दधिरे । शवांसि ॥३०

हे “गिर्वाहः गीर्भिः स्तुतिभिः वहनीयेन्द्र “ते तुभ्यं क्रियमाणाः “गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचः “याः सन्ति । “उक्था “च उक्थानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि “तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि सन्ति । “तानि सर्वाणि "सत्रा सहैव “शवांसि बलानि “दधिरे तव विदधिरे ॥ ॥ २२ ॥

ए॒वेदे॒ष तु॑विकू॒र्मिर्वाजाँ॒ एको॒ वज्र॑हस्तः ।

स॒नादमृ॑क्तो दयते ॥३१

ए॒व । इत् । ए॒षः । तु॒वि॒ऽकू॒र्मिः । वाजा॑न् । एकः॑ । वज्र॑ऽहस्तः ।

स॒नात् । अमृ॑क्तः । द॒य॒ते॒ ॥३१

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजान् । एकः । वज्रऽहस्तः ।

सनात् । अमृक्तः । दयते ॥३१

“एषः “एव इन्द्रः “तुविकूर्मिः बहुकर्मा। "इत् इति पूरकः । “एकः सर्वेषु देवेषु मुख्यः “वज्रहस्तः वज्रबाहुः “सनात् चिरकालादारभ्य "अमृक्तः शत्रुभिरबाधित एवंभूतः स इन्द्रः “वाजान् अन्नानि बलानि वा “दयते स्तोतृभ्यो ददाति ॥

हन्ता॑ वृ॒त्रं दक्षि॑णे॒नेन्द्रः॑ पु॒रू पु॑रुहू॒तः ।

म॒हान्म॒हीभिः॒ शची॑भिः ॥३२

हन्ता॑ । वृ॒त्रम् । दक्षि॑णेन । इन्द्रः॑ । पु॒रु । पु॒रु॒ऽहू॒तः ।

म॒हान् । म॒हीभिः॑ । शची॑भिः ॥३२

हन्ता । वृत्रम् । दक्षिणेन । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः ।

महान् । महीभिः । शचीभिः ॥३२

अयम् “इन्द्रः "दक्षिणेन हस्तेनैकेनैव “वृत्रम् आवरकमसुरं “हन्ता साधु हतवान्। हन्तेः साधुकारिणि तृन् । 'न लोकाव्यय ' इति षष्ठीप्रतिषेधः । “पुरु पुरुषु । ‘सुपां सुलुक्' इति विभक्तेर्लुक् । बहुषु देशेषु “पुरुहूतः “महीभिः महतीभिः “शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा "महान् सर्वेभ्य उत्कृष्टः । एवंभूत इन्द्रोऽस्मान् रक्षत्वित्यर्थः ॥

यस्मि॒न्विश्वा॑श्चर्ष॒णय॑ उ॒त च्यौ॒त्ना ज्रयाँ॑सि च ।

अनु॒ घेन्म॒न्दी म॒घोनः॑ ॥३३

यस्मि॑न् । विश्वाः॑ । च॒र्ष॒णयः॑ । उ॒त । च्यौ॒त्ना । ज्रयाँ॑सि । च॒ ।

अनु॑ । घ॒ । इत् । म॒न्दी । म॒घोनः॑ ॥३३

यस्मिन् । विश्वाः । चर्षणयः । उत । च्यौत्ना । ज्रयांसि । च ।

अनु । घ । इत् । मन्दी । मघोनः ॥३३

“विश्वाः सर्वाः “चर्षणयः प्रजाः “यस्मिन् इन्द्रे वर्तन्ते यदधीना भवन्ति । "उत अपि च “च्यौत्ना च्यौत्नानि । बलनामैतत् । प्रच्युतिसाधनानि बलानि “च “ज्रयांसि शत्रुविषयाण्यभिभवनानि यस्मिन्निन्द्रे वर्तन्ते । ‘ जि ज्रि अभिभवने ' इति धातुः । स इन्द्रः “मघोनः । मघं हविर्लक्षणं धनम् । तद्वतो यजमानान् “अनु “मन्दी अनुमोदको भवति। “घेत् इति पूरकौ। यद्वा । मन्दी स्तुत्यः स इन्द्रस्ताननु गृह्णातीति शेषः । अथवा । यस्य मघोनो धनवत इन्द्रस्य मन्दी स्तोतानुकूलो भवति एष एतानि इत्युत्तरत्रैकवाक्यता ॥

ए॒ष ए॒तानि॑ चका॒रेन्द्रो॒ विश्वा॒ योऽति॑ शृ॒ण्वे ।

वा॒ज॒दावा॑ म॒घोना॑म् ॥३४

ए॒षः । ए॒तानि॑ । च॒का॒र॒ । इन्द्रः॑ । विश्वा॑ । यः । अति॑ । शृ॒ण्वे ।

वा॒ज॒ऽदावा॑ । म॒घोना॑म् ॥३४

एषः । एतानि । चकार । इन्द्रः । विश्वा । यः । अति । शृण्वे ।

वाजऽदावा । मघोनाम् ॥३४

“एषः “इन्द्रः "विश्वा विश्वानि व्याप्तानि “एतानि वृत्रवधादीनि वीर्याणि । यद्वा । पृथिव्यादीनि भूतजातानि । तानि “चकार कृतवान् । “यः इन्द्रः बलैरतिशयितः “शृण्वे श्रूयते सर्वत्र स्तूयते । अपि च स इन्द्रः "मघोनां हविष्मतां यजमानानां “वाजदावा वाजस्यान्नस्य दाता भवति ॥

प्रभ॑र्ता॒ रथं॑ ग॒व्यन्त॑मपा॒काच्चि॒द्यमव॑ति ।

इ॒नो वसु॒ स हि वोळ्हा॑ ॥३५

प्रऽभ॑र्ता । रथ॑म् । ग॒व्यन्त॑म् । अ॒पा॒कात् । चि॒त् । यम् । अव॑ति ।

इ॒नः । वसु॑ । सः । हि । वोळ्हा॑ ॥३५

प्रऽभर्ता । रथम् । गव्यन्तम् । अपाकात् । चित् । यम् । अवति ।

इनः । वसु । सः । हि । वोळ्हा ॥३५

“प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इन्द्रः “रथं रंहणं “गव्यन्तं गा इच्छन्तं “यं स्तोतारम् “अपाकात् अविपक्वप्रज्ञाच्छत्रोः । चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्वप्रज्ञादपि “अवति रक्षति “स “हि स खलु स्तोता “इनः ईश्वरः सन् "वसु धनं “वोळ्हा साधुवाही भवति । वहेः साधुकारिणि तृन् । अतो ‘न लोकाव्यय ' इति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ ॥ २३ ॥

सनिंता विप्रो अर्वद्भिर्हन्तां वृत्रं नृभिः शूरंः ।

सत्योंऽविता विधन्तंम् ॥३६

सनिंता । विप्रः । अर्वंत्ऽभिः । हन्तां । वृत्रम् । नृऽभिः । शूरः ।

सत्यः । अविता । विधन्तंम् ॥३६

सनिता । विप्रः । अर्वत्ऽभिः । हन्ता । वृत्रम् । नृऽभिः । शूरः ।

सत्यः । अविता । विधन्तम् ॥३६

"विप्रः मेधावी स इन्द्रः "अर्वद्भिः अश्वैर्वाहनभूतैः "सनिता गन्तव्यं संभक्ता। तथा "शूरः शौर्योपेतः सन् "नृभिः नेतृभिर्मरुद्भिः सार्धं "वृत्रम् आवरकमसुरं "हन्ता साधुघाती । अपि च "विधन्तं परिचरन्तं यजमानं "सत्यः साधुरवितथस्वभावो वा स इन्द्रः "अविता परिचरतो यजमानस्य रक्षिता भवति । सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वादत्र कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

यजंध्वैनं प्रियमेधा इन्द्रं सत्राचा मनंसा ।

यो भूत्सोमैंः सत्यमंद्वा ॥३७

यजंध्व । एनम् । प्रियऽमेधाः । इन्द्रंम् । सत्राचां । मनंसा ।

यः । भूत् । सोमैंः । सत्यऽमंद्वा ॥३७

यजध्व । एनम् । प्रियऽमेधाः । इन्द्रम् । सत्राचा । मनसा ।

यः । भूत् । सोमैः । सत्यऽमद्वा ॥३७

हे "प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । आत्मनि पूजार्थं बहुवचनम् । प्रियमेधाख्य ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे प्रियमेधाः "सत्राचा सहाञ्चता स्तोतव्येनेन्द्रेण सह वर्तमानेन "मनसा चित्तेन "एनम् "इन्द्रं "यजध्व यजध्वम् । बुद्धिपूर्वकं यजेत्यर्थः । यजध्वैनम्' (पा. सू. ७. १. ४३) इति निपातनाद्वर्णलोपः । "यः इन्द्रः "सोमैः करणभूतैः "सत्यमद्वा "भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

गाथश्रंवसं सत्पंतिं श्रवंस्कामं पुरुत्मानंम् ।

कण्वांसो गात वाजिनंम् ॥३८

गाथऽश्रंवसम् । सत्ऽपंतिम् । श्रवःऽकामम् । पुरुऽत्मानंम् ।

कण्वा॑सः । गा॒त । वा॒जिन॑म् ॥३८

गाथऽश्रवसम् । सत्ऽपतिम् । श्रवःऽकामम् । पुरुऽत्मानम् ।

कण्वासः । गात । वाजिनम् ॥३८

हे "कण्वासः कण्वपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्बहुवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कण्वस्य पुत्रा मेधातिथयः यूयं “गाथश्रवसं गातव्ययशसं “सत्पतिं सतां पालयितारं “श्रवस्कामम् । श्रवःस्वन्नेषु हविःषु कामोऽभिलाषो यस्य तादृशम् । “पुरुत्मानं बह्वात्मानं यद्वा पुरुषु बहुषु प्रदेशेष्वतन्तं सततं गच्छन्तं “वाजिनं वेगवन्तमेवंगुणकमिन्द्रं “गात गायत स्तुध्वम् ।।

य ऋ॒ते चि॒द्गास्प॒देभ्यो॒ दात्सखा॒ नृभ्य॒ः शचीं॑वान् ।

ये अ॑स्मि॒न्काम॒मश्रि॑यन् ॥३९

यः । ऋ॒ते । चि॒त् । गाः । प॒देभ्यः॑ । दात् । सखा॑ । नृऽभ्यः॑ । शची॑ऽवान् ।

ये । अ॒स्मि॒न् । काम॑म् । अश्रि॑यन् ॥३९

यः । ऋते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृऽभ्यः । शचीऽवान् ।

ये । अस्मिन् । कामम् । अश्रियन् ॥३९

पणिभिर्देवगवीष्वपहृतासु “पदेभ्यः गतानां गवां मार्गे संलग्नेभ्योऽन्वेषणसाधनभूतेभ्यः “ऋते “चित् ऋतेऽपि विनापि "सखा मित्रभूतः "शचीवान् कर्मवान् प्रशस्तकर्मा “यः इन्द्रः “नृभ्यः नेतृभ्यः देवेभ्यः “गाः पणिभिरपहृता “दात् पुनर्दत्तवान्। "ये देवाः “अस्मिन् इन्द्रे “कामम् अभिलाषम् “अश्रियन् असेवन्त प्राप्नुवन् । तेभ्यो नृभ्य इत्यन्वयः । तमिन्द्रं गातेति पूर्वेण सहैकवाक्यता ॥

इ॒त्था धीव॑न्तमद्रिवः का॒ण्वं मेध्या॑तिथिम् ।

मे॒षो भू॒तो॒३॒॑ऽभि यन्नय॑ः ॥४०

इ॒त्था । धीऽव॑न्तम् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । का॒ण्वम् । मेध्य॑ऽअतिथिम् ।

मे॒षः । भू॒तः । अ॒भि । यन् । अयः॑ ॥४०

इत्था । धीऽवन्तम् । अद्रिऽवः । काण्वम् । मेध्यऽअतिथिम् ।

मेषः । भूतः । अभि । यन् । अयः ॥४०

“इत्था इत्थमनेनोक्तेन प्रकारेण “धीवन्तं स्तुतिमन्तं “काण्वं कण्वपुत्रं “मेध्यातिथिं यज्ञार्हातिथिमेतत्संज्ञमृषिं हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र “मेषो “भूतः मेषरूपतां प्राप्तः "अभि "यन् अभिगच्छन् । य इत्यनुवर्तते । तद्योगाच्च तिङो निघाताभावः । यस्त्वम् “अयः अगमयः

तं त्वां स्तुम इत्यर्थः।'मेधातिथेर्मेष' (तै. आ. १. १२.३) इति सुब्रह्मण्यामन्त्रैकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं छन्दोगैरेवमाम्नायते-- 'मेधातिथिं हि काण्वायनिं मेषो भूत्वाजहार' (ष. ब्रा. १. १) इति । तदभिप्रायेणेयं स्तुतिः कृता ।

शिक्षा॑ विभिन्दो अस्मै च॒त्वार्य॒युता॒ दद॑त् ।

अ॒ष्टा प॒रः स॒हस्रा॑ ॥४१

शिक्ष॑ । वि॒भि॒न्दो॒ इति॑ विऽभिन्दो । अ॒स्मै॒ । च॒त्वारि॑ । अ॒युता॑ । दद॑त् ।

अ॒ष्ट । प॒रः । स॒हस्रा॑ ॥४१

शिक्ष । विभिन्दो इति विऽभिन्दो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् ।

अष्ट । परः । सहस्रा ॥४१

विभिन्दुनाम्नो राज्ञः सकाशाद्बहु धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन द्वृचेन प्रशंसति । हे "विभिन्दो राजन् "ददत् दाता त्वम् "अस्मै मह्यमृषये "चत्वारि "अयुता अयुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि "शिक्ष अशिक्षः दत्तवानसि। "परः परस्तात् ऊर्ध्वमपि अष्टसंख्याकानि "सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

उ॒त सु त्ये पय॑ो॒वृधा॑ मा॒की रण॑स्य न॒प्त्या॑ ।

ज॒नि॒त्व॒नाय॑ मामहे ॥४२

उ॒त । सु । त्ये इति॑ । प॒यः॒ऽवृधा॑ । मा॒की इति॑ । रण॑स्य । न॒प्त्या॑ ।

ज॒नि॒ऽत्व॒नाय॑ । म॒म॒हे॒ ॥४२

उत । सु । त्ये इति । पयःऽवृधा । माकी इति । रणस्य । नप्त्या ।

जनिऽत्वनाय । ममहे ॥४२

"उत अपि च "सु सुष्ठु "त्ये ते सर्वत्र प्रसिद्धे "पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयित्र्यौ "माकी निर्मात्र्यौ भूतजातस्य "रणस्य । स्तोतृनामैतत् । स्तोतुः "नप्त्या नप्त्यौ न पातयित्र्यौ सर्वदानुग्रहशीले द्यावापृथिव्यौ "जनित्वनाय पूर्वोक्तधनस्य जननाय प्रादुर्भवाय लाभाय "ममहे स्तुतवानस्मि । द्यावापृथिव्योः प्रसन्नयोरेवेदं दानं लभ्यते नान्यदेति दानमाहात्म्यप्रशंसाधिगन्तव्या ॥ ॥ २४ ॥

टिप्पणी

८.२.१ इदं वसो सुतमन्धः इति

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२ सूक्तं ८.३ सूक्तं ८.४ →
मेध्यातिथिः काण्वः।

दे. इन्द्रः, २१-२४ कौरयाणः पाकस्थामा। प्रगाथः ( ), २१ अनुष्टुप्, २२-२३ गायत्री, २४ बृहती।

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमतः ।

आपिर्नो बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवन्तु ते धियः ॥१॥

भूयाम ते सुमतौ वाजिनो वयं मा न स्तरभिमातये ।

अस्माञ्चित्राभिरवतादभिष्टिभिरा नः सुम्नेषु यामय ॥२॥

इमा उ त्वा पुरूवसो गिरो वर्धन्तु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥३॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥४॥

इन्द्रमिद्देवतातय इन्द्रं प्रयत्यध्वरे ।

इन्द्रं समीके वनिनो हवामह इन्द्रं धनस्य सातये ॥५॥

इन्द्रो मह्ना रोदसी पप्रथच्छव इन्द्रः सूर्यमरोचयत् ।

इन्द्रे ह विश्वा भुवनानि येमिर इन्द्रे सुवानास इन्दवः ॥६॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इन्द्र स्तोमेभिरायवः ।

समीचीनास ऋभवः समस्वरन्रुद्रा गृणन्त पूर्व्यम् ॥७॥

अस्येदिन्द्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णवि ।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनु ष्टुवन्ति पूर्वथा ॥८॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचित्तये ।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ ॥९॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शवः ।

सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥१०॥

शग्धी न इन्द्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यम् ।

शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्व्य ॥११॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविथ धिय इन्द्र सिषासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिन्द्र प्रावः स्वर्णरम् ॥१२॥

कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नही न्वस्य महिमानमिन्द्रियं स्वर्गृणन्त आनशुः ॥१३॥

कदु स्तुवन्त ऋतयन्त देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।

कदा हवं मघवन्निन्द्र सुन्वतः कदु स्तुवत आ गमः ॥१४॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥१५॥

कण्वा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिद्धीतमानशुः ।

इन्द्रं स्तोमेभिर्महयन्त आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥१६॥

युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम हरी इन्द्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्सोमपीतय उग्र ऋष्वेभिरा गहि ॥१७॥

इमे हि ते कारवो वावशुर्धिया विप्रासो मेधसातये ।

स त्वं नो मघवन्निन्द्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवम् ॥१८॥

निरिन्द्र बृहतीभ्यो वृत्रं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरर्बुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥१९॥

निरग्नयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरन्तरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिन्द्र पौंस्यम् ॥२०॥

यं मे दुरिन्द्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानम् ॥२१॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्राम् ।

अदाद्रायो विबोधनम् ॥२२॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहन्ति वह्नयः ।

अस्तं वयो न तुग्र्यम् ॥२३॥

आत्मा पितुस्तनूर्वास ओजोदा अभ्यञ्जनम् ।

तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमब्रवम् ॥२४॥

सायणभाष्यम्

'पिबा सुतस्य' इति चतुर्विंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरार्षम्। अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः एकविंश्यनुष्टुब्द्वाविंशीत्रयोविंश्यौ गायत्र्यौ चतुर्विंशी बृहती । एताश्चतस्रः कुरयाणस्य पुत्रस्य पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिप्रतिपादिकाः । अतस्तदेवताकाः । शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रान्तं -- पिब चतुर्विंशतिर्मेध्यातिथिः प्रागाथं त्वनुष्टुब्गायत्र्यौ बृहती चान्त्याः कौरयाणस्य पाकस्थाम्नो दानस्तुतिः' इति । महाव्रते निकेवल्ये बार्हततृचाशीतौ दानस्तुतीर्विनेदं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योश्चोद्धारः । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं---'पिबा सुतस्य रसिन इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति (ऐ. आ. ५, २. ४) इति । ज्योतिष्टोमे निष्केवल्ये आद्यो रथन्तरसामप्रगाथः शंसनीयः । सूत्र्यते हि----' पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः' (आश्व. श्रौ. ५. १५) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्येऽप्ययं प्रगाथः । सूत्र्यते हि उक्तो रथन्तरस्योभयं शृणवच्च न इति बृहतः' (आश्व. श्रौ. ७. ३) इति । एवमन्यत्रापि यदि रथन्तरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वत्रायं प्रगाथो द्रष्टव्यः । पञ्चमेऽहनि प्रउगशस्त्रे 'पिबा सुतस्थ' इत्ययमैन्द्रः प्रगाथः । सूत्रितं च -- पिबा सुतस्य रसिनो देवंदेवं वोऽवसे' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ॥

पिबा॑ सु॒तस्य॑ र॒सिनो॒ मत्स्वा॑ न इन्द्र॒ गोम॑तः ।

आ॒पिर्नो॑ बोधि सध॒माद्यो॑ वृ॒धे॒३॒ऽस्माँ अ॑वन्तु ते॒ धिय॑ः ॥१

पिब॑ । सु॒तस्य॑ । र॒सिनः॑ । मत्स्व॑ । नः॒ । इ॒न्द्र॒ । गोऽम॑तः ।

आ॒पिः । न॒ः । बो॒धि॒ । स॒ध॒ऽमाद्यः॑ । वृ॒धे । अ॒स्मान् । अ॒व॒न्तु॒ । ते॒ । धियः॑ ॥१

पिब । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । इन्द्र । गोऽमतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवन्तु । ते । धियः ॥१

हे “इन्द्र “रसिनः रसवतः “गोमतः गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य “नः अस्मदीयस्य “सुतस्य अभिषुतस्य । ‘क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । ईदृशं सोमं “पिब । पीत्वा च “मत्स्व तृप्तो भव । अपि च “सधमाद्यः सह मादयितव्यः सहितैरस्माभिस्तर्पयितव्यस्त्वम् “आपिः आपयिता बन्धुः सन् “नः अस्माकं “वृधे वर्धनाय “बोधि बुध्यस्व । “ते त्वदीयाः “धियः बुद्धयोऽनुग्रहात्मिकाः “अस्मान् स्तोतॄन् "अवन्तु रक्षन्तु ॥

भू॒याम॑ ते सु॒म॒तौ वा॒जिनो॑ व॒यं मा न॑ः स्तर॒भिमा॑तये ।

अ॒स्माञ्चि॒त्राभि॑रवताद॒भिष्टि॑भि॒रा न॑ः सु॒म्नेषु॑ यामय ॥२

भू॒याम॑ । ते॒ । सु॒ऽम॒तौ । वा॒जिनः॑ । व॒यम् । मा । न॒ः । स्त॒ः । अ॒भिऽमा॑तये ।

अ॒स्मान् । चि॒त्राभिः॑ । अ॒व॒ता॒त् । अ॒भिष्टि॑ऽभिः । आ । न॒ः । सु॒म्नेषु॑ । य॒म॒य॒ ॥२

भूयाम । ते । सुऽमतौ । वाजिनः । वयम् । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चित्राभिः । अवतात् । अभिष्टिऽभिः । आ । नः । सुम्नेषु । यमय ॥२

हे इन्द्र “ते तव “सुमतौ शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ “वाजिनः हविष्मन्तः “वयं “भूयाम वर्तमाना भवाम । “अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै तदर्थं “नः अस्मान् "मा “स्तः मा हिंसीः । ‘स्तृङ् हिंसायाम् । माङि लुङि छान्दसश्लेनःर्लुक् । अपि तु “अभिष्टिभिः अभ्येषणी याभिः प्रार्थनीयाभिः “चित्राभिः चायनीयाभिर्बहुविधाभिर्वा त्वदीयाभिरूतिभिः “अस्मान् “अवतात् अव रक्ष । तथा “नः अस्मान् “सुम्नेषु सुखेषु “आ "यामय आयतान् कुरु। सर्वदा सुखिन एवं कुरु ॥

इ॒मा उ॑ त्वा पुरूवसो॒ गिरो॑ वर्धन्तु॒ या मम॑ ।

पा॒व॒कव॑र्णा॒ः शुच॑यो विप॒श्चितो॒ऽभि स्तोमै॑रनूषत ॥३

इ॒माः । उ॒ँ इति॑ । त्वा॒ । पु॒रु॒व॒सो॒ इति॑ पुरुऽवसो । गिरः॑ । व॒र्ध॒न्तु॒ । याः । मम॑ ।

पा॒व॒कऽव॑र्णाः । शुच॑यः । वि॒प॒ःऽचितः॑ । अ॒भि । स्तोमैः॑ । अ॒नू॒ष॒त॒ ॥३

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । गिरः । वर्धन्तु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपःऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥३

हे “पुरूवसो बहुधनेन्द्र "मम मदीयाः “इमाः “गिरः शस्त्ररूपा वाचः “त्वा त्वां “वर्धन्तु वर्धयन्तु । तथा "पावकवर्णाः अग्निसमानतेजस्काः अत एव “शुचयः शुद्धाः “विपश्चितः विद्वांस उद्गातारश्च “स्तोमैः स्तोत्रैर्बहिष्पवमानादिभिः “अभि "अनूषत त्वामभिष्टुवन्ति । नू स्तुतौ ' । कुटादिः ॥

अ॒यं स॒हस्र॒मृषि॑भि॒ः सह॑स्कृतः समु॒द्र इ॑व पप्रथे ।

स॒त्यः सो अ॑स्य महि॒मा गृ॑णे॒ शवो॑ य॒ज्ञेषु॑ विप्र॒राज्ये॑ ॥४

अ॒यम् । स॒हस्र॑म् । ऋषि॑ऽभिः । सहः॑ऽकृतः । स॒मु॒द्रःऽइ॑व । प॒प्र॒थे॒ ।

स॒त्यः । सः । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मा । गृ॒णे॒ । शवः॑ । य॒ज्ञेषु॑ । वि॒प्र॒ऽराज्ये॑ ॥४

अयम् । सहस्रम् । ऋषिऽभिः । सहःऽकृतः । समुद्रःऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रऽराज्ये ॥४

“अयम् इन्द्रः “सहस्रं सहस्रसंख्याकैः “ऋषिभिः अतीन्द्रियार्थदर्शिभिः स्तोतृभिः “सहस्कृतः सहसा बलेन युक्तः कृतः । स्तुत्या हि देवताया बलं वर्धते । स चैवंभूतः सन् “समुद्रइव उदधिरिव “पप्रथे प्रथितो विस्तीर्णो बभूव । “अस्य चेन्द्रस्य “सत्यः अवितथः “सः प्रसिद्धः “महिमा महत्त्वं “शवः बलं च “यज्ञेषु यागेषु “विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यम् । विप्राणां स्तोतॄणां राज्ये स्तुतशस्त्रसंघे “गृणे स्तूयते ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्ये ‘इन्द्रमिद्देवतातये' इति रैवतसामप्रगाथः शंसनीयः पृष्ठ्येऽहनि निष्केवल्ये त्वयं प्रगाथः । सूत्र्यते हि– इन्द्रमिद्देवतातय इतीतरेषां पृष्ठ्य एवैकैकमन्वहम्' (आश्व. श्रौ. ७. ३) इति ॥

इन्द्र॒मिद्दे॒वता॑तय॒ इन्द्रं॑ प्रय॒त्य॑ध्व॒रे ।

इन्द्रं॑ समी॒के व॒निनो॑ हवामह॒ इन्द्र॒ं धन॑स्य सा॒तये॑ ॥५

इन्द्र॑म् । इत् । दे॒वऽता॑तये । इन्द्र॑म् । प्र॒ऽय॒ति । अ॒ध्व॒रे ।

इन्द्र॑म् । स॒म्ऽई॒के । व॒निनः॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ । इन्द्र॑म् । धन॑स्य । सा॒तये॑ ॥५

इन्द्रम् । इत् । देवऽतातये । इन्द्रम् । प्रऽयति । अध्वरे ।

इन्द्रम् । सम्ऽईके । वनिनः । हवामहे । इन्द्रम् । धनस्य । सातये ॥५

“देवतातये । देवैः स्तोतृभिस्तायते विस्तार्यत इति देवतातिर्यज्ञः । तदर्थम् “इन्द्रमित् देवेषु मध्य इन्द्रमेव आह्वयामहे । “अध्वरे यज्ञे “प्रयति प्रगच्छत्युपक्रान्ते सति “इन्द्रं “हवामहे । तथा “समीके सम्यग्गते संपूर्णे च यागे “वनिनः संभजमाना वयम् “इन्द्रम् एवाह्वयामहे । यद्वा । समीकमिति संग्रामनाम । समीके संग्राम इन्द्रमाह्वयामहे । “धनस्य "सातये लाभाय “इन्द्रम् एवाह्वयामहे । अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

इन्द्रो॑ म॒ह्ना रोद॑सी पप्रथ॒च्छव॒ इन्द्र॒ः सूर्य॑मरोचयत् ।

इन्द्रे॑ ह॒ विश्वा॒ भुव॑नानि येमिर॒ इन्द्रे॑ सुवा॒नास॒ इन्द॑वः ॥६

इन्द्रः॑ । म॒ह्ना । रोद॑सी॒ इति॑ । प॒प्र॒थ॒त् । शवः॑ । इन्द्रः॑ । सूर्य॑म् । अ॒रो॒च॒य॒त् ।

इन्द्रे॑ । ह॒ । विश्वा॑ । भुव॑नानि । ये॒मि॒रे॒ । इन्द्रे॑ । सु॒वा॒नासः॑ । इन्द॑वः ॥६

इन्द्रः । मह्ना । रोदसी इति । पप्रथत् । शवः । इन्द्रः । सूर्यम् । अरोचयत् ।

इन्द्रे । ह । विश्वा । भुवनानि । येमिरे । इन्द्रे । सुवानासः । इन्दवः ॥६

अयम् “इन्द्रः “शवः शवस आत्मीयस्य बलस्य “मह्ना महिम्ना महत्त्वेन “रोदसी द्यावापृथिव्यौ "पप्रथत् अप्रथयत् विस्तारितवान् । तथा स्वर्भानुनावृतं "सूर्यम् अयमेव “इन्द्रः “अरोचयत् अदीपयत्। तस्यासुरस्य वधेन प्रकाशितवान् । अपि च "इन्द्रे “ह अस्मिन्नेवेन्द्रे “विश्वा विश्वानि व्याप्तानि “भुवनानि भूतजातानि “येमिरे उपरमन्ते। इन्द्रेण नियम्यन्त इत्यर्थः । तथा “सुवानासः सूयमाना अभिषूयमाणाः “इन्दवः सोमाश्च अस्मिन्नेव “इन्द्रे नियम्यन्ते अन्तर्भवन्तीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथन्तरपृष्ठस्तदा निष्केवल्ये 'अभि त्वा पूर्वपीतये' इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि-- अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ५. १५) इति । महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये दक्षिणपक्षेऽप्ययं प्रगाथः । सूत्रितं च-- अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथन्तरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ' (ऐ. आ. ५. २. २) इति ॥

अ॒भि त्वा॑ पू॒र्वपी॑तय॒ इन्द्र॒ स्तोमे॑भिरा॒यव॒ः ।

स॒मी॒ची॒नास॑ ऋ॒भव॒ः सम॑स्वरन्रु॒द्रा गृ॑णन्त॒ पूर्व्य॑म् ॥७

अ॒भि । त्वा॒ । पू॒र्वऽपी॑तये । इन्द्र॑ । स्तोमे॑भिः । आ॒यवः॑ ।

स॒म्ऽई॒ची॒नासः॑ । ऋ॒भवः॑ । सम् । अ॒स्व॒र॒न् । रु॒द्राः । गृ॒ण॒न्त॒ । पूर्व्य॑म् ॥७

अभि । त्वा । पूर्वऽपीतये । इन्द्र । स्तोमेभिः । आयवः ।

सम्ऽईचीनासः । ऋभवः । सम् । अस्वरन् । रुद्राः । गृणन्त । पूर्व्यम् ॥७

हे "इन्द्र “आयवः मनुष्याः स्तोतारः “स्तोमेभिः स्तोत्रैस्त्वामभिष्टुवन्ति । किमर्थम् । “पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगणैरिन्द्रस्यैव सोमो हूयते । तथा "समीचीनासः संगताः “ऋभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यन्ते । ऋभुर्विभ्वा वाज इत्येते च “समस्वरन् त्वामेव सम्यगस्तुवन् । 'स्वृ शब्दोपतापयोः'। “रुद्राः रुद्रपुत्रा मरुतश्च “पूर्व्यं पुरातनं वृद्धं त्वामेव “गृणन्त अभ्यस्तुवन् । वृत्रवधसमये ‘प्रहर भगवो जहि वीरयस्व' इत्येवंरूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥

अ॒स्येदिन्द्रो॑ वावृधे॒ वृष्ण्य॒ं शवो॒ मदे॑ सु॒तस्य॒ विष्ण॑वि ।

अ॒द्या तम॑स्य महि॒मान॑मा॒यवोऽनु॑ ष्टुवन्ति पू॒र्वथा॑ ॥८

अ॒स्य । इत् । इन्द्रः॑ । व॒वृ॒धे॒ । वृष्ण्य॑म् । शवः॑ । मदे॑ । सु॒तस्य॑ । विष्ण॑वि ।

अ॒द्य । तम् । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मान॑म् । आ॒यवः॑ । अनु॑ । स्तु॒व॒न्ति॒ । पू॒र्वऽथा॑ ॥८

अस्य । इत् । इन्द्रः । ववृधे । वृष्ण्यम् । शवः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।

अद्य । तम् । अस्य । महिमानम् । आयवः । अनु । स्तुवन्ति । पूर्वऽथा ॥८

“अस्येत् अस्यैव यजमानस्य “वृष्ण्यं वृषत्वं वीर्यं "शवः बलं च “इन्द्रः “वावृधे वर्धयति । “सुतस्य अभिषुतस्य सोमस्य पानेन “विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके “मदे हर्षे सति तस्यैव यजमानस्य बलं वर्धयतीत्यर्थः। अद्य अस्मिन् काले “अस्य इन्द्रस्य “तम् उक्तगुणं "महिमानं महत्वनम् "आयवः मनुष्याः “अनु “ष्टुवन्ति । आनुपूर्व्येण स्तुवन्ति । "पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवार्थे ' प्रत्नपूर्व' इत्यादिना थाल्प्रत्ययः । यथा पूर्वस्मिन् कालेऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवन्तीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे ' तत्त्वा यामि' इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च -- तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ५. १६) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तस्यैवानुरूपः। सूत्रितं च -- तत्त्वा यामि सुवीर्यमभि प्र वः सुराधसम्' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

तत्त्वा॑ यामि सु॒वीर्य॒ं तद्ब्रह्म॑ पू॒र्वचि॑त्तये ।

येना॒ यति॑भ्यो॒ भृग॑वे॒ धने॑ हि॒ते येन॒ प्रस्क॑ण्व॒मावि॑थ ॥९

तत् । त्वा॒ । या॒मि॒ । सु॒ऽवीर्य॑म् । तत् । ब्रह्म॑ । पू॒र्वऽचि॑त्तये ।

येन॑ । यति॑ऽभ्यः । भृग॑वे । धने॑ । हि॒ते । येन॑ । प्रस्क॑ण्वम् । आवि॑थ ॥९

तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यम् । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ।

येन । यतिऽभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कण्वम् । आविथ ॥९

हे “इन्द्र “तत् “सुवीर्यं शोभनवीर्यं “त्वा त्वां “यामि याचामि । छान्दसो वर्णलोपः । तथा “तत् “ब्रह्म परिवृढमन्नं "पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः पूर्वमेव लाभाय त्वां याचामि । “धने “हिते अभीष्टे सति "येन सुवीर्येण “यतिभ्यः कर्मसूपरतेभ्योऽयष्टृभ्यो जनेभ्यः सकाशाद्धनमाहृत्य “भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यद्वा । कर्मसु नियता अङ्गिरसो यतयः । तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि । तादर्थ्ये चतुर्थी। "येन च ब्रह्मणा "प्रस्कण्वं कण्वप्रभवं कण्वस्य पुत्रमृषिम् “आविथ ररक्षिथ। तदुभयं याचामीत्यन्वयः ॥

येना॑ समु॒द्रमसृ॑जो म॒हीर॒पस्तदि॑न्द्र॒ वृष्णि॑ ते॒ शवः॑ ।

स॒द्यः सो अ॑स्य महि॒मा न सं॒नशे॒ यं क्षो॒णीरं॑नुचक्र॒दे ॥१०

येनं॑ । स॒मु॒द्रम् । असृ॑जः । म॒हीः । अ॒पः । तत् । इ॒न्द्र॒ । वृष्णि॑ । ते॒ । शवः॑ ।

स॒द्यः । सः । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मा । न । स॒म्ऽनशे॑ । यम् । क्षो॒णीः । अ॒नु॒ऽच॒क्र॒दे ॥१०

येन । समुद्रम् । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शवः ।

सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । सम्ऽनशे । यम् । क्षोणीः । अनुऽचक्रदे ॥१०

हे “इन्द्र “येन आत्मीयेन बलेन “समुद्रम् अब्धिं प्रति “महीः महतीः "अपः उदकानि “असृजः व्यसृजः । महान् समुद्रो यावद्भिर्जलैः पूर्यते तावन्ति जलानि पुरा त्वं सृष्टवानित्यर्थः । “ते त्वदीयं “तत् “शवः बलं “वृष्णि[१] वर्षकम् । अभीष्टफलदमित्यर्थः । “अस्य इन्द्रस्य “सः "महिमा “न ”संनशे न सम्यगापनीयः । परैरप्रधृष्य इत्यर्थः। नशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । “यं महिमानं “क्षोणीः क्षोणी पृथिवी “अनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरत्र गत्यर्थः । यदधीना वर्तत इत्यर्थः ॥ ॥२६॥

श॒ग्धी न॑ इन्द्र॒ यत्त्वा॑ र॒यिं यामि॑ सु॒वीर्य॑म् ।

श॒ग्धि वाजा॑य प्रथ॒मं सिषा॑सते श॒ग्धि स्तोमा॑य पूर्व्य ॥११

श॒ग्धि । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । यत् । त्वा॒ । र॒यिम् । यामि॑ । सु॒ऽवीर्य॑म् ।

श॒ग्धि । वाजा॑य । प्र॒थ॒मम् । सिसा॑सते । श॒ग्धि । स्तोमा॑य । पू॒र्व्य॒ ॥११

शग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिम् । यामि । सुऽवीर्यम् ।

शग्धि । वाजाय । प्रथमम् । सिसासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्व्य ॥११

हे "इन्द्र सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतम् । बहुव्रीहौ • वीरवीय च' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । “यत् “रयिं धनं त्वां “यामि याचामि । छान्दसो वर्णलोपः । “नः अस्मभ्यं तद्धनं “शग्धि देहि । शकिरत्र दानार्थः । तस्मात् लोटि हौ छान्दसो विकरणस्य लुक् । ‘हुझल्भ्यः' इति हेर्धित्वम् । तथा “सिषासते संभक्तुमिच्छते । सनतेः सनि ‘सनीवन्तर्ध' इति विकल्पनादिडभावे ‘जनसनखनाम्' इत्यात्वम् । “वाजाय। वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वाँलक्ष्यते । हविष्मते यजमानाय “प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव “शग्धि धनं प्रयच्छ । यद्वा वाजायेति द्वितीयार्थे चतुर्थी । कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय वाजमन्नं शग्धि देहि । पश्चात् “स्तोमाय स्तोत्रे हे "पूर्व्य पूर्वस्मिन् काले भव चिरंतनेन्द्र "शग्धि देहि । स्तौतेः कर्तरि • अर्तिस्तुसु ' इत्यादिना मन्प्रत्ययः ॥

श॒ग्धी नो॑ अ॒स्य यद्ध॑ पौ॒रमावि॑थ॒ धिय॑ इन्द्र॒ सिषा॑सतः ।

श॒ग्धि यथा॒ रुश॑मं॒ श्याव॑कं॒ कृप॒मिन्द्र॒ प्राव॒ः स्व॑र्णरम् ॥१२

श॒ग्धि । न॒ः । अ॒स्य । यत् । ह॒ । पौ॒रम् । आवि॑थ । धियः॑ । इ॒न्द्र॒ । सिसा॑सतः ।

श॒ग्धि । यथा॑ । रुश॑मम् । श्याव॑कम् । कृप॑म् । इन्द्र॑ । प्र । आवः॑ । स्वः॑ऽनरम् ॥१२

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरम् । आविथ । धियः । इन्द्र । सिसासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमम् । श्यावकम् । कृपम् । इन्द्र । प्र । आवः । स्वःऽनरम् ॥१२

हे "इन्द्र "धियः कर्माणि स्तोत्राणि वा "सिषासतः संभक्तवतः "नः अस्माकं संबन्धिनः "अस्य यजमानस्य तद्धनं "शग्धि प्रदेहि "यद्ध येन खलु धनेन "पौरम् । पुरुर्नाम राजा । तस्य पुत्रम् "आविथ ररक्षिथ । अपि च हे "इन्द्र "रुशमं "श्यावकं "कृपं चैतन्नामकांस्त्रीन् राजर्षीन् "यथा येन प्रकारेण "प्रावः प्रारक्षः तथा "स्वर्णरं सर्वस्य हविषो नेतारं प्रापयितारम् । यद्वा । स्वः स्वर्गं प्रति नेतव्यमिमं यजमानं "शग्धि शक्तं कुरु। धनादिसंपत्त्या यागानुष्ठानाय यथा शक्तो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इन्द्र इत्यामन्त्रितस्य पादादित्वेनाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे 'कन्नव्यः' इति कद्वत्प्रगाथः । सूत्रितं च -- ' कन्नव्यो अतसीनां कदू न्वस्याकृतमिति कद्वन्तः प्रगाथाः ' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिञ्छस्त्रे तस्यैवायं प्रगाथः । सूत्र्यते हि-' आरम्भणीयाः पर्यासान् कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव' (आश्व. श्रौ. ७. १) इति ॥

कन्नव्यो॑ अत॒सीनां॑ तु॒रो गृ॑णीत॒ मर्त्यः॑ ।

न॒ही न्व॑स्य महि॒मान॑मिन्द्रि॒यं स्व॑र्गृ॒णन्त॑ आन॒शुः ॥१३

कत् । नव्यः॑ । अ॒त॒सीना॑म् । तु॒रः । गृ॒णी॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

न॒हि । नु । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मान॑म् । इ॒न्द्रि॒यम् । स्वः॑ । गृ॒णन्तः॑ । आ॒न॒शुः ॥१३

कत् । नव्यः । अतसीनाम् । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानम् । इन्द्रियम् । स्वः । गृणन्तः । आनशुः ॥१३

"अतसीनाम् अतन्तीनां सततगामिनीनां स्तुतीनां "तुरः प्रेरयिता "मर्त्यः मरणधर्मा "नव्यः अभिनव इदानींतनः "कत् को नाम स्तोता "गृणीत इन्द्रं स्तुयात् । अल्पप्रज्ञैरिदानींतनैरिन्द्रः स्तोतुं न शक्यत इत्यर्थः । 'गॄ शब्दे'। क्रैयादिकः । प्वादीनां ह्रस्वः' इति ह्रस्वत्वम् । "नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः "स्वः सर्वे "गृणन्तः स्तोतारः। यद्वा । स्वः सुष्ठ्वरणीयं प्राप्तव्यमिन्द्रं गृणन्तः स्तुवन्तो जनाः । "इन्द्रियम् । इन्द्रियमिन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रस्यैवासाधारणम् । "अस्य इन्द्रस्य "महिमानं महत्त्वं "नहि "आनशुः न खलु प्राप्नुवन् । अश्नोतेर्लिटि व्यत्ययेन परस्मैपदम् । अत आदेः ' इत्यभ्यासस्यात्वम्। 'अश्नोतेश्च' इति नुट् । ' हि च' इति निघातप्रतिषेधः ॥

कदु॑ स्तु॒वन्त॑ ऋतयन्त दे॒वत॒ ऋषि॒ः को विप्र॑ ओहते ।

क॒दा हवं॑ मघवन्निन्द्र सुन्व॒तः कदु॑ स्तुव॒त आ ग॑मः ॥१४

कत् । ऊँ॒ इति॑ । स्तु॒वन्तः॑ । ऋ॒त॒ऽय॒न्त॒ । दे॒वता॑ । ऋषिः॑ । कः । विप्रः॑ । ओ॒ह॒ते॒ ।

क॒दा । हव॑म् । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । सु॒न्व॒तः । कत् । ऊँ॒ इति॑ । स्तु॒व॒तः । आ । ग॒म॒ः ॥१४

कत् । ऊं इति । स्तुवन्तः । ऋतऽयन्त । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवम् । मघऽवन् । इन्द्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥१४

हे इन्द्र “स्तुवन्तः स्तोत्रं कुर्वन्तः “कदु के खलु जनाः “देवता । 'देवात्तल्' इति स्वार्थिकस्तल्प्रत्ययः । व्यत्ययेन प्रथमा । देवं त्वामुद्दिश्य “ऋतयन्त ऋतं यज्ञमैच्छन् । त्वदीययागेच्छापि दुर्लभा दूरे त्वद्यागकथा । “ऋषिः द्रष्टा “विप्रः मेधावी “कः स्तोता “ओहते वहति । त्वां स्तुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां स्तोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे "मघवन् धनवन् “इन्द्र अनुग्रहीत्रा त्वयैवागन्तव्यम् । स त्वं “कदा कस्मिन् काले “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवम् आह्वानं प्रति “आ “गमः आगच्छः । “कदु कदा च कस्मिंश्च काले “स्तुवतः केवलं स्तोत्रं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानमा गमः अभ्यगच्छः। सुन्वतः स्तुवतः इत्युभयत्र 'शतुरनुमः । इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । गमेर्लुङि लुदित्त्वात् च्लेरङादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे 'उदु त्ये' इति प्रगाथोऽनुरूपानन्तरं शंसनीयः । सूत्रितं च - उदु त्ये मधुमत्तमा इन्द्रः पूर्भित्' (आश्व. श्रौ. ५. १६) इति । चातुर्विंशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च-- उदु त्ये मधुमत्तमास्त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

उदु॒ त्ये मधु॑मत्तमा॒ गिर॒ः स्तोमा॑स ईरते ।

स॒त्रा॒जितो॑ धन॒सा अक्षि॑तोतयो वाज॒यन्तो॒ रथा॑ इव ॥१५

उत् । ऊ॒ँ इति॑ । त्ये । मधु॑मत्ऽतमाः । गिर॑ः । स्तोमा॑सः । ई॒र॒ते॒ ।

स॒त्रा॒ऽजितः॑ । ध॒न॒ऽसाः । अक्षि॑तऽऊतयः । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । रथाः॑ऽइव ॥१५

उत् । ऊं इति । त्ये । मधुमत्ऽतमाः । गिरः । स्तोमासः । ईरते ।

सत्राऽजितः । धनऽसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजऽयन्तः । रथाःऽइव ॥१५

“त्ये ते प्रसिद्धाः “मधुमत्तमाः अतिशयेन मधुराः “गिरः अप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः “स्तोमासः प्रगीतानि बहिष्पवमानादीनि स्तोत्राणि च "उत् “ईरते । हे इन्द्र त्वामुद्दिश्य उद्गच्छन्ति । ऊर्ध्वं प्रसरन्ति । 'ईर गतौ' । आदादिकः । तत्र दृष्टान्तः । “सत्राजितः सहैव शत्रून् जयन्तः अत एव “धनसाः धनानि संभजन्तः । वन षण संभक्तौ । 'जनसनखनक्रमगमो विट् । 'विड्वनोरनुनासिकस्यात्' इत्यात्वम् । अक्षितोतयः । अक्षिताः क्षयरहिता ऊतयो रक्षा येषां ते तथोक्ताः । क्षियो भावे निष्ठा । ' निष्ठायामण्यदर्थे ' इति पर्युदासाद्दीर्घाभावः । अत एव 'क्षियो दीर्घात्' इति निष्ठानत्वाभावश्च । “वाजयन्तः वाजमन्नमिच्छन्तः । क्यचि न च्छन्दस्यपुत्रस्य ' इतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः। एवंगुणविशिष्टाः “रथाइव । ते यथा विविधमितस्तत उत्तिष्ठन्ति तद्वदुदीरत इत्यर्थः॥ ॥२७॥

कण्वा॑ इव॒ भृग॑व॒ः सूर्या॑ इव॒ विश्व॒मिद्धी॒तमा॑नशुः ।

इन्द्रं स्तोमेभिर्महयन्त आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥१६

कण्वाःऽइव । भृगवः । सूर्याःऽइव । विश्वम् । इत् । धीतम् । आनशुः ।

इन्द्रम् । स्तोमेभिः । महयन्तः । आयवः । प्रियऽमेधासः । अस्वरन् ॥१६

कण्वाःऽइव । भृगवः । सूर्याःऽइव । विश्वम् । इत् । धीतम् । आनशुः ।

इन्द्रम् । स्तोमेभिः । महयन्तः । आयवः । प्रियऽमेधासः । अस्वरन् ॥१६

"कण्वाइव कण्वगोत्रोत्पन्ना ऋषय इव स्तुवन्तः “भृगवः भृगुगोत्रोत्पन्ना ऋषयः “धीतम् आध्यातं "विश्वमित् व्याप्तं तमेवेन्द्रम् “आनशुः व्यापुः । “सूर्याइव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वं जगद्व्याप्नुवन्ति तद्वत् । अपि च "प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वा “आयवः मनुष्यास्तमेव “इन्द्रं "महयन्तः पूजयन्तः “स्तोमेभिः स्तोत्रैः "अस्वरन् अस्तुवन् ।' स्वृ शब्दोपतापयोः '। भौवादिकः ॥

युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम हरी इन्द्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्सोमपीतय उग्र ऋष्वेभिरा गहि ॥१७

युक्ष्व । हि । वृत्रहन्ऽतम । हरी इति । इन्द्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । मघऽवन् । सोमऽपीतये । उग्रः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥१७

युक्ष्व । हि । वृत्रहन्ऽतम । हरी इति । इन्द्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । मघऽवन् । सोमऽपीतये । उग्रः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥१७

हे वृत्रहन्तम । वृत्रं हतवान् वृत्रहा। अतिशयेन हतवान् वृत्रहन्तमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः । 'अनो नुट्' इति तमपो नुट् । हे तादृश “इन्द्र “हरी त्वदीयावश्वौ “युक्ष्व । हिरवधारणे । आत्मीये रथे योजयैव । हे “मघवन् धनवन् “उग्रः उद्गूर्णस्त्वं “सोमपीतये सोमपानार्थम् । दासीभारादित्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । “अर्वाचीनः अस्मदभिमुखः “ऋष्वेभिः ऋष्वैः दर्शनीयैर्मरुद्भिः सार्धं “परावतः । दूरनामैतत् । दूरे वर्तमानाद्द्युलोकात् "आ “गहि आगच्छ । गमेर्लोटः सेर्हिः । छान्दसः शपो लुक् ।' अनुदात्तोपदेश' इत्यनुनासिकलोपः । तस्य ' असिद्धवदत्रा भात् ' इत्यसिद्धत्वात् हेर्लुगभावः ।

इमे हि ते कारवो वावशुर्धिया विप्रासो मेधसातये ।

स त्वं नो मघवन्निन्द्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवम् ॥१८

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधऽसातये ।

सः । त्वम् । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । शृणुधि । हवम् ॥१८

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधऽसातये ।

सः । त्वम् । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । शृणुधि । हवम् ॥१८

“कारवः कर्मणां कर्तारः “विप्रासः मेधाविनः "इमे “हि इमे खलु यजमानाः “धिया स्तुत्या हे इन्द्र “ते त्वां “वावशुः पुनरस्तुवन् ।वाशृ शब्दे' इत्यस्माद्यङ्लुगन्ताद्रूपमेतत् । यद्वा वावशुः पुनःपुनरकामयन्त । वश कान्तौ । अस्माद्यङ्लुगन्ताल्लङि ‘सिजभ्यस्त' इति झेर्जुस् । बाहुलकोऽडभावः । लिटि वा तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वम् । ‘हि च' इति निघातप्रतिषेधः । किमर्थम् । “मेधसातये मेधस्य यागस्य संभजनार्थम् । सनतेः क्तिनि ‘जनसनखनाम् ' इत्यात्वम् । दासीभारादित्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । हे “मघवन् धनवन् “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय “नः अस्माकं “हवं स्तोत्रं सर्वपूर्वोक्तगुणस्त्वं “शृणुधि शृणु । बुध्यस्व । “वेनो “न । वेनतिः कान्तिकर्मा । यथा कान्तो जाताभिलाषः पुरुषः कामयितव्यमैकाग्र्येण शृणोति तद्वत् । ‘ श्रुशृणुपॄकृवृभ्यः' इति हेर्धित्वम् । अन्येषामपि ' इति सांहितिको दीर्घः ॥

निरिं॑न्द्र बृ॒ह॒तीभ्यो॑ वृ॒त्रं धनुं॑भ्यो अस्फुरः ।

निरर्बुं॑दस्य॒ मृगं॑यस्य मा॒यिनो॒ निः पर्वं॑तस्य॒ गा आ॑जः ॥१९

निः । इ॒न्द्र॒ । बृ॒ह॒तीभ्यः॑ । वृ॒त्रम् । धनुं॑ऽभ्यः । अ॒स्फु॒रः॒ ।

निः । अर्बुं॑दस्य । मृगं॑यस्य । मा॒यिनः॑ । निः । पर्वं॑तस्य । गाः । आ॒जः॒ ॥१९

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृत्रम् । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अर्बुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥१९

हे “इन्द्र “वृत्रम् आवरकमसुरं "बृहतीभ्यः महद्भ्यः । लिङ्गव्यत्ययः । “धनुभ्यः धनुर्भ्यः कोदण्डेभ्यः । छान्दसो रेफलोपः। हेतौ पञ्चमी । महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिः “निः “अस्फुरः । स्फुरतिर्वधकर्मा । निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि । यद्वा । वृत्रमावरकं मेघं धनुभ्यः । धन्वन्ति गच्छन्तीति धनव आपः । महतीभ्योऽद्यः। । तादर्थ्ये चतुर्थी। ईदृशीनामपां लाभार्थं निरवधीः । अपि च “मायिनः मायाविनः “अर्बुदस्य एतत्संज्ञकस्यासुरस्य “मृगयस्य एतत्संज्ञकस्य च । उभयत्र कर्मणि षष्ठी। इमावप्यसुरौ “निः अस्फुरः निःशेषेणावधीः । मायाशब्दस्य व्रीह्यादिषु पाठात् ' व्रीह्यादिभ्यश्च ' इति मत्यर्थीयो विनिः । तथा “पर्वतस्य वलनाम्नासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबन्धिनीः “गाः वलेनापहृताः “निः "आजः निरगमयः । अज गतिक्षेपणयोः' ।।

नि॒रग्नयो॑ रुरुचु॒र्नि॒रु॒ सूर्यो॒ निः सोमं॑ इन्द्रि॒यो रसः॑ ।

नि॒रन्तरिं॑क्षादधमो म॒हामहिं॑ कृ॒षे तदिं॑न्द्र॒ पौंस्यं॑म् ॥२०

निः । अ॒ग्नयः॑ । रु॒रु॒चुः॒ । निः । ऊं इतिं॑ । सूर्यः॑ । निः । सोमः॑ । इ॒न्द्रि॒यः । रसः॑ ।

निः । अ॒न्तरिं॑क्षात् । अ॒ध॒मः॒ । म॒हाम् । अहिं॑म् । कृ॒षे । तत् । इ॒न्द्र॒ । पौंस्यं॑म् ॥२०

निः । अग्नयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अन्तरिक्षात् । अधमः । महाम् । अहिम् । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥२०

हे “इन्द्र "महां महान्तं कृत्स्नस्य जगतो व्यापकम् “अहिम् आहननशीलं वृत्रं यदा त्वम् “अन्तरिक्षात् आकाशात् “निः “अधमः निरगमयः । धमतिर्गतिकर्मा । “तत् तदानीं “पौंस्यं वृत्रहननहेतुभूतं बलं "कृषे कुरुषे पुरस्कुरुषे । करोतेश्छान्दसो विकरणस्य लुक् । “अग्नयः च त्रिस्थानगताः “निः “रुरुचुः निःशेषेण दिदीपिरे । “सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि निःशेषेण दिदीपे । “इन्द्रियः इन्द्रेण सेव्यः “रसः रसात्मकोऽमृतमयः “सोमः च निःशेषेण दिदीपे। अग्न्यादयः सर्वे पूर्वं वृत्रेणावृतत्वान्निष्प्रभाः सन्त इदानीं तस्मिन्नावरके हते सम्यक् प्राकाशिषतेत्यर्थः ॥ ॥ २८ ॥

यं मे॒ दुरिन्द्रो॑ म॒रुत॒ः पाक॑स्थामा॒ कौर॑याणः ।

विश्वे॑षां॒ त्मना॒ शोभि॑ष्ठ॒मुपे॑व दि॒वि धाव॑मानम् ॥२१

यम् । मे॒ । दुः । इन्द्रः॑ । म॒रुतः॑ । पाक॑ऽस्थामा । कौर॑याणः ।

विश्वे॑षाम् । त्मना॑ । शोभि॑ष्ठम् । उप॑ऽइव । दि॒वि । धाव॑मानम् ॥२१

यम् । मे । दुः । इन्द्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषाम् । त्मना । शोभिष्ठम् । उपऽइव । दिवि । धावमानम् ॥२१

इदमादिकेन चतुर्ऋचेन कुरयाणपुत्रात् पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदीयं दानं स्तौति । “यं यादृशं धनसंघं “मे मह्यम् “इन्द्रः “मरुतः च “दुः दत्तवन्तः तादृशमेव धनसमूहं "कौरयाणः । शत्रून् प्रति युद्धाभिमुख्येन कृतं यानं हस्त्यश्वादिकं येनासौ कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । “पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति स्थाम बलम् । परिपक्वबलः । एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात् । ददातेलुङि ‘ गातिस्थ इति सिचो लुक् । अडभावश्छान्दसः। कीदृशं धनसंघम् । “विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये “त्मना आत्मना स्वत एव “शोभिष्ठम् अतिशयेन शोभावन्तम्। ‘मन्त्रेष्वाङयादेः इत्यात्मन आकारलोपः। शोभावच्छब्दादातिशायनिक इष्ठन् । ‘विन्मतोर्लुक्’। ' यस्य' इति लोपः। अतिशयेन शोभावत्त्वे दृष्टान्तः । “दिवि आकाशे “उपेव “धावमानं प्रभाभिरुपेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव । शोभावत्तममित्यर्थः ।।

रोहि॑तं मे॒ पाक॑स्थामा सु॒धुरं॑ कक्ष्य॒प्राम् ।

अदा॑द्रा॒यो वि॒बोध॑नम् ॥२२

रोहि॑तम् । मे॒ । पाक॑ऽस्थामा । सु॒ऽधुर॑म् । क॒क्ष्य॒ऽप्राम् ।

अदा॑त् । रा॒यः । वि॒ऽबोध॑नम् ॥२२

रोहितम् । मे । पाकऽस्थामा । सुऽधुरम् । कक्ष्यऽप्राम् ।

अदात् । रायः । विऽबोधनम् ॥२२

“पाकस्थामा राजा “रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा “मे मह्यम् “अदात् दत्तवान् । कीदृशम् । “सुधुरं शोभनधुरं शोभनवहनप्रदेशम्। ‘ऋक्पूरब्धूः ' (पा. सू. ५. ४, ७४) इत्यकारः समासान्तः। क्रत्वादयश्च ' इति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । “कक्ष्यप्राम् । कक्ष्या कक्षयोः बाहुमूलयोः बध्यमाना रज्जुः । तस्याः प्रातारं पूरयितारम् । पीवरमित्यर्थः । ‘ प्रा पूरणे'। "रायः धनस्य “विबोधनं विशेषेण बोधकम् । बहुधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः। ‘ ऊडिदम्' इत्यादिना रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

यस्मा॑ अ॒न्ये दश॒ प्रति॒ धुरं॒ वह॑न्ति॒ वह्न॑यः ।

अस्तं॒ वयो॒ न तुग्र्य॑म् ॥२३

यस्मै॑ । अ॒न्ये । दश॑ । प्रति॑ । धुर॑म् । वह॑न्ति । वह्न॑यः ।

अस्त॑म् । वयः॑ । न । तुग्र्य॑म् ॥२३

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरम् । वहन्ति । वह्नयः ।

अस्तम् । वयः । न । तुग्र्यम् ॥२३

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । “यस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। यस्याश्वस्य वृषभस्य वा “धुरं वोढव्यं युगधुरम् “अन्ये प्रकृतास्माद्विलक्षणा दशसंख्याकाः “वह्नयः वोढारोऽश्वा बलीवर्दा वा प्रतिनिधयः सन्तो मां वोढुं “वहन्ति बिभ्रति । बहूनामेकत्रवहने दृष्टान्तः । “अस्तम् । अस्यते क्षिप्यते तस्मिन् पदार्थजातमित्यस्तं गृहम् । प्रति “वयो न गन्तारोऽश्वा यथा “तुग्र्यं तुग्रपुत्रं भुज्युं समुद्रतीरादवहन् तद्वत् । तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामृच्यन्वयः । भुज्योर्वहनं च ' नासत्या भुज्युमूहथुः । (ऋ. सं. १. ११६. ४) इत्यादाववगन्तव्यम् । यद्वा यस्मा इति कर्मणि चतुर्थी। यं रथमन्ये दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा धुरं वहनप्रदेशं प्रति गताः सन्तो वहन्ति तादृशं रथमपि मह्यं दत्तवानित्यर्थः ॥

आ॒त्मा पि॒तुस्त॒नूर्वास॑ ओजो॒दा अ॒भ्यञ्ज॑नम् ।

तु॒रीय॒मिद्रोहि॑तस्य॒ पाक॑स्थामानं भो॒जं दा॒तार॑मब्रवम् ॥२४

आ॒त्मा । पि॒तुः । त॒नूः । वासः॑ । ओ॒ज॒ःऽदाः । अ॒भि॒ऽअञ्ज॑नम् ।

तु॒रीय॑म् । इत् । रोहि॑तस्य । पाक॑ऽस्थामानम् । भो॒जम् । दा॒तार॑म् । अ॒ब्र॒व॒म् ॥२४

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजःऽदाः । अभिऽअञ्जनम् ।

तुरीयम् । इत् । रोहितस्य । पाकऽस्थामानम् । भोजम् । दातारम् । अब्रवम् ॥२४

अयं पाकस्थामा “आत्मा स्वयं “पितुः जनकस्य “तनूः तनयः। पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्त एवमयमपीत्यर्थः । तथा “वासः वासयिता निवासयिता । वासयतेरौणादिकोऽसुन्। “अभ्यञ्जनम् अभिव्यक्तं यथा भवति तथा “ओजोदाः ओजसो बलस्य दाता

धारयिता वा । यद्वा । आत्मा सततगामी । पितुरित्यन्ननाम । व्याप्तमन्नं येन दत्तम्। तनूर्विस्तृतं वासो वस्त्रमभ्यञ्जनमभ्यञ्जनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तम् । यश्चौजोदा बलस्य दाता । तं “पाकस्थामानं “तुरीयं स्वकीयप्रपितामहापेक्षया चतुर्थं यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं “भोजं शत्रूणां भोजयितारं “रोहितस्य लोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य “दातारम् एवंगुणकं पाकस्थामानम् "अब्रवम् । उक्तेन प्रकारेणास्तौषम् । “इत् इति पूरकः ॥ ॥ २९ ॥

टिप्पणी

८.३.१ पिबा सुतस्य रसिनः इति

पृष्ठम् - शौक्लम् - जमदग्नेरभीवर्तः (https://sa.wikisource.org/s/2jv1) (ग्रामगेयः)

उत्सेधः (https://sa.wikisource.org/s/2juq)

निषेधः (https://sa.wikisource.org/s/2juu)

८.३.१५ उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते। सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव॥

अभीवर्तः (https://sa.wikisource.org/s/2hvp)

उदु त्ये सूनवो गिरः काष्ठा अज्मेष्वत्नत । वाश्रा अभिज्ञु यातवे ॥ऋ. १.३७.१०॥ अत्र सूनवो गिरः मरुतः सन्ति, अयं सायणभाष्ये कथितमस्ति। किं उदु त्ये मधुमत्तमाः अपि मरुतां सम्बोधनमस्ति, विचारणीयः। अयं उल्लेखनीयमस्ति यत् अस्य (उदु त्ये इति) ऋचायाः विनियोगः उदयनीयाख्ये अहनि ब्राह्मणाच्छंसी कृत्ये अस्ति।

एन्द्र नो गधि प्रियः सत्राजिदगोह्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः ॥ऋ. ८.९८.४॥ अयं प्रतीयते यत् प्रथमं चरणं गिरायाः प्राकट्यमस्ति, द्वितीयं सत्राजितस्य गिरिरूपे वर्धनम्। पुराणेषु (द्र. संदर्भाः (https://sites.google.com/site/vedastudy/satyavati-sanatkumara))सत्राजितः सूर्यतः स्यमन्तकमणिं प्राप्नोति)। सत्रा स्थितिः सर्वस्य स्थितिः अस्ति, विश्वस्य प्रतिलोमा(द्र. सत्राजितोपरि टिप्पणी) (https://sites.google.com/site/vedastudy/satyavati-sanatkumara/%E0%A4%B8%E0%A4%A4%E0%A4%B0%E0%A4%9C%E0%A4%A4-satrajit)

मण्डल ८

1. *वृष्णि उपरि टिप्पणी**http://puranastudy.byethost14.com/pur_index27/vrishni.htm***

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४

दे. इन्द्रः, १५-१८ पूषा वा, १९-२१ कुरुङ्गः। प्रगाथः (विषमा बृहती, समा सतोबृहती), २१ पुरउष्णिक् ।

यदिन्द्र प्रागपागुदङ्न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमा पुरू नृषूतो अस्यानवेऽसि प्रशर्ध तुर्वशे ॥१॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप इन्द्र मादयसे सचा ।

कण्वासस्त्वा ब्रह्मभि स्तोमवाहस इन्द्रा यच्छन्त्या गहि ॥२॥

यथा गौरो अपा कृतं तृष्यन्नेत्यवेरिणम् ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कण्वेषु सु सचा पिब ॥३॥

मन्दन्तु त्वा मघवन्निन्द्रेन्दवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिबश्चमू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इन्द्र पृतनायवो यहो नि वृक्षा इव येमिरे ॥५॥

सहस्रेणेव सचते यवीयुधा यस्त आनळुपस्तुतिम् ।

पुत्रं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्ये दाश्नोति नमउक्तिभिः ॥६॥

मा भेम मा श्रमिष्मोग्रस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुम् ॥७॥

सव्यामनु स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा सम्पृक्ताः सारघेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब ॥८॥

अश्वी रथी सुरूप इद्गोमाँ इदिन्द्र ते सखा ।

श्वात्रभाजा वयसा सचते सदा चन्द्रो याति सभामुप ॥९॥

ऋश्यो न तृष्यन्नवपानमा गहि पिबा सोमं वशाँ अनु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिन्द्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृत्रहा ॥११॥

स्वयं चित्स मन्यते दाशुरिर्जनो यत्रा सोमस्य तृम्पसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

रथेष्ठायाध्वर्यवः सोममिन्द्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वन्तो दाश्वध्वरम् ॥१३॥

उप ब्रध्नं वावाता वृषणा हरी इन्द्रमपसु वक्षतः ।

अर्वाञ्चं त्वा सप्तयोऽध्वरश्रियो वहन्तु सवनेदुप ॥१४॥

प्र पूषणं वृणीमहे युज्याय पुरूवसुम् ।

स शक्र शिक्ष पुरुहूत नो धिया तुजे राये विमोचन ॥१५॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्व रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यम् ॥१६॥

वेमि त्वा पूषन्नृञ्जसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्य वेम्यरणं हि तद्वसो स्तुषे पज्राय साम्ने ॥१७॥

परा गावो यवसं कच्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्नविता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥१८॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरुङ्गस्य दिविष्टिषु ।

राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥१९॥

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमेधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रानु निर्मजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥२०॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः ।

गां भजन्त मेहनाश्वं भजन्त मेहना ॥२१॥

सायणभाष्यम्

‘यदिन्द्र' इत्येकविंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं काण्वगोत्रस्य देवातिथेरार्षम् । वृक्षाश्चिन्मे' इत्येषा पुरउष्णिक् शिष्टास्त्वयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । ‘ स्थूरं राधः' इत्यादिभिस्तिसृभिः कुरुङ्गदानस्य स्तूयमानत्वात्तास्तद्देवताकाः । तत्पूर्वाः पञ्चदश्याद्याश्चतस्रः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रान्तं-- यदिन्द्र सैका देवातिथिस्तृचोऽन्त्यः पुरउष्णिगन्तः कुरुङ्गस्य दानस्तुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पौष्ण्यो वा' इति । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावाद्याश्चतुर्दशर्चः शंसनीयाः । तथैव पञ्चमारण्यके---’ यदिन्द्र प्रागपागुदगिति चतुर्दश' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि -- ’ यदिन्द्र प्रागपागुदग्यथा गौरो अपा कृतम्' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

यदिंन्द्र प्रागपागुदङ्न्यंग्वा हूयसे नृभिंः ।

सिमां पुरू नृषूंतो अस्यानवेऽसिं प्रशर्ध तुर्वशें ॥१

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपांक् । उदंक् । न्यंक् । वा । हूयसें । नृऽभिंः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूंतः । असि । आनंवे । असिं । प्रऽशर्ध । तुर्वशें ॥१

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिम । पुरु । नृऽसूतः । असि । आनवे । असि । प्रऽशर्ध । तुर्वशे ॥१

हे “इन्द्र “यत् यदि “प्राक् प्राच्यां दिशि वर्तमानैः । सप्तम्यन्ताद्दिक्छब्दाद्विहितस्यास्तातेः ‘ अञ्चेर्लुक्' (पा. सू. ५. ३. ३०) इति लुक् । “अपाक् प्रतीच्यां दिशि वर्तमानैः । यदि वा “उदक् उदीच्यां दिशि वर्तमानैः । यत् “वा “न्यक् नीच्यां दिशि अधस्ताद्वर्तमानैः। ‘न्यधी च' इति नेः प्रकृतिस्वरत्वम्। 'उदात्तस्वरितयोर्यणः' इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम् । एवंभूतैः “नृभिः स्तोतृभिस्त्वं "हूयसे स्वस्वकार्याय आहूयसे हे “सिम श्रेष्ठेन्द्र । ‘सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षते' इति वाजसनेयकम् । यद्यप्येवं बहुभिराहूयसे तथापि “आनवे । अनुर्नाम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षौ “पुरु बहुलं "नृषूतः नृभिस्तदीयैः स्तोतृभिः प्रेरितः “असि भवसि । राज्ञो हितकरणे त्वां

स्तोतारः प्रेरयन्तीत्यर्थः । 'षू प्रेरणे' । अस्मात् कर्मणि निष्ठा ।' तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अपि च हे प्रशर्ध प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवितरिन्द्र "तुर्वशे एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतः "असि नृभिः प्रेरितो भवसि ।।

यद्वा॑ रुमे॑ रुश॑मे॒ श्याव॑के॒ कृप॒ इन्द्र॑ मा॒दय॑से॒ सचा॑ ।

कण्वा॑सस्त्वा॒ ब्रह्म॑भि॒ः स्तोम॑वाहस॒ इन्द्रा य॑च्छ॒न्त्या ग॑हि ॥२

यत् । वा॒ । रुमे॑ । रुश॑मे । श्याव॑के । कृपे॑ । इन्द्र॑ । मा॒दय॑से । सचा॑ ।

कण्वा॑सः । त्वा॒ । ब्रह्म॑ऽभिः । स्तोम॑ऽवाहसः । इन्द्र॑ । आ । य॒च्छ॒न्ति॒ । आ । ग॒हि॒ ॥२

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इन्द्र । मादयसे । सचा ।

कण्वासः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमऽवाहसः । इन्द्र । आ । यच्छन्ति । आ । गहि ॥२

"यद्वा यद्यपि रुमादिषु चतुर्ष राजसु हे "इन्द्र त्वं "सचा सह "मादयसे माद्यसि तथापि "स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारः "कण्वासः कण्वगोत्रा ऋषयः "ब्रह्मभिः परिवृढैर्मन्त्रैर्हविर्भिर्वा हे "इन्द्र त्वाम् "आ "यच्छन्ति आगमयन्ति । यद्वा । द्वितीयार्थे तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि हवींष्याभिमुख्येन प्रयच्छन्ति ददति । 'दाण् दाने '। 'पाघ्रा' इत्यादिना यच्छादेशः । अतस्त्वम् "आ "गहि शीघ्रमागच्छ । गमेर्लोटि छान्दसः शपो लुक् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथा' इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च -- ' यथा गौरो अपा कृतमित्यच्छावाकस्य' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

यथा॑ गौ॒रो अ॒पा कृ॒तं तृष्य॒न्नेत्यवेरि॑णम् ।

आ॒पि॒त्वे न॑ः प्रपि॒त्वे तूय॒मा ग॑हि॒ कण्वे॑षु॒ सु सचा॒ पिब॑ ॥३

यथा॑ । गौ॒रः । अ॒पा । कृ॒तम् । तृष्य॑न् । एति॑ । अव॑ । इरि॑णम् ।

आ॒ऽपि॒त्वे । न॒ः । प्र॒ऽपि॒त्वे । तूय॑म् । आ । ग॒हि॒ । कण्वे॑षु । सु । सचा॑ । पिब॑ ॥३

यथा । गौरः । अपा । कृतम् । तृष्यन् । एति । अव । इरिणम् ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयम् । आ । गहि । कण्वेषु । सु । सचा । पिब ॥३

"गौरः गौरमृगः "तृष्यन् पिपासन् "अपा अद्भिरुदकैः । व्यत्ययेनैकवचनम्। 'ऊडिदम्' इत्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वम्। "कृतं संपूर्णं कृतम् "इरिणं निस्तृणं तटाकदेशं "यथा येन प्रकारेण "अव "एति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिशब्दस्यार्थे । अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति तथा "आपित्वे बन्धुत्वे "प्रपित्वे प्राप्ते सति हे इन्द्र त्वं "नः अस्मान् "तूयम्। क्षिप्रनामैतत् । शीघ्रम् "आ "गहि आगच्छ । आगत्य च "कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मासु "सचा सहैकयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं "सु सुष्ठु "पिब ॥

मन्दं॑न्तु त्वा मघवन्निन्द्रेन्दं॑वो राधो॒देया॑य सुन्व॒ते ।

आ॒मुष्या॒ सोम॑मपिबश्च॒मू सु॒तं ज्येष्ठं॒ तद्दं॑धिषे॒ सह॑ः ॥४

मन्दं॑न्तु । त्वा॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । इन्दं॑वः । रा॒ध॒ःऽदेया॑य । सु॒न्व॒ते ।

आ॒ऽमुष्य॑ । सोम॑म् । अ॒पि॒ब॒ः । च॒मू इति॑ । सु॒तम् । ज्येष्ठ॑म् । तत् । द॒धि॒षे॒ । सहः॑ ॥४

मन्दन्तु । त्वा । मघऽवन् । इन्द्र । इन्दवः । राधःऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुष्य । सोमम् । अपिबः । चमू इति । सुतम् । ज्येष्ठम् । तत् । दधिषे । सहः ॥४

हे "मघवन् धनवन् "इन्द्र "इन्दवः क्लेदनाः सोमास्त्वां "मन्दन्तु मादयन्तु हर्षयन्तु । मदेर्व्यत्ययेन' परस्मैपदम् । किमर्थम् । "सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय "राधोदेयाय राधसो धनस्य दानार्थम् । ददातेः 'अचो यत्' इति भावे यत् ।'ईद्यति' इतीकारः । यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । 'शतुरनुमः' इति सुन्वच्छब्दात् परा विभक्तिरुदात्ता । अपि च त्वं "सोमम् "आमुष्य आमोषणं कृत्वा अदत्तमपि बलादपहृत्य "अपिबः पीतवानसि । 'स यज्ञवेशसं कृत्वा प्रासहा सोममपिबत्' (तै. सं. २. ४. १२. १) इति श्रुतेः । कीदृशं सोमम् । "चमू चम्वोरधिषवणफलकयोः "सुतम् अभिषुतम् । यद्वा चमूभ्यां चमसाभ्यां होतुर्मैत्रावरुणस्य च संबन्धिभ्यां संस्कृताभिर्वसतीवरीभिः सुतमभिषुतम् । यस्मादेवं "तत् तस्मात् कारणात् "ज्येष्ठं प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा "सहः बलं "दधिषे हे इन्द्र त्वं धारयसि । अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयन्त्विति प्रार्थ्यते ॥

प्र च॑क्रे॒ सह॑सा॒ सहो॑ ब॒भञ्ज॑ म॒न्युमोज॑सा ।

विश्वे॑ त इन्द्र पृतना॒यवो॑ यहो॒ नि वृ॒क्षा इ॑व येमिरे ॥५

प्र । च॒क्रे॒ । सह॑सा । सह॑ः । ब॒भञ्ज॑ । म॒न्युम् । ओज॑सा ।

विश्वे॑ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । पृ॒त॒ना॒ऽयव॑ः । य॒हो॒ इति॑ । नि । वृ॒क्षाःऽइ॑व । ये॒मि॒रे॒ ॥५

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युम् । ओजसा ।

विश्वे । ते । इन्द्र । पृतनाऽयवः । यहो इति । नि । वृक्षाःऽइव । येमिरे ॥५

स इन्द्रः "सहसा आत्मीयेनाभिभवेन वीर्यकर्मणा "सहः शत्रूणामभिभवनं "प्र "चक्रे प्रकर्षेण कृतवान् । तथा "ओजसा बलेन "मन्युं परकीयं क्रोधं "बभञ्ज भग्नवान् । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे "यहो । महन्नामैतत् । हे महन् "इन्द्र "विश्वे सर्वे "पृतनायवः युद्धकामाः शत्रवः "ते त्वया "वृक्षाइव महीरुहा इव "नि "येमिरे नियता आसन् । यथा वृक्षा निश्चलास्तिष्ठन्ति तद्वन्निर्व्यापारा अभूवन्नित्यर्थः ॥ ॥ ३० ॥

स॒हस्रे॑णेव सचते यवी॒युधा॒ यस्त॒ आन॒ळुप॑स्तुतिम् ।

पुत्रं प्रांवर्गं कृणुते सुवीर्ये दाश्नोति नमंउक्तिभिः ॥६

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनट् । उपऽस्तुतिम् ।

पुत्रम् । प्रावर्गम् । कृणुते । सुऽवीर्ये । दाश्नोति । नमंउक्तिऽभिः ॥६

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनट् । उपऽस्तुतिम् ।

पुत्रम् । प्रावर्गम् । कृणुते । सुऽवीर्ये । दाश्नोति । नमउक्तिऽभिः ॥६

हे इन्द्र "ते तव “उपस्तुतिं स्तोत्रं “यः पुरुषः "आनट् प्राप्नोति त्वां प्रापयति । अश्नोतेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदम् । --- “सचते समवैति । 'षच समवाये । “सहस्रेणेव यथा सहस्रसंख्येन बलेन तथेत्यर्थः। यश्च यजमानः “नमउक्तिभिः नमस्कारवचनैः स्तोत्रैः सार्धं “दाश्नोति हवींषि तुभ्यं ददाति । 'दाशृ दाने'। स यजमानः “सुवीर्ये शोभनवीर्ययुक्ते संग्रामे “प्रावर्गं प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं “पुत्रं “कृणुते करोति उत्पादयति । त्वत्प्रसादाल्लभत इत्यर्थः । प्रपूर्वाद्वृजेः 'कृत्यल्युटो बहुलम्' इति कर्तरि घञ्। 'उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये' (पा. सू. ६. ३. १२२) इति दीर्घः । थाथादिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । यद्वा । सुवीर्यं इत्येतत् पुत्रस्य विशेषणम् । द्वितीयार्थे सप्तमी । शोभनवीर्यं पुत्रम् । बहुव्रीहौ ' वीरवीर्यौ च' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥

मा भेम मा श्रंमिष्मोग्रस्यं सख्ये तवं ।

महत्ते वृष्णों अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुंम् ॥७

मा । भेम । मा । श्रमिष्म । उग्रस्यं । सख्ये । तवं ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यंम् । कृतम् । पश्येम । तुर्वशंम् । यदुंम् ॥७

मा । भेम । मा । श्रमिष्म । उग्रस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यम् । कृतम् । पश्येम । तुर्वशम् । यदुम् ॥७

हे इन्द्र "उग्रस्य उद्गूर्णबलस्य “तव “सख्ये सखित्वे सति वयं “मा “भेम मा भैष्म । कुतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम। "मा “श्रमिष्म श्रान्ताः पीडिताश्च मा भूम। "वृष्णः कामानां वर्षितुः “ते तव संबन्धि “महत् प्रभूतं “कृतं वृत्रवधादिलक्षणं कर्म “अभिचक्ष्यम् अभितः ख्यापनीयं स्तोतव्यम् । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिश्रमौ न जायेते इत्यर्थः। तत् कथमवगम्यत इति चेदुच्यते । “तुर्वशम् एतत्संज्ञं राजर्षिं “यदुम् एतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात् सुखेन जीवन्तौ “पश्येम दृष्टवन्तः खलु वयम् । अतः कारणात् त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः ॥

सव्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अंस्य रोषति ।

मध्वा सम्पृंक्ताः सारघेणं धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिबं ॥८

सव्याम् । अनुं । स्फिग्यंम् । ववसे । वृषां । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा॑ । सम्ऽपृ॑क्ताः । सा॒र॒घेण॑ । धे॒नवः॑ । तूय॑म् । आ । इ॒हि॒ । द्रव॑ । पिब॑ ॥८

सव्याम् । अनु । स्फिग्यम् । ववसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । सम्ऽपृक्ताः । सारघेण । धेनवः । तूयम् । आ । इहि । द्रव । पिब ॥८

"वृषा कामानां वर्षितेन्द्रः "सव्यां दक्षिणेतरां "स्फिग्यं कटिप्रदेशम् "अनु । तृतीयार्थेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वम्। सव्यया स्फिग्या शरीरैकदेशेनैव "ववसे वस्ते । सर्वभूतजातमाच्छादयति । स्वयं कृत्स्नं जगदतीत्य वर्तत इत्यर्थः । निगमान्तरं च भवति – 'यदन्यया स्फिग्या क्षामवस्थाः ' (ऋ. सं. ३. ३२. ११) इति । अपि च "दानः अवखण्डयिता। 'दान अवखण्डने '। पचाद्यच् । स च "अस्य इममिन्द्रं "न "रोषति न हिनस्ति । 'रिष रुष हिंसायाम् । इन्द्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः । यद्वा । दानो हविषां दाता यजमानश्चास्येन्द्रस्य न रोषति रोषं न जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । "सारघेण । सरघा मधुमक्षिका । तत्संबन्धिना "मध्वा मधुना । लुप्तोपममेतत् । मधुनेव रसवता क्षीरादिना श्रयणद्रव्येण "संपृक्ताः संसृष्टाः संस्कृताः "धेनवः धेनुवत् प्रीतिजनका अस्मदीयाः सोमाः । यद्वा । धिवेः प्रीणनार्थाद्धेनवः । प्रीणयितार इत्यर्थः । अथवा । 'धेट् पाने'। 'धेट इच्च ' इत्यौणादिको नुप्रत्ययः । तसंनियोगेन इकारान्तादेशश्च । पातव्याः सोमा इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इन्द्र "तूयं क्षिप्रम् "एहि अस्मत्समीपमागच्छ। आगत्य च "द्रव । सोमा यस्मिन्नुत्तरवेदिलक्षणे स्थाने हूयन्ते तं देशं शीघ्रं गच्छ। द्रु गतौ ' इति धातुः । ' द्व्यचोऽतस्तिङः' इति सांहितिको दीर्घः। तदनन्तरमध्वर्युणा दत्तं सोमं "पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्वोदरं पूरयेत्यर्थः ॥

अ॒श्वी र॒थी सु॑रू॒प इद्गोमाँ॒ इदि॑न्द्र ते॒ सखा॑ ।

श्वा॒त्र॒भाजा॒ वय॑सा सचते॒ सदा॑ च॒न्द्रो या॑ति स॒भामुप॑ ॥९

अ॒श्वी । र॒थी । सु॒ऽरू॒पः । इत् । गोऽमा॑न् । इत् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । सखा॑ ।

श्वा॒त्र॒ऽभाजा॑ । वय॑सा । स॒च॒ते॒ । सदा॑ । च॒न्द्रः । या॒ति॒ । स॒भाम् । उप॑ ॥९

अश्वी । रथी । सुऽरूपः । इत् । गोऽमान् । इत् । इन्द्र । ते । सखा ।

श्वात्रऽभाजा । वयसा । सचते । सदा । चन्द्रः । याति । सभाम् । उप ॥९

हे "इन्द्र "ते तव "सखा मित्रभूतः पुरुषोऽश्व्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । "अश्वी इत् बहुभिरश्वैरुपेत एव भवति । न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । "रथी रथवानेव स भवति । "सुरूप "इत् शोभनरूपः शोभनावयव एव स भवति । "गोमाँ "इत् बह्वीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः । अपि च "श्वात्रभाजा । ' श्वात्रम् (http://vipin110012.tripod.com/pur_index28/shvaa.htm) ' इति धननाम । आशु अतनीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभजता ईदृग्धनसंयुक्तेन "वयसा । अन्ननामैतत् । अन्नेन स सर्वदा "सचते समवैति । संगच्छते । 'षच समवाये। अत एव "चन्द्रः सर्वेषामाह्लादकः सन् "सभां जनसंसदम् "उप "याति उपगच्छति ॥

ऋ॒श्यो॒ न तृष्य॑न्नव॒पान॒मा ग॑हि॒ पिबा॒ सोम॒ं वशाँ॒ अनु॑ ।

नि॒मेघ॑मानो मघवन्दि॒वेदि॑व॒ ओजि॑ष्ठं दधिषे॒ सह॑ः ॥१०

ऋश्य॑ः । न । तृष्य॑न् । अ॒व॒ऽपान॑म् । आ । ग॒हि॒ । पिब॑ । सोम॑म् । वशा॑न् । अनु॑ ।

नि॒ऽमेघ॑मानः । म॒घ॒ऽव॒न् । दि॒वेऽदि॑वे । ओजि॑ष्ठम् । द॒धि॒षे॒ । सहः॑ ॥१०

ऋश्यः । न । तृष्यन् । अवऽपानम् । आ । गहि । पिब । सोमम् । वशान् । अनु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठम् । दधिषे । सहः ॥१०

हे इन्द्र “ऋश्यो “न ऋश्याख्यो मृग इव “तृष्यन् पिपासंस्त्वम् “अवपानम् अवनीतं ग्रहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं सोमम् “आ “गहि अभिगच्छ । गत्वा च तमस्मदीयं “सोमं “वशाँ “अनु अनुकामं यथाकामं “पिब। यावता पीतेन पर्याप्तिर्जायते तावता सोमेन स्वोदरं पूरयेत्यर्थः। अत एव सोमपानात् प्राप्तबलस्त्वं “दिवेदिवे प्रतिदिवसं “निमेघमानः न्यञ्च्यवाङ्मुखानि वृष्ट्युदकानि सिञ्चन् हे “मघवन् इन्द्र “ओजिष्ठम् ओजस्वितममुद्गूर्णतमं “सहः बलं "दधिषे धारयसि । ओजस्वि शब्दादिष्ठनि ‘विन्मतो लुक्' इति विनो लुक् । 'टेः' इति टिलोपः ॥ ॥ ३१ ॥

अध्व॑र्यो द्रा॒वया॒ त्वं सोम॒मिन्द्र॑ः पिपासति ।

उप॑ नू॒नं यु॑युजे॒ वृष॑णा॒ हरी॒ आ च॑ जगाम वृत्र॒हा ॥११

अध्व॑र्यो॒ इति॑ । द्र॒वय॑ । त्वम् । सोम॑म् । इन्द्रः॑ । पि॒पा॒स॒ति॒ ।

उप॑ । नू॒नम् । यु॒यु॒जे॒ । वृष॑णा । हरी॒ इति॑ । आ । च॒ । ज॒गा॒म॒ । वृ॒त्र॒ऽहा ॥११

अध्वर्यो इति । द्रवय । त्वम् । सोमम् । इन्द्रः । पिपासति ।

उप । नूनम् । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृत्रऽहा ॥११

हे "अध्वर्यो अध्वरस्य नेतः “त्वं “सोमं “द्रावय । उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय । यद्वा। रसात्मना द्रवणशीलं कुरु । अभिषुण्वित्यर्थः । किं कारणमिति चेत् । “इन्द्रः “पिपासति इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वयैतत् कथमवगतमिति चेत् तत्राह। “वृषणा वर्षितारौ युवानौ वा "हरी अश्वौ "नूनम् अद्य "युयुजे । उपगम्य सारथिर्योजितवान् रथे। “वृत्रहा वृत्रस्य हन्तेन्द्रः “च "आ “जगाम आगतवान् ।

स्व॒यं चि॒त्स मन्य॑ते॒ दाशु॑रि॒र्जनो॒ यत्रा॒ सोम॑स्य तृ॒म्पसि॑ ।

इ॒दं ते॒ अन्नं॒ युज्यं॒ समु॑क्षितं॒ तस्येहि॒ प्र द्र॑वा॒ पिब॑ ॥१२

स्व॒यम् । चि॒त् । सः । म॒न्य॒ते॒ । दाशु॑रिः । जनः॑ । यत्र॑ । सोम॑स्य । तृ॒म्पसि॑ ।

इ॒दम् । ते॒ । अन्न॑म् । युज्य॑म् । सम्ऽउ॑क्षितम् । तस्य॑ । आ । इ॒हि॒ । प्र । द्र॒व॒ । पिब॑ ॥१२

स्वयम् । चित् । सः । मन्यते । दाशुरिः । जनः । यत्र । सोमस्य । तृम्पसि ।

इदम् । ते । अन्नम् । युज्यम् । सम्ऽउक्षितम् । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१२

“दाशुरिः दाश्वान् । दाशतेरौणादिक उरिन् । हविषां दाता “सः यजमानलक्षणो “जनः स्वयं “चित् स्वयमेव आत्मनैव “मन्यते सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । “अत्र यस्मिन् जने “सोमस्य पानेन हे इन्द्र त्वं “तृम्पसि तृप्यसि । तृप तृम्प तृप्तौ । तौदादिकः । ‘ शे तृम्पादीनाम् ' (पा. सू. ७. १. ५९.१) इति नुम् । “ते त्वदीयं "युज्यं योग्यम् “इदम् अस्मदीयं सोमलक्षणम् "अन्नं “समुक्षितं सम्यक् पात्रेष्वासिक्तम् । उक्ष सेचने '। कर्मणि निष्ठा। ‘ गतिरनन्तरः ' इति गर्तेः प्रकृतिस्वरत्वम् । अतस्तं तादृशं सोमम् “एहि अभिगच्छ । “प्र “द्रव शीघ्रं प्राप्नुहि । तदनन्तरं “पिब पानं कुरु ॥

र॒थे॒ष्ठाया॑ध्वर्यव॒ः सोम॒मिन्द्रा॑य सोतन ।

अधि॑ ब्र॒ध्नस्याद्र॑यो॒ वि च॑क्षते सु॒न्वन्तो॑ दा॒श्व॑ध्वरम् ॥१३

र॒थे॒ऽस्थाय॑ । अ॒ध्व॒र्य॒व॒ः । सोम॑म् । इन्द्रा॑य । सो॒त॒न॒ ।

अधि॑ । ब्र॒ध्नस्य॑ । अद्र॑यः । वि । च॒क्ष॒ते॒ । सु॒न्वन्त॑ः । दा॒शुऽअ॑ध्वरम् ॥१३

रथेऽसथाय । अध्वर्यवः । सोमम् । इन्द्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्य । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वन्तः । दाशुऽअध्वरम् ॥१३

“रथेष्ठाय । रथे तिष्ठतीति रथेष्ठः । ‘सुपि स्थः' इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बहुलम् इति सप्तम्या अलुक् । एवंलक्षणाय “इन्द्राय हे “अध्वर्यवः “सोमं “सोतन अभिषुणुत । 'षुञ् अभिषवे '।' तप्तनप्तनथनाश्च ' इति तनबादेशः । “ब्रध्नस्य बुध्नस्य मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितस्योपराख्यस्य विस्तृतस्याश्मनः “अधि उपरि “अद्रयः अन्ये ग्रावाणश्चतसृषु दिक्षु वर्तमानाः "दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्य अध्वरो यागो येन निष्पद्यते तादृशं सोमं “सुन्वन्तः ऋत्विङ्निरपेक्षं स्वयमेवाभिषुण्वन्तः “वि “चक्षते विशेषेण प्रकाशन्ते। सोमाभिषवेऽतिशयेनानुकूला वर्तन्त इत्यर्थः । अथवाद्रयस्तैरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिषुणुतेति योज्यम् ॥

उप॑ ब्र॒ध्नं वा॒वाता॒ वृष॑णा॒ हरी॒ इन्द्र॑म॒पसु॑ वक्षतः ।

अ॒र्वाञ्चं॑ त्वा॒ सप्त॑योऽध्वर॒श्रियो॒ वह॑न्तु॒ सव॒नेदुप॑ ॥१४

उप॑ । ब्र॒ध्नम् । व॒वाता॑ । वृष॑णा । हरी॒ इति॑ । इन्द्र॑म् । अ॒पऽसु॑ । व॒क्ष॒त॒ः ।

अ॒र्वाञ्च॑म् । त्वा॒ । सप्त॑यः । अ॒ध्व॒र॒ऽश्रिय॑ः । वह॑न्तु । सव॑ना । इत् । उप॑ ॥१४

उप । ब्रध्नम् । ववाता । वृषणा । हरी इति । इन्द्रम् । अपऽसु । वक्षतः ।

अर्वाञ्चम् । त्वा । सप्तयः । अध्वरऽश्रियः । वहन्तु । सवना । इत् । उप ॥१४

“ब्रध्नम् अन्तरिक्षं “वावाता' संभक्तवन्तौ । वनतेर्निष्ठायां छान्दसं द्विर्वचनमिडभाव आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषामपि दृश्यते ' इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः । यद्वा । वावाता पुनः पुनर्गच्छन्तौ। ‘ वा गतिगन्धनयोः । अस्माद्यङ्लुगन्तात् कर्तरि निष्ठा । “वृषणा वृषणौ सेक्तारौ “हरी हरणशीलावश्वौ उक्तगुणौ सन्तौ “अपसु अस्मदीयेषु कर्मसु । अपस्शब्दः सकारान्तः कर्मवचनः । ‘ पीवोपवसनानां छन्दसि लोपो वक्तव्यः' (पा. म. ६. ३. १०९.६) इतीह सकारो लुप्यते । तत्रेमम् “इन्द्रम् “उप “वक्षतः उपवहतामुपानयताम्। वहतेलेंट्यडागमः । ‘ सिब्बहुलम् ' इति सिप् । अपि च “अध्वरश्रियः अध्वरं सेवमानाः “सप्तयः सर्पणशीला अन्येऽपि त्वदीया अश्वाः “सवना सवनानि प्रातःसवनादीन्यस्मद्यागसंबन्धीनि प्रति हे इन्द्र त्वाम् “अर्वाञ्चम् अभिमुखम् “उप “वहन्तु उपगमयन्तु । “इत् इति पूरकः ॥

प्र पू॒षणं॑ वृणीमहे॒ युज्या॑य पुरू॒वसु॑म् ।

स श॑क्र शिक्ष पुरुहूत नो धि॒या तुजे॑ रा॒ये वि॑मोचन ॥१५

प्र । पू॒षण॑म् । वृ॒णी॒म॒हे॒ । युज्या॑य । पु॒रु॒ऽवसु॑म् ।

सः । श॒क्र॒ । शि॒क्ष॒ । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । नः॒ । धि॒या । तुजे॑ । रा॒ये । वि॒ऽमो॒च॒न॒ ॥१५

प्र । पूषणम् । वृणीमहे । युज्याय । पुरुऽवसुम् ।

सः । शक्र । शिक्ष । पुरुऽहूत । नः । धिया । तुजे । राये । विऽमोचन ॥१५

इदमाद्यासु चतसृषु पूष्ण इन्द्रस्य च लिङ्गसद्भावादेता उभयथा व्याख्यायन्ते । “पुरूवसुं बहुधनं “पूषणं पोषकमिन्द्रं यद्वैतत्संज्ञं देवं “प्र “वृणीमहे प्रकर्षेण संभजामहे । किमर्थम् । “युज्याय । युङ्क्त इति युङ् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः । हे “शक्र शक्त “पुरुहूत बहुभिराहूत हे “विमोचन पापाद्विमोचयितरिन्द्र पूषन् वा “सः त्वं “नः अस्मान् “धिया आत्मीयया बुद्ध्या “शिक्ष शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थम् । “राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं “तुजे शत्रूंस्तोजयितुं हिंसितुम् । तुज हिंसायाम् । अस्मात् कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । यद्वा । राये इति ‘क्रियाग्रहणं कर्तव्यम् ' इति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । जातीवेकवचनम् । रायो धनानि धिया स्तुत्या प्रीतः सन्नोऽस्मभ्यं शिक्ष देहि। शिक्षतिर्दानकर्मा।' ऊडिदम्' इति रायो विभक्तिरुदात्ता ॥ ॥ ३२ ॥

सं न॑ः शिशीहि भु॒रिजो॑रिव क्षु॒रं रास्व॑ रा॒यो वि॑मोचन ।

त्वे तन्न॑ः सु॒वेद॑मु॒स्रियं॒ वसु॒ यं त्वं हि॒नोषि॒ मर्त्य॑म् ॥१६

सम् । नः॒ । शि॒शी॒हि॒ । भु॒रिजोः॑ऽइव । क्षु॒रम् । रास्व॑ । रा॒यः । वि॒ऽमो॒च॒न॒ ।

त्वे इति॑ । तत् । नः॒ । सु॒ऽवेद॑म् । उ॒स्रिय॑म् । वसु॑ । यम् । त्वम् । हि॒नोषि॑ । मर्त्य॑म् ॥१६

सम् । नः । शिशीहि । भुरिजोःऽइव । क्षुरम् । रास्व । रायः । विऽमोचन ।

त्वे इति । तत् । नः । सुऽवेदम् । उस्रियम् । वसु । यम् । त्वम् । हिनोषि । मर्त्यम् ॥१६

हे इन्द्र पूषन् वा “नः अस्मान् “सं “शिशीहि सम्यक् निश्य(शिश्य, तिश्य - पा.भे.) तीक्ष्णबुद्धीन् कुरु। “भुरिजोरिव । बाहुनामैतत् । नापितस्य बाह्वोरिव स्थितं “क्षुरम् इव । अपि च हे “विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः “रायः धनानि “रास्व अस्मभ्यं देहि । ‘रा दाने'। तत् कस्य हेतोः । “त्वे त्वयि खलु “उस्रियम् । उस्रा गावः । तत्संबद्धं “तत् “वसु निवासकं धनं “नः अस्माकं “सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु । “यं धनसमूहं “मर्त्यं मनुष्यं स्तोतारं प्रति “त्वं “हिनोषि प्रेरयसि तद्वसु त्वयीत्यन्वयः। यत एवं तस्मात् रास्व इति योज्यम् ॥

वेमिं त्वा पूषन्नृञ्जसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्यं वेम्यरंणं हि तद्वंसो स्तुषे पज्राय साम्नें ॥१७

वेमिं । त्वा । पूषन् । ऋञ्जसें । वेमिं । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्यं । वेमि । अरंणम् । हि । तत् । वसो इतिं । स्तुषे । पज्रायं । साम्नें ॥१७

वेमि । त्वा । पूषन् । ऋञ्जसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणम् । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पज्राय । साम्ने ॥१७

हे “पूषन् पोषकेन्द्र एतत्संज्ञ वा देव “त्वा त्वाम् “ऋञ्जसे प्रसाधयितुं “वेमि कामये । “आघृणे आगतदीप्ते “स्तोतवे त्वां स्तोतुं “वेमि कामये । यत्त्वद्व्यतिरिक्तं देवतान्तरं “तस्य स्तोत्रं “न “वेमि न कामये । तत् कुत इति चेत् । “हि यस्मात् “अरणम् अरमणमसुखकरम् । अतस्त्वामेव स्तोतुं कामय इत्यर्थः । हे “वसो वासक “स्तुषे स्तुवते “पज्राय प्रार्जकाय स्तोत्राणां “साम्ने । साम स्तोत्रम् । सामर्थ्यादत्र तद्वाँल्लक्ष्यते । तद्वते । यद्वा । पज्र इति कक्षीवत आख्या । आम्नातं हि -- ’ यद्वां पज्रासो अश्विना हवन्ते' (ऋ. सं. १. ११७. १०) इति । तस्मै कक्षीवत इव मह्यम् । सामर्थ्यादुपमार्थो लभ्यते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ।।

परा गावो यवंसं कच्चिंदाघृणे नित्यं रेक्णों अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्नविता शिवो भंव मंहिंष्ठो वाजंसातये ॥१८

परां । गावः । यवंसम् । कत् । चित् । आघृणे । नित्यंम् । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकंम् । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिंष्ठः । वाजंऽसातये ॥१८

परा । गावः । यवसम् । कत् । चित् । आघृणे । नित्यम् । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकम् । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥१८

हे “आघृणे आगतदीप्ते पूषन्निन्द्र वा “कच्चित् कस्मिंश्चित् काले अस्मदीयाः “गावो “यवसं तृणं भक्षितुं “परा गच्छन्ति । हे “अमर्त्य अमरण देव तदानीं “रेक्णः तद्गोरूपं धनं “नित्यम् अस्माकं ध्रुवमस्तु । चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूत् । अपि च हे “पूषन् पोषयितः

“अस्माकम् “अविता रक्षिता भूत्वा “शिवः सुखकरः “भव। तथा “वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा संभजनार्थं “मंहिष्ठः दातृतमो भव ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरुङ्गस्य दिविष्टिषु ।

राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥१९

स्थूरम् । राधः । शतऽअश्वम् । कुरुङ्गस्य । दिविष्टिषु ।

राज्ञः । त्वेषस्य । सुऽभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥१९

स्थूरम् । राधः । शतऽअश्वम् । कुरुङ्गस्य । दिविष्टिषु ।

राज्ञः । त्वेषस्य । सुऽभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥१९

इदमादिकेन तृचेन देवातिथिः कुरुङ्गनाम्नो राज्ञो दानं स्तौति । "कुरुङ्गस्य । कुरूञ्जेतुं गच्छति कुलं गच्छतीति वा कुरुङ्गः । ‘ डोऽन्यत्रापि दृश्यते' इति गमेर्डः। पृषोदरादिः । एतत्संज्ञस्य “त्वेषस्य दीप्तस्य “सुभगस्य शोभनधनस्य एवंभूतस्य “राज्ञः संबन्धिनीषु “दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्यैषणेषु प्राप्तिहेतुभूतासु यागक्रियासु “रातिषु दानेषु दक्षिणारूपेषु सत्सु “तुर्वशेषु । मनुष्यनामैतत् । निर्धारणे सप्तमी । मनुष्येषु मध्ये वयं “स्थूरं स्थूलं प्रभूतं “शताश्वम् अश्वानां शतेन युक्तं “राधः धनम् “अमन्महि अज्ञासिष्म । अलभामहीत्यर्थः ।।

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमेधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रानु निर्मजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥२०

धीभिः । सातानि । काण्वस्य । वाजिनः । प्रियऽमेधैः । अभिद्युऽभिः ।

षष्टिम् । सहस्रा । अनु । निःऽमजाम् । अजे । निः । यूथानि । गवाम् । ऋषिः ॥२०

धीभिः । सातानि । काण्वस्य । वाजिनः । प्रियऽमेधैः । अभिद्युऽभिः ।

षष्टिम् । सहस्रा । अनु । निःऽमजाम् । अजे । निः । यूथानि । गवाम् । ऋषिः ॥२०

“काण्वस्य कण्वपुत्रस्य “वाजिनः हविष्मतो मेधातिथेः संबन्धिभिः “धीभिः ध्यातृभिः स्तोतृभिः “सातानि संभक्तानि “अभिद्युभिः अभिगतदीप्तिभिः “प्रियमेधैः एतत्संज्ञैश्चर्षिभिः सेवितानि “निर्मजां निःशेषेण शुद्धानां “गवां “षष्टिं “सहस्रा पष्टिसंख्याकानि सहस्राणि “यूथानि “ऋषिः देवातिथिरहम् “अनु पश्चात् “निः “अजे निःशेषेणागच्छम् । साकल्येन प्राप्तवानस्मि । “ अज गतिक्षेपणयोः' । यथा प्रियमेधानां काण्वानां च गवां यूथानि राज्ञा दत्तानि तैः प्रतिगृहीतानि एवं तेन दत्तानि मया प्रतिगृह्यन्त इत्यर्थः ॥

वृ॒क्षाश्चि॑न्मे अभिपि॒त्वे अ॑रारणुः ।

गां भ॑जन्त मे॒हनाश्वं॑ भजन्त मे॒हना॑ ॥२१

वृ॒क्षाः । चि॒त् । मे॒ । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । अ॒र॒र॒णु॒ः ।

गाम् । भ॒ज॒न्त॒ । मे॒हना॑ । अश्व॑म् । भ॒ज॒न्त॒ । मे॒हना॑ ॥२१

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अररणुः ।

गाम् । भजन्त । मेहना । अश्वम् । भजन्त । मेहना ॥२१

“मे मया “अभिपित्वे पूर्वोक्ते धने अभिप्राप्ते सति “वृक्षाश्चित् वृक्षा अपि “अरारणुः अशब्दयन् । कथमिति तदाह । इमे ऋषयः "मेहना मंहनीयां प्रशस्यां “गां “भजन्त असेवन्त अलभन्त । “मेहना मंहनीयम् "अश्वं च “भजन्त अलभन्तेति । गामश्वमिति जात्यभिप्रायमेकवचनम् । यद्वा । मेहनेति म इह नेति पदत्रयात्मकमेकं पदम् । यदाह यास्कः-’ यदिन्द्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि' (निरु. ४. ४)। तदैवं व्याख्येयम् । इम ऋषयो गामश्व चालभन्त । इहास्मिन् राजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम नासीन्मम नासीदिति वृक्षप्रमुखाः सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥ ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पञ्चमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

टिप्पणी

८.४.१ यदिन्द्र प्रागपागुदक् इति

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४ सूक्तं ८.५ सूक्तं ८.६ →
ब्रह्मातिथिः काण्वः।

दे. अश्विनौ, ३७(उत्तरार्धस्य) - ३९ चैद्यः कशुः। गायत्री, ३७-३८ बृहती, ३९ अनुष्टुप्

दूरादिहेव यत्सत्यरुणप्सुरशिश्वितत् ।

वि भानुं विश्वधातनत् ॥१॥

नृवद्दस्रा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा ।

सचेथे अश्विनोषसम् ॥२॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत ।

वाचं दूतो यथोहिषे ॥३॥

पुरुप्रिया ण ऊतये पुरुमन्द्रा पुरूवसू ।

स्तुषे कण्वासो अश्विना ॥४॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयन्ता शुभस्पती ।

गन्तारा दाशुषो गृहम् ॥५॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीम् ।

घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् ॥६॥

आ न स्तोममुप द्रवत्तूयं श्येनेभिराशुभिः ।

यातमश्वेभिरश्विना ॥७॥

येभिस्तिस्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना ।

त्रीँरक्तून्परिदीयथः ॥८॥

उत नो गोमतीरिष उत सातीरहर्विदा ।

वि पथः सातये सितम् ॥९॥

आ नो गोमन्तमश्विना सुवीरं सुरथं रयिम् ।

वोळ्हमश्वावतीरिषः ॥१०॥

वावृधाना शुभस्पती दस्रा हिरण्यवर्तनी ।

पिबतं सोम्यं मधु ॥११॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्भ्यश्च सप्रथः ।

छर्दिर्यन्तमदाभ्यम् ॥१२॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतम् ।

मो ष्वन्याँ उपारतम् ॥१३॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः ।

मध्वो रातस्य धिष्ण्या ॥१४॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवन्तं सहस्रिणम् ।

पुरुक्षुं विश्वधायसम् ॥१५॥

पुरुत्रा चिद्धि वां नरा विह्वयन्ते मनीषिणः ।

वाघद्भिरश्विना गतम् ॥१६॥

जनासो वृक्तबर्हिषो हविष्मन्तो अरंकृतः ।

युवां हवन्ते अश्विना ॥१७॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अन्तमः ।

युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१८॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे ।

ततः पिबतमश्विना ॥१९॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे ।

वहतं पीवरीरिषः ॥२०॥

उत नो दिव्या इष उत सिन्धूँरहर्विदा ।

अप द्वारेव वर्षथः ॥२१॥

कदा वां तौग्र्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा ।

यद्वां रथो विभिष्पतात् ॥२२॥

युवं कण्वाय नासत्या ऋपिरिप्ताय हर्म्ये ।

शश्वदूतीर्दशस्यथः ॥२३॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः ।

यद्वां वृषण्वसू हुवे ॥२४॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमेधमुपस्तुतम् ।

अत्रिं शिञ्जारमश्विना ॥२५॥

यथोत कृत्व्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यम् ।

यथा वाजेषु सोभरिम् ॥२६॥

एतावद्वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना ।

गृणन्तः सुम्नमीमहे ॥२७॥

रथं हिरण्यवन्धुरं हिरण्याभीशुमश्विना ।

आ हि स्थाथो दिविस्पृशम् ॥२८॥

हिरण्ययी वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः ।

उभा चक्रा हिरण्यया ॥२९॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतम् ।

उपेमां सुष्टुतिं मम ॥३०॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्नन्तावश्विना ।

इषो दासीरमर्त्या ॥३१॥

आ नो द्युम्नैरा श्रवोभिरा राया यातमश्विना ।

पुरुश्चन्द्रा नासत्या ॥३२॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयो वहन्तु पर्णिनः ।

अच्छा स्वध्वरं जनम् ॥३३॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह ।

न चक्रमभि बाधते ॥३४॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः ।

धीजवना नासत्या ॥३५॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू ।

ता नः पृङ्क्तमिषा रयिम् ॥३६॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानाम् ।

यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनाम् ॥३७॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्टयश्चर्मम्ना अभितो जनाः ॥३८॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यन्ति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥३९॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथाष्टमो व्याख्यातुमारभ्यते । अष्टमे मण्डले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याकृतानि । 'दूरात्' इत्येकोनचत्वारिंशदृचं पञ्चमं सूक्तं कृण्वगोत्रस्य ब्रह्मातिथेरार्षम्। आदितः षट्त्रिंशद्गायत्र्यः । ततो द्वे बृहत्यौ। अन्तिमानुष्टुप् । अन्त्येषु पञ्चस्वर्धर्चेषु चेदिपुत्रस्य कशुनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा आश्विन्यः । तथा चानुक्रान्तं - दूरादेकान्नचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं

द्विबृहत्यनुष्टुबन्तमन्त्याः पञ्चार्धर्चाश्वैद्यस्य कशोर्दानस्तुतिः' इति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विने क्रतौ गायत्रे छन्दसि अन्त्यतृचवर्जमिदं सूक्तम् । सूत्र्यते हि-- दूरादिहेवेति तिस्र उत्तमा उद्धरेत्' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

दूरादिहेव यत्सत्यंरुणप्सुरशिंश्वितत् ।

वि भानुं विश्वधांतनत् ॥१

दूरात् । इहऽइंव । यत् । सती । अरुणऽप्सुः । अशिंश्वितत् ।

वि । भानुम् । विश्वधां । अतनत् ॥१

दूरात् । इहऽइव । यत् । सती । अरुणऽप्सुः । अशिश्वितत् ।

वि । भानुम् । विश्वधा । अतनत् ॥१

"दूरात् दूरत एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमाना "इहेव "सती इह समीपे विद्यमानेव। अस्तेः शतरि श्नसोरल्लोपे 'उगितश्च' इति ङीप् । 'शतुरनुमः । इति नद्या उदात्तत्वम् । "अरुणप्सुः आरोचमानरूपा ईदृशी उषाः यत् यदा "अशिश्वितत् अश्वेतयत्। ' श्विता वर्णे'। अस्माण्ण्यन्तात् लुङि चङि रूपम् । यद्वृत्तान्नित्यम्' इति निघातप्रतिषेधः । तदा "भानुं दीप्तिं विश्वधा' बहुविधं "वि "अतनत् विस्तारितवती । तनोतेर्व्यत्ययेन शप् । ईदृशीमुषसं हे अश्विनौ सचेथे इत्युत्तरयैकवाक्यता । यद्वा । प्रातरनुवाक्य उषस्येन काण्डेन उषाः स्तुता सती प्रादुर्बभूव । हे अश्विनौ शंसिष्यमाणमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहारेण वाक्यं पूरणीयम् ॥

नृवद्दंस्रा मनोयुजा रथेंन पृथुपाजंसा ।

सचेंथे अश्विनोषसं ॥२

नृऽवत् । दस्रा । मनःऽयुजां । रथेंन । पृथुऽपाजंसा ।

सचेंथे इतिं । अश्विना । उषसंम् ॥२

नृऽवत् । दस्रा । मनःऽयुजा । रथेन । पृथुऽपाजसा ।

सचेथे इति । अश्विना । उषसम् ॥२

हे "दस्रा दस्रौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा । 'सुपां सुलुक्' इत्याकारः । ईदृशौ हे "अश्विना अश्विनौ "नृवत् नृभिः नेतृभिस्तुल्यं वर्तमानौ युवाम् । तेन तुल्यम्' इति प्रथमार्थे वतिः । यद्वा । नृवतीम् । नृशब्दान्मतुपश्छान्दसत्वम् । रश्रुतिसामान्याद्वा" 'छन्दसीरः' इति वत्वम् । ङीपश्छान्दसो लुक् । 'हस्वनुड्भ्यां मतुप्' इति मतुप उदात्तत्वम्। ईदृशीम् "उषसं "रथेन आत्मीयेन वाहनेन "सचेथे सम्यगागच्छथः । 'षच समवाये । यद्वा । सचतिः सेवनार्थः । सचेथे सेवेथे । तदाह यास्कः-- सचस्वा नः स्वस्तये सेवस्व नः स्वस्तये' (निरु. ३. २१) इति । कीदृशेन रथेन । "मनोयुजा मनसैव व्यापारान्तरनिरपेक्षेण स्मरणमात्रेणाश्वैर्युज्यमानेन "पृथुपाजसा विस्तीर्णबलेन बह्वन्नेन वा । उषसोऽनन्तरमश्विनोः स्तूयमानत्वात्तामश्विनौ गच्छत इत्युच्यते ॥

यु॒वाभ्यां॑ वाजिनीवसू॒ प्रति॒ स्तोमा॑ अदृक्षत ।

वाचं॑ दू॒तो यथो॑हिषे ॥३

यु॒वाभ्या॑म् । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । प्रति॑ । स्तोमाः॑ । अ॒दृ॒क्ष॒त॒ ।

वाच॑म् । दू॒तः । यथा॑ । ओ॒हि॒षे॒ ॥३

युवाभ्याम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । प्रति । स्तोमाः । अदृक्षत ।

वाचम् । दूतः । यथा । ओहिषे ॥३

हे “वाजिनीवसू । वाजो हविर्लक्षणमन्नम् । तद्युक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरस्ति तौ तथोक्तौ । यद्वा । अन्नयुक्तं स्तोतृभ्यो देयं वसु धनं ययोरस्ति तादृशौ । हे अश्विनौ “युवाभ्यां “स्तोमाः अस्माभिः कृतानि स्तोत्राणि “प्रति “अदृक्षत प्रतिदृश्यन्ताम् । दृशेश्छान्दसः कर्मणि लुङ् । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु' इति कित्त्वात् ' सृजिदृशोः' इत्यमभावः । षत्वकत्वषत्वानि । अहं च “यथा येन प्रकारेण “दूतः प्रेष्यः “वाचं स्वामिनो वाक्यं याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचम् ओहिषे । पुरुषव्यत्ययः । याचे । ‘उहिरर्दने'। याचन इत्यर्थः । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । यद्वा । दूतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशस्थमन्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे वहे युवां प्रापयामि ॥ वहेर्व्यत्ययेन मध्यमः। छान्दसं संप्रसारणम् । 'छन्दस्युभयथा' इत्यार्धधातुकत्वात् इडागमः । शबभावो लघूपगुणश्च । 'एङि पररूपम्' इति पररूपत्वम् ।।

पु॒रु॒प्रि॒या ण॑ ऊ॒तये॑ पुरुम॒ंद्रा पु॑रू॒वसू॑ ।

स्तु॒षे कण्वा॑सो अ॒श्विना॑ ॥४

पु॒रु॒ऽप्रि॒या । न॒ः । ऊ॒तये॑ । पु॒रु॒ऽम॒न्द्रा । पु॒रु॒वसू॒ इति॑ पु॒रु॒ऽवसू॑ ।

स्तु॒षे । कण्वा॑सः । अ॒श्विना॑ ॥४

पुरुऽप्रिया । नः । ऊतये । पुरुऽमन्द्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू ।

स्तुषे । कण्वासः । अश्विना ॥४

“पुरुप्रिया बहूनां प्रियौ “पुरुमन्द्रा बहुमदौ बहूनां मादयितारौ वा । यद्वा । पुरु बहुलं माद्यन्तौ । "पुरुवसू बहुधनौ ईदृशौ “अश्विना अश्विनौ “नः अस्माकम् “ऊतये रक्षणाय “कण्वासः कण्वगोत्रा वयं "स्तुषे स्तुमहे । पुरुषवचनयोर्व्यत्ययः । यद्वा । कण्वास इति पूजार्थं बहुवचनम् । ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे अन्तरात्मन् कण्वासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे अश्विनौ स्तुहि ॥

मंहि॑ष्ठा वाज॒सात॑म॒ेषयं॑ता शु॒भस्पती॑ ।

गंता॑रा दा॒शुषो॑ गृ॒हं ॥५

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयन्ता । शुभः । पती इति ।

गन्तारा । दाशुषः । गृहम् ॥५

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयन्ता । शुभः । पती इति ।

गन्तारा । दाशुषः । गृहम् ॥५

“मंहिष्ठा मंहिष्ठौ मंहनीयौ पूजनीयौ यद्वा दातृतमौ “वाजसातमा । वाजोऽन्नं बलं वा । तस्य अतिशयेन दातारौ । यद्वा वाजो हविर्लक्षणमन्नम्। तस्य संभक्तृतमौ । सनोतेः सनतेर्वा' जनसन” । इति विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यात्वम् । “इषयन्ता स्तोतृभ्य इषमन्नं कुर्वन्तौ । इट्शब्दात् ' तत्करोति' ' इति णिच् । णेरिष्ठवद्भावेन टिलोपे प्राप्ते ‘प्रकृत्यैकाच्' इति प्रकृतिभावः । यद्वा । इषयन्ता एषयन्तौ श्रेयांसि प्रापयन्तौ । 'इष गतौ । अस्माद्धेतुमण्णिच् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः । शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा “पती स्वामिनौ । “षष्ठ्याः पतिपुत्र' इति विसर्जनीयस्य सत्वम् । “दाशुषः चरुपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य “गृहं “गन्तारा गमनशीलौ । गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् । अतः ‘न लोकाव्यय°' इति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः । ईदृशावश्विनौ स्तुम इति शेषः । ॥ १ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीं ।

घृतैर्गव्यूतिमुक्षतं ॥६

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधाम् । अविऽतारिणीम् ।

घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् ॥६

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधाम् । अविऽतारिणीम् ।

घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् ॥६

हे अश्विनौ “ता तौ तादृशौ युवां “सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः । बहुव्रीहौ ' नञ्सुभ्याम्' इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तस्मै “दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय । तादर्थ्ये चतुर्थी । ईदृग्यजमानार्थं "सुमेधां शोभनयज्ञाम् “अवितारिणीम् । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीम् । नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ईदृशीं गव्यूतिम् । गावो यूयन्ते संयुज्यन्तेऽत्रेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः । ‘गोर्यूतौ छन्दसि' (पा, सू. ६. १. ७९. २) इत्यवादेशः । तां “घृतैः क्षरणशीलैरुदकैः “उक्षतं सिञ्चतम्। 'उक्ष सेचने' ॥

आ नः स्तोममुप द्रवत्तूयं श्येनेभिराशुभिः ।

यातमश्वेभिरश्विना ॥७

आ । नः । स्तोमम् । उप । द्रवत् । तूयम् । श्येनेभिः । आशुऽभिः ।

या॒तम् । अश्वे॑भिः । अ॒श्वि॒ना॒ ॥७

आ । नः । स्तोमम् । उप । द्रवत् । तूयम् । श्येनेभिः । आशुऽभिः ।

यातम् । अश्वेभिः । अश्विना ॥७

हे “अश्विना अश्विनौ "नः अस्माकं “स्तोमं स्तोत्रम् “अश्वेभिः अश्वैः । 'द्रवत् तूयम्' इत्युभे क्षिप्रनामनी । एकः पूरकः । “तूयं क्षिप्रम् “उप “आ “यातम् उपागच्छतम् । यद्वा । द्रवदिति स्तोमविशेषणम् । “द्रवत् शीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः । कीदृशैरश्वैः । “श्येनेभिः शंसनीयगतिभिः प्रशस्यगमनैः "आशुभिः शीघ्रगैः ॥

येभिं॑स्ति॒स्रः प॑रा॒वतों दि॒वो विश्वा॑नि रोच॒ना ।

त्रीँर॒क्तून्प॑रि॒दीय॑थः ॥८

येभिः॑ । ति॒स्रः । प॒रा॒ऽवतः॑ । दि॒वः । विश्वा॑नि । रो॒च॒ना ।

त्रीन् । अ॒क्तून् । प॒रि॒ऽदीय॑थः ॥८

येभिः । तिस्रः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना ।

त्रीन् । अक्तून् । परिऽदीयथः ॥८

हे अश्विनौ “तिस्रः “दिवः त्रीन् दिवसान “त्रीन् 'अक्तून् तिस्रो रात्रीश्च । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । एतावन्तं कालं “विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा “रोचना रोचमानानि नक्षत्ररूपाणि देवगृहाणि "परावतः दूरदेशात् "येभिः यैरश्वैः “परिदीयथः परिगच्छथः । दीयतिर्गतिकर्मा । तैरस्माकं स्तोत्रमुपयातमिति पूर्वत्रान्वयः ॥

उ॒त नो॒ गोम॑ती॒रिष॑ उ॒त सा॒तीर॑हर्विदा ।

वि प॒थः सा॒तयें सितं ॥९

उ॒त । न॒ः । गोऽम॑तीः । इषः॑ । उ॒त । सा॒तीः । अ॒ह॒ःऽवि॒दा॒ ।

वि । प॒थः । सा॒तयें । सि॒त॒म् ॥९

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । उत । सातीः । अहःऽविदा ।

वि । पथः । सातये । सितम् ॥९

“उत अपि च हे “अहर्विदा अह्नो लम्भयितारौ । यद्वा । अह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ स्तोतव्यौ । “नः अस्मभ्यं “गोमतीः बहुभिर्गोभिर्युक्ताः इषः अन्नानि दत्तमिति शेषः। “उत अपि च "सातीः संभजनीया दातव्या वा रायश्चास्मभ्यं दत्तम् । सनतेः

सनोतेर्वा कर्मणि क्तिन् । 'जनसनखनाम्' इत्यात्वम् ।' उतियूति' इत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं निपात्यते । अपि चास्माकं "सातये उक्तानां गवादीनां लाभाय संभजनाय वा "पथः तदुपायरूपान् मार्गान् "वि "सितं विशेषेण बध्नीतम् । यथान्ये न प्रविशन्ति तथा कुरुतमित्यर्थः। 'षिञ् बन्धने । छान्दसो विकरणस्य लुक् । यद्वा । उपसर्गवशादयं धातुः स्वार्थविपरीते बन्धनाभावे वर्तते । प्रस्मरणं प्रस्थानमिति यथा। पथो मार्गान् वि सितं विमुञ्चतम् । प्रदर्शयतमित्यर्थः । पथिञ्छब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य शसि टिलोप उदात्तनिवृत्तिस्वरेण शस उदात्तत्वम्

आ नो॒ गोमं॑तमश्विना सु॒वीरं॑ सु॒रथं॑ र॒यिं ।

वो॒ळ्हमश्वा॑वती॒रिषः॑ ॥१०

आ । न॒ः । गोऽमं॑न्तम् । अ॒श्वि॒ना॒ । सु॒ऽवीरं॑म् । सु॒ऽरथं॑म् । र॒यिम् ।

वो॒ळ्हम् । अश्वं॑ऽवतीः । इषः॑ ॥१०

आ । नः । गोऽमन्तम् । अश्विना । सुऽवीरम् । सुऽरथम् । रयिम् ।

वोळ्हम् । अश्वऽवतीः । इषः ॥१०

हे "अश्विना अश्विनौ "नः अस्मभ्यं "रयिं धनम् "आ "वोळ्हम् आवहतम् आहरतम् । वहेर्लोटि छान्दसः शपो लुक् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपेषु कृतेषु • सहिवहोरोदवर्णस्य' इत्योत्वम् । कीदृशं रयिम् । "गोमन्तं बह्वीभिर्गोभिर्युक्तं "सुवीरम् । वीर्याज्जायन्त इति वीराः पुत्राः । शोभनैस्तैरुपेतम् । विविधमीरयन्ति शत्रूनिति वा वीराः शूराः। तैरुपेतम् । "सुरथं शोभनरथेन युक्तम् । अपि च "अश्वावतीः अश्वयुक्ताः । मन्त्रे सोमाश्व ' इति मतौ दीर्घः। "इषः इष्यमाणान्यन्नानि चास्मभ्यमावहतम् ॥ ॥ २ ॥

वा॒वृ॒धा॒ना शुं॑भस्पती दस्रा॒ हिरं॑ण्यवर्तनी ।

पिबं॑तं सो॒म्यं मधुं॑ ॥११

व॒वृ॒धा॒ना । शु॒भ॒ः । प॒ती॒ इतिं॑ । दस्रा॑ । हिरं॑ण्यवर्तनी॒ इति॒ हिरं॑ण्यऽवर्तनी ।

पिबं॑तम् । सो॒म्यम् । मधुं॑ ॥११

ववृधाना । शुभः । पती इति । दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी ।

पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥११

हे शुभस्पती शुभः शोभनस्थालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनौ हे अश्विनौ ॥ 'सुबामन्त्रिते ' इति षष्ठ्यन्तस्य पराङ्गवद्भावात् षष्ठ्यामन्त्रितसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वम् ॥ "दस्रा दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा "हिरण्यवर्तनी हिरण्मयमार्गौ । यद्वा। वर्ततेऽस्मिन्निति वर्तनी रथः । हिरण्मयो रथो ययोस्तौ। यद्वा। वर्तनि वर्तनमाचरणम्। हितरमणीयाचरणौ। "ववृधाना प्रवृद्धौ। वृधेर्लिटः कानच् । ईदृशौ युवां "सोम्यं सोममयं "मधु माधुर्योपेतं मदकरं वा रसं "पिबतम् ॥

अ॒स्मभ्यं॑ वाजिनीवसू म॒घवं॑द्भ्यश्च स॒प्रथः॑ ।

छ॒र्दिर्यं॑त॒मदा॑भ्यं ॥१२

अ॒स्मभ्य॑म् । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । म॒घवं॑त्ऽभ्यः । च॒ । स॒ऽप्रथः॑ ।

छ॒र्दिः । य॒न्त॒म् । अदा॑भ्यम् ॥१२

अस्मभ्यम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मघवत्ऽभ्यः । च । सऽप्रथः ।

छर्दिः । यन्तम् । अदाभ्यम् ॥१२

हे “वाजिनीवसू । वाजिनी हविर्युक्ता यागक्रिया । तस्यां वसु धनं हविर्भागलक्षणं ययोस्तथाविधौ है अश्विनौ “अस्मभ्यं स्तोतृभ्यः मघवद्भ्यः । मघं धनं हविर्लक्षणम्। तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यः “च “सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णम् “अदाभ्यं केनाप्यहिंस्यं "छर्दिः । गृहनामैतत् । गृहं “यन्तं नियच्छतं दत्तमिति यावत् ॥ यमेश्छान्दसः शपो लुक् । छन्दस्युभयथा' इत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः ॥

नि षु ब्रह्म॒ जना॑ना॒ं यावि॑ष्टं॒ तूय॒मा गं॑तं ।

मो ष्व१॒॑न्याँ उपा॑रतं ॥१३

नि । सु । ब्रह्म॑ । जना॑नाम् । या । अवि॑ष्टम् । तूय॑म् । आ । ग॒त॒म् ।

मो इति॑ । सु । अ॒न्यान् । उप॑ । अ॒र॒त॒म् ॥१३

नि । सु । ब्रह्म । जनानाम् । या । अविष्टम् । तूयम् । आ । गतम् ।

मो इति । सु । अन्यान् । उप । अरतम् ॥१३

हे अश्विनौ “या यौ युवां “जनानां प्राणिनां मध्ये "ब्रह्म ब्राह्मणजातिं “सु सुष्ठु “नि नितराम्। “अविष्टम् अरक्षिष्टम् । यद्वा । जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं हविर्लक्षणमन्नं वा यौ युवां न्यविष्टं न्यगच्छतम् । अवतिर्गत्यर्थः । तौ युवां “तूयं क्षिप्रम् “आ “गतम् अस्मानप्यागच्छतम् । “अन्यान् अस्मद्व्यतिरिक्तान यजमानान् "मो मैव "सु “उपारतम् उपगमतम् । कदाचिदपि मैव प्राप्नुतमित्यर्थः ॥ अर्तेर्माङि लुङि' सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च' इति च्लेरङादेशः ॥

‘आपराह्णिके प्रवर्ग्ये घर्मस्य हविषः ‘अस्य पिबतम्' इति द्वितीया याज्या । सूत्रितं च - अस्य पिबतमश्विनेति चाप्रेषितो होता' (आश्व. श्रौ. ४. ७) इति ॥

अ॒स्य पिं॑बतमश्विना यु॒वं मदं॑स्य॒ चारुं॑णः ।

मध्वो॑ रा॒तस्य॑ धिष्ण्या ॥१४

अ॒स्य । पि॒ब॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । यु॒वम् । मद॑स्य । चारु॑णः ।

मध्वः॑ । रा॒तस्य॑ । धि॒ष्ण्या॒ ॥१४

अस्य । पिबतम् । अश्विना । युवम् । मदस्य । चारुणः ।

मध्वः । रातस्य । धिष्ण्या ॥१४

हे "अश्विना अश्विनौ हे "धिष्ण्या । धिषणा स्तुतिः । तदर्हौ "युवं युवां "मदस्य मदरस्य "चारुणः शोभनस्य "रातस्य अस्माभिर्दत्तस्य "अस्य "मध्वः मधुरस्य सोमस्य स्वांशलक्षणं भागं "पिबतम् । यद्वा । द्वितीयार्थे षष्ठी । इमं सोमं पिबतम् ॥

अ॒स्मे आ व॑हतं र॒यिं श॒तव॑न्तं सह॒स्रिण॑ं ।

पु॒रु॒क्षुं वि॒श्वधा॑यसं ॥१५

अ॒स्मे इति॑ । आ । व॒ह॒त॒म् । र॒यिम् । श॒तऽव॑न्तम् । स॒ह॒स्रिण॑म् ।

पु॒रु॒ऽक्षुम् । वि॒श्वऽधा॑यसम् ॥१५

अस्मे इति । आ । वहतम् । रयिम् । शतऽवन्तम् । सहस्रिणम् ।

पुरुऽक्षुम् । विश्वऽधायसम् ॥१५

हे अश्विनौ "अस्मे अस्मभ्यं "रयिं धनं "आ "वहतम् आनयतम् । कथंभूतम् । "शतवन्तं शतसंख्योपेतं "सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं च "पुरुक्षुं बहुनिवासं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः स्तुत्यं "विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मदीयानां धारकम् ।' वहिहाधाम्भ्यश्छन्दसि' इति दधातेरसुन्। णित्' इत्यनुवृत्तेर्णिद्वद्भावेन युगागमः ॥ ॥ ३ ॥

पु॒रु॒त्रा चि॒द्धि वां॑ नरा वि॒ह्वय॑ंते मनी॒षिणः॑ ।

वा॒घद्भि॑रश्वि॒ना ग॑तं ॥१६

पु॒रु॒ऽत्रा । चि॒त् । हि । वा॒म् । न॒रा॒ । वि॒ऽह्वय॑न्ते । म॒नी॒षिणः॑ ।

वा॒घत्ऽभिः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् ॥१६

पुरुऽत्रा । चित् । हि । वाम् । नरा । विऽह्वयन्ते । मनीषिणः ।

वाघत्ऽभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥१६

हे "नरा नरौ स्तोतॄणां धनस्य नेताराावश्विनौ “मनीषिणः मनस ईशितारः स्तोतारः “वां युवां “पुरुत्रा “चिद्धि बहुषु हि देशेषु विह्वयन्ते विविधमाह्वयन्ति । तथा सति हे अश्विनौ “वाघद्भिः वाहकैरश्वैः “आ “गतम् अस्मानेवागच्छतम् ॥

जना॑सो वृ॒क्तब॑र्हिषो ह॒विष्म॑ंतो अरं॒कृतः॑ ।

यु॒वां ह॑वंते अश्विना ॥१७

जना॑सः । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । ह॒विष्म॑न्तः । अ॒र॒म्ऽकृतः॑ ।

यु॒वाम् । ह॒व॒न्ते॒ । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१७

जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । हविष्मन्तः । अरम्ऽकृतः ।

युवाम् । हवन्ते । अश्विना ॥१७

"वृक्तबर्हिषः । वृक्तं छिन्नं बर्हिर्यैस्ते तथोक्ताः । "हविष्मन्तः हविर्भिर्युक्ताः “अरंकृतः पर्याप्तकारिणः यद्वा हविरादीनामलंकर्तारः “जनासः ऋत्विग्लक्षणा जना हे “अश्विना अश्विनौ “युवां हवन्ते आह्वयन्ति । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अ॒स्माक॑म॒द्य वा॑म॒यं स्तोमो॒ वाहि॑ष्ठो॒ अंत॑मः ।

यु॒वाभ्यां॑ भूत्वश्विना ॥१८

अ॒स्माक॑म् । अ॒द्य । वा॒म् । अ॒यम् । स्तोमः॑ । वाहि॑ष्ठः । अन्त॑मः ।

यु॒वाभ्या॑म् । भू॒तु॒ । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१८

अस्माकम् । अद्य । वाम् । अयम् । स्तोमः । वाहिष्ठः । अन्तमः ।

युवाभ्याम् । भूतु । अश्विना ॥१८

"अद्य इदानीम् “अस्माकम् "अयं “स्तोमः अस्मदीयं स्तोत्रं हे अश्विनौ “वां युवयोः “वाहिष्ठः वाहयितृतमः प्रापयितृतमः सन् "युवाभ्याम् “अन्तमः अन्तिकतमः अतिशयेन समीपवर्ती “भूतु भवतु । ' तमे तादेश्च' (पा. सू. ६. ४. १४९. ९) इत्यन्तिकशब्दस्य तादिर्लुप्यते । भवतेश्छान्दसः शपो लुक् ॥

यो ह॑ वा॒ं मधु॑नो॒ दृति॒राहि॑तो रथ॒चर्षणे ।

ततः॑ पिबतमश्विना ॥१९

यः । ह॒ । वा॒म् । मधु॑नः । दृतिः॑ । आऽहि॑तः । र॒थ॒ऽचर्षणे ।

ततः॑ । पि॒ब॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१९

यः । ह । वाम् । मधुनः । दृतिः । आऽहितः । रथऽचर्षणे ।

ततः । पिबतम् । अश्विना ॥१९

हे "अश्विना अश्विनौ "रथचर्षणे रथस्य चर्षणे द्रष्टव्ये मध्ये देशे "यः "द्दतिः "मधुनः मधुरस्यास्माभिर्दत्तस्य सोमस्य संबन्धी तेन मधुना पूर्णः "आहितः स्थापितो वर्तते "ततः दृतेः सकाशात् सोमं "पिबतम् ॥

तेन॑ नो वाजिनीवसू॒ पश्वे॑ तो॒काय॒ शं गवे॑ ।

वह॑तं॒ पीव॑री॒रिषः॑ ॥२०

तेन॑ । न॒ः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । पश्वे॑ । तो॒काय॑ । शम् । गवे॑ ।

वह॑तम् । पीव॑रीः । इषः॑ ॥२०

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पश्वे । तोकाय । शम् । गवे ।

वहतम् । पीवरीः । इषः ॥२०

हे "वाजिनीवसू । वाजोऽन्नं बलं वा । तद्युक्तधनौ "नः अस्माकं "पश्वे पशवे अश्वादिलक्षणाय । 'जसादिषु छन्दसि वावचनम्' इति धेर्ङिति' इति गुणस्य विकल्पितत्वाद्यण् ॥ "तोकाय पुत्राय "गवे च । जात्यभिप्रायं सर्वत्रैकवचनम्। पशुप्रभृतिभ्यः "शं सुखं यथा भवति तथा "पीवरीः प्रवृद्धान् "इषः अन्नानि "तेन भवदीयेन रथेन "वहतम् आवहतं प्रापयतम् । दत्तमित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

उ॒त नो॑ दि॒व्या इष॑ उ॒त सिंधूँ॑रहर्विदा ।

अप॒ द्वारे॑व वर्षथः ॥२१

उ॒त । न॒ः । दि॒व्याः । इषः॑ । उ॒त । सिन्धू॑न् । अ॒ह॒ःऽवि॒दा॒ ।

अप॑ । द्वारा॑ऽइव । व॒र्ष॒थ॒ः ॥२१

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिन्धून् । अहःऽविदा ।

अप । द्वाराऽइव । वर्षथः ॥२१

"उत अपि च हे "अहर्विदा अह्नो लम्भयितारौ । यद्वा । अह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ स्तोतव्यावश्विनौ । "दिव्याः दिविभवाः "इषः इष्यमाणा अपः "नः अस्मदर्थं "द्वारेव द्वारेणेव छिद्रेणेव "अप "वर्षथः मेघादपकृष्य युवां सिञ्चथः । "उत अपि च "सिन्धून् स्यन्दनशीला नदीः वृष्टैस्तैरुदकैः अस्माकं स्नानपानादिकार्थाय कृतवन्तावित्यर्थः ॥

क॒दा वां॑ तौ॒ग्र्यो विं॑धत्समु॒द्रे जं॑हि॒तो नं॑रा ।

यद्वां॒ रथो॒ विभि॒ष्पतां॑त् ॥२२

क॒दा । वा॒म् । तौ॒ग्र्यः । वि॒ध॒त् । स॒मु॒द्रे । ज॒हि॒तः । न॒रा॒ ।

यत् । वा॒म् । रथः॑ । विऽभिः॑ । पतां॑त् ॥२२

कदा । वाम् । तौग्र्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा ।

यत् । वाम् । रथः । विऽभिः । पतात् ॥२२

हे "नरा नरौ नेतारावश्विनौ “तौग्र्यः तुग्रपुत्रो भुज्युः "समुद्रे जलधौ “जहितः असुरैः प्रक्षिप्तः सन् "कदा कस्मिन् काले “वां युवां “विधत् अविधत् स्तुतिभिः पर्यचरत् । “यत् यदा “वां युवयोः “विभिः गन्तृभिरश्वैरुपेतः “रथः “पतात् तं भुज्युमानेतुं पतेत् गच्छेत् तदानीं भुज्युरस्तौदिति पूर्वेणार्धेन पृष्टस्य प्रतिवचनम् ॥

यु॒वं कण्वां॑य नासत्या॒ ऋपिं॑रिप्ताय ह॒र्म्ये ।

शश्वं॑दू॒तीर्दं॑शस्यथः ॥२३

यु॒वम् । कण्वां॑य । ना॒स॒त्या॒ । अपिं॑ऽरिप्ताय । ह॒र्म्ये ।

शश्वं॑त् । ऊ॒तीः । द॒श॒स्य॒थ॒ः ॥२३

युवम् । कण्वाय । नासत्या । अपिऽरिप्ताय । हर्म्ये ।

शश्वत् । ऊतीः । दशस्यथः ॥२३

हे "नासत्या । सत्सु साधू सत्यौ। न सत्यावसत्यौ । न असत्यौ नासत्यौ। ‘नभ्राण्नपात्” । इति नञः प्रकृतिभावः । यद्वा । सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा । उक्तं च भगवता यास्केन -- ‘सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः । सत्यस्य प्रणेतारावित्याग्रायणः । नासिकाप्रभवौ बभूवतुरिति वा' (निरु. ६.१३) इति । तौ युवां “कण्वाय एतत्संज्ञायर्षये “हर्म्ये हर्म्यतले अपिरिप्ताय असुरैर्बाधिताय "शश्वत् शश्वतीः बह्वीः "ऊतीः रक्षाः “दशस्यथः दत्तवन्तौ । 'युवं कण्वायापिरिप्ताय चक्षुः प्रत्यधत्तम्' (ऋ. सं. १.११८.७) इत्यत्रेतिहास उक्तः । सोऽत्र द्रष्टव्यः ॥

ताभि॒रा यां॑तमू॒तिभि॒र्नव्यं॑सीभिः सुश॒स्तिभिः॑ ।

यद्वां॑ वृषण्वसू हु॒वे ॥२४

ताभिः॑ । आ । या॒त॒म् । ऊ॒तिऽभिः॑ । नव्यं॑सीभिः । सु॒श॒स्तिऽभिः॑ ।

यत् । वा॒म् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू । हु॒वे ॥२४

ताभिः । आ । यातम् । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । सुशस्तिऽभिः ।

यत् । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । हुवे ॥२४

हे "वृषण्वसू वर्षणधनौ। 'वृषण्वस्वश्वयोरुपसंख्यानम्' (पा.सू. १. ४. १८. ४) इति वृषभावो निपात्यते । तदानीं "ताभिः पूर्वोक्ताभिः "नव्यसीभिः नवतराभिः "सुशस्तिभिः सुप्रशस्याभिः "ऊतिभिः रक्षाभिः सार्धम् "आ "यातम् आगच्छतम् । "यत् यदा "वां "हुवे स्तुतिभिराह्वयामि ॥

यथा॑ चि॒त्कण्व॒माव॑तं प्रि॒यमे॑धमुपस्तु॒तं ।

अत्रिं॑ शि॒ंजार॑मश्विना ॥२५

यथा॑ । चि॒त् । कण्व॑म् । आव॑तम् । प्रि॒यऽमे॑धम् । उ॒प॒ऽस्तु॒तम् ।

अत्रि॑म् । शि॒ञ्जार॑म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥२५

यथा । चित् । कण्वम् । आवतम् । प्रियऽमेधम् । उपऽस्तुतम् ।

अत्रिम् । शिञ्जारम् । अश्विना ॥२५

हे "अश्विना अश्विनौ "यथा "चित् येन खलु प्रकारेण "कण्वम् एतत्संज्ञमृषिम् "आवतम् अरक्षतं प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं च "उपस्तुतम् एतदाख्यं च "शिञ्जारं शब्दयन्तं स्तुवन्तम् "अत्रिम् एतानृषींश्च येन प्रकारेणारक्षतं तथास्मानपि रक्षतमिति शेषः । यद्वा । एतावद्वां वृषण्वसू' इत्यनयैकवाक्यता॥ ॥ ५ ॥

यथो॒त कृत्व्ये॒ धने॒ऽंशुं गोष्व॒गस्त्यं॑ ।

यथा॒ वाजे॑षु॒ सोभ॑रिं ॥२६

यथा॑ । उ॒त । कृत्व्ये॑ । धने॑ । अं॒शुम् । गोषु॑ । अ॒गस्त्य॑म् ।

यथा॑ । वाजे॑षु । सोभ॑रिम् ॥२६

यथा । उत । कृत्व्ये । धने । अंशुम् । गोषु । अगस्त्यम् ।

यथा । वाजेषु । सोभरिम् ॥२६

"उत अपि च "यथा येन प्रकारेण "धने "कृत्व्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सति "अंशुम् एतत्संज्ञं स्तोतारमावतमरक्षतम् । "गोषु च लब्धव्यासु "यथा "अगस्त्यम् ऋषिमरक्षतम् । "वाजेषु अन्नेषु लब्धव्येषु यथा येन प्रकारेण "सोभरिम् एतत्संज्ञमृषिं चारक्षतम् । अत्रापि

पूर्ववद्वाक्यशेष उत्तरयैकवाक्यता वा ।।

ए॒तावं॑द्वां वृषण्वसू॒ अतो॑ वा॒ भूयो॑ अश्विना ।

गृ॒णंतः॑ सु॒म्नमी॑महे ॥२७

ए॒तावं॑त् । वा॒म् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू । अतः॑ । वा॒ । भूयः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ ।

गृ॒णन्तः॑ । सु॒म्नम् । ई॒म॒हे॒ ॥२७

एतावत् । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । अतः । वा । भूयः । अश्विना ।

गृणन्तः । सुम्नम् । ईमहे ॥२७

हे वृषण्वसू वर्षणधनौ "अश्विना अश्विनौ "गृणन्तः स्तुवन्तो वयम् "एतावत् 'यथा चित् कण्वम्' इत्यादिना यावदनुक्रान्तमेतत्परिमाणं "सुम्नं सुखम् "अतो "वा अस्माद्वा "भूयः बहुतरमधिकं सुम्नं "वां युवाम् "ईमहे याचामहे ।।

रथं॒ हिरं॑ण्यवंधुरं॒ हिरं॑ण्याभीशुमश्विना ।

आ हि स्थाथो॑ दिवि॒स्पृशं॑ ॥२८

रथं॑म् । हिरं॑ण्यऽवन्धुरम् । हिरं॑ण्यऽअभीशुम् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

आ । हि । स्थाथः॑ । दि॒वि॒ऽस्पृशं॑म् ॥२८

रथम् । हिरण्यऽवन्धुरम् । हिरण्यऽअभीशुम् । अश्विना ।

आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशम् ॥२८

हे "अश्विना अश्विनौ "हिरण्यवन्धुरम् । सारथिस्थानं वन्धुरम् । हिरण्मयसारथिस्थानं "हिरण्याभीशुं हिरण्मयप्रग्रहं "दिविस्पृशम् अत्युन्नतत्वाद्दिवं स्पृशन्तम् । स्पृशेः क्विन् । द्विशब्दादद्वितीयार्थे सप्तमी । "हृद्द्युभ्यां ङेरुपसंख्यानम्' इत्यलुक् । ईदृशं "रथम् "आ "हि "स्थाथः युवामातिष्ठथ एव । हिरवधारणे । अस्मदीयां स्तुतिं श्रोतुं शीघ्रं रथमास्थायागतमिति भावः ।। 'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' । लटि छान्दसः शपो लुक् ॥

हि॒र॒ण्ययी॑ वा॒ं रभि॒रीं॒षा अक्षो॑ हि॒र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा च॒क्रा हिं॒र॒ण्यया॑ ॥२९

हि॒र॒ण्ययी॑म् । वा॒म् । रभिः॑ । ई॒षा । अक्षः॑ । हि॒र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा । च॒क्रा । हि॒र॒ण्यया॑ ॥२९

हिरण्ययीम् । वाम् । रभिः । ईषा । अक्षः । हिरण्ययः ।

उभा । चक्रा । हिरण्यया ॥२९

हे अश्विनौ "वां युवयोः “रभिः आरम्भणीयालम्भनभूता रथस्य “ईषा “हिरण्ययी हिरण्मयी हिरण्यविकारा । "अक्षः च “हिरण्ययः हिरण्मयो हिरण्यनिर्मितः । ‘ईषा अक्षादिषु च्छन्दसि । (पा. सू. ६. १. १२७, २) इति प्रकृतिभावः । अपि च "उभा उभे द्वे अपि “चक्रा चक्रे रथचरणे “हिरण्यया हिरण्मये सुवर्णनिर्मिते। ‘सुपां सुलुक्' इति द्विवचनस्याकारः । ‘ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्व *इत्यादिना हिरण्यशब्दान्मयटो मलोपो निपात्यते ॥*

तेन॑ नो वाजिनीवसू परा॒वत॑श्चि॒दा ग॑तं ।

उपे॒मां सु॑ष्टु॒तिं मम॑ ॥३०

तेन॑ । न॒ः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । प॒रा॒ऽवतः॑ । चि॒त् । आ । ग॒त॒म् ।

उप॑ । इ॒माम् । सु॒ऽस्तु॒तिम् । मम॑ ॥३०

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतम् ।

उप । इमाम् । सुऽस्तुतिम् । मम ॥३०

हे "वाजिनीवसू अन्नवद्धनावश्विनौ य उक्तो हिरण्मयसर्वावयवो रथः “तेन रथेन “नः अस्मान् “परावतश्चित् दूरदेशादपि “आ "गतम् आगच्छतम्। गमेश्छन्दसः शपो लुक् । 'अनुदात्तोपदेश *इत्यनुनासिकलोपः । इदानीमृषिरेकवदाह । "मम मदीयाम् "इमाम् इदानीं क्रियमाणां "सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपगच्छतम् ॥ ॥ ६ ॥*

आ व॑हेथे परा॒कात्पू॒र्वीर॒श्नंता॑वश्विना ।

इषो॒ दासी॑रमर्त्या ॥३१

आ । व॒हे॒थे॒ इति॑ । प॒रा॒कात् । पू॒र्वीः । अ॒श्नन्तौ॑ । अ॒श्वि॒ना॒ ।

इष॑ः । दासी॑ः । अ॒म॒र्त्या॒ ॥३१

आ । वहेथे इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्नन्तौ । अश्विना ।

इषः । दासीः । अमर्त्या ॥३१

हे "अमर्त्या अमरणौ "अश्विना अश्विनौ "दासीः । दासा उपक्षपयितारोऽसुराः । तत्संबन्धिनीः “पूर्वीः पुरीः अश्नन्तौ भक्षयन्तौ भञ्जन्तौ युवाम् "इषः अन्नानि "पराकात् परागताद्दूरदेशात् “आ “वहेथे अस्मान्प्रापयथः । यद्वा । अश्नन्तौ व्याप्नुवन्तौ । 'अशू व्याप्तौ । अस्माद्व्यत्ययेन श्ना परस्मैपदं च । पूर्वीः बह्वीः "दासीः दासस्योपक्षपयितुः शत्रोः संबन्धिनीः इषः अन्नानि शत्रुभ्योऽपहृत्य अस्मान् प्रापयथः ।।

आ नो॑ द्यु॒म्नैरा श्रवो॑भि॒रा रा॒या या॑तमश्विना ।

पुरु॑श्चं॒द्रा॒ नास॑त्या ॥३२

आ । नः॒ । द्यु॒म्नैः । आ । श्रवः॑ऽभिः । आ । रा॒या । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

पुरु॑ऽचन्द्रा । नास॑त्या ॥३२

आ । नः । द्युम्नैः । आ । श्रवःऽभिः । आ । राया । यातम् । अश्विना ।

पुरुऽचन्द्रा । नासत्या ॥३२

हे “पुरुश्चन्द्रा बहुहिरण्यौ यद्वा पुरूणां बहूनामाह्लादकौ ॥ ‘ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे' इति सुट् । पादादित्वात् षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् ॥ हे "नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा ॥ ‘आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' इति पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवद्भावात् इदमपि आमन्त्रितमाद्युदात्तम्। न च ' नामन्त्रिते समानाधिकरणे' इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुश्चन्द्रेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशौ हे "अश्विना अश्विनौ “द्युम्नैः द्योतमानैरन्नैर्दातव्यैः सार्धं “नः अस्मान् "आ "यातम् आगच्छतम् । तथा “श्रवोभिः श्रवणीयैर्यशोभिश्च अस्मानागच्छतम् । तथा "राया धनेन चास्मानागच्छतम् ॥

एह वां॑ प्रुषि॒तप्सं॑वो॒ वयो॑ वहंतु प॒र्णिनः॑ ।

अच्छा॑ स्वध्व॒रं जनं॑ ॥३३

आ । इ॒ह । वा॒म् । प्रु॒षि॒तऽप्सं॑वः । वयः॑ । व॒ह॒न्तु॒ । प॒र्णिनः॑ ।

अच्छं॑ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् । जनं॑म् ॥३३

आ । इह । वाम् । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहन्तु । पर्णिनः ।

अच्छ । सुऽअध्वरम् । जनम् ॥३३

हे अश्विनौ "इह अस्मिन् यागे “वां युवां “प्रुषितप्सवः । प्रुषिः स्नेहनकर्मा। स्निग्धरूपाः “पर्णिनः पक्षोपेताः। यद्वा । लुप्तोपममेतत् । पक्षिण इव शीघ्रगामिनः "वयः गन्तारोऽश्वाः "स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानलक्षणं "जनम् “अच्छ अभिमुखम् “आ "वहन्तु आनयन्तु ॥

रथँ वा॒मनु॒गायस॒ं य इ॒षा वर्त॑ते स॒ह ।

न च॒क्रम॒भि बा॑धते ॥३४

रथ॑म् । वा॒म् । अनु॑ऽगायसम् । यः । इ॒षा । वर्त॑ते । स॒ह ।

न । च॒क्रम् । अ॒भि । बा॒ध॒ते॒ ॥३४

रथम् । वाम् । अनुऽगायसम् । यः । इषा । वर्तते । सह ।

न । चक्रम् । अभि । बाधते ॥३४

हे अश्विनौ "यः रथोऽस्मभ्यं देयेनान्नेन "सह "वर्तते "वां युवयोः स्वभूतम् "अनुगायसं स्तोतृभिरनुगातव्यं तं "रथं "चक्रं परसैन्यं "न "अभि "बाधते नाभिहन्ति । यद्वा । चक्रं वीर्यकर्मसाधनम्। 'घञर्थे कविधानम्" इति कः। 'कृञादीनां के *(का. ६. १. १२. १) इति द्विर्वचनम् । अस्मिन् पक्षे अन्यः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहर्तव्यम् ॥*

हि॒र॒ण्यये॑न॒ रथे॑न द्र॒वत्पा॑णिभि॒रश्वैः॑ ।

धीज॑वना॒ नास॑त्या ॥३५

हि॒र॒ण्यये॑न । रथे॑न । द्र॒वत्पा॑णिऽभिः । अश्वैः॑ ।

धीऽज॑वना । नास॑त्या ॥३५

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिऽभिः । अश्वैः ।

धीऽजवना । नासत्या ॥३५

हे "धीजवना मनोवद्वेगवन्तौ । आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम्। हे "नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' इति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वादाष्टमिक निघाताभावः । न च नामन्त्रितविद्यमानवत्त्वनिषेधो धीजवनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । व्यावर्तकं हि विशेषणम् । ईदृशौ युवां "द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैः "अश्वैः युक्तेन "हिरण्ययेन हिरण्मयेन स्वर्णमयेन "रथेन आगतमिति शेषः । यद्वा । धीजवना नासत्या इत्येतदद्वयमपि प्रथमान्तमेव नामन्त्रितम् । धियो जव इव जवो ययोस्तौ। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनौ नासत्यावश्विनौ आगच्छतमिति शेषः ॥ ॥ ७ ॥

यु॒वं मृ॒गं जा॑गृ॒वांस॒ं स्वद॑थो वा वृषण्वसू ।

ता नः॑ पृ॒ङ्क्तमि॒षा र॒यिं ॥३६

यु॒वम् । मृ॒गम् । जा॒गृ॒ऽवांस॑म् । स्वद॑थः । वा॒ । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

ता । न॒ः । पृ॒ङ्क्त॒म् । इ॒षा । र॒यिम् ॥३६

युवम् । मृगम् । जागृऽवांसम् । स्वदथः । वा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

ता । नः । पृङ्क्तम् । इषा । रयिम् ॥३६

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनौ "युवं युवां "जागृवांसं जागरणशीलं स्वकार्ये मदजनने व्यग्रं "मृगं मृग्यमन्वेषणीयं सोमं "स्वदथः आस्वादयथः । यद्वा । जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामानमसुरं स्वदथः स्वादयथः हिंस्थ इत्यर्थः। “ता तौ युवां "नः अस्मदर्थम् "इषा अन्नेन "रयिं धनं "पृङ्क्तं संपृङ्क्तं कुरुतम्। ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ।

ता मे॑ अश्विना सनी॒नां वि॒द्यात॒ं नवा॑नां ।

यथा॑ चिच्चै॒द्यः क॒शुः श॒तमुष्ट्रा॑ना॒ं दद॑त्स॒हस्रा॒ दश॒ गोनाँ॑ ॥३७

ता । मे॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । स॒नी॒नाम् । वि॒द्यात॑म् । नवा॑नाम् ।

यथा॑ । चि॒त् । चै॒द्यः । क॒शुः । श॒तम् । उष्ट्रा॑नाम् । दद॑त् । स॒हस्रा॑ । दश॑ । गोना॑म् ॥३७

ता । मे । अश्विना । सनीनाम् । विद्यातम् । नवानाम् ।

यथा । चित् । चैद्यः । कशुः । शतम् । उष्ट्रानाम् । ददत् । सहस्रा । दश । गोनाम् ॥३७

हे अश्विना अश्विनौ "ता तादृशौ युवां "नवानाम् अभिनवानां श्रेष्ठानां "सनीनां संभजनीयानां धनानाम् । कर्मणि षष्ठी । ईदृशानि धनानि "मे मह्यं दापयितुं "विद्यातं जानीतम् । “यथा “चित् येन खलु प्रकारेण "चैद्यः चेदिपुत्रः “कशुः एतत्संज्ञो राजा "उष्ट्रानां "शतं तथा "गोनां गवां “दश "सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि "ददत् दद्यात् तथा विद्यातमिति पूर्वत्रान्वयः ॥

यो मे॒ हिर॑ण्यसंदृशो॒ दश॒ राज्ञो॒ अमं॑हत ।

अ॒धु॒स्प॒दा इच्चै॒द्यस्य॑ कृ॒ष्टय॑श्चर्म॒म्ना अ॒भितो॒ जना॑ः ॥३८

यः । मे॒ । हिर॑ण्यऽसन्दृशः । दश॑ । राज्ञ॑ः । अमं॑हत ।

अ॒धः॒ऽप॒दाः । इत् । चै॒द्यस्य॑ । कृ॒ष्टय॑ः । च॒र्म॒ऽम्नाः । अ॒भित॑ः । जना॑ः ॥३८

यः । मे । हिरण्यऽसन्दृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःऽपदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्टयः । चर्मऽम्नाः । अभितः । जनाः ॥३८

“यः कशुसंज्ञो राजा “मे मह्यं "हिरण्यसंदृशः हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमानतेजस्कान् "दश “राज्ञः “अमंहत परिचरणार्थं दत्तवान् । दशसंख्याकान् राज्ञो युद्धे पराजितान् गृहीत्वा दासत्वेनास्मै दत्तवानित्यर्थः । नन्वीदृशानां बहुविधानां राज्ञां दान एकः कथं शक्नुयादिति तत्राह । “कृष्टयः सर्वाः प्रजास्तस्य "चैद्यस्य चेदिपुत्रस्य कशोः "अधस्पदा "इत् पादयोरधस्तादेव वर्तन्ते। न कश्चिदपि तत्समानस्तदधिको वा विद्यते । "अभितः सर्वतो वर्तमानाः "जनाः "चर्मम्नाः चर्ममयस्य कवचादेर्धारणे कृताभ्यासाः । यद्वा। चर्माणि चरणसाधनान्यश्वादीनि वाहनानि । तेषु मनन्त्यभ्यस्यन्तीति चर्मम्नाः । म्ना अभ्यासे । ‘आतो मनिन्’ इति विच् । सर्वे मनुष्यास्तस्य भटा इत्यर्थः ॥

माकि॑रे॒ना प॒था गा॒द्येने॒मे यंतिं चे॒दयः॑ ।

अ॒न्यो नेत्सू॒रिरोहं॑ते भूरि॒दाव॑त्तरो॒ जनः॑ ॥३९

माकिः॑ । ए॒ना । प॒था । गा॒त् । येन॑ । इ॒मे । यन्ति॑ । चे॒दयः॑ ।

अ॒न्यः । न । इत् । सू॒रिः । ओह॑ते । भू॒रि॒दाव॑त्ऽतरः । जनः॑ ॥३९

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यन्ति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्ऽतरः । जनः ॥३९

"येन मार्गेण "इमे “चेदयः अस्य राज्ञः पितृपितामहादयः “यन्ति गच्छन्ति “एना अनेन “पथा मार्गेण "माकिः “गात् अन्यो न गन्तुं शक्नोति । अपि च अस्माद्राज्ञः “अन्यः “भूरिदावत्तरः। बहुदातृतमः "सूरिः विद्वान् सन् "जनः "नेत् नैव “ओहते वहति स्तोतृभ्यो धनं प्रापयति । यद्वा । बहुदातृतमो यो जनः कशुर्नाम अस्मादन्यः । व्यत्ययेन प्रथमा । अन्यं "सूरिः स्तोता नेदोहते नैव याचते । ओहिर्याञ्चाकर्मा । यथान्यं न याचते तथा बहु धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ८॥ ॥ १ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५ सूक्तं ८.६ सूक्तं ८.७ →
वत्सः काण्वः।

दे. इन्द्रः, ४६-४८ तिरिन्दरः पार्शव्यः। गायत्री ।

महाँ इन्द्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव ।

स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥१॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यद्भरन्त वह्नयः ।

विप्रा ऋतस्य वाहसा ॥२॥

कण्वा इन्द्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनम् ।

जामि ब्रुवत आयुधम् ॥३॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः ।

समुद्रायेव सिन्धवः ॥४॥

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत्समवर्तयत् ।

इन्द्रश्चर्मेव रोदसी ॥५॥

वि चिद्वृत्रस्य दोधतो वज्रेण शतपर्वणा ।

शिरो बिभेद वृष्णिना ॥६॥

इमा अभि प्र णोनुमो विपामग्रेषु धीतयः ।

अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥७॥

गुहा सतीरुप त्मना प्र यच्छोचन्त धीतयः ।

कण्वा ऋतस्य धारया ॥८॥

प्र तमिन्द्र नशीमहि रयिं गोमन्तमश्विनम् ।

प्र ब्रह्म पूर्वचित्तये ॥९॥

अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जग्रभ ।

अहं सूर्य इवाजनि ॥१०॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुम्भामि कण्ववत् ।

येनेन्द्रः शुष्ममिद्दधे ॥११॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवुरृषयो ये च तुष्टुवुः ।

ममेद्वर्धस्व सुष्टुतः ॥१२॥

यदस्य मन्युरध्वनीद्वि वृत्रं पर्वशो रुजन् ।

अपः समुद्रमैरयत् ॥१३॥

नि शुष्ण इन्द्र धर्णसिं वज्रं जघन्थ दस्यवि ।

वृषा ह्युग्र शृण्विषे ॥१४॥

न द्याव इन्द्रमोजसा नान्तरिक्षाणि वज्रिणम् ।

न विव्यचन्त भूमयः ॥१५॥

यस्त इन्द्र महीरप स्तभूयमान आशयत् ।

नि तं पद्यासु शिश्नथः ॥१६॥

य इमे रोदसी मही समीची समजग्रभीत् ।

तमोभिरिन्द्र तं गुहः ॥१७॥

य इन्द्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः ।

ममेदुग्र श्रुधी हवम् ॥१८॥

इमास्त इन्द्र पृश्नयो घृतं दुहत आशिरम् ।

एनामृतस्य पिप्युषीः ॥१९॥

या इन्द्र प्रस्वस्त्वासा गर्भमचक्रिरन् ।

परि धर्मेव सूर्यम् ॥२०॥

त्वामिच्छवसस्पते कण्वा उक्थेन वावृधुः ।

त्वां सुतास इन्दवः ॥२१॥

तवेदिन्द्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्रिवः ।

यज्ञो वितन्तसाय्यः ॥२२॥

आ न इन्द्र महीमिषं पुरं न दर्षि गोमतीम् ।

उत प्रजां सुवीर्यम् ॥२३॥

उत त्यदाश्वश्व्यं यदिन्द्र नाहुषीष्वा ।

अग्रे विक्षु प्रदीदयत् ॥२४॥

अभि व्रजं न तत्निषे सूर उपाकचक्षसम् ।

यदिन्द्र मृळयासि नः ॥२५॥

यदङ्ग तविषीयस इन्द्र प्रराजसि क्षितीः ।

महाँ अपार ओजसा ॥२६॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उप ब्रुवत ऊतये ।

उरुज्रयसमिन्दुभिः ॥२७॥

उपह्वरे गिरीणां संगथे च नदीनाम् ।

धिया विप्रो अजायत ॥२८॥

अतः समुद्रमुद्वतश्चिकित्वाँ अव पश्यति ।

यतो विपान एजति ॥२९॥

आदित्प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरम् ।

परो यदिध्यते दिवा ॥३०॥

कण्वास इन्द्र ते मतिं विश्वे वर्धन्ति पौंस्यम् ।

उतो शविष्ठ वृष्ण्यम् ॥३१॥

इमां म इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव ।

उत प्र वर्धया मतिम् ॥३२॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः ।

विप्रा अतक्ष्म जीवसे ॥३३॥

अभि कण्वा अनूषतापो न प्रवता यतीः ।

इन्द्रं वनन्वती मतिः ॥३४॥

इन्द्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिन्धवः ।

अनुत्तमन्युमजरम् ॥३५॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्याम् ।

इममिन्द्र सुतं पिब ॥३६॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम जनासो वृक्तबर्हिषः ।

हवन्ते वाजसातये ॥३७॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशम् ।

अनु सुवानास इन्दवः ॥३८॥

मन्दस्वा सु स्वर्णर उतेन्द्र शर्यणावति ।

मत्स्वा विवस्वतो मती ॥३९॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् ।

वृत्रहा सोमपातमः ॥४०॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा ।

इन्द्र चोष्कूयसे वसु ॥४१॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः ।

शतं वहन्तु हरयः ॥४२॥

इमां सु पूर्व्यां धियं मधोर्घृतस्य पिप्युषीम् ।

कण्वा उक्थेन वावृधुः ॥४३॥

इन्द्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः ।

इन्द्रं सनिष्युरूतये ॥४४॥

अर्वाञ्चं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी ।

सोमपेयाय वक्षतः ॥४५॥

शतमहं तिरिन्दिरे सहस्रं पर्शावा ददे ।

राधांसि याद्वानाम् ॥४६॥

त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनाम् ।

ददुष्पज्राय साम्ने ॥४७॥

उदानट् ककुहो दिवमुष्ट्राञ्चतुर्युजो ददत् ।

श्रवसा याद्वं जनम् ॥४८॥

सायणभाष्यम्

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र 'महाँ इन्द्रः' इत्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य वत्सस्यार्षं गायत्रम् । अन्त्यतृचवर्जमैन्द्रम् । तस्मिन् परशुनाम्नो राज्ञः पुत्रस्य तिरिन्दिरस्य दानं स्तूयते । अतः स तृचस्तद्देवताकः । तथा चानुक्रान्तं-' महाँ इन्द्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्सस्तृचोऽन्त्यस्तिरिन्दिरस्य पारशव्यस्य दानस्तुतिः' इति । महाव्रते गायत्रतृचाशीतौ अन्त्यतृचवर्जमिदं सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्र्यते- महाँ इन्द्रो य ओजसेति तिस्र उत्तमा उद्धरति ' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति । प्रातःसवने सोमातिरेके 'महान्' इत्यादिकाः स्तोमातिशंसनार्थाः । सूत्रितं च--' महाँ इन्द्रो य ओजसातो देवा अवन्तु न इत्यैन्द्रीभिर्वैष्णवीभिश्च स्तोममतिशस्य' (आश्व. श्रौ. ६. ७) इति । तृतीये पर्यायेहोतुः शस्त्रे 'महाँ इन्द्रः' इति तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च -- महाँ इन्द्रो य ओजसा समस्य मन्यवे विश इति' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । अप्तोर्यामे ब्रह्मणोऽतिरिक्तोक्थे अयमेव तृचोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि-' महाँ इन्द्रो य ओजसा नूनमश्विना ' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति । दर्शयागे महेन्द्रयाजिनः सांनाय्यस्य 'महान्' इत्येषानुवाक्या । सूत्र्यते हि -- महाँ इन्द्रो य ओजसा भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान् ' (अश्व. श्रौ. १. ६) इति ॥

म॒हाँ इन्द्रो॒ य ओज॑सा प॒र्जन्यो॑ वृष्टि॒माँ इ॑व ।

स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑ वावृधे ॥१

म॒हान् । इन्द्रः॑ । यः । ओज॑सा । प॒र्जन्यः॑ । वृ॒ष्टि॒मान्ऽइ॑व ।

स्तोमैः॑ । व॒त्सस्य॑ । व॒वृ॒धे॒ ॥१

महान् । इन्द्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान्ऽइव ।

स्तोमैः । वत्सस्य । ववृधे ॥१

“यः “इन्द्रः “ओजसा बलेन "महान् सर्वेभ्योऽधिकः । क इव । "वृष्टिमानिव । यथा वृष्ट्या युक्तः “पर्जन्यः रसानां प्रार्जयिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इन्द्रः "वत्सस्य पुत्रस्थानीयस्य स्तोतुर्वत्सनाम्न एवर्षेः स्तोत्रैः “ववृधे प्रवर्धते ।।

प्र॒जामृ॒तस्य॒ पिप्र॑त॒ः प्र यद्भर॑न्त॒ वह्न॑यः ।

विप्रा॑ ऋ॒तस्य॒ वाह॑सा ॥२

प्र॒ऽजाम् । ऋ॒तस्य॑ । पिप्र॑तः । प्र । यत् । भर॑न्त । वह्न॑यः ।

विप्राः॑ । ऋ॒तस्य॑ । वाह॑सा ॥२

प्रऽजाम् । ऋतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरन्त । वह्नयः ।

विप्राः । ऋतस्य । वाहसा ॥२

“ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा “प्रजां प्रकर्षेण जातमिन्द्रं “पिप्रतः नभसः प्रदेशान् पूरयन्तः “वह्नयः वाहका अश्वाः “यत् यदा “प्र “भरन्त प्रकर्षेण भरन्ति वहन्ति तदा “विप्राः मेधाविनः “ऋतस्य यज्ञस्य “वाहसा प्रापकेण स्तोत्रेण तमिन्द्रं स्तुवन्तीति शेषः ॥

कण्वा॒ इन्द्रं॒ यदक्र॑त॒ स्तोमै॑र्य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम् ।

जा॒मि ब्रु॑वत॒ आयु॑धम् ॥३

कण्वाः॑ । इन्द्र॑म् । यत् । अक्र॑त । स्तोमैः॑ । य॒ज्ञस्य॑ । साध॑नम् ।

जा॒मि । ब्रु॒व॒ते॒ । आयु॑धम् ॥३

कण्वाः । इन्द्रम् । यत् । अक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनम् ।

जामि । ब्रुवते । आयुधम् ॥३

“कण्वाः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतारः कण्वगोत्रा वा “इन्द्रं “स्तोमैः स्तोत्रैः “यज्ञस्य यागस्य “साधनं साधयितारं निष्पादकं “यत् यदा "अक्रत अकृषत । करोतेर्लुङि ‘मन्त्रे घस' इति च्लेर्लुक् । तदानीम् “आयुधं शत्रूणां हिंसकं बाणादिकं “जामि । अतिरेकनामैतत् । अतिरिक्तमहितं प्रयोजनरहितं “ब्रुवते कथयन्ति । आयुधसाध्यस्य सर्वकार्यस्येन्द्रेण कृतत्वादायुधं निष्प्रयोजनमित्यर्थः। यद्वा । आयुधमायोधनशीलमिन्द्रं जामि जामिं भ्रातरं ब्रुवते वदन्ति । सर्वकार्येषु भ्रातृवद्वर्तत इत्यर्थः॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे ‘समस्य मन्यवे' इत्याद्या द्विचत्वारिंशदृचः । सूत्र्यते हि--’ समस्य मन्यवे विश इति द्विचत्वारिंशद्विश्वजिते ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

समंस्य मन्यवे विशो विश्वां नमन्त कृष्टयंः ।

समुद्रायेंव सिन्धंवः ॥४

सम् । अस्य । मन्यवें । विशः । विश्वाः । नमन्त । कृष्टयः ।

समुद्रायंऽइव । सिन्धंवः ॥४

सम् । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमन्त । कृष्टयः ।

समुद्रायऽइव । सिन्धवः ॥४

“विशः विशन्त्यः “विश्वाः सर्वाः “कृष्टयः प्रजाः “अस्य इन्द्रस्य “मन्यवे क्रोधाय । यद्वा । मन्युः मननसाधनं स्तोत्रम् । तदर्थं “सं “नमन्त सम्यक् स्वत एव नमन्ति । नमतेः कर्मकर्तरि छान्दसो लङ् । ‘न दुहस्नुनमाम्' इति यक्चिणोः प्रतिषेधः । प्रह्वीभवन्ति । तत्र दृष्टान्तः । “समुद्रायेव यथा समुद्रमब्धिं प्रति “सिन्धवः स्यन्दनशीला नद्यः स्वयमेव नमन्ते तद्वत् ॥

ओजस्तदंस्य तित्विष उभे यत्समवंर्तयत् ।

इन्द्रश्चर्मेव रोदंसी ॥५

ओजंः । तत् । अस्य । तित्विषे । उभे इतिं । यत् । सम्ऽअवंर्तयत् ।

इन्द्रंः । चर्मऽइव । रोदंसी इतिं ॥५

ओजः । तत् । अस्य । तित्विषे । उभे इति । यत् । सम्ऽअवर्तयत् ।

इन्द्रः । चर्मऽइव । रोदसी इति ॥५

“अस्य इन्द्रस्य “तत् "ओजः बलं “तित्विषे दिदीपे। ‘त्विष दीप्तौ'। “यत् येन ओजसा अयम् “इन्द्रः “उभे “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “चर्मेव “समवर्तयत् सम्यवर्तयति । यथा कश्चित् किंचिच्चर्म कदाचिद्विस्तारयति कदाचित् संकोचयति एवं तदधीने अभूतामित्यर्थः ॥ ॥ ९ ॥

वि चिंद्वृत्रस्य दोधंतो वज्रेंण शतपंर्वणा ।

शिरों बिभेद वृष्णिनां ॥६

वि । चित् । वृत्रस्यं । दोधंतः । वज्रेंण । शतऽपंर्वणा ।

शिरंः । बिभेद । वृष्णिनां ॥६

वि । चित् । वृत्रस्य । दोधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ।

शिरः । बिभेद । वृष्णिना ॥६

चिच्छब्दोऽप्यर्थे । स च भिन्नक्रमः । “वृत्रस्य “चित् आवरकस्यापि "दोधतः अत्यर्थं जगत्कम्पयतोऽसुरस्य “शिरः मूर्धानं “शतपर्वणा शतसंख्याकपर्वाणि धारा यस्य तादृशेन “वृष्णिना वीर्यवता “वज्रेण इन्द्रः “वि “बिभेद विचिच्छेद ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे ‘ इमा अभि ' इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च – ‘ इमा अभि प्र णोनुम इत्यथ ब्राह्मणाच्छंसिनः' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

इ॒मा अ॒भि प्र णो॑नुमो वि॒पामग्रे॑षु धी॒तय॑ः ।

अ॒ग्नेः शो॒चिर्न दि॒द्युत॑ः ॥७

इ॒माः । अ॒भि । प्र । नो॒नु॒मः॒ । वि॒पाम् । अग्रे॑षु । धी॒तयः॑ ।

अ॒ग्नेः । शो॒चिः । न । दि॒द्युतः॑ ॥७

इमाः । अभि । प्र । नोनुमः । विपाम् । अग्रेषु । धीतयः ।

अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥७

“विपां स्तोतॄणाम् “अग्रेषु पुरस्तात् “इमाः अस्मदीयाः “धीतयः धियः स्तोत्राणि “अभि “प्र “णोनुमः आभिमुख्येन पुनःपुनः प्रवदामः । ‘णु शब्दे'। कीदृशीः स्तुतीः । “अग्नेः “शोचिर्न दीप्तिरिव “दिद्युतः दीप्यमाना वेदरूपाः ॥

गुहा॑ स॒तीरुप॒ त्मना॒ प्र यच्छोच॑न्त धी॒तय॑ः ।

कण्वा॑ ऋ॒तस्य॒ धार॑या ॥८

गुहा॑ । स॒तीः । उप॑ । त्मना॑ । प्र । यत् । शोच॑न्त । धी॒तयः॑ ।

कण्वाः॑ । ऋ॒तस्य॑ । धार॑या ॥८

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचन्त । धीतयः ।

कण्वाः । ऋतस्य । धारया ॥८

“गुहा गुहायां “सतीः सत्यो भवन्त्यः “यत् याः “धीतयः स्तुतयः कर्माणि वा “त्मना आत्मना स्वेनेन्द्रेणोपगम्यमानाः “प्र “शोचन्त प्रादीप्यन्त । यद्वा । आत्मना स्वत एवेन्द्रमुपगच्छन्त्यः प्रदीप्यन्ते । ताः स्तुतीः “कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषयः “ऋतस्य उदकस्य सोमात्मकस्य “धारया सहिताः कुर्वन्तीति शेषः ॥

प्र तमिंन्द्र नशीमहि र॒यिं गोमं॑न्तम॒श्विनं॑म् ।

प्र ब्रह्मं॑ पू॒र्वचिं॑त्तये ॥९

प्र । तम् । इ॒न्द्र॒ । न॒शी॒म॒हि॒ । र॒यिम् । गोऽमं॑न्तम् । अ॒श्विनं॑म् ।

प्र । ब्रह्मं॑ । पू॒र्वऽचिं॑त्तये ॥९

प्र । तम् । इन्द्र । नशीमहि । रयिम् । गोऽमन्तम् । अश्विनम् ।

प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ॥९

हे “इन्द्र “गोमन्तं गोभिर्युक्तम् “अश्विनम् अश्वैरुपेतं “तं प्रसिद्धं “रयिं त्वदीयं धनं “प्र "नशीमहि प्राप्नुयाम । तथा “ब्रह्म परिवृढमन्नं च “पूर्वचित्तये अन्येभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्नवाम ॥

अ॒हमिद्धि पि॒तुष्परिं मे॒धामृ॒तस्यं॑ ज॒ग्रभं॑ ।

अ॒हं सूर्यं॑ इवाजनि ॥१०

अ॒हम् । इत् । हि । पि॒तुः । परिं । मे॒धाम् । ऋ॒तस्यं॑ । ज॒ग्रभं॑ ।

अ॒हम् । सूर्यः॑ऽइव । अ॒ज॒नि॒ ॥१०

अहम् । इत् । हि । पितुः । परि । मेधाम् । ऋतस्य । जग्रभ ।

अहम् । सूर्यःऽइव । अजनि ॥१०

“पितुः पालकस्य “ऋतस्य सत्यस्य अवितथस्येन्द्रस्य “मेधाम् अनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् “अहमित् अहमेव “परि “जग्रभ परिगृहीतवानस्मि नान्ये । "हि यस्मादेवं तस्मात् “अहं सूर्यइवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथाजनिषं प्रादुरभूवम् ॥ ॥ १० ॥

अ॒हं प्र॒त्नेन॒ मन्मं॑ना॒ गिरः॑ शुम्भामि कण्व॒वत् ।

येनेन्द्रः॑ शुष्म॒मिद्द॒धे ॥११

अ॒हम् । प्र॒त्नेनं॑ । मन्मं॑ना । गिरः॑ । शु॒म्भा॒मि॒ । क॒ण्व॒ऽवत् ।

येनं॑ । इन्द्रः॑ । शुष्मं॑म् । इत् । द॒धे ॥११

अहम् । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुम्भामि । कण्वऽवत् ।

येन । इन्द्रः । शुष्मम् । इत् । दधे ॥११

“कण्ववत् मम जनकः कण्व इव "अहं “प्रत्नेन नित्येन वेदरूपेण “मन्मना मनसाधनेनेन्द्रविषयेण स्तोत्रेण “गिरः वाचः “शुम्भामि अलंकरोमि । यदा हीन्द्रविषये प्रयुज्यन्ते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंकृता भवन्ति । “येन खलु स्तोत्रेण “इन्द्रः “शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं “दधे “इत् धत्त एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिन्द्रे ईदृशं बलमवश्यं जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ।।

ये त्वामिं॑न्द्र॒ न तुं॑ष्टु॒वुरृष॑यो॒ ये च॑ तुष्टु॒वुः ।

ममेद्वं॑र्धस्व॒ सुष्टुं॑तः ॥१२

ये । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । न । तु॒स्तु॒वुः । ऋष॑यः । ये । च॒ । तु॒स्तु॒वुः ।

मम॑ । इत् । व॒र्ध॒स्व॒ । सुऽस्तुं॑तः ॥१२

ये । त्वाम् । इन्द्र । न । तुस्तुवुः । ऋषयः । ये । च । तुस्तुवुः ।

मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥१२

हे इन्द्र "ये जनाः “त्वां “न "तुष्टुवुः न स्तुवन्ति "ये “च “ऋषयः मन्त्राणां द्रष्टारो जनाः “तुष्टुवुः त्वां स्तुवन्ति उभयेषां मध्ये "ममेत् ममैव स्तोत्रेण “सुष्टुतः शोभनं स्तुतः सन् "वर्धस्व वृद्धो भव ॥

यद॑स्य म॒न्युरध्वं॑नी॒द्वि वृ॒त्रं पं॑र्व॒शो रु॒जन् ।

अ॒पः सं॑मु॒द्रमैरं॑यत् ॥१३

यत् । अ॒स्य॒ । म॒न्युः । अध्वं॑नीत् । वि । वृ॒त्रम् । प॒र्व॒ऽशः । रु॒जन् ।

अ॒पः । स॒मु॒द्रम् । ऐरं॑यत् ॥१३

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृत्रम् । पर्वऽशः । रुजन् ।

अपः । समुद्रम् । ऐरयत् ॥१३

“अस्य इन्द्रस्य “मन्युः क्रोधः “वृत्रम् आवृत्य तिष्ठन्तमसुरं मेघं वा “पर्वशः पर्वणि पर्वणि परुषि परुषि “वि “रुजन् विभञ्जन् “यत् यदा “अध्वनीत् स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत् तदानीं “समुद्रं समुन्दनीयमुदधिं प्रति “अपः वृष्ट्युदकानि “ऐरयत् स इन्द्रः प्रेरितवान् ।।

नि शुष्णं॑ इन्द्र धर्ण॒सिं वज्रं॑ जघन्थ॒ दस्यं॑वि ।

वृषा॒ ह्यु॑ग्र शृण्वि॒षे ॥१४

नि । शुष्णे॑ । इ॒न्द्र॒ । ध॒र्ण॒सिम् । वज्र॑म् । ज॒घ॒न्थ॒ । दस्य॑वि ।

वृषा॑ । हि । उ॒ग्र॒ । शृ॒ण्वि॒षे ॥१४

नि । शुष्णे । इन्द्र । धर्णसिम् । वज्रम् । जघन्थ । दस्यवि ।

वृषा । हि । उग्र । शृण्विषे ॥१४

हे "इन्द्र "शुष्णे शोषक एतत्संज्ञे "दस्यवि उपक्षपयितर्यसुरे "धर्णसिं धारयितव्यं "वज्रं कुलिशं त्वं "नि "जघन्थ निहतवानसि । वज्रेण तमसुरं न्यवधीरित्यर्थः । हे "उग्र उद्गूर्णबलेन्द्र "वृषा कामानां वर्षितेति "हि "ऋण्विषे श्रूयसे । अतोऽस्मदपेक्षितं धनं देहीति शेषः ।।

न द्याव॒ इन्द्र॒मोज॑सा॒ नान्तरि॑क्षाणि व॒ज्रिण॑म् ।

न वि॑व्यचन्त॒ भूम॑यः ॥१५

न । द्याव॑ः । इन्द्र॑म् । ओज॑सा । न । अ॒न्तरि॑क्षाणि । व॒ज्रिण॑म् ।

न । वि॒व्य॒च॒न्त॒ । भूम॑यः ॥१५

न । द्यावः । इन्द्रम् । ओजसा । न । अन्तरिक्षाणि । वज्रिणम् ।

न । विव्यचन्त । भूमयः ॥१५

"द्यावः द्युलोका इमम् "इन्द्रम् "ओजसा बलेन "न "विव्यचन्त न व्याप्नुवन्ति । द्युलोकेभ्योऽप्यस्य बलमधिकमित्यर्थः । तथा "अन्तरिक्षाणि अन्तरा क्षान्तानि द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तमाना लोकाः "वज्रिणं वज्रवन्तमिन्द्रं न व्याप्नुवन्ति । तथा "भूमयः भूलोकाश्च तमिन्द्रं "न व्याप्नुवन्ति । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोकाः' (ऐ. आ. १. १. २) इति ब्राह्मणादेकैकस्य लोकस्य त्रित्वम् । 'तिस्रो भूमीः' (ऋ. सं. २. २७.८) इत्यादिनिगमाच्च ॥ ॥ ११ ॥

यस्त॑ इन्द्र म॒हीर॒पः स्त॑भू॒यमा॑न॒ आश॑यत् ।

नि तं पद्या॑सु शिश्नथः ॥१६

यः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । म॒हीः । अ॒पः । स्त॒भु॒ऽयमा॑नः । आ । अश॑यत् ।

नि । तम् । पद्या॑सु । शि॒श्न॒थ॒ः ॥१६

यः । ते । इन्द्र । महीः । अपः । स्तभुऽयमानः । आ । अशयत् ।

नि । तम् । पद्यासु । शिश्नथः ॥१६

हे “इन्द्र “ते तव संबन्धिनीः “महीः महतीः “अपः आन्तरिक्ष्याण्युदकानि “यः वृत्रः “स्तभूयमानः स्तम्भयन् यथाधो न पतन्ति तथा कुर्वन् “आशयत् आवृत्याशेत “तम् असुरं "पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये “नि शिश्नथः न्यहिंसीः । श्नथिर्हिँसार्थः । वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

य इ॒मे रोद॑सी म॒ही सं॑मी॒ची स॒मजं॑ग्रभीत् ।

तमों॑भिरिन्द्र॒ तं गुं॑हः ॥१७

यः । इ॒मे इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । म॒ही इति॑ । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । स॒म्ऽअजं॑ग्रभीत् ।

तमः॑ऽभिः । इ॒न्द्र॒ । तम् । गु॒हः॒ ॥१७

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति सम्ऽईची । सम्ऽअजग्रभीत् ।

तमःऽभिः । इन्द्र । तम् । गुहः ॥१७

"यः वृत्रः “मही महत्यौ विस्तीर्णे “समीची संगते “इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने “रोदसी द्यावापृथिव्यौ "समजग्रभीत् सम्यगग्रहीत् । आवृणोदित्यर्थः । “तम् असुरं हे "इन्द्र त्वं “तमोभिः अन्धकारैः “गुहः संवृतमकरोः । अनाद्यनन्तं मरणलक्षणं तमः प्रावेशय इत्यर्थः ॥

य इं॑न्द्र॒ यत॑यस्त्वा॒ भृग॑वो॒ ये च॑ तुष्टु॒वुः ।

ममेदुं॑ग्र श्रुधी॒ हव॑म् ॥१८

ये । इ॒न्द्र॒ । यत॑यः । त्वा॒ । भृग॑वः । ये । च॒ । तु॒स्तु॒वुः ।

मम॑ । इत् । उ॒ग्र॒ । श्रु॒धि॒ । हव॑म् ॥१८

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुस्तुवुः ।

मम । इत् । उग्र । श्रुधि । हवम् ॥१८

हे “इन्द्र "ये “यतयः नियता अङ्गिरसस्त्वां “तुष्टुवुः “ये “च "भृगवः भृगुगोत्रास्त्वां तुष्टुवुः स्तुवन्ति तेषु मध्ये "ममेत् ममैव “हवं स्तोत्रं हे “उग्र ओजस्विन्निन्द्र “श्रुधि शृणु ।।

इ॒मास्त॑ इन्द्र॒ पृश्न॑यो घृ॒तं दु॑हत आ॒शिर॑म् ।

ए॒नामृ॒तस्यं पि॒प्युषीः ॥१९

इ॒माः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । पृश्नंयः । घृ॒तम् । दु॒ह॒ते॒ । आ॒ऽशिरंम् ।

ए॒नाम् । ऋ॒तस्यं । पि॒प्युषीः ॥१९

इमाः । ते । इन्द्र । पृश्नयः । घृतम् । दुहते । आऽशिरम् ।

एनाम् । ऋतस्य । पिप्युषीः ॥१९

हे “इन्द्र “ते त्वदीयाः “इमाः “पृश्नयः प्राष्टवर्णाः गावः “घृतं क्षरणशीलम् “एनाम् । “आशिरम् आश्रयणद्रव्यं पयः “दुहते दुहन्ति क्षारयन्ति । कीदृश्यः पृश्नयः । “ऋतस्य सत्यस्यावितथस्येन्द्रस्य यज्ञस्य वा “पिप्युषीः वर्धयित्र्यः ॥

या इंन्द्र प्र॒स्वंस्त्वा॒सा गर्भ॒मचंक्रिरन् ।

परि॒ धर्मे॑व॒ सूर्यंम् ॥२०

याः । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ऽस्वः । त्वा॒ । आ॒सा । गर्भंम् । अचंक्रिरन् ।

परिं । धर्मऽइव । सूर्यंम् ॥२०

याः । इन्द्र । प्रऽस्वः । त्वा । आसा । गर्भम् । अचक्रिरन् ।

परि । धर्मऽइव । सूर्यम् ॥२०

हे “इन्द्र “प्रस्वः । प्रसुवते गर्भं विमुञ्चन्तीति प्रस्वः। सूतेः ‘सत्सूद्विष°' इति क्विप् । ईदृश्यः “याः गावः “आसा आस्येन “त्वा त्वदीयं वीर्यं वृत्रवधानन्तरमोषध्यादिरूपेण परिणतं भक्षयित्वा “गर्भमचक्रिरन् अकुर्वन् त्वदीयं वीर्यमन्तरधारयन्। तत्र दृष्टान्तः । “सूर्यं परितः सूर्यमण्डलस्योपरि “धर्मेव धारकं पोषकमुदकं यथा रश्मयो गर्भरूपेण बिभ्रति तद्वत्। यद्वा । परि धर्मव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सर्वं जगद्धत्ते तद्वत् । कृत्स्नस्य जगतो धारकमिन्द्रस्य वीर्यमित्यर्थः । ओषध्यादिरूपेण परिणतस्येन्द्रवीर्यस्य गोभिरात्मनि धारणम् ‘इन्द्रस्य वृत्रं जघ्नुषः' इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं-’ तत्पशव ओषधीभ्योऽध्यात्मन्त्समनयन् तत्प्रत्यदुहन्' (तै. सं. २. ५. ३. ३) इति । पयोरूपेण परिणतं तद्वीर्यमिमा गाव आशिरार्थं दुहत इति पूर्वस्यामृच्यन्वयः ॥ ॥ १२ ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थे ‘त्वामिच्छवसस्पते' इत्येषा । सूत्रितं च त्वामिच्छवसस्पते तं प्रत्नथा' (आश्व. श्रौ. ९. ९) इति ॥

त्वामिच्छंवसस्पते॒ कण्वां उ॒क्थेनं वावृधुः ।

त्वां सु॒तास॒ इन्दंवः ॥२१

त्वाम् । इत् । श॒व॒सः॒ । प॒ते॒ । कण्वाः । उ॒क्थेनं । व॒वृ॒धुः॒ ।

त्वाम् । सुतासः । इन्दवः ॥२१

त्वाम् । इत् । शवसः । पते । कण्वाः । उक्थेन । ववृधुः ।

त्वाम् । सुतासः । इन्दवः ॥२१

हे “शवसस्पते बलस्य स्वामिन्निन्द्र “त्वाम् एव “कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषयः “उक्थेन शस्त्रेण "ववृधुः वर्धयन्ति । "सुतासः अध्वर्युभिरभिषुताः “इन्दवः सोमाश्च “त्वाम् एव वर्धयन्ति ॥

तवेदिन्द्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्रिवः ।

यज्ञो वितन्तसाय्यः ॥२२

तव । इत् । इन्द्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः ।

यज्ञः । वितन्तसाय्यः ॥२२

तव । इत् । इन्द्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः ।

यज्ञः । वितन्तसाय्यः ॥२२

“उत अपि च हे “अद्रिवः । अदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वन् “इन्द्र “तवेत् तवैव “प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु “प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा “वितन्तसाय्यः विस्तृत तमः । तनोतेश्छान्दसमेतद्रूपम् । यद्वा । तन्तसिः कण्ड्वादिर्वृद्ध्यर्थः। तस्मादौणादिक आय्यप्रत्ययः । प्रवृद्धो “यज्ञः च तवैव क्रियते ।।

आ नं इन्द्र महीमिषं पुरं न दर्षि गोमतीम् ।

उत प्रजां सुवीर्यम् ॥२३

आ । नः । इन्द्र । महीम् । इषम् । पुरम् । न । दर्षि । गोऽमतीम् ।

उत । प्रऽजाम् । सुऽवीर्यम् ॥२३

आ । नः । इन्द्र । महीम् । इषम् । पुरम् । न । दर्षि । गोऽमतीम् ।

उत । प्रऽजाम् । सुऽवीर्यम् ॥२३

हे “इन्द्र “नः अस्मभ्यम् अस्मदर्थं “महीं महतीं “गोमतीं गोभिर्युक्ताम् “इषम् अन्नम् “आ “दर्षि आद्रियस्व दातुं कामयस्व । न शब्दश्चार्थे । “पुरं “न । पालनं पूः । पालनं रक्षणं चास्मभ्यं कर्तुमाद्रियस्व ॥

उ॒त त्यदा॒श्वश्व्यं॒ यदिं॑न्द्र॒ नाहुं॑षी॒ष्वा ।

अग्रें॑ वि॒क्षु प्र॒दीदं॑यत् ॥२४

उ॒त । त्यत् । आ॒शु॒ऽअश्व्यं॑म् । यत् । इ॒न्द्र॒ । नाहुं॑षीषु । आ ।

अग्रें॑ । वि॒क्षु । प्र॒ऽदीदं॑यत् ॥२४

उत । त्यत् । आशुऽअश्व्यम् । यत् । इन्द्र । नाहुषीषु । आ ।

अग्रे । विक्षु । प्रऽदीदयत् ॥२४

हे “इन्द्र “नाहुषीषु । नहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यद्वा । नाहुषो नाम कश्चिद्राजा । तदीयासु “विक्षु प्रजासु “अग्रे पुरस्तात् “यत् “आश्वश्व्यं शीघ्रगाम्यश्वसंघात्मकं बलं “प्रदीदयत् प्रादीप्यत “उत अपि च “त्यत् तदपि अस्मभ्यं देहीति शेषः । आकारः पूरकः ॥

अ॒भि व्र॒जं न तं॑त्नि॒षे॒ सूरं॑ उपा॒कचं॑क्षसम् ।

यदिं॑न्द्र मृ॒ळयां॑सि नः ॥२५

अ॒भि । व्र॒जम् । न । त॒त्नि॒षे॒ । सूरः॑ । उ॒पा॒कऽचं॑क्षसम् ।

यत् । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळयां॑सि । न॒ः ॥२५

अभि । व्रजम् । न । तत्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसम् ।

यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥२५

न संप्रत्यर्थे । “न संप्रतीदानीं है इन्द्र “सूरः प्राज्ञस्त्वं “व्रजं गोष्ठम् “उपाकचक्षसम् । उपाक इत्यन्तिकनाम । अन्तिके द्रष्टव्यम् “अभि “तत्निषे अभितनोषि अभिविस्तारयसि । गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः। तनोतेश्छान्दसे लिटि ‘तनिपत्योश्छन्दसि' इत्युपधालोपः । “यत् यदा हे “इन्द्र त्वं “नः अस्मान् “मृळयासि मृळयसि सुखयसि ॥ ॥ १३ ॥

यद॒ङ्ग तं॑विषी॒यस॒ इन्द्रं॑ प्र॒राजं॑सि क्षि॒तीः ।

म॒हाँ अं॑पा॒र ओजं॑सा ॥२६

यत् । अ॒ङ्ग । त॒वि॒षी॒ऽयसें॑ । इन्द्रं॑ । प्र॒ऽराजं॑सि । क्षि॒तीः ।

म॒हान् । अ॒पा॒रः । ओजं॑सा ॥२६

यत् । अङ्ग । तविषीऽयसे । इन्द्र । प्रऽराजसि । क्षितीः ।

महान् । अपारः । ओजसा ॥२६

“अङ्ग इत्यभिमुखीकरणे । हे “इन्द्र “यत् यस्त्वं “तविषीयसे । तविषीति बलनाम । बलमिवाःचरसि । हस्त्यश्वरथादिकं बलं यथा सर्वं शत्रुजातं भनक्ति तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुजातं मारयसीत्यर्थः । यश्च त्वं “क्षितीः । मनुष्यनामैतत् । मनुष्यान् “प्रराजसि प्रकर्षेणेशिषे । राजतिरैश्वर्यकर्मा । अस्यापि यद्वृत्तयोगान्न निघातः । स इन्द्रः “ओजसा बलेन “महान् सर्वेभ्योऽधिकः अत एव “अपारः पाररहितः । केनाप्यवसानं प्रापयितुमशक्य इत्यर्थः ।।

तं त्वां ह॒विष्मं॑ती॒र्विश॒ उप॑ ब्रुवत ऊ॒तये॑ ।

उ॒रु॒ज्रयं॑स॒मिन्दु॑भिः ॥२७

तम् । त्वा॒ । ह॒विष्मं॑तीः । विशः॑ । उप॑ । ब्रु॒व॒ते॒ । ऊ॒तये॑ ।

उ॒रु॒ऽज्रयं॑सम् । इन्दु॑ऽभिः ॥२७

तम् । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उप । ब्रुवते । ऊतये ।

उरुऽज्रयसम् । इन्दुऽभिः ॥२७

हे इन्द्र “तं पूर्वोक्तगुणम् “उरुज्रयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां "हविष्मतीः हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्युक्ताः “विशः प्रजाः “उप “ब्रुवते उपेत्य स्तुवन्ति । किमर्थम् । “इन्दुभिः सोमैः “ऊतये तर्पणाय । यद्वा । इन्दुभिः सोमैः उरुज्रयसं विस्तीर्णजवमूतये रक्षणाय स्तुवन्ति ।

उ॒प॒ह्व॒रे गिं॑री॒णां सं॑ग॒थे चं॑ न॒दीना॑म् ।

धि॒या विप्रो॑ अजायत ॥२८

उ॒प॒ऽह्व॒रे । गि॒री॒णाम् । स॒म्ऽग॒थे । च॒ । न॒दीना॑म् ।

धि॒या । विप्रः॑ । अ॒जा॒य॒त॒ ॥२८

उपऽह्वरे । गिरीणाम् । सम्ऽगथे । च । नदीनाम् ।

धिया । विप्रः । अजायत ॥२८

“गिरीणां पर्वतानाम् “उपह्वरे उपह्वर्तव्ये प्रान्ते “नदीनां सरितां “संगथे संगमने “च ईदृग्विधे देशे क्रियमाणया “धिया यागक्रियया स्तुत्या वा “विप्रः मेधावीन्द्रः “अजायत प्रादुर्भवति । अतो वयमपि तादृशे देशे यजामः स्तुमो वेति भावः । गिरीणामित्यत्र 'नामन्यतरस्याम्' इति नाम उदात्तत्वम् ॥

अतं॒ः समु॒द्रमु॒द्वतं॑श्चिकि॒त्वाँ अवं पश्यति ।

यतों विपा॒न एजंति ॥२९

अतः॑ । स॒मु॒द्रम् । उ॒त्ऽवतः॑ । चि॒कि॒त्वान् । अवं । प॒श्य॒ति॒ ।

यतः॑ । वि॒पा॒नः । एजंति ॥२९

अतः । समुद्रम् । उत्ऽवतः । चिकित्वान् । अव । पश्यति ।

यतः । विपानः । एजति ॥२९

“यतः यस्मिन् द्युलोके “विपानः व्याप्नुवन् विशिष्टपानयुक्तो वा इन्द्रः “एजति चेष्टते "उद्वतः उद्गतात् । ‘उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ' (पा. सू. ५. १. ११८) इति वतिः । “अतः अस्मात् द्युलोकात् “चिकित्वान् जानन् स इन्द्रः “समुद्रं समुन्दनशीलं यजमानैर्दीयमानं सोमम् “अव “पश्यति अवाङ्मुखः सन्नीक्षते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः स्तूयते । यस्मिन्नभसि विपानः व्याप्नुवन् सूर्यात्मेन्द्र एजति वर्तते चिकित्वाञ्जानन् विद्वान्वा स इन्द्र उद्वत उद्गतादतोऽस्मादन्तरिक्षात् समुद्रम् । उपलक्षणमेतत् । समुद्रोपलक्षितं सर्वं जगदव पश्यति । अवाङ्मुखं प्रसृतैः किरणैः प्रकाशयति ।

आदित्प्र॒त्नस्य॒ रेतं॑सो॒ ज्योतिं॑ष्पश्यन्ति वास॒रम् ।

प॒रो यदि॒ध्यतें दि॒वा ॥३०

आत् । इत् । प्र॒त्नस्यं । रेतं॑सः । ज्योतिः॑ । प॒श्य॒न्ति॒ । वा॒स॒रम् ।

प॒रः । यत् । इ॒ध्यतें । दि॒वा ॥३०

आत् । इत् । प्रत्नस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरम् ।

परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥३०

“परः “दिवा दिवः परस्तात् द्युलोकस्योपरि “यत् यदा अयमिन्द्रः सूर्यात्मना “इध्यते दीप्यते "आदित् अनन्तरमेव “प्रत्नस्य चिरंतनस्य “रेतसः गन्तुः ॥ ‘री गतिरेषणयोः'। अस्मात् ‘ स्रुरीभ्यां तुट् च' (उ. सू. ४. ६४१) इत्यसुन् तुडागमश्च ॥ यद्वा । रेत इत्युदकनाम। रेतस्विन उदकवतः । सामर्थ्यात् मत्वर्थो लक्ष्यते । ईदृशस्येन्द्रस्य सूर्यात्मनः “वासरं निवासकं वासरस्य निवासस्य हेतुभूतं वा “ज्योतिः द्योतमानं तेजः “पश्यन्ति सर्वे जनाः । यद्वा । वासरमिति अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । कृत्स्नमहरुदयप्रभृत्यास्तमनं यावज्ज्योतिष्पश्यन्तीत्यर्थः । ‘ इसुसोः सामर्थ्ये' इति विसर्जनीयस्य षत्वम् ॥ ॥ १४ ॥

कण्वा॑स इन्द्र ते म॒तिं विश्वें वर्धन्ति॒ पौंस्यं॑म् ।

उ॒तो शं॑विष्ठ॒ वृष्ण्यं॑म् ॥३१

कण्वा॑सः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । म॒तिम् । विश्वे॑ । व॒र्ध॒न्ति॒ । पौंस्य॑म् ।

उ॒तो इति॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । वृष्ण्य॑म् ॥३१

कण्वासः । इन्द्र । ते । मतिम् । विश्वे । वर्धन्ति । पौंस्यम् ।

उतो इति । शविष्ठ । वृष्ण्यम् ॥३१

हे "इन्द्र "ते त्वदीयां "मतिं बुद्धिं "पौंस्यम्। बलनामैतत्। बलं च "विश्वे सर्वे "कण्वासः कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषयः "वर्धन्ति वर्धयन्ति । 'छन्दस्युभयथा' इति शप आर्धधातुकत्वात् 'णेरनिटि' इति णिलोपः । "उतो अपि च हे "शविष्ठ शवस्वितम बलवत्तम। ' विन्मतोर्लुक् । 'टेः' इति टिलोपः। ईदृशेन्द्र "वृष्ण्यं त्वदीयं वीर्यं बलकर्म च कण्वासो वर्धयन्त्येव ॥

इ॒मां म॑ इन्द्र सुष्टु॒तिं जु॒षस्व॒ प्र सु माम॑व ।

उ॒त प्र व॑र्धया म॒तिम् ॥३२

इ॒माम् । मे॒ । इ॒न्द्र॒ । सु॒ऽस्तु॒तिम् । जु॒षस्व॑ । प्र । सु । माम् । अ॒व॒ ।

उ॒त । प्र । व॒र्ध॒य॒ । म॒तिम् ॥३२

इमाम् । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिम् । जुषस्व । प्र । सु । माम् । अव ।

उत । प्र । वर्धय । मतिम् ॥३२

हे "इन्द्र "इमां पुरोवर्तिनीं "मे मदीयां "सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं "जुषस्व सेवस्व । सेवित्वा च स्तोतारं "मां "सु शोभनं "प्र "अव प्रकर्षेण रक्ष। "उत अपि च "मतिं अस्मदीयां बुद्धिं "प्र "वर्धय प्रवृद्धां कुरु । यथा बह्वर्थदर्शिनी भवति तथा कुर्वित्यर्थः ॥

उ॒त ब्र॑ह्म॒ण्या व॒यं तुभ्यं॑ प्रवृद्ध वज्रिवः ।

विप्रा॑ अतक्ष्म जी॒वसे॑ ॥३३

उ॒त । ब्र॒ह्म॒ण्या । व॒यम् । तुभ्य॑म् । प्र॒ऽवृ॒द्ध॒ । व॒ज्रि॒ऽव॒ः ।

विप्राः॑ । अ॒त॒क्ष्म॒ । जी॒वसे॑ ॥३३

उत । ब्रह्मण्या । वयम् । तुभ्यम् । प्रऽवृद्ध । वज्रिऽवः ।

विप्राः । अतक्ष्म । जीवसे ॥३३

"उत अपि च हे "प्रवृद्ध स्तुतिभिः प्रकृष्टां वृद्धिं प्राप्त हे "वज्रिवः वज्रवन्निन्द्र। एको मत्वर्थीयोऽनुवादः । यद्वा । वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः । तद्वान् । 'छन्दसीरः' इति मतुपो वत्वम् । 'मतुवसो रुः' इति मकारस्य रुत्वम् । ईदृशेन्द्र "तुभ्यं त्वदर्थं "विप्राः मेधाविनः

“वयं “ब्रह्मण्या ब्रह्माणि स्तोत्राणि हविर्लक्षणान्यन्नानि वा। ‘सुपां सुलुक्' इति सुपो याजादेशः। “जीवसे जीवनार्थम् “अतक्ष्म अकार्ष्म। ‘ तक्षु त्वक्षू तनूकरणे ' । लङि छान्दसः शपो लुक् ॥

अ॒भि कण्वा॑ अनूष॒तापो॒ न प्र॒वता॑ य॒तीः ।

इन्द्रं॒ वन॑न्वती म॒तिः ॥३४

अ॒भि । कण्वाः॑ । अ॒नू॒ष॒त॒ । आपः॑ । न । प्र॒ऽवता॑ । य॒तीः ।

इन्द्र॑म् । वन॑न्ऽवती । म॒तिः ॥३४

अभि । कण्वाः । अनूषत । आपः । न । प्रऽवता । यतीः ।

इन्द्रम् । वनन्ऽवती । मतिः ॥३४

“कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषयः “अभि "अनूषत इन्द्रमभिष्टुवन्ति । ‘नू स्तुतौ । कुटादिः । “प्रवता प्रवणेन मार्गेण “यतीः गच्छन्त्यः “आपो “न आप इव “मतिः मननीया कण्वैः क्रियमाणा स्तुतिः स्तुत्यम् “इन्द्रं “वनन्वती स्वयमेव संभजनवती भवति ॥

इन्द्र॑मु॒क्थानि॑ वावृधुः समु॒द्रमि॑व॒ सिन्ध॑वः ।

अनु॑त्तमन्युम॒जर॑म् ॥३५

इन्द्र॑म् । उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः॒ । स॒मु॒द्रम्ऽइ॑व । सिन्ध॑वः ।

अनु॑त्तऽमन्युम् । अ॒जर॑म् ॥३५

इन्द्रम् । उक्थानि । ववृधुः । समुद्रम्ऽइव । सिन्धवः ।

अनुत्तऽमन्युम् । अजरम् ॥३५

“उक्थानि शस्त्राण्यस्माभिः शस्यमानानि “इन्द्रं “ववृधुः वर्धयन्ति । “सिन्धवः स्यन्दनशीला नद्यः “समुद्रमिव समुद्रं जलधिं यथा वर्धयन्ति तद्वत् । कीदृशमिन्द्रम् । “अनुत्तमन्युम् । अनुत्तोऽप्रेरितः परैरनभिभूतो मन्युः क्रोधो यस्य तादृशम् । ‘नुदविदोन्दत्रा' (पा. सू. ८. २. ५६) इत्यादिना विकल्पितत्वान्निष्ठानत्वाभावः । “अजरं जरारहितम् । बहुव्रीहौ ‘नञो जरमरमित्रमृताः ' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ॥ १५ ॥

आ नो॑ याहि परा॒वतो॒ हरि॑भ्यां हर्य॒ताभ्या॑म् ।

इ॒ममि॑न्द्र सु॒तं पि॑ब ॥३६

आ । न॒ः । या॒हि॒ । प॒रा॒ऽवतः॑ । हरि॑ऽभ्याम् । ह॒र्य॒ताभ्या॑म् ।

इ॒मम् । इ॒न्द्र॒ । सु॒तम् । पि॒ब॒ ॥३६

आ । नः । याहि । पराऽवतः । हरिऽभ्याम् । हर्यताभ्याम् ।

इमम् । इन्द्र । सुतम् । पिब ॥३६

हे “इन्द्र “परावतः परागताद्दूरे वर्तमानात् द्युलोकात् "हर्यताभ्यां कान्ताभ्यां "हरिभ्याम् अश्वाभ्यां “नः अस्मान् “आ “याहि आगच्छ । आगत्य च “इमम् अस्मदीयं “सुतम् अभिषुतं सोमं “पिब ॥

त्वामिद्वृ॑त्रहन्तम॒ जना॑सो वृ॒क्तब॑र्हिषः ।

हव॑न्ते॒ वाज॑सातये ॥३७

त्वाम् । इत् । वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒ । जना॑सः । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः ।

हव॑न्ते । वाज॑ऽसातये ॥३७

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

हवन्ते । वाजऽसातये ॥३७

हे “वृत्रहन्तम अतिशयेन वृत्राणामावृण्वतां शत्रूणां हन्तः “त्वामित् त्वामेव “वृक्तबर्हिषः वृक्तं यागार्थं छिन्नं बर्हिर्येषां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञाः “जनासः जना ऋत्विग्लक्षणाः “ह्वयन्ते आह्वयन्ति । ह्वेञः शपि ‘बहुलं छन्दसि' इति संप्रसारणम्। किमर्थम् । “वाजसातये वाजस्य अन्नस्य बलस्य वा सातये लाभाय । यद्वा । संग्रामनामैतत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संग्रामे तत्र साहाय्याय त्वामाह्वयन्तीत्यर्थः ॥

अनु॑ त्वा॒ रोद॑सी उ॒भे च॒क्रं न व॒र्त्येत॑शम् ।

अनु॑ सुवा॒नास॒ इन्द॑वः ॥३८

अनु॑ । त्वा॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । च॒क्रम् । न । व॒र्ति॒ । एत॑शम् ।

अनु॑ । सु॒वा॒नासः॑ । इन्द॑वः ॥३८

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । चक्रम् । न । वर्ति । एतशम् ।

अनु । सुवानासः । इन्दवः ॥३८

हे इन्द्र “त्वा त्वाम् “उभे “रोदसी द्यावापृथिव्यौ अनुवर्तेते । त्वदधीने भवत इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । “चक्रं “न यथा रथचक्रम् “एतशम् । अश्वनामैतत् । पुरो गच्छन्तमश्वम् “अनु “वर्ति अनुवर्तते तद्वत् । अपि च "सुवानासः ऋत्विग्भिरभिषूयमाणाः “इन्दवः सोमाश्च त्वाम् “अनु वर्तन्ते ॥

मन्दं॑स्वा॒ सु स्व॑र्णर उ॒तेन्द्रं॑ शर्य॒णाव॑ति ।

मत्स्वा॒ विव॑स्वतो म॒ती ॥३९

मन्दं॑स्व । सु । स्वः॑ऽनरे । उ॒त । इ॒न्द्र॒ । श॒र्य॒णाऽव॑ति ।

मत्स्व॑ । विव॑स्वतः । म॒ती ॥३९

मन्दस्व । सु । स्वःऽनरे । उत । इन्द्र । शर्यणाऽवति ।

मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥३९

“उत अपि च हे “इन्द्र “शर्यणावति । शर्यणा नाम कुरुक्षेत्रवर्तिनो देशाः। तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् । “ मध्वादिभ्यश्च' इति स्वार्थिको मतुप् । “मतौ बह्वचः' इति दीर्घः । ‘ संज्ञायाम् इति वत्वम् । तस्मिन् सरसि विद्यमाने “स्वर्णरे सर्वैर्ऋत्विग्भिर्नेतव्ये यज्ञे “सु सुष्ठु “मन्दस्व माद्य तृप्तो भव । अपि च “विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य “मती मत्या च “मत्स्व मदं प्राप्नुहि । मतिशब्दात्तृतीयायाः ‘सुपां सुलुक्' इति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

वा॒वृ॒धा॒न उप॒ द्यवि॒ वृषा॑ व॒ज्र्य॑रोरवीत् ।

वृ॒त्रहा सोम॑म॒पात॑मः ॥४०

व॒वृ॒धा॒नः । उप॑ । द्यविं॑ । वृषा॑ । व॒ज्री । अ॒रो॒र॒वी॒त् ।

वृ॒त्र॒ऽहा । सो॒म॒ऽपात॑मः ॥४०

ववृधानः । उप । द्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् ।

वृत्रऽहा । सोमऽपातमः ॥४०

“वावृधानः वृद्धः “वज्री वज्रवानत एव “वृत्रहा वृत्रस्य मेघस्यासुरस्य वा हन्ता “सोमपातमः अतिशयेन सोमस्य पाता इन्द्रः “वृषा उदकानां वर्षिता “द्यवि द्युलोकेऽन्तरिक्षे “उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथा “अरोरवीत् भृशं स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहतेनेदृशं शब्दमचीकरदित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

ऋषि॒र्हि पूर्व॒जा अस्येक॒ ईशा॑न॒ ओज॑सा ।

इन्द्रं चोष्कूयसे॒ वसुं ॥४१

ऋषिः । हि । पू॒र्व॒ऽजाः । असिं । एकः । ईशा॑नः । ओजं॑सा ।

इन्द्रं । चो॒ष्कू॒यसें । वसुं ॥४१

ऋषिः । हि । पूर्वऽजाः । असि । एकः । ईशानः । ओजसा ।

इन्द्र । चोष्कूयसे । वसु ॥४१

हे "इन्द्र "पूर्वजाः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः । यद्वा । यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतः । त्वम् "ऋषिर्हि द्रष्टा सर्वज्ञः खलु "असि भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्ये "एकः मुख्यः "ओजसा बलेन "ईशानः ईश्वरो भवसि । यद्वा । एकोऽसहाय एव सन्नोजसा आत्मीयेनैव बलेन ईशानः सर्वस्य जगतः ईश्वरो भवसि । स त्वं "वसु धनं "चोष्कूयसे पुनःपुनः स्तोतृभ्यो ददासि । 'स्कुञ् आप्रवणे इह दानार्थः । तथा चोक्तं-' चोष्कूयमाण इन्द्र भूरि वामं ददिन्द्र बहु वननीयम्' (निरु. ६. २२) इति ॥

अ॒स्माकं त्वा सु॒ताँ उपं वी॒तपृं॑ष्ठा अ॒भि प्रयः ।

श॒तं वंहन्तु हरंयः ॥४२

अ॒स्माकम् । त्वा॒ । सु॒तान् । उपं । वी॒तऽपृं॑ष्ठाः । अ॒भि । प्रयः ।

श॒तम् । व॒ह॒न्तु॒ । हरंयः ॥४२

अस्माकम् । त्वा । सुतान् । उप । वीतऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः ।

शतम् । वहन्तु । हरयः ॥४२

हे इन्द्र "अस्माकम् अस्मदीयान् सोमानुपलक्ष्य "प्रयः । अन्ननामैतत् । धानाकरम्भादिहविर्लक्षणमन्नं चाभिलक्ष्य "वीतपृष्ठाः प्रशस्तोपरिभागाः "शतं शतसंख्याकाः "हरयः अश्वाः त्वां वहन्तु प्रापयन्तु ॥

इ॒मां सु पू॒र्व्यां धियं॒ मधो॑र्घृ॒तस्यं पि॒प्युषी॑म् ।

कण्वां उ॒क्थेनं वावृधुः ॥४३

इ॒माम् । सु । पू॒र्व्याम् । धियंम् । मधोः । घृ॒तस्यं । पि॒प्युषीं॑म् ।

कण्वाः । उ॒क्थेनं । व॒वृ॒धुः॒ ॥४३

इमाम् । सु । पूर्व्याम् । धियम् । मधोः । घृतस्य । पिप्युषीम् ।

कण्वाः । उक्थेन । ववृधुः ॥४३

"इमाम् इदानीं क्रियमाणां “सु सुष्ठु “पूर्व्यां पूर्वैः पित्रादिभिः कृतां “मधोः मधुरस्य "घृतस्य क्षरणशीलस्योदकस्य “पिप्युषीं वर्धयित्रीं यद्वा मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां “धियं योगक्रियां “कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषयः “उक्थेन शस्त्रेण “वावृधुः इन्द्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थैर्हि यागो वर्धते । अत्यग्निष्टोमादिषूत्तरासु संस्थासु शस्त्रवृद्धेर्दृष्टत्वात् । यद्वा । पूर्व्यां चिरंतनीमिमामिन्द्रस्य धियमनुग्रहबुद्धिं क्षरणशीलेन मधुरेण सोमेन पिप्युषीं वर्धनीयामुक्थेन स्तोत्रेण वावृधुः वर्धयन्ति ।।

इन्द्र॒मिद्वि॒म॑हीना॒ं मेधे॑ वृणीत॒ मर्त्य॑ः ।

इन्द्रं॑ सनि॒ष्युरू॒तये॑ ॥४४

इन्द्र॑म् । इत् । विऽम॑हीनाम् । मेधे॑ । वृ॒णी॒त॒ । मर्त्य॑ः ।

इन्द्र॑म् । स॒नि॒ष्युः । ऊ॒तये॑ ॥४४

इन्द्रम् । इत् । विऽमहीनाम् । मेधे । वृणीत । मर्त्यः ।

इन्द्रम् । सनिष्युः । ऊतये ॥४४

“विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्ये “इन्द्रमित् इन्द्रमेव "मेधे यज्ञे “मर्त्यः मनुष्यो होता “वृणीत स्तुतिभिः संभजते । तथा “सनिष्युः धनकामश्च स्तोता “ऊतये रक्षणाय “इन्द्रम् एव वृणीते स्तुत्या संभजते ।।

अ॒र्वाञ्चं॑ त्वा पुरुष्टुत प्रि॒यमे॑धस्तुता॒ हरी॑ ।

सो॒म॒पेया॑य वक्षतः ॥४५

अ॒र्वाञ्च॑म् । त्वा॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । प्रि॒यमे॑धऽस्तुता । हर॒ी इति॑ ।

सो॒म॒ऽपेया॑य । व॒क्ष॒त॒ः ॥४५

अर्वाञ्चम् । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति ।

सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥४५

हे “पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र “प्रियमेधस्तुता प्रियमेधैः प्रिययज्ञैर्ऋषिभिः स्तुतौ। तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ‘सुपां सुलुक्' इत्याकारः । ईदृशौ “हरी अश्वौ “सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वाम् “अर्वाञ्चम् अस्मदभिमुखं “वक्षतः वहताम् ॥

श॒तम॒हं ति॒रिन्दि॑रे स॒हस्रं॒ पर्शा॒वा द॑दे ।

राधां॑सि॒ याद्वा॑नाम् ॥४६

श॒तम् । अ॒हम् । ति॒रिन्दि॑रे । स॒हस्र॑म् । पर्शौ॑ । आ । द॒दे॒ ।

राधां॑सि । याद्वा॑नाम् ॥४६

शतम् । अहम् । तिरिन्दिरे । सहस्रम् । पर्शौ । आ । ददे ।

राधांसि । याद्वानाम् ॥४६

इदमादिकेन तृचेन तिरिन्दिरस्य राज्ञो दानं स्तूयते । “पर्शौ परशुनाम्नः पुत्रे । उपचारज्जन्ये जनकशब्दः । “तिरिन्दिरे एतत्संज्ञे राजनि “याद्वानाम् । यदुरिति मनुष्यनाम । यदव एव याद्वाः । स्वार्थिकस्तद्धितः । तेषां मध्ये “अहं “शतं शतसंख्याकानि “सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च “राधांसि धनानि “आ “ददे स्वीकरोमि । यद्वा । याद्वानां यदुकुलजानामन्येषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि बलादपहृतानि तिरिन्दिरे वर्तमानान्यहं प्राप्नोमि ।।

त्रीणि॑ श॒तान्यर्व॑तां स॒हस्रा॒ दश॒ गोना॑म् ।

द॒दुष्प॒ज्राय॒ साम्ने॑ ॥४७

त्रीणि॑ । श॒तानि॑ । अर्व॑ताम् । स॒हस्रा॑ । दश॑ । गोना॑म् ।

द॒दुः । प॒ज्राय॑ । साम्ने॑ ॥४७

त्रीणि । शतानि । अर्वताम् । सहस्रा । दश । गोनाम् ।

ददुः । पज्राय । साम्ने ॥४७

पूर्वस्यामृचि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तम् । अधुनान्येभ्योऽप्यृषिभ्यस्तिरिन्दिरो बहु धनं दत्तवानित्याह । “अर्वतां गन्तॄणामश्वानां “त्रीणि "शतानि "गोनां गवां “दश दशगुणितानि "सहस्रा सहस्राणि च "पज्राय स्तुतीनां प्रार्जकाय “साम्ने एतत्संज्ञायर्षये । यद्वा । साम्ने । साम स्तोत्रम् । तद्वते पज्राय पज्रकुलजाताय कक्षीवते । “ददुः तिरिन्दिराख्या राजानो दत्तवन्तः ।।

उदा॑नट् क॒कुहो दिव॒मुष्ट्रां॒च्चतु॒र्युजो॒ दद॑त् ।

श्रव॑सा॒ याद्वं॒ जन॑म् ॥४८

उत् । आ॒न॒ट् । क॒कु॒हः । दिव॑म् । उष्ट्रा॑न् । च॒तु॒ःऽयुज॑ः । दद॑त् ।

श्रव॑सा । याद्व॑म् । जन॑म् ॥४८

उत् । आनट् । ककुहः । दिवम् । उष्ट्रान् । चतुःऽयुजः । ददत् ।

श्रवसा । याद्वम् । जनम् ॥४८

अयं राजा “ककुहः उच्छ्रितः सन् “श्रवसा कीर्त्या “दिवं स्वर्गम् "उदानट् उत्कृष्टतरं व्याप्नोत् । किं कुर्वन् । "चतुर्युजः चतुर्भिः स्वर्णभारैर्युक्तान् “उष्ट्रान् “ददत् प्रयच्छन् । तथा “याद्वं “जनं च द्रासत्वेन प्रयच्छन् ॥ ॥ १७ ॥

टिप्पणी

वत्सोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/vatsa.htm)

८.६.१ महाँ इन्द्रो य इति

द्र. साम १३०७ (https://sa.wikisource.org/s/3km)

माहेन्द्रं शुक्रपात्रेण गृह्णाति । महाँ इन्द्रो य ओजसेति ग्रहणसादनौ - आप.श्रौ.सू. १३.८.४ (https://sa.wikisource.org/s/24r2)

दर्शपूर्णमासप्रकरणम् - महाँ इन्द्रो य ओजसा महाँ इन्द्रो नृवदिति माहेन्द्रस्य - शां.श्रौ.सू. १.८.१३ (https://sa.wikisource.org/s/148u)

इदं ह्यन्वोजसा महाँ इन्द्रो य ओजसेति स्तोत्रियानुरूपौ होतुरुत्तमेषु रात्रिपर्यायेषु - शां.श्रौ.सू. ९.१५.१ (https://sa.wikisource.org/s/1495)

....महाँ इन्द्रो य ओजसा युञ्जन्ति ब्रध्नमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः - शां.श्रौ.सू. १२.१.४ (https://sa.wikisource.org/s/149f)

महाँ इन्द्रो य ओजसेत्येतया गायत्रीमशीतिं प्रतिपद्यते शां.श्रौ.सू. १८.७.२ (https://sa.wikisource.org/s/149z)

८.६.१० अहमिद्धि पितुष्परि इति ---

एषा ऋचा अथर्ववेदे २०.११५.१ एवं सामवेदे १५२ अपि अस्ति। मानवगृह्यसूत्रे १.४ अस्याः विनियोगः श्रवणे उपाकर्मे अस्ति। आर्षेयकल्पे ३.१४ अस्याः विनियोगः साद्यस्क्री कृत्ये अस्ति।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.६ | सूक्तं ८.७ | सूक्तं ८.८ →

पुनर्वत्सः काण्वः

दे. मरुतः। गायत्री

प्र यद्वस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् ।

वि पर्वतेषु राजथ ॥१॥

यदङ्ग तविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वम् ।

नि पर्वता अहासत ॥२॥

उदीरयन्त वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः ।

धुक्षन्त पिप्युषीमिषम् ॥३॥

वपन्ति मरुतो मिहं प्र वेपयन्ति पर्वतान् ।

यद्यामं यान्ति वायुभिः ॥४॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिन्धवो विधर्मणे ।

महे शुष्माय येमिरे ॥५॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान्दिवा हवामहे ।

युष्मान्प्रयत्यध्वरे ॥६॥

उदु त्ये अरुणप्सवश्चित्रा यामेभिरीरते ।

वाश्रा अधि ष्णुना दिवः ॥७॥

सृजन्ति रश्मिमोजसा पन्थां सूर्याय यातवे ।

ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः ।

इमं मे वनता हवम् ॥९॥

त्रीणि सरांसि पृश्नयो दुदुह्रे वज्रिणे मधु ।

उत्सं कवन्धमुद्रिणम् ॥१०॥

मरुतो यद्ध वो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे ।

आ तू न उप गन्तन ॥११॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्षणो दमे ।

उत प्रचेतसो मदे ॥१२॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसम् ।

इयर्ता मरुतो दिवः ॥१३॥

अधीव यद्गिरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वम् ।

सुवानैर्मन्दध्व इन्दुभिः ॥१४॥

एतावतश्चिदेषां सुम्नं भिक्षेत मर्त्यः ।

अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥१५॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः ।

उत्सं दुहन्तो अक्षितम् ॥१६॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्रथैरुदु वायुभिः ।

उत्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥१७॥

येनाव तुर्वशं यदुं येन कण्वं धनस्पृतम् ।

राये सु तस्य धीमहि ॥१८॥

इमा उ वः सुदानवो घृतं न पिप्युषीरिषः ।

वर्धान्काण्वस्य मन्मभिः ॥१९॥

क्व नूनं सुदानवो मदथा वृक्तबर्हिषः ।

ब्रह्मा को वः सपर्यति ॥२०॥

नहि ष्म यद्ध वः पुरा स्तोमेभिर्वृक्तबर्हिषः ।

शर्धाँ ऋतस्य जिन्वथ ॥२१॥

समु त्ये महतीरपः सं क्षोणी समु सूर्यम् ।

सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥२२॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वताँ अराजिनः ।

चक्राणा वृष्णि पौंस्यम् ॥२३॥

अनु त्रितस्य युध्यतः शुष्ममावन्नुत क्रतुम् ।

अन्विन्द्रं वृत्रतूर्ये ॥२४॥

विद्युद्धस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षन्हिरण्ययीः ।

शुभ्रा व्यञ्जत श्रिये ॥२५॥

उशना यत्परावत उक्ष्णो रन्ध्रमयातन ।

द्यौर्न चक्रदद्भिया ॥२६॥

आ नो मखस्य दावनेऽश्वैर्हिरण्यपाणिभिः ।

देवास उप गन्तन ॥२७॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः ।

यान्ति शुभ्रा रिणन्नपः ॥२८॥

सुषोमे शर्यणावत्यार्जीके पस्त्यावति ।

ययुर्निचक्रया नरः ॥२९॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्था विप्रं हवमानम् ।

मार्डीकेभिर्नाधमानम् ॥३०॥

कद्ध नूनं कधप्रियो यदिन्द्रमजहातन ।

को वः सखित्व ओहते ॥३१॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कण्वासो अग्निं मरुद्भिः ।

स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥३२॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नव्यसे सुविताय ।

ववृत्यां चित्रवाजान् ॥३३॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः ।

पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥३४॥

आक्षणयावानो वहन्त्यन्तरिक्षेण पततः ।

धातार स्तुवते वयः ॥३५॥

अग्निर्हि जानि पूर्व्यश्छन्दो न सूरो अर्चिषा ।

ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥३६॥

सायणभाष्यम्

'प्र यद्वः' इति षट्त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं कृण्वगोत्रस्य पुनर्वत्सस्यार्षं मारुतं गायत्रम् । तथा चानुक्रान्तं -- प्र यद्वः षट्त्रिंशत्पुनर्वत्सो मारुतम् ' इति । व्यूळ्हे दशरात्रे प्रथमे छन्दोम आग्निमारुतशस्त्र इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानम् । सूत्रितं च - प्र यद्वस्त्रिष्टुभं दूतं व इत्याग्निमारुतम् ' (आश्व. श्रौ. ८. ९) इति ॥

प्र यद्वस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् ।

वि पर्वतेषु राजथ ॥१

प्र । यत् । वः । त्रिऽस्तुभम् । इषम् । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् ।

वि । पर्वतेषु । राजथ ॥१

प्र । यत् । वः । त्रिऽस्तुभम् । इषम् । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् ।

वि । पर्वतेषु । राजथ ॥१

हे "मरुतः मितराविणो मितरोचिनो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः। पादादित्वात् ' अपादादौ ' इति पर्युदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । "वः युष्मभ्यं "विप्रः मेधावी स्तोता "त्रिष्टुभं त्रिषु सवनेषु प्रशस्यां

त्रिभिर्देवैः स्तुतां वा यद्वा त्रिष्टुप्छन्दसा संबद्धां माध्यदिनसवनिकीम् “इषं सोमलक्षणमन्नं “यत् यदा “प्र “अक्षरत् प्रासिञ्चत् अग्नौ प्राक्षिपत् । यद्वा । त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्छन्दस्कं स्तोत्रमिषं सोमं चेति योज्यम् । तदानीं यूयं “पर्वतेषु पर्ववत्सु शिलोच्चयेषु “वि “राजथ । तेन सोमेन लब्धबलाः सन्तो विशेषेण दीप्ता भवथ ॥

यद॒ङ्ग त॑विषीयवो॒ यामं॑ शुभ्रा॒ अचि॑ध्वम् ।

नि पर्व॑ता अहासत ॥२

यत् । अ॒ङ्ग । त॒वि॒षी॒ऽय॒वः॒ । याम॑म् । शु॒भ्राः॒ । अचि॑ध्वम् ।

नि । पर्व॑ताः । अ॒हा॒स॒त ॥२

यत् । अङ्ग । तविषीऽयवः । यामम् । शुभ्राः । अचिध्वम् ।

नि । पर्वताः । अहासत ॥२

हे "तविषीयवः । तविषीति बलनाम। तां कामयमानाः । यद्वा । बलयुक्ताः । हे “शुभ्राः शोभमानाः “अङ्ग हे मरुतः “यामम् । याति गच्छतीति यामो रथः । तं “यत् यदा “अचिध्वं समचिनुध्वं अश्वादिभिः साधनैः संचितं संश्लिष्ट कुरुथ गमनार्थं तदानीं “पर्वताः गिरयोऽपि “नि “अहासत नितरां गच्छन्ति युष्मद्रथवेगाद्भीताः सन्तः स्वस्थानात् प्रचलन्ति । ओहाङ् गतौ ' । छान्दसो लुङ् ॥

उदी॑रयन्त वा॒युभि॑र्वा॒श्रास॒ः पृश्नि॑मातरः ।

धु॒क्षन्त॑ पि॒प्युषी॒मिष॑म् ॥३

उत् । ई॒र॒य॒न्त॒ । वा॒युऽभिः॑ । वा॒श्रासः॑ । पृश्नि॑ऽमातरः ।

धु॒क्षन्त॑ । पि॒प्युषी॑म् । इष॑म् ॥३

उत् । ईरयन्त । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः ।

धुक्षन्त । पिप्युषीम् । इषम् ॥३

“वाश्रासः वाशनशीलाः शब्दकारिणः “पृश्निमातरः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तथोक्ताः । ऋतश्छन्दसि' (पा. सू. ५. ४. १५८) इति कपः प्रतिषेधः । ईदृशा मरुतः “वायुभिः । वान्ति गच्छन्तीति वायवः पृषत्यः। पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतैर्वायुभिरेव वा “उदीरयन्त उद्गमयन्ति मेघादिकम् । तथा “पिप्युषीं वर्धयित्रीम् “इषम् अन्नं च स्तोतृभ्यः “धुक्षन्त दुहन्ति ।।

वप॑न्ति म॒रुतो॒ मिहं॒ प्र वे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान् ।

यद्यामं॒ यान्ति॑ वा॒युभि॑ः ॥४

वप॑न्ति । म॒रुत॑ः । मिह॑म् । प्र । वे॒प॒य॒न्ति॒ । पर्व॑तान् ।

यत् । याम॑म् । यान्ति॑ । वा॒युऽभि॑ः ॥४

वपन्ति । मरुतः । मिहम् । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् ।

यत् । यामम् । यान्ति । वायुऽभिः ॥४

“मरुतः एतत्संज्ञा देवाः "मिहं वृष्टिं “वपन्ति विकिरन्ति विक्षिपन्ति । तथा “पर्वतान् गिरीन् “प्र “वेपयन्ति प्रकम्पयन्ति । अयमर्थः कदेति चेत् । “यत् यदा "वायुभिः सार्धं "यामं रथं गमनं वा “यान्ति प्राप्नुवन्ति तदानीमित्यर्थः ।।

नि यद्यामा॑य वो गि॒रिर्नि सिन्ध॑वो॒ विध॑र्मणे ।

म॒हे शुष्मा॑य येमि॒रे ॥५

नि । यत् । यामा॑य । व॒ः । गि॒रिः । नि । सिन्ध॑वः । विऽध॑र्मणे ।

म॒हे । शुष्मा॑य । ये॒मि॒रे ॥५

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिन्धवः । विऽधर्मणे ।

महे । शुष्माय । येमिरे ॥५

हे मरुतः “वः युष्माकं “यामाय रथाय गमनाय वा “गिरिः । 'सुपां सुलुक्' इति जसः सुः । गिरयः पर्वताः “यत् यदा “नि “येमिरे स्वयमेव नियम्यन्ते । तथा “सिन्धवः स्यन्दनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरणाय “महे महते “शुष्माय शोषकाय युष्मदीयाय बलाय “नि येमिरे स्वयमेव नियम्यन्ते । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाद्बलाच्च भीत्या एकत्रैव स्थाने नियता वर्तन्त इत्यर्थः । तदानीं वपन्ति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि लिट् । “यद्वृत्तान्नित्यम् ' इति निघातप्रतिषेधः ॥ ॥ १८ ॥

यु॒ष्माँ उ॒ नक्त॑मू॒तये॑ यु॒ष्मान्दिवा॑ हवामहे ।

यु॒ष्मान्प्र॑य॒त्य॑ध्व॒रे ॥६

यु॒ष्मान् । ऊ॒ँ इति॑ । नक्त॑म् । ऊ॒तये॑ । यु॒ष्मान् । दिवा॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

यु॒ष्मान् । प्र॒ऽय॒ति । अ॒ध्व॒रे ॥६

युष्मान् । ऊं इति । नक्तम् । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे ।

युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥६

हे मरुतः "युष्माँ "उ युष्मानेव “नक्तं रात्रौ “ऊतये रक्षणार्थं “हवामहे । “दिवा अह्नि च “युष्मान् एव आह्वयामहे । “अध्वरे । ध्वरो नास्त्यस्मिन्नित्यध्वरो यागः । ‘ नञ्सुभ्याम् ' इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । यागे “प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमाने सति रक्षणार्थं "युष्मान् एवाह्वयामहे ॥

उदु॒ त्ये अ॑रु॒णप्स॑वश्चि॒त्रा यामे॑भिरीरते ।

वा॒श्रा अधि॒ ष्णुना॑ दि॒वः ॥७

उत् । ऊं॒ इति॑ । त्ये । अ॒रु॒णऽप्स॑वः । चि॒त्राः । यामे॑भिः । ई॒र॒ते॒ ।

वा॒श्राः । अधि॑ । स्नुना॑ । दि॒वः ॥७

उत् । ऊं इति । त्ये । अरुणऽप्सवः । चित्राः । यामेभिः । ईरते ।

वाश्राः । अधि । स्नुना । दिवः ॥७

“त्ये ते पूर्वोक्तगुणाः “अरुणप्सवः अरुणवर्णरूपाः “चित्राः चायनीयाः आश्चर्यभूता वा “वाश्राः शब्दकारिणः एवंभूता मरुतः “यामेभिः यामैर्यानैः “दिवः “अधि द्युलोकस्योपरि “स्नुना सानुना समुच्छ्रितप्रदेशेन “उत् “ईरते उद्गच्छन्ति । “उ इति पूरणः ॥ ‘पदादिषु मांस्पृत्स्नूनामुपसंख्यानम् ' इति सानुशब्दस्य स्नुभावः ॥

कारीर्यां सौर्यस्य हविषः ‘ सृजन्ति रश्मिम् ' इत्येषानुवाक्या। सूत्र्यते हि- ‘ सृजन्ति रश्मिमोजसा वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तन्तुम् ' (आश्व. श्रौ. २. १३) इति ।।

सृ॒जन्ति॑ र॒श्मिमोज॑सा॒ पन्थां॒ सूर्या॑य॒ यात॑वे ।

ते भा॒नुभि॒र्वि त॑स्थिरे ॥८

सृ॒जन्ति॑ । र॒श्मिम् । ओज॑सा । पन्था॑म् । सूर्या॑य । यात॑वे ।

ते । भा॒नुऽभिः॑ । वि । त॒स्थि॒रे॒ ॥८

सृजन्ति । रश्मिम् । ओजसा । पन्थाम् । सूर्याय । यातवे ।

ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८

तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः । ये मरुतः “सूर्याय सूर्यस्य । “षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्या ' इति चतुर्थी। "यातवे गन्तुं “रश्मिं व्याप्तम् । ' अशे रश च ' इत्यश्नोतेरौणादिको मिप्रत्ययो रशादेशश्च । यद्वा । रश्मिभिस्तेजोभिर्युक्तम् । “पन्थां पन्थानम् “ओजसा बलेन "सृजन्ति उत्पादयन्ति । वृत्रादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृत्रादेरपनयनेन जनयन्तीत्यर्थः । “ते मरुतः “भानुभिः तेजोभिः “वि “तस्थिरे कृत्स्नं जगत् व्याप्य अवतिष्ठन्ते ॥

इ॒मां मे॑ मरुतो॒ गिर॑मि॒मं स्तोम॑मृभुक्षणः ।

इ॒मं मे॑ वनता॒ हव॑म् ॥९

इ॒माम् । मे॒ । म॒रु॒तः॒ । गिर॑म् । इ॒मम् । स्तोम॑म् । ऋ॒भु॒क्ष॒णः॒ ।

इ॒मम् । मे॒ । व॒न॒त॒ । हव॑म् ॥९

इमाम् । मे । मरुतः । गिरम् । इमम् । स्तोमम् । ऋभुक्षणः ।

इमम् । मे । वनत । हवम् ॥९

हे “मरुतः “इमां पुरोवर्तिनीं “मे मम “गिरं शस्त्ररूपां वाचं “वनत संभजत । हे "ऋभुक्षणः । महन्नामैतत् । महान्तः । जसि ‘ इतोऽत्सर्वनामस्थाने ' इत्यकारः। ‘वा षपूर्वस्य निगमे ' इति दीर्घभावः । ते यूयम् “इमं स्तोमं स्तोत्रं प्रगीतमन्त्रसाध्यं “मे मम “इमं पुरोवर्तिनं “हवम् आह्वानरूपं च याजुषं मन्त्रं वनत संभजत सेवध्वम् ॥

त्रीणि॒ सरां॑सि॒ पृश्न॑यो दुदु॒ह्रे व॒ज्रिणे॒ मधु॑ ।

उत्सं॒ कव॑न्धमु॒द्रिणं॑म् ॥१०

त्रीणि॑ । सरां॑सि । पृश्न॑यः । दु॒दु॒ह्रे । व॒ज्रिणे॑ । मधु॑ ।

उत्सं॑म् । कव॑न्धम् । उ॒द्रिणं॑म् ॥१०

त्रीणि । सरांसि । पृश्नयः । दुदुह्रे । वज्रिणे । मधु ।

उत्सम् । कवन्धम् । उद्रिणम् ॥१०

“पृश्नयः मरुन्मातृभूता गावः “वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय । तादर्थ्ये चतुर्थी । इन्द्रार्थं "मधु मधुरं क्षीरादिकमाश्रयणद्रव्यं “त्रीणि “सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि त्रीणि सवनानि त्रिष्वपि सवनेषु श्रयणार्थं “दुदुह्रे दुदुहिरे । यद्वा । मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुद्गणाय त्रीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपूतभृल्लक्षणानि प्रति पृश्नयो माध्यमिका वाचो दुदुह्रे वृष्टिद्वारा दुहन्ति । यद्वा पृश्नय इति मातृवाचिना शब्देन पुत्रा उच्यन्ते । पृश्निमातरो मरुत इंद्रार्थं त्रीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुम् "उत्सम् उत्स्रवणशीलं "कवन्धम् उदकम् “उद्रिणम् उदकवन्तं मेघं दुदुह्रे दुहते ।। दुहेश्छान्दसो लिट् । ‘इरयो रे' इति रेभावः । पादादित्वादनिघातः ॥ ॥ १९ ॥

मरु॑तो॒ यद्ध॑ वो दि॒वः सु॑म्ना॒यन्तो॒ हवा॑महे ।

आ तू न॒ उप॑ गन्तन ॥११

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुम्नऽयन्तः । हवामहे ।

आ । तु । नः । उप । गन्तन ॥११

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुम्नऽयन्तः । हवामहे ।

आ । तु । नः । उप । गन्तन ॥११

हे "मरुतः "यद्ध यदा खलु "वः युष्मान् "सुम्नायन्तः सुम्नं सुखमात्मन इच्छन्तो वयं "दिवः द्युलोकात् "हवामहे स्तुतिभिराह्वयामहे । "आ "तु अनन्तरमेव शीघ्रं "नः अस्मान् "उप "गन्तन उपगच्छत । गमेर्लोटि 'तप्तनप्तनथनाश्च ' इति तनबादेशः ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्षणो दमे ।

उत प्रचेतसो मदे ॥१२

यूयम् । हि । स्थ । सुऽदानवः । रुद्राः । ऋभुक्षणः । दमे ।

उत । प्रऽचेतसः । मदे ॥१२

यूयम् । हि । स्थ । सुऽदानवः । रुद्राः । ऋभुक्षणः । दमे ।

उत । प्रऽचेतसः । मदे ॥१२

"उत अपि च हे "सुदानवः शोभनदाना हे "रुद्राः रुद्रपुत्राः। पादादित्वादामन्त्रितनिघाताभावः । हे "ऋभुक्षणः महान्तः उरुतेजस्का वा ईदृशा हे मरुतः "यूयं "हि खलु "दमे यज्ञगृहे "मदे मदकरे सोमे पीते सति "प्रचेतसः "स्थ प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसम् ।

इयर्ता मरुतो दिवः ॥१३

आ । नः । रयिम् । मदऽच्युतम् । पुरुऽक्षुम् । विश्वऽधायसम् ।

इयर्त । मरुतः । दिवः ॥१३

आ । नः । रयिम् । मदऽच्युतम् । पुरुऽक्षुम् । विश्वऽधायसम् ।

इयर्त । मरुतः । दिवः ॥१३

हे "मरुतः "नः अस्माकं "रयिं धनं "दिवः द्युलोकात् "आ "इयर्त आगमयत । 'ऋ गतौ' इत्यस्मादन्तर्भावितण्यर्थात् जौहोत्यादिकाल्लोटि तस्य 'तप्तनप्तन' इति तबादेशः । ' अनुदात्ते च' इत्यभ्यस्ताद्युदात्तत्वम् । कीदृशं रयिम् । "मदच्युतं मदं

स्रवन्तं यद्वा शात्रवस्य मदस्य च्यावयितारं “पुरुक्षुं बहुनिवासं बहुभिः स्तूयमानं वा “विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मदीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तम् ॥

अधी॑व॒ यद्गि॒री॒णां याम॑ शुभ्रा॒ अचि॑ध्वम् ।

सु॒वा॒नैर्म॑न्दध्व॒ इन्दु॑भिः ॥१४

अधि॑ऽइव । यत् । गि॒री॒णाम् । याम॑म् । शु॒भ्रा॒ः । अचि॑ध्वम् ।

सु॒वा॒नैः । म॒न्द॒ध्वे॒ । इन्दु॑ऽभिः ॥१४

अधिऽइव । यत् । गिरीणाम् । यामम् । शुभ्राः । अचिध्वम् ।

सुवानैः । मन्दध्वे । इन्दुऽभिः ॥१४

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतः “गिरीणां पर्वतानाम् “अधीव उपरीव “यत् यदा “यामं युष्मदीयं रथम् “अचिध्वं गमनसाधनैरश्वादिभिः उपचितं कुरुथ तदानीं “सुवानैः अभिषूयमाणैः “इन्दुभिः सोमैः “मन्दध्वे मादयध्वे ॥

ए॒ताव॑तश्चिदेषां सु॒म्नं भि॑क्षेत॒ मर्त्यः॑ ।

अदा॑भ्यस्य॒ मन्म॑भिः ॥१५

ए॒ताव॑तः । चि॒त् । ए॒षा॒म् । सु॒म्नम् । भि॒क्षे॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

अदा॑भ्यस्य । मन्म॑ऽभिः ॥१५

एतावतः । चित् । एषाम् । सुम्नम् । भिक्षेत । मर्त्यः ।

अदाभ्यस्य । मन्मऽभिः ॥१५

"मर्त्यः मनुष्यः स्तोता “मन्मभिः स्तोत्रैः “सुम्नं सुखं धनं वा “एषां मरुतां स्वभूतं "भिक्षेत याचेत । इदानीं गणाभिप्रायेणैकवदाह। “एतावतश्चित् यत्परिमाणस्य च “अदाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्य मरुद्गणस्य सुम्नं भिक्षेत ॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्यः' इति परिमाणेऽर्थे वतुप् । ‘ आ सर्वनाम्नः' इत्यात्वम् ॥ ॥ २० ॥

ये द्र॒प्सा इ॑व॒ रोद॑सी॒ धम॒न्त्यनु॑ वृ॒ष्टिभिः॑ ।

उत्सं॑ दु॒हन्तो॒ अक्षि॑तम् ॥१६

ये । द्र॒प्साःऽइ॑व । रोद॑सी॒ इति॑ । धम॑न्ति । अनु॑ । वृ॒ष्टिऽभिः॑ ।

उत्सं॑म् । दु॒हन्तः॑ । अक्षि॑तम् ॥१६

ये । द्रप्साःऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिऽभिः ।

उत्सम् । दुहन्तः । अक्षितम् ॥१६

“ये मरुतः “द्रप्साइव उदबिन्दव इव “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “वृष्टिभिः वर्षणैः “अनु “धमन्ति अनुगच्छन्ति साकल्येन व्याप्नुवन्ति । यद्वा । अनुध्माते उच्छ्वसितावयवे कुर्वन्ति । किं कुर्वन्तः । “अक्षितम् अक्षीणमुदकम् “उत्सं मेघं दुहन्तः पूरयन्तो मेघादवाङ्मुखं पातयन्तः। दुहेः ‘लक्षणहेत्वोः' (पा. सू. ३. २. १२६) इति हेतौ शतृप्रत्ययः । यत एवं दुहन्ति ततो रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

उदु॑ स्वा॒नेभि॑रीरत॒ उद्रथै॒रुदु॑ वा॒युभि॑ः ।

उत्स्तोमै॒ः पृश्नि॑मातरः ॥१७

उत् । ऊँ॒ इति॑ । स्वा॒नेभिः॑ । ई॒र॒ते॒ । उत् । रथैः॑ । उत् । ऊँ॒ इति॑ । वा॒युऽभिः॑ ।

उत् । स्तोमैः॑ । पृश्नि॑ऽमातरः ॥१७

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रथैः । उत् । ऊं इति । वायुऽभिः ।

उत् । स्तोमैः । पृश्निऽमातरः ॥१७

“स्वानेभिः स्वानैः शब्दैर्मरुतः “उत् “ईरते उद्गच्छन्ति । ‘स्वन शब्दे'। ‘स्वनहसोर्वा ' (पा. सू. ३. ३. ६२) इत्यपो विकल्पितत्वात् पक्षे घञ् । ‘कर्षात्वतः' इत्यन्तोदात्तत्वम् । ‘ बहुलं छन्दसि' इति भिस ऐसभावः। “उ इति पूरणः । तथा “रथैः रथप्रमुखैः वाहनैश्चोदीरते। “पृश्निमातरः --- ॥

येना॒व तु॒र्वशं॒ यदुं॒ येन॒ कण्वं॑ धन॒स्पृतं॑म् ।

रा॒ये सु तस्यं॑ धीमहि ॥१८

येन॑ । आ॒व । तु॒र्वशं॑म् । यदु॑म् । येन॑ । कण्वं॑म् । ध॒न॒ऽस्पृतं॑म् ।

रा॒ये । सु । तस्यं॑ । धी॒म॒हि॒ ॥१८

येन । आव । तुर्वशम् । यदुम् । येन । कण्वम् । धनऽस्पृतम् ।

राये । सु । तस्य । धीमहि ॥१८

"येन आत्मीयेन रक्षणेन "तुर्वशम् एतत्संज्ञं "यदुम् एतत्संज्ञं च राजर्षिम् "आव यूयं रक्षितवन्तः स्थ । अवतेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपमेतत् । “येन च “धनस्पृतं धनकामं "कण्वम् ऋषिं रक्षितवन्तः स्थ “तस्य युष्मदीयं रक्षणं “राये धनार्थं “सु “धीमहि शोभनं

ध्यायाम ॥

इ॒मा उं वः सुदानवो घृ॒तं न पि॒प्युषी॒रिषंः ।

वर्धा॑न्का॒ण्वस्य॒ मन्मं॑भिः ॥१९

इ॒माः । उ॒ इति॑ । व॒ः । सु॒ऽदा॒न॒व॒ः । घृ॒तम् । न । पि॒प्युषीः॑ । इषः॑ ।

वर्धा॑न् । का॒ण्वस्यं॑ । मन्मं॑ऽभिः ॥१९

इमाः । ऊं इति । वः । सुऽदानवः । घृतम् । न । पिप्युषीः । इषः ।

वर्धान् । काण्वस्य । मन्मऽभिः ॥१९

हे "सुदानवः शोभनदाना मरुतः “घृतं "न घृतमिव "पिप्युषीः वर्धयित्र्यः शरीरपुष्टिहेतुभूताः "इमाः इदानीं प्रदीयमानाः "इषः अन्नानि सोमलक्षणानि "काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम संबन्धिभिः “मन्मभिः स्तोत्रैः सार्धं "वः युष्मान् "वर्धान् वर्धयन्तु ॥ वृधेर्ण्यन्तात् लेटि रूपमेतत् । "उ इति पूरणः ॥

क्वं नू॒नं सुंदानवो॒ मदं॑था वृक्तबर्हिषः ।

ब्र॒ह्मा को वंः सपर्यति ॥२०

क्वं । नू॒नम् । सु॒ऽदा॒न॒व॒ः । मदं॑थ । वृ॒क्त॒ऽब॒र्हि॒ष॒ः ।

ब्र॒ह्मा । कः । व॒ः । स॒प॒र्य॒ति॒ ॥२०

क्व । नूनम् । सुऽदानवः । मदथ । वृक्तऽबर्हिषः ।

ब्रह्मा । कः । वः । सपर्यति ॥२०

मरुदागमनस्य विलम्बमसहमान ऋषिरनया वितर्कयति । "सुदानवः शोभनदाना हे "वृक्तबर्हिषः । वृक्तं वृक्णं छिन्नं बर्हिर्येषां यागाय । यद्वा । बर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा मरुतः “क्व कुत्र देशे "नूनम् इदानीं "मदथ माद्यथ । मदी हर्षे '। व्यत्ययेन शप् । “कः च “ब्रह्मा ब्राह्मणः स्तोता “वः युष्मान् “सपर्यति परिचरति । किंकारणं बहुशः स्तुतैरपि भवद्भिरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥ ॥ २१ ॥

न॒हि ष्म॒ यद्धं वः पु॒रा स्तोमें॑भिर्वृक्तबर्हिषः ।

शर्धाँ॑ ऋ॒तस्य॒ जिन्वं॑थ ॥२१

न॒हि । स्म॒ । यत् । ह॒ । व॒ः । पु॒रा । स्तोमे॑भिः । वृ॒क्त॒ऽब॒र्हि॒षः॒ ।

शर्धा॑न् । ऋ॒तस्य॑ । जिन्व॑थ ॥२१

नहि । स्म । यत् । ह । वः । पुरा । स्तोमेभिः । वृक्तऽबर्हिषः ।

शर्धान् । ऋतस्य । जिन्वथ ॥२१

पूर्वया वितर्क्य इदानीं निश्चिनोति । हे "वृक्तबर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतः "नहि “ष्म तन्न खलु संभवति । “वः यूयं “पुरा अस्मत्तः पूर्वमेव कृतैः स्तोमैरन्यदीयैः स्तोत्रैः “ऋतस्य उदकस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा संबन्धिनः “शर्धान् आत्मीयानि बलानि “जिन्वथ प्रीणयथ इति “यद्ध यत्खलु तन्न संभवत्येव । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः। यद्वा । वृक्तबर्हिष इत्यृत्विङ्नाम । हे ऋत्विजः वः युष्माकं संबन्धिभिः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धिनो यागार्हाञ्छर्धान् मारुतानि बलानि पुरा अन्येभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वं यद्यस्मात्कारणाज्जिन्वथ यूयं प्रीणयथ। जिविः प्रीणनार्थः । तस्मादन्यदीयैः स्तोत्रैः नहि ष्म न खलु ते मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे पयसोरासिक्तयोः सतोः 'समु त्ये महतीरपः' इत्येषानुवक्तव्याः । सूत्र्यते हि - आसिक्तयोः समु त्ये महतीरप इति महावीरमादायोत्तिष्ठत्सु ' (आश्व. श्रौ. ४. ७) इति ।।

सम॒ु त्ये म॑ह॒तीर॒पः सं क्षो॒णी सम॒ु सूर्य॑म् ।

सं वज्रं॑ पर्व॒शो द॑धुः ॥२२

सम् । उ॒ं इति॑ । त्ये । म॒ह॒तीः । अ॒पः । सम् । क्षो॒णी इति॑ । सम् । उ॒ं इति॑ । सूर्य॑म् ।

सम् । वज्र॑म् । प॒र्व॒ऽशः । द॒धु॒ः ॥२२

सम् । ऊं इति । त्ये । महतीः । अपः । सम् । क्षोणी इति । सम् । ऊं इति । सूर्यम् ।

सम् । वज्रम् । पर्वऽशः । दधुः ॥२२

“त्ये ते पूर्वोक्तगुणा मरुतः “महतीः बह्वीः “अपः वृष्टयुदकानि "समु “दधुः संदधति । ओषध्यादिभिः संयोजयन्ति । यद्वा । घर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहृता उपरि सम्यग्धारयन्ति ॥ ' बृहन्महतोरुपसंख्यानम् ' इति महतः परस्य ङीप उदात्तत्वम् ।' ऊडिदम् ' इत्यादिना अप्शब्दात्परः शस् उदात्तः ।। तथा “क्षोणी क्षोण्यौ द्यावापृथिव्यौ च ते मरुतः “सं दधुः । यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठेते तथा धारयन्ति । सूत्रात्मना वायुना सर्वं जगद्धार्यते । तथा च श्रूयते - वायुर्वै गोतम तत्सूत्रं वायुना वै गोतम सूत्रेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवन्ति ' (बृ. उ. ३. ७. २) इति । तथा "सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चान्तरिक्षे "सं दधुः सम्यग्धारयन्ति । उशब्दः समुच्चये। ईदृशास्ते मरुतः "वज्रम् आत्मीयमायुधं "पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृत्रस्य सर्वेष्ववयवसंबन्धिषु हननार्थं "सं दधुः समयूयुजन् ।।

वि वृ॒त्रं प॑र्व॒शो य॑यु॒र्वि पर्व॑ताँ अरा॒जिन॑ः ।

च॒क्रा॒णा वृष्णि॒ पौंस्यं॑म् ॥२३

वि । वृ॒त्रम् । प॒र्व॒ऽशः । य॒यु॒ः । वि । पर्वं॑तान् । अ॒रा॒जिनः॑ ।

च॒क्रा॒णाः । वृष्णिं॑ । पौंस्यं॑म् ॥२३

वि । वृत्रम् । पर्वऽशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः ।

चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यम् ॥२३

"अराजिनः राज्ञा केनचित्स्वामिनानधिष्ठिताः। यद्वा । राजा स्वामी अस्य न विद्यत इत्यराजेन्द्रः । तद्युक्तः । "वृष्णि वीर्यवत् पौस्यं बलं "चक्राणाः कुर्वाणा मरुतः "वृत्रम् आवरकमसुरं मेघं वा "पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन "वि "ययुः विशिष्टं वधमगमयन् । तथा "पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

अनुं॑ त्रि॒तस्य॒ युध्यं॑त॒ः शुष्मं॑मावन्नु॒त क्रतुं॑म् ।

अन्विन्द्रं॑ वृ॒त्रतूर्ये॑ ॥२४

अनुं॑ । त्रि॒तस्यं॑ । युध्यं॑तः । शुष्मं॑म् । आ॒व॒न् । उ॒त । क्रतुं॑म् ।

अनुं॑ । इन्द्रं॑म् । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ॥२४

अनु । त्रितस्य । युध्यतः । शुष्मम् । आवन् । उत । क्रतुम् ।

अनु । इन्द्रम् । वृत्रऽतूर्ये ॥२४

"त्रितस्य आप्त्यस्यैतत्संज्ञस्य "युध्यतः शत्रून् संप्रहरतो राजर्षेः "शुष्मं परेषां शोषकं बलं मरुतः "अनु "आवन् साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वा । अनुगुणमरक्षन् । "उत अपि च "क्रतुं तदीयं कर्म चारक्षन् । अपि च "वृत्रतूर्ये वृत्रवधार्थे संग्रामे "इन्द्रं च "अनु आवन् अरक्षन् ॥

वि॒द्युद्धं॑स्ता अ॒भिद्यं॑व॒ः शिप्रा॑ः शी॒र्षन्हिं॑र॒ण्ययी॑ः ।

शु॒भ्रा व्यं॑ञ्जत श्रि॒ये ॥२५

वि॒द्युत्ऽहं॑स्ताः । अ॒भिऽद्यं॑वः । शिप्राः॑ । शी॒र्षन् । हि॒र॒ण्ययीः॑ ।

शु॒भ्राः । वि । अ॒ञ्ज॒त॒ । श्रि॒ये ॥२५

विद्युत्ऽहस्ताः । अभिऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षन् । हिरण्ययीः ।

शुभ्राः । वि । अञ्जत । श्रिये ॥२५

विद्युद्धस्ताः विद्योतमानायुधबाहवः "अभिद्यवः अभिगतदीप्तयः “शुभ्राः शोभमाना मरुतः “शीर्षन् शीर्ष्णि शिरस्यात्मीयेषु शिरःसु “हिरण्ययीः हिरण्मयीः स्वर्णमयानि “शिप्राः शिरस्त्राणानि “श्रिये शोभार्थं “व्यञ्जत व्यञ्जयन्ति । व्यक्तीकुर्वन्ति । धारयन्तीत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

उ॒शना॒ यत्प॑रा॒वत॑ उ॒क्ष्णो रन्ध्र॒मया॑तन ।

द्यौर्न च॑क्रदद्भि॒या ॥२६

उ॒शना॑ । यत् । प॒रा॒ऽवतः॑ । उ॒क्ष्णः । रन्ध्र॑म् । अया॑तन ।

द्यौः । न । च॒क्र॒द॒त् । भि॒या ॥२६

उशना । यत् । पराऽवतः । उक्ष्णः । रन्ध्रम् । अयातन ।

द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥२६

हे मरुतः "उशनाः । व्यत्ययेन प्रथमा । उशनसा काव्येनर्षिणा स्तूयमाना यूयम् । यद्वा । उशनःशब्दात् ‘सुपां सुलुक्' इति जसः सुः ॥ उशनसः स्तोतॄन् कामयमाना यूयम् "उक्ष्णः सेक्तुः कामानां वर्षितुरात्मीयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरन्तरिक्षस्य वा "रन्ध्रं मध्यं "परावतः दूरदेशात् "यत् यदा “अयातन अगच्छत ॥ यातेर्लङि मध्यमबहुवचनस्य ‘तप्तनप्तनथनाश्च इनि तनादेशः ।। तदानीं “द्यौर्न । अत्र द्युशब्देन तत्रत्यो जनसंघो लक्ष्यते । द्युलोके वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं "भिया युष्मद्वेगजनितथा भीत्या "चक्रदत् अशब्दयत् अकम्पत वा ॥

आ नो॑ म॒खस्य॑ दा॒वनेऽश्वै॒र्हिर॑ण्यपाणिभिः ।

देवा॑स॒ उप॑ गन्तन ॥२७

आ । न॒ः । म॒खस्य॑ । दा॒वने॑ । अश्वैः॑ । हिर॑ण्यपाणिऽभिः ।

देवा॑सः । उप॑ । ग॒न्त॒न॒ ॥२७

आ । नः । मखस्य । दावने । अश्वैः । हिरण्यपाणिऽभिः ।

देवासः । उप । गन्तन ॥२७

हे देवासः दानादिगुणयुक्ता मरुतः "नः अस्माकं "मखस्य यज्ञस्य "दावने दानाय । ददातेरौणादिको भावे वनिः । "हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णालंकृतैर्हितरमणीयपादैर्वा “अश्वैः “आ “उप "गन्तन उपागच्छत प्राप्नुत ।। गमेर्लोटि छान्दसः शपो लुक् । 'तप्तनप्तनथनाश्च ' इति तनबादेशः । अत एव ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपो न क्रियते ॥

यदे॑षा॒ं पृष॑ती॒ रथे॒ प्रष्टि॒र्वह॑ति॒ रोहि॑तः ।

यान्तिं शुभ्रा रिणन्नपः ॥२८

यत् । एषाम् । पृषंतीः । रथें । प्रष्टिः । वहंति । रोहिंतः ।

यान्तिं । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥२८

यत् । एषाम् । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः ।

यान्ति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥२८

“एषां मरुतां "रथे "पृषतीः पृषद्भिः श्वेतबिन्दुभिर्युक्ता मृग्यः "यत् यदा वहन्ति यदा च "प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रगामी । यद्वा । प्रमुखे युज्यमानः सन् । "रोहितः पृषतः पृषद्भिर्युक्तो मृगः “वहति तदानीं “शुभ्राः शोभमाना मरुतः “यान्ति गच्छन्ति । तेषां गमने च सति “अपः उदकानि वृष्टिलक्षणानि “रिणन् अरिणन् अगच्छन् । सर्वत्र प्रवहन्ति ॥ ‘ री गतिरेषणयोः । क्रैयादिकः । प्वादीनां ह्रस्वः'। छान्दसोऽडभावः। समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः' (पा. सू. ८. १. १८. ५) इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यान्तरगतत्वात् तिङ्ङतिङः ' इति निघाताभावः ॥

सुषोमें शर्यणावंत्यार्जीके पस्त्यांवति ।

ययुर्निचंक्रया नरंः ॥२९

सुऽसोमें । शर्यणाऽवंति । आर्जीके । पस्त्यंऽवति ।

ययुः । निऽचंक्रया । नरंः ॥२९

सुऽसोमे । शर्यणाऽवति । आर्जीके । पस्त्यऽवति ।

ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥२९

“सुषोमे शोभनसोमयुक्ते "आर्जीके । ऋजीका नाम देशाः । तत्संबन्धिनि “शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे शर्यणावत्संज्ञे सरसि “पस्त्यावति । पस्त्यम् इति गृहनाम । यज्ञगृहोपेते सोमपानाय “नरः नेता मरुतः “निचक्रया नीचीनचक्रया अवाङ्मुखं प्रवर्तमानया रथकट्यया “ययुः यान्ति गच्छन्ति । यातेश्छान्दसो लिट् । यद्वा । नरो नेतार ऋत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुद्यागाय सोममाहर्तुं निचक्रया नीचीनचक्रया शकट्या ययुः गच्छन्ति ।।

कदा गंच्छाथ मरुत इत्था विप्रं हवंमानम् ।

मार्डीकेभिर्नाधंमानम् ॥३०

कदा । गच्छाथ । मरुतः । इत्था । विप्रंम् । हवंमानम् ।

मार्डीकेभिः । नाधंमानम् ॥३०

कदा । गच्छाथ । मरुतः । इत्था । विप्रम् । हवमानम् ।

मार्डीकेभिः । नाधमानम् ॥३०

हे "मरुतः "इत्था इत्थम् अनेन प्रकारेण "हवमानम् आह्वयन्तं स्तुवन्तं "नाधमानं याचमानं “विप्रं मेधाविनं स्तोतारं मां “कदा कस्मिन् काले "मार्डीकेभिः सुखहेतुभिर्धनैः सार्धं "गच्छाथ गच्छथ । विलम्बं मा कृषत शीघ्रमागच्छतेति भावः ॥ ॥ २३ ॥

कद्धं नूनं कंधप्रियो यदिन्द्रमजंहातन ।

को वंः सखित्व ओंहते ॥३१

कत् । ह । नूनम् । कधऽप्रियः । यत् । इन्द्रंम् । अजंहातन ।

कः । वः । सखिऽत्वे । ओहते ॥३१

कत् । ह । नूनम् । कधऽप्रियः । यत् । इन्द्रम् । अजहातन ।

कः । वः । सखिऽत्वे । ओहते ॥३१

हे "कधप्रियः कथया स्तुत्या प्रीयमाणाः । ‘ कथ वाक्यप्रबन्धने ' । अस्माद्भावे 'चिन्तिपूजि । (पा. सू. ३. ३. १०५) इत्यादिना अङ् । ततष्टाप् । उत्तरपदे ‘ ङ्यापोः संज्ञाच्छन्दसोः ' (पा. सू. ६. ३.६३) इति ह्रस्वत्वम् । धत्वं छान्दसम् । ईदृशा हे मरुतः वृत्रेण सह युध्यमानम् "इन्द्रं "नूनं सत्यम् "अजहातन पर्यत्यजतेति "यत् एतत् तत् "कद्ध कदा खलु कस्मिन् काले जातम् । न कदाचिदपीत्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं - मरुतो हैनं नाजहुः प्रहर भगवो जहि वीरयस्व ' (ऐ. बा. ३. २०) इति । ' वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणाः' (ऋ. सं. ८. ९६.७) इत्यादि च निगमान्तरम् । यत एवमतः कारणात् "वः युष्माकं "सखित्वे । व्यत्ययेन सप्तमी । सखिभावं "कः स्तोता "ओहते याचते । यद्वा । वहते प्राप्नोति । ईदृशमनपायं युष्मत्सखित्वं दुर्लभमित्यर्थः ॥

सहो षु णो वज्रंहस्तैः कण्वांसो अग्निं मरुद्भिंः ।

स्तुषे हिरंण्यवाशीभिः ॥३२

सहो इतिं । सु । नः । वज्रंऽहस्तैः । कण्वांसः । अग्निम् । मरुत्ऽभिः ।

स्तुषे । हिरंण्यऽवाशीभिः ॥३२

सहो इति । सु । नः । वज्रऽहस्तैः । कण्वासः । अग्निम् । मरुत्ऽभिः ।

स्तुषे । हिरण्यऽवाशीभिः ॥३२

"वज्रहस्तैः वज्रबाहुभिः “हिरण्यवाशीभिः । हिरण्मयी वाशी तक्षणसाधनमायुधं येषामस्ति तादृशैः । “मरुद्भिः "सहो सहैव वर्तमानम् "अग्निं "नः अस्मदीया हे "कण्वासः कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषयः यूयं "स्तुषे स्तुध्वम् । यद्वा । न इति प्रथमार्थे

द्वितीया । नः वयं कण्वगोत्राः ।। ' अस्मदो द्वयोश्च' (पा. सू. १. २. ५९) इत्येकस्मिन् बहुवचनम्। सविशेषणस्य प्रतिषेधः ' (का. १. २. ५९. १) इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते । स्तुषे स्तुवे ॥ स्तौतेरुत्तमैकवचने 'सिब्बहुलम्' इति सिप् ॥

ओ षु वृष्णः प्रयंज्यूना नव्यंसे सुवितायं ।

ववृत्यां चित्रवांजान् ॥३३

ओ इतिं । सु । वृष्णः । प्रऽयंज्यून् । आ । नव्यंसे । सुवितायं ।

ववृत्याम् । चित्रऽवांजान् ॥३३

ओ इति । सु । वृष्णः । प्रऽयज्यून् । आ । नव्यसे । सुविताय ।

ववृत्याम् । चित्रऽवाजान् ॥३३

“वृष्णः वर्षितॄन् अभीष्टफलदान् "प्रयज्यून् प्रकर्षेण यष्टव्यान् "चित्रवाजान् विचित्रगमनान् विचित्रबलान् विचित्रधनान् वा एवंभूतान् मरुतः "सु सुषु “ओ आ उ “ववृत्यां आवर्तयामि। अस्मदभिमुखं यथा गच्छन्ति तथा करोमि । अपि च "नव्यसे नवीयसे नवतराय अत्यन्तं प्रशस्ताय “सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय च तान् “आ ववृत्याम् आवर्तयामि ॥

गिरयंश्चिन्नि जिंहते पर्शानासो मन्यंमानाः ।

पर्वंताश्चिन्नि येंमिरे ॥३४

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यंमानाः ।

पर्वंताः । चित् । नि । येमिरे ॥३४

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः ।

पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥३४

मरुत्सु आगच्छत्सु "गिरयश्चित् गिरयोऽपि शिलोच्चया अपि "पर्शानासः पीड्यमानाः । यद्वा । मरुद्भिः स्पृश्यमानाः । अत एव "मन्यमानाः अभिमन्यमाना बाध्यमानाः सन्तः “नि "जिहते नितरां गच्छन्ति । मरुद्वेगेन स्थानात् प्रच्यवन्ते । तथा “पर्वताश्चित् पर्ववन्तो मेघा अपि तदीयेन गमनेन “नि "येमिरे नियम्यन्ते । यद्वा । गिरयः क्षुद्राः शिलोच्चया महान्तः पर्वताः ॥

आक्ष्णयावांनो वहन्त्यन्तरिंक्षेण पतंतः ।

धातांरः स्तुवते वयः ॥३५

आ । अक्ष्णऽयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पततः ।

धातारः । स्तुवते । वयः ॥३५

आ । अक्ष्णऽयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पततः ।

धातारः । स्तुवते । वयः ॥३५

“अक्षणयावानः अक्ष्णं व्याप्तं गच्छन्तः । यद्वा । अक्षणश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं यान्तीत्यक्षणयावानः । यातेः ‘आतो मनिन्' इति वनिप् । ईदृशा अश्वाः "अन्तरिक्षेण आकाशमार्गेण “पततः गच्छतो मरुतः “आ “वहन्ति आनयन्ति । यद्वा । पतत इत्यश्वानां विशेषणम् । अन्तरिक्षे नभसि पततो गच्छन्तः । छान्दसो नुमभावः । किं कुर्वन्तः । "स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते जनाय “वयः अन्नं “धातारः विधातारः कुर्वाणाः ॥

अग्निर्हि जानि पूर्व्यश्छन्दो न सूरो अर्चिषा ।

ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥३६

अग्निः । हि । जनि । पूर्व्यः । छन्दः । न । सूरः । अर्चिषा ।

ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥३६

अग्निः । हि । जनि । पूर्व्यः । छन्दः । न । सूरः । अर्चिषा ।

ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥३६

“अग्निर्हि अग्निः खलु “अर्चिषा तेजसा "पूर्व्यः सर्वेषु देवेषु मुख्यः "जानि अजायत । ‘ दीपजन (पा. सू. ३. १. ६१) इत्यादिना कर्तरि लुङि च्लेश्चिणादेशः । तत्र दृष्टान्तः । "छन्दः उपच्छन्दनीयः "सूरः “न सूर्य इव। तदनन्तरं "ते पूर्वोक्तगुणा मरुतः “भानुभिः दीप्तिभिः "वि “तस्थिरे विविधमवतिष्ठन्ते । अग्निमारुते ह्यग्निः पूर्वं स्तूयते पश्चान्मरुतः । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोरर्धर्चयोः क्रमेणाग्निर्मरुतश्च स्तूयन्ते ॥ ॥ २४ ॥

टिप्पणी

वत्सोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/vatsa.htm)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८

दे. अश्विनौ । अनुष्टुप्

आ नो विश्वाभिरूतिभिरश्विना गच्छतं युवम् ।

दस्रा हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥१॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा ।

भुजी हिरण्यपेशसा कवी गम्भीरचेतसा ॥२॥

आ यातं नहुषस्पर्यान्तरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सवने सुतम् ॥३॥

आ नो यातं दिवस्पर्यान्तरिक्षादधप्रिया ।

पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषाव सोम्यं मधु ॥४॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥५॥

यच्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥६॥

दिवश्चिद्रोचनादध्या नो गन्तं स्वर्विदा ।

धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥७॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।

पुत्रः कण्वस्य वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥८॥

आ वां विप्र इहावसेऽह्वत्स्तोमेभिरश्विना ।

अरिप्रा वृत्रहन्तमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥९॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठद्वाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतम् ॥१०॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमद्वचोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥११॥

पुरुमन्द्रा पुरूवसू मनोतरा रयीणाम् ।

स्तोमं मे अश्विनाविममभि वह्नी अनूषाताम् ॥१२॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यह्रया ।

कृतं न ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥१३॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अध्यम्बरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥१४॥

यो वां नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतम् ॥१५॥

प्रास्मा ऊर्जं घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवम् ।

यो वां सुम्नाय तुष्टवद्वसूयाद्दानुनस्पती ॥१६॥

आ नो गन्तं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा ।

कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥१७॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

राजन्तावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥

आ नो गन्तं मयोभुवाश्विना शम्भुवा युवम् ।

यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥१९॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वशं दशव्रजम् ।

याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥२०॥

याभिर्नरा त्रसदस्युमावतं कृत्व्ये धने ।

ताभिः ष्वस्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥२१॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरो वर्धन्त्वश्विना ।

पुरुत्रा वृत्रहन्तमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥२२॥

त्रीणि पदान्यश्विनोराविः सान्ति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पत्मभिरर्वाग्जीवेभ्यस्परि ॥२३॥

सायणभाष्यम्

‘आ नो विश्वाभिः' इति त्रयोविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं सध्वंसाख्यस्य काण्वस्यार्षमानुष्टुभम्। एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि । तथा चानुक्रान्तम्-’आ नस्त्र्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं तु ' इति । प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तम् । सूत्र्यते हि- आ नो विश्वाभिस्त्यं चिदत्रिमित्यानुष्टुभम्' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति । अप्तोर्यामे प्रशास्तुरतिरिक्तोक्थेऽप्येतत् । सूत्रितं च-’आ नो विश्वाभिः प्रातर्यावाणा' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति । चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे ‘आ नो विश्वाभिः' इत्याश्विनस्तृचः । सूत्रितं च-’आ नो विश्वाभिरूतिभिस्त्यमु वो अप्रहणम्' (आश्व. श्रौ. ७. ११) इति ।

आ नो॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॒रश्वि॑ना॒ गच्छ॑तं यु॒वं ।

दस्रा॒ हिर॑ण्यवर्तनी॒ पिब॑तं सो॒म्यं मधु॑ ॥१

आ । नः॒ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ । अश्वि॑ना । गच्छ॑तम् । यु॒वम् ।

दस्रा॑ । हिर॑ण्यवर्तनी॒ इति॒ हिर॑ण्यऽवर्तनी । पिब॑तम् । सो॒म्यम् । मधु॑ ॥१

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतम् । युवम् ।

दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥१

हे “अश्विना अश्विनौ अश्नुवानौ सर्वं जगद्व्याप्नुवन्तौ यद्वा अश्वैर्युक्तौ "युवं युवां “विश्वाभिः सर्वाभिर्व्याप्ताभिर्वा “ऊतिभिः रक्षाभिः दातव्याभिः सार्धं “नः अस्मान् “आ “गच्छतम् । आगत्य च हे "दस्रा दस्रौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी

हिरण्मयरथौ हितरमणीयाचरणौ म ईदृशौ हे अश्विनौ “सोम्यं सोममयं “मधु “पिबतम् ॥

आ नूनं यांतमश्विना रथेन सूर्यत्वचा ।

भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥२

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा ।

भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा । कवी इति । गम्भीरऽचेतसा ॥२

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा ।

भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा । कवी इति । गम्भीरऽचेतसा ॥२

हे "भुजी हविषां भोक्तारौ यद्वा स्तोतृभिरन्नानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः पालकौ वा हे “हिरण्यपेशसा हिरण्मयालंकारौ हिरण्मयावयवौ वा हे “कवी क्रान्तदर्शिनौ स्तोतव्यौ वा हे “गम्भीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ ईदृशौ हे “अश्विना अश्विनौ सूर्यत्वचा सूर्यवद्भासमानेन “रथेन “नूनम् अवश्यमस्मान् “आ “यातम् आगच्छतम् ॥

आ यातं नहुषस्पर्यान्तरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सवने सुतं ॥३

आ । यातम् । नहुषः । परि । आ । अन्तरिक्षात् । सुवृक्तिऽभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानाम् । सवने । सुतम् ॥३

आ । यातम् । नहुषः । परि । आ । अन्तरिक्षात् । सुवृक्तिऽभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानाम् । सवने । सुतम् ॥३

हे अश्विनौ “नहुषस्परि। नहुष इति मनुष्यनाम। सामर्थ्याच्चात्र तत्संबद्धो लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्माल्लोकात् । परि पञ्चम्यर्थानुवादी। "सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा स्तुतिभिर्हेतुभूताभिः “आ “यातम् आगच्छतम् । तथा “अन्तरिक्षात् अन्तरा क्षान्तान्मध्यमाल्लोकादप्यागच्छतम् । आगत्य च “कण्वानां कण्वगोत्राणामस्माकं “सवने यज्ञे प्रातःसवनादौ “सुतम् अभिषुतं “मधु मधुरं सोमं हे अश्विनौ “पिबाथः पिबतम् ॥

आ नो यातं दिवस्पर्यान्तरिक्षादधप्रिया ।

पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषाव सोम्यं मधु ॥४

आ । न॒: । या॒त॒म् । दि॒वः । परिं । आ । अ॒न्तरिंक्षात् । अ॒ध॒ऽप्रि॒या॒ ।

पु॒त्रः । कण्वंस्य । वा॒म् । इ॒ह । सु॒सावं । सो॒म्यम् । मधुं ॥४

आ । नः । यातम् । दिवः । परि । आ । अन्तरिक्षात् । अधऽप्रिया ।

पुत्रः । कण्वस्य । वाम् । इह । सुसाव । सोम्यम् । मधु ॥४

हे अश्विनौ "दिवस्परि दिवोऽधि द्युलोकात् "नः अस्मान् आ "यातम् आगच्छतम् । 'पञ्चम्याः परावध्यर्थे ' इति विसर्जनीयस्य सत्वम् । हे "अधप्रिया अधोऽधस्तादस्मिँल्लोके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाणौ । यद्वा । कधप्रिया । छान्दसो वर्णलोपः । कथया स्तुत्या प्रीयमाणौ। हे ईदृशावश्विनौ "अन्तरिक्षात् अप्यागच्छतम् । "इह अस्मिन्यज्ञे "कण्वस्य ऋषेः "पुत्रः "सोम्यं सोममयं "मधु "वां युवाभ्यां युवयोरर्थं "सुषाव अभिषुणोति । अत आ यातमित्यन्वयः ।।

आ नों यात॒मुपं॑श्रु॒त्यश्विं॑ना॒ सोमं॑पीतये ।

स्वाहा॒ स्तोमं॑स्य वर्धना॒ प्र कं॑वी धी॒तिभि॑र्नरा ॥५

आ । न॒: । या॒त॒म् । उपं॑ऽश्रुति । अश्विं॑ना । सोमं॑ऽपीतये ।

स्वाहा॑ । स्तोमं॑स्य । व॒र्ध॒ना॒ । प्र । क॒वी॒ इतिं । धी॒तिऽभिः॑ । न॒रा॒ ॥५

आ । नः । यातम् । उपऽश्रुति । अश्विना । सोमऽपीतये ।

स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिऽभिः । नरा ॥५

हे "अश्विना अश्विनौ "नः अस्माकम् "उपश्रुति । श्रूयत इति श्रुत् स्तुतिः । उपगता श्रुद्यस्मिन् तस्मिन् यज्ञे "सोमपीतये सोमपानाय "आ "यातम् आगच्छतम् । हे "वर्धना वर्धनौ "कवी क्रान्तदर्शिनावश्विनौ "स्वाहा स्वाहाकृतौ स्वाहाकारेण सम्यगिष्टौ सन्तौ । यद्वा । स्वाहेति वाङ्नाम । स्तुतिरूपया वाचा स्तुतौ वाचा "स्तोमस्य स्तोतुः प्रवर्धकौ भवतम् । तथा हे "नरा नेतारावश्विनौ "धीतिभिः कर्मभिः यष्टुश्च प्रवर्धकौ भवतम् । यद्वा। स्वाहेत्यादीन्यामन्त्रितानि । हे स्वाहा स्वाहाकृतौ स्तोमस्य स्तोत्रस्य स्तोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारौ हे कवी क्रान्तदर्शिनौ धीतिभिर्बुद्धिभिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा सर्वेषां नेतारावश्विनौ सोमपानाय आ यातमित्येकमेव वाक्यम्। अस्मिन् पक्षे धीतिभिरित्यपराङ्गवत्त्वाभावश्छान्दसः। यद्वा । धीतिभिर्ध्यातव्याभिर्युष्मदीयाभिरूतिभिः सार्धम् आ यातमिति क्रियया संबन्धः ॥ ॥ २५ ॥

यच्चि॒द्धि वां॑ पु॒र ऋषं॑यो जुहू॒रेऽवं॑से नरा ।

आ यां॑तमश्वि॒ना गं॑त॒मुपे॒मां सुं॑ष्टु॒तिं ममं॑ ॥६

यत् । चि॒त् । हि । वा॒म् । पु॒रा । ऋषं॑यः । जु॒हू॒रे । अवं॑से । न॒रा॒ ।

आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् । उपं॑ । इ॒माम् । सु॒ऽस्तु॒तिम् । ममं॑ ॥६

यत् । चित् । हि । वाम् । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । उप । इमाम् । सुऽस्तुतिम् । मम ॥६

हे “नरा नेतारावश्विनौ "यच्चिद्धि यदा खलु "वां युवां “पुरा पूर्वस्मिन् काले “ऋषयः अतीन्द्रियार्थदर्शिनः स्तोतारः “अवसे रक्षणाय “जुहूरे जुहुविरे स्तुतिभिराह्वयन् । ह्वयतेर्लिटि 'अभ्यस्तस्य च ' इति संप्रसारणम् । 'हलः' इति दीर्घः । 'इरयो रे' इति रेभावः । तदानीं हे अश्विनौ “आ “यातम् आगच्छतम् आगतवन्तौ स्थः । अतः “मम मदीयाम् “इमां “सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिमपि “उप “आ “गतम् उपागच्छतम् ॥

दि॒वश्चि॑द्रोच॒नादध्या नो॑ गंतं स्वर्विदा ।

धी॒भिर्व॑त्सप्रचेतसा॒ स्तोमे॑भिर्हवनश्रुता ॥७

दि॒वः । चि॒त् । रो॒च॒नात् । अधि॑ । आ । नः॒ । ग॒न्त॒म् । स्व॒ःऽवि॒दा॒ ।

धी॒भिः । व॒त्स॒ऽप्र॒चे॒त॒सा॒ । स्तोमे॑भिः । ह॒व॒न॒ऽश्रु॒ता॒ ॥७

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गन्तम् । स्वःऽविदा ।

धीभिः । वत्सऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥७

हे “स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य द्युलोकस्य वा लम्भयितारावश्विनौ “दिवश्चित् द्युलोकाच्च “रोचनादधि रोचमानादन्तरिक्षाच्च “नः अस्मान् "आ “गन्तम् आगच्छतम् । पूर्ववदधिः पञ्चम्यर्थानुवादकः । हे “वत्सप्रचेतसा वत्से स्तोतरि प्रकृष्टज्ञानौ । यद्वा । वत्सं निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं ययोस्तौ तथोक्तौ । तौ युवां “धीभिः आत्मीयाभिर्बुद्धिभिः सहागच्छतम् । हे “हवनश्रुता हवनस्यास्मदीयस्याह्वानस्य स्तोत्रस्य श्रोतारौ “स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्मत्कृतैर्युज्यमानौ सन्तावागच्छतम् ।।

किम॒न्ये पर्या॑सते॒ऽस्मत्स्तोमे॑भिर॒श्विना॑ ।

पु॒त्रः कण्व॑स्य वा॒मृषि॑र्गी॒र्भिर्व॒त्सो अ॑वीवृधत् ॥८

किम् । अ॒न्ये । परि॑ । आ॒स॒ते॒ । अ॒स्मत् । स्तोमे॑भिः । अ॒श्विना॑ ।

पु॒त्रः । कण्व॑स्य । वा॒म् । ऋषिः॑ । गी॒ःऽभिः । व॒त्सः । अ॒वी॒वृ॒ध॒त् ॥८

किम् । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

पुत्रः । कण्वस्य । वाम् । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥८

“अस्मत् अस्मत्तः “अन्ये व्यतिरिक्ताः स्तोतारः “स्तोमेभिः स्तोत्रैः “अश्विना अश्विनौ देवौ “किं “पर्यासते । अस्मद्व्यतिरिक्ताः केऽप्यश्विनौ स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । कण्वस्य ऋषेः “पुत्रः “ऋषिः मन्त्रद्रष्टा "वत्सः “गीर्भिः स्तुतिभिर्हे अश्विनौ “वां युवाम्

अवीवृधत् अवर्धयत् ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽह्वत्स्तोमेभिरश्विना ।

अरिप्रा वृत्रहंतमा ता नों भूतं मयोभुवा ॥९

आ । वाम् । विप्रः । इह । अवसे । अह्वत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृत्रहन्ऽतमा । ता । नः । भूतम् । मयःऽभुवा ॥९

आ । वाम् । विप्रः । इह । अवसे । अह्वत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृत्रहन्ऽतमा । ता । नः । भूतम् । मयःऽभुवा ॥९

हे “अश्विना अश्विनौ “विप्रः मेधावी स्तोता “इह अस्मिन् यागे “अवसे रक्षणार्थं स्तोमेभिः स्तोत्रैः “वां युवाम् “आ "अह्वत् आहूतवान् । ह्वयतेर्लुङि ‘लिपिसिचिह्वश्च' इति च्लेरङादेशः । हे “अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपापौ हे “वृत्रहन्तमा वृत्राणां शत्रूणां हन्तृतमौ “ता तौ तादृशौ युवां “नः अस्माकं “मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ "भूतं भवतम् ॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठद्वाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥१०

आ । यत् । वाम् । योषणा । रथम् । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

विश्वानि । अश्विना । युवम् । प्र । धीतानि । अगच्छतम् ॥१०

आ । यत् । वाम् । योषणा । रथम् । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

विश्वानि । अश्विना । युवम् । प्र । धीतानि । अगच्छतम् ॥१०

हे “वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विद्यमानस्वांशलक्षणधनावश्विनौ “योषणा योषित् सूर्या आजिधावनेन व्रियमाणा सती “वां युवयोः “रथं “यत् यादा “आ “अतिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे “अश्विना अश्विनौ “युवं युवां “धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि “विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेण “अगच्छतं प्रापतम् ॥ ॥ २६ ॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमद्वचोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥११

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ।

व॒त्सः । वा॒म् । मधु॑ऽमत् । वचः॑ । अशं॑सीत् । का॒व्यः । क॒विः ॥११

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ।

वत्सः । वाम् । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥११

हे “अश्विना अश्विनौ येषु लोकेषु यत्र वर्तेथे “अतः अस्मात्स्थानात् “सहस्रनिर्णिजा । निर्णिगिति रूपनाम । स्वर्णमयतया बहुविधरूपयुक्तेन “रथेन “आ “यातम् आगच्छतम् । “काव्यः कवेः पुत्रः “कविः मेधावी "वत्सः ऋषिः “वां युवाभ्यां युवयोरर्थं “मधुमत् माधुर्योपेतं “वचः वचनमुक्थम् “अशंसीत् शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

पु॒रु॒मं॒द्रा पु॑रू॒वसू॑ मनो॒तरा॑ रयी॒णां ।

स्तोमं॑ मे अ॒श्विना॑वि॒मम॒भि वह्नी॑ अनूषातां ॥१२

पु॒रु॒ऽम॒न्द्रा । पु॒रु॒वसू॒ इति॑ पु॒रु॒ऽवसू॑ । म॒नो॒तरा॑ । र॒यी॒णाम् ।

स्तोम॑म् । मे॒ । अ॒श्विनौ॑ । इ॒मम् । अ॒भि । वह्नी॒ इति॑ । अ॒नू॒षा॒ता॒म् ॥१२

पुरुऽमन्द्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । मनोतरा । रयीणाम् ।

स्तोमम् । मे । अश्विनौ । इमम् । अभि । वह्नी इति । अनूषाताम् ॥१२

“पुरुमन्द्रा बहुमदौ बहुभिः सोमैर्मादयितव्यौ वा “पुरूवसू बहुधनौ बहूनां निवासकौ वा “रयीणां धनानां “मनोतरा मन्तारौ दातारौ । मन्यतेस्तृचि पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः। नामन्यतरस्याम्' इति रैशब्दान्नाम उदात्तत्वम् । "वह्नी कृत्स्नस्य जगतो वोढारौ ईदृशौ “अश्विनौ “मे मम “इमं “स्तोमं स्तोत्रम् “अभि “अनूषातां सम्यक् स्तुतमिति प्राशंसिषाताम् ॥'णु स्तुतौ'। यद्वा । नुवतिरत्र श्रवणार्थे वर्तते । अभिप्राप्तावश्रौष्टाम् ।।

आ नो॒ विश्वा॑न्यश्विना ध॒त्तं राधा॒ंस्यह्र॑या ।

कृ॒तं न॑ ऋ॒त्विया॑वतो॒ मा नो॑ रीरधतं नि॒दे ॥१३

आ । नः॒ । विश्वा॑नि । अ॒श्वि॒ना॒ । ध॒त्तम् । राधां॑सि । अह्र॑या ।

कृ॒तम् । नः॒ । ऋ॒त्विय॑ऽवतः । मा । नः॒ । री॒र॒ध॒त॒म् । नि॒दे ॥१३

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तम् । राधांसि । अह्रया ।

कृतम् । नः । ऋत्वियऽवतः । मा । नः । रीरधतम् । निदे ॥१३

हे “अश्विना अश्विनौ “अह्रया अह्रयाणि अह्रीतिकरणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि “विश्वानि सर्वाणि “राधांसि धनानि “नः अस्मभ्यम् “आ “धत्तं प्रयच्छतम् । अपि च “नः अस्मान् “ऋत्वियावतः । ऋतौ काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियम् । तद्वतः कुरुतम् । तथा “निदे निन्दायै निन्दकाय वा “नः अस्मान् मा “रीरधतं मा वशं नैष्टम् ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अध्यंबरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥१४

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अधि । अम्बरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ॥१४

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अधि । अम्बरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ॥१४

हे “नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ “यत् यदि “परावति दूरदेशे “स्थः । “यद्वा यदि च “अम्बरे। अन्तिनामैतत् । समीपे स्थः भवथः । अधिः सप्तम्यर्थानुवादी । “अतः अस्मात्सर्वस्मात् स्थानात् “सहस्रनिर्णिजा बहुविधरूपेण “रथेन हे अश्विनौ आगच्छतम् ॥

यो वां नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतं ॥१५

यः । वाम् । नासत्यौ । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजम् । इषम् । धत्तम् । घृतऽश्चुतम् ॥१५

यः । वाम् । नासत्यौ । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजम् । इषम् । धत्तम् । घृतऽश्चुतम् ॥१५

हे “नासत्यौ “यः वत्साख्यः “ऋषिः “वां युवां “गीर्भिः स्तुतिभिः “अवीवृधत् अवर्धयत् “तस्मै ऋषये "सहस्रनिर्णिजं बहुविधरूपं “घृतश्चुतं घृतं क्षरन्तीम् “इषम् अन्नं “धत्तं प्रयच्छतम् ॥ ॥ २७ ॥

प्रास्मा ऊर्जं घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वां सुम्नाय तुष्टवद्वसूयाद्दानुनस्पती ॥१६

प्र । अ॒स्मै॒ । ऊर्ज॑म् । घृ॒त॒ऽश्चुत॑म् । अश्वि॑ना । यच्छ॑तम् । यु॒वम् ।

यः । वा॒म् । सु॒म्नाय॑ । तु॒स्तव॑त् । व॒सु॒ऽयात् । दा॒नु॒नः॒ । प॒ती॒ इति॑ ॥१६

प्र । अस्मै । ऊर्जम् । घृतऽश्चुतम् । अश्विना । यच्छतम् । युवम् ।

यः । वाम् । सुम्नाय । तुस्तवत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥१६

हे “अश्विना अश्विनौ "अस्मै स्तोत्रे “घृतश्चुतं घृतधारया युक्ताम् “ऊर्जं बलकरमन्नरसं “युवं युवां “प्र “यच्छतं दत्तम् । हे “दानुनस्पती दानस्याधिपती “वां युवां "सुम्नाय सुखार्थं “यः "तुष्टवत् स्तुयात् । यश्च “वसूयात् वसु धनमात्मन इच्छेत् । अस्मा इत्यन्वयः ॥

आ नो॑ गंतं रिशादसे॒मं स्तोमं॑ पुरुभुजा ।

कृ॒तं नः॑ सु॒श्रियो॑ नरे॒मा दा॑तम॒भिष्ट॑ये ॥१७

आ । नः॒ । ग॒न्त॒म् । रि॒शा॒द॒सा॒ । इ॒मम् । स्तोम॑म् । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ ।

कृ॒तम् । नः॒ । सु॒ऽश्रियः॑ । न॒रा॒ । इ॒मा । दा॒त॒म् । अ॒भिष्ट॑ये ॥१७

आ । नः । गन्तम् । रिशादसा । इमम् । स्तोमम् । पुरुऽभुजा ।

कृतम् । नः । सुऽश्रियः । नरा । इमा । दातम् । अभिष्टये ॥१७

हे "रिशादसा रिशतां हिंसतां निरसितारौ यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तारौ भक्षयितारौ हे “पुरुभुजा बहुलस्य हविषो भोक्तारौ बहूनां पालकौ वा हे अश्विनौ "नः अस्माकम् “इमं “स्तोमं स्तोत्रम् “आ “गन्तम् अभिगच्छतम् । आगत्य च हे “नरा नेतारौ “नः अस्मान् “सुश्रियः सुश्रीकान् शोभनया संपदा युक्तान् “कृतं कुरुतम् । तदर्थम् “इमा इमानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवानि “अभिष्टये अभिप्राप्तये “दातं दत्तम् । ददातेर्लोटि छान्दसः शपो लुक् ॥

आ वा॒ं विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ प्रि॒यमे॑धा अहूषत ।

राज॑न्तावध्व॒राणा॒मश्वि॑ना॒ याम॑हूतिषु ॥१८

आ । वा॒म् । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ । प्रि॒यऽमे॑धाः । अ॒हू॒ष॒त॒ ।

राज॑न्तौ । अ॒ध्व॒राणा॑म् । अश्वि॑ना । याम॑ऽहूतिषु ॥१८

आ । वाम् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

राजन्तौ । अध्वराणाम् । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥१८

हे “अश्विना अश्विनौ “यामहूतिषु यामानां यातॄणां देवानां हूतिराह्वानं येषु यागेषु तेषु “प्रियमेधाः प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा ऋषयः “अध्वराणां यज्ञानां “राजन्तौ ईश्वरौ । राजतिरैश्वर्यकर्मा । 'अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्' (तै. ब्रा. ३. २. २. १) इति हि ब्राह्मणम् । ईदृशौ “विश्वाभिः सर्वाभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः सहितौ “वां युवाम् “आ "अहूषत आह्वयन अस्तुवन्नित्यर्थः ॥

आ नो॑ गंतं मयो॒भुवाश्वि॑ना शं॒भुवा॑ यु॒वं ।

यो वां॑ विपन्यू धी॒तिभि॑र्गी॒र्भिर्व॒त्सो अवी॑वृधत् ॥१९

आ । न॒ः । ग॒न्त॒म् । म॒य॒ः॒ऽभुवा॑ । अश्वि॑ना । श॒म्ऽभुवा॑ । यु॒वम् ।

यः । वा॒म् । वि॒ऽप॒न्यू॒ इति॑ । धी॒तिऽभि॑ः । गी॒ःऽभिः । व॒त्सः । अवी॑वृधत् ॥१९

आ । नः । गन्तम् । मयःऽभुवा । अश्विना । शम्ऽभुवा । युवम् ।

यः । वाम् । विऽपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥१९

हे “अश्विना अश्विनौ “मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारौ “शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारौ “युवं युवां “नः अस्मान् “आ “गन्तम् आगच्छतम्। हे "विपन्यू स्तुत्यावश्विनौ "यः “वत्सः स्तोता “वां युवां “धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैः “गीर्भिः स्तुतिभिश्च अवीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वत्रान्वयः ॥

याभि॒ः कण्व॒ं मेधा॑तिथिं॒ याभि॒र्वशं॒ दश॑व्रजं ।

याभि॒र्गोश॑र्य॒माव॑तं॒ ताभि॑र्नोऽवतं नरा ॥२०

याभि॑ः । कण्व॑म् । मेध॑ऽअतिथिम् । याभि॑ः । वश॑म् । दश॑ऽव्रजम् ।

याभि॑ः । गोऽश॑र्यम् । आव॑तम् । ताभि॑ः । न॒ः । अ॒व॒त॒म् । न॒रा॒ ॥२०

याभिः । कण्वम् । मेधऽअतिथिम् । याभिः । वशम् । दशऽव्रजम् ।

याभिः । गोऽशर्यम् । आवतम् । ताभिः । नः । अवतम् । नरा ॥२०

हे अश्विनौ “याभिः ऊतिभिः “कण्वम् ऋषिं “मेधातिथिं च “आवतम् अरक्षतम् । “याभिः च “वशम् एतत्संज्ञं चावतम् । “याभिः च गोशर्यम् । शीर्णा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा चाम्नातं-- शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गाम्' (ऋ. सं. १. ११६. २२) इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतमरक्षतम् । हे “नरा नेतारौ “ताभिः ऊतिभिः “नः अस्मान् “अवतं रक्षतम् ॥ ॥ २८ ॥

याभि॑र्नरा त्र॒सद॑स्यु॒माव॑तं॒ कृत्व्ये॒ धने॑ ।

ताभि॒ः ष्व१॒स्माँ अ॑श्विना॒ प्राव॑तं॒ वाज॑सातये ॥२१

याभिः । न॒रा॒ । त्र॒सद॑स्युम् । आव॑तम् । कृत्व्यें । धनें ।

ताभिः । सु । अ॒स्मान् । अ॒श्वि॒ना॒ । प्र । अ॒व॒त॒म् । वाजं॑ऽसातये ॥२१

याभिः । नरा । त्रसदस्युम् । आवतम् । कृत्व्ये । धने ।

ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । अवतम् । वाजऽसातये ॥२१

हे "नरा नेतारावश्विनौ "धने "कृत्व्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सति "त्रसदस्युम् एतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमृषिं "याभिः ऊतिभिः "आवतम् अरक्षतं हे अश्विनौ "ताभिः ऊतिभिः "सु सुष्ठु "अस्मान् "प्रावतं प्ररक्षतम्। किमर्थम् । "वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनार्थम् ॥

प्र वा॒ं स्तोमाः सु॒वृ॒क्तयो॒ गिरों वर्धं॑त्वश्विना ।

पुरु॑त्रा॒ वृत्र॑हंतमा॒ ता नों भूतं पु॒रु॒स्पृहा॑ ॥२२

प्र । वा॒म् । स्तोमाः । सु॒ऽवृ॒क्तयः । गिरः । व॒र्ध॒न्तु॒ । अ॒श्वि॒ना॒ ।

पुरु॑ऽत्रा । वृत्र॑हन्ऽतमा । ता । न॒ः । भू॒त॒म् । पु॒रु॒ऽस्पृहा॑ ॥२२

प्र । वाम् । स्तोमाः । सुऽवृक्तयः । गिरः । वर्धन्तु । अश्विना ।

पुरुऽत्रा । वृत्रहन्ऽतमा । ता । नः । भूतम् । पुरुऽस्पृहा ॥२२

हे अश्विनौ "स्तोमाः प्रगीतमन्त्ररूपाः स्तुतयः "सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा वाचश्च "वां युवां "प्र "वर्धन्तु प्रवर्धयन्तु । अपि च हे "पुरुत्रा बहूनां त्रातारौ हे "वृत्रहन्तमा वृत्राणां शत्रूणां हन्तृतमौ ईदृशौ हे अश्विनौ "ता तौ युवां "नः अस्माकं "पुरुस्पृहा पुरु बहुलं स्पृहणीयावीप्सितव्यौ "भूतं भवतम् ॥

त्रीणिं प॒दान्य॒श्विनो॑रा॒विः सांति॒ गुहा॑ प॒रः ।

क॒वी ऋ॒तस्य॒ पत्म॑भिर॒र्वाग्जी॒वेभ्य॒स्परिं ॥२३

त्रीणिं । प॒दानिं । अ॒श्विनोः । आ॒विः । सन्तिं । गुहा॑ । प॒रः ।

क॒वी इतिं । ऋ॒तस्यं । पत्मं॑ऽभिः । अ॒र्वाक् । जी॒वेभ्यः । परिं ॥२३

त्रीणि । पदानि । अश्विनोः । आविः । सन्ति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पत्मऽभिः । अर्वाक् । जीवेभ्यः । परि ॥२३

“त्रीणि त्रिसंख्याकानि अनयोः “अश्विनोः देवयो रथस्य संबन्धीनि “पदानि चक्राणि “गुहा गुहायां वर्तमानान्येतावन्तं कालमदृश्यमानानि “परः गुहायाः परस्ताद्दृष्टिगोचरे देशे “आविः “सन्ति आविर्भवन्ति ॥ सांहितिकश्छन्दसो दीर्घः। व्यत्ययेन निघाताभावः । यद्वा । सन्तीत्येतत् अस्तेः शतरि जसि रूपम् ।। आविर्भूतानि दृश्यन्ते । आश्विनस्य रथस्य चक्रत्रयोपेतत्वं च रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते ' (ऋ. सं. ४. ३६. १) इत्यादिनिगमान्तरे प्रसिद्धम् । “कवी क्रान्तदर्शिनावश्विनौ “ऋतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः “पत्मभिः यैः पदैः "जीवेभ्यस्परि। परिरुपर्यर्थः । ‘पञ्चम्याः परावध्यर्थे ' इति सत्वम् । जीवानामुपरि जीवेष्वस्मासु “अर्वाक् अभिमुखम् । आगच्छतमिति शेषः । तानि पदानीदानीमुपलभ्यन्त इत्यन्वयः ॥ ॥ २९ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.८ | सूक्तं ८.९ | सूक्तं ८.१० →

शशकर्णः काण्वः।

दे. अश्विनौ। अनुष्टुप्, १,४,६,१४-१५ बृहती, २,३,२०,२१ गायत्री, ५ ककुप्, १० त्रिष्टुप्, ११ विराट्, १२ जगती।

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गन्तमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु च्छर्दिर्युयुतं या अरातयः ॥१॥

यदन्तरिक्षे यद्दिवि यत्पञ्च मानुषाँ अनु ।

नृम्णं तद्धत्तमश्विना ॥२॥

ये वां दंसांस्यश्विना विप्रासः परिमामृशुः ।

एवेत्काण्वस्य बोधतम् ॥३॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि षिच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृत्रं चिकेतथः ॥४॥

यदप्सु यद्वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतम् ।

तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद्वा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विन्धते हविष्मन्तं हि गच्छथः ॥६॥

आ नूनमश्विनोरृषि स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिञ्चादथर्वणि ॥७॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठाथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥८॥

यदद्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि ।

यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काण्वस्य बोधतम् ॥९॥

यद्वां कक्षीवाँ उत यद्व्यश्व ऋषिर्यद्वां दीर्घतमा जुहाव ।

पृथी यद्वां वैन्यः सादनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथाम् ॥१०॥

यातं छर्दिष्पा उत नः परस्पा भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।

वर्तिस्तोकाय तनयाय यातम् ॥११॥

यदिन्द्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोकसा ।

यदादित्येभिरृभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥

यदद्याश्विनावहं हुवेय वाजसातये ।

यत्पृत्सु तुर्वणे सहस्तच्छ्रेष्ठमश्विनोरवः ॥१३॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।

इमे सोमासो अधि तुर्वशे यदाविमे कण्वेषु वामथ ॥१४॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजम् ।

तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतम् ॥१५॥

अभुत्स्यु प्र देव्या साकं वाचाहमश्विनोः ।

व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥१६॥

प्र बोधयोषो अश्विना प्र देवि सूनृते महि ।

प्र यज्ञहोतरानुषक्प्र मदाय श्रवो बृहत् ॥१७॥

यदुषो यासि भानुना सं सूर्येण रोचसे ।

आ हायमश्विनो रथो वर्तिर्याति नृपाय्यम् ॥१८॥

यदापीतासो अंशवो गावो न दुह्र ऊधभिः ।

यद्वा वाणीरनूषत प्र देवयन्तो अश्विना ॥१९॥

प्र द्युम्नाय प्र शवसे प्र नृषाह्याय शर्मणे ।

प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥२०॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योना निषीदथः ।

यद्वा सुम्नेभिरुक्थ्या ॥२१॥

सायणभाष्यम्

'आ नूनम्' इत्येकविंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं शशकर्णस्यार्षमश्विदेवत्यम् । विंश्येकविंश्यौ द्वितीयातृतीये चेति चतस्रो गायत्र्यः प्रथमा चतुर्थी षष्टी चतुर्दशी पञ्चदशी चेति पञ्च बृहत्यः पञ्चमी ककुप् 'मध्यमश्चेत्कुप्' (अनु. ५. ३) इत्युक्तलक्षणसद्भावात् । दशमी त्रिष्टुबेकादशी विराड्द्वादशी जगती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रान्तम् -'आ नूनं सैका शशकर्णोऽन्त्ये गायत्र्यावुपाद्ये चाद्या चतुर्थी षष्टी चतुर्दश्याद्ये च बृहत्यः पञ्चमी ककुब्दशम्याद्यास्त्रिष्टुब्विराड्जगत्यः' इति । अप्तोर्यामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थ इदं सूक्तम् । सूत्र्यते हि - 'आ नूनमश्विना तं वां रथम्' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति ॥

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु च्छर्दिर्युयुतं या अरातयः ॥१

आ । नूनम् । अश्विना । युवम् । वत्सस्य । गन्तम् । अवसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतम् । अवृकम् । पृथु । छर्दिः । युयुतम् । याः । अरातयः ॥१

आ । नूनम् । अश्विना । युवम् । वत्सस्य । गन्तम् । अवसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतम् । अवृकम् । पृथु । छर्दिः । युयुतम् । याः । अरातयः ॥१

हे "अश्विना अश्विनौ "युवं युवां "वत्सस्य स्तोतुर्मम "अवसे रक्षणार्थं "नूनम् अवश्यम् "आ "गन्तम् आगच्छतम् । आगत्य च "अस्मै ऋषये "अवृकं बाधकरहितं "पृथु विस्तीर्णं "छर्दिः गृहं "प्र "यच्छतं प्रदत्तम् । तथा "याः "अरातयः अदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजास्ताः "युयुतं स्तोतृभ्यः पृथक्कुरुतम् ॥

यदंतरिक्षे यद्दिवि यत्पंच मानुषाँ अनु ।

नृम्णं तद्धत्तमश्विना ॥२

यत् । अन्तरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पञ्च । मानुषान् । अनु ।

नृम्णम् । तत् । धत्तम् । अश्विना ॥२

यत् । अन्तरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पञ्च । मानुषान् । अनु ।

नृम्णम् । तत् । धत्तम् । अश्विना ॥२

“अन्तरिक्षे गन्धर्वादिभिः सेविते मध्यमे लोके “यत् "नृम्णं धनमस्ति । “दिवि द्युलोके व “यत् अस्ति । “पञ्च पञ्चसंख्याकान् “मानुषान् मनुष्यान् “अनु । लक्षणेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । 'कर्मप्रवचनीययुक्ते' इति द्वितीया । पञ्चविधा मनुष्या निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णो यत्र वर्तन्ते तत्र चेह लोके “यत् नृम्णं धनमस्ति । हे अश्विनौ “तत् त्रिविधं नृम्णं धनं “धत्तम् अस्मभ्यं प्रयच्छतम् ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रांसः परिमामृशुः ।

एवेत्काण्वस्यं बोधतं ॥३

ये । वाम् । दंसाँसि । अश्विना । विप्रांसः । परिऽममृशुः ।

एव । इत् । काण्वस्यं । बोधतम् ॥३

ये । वाम् । दंसांसि । अश्विना । विप्रासः । परिऽममृशुः ।

एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ॥३

हे अश्विनौ “वां युवयोः संबन्धीनि "दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि “ये “विप्रासः विप्रा मेधाविनो यजमानाः परिमामृशुः परिमृशन्ति पुनःपुनः स्पृशन्ति । अनुतिष्ठन्तीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचरणानि युवा जानीथः “एवेत् एवमेव काण्वस्य कृण्वपुत्रस्य मम परिचरणं "बोधतम् अगच्छतम् ।।

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परिं षिच्यते ।

अयं सोमो मधुंमान्वाजिनीवसू येनं वृत्रं चिकेंतथः ॥४

अयम् । वाम् । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परिं । सिच्यते ।

अयम् । सोमः । मधुंऽमान् । वाजिनीवसू इतिं वाजिनीऽवसू । येनं । वृत्रम् । चिकेंतथः ॥४

अयम् । वाम् । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयम् । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । येन । वृत्रम् । चिकेतथः ॥४

हे अश्विनौ “वां युवयोः संबन्धी “अयं “घर्मः प्रवर्ग्यं “स्तोमेन स्तोत्रेण ऋक्सामरूपेण “परि “षिच्यते आर्द्रीक्रियते । यथा युवयोस्तृप्तिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यद्वा । घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो घर्मः । स स्तोमेन स्तोतव्येन पयसा परि षिच्यते आसिच्यते वां युवयोरर्थम् । अपि च हे “वाजिनीवसू अन्नवद्धनौ “अयं “सोमः तार्तीयसवनिको “मधुमान् माधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । “येन युवां “वृत्रम् आवरकं शत्रुं “चिकेतथः हन्तव्यतया जानीथः । अयं घर्मः सोमश्चेत्युभयत्रान्वयः ।।

यद॒प्सु यद्वन॒स्पतौ॒ यदोष॑धीषु पुरुदंससा कृ॒तं ।

तेनं माविष्टमश्विना ॥५

यत् । अ॒प्ऽसु । यत् । वन॒स्पतौ॑ । यत् । ओष॑धीषु । पु॒रु॒ऽद॒ं॒स॒सा॒ । कृ॒तम् ।

तेन॑ । मा॒ । अ॒वि॒ष्ट॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥५

यत् । अप्ऽसु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुऽदंससा । कृतम् ।

तेन । मा । अविष्टम् । अश्विना ॥५

हे “पुरुदंससा बहुकर्माणावश्विनौ “अप्सु उदकेषु “यत् भेषजं “कृतं युवामकार्ष्टम् । करोतेलुङि “मन्त्रे घस' इत्यादिना च्लेर्लुक् । तथा “वनस्पतौ । वनानां पतिर्वनस्पतिः । पारस्करादित्वात् सुट् ।' उभे वनस्पत्यादिषु' इति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वम् । जातौ चेदमेकवचनम् । वनस्पतिषु वृक्षेषु “यत् च भेषजं युवामकुरुतम्। “ओषधीषु । ओषः पाक आसु धीयते इत्योषधयो व्रीह्यादयः ॥ ‘कर्मण्यधिकरणे च ' इति दधातेरधिकरणे किप्रत्ययः। दासीभारादिषु पठितत्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ‘ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ' (पा. सू. ६. ३. १३२) इति दीर्घः॥ व्रीह्यादिष्वोषधीषु च “यत् भेषजं कृतं युवामकार्ष्टम् । हे “अश्विना अश्विनौ "तेन सर्वेण भेषजेन “मा माम् “अविष्टं रक्षतम् । अवतेर्लोटि “ सिब्बहुलम्' इति बहुलग्रहणात् सिप् । तत इट् ॥ ॥३०॥

यन्ना॑सत्या भु॒र॒ण्यथो॒ यद्वा॑ देव भि॒षज्यथः॑ ।

अ॒यं वां॑ व॒त्सो म॒तिभि॒र्न विं॑धते ह॒विष्मं॑त॒ं हि गच्छं॑थः ॥६

यत् । ना॒स॒त्या॒ । भु॒र॒ण्यथः॑ । यत् । वा॒ । दे॒वा॒ । भि॒ष॒ज्यथः॑ ।

अ॒यम् । वा॒म् । व॒त्सः । म॒तिऽभिः॑ । न । वि॒न्ध॒ते॒ । ह॒विष्म॑न्तम् । हि । गच्छ॑थः ॥६

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयम् । वाम् । वत्सः । मतिऽभिः । न । विन्धते । हविष्मन्तम् । हि । गच्छथः ॥६

हे “नासत्या सत्यस्वभावावश्विनौ “यत् यौ युवां “भुरण्यथः सर्वं जगत्पोषयथः। ‘भुरण् धारणपोषणयोः' । कण्ड्वादिः । हे “देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनौ । छान्दसः सांहितिको ह्रस्वः । "यद्वा यौ च युवां “भिषज्यथः सर्वस्य प्राणिजातस्य भैषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः । ‘भिषज् चिकित्सायाम् । अयमपि कण्ड्वादिः । तौ “वां युवाम् “अयं वत्सः स्तोता “मतिभिः मननीयैः केवलैः स्तोत्रैः “न

“विन्धते न विन्दते न लभते । वर्णविकारश्छान्दसः। कुत इति चेत् उच्यते । "हविष्मन्तं हविर्भिर्युक्तं स्तोतारं “हि युवां “गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्तैः स्तोत्रैः प्रसीदथ इति भावः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे गोपयस्यासिच्यमाने ‘आ नूनम्' इत्येषानुवक्तव्या। सूत्र्यते हि – आ नूनमश्विनोर्ऋषिरिति गव्य आ सुते सिञ्चत श्रियमित्याजे' (आश्व. श्रौ. ४. ७) इति ॥

आ नू॒नम॒श्विनो॒र्ऋषि॒ः स्तोमं॑ चिकेत वा॒मया॑ ।

आ सोम॒ं मधु॑मत्तमं घ॒र्मं सिं॑चा॒दथ॑र्वणि ॥७

आ । नू॒नम् । अ॒श्विनो॑ः । ऋषि॑ः । स्तोम॑म् । चि॒के॒त॒ । वा॒मया॑ ।

आ । सोम॑म् । मधु॑मत्ऽतमम् । घ॒र्मम् । सि॒ञ्चा॒त् । अथ॑र्वणि ॥७

आ । नूनम् । अश्विनोः । ऋषिः । स्तोमम् । चिकेत । वामया ।

आ । सोमम् । मधुमत्ऽतमम् । घर्मम् । सिञ्चात् । अथर्वणि ॥७

हे अश्विनौ यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोः “अश्विनोः “स्तोमं स्तोत्रम् “ऋषिः मन्त्रद्रष्टा “वामया वननीययोत्कृष्टया बुद्ध्या “नूनम् अवश्यम् “आ “चिकेत अभिजानीयात् । कित ज्ञाने'। छान्दसो लिट् । तथा “मधुमत्तमम् अतिशयेन मधुरं “सोमं “घर्मं प्रवर्ग्यसंबन्धि घर्माख्यं हविश्च “अथर्वणि अहिंसके अग्नौ । यद्वा । अथर्वा ऋषिः । तेन निर्मथितोऽग्निः उपचारादथर्वेत्युच्यते । अथर्वणा निर्मथनं च त्वामग्ने पुष्करादधि' (ऋ. सं. ६. १६. १३) इत्यादिनिगमान्तरेऽवगम्यते । तस्मिन्नग्नौ "आ "सिञ्चात् आसिञ्चेत् प्रक्षिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ।।

आ नू॒नं र॒घुव॑र्तनिं॒ रथं॑ तिष्ठाथो अश्विना ।

आ वा॒ं स्तोमा॑ इ॒मे मम॒ नभो॒ न चुं॑च्यवीरत ॥८

आ । नू॒नम् । र॒घु॒ऽव॑र्तनिम् । रथ॑म् । ति॒ष्ठा॒थ॒ः । अ॒श्वि॒ना॒ ।

आ । वा॒म् । स्तोमा॑ः । इ॒मे । मम॑ । नभ॑ः । न । चु॒च्य॒वी॒र॒त॒ ॥८

आ । नूनम् । रघुऽवर्तनिम् । रथम् । तिष्ठाथः । अश्विना ।

आ । वाम् । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥८

हे अश्विनौ “रघुवर्तनिं लघुवर्तनं शीघ्रगमनं “रथं "नूनम् अवश्यमिदानीमेव “आ “तिष्ठाथः आतिष्ठतम् अधिरोहतम् । वालमूललघ्वलम्' इति लघोर्लकारस्य रेफः । "मम मदीयाः “इमे “स्तोमाः स्तोत्राणि “नभो “न सूर्यमिव तेजस्विनौ “वां युवाम् “आ “चुच्यवीरत आच्यवन्ते अभिगच्छन्ति । यद्वा । च्यवतिरत्र अन्तर्भावितण्यर्थः । आच्यावयन्ति युवामभिप्रापयन्ति ।।

यद॒द्य वां॑ नासत्यो॒क्थैरा॑चुच्युवी॒महि॑ ।

यद्वा॒ वाणी॑भिरश्विने॒वेत्का॒ण्वस्य॑ बोधतं ॥९

यत् । अ॒द्य । वा॒म् । ना॒स॒त्या॒ । उ॒क्थैः । आ॒ऽचु॒च्यु॒वी॒महि॑ ।

यत् । वा॒ । वाणी॑भिः । अ॒श्वि॒ना॒ । ए॒व । इत् । का॒ण्वस्य॑ । बो॒ध॒त॒म् ॥९

यत् । अद्य । वाम् । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि ।

यत् । वा । वाणीभिः । अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ॥९

हे नासत्यौ “अद्य इदानीम् “उक्थैः शस्त्रैः “यत् यथा येन प्रकारेण “वां युवाम् “आचुच्युवीमहि आगमयेम हे अश्विनौ "यद्वा यथा “वाणीभिः उक्थव्यतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिः युवामागमयेम “एवेत् एवमेव तथैव “काण्वस्य मम तदुक्थादिकं “बोधतम् अवगच्छतम् ॥

यद्वां॑ क॒क्षीवाँ॑ उ॒त यद्व्य॑श्व॒ ऋषि॒र्यद्वां॑ दी॒र्घत॑मा जु॒हाव॑ ।

पृथी॒ यद्वां॑ वै॒न्यः साद॑नेष्वे॒वेदतो॑ अश्विना चेतयेथां ॥१०

यत् । वा॒म् । क॒क्षीवा॑न् । उ॒त । यत् । विऽअ॑श्वः । ऋषिः॑ । यत् । वा॒म् । दी॒र्घऽत॑माः । जु॒हाव॑ ।

पृथी॑ । यत् । वा॒म् । वै॒न्यः । सद॑नेषु । ए॒व । इत् । अतः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । चे॒त॒ये॒था॒म् ॥१०

यत् । वाम् । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽअश्वः । ऋषिः । यत् । वाम् । दीर्घऽतमाः । जुहाव ।

पृथी । यत् । वाम् । वैन्यः । सदनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथाम् ॥१०

हे अश्विनौ “वां युवां "कक्षीवान् “ऋषिः “यत् यथा “जुहाव तुष्टाव। “उत अपि च “व्यश्वः तत्संज्ञः ऋषिश्च “यत् यथा जुहाव । “यत् यथा च "वां युवां “दीर्घतमाः ऋषिर्जुहाव । “सदनेषु यज्ञगृहे “वैन्यः वेनस्य पुत्रः “पृथी एतत्संज्ञो राजर्षिः “वां युवां “यत् यथा जुहाव तुष्टाव । “एवेत् एवमेव स्तुवतो मम “अतः इदं स्तोत्रम् । इदंशब्दात् द्वितीयार्थे तसिः । हे अश्विनौ “चेतयेथां जानीतम् ॥ ॥ ३१ ॥ ।

या॒तं छ॑र्दि॒ष्पा उ॒त नः॑ प॒रस्पा भू॒तं ज॑ग॒त्पा उ॒त न॑स्तनू॒पा ।

व॒र्तिस्तो॒काय॒ तन॑याय यातं ॥११

या॒तम् । छ॒र्दिः॒ऽपौ । उ॒त । नः॒ । प॒रः॒ऽपा । भू॒तम् । ज॒ग॒त्ऽपौ । उ॒त । नः॒ । त॒नू॒ऽपा ।

व॒र्तिः । तो॒काय॑ । तन॑याय । या॒त॒म् ॥११

यातम् । छर्दिःऽपौ । उत । नः । परःऽपा । भूतम् । जगत्ऽपौ । उत । नः । तनूऽपा ।

वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातम् ॥११

हे अश्विनौ “छर्दिष्पौ । छर्दिरिति गृहनाम । तस्यास्मदीयस्य पालको सन्तौ युवां "यातम् आगच्छतम् । "उत अपि च “नः अस्माकं “परस्पा परमतिशयेन पालकौ “भूतं भवतम् । पारस्करादित्वात्सुट् । तथा “जगत्पौ सर्वस्य जगतो जङ्गमस्य प्राणिजातस्यास्मदीयस्य पालकौ भवतम् । “उत अपि च “नः अस्माकं “तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकौ भवतम् । एतत्सर्वार्थं “तोकाय तोकस्य पुत्रस्य “तनयाय तनयस्य पौत्रस्य चास्मदीयस्य “वर्तिः गृहं यातं गच्छतम् ॥

यदिंद्रेंण स॒रथं॑ या॒थो अ॑श्विना॒ यद्वा॑ वा॒युना॒ भव॑थ॒: समो॑कसा ।

यदा॑दि॒त्येभि॑र्ऋ॒भुभि॑: स॒जोष॑सा॒ यद्वा॒ विष्णो॑र्वि॒क्रम॑णेषु॒ तिष्ठ॑थः ॥१२

यत् । इन्द्रें॑ण । स॒ऽरथ॑म् । या॒थः । अ॒श्वि॒ना॒ । यत् । वा॒ । वा॒युना॑ । भव॑थः । सम्ऽओ॑कसा ।

यत् । आ॒दि॒त्येभि॑: । ऋ॒भुऽभि॑: । स॒ऽजोष॑सा । यत् । वा॒ । विष्णो॑: । वि॒ऽक्रम॑णेषु । तिष्ठ॑थः ॥१२

यत् । इन्द्रेण । सऽरथम् । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । सम्ऽओकसा ।

यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु । तिष्ठथः ॥१२

हे अश्विनौ “इन्द्रेण सह "सरथं समानमेकं रथमास्थाय “यत् यदि "याथः गच्छथः । “यद्वा यदि वा "वायुना सह "समोकसा समाननिवासौ “भवथः । “यत् यदि वा "आदित्येभिः अदितिपुत्रैर्मित्रादिभिः “ऋभुभिः च “सजोषसा सह प्रीयमाणौ वर्तेथे । यद्वा यदि वा “विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्रान्तेषु त्रिषु लोकेषु "तिष्ठथः । अतः सर्वस्मादपि स्थानादागच्छतमिति शेषः ॥

यद॒द्याश्विना॑व॒हं हु॒वेय॒ वाज॑सातये ।

यत्पृ॒त्सु तु॒र्वणे॒ सह॒स्तच्छ्रेष्ठ॑म॒श्विनो॒रव॑: ॥१३

यत् । अ॒द्य । अ॒श्विनौ॑ । अ॒हम् । हु॒वेय॑ । वाज॑ऽसातये ।

यत् । पृ॒त्ऽसु । तु॒र्वणे॑ । सह॑: । तत् । श्रेष्ठ॑म् । अ॒श्विनो॑: । अव॑: ॥१३

यत् । अद्य । अश्विनौ । अहम् । हुवेय । वाजऽसातये ।

यत् । पृत्ऽसु । तुर्वणे । सहः । तत् । श्रेष्ठम् । अश्विनोः । अवः ॥१३

“यत् यदा "अहम् “अश्विनौ “वाजसातये संग्रामार्थं “हुवेय आह्वयेय “अद्य इदानीं तावागच्छतमिति शेषः । “पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु “तुर्वणे शत्रूणां हिंसने “यत् “सहः शत्रूणामभिभवितृ रक्षणम् “अश्विनोः “तत् “अवः रक्षणं "श्रेष्ठं प्रशस्यतमम् । अतस्तावाह्वयामीति भावः ॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।

इमे सोमासो अधि तुर्वशे यदाविमे कण्वेषु वामथ ॥१४

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । इमा । हव्यानि । वाम् । हिता ।

इमे । सोमासः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कण्वेषु । वाम् । अथ ॥१४

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । इमा । हव्यानि । वाम् । हिता ।

इमे । सोमासः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कण्वेषु । वाम् । अथ ॥१४

हे अश्विनौ “नूनम् अवश्यम् “आ "यातम् आगच्छतम् । “इमा इमानि पुरोवर्तीनि “हव्यानि हवींषि “वां युवाभ्यां “हिता हितानि । यद्वा । युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । "इमे च “सोमासः सोमाः “तुर्वशे “यदौ च वर्तमानाः। वां युवाभ्यां युवयोरर्थे संस्कृता वा । अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः । “अथ अपि च “कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मासु च "इमे सोमाः "वां युवाभ्यां दत्ताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।

तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥१५

यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजम् ।

तेन । नूनम् । विऽमदाय । प्रऽचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतम् ॥१५

यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजम् ।

तेन । नूनम् । विऽमदाय । प्रऽचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतम् ॥१५

हे नासत्यावश्विनौ “पराके दूरदेशे "अर्वाके समीपे च “यत् युवयोः संबन्धि “भेषजं रोगोपशमनकारणम् “अस्ति “तेन भेषजेन सहितं “छर्दिः गृहं हे “प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनौ “विमदाय । लुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेवर्षये "वत्साय “नूनम् अवश्यं प्रयच्छतम् ॥ ॥ ३२ ॥

अभुत्स्यु प्र देव्या साकं वाचाहमश्विनोः ।

व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥१६

अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकम् । वाचा । अहम् । अश्विनोः ।

वि । आवः । देवि । आ । मतिम् । वि । रातिम् । मर्त्येभ्यः ॥१६

अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकम् । वाचा । अहम् । अश्विनोः ।

वि । आवः । देवि । आ । मतिम् । वि । रातिम् । मर्त्येभ्यः ॥१६

“अश्विनोः संबन्धिन्या “देव्या द्योतमानया “वाचा स्तुतिरूपया “साकं सह “अहं “प्र “अभुत्सि प्रबुद्धोऽस्मि । “उ इति पूरणः । हे “देवि द्योतमान उषः त्वं च “मतिं मया कृतां स्तुतिम् “आ अभिलक्ष्य “व्यावः तमांसि विवृणु अपगमय । प्रकाशयेत्यर्थः । वृणोतेश्छान्दसे लुङि ‘मन्त्रे घस *इत्यादिना च्लेर्लुक् । 'छन्दस्यपि दृश्यते' इत्याडागमः । अपि च "मर्त्येभ्यः मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं "रातिं धनं "वि आवः प्रकाशय ॥*

प्र बोधयोषो अ॒श्विना॒ प्र दे॑वि सूनृते महि ।

प्र य॑ज्ञहोतरानु॒षक्प्र मदा॑य॒ श्रवो॑ बृ॒हत् ॥१७

प्र । बो॒ध॒य॒ । उ॒ष॒ः । अ॒श्विना॑ । प्र । दे॒वि॒ । सू॒नृ॒ते॒ । म॒हि॒ ।

प्र । य॒ज्ञ॒ऽहो॒त॒ः । आ॒नु॒षक् । प्र । मदा॑य । श्रवः॑ । बृ॒हत् ॥१७

प्र । बोधय । उषः । अश्विना । प्र । देवि । सूनृते । महि ।

प्र । यज्ञऽहोतः । आनुषक् । प्र । मदाय । श्रवः । बृहत् ॥१७

हे "उषः अश्विनौ देवौ “प्र “बोधय अस्मत्स्तोत्रस्य श्रवणार्थम् । हे “देवि दानादिगुणयुक्ते हे "सूनृते सुष्ठु नेत्रि हे "महि महति इत्थंमहाभागा त्वमश्विनौ "प्र बोधय । हे “यज्ञहोतः यज्ञानां यष्टव्यानां देवानामाह्वातर्होतर्वा “आनुषक् अनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनौ स्तुतिभिः "प्र बोधय। तथा “मदाय अश्विनोर्मदोत्पादनार्थं "बृहत् महत् “श्रवः श्रवणीयं सोमलक्षणमन्नमस्माभिः कल्पितम् ॥

यदु॑षो॒ यासि॑ भा॒नुना॒ सं सूर्ये॑ण रोचसे ।

आ ह॒यम॒श्विनो॒ रथो॑ व॒र्तिर्या॑ति नृ॒पाय्य॑ं ॥१८

यत् । उ॒ष॒ः । यासि॑ । भा॒नुना॑ । सम् । सूर्ये॑ण । रो॒च॒से॒ ।

आ । ह॒ । अ॒यम् । अ॒श्विनो॑ः । रथ॑ः । व॒र्तिः । या॒ति॒ । नृ॒ऽपाय्य॑म् ॥१८

यत् । उषः । यासि । भानुना । सम् । सूर्येण । रोचसे ।

आ । ह । अयम् । अश्विनोः । रथः । वर्तिः । याति । नृऽपाय्यम् ॥१८

हे "उषः “भानुना दीप्त्या सह “यत् यदा “यासि गच्छसि तदानीं “सूर्येण “सं “रोचसे सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन् समये “अश्विनोः "अयं “रथः "नृपाय्यं यत् नृभिर्नेतृभिर्ऋत्विग्भिः पालनीयं "वर्तिः यज्ञगृहम् "आ “याति "ह आगच्छति खलु ॥

यदापींतासो अं॒शवो॒ गावो॒ न दु॒ह्र ऊधंभिः ।

यद्वा॒ वाणी॒रनूंषत॒ प्र दें॒व॒यंतों अ॒श्विनां ॥१९

यत् । आऽपींतासः । अं॒शवः॑ । गावः॑ । न । दु॒ह्रे । ऊधंऽभिः ।

यत् । वा॒ । वाणीः॑ । अनूंषत । प्र । दे॒व॒ऽयन्तः॑ । अ॒श्विनां ॥१९

यत् । आऽपीतासः । अंशवः । गावः । न । दुह्रे । ऊधऽभिः ।

यत् । वा । वाणीः । अनूषत । प्र । देवऽयन्तः । अश्विना ॥१९

“यत् यदा “आपीतासः आ समन्तात् पीतवर्णाः “अंशवः सोमलताः “ऊधभिः “गावो “न गाव इव “दुहे रसं दुहते । ‘लोपस्त आत्मनेपदेषु' इति तलोपः । ‘बहुलं छन्दसि' इति रुडागमः । “यद्वा यदा च "देवयन्तः देवान् कामयमाना ऋत्विजः “वाणीः वाचः स्तुतीः “अनूषत अस्तुवन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदाश्विनौ देवौ प्रावतं प्ररक्षतम् ॥

प्र द्यु॒म्नाय॒ प्र शवं॑से॒ प्र नृ॒षाह्यां॑य॒ शर्मं॑णे ।

प्र दक्षांय प्रचेतसा ॥२०

प्र । द्यु॒म्नायं । प्र । शवं॑से । प्र । नृ॒ऽसह्यां॑य । शर्मं॑णे ।

प्र । दक्षांय । प्र॒ऽचे॒त॒सा॒ ॥२०

प्र । द्युम्नाय । प्र । शवसे । प्र । नृऽसह्याय । शर्मणे ।

प्र । दक्षाय । प्रऽचेतसा ॥२०

“प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनौ “द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय यशसे वा। तादर्थ्ये चतुर्थी । द्युम्नार्थमस्मान् प्ररक्षतम् । “शवसे बलाय च प्ररक्षतम् । नृषह्याय नृभिः सोढव्याय “शर्मणे सुखाय च प्ररक्षतम् । “दक्षाय वृद्ध्यर्थं प्ररक्षतम् । यद्वा । द्युम्नायेत्यादौ ‘क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यम्' इति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । द्युम्नादीन्यस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

यन्नू॒नं धी॒भिरं॑श्विना पि॒तुर्योनां नि॒षीदं॑थः ।

यद्वां सु॒म्नेभिं॑रुक्थ्या ॥२१

यत् । नू॒नम् । धी॒भिः । अ॒श्वि॒ना॒ । पि॒तुः । योनां । नि॒ऽसीदं॑थः ।

यत् । वा॒ । सु॒म्नेभिः॑ । उ॒क्थ्या॒ ॥२१

यत् । नूनम् । धीभिः । अश्विना । पितुः । योना । निऽसीदथः ।

यत् । वा । सुम्नेभिः । उक्थ्या ॥२१

हे अश्विनौ "पितुः पालयितुर्द्युलोकस्य संबन्धिनि “योना योनौ स्थाने “यत् यदि “धीभिः कर्मभिः सह “निषीदथः निवसथः । “यद्वा यदि वा हे “उक्थ्या उक्थ्यौ प्रशस्यौ “सुम्नेभिः सुम्नैः सुखैः सह निवसथः । तदास्माभिः स्तुतौ सन्तावागच्छतमिति शेषः । अथवा । पितुः पालयितुर्यजमानस्य संबन्धिनि योनौ यज्ञगृहे धीभिः स्तुतिभिः सार्धं यदि निवसथः यदि च सुम्नैः सुखकरैर्हविर्भिश्च सह निवसथः तर्ह्यागच्छतम् । “नूनम् इति पदपूरणः । उक्तं च यास्केन- अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे' (निरु. १. ७) इति ॥ ॥ ३३ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१०

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९ सूक्तं ८.१० सूक्तं ८.११ →
प्रगाथो (घौरः) काण्वः।

दे. अश्विनौ । १ बृहती, २ मध्येज्योतिः (पिंगलमतेन – शंकुमती), ४ आस्तारपङ्क्तिः, ५-६ प्रगाथः (५ बृहती, ६ सतोबृहती)

यत्स्थो दीर्घप्रसद्मनि यद्वादो रोचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥१॥

यद्वा यज्ञं मनवे सम्मिमिक्षथुरेवेत्काण्वस्य बोधतम् ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुव इन्द्राविष्णू अश्विनावाशुहेषसा ॥२॥

त्या न्वश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता ।

ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्याप्यम् ॥३॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे सन्ति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥४॥

यदद्याश्विनावपाग्यत्प्राक्स्थो वाजिनीवसू ।

यद्द्रुह्यव्यनवि तुर्वशे यदौ हुवे वामथ मा गतम् ॥५॥

यदन्तरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना ॥६॥

सायणभाष्यम्

'यत्स्थः' इति षड्टचं पञ्चमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्यार्षमाश्विनम् । आद्या बृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप् 'यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः' (अनु. ९. ८) इत्युक्तलक्षणसद्भावात् । तृतीयानुष्टुप चतुर्थी आस्तारपङ्क्तिः । 'अन्त्यौ चेदास्तारपङ्क्तिः ' (अनु. ८. ७) इति हि तल्लक्षणम् । पञ्चमी बृहती षष्ठी सतोबृहती। तथा चानुक्रान्तं यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्यद्बृहती मध्येज्योतिरनुष्टुबास्तारपङ्क्तिः प्रगाथः' इति । प्रातरनुवाकाश्विने क्रतो बार्हते छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्र्यते हि- द्युम्नी वां यत्स्थ इति बार्हतम्' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

यत्स्थो दी॒र्घप्र॑सद्मनि॒ यद्वा॒दो रो॑च॒ने दि॒वः ।

यद्वा॑ समु॒द्रे अध्याकृ॑ते गृ॒हेऽत॒ आ या॑तमश्विना ॥१

यत् । स्थः । दी॒र्घऽप्र॑सद्मनि । यत् । वा॒ । अ॒दः । रो॒च॒ने । दि॒वः ।

यत् । वा॒ । स॒मु॒द्रे । अधि॑ । आऽकृ॑ते । गृ॒हे । अतः॑ । आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसद्मनि । यत् । वा । अदः । रोचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातम् । अश्विना ॥१

हे अश्विनौ "दीर्घप्रसद्मनि । प्रसीदन्ति एषु देवा इति प्रसद्मानो यज्ञगृहाः। दीर्घा आयताः प्रसद्मानो यस्मिन् तस्मिँल्लोके “यत् यदि “स्थः भवथः वर्तेथे । “यद्वा यदि वा "अदः अमुष्मिन् “दिवः द्युलोकस्य संबन्धिनि “रोचने रोचमाने स्थाने भवथः । “यद्वा यदि वा समुद्रे अन्तरिक्षे । समुद्द्रवन्त्यस्मादाप इति समुद्रमन्तरिक्षम् । तस्मिन् । “आकृते निर्मिते “गृहे अधिवसथः । “अतः त्रितयादपि स्थानात् हे अश्विनौ “आ "यातम् आगच्छतम् ॥

यद्वा॑ य॒ज्ञं मन॑वे सम्मिमि॒क्षथु॑रे॒वेत्का॒ण्वस्य॑ बोधतं ।

बृह॒स्पतिं॒ विश्वा॑न्दे॒वाँ अ॒हं हु॑व॒ इंद्रा॒विष्णू॑ अ॒श्विना॑वाशु॒हेष॑सा ॥२

यत् । वा॒ । य॒ज्ञम् । मन॑वे । स॒म्ऽमि॒मि॒क्षथुः॑ । ए॒व । इत् । का॒ण्वस्य॑ । बो॒ध॒त॒म् ।

बृह॒स्पति॑म् । विश्वा॑न् । दे॒वान् । अ॒हम् । हु॒वे॒ । इन्द्रा॒विष्णू॒ इति॑ । अ॒श्विनौ॑ । आ॒शु॒ऽहेष॑सा ॥२

यत् । वा । यज्ञम् । मनवे । सम्ऽमिमिक्षथुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ।

बृहस्पतिम् । विश्वान् । देवान् । अहम् । हुवे । इन्द्राविष्णू इति । अश्विनौ । आशुऽहेषसा ॥२

हे अश्विनौ “यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण "मनवे प्रजापतये यजमानाय "यज्ञं "संमिमिक्षथुः संसिक्तवन्तौ युवां कृतवन्तौ "एवेत् एवमेव “काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं “बोधतम् अवगच्छतम् । अपि च "बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं “विश्वान् सर्वान् मित्रादीन् “देवान् च “इन्द्राविष्णू च "आशुहेषसा शीघ्राश्वौ । यद्वा । 'हेषृ शब्दे'। शीघ्रं सर्वत्र शब्द्यमानौ स्तूयमानौ “अश्विनौ च "अहं “हुवे आह्वये ॥

त्या न्व१॒श्विना॑ हुवे सु॒दंस॑सा गृ॒भे कृ॒ता ।

ययो॒रस्ति॒ प्र णः॑ स॒ख्यं दे॒वेष्वध्याप्य॑म् ॥३

त्या । नु । अ॒श्विना॑ । हु॒वे॒ । सु॒ऽदंस॑सा । गृ॒भे । कृ॒ता ।

ययोः॑ । अस्ति॑ । प्र । न॒ः । स॒ख्यम् । दे॒वेषु॑ । अधि॑ । आप्य॑म् ॥३

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता ।

ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यम् । देवेषु । अधि । आप्यम् ॥३

"त्या त्यौ पूर्वोक्तगुणावश्विनौ “नु क्षिप्रम् अहम् “हुवे आह्वयामि । कीदृशौ । “सुदंससा शोभनकर्माणौ “गृभे ग्रहे ग्रहणायास्माभिर्दत्तानां हविषां स्वीकरणायास्मभ्यं धनदानाय वा “कृता कृतौ प्रादुर्भूतौ “देवेषु मध्ये । अधिः सप्तम्यर्थानुवादी । "ययोः अश्विनोः "आप्यम् आप्तव्यं “नः अस्माकं “सख्यं सखित्वं “प्र “अस्ति प्रभवति उत्कर्षेण वर्तते तौ हुव इत्यन्वयः ।।

ययो॒रधि॒ प्र य॒ज्ञा अ॑सू॒रे संति॑ सू॒रयः॑ ।

ता य॒ज्ञस्या॑ध्व॒रस्य॒ प्रचे॑तसा स्व॒धाभि॒र्या पिब॑तः सो॒म्यं मधु॑ ॥४

ययोः॑ । अधि॑ । प्र । य॒ज्ञाः । अ॒सू॒रे । सन्ति॑ । सू॒रयः॑ ।

ता । य॒ज्ञस्य॑ । अ॒ध्व॒रस्य॑ । प्रऽचे॑तसा । स्व॒धाभिः॑ । या । पिब॑तः । सो॒म्यम् । मधु॑ ॥४

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । सन्ति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रऽचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबतः । सोम्यम् । मधु ॥४

"ययोः अश्विनोः “अधि उपरि "यज्ञाः ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः “प्र “सन्ति प्रभवन्ति । छिन्नस्य यज्ञशिरसोऽश्विभ्यां संधानात् । तथा च यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत' इत्युपक्रम्य तैत्तिरीयकं -- 'तावेतद्यज्ञशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यते यज्ञस्य निष्कृत्यै ' (तै. सं. ६. ४. ९. १) इति । “असूरे स्तोतृरहितेऽपि देशे ययोश्च “सूरयः स्तोतारः सन्ति तावश्विनौ “अध्वरस्य हिंसाप्रत्यवायरहितस्य “यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः “प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारौ “स्वधाभिः बलहेतुभिः स्तुतिभिराह्वयामीति शेषः । “या यावश्विनौ “सोम्यं सोममयं “मधु मधुरं सोमरसं “पिबतः ।।

यद॒द्याश्वि॑ना॒वपा॒ग्यत्प्राक्स्थो वा॑जिनीवसू ।

यद्द्रु॒ह्यव्यन॑वि तु॒र्वशे॒ यदौ॑ हु॒वे वा॒मथ॒ मा ग॑तं ॥५

यत् । अ॒द्य । अ॒श्वि॒नौ॒ । अपा॑क् । यत् । प्राक् । स्थः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू ।

यत् । द्रु॒ह्यवि॑ । अन॑वि । तु॒र्वशे॑ । यदौ॑ । हु॒वे । वा॒म् । अथ॑ । मा॒ । आ । ग॒त॒म् ॥५

यत् । अद्य । अश्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

यत् । द्रुह्यवि । अनवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वाम् । अथ । मा । आ । गतम् ॥५

हे “अश्विनौ “अद्य इदानीं “यत् यदि “अपाक् प्रतीच्यां दिशि “स्थः भवथः वर्तेथे । हे “वाजिनीवसू अन्नवद्धनौ “यत् यदि “प्राक् प्राच्यां दिशि स्थः भवथः। “यत् यदि वा द्रुह्युप्रभृतिषु चतुर्षु स्तोतृषु संनिहितौ भवथः । एवं सर्वत्र संनिहितौ “वां युवां “हुवे अहमाह्वयामि । “अथ अनन्तरमेव “मा माम् “आ “गतम् आगच्छतम् ॥

यद॒ंतरि॑क्षे॒ पत॑थः पुरुभुजा॒ यद्वे॒मे रोद॑सी॒ अनु॑ ।

यद्वा॑ स्व॒धाभि॑रधि॒तिष्ठ॑थो॒ रथ॒मत॒ आ या॑तमश्विना ॥६

यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । पत॑थः । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ । यत् । वा॒ । इ॒मे इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । अनु॑ ।

यत् । वा॒ । स्व॒धाभिः॑ । अ॒धि॒ऽतिष्ठ॑थः । रथ॑म् । अतः॑ । आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥६

यत् । अन्तरिक्षे । पतथः । पुरुऽभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथम् । अतः । आ । यातम् । अश्विना ॥६

हे पुरुभुजा बहूनां पालयितारौ बहुलहविषो भोक्तारौ वा "यत् यदि “अन्तरिक्षे “पतथः गच्छथः । “यद्वा यदि वा “इमे “रोदसी द्यावापृथिव्यौ अनुलक्ष्य गच्छथः । “यद्वा यदि वा “स्वधाभिः आत्मीयैस्तेजोभिर्बलैर्वा सार्धं “रथम् “अधितिष्ठथः रथे उपविशथः। ‘अधिशीङ्स्थासाम्' इत्याधारस्य कर्मसंज्ञा । “अतः सर्वस्मात् स्थानात् हे अश्विनौ “आ "यातम् आगच्छतम् ॥ ॥३४॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.११

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.१०

सूक्तं ८.११

सूक्तं ८.१२ →

वत्सः काण्वः।

दे. अग्निः । गायत्री, १ प्रतिष्ठा, २ वर्धमाना, १० त्रिष्टुप् ।

त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वा ।

त्वं यज्ञेष्वीड्यः ॥१॥

त्वमसि प्रशस्यो विदथेषु सहन्त्य ।

अग्ने रथीरध्वराणाम् ॥२॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः ।

अदेवीरग्ने अरातीः ॥३॥

अन्ति चित्सन्तमह यज्ञं मर्तस्य रिपोः ।

नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे ।

विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये ।

अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्थात् ।

अग्ने त्वांकामया गिरा ॥७॥

पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः ।

समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

समत्स्वग्निमवसे वाजयन्तो हवामहे ।

वाजेषु चित्रराधसम् ॥९॥

प्रत्नो हि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि ।

स्वां चाग्ने तन्वं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥१०॥

सायणभाष्यम्

‘ त्वमग्ने ' इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं कण्वगोत्रस्य वत्सस्यार्षमाग्नेयम् । आद्या प्रतिष्ठागायत्री अष्टकसप्तकषट्कोपेतत्वात् । द्वितीया वर्धमाना षट्कसप्तकाष्टकोपेतत्वात् । तथा चोक्तं-’ षट्कसप्तकाष्टकैर्वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठा ' (पि. सू. ३. १४-१५) इति। दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथा चानुक्रान्तं-- त्वमग्ने दश वत्स आग्नेये गायत्रेऽन्त्या त्रिष्टुबाद्या प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमाना ' इति । प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तम् । सूत्र्यते हि- त्वमग्ने व्रतपा इत्युत्तमामुद्धरेत् ' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति । व्रातपत्यामाद्यानुवाक्या। सूत्रितं च--- ‘ त्वमग्ने व्रतपा असि यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि ' (आश्व. श्रौ. ३. १३) इति ।

त्वमंग्ने व्रत॒पा अंसि दे॒व आ मर्त्ये॒ष्वा ।

त्वं य॒ज्ञेष्वीड्यः॑ ॥१

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । व्र॒त॒ऽपाः । अ॒सि॒ । दे॒वः । आ । मर्त्ये॑षु । आ ।

त्वम् । य॒ज्ञेषु॑ । ईड्यः॑ ॥१

त्वम् । अग्ने । व्रतऽपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ ।

त्वम् । यज्ञेषु । ईड्यः ॥१

हे “अग्ने “देवः द्योतमानः “त्वं “मर्त्येष्वा मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये "व्रतपाः “असि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणात् "यज्ञेषु “त्वम् "ईड्यः स्तुत्योऽसि ॥

त्वम॑सि प्र॒शस्यो॑ वि॒दथे॑षु सहंत्य ।

अग्ने॑ र॒थीर॑ध्व॒राणा॑ं ॥२

त्वम् । अ॒सि॒ । प्र॒ऽशस्यः॑ । वि॒दथे॑षु । स॒ह॒न्त्य॒ ।

अग्ने॑ । र॒थीः । अ॒ध्व॒राणा॑म् ॥२

त्वम् । असि । प्रऽशस्यः । विदथेषु । सहन्त्य ।

अग्ने । रथीः । अध्वराणाम् ॥२

हे “सहन्त्य शत्रूणामभिभवितः “अग्ने “विदथेषु यज्ञेषु “त्वं प्रशस्यः स्तुत्यः “असि । “अध्वराणां यागानां “रथीः नेता च भवसि ॥

स त्वम॒स्मदप॒ द्विषो॑ युयो॒धि जा॑तवेदः ।

अदे॑वीरग्ने॒ अरा॑तीः ॥३

सः । त्वम् । अ॒स्मत् । अप॑ । द्विषः॑ । यु॒यो॒धि । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ ।

अदे॑वीः । अ॒ग्ने॒ । अरा॑तीः ॥३

सः । त्वम् । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातऽवेदः ।

अदेवीः । अग्ने । अरातीः ॥३

हे “जातवेदः जातानां वेदितः “अग्ने “सः पूर्वोक्तगुणः “त्वम् “अस्मत् अस्मत्तः “द्विषः द्वेष्टॄञ्छत्रून् “अप “युयोधि पृथक्कुरु । “अदेवीः आसुरीः "अरातीः शत्रुसेनाश्च पृथक्कुरु ॥

अंति॑ चि॒त्संत॒मह॑ य॒ज्ञं मर्त॑स्य रि॒पोः ।

नोप॑ वेषि जातवेदः ॥४

अन्ति॑ । चि॒त् । सन्त॑म् । अह॑ । य॒ज्ञम् । मर्त॑स्य । रि॒पोः ।

न । उप॑ । वे॒षि॒ । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ ॥४

अन्ति । चित् । सन्तम् । अह । यज्ञम् । मर्तस्य । रिपोः ।

न । उप । वेषि । जातऽवेदः ॥४

हे "जातवेदः “अन्ति “चित् अन्तिकेऽपि “सन्तं भवन्तं समीपे विद्यमानमपि “रिपोः अस्मच्छत्रोः “मर्तस्य मनुष्यस्य “यज्ञं “नोप "वेषि । अहशब्दोऽवधारणे । नैव कामयसे ।

मर्ता॒ अम॑र्त्यस्य ते॒ भूरि॒ नाम॑ मनामहे ।

विप्रा॑सो जा॒तवे॑दसः ॥५

मर्ताः॑ । अम॑र्त्यस्य । ते॒ । भूरि॑ । नाम॑ । म॒ना॒म॒हे॒ ।

विप्रा॑सः । जा॒तऽवे॑दसः ॥५

मर्ताः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे ।

विप्रासः । जातऽवेदसः ॥५

“मर्ताः मनुष्याः “विप्रासः मेधाविनो वयं हे अग्ने “जातवेदसः जातानां वेदितुः “अमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य “भूरि विस्तृतं "नाम स्तोत्रं “मनामहे जानीमः । कुर्म इति यावत् ॥ ॥ ३५ ॥

विप्रं॒ विप्रा॒सोऽव॑से दे॒वं मर्ता॑स ऊ॒तये॑ ।

अ॒ग्निं गी॒र्भिर्ह॑वामहे ॥६

विप्र॑म् । विप्रा॑सः । अव॑से । दे॒वम् । मर्ता॑सः । ऊ॒तये॑ ।

अ॒ग्निम् । गीः॒ऽभिः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥६

विप्रम् । विप्रासः । अवसे । देवम् । मर्तासः । ऊतये ।

अग्निम् । गीःऽभिः । हवामहे ॥६

“विप्रासः मेधाविनः “मर्तासः मर्ता मनुष्या वयं “विप्रं मेधाविनं “देवं दानादिगुणयुक्तम् “अग्निम् “अवसे हविर्भिस्तर्पयितुम् “ऊतये अस्माकं रक्षणार्थं च “गीर्भिः स्तुतिभिः "हवामहे आह्वयामहे ।। ।

आ ते॑ व॒त्सो मनो॑ यमत्पर॒माच्चि॑त्स॒धस्था॑त् ।

अग्ने॒ त्वांका॑मया गि॒रा ॥७

आ । ते॒ । व॒त्सः । मनः॑ । य॒म॒त् । प॒र॒मात् । चि॒त् । स॒धऽस्थां॑त् ।

अग्नें॑ । त्वाम्ऽकां॑मया । गि॒रा ॥७

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधऽस्थात् ।

अग्ने । त्वाम्ऽकामया । गिरा ॥७

हे "अग्ने "वत्सः ऋषिः "ते तव "मनः "परमाच्चित् उत्कृष्टादपि "सधस्थात् सहस्थानात् द्युलोकात् "आ "यमत् आयमयति । केन साधनेन । "त्वांकामया त्वामभिलषन्त्या "गिरा स्तुत्या ॥

पु॒रु॒त्रा हि स॒दृङ्ङसि॒ विशो॒ विश्वा॒ अनुं॑ प्र॒भुः ।

स॒मत्सुं॑ त्वा हवामहे ॥८

पु॒रु॒ऽत्रा । हि । स॒ऽदृङ् । असिं॑ । विशः॑ । विश्वाः॑ । अनुं॑ । प्र॒ऽभुः ।

स॒मत्ऽसुं॑ । त्वा॒ । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥८

पुरुऽत्रा । हि । सऽदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रऽभुः ।

समत्ऽसु । त्वा । हवामहे ॥८

हे अग्ने "पुरुत्रा "हि बहुषु देशेषु त्वं "सदृङ्ङसि समानं द्रष्टा भवसि । अत एव "विश्वाः सर्वाः "विशः प्रजा अनुलक्ष्य "प्रभुः ईश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां "समत्सु संग्रामेषु रक्षणार्थं हवामहे आह्वयामहे ॥

स॒मत्स्व॒ग्निमवं॑से वाज॒यन्तों॑ हवामहे ।

वाजें॑षु चि॒त्ररां॑धसं ॥९

स॒मत्ऽसुं॑ । अ॒ग्निम् । अवं॑से । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

वाजें॑षु । चि॒त्रऽरां॑धसम् ॥९

समत्ऽसु । अग्निम् । अवसे । वाजऽयन्तः । हवामहे ।

वाजेषु । चित्रऽराधसम् ॥९

"समत्सु सहमदनेषु संग्रामेषु "वाजयन्तः बलमिच्छन्तो वयम् "अवसे रक्षणार्थम् "अग्नि हवामहे । कीदृशम् । "वाजेषु संग्रामेषु "चित्रराधसं चायनीयधनम् ॥

प्र॒त्नो हि क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॒ होता॒ नव्य॑श्च॒ सत्सि॑ ।

स्वां चा॑ग्ने त॒न्वं॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च॒ सौभ॑ग॒मा य॑जस्व ॥१०

प्र॒त्नः । हि । क॒म् । ईड्यः॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । स॒नात् । च॒ । होता॑ । नव्यः॑ । च॒ । सत्सि॑ ।

स्वाम् । च॒ । अ॒ग्ने॒ । त॒न्व॑म् । पि॒प्रय॑स्व । अ॒स्मभ्य॑म् । च॒ । सौभ॑गम् । आ । य॒ज॒स्व॒ ॥१०

प्रत्नः । हि । कम् । ईड्यः । अध्वरेषु । सनात् । च । होता । नव्यः । च । सत्सि ।

स्वाम् । च । अग्ने । तन्वम् । पिप्रयस्व । अस्मभ्यम् । च । सौभगम् । आ । यजस्व ॥१०

हे अग्ने “अध्वरेषु यज्ञेषु “ईड्यः स्तुत्यस्त्वं “प्रत्नो “हि चिरंतनः खलु भवसि। “कम् इति पूरकः । तथा “सनात् चिरकालादारभ्य “होता देवानामाह्वाता “च सन् “नव्यः स्तुत्यः “च सन् “सत्सि यज्ञेषु निषीदसि । हे “अग्ने देवानां हविर्वहंस्त्वं “स्वां “च “तन्वम् आत्मीयं च शरीर “पिप्रयस्व त्वदीयेन हविर्भागेन तर्पय । “अस्मभ्यं स्तोतृभ्यश्च “सौभगं सुभगत्वं “च “आ “यजस्व प्रदेहि । सुभगशब्दाद्भावार्थे ‘सुभगान्मन्त्रे' इति उद्गात्रादिषु पाठात् अञ्प्रत्ययः ॥ ॥ ३६ ।।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पञ्चमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

टिप्पणी

वत्सोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/vatsa.htm)

वात्सम् (https://sa.wikisource.org/s/2exz)

वात्से द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2ey0)

८.११.७ आ ते वत्सो मनो यमत् इति

आ ते वत्सो मनो यमदाग्निरगामीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे शांश्रौसू १२.११.१६ (https://sa.wikisource.org/s/149f)

मण्डल ८

सूक्तं ८.१	सूक्तं ८.२१	सूक्तं ८.४१	सूक्तं ८.६१	सूक्तं ८.८१	
सूक्तं ८.२	सूक्तं ८.२२	सूक्तं ८.४२	सूक्तं ८.६२	सूक्तं ८.८२	
सूक्तं ८.३	सूक्तं ८.२३	सूक्तं ८.४३	सूक्तं ८.६३	सूक्तं ८.८३	
सूक्तं ८.४	सूक्तं ८.२४	सूक्तं ८.४४	सूक्तं ८.६४	सूक्तं ८.८४	
सूक्तं ८.५	सूक्तं ८.२५	सूक्तं ८.४५	सूक्तं ८.६५	सूक्तं ८.८५	
सूक्तं ८.६	सूक्तं ८.२६	सूक्तं ८.४६	सूक्तं ८.६६	सूक्तं ८.८६	
सूक्तं ८.७	सूक्तं ८.२७	सूक्तं ८.४७	सूक्तं ८.६७	सूक्तं ८.८७	
सूक्तं ८.८	सूक्तं ८.२८	सूक्तं ८.४८	सूक्तं ८.६८	सूक्तं ८.८८	
सूक्तं ८.९	सूक्तं ८.२९	सूक्तं ८.४९	सूक्तं ८.६९	सूक्तं ८.८९	
सूक्तं ८.१०	सूक्तं ८.३०	सूक्तं ८.५०	सूक्तं ८.७०	सूक्तं ८.९०	सूक्तं ८.१०१
सूक्तं ८.११	सूक्तं ८.३१	सूक्तं ८.५१	सूक्तं ८.७१	सूक्तं ८.९१	सूक्तं ८.१०२
सूक्तं ८.१२	सूक्तं ८.३२	सूक्तं ८.५२	सूक्तं ८.७२	सूक्तं ८.९२	सूक्तं ८.१०३
सूक्तं ८.१३	सूक्तं ८.३३	सूक्तं ८.५३	सूक्तं ८.७३	सूक्तं ८.९३	
सूक्तं ८.१४	सूक्तं ८.३४	सूक्तं ८.५४	सूक्तं ८.७४	सूक्तं ८.९४	
सूक्तं ८.१५	सूक्तं ८.३५	सूक्तं ८.५५	सूक्तं ८.७५	सूक्तं ८.९५	
सूक्तं ८.१६	सूक्तं ८.३६	सूक्तं ८.५६	सूक्तं ८.७६	सूक्तं ८.९६	
सूक्तं ८.१७	सूक्तं ८.३७	सूक्तं ८.५७	सूक्तं ८.७७	सूक्तं ८.९७	
सूक्तं ८.१८	सूक्तं ८.३८	सूक्तं ८.५८	सूक्तं ८.७८	सूक्तं ८.९८	
सूक्तं ८.१९	सूक्तं ८.३९	सूक्तं ८.५९	सूक्तं ८.७९	सूक्तं ८.९९	
सूक्तं ८.२०	सूक्तं ८.४०	सूक्तं ८.६०	सूक्तं ८.८०	सूक्तं ८.१००	

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१२

दे. इन्द्रः । उष्णिक्, ३३ शंकुमती (पिंगलमतेन)

य इन्द्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति ।

येना हंसि न्यत्रिणं तमीमहे ॥१॥

येना दशग्वमध्रिगुं वेपयन्तं स्वर्णरम् ।

येना समुद्रमाविथा तमीमहे ॥२॥

येन सिन्धुं महीरपो रथाँ इव प्रचोदयः ।

पन्थामृतस्य यातवे तमीमहे ॥३॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः ।

येना नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥४॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते ।

इन्द्र विश्वाभिरूतिभिर्ववक्षिथ ॥५॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे ।

दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिथ ॥६॥

ववक्षुरस्य केतवो उत वज्रो गभस्त्योः ।

यत्सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषाँ अघः ।

आदित्त इन्द्रियं महि प्र वावृधे ॥८॥

इन्द्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति ।

अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥९॥

इयं त ऋत्वियावती धीतिरेति नवीयसी ।

सपर्यन्ती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥१०॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् ।

स्तोमैरिन्द्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥११॥

सनिर्मित्रस्य पप्रथ इन्द्रः सोमस्य पीतये ।

प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥१२॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमन्दुरायवः ।

घृतं न पिप्य आसन्यृतस्य यत् ॥१३॥

उत स्वराजे अदिति स्तोममिन्द्राय जीजनत् ।

पुरुप्रशस्तमूतय ऋतस्य यत् ॥१४॥

अभि वह्नय ऊतयेऽनूषत प्रशस्तये ।

न देव विव्रता हरी ऋतस्य यत् ॥१५॥

यत्सोममिन्द्र विष्णवि यद्वा घ त्रित आप्त्ये ।

यद्वा मरुत्सु मन्दसे समिन्दुभिः ॥१६॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मन्दसे ।

अस्माकमित्सुते रणा समिन्दुभिः ॥१७॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते ।

उक्थे वा यस्य रण्यसि समिन्दुभिः ॥१८॥

देवंदेवं वोऽवस इन्द्रमिन्द्रं गृणीषणि ।

अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानशुः ॥१९॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमम् ।

होत्राभिरिन्द्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥२०॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः ।

विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥२१॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे देवासो दधिरे पुरः ।

इन्द्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥२२॥

महान्तं महिना वयं स्तोमेभिर्हवनश्रुतम् ।

अर्कैरभि प्र णोनुमः समोजसे ॥२३॥

न यं विविक्तो रोदसी नान्तरिक्षाणि वज्रिणम् ।

अमादिदस्य तित्विषे समोजसः ॥२४॥

यदिन्द्र पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२५॥

यदा वृत्रं नदीवृतं शवसा वज्रिन्नवधीः ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२६॥

यदा ते विष्णुरोजसा त्रीणि पदा विचक्रमे ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२७॥

यदा ते हर्यता हरी वावृधाते दिवेदिवे ।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२८॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिन्द्र नियेमिरे ।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२९॥

यदा सूर्यममुं दिवि शुक्रं ज्योतिरधारयः ।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥३०॥

इमां त इन्द्र सुष्टुतिं विप्र इयर्ति धीतिभिः ।

जामिं पदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥३१॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् ।

नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥३२॥

सुवीर्यं स्वश्व्यं सुगव्यमिन्द्र दद्धि नः ।

होतेव पूर्वचित्तये प्राध्वरे ॥३३॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ।।

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे।

यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

इत्थं पञ्चमाष्टकं व्याख्यायेदानीमृषिच्छन्दोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्यातुमारभ्यते । अष्टममण्डलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि । “य इन्द्र' इति त्रयस्त्रिंशदृचं सप्तमं सूक्तं कृण्वगोत्रस्य पर्वताख्यस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रम् । तथा चानुक्रान्तं- य इन्द्र त्रयस्त्रिंशत्पर्वत औष्णिहं तु' इति । महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्र्यते –' औष्णिही तृचाशीतिर्य इन्द्र सोमपातम इति सूक्ते ' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति । दशमेऽहनि निष्केवल्य आदितः पङ्चः शंसनीयाः । सूत्र्यते हि -- य इन्द्र सोमपातम इति षळुष्णिहः' (आश्व. श्रौ. ८. १२) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च – य इन्द्र सोमपातम एन्द्र नो गधि ' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति । तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च– इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

य इ॑न्द्र सोम॒पात॑मो॒ मद॑ः शविष्ठ॒ चेत॑ति ।

येना॒ हंसि॒ न्य१॒॑त्रिणं॒ तमी॑महे ॥१

यः । इ॒न्द्र॒ । सो॒म॒ऽपात॑मः । मदः॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । चेत॑ति ।

येन॑ । हंसि॑ । नि । अ॒त्रिण॑म् । तम् । ई॒म॒हे॒ ॥१

यः । इन्द्र । सोमऽपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति ।

येन । हंसि । नि । अत्रिणम् । तम् । ईमहे ॥१

हे “इन्द्र “यः त्वं “सोमपातमः अतिशयेन सोमस्य पाता । हे “शविष्ठ बलवत्तम । शव इति बलनाम । तस्माद्विनन्तादातिशायनिक इष्ठन् । ' विन्मतोलुक् ' । टिलोपः। हे ईदृशेन्द्र तस्य तव सोमपानजनितो यः “मदः “चेतति सम्यग्जानाति वृत्रवधादीनि कार्याणि कर्तुम् । य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबन्धात् यद्वृत्तान्नित्यम् ' इति तिङ् न निहन्यते । अथवैतदेवं वाक्यम् । हे बलवत्तमेन्द्र सोमपातमः सोमस्य पातृतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्तर्पणीयः संश्चेतति । पुरुषव्यत्ययः । चेतसि सम्यग्जानासि ।' मदोऽनुपसर्गे ' इति मदेः कर्मण्यप् । “येन सोमपानजनितेन मदेन “अत्रिणम् अत्तारं राक्षसादिकं “नि "हंसि निहिनस्सि निकृष्टां हिंसां प्रापयसि “तं मदं तादृङ्गदोपेतं त्वां वा “ईमहे । याञ्चाकर्मायम् । याचामहे । यद्वा । ई गतौ । देवादिकः । छान्दसो विकरणस्य लुक् । ईयामहे उपगच्छामः । स्तुतिभिः संभजामह इत्यर्थः ॥

येना॒ दश॑ग्व॒मध्रि॑गुं वे॒पय॑न्तं॒ स्व॑र्णरम् ।

येना॑ समु॒द्रमावि॑था॒ तमी॑महे ॥२

यः । इ॒न्द्र॒ । सो॒म॒ऽपात॑मः । मदः॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । चेत॑ति ।

येन॑ । हंसि॑ । नि । अ॒त्रिण॑म् । तम् । ई॒म॒हे॒ ॥२

यः । इन्द्र । सोमऽपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति ।

येन । हंसि । नि । अत्रिणम् । तम् । ईमहे ॥२

हे इन्द्र “येन सोमपानजनितेन मदेन “दशग्वम् । ये दशभिर्मासैः सत्त्रासनं परिसमाप्य निरगमन् ते दशग्वा अङ्गिरसः। तेषामन्यतमम् “अधिगुम् अधृतगमनमनिवारितगतिमेतत्संज्ञं चर्षिं “वेपयन्तं तमांसि वर्जयन्तं “स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सूर्यं च "आविथ वृत्रादेर्दस्योरपनयनेन ररक्षिथ । "येन च मदेन “समुद्रम् उदधिमन्तरिक्षं वा आविथ ररक्षिथ। "तं त्वदीयं मदं तद्वन्तं त्वां वा "ईमहे थाचामहे । मदे हि सति हृष्टः सन्निन्द्रो बहु धनं प्रयच्छति । अतस्तत्कारणस्य मदस्य याञ्चोपपन्ना ॥

येन॒ सिन्धुं॑ म॒हीर॒पो रथाँ॑ इव प्रचो॒दय॑ः ।

पन्था॑मृ॒तस्य॒ यात॑वे॒ तमी॑महे ॥३

येन॑ । सिन्धु॑म् । म॒हीः । अ॒पः । रथा॑न्ऽइव । प्र॒ऽचो॒दयः॑ ।

पन्था॑म् । ऋ॒तस्य॑ । यात॑वे । तम् । ई॒म॒हे॒ ॥३

येन । सिन्धुम् । महीः । अपः । रथान्ऽइव । प्रऽचोदयः ।

पन्थाम् । ऋतस्य । यातवे । तम् । ईमहे ॥३

हे इन्द्र “महीः महतीः “अपः वृष्ट्युदकानि “सिन्धुं स्यन्दनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति “येन सोमपानजन्येन मदेन “प्रचोदयः प्रेरयसि । तत्र दृष्टान्तः । “रथानिव । यथा रथिनो रथान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयन्ति तद्वत् । “ऋतस्य यज्ञस्य “पन्थां पन्थानं मार्गं "यातवे यातुं प्राप्तुं “तं मदम् “ईमहे याचामहे ॥

इ॒मं स्तोम॑म॒भिष्ट॑ये घृ॒तं न पू॒तम॑द्रिवः ।

येना॒ नु स॒द्य ओज॑सा व॒वक्षि॑थ ॥४

इ॒मम् । स्तोम॑म् । अ॒भिष्ट॑ये । घृ॒तम् । न । पू॒तम् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

येन॑ । नु । स॒द्यः । ओज॑सा । व॒वक्षि॑थ ॥४

इमम् । स्तोमम् । अभिष्टये । घृतम् । न । पूतम् । अद्रिऽवः ।

येन । नु । सद्यः । ओजसा । ववक्षिथ ॥४

हे “अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र “घृतं “न घृतमिव मन्त्रपूतमाज्यमिव “पूतं शुद्धम् “इमम् अस्मदीयं “स्तोमं स्तोत्रं बुध्यस्वेति शेषः । किमर्थम् । “अभिष्टये अभिप्राप्त्यै । इष्टस्य धनादेरस्माकं लाभायेत्यर्थः । “येन स्तोत्रेण स्तूयमानः सन् “ओजसा आत्मीयेन बलेन “सद्यः तदानीमेव स्तुतिसमय एव “नु क्षिप्रं “ववक्षिथ अस्मान् वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

इ॒मं जु॑षस्व गिर्वणः समु॒द्र इ॑व पिन्वते ।

इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑र्व॒वक्षि॑थ ॥५

इ॒मम् । जु॒ष॒स्व॒ । गि॒र्व॒ण॒ः । स॒मु॒द्रःऽइ॑व । पि॒न्व॒ते॒ ।

इन्द्र॑ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ । व॒वक्षि॑थ ॥५

इमम् । जुषस्व । गिर्वणः । समुद्रःऽइव । पिन्वते ।

इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । ववक्षिथ ॥५

हे “गिर्वणः गिरां स्तुतीनां संभक्तः यद्वा स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र “इमं स्तोमं मया क्रियमाणं “जुषस्व सेवस्व । स च स्तोमः “समुद्रइव समुद्रो यथा चन्द्रोदयं प्राप्य “पिन्वते वर्धते। अभिधेयस्येन्द्रगुणगणस्याधिक्येन तत्प्रतिपादिका स्तुतिरपि विस्तृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्यामृचि ववक्षिथेत्यनेन युक्तो येनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यात्तेन संबध्यते । अत एवास्य ‘तिङ्ङतिङः' इति निघाताभावः ।। हे “इन्द्र येन स्तोमेन हेतुना “विश्वाभिः व्याप्ताभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः “ववक्षिथ वहसि श्रेयांस्यस्मान् प्रापयसि ॥ वहेः सनन्ताल्लिटि ‘ °अमन्त्रे ' इति निषेधादामभावे थलि लिटि रूपमेतत् ॥ ॥ १ ॥

यो नो॑ दे॒वः प॑रा॒वत॑ः सखित्व॒नाय॑ माम॒हे ।

दि॒वो न वृ॒ष्टिं प्र॒थय॑न्व॒वक्षि॑थ ॥६

यः । न॒: । दे॒वः । प॒रा॒ऽवतः॑ । स॒खि॒ऽत्व॒नाय॑ । म॒म॒हे ।

दि॒वः । न । वृ॒ष्टिम् । प्र॒थय॑न् । व॒वक्षि॑थ ॥६

यः । नः । देवः । पराऽवतः । सखिऽत्वनाय । ममहे ।

दिवः । न । वृष्टिम् । प्रथयन् । ववक्षिथ ॥६

“यः "देवः दानादिगुणयुक्त इन्द्रः “परावतः परावताद्दूरात् द्युलोकादागत्य “नः अस्माकं “सखित्वनाय सखित्वाय “मामहे धनानि प्रददौ । मंहतेर्दानकर्मण एतद्रूपम् । यद्वा । अस्माभिः पूज्यते । ‘मह पूजायाम्' । अस्माच्छान्दसः कर्मणि लिट् । उत्तरार्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र “दिवो “न “वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव “प्रथयन् अस्मदीयानि धनानि विस्तारयन् यस्त्वं “ववक्षिथ अस्मान् वोढुमिच्छसि तादृशं त्वां स्तौमीति शेषः ।।

व॒व॒क्षुर॑स्य के॒तवो॑ उ॒त वज्रो॒ गभ॑स्त्योः ।

यत्सूर्यो॒ न रोद॑सी॒ अव॑र्धयत् ॥७

व॒व॒क्षुः । अ॒स्य॒ । के॒तवः॑ । उ॒त । वज्रः॑ । गभ॑स्त्योः ।

यत् । सूर्यः॑ । न । रोद॑सी॒ इति॑ । अव॑र्धयत् ॥७

ववक्षुः । अस्य । केतवः । उत । वज्रः । गभस्त्योः ।

यत् । सूर्यः । न । रोदसी इति । अवर्धयत् ॥७

“अस्य इन्द्रस्य “केतवः प्रज्ञानान्यस्मत्स्तुतिविषयाणि । यद्वा । रथे उत्क्षिप्ताः पताकाः केतवः । “ववक्षुः अवहन् । अस्माञ्छ्रेयांसि प्रापयन् । “उत अपि च "गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । इन्द्रस्य हस्तयोरवस्थितः “वज्रः च अवहत् । “यत् यदायमिन्द्रः “सूर्यो “न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव “रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृष्ट्यादिप्रदानेन “अवर्धयत् तदानीमित्यर्थः ॥

यदि॑ प्रवृद्ध सत्पते स॒हस्रं॑ महि॒षाँ अघ॑ः ।

आदित्त॑ इन्द्रि॒यं महि॒ प्र वा॑वृधे ॥८

यदि॑ । प्र॒ऽवृ॒द्ध॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ । स॒हस्र॑म् । म॒हि॒षान् । अघः॑ ।

आत् । इत् । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । महि॑ । प्र । व॒वृ॒धे॒ ॥८

यदि । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । सहस्रम् । महिषान् । अघः ।

आत् । इत् । ते । इन्द्रियम् । महि । प्र । ववृधे ॥८

हे “प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे “सत्पते सतामनुष्ठातॄणां पालयितरिन्द्र “सहस्रं सहस्रसंख्याकान् “महिषान् । महन्नामैतत् । महतोऽसुरान् वृत्रादीन् “यदि यदा “अघः अवधीः । हन्तेश्छान्दसमेतद्रूपम् । यद्वा ।' घस्लृ अदने ' । लुङि सिपि ' मन्त्रे घस ' इति च्लेर्लुक् । “आदित् अनन्तरमेव हे इन्द्र “ते तव “इन्द्रियं वीर्यं “महि महद्बहुलं सत् “प्र “वावृधे प्रकर्षेण वर्धते ।।

इन्द्र॒ः सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॒र्न्य॑र्शसा॒नमो॑षति ।

अ॒ग्निर्वने॑व सास॒हिः प्र वा॑वृधे ॥९

इन्द्रः॑ । सूर्य॑स्य । र॒श्मिऽभिः॑ । नि । अ॒र्श॒सा॒नम् । ओ॒ष॒ति॒ ।

अ॒ग्निः । वना॑ऽइव । स॒स॒हिः । प्र । व॒वृ॒धे॒ ॥९

इन्द्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानम् । ओषति ।

अग्निः । वनाऽइव । ससहिः । प्र । ववृधे ॥९

अयम् “इन्द्रः “सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य “रश्मिभिः किरणैः करणभूतैः “अर्शसानम् ॥ ‘ अर्त्तेर्गुणः शुद् च' (उ. सू. २. २४५) इति ‘ऋ गतौ ' इत्यस्मादसानच्प्रत्ययः शुडागमश्च । अत्र केवलोऽप्यर्तिराङ्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आङ्पूर्वश्च बाधने वर्तते । यथा “आर्तिमार्तोः ' (श. बा. १३. १. २. ४) इति ॥ अर्शसानं बाधमानं सन्देहादिकमसुरं “नि “ओषति नितरां दहति । ‘ उष दाहे'। तत्र दृष्टान्तः । “अग्निर्वनेव । यथा वनारण्यानि दावानलो भस्मसात् करोति तद्वत् । एवं “सासहिः शत्रूणामभिभवनशील इन्द्रः “प्र “वावृधे प्रकर्षेण वर्धते ॥

इ॒यं त॑ ऋ॒त्विया॑वती धी॒तिरे॑ति॒ नवी॑यसी ।

स॒प॒र्यन्ती॑ पुरुप्रि॒या मिमी॑त॒ इत् ॥१०

इ॒यम् । ते॒ । ऋ॒त्विय॑ऽवती । धी॒तिः । ए॒ति॒ । नवी॑यसी ।

स॒प॒र्यन्ती॑ । पु॒रु॒ऽप्रि॒या । मिमी॑ते । इत् ॥१०

इयम् । ते । ऋत्वियऽवती । धीतिः । एति । नवीयसी ।

सपर्यन्ती । पुरुऽप्रिया । मिमीते । इत् ॥१०

हे इन्द्र “ते त्वाम् “इयं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा “धीतिः स्तुतिः “एति गच्छति । कीदृशी । “ऋत्वियावती । ऋतौ वसन्तादिकालेऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म ऋत्वियम् । तद्वती "नवीयसी अतिशयेनाभिनवा स्तुतिः । “सपर्यन्ती पूजयन्ती “पुरुप्रिया पुरु बहुलं प्रीणयित्री सती “मिमीत “इत् इन्द्रगतान् गुणान् परिच्छिनत्त्येव । माहात्म्यं प्रख्यापयत्येव सेयमित्यन्वयः । अनुमीयमानेन वच्छब्देन च योगान्मिमीत इत्यस्य निघाताभावः । यद्वा। सपर्यन्ती पुरुप्रियेतीदमप्येतीत्यनेन संबन्धनीयम् । अतः पूर्वपदस्य

भिन्नवाक्यस्थत्वात् ‘ समानवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः' इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सति ‘अभ्यस्तानामादिः' इत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ॥ २ ॥

गर्भो॑ य॒ज्ञस्य॑ देव॒युः क्रतुं॑ पुनीत आनु॒षक् ।

स्तोमै॒रिन्द्र॑स्य वावृधे॒ मिमी॑त॒ इत् ॥११

गर्भः॑ । य॒ज्ञस्य॑ । दे॒व॒ऽयुः । क्रतु॑म् । पु॒नी॒ते॒ । आ॒नु॒षक् ।

स्तोमैः॑ । इन्द्र॑स्य । व॒वृ॒धे॒ । मिमी॑ते । इत् ॥११

गर्भः । यज्ञस्य । देवऽयुः । क्रतुम् । पुनीते । आनुषक् ।

स्तोमैः । इन्द्रस्य । ववृधे । मिमीते । इत् ॥११

“यज्ञस्य यष्टव्यस्येन्द्रस्य "गर्भः गरिता स्तोता। 'गॄ शब्दे'। 'अर्तिगॄभ्यां भन्' । यद्वा । यजेर्भाव एव नङ्प्रत्ययः । यागस्य गर्भो ग्रहीतानुष्ठाता “देवयुः देवं दानादिगुणयुक्तमिन्द्रमात्मन इच्छन् "आनुषक् अनुषक्तमानुपूर्व्येण संततं यथा भवति तथा “क्रतुं प्रज्ञापकं सोमं “पुनीते दशापवित्रेण शोधयति । इन्द्रपानार्थमिति शेषः । यद्वा । यज्ञस्य गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं कुर्वन्ति ' (ऐ. ब्रा. १. ३) इत्यादि ब्राह्मणम् । स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टोमादिकमानुषक् । आनुपूर्व्यनामैतत् । यदाह यास्कः- ‘ आनुषगति नामानुपूर्व्यस्य' (निरु. ६. १४) इति । स स्तोता “इन्द्रस्य । कर्मणि षष्ठी । इन्द्रविषयैः “स्तोमैः स्तोत्रैः “ववृधे वर्धते । यद्वा । वृधिना प्रयोज्यव्यापारवाचिना प्रयोजकव्यापारो लक्ष्यते । स्तोमैः स्तोत्रैस्तमिन्द्रं वर्धयति । स च स्तोमैः “मिमीत “इत् इन्द्रस्य गुणजातं परिच्छिनत्त्येव । अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

स॒निर्मि॒त्रस्य॑ पप्रथ॒ इन्द्र॒ः सोम॑स्य पी॒तये॑ ।

प्राची॒ वाशी॑व सुन्व॒ते मिमी॑त॒ इत् ॥१२

स॒निः । मि॒त्रस्य॑ । प॒प्र॒थे॒ । इन्द्रः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ।

प्राची॑ । वाशी॑ऽइव । सु॒न्व॒ते । मिमी॑ते । इत् ॥१२

सनिः । मित्रस्य । पप्रथे । इन्द्रः । सोमस्य । पीतये ।

प्राची । वाशीऽइव । सुन्वते । मिमीते । इत् ॥१२

“मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुः “सनिः धनस्य दाता “इन्द्रः “सोमस्य “पीतये पानाय “पप्रथे प्रथितो विस्तीर्णशरीरो बभूव । यथा पीतो बहुलः सोमः उदरेऽन्तर्भवति तथा प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे दृष्टान्तः । “प्राची प्राञ्चन्ती प्रकर्षेण स्तुत्यगुणगणं प्राप्नुवती “वाशीव । वाङ्नामैतत् । स्तुतिरूपा वाक् “सुन्वते । 'षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्या' इति चतुर्थी । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो

यजमानस्य संबन्धिनी यथा स्तुत्यगुणबाहुल्येन विस्तीर्णा भवति तथेन्द्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा “मिमीत “इत् इन्द्रमाहात्म्यं यथावत् परिच्छिनत्त्येव ॥

यं विप्रा॑ उ॒क्थवा॑हसोऽभिप्रम॒न्दुरा॒यव॑ः ।

घृ॒तं न पिं॑प्य आ॒सन्यृ॒तस्य॒ यत् ॥१३

यम् । विप्राः॑ । उ॒क्थऽवा॑हसः । अ॒भि॒ऽप्र॒म॒न्दुः । आ॒यवः॑ ।

घृ॒तम् । न । पि॒प्ये॒ । आ॒सनि॑ । ऋ॒तस्य॑ । यत् ॥१३

यम् । विप्राः । उक्थऽवाहसः । अभिऽप्रमन्दुः । आयवः ।

घृतम् । न । पिप्ये । आसनि । ऋतस्य । यत् ॥१३

“विप्राः मेधाविनः “उक्थवाहसः उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितारः “आयवः मनुष्याः “यम् इन्द्रम् “अभिप्रमन्दुः अभि प्रकर्षेण मादयन्ति ।। मदेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । ‘ द्विर्वचनप्रकरणे छन्दसि वा ' (का. ६. १. ८. १) इति वचनात् द्विर्वचनाभावः ।। तस्येन्द्रस्य “आसनि आस्ये । ‘ पद्दन्' इत्यादिना आस्यशब्दस्य आसन्नादेशः । “घृतं “न घृतमिव शुद्धं “पिप्ये सेचनेन वर्धये । प्यायतेश्छान्दसो लिट् । लिङ्यङोश्च' इति पीभावः । किं तत् । हविः। “ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धि “यत् सोमलक्षणं हविरस्ति तदित्यर्थः ।।

उ॒त स्व॒राजे॒ अदि॑ति॒ः स्तोम॒मिन्द्रा॑य जीजनत् ।

पु॒रु॒प्र॒श॒स्तमू॒तय॑ ऋ॒तस्य॒ यत् ॥१४

उ॒त । स्व॒ऽराजे॑ । अदि॑तिः । स्तोम॑म् । इन्द्रा॑य । जी॒ज॒न॒त् ।

पु॒रु॒ऽप्र॒श॒स्तम् । ऊ॒तये॑ । ऋ॒तस्य॑ । यत् ॥१४

उत । स्वऽराजे । अदितिः । स्तोमम् । इन्द्राय । जीजनत् ।

पुरुऽप्रशस्तम् । ऊतये । ऋतस्य । यत् ॥१४

“उत अपि च "अदितिः अदीना देवमाता अखण्डनीयस्तोता वा “स्वराजे स्वयमेव राजमानाय “इन्द्राय पुरुप्रशस्तं बहुलमुत्कृष्टं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः प्रशंसितव्यं “स्तोमं स्तोत्रं “जीजनत् अजीजनत् अजनयत् । किमर्थम् । “ऊतये रक्षणार्थम् । “यत् स्तोत्रम् “ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबन्धि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

अ॒भि वह्न॑य ऊ॒तयेऽनू॑षत॒ प्रश॑स्तये ।

न देंव विव्रंता हरीं ऋतस्य यत् ॥१५

अभि । वह्नंयः । ऊतयें । अनूंषत । प्रऽशंस्तये ।

न । देव । विऽव्रंता । हरी इतिं । ऋतस्यं । यत् ॥१५

अभि । वह्नयः । ऊतये । अनूषत । प्रऽशस्तये ।

न । देव । विऽव्रता । हरी इति । ऋतस्य । यत् ॥१५

“वह्नयः वोढार ऋत्विजः “ऊतये रक्षणार्थं “प्रशस्तये प्रशस्त्यर्थं च "अभि “अनूषत इन्द्रमम्यष्टुवन् । 'नू स्तुतौ ' । कुटादिः । हे “देव दानादिगुणयुक्तेन्द्र । “न इति संप्रत्यर्थे । संप्रति “विव्रता विविधकर्माणौ “हरी त्वदीयावश्वौ “ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबन्धि “यत् स्तोत्रं हविर्वा विद्यते तदभिलक्ष्य त्वां वहत इति शेषः । ॥ ३ ॥

यत्सोमंमिन्द्र विष्णंवि यद्वां घ त्रित आप्त्ये ।

यद्वां मरुत्सु मन्दंसे समिन्दुंभिः ॥१६

यत् । सोमंम् । इन्द्र । विष्णंवि । यत् । वा । घ । त्रिते । आप्त्ये ।

यत् । वा । मरुत्ऽसुं । मन्दंसे । सम् । इन्दुंऽभिः ॥१६

यत् । सोमम् । इन्द्र । विष्णवि । यत् । वा । घ । त्रिते । आप्त्ये ।

यत् । वा । मरुत्ऽसु । मन्दसे । सम् । इन्दुऽभिः ॥१६

हे “इन्द्र “विष्णवि विष्णौ पानार्थमागते सत्यन्यदीये यागे “सोमं “यत् यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । “यद्वा यदि च “आप्त्ये अपां पुत्रे “त्रिते एतत्संज्ञे राजर्षौ यजमाने सोमं पिबसि । “घ इति पूरणः । “यद्वा यदि च “मरुत्सु च सोमपानायागतेष्वन्यदीये यज्ञे “मन्दसे माद्यसि । तथाप्यस्मदीयैरेव "इन्दुभिः सोम “सं सम्यक् माद्य ।।

यद्वां शक्र परावतिं समुद्रे अधि मन्दंसे ।

अस्माकमित्सुते रंणा समिन्दुंभिः ॥१७

यत् । वा । शक्र । पराऽवतिं । समुद्रे । अधिं । मन्दंसे ।

अस्माकंम् । इत् । सुते । रण । सम् । इन्दुंऽभिः ॥१७

यत् । वा । शक्र । पराऽवति । समुद्रे । अधि । मन्दसे ।

अस्माकम् । इत् । सुते । रण । सम् । इन्दुऽभिः ॥१७

हे “शक्र शक्तेन्द्र “परावति परागते दूरदेशे “समुद्रे समुन्दनशीले सोमे । “अधि सप्तम्यर्थानुवादी । “यद्वा यदि वा “मन्दसे माद्यसि तथापि “अस्माकमित् अस्माकमेव सोमे अभिषुते सति “इन्दुभिः सोमरसैः “सं “रण सम्यग्रमस्व ।।

यद्वासि॑ सुन्व॒तो वृ॒धो यज॑मानस्य सत्पते ।

उ॒क्थे वा॒ यस्य॒ रण्य॑सि॒ समिन्दु॑भिः ॥१८

यत् । वा॒ । असि॑ । सु॒न्व॒तः । वृ॒धः । यज॑मानस्य । स॒त्ऽप॒ते॒ ।

उ॒क्थे । वा॒ । यस्य॑ । रण्य॑सि । सम् । इन्दु॑ऽभिः ॥१८

यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्ऽपते ।

उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि । सम् । इन्दुऽभिः ॥१८

हे “सत्यते सतां पालयितरिन्द्र “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः “यजमानस्य “यद्वा यदि वा “वृधः “असि वर्धयिता भवसि । वृधेरन्तर्णीतण्यर्थादिगुपधलक्षणः कः । “यस्य च यजमानस्य “उक्थे शस्त्रे “वा शंसिते सति “रण्यसि रमसे । एवमपि "इन्दुभिः अस्मदीयैरेव सोमैः सम्यग्रमस्व॥

दे॒वंदे॑वं॒ वोऽव॑स॒ इन्द्र॑मिन्द्रं गृणी॒षणि॑ ।

अधा॑ य॒ज्ञाय॑ तु॒र्वणे॒ व्या॑नशुः ॥१९

दे॒वम्ऽदे॑वम् । व॒ः । अव॑से । इन्द्र॑म्ऽइन्द्रम् । गृ॒णी॒षणि॑ ।

अध॑ । य॒ज्ञाय॑ । तु॒र्वणे॑ । वि । आ॒न॒शु॒ः ॥१९

देवम्ऽदेवम् । वः । अवसे । इन्द्रम्ऽइन्द्रम् । गृणीषणि ।

अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । आनशुः ॥१९

हे ऋत्विग्यजमानाः “वः युष्माकम् “अवसे रक्षणाय “देवंदेवम् “इन्द्रमिन्द्रं दानादिगुणयुक्तम् । इन्द्रो बहुषु देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तत्र तत्र हविःस्वीकरणीय बहूनि शरीराण्याददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः संस्तत्र तत्र संनिधत्ते । तथा च निगमान्तरम्-- ‘ इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । ऋ. सं. ६, ४७, १८) इति । तदपेक्षयेयं वीप्सा । बहु विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिन्द्रं “गृणीषणि अहं स्तौमि । गृणातेर्लिङि छान्दसमेतद्रूपम् । यद्वा । कारकमेवैतत् । गृणीषणि स्तवनेच्छायां सत्याम् । “अध अनन्तरं सर्वमिन्द्रं मदीयाः स्तुतयः “व्यानशुः व्याप्नुवन्ति । किमर्थम् । “तुर्वणे तूर्णं संभजनाय “यज्ञाय यागार्थम् । यद्वा । ‘ क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी। यज्ञं यष्टव्यं तुर्वणे शत्रूणां हिंसितारं तूर्णसंभजनं वा ।।

य॒ज्ञेभि॑र्य॒ज्ञवा॑हसं॒ सोमे॑भिः सोम॒पात॑मम् ।

होत्रा॑भि॒रिन्द्रं॑ वावृधु॒र्व्या॑नशुः ॥२०

य॒ज्ञेभिः॑ । य॒ज्ञऽवा॑हसम् । सोमे॑भिः । सो॒म॒ऽपात॑मम् ।

होत्रा॑भिः । इन्द्र॑म् । व॒वृ॒धुः॒ । वि । आ॒न॒शुः॒ ॥२०

यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसम् । सोमेभिः । सोमऽपातमम् ।

होत्राभिः । इन्द्रम् । ववृधुः । वि । आनशुः ॥२०

“यज्ञेभिः यज्ञैर्यजनसाधनैर्हविर्भिः “यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञैर्यागैर्यज्ञानां यजमानानां फलस्थ प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्यम् । न केवलमेकेन यज्ञेन अपि तु सर्वैरित्याह यज्ञेभिरिति । एवं “सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातृतमम् “इन्द्रं “होत्राभिः स्तुतिभिः “वावृधुः स्तोतारो वर्धयन्ति । ताश्च क्रियमाणाः स्तुतयः “व्यानशुः तमिन्द्रं व्याप्नुवन्ति च । अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । । ४ ।।

म॒हीर॑स्य॒ प्रणी॑तयः पू॒र्वीरु॒त प्रश॑स्तयः ।

विश्वा॒ वसू॑नि दा॒शुषे॒ व्या॑नशुः ॥२१

म॒हीः । अ॒स्य॒ । प्रऽनी॑तयः । पू॒र्वीः । उ॒त । प्रऽश॑स्तयः ।

विश्वा॑ । वसू॑नि । दा॒शुषे॑ । वि । आ॒न॒शुः॒ ॥२१

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।

विश्वा । वसूनि । दाशुषे । वि । आनशुः ॥२१

“अस्य इन्द्रस्य “प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापणानि “महीः महत्यो महान्ति भवन्ति । “उत अपि च अस्य “प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्तयः “पूर्वीः बह्व्यः विस्तृततमा भवन्ति । ता उभयविधाः “दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय दातुं “विश्वा विश्वानि सर्वाणि “वसूनि धनानि “व्यानशुः व्याप्नुवन्ति ।।

इन्द्रं॑ वृ॒त्राय॒ हन्त॑वे दे॒वासो॑ दधिरे पु॒रः ।

इन्द्र॒ं वाणी॑रनूषता॒ समोज॑से ॥२२

इन्द्र॑म् । वृ॒त्राय॑ । हन्त॑वे । दे॒वासः॑ । द॒धि॒रे॒ । पु॒रः ।

इन्द्र॑म् । वाणीः॑ । अ॒नू॒ष॒त॒ । सम् । ओज॑से ॥२२

इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । देवासः । दधिरे । पुरः ।

इन्द्रम् । वाणीः । अनूषत । सम् । ओजसे ॥२२

“देवासः देवाः “वृत्राय “हन्तवे वृत्रमावरकमसुरं हन्तुम् । हन्तेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । इमम् “इन्द्रं “पुरः “दधिरे पुरस्तात् स्वामित्वेनाधारयन् । “वाणीः वाण्यः स्तुतिरूपा वाचश्चेममेव “इन्द्रम् "अनूषत स्तुवन्ति । किमर्थम् । “सं समीचीनाय “ओजसे बलार्थम् । यथा वृत्रवधानुगुणमुत्कृष्टं बलमस्य जायते तथा स्तुवन्तीत्यर्थः ।।

म॒हान्तं॑ महि॒ना व॒यं स्तोमे॑भिर्हवन॒श्रुतं॑म् ।

अ॒र्कैर॒भि प्र णो॑नुम॒ः समोजं॑से ॥२३

म॒हान्तं॑म् । म॒हि॒ना । व॒यम् । स्तोमे॑भिः । ह॒व॒न॒ऽश्रुतं॑म् ।

अ॒र्कैः । अ॒भि । प्र । नो॒नु॒म॒ः । सम् । ओजं॑से ॥२३

महान्तम् । महिना । वयम् । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुतम् ।

अर्कैः । अभि । प्र । नोनुमः । सम् । ओजसे ॥२३

"महिना महिम्ना “महान्तं सर्वेभ्योऽधिकं “हवनश्रुतं हवनस्याह्वानस्य श्रोतारमिन्द्रं “वयं “स्तोमेभिः स्तोमैस्त्रिवृत्पञ्चदशादिभिः “अर्कैः अर्चनसाधनैः शस्त्रैश्च “अभि “प्र “णोनुमः आभिमुख्येन प्रकर्षेण पुनःपुनः स्तुमः ॥

न यं विं॑वि॒क्तो रोदं॑सी॒ नान्तरिं॑क्षाणि व॒ज्रिणं॑म् ।

अमा॒दिदं॑स्य तित्विषे॒ समोजं॑सः ॥२४

न । यम् । वि॒वि॒क्तः । रोदं॑सी॒ इतिं॑ । न । अ॒न्तरिं॑क्षाणि । व॒ज्रिणं॑म् ।

अमां॑त् । इत् । अ॒स्य॒ । ति॒त्वि॒षे॒ । सम् । ओजं॑सः ॥२४

न । यम् । विविक्तः । रोदसी इति । न । अन्तरिक्षाणि । वज्रिणम् ।

अमात् । इत् । अस्य । तित्विषे । सम् । ओजसः ॥२४

“यं “वज्रिणं वज्रवन्तमिन्द्रं “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “न “विविक्तः न पृथक्कुरुतः स्वसमीपात् पृथक्कर्तुं न शक्नुतः । द्यावापृथिव्यौ व्याप्य य इन्द्रो वर्तत इत्यर्थः । ‘ विचिर् पृथग्भावे ' । अन्तरिक्षणि अन्तरा क्षान्तानि द्यावापृथिव्योर्वर्तमानानि गन्धर्वादीनां स्थानानि च यं “न पृथक्कुर्वन्ति । “अस्य इन्द्रस्य “अमादित् । अमति रुजति शत्रूननेनेत्यमो बलम् । बलादेव “तित्विषे सर्वं जगद्दीप्यते । किमर्थम् । “ओजसः बलस्य संगमाय । यद्वा। ओजःशब्दाद्विहितस्य विनो ‘ बहुलं छन्दसि' इति लुक् । ओजस्विनो बलवतोऽस्येन्द्रस्येति योज्यम् । समित्युपसर्गः तित्विष इत्यनेन संबध्यते ॥

षोडशिशस्त्रे ‘यदिन्द्र पृतनाज्ये ' इति तृचः । सूत्र्यते हि - यदिन्द्र पृतनाज्येऽयं ते अस्तु हर्यत इत्यौष्णिहबार्हतौ तृचौ ' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ।।

यदिंन्द्र पृत॒नाज्यें दे॒वास्त्वां दधि॒रे पु॒रः ।

आदित्तें हर्य॒ता हरीं ववक्षतुः ॥२५

यत् । इ॒न्द्र॒ । पृ॒त॒नाज्यें । दे॒वाः । त्वा॒ । द॒धि॒रे । पु॒रः ।

आत् । इत् । ते॒ । ह॒र्य॒ता । हरी॒ इतिं । व॒व॒क्ष॒तु॒ः ॥२५

यत् । इन्द्र । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२५

हे “इन्द्र “पृतनाज्ये । संग्रामनामैतत् । पृतनाः सेना अजन्ति गच्छन्त्यस्मिन्निति वा पृतना जीयतेऽत्रेति वा पृतनाज्यं संग्रामः । तत्र “त्वा त्वां “यत् यदा “देवाः “पुरः “दधिरे वृत्रहननाय पुरतोऽधारयन् “आदित् अनन्तरमेव “हर्यता हर्यतौ कान्तौ । “हर्य गतिकान्त्योः ' । 'भृमृदृशि' इत्यादिनौणादिकोऽतच्प्रत्ययः । ईदृशौ “हरी अश्वौ “ते त्वां “ववक्षतुः अवहताम् ॥ ॥ ५ ॥

य॒दा वृ॒त्रं नंदी॒वृतं॒ शवंसा वज्रि॒न्नवंधीः ।

आदित्तें हर्य॒ता हरीं ववक्षतुः ॥२६

य॒दा । वृ॒त्रम् । न॒दी॒ऽवृतंम् । शवंसा । व॒ज्रि॒न् । अवंधीः ।

आत् । इत् । ते॒ । ह॒र्य॒ता । हरी॒ इतिं । व॒व॒क्ष॒तु॒ः ॥२६

यदा । वृत्रम् । नदीऽवृतम् । शवसा । वज्रिन् । अवधीः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२६

हे “वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र “नदीवृतम् । नदनान्नद्य आपः । श्रूयते हि- अहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्थ ' (तै. सं. ५. ६. १. २) इति । ता आवृण्वन्तं “वृत्रम् अवर्षणशीलं मेघमसुरं वा “यदा यस्मिन् काले "शवसा बलेन “अवधीः अहिंसीः । शिष्टं समानम् ॥

य॒दा ते॒ विष्णु॒रोजंसा॒ त्रीणिं प॒दा विंचक्र॒मे ।

आदित्तें हर्य॒ता हरीं ववक्षतुः ॥२७

य॒दा । ते॒ । विष्णुः॑ । ओजंसा । त्रीणिं । प॒दा । वि॒ऽच॒क्र॒मे ।

आत् । इत् । ते॒ । ह॒र्य॒ता । हरी॒ इति॑ । व॒व॒क्ष॒तुः॒ ॥२७

यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । त्रीणि । पदा । विऽचक्रमे ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२७

हे इन्द्र “ते तवानुजः “विष्णुः व्यापनशीलो देवः “ओजसा बलेन “यदा यस्मिन् काले “त्रीणि पदानि पदत्रयरूपेण त्रीँल्लोकान् “विचक्रमे विक्रान्तवान् परिच्छिन्नवान् । गतमन्यत् ॥

य॒दा तें हर्य॒ता हरीं वावृ॒धातें दि॒वेदिंवे ।

आदित्ते॒ विश्वा॒ भुवंनानि येमिरे ॥२८

य॒दा । ते॒ । ह॒र्य॒ता । हरी॒ इति॑ । व॒वृ॒धा॒ते॒ इति॑ । दि॒वेऽदिंवे ।

आत् । इत् । ते॒ । विश्वा॑ । भुवंनानि । ये॒मि॒रे॒ ॥२८

यदा । ते । हर्यता । हरी इति । ववृधाते इति । दिवेऽदिवे ।

आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥२८

हे इन्द्र त्वदीयौ “हर्यता हर्यतौ कान्तौ “हरी हरणशीलावश्वौ “दिवेदिवे प्रतिदिवसं “यदा यस्मिन् काले “वावृधाते प्रवृद्धौ बभूवतुः “आदित् अनन्तरमेव त्वया “विश्वा विश्वानि सर्वाणि “भुवनानि भूतजातानि “येमिरे नियम्यन्ते स्म ।

य॒दा ते॒ मारुंती॒र्विश॒स्तुभ्यंमिन्द्र नियेमि॒रे ।

आदित्ते॒ विश्वा॒ भुवंनानि येमिरे ॥२९

य॒दा । ते॒ । मारुंतीः । विशः॑ । तुभ्यंम् । इ॒न्द्र॒ । नि॒ऽये॒मि॒रे ।

आत् । इत् । ते॒ । विश्वा॑ । भुवंनानि । ये॒मि॒रे॒ ॥२९

यदा । ते । मारुतीः । विशः । तुभ्यम् । इन्द्र । निऽयेमिरे ।

आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥२९

हे “इन्द्र “तुभ्यं त्वदर्थं 'मारुतीः मारुत्यो मरुद्रूपाः “ते त्वदीयाः “विशः प्रजाः “यदा यस्मिन् काले “नियेमिरे नियच्छन्ति भूतजातानि । अन्यद्गतम् ॥

य॒दा सूर्यंम॒मुं दि॒वि शु॒क्रं ज्योति॒रधांरयः ।

आदित्ते विश्वा भुवंनानि येमिरे ॥३०

यदा । सूर्यंम् । अमुम् । दिवि । शुक्रम् । ज्योतिः । अधारयः ।

आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥३०

यदा । सूर्यम् । अमुम् । दिवि । शुक्रम् । ज्योतिः । अधारयः ।

आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥३०

हे इन्द्र “अमुं विप्रकृष्टं “शुक्रं निर्मलं "ज्योतिः द्योतमानं “सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभनवीर्यं वादित्यं “दिवि द्युलोके जगतः प्रकाशनाय “यदा यस्मिन् काले “अधारयः धारितवानसि । समानमन्यत् ॥

इमां तं इन्द्र सुष्टुतिं विप्रं इयर्ति धीतिभिः ।

जामिं पदेव पिप्रंतीं प्राध्वरे ॥३१

इमाम् । ते । इन्द्र । सुऽस्तुतिम् । विप्रः । इयर्ति । धीतिऽभिः ।

जामिम् । पदाऽइंव । पिप्रंतीम् । प्र । अध्वरे ॥३१

इमाम् । ते । इन्द्र । सुऽस्तुतिम् । विप्रः । इयर्ति । धीतिऽभिः ।

जामिम् । पदाऽइव । पिप्रतीम् । प्र । अध्वरे ॥३१

हे “इन्द्र “विप्रः मेधावी स्तोता “अध्वरे यज्ञे “इमां पुरोवर्तिनीं “पिप्रतीं पूजयन्तीं प्रीणयन्ती वा सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं “धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैः सार्धं “ते त्वां “प्र “इयर्ति प्रेरयति प्रगमयति । “जामिं "पदेव यथा बन्धुभूतं पुरुषमुत्कृष्टानि पदानि स्थानानि प्रापयति तद्वत् ॥

यदंस्य धामंनि प्रिये संमीचीनासो अस्वंरन् ।

नाभां यज्ञस्यं दोहना प्राध्वरे ॥३२

यत् । अस्य । धामंनि । प्रिये । सम्ऽईचीनासः । अस्वंरन् ।

नाभां । यज्ञस्यं । दोहनां । प्र । अध्वरे ॥३२

यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । सम्ऽईचीनासः । अस्वरन् ।

नाभा । यज्ञस्य । दोहना । प्र । अध्वरे ॥३२

“अध्वरे यज्ञे “अस्य इन्द्रस्य “धामनि स्थाने तेजसि वा “प्रिये प्रीणयितव्ये सति “समीचीनासः संगताः स्तोतारः “यत् यदा “प्र “अस्वरन् प्रकर्षेणास्तुवन् । ‘ स्वृ शब्दोपतापयोः'। अयाळिन्द्रस्य प्रिया धामानि ' (तै. ब्रा. ३. ५. ७. ६) इति हि निगमः । कस्मिन् देशे । “नाभा नाभौ पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये “यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य “दोहना दोहने दोहनाधिकरणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

सु॒वीर्यं॑ स्वश्व्यं॑ सु॒गव्यं॑मिन्द्र दद्धि नः ।

होते॑व पू॒र्वचि॑त्तये॒ प्राध्व॒रे ॥३३

सु॒ऽवीर्यं॑म् । सु॒ऽअश्व्यं॑म् । सु॒ऽगव्यं॑म् । इ॒न्द्र॒ । द॒द्धि॒ । न॒ः ।

होता॑ऽइव । पू॒र्वऽचि॑त्तये । प्र । अ॒ध्व॒रे ॥३३

सुऽवीर्यम् । सुऽअश्व्यम् । सुऽगव्यम् । इन्द्र । दद्धि । नः ।

होताऽइव । पूर्वऽचित्तये । प्र । अध्वरे ॥३३

“सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं “स्वश्व्यं शोभनेनाश्वसंघेन च युक्तं “सुगव्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हे “इन्द्र “नः अस्मभ्यं दद्धि ददस्व । ‘दद दाने'। अनुदात्तेत् । व्यत्ययेन परस्मैपदम् । छान्दसः शपो लुक्। अहं च “अध्वरे यागे “होतेव यथा मानुषो होतर्त्विक् स्तौति एवमेव "पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वमेवास्मत्स्तोत्रपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥ ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१२ सूक्तं ८.१३ सूक्तं ८.१४ →
नारदः काण्वः।

दे. इन्द्रः। उष्णिक्।

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यम् ।

विदे वृधस्य दक्षसो महान्हि षः ॥१॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सदने वृधः ।

सुपारः सुश्रवस्तमः समप्सुजित् ॥२॥

तमह्वे वाजसातय इन्द्रं भराय शुष्मिणम् ।

भवा नः सुम्ने अन्तमः सखा वृधे ॥३॥

इयं त इन्द्र गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः ।

मन्दानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥

नूनं तदिन्द्र दद्धि नो यत्त्वा सुन्वन्त ईमहे ।

रयिं नश्चित्रमा भरा स्वर्विदम् ॥५॥

स्तोता यत्ते विचर्षणिरतिप्रशर्धयद्गिरः ।

वया इवानु रोहते जुषन्त यत् ॥६॥

प्रत्नवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुर्हवम् ।

मदेमदे ववक्षिथा सुकृत्वने ॥७॥

क्रीळन्त्यस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः ।

अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥८॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इद्वशी ।

नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥९॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा ।

गन्तारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥१०॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥११॥

इन्द्र शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय ।

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनम् ॥१२॥

हवे त्वा सूर उदिते हवे मध्यंदिने दिवः ।

जुषाण इन्द्र सप्तिभिर्न आ गहि ॥१३॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमतः ।

तन्तुं तनुष्व पूर्व्यं यथा विदे ॥१४॥

यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृत्रहन् ।

यद्वा समुद्रे अन्धसोऽवितेदसि ॥१५॥

इन्द्रं वर्धन्तु नो गिर इन्द्रं सुतास इन्दवः ।

इन्द्रे हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥१६॥

तमिद्विप्रा अवस्यवः प्रवत्वतीभिरूतिभिः ।

इन्द्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥१७॥

त्रिकद्रुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमत्नत ।

तमिद्वर्धन्तु नो गिरः सदावृधम् ॥१८॥

स्तोता यत्ते अनुव्रत उक्थान्यृतुथा दधे ।

शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः ॥१९॥

तदिद्रुद्रस्य चेतति यह्वं प्रत्नेषु धामसु ।

मनो यत्रा वि तद्दधुर्विचेतसः ॥२०॥

यदि मे सख्यमावर इमस्य पाह्यन्धसः ।

येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥२१॥

कदा त इन्द्र गिर्वण स्तोता भवाति शंतमः ।

कदा नो गव्ये अश्व्ये वसौ दधः ॥२२॥

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथम् ।

अजुर्यस्य मदिन्तमं यमीमहे ॥२३॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यह्वं प्रत्नाभिरूतिभिः ।

नि बर्हिषि प्रिये सददध द्विता ॥२४॥

वर्धस्वा सु पुरुष्टुत ऋषिष्टुताभिरूतिभिः ।

धुक्षस्व पिप्युषीमिषमवा च नः ॥२५॥

इन्द्र त्वमवितेदसीत्था स्तुवतो अद्रिवः ।

ऋतादियर्मि ते धियं मनोयुजम् ॥२६॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये ।

हरी इन्द्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥२७॥

अभि स्वरन्तु ये तव रुद्रासः सक्षत श्रियम् ।

उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥२८॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषन्त यद्दिवि ।

नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥२९॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे ।

मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥३०॥

वृषायमिन्द्र ते रथ उतो ते वृषणा हरी ।

वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥३१॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः ।

वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥३२॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चित्राभिरूतिभिः ।

वावन्थ हि प्रतिष्टुतिं वृषा हवः ॥३३॥

सायणभाष्यम्

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्र “इन्द्रः सुतेषु' इति त्रयस्त्रिशदृचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रम् । तथा चानुक्रान्तम् - ‘इन्द्रः सुतेषु नारदः' इति । महाव्रते निष्केवल्ये औष्णिहतृचाशीतौ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः । तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र • इन्द्रः सुतेषु' इति तृचः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि -- इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

इन्द्र॑ः सु॒तेषु॒ सोमे॑षु॒ क्रतुं॑ पुनीत उ॒क्थ्य॑म् ।

वि॒दे वृ॒धस्य॒ दक्ष॑सो म॒हान्हि षः ॥१

इन्द्रः॑ । सु॒तेषु॑ । सोमे॑षु । क्रतु॑म् । पु॒नी॒ते॒ । उ॒क्थ्य॑म् ।

वि॒दे । वृ॒धस्य॑ । दक्ष॑सः । म॒हान् । हि । सः ॥१

इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुम् । पुनीते । उक्थ्यम् ।

विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् । हि । सः ॥१

“सोमेषु “सुतेषु अभिषुतेषु सत्सु "इन्द्रः तान् पीत्वा “क्रतुं कर्मणां कर्तारम् “उक्थ्यं स्तोतारं च “पुनीते शोधयति । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषूक्थ्याख्यं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीते यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थम् । “वृधस्य वर्धकस्य “दक्षसः बलस्य “विदे लाभाय । “सः तादृश इन्द्रः "महान् “हि महान् खलु । अत एवं कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

स प्र॑थ॒मे व्यो॑मनि दे॒वानां॒ सद॑ने वृ॒धः ।

सु॒पा॒रः सु॒श्रव॑स्तम॒ः सम॑प्सु॒जित् ॥२

सः । प्र॒थ॒मे । विऽओ॑मनि । दे॒वाना॑म् । सद॑ने । वृ॒धः ।

सु॒ऽपा॒रः । सु॒श्रवः॑ऽतमः । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् ॥२

सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानाम् । सदने । वृधः ।

सुऽपारः । सुश्रवःऽतमः । सम् । अप्सुऽजित् ॥२

“सः इन्द्रः “प्रथमे प्रथिते विस्तीर्णे मुख्ये वा “व्योमनि विशेषेण रक्षके “देवानां “सदने । सीदत्यस्मिन्निति सदनं स्थानं स्वर्गाख्यम् । तत्र स्थितः सन् “वृधः यजमानानां वर्धयिता भवति । तथा "सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक्परिसमापयिता “सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं श्रवोऽन्नं यशो वा यस्य स तथोक्तः। “सं सम्यक् "अप्सुजित् अप्सूदकेषु प्राप्येषु सत्सु तद्विघातिनो वृत्रादेर्जेता। यद्वा । आप इत्यन्तरिक्षनाम । अन्तरिक्षे वर्तमानानामसुराणां जेता । तमह्व इत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

तम॑ह्वे॒ वाज॑सातय॒ इन्द्रं॒ भरा॑य शु॒ष्मिण॑म् ।

भवा॑ नः सु॒म्ने अन्त॑म॒ः सखा॑ वृ॒धे ॥३

तम् । अ॒ह्वे॒ । वाज॑ऽसातये । इन्द्र॑म् । भरा॑य । शु॒ष्मिण॑म् ।

भव॑ । न॒ः । सु॒म्ने । अन्त॑मः । सखा॑ । वृ॒धे ॥३

तम् । अह्वे । वाजऽसातये । इन्द्रम् । भराय । शुष्मिणम् ।

भव । नः । सुम्ने । अन्तमः । सखा । वृधे ॥३

"तं पूर्वोक्तगुणं "शुष्मिणं बलवन्तम् “इन्द्रं “वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्लाभो यस्मिन् तादृशाय “भराय संग्रामाय । यद्वा । भ्रियन्ते तस्मिन् हवींषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संग्रामनामानि यज्ञनामत्वेन च दृश्यन्ते । भराय यज्ञार्थम् अह्वे आह्वये। ‘लिपिसिचिह्वश्च' ‘ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्' इति ह्वयतेश्छान्दसे लुडि च्लेरादेशः । हे इन्द्र त्वं “सुम्ने सुखे धने वा लिप्सिते सति “नः अस्माकम् “अन्तमः अन्तिकतमः संनिकृष्टतमः “भव। ‘तमे तादेश्च' इत्यन्तिकशब्दस्य तादिलोपः । तथा “वृधे वर्धनार्थं च “सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ।।

इ॒यं त॑ इन्द्र गिर्वणो रा॒तिः क्ष॑रति सुन्व॒तः ।

म॒न्दा॒नो अ॒स्य ब॒र्हिषो॒ वि रा॑जसि ॥४

इ॒यम् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒ण॒ः । रा॒तिः । क्ष॒र॒ति॒ । सु॒न्व॒तः ।

म॒न्दा॒नः । अ॒स्य । ब॒र्हिषः॑ । वि । रा॒ज॒सि॒ ॥४

इयम् । ते । इन्द्र । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः ।

मन्दानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥४

हे "गिर्वणः गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीय "इन्द्र "ते तुभ्यं त्वदर्थम् "इयं पुरोवर्तिनी "सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबन्धिनी "रातिः ऋत्विग्भिर्दीयमाना सोमाहुतिः "क्षरति आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तया "मन्दानः मन्दमानो मोदमानस्तृप्यन् "अस्य "बर्हिषः यज्ञस्य "वि "राजसि विशेषेणेशिषे । राजतिरैश्वर्यकर्मा ।।

नू॒नं तदि॑न्द्र दद्धि नो॒ यत्त्वा॑ सु॒न्वन्त॒ ईम॑हे ।

र॒यिं न॑श्चि॒त्रमा भ॑रा स्व॒र्विद॑म् ॥५

नू॒नम् । तत् । इ॒न्द्र॒ । द॒द्धि॒ । नः॒ । यत् । त्वा॒ । सु॒न्वन्तः॑ । ईम॑हे ।

र॒यिम् । नः॒ । चि॒त्रम् । आ । भ॒र॒ । स्व॒ः॒ऽविद॑म् ॥५

नूनम् । तत् । इन्द्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वन्तः । ईमहे ।

रयिम् । नः । चित्रम् । आ । भर । स्वःऽविदम् ॥५

हे "इन्द्र "नूनम् अवश्यं "तत् धनं "नः अस्मभ्यं "दद्धि ददस्व । 'दद दाने'। व्यत्ययेन परस्मैपदम्। छान्दसः शपो लुक् । "यत् धनं "त्वा त्वां "सुन्वन्तः सोममभिषुण्वन्तो वयम् "ईमहे याचामहे । अपि च "चित्रं चायनीयं "स्वर्विदं सर्वस्य लम्भकं यद्वा स्वर्गस्य वेदितारमास्तिकं "रयिं पुत्रं "नः अस्मभ्यम् "आ "भर आहर ॥ ॥ ७ ॥

स्तो॒ता यत्ते॒ विच॑र्षणिरतिप्रश॒र्धय॒द्गिर॑ः ।

व॒या इ॒वानु॑ रोहते जु॒षन्त॒ यत् ॥६

स्तो॒ता । यत् । ते॒ । विऽच॑र्षणिः । अ॒ति॒ऽप्र॒श॒र्धय॑त् । गिरः॑ ।

व॒याःऽइ॑व । अनु॑ । रो॒ह॒ते॒ । जु॒षन्त॑ । यत् ॥६

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः ।

वयाःऽइव । अनु । रोहते । जुषन्त । यत् ॥६

हे इन्द्र "विचर्षणिः विशेषेण द्रष्टा "स्तोता "ते तुभ्यं त्वदर्थं "गिरः स्तुतीः "यत् यदा "अतिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्धयित्रीरकरोत् । शत्रूणां प्रसहनसमर्थाः। ' शृधु प्रसहने । "यत् यदा च ता गिरः "जुषन्त त्वामसेवन्त अप्रीणयन् वा तदा "वयाइव शाखा इव यथैकस्मिन् वृक्षे बह्व्यः शाखा उपरि प्ररोहन्ति तथा "अनु "रोहते स्तुत्या सर्वे गुणास्त्वयि प्ररोहन्ति ।

प्र॒त्न॒वज्ज॑नया॒ गिर॑ः शृणु॒धी ज॑रि॒तुर्हव॑म् ।

मदेंमदे ववक्षिथा सुकृत्वंने ॥७

प्र॒त्न॒ऽवत् । ज॒न॒य॒ । गिरः॑ । शृ॒णु॒धि । ज॒रि॒तुः । हवं॑म् ।

मदें॑ऽमदे । व॒व॒क्षि॒थ॒ । सु॒ऽकृत्वं॑ने ॥७

प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हवम् ।

मदेऽमदे । ववक्षिथ । सुऽकृत्वने ॥७

हे इन्द्र “प्रत्नवत् पुरा यथा स्तोतृभ्योऽपेक्षितफलप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि एवमिदानीमपि “गिरः स्तुतीः “जनय उत्पादय । “जरितुः स्तोतुः “हवम् आह्वानं च “शृणुधि शृणु। जानीहि। तादृशस्त्वं “मदेमदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति “सुकृत्वने शोभनकर्त्रे यजमानाय “ववक्षिथ अपेक्षितं फलं वहसि ददासीत्यर्थः ।।

क्रीळं॑न्त्यस्य सू॒नृता॒ आपो॒ न प्र॒वता॑ य॒तीः ।

अ॒या धि॒या य उ॒च्यते॒ पतिं॑र्दि॒वः ॥८

क्रीळं॑न्ति । अ॒स्य॒ । सू॒नृताः॑ । आपः॑ । न । प्र॒ऽवता॑ । य॒तीः ।

अ॒या । धि॒या । यः । उ॒च्यतें॑ । पतिः॑ । दि॒वः ॥८

क्रीळन्ति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः ।

अया । धिया । यः । उच्यते । पतिः । दिवः ॥८

"अस्य इन्द्रस्य “सूनृताः प्रियसत्यात्मिका वाचः “क्रीळन्ति विहरन्ति । तत्र दृष्टान्तः । “प्रवता प्रवणेन मार्गेण “यतीः गच्छन्त्यः “आपो “न आप इव । यथा निम्नोन्नतेन पथा गच्छन्त्य आप उत्पतननिपतनेन विहरन्ति तद्वत् । "दिवः स्वर्गस्य “पतिः पालयिता “यः इन्द्रः "अया अनया “धिया स्तुत्या "उच्यते प्रतिपाद्यते अस्येन्द्रस्येत्यन्वयः ॥

उ॒तो पति॒र्य उ॒च्यतें॑ कृष्टी॒नामेक॒ इद्व॒शी ।

न॒मो॒वृ॒धैरं॑व॒स्युभिः॑ सु॒ते रं॑ण ॥९

उ॒तो इतिं॑ । पतिः॑ । यः । उ॒च्यतें॑ । कृ॒ष्टी॒नाम् । एकः॑ । इत् । व॒शी ।

न॒मः॒ऽवृ॒धैः । अ॒व॒स्युऽभिः॑ । सु॒ते । र॒ण॒ ॥९

उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनाम् । एकः । इत् । वशी ।

नमःऽवृधैः । अवस्युऽभिः । सुते । रण ॥९

“उतो अपि च “वशी वशयिता “एक “इत् एक एव “कृष्टीनां मनुष्याणां “पतिः पालयितेति “यः इन्द्रः “उच्यते । कैः । “नमोवृधैः नमसा स्तोत्रेण हविषा वा वर्धयितृभिः “अवस्युभिः रक्षणेच्छुभिः । स त्वं पूर्वोते "सुते अभिषुते सोमे “रण रमस्व । यद्वा । हे स्तोतः तमिन्द्रं सुते सोमे स्तुहि । रणतिः शब्दार्थः ॥

स्तु॒हि श्रु॒तं वि॑प॒श्चितं॒ हरी॒ यस्य॑ प्रस॒क्षिणा॑ ।

गन्ता॑रा दा॒शुषो॑ गृ॒हं न॑म॒स्विन॑ः ॥१०

स्तु॒हि । श्रु॒तम् । वि॒पः॒ऽचित॑म् । हरी॒ इति॑ । यस्य॑ । प्र॒ऽस॒क्षिणा॑ ।

गन्ता॑रा । दा॒शुषः॑ । गृ॒हम् । न॒म॒स्विनः॑ ॥१०

स्तुहि । श्रुतम् । विपःऽचितम् । हरी इति । यस्य । प्रऽसक्षिणा ।

गन्तारा । दाशुषः । गृहम् । नमस्विनः ॥१०

हे स्तोतः “विपश्चितं विशिष्टज्ञानं “श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिन्द्रं “स्तुहि प्रशंस । “यस्य इन्द्रस्य “हरी अश्वौ “प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीलौ “नमस्विनः हविष्मतः “दाशुषः दत्तवतो यजमानस्य "गृहं “गन्तारा गमनशीलौ च तमिन्द्रं स्तुहीति संबन्धः । गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् ।।

तू॒तु॒जा॒नो म॑हेम॒तेऽश्वे॑भिः प्रु॒षि॒तप्सु॑भिः ।

आ या॑हि य॒ज्ञमा॒शुभि॑ः शमिद्धि ते॑ ॥११

तू॒तु॒जा॒नः । म॒हे॒ऽम॒ते॒ । अश्वे॑भिः । प्रु॒षि॒तप्सु॑ऽभिः ।

आ । या॒हि॒ । य॒ज्ञम् । आ॒शुऽभिः॑ । शम् । इत् । हि । ते॒ ॥११

तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

आ । याहि । यज्ञम् । आशुऽभिः । शम् । इत् । हि । ते ॥११

हे “महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासौ महेमतिः । अलुक् छान्दसः । स तादृश हे इन्द्र “तूतुजानः त्वरमाणः सन् “प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैः “आशुभिः शीघ्रगामिभिः “अश्वेभिः अश्वैः “यज्ञम् अस्मदीयम् “आ “याहि आगच्छ। “हि यस्मात् “ते तव तस्मिन् यज्ञे “शमित् सुखं विद्यत एव । अत आगच्छेत्यर्थः ।।

इन्द्र॑ शविष्ठ सत्पते र॒यिं गृ॒णत्सु॑ धारय ।

श्रव॑ः सू॒रिभ्यो॑ अ॒मृतं॑ वसुत्व॒नम् ॥१२

इन्द्र॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ । र॒यिम् । गृ॒णत्ऽसु॑ । धा॒र॒य॒ ।

श्रव॑: । सू॒रिऽभ्य॑: । अ॒मृत॑म् । व॒सु॒ऽत्व॒नम् ॥१२

इन्द्र । शविष्ठ । सत्ऽपते । रयिम् । गृणत्ऽसु । धारय ।

श्रवः । सूरिऽभ्यः । अमृतम् । वसुऽत्वनम् ॥१२

हे शविष्ठ बलवत्तम “सत्पते सतां पालयितः “इन्द्र “गृणत्सु अस्मासु “रयिं धनं “धारय अवस्थापय । अपि च "सूरिभ्यः स्तोतृभ्यः “अमृतम् अनश्वरं “वसुत्वनं व्याप्तिमत् “श्रवः अन्नं यशो वा देहीति शेषः ।।

हवे॑ त्वा॒ सूर॒ उदि॑ते॒ हवे॑ म॒ध्यंदि॑ने दि॒वः ।

जु॒षा॒ण इ॑न्द्र॒ सप्ति॑भिर्न॒ आ ग॑हि ॥१३

हवे॑ । त्वा॒ । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । हवे॑ । म॒ध्यन्दि॑ने । दि॒वः ।

जु॒षा॒णः । इ॒न्द्र॒ । सप्ति॑ऽभिः । न॒ः । आ । ग॒हि॒ ॥१३

हवे । त्वा । सूरे । उत्ऽइते । हवे । मध्यन्दिने । दिवः ।

जुषाणः । इन्द्र । सप्तिऽभिः । नः । आ । गहि ॥१३

हे "इन्द्र “सूरे सूर्ये "उदिते उदयं प्राप्ते सति प्रातःसवने त्वां “हवे आह्वये। तथा “दिवः दिवसस्य “मध्यंदिने मध्यभागे माध्यंदिनसवने त्वां “हवे आह्वये । हे इन्द्र स त्वं “जुषाणः प्रीयमाणः सन् “सप्तिभिः सर्पणशीलैरश्वैः “नः अस्मान् "आ “गहि आगच्छ ।

आ तू ग॑हि॒ प्र तु द्र॑व॒ मत्स्वा॑ सु॒तस्य॒ गोम॑तः ।

तन्तुं॑ तनुष्व पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒दे ॥१४

आ । तु । ग॒हि॒ । प्र । तु । द्र॒व॒ । मत्स्व॑ । सु॒तस्य॑ । गोऽम॑तः ।

तन्तु॑म् । त॒नु॒ष्व॒ । पू॒र्व्यम् । यथा॑ । वि॒दे ॥१४

आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः ।

तन्तुम् । तनुष्व । पूर्व्यम् । यथा । विदे ॥१४

हे इन्द्र “तु क्षिप्रम् “आ “गहि आगच्छ । आगत्य च "तु क्षिप्रं “प्र “द्रव । सोमो यत्र निवसति तं देशं प्रति शीघ्रं गच्छ । गत्वा च "गोमतः गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य “सुतस्य अभिषुतस्य सोमस्य पानेन “मत्स्व माद्य हृष्टो भव। तदनन्तरं “यथा अहं “विदे उपलभे तथा “पूर्व्यं पूर्वैः कृतं “तन्तुं विस्तृतं यज्ञं “तनुष्व सम्यङ्निष्पादय । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्यर्थः ॥

यच्छ॒क्रासि॑ परा॒वति॒ यद॑र्वा॒वति॑ वृत्रहन् ।

यद्वा॑ समु॒द्रे अन्ध॑सोऽवि॒तेद॑सि ॥१५

यत् । श॒क्र॒ । असि॑ । प॒रा॒ऽवति॑ । यत् । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

यत् । वा॒ । स॒मु॒द्रे । अन्ध॑सः । अ॒वि॒ता । इत् । अ॒सि॒ ॥१५

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृत्रऽहन् ।

यत् । वा । समुद्रे । अन्धसः । अविता । इत् । असि ॥१५

हे “शक्र शक्तेन्द्र “परावति दूरदेशे “यत् यदि “असि भवसि । हे “वृत्रहन् “यत् यदि वा “अर्वावति समीपे भवसि वर्तसे। “यद्वा यदि वा “समुद्रे जलधावन्तरिक्षे वा वर्तसे । तस्मात् सर्वस्मात् स्थानादागत्य “अन्धसः अन्नस्य सोमलक्षणस्य पानेन “अवितेदसि रक्षितैव भवसि ॥ ॥९॥

इन्द्रं॑ वर्धन्तु नो॒ गिर॒ इन्द्रं॑ सु॒तास॒ इन्द॑वः ।

इन्द्रे॑ ह॒विष्म॑ती॒र्विशो॑ अराणिषुः ॥१६

इन्द्र॑म् । व॒र्ध॒न्तु॒ । न॒ः । गिर॑ः । इन्द्र॑म् । सु॒तास॑ः । इन्द॑वः ।

इन्द्रे॑ । ह॒विष्म॑तीः । विश॑ः । अ॒रा॒णि॒षु॒ः ॥१६

इन्द्रम् । वर्धन्तु । नः । गिरः । इन्द्रम् । सुतासः । इन्दवः ।

इन्द्रे । हविष्मतीः । विशः । अराणिषुः ॥१६

“नः अस्माकं “गिरः स्तुतिरूपा वाचः “इन्द्रं “वर्धन्तु वर्धयन्तु । "सुतासः अभिषुताः “इन्दवः सोमाश्चास्मदीयाः तम् “इन्द्रं वर्धयन्तु । "हविष्मतीः हविष्मत्यो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्युक्ताः “विशः प्रजास्तस्मिन् "इन्द्रे “अराणिषुः अरंसिषुः ।।

तमिद्विप्रा॑ अव॒स्यव॑ः प्र॒वत्व॑तीभिरू॒तिभि॑ः ।

इन्द्रं॑ क्षो॒णीर॑वर्धयन्व॒या इ॑व ॥१७

तम् । इत् । विप्रा॑ः । अ॒व॒स्यव॑ः । प्र॒वत्व॑तीभिः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

इन्द्र॑म् । क्षो॒णीः । अ॒व॒र्ध॒य॒न् । व॒याःऽइ॑व ॥१७

तम् । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्वतीभिः । ऊतिऽभिः ।

इन्द्रम् । क्षोणीः । अवर्धयन् । वयाःऽइव ॥१७

“विप्राः मेधाविनः “अवस्यवः रक्षणकामाः स्तोतारः “तमित् तमेव “इन्द्रं “प्रवत्वतीभिः प्रकर्षेणाभिगन्त्रीभिः “ऊतिभिः तृप्तिकरीभिराहुतिभिः स्तुतिभिर्वा वर्धयन्ति । तथा “क्षोणीः क्षोण्यः । क्षोणीति पृथिवीनाम । तदुपलक्षिताः सर्वे लोकाः “वयाइव वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः सन्तः “अवर्धयन् वर्धयन्ति ।।

त्रिक॑द्रुकेषु॒ चेत॑नं दे॒वासो॑ य॒ज्ञम॑त्नत ।

तमिद्व॑र्धन्तु नो॒ गिर॑ः स॒दावृ॑धम् ॥१८

त्रिऽक॑द्रुकेषु । चेत॑नम् । दे॒वास॑ः । य॒ज्ञम् । अ॒त्न॒त॒ ।

तम् । इत् । व॒र्ध॒न्तु॒ । न॒ः । गिर॑ः । स॒दाऽवृ॑धम् ॥१८

त्रिऽकद्रुकेषु । चेतनम् । देवासः । यज्ञम् । अत्नत ।

तम् । इत् । वर्धन्तु । नः । गिरः । सदाऽवृधम् ॥१८

“त्रिकद्रुकेषु । त्रिकद्रुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्याभिप्लविकान्यहानि । तेषु “देवासः देवाः “चेतनं चेतयितारमिन्द्रं “यज्ञं यष्टव्यम् “अत्नत अतन्वत अकृषत । तनोतेर्लङि छान्दसो विकरणस्य लुक् । 'तनिपत्योश्छन्दसि' इत्युपधालोपः । “तमित् तमेवेन्द्रं “नः अस्माकं “गिरः स्तुतयश्च वर्धयन्तु । कीदृशम् । “सदावृधं सर्वदा स्तोतॄणां वर्धयितारम् ॥

स्तो॒ता यत्ते॒ अनु॑व्रत उ॒क्थान्यृ॑तु॒था द॒धे ।

शुचि॑ः पाव॒क उ॑च्यते॒ सो अद्भु॑तः ॥१९

स्तो॒ता । यत् । ते॒ । अनु॑ऽव्रतः । उ॒क्थानि॑ । ऋ॒तु॒ऽथा । द॒धे ।

शुचि॑ः । पा॒व॒कः । उ॒च्य॒ते॒ । सः । अद्भु॑तः ॥१९

स्तोता । यत् । ते । अनुऽव्रतः । उक्थानि । ऋतुऽथा । दधे ।

शुचिः । पावकः । उच्यते । सः । अद्भुतः ॥१९

हे इन्द्र “यत् यस्य “ते तव “स्तोता “अनुव्रतः अनुकूलकर्मा सन् “ऋतुथा ऋतुषु काले काले “उक्थानि शस्त्रादि “दधे विधत्ते करोति । ' लोपस्त आत्मनेपदेषु ' इति तलोपः । परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । “सः इन्द्रः “अद्भुतः आश्चर्यभूतः “शुचिः शुद्धः “पावकः अन्येषामपि शोधकः “उच्यते स्तोतृभिः स्तूयते ।।

तदिद्रुद्रस्य॑ चेतति य॒ह्वं प्र॒त्नेषु॒ धाम॑सु ।

मनो॒ यत्रा॒ वि तद्द॒धुर्विचे॑तसः ॥२०

तत् । इत् । रु॒द्रस्य॑ । चे॒त॒ति॒ । य॒ह्वम् । प्र॒त्नेषु॑ । धाम॑ऽसु ।

मनः॑ । यत्र॑ । वि । तत् । द॒धुः । विऽचे॑तसः ॥२०

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यह्वम् । प्रत्नेषु । धामऽसु ।

मनः । यत्र । वि । तत् । दधुः । विऽचेतसः ॥२०

तदित् तदेव "रुद्रस्य । रुत् दुःखम् । तस्य द्रावयितुरीश्वरस्य "यह्वम् अपत्यं मरुत्संघात्मकम् । यद्वा । रुद्रशब्देन लक्षणया मरुद्गण उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुद्गणस्य यह्वम् । महन्नामैतत् । महत् तदेव बलं “प्रत्नेषु चिरंतनेषु “धामसु पृथिव्यादिस्थानेषु “चेतति ज्ञायते वर्तते । “यत्र यस्मिन् बलविषये “विचेतसः विशिष्टज्ञानाः स्तोतारः “तत् प्रसिद्धं “मनः मननसाधनं स्तोत्रं “वि “दधुः कुर्वन्ति तदित्यन्वयः ॥ ॥ १० ॥

यदि॑ मे स॒ख्यमा॒वर॑ इ॒मस्य॑ पा॒ह्यन्ध॑सः ।

येन॒ विश्वा॒ अति॒ द्विषो॒ अता॑रिम ॥२१

यदि॑ । मे॒ । स॒ख्यम् । आ॒ऽवरः॑ । इ॒मस्य॑ । पा॒हि॒ । अन्ध॑सः ।

येन॑ । विश्वाः॑ । अति॑ । द्विषः॑ । अता॑रिम ॥२१

यदि । मे । सख्यम् । आऽवरः । इमस्य । पाहि । अन्धसः ।

येन । विश्वाः । अति । द्विषः । अतारिम ॥२१

हे इन्द्र मम “सख्यं सखित्वं “यदि “आवरः यद्याभिमुख्येन वृणुयास्तर्हि "इमस्य अस्य । हलि लोपाभावश्छान्दसः । पुरोवर्तिनः “अन्धसः अन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशं “पाहि पिब । अन्धस इति कर्मणि वा षष्ठी। पिबतेश्छान्दसः शपो लुक् । “येन त्वत्पीतेन सोमेन हेतुना वयं “विश्वाः सर्वाः “द्विषः द्वेष्ट्रीः शत्रुसेनाः "अति “अतारिम अतितरेम अतिक्रामेम ॥

क॒दा त॑ इन्द्र गिर्वणः स्तो॒ता भ॑वाति॒ शंत॑मः ।

क॒दा नो॒ गव्ये॒ अश्व्ये॒ वसौ॑ दधः ॥२२

क॒दा । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । स्तो॒ता । भ॒वा॒ति॒ । शम्ऽत॑मः ।

क॒दा । नः॒ । गव्ये॑ । अश्व्ये॑ । वसौ॑ । द॒धः॒ ॥२२

कदा । ते । इन्द्र । गिर्वणः । स्तोता । भवाति । शम्ऽतमः ।

कदा । नः । गव्ये । अश्व्ये । वसौ । दधः ॥२२

हे “गिर्वणः गिरां स्तुतीनां संभक्तः “इन्द्र “ते तव “स्तोता "शंतमः सुखतमोऽतिशयेन सुखवान् “कदा कस्मिन् काले “भवाति भवेत्। "कदा कस्मिंश्च काले "नः अस्मान् “गब्ये गोसमूहे “अश्व्ये अश्वसंघे “वसौ निवासभूतेऽन्यस्मिन्नपि धने “दधः धारयेः ॥

उ॒त ते॒ सुष्टु॑ता॒ हरी॒ वृष॑णा वहतो॒ रथ॑म् ।

अ॒जु॒र्यस्य॑ म॒दिन्त॑मं॒ यमीम॑हे ॥२३

उ॒त । ते॒ । सुऽस्तु॑ता । हरी॒ इति॑ । वृष॑णा । व॒ह॒त॒ः । रथ॑म् ।

अ॒जु॒र्यस्य॑ । म॒दिन्ऽत॑मम् । यम् । ईम॑हे ॥२३

उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथम् ।

अजुर्यस्य । मदिन्ऽतमम् । यम् । ईमहे ॥२३

“उत अपि च हे इन्द्र “सुष्टुता शोभनं स्तुतौ वृषणौ कामानां वर्षितारौ "हरी अश्वौ “अजुर्यस्य जरारहितस्य “ते तव “रथम् इदानीं “वहतः अस्मन्निकटं प्रापयतः । “मदिन्तमम् अतिशयेन मदवन्तं “यं त्वां धनम् “ईमहे याचामहे तस्य त इत्यन्वयः ॥

तमी॑महे पुरुष्टु॒तं य॒ह्वं प्र॒त्नाभि॑रू॒तिभि॑ः ।

नि ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये स॑द॒दध॑ द्वि॒ता ॥२४

तम् । ई॒म॒हे॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒तम् । य॒ह्वम् । प्र॒त्नाभि॑ः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

नि । ब॒र्हिषि॑ । प्रि॒ये । स॒द॒त् । अध॑ । द्वि॒ता ॥२४

तम् । ईमहे । पुरुऽस्तुतम् । यह्वम् । प्रत्नाभिः । ऊतिऽभिः ।

नि । बर्हिषि । प्रिये । सदत् । अध । द्विता ॥२४

“यह्वं महान्तं “पुरुस्तुतं बहुभिः स्तुतं “तम् इन्द्रं “प्रत्नाभिः पुराणीभिः “ऊतिभिः तृप्तिकरीभिः सोमाहुतिभिर्हेतुभिः “ईमहे याचामहे । स चेन्द्रः “प्रिये प्रीतिकरे “बर्हिषि आस्तीर्णे दर्भे “नि “षदत् निषीदतु हविःस्वीकरणायोपविशतु । “अध अनन्तरं “द्विता द्वैधं वर्तमानानि चरुपुरोडाशादीनि सोमलक्षणानि च हवींषि स्वीकरोत्विति शेषः । बर्धस्वा सु पुरुष्टुत ऋषिष्टुताभिरूतिभिः । धुक्षस्व पिप्युषीमिषमव च नः ॥२५॥

वर्ध॑स्वा॒ सु पु॑रुष्टु॒त॒ ऋषि॑ष्टुताभिरू॒तिभि॑ः ।

धु॒क्षस्वं॑ पि॒प्युषी॒मिष॒मवा॑ च नः ॥२५

वर्धस्व । सु । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । ऋषि॑ऽस्तुताभिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

धु॒क्षस्वं॑ । पि॒प्युषी॑म् । इष॑म् । अव॑ । च॒ । न॒ः ॥२५

वर्धस्व । सु । पुरुऽस्तुत । ऋषिऽस्तुताभिः । ऊतिऽभिः ।

धुक्षस्व । पिप्युषीम् । इषम् । अव । च । नः ॥२५

हे “पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र “ऋषिष्टुताभिः ऋषिभिः मन्त्रदर्शिभिः पुरा स्तुताभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः “सु सुष्ठु “वर्धस्व अस्मान् वर्धय । यद्वा । ऋषिभिरुत्पादिताभिरूतिभिः स्तुतिभिस्त्वं वर्धस्व वृद्धिं प्राप्नुहि । “नः अस्मभ्यं “च “पिप्युषीं प्रवृद्धाम् “इषम् इष्यमाणमन्नम् “अव “धुक्षस्व अवाङ्मुखमस्मदभिमुखं धुक्षस्व क्षारय । देहीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

इन्द्र॒ त्वम॑वि॒तेद॑सी॒त्था स्तु॑व॒तो अ॑द्रिवः ।

ऋ॒तादि॑यर्मि ते॒ धियं॑ मनो॒युजं॑म् ॥२६

इन्द्र॑ । त्वम् । अ॒वि॒ता । इत् । अ॒सि॒ । इ॒त्था । स्तु॒व॒तः । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

ऋ॒तात् । इ॒य॒र्मि॒ । ते॒ । धियं॑म् । म॒न॒ःऽयुजं॑म् ॥२६

इन्द्र । त्वम् । अविता । इत् । असि । इत्था । स्तुवतः । अद्रिऽवः ।

ऋतात् । इयर्मि । ते । धियम् । मनःऽयुजम् ॥२६

हे "अद्रिवः वज्रवन् “इन्द्र “त्वम् “इत्था इत्थमनेन प्रकारेण "स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो यजमानस्य “अवितेदसि रक्षितैव भवसि । यत एवमतः कारणादहमपि “ऋतात् यज्ञाद्धेतो: “मनोयुजं मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्राप्यां “ते त्वदीयां “धियम् अनुग्रहबुद्धिम् “इयर्मि प्राप्नोमि । यद्वा। ऋतात् सत्यभूतात्त्वतः स्तोत्रेण युक्तं त्वत्प्रीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ।

इ॒ह त्या सं॑ध॒माद्या॑ युजा॒नः सोम॑पीतये ।

हरीं॑ इन्द्र प्र॒तद्व॑सू अ॒भि स्व॑र ॥२७

इ॒ह । त्या । स॒ध॒ऽमाद्या॑ । यु॒जा॒नः । सोम॑ऽपीतये ।

हरी॒ इति॑ । इ॒न्द्र॒ । प्र॒तद्व॑सू इति॑ प्र॒तत्ऽव॑सू । अ॒भि । स्व॒र॒ ॥२७

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये ।

हरी इति । इन्द्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्ऽवसू । अभि । स्वर ॥२७

हे 'इन्द्र "इह अस्मिन् यागे "सोमपीतये सोमपानाय “अभि "स्वर अभिगच्छ। किं कुर्वन् । “त्या त्यौ तौ प्रसिदौ “सधमाद्या त्वया सह हविर्भिर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ “प्रतद्वसू प्रततवसू विस्तीर्णधनौ ईदृशौ “हरी त्वदीयावश्वौ "युजानः रथेन संयोजयन् ॥

अ॒भि स्व॑रन्तु॒ ये तव॑ रु॒द्रास॑ः सक्षत॒ श्रिय॑म् ।

उ॒तो म॒रुत्व॑ती॒र्विशो॑ अ॒भि प्रय॑ः ॥२८

अ॒भि । स्व॒र॒न्तु॒ । ये । तव॑ । रु॒द्रास॑ः । स॒क्ष॒त॒ । श्रिय॑म् ।

उ॒तो इति॑ । म॒रुत्व॑तीः । विश॑ः । अ॒भि । प्रय॑ः ॥२८

अभि । स्वरन्तु । ये । तव । रुद्रासः । सक्षत । श्रियम् ।

उतो इति । मरुत्वतीः । विशः । अभि । प्रयः ॥२८

“अभि “स्वरन्तु अभिगच्छन्तु ते हे इन्द्र “तव अनुचराः "रुद्रासः रुद्रपुत्राः "ये मरुतः सन्ति । अपि च ते “श्रियं श्रयणीयमिमं यज्ञं “सक्षत सचन्तु प्राप्नुवन्तु । “उतो अपि च “मरुत्वतीः मरुद्भिर्युक्ताः "विशः अन्या अपि दैवीः प्रजाः “प्रयः । अन्ननामैतत् । अस्मदीयं हविर्लक्षणमन्नमभिगच्छन्तु ॥

इ॒मा अ॑स्य॒ प्रतू॑र्तयः प॒दं जु॑षन्त॒ यद्दि॒वि ।

नाभा॑ य॒ज्ञस्य॒ सं द॑धु॒र्यथा॑ वि॒दे ॥२९

इ॒माः । अ॒स्य॒ । प्र॒ऽतू॑र्तयः । प॒दम् । जु॒ष॒न्त॒ । यत् । दि॒वि ।

नाभा॑ । य॒ज्ञस्य॑ । सम् । द॒धु॒ः । यथा॑ । वि॒दे ॥२९

इमाः । अस्य । प्रऽतूर्तयः । पदम् । जुषन्त । यत् । दिवि ।

नाभा । यज्ञस्य । सम् । दधुः । यथा । विदे ॥२९

“अस्य इन्द्रस्य संबन्धिन्यः “इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः “प्रतूर्तयः प्रकर्षेण शत्रूणां हिंसित्र्यः सत्यः “पदं स्थानं “जुषन्त असेवन्त । “दिवि द्युलोके “यत् स्थानमन्यैर्दुष्प्रापमस्ति तत्पदमित्यर्थः। अपि च ताः “यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः “नाभा नाभौ नाभिस्थानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा “सं “दधुः संनिदधते । “यथा येन प्रकारेण “विदे विन्दे अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा । विदे ज्ञानाय यथास्माकं दक्षावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

अ॒यं दी॒र्घाय॒ चक्ष॑से॒ प्राचि॑ प्रय॒त्य॑ध्व॒रे ।

मिमी॑ते य॒ज्ञमा॑नु॒षग्वि॒चक्ष्य॑ ॥३०

अ॒यम् । दी॒र्घाय॑ । चक्ष॑से । प्राचि॑ । प्र॒ऽय॒ति । अ॒ध्व॒रे ।

मिमी॑ते । य॒ज्ञम् । आ॒नु॒षक् । वि॒ऽचक्ष्य॑ ॥३०

अयम् । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रऽयति । अध्वरे ।

मिमीते । यज्ञम् । आनुषक् । विऽचक्ष्य ॥३०

"प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहे “अध्वरे हिंसारहिते यज्ञे “प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सति “अयम् इन्द्रः प्रवर्तमानं तं “यज्ञमानुषक् अनुषक्तमानुपूर्व्येण “विचक्ष्य विशेषेण दृष्ट्वा “मिमीते निष्पादयति । किमर्थम् । “दीर्घाय आयताय "चक्षसे दर्शनाय । यद्वा । द्रष्टव्याय फलाय ॥ ॥१२॥

वृषा॒यमि॑न्द्र ते॒ रथ॑ उ॒तो ते॒ वृष॑णा॒ हरी॑ ।

वृषा॒ त्वं श॑तक्रतो॒ वृषा॒ हव॑ः ॥३१

वृषा॑ । अ॒यम् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । रथ॑ः । उ॒तो इति॑ । ते॒ । वृष॑णा । हरी॒ इति॑ ।

वृषा॑ । त्वम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । वृषा॑ । हव॑ः ॥३१

वृषा । अयम् । इन्द्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति ।

वृषा । त्वम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥३१

हे “इन्द्र “ते त्वदीयः "अयं “रथः “वृषा कामानां वर्षिता । "उतो अपि च “ते तव “हरी अश्वौ "वृषणा वृषणौ वर्षितारौ। हे "शतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वेन्द्र “त्वं च "वृषा वर्षिता कामानाम् । तथा “हवः त्वद्विषयमाह्वानं च "वृषा वर्षिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान् वर्षति । किमु वक्तव्यं त्वदीया रथादयो वर्षन्तीति भावः ।।

वृषा॒ ग्रावा॒ वृषा॒ मदो॒ वृषा॒ सोमो॑ अ॒यं सु॒तः ।

वृषा॑ य॒ज्ञो यमिन्व॑सि॒ वृषा॒ हव॑ः ॥३२

वृषा॑ । ग्रावा॑ । वृषा॑ । मद॑ः । वृषा॑ । सोम॑ः । अ॒यम् । सु॒तः ।

वृषा॑ । य॒ज्ञः । यम् । इन्व॑सि । वृषा॑ । हव॑ः ॥३२

वृषा । ग्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयम् । सुतः ।

वृषा । यज्ञः । यम् । इन्वसि । वृषा । हवः ॥३२

"ग्रावा अभिषवसाधनपाषाणः "वृषा वर्षिता कामानाम् । हे इन्द्र त्वदीयः सोमपानजन्यः "मदः च "वृषा वर्षिता । "सुतः त्वदर्थमभिषुतः "अयं "सोमः च "वृषा वर्षिता । "यं यज्ञम् "इन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च "यज्ञः "वृषा अभीष्टस्य फलस्य वर्षिता । त्वदीयः "हवः च "वृषा ।।

वृषा॑ त्वा॒ वृष॑णं हुवे॒ वज्रि॑ञ्चि॒त्राभि॑रू॒तिभि॑ः ।

वा॒वन्थ॒ हि प्रति॑ष्टुतिं॒ वृषा॒ हव॑ः ॥३३

वृषा॑ । त्वा॒ । वृष॑णम् । हु॒वे॒ । वज्रि॑न् । चि॒त्राभि॑ः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

व॒वन्थ॑ । हि । प्रति॑ऽस्तुतिम् । वृषा॑ । हव॑ः ॥३३

वृषा । त्वा । वृषणम् । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।

ववन्थ । हि । प्रतिऽस्तुतिम् । वृषा । हवः ॥३३

हे "वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र "वृषणं वृषाणं वर्षितारं त्वां "वृषा वर्षिता हविषामासेक्ताहं "चित्राभिः चायनीयाभिर्नानाविधाभिर्वा "ऊतिभिः तृप्तिकरीभिः स्तुतिभिः "हुवे आह्वये। "हि यस्मात्त्वं "प्रतिष्टुतिं त्वामभिलक्ष्य कृतं स्तोत्रं "ववन्थ वनसि संभजसि अतस्त्वदीयः "हवः आह्वानं "वृषा वर्षिता । यद्वा । हवो ह्वातव्यो वृषा वर्षिता त्वं यस्मात् स्तुतिं वनसि तस्मात्त्वां हुव इत्यर्थः ॥ ॥१३॥

टिप्पणी

८१३.१ इन्द्रः सुतेषु सोमेषु इति

कौत्सम् (https://sa.wikisource.org/s/1zak)

क्रोशम् (https://sa.wikisource.org/s/2iiy) (ग्रामगेयः)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१४

दे. इन्द्रः। गायत्री।

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् ।

स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥१॥

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे ।

यदहं गोपतिः स्याम् ॥२॥

धेनुष्ट इन्द्र सूनृता यजमानाय सुन्वते ।

गामश्वं पिप्युषी दुहे ॥३॥

न ते वर्तास्ति राधस इन्द्र देवो न मर्त्यः ।

यद्दित्ससि स्तुतो मघम् ॥४॥

यज्ञ इन्द्रमवर्धयद्यद्भूमिं व्यवर्तयत् ।

चक्राण ओपशं दिवि ॥५॥

वावृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः ।

ऊतिमिन्द्रा वृणीमहे ॥६॥

व्यन्तरिक्षमतिरन्मदे सोमस्य रोचना ।

इन्द्रो यदभिनद्वलम् ॥७॥

उद्गा आजदङ्गिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहा सतीः ।

अर्वाञ्चं नुनुदे वलम् ॥८॥

इन्द्रेण रोचना दिवो दृळ्हानि दृंहितानि च ।

स्थिराणि न पराणुदे ॥९॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोम इन्द्राजिरायते ।

वि ते मदा अराजिषुः ॥१०॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इन्द्रास्युक्थवर्धनः ।

स्तोतॄणामुत भद्रकृत् ॥११॥

इन्द्रमित्केशिना हरी सोमपेयाय वक्षतः ।

उप यज्ञं सुराधसम् ॥१२॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः ।$

विश्वा यदजय स्पृधः ॥१३॥

मायाभिरुत्सिसृप्सत इन्द्र द्यामारुरुक्षतः ।

अव दस्यूँरधूनुथाः ॥१४॥

असुन्वामिन्द्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः ।

सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

सायणभाष्यम्

'यदिन्द्राहम् ' इति पञ्चदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यश्वसूक्तिनोः काण्वगोत्रयोरार्षं गायत्रमैन्द्रम् । तथा चानुक्रान्तं—'यदिन्द्र पञ्चोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनौ ' इति । महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्र्यते - यदिन्द्राहं यथा त्वं प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति । तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽपीदं सूक्तम् । सूत्रितं च-'यदिन्द्राहं प्र ते महे' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

यदिंन्द्राहं यथा त्वमीशींय वस्व एक इत् ।

स्तोता मे गोषंखा स्यात् ॥१

यत् । इन्द्र । अहम् । यथा । त्वम् । ईशींय । वस्वः । एकः । इत् ।

स्तोता । मे । गोऽसंखा । स्यात् ॥१

यत् । इन्द्र । अहम् । यथा । त्वम् । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् ।

स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥१

हे “इन्द्र “यथा “त्वम् “एक “इत् एक एव केवलं “वस्वः वसुनः धनस्य ईशिषे एवम् “अहम् अपि यत् यदि “ईशीय ऐश्वर्ययुक्तः स्यां तदानीं “मे मम "स्तोता “गोसखा स्यात् गोभिः सहितो भवेत् । ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गोसहितो न भवेत् अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

शिक्षेंयमस्मै दित्सेंयं शचींपते मनीषिणें ।

यदहं गोपंतिः स्याम् ॥२

शिक्षेंयम् । अस्मै । दित्सेंयम् । शचींऽपते । मनीषिणें ।

यत् । अहम् । गोऽपंतिः । स्याम् ॥२

शिक्षेयम् । अस्मै । दित्सेयम् । शचीऽपते । मनीषिणे ।

यत् । अहम् । गोऽपतिः । स्याम् ॥२

हे "शचीपते शक्तिमन्निन्द्र “अस्मै मनीषिणे मनस ईशित्रे स्तोत्रे “दित्सेयं दातुमिच्छेयम् । तदनन्तरं “शिक्षेयं प्रार्थितं धनं दद्यां च । यत् यदि "अहं गोपतिः गवामधिपतिः "स्यां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

धेनुष्टं इन्द्र सूनृता यजंमानाय सुन्वते ।

गामश्वं पिप्युषीं दुहे ॥३

धेनुः । ते । इन्द्र । सूनृतां । यजंमानाय । सुन्वते ।

गाम् । अश्वंम् । पिप्युषीं । दुहे ॥३

धेनुः । ते । इन्द्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते ।

गाम् । अश्वम् । पिप्युषी । दुहे ॥३

हे "इन्द्र ते तव "सूनृता स्तुतिरूपा वाक् “धेनुः दोग्ध्री गौर्भूत्वा "सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते "यजमानाय "गामश्वं च । उपलक्षणमेतत् । गवाश्वादिकं सर्वमभिलषितं “दुहे दुग्धे । किं कुवती । "पिप्युषी तमेव प्रवर्धयित्री ।।

न तें व॒र्तास्ति॒ राध॑स॒ इन्द्र॑ दे॒वो न मर्त्य॑ः ।

यद्दित्स॑सि स्तु॒तो म॒घम् ॥४

न । ते॒ । व॒र्ता । अ॒स्ति॒ । राध॑सः । इन्द्र॑ । दे॒वः । न । मर्त्यः॑ ।

यत् । दित्स॑सि । स्तु॒तः । म॒घम् ॥४

न । ते । वर्ता । अस्ति । राधसः । इन्द्र । देवः । न । मर्त्यः ।

यत् । दित्ससि । स्तुतः । मघम् ॥४

हे “इन्द्र "ते तव "राधसः धनस्य स्तोतृभ्यो दातव्यस्य “वर्ता निवारकः "देवः "न अस्ति न विद्यते । "न “मर्त्यः मनुष्योऽपि निवारको नास्ति। “स्तुतः स्तोतृभिः प्रख्यापितगुणः सन् "यत् मह्यं "मघं मंहनीयं धनं "दित्ससि त्वं दातुमिच्छसि ॥

य॒ज्ञ इन्द्र॑मवर्धय॒द्यद्भूमि॒ं व्यव॑र्तयत् ।

च॒क्रा॒ण ओ॑प॒शं दि॒वि ॥५

य॒ज्ञः । इन्द्र॑म् । अ॒व॒र्ध॒य॒त् । यत् । भूमि॑म् । वि । अव॑र्तयत् ।

च॒क्रा॒णः । ओ॒प॒शम् । दि॒वि ॥५

यज्ञः । इन्द्रम् । अवर्धयत् । यत् । भूमिम् । वि । अवर्तयत् ।

चक्राणः । ओपशम् । दिवि ॥५

"यज्ञः यजमानैरनुष्ठीयमानो यागः “इन्द्रं देवम् "अवर्धयत् । श्रूयते हि – इन्द्र इदं इविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृत' (तै. ब्रा. ३. ५. १०. ३) इति । स इन्द्रः "यत् यस्मात् “भूमिं पृथिवीं “व्यवर्तयत् वृष्ट्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । "दिवि अन्तरिक्षे मेघम् “ओपशम् उपेत्य शयानं "चक्राणः कुर्वन् । यद्वा । आत्मनि समवेतो वीर्यविशेष ओपशः । तमन्तरिक्षे कुर्वन् ॥ ॥ १४ ॥

वा॒वृ॒धा॒नस्य॑ ते व॒यं विश्वा॒ धना॑नि जि॒ग्युष॑ः ।

ऊ॒तिमि॒न्द्रा वृ॑णीमहे ॥६

व॒वृ॒धा॒नस्य॑ । ते॒ । व॒यम् । विश्वा॑ । धना॑नि । जि॒ग्युषः॑ ।

ऊ॒तिम् । इ॒न्द्र॒ । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥६

ववृधानस्य । ते । वयम् । विश्वा । धनानि । जिग्युषः ।

ऊतिम् । इन्द्र । आ । वृणीमहे ॥६

हे इन्द्र "वावृधानस्य वर्धमानस्य "विश्वा विश्वानि सर्वाणि "धनानि शत्रुसंबन्धीनि "जिग्युषः जितवतः "ते तव "ऊतिं रक्षां "वयम् "आ "वृणीमहे आभिमुख्येन संभजामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रे ' व्यन्तरिक्षमतरत्' इत्ययं पर्यासस्तृचः । सूत्र्यते हि- ' व्यन्तरिक्षमतिरच्छ्यावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः' (आश्व. श्रौ. ७.२) इति । अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वपि तस्यैव तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं पर्यासस्तृचः । सूत्रितं च- पर्यासान्कद्वतोऽहरहःशस्यानीति ' होत्रका द्वितीयादिष्वेव' (आश्व. श्रौ. ७. १) इति ।।

व्य१॒न्तरि॑क्षमतिर॒न्मदे॒ सोम॑स्य रोच॒ना ।

इन्द्रो॒ यदभि॑नद्व॒लम् ॥७

वि । अ॒न्तरि॑क्षम् । अ॒ति॒र॒त् । मदे॑ । सोम॑स्य । रो॒च॒ना ।

इन्द्रः॑ । यत् । अभि॑नत् । व॒लम् ॥७

वि । अन्तरिक्षम् । अतिरत् । मदे । सोमस्य । रोचना ।

इन्द्रः । यत् । अभिनत् । वलम् ॥७

"सोमस्य पानेन "मदे हर्षे सति "रोचना रोचमानम् "अन्तरिक्षम् अयम् "इन्द्रः "वि "अतिरत् व्यवर्धयत् । "यत् यस्मात्कारणात् "वलम् आवृत्य स्थितमसुरं मेघं वा "अभिनत् व्यदारयत् ॥

उद्गा आ॑ज॒दङ्गि॑रोभ्य आ॒विष्कृ॒ण्वन्गुहा॑ स॒तीः ।

अ॒र्वाञ्चं॑ नुनुदे व॒लम् ॥८

उत् । गाः । आ॒ज॒त् । अङ्गि॑रःऽभ्यः । आ॒विः । कृ॒ण्वन् । गुहा॑ । स॒तीः ।

अ॒र्वाञ्च॑म् । नु॒नु॒दे॒ । व॒लम् ॥८

उत् । गाः । आजत् । अङ्गिरःऽभ्यः । आविः । कृण्वन् । गुहा । सतीः ।

अर्वाञ्चम् । नुनुदे । वलम् ॥८

"अङ्गिरोभ्यः ऋषिभ्यो वलानुचरैः पणिभिरपहृताः “गाः “उत् "आजत् उदगमयत् । किं कुर्वन् । “गुहा गुहायां बिले "सतीः विद्यमानाः यथा न दृश्यन्ते तथा पणिभिर्गूढास्ता गाः “आविष्कृण्वन् प्रकाशयन् । अपि च पणीनामधिपतिं "वलम् असुरमपि "अर्वाञ्चम् अधोमुखं "नुनुदे प्रेरितवान् ॥

इन्द्रे॑ण रोच॒ना दि॒वो दृ॒ळ्हानि॑ दृंहि॒तानि॑ च ।

स्थि॒राणि॒ न प॑रा॒णुदे॑ ॥९

इन्द्रे॑ण । रो॒च॒ना । दि॒वः । दृ॒ळ्हानि॑ । दृं॒हि॒तानि॑ । च॒ ।

स्थि॒राणि॑ । न । प॒रा॒ऽनुदे॑ ॥९

इन्द्रेण । रोचना । दिवः । दृळ्हानि । दृंहितानि । च ।

स्थिराणि । न । पराऽनुदे ॥९

"दिवः द्युलोकस्य संबन्धीनि “रोचना रोचमानानि देवगृहात्मकानि नक्षत्राणि “इन्द्रेण “दृळ्हानि दृढावयवानि बलवन्ति कृतानि “दृंहितानि “च दृढीकृतानि । यथैकत्र नैश्चल्येनावतिष्ठन्ते तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा । दृह दृहि वृहि वृद्धौ '। दृंहितानि वर्धितानि चेत्यर्थः । अपि च “स्थिराणि स्थास्नूनि दृढानि तानि “न "पराणुदे परानोदनीयानि न भवन्ति । न केनापि स्थानात् प्रच्यावयितुं शक्यानीत्यर्थः । ‘नुद प्रेरणे' । अस्मात् “ कृत्यार्थे ' इति केन्प्रत्ययः ॥

अ॒पामू॒र्मिर्मद॑न्निव॒ स्तोम॑ इन्द्राजिरायते ।

वि ते॒ मदा॑ अराजिषुः ॥१०

अ॒पाम् । ऊ॒र्मिः । मद॑न्ऽइव । स्तोमः॑ । इ॒न्द्र॒ । अ॒जि॒र॒ऽय॒ते॒ ।

वि । ते॒ । मदाः॑ । अ॒रा॒जि॒षुः॒ ॥१०

अपाम् । ऊर्मिः । मदन्ऽइव । स्तोमः । इन्द्र । अजिरऽयते ।

वि । ते । मदाः । अराजिषुः ॥१०

“अपां समुद्राणाम् "ऊर्मिः तरङ्गः "मदन्निव यथा माद्यन्नुपर्युपरि जायते । हे “इन्द्र "स्तोमः त्वदीयं स्तोत्रं तथा “अजिरायते । अजिरः क्षिप्रगामी । स इवाचरति । अपि च “ते त्वदीयाः “मदाः स्तोत्रजन्याः सोमपानजन्याश्च "वि “अराजिषुः विशेषेण राजन्ते दीप्यन्ते ॥ ॥ १५ ॥

त्वं हि स्तोम॒वर्ध॑न॒ इन्द्रास्यु॑क्थ॒वर्ध॑नः ।

स्तो॒तॄ॒णामु॒त भ॑द्र॒कृत् ॥११

त्वम् । हि । स्तो॒म॒ऽवर्ध॑नः । इन्द्र॑ । असि॑ । उ॒क्थ॒ऽवर्ध॑नः ।

स्तो॒तॄ॒णाम् । उ॒त । भ॒द्र॒ऽकृत् ॥११

त्वम् । हि । स्तोमऽवर्धनः । इन्द्र । असि । उक्थऽवर्धनः ।

स्तोतॄणाम् । उत । भद्रऽकृत् ॥११

हे "इन्द्र “त्वं "हि त्वं खलु "स्तोमवर्धनः स्तोमेन त्रिवृत्पञ्चदशादिना वर्धनीयः "असि । तथा “उक्थवर्धनः उक्थैः शस्त्रैर्वर्धनीयश्च त्वमेवासि । "उत अपि च "स्तोतॄणाम् अस्माकं “भद्रकृत् भद्रस्य कल्याणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

इन्द्र॒मित्के॒शिना॒ हरी॑ सोम॒पेया॑य वक्षतः ।

उप॑ य॒ज्ञं सु॒राध॑सम् ॥१२

इन्द्र॑म् । इत् । के॒शिना॑ । हरी॒ इति॑ । सो॒म॒ऽपेया॑य । व॒क्ष॒तः॒ ।

उप॑ । य॒ज्ञम् । सु॒ऽराध॑सम् ॥१२

इन्द्रम् । इत् । केशिना । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ।

उप । यज्ञम् । सुऽराधसम् ॥१२

"केशिना केशिनौ । मूर्धजानि लोमानि केशाः । तद्वन्तौ "हरी अश्वौ "सुराधसं शोभनधनम् “इन्द्रमित् इन्द्रमेव "यज्ञम् "उप अस्मद्यज्ञं प्रति "सोमपेयाय सोमपानार्थं "वक्षतः वहताम् । यद्वा । यज्ञं यष्टव्यमिन्द्रमुपवहताम् ॥

अ॒पां फेने॑न॒ नमु॑चे॒ः शिर॑ इ॒न्द्रोद॑वर्तयः ।

विश्वा॒ यदज॑य॒ः स्पृध॑ः ॥१३

अ॒पाम् । फेने॑न । नमु॑चेः । शिरः॑ । इ॒न्द्र॒ । उत् । अ॒व॒र्त॒यः॒ ।

विश्वाः॑ । यत् । अज॑यः । स्पृधः॑ ॥१३

अपाम् । फेनेन । नमुचेः । शिरः । इन्द्र । उत् । अवर्तयः ।

विश्वाः । यत् । अजयः । स्पृधः ॥१३

पुरा किलेन्द्रोऽसुराञ्जित्वा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न शशाक । स च युध्यमानस्तेनासुरेण जगृहे । स च गृहीतमिन्द्रमेवमोचत् । त्वां विसृजामि रात्रावह्नि च शुषकेणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति । स इन्द्रस्तेन विसृष्टः सन्नहोरात्रयोः संधौ शुष्कार्दविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद। अयमर्थोऽस्यां प्रतिपाद्यते । हे “इन्द्र "अपां “फेनेन वज्रीभूतेन "नमुचेः असुरस्य "शिरः "उदवर्तयः शरीरादुद्गतमवर्तयः । अच्छैत्सीरित्यर्थः । कदेति चेत् । "यत् यदा "विश्वाः सर्वाः "स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः सेनाः "अजयः जितवानसि । इन्द्रो वृत्रं हत्वासुरान् ---... ॥

मा॒याभि॑रु॒त्सिसृ॑प्सत॒ इन्द्र॒ द्यामा॒रुरु॑क्षतः ।

अव॒ दस्यूँ॑रधूनुथाः ॥१४

मा॒याभिः॑ । उ॒त्ऽसिसृ॑प्सतः । इन्द्र॑ । द्याम् । आ॒ऽरुरु॑क्षतः ।

अव॑ । दस्यू॑न् । अ॒धू॒नु॒था॒ः ॥१४

मायाभिः । उत्ऽसिसृप्सतः । इन्द्र । द्याम् । आऽरुरुक्षतः ।

अव । दस्यून् । अधूनुथाः ॥१४

.... हे "इन्द्र त्वम् "अव "अधूनुथाः अवाङ्मुखं प्रेरितवानसि ॥

अ॒सु॒न्वामि॑न्द्र सं॒सदं॒ विषू॑चीं॒ व्य॑नाशयः ।

सो॒म॒पा उत्त॑रो॒ भव॑न् ॥१५

अ॒सु॒न्वाम् । इ॒न्द्र॒ । स॒म्ऽसद॑म् । विषू॑चीम् । वि । अ॒ना॒श॒य॒ः ।

सो॒म॒ऽपाः । उत्ऽत॑रः । भव॑न् ॥१५

असुन्वाम् । इन्द्र । सम्ऽसदम् । विषूचीम् । वि । अनाशयः ।

सोमऽपाः । उत्ऽतरः । भवन् ॥१५

हे “इन्द्र त्वं "सोमपाः सोमस्य पाता भूत्वा “उत्तरः उत्कृष्टतरः "भवन् "असुन्वां सोमाभिषवहीनां "संसदं जनसंहतिं "विषूचीं परस्परविरोधेन विषु नाना गन्त्रीं “व्यनाशयः विशेषेण नाशयसि ॥ ॥ १६ ॥

टिप्पणी

८.१४.१३ - नमुचि शब्दस्य संभावित व्याख्या (http://www.angelfire.com/indie/veda_study/pur_index15/namuchi.htm)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१५

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.१४ सूक्तं ८.१५ सूक्तं ८.१६ →

गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनौ।

दे. इन्द्रः। उष्णिक्

तम्वभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ।

इन्द्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥१॥

यस्य द्विबर्हसो बृहत्सहो दाधार रोदसी ।

गिरीँरज्राँ अपः स्वर्वृषत्वना ॥२॥

स राजसि पुरुष्टुतँ एको वृत्राणि जिघ्नसे ।

इन्द्र जैत्रा श्रवस्या च यन्तवे ॥३॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृत्सु सासहिम् ।

उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्रियम् ॥४॥

येन ज्योतींष्यायवे मनवे च विवेदिथ ।

मन्दानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥५॥

तदद्या चित्त उक्थिनोऽनु ष्टुवन्ति पूर्वथा ।

वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥६॥

तव त्यदिन्द्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुम् ।

वज्रं शिशाति धिषणा वरेण्यम् ॥७॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः ।

त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥८॥

त्वां विष्णुर्बृहन्क्षयो मित्रो गृणाति वरुणः ।

त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतम् ॥९॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे ।

सत्रा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥१०॥

सत्रा त्वं पुरुष्टुतँ एको वृत्राणि तोशसे ।

नान्य इन्द्रात्करणं भूय इन्वति ॥११॥

यदिन्द्र मन्मशस्त्वा नाना हवन्त ऊतये ।

अस्माकेभिर्नृभिरत्रा स्वर्जय ॥१२॥

अरं क्षयाय नो महे विश्वा रूपाण्याविशन् ।

इन्द्रं जैत्राय हर्षया शचीपतिम् ॥१३॥

सायणभाष्यम्

'तम्वभि' इति त्रयोदशर्चं तृतीयं सूक्तमौष्णिहमैन्द्रम् । पूर्वोक्तावेवर्षी । तथा चानुक्रम्यते-- ' तम्वभि सप्तोनौष्णिहम्' इति । महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीतावुत्तमावर्जमेतत्सूक्तम् । सूत्र्यते हि--' तम्वभि प्र गायतेत्युत्तमामुद्धरति' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च- तम्वभि प्र गायत वयमु त्वामपूर्व्य ' (आश्व. श्रौ. ७.८) इति ॥

तम्व॒भि प्र गा॑यत पुरुहू॒तं पु॑रुष्टु॒तम् ।

इन्द्रं॑ गी॒र्भिस्त॑वि॒षमा वि॑वासत ॥१

तम् । ऊं॒ इति॑ । अ॒भि । प्र । गा॒य॒त॒ । पु॒रु॒ऽहू॒तम् । पु॒रु॒ऽस्तु॒तम् ।

इन्द्रं॑म् । गी॒ःऽभिः । त॒वि॒षम् । आ । वि॒वा॒स॒त॒ ॥१

तम् । ऊं इति । अभि । प्र । गायत । पुरुऽहूतम् । पुरुऽस्तुतम् ।

इन्द्रम् । गीःऽभिः । तविषम् । आ । विवासत ॥१

"पुरुहूतं बहुभिराहूतं "पुरुष्टुतं बहुभिः स्तुतं "तमु तमेवेन्द्रं हे स्तोतारः "अभि "प्र "गायत अभिमुखं प्रकर्षेण स्तुध्वम् । एतदेव स्पष्टयति । "तविषं महान्तम् "इन्द्रं "गीर्भिः वाग्भिः "आ "विवासत परिचरत ॥

यस्य॑ द्वि॒बर्ह॑सो बृ॒हत्सहो॑ दा॒धार॒ रोद॑सी ।

गि॒रीँरज्राँ॑ अ॒पः स्व॑र्वृषत्व॒ना ॥२

यस्य॑ । द्वि॒ऽबर्ह॑सः । बृ॒हत् । सह॑ः । दा॒धार॑ । रोद॑सी॒ इति॑ ।

गि॒रीन् । अज्रा॑न् । अ॒पः । स्व॑ः । वृ॒ष॒ऽत्व॒ना ॥२

यस्य । द्विऽबर्हसः । बृहत् । सहः । दाधार । रोदसी इति ।

गिरीन् । अज्रान् । अपः । स्वः । वृषऽत्वना ॥२

"द्विबर्हसः द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य "यस्य इन्द्रस्य "बृहत् महत् "सहः बलं "रोदसी द्यावापृथिव्यौ "दाधार धारयति । छान्दसो लिट् । तुजादित्वाभ्यासदीर्घः । तथा "अज्रान् क्षिप्रगमनान् "गिरीन् पर्वतान् मेघान् वा "स्वः सरणशीलाः "अपः उदकानि च "वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यस्येन्द्रस्य बलं धारयति तत्रावस्थापयति । तम्वभीति पूर्वया संबन्धः स त्वमित्युत्तरया वा ।

स रा॑जसि पुरुष्टु॒तँ॒ एको॑ वृ॒त्राणि॑ जिघ्नसे ।

इन्द्र॒ जैत्रा॑ श्रव॒स्या॑ च॒ यन्त॑वे ॥३

सः । रा॒ज॒सि॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । एक॑ः । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्न॒से॒ ।

इन्द्र॑ । जैत्रा॑ । श्र॒व॒स्या॑ । च॒ । यन्त॑वे ॥३

सः । राजसि । पुरुऽस्तुत । एकः । वृत्राणि । जिघ्नसे ।

इन्द्र । जैत्रा । श्रवस्या । च । यन्तवे ॥३

हे "पुरुष्टुत बहुभिः स्तुत "इन्द्र "सः पूर्वोक्तगुणस्त्वं "राजसि दीप्यसे ईशिषे वा । अपि च त्वम् "एकः सहायरहितः केवल एवं सन् "वृत्राणि आवरकाणि शत्रुजातानि "जिघ्नसे हतवानसि । किमर्थम् । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि "श्रवस्या श्रवस्यानि श्रवणीयान्यन्नानि यद्वा श्रवणार्हाणि यशांसि "च "यन्तवे यन्तुं नियन्तुं स्वाधीनं कर्तुम् ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे 'तं ते मदम्' इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि - तं ते मदं गृणीमसि तम्वभि प्र गायत' (आश्व. श्रौ. ७.८) इति ।

तं ते॒ मदं॑ गृणीमसि॒ वृष॑णं पृ॒त्सु सा॑स॒हिम् ।

उ॒ लो॒क॒कृ॒त्नुम॑द्रिवो हरि॒श्रिय॑म् ॥४

तम् । ते॒ । मद॑म् । गृ॒णी॒म॒सि॒ । वृष॑णम् । पृ॒त्ऽसु । स॒स॒हिम् ।

ऊँ॒ इति॑ । लो॒क॒ऽकृ॒त्नुम् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । ह॒रि॒ऽश्रिय॑म् ॥४

तम् । ते । मदम् । गृणीमसि । वृषणम् । पृत्ऽसु । ससहिम् ।

ऊं इति । लोकऽकृत्नुम् । अद्रिऽवः । हरिऽश्रियम् ॥४

हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र "ते त्वदीयं "तं "मदं सोमपानजनितं हर्षं "गृणीमसि गृणीमः प्रशंसामः । 'गॄ शब्दे'। क्र्यादिः । 'प्वादीनां ह्रस्वः'। 'इदन्तो मसि' इति मस इकारागमः । कीदृशम् । "वृषणं वर्षितारं कामानां "पृत्सु संग्रामेषु "सासहिं शत्रूणामभिभवितारं "लोककृत्नुं लोकस्य स्थानस्य कर्तारं "हरिश्रियं हरिभ्यामश्वाभ्यां श्रयणीयं सेव्यम् । उशब्दः समुच्चये पदपूरणे वा ॥

येन॒ ज्योतीं॑ष्या॒यवे॒ मन॑वे च वि॒वेदि॑थ ।

म॒न्दा॒नो अ॒स्य ब॒र्हिषो॒ वि रा॑जसि ॥५

येन॑ । ज्योतीं॑षि । आ॒यवें॑ । मन॑वे । च॒ । वि॒वेदि॑थ ।

म॒न्दा॒नः । अ॒स्य । ब॒र्हिषः॑ । वि । रा॒ज॒सि॒ ॥५

येन । ज्योतींषि । आयवे । मनवे । च । विवेदिथ ।

मन्दानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥५

हे इन्द्र "येन आत्मीयेन मदेन "आयवे और्वशेयाय "मनवे विवस्वतः पुत्राय "च "ज्योतींषि सूर्यादीनि वृत्रादिभिरावृतानि तद्धरणेन "विवेदिथ अलम्भयः। प्रज्ञापितवान् प्रकाशितवानसीत्यर्थः । तेन मदेन "मन्दानः मोदमानस्त्वम् "अस्य "बर्हिषः वृद्धस्य यज्ञस्य "वि "राजसि विशेषेणेशिषे । यद्वा । अस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन बर्हिषा वृद्धेन' हृष्यन् वि राजसि विशेषेण दीप्यसे ॥ ॥१७॥

तद॒द्या चि॑त्त उ॒क्थिनोऽनु॑ ष्टुवन्ति पू॒र्वथा॑ ।

वृष॑पत्नीर॒पो जं॑या दि॒वेदि॑वे ॥६

तत् । अ॒द्य । चि॒त् । ते॒ । उ॒क्थिनः॑ । अनु॑ । स्तु॒व॒न्ति॒ । पू॒र्वऽथा॑ ।

वृष॑ऽपत्नीः । अ॒पः । ज॒य॒ । दि॒वेऽदि॑वे ॥६

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनु । स्तुवन्ति । पूर्वऽथा ।

वृषऽपत्नीः । अपः । जय । दिवेऽदिवे ॥६

हे इन्द्र “ते त्वदीयं “तत् प्रसिद्धं बलम् "अद्य “चित् अद्यापि “पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल इव “उक्थिनः शस्त्रिणः स्तोतारः "अनु “ष्टुवन्ति क्रमेण प्रशंसन्ति । स त्वं "वृषपत्नीः वृषा वर्षिता पर्जन्यः पतिर्यासां तादृशीः “अपः “दिवेदिवे प्रतिदिवसं "जय स्वायत्तं कुरु ॥

तव॒ त्यदि॑न्द्रि॒यं बृ॒हत्तव॒ शुष्म॑मु॒त क्रतु॑म् ।

वज्रं॑ शिशाति धि॒षणा॒ वरे॑ण्यम् ॥७

तव॑ । त्यत् । इ॒न्द्रि॒यम् । बृ॒हत् । तव॑ । शुष्म॑म् । उ॒त । क्रतु॑म् ।

वज्र॑म् । शि॒शा॒ति॒ । धि॒षणा॑ । वरे॑ण्यम् ॥७

तव । त्यत् । इन्द्रियम् । बृहत् । तव । शुष्मम् । उत । क्रतुम् ।

वज्रम् । शिशाति । धिषणा । वरेण्यम् ॥७

हे इन्द्र “त्यत् तत् प्रसिद्धम् "इन्द्रियम् इन्द्रस्य लिङ्गं "बृहत् प्रभूतं वीर्यं “धिषणा स्तुतिः “शिशाति निःश्यति तीक्ष्णीकरोति । तथा “तव त्वदीयं “शुष्मं शोषकं बलम् “उत अपि च “क्रतुं प्रज्ञानं बलं कर्म वा "वरेण्यं वरणीयं "वज्रम् आयुधं च स्तुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

तव॒ द्यौरि॑न्द्र॒ पौंस्यं॑ पृथि॒वी व॑र्धति॒ श्रव॑ः ।

त्वामाप॒ः पर्व॑तासश्च हिन्विरे ॥८

तव॑ । द्यौः । इ॒न्द्र॒ । पौंस्य॑म् । पृ॒थि॒वी । व॒र्ध॒ति॒ । श्रवः॑ ।

त्वाम् । आपः॑ । पर्व॑तासः । च॒ । हि॒न्वि॒रे॒ ॥८

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यम् । पृथिवी । वर्धति । श्रवः ।

त्वाम् । आपः । पर्वतासः । च । हिन्विरे ॥८

हे “इन्द्र "तव त्वदीयं "पौंस्यं बलं “द्यौः "वर्धति वर्धयति । त्वदीयं “श्रवः यशः "पृथिवी वर्धयति । वृधेर्ण्यन्ताल्लटि शपि छन्दस्युभयथा' इत्यार्धधातुकत्वात् “ णेरनिटि' इति णिलोपः । तं “त्वाम् "आपः उदकानि अन्तरिक्षाणि "पर्वतासः पर्वताः पर्ववन्तो मेघाः “च गिरयश्च वा “हिन्विरे प्रीणयन्ति स्वामित्वेन प्राप्नुवन्ति वा ।।

त्वां विष्णु॑र्बृ॒हन्क्षयो॑ मि॒त्रो गृ॑णाति॒ वरु॑णः ।

त्वां शर्धो॑ मद॒त्यनु॒ मारु॑तम् ॥९

त्वाम् । विष्णुः॑ । बृ॒हन् । क्षयः॑ । मि॒त्रः । गृ॒णा॒ति॒ । वरु॑णः ।

त्वाम् । शर्धः॑ । म॒द॒ति॒ । अनु॑ । मारु॑तम् ॥९

त्वाम् । विष्णुः । बृहन् । क्षयः । मित्रः । गृणाति । वरुणः ।

त्वाम् । शर्धः । मदति । अनु । मारुतम् ॥९

हे इन्द्र “बृहन् महान् "क्षयः निवासहेतुः “विष्णुः “मित्रः “वरुणः च “त्वां “गृणाति स्तौति । तथा “मारुतं मरुत्संबन्धि “शर्धः बलं "त्वाम् "अनु "मदति तव मदमनुलक्ष्य पश्चान्माद्यति । त्वामनुमादयति वा ॥

त्वं वृषा॒ जना॑नां॒ मंहि॑ष्ठ इन्द्र जज्ञिषे ।

स॒त्रा विश्वा॑ स्वप॒त्यानि॑ दधिषे ॥१०

त्वम् । वृषा॑ । जना॑नाम् । मंहि॑ष्ठः । इ॒न्द्र॒ । ज॒ज्ञि॒षे॒ ।

स॒त्रा । विश्वा॑ । सु॒ऽअ॒प॒त्यानि॑ । द॒धि॒षे॒ ॥१०

त्वम् । वृषा । जनानाम् । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे ।

सत्रा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥१०

हे “इन्द्र “वृषा वर्षिता “त्वं "जनानां देवजनानां मध्ये "मंहिष्ठः दातृतमः "जज्ञिरे प्रादुर्भवसि । अत एव "विश्वा सर्वाणि "स्वपत्यानि शोभनैः पुत्रादिभिः सहितानि “सत्रा सह "दधिषे दातुं धारयसि । ददासि वा ॥ ॥ १८ ॥

स॒त्रा त्वं पु॑रुष्टु॒तँ एको॑ वृ॒त्राणि॑ तोशसे ।

नान्य इन्द्रा॒त्कर॑णं॒ भूय॑ इन्वति ॥११

स॒त्रा । त्वम् । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । एकः॑ । वृ॒त्राणि॑ । तो॒श॒से॒ ।

न । अ॒न्यः । इन्द्रा॑त् । कर॑णम् । भूयः॑ । इ॒न्व॒ति॒ ॥११

सत्रा । त्वम् । पुरुऽस्तुत । एकः । वृत्राणि । तोशसे ।

न । अन्यः । इन्द्रात् । करणम् । भूयः । इन्वति ॥११

हे “पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र “त्वम् "एकः असहाय एव सन् "सत्रा । महन्नामैतत् । महान्ति “वृत्राणि शत्रुजातानि । यद्वा । सत्रेति सहार्थे । सहैव युगपदेवैकयत्नेनैव “तोशसे हिनस्सि । तोशतिर्वधकर्मा । अकर्तुं शक्तानीति भावः । अपि चास्मात् "इन्द्रात् "अन्यः कश्चित् "भूयः बहुतरं "करणं कर्म वृत्रवधादिकं "न "इन्वति न प्राप्नोति । इन्द्र एवं कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

यदि॑न्द्र मन्म॒शस्त्वा॒ नाना॒ हव॑न्त ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माके॑भि॒र्नृभि॒रत्रा॒ स्व॑र्जय ॥१२

यत् । इ॒न्द्र॒ । म॒न्म॒ऽशः । त्वा॒ । नाना॑ । हव॑न्ते । ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माके॑भिः । नृऽभिः॑ । अत्र॑ । स्वः॑ । ज॒य॒ ॥१२

यत् । इन्द्र । मन्मऽशः । त्वा । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकेभिः । नृऽभिः । अत्र । स्वः । जय ॥१२

हे “इन्द्र "यत् यस्मिन् संग्रामे त्वां "मन्मशः मन्मना स्तोत्रेण "नाना बहुप्रकारं "हवन्ते आह्वयन्ति । किमर्थम् । “ऊतये रक्षायै । "अत्र अस्मिन् संग्रामे “अस्माकेभिः अस्माकैरस्मदीयैरेव "नृभिः नेतृभिः स्तोतृभिराहूतः सन् "स्वः शत्रुबलं “जय अभिभव ॥

अर॒ं क्षया॑य नो म॒हे विश्वा॑ रू॒पाण्या॑वि॒शन् ।

इन्द्र॒ं जैत्रा॑य हर्षया॒ शची॒पति॑म् ॥१३

अर॑म् । क्षया॑य । न॒ः । म॒हे । विश्वा॑ । रू॒पाणि॑ । आ॒ऽवि॒शन् ।

इन्द्र॑म् । जैत्रा॑य । ह॒र्ष॒य॒ । शची॒ऽ३॒पति॑म् ॥१३

अरम् । क्षयाय । नः । महे । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् ।

इन्द्रम् । जैत्राय । हर्षय । शचीऽपतिम् ॥१३

हे स्तोतः "महे महते "नः अस्माकं “क्षयाय । गृहनामैतत् । गृहाय । तादर्थ्ये चतुर्थी । गृहार्थम् “अरम् अलं पर्याप्तं "विश्वा विश्वानि व्याप्तानि “रूपाणि इन्द्रगतानि गुणजातानि “आविशन् स्तुत्या व्याप्नुवन् "शचीपतिम् । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकम् । यद्वा । शच्या इन्द्राण्या भर्तारम् । तमेव “इन्द्रं "जैत्राय जेतव्यधनार्थं “हर्षय तोषय । स्तुत्या परिचरणेन वेति शेषः ॥ ॥ १९ ॥

टिप्पणी

तं ते मदं गृणीमसि इति

हारिवर्णानि चत्वारि (https://sa.wikisource.org/s/2gnl)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१५ सूक्तं ८.१६ सूक्तं ८.१७ →
इरिम्बिठिः काण्वः।

दे. इन्द्रः । गायत्री ।

प्र सम्राजं चर्षणीनामिन्द्रं स्तोता नव्यं गीर्भिः ।

नरं नृषाहं मंहिष्ठम् ॥१॥

यस्मिन्नुक्थानि रण्यन्ति विश्वानि च श्रवस्या ।

अपामवो न समुद्रे ॥२॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुम् ।

महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुत्राः ।

हर्षुमन्तः शूरसातौ ॥४॥

तमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते ।

येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥५॥

तमिच्च्यौत्नैरार्यन्ति तं कृतेभिश्चर्षणयः ।

एष इन्द्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरू पुरुहूतः ।

महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः ।

एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥८॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः ।

इन्द्रं वर्धन्ति क्षितयः ॥९॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु ।

सासह्वांसं युधामित्रान् ॥१०॥

स नः पप्रिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः ।

इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ॥११॥

स त्वं न इन्द्र वाजेभिर्दशस्या च गातुया च ।

अच्छा च नः सुम्नं नेषि ॥१२॥

सायणभाष्यम्

‘प्र सम्राजम्' इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तमिरिम्बिठिनाम्नः काण्वस्यार्षं गायत्रमैन्द्रम् । अनुक्रम्यते हि-' प्र सम्राजं द्वादशेरिम्बिठिः' इति । अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तम् । सूत्रितं च- ‘ प्र सम्राजमुप क्रमस्वा भर' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतदादिके द्वे सूक्ते उपरितनस्यान्त्यं द्व्यृचं वर्जयित्वा । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं-- प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते उत्तरस्योत्तमे उद्धरति' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति ॥

प्र स॒म्राजं᳚ चर्षणी॒नामिन्द्रं᳚ स्तोता॒ नव्यं᳚ गी॒र्भिः ।

नरं᳚ नृ॒षाहं॒ मंहि॑ष्ठम् ॥१

प्र । स॒म्ऽराज॑म् । च॒र्ष॒णी॒नाम् । इन्द्र॑म् । स्तो॒त॒ । नव्य॑म् । गी॒ःऽभिः ।

नर॑म् । नृ॒ऽसह॑म् । मंहि॑ष्ठम् ॥१

प्र । सम्ऽराजम् । चर्षणीनाम् । इन्द्रम् । स्तोत । नव्यम् । गीःऽभिः ।

नरम् । नृऽसहम् । मंहिष्ठम् ॥१

“चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये “सम्राजं सम्यग्राजमानं यद्वा मनुष्याणामधीश्वरम् "इन्द्रं हे स्तोतारः “प्र “स्तोत प्रकर्षेण स्तुत । कीदृशम् । "गीर्भिः स्तुतिभिः "नव्यं स्तुत्यं "नरं नेतारं "नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिभवितारं "मंहिष्ठं दातृतमम् ॥

यस्मिं॑न्नु॒क्थानि॒ रण्य॑न्ति॒ विश्वा॑नि च श्र॒व॒स्या॑ ।

अ॒पामवो॒ न स॑मु॒द्रे ॥२

यस्मि॑न् । उ॒क्थानि॑ । रण्य॑न्ति । विश्वा॑नि । च॒ । श्र॒व॒स्या॑ ।

अ॒पाम् । अवः॑ । न । स॒मु॒द्रे ॥२

यस्मिन् । उक्थानि । रण्यन्ति । विश्वानि । च । श्रवस्या ।

अपाम् । अवः । न । समुद्रे ॥२

“यस्मिन् इन्द्रे "उक्थानि शस्त्राणि “रण्यन्ति रमन्ते "विश्वानि सर्वाणि "श्रवस्या श्रवस्थानि श्रवणीयानि हविर्लक्षणान्यन्नानि "च रमन्ते । तत्र दृष्टान्तः । "समुद्रे उदधौ “अपाम् उदकानाम् “अवो “न । अवति गच्छतीत्यवस्तरङ्गजालम् । तद्यथा समुद्रेऽन्तर्भवति तथा रण्यन्तीत्यर्थः ॥

तं सु॑ष्टु॒त्या वि॑वासे ज्येष्ठ॒राज॒ं भरे॑ कृ॒त्नुम् ।

म॒हो वा॒जिन॑ं स॒निभ्य॑ः ॥३

तम् । सु॒ऽस्तु॒त्या । आ । वि॒वा॒से॒ । ज्ये॒ष्ठ॒ऽराज॑म् । भरे॑ । कृ॒त्नुम् ।

म॒हः । वा॒जिन॑म् । स॒निऽभ्यः॑ ॥३

तम् । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठऽराजम् । भरे । कृत्नुम् ।

महः । वाजिनम् । सनिऽभ्यः ॥३

“तम् इन्द्रं "सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्या "आ "विवासे परिचरामि । कीदृशम् । "ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्यतमेषु देवेषु मध्ये राजमानम् । राजतेः ‘सत्सूद्विष' इति क्विप् । “भरे संग्रामे "महः महतो वृत्रवधादेः "कृत्नुं कर्तारं "वाजिनम् अन्नवन्तं बलवन्तं वा । किमर्थम् । "सनिभ्यः धनेभ्यः । धनलाभायेत्यर्थः ।।

यस्यानूंना गभीरा मदां उरवस्तरुंत्राः ।

हर्षुमन्तः शूरंसातौ ॥४

यस्यं । अनूंनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुंत्राः ।

हर्षुऽमन्तः । शूरंऽसातौ ॥४

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुत्राः ।

हर्षुऽमन्तः । शूरऽसातौ ॥४

"यस्य इन्द्रस्य "मदाः सोमपानजनिताः "अनूनाः अन्यूनाः "गभीराः गाम्भीर्योपेताः "उरवः विस्तीर्णाः "तरुत्राः शत्रूणां तारकाः "शूरसातौ शूरसंभजनीये संग्रामे "हर्षुमन्तः हर्षयुक्ताः संग्रामोत्सुका भवन्ति । तमिन्द्रमिति पूर्वयोत्तरया वा संबन्धः ॥

तमिद्धनेंषु हितेष्वंधिवाकायं हवन्ते ।

येषामिन्द्रस्ते जंयन्ति ॥५

तम् । इत् । धनेंषु । हितेषुं । अधिऽवाकायं । हवन्ते ।

येषांम् । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥५

तम् । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिऽवाकाय । हवन्ते ।

येषाम् । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥५

"धनेषु "हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तव्येषु सत्सु "तमित् तं पूर्वोक्तगुणमेवेन्द्रम् "अधिवाकाय अधिवचनाय पक्षपातवचनाय "हवन्ते स्तोतार आह्वयन्ति । तत्र च "येषां पक्षे "इन्द्रः वर्तते "ते एव "जयन्ति । जयेन तानि धनानि लभन्ते नान्ये ॥

तमिच्च्यौत्नैरार्यन्ति तं कृतेभिंश्चर्षणयंः ।

एष इन्द्रों वरिवस्कृत् ॥६

तम् । इत् । च्यौत्नैः । आर्यन्ति । तम् । कृतेभिः । चर्षणयः ।

एषः । इन्द्रः । वरिवःऽकृत् ॥६

तम् । इत् । च्यौत्नैः । आर्यन्ति । तम् । कृतेभिः । चर्षणयः ।

एषः । इन्द्रः । वरिवःऽकृत् ॥६

“तमित् तमेवेन्द्रं “च्यौत्नैः बलकरैः स्तोत्रैः "आर्यन्ति आर्यमभिज्ञमीश्वरं कुर्वन्ति । “चर्षणयः मनुष्याः कृतैः कर्मभिश्चार्यन्ति । "एषः एवंगुणकः "इन्द्रः "वरिवस्कृत् धनस्य कर्ता भवति स्तोतॄणाम् ॥ ॥ २० ॥

इन्द्रो॑ ब्र॒ह्मेन्द्र॒ ऋषि॒रिन्द्रः॑ पु॒रू पु॑रुहू॒तः ।

म॒हान्म॒हीभिः॒ शची॑भिः ॥७

इन्द्रः॑ । ब्र॒ह्मा । इन्द्रः॑ । ऋषिः॑ । इन्द्रः॑ । पु॒रु । पु॒रु॒ऽहू॒तः ।

म॒हान् । म॒हीभिः॑ । शची॑भिः ॥७

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । ऋषिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः ।

महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७

अयम् "इन्द्रः “ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एव “इन्द्रः “ऋषिः द्रष्टा सर्वस्यार्थजातस्य। सः "इन्द्रः "पुरु बहुलं “पुरुहूतः बहुभिराहूतश्च "महीभिः महतीभिः "शचीभिः क्रियाभिर्वृत्रवधादिरूपाभिः "महान् प्रभूतो भवति ।

स स्तोम्यः॒ स हव्यः॑ स॒त्यः सत्वा॑ तुविकू॒र्मिः ।

एक॑श्चि॒त्सन्न॒भिभू॑तिः ॥८

सः । स्तोम्यः॑ । सः । हव्यः॑ । स॒त्यः । सत्वा॑ । तु॒वि॒ऽकू॒र्मिः ।

एकः॑ । चि॒त् । सन् । अ॒भिऽभू॑तिः ॥८

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः ।

एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥८

"सः पूर्वोक्त इन्द्रः "स्तोम्यः स्तोमार्हः स्तुत्यर्हः। "सः एव “हव्यः ह्वातव्यश्च "सत्यः सत्सु साधुरवितथस्वभावो वा "सत्वा शत्रूणामवसादयिता "तुविकूर्मिः बहुकर्मा । यत एवमतः कारणात् "एकश्चित्सन् असहायोऽपि भवन् "अभिभूतिः शत्रूणामभिभविता तिरस्कर्ता भवति ।।

तम॒र्केभि॒स्तं साम॑भि॒स्तं गा॑य॒त्रैश्च॑र्ष॒णयः॑ ।

इन्द्रं॑ वर्धन्ति क्षि॒तयः॑ ॥९

तम् । अ॒र्केभि॑ः । तम् । साम॑ऽभिः । तम् । गा॒य॒त्रैः । च॒र्ष॒णय॑ः ।

इन्द्र॑म् । व॒र्ध॒न्ति॒ । क्षि॒तय॑ः ॥९

तम् । अर्केभिः । तम् । सामऽभिः । तम् । गायत्रैः । चर्षणयः ।

इन्द्रम् । वर्धन्ति । क्षितयः ॥९

“चर्षणयः द्रष्टारो मन्त्राणां “क्षितयः मनुष्याः "तं इन्द्रम् "अर्केभिः अर्चनसाधनैर्यजूरूपैर्मन्त्रैः "वर्धन्ति वर्धयन्ति । तथोद्गातारः "सामभिः गानविशिष्टैर्मन्त्रैः "तं वर्धयन्ति । तथा "गायत्रैः गायत्र्यादिच्छन्दोयुक्तैः शस्त्ररूपैरप्रगीतैर्मन्त्रैः “तम् एव "इन्द्रं होतारो वर्धयन्ति ।।

प्र॒णे॒तार॒ं वस्यो॒ अच्छा॒ कर्ता॑र॒ं ज्योति॑ः स॒मत्सु॑ ।

सा॒स॒ह्वांसं॑ यु॒धामित्रा॑न् ॥१०

प्र॒ऽने॒तार॑म् । वस्य॑ः । अच्छ॑ । कर्ता॑रम् । ज्योति॑ः । स॒मत्ऽसु॑ ।

स॒स॒ह्वांस॑म् । यु॒धा । अ॒मित्रा॑न् ॥१०

प्रऽनेतारम् । वस्यः । अच्छ । कर्तारम् । ज्योतिः । समत्ऽसु ।

ससह्वांसम् । युधा । अमित्रान् ॥१०

“वस्यः वसीयः प्रशस्तं वसु धनम् "अच्छ आभिमुख्येन “प्रणेतारं प्रापयितारं "समत्सु संग्रामेषु शत्रुनिरसनेन "ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणं "कर्तारं करणशीलम् । करोतेस्ताच्छीलिकस्तृन् । कुत इत्यत आह । "युधा युद्धेन "अमित्रान् शत्रून् “ससह्वांसम् अभिभूतवन्तम् । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयन्तीति शेषः ।

स न॑ः पप्रि॑ः पारयाति स्व॒स्ति ना॒वा पु॑रुहू॒तः ।

इन्द्रो॒ विश्वा॒ अति॒ द्विष॑ः ॥११

सः । न॒ः । पप्रि॑ः । पा॒र॒या॒ति॒ । स्व॒स्ति । ना॒वा । पु॒रु॒ऽहू॒तः ।

इन्द्र॑ः । विश्वा॑ । अति॑ । द्विष॑ः ॥११

सः । नः । पप्रिः । पारयाति । स्वस्ति । नावा । पुरुऽहूतः ।

इन्द्रः । विश्वा । अति । द्विषः ॥११

“पप्रिः प्राता पूरयिता “पुरुहूतः बहुभिराहूतः "सः "इन्द्रः "विश्वाः सर्वाः "द्विषः द्वेष्ट्रीः प्रजाः "नः अस्मान् "नावा तरणसाधनेन "स्वस्ति क्षेमेण "अति "पारयाति अतिपारयतु ॥

स त्वं नं इन्द्र वाजेंभिर्दशस्या चं गातुया चं ।

अच्छां च नः सुम्नं नेंषि ॥१२

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । वाजेंभिः । दशस्य । च । गातुऽय । च ।

अच्छं । च । नः । सुम्नम् । नेषि ॥१२

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । वाजेभिः । दशस्य । च । गातुऽय । च ।

अच्छ । च । नः । सुम्नम् । नेषि ॥१२

हे “इन्द्र “सः तादृशः "त्वम् "नः अस्मभ्यं "वाजेभिः बलैः "दशस्य "च धनं प्रयच्छ च । दशस्यतिर्दानकर्मा । “गातुय “च मार्गमस्मभ्यमिच्छ च । गातुशब्दात् छन्दसि परेच्छायाम्। इति क्यच् । न च्छन्दस्यपुत्रस्य ' इति दीर्घनिषेधः । तथा “नः अस्मान् "सुम्नं सुखं च "अच्छ “नेषि अभिप्रापय ॥ ॥ २१ ।।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१६ सूक्तं ८.१७ सूक्तं ८.१८ →
इरिम्बिठिः काण्वः

दे. इन्द्रः, १४ वास्तोष्पतिर्वा । गायत्री, प्रगाथः (१४ बृहती, १५ सतोबृहती)

आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिबा इमम् ।

एदं बर्हिः सदो मम ॥१॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना ।

उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥२॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः ।

सुतावन्तो हवामहे ॥३॥

आ नो याहि सुतावतोऽस्माकं सुष्टुतीरुप ।

पिबा सु शिप्रिन्नन्धसः ॥४॥

आ ते सिञ्चामि कुक्ष्योरनु गात्रा वि धावतु ।

गृभाय जिह्वया मधु ॥५॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्तन्वे तव ।

सोमः शमस्तु ते हृदे ॥६॥

अयमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः ।

प्र सोम इन्द्र सर्पतु ॥७॥

तुविग्रीवो वपोदरः सुबाहुरन्धसो मदे ।

इन्द्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥८॥

इन्द्र प्रेहि पुरस्त्वं विश्वस्येशान ओजसा ।

वृत्राणि वृत्रहञ्जहि ॥९॥

दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना वसु प्रयच्छसि ।

यजमानाय सुन्वते ॥१०॥

अयं त इन्द्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि ।

एहीमस्य द्रवा पिब ॥११॥

शाचिगो शाचिपूजनायं रणाय ते सुतः ।

आखण्डल प्र हूयसे ॥१२॥

यस्ते शृङ्गवृषो नपात्प्रणपात्कुण्डपाय्यः ।

न्यस्मिन्दध्र आ मनः ॥१३॥

वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसत्रं सोम्यानाम् ।

द्रप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥१४॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूयसः ।

भूर्णिमश्वं नयत्तुजा पुरो गृभेन्द्रं सोमस्य पीतये ॥१५॥

सायणभाष्यम्

' आ याहि' इति पञ्चदशर्चं पञ्चमं सूक्तमिरिम्बिठेरार्षमैन्द्रम् । चतुर्दशी बृहती पञ्चदशी सतो बृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः । अनुक्रम्यते हि--- ' आ याहि पञ्चोना प्रगाथान्तम्' इति । अन्त्यं प्रगाथं वर्जयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्तो विनियोगः । ज्योतिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आद्याः षड्चः स्तोत्रियानुरूपार्थाः । तथानन्तराः सप्तर्चश्च शंसनीयाः । सूत्र्यते हि - ' आ याहि सुषुमा हि त

इति षट् स्तोत्रियानुरूपावनन्तराः सप्त' (आश्व. श्रौ. ५. १०) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवन आद्यस्तृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे षळहस्तोत्रियसंज्ञक आवापार्थः । सूत्रितं च - आ याहि सुषुमा हि त इन्द्रमिद्गाथिनो बृहत्' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

आ या॑हि सुषु॒मा हि त॒ इन्द्र॒ सोमं॒ पिबा॑ इ॒मम् ।

एदं ब॒र्हिः स॑दो॒ मम॑ ॥१

आ । या॒हि॒ । सु॒सु॒म । हि । ते॒ । इन्द्र॑ । सोम॑म् । पिब॑ । इ॒मम् ।

आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । स॒दः॒ । मम॑ ॥१

आ । याहि । सुसुम । हि । ते । इन्द्र । सोमम् । पिब । इमम् ।

आ । इदम् । बर्हिः । सदः । मम ॥१

हे “इन्द्र त्वम् "आ "याहि आगच्छ । "ते त्वदर्थं "सुषुम “हि अभिषुतवन्तः खलु सोमं वयम् । तम् "इमम् अभिषुतं "सोमं "पिब । तदर्थं "मम मदीयम् "इदं "बर्हिः वेद्यामास्तीर्णम् “आ “सदः आसीद अभिनिषीद ॥

आ त्वा॑ ब्रह्म॒युजा॒ हरी॒ वह॑तामिन्द्र के॒शिना॑ ।

उप॒ ब्रह्मा॑णि नः शृणु ॥२

आ । त्वा॒ । ब्र॒ह्म॒ऽयुजा॑ । हरी॒ इति॑ । वह॑ताम् । इ॒न्द्र॒ । के॒शिना॑ ।

उप॑ । ब्रह्मा॑णि । न॒ः । शृ॒णु॒ ॥२

आ । त्वा । ब्रह्मऽयुजा । हरी इति । वहताम् । इन्द्र । केशिना ।

उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥२

हे “इन्द्र “ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण युज्यमानौ "केशिना केशिनौ केशवन्तौ "हरी हरणशीलावश्वौ “त्वा त्वाम् "आ “वहताम् अभिप्रापयताम् । त्वं चास्मद्यज्ञमुपेत्य "नः अस्माकं "ब्रह्माणि स्तोत्राणि “शृणु स्तोत्राणि गृहाण । सम्यक् चित्ते धारय । ।

ब्र॒ह्माण॑स्त्वा व॒यं यु॒जा सो॑म॒पामि॑न्द्र सो॒मिन॑ः ।

सु॒ताव॑न्तो हवामहे ॥३

ब्र॒ह्माण॑ः । त्वा॒ । व॒यम् । यु॒जा । सो॒म॒ऽपाम् । इ॒न्द्र॒ । सो॒मिन॑ः ।

सु॒तऽव॑न्तः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥३

ब्रह्माणः । त्वा । वयम् । युजा । सोमऽपाम् । इन्द्र । सोमिनः ।

सुतऽवन्तः । हवामहे ॥३

हे “इन्द्र “ब्रह्माणः ब्राह्मणाः “वयं “त्वा त्वां "युजा योग्येन स्तोत्रेण "हवामहे आह्वयामहे । कथंभूतम् । "सोमपां सोमस्य पातारम् । कीदृशा वयम् । "सोमिनः सोमयुक्ताः "सुतवन्तः अभिषुतैश्च सोमैरुपेताः ॥

आ नो॑ याहि सु॒ताव॑तो॒ऽस्माकं॑ सुष्टु॒तीरुप॑ ।

पिबा॒ सु शि॑प्रिन्नन्ध॑सः ॥४

आ । नः॒ । या॒हि॒ । सु॒तऽव॑तः । अ॒स्माक॑म् । सु॒ऽस्तु॒तीः । उप॑ ।

पिब॑ । सु । शि॒प्रि॒न् । अन्ध॑सः ॥४

आ । नः । याहि । सुतऽवतः । अस्माकम् । सुऽस्तुतीः । उप ।

पिब । सु । शिप्रिन् । अन्धसः ॥४

हे इन्द्र "सुतवतः अभिषुतसोमयुक्तानस्मान् “आ “याहि अभिगच्छ। ततः "अस्माकं संबन्धीनि "सुष्टुतीः शोभनानि स्तोत्राण्युपगच्छ जानीहि । हे "सुशिप्रिन् शोभनशिरस्त्राण शोभनहनुक वेन्द्र “अन्धसः अन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशलक्षणं भागं "पिब । यद्वा कर्मणि षष्ठी । अन्धोऽस्मदीयं सोमं पिब ।

आ ते॑ सिञ्चामि कु॒क्ष्योरनु॒ गात्रा॒ वि धा॑वतु ।

गृ॒भा॒य जि॒ह्वया॒ मधु॑ ॥५

आ । ते॒ । सि॒ञ्चा॒मि॒ । कु॒क्ष्योः । अनु॑ । गात्रा॑ । वि । धा॒व॒तु॒ ।

गृ॒भा॒य । जि॒ह्वया॑ । मधु॑ ॥५

आ । ते । सिञ्चामि । कुक्ष्योः । अनु । गात्रा । वि । धावतु ।

गृभाय । जिह्वया । मधु ॥५

हे इन्द्र "ते तव "कुक्ष्योः उदरयोः “आ “सिञ्चामि सोमानवनयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इन्द्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च श्रूयते ‘ ओभा कुक्षी पृणता वार्त्रघ्नं च माघोनं च ' इति । यद्वा । एकस्यैवोदरस्य सव्यदक्षिणभेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वम् । स चासिक्तः सोमो गात्राणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वाण्यनुक्रमेण “वि “धावतु व्याप्नोतु । त्वं च "मधु मधुरं मया सिच्यमानं सोमं "जिह्वया रसनेन्द्रियेण “गृभाय गृहाण । ‘ छन्दसि शायजपि ' इति ग्रहं उत्तरस्य श्नः शायजादेशः । 'हृग्रहोर्भः' इति भत्वम् ॥ ॥ २२ ॥

स्वा॒दुष्टे॑ अस्तु सं॒सुदे॒ मधु॑मान्त॒न्वे॒३॒॑ तव॑ ।

सोम॒ः शम॑स्तु ते हृ॒दे ॥६

स्वा॒दुः । ते॒ । अ॒स्तु॒ । स॒म्ऽसुदे॑ । मधु॑ऽमान् । त॒न्वे॑ । तव॑ ।

सोमः॑ । शम् । अ॒स्तु॒ । ते॒ । हृ॒दे ॥६

स्वादुः । ते । अस्तु । सम्ऽसुदे । मधुऽमान् । तन्वे । तव ।

सोमः । शम् । अस्तु । ते । हृदे ॥६

“संसुदे सम्यक् सुष्ठु दात्रे हे इन्द्र "ते तुभ्यं "मधुमान् माधुर्यवानयं सोमः "स्वादुः "अस्तु रुचिकरो भवतु । "तव "तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव "हृदे हृदयाय च सः "सोमः "शमस्तु सुखजनकं भवतु ॥

अ॒यमु॑ त्वा विचर्षणे॒ जनी॑रिवा॒भि संवृ॑तः ।

प्र सोम॑ इन्द्र सर्पतु ॥७

अ॒यम् । ऊँ॒ इति॑ । त्वा॒ । वि॒ऽच॒र्ष॒णे॒ । जनीः॑ऽइव । अ॒भि । सम्ऽवृ॑तः ।

प्र । सोमः॑ । इ॒न्द्र॒ । स॒र्प॒तु॒ ॥७

अयम् । ऊं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीःऽइव । अभि । सम्ऽवृतः ।

प्र । सोमः । इन्द्र । सर्पतु ॥७

हे "विचर्षणे विद्रष्टः "इन्द्र “जनीरिव जनयो जाया इव ता यथा शुक्लैः वस्त्रैः संवृता भवन्ति एवं "संवृतः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैरावृतः “अयं "सोमः "अभि “प्र “सर्पतु अभिगच्छतु । “उ इति पूरकः ॥

तु॒वि॒ग्रीवो॑ व॒पोद॑रः सुबा॒हुरन्ध॑सो॒ मदे॑ ।

इन्द्रो॑ वृ॒त्राणि॑ जिघ्नते ॥८

तु॒वि॒ऽग्रीवः॑ । व॒पाऽउ॑दरः । सु॒ऽबा॒हुः । अन्ध॑सः । मदे॑ ।

इन्द्रः॑ । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्न॒ते॒ ॥८

तुविऽग्रीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अन्धसः । मदे ।

इन्द्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥८

"तुविग्रीवः विस्तीर्णकन्धरः "वपोदरः पीवरोदरः यथा बहवः सोमाः पीता अन्तर्भवन्ति तथा विस्तृतजठर इत्यर्थः । "सुबाहुः शोभनबाहुरेवंगुणकः "इन्द्रः "अन्धसः अन्नस्य सोमात्मकस्य "मदे हर्षे सति "वृत्राणि शत्रुजातानि जिघ्नते हिनस्ति ।

इन्द्र॒ प्रेहिं पु॒रस्त्वं विश्व॒स्येशा॑न॒ ओजं॑सा ।

वृ॒त्राणिं वृत्रहञ्जहि ॥९

इन्द्रं । प्र । इ॒हि॒ । पु॒रः । त्वम् । विश्वं॑स्य । ईशा॑नः । ओजं॑सा ।

वृ॒त्राणिं । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । ज॒हि॒ ॥९

इन्द्र । प्र । इहि । पुरः । त्वम् । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा ।

वृत्राणि । वृत्रऽहन् । जहि ॥९

हे "इन्द्र "ओजसा बलेन "विश्वस्य सर्वस्य जगतः "ईशानः स्वामी भवन् "त्वं "पुरः अस्माकं पुरस्तात् "प्रेहि प्रगच्छ प्राप्नुहि । हे "वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हन्तः "वृत्राणि अस्मदीयानि शत्रुजातानि "जहि विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविन्द्रस्य प्रदातुः 'दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशः' इत्यनुवाक्या। सूत्र्यते हि - दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी ' (आश्व. श्रौ. ३. १३) इति ॥

दी॒र्घस्तें अस्त्वङ्कु॒शो येना॒ वसुं प्र॒यच्छं॑सि ।

यजं॑मानाय सुन्व॒ते ॥१०

दी॒र्घः । ते॒ । अ॒स्तु॒ । अ॒ङ्कु॒शः । येनं । वसुं । प्र॒ऽयच्छं॑सि ।

यजं॑मानाय । सु॒न्व॒ते ॥१०

दीर्घः । ते । अस्तु । अङ्कुशः । येन । वसु । प्रऽयच्छसि ।

यजमानाय । सुन्वते ॥१०

हे इन्द्र "ते तव "अङ्कुशः सृणिराकर्षणसाधनमायुधं "दीर्घः "अस्तु आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वस्तु व्याप्नोति तथायामवान् भवत्वित्यर्थः । "येन अङ्कुशेन "सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते "यजमानाय "वसु धनमाहृत्य "प्रयच्छसि ददासि ॥ ॥ २३ ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रे 'अयं त इन्द्र' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च – 'अयं त इन्द्र सोमोऽयं ते मानुषे जने ' (आश्व. श्रौ. ६. ४)

इति ॥

अ॒यं त॑ इन्द्र॒ सोमो॒ निपू॑तो॒ अधि॑ ब॒र्हिषि॑ ।

एही॑म॒स्य द्रवा॒ पिब॑ ॥११

अ॒यम् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । सोमः॑ । निऽपू॑तः । अधि॑ । ब॒र्हिषि॑ ।

आ । इ॒हि॒ । ई॒म् । अ॒स्य । द्रव॑ । पिब॑ ॥११

अयम् । ते । इन्द्र । सोमः । निऽपूतः । अधि । बर्हिषि ।

आ । इहि । ईम् । अस्य । द्रव । पिब ॥११

हे “इन्द्र "ते तुभ्यं त्वदर्थम् "अयं "सोमः “बर्हिषि "अधि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे "निपूतः नितरां दशापवित्रेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । “ईम् इदानीम् "अस्य इमं सोमं प्रति "एहि आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो हूयते' तं देशं प्रति “द्रव शीघ्रं गच्छ । तदनन्तरं तं सोमं "पिब ।

शाचि॑गो॒ शाचि॑पूजना॒यं रणा॑य ते सु॒तः ।

आख॑ण्डल॒ प्र हू॑यसे ॥१२

शाचि॑गो॒ इति॒ शाचि॑ऽगो । शाचि॑ऽपूजन । अ॒यम् । रणा॑य । ते॒ । सु॒तः ।

आख॑ण्डल । प्र । हू॒य॒से॒ ॥१२

शाचिगो इति शाचिऽगो । शाचिऽपूजन । अयम् । रणाय । ते । सुतः ।

आखण्डल । प्र । हूयसे ॥१२

हे "शाचिगो । शाचयः शक्ता गावो यस्यासौ शाचिगुः । यद्वा । ‘शच व्यक्तायां वाचि '। अस्मादौणादिक इङ्प्रत्ययः । शाचयो व्यक्ताः प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृश । हे "शाचिपूजन। पूज्यतेऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यातपूजन "ते तव "रणाय रमणाय सुखजननाय “अयं सोमः "सुतः अभिषुतः । यतः कारणात् हे "आखण्डल शत्रूणामाखण्डयितः “प्र "हूयसे प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिराहूयसे । अत आगत्येमं सोमं पिबेति भावः ॥

यस्ते॑ शृङ्गवृषो नपा॒त्प्रण॑पात्कु॒ण्ड॒पाय्य॑ः ।

न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मन॑ः ॥१३

यः । ते॒ । शृ॒ङ्ग॒ऽवृ॒षः॒ । न॒पा॒त् । प्रन॑पा॒दिति॒ प्रऽन॑पात् । कु॒ण्ड॒ऽपाय्यः॑ ।

नि । अ॒स्मि॒न् । द॒ध्रे॒ । आ । मनः॑ ॥१३

यः । ते । शृङ्गऽवृषः । नपात् । प्रनपादिति प्रऽनपात् । कुण्डऽपाय्यः ।

नि । अस्मिन् । दध्रे । आ । मनः ॥१३

हे शृङ्गवृषो "नपात्। शृङ्गवृषा नाम कश्चिदृषिः । तस्य चेन्द्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ इत्याख्यायिका। नपादित्यपत्यनाम । शृङ्गवृषः पुत्र । यद्वा । शृणन्ति हिंसन्तीति शृङ्गाणि रश्मयः । तैर्वर्षतीति शृङ्गवृडादित्यः । तस्य नपातयितः स्वकीये स्थानेऽवस्थापयितः । ' सुबामन्त्रिते° ' इति षष्ठ्यन्तस्य पराङ्गवद्भावेनामन्त्रितानुप्रवेशात् समुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वम् । ईदृश हे इन्द्र "ते तव संबन्धी "प्रणपात् प्रकर्षेण न पातयिता रक्षिता "कुण्डपाय्यः । कुण्डैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुण्डपाय्यः क्रतुविशेषः । ' क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ ' (पा. सू. ३. १. १३०) इति पिबतेरधिकरणे ण्यत्प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते । एतत्संज्ञो "यः क्रतुरस्ति "अस्मिन् कुण्डपाय्ये क्रतौ "मनः स्वान्तम् "आ "नि "दध्रे । अभितो वर्तमानाः कुण्डपायिनामान ऋषयः पुरा नि दधिरे । सम्यक् त्वद्देवत्यं क्रतुमनुष्ठितवन्त इत्यर्थः । दधातेर्लिटि 'इरयो रे' इति रेभावः ॥

वास्तो॑ष्पते ध्रु॒वा स्थूणांस॑त्रं सो॒म्याना॑म् ।

द्र॒प्सो भे॒त्ता पु॒रां शश्व॑तीना॒मिन्द्रो॒ मुनी॑नां॒ सखा॑ ॥१४

वास्तोः॑ । प॒ते॒ । ध्रु॒वा । स्थूणा॑ । अंस॑त्रम् । सो॒म्याना॑म् ।

द्र॒प्सः । भे॒त्ता । पु॒राम् । शश्व॑तीनाम् । इन्द्रः॑ । मुनी॑नाम् । सखा॑ ॥१४

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसत्रम् । सोम्यानाम् ।

द्रप्सः । भेत्ता । पुराम् । शश्वतीनाम् । इन्द्रः । मुनीनाम् । सखा ॥१४

हे "वास्तोष्पते गृहपते "स्थूणा गृहाधारभूतः स्तम्भः "ध्रुवा स्थिरा भवतु । "सोम्यानां सोमर्हाणां सोमसंपादिनां वास्माकं "अंसत्रम् अंसत्राणमंसोपलक्षितस्य कृत्स्नशरीरस्य त्रायकं रक्षकं बलं भवतु । अपि च "द्रप्सः द्रवणशीलः सोमः तद्वान् । अर्शआदित्वादच्प्रत्ययः । "शश्वतीनां बह्वीनां "पुराम् असुरपुरीणां "भेत्ता विदारयिता एवंभूतः "इन्द्रः "मुनीनाम् ऋषीणामस्माकं "सखा मित्रभूतो भवतु ॥

पृदा॑कुसानुर्यज॒तो ग॒वेष॑ण॒ एक॒ः सन्न॒भि भूय॑सः ।

भूर्णि॒मश्वं॑ नयत्तु॒जा पु॒रो गृ॒भेन्द्रं॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥१५

पृदा॑कुऽसानुः । य॒ज॒तः । गो॒ऽएष॑णः । एकः॑ । सन् । अ॒भि । भूय॑सः ।

भूर्णि॑म् । अश्व॑म् । न॒य॒त् । तु॒जा । पु॒रः । गृ॒भा । इन्द्र॑म् । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥१५

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूयसः ।

भूर्णिम् । अश्वम् । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये ॥१५

“पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छ्रितः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा । पृदाकुवत् सानुः संभजनीयः । स यथा बहुभिर्मणिमन्त्रौषधादिभिः संसेव्यो नाल्पैः एवमिन्द्रोऽपि बहुभिः स्तोत्रादिभिर्यत्नैः सेव्य इत्यर्थः । "यजतः यष्टव्यः गवेषणः गवामेषयिता प्रापयिता एवंगुणको य इन्द्रः "एकः "सन् असहायः केवल एव सन् "भूयसः बहुतराञ्छत्रूनभिभवति “भूर्णिं भरणशीलम् "अश्वं व्याप्नुवन्तं तम् "इन्द्रं "सोमस्य "पीतये पानार्थं "पुरः अस्माकं पुरस्तात् "नयत् नयति प्रापयति । सामर्थ्यात् स्तोतेति लभ्यते । केन साधनेन । "तुजा क्षिप्रगामिना "गृभा ग्रहणसाधनेन स्तोत्रेण । यद्वा । अश्वमिति लुप्तोपममेतत् । यथा वोढारमश्वं दुर्ग्रहं पाशेनानयन्ति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं स्तुत्या स्तोतानयतीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

टिप्पणी

८.१७.११ अयं ते इन्द्र सोमः इति

सौमित्रे द्वे-इहवद्दैवोदासम् (https://sa.wikisource.org/s/2jvp)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१८

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१७ सूक्तं ८.१८ सूक्तं ८.१९ →
इरिम्बिठिः काण्वः

दे. आदित्याः, ४, ६, ७ अदितिः, ८ अश्विनौ, ९ अग्निसूर्यानिलाः। उष्णिक्

इदं ह नूनमेषां सुम्नं भिक्षेत मर्त्यः ।

आदित्यानामपूर्व्यं सवीमनि ॥१॥

अनर्वाणो ह्येषां पन्था आदित्यानाम् ।

अदब्धाः सन्ति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

शर्म यच्छन्तु सप्रथो यदीमहे ॥३॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि ।

स्मत्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥

ते हि पुत्रासो अदितेर्विदुर्द्वेषांसि योतवे ।

अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमद्वयाः ।

अदितिः पात्वंहसः सदावृधा ॥६॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् ।

सा शंताति मयस्करदप स्रिधः ॥७॥

उत त्या दैव्या भिषजा शं नः करतो अश्विना ।

युयुयातामितो रपो अप स्रिधः ॥८॥

शमग्निरग्निभिः करच्छं नस्तपतु सूर्यः ।

शं वातो वात्वरपा अप स्रिधः ॥९॥

अपामीवामप स्रिधमप सेधत दुर्मतिम् ।

आदित्यासो युयोतना नो अंहसः ॥१०॥

युयोता शरुमस्मदाँ आदित्यास उतामतिम् ।

ऋधग्द्वेषः कृणुत विश्ववेदसः ॥११॥

तत्सु नः शर्म यच्छतादित्या यन्मुमोचति ।

एनस्वन्तं चिदेनसः सुदानवः ॥१२॥

यो नः कश्चिद्रिरिक्षति रक्षस्त्वेन मर्त्यः ।

स्वैः ष एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥१३॥

समित्तमघमश्नवद्दुःशंसं मर्त्यं रिपुम् ।

यो अस्मत्रा दुर्हणावाँ उप द्वयुः ॥१४॥

पाकत्रा स्थन देवा हृत्सु जानीथ मर्त्यम् ।

उप द्वयुं चाद्वयुं च वसवः ॥१५॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे ।

द्यावाक्षामारे अस्मद्रपस्कृतम् ॥१६॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः ।

अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥१७॥

तुचे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।

आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥१८॥

यज्ञो हीळो वो अन्तर आदित्या अस्ति मृळत ।

युष्मे इद्वो अपि ष्मसि सजात्ये ॥१९॥

बृहद्वरूथं मरुतां देवं त्रातारमश्विना ।

मित्रमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥२०॥

अनेहो मित्रार्यमन्नृवद्वरुण शंस्यम् ।

त्रिवरूथं मरुतो यन्त नश्छर्दिः ॥२१॥

ये चिद्धि मृत्युबन्धव आदित्या मनवः स्मसि ।

प्र सू न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥२२॥

सायणभाष्यम्

‘इदं ह ' इति द्वाविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तमिरिम्बिठेरार्षमुष्णिक्छन्दस्कम् । ‘उत त्या ' इत्येषा अश्विदेवताका । शमग्निः ' इत्येषा अग्निसूर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते - इदं ह द्व्यधिकादित्यमौष्णिहमष्टम्यश्विभ्यां पराग्निसूर्यानिलानाम् ' इति । गतो विनियोगः ।।

इ॒दं ह॑ नू॒नमे॑षां सु॒म्नं भि॑क्षेत॒ मर्त्य॑ः ।

आ॒दि॒त्याना॒मपू॑र्व्यं॒ सवी॑मनि ॥१

इ॒दम् । ह॒ । नू॒नम् । ए॒षा॒म् । सु॒म्नम् । भि॒क्षे॒त॒ । मर्त्य॑ः ।

आ॒दि॒त्याना॑म् । अपू॑र्व्यम् । सवी॑मनि ॥१

इदम् । ह । नूनम् । एषाम् । सुम्नम् । भिक्षेत । मर्त्यः ।

आदित्यानाम् । अपूर्व्यम् । सवीमनि ॥१

“इदं "ह इदानीं खलु "नूनम् अवश्यम् "आदित्यानाम् अदितेः पुत्राणाम् "एषां देवानां मित्रादीनां "सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति “मर्त्यः मनुष्यः स्तोता “अपूर्व्यम् अभिनवं "सुम्नं सुखकरं धनं "भिक्षेत याचेत । न कालान्तरे ॥

अ॒न॒र्वाणो॒ ह्ये॑षां॒ पन्था॑ आ॒दि॒त्याना॑म् ।

अद॑ब्धा॒ः सन्ति॑ पा॒यव॑ः सुगे॒वृध॑ः ॥२

अ॒न॒र्वाणः॑ । हि । ए॒षा॒म् । पन्थाः॑ । आ॒दि॒त्याना॑म् ।

अद॑ब्धाः । सन्ति॑ । पा॒यवः॑ । सु॒गे॒ऽवृधः॑ ॥२

अनर्वाणः । हि । एषाम् । पन्थाः । आदित्यानाम् ।

अदब्धाः । सन्ति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२

“एषाम् "आदित्यानां "पन्थाः पन्थानो मार्गाः। ‘सुपां सुलुक् ' इति जसः सुः । अनर्वाणः अप्रत्यृताः परैरप्रतिगताः अत एव "अदब्धाः अहिंसिताश्च "सन्ति भवन्ति । "हि यस्मादेवं तस्मात् “पायवः पालयितारस्ते मार्गाः "सुगेवृधः सुगमे सुखे विषये वर्धका भवन्तु ॥

तत्सु नः॑ सवि॒ता भगो॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा ।

शर्म॑ यच्छन्तु स॒प्रथो॒ यदीम॑हे ॥३

तत् । सु । न॒ः । स॒वि॒ता । भगः॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।

शर्म॑ । य॒च्छ॒न्तु॒ । स॒ऽप्रथः॑ । यत् । ईम॑हे ॥३

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

शर्म । यच्छन्तु । सऽप्रथः । यत् । ईमहे ॥३

सवित्रादयश्चत्वारो देवाः "सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं "तत् "शर्म सुखं गृहं वा "नः अस्मभ्यं "सु सुष्ठु "यच्छन्तु ददतु । "यत् शर्म "ईमहे वयं याचामहे ॥

दे॒वेभि॑र्देव्यदि॒तेऽरि॑ष्टभर्म॒न्ना ग॑हि ।

स्मत्सू॒रिभि॑ः पुरुप्रिये सु॒शर्म॑भिः ॥४

दे॒वेभिः॑ । दे॒वि॒ । अ॒दि॒ते॒ । अरि॑ष्टऽभर्मन् । आ । ग॒हि॒ ।

स्मत् । सू॒रिऽभिः॑ । पु॒रु॒ऽप्रि॒ये॒ । सु॒शर्म॑ऽभिः ॥४

देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टऽभर्मन् । आ । गहि ।

स्मत् । सूरिऽभिः । पुरुऽप्रिये । सुशर्मऽभिः ॥४

हे "देवि दानादिगुणयुक्ते हे "अरिष्टभर्मन् अहिंसितभरणे हे "पुरुप्रिये बहुभिः प्रीयमाणे हे एवंगुणविशिष्टे "अदिते "सूरिभिः प्राज्ञैः "सुशर्मभिः सुसुखैः "देवेभिः देवैरात्मीयैः पुत्रैः सार्धम् । स्मदिति निपातः शोभनार्थः । "स्मत् शोभनं यथा भवति तथा “आ “गहि आगच्छ ।

ते हि पु॒त्रासो॒ अदि॑तेर्वि॒दुर्द्वेषां॑सि॒ योत॑वे ।

अं॒होश्चि॑दुरु॒चक्र॑योऽने॒हस॑ः ॥५

ते । हि । पु॒त्रास॑ः । अदि॑तेः । वि॒दुः । द्वेषां॑सि । योत॑वे ।

अं॒होः । चि॒त् । उ॒रु॒ऽचक्र॑यः । अ॒ने॒हस॑ः ॥५

ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । द्वेषांसि । योतवे ।

अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः । अनेहसः ॥५

"अदितेः "पुत्रासः पुत्राः “ते "हि ते खलु मित्रादयो देवाः "द्वेषांसि द्वेष्टॄणि राक्षसादीनि “योतवे पृथक्कर्तुं “विदुः जानन्ति । 'विदो लटो वा' इति विद उत्तरस्य झेरुसादेशः । तथा “ उरुचक्रयः विस्तीर्णस्य कर्मणः कर्तारः "अनेहसः अनाहन्तारो रक्षकास्ते "अंहोश्चित् आहननशीलात् पापादपि योतवे पृथक्कर्तुमस्मान् जानन्ति ॥ ॥ २५ ॥

अदि॑तिर्नो॒ दिवा॑ प॒शुमदि॑ति॒र्नक्त॒मद्व॑याः ।

अदि॑तिः पा॒त्वंह॑सः स॒दावृ॑धा ॥६

अदि॑तिः । न॒ः । दिवा॑ । प॒शुम् । अदि॑तिः । नक्त॑म् । अद्व॑याः ।

अदि॑तिः । पा॒तु॒ । अंह॑सः । स॒दाऽवृ॑धा ॥६

अदितिः । नः । दिवा । पशुम् । अदितिः । नक्तम् । अद्वयाः ।

अदितिः । पातु । अंहसः । सदाऽवृधा ॥६

"नः अस्माकं "पशुम् "अदितिः अदीना अखण्डनीया वा देवमाता "दिवा अहनि "पातु रक्षतु । तथा "अद्वयाः बाह्याभ्यन्तरभेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सा “अदितिः “नक्तं रात्रौ चास्मदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु । तथास्मानपि “अंहसः पापात् पातु रक्षतु । केन साधनेन । “सदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

उ॒त स्या नो॒ दिवा॑ म॒तिरदि॑तिरू॒त्या ग॑मत् ।

सा शंता॑ति॒ मय॑स्कर॒दप॒ स्रिध॑ः ॥७

उ॒त । स्या । न॒ः । दिवा॑ । म॒तिः । अदि॑तिः । ऊ॒त्या । आ । ग॒म॒त् ।

सा । शम्ऽता॑ति । मय॑ः । क॒र॒त् । अप॑ । स्रिध॑ः ॥७

उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् ।

सा । शम्ऽताति । मयः । करत् । अप । स्निधः ॥७

“उत अपि च "स्या सा पूर्वोक्ता "मतिः मन्त्री मन्तव्या स्तोतव्या वा “अदितिः “ऊत्या रक्षया सार्धं "दिवा अहनि “नः अस्मान् “आ “गमत् आगच्छतु । आगत्य च “शंताति शान्तिकरं “मयः सुखं "सा अदितिः “करत् करोतु । "स्निधः बाधकाञ्छत्रूंश्चापगमयतु । स्निधिर्बाधनार्थः । ‘ शिवशमरिष्टस्य करे ' (पा. सू. ४. ४. १४३) इति शंशब्दात्करणेऽर्थे तातिल्प्रत्ययः ।।

उ॒त त्या दैव्या॑ भि॒षजा॒ शं नः॑ करतो अ॒श्विना॑ ।

यु॒यु॒याता॑मि॒तो रपो॒ अप॒ स्निधः॑ ॥८

उ॒त । त्या । दैव्या॑ । भि॒षजा॑ । शम् । नः॒ । क॒र॒तः॒ । अ॒श्विना॑ ।

यु॒यु॒याता॑म् । इ॒तः । रपः॑ । अप॑ । स्निधः॑ ॥८

उत । त्या । दैव्या । भिषजा । शम् । नः । करतः । अश्विना ।

युयुयाताम् । इतः । रपः । अप । स्निधः ॥८

“उत अपि च “त्या तौ प्रसिद्धौ "दैव्या देवेषु भवौ “भिषजा चिकित्सकौ ईदृशौ "अश्विना अश्विनौ "नः अस्माकं “शं सुखं रोगाणां शमनं वा "करतः कुरुताम् । “इतः अस्मत्तः "रपः पापं “युयुयातां पृथक्कुर्याताम् । "स्त्रिधः शत्रूंश्चापगमयताम् ॥

शम॒ग्निर॒ग्निभिः॑ कर॒च्छं न॑स्तपतु॒ सूर्यः॑ ।

शं वातो॑ वात्वर॒पा अप॒ स्निधः॑ ॥९

शम् । अ॒ग्निः । अ॒ग्निऽभिः॑ । क॒र॒त् । शम् । नः॒ । त॒प॒तु॒ । सूर्यः॑ ।

शम् । वातः॑ । वा॒तु॒ । अ॒र॒पाः । अप॑ । स्निधः॑ ॥९

शम् । अग्निः । अग्निऽभिः । करत् । शम् । नः । तपतु । सूर्यः ।

शम् । वातः । वातु । अरपाः । अप । स्निधः ॥९

“अग्निभिः स्वविभूत्या विभिन्नैर्गार्हपत्यादिभिः “अग्निः देवः "शं "करत् अस्माकं रोगशान्तिं सुखं वा करोतु । "सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च "नः अस्माकं "शं सुखं यथा भवति तथा “तपतु प्रदीप्यताम् । "वातः वायुश्च “अरपाः अपापः सन् "शं यथा भवति तथा च "वातु अनुवर्तताम् । “स्निधः शत्रूंश्चैतेऽग्न्यादयोऽपगमयन्तु ।।

अपामीवामप स्रिधमपं सेधत दुर्मतिम् ।

आदित्यासो युयोतना नो अंहसः ॥१०

अप । अमीवाम् । अप । स्रिधम् । अप । सेधत । दुःऽमतिम् ।

आदित्यासः । युयोतन । नः । अंहसः ॥१०

अप । अमीवाम् । अप । स्रिधम् । अप । सेधत । दुःऽमतिम् ।

आदित्यासः । युयोतन । नः । अंहसः ॥१०

हे आदित्याः "अमीवां रोगम् "अप "सेधत अस्मत्तोऽपगमयत । "स्रिधं चापसेधकं शत्रुं च "अप सेधत । "दुर्मतिम् अस्माकं दुःखस्य मन्तारं च "अप सेधत । अपि च हे "आदित्यासः आदित्याः "नः अस्मान् "अंहसः पापात् "युयोतन पृथक्कुरुत । यौतेर्लोटि छान्दसः शपः श्लुः । ' तप्तनप्तनथनाश्च' इति तस्य तनबादेशः । पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते । ' आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् ' इति पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वान्निघातो न भवति ॥ ॥ २६ ॥

युयोता शरुमस्मदाँ आदित्यास उतामतिम् ।

ऋधग्द्वेषः कृणुत विश्ववेदसः ॥११

युयोत । शरुम् । अस्मत् । आ । आदित्यासः । उत । अमतिम् ।

ऋधक् । द्वेषः । कृणुत । विश्वऽवेदसः ॥११

युयोत । शरुम् । अस्मत् । आ । आदित्यासः । उत । अमतिम् ।

ऋधक् । द्वेषः । कृणुत । विश्वऽवेदसः ॥११

हे आदित्याः "शरुं हिंसकम् "अस्मदा अस्मत्तश्च "युयोत पृथक्कुरुत । "उत अपि च "अमतिं दुर्बुद्धिं च पृथकुरुत । हे "विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा "द्वेषः द्वेष्टॄञ्छत्रून् "ऋधक् पृथक् "कृणुत कुरुत । अस्मत्तो वियोजयत ।।

तत्सु नः शर्म यच्छतादित्या यन्मुमोचति ।

एनस्वन्तं चिदेनसः सुदानवः ॥१२

तत् । सु । नः । शर्म । यच्छत । आदित्याः । यत् । मुमोचति ।

एनस्वन्तम् । चित् । एनसः । सुऽदानवः ॥१२

तत् । सु । नः । शर्म । यच्छत । आदित्याः । यत् । मुमोचति ।

एनस्वन्तम् । चित् । एनसः । सुऽदानवः ॥१२

हे "आदित्याः "तत् "शर्म सुखं "नः अस्मभ्यं "सु सुष्ठु "यच्छत दत्त । हे "सुदानवः शोभनदानाः युष्मदीयं "यत् शर्म "एनस्वन्तं "चित् पापिनमपि स्तोतारम् "एनसः पापात् "मुमोचति मोचयति तद्यच्छतेत्यन्वयः ॥

यो नः कश्चिद्रिरिक्षति रक्षस्त्वेन मर्त्यः ।

स्वैः ष एवैं रिरिषीष्ट युर्जनः ॥१३

यः । नः । कः । चित् । रिरिक्षति । रक्षःऽत्वेन । मर्त्यः ।

स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट । युः । जनः ॥१३

यः । नः । कः । चित् । रिरिक्षति । रक्षःऽत्वेन । मर्त्यः ।

स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट । युः । जनः ॥१३

"यः "कश्चित् "मर्त्यः मनुष्यः "नः अस्मान् "रक्षस्त्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना "रिरिक्षति जिहिंसिषति । 'रिष हिंसायाम्' इति धातुः । "सः मनुष्यः "स्वैः "एवैः आत्मीयैरेव चेष्टितैः "रिरिषीष्ट हिंसितो भूयात् । सः "जनः "युः यातापगमनशीलश्च भवतु । यद्वा । स जनः स्वैरेव गमनैर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ।।

समित्तमघमंश्नवद्दुःशंसं मर्त्यं रिपुम् ।

यो अस्मत्रा दुर्हणावाँ उप द्वयुः ॥१४

सम् । इत् । तम् । अघम् । अश्नवत् । दुःऽशंसम् । मर्त्यम् । रिपुम् ।

यः । अस्मऽत्रा । दुःऽहनावान् । उप । द्वयुः ॥१४

सम् । इत् । तम् । अघम् । अश्नवत् । दुःऽशंसम् । मर्त्यम् । रिपुम् ।

यः । अस्मऽत्रा । दुःऽहनावान् । उप । द्वयुः ॥१४

"दुःशंसं दुष्कीर्तिं "रिपुं शत्रुं "तं "मर्त्यम् "इत् मनुष्यमेव "अघं पापं "सम् "अश्नवत् सम्यग्व्याप्नोतु । "यः मर्त्यः "अस्मत्रा अस्मासु अस्मद्विषये "दुर्हणावान् दुष्टहननवान् उपजायते "द्वयुः द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अयमर्थः । प्रत्यक्षकृतो हितं वदति परोक्षकृतस्त्वहितम् । तादृशः कपटो द्वयुरित्युच्यते । यश्चास्मद्विषये कपटो भवति तमपि पापं व्याप्नोत्विति ॥

पा॒क॒त्रा स्थ॑न देवा हृ॒त्सु जा॑नीथ॒ मर्त्य॑म् ।

उप॑ द्व॒युं चाद्व॑युं च वसवः ॥१५

पा॒क॒ऽत्रा । स्थ॒न॒ । दे॒वा॒ः । हृ॒त्ऽसु । जा॒नी॒थ॒ । मर्त्य॑म् ।

उप॑ । द्व॒युम् । च॒ । अद्व॑युम् । च॒ । व॒स॒व॒ः ॥१५

पाकऽत्रा । स्थन । देवाः । हृत्ऽसु । जानीथ । मर्त्यम् ।

उप । द्वयुम् । च । अद्वयुम् । च । वसवः ॥१५

हे "देवाः दानादिगुणयुक्ता आदित्या यूयं "पाकत्रा पाकेषु विपक्वप्रज्ञेषु स्तोतृषु "स्थन भवथ । यद्वा । प्रथमार्थे त्राप्रत्ययः । पाकत्रा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवथ । यत एवमतः कारणात् "हृत्सु आत्मीयेषु हृदयेषु "द्वयुं द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं च "अद्वयुं "च तद्विलक्षणं कापट्यरहितं च "मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे "वसवः वासकाः “जानीथ अवगच्छथ ॥ ॥ २७ ॥

आ शर्म॒ पर्व॑ताना॒मोतापां वृ॑णीमहे ।

द्यावा॑क्षामा॒रे अ॒स्मद्रप॑स्कृतम् ॥१६

आ । शर्म॑ । पर्व॑तानाम् । आ । उ॒त । अ॒पाम् । वृ॒णी॒म॒हे॒ ।

द्यावा॑क्षामा । आ॒रे । अ॒स्मत् । रप॑ः । कृ॒त॒म् ॥१६

आ । शर्म । पर्वतानाम् । आ । उत । अपाम् । वृणीमहे ।

द्यावाक्षामा । आरे । अस्मत् । रपः । कृतम् ॥१६

"पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबन्धि “शर्म सुखं वयम् "आ "वृणीमहे आभिमुख्येन संभजामहे । "उत अपि च “अपाम् उदकानां च । है “द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ “अस्मत् “आरे अस्मत्तो विप्रकृष्टे देशे "रपः पापं "कृतं कुरुतम् । अस्मत्तो वियोजयतमित्यर्थः ॥

ते नो॑ भ॒द्रेण॒ शर्म॑णा यु॒ष्माकं॑ ना॒वा व॑सवः ।

अति॒ विश्वा॑नि दु॒रि॒ता पि॑पर्तन ॥१७

ते । न॒ः । भ॒द्रेण॑ । शर्म॑णा । यु॒ष्माक॑म् । ना॒वा । व॒स॒व॒ः ।

अति॑ । विश्वा॑नि । दु॒ःऽइ॒ता । पि॒प॒र्त॒न॒ ॥१७

ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकम् । नावा । वसवः ।

अति । विश्वानि । दुःऽइता । पिपर्तन ॥१७

हे ”वसवः वासयितारः आदित्याः “ते पूर्वोक्तगुणा यूयं "भद्रेण शोभनेन "शर्मणा सुखेन "युष्माकं “नावा "नः अस्मान् "विश्वानि सर्वाणि "दुरिता दुर्गमनानि "अति "पिपर्तन पिपृत अतिपारयत ।

तुचे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।

आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥१८

तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे ।

आदित्यासः । सुऽमहसः । कृणोतन ॥१८

तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे ।

आदित्यासः । सुऽमहसः । कृणोतन ॥१८

हे "आदित्यासः अदितेः पुत्राः "सुमहसः शोभनतेजस्काः "नः अस्माकं "तुचे पुत्राय “तनाय तत्तनयाय पौत्राय च "जीवसे जीवनाय "द्राघीयः दीर्घतमं "तत् प्रसिद्धम् "आयुः जीवितं "सु सुष्ठु “कृणोतन कुरुत ॥

यज्ञो हीळो वो अन्तर आदित्या अस्ति मृळत ।

युष्मे इद्वो अपि ष्मसि सजात्ये ॥१९

यज्ञः । हीळः । वः । अन्तरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत ।

युष्मे इति । इत् । वः । अपि । स्मसि । सऽजात्ये ॥१९

यज्ञः । हीळः । वः । अन्तरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत ।

युष्मे इति । इत् । वः । अपि । स्मसि । सऽजात्ये ॥१९

हे "आदित्याः "हीळः । हीडिर्गत्यर्थः । गन्तव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितः "यज्ञः "वः युष्माकम् "अन्तरः "अस्ति अन्तिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्मान् "मृळत सुखयत । "वः युष्माकं “सजात्ये सजातत्वे ज्ञातित्वे बान्धवे वर्तमाना वयं "युष्मे "इत् युष्मास्वेव “अपि "स्मसि सर्वदा भवामोऽपि । इदन्तो मसिः ॥

बृहद्वरूथं मरुतां देवं त्रातारमश्विना ।

मित्रमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥२०

बृ॒हत् । वरू॑थम् । म॒रुता॑म् । दे॒वम् । त्रा॒तार॑म् । अ॒श्विना॑ ।

मि॒त्रम् । ई॒म॒हे॒ । वरु॑णम् । स्व॒स्तये॑ ॥२०

बृहत् । वरूथम् । मरुताम् । देवम् । त्रातारम् । अश्विना ।

मित्रम् । ईमहे । वरुणम् । स्वस्तये ॥२०

“मरुतां देवानां स्वामिनां “त्रातारं पालयितारं “देवम् इन्द्रम् “अश्विना अश्विनौ च "मित्रं “वरुणं च "बृहत् प्रौढं “वरूथं शीतातपादिनिवारकं गृहं “स्वस्तये अविनाशाय "ईमहे याचामहे ॥

अ॒ने॒हो मि॑त्रार्यमन्नृ॒वद्व॑रुण॒ शंस्य॑म् ।

त्रि॒वरू॑थं मरुतो यन्त नश्छ॒र्दिः ॥२१

अ॒ने॒हः । मि॒त्र॒ । अ॒र्य॒म॒न् । नृ॒ऽवत् । व॒रु॒ण॒ । शंस्य॑म् ।

त्रि॒ऽवरू॑थम् । म॒रु॒तः॒ । य॒न्त॒ । नः॒ । छ॒र्दिः ॥२१

अनेहः । मित्र । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुण । शंस्यम् ।

त्रिऽवरूथम् । मरुतः । यन्त । नः । छर्दिः ॥२१

हे “मित्र हे “अर्यमन् हे “वरुण हे "मरुतः ते सर्वे यूयम् “अनेहः अहिंसितं “नृवत् नृभिः पुत्रादिभिरुपेतं "शंस्यं स्तुत्यं “त्रिवरूथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां निवारकं यद्वा त्रिभूमिकं “छर्दिः गृहं "नः अस्मभ्यं “यन्त यच्छत दत्तेत्यर्थः ।।

ये चि॒द्धि मृ॒त्युब॑न्धव॒ आदि॑त्या॒ मन॑व॒ः स्मसि॑ ।

प्र सू न॒ आयु॑र्जी॒वसे॑ तिरेतन ॥२२

ये । चि॒त् । हि । मृ॒त्यु॒ऽब॑न्धवः । आदि॑त्याः । मन॑वः । स्मसि॑ ।

प्र । सु । न॒ः । आयुः॑ । जी॒वसे॑ । ति॒रे॒त॒न॒ ॥२२

ये । चित् । हि । मृत्युऽबन्धवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि ।

प्र । सु । नः । आयुः । जीवसे । तिरेतन ॥२२

हे "आदित्याः “ये “चित् ये च वयं “मनवः मनुष्याः “हि यस्मात् “मृत्युबन्धवः “स्मसि मृत्योर्यमस्य बन्धुभूताः प्रत्यासन्नमरणा भवामः अतो हेतोस्तेषां “नः अस्माकं “जीवसे जीवनाय चिरकालावस्थानाय "आयुः जीवितं “सु “प्र “तिरेतन शोभनं प्रवर्धयत ॥ ॥ २८ ॥

टिप्पणी

८.१८.७ उत स्या नो इति

आदित्यम् (https://sa.wikisource.org/s/2l81)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१८ सूक्तं ८.१९ सूक्तं ८.२० →
सोभरिः काण्वः।

दे. अग्निः, ३४-३५ आदित्याः, ३६-३७ त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः। १-२६ प्रगाथः - विषमा ककुप्, समा सतोबृहती, २७ द्विपदा विराट्, २८-३३ प्रगाथः - समा ककुप्, विषमा सतोबृहती, 34 उष्णिक्, ३५ सतोबृहती, ३६ ककप्, ३७ पङ्क्तिः ।

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे ।

देवत्रा हव्यमोहिरे ॥१॥

विभूतरातिं विप्र चित्रशोचिषमग्निमीळिष्व यन्तुरम् ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्व्यम् ॥२॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यम् ।

अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥३॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषम् ।

स नो मित्रस्य वरुणस्य सो अपामा सुम्नं यक्षते दिवि ॥४॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन ददाश मर्तो अग्नये ।

यो नमसा स्वध्वरः ॥५॥

तस्येदर्वन्तो रंहयन्त आशवस्तस्य द्युम्नितमं यशः ।

न तमंहो देवकृतं कुतश्चन न मर्त्यकृतं नशत् ॥६॥

स्वग्नयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जां पते ।

सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥७॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मित्रियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमासो अपि सन्ति साधवस्त्वं राजा रयीणाम् ॥८॥

सो अद्धा दाश्वध्वरोऽग्ने मर्तः सुभग स प्रशंस्यः ।

स धीभिरस्तु सनिता ॥९॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अध्वराय तिष्ठसि क्षयद्वीरः स साधते ।

सो अर्वद्भिः सनिता स विपन्युभिः स शूरैः सनिता कृतम् ॥१०॥

यस्याग्निर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः ।

हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षूतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्यं कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति ।

गिरा वाजिरशोचिषम् ॥१३॥

समिधा यो निशिती दाशददितिं धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनाँ अति द्युम्नैरुद्न इव तारिषत् ॥१४॥

तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासहत्सदने कं चिदत्रिणम् ।

मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥१५॥

येन चष्टे वरुणो मित्रो अर्यमा येन नासत्या भगः ।

वयं तत्ते शवसा गातुवित्तमा इन्द्रत्वोता विधेमहि ॥१६॥

ते घेदग्ने स्वाध्यो ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसम् ।

विप्रासो देव सुक्रतुम् ॥१७॥

त इद्वेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।

त इद्वाजेभिर्जिग्युर्महद्धनं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥१८॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।

भद्रा उत प्रशस्तयः ॥१९॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः ।

अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥२०॥

ईळे गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे ।

यजिष्ठं हव्यवाहनम् ॥२१॥

तिग्मजम्भाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यग्नये ।

यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमग्निर्घृतेभिराहुतः ॥२२॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च ।

असुर इव निर्णिजम् ॥२३॥

यो हव्यान्यैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगन्धिना ।

विवासते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥२४॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मित्रमहो अमर्त्यः ।

सहसः सूनवाहुत ॥२५॥

न त्वा रासीयाभिशस्तये वसो न पापत्वाय सन्त्य ।

न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥२६॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥२७॥

तवाहमग्न ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो ।

सदा देवस्य मर्त्यः ॥२८॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥२९॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः ।

यस्य त्वं सख्यमावरः ॥३०॥

तव द्रप्सो नीलवान्वाश ऋत्विय इन्धानः सिष्णवा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुषु राजसि ॥३१॥

तमागन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे ।

सम्राजं त्रासदस्यवम् ॥३२॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्नय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव क्षत्राणि वर्धयन् ॥३३॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मर्त्यम् ।

मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥३४॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयन्तं मानुषाँ अनु ।

वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्स्यामेदृतस्य रथ्यः ॥३५॥

अदान्मे पौरुकुत्स्यः पञ्चाशतं त्रसदस्युर्वधूनाम् ।

मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥३६॥

उत मे प्रयियोर्वयियोः सुवास्त्वा अधि तुग्वनि ।

तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवद्वसुर्दियानां पतिः ॥३७॥

सायणभाष्यम्

'तं गूर्धय' इति सप्तत्रिंशदृचं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षम् । प्रथमातृतीयाद्ययुजः ककुभो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । पितुर्न पुत्रः एषा सप्तविंशी द्विपदा विंशत्यक्षरा विराट् । ' यमादित्यासः' इत्येषा चतुस्त्रिंश्युष्णिक् । 'यूयं राजानः ' एषा पञ्चत्रिंशी सतोबृहती । ' अदान्मे' इत्येषा ककुप् । 'उत मे' इत्येषा सप्तत्रिंशी पङ्क्तिः । षट्त्रिंशी सप्तत्रिंशी च त्रसदस्युनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताके। चतुस्त्रिंशीपञ्चत्रिंश्यावादित्यदेवताके । शिष्टा आग्नेय्यः । तथा चानुक्रान्तं -- तं गूर्धय सप्तत्रिंशत् सोभरिराग्नेयं काकुभं प्रागाथं ह पितुर्न द्विपदान्त्ये ककुप्पङ्क्ती त्रसदस्योर्दानस्तुतिस्तत्पूर्वे उष्णिक्सतोबृहत्यावादित्येभ्यः' इति । गतः सूक्तविनियोगः ॥

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे ।

देवत्रा हव्यमोहिरे ॥१

तम् । गूर्धय । स्वःऽनरम् । देवासः । देवम् । अरतिम् । दधन्विरे ।

दे॒व॒ऽत्रा । ह॒व्यम् । आ । ऊ॒हि॒रे॒ ॥१

तम् । गूर्धय । स्वःऽनरम् । देवासः । देवम् । अरतिम् । दधन्विरे ।

देवऽत्रा । हव्यम् । आ । ऊहिरे ॥१

हे स्तोतः "तं प्रसिद्धमग्निं "गूर्धय स्तुहि । गूर्धयतिः स्तुतिकर्मा । कीदृशम् । "स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्यजमानैः कर्मादौ नीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारम् । "देवासः । दीव्यन्ति स्तुवन्तीति देवा ऋत्विजः । "देवं दानादिगुणयुक्तम् "अरतिम् अर्यं स्वामिनं यद्वाभिप्राप्तद्रव्यं "दधन्विरे धन्वन्ति गच्छन्ति स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवन्ति । धविर्गत्यर्थः । प्राप्य च तेनाग्निना "देवत्रा देवान् । ' देवमनुष्य इत्यादिना द्वितीयार्थे त्राप्रत्ययः । "हव्यं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविः "ओहिरे अभिप्रापयन्ति । वहेर्लिटि यजादित्वात् संप्रसारणम् ।।

विभू॑तरातिं विप्र चि॒त्रशो॑चिषम॒ग्निमी॑ळिष्व य॒न्तुर॑म् ।

अ॒स्य मेध॑स्य सो॒म्यस्य॑ सोभरे॒ प्रेम॑ध्व॒राय॒ पूर्व्य॑म् ॥२

विभू॑तऽरातिम् । वि॒प्र॒ । चि॒त्रऽशो॑चिषम् । अ॒ग्निम् । ई॒ळि॒ष्व॒ । य॒न्तुर॑म् ।

अ॒स्य । मेध॑स्य । सो॒म्यस्य॑ । सो॒भ॒रे॒ । प्र । ई॒म् । अ॒ध्व॒राय॑ । पूर्व्य॑म् ॥२

विभूतऽरातिम् । विप्र । चित्रऽशोचिषम् । अग्निम् । ईळिष्व । यन्तुरम् ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ईम् । अध्वराय । पूर्व्यम् ॥२

ऋषिरात्मानं संबोध्य स्तुतौ प्रेरयति । हे "विप्र मेधाविन "सोभरे एतत्संज्ञ ऋषे "अध्वराय यागाय "ईम् इमम् "अग्निं "प्र "ईळिष्व प्रस्तुहि । कीदृशम् । "विभूतरातिं व्याप्तधनं प्रभूतदानं वा "चित्रशोचिषं चायनीयतेजस्कं विचित्रदीप्तिकं वा "सोम्यस्य सोमसाध्यस्य "अस्य "मेधस्य यज्ञस्य "यन्तुरं नियन्तारं "पूर्व्यं चिरंतनम् ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे ' यजिष्ठं त्वा' इत्यादिकौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च--- यजिष्ठं स्वा ववृमहे यः समिधा य आहुती' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

यजि॑ष्ठं त्वा ववृमहे दे॒वं दे॑व॒त्रा होता॑र॒मम॑र्त्य॑म् ।

अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म् ॥३

यजि॑ष्ठम् । त्वा॒ । व॒वृ॒म॒हे॒ । दे॒वम् । दे॒व॒ऽत्रा । होता॑रम् । अम॑र्त्यम् ।

अ॒स्य । य॒ज्ञस्य॑ । सु॒ऽक्रतु॑म् ॥३

यजिष्ठम् । त्वा । ववृमहे । देवम् । देवऽत्रा । होतारम् । अमर्त्यम् ।

अस्य । यज्ञस्य । सुऽक्रतुम् ॥३

हे अग्ने “यजिष्ठं यष्टृतमं “त्वा “ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । कीदृशं त्वाम् । “देवत्रा देवेषु मध्ये “देवम् अतिशयेन दानादिगुणयुक्तं “होतारं देवानामाह्वातारम् “अमर्त्यम् अविनाशम् “अस्य “यज्ञस्य यागस्य “सुक्रतुं सुष्ठु कर्तारम् ।।

ऊ॒र्जो नपा॑तं सु॒भगं॑ सु॒दीदि॑तिम॒ग्निं श्रेष्ठ॑शोचिषं ।

स नो॑ मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य॒ सो अ॒पामा सु॒म्नं य॑क्षते दि॒वि ॥४

ऊ॒र्जः । नपा॑तम् । सु॒ऽभगं॑म् । सु॒ऽदीदि॑तिम् । अ॒ग्निम् । श्रेष्ठ॑ऽशोचिषम् ।

सः । न॒ः । मि॒त्रस्य॑ । वरु॑णस्य । सः । अ॒पाम् । आ । सु॒म्नम् । य॒क्ष॒ते॒ । दि॒वि ॥४

ऊर्जः । नपातम् । सुऽभगम् । सुऽदीदितिम् । अग्निम् । श्रेष्ठऽशोचिषम् ।

सः । नः । मित्रस्य । वरुणस्य । सः । अपाम् । आ । सुम्नम् । यक्षते । दिवि ॥४

“ऊर्जः अन्नस्य “नपातं न पातयितारम् । यद्वा । नप्तारं चतुर्थम् । हविर्लक्षणेनान्नेनापो जायन्ते अद्भिश्चौषधिवनस्पतयस्तेभ्य एष जात इति चतुर्थत्वम् । ‘नभ्राण्नपात्' इति नञः प्रकृतिभावः। “सुभगं शोभनधनं “सुदीदितिं सुष्ठु दीपयितारं “श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्यतमतेजस्कम् “अग्निं स्तौमीति शेषः । “सः तादृशोऽग्निः “नः अस्मदर्थं “दिवि द्योतमाने देवयजने द्युलोके वा “मित्रस्य देवस्य “वरुणस्य च “सुम्नं सुखम् "आ अभिलक्ष्य "यक्षते यजतु । तथा “सः अग्निः “अपाम् अब्देवतानां सुम्नमभियजतु ।।

यः स॒मिधा॒ य आहु॑ती॒ यो वेदे॑न द॒दाश॒ मर्तो॑ अ॒ग्नये॑ ।

यो नम॑सा स्वध्व॒रः ॥५

यः । स॒म्ऽइधा॑ । यः । आऽहु॑ती । यः । वेदे॑न । द॒दाश॑ । मर्तः॑ । अ॒ग्नये॑ ।

यः । नम॑सा । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥५

यः । सम्ऽइधा । यः । आऽहुती । यः । वेदेन । ददाश । मर्तः । अग्नये ।

यः । नमसा । सुऽअध्वरः ॥५

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताश्वलायनेन ब्राह्मणान्तरप्रदर्शनेन व्याख्याता (आश्व. गृ. १. १.४-५)। “यः “मर्तः मनुष्यः “समिधा पालाशादिनेध्मेन “अग्नये अग्न्यर्थं “ददाश परिचरति । “यः च “आहुती आहुत्या आज्यादिसाध्यया परिचरति । "यः च "वेदेन वेदाध्ययनेन ब्रह्मयज्ञेन परिचरति । “यः च “स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन् "नमसा अन्नेन चरुपुरोडाशादिनाग्नये ददाश अग्न्यर्थं परिचरति । तस्येदर्वन्त इत्युत्तरत्र संबन्धः ॥ ॥ २९ ॥

तस्येदर्वंतो रंहयंत आशवस्तस्यं द्युम्नितंमं यशः ।

न तमंहों देवकृतं कुतंश्चन न मर्त्यंकृतं नशत् ॥६

तस्यं । इत् । अर्वन्तः । रंहयन्ते । आशवः । तस्यं । द्युम्निऽतंमम् । यशः ।

न । तम् । अंहः । देवऽकृंतम् । कुतः । चन । न । मर्त्यंऽकृतम् । नशत् ॥६

तस्य । इत् । अर्वन्तः । रंहयन्ते । आशवः । तस्य । द्युम्निऽतमम् । यशः ।

न । तम् । अंहः । देवऽकृतम् । कुतः । चन । न । मर्त्यऽकृतम् । नशत् ॥६

यः पूर्वोक्तः "तस्येत् तस्यैव "आशवः व्यापनशीलाः "अर्वन्तः अश्वाः "रंहयन्ते वेगं कुर्वन्ति । शत्रून् प्रसहन्त इत्यर्थः। "द्युम्नितमं दीप्तिमत्तमं "यशः कीर्तिश्च "तस्य एव भवति । यद्वा । द्युम्नमिति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति । अपि च "देवकृतम् देवैः कृतम् "अंहः पापं "कुतश्चन कस्मादपि हेतोः "तं "न "नशत् न प्राप्नोति । "न "मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतम् ।।

स्वग्नयों वो अग्निभिः स्यामं सूनो सहस ऊर्जां पते ।

सुवीरस्त्वमंस्मयुः ॥७

सुऽअग्नयः । वः । अग्निऽभिः । स्यामं । सूनो इतिं । सहसः । ऊर्जाम् । पते ।

सुऽवीरः । त्वम् । अस्मऽयुः ॥७

सुऽअग्नयः । वः । अग्निऽभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जाम् । पते ।

सुऽवीरः । त्वम् । अस्मऽयुः ॥७

हे "सहसः "सूनो बलस्य पुत्र । अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते । हे "ऊर्जां "पते अन्नानां हविर्लक्षणानां स्वामिन्नग्ने "वः । वचनव्यत्ययः। तवावयवभूतैः "अग्निभिः गार्हपत्यादिभिर्वयं "स्वग्नयः शोभनाग्निकाः "स्याम भवेम। "सुवीरः शोभनैर्वीरैरुपेतः "त्वं च "अस्मयुः अस्मान् कामयमानो भव ॥

प्रशंसंमानो अतिंथिर्न मित्रियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमांसो अपिं संति साधवस्त्वं राजां रयीणां ॥८

प्रऽशंसंमानः । अतिंथिः । न । मित्रियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इतिं । क्षेमांसः । अपिं । सन्ति । साधवः । त्वम् । राजां । रयीणाम् ॥८

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मित्रियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमासः । अपि । सन्ति । साधवः । त्वम् । राजा । रयीणाम् ॥८

“प्रशंसमानः स्तुवन् “अतिथिर्न अतिथिरिव । यद्वा । व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । प्रशस्यमानः सः “अग्निः “मित्रियः मित्राणां स्तोतॄणां हितो भवति । तथा “रथो “न रथ इव "वेद्यः । लम्भनीयोऽभीष्टफलसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे अग्ने “त्वे त्वयि “साधवः साधकाः समीचीनाः “क्षेमासः धारणानि “अपि “सन्ति भवन्ति । तथा “रयीणां धनानां “त्वम् एव “राजा ईश्वरो भवसि । ।

सो अ॒द्धा दा॒श्वं॑ध्व॒रोऽग्ने॒ मर्तः॑ सुभग॒ स प्र॒शंस्यः॑ ।

स धी॒भिर॑स्तु॒ सनि॑ता ॥९

सः । अ॒द्धा । दा॒शुऽअं॑ध्वरः । अग्ने॑ । मर्तः॑ । सु॒ऽभ॒ग॒ । सः । प्र॒ऽशंस्यः॑ ।

सः । धी॒भिः । अ॒स्तु॒ । सनि॑ता ॥९

सः । अद्धा । दाशुऽअध्वरः । अग्ने । मर्तः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः ।

सः । धीभिः । अस्तु । सनिता ॥९

हे “अग्ने यः “मर्तः मनुष्यः “दाश्वध्वरः दत्तयज्ञो भवति “सः “अद्धा । सत्यनामैतत् । सत्यफलो भवतु । हे "सुभग शोभनधन अग्ने “सः एव “प्रशंस्यः प्रशंसनीयः श्लाघनीयश्च भवतु । तथा “सः “धीभिः कर्मभिः स्तोत्रैर्वा “सनिता "अस्तु संभजनशीलो भवतु ॥

यस्य॒ त्वमू॒र्ध्वो अं॑ध्व॒राय॒ तिष्ठ॑सि क्ष॒यद्वी॑रः॒ स सा॑धते ।

सो अर्व॑द्भिः॒ सनि॑ता॒ स वि॑प॒न्युभिः॒ स शूरैः॒ सनि॑ता कृ॒तं ॥१०

यस्य॑ । त्वम् । ऊ॒र्ध्वः । अ॒ध्व॒राय॑ । तिष्ठ॑सि । क्ष॒यत्ऽवी॑रः । सः । सा॒ध॒ते॒ ।

सः । अर्व॑त्ऽभिः । सनि॑ता । सः । वि॒प॒न्युऽभिः॑ । सः । शूरैः॑ । सनि॑ता । कृ॒तम् ॥१०

यस्य । त्वम् । ऊर्ध्वः । अध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत्ऽवीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वत्ऽभिः । सनिता । सः । विपन्युऽभिः । सः । शूरैः । सनिता । कृतम् ॥१०

हे अग्ने “यस्य यजमानस्य “अध्वराय यागनिष्पादनाय “त्वम् “ऊर्ध्वः उद्युक्तः सन् “तिष्ठसि अवतिष्ठसे "सः यजमानः “क्षयद्वीरः निवसद्भिरित्वरैर्वा वीरैः पुत्रादिभिरुपेतः सन् “साधते सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । “सः तादृशो जनः “अर्वद्भिः अश्वैः “कृतं निष्पादितं जयादिकं “सनिता संभजनशीलो भवति । “सः तादृशो जनः “विपन्युभिः मेधाविभिः “सः “शूरैः च “सनिता भवति ॥ ॥ ३० ॥

यस्या॒ग्निर्वपु॑र्गृ॒हे स्तोम॒ं चनो॒ दधी॑त वि॒श्ववा॑र्यः ।

ह॒व्या वा॒ वेवि॑ष॒द्विषः॑ ॥११

यस्य॑ । अ॒ग्निः । वपुः॑ । गृ॒हे । स्तोम॑म् । चनः॑ । दधी॑त । वि॒श्वऽवा॑र्यः ।

ह॒व्या । वा॒ । वेवि॑षत् । विषः॑ ॥११

यस्य । अग्निः । वपुः । गृहे । स्तोमम् । चनः । दधीत । विश्वऽवार्यः ।

हव्या । वा । वेविषत् । विषः ॥११

“यस्य यजमानस्य “गृहे "विश्ववार्यः विश्वैर्वरणीयः “वपुः । रूपनामैतत् । रूपवान् दीप्तिमान् “अग्निः “स्तोमं स्तोत्रं “चनः अन्नं च हविर्लक्षणं "दधीत धारयेत् । यस्य च "हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवींषि च “विषः व्याप्तान् देवान् “वेविषत् प्रापयेत् । ‘विष्लृ व्याप्तौ । अस्माल्लेटि रूपमेतत् । स यजमान इति पूर्वत्र संबन्धः ॥

विप्र॑स्य वा स्तुव॒तः स॑हसो यहो म॒क्षूत॑मस्य रा॒तिषु॑ ।

अ॒वोदे॑वमु॒परि॑मर्त्यं कृधि॒ वसो॑ विवि॒दुषो॒ वचः॑ ॥१२

विप्र॑स्य । वा॒ । स्तु॒व॒तः । स॒ह॒सः॒ । य॒हो॒ इति॑ । म॒क्षुऽत॑मस्य । रा॒तिषु॑ ।

अ॒वःऽदे॑वम् । उ॒परि॑ऽमर्त्यम् । कृ॒धि॒ । वसो॒ इति॑ । वि॒वि॒दुषः॑ । वचः॑ ॥१२

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुऽतमस्य । रातिषु ।

अवःऽदेवम् । उपरिऽमर्त्यम् । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२

हे “सहसो "यहो बलस्य पुत्राग्ने “विप्रस्य मेधाविनः “स्तुवतः स्तोतुः “वा “रातिषु हविर्दानेषु “मक्षुतमस्य शीघ्रतमस्य यष्टुर्वा “विविदुषः ज्ञातवतोऽभिज्ञस्य “वचः वचनं हे “वसो वासकाग्ने "अवोदेवं देवानामवस्तात् “उपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्टाच्च “कृधि कुरु । सर्वं नभःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ।।

यो अ॒ग्निं ह॒व्यदा॑तिभि॒र्नमो॑भिर्वा सु॒दक्ष॑मा॒विवा॑सति ।

गि॒रा वा॑जि॒रशो॑चिषं ॥१३

यः । अ॒ग्निम् । ह॒व्यदा॑तिऽभिः । नमः॑ऽभिः । वा॒ । सु॒ऽदक्ष॑म् । आ॒ऽविवा॑सति ।

गि॒रा । वा॒ । अ॒जि॒रऽशो॑चिषम् ॥१३

यः । अग्निम् । हव्यदातिऽभिः । नमःऽभिः । वा । सुऽदक्षम् । आऽविवासति ।

गिरा । वा । अजिरऽशोचिषम् ॥१३

“यः यजमानः “हव्यदातिभिः हविषां दानैः “नमोभिः नमस्कारैः “वा “सुदक्षं शोभनबलम् “अग्निम् “आविवासति परिचरति “गिरा “वा स्तुत्या वा “अजिरशोचिषं क्षिप्रगामितेजस्कं तमग्निं परिचरति स समृद्धो भवतीति शेषः ।।

स॒मिधा॒ यो निशि॑ती॒ दाश॒ददि॑तिं॒ धाम॑भिरस्य॒ मर्त्यः॑ ।

विश्वेत्स धी॒भिः सु॒भगो॒ जना॒ँ अति॑ द्यु॒म्नैरु॒द्न इ॑व तारिषत् ॥१४

स॒म्ऽइधा॑ । यः । निऽशि॑ती । दाश॑त् । अदि॑तिम् । धाम॑ऽभिः । अ॒स्य॒ । मर्त्यः॑ ।

विश्वा॑ । इत् । सः । धी॒भिः । सु॒ऽभगः॑ । जना॑न् । अति॑ । द्यु॒म्नैः । उ॒द्नःऽइ॑व । ता॒रि॒ष॒त् ॥१४

सम्ऽइधा । यः । निऽशिती । दाशत् । अदितिम् । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।

विश्वा । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युम्नैः । उद्नःऽइव । तारिषत् ॥१४

“यः “मर्त्यः मनुष्यः “अस्य अग्नेः “धामभिः शरीरैः गार्हपत्यादिरूपेण विभज्य वर्तमानैः सार्धम् “अदितिम् अखण्डनीयं तमेवाग्निं “निशिती निशित्या निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया “समिधा “दाशत् परिचरेत् “धीभिः कर्मभिः बुद्धिविशेषैर्वा “सः “सुभगः सन् “विश्वेत् सर्वानेव “जनान् “द्युम्नैः द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वा “उद्नइव उदकानीव अति “तारिषत् अतितरेत् अतिक्रामेत् ॥

तद॑ग्ने द्यु॒म्नमा भ॑र॒ यत्सा॒सह॒त्सद॑ने॒ कं चि॑द॒त्रिण॑ं ।

म॒न्युं जन॑स्य दू॒ढ्यः॑ ॥१५

तत् । अ॒ग्ने॒ । द्यु॒म्नम् । आ । भ॒र॒ । यत् । स॒सह॑त् । सद॑ने । कम् । चि॒त् । अ॒त्रिण॑म् ।

म॒न्युम् । जन॑स्य । दु॒ःऽध्यः॑ ॥१५

तत् । अग्ने । द्युम्नम् । आ । भर । यत् । ससहत् । सदने । कम् । चित् । अत्रिणम् ।

मन्युम् । जनस्य । दुःऽध्यः ॥१५

हे “अग्ने “तत् “द्युम्नम् “आ “भर अस्मभ्यमाहर । “यत् “सदने गृहे वर्तमानं “कं “चित् कमपि “अत्रिणम् अत्तारं राक्षसादिकं “सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् । तथा “दूढ्यः दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुजनस्य “मन्युं क्रोधं यच्च द्युम्नमभिभवेत् तदाहरेत्यन्वयः । ‘ ध्यै च ' इति पृषोदरादिपाठात् दुरो रेफस्योत्वं उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥ ॥ ३१ ॥

येन॒ चष्टे॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा येन॒ नास॑त्या॒ भगः॑ ।

व॒यं तत्ते॒ शव॑सा गातु॒वित्त॑मा॒ इंद्र॑त्वोता विधेमहि ॥१६

येन॑ । चष्टे॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । येन॑ । नास॑त्या । भगः॑ ।

व॒यम् । तत् । ते॒ । शव॑सा । गा॒तु॒वित्ऽत॑माः । इन्द्र॑त्वाऽऊताः । वि॒धे॒म॒हि॒ ॥१६

येन । चष्टे । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।

वयम् । तत् । ते । शवसा । गातुवित्ऽतमाः । इन्द्रत्वाऽऊताः । विधेमहि ॥१६

“येन आग्नेयेन तेजसा “वरुणः देवः “चष्टे प्रकाशयति । येन च “मित्रः “अर्यमा च चष्टे । “येन च “नासत्या अश्विनौ च चक्षाते । “भगः भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च चष्टे । “शवसा बलेन “गातुवित्तमाः गातोर्गातव्यस्य स्तोत्रस्य ज्ञातृतमाः । यद्वा । गन्तव्यस्य प्राप्तव्यस्य लब्धृतमाः ।। “इन्द्रत्वोताः इन्द्रेणेश्वरेण त्वयोता रक्षिताः सन्तः “वयं हे अग्ने “ते त्वदीयं “तत् तेजः “विधेमहि परिचरेमहि ॥

ते घेद॑ग्ने स्वा॒ध्यो॒३॒॑ ये त्वा॑ विप्र निदधि॒रे नृ॒चक्ष॑सं ।

विप्रा॑सो देव सु॒क्रतुं॑ ॥१७

ते । घ॒ । इत् । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽआ॒ध्यः॑ । ये । त्वा॒ । वि॒प्र॒ । नि॒ऽद॒धि॒रे । नृ॒ऽचक्ष॑सम् ।

विप्रा॑सः । दे॒व॒ । सु॒ऽक्रतु॑म् ॥१७

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसम् ।

विप्रासः । देव । सुऽक्रतुम् ॥१७

हे “अग्ने “ते “घेत् त एव खलु “स्वाध्यः शोभनाध्याना भवन्ति । हे “विप्र मेधाविन् “देव द्योतमानाग्ने "ये “विप्रासः विप्रा मेधाविन ऋत्विजः “नृचक्षसं नृणां चष्टारं “सुक्रतुं सुकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा “त्वा त्वां “निदधिरे निदधति यागार्थं गार्हपत्यादिस्थानेष्वाधानसंस्कारेण स्थापयन्ति ते घेदित्यन्वयः ॥

त इद्वेदिं॑ सुभग॒ त आहु॑तिं॒ ते सोतुं॑ चक्रिरे दि॒वि ।

त इद्वाजे॑भिर्जिग्युर्म॒हद्धनं॒ ये त्वे कामं॑ न्येरि॒रे ॥१८

ते । इत् । वेदि॑म् । सु॒ऽभ॒ग॒ । ते । आऽहु॑तिम् । ते । सोतु॑म् । च॒क्रि॒रे॒ । दि॒वि ।

ते । इत् । वाजेभिः । जिग्युः । महत् । धनम् । ये । त्वे इति । कामम् । निऽएरिरे ॥१८

ते । इत् । वेदिम् । सुऽभग । ते । आऽहुतिम् । ते । सोतुम् । चक्रिरे । दिवि ।

ते । इत् । वाजेभिः । जिग्युः । महत् । धनम् । ये । त्वे इति । कामम् । निऽएरिरे ॥१८

हे “सुभग शोभनधनाग्ने “त “इत् त एव यजमानास्त्वद्यागाय "वेदिं “चक्रिरे कुर्वन्ति । तदनन्तरं “ते यजमानाः “आहुतिं चरुपुरोडाशादिसाध्यां दीक्षणीयादिषु कुर्वन्ति । ततः “दिवि द्योतमाने सौत्येऽहनि “सोतुं सोममभिषोतुं चक्रिरे उद्योगं कुर्वन्ति । अनुष्ठितयज्ञाः “त “इत् त एव “वाजेभिः वाजैर्बलैः "महत् प्रभूतं “धनं “जिग्युः जयन्ति । शत्रुभ्यो लभन्ते । कुत इत्यत आह । “ये यजमाना हे अग्ने “त्वे त्वयि “कामम् अभिलाषं “न्येरिरे नितरां गच्छन्ति । त्वामादरातिशयेन स्तुवन्तीत्यर्थः ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे ‘भद्रो नः' इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्र्यते हि-’ भद्रो नो अग्निराहुतो यदी घृतेभिराहुतः ' (आश्व. श्रौ. ७.८) इति ॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।

भद्रा उत प्रशस्तयः ॥१९

भद्रः । नः । अग्निः । आऽहुतः । भद्रा । रातिः । सुऽभग । भद्रः । अध्वरः ।

भद्राः । उत । प्रऽशस्तयः ॥१९

भद्रः । नः । अग्निः । आऽहुतः । भद्रा । रातिः । सुऽभग । भद्रः । अध्वरः ।

भद्राः । उत । प्रऽशस्तयः ॥१९

“आहुतः हविर्भिस्तर्पितः “अग्निः “नः अस्माकं “भद्रः कल्याणो भवतु । हे "सुभग शोभनधनाग्ने “भद्रा कल्याणी “रातिः दानं चास्माकं भवतु । “भद्रः कल्याणः “अध्वरः यागश्च भवतु । “उत अपि च "भद्राः कल्याण्यः “प्रशस्तयः प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ।

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः ।

अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥२०

भद्रम् । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये । येन । समत्ऽसु । ससहः ।

अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धताम् । वनेम । ते । अभिष्टिऽभिः ॥२०

भद्रम् । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये । येन । समत्ऽसु । ससहः ।

अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धताम् । वनेम । ते । अभिष्टिऽभिः ॥२०

हे अग्ने “वृत्रतूर्ये संग्रामे “भद्रं शोभनं “मनः “कृणुष्व अस्माकं कुरु । "येन मनसा त्वं “समत्सु संग्रामेषु “सासहः भृशं शत्रूनभिभवसि । अपि च “शर्धताम् अभिभवतां शत्रूणां “भूरि भूरीणि बहूनि स्थिराणि दृढान्यपि “अव “तनुहि अवाञ्चि कुरु । पराजितानि कुर्वित्यर्थः । वयं च “अभिष्टिभिः अभ्येषणसाधनैर्हविभिः स्तोत्रैश्च “ते त्वां “वनेम संभजेमहि । यद्वा । ते तव प्रसादात् अभिष्टिभिः अभीष्टैः फलैर्वनेम संगच्छेमहि ॥ ॥ ३२ ॥

ईळें गि॒रा मनु॑र्हितं॒ यं दे॒वा दू॒तम॑र॒तिं न्ये॑रि॒रे ।

यजि॑ष्ठं हव्य॒वाह॑नं ॥२१

ईळें । गि॒रा । मनुः॑ऽहितम् । यम् । दे॒वाः । दू॒तम् । अ॒र॒तिम् । नि॒ऽए॒रि॒रे ।

यजि॑ष्ठम् । ह॒व्य॒ऽवाह॑नम् ॥२१

ईळे । गिरा । मनुःऽहितम् । यम् । देवाः । दूतम् । अरतिम् । निऽएरिरे ।

यजिष्ठम् । हव्यऽवाहनम् ॥२१

“गिरा वाचा स्तुतिरूपया "मनुर्हितं मनुना प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमग्निम् “ईळे स्तौमि । कीदृशम् । “यजिष्ठं यष्टृतम “हव्यवाहनं हविषां वोढारं “अरतिम् अर्यमीश्वरं वा “दूतं देवानां दूत्ये वर्तमानम् । “यम् अग्निं “देवाः “न्येरिरे नितरां प्रेरयन्ति ॥

ति॒ग्मजं॑भाय॒ तरु॑णाय॒ राज॑ते॒ प्रयों गायस्य॒ग्नयें ।

यः पिं॒शतें सू॒नृता॑भिः सु॒वीर्य॑म॒ग्निर्घृ॒तेभि॒राहु॑तः ॥२२

ति॒ग्मऽजं॑म्भाय । तरु॑णाय । राज॑ते । प्रयः॑ । गा॒य॒सि॒ । अ॒ग्नयें ।

यः । पिं॒शतें । सू॒नृता॑भिः । सु॒ऽवीर्य॑म् । अ॒ग्निः । घृ॒तेभिः॑ । आऽहु॑तः ॥२२

तिग्मऽजम्भाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अग्नये ।

यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुऽवीर्यम् । अग्निः । घृतेभिः । आऽहुतः ॥२२

"तिग्मजम्भाय तीक्ष्णज्वालाय “तरुणाय नित्ययूने जरामरणरहिताय “राजते राजमानाय “अग्नये “प्रयः हविर्लक्षणमन्नं “गायसि हे स्तोतः । प्रवृद्धिं प्रयच्छेत्यर्थः । “यः “अग्निः “सूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः स्तुतः “घृतेभिः घृतैराज्यैः “आहुतः अभिहुतश्च सन् “सुवीर्यं शोभनवीर्यं “पिंशते आश्लेषयति स्तोतृभिः संयोजयति । 'पिश अवयवे' । तस्मा अग्नय इत्यन्वयः ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु प्रशास्तुः शस्त्रे यदा 'भद्रो नः' (ऋ. सं. ८. १९. १९) इति प्रगाथः स्तोत्रियः तदानीं ' यदी घृतेभिः' इति प्रगाथोऽनुरूपः। सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतम् ॥

यदीं घृतेभिराहुंतो वाशींमग्निर्भरंत उच्चावं च ।

असुंर इव निर्णिजं ॥२३

यदिं । घृतेभिः । आऽहुंतः । वाशींम् । अग्निः । भरंते । उत् । च । अवं । च ।

असुंरःऽइव । निःऽनिजंम् ॥२३

यदि । घृतेभिः । आऽहुतः । वाशीम् । अग्निः । भरते । उत् । च । अव । च ।

असुरःऽइव । निःऽनिजम् ॥२३

“घृतेभिः घृतैः “आहुतः अभिहुतोऽयम् "अग्निः “यदि यदा यस्मिन्काले "वाशीम् । वाङ्नामैतत् । वाचं शब्दम् “उच्च ऊर्ध्वं च “अव “च अवाक्च “भरते संपादयति । यद्वा । वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालामुद्धरते उद्धरति उद्गमयत्यूर्ध्वमुखम् अव च भरते अवाङ्मुखं च हरति उपसंहरति । “असुरइव रश्मीनां क्षेप्ता सूर्यो यथा “निर्णिजम् आत्मीयं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोद्गमयति अधस्तनेषु चावाङ्मुखं गमयति तद्वदुच्चनीचभावनयाग्निस्तेज उद्गमयति । तं स्तुम इति शेषः ॥

यो हव्यान्यैरंयता मनुंर्हितो देव आसा सुंगंधिनां ।

विवांसते वार्याणि स्वध्वरो होतां देवो अमंर्त्यः ॥२४

यः । हव्यानिं । ऐरंयत । मनुंःऽहितः । देवः । आसा । सुऽगन्धिनां ।

विवांसते । वार्याणि । सुऽअध्वरः । होतां । देवः । अमंर्त्यः ॥२४

यः । हव्यानि । ऐरयत । मनुःऽहितः । देवः । आसा । सुऽगन्धिना ।

विवासते । वार्याणि । सुऽअध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥२४

“यः "मनुर्हितः मनुना प्रजापतिनाहितः “देवः द्योतमानोऽग्निः “सुगन्धिना शोभनगन्धयुक्तेन “आसा आस्येन “हव्यानि अस्मदीयानि हवींषि “ऐरयत देवान्प्रति प्रेरयति "स्वध्वरः शोभनयज्ञः "होता देवानामाह्वाता "देवः दीप्यमानः अमर्त्यः मरणरहितः सोऽग्निः “वार्याणि वरणीयानि धनानि “विवासते परिचरते । यजमानाय प्रयच्छतीति शेषः ॥

यदंग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मिंत्रमहो अमंर्त्यः ।

सहंसः सूनवाहुत ॥२५

यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वम् । स्याम् । अहम् । मित्रऽमहः । अमंर्त्यः ।

सहंसः । सूनो इतिं । आऽहुत ॥२५

यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वम् । स्याम् । अहम् । मित्रऽमहः । अमर्त्यः ।

सहसः । सूनो इति । आऽहुत ॥२५

हे "सहसः "सूनो बलस्य पुत्र "आहुत घृतैरभिहुत हे "मित्रमहः अनुकूलदीप्तिमन् "अग्ने "मर्त्यः मरणधर्मा "अहं "यत् यदि "त्वं "स्यां त्वदुपासनया त्वद्रूपमापन्नो भवेयम् । 'ये' यथायथोपासते ते तदेव भवन्ति' इति श्रुतेः । तर्ह्यहम् "अमर्त्यः मरणरहितो देव एव भवेयमिति ॥ ॥३३॥

न त्वां रासीया॒भिश॑स्तये वसो॒ न पा॑प॒त्वाय॑ संत्य ।

न मे॑ स्तो॒ताम॑ती॒वा न दुर्हि॑त॒: स्याद॑ग्ने॒ न पा॒पया॑ ॥२६

न । त्वा॒ । रा॒सी॒य॒ । अ॒भिऽश॑स्तये । व॒सो॒ इति॑ । न । पा॒प॒ऽत्वाय॑ । स॒न्त्य॒ ।

न । मे॒ । स्तो॒ता । अ॒म॒ति॒ऽवा । न । दुः॒ऽहि॑तः । स्यात् । अ॒ग्ने॒ । न । पा॒पया॑ ॥२६

न । त्वा । रासीय । अभिऽशस्तये । वसो इति । न । पापऽत्वाय । सन्त्य ।

न । मे । स्तोता । अमतिऽवा । न । दुःऽहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥२६

हे "वसो वासकाग्ने "त्वा त्वाम् "अभिशस्तये अभिशंसनाय मिथ्यापवादाय हिंसायै वा "न रासीय नाक्रोशयेयम् । 'रासृ शब्दे' । हे "सन्त्य संभजनीयाग्ने "पापत्वाय त्वां "न रासीय । "मे मदीयः "स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां न आक्रोशयतु । अत एव "अमतीवा। अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च "दुर्हितः शत्रुर्हे अग्ने अस्माकं "न "स्यात् न भवतु । अत एव "पापया अशोभनया बुद्ध्या सः "न बाधताम् ।।

पि॒तुर्न पु॒त्रः सु॒भृ॑तो दुरो॒ण आ दे॒वाँ ए॑तु॒ प्र णो॑ ह॒विः ॥२७

पि॒तुः । न । पु॒त्रः । सुऽभृ॑तः । दु॒रो॒णे । आ । दे॒वान् । ए॒तु॒ । प्र । न॒: । ह॒विः ॥२७

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥२७

"पितुर्न "पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं "सुभृतः सुष्ठु भर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः पोषितः । अयमग्निः पुत्र इवास्माकं सुभृतः "दुरोणे यज्ञगृहे "देवान् "आ अभिलक्ष्य "नः अस्माकं "हविः "प्र "एतु प्र गमयतु । यद्वा अग्निरैतु आगच्छतु । अस्मदीयं हविश्च देवान् प्राप्नोतु ॥

तवा॒हम॑ग्न ऊ॒तिभि॒र्नेदि॑ष्ठाभिः सचेय॒ जोष॒मा व॑सो ।

सदा॑ दे॒वस्य॒ मर्त्य॑: ॥२८

तवं । अ॒हम् । अ॒ग्ने॒ । ऊ॒तिऽभिः॑ । नेदि॑ष्ठाभिः । स॒चे॒य॒ । जोष॑म् । आ । व॒सो॒ इति॑ ।

सदा॑ । दे॒वस्य॑ । मर्त्यः॑ ॥२८

तव । अहम् । अग्ने । ऊतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषम् । आ । वसो इति ।

सदा । देवस्य । मर्त्यः ॥२८

हे "वसो वासक “अग्ने "नेदिष्ठाभिः अन्तिकतमाभिः ऋजुगामिनीभिर्वा “देवस्य “तव “ऊतिभिः रक्षाभिः “मर्त्यः मनुष्यः “अहं स्तोता “सदा सर्वदा “जोषम् “आ “सचेय प्रीतिमभिसेवेय ।।

तव॒ क्रत्वा॑ सनेयं॒ तव॑ रा॒तिभि॑रग्ने॒ तव॒ प्रश॑स्तिभिः ।

त्वामिदा॑हुः॒ प्रम॑तिं वसो॒ ममाग्ने॒ हर्ष॑स्व॒ दात॑वे ॥२९

तव॑ । क्रत्वा॑ । स॒ने॒य॒म् । तव॑ । रा॒तिऽभिः॑ । अग्ने॑ । तव॑ । प्रश॑स्तिऽभिः ।

त्वाम् । इत् । आ॒हुः॒ । प्रऽम॑तिम् । व॒सो॒ इति॑ । मम॑ । अ॒ग्ने॒ । हर्ष॑स्व । दात॑वे ॥२९

तव । क्रत्वा । सनेयम् । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वाम् । इत् । आहुः । प्रऽमतिम् । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥२९

हे “अग्ने “तव “क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा “सनेयं त्वां संभजेयम् । एतदेव विशदयति । “तव “रातिभिः त्वदीयैर्हविर्दानैश्च सनेयम् । तथा “तव “प्रशस्तिभिः प्रशंसनैः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयम् । अस्यैव संभजने किं कारणं तदाह । हे “वसो वासकाग्ने “मम स्तोतुः “प्रमतिं प्रकृष्टबुद्धिं रक्षकं “त्वामित् त्वामेव “आहुः ब्रह्मवादिनः कथयन्ति । अतो हे “अग्ने “दातवे दातुं “हर्षस्व हृष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् बहु धनं प्रयच्छेत्यर्थः ।।

पूर्वोक्त एव प्रशास्तुः शस्त्रे ‘प्र सः' इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि-’ प्र सो अग्ने तवोतिभिरग्निं वो वृधन्तम्' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ।

प्र सो अ॑ग्ने॒ तवो॒तिभिः॑ सु॒वीरा॑भिस्तिरते॒ वाज॑भर्मभिः ।

यस्य॒ त्वं स॒ख्यमा॒वरः॑ ॥३०

प्र । सः । अ॒ग्ने॒ । तव॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । सु॒ऽवीरा॑भिः । ति॒र॒ते॒ । वाज॑भर्मऽभिः ।

यस्य॑ । त्वम् । स॒ख्यम् । आ॒ऽवरः॑ ॥३०

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः । सुऽवीराभिः । तिरते । वाजभर्मऽभिः ।

यस्य । त्वम् । सख्यम् । आऽवरः ॥३०

हे "अग्ने "तवोतिभिः रक्षाभिः "सः यजमानः "प्र "तिरते प्रवर्धते । ऊतयो विशेष्यन्ते । "सुवीराभिः । शोभना वीराः पुत्रादयो यासु तास्तथोक्ताः। "वाजभर्मभिः । वाजानामन्नानां बलानां वा भर्म भरणं यासु तादृशीभिः । हे अग्ने "त्वं यस्य यजमानस्य "सख्यं सखित्वं मित्रत्वम् "आवरः अभिवृणोषि स तिरत इत्यन्वयः ॥ ॥ ३४ ॥

तव॑ द्र॒प्सो नील॑वान्वा॒श ऋ॒त्विय॒ इंधा॑नः सिष्ण॒वा दं॑दे ।

त्वं मं॑ही॒नामु॒षसा॑मसि प्रि॒यः क्ष॒पो वस्तुं॑षु राजसि ॥३१

तव॑ । द्र॒प्सः । नील॑ऽवान् । वा॒शः । ऋ॒त्वियः॑ । इन्धा॑नः । सि॒ष्णो॒ इति॑ । आ । द॒दे॒ ।

त्वम् । म॒ही॒नाम् । उ॒षसा॑म् । अ॒सि॒ । प्रि॒यः । क्ष॒पः । वस्तुं॑षु । रा॒ज॒सि॒ ॥३१

तव । द्रप्सः । नीलऽवान् । वाशः । ऋत्वियः । इन्धानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।

त्वम् । महीनाम् । उषसाम् । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥३१

हे "सिष्णो । सिषिः सेचनार्थः । सोमेनासिच्यमानाग्ने "द्रप्सः द्रवणशीलः "नीलवान् शकटनीडेऽवस्थानात् तद्वान् "वाशः कान्तः शब्दायमानो वा "ऋत्वियः ऋतौ वसन्तादिकालविशेषे भवः "इन्धानः संदीपयन् एवंभूतः "तव सोमः "आ "ददे तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च "त्वं "महीनां महतीनाम् "उषसां "प्रियः मित्रभूतः "असि । उषसि ह्यग्नयो होमाय प्रज्वाल्यन्ते । तथा "क्षपः क्षपाया रात्रेः संबन्धिषु "वस्तुषु "राजसि प्रकाशसे । यद्वा । रात्रिसंबन्धीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ।।

तमाग॑न्म॒ सोभ॑रयः स॒हस्र॑मुष्कं स्वभि॒ष्टिमव॑से ।

स॒म्राजं॒ त्रास॑दस्यवं ॥३२

तम् । आ । अ॒ग॒न्म॒ । सोभ॑रयः । स॒हस्र॑ऽमुष्कम् । सु॒ऽअ॒भि॒ष्टिम् । अव॑से ।

स॒म्ऽराज॑म् । त्रास॑दस्यवम् ॥३२

तम् । आ । अगन्म । सोभरयः । सहस्रऽमुष्कम् । सुऽअभिष्टिम् । अवसे ।

सम्ऽराजम् । त्रासदस्यवम् ॥३२

"सोभरयः ऋषयो वयम् "अवसे रक्षणाय "तम् अग्निम् "आगन्म हविर्भिः स्तुतिभिश्च प्राप्ता अभूम । कीदृशम् । "सहस्रमुष्कम् । मुष्णन्ति तमांस्यपहरन्तीति मुष्काणि तेजांसि । बहुतेजस्कं "स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं "सम्राजं सम्यग्राजमानं "त्रासदस्यवम् । त्रसदस्युर्नाम राजर्षिः । तस्य स्तोतव्यत्वेन संबन्धिनम् ।।

यस्यं ते अग्ने अ॒न्ये अ॒ग्नयं उप॒क्षितों व॒या इंव ।

विपो॒ न द्यु॒म्ना नि युं॒वे॒ जनां॒नां॒ तवं क्ष॒त्राणिं व॒र्धयंन् ॥३३

यस्यं । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒न्ये । अ॒ग्नयः॑ । उ॒प॒ऽक्षितः॑ । व॒याःऽइंव ।

विपः॑ । न । द्यु॒म्ना । नि । यु॒वे॒ । जनां॑नाम् । तवं । क्ष॒त्राणिं । व॒र्धयंन् ॥३३

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्नयः । उपऽक्षितः । वयाःऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानाम् । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥३३

हे “अग्ने “यस्य “ते तव “अन्ये "अग्नयः “वयाइव वृक्षस्य शाखा इव “उपक्षितः समीपे निवसन्तो भवन्ति “जनानां जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य “तव “क्षत्राणि बलानि स्तुत्या “वर्धयन् “विपो “न । स्तोतृनामैतत् । अन्ये स्तोतार इव “द्युम्ना द्योतमानान्यन्नानि यशांसि वा “नि “युवे नितरां प्राप्नोमि । त्वत्प्रसादाल्लभेयेत्यर्थः ।।

यमां॑दित्यासो अद्रुहः पा॒रं नयं॑थ॒ मर्त्यं॑ ।

म॒घोनां॒ विश्वें॑षां सुदानवः ॥३४

यम् । आ॒दि॒त्या॒सः॒ । अ॒द्रु॒हः॒ । पा॒रम् । नयं॑थ । मर्त्यं॑म् ।

म॒घोनां॑म् । विश्वें॑षाम् । सु॒ऽदा॒न॒वः॒ ॥३४

यम् । आदित्यासः । अद्रुहः । पारम् । नयथ । मर्त्यम् ।

मघोनाम् । विश्वेषाम् । सुऽदानवः ॥३४

हे “अद्रुहः अद्रोग्धारः हे “सुदानवः हे "आदित्यासः अदितेः पुत्रा मित्रादयः “मघोनां हविष्मतां “विश्वेषां सर्वेषां मध्ये "यं “मर्त्यं मनुष्यं यजमानं “पारं “नयथ आरब्धस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

यू॒यं रा॑जानः॒ कं चिं॑च्चर्षणीसहः॒ क्षयं॑तं॒ मानुं॑षाँ॒ अनुं॑ ।

व॒यं ते वो॒ वरुं॑ण॒ मित्रार्यं॑म॒न्त्स्यामेदृ॒तस्यं॑ र॒थ्यः॑ ॥३५

यू॒यम् । रा॒जा॒नः॒ । कम् । चि॒त् । च॒र्ष॒णि॒ऽस॒हः॒ । क्षयं॑न्तम् । मानुं॑षान् । अनुं॑ ।

व॒यम् । ते । वः॒ । वरुं॑ण । मित्रं॑ । अर्यं॑मन् । स्यामं॑ । इत् । ऋ॒तस्यं॑ । र॒थ्यः॑ ॥३५

यूयम् । राजानः । कम् । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयन्तम् । मानुषान् । अनु ।

वयम् । ते । वः । वरुण । मित्र । अर्यमन् । स्याम । इत् । ऋतस्य । रथ्यः ॥३५

हे “राजानः राजमाना हे “चर्षणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्याः "यूयं “मानुषाननु मनुष्यान् यजमानाननुलक्ष्य “क्षयन्तं क्षपयन्तं "कं “चित् कमपि शत्रुं सर्वमपि शत्रुवर्गमभिभवथेति शेषः । यद्वा । मनुष्येषु यजमानेषु क्षयन्तं स्तुतीनामीश्वरं कं चित् कमपि स्तोतारं मा यूयं गच्छत । हे “वरुण हे “मित्र हे "अर्यमन् “ते तादृशाः “वयं “वः युष्माकं संबन्धिनः “ऋतस्य यज्ञस्य “रथ्यः “स्याम नेतारो भवेम ॥

अदा॑न्मे पौरुकु॒त्स्यः पं॑चा॒शतं॑ त्र॒सद॑स्युर्व॒धूनां॑ ।

मंहि॑ष्ठो अ॒र्यः सत्प॑तिः ॥३६

अदा॑त् । मे॒ । पौ॒रु॒ऽकु॒त्स्यः । प॒ञ्चा॒शत॑म् । त्र॒सद॑स्युः । व॒धूना॑म् ।

मंहि॑ष्ठः । अ॒र्यः । सत्ऽप॑तिः ॥३६

अदात् । मे । पौरुऽकुत्स्यः । पञ्चाशतम् । त्रसदस्युः । वधूनाम् ।

मंहिष्ठः । अर्यः । सत्ऽपतिः ॥३६

इदमादिकेन प्रगाथेन त्रसदस्योर्दानमृषिः प्रशंसति । “पौरुकुत्स्यः पुरुकुत्सपुत्रः “त्रसदस्युः “मे मह्यं “वधूनां “पञ्चाशतम् “अदात् दत्तवान् । कीदृशः । “मंहिष्ठः दातृतमः “अर्यः अभिगन्तव्यः स्वामी वा “सत्पतिः सतां श्रेष्ठानां स्तोतॄणां पालयिता ।।

उ॒त मे॑ प्र॒यियो॑र्व॒यियोः॑ सु॒वास्त्वा॒ अधि॒ तुग्व॑नि ।

ति॒सॄ॒णां स॑प्तती॒नां श्या॒वः प्र॑णे॒ता भुं॑व॒द्वसु॒र्दिया॑नां॒ पतिः॑ ॥३७

उ॒त । मे॒ । प्र॒यियोः॑ । व॒यियोः॑ । सु॒ऽवास्त्वाः॑ । अधि॑ । तुग्व॑नि ।

ति॒सॄ॒णाम् । स॒प्त॒ती॒नाम् । श्या॒वः । प्र॒ऽने॒ता । भु॒व॒त् । वसुः॑ । दिया॑नाम् । पतिः॑ ॥३७

उत । मे । प्रयियोः । वयियोः । सुऽवास्त्वाः । अधि । तुग्वनि ।

तिसृॄणाम् । सप्ततीनाम् । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानाम् । पतिः ॥३७

....

टिप्पणी

८.१९.१ तं गूर्धया इति

सौभरम् (https://sa.wikisource.org/s/2hle)

सौभराणि त्रीणि (https://sa.wikisource.org/s/2hlf)   (ग्रामगेयः)

सौभरिरुपरि पौराणिकसंदर्भाः (https://puraana.tripod.com/pur_index30/pva4.htm)

सौभरेर्ऋषेः अस्य सूक्तस्य विनियोगः अतिविरलमस्ति। गूर्धया शब्दोपि वैदिकवाङ्मये अत्रैव उपलब्धमस्ति, नान्यत्रम्। स्वर्णरं शब्दः ऋग्वेदे अन्यत्रापि प्रकटयति ।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२०

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१९ सूक्तं ८.२० सूक्तं ८.२१ →
सोभरिः काण्वः।

दे. मरुतः । प्रगाथः ( ), १४ सतोविराट्

आ गन्ता मा रिषण्यत प्रस्थावानो माप स्थाता समन्यवः ।

स्थिरा चिन्नमयिष्णवः ॥१॥

वीळुपविभिर्मरुत ऋभुक्षण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।

इषा नो अद्या गता पुरुस्पृहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥२॥

विद्मा हि रुद्रियाणां शुष्ममुग्रं मरुतां शिमीवताम् ।

विष्णोरेषस्य मीळ्हुषाम् ॥३॥

वि द्वीपानि पापतन्तिष्ठद्दुच्छुनोभे युजन्त रोदसी ।

प्र धन्वान्यैरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥४॥

अच्युता चिद्वो अज्मन्ना नानदति पर्वतासो वनस्पतिः ।

भूमिर्यामेषु रेजते ॥५॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यत्रा नरो देदिशते तनूष्वा त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥६॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवन्तो वृषप्सवः ।

वहन्ते अह्रुतप्सवः ॥७॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।

गोबन्धवः सुजातास इषे भुजे महान्तो न स्परसे नु ॥८॥

प्रति वो वृषदञ्जयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वम् ।

हव्या वृषप्रयाव्णे ॥९॥

वृषणश्वेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥१०॥

समानमञ्ज्येषां वि भ्राजन्ते रुक्मासो अधि बाहुषु ।

दविद्युतत्यृष्टयः ॥११॥

त उग्रासो वृषण उग्रबाहवो नकिष्टनूषु येतिरे ।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥१२॥

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिद्भुजे ।

वयो न पित्र्यं सहः ॥१३॥

तान्वन्दस्व मरुतस्ताँ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनाम् ।

अराणां न चरमस्तदेषां दाना मह्ना तदेषाम् ॥१४॥

सुभगः स व ऊतिष्वास पूर्वासु मरुतो व्युष्टिषु ।

यो वा नूनमुतासति ॥१५॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हव्या वीतये गथ ।

अभि ष द्युम्नैरुत वाजसातिभिः सुम्ना वो धूतयो नशत् ॥१६॥

यथा रुद्रस्य सूनवो दिवो वशन्त्यसुरस्य वेधसः ।

युवानस्तथेदसत् ॥१७॥

ये चार्हन्ति मरुतः सुदानवः स्मन्मीळ्हुषश्चरन्ति ये ।

अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान आ ववृध्वम् ॥१८॥

यून ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा ।

गाय गा इव चर्कृषत् ॥१९॥

साहा ये सन्ति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृत्सु होतृषु ।

वृष्णश्चन्द्रान्न सुश्रवस्तमान्गिरा वन्दस्व मरुतो अह ॥२०॥

गावश्चिद्घा समन्यवः सजात्येन मरुतः सबन्धवः ।

रिहते ककुभो मिथः ॥२१॥

मर्तश्चिद्वो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमायति ।

अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निध्रुवि ॥२२॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः ।

यूयं सखायः सप्तयः ॥२३॥

याभिः सिन्धुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविम् ।

मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥२४॥

यत्सिन्धौ यदसिक्न्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः ।

यत्पर्वतेषु भेषजम् ॥२५॥

विश्वं पश्यन्तो बिभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विह्रुतं पुनः ॥२६॥

सायणभाष्यम्

'आ गन्त' इति षड्विंशत्यृचमष्टमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षं मारुतम् । प्रथमाद्ययुजः ककुभो द्वितीयादियुजः सतोबृहत्यः । अनुक्रम्यते हि - ' आ गन्त षड्विंशतिर्मारुम्' इति । गतो विनियोगः ॥

आ ग॑न्ता॒ मा रि॑षण्यत॒ प्रस्था॑वानो॒ माप॑ स्थाता समन्यवः ।

स्थि॒रा चि॑न्नमयिष्णवः ॥१

आ । ग॒न्त॒ । मा । रि॒ष॒ण्य॒त॒ । प्रऽस्था॑वानः । मा । अप॑ । स्था॒त॒ । स॒ऽम॒न्य॒वः॒ ।

स्थि॒रा । चि॒त् । न॒म॒यि॒ष्ण॒वः॒ ॥१

आ । गन्त । मा । रिषण्यत । प्रऽस्थावानः । मा । अप । स्थात । सऽमन्यवः ।

स्थिरा । चित् । नमयिष्णवः ॥१

हे “प्रस्थावानः प्रस्थातारः प्रगन्तारो मरुतः “आ “गन्त अस्मानागच्छत । “मा “रिषण्यत अनागमनेनास्मान् मा हिंस्त । हे “समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा “स्थिरा “चित् स्थिराणि दृढान्यपि पर्वतादीनि हे "नमयिष्णवः नमनशीलाः कम्पयितारः “माप “स्थात अस्मत्तोऽपेत्यान्यत्र मा तिष्ठत । अस्मास्वेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

वी॒ळु॒प॒विभि॑र्मरुत ऋभुक्षण॒ आ रु॑द्रासः सुदी॒तिभिः॑ ।

इ॒षा नो॑ अ॒द्या ग॑ता पुरुस्पृहो य॒ज्ञमा सो॑भरी॒यवः॑ ॥२

वी॒ळु॒प॒विऽभिः॑ । म॒रु॒तः॒ । ऋ॒भु॒क्ष॒णः॒ । आ । रु॒द्रा॒सः॒ । सु॒दी॒तिऽभिः॑ ।

इ॒षा । नः॒ । अ॒द्य । आ । ग॒त॒ । पु॒रु॒ऽस्पृ॒हः॒ । य॒ज्ञम् । आ । सो॒भ॒री॒ऽयवः॑ ॥२

वीळुपविऽभिः । मरुतः । ऋभुक्षणः । आ । रुद्रासः । सुदीतिऽभिः ।

इषा । नः । अद्य । आ । गत । पुरुऽस्पृहः । यज्ञम् । आ । सोभरीऽयवः ॥२

हे “ऋभुक्षणः महान्त उरुभासमाननिवासा वा हे “रुद्रासः रुद्रा रुद्रपुत्राः ईदृशा हे "मरुतः “सुदीतिभिः शोभनदीप्तिकैः “वीळुपविभिः । रथनेमयः पवयः । वीळु दृढाः पवयो येषु तादृशै रथैः “आ “गत आगच्छत । एतदेव विवृणोति । हे “पुरुस्पृहः बहुभिः स्पृहणीया ईप्सितव्याः "सोभरीयवः सोभरिमृषिं मां कामयमानाः “नः अस्माकं “यज्ञं प्रति “अद्य इदानीम् “इषा अन्नेन सहागच्छत । आ पूरणः ॥

वि॒द्मा हि रु॒द्रिया॑णा॒ं शुष्म॑मु॒ग्रं म॒रुता॒ं शिमी॑वताम् ।

विष्णो॑रे॒षस्य॑ मी॒ळ्हुषा॑म् ॥३

वि॒द्म । हि । रु॒द्रिया॑णाम् । शुष्म॑म् । उ॒ग्रम् । म॒रुता॑म् । शिमी॑ऽवताम् ।

विष्णोः॑ । ए॒षस्य॑ । मी॒ळ्हुषा॑म् ॥३

विद्म । हि । रुद्रियाणाम् । शुष्मम् । उग्रम् । मरुताम् । शिमीऽवताम् ।

विष्णोः । एषस्य । मीळ्हुषाम् ॥३

“रुद्रियाणां रुद्रपुत्राणां “शिमीवतां कर्मवतां “विष्णोः व्याप्तस्य “एषस्य एषणीयस्य वृष्ट्युदकस्य “मीळ्हुषां सेक्तॄणां “मरुताम् "उग्रम् उद्गूर्णं “शुष्मं बलं “विद्म "हि जानीमः खलु ॥

वि द्वी॒पानि॒ पाप॑त॒न्तिष्ठ॑द्दु॒च्छुनो॒भे यु॑जन्त॒ रोद॑सी ।

प्र धन्वा॑न्यैरत शुभ्रखादयो॒ यदेज॑थ स्वभानवः ॥४

वि । द्वी॒पानि॑ । पाप॑तन् । तिष्ठ॑त् । दु॒च्छुना॑ । उ॒भे इति॑ । यु॒ज॒न्त॒ । रोद॑सी॒ इति॑ ।

प्र । धन्वा॑नि । ऐ॒र॒त॒ । शु॒भ्र॒ऽखा॒द॒यः॒ । यत् । एज॑थ । स्व॒ऽभा॒न॒वः॒ ॥४

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुच्छुना । उभे इति । युजन्त । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रऽखादयः । यत् । एजथ । स्वऽभानवः ॥४

"द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरापो येषु तान्युदमध्यस्थलानि । “द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' (पा. सू. ६. ३. ९७) इतीत्वम् । 'ऋक्पूः इत्यादिनाकारः समासान्तः । तानि च "वि "पापतन् अत्यर्थं मरुद्वेगेन विपतन्ति । “तिष्ठत् स्थावरं चान्यद्वृक्षजातं “दुच्छुना दुःखेन युज्यते । "उभे “रोदसी द्यावापृथिव्यावपि “युजन्त । ते मरुतः स्वागमनजनितेन कम्पनेन योजयन्ति । परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । “धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च “प्र “ऐरत प्रगच्छन्ति । हे “शुभ्रखादयः शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे "स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयः यूयं “यत् यदा “एजथ कम्पयथ । तदैतत्पूर्वोक्तं सर्वं निष्पद्यत इत्यर्थः ॥

अच्यु॑ता चिद्वो॒ अज्म॒न्ना नान॑दति॒ पर्व॑तासो॒ वन॒स्पति॑ः ।

भूमि॒र्यामे॑षु रेजते ॥५

अच्यु॑ता । चि॒त् । वः॒ । अज्म॑न् । आ । नान॑दति । पर्व॑तासः । वन॒स्पति॑ः ।

भूमि॑ः । यामे॑षु । रे॒ज॒ते॒ ॥५

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानदति । पर्वतासः । वनस्पतिः ।

भूमिः । यामेषु । रेजते ॥५

हे मरुतः “वः युष्माकम् “अज्मन् अज्मनि गमने सति “अच्युता “चित् च्यावयितुमशक्या अपि “पर्वतासः पर्वता मेघा गिरयो वा “वनस्पतिः । जातावेकवचनम् । वनस्पतयो वृक्षाश्च “आ “नानदति अभितो भृशं शब्दायन्ते । अपि च “यामेषु युष्मदीयेषु गमनेषु निमित्तेषु “भूमिः पृथिवी च “रेजते कम्पते ॥ ॥ ३६ ॥

अमा॑य वो मरुतो॒ यात॑वे॒ द्यौर्जिही॑त॒ उत्त॑रा बृ॒हत् ।

यत्रा॒ नरो॒ देदि॑शते त॒नूष्वा त्वक्षाँ॑सि बा॒ह्वो॑जसः ॥६

अमा॑य । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । यात॑वे । द्यौः । जिही॑ते । उत्ऽत॑रा । बृ॒हत् ।

यत्र॑ । नरः॑ । देदि॑शते । त॒नूषु॑ । आ । त्वक्षाँ॑सि । ब॒हुऽओ॑जसः ॥६

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्ऽतरा । बृहत् ।

यत्र । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बहुऽओजसः ॥६

हे “मरुतः “वः युष्माकम् "अमाय बलाय "यातवे यातुं “द्यौः द्युलोकः “बृहत् अन्तरिक्षं विसृज्य “उत्तरा उद्गततरा “जिहीते गच्छति । युष्मदागमनाद्भीता सती युष्मदीयमान्तरिक्षं स्थानं परित्यज्योर्ध्वं पलायत इत्यर्थः । “यत्र यस्मिन्नन्तरिक्षे “बाह्वोजसः बाह्वोरोजो बलं येषां तादृशाः “नरः नेतारो मरुतः “त्वक्षांसि दीप्तान्याभरणानि “तनूषु आत्मीयेषु शरीरेषु “आ “देदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वन्ति । यद्वा । तनूषु विस्तृतासु मेघस्थास्वप्सु त्वक्षांसि तनूकृतानि तीक्ष्णीकृतान्यायुधानि मेघोद्भेदनाय आ देदिशते पुनःपुनरादिशन्ति । तद्बृहदन्तरिक्षं जिहीत इत्यन्वयः ।।

स्व॒धामनु॒ श्रियं॒ नरो॒ महिं॑ त्वे॒षा अम॑वन्तो॒ वृष॑प्सवः ।

वह॑न्ते॒ अह्रु॑तप्सवः ॥७

स्व॒धाम् । अनु॑ । श्रिय॑म् । नरः॑ । महि॑ । त्वे॒षाः । अम॑ऽवन्तः । वृष॑ऽप्सवः ।

वह॑न्ते । अह्रु॑तऽप्सवः ॥७

स्वधाम् । अनु । श्रियम् । नरः । महि । त्वेषाः । अमऽवन्तः । वृषऽप्सवः ।

वहन्ते । अह्रुतऽप्सवः ॥७

“नरः नेतारो मरुतः “स्वधामनु । स्वधेत्यन्ननाम । हविर्लक्षणमन्नमनुलक्ष्य “श्रियं शोभां “महि महत्प्रौढं “वहन्ते धारयन्ति । कीदृशाः । “त्वेषाः दीप्ताः “अमवन्तः बलवन्तः “वृषप्सवः वर्षणरूपाः "अह्रुतप्सवः अकुटिलरूपाश्च ॥

गोभि॑र्वा॒णो अ॑ज्यते॒ सोभ॑रीणां॒ रथे॒ कोशे॑ हिर॒ण्यये॑ ।

गोब॑न्धवः सुजा॒तास॑ इ॒षे भुजे म॒हान्तो॑ न॒ः स्पर॑से॒ नु ॥८

गोभिः॑ । वा॒णः । अ॒ज्य॒ते॒ । सोभ॑रीणाम् । रथे॑ । कोशे॑ । हि॒र॒ण्यये॑ ।

गोऽब॑न्धवः । सु॒ऽजा॒तासः॑ । इ॒षे । भु॒जे । म॒हान्तः॑ । न॒ः । स्पर॑से । नु ॥८

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणाम् । रथे । कोशे । हिरण्यये ।

गोऽबन्धवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महान्तः । नः । स्परसे । नु ॥८

“सोभरीणाम् ऋषीणां “गोभिः शब्दैः स्तुतिलक्षणैः “वाणः मरुद्वीणा “अज्यते व्यज्यते प्रकटीक्रियते। कुत्र। “हिरण्यये “रथे “कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे। यद्वा । गोभिर्गन्तृभिर्गोमातृकैर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते व्यज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेदृशे रथे वाद्यत इत्यर्थः । अपि च "गोबन्धवः गोमातृकाः “सुजातासः शोभनजन्मानः “महान्तः महानुभावास्ते मरुतः “नः अस्माकम् “इषे अन्नाय “भुजे भोगाय “स्परसे प्रीत्यै च बलनाय वा “नु क्षिप्रं भवन्विति शेषः ॥

प्रतिं वो वृषदञ्जयो॒ वृष्णे॒ शर्धा॑य॒ मारु॑ताय भरध्वम् ।

ह॒व्या वृष॑प्रयाव्णे ॥९

प्रति॑ । व॒ः । वृ॒ष॒त्ऽअ॒ञ्ज॒य॒ः । वृष्णे॑ । शर्धा॑य । मारु॑ताय । भ॒र॒ध्व॒म् ।

ह॒व्या । वृष॑ऽप्रयाव्ने ॥९

प्रति । वः । वृषत्ऽअञ्जयः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वम् ।

हव्या । वृषऽप्रयाव्ने ॥९

हे वृषदञ्जयः वृषता वर्षकेण सोमेनाञ्जन्तः सिञ्चन्तोऽध्वर्यवः “वः यूयं “वृष्णे वर्षित्रे “मारुताय मरुत्संघरूपाय “शर्धाय बलाय हव्यानि हवींषि “प्रति “भरध्वम् । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशेष्यते । “वृषप्रयाव्णे । वृषाणः सेक्तारः प्रयावानः प्रकृष्टं गन्तारो मरुतो यस्मिन् तत्तथोक्तम् । तस्मै ॥

वृ॒ष॒ण॒श्वेन॑ मरुतो॒ वृष॑प्सुना॒ रथे॑न॒ वृष॑नाभिना ।

आ श्ये॒नासो॒ न प॒क्षिणो॒ वृथा॑ नरो ह॒व्या नो॑ वी॒तये॑ गत ॥१०

वृ॒ष॒ण॒श्वेन॑ । म॒रु॒त॒ः । वृष॑ऽप्सुना । रथे॑न । वृष॑ऽनाभिना ।

आ । श्ये॒नास॑ः । न । प॒क्षिण॑ः । वृथा॑ । न॒र॒ः । ह॒व्या । न॒ः । वी॒तये॑ । ग॒त॒ ॥१०

वृषणश्वेन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥१०

हे “नरः नेतारः “मरुतः “वृषणश्वेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरुपेतेन “वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन “वृषनाभिना । नाभिश्चक्रच्छिद्रम् । वर्षकनाभियुक्तेन “रथेन “नः अस्माकं हव्यानि हवींषि "आ “गत आगच्छत । “वृथा अनायासेनैव “वीतये भक्षणार्थम् । तत्र दृष्टान्तः । “श्येनासो “न “पक्षिणः श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छन्ति तद्वदनायासेन शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः ॥ ॥३७॥

स॒मा॒नम॒ञ्ज्ये॑षां॒ वि भ्रा॑जन्ते रु॒क्मासो॒ अधि॑ बा॒हुषु॑ ।

दवि॑द्युतत्यृ॒ष्टय॑ः ॥११

स॒मा॒नम् । अ॒ञ्जि । ए॒षा॒म् । वि । भ्रा॒ज॒न्ते॒ । रु॒क्मास॑ः । अधि॑ । बा॒हुषु॑ ।

दवि॑द्युतति । ऋ॒ष्टय॑ः ॥११

समानम् । अञ्जि । एषाम् । वि । भ्राजन्ते । रुक्मासः । अधि । बाहुषु ।

दविद्युतति । ऋष्टयः ॥११

“एषां मरुताम् “अञ्जि रूपाभिव्यञ्जकमाभरणं “समानम् एकविधमेव । एतदेवाह । “रुक्मासः रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हाराः “वि “भ्राजन्ते । वक्षःस्थलेषु विशेषेण दीप्यन्ते । तथा “बाहुषु “अधि अंसेषु “ऋष्टयः शक्त्यादीन्यायुधानि "दविद्युतति अत्यर्थं द्योतन्ते ॥

त उ॒ग्रासो॒ वृष॑ण उ॒ग्रबा॑हवो॒ नकि॑ष्ट॒नूषु॑ येतिरे ।

स्थि॒रा धन्वा॒न्यायु॑धा॒ रथे॑षु॒ वोऽनी॑के॒ष्वधि॒ श्रिय॑ः ॥१२

ते । उ॒ग्रास॑ः । वृष॑णः । उ॒ग्रऽबा॑हवः । नकि॑ः । त॒नूषु॑ । ये॒ति॒रे॒ ।

स्थि॒रा । धन्वा॑नि । आयु॑धा । रथे॑षु । व॒ः । अनी॑केषु । अधि॑ । श्रिय॑ः ॥१२

ते । उग्रासः । वृषणः । उग्रऽबाहवः । नकिः । तनूषु । येतिरे ।

स्थिरा । धन्वानि । आयुधा । रथेषु । वः । अनीकेषु । अधि । श्रियः ॥१२

“उग्रासः उद्गूर्णाः सर्वकार्येषूद्यताः “वृषणः वर्षितारः “उग्रबाहवः उद्गूर्णबाहुकाः “ते मरुतः “तनूषु आत्मीयेषु शरीरेषु “नकिः “येतिरे रक्षणाय न प्रयतन्ते । न हि कश्चित्तेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः “वः युष्माकं “रथेषु “धन्वानि धनूंष्यायुधानि आयोधनानि बाणादीनि च “स्थिरा स्थिराणि दृढतराणि सन्ति । अत एव कारणात् “अनीकेष्वधि सेनामुखेषु “श्रियः जयसंपदः युष्माकं भवन्ति ।।

येषा॒मर्णो॒ न स॒प्रथो॒ नाम॑ त्वे॒षं शश्व॑ता॒मेक॒मिद्भु॒जे ।

वयो॒ न पित्र्यं॒ सह॑ः ॥१३

येषा॑म् । अर्ण॑ः । न । स॒ऽप्रथ॑ः । नाम॑ । त्वे॒षम् । शश्व॑ताम् । एक॑म् । इत् । भु॒जे ।

वयः॑ । न । पित्र्य॑म् । सहः॑ ॥१३

येषाम् । अर्णः । न । सऽप्रथः । नाम । त्वेषम् । शश्वताम् । एकम् । इत् । भुजे ।

वयः । न । पित्र्यम् । सहः ॥१३

“अर्णो “न उदकमिव “सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं “त्वेषं दीप्तं “शश्वतां बहूनां “येषां मरुतामीदृशं “नाम मरुत इति नामधेयम् “एकमित् एकमेवासहायमेव सत् "भुजे स्तोतॄणां भोगाय भवति । तत्र दृष्टान्तः । “सहः प्रसहनशीलं "पित्र्यं पितुरागतं “वयो “न अन्नमिव । यथा तद्विस्रम्भेण भोगाय भवति तथेत्यर्थः । तानित्युत्तरत्रैकवाक्यता ॥

तान्व॑न्दस्व म॒रुत॒स्ताँ उप॑ स्तुहि॒ तेषा॒ं हि धुनी॑नाम् ।

अ॒राणा॒ं न च॑र॒मस्तदे॑षां दा॒ना म॒ह्ना तदे॑षाम् ॥१४

तान् । व॒न्द॒स्व॒ । म॒रुतः॑ । तान् । उप॑ । स्तु॒हि॒ । तेषा॑म् । हि । धुनी॑नाम् ।

अ॒राणा॑म् । न । च॒र॒मः । तत् । ए॒षा॒म् । दा॒ना । म॒ह्ना । तत् । ए॒षा॒म् ॥१४

तान् । वन्दस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषाम् । हि । धुनीनाम् ।

अराणाम् । न । चरमः । तत् । एषाम् । दाना । मह्ना । तत् । एषाम् ॥१४

हे अन्तरात्मन् “तान् पूर्वोक्तगुणान् “मरुतः “वन्दस्व प्रणम । “तान् एवोपेत्य “स्तुहि । “हि यस्मात् “धुनीनां कम्पयितॄणां “तेषां मरुतां वयं शेषभूताः स्मः । “अराणाम् अर्याणां स्वामिनां यथा “चरमः हीनः सेवकः शेषभूतस्तद्वत् । “तत् तस्मात् “एषां मरुतां “दाना दानानि “मह्ना महत्त्वेन युक्तान्यस्माकं भवन्ति । “तदेषाम् इति द्विरुक्तिरादरार्था पदपूरणार्था वा ॥

सु॒भग॒ः स व॑ ऊ॒तिष्वास॒ पूर्वा॑सु मरुतो॒ व्यु॑ष्टिषु ।

यो वा॑ नू॒नमु॒तास॑ति ॥१५

सु॒ऽभगः॑ । सः । व॒ः । ऊ॒तिषु॑ । आस॑ । पूर्वा॑सु । म॒रु॒तः॒ । विऽउ॑ष्टिषु ।

यः । वा॒ । नू॒नम् । उ॒त । अस॑ति ॥१५

सुऽभगः । सः । वः । ऊतिषु । आस । पूर्वासु । मरुतः । विऽउष्टिषु ।

यः । वा । नूनम् । उत । असति ॥१५

हे “मरुतः “वः युष्माकम् “ऊतिषु रक्षासु सतीषु “सः स्तोता “सुभगः “आस शोभनधनो भवति । अस्तेश्छान्दसो भूभावाभावः । यद्वा । सुभग आस दीप्यते । “अस गतिदीप्त्यादानेषु' । कदेति चेत् उच्यते । “पूर्वासु “व्युष्टिषु पूर्वेष्वतीतेषु विवासितेषु दिवसेषु ।

यद्वा । पूर्वास्वागामिनीषु व्युष्टिषूषःसु । उषःकालोपलक्षितेषु दिवसेषु । "उत अपि च “यः मनुष्यः स्तोता यष्टा वा “नूनम् अवश्यम् “असति युष्माकं भवति । अस्तेः छान्दसः शपो लुगभावः । स सुभग इत्यन्वयः ॥ ॥३८॥

यस्यं वा यूयं प्रतिं वाजिनों नर आ हव्या वीतयें गथ ।

अभि ष द्युम्नैरुत वाजंसातिभिः सुम्ना वों धूतयो नशत् ॥१६

यस्यं । वा । यूयम् । प्रतिं । वाजिनः । नरः । आ । हव्या । वीतयें । गथ ।

अभि । सः । द्युम्नैः । उत । वाजंसातिऽभिः । सुम्ना । वः । धूतयः । नशत् ॥१६

यस्य । वा । यूयम् । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । हव्या । वीतये । गथ ।

अभि । सः । द्युम्नैः । उत । वाजसातिऽभिः । सुम्ना । वः । धूतयः । नशत् ॥१६

हे “नरः नेतारो मरुतः “यूयं “यस्य “वा यस्य च “वाजिनः हविष्मतो यजमानस्य “हव्या हव्यानि हवींषि “प्रति “वीतये भक्षणाय “आ “गथ आगच्छथ “सः यजमानः हे “धूतयः कम्पयितारो मरुतः “द्युम्नैः द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वा “उत अपि च “वाजसातिभिः वाजानां संभजनैश्च “वः युष्माकं संबन्धीनि “सुम्ना सुम्नानि सुखानि "अभि "नशत् अभितो व्याप्नोति ॥

यथां रुद्रस्यं सूनवों दिवो वशन्त्यसुंरस्य वेधसंः ।

युवांनस्तथेदंसत् ॥१७

यथां । रुद्रस्यं । सूनवः । दिवः । वशंन्ति । असुंरस्य । वेधसः ।

युवांनः । तथां । इत् । असत् ॥१७

यथा । रुद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशन्ति । असुरस्य । वेधसः ।

युवानः । तथा । इत् । असत् ॥१७

"रुद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य “सूनवः पुत्राः "असुरस्य उदकानां क्षेप्तुर्मेघस्य “वेधसः विधातारः । यद्वा । असवः प्राणाः । तान् राति ददातीत्यसुरं वृष्टिजलम् । तस्य कर्तारः । “युवानः नित्यतरुणा ईदृशा मरुतः “दिवः अन्तरिक्षादागत्य “यथा येन प्रकारेण “वशन्ति अस्मान् कामयन्ते “तथेत् तेनैव प्रकारेण “असत् इदं स्तोत्रं भवतु । वष्टेः छान्दसः शपो लुगभावः ॥

ये चार्हन्ति मरुतंः सुदानंवः स्मन्मीळ्हुषश्चरंन्ति ये ।

अतंश्चिदा न उप वस्यंसा हृदा युवांन आ वंवृध्वम् ॥१८

ये । च॒ । अर्ह॑न्ति । म॒रुतः॑ । सु॒ऽदान॑वः । स्मत् । मी॒ळ्हुषः॑ । चर॑न्ति । ये ।

अतः॑ । चि॒त् । आ । नः॒ । उप॑ । वस्य॑सा । हृ॒दा । युवा॑नः । आ । व॒वृ॒ध्व॒म् ॥१८

ये । च । अर्हन्ति । मरुतः । सुऽदानवः । स्मत् । मीळ्हुषः । चरन्ति । ये ।

अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वम् ॥१८

"सुदानवः शोभनदानाः "ये "च यजमानाः "मरुतः देवान् "अर्हन्ति पूजयन्ति । "ये च "मीळ्हुषः सेक्तॄन् मरुतः "स्मत् प्रशस्तं "चरन्ति हविर्भिः प्रचरन्ति यजन्ति । यत एवम् "अतः अपि कारणात् तानुभयविधान् "नः अस्मान् "आ अभिलक्ष्य "वस्यसा वसीयसा वसुमत्तमेन "हृदा हृदयेन हे "युवानः मरुतः "उप "आ "ववृध्वम् उपेत्याभिसंभजत ॥

यूनं॑ ऊ॒ षु नवि॑ष्ठया॒ वृष्ण॑ः पाव॒काँ अ॒भि सो॑भरे गि॒रा ।

गाय॒ गा इ॑व॒ चर्कृ॑षत् ॥१९

यूनः॑ । ऊं॒ इति॑ । सु । नवि॑ष्ठया । वृष्णः॑ । पा॒व॒कान् । अ॒भि । सो॒भ॒रे॒ । गि॒रा ।

गाय॑ । गाःऽइ॑व । चर्कृ॑षत् ॥१९

यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा ।

गाय । गाःऽइव । चर्कृषत् ॥१९

हे "सोभरे "यूनः नित्यतरुणान् "वृष्णः वर्षितॄन् "पावकान् तान् मरुतः "नविष्ठया अतिशयेनाभिनवया "गिरा वाचा स्तुतिरूपया "सु शोभनम् "अभि "गाय अभिष्टुहि । "चर्कृषत् पुनःपुनः कृषन् कृषीवलः "गाइव । स यथा यूनः शक्ताननडुहः स्तौति तद्वत् ॥

सा॒हा ये सन्ति॑ मुष्टि॒हेव॒ हव्यो॒ विश्वा॑सु पृ॒त्सु होतृ॑षु ।

वृष्ण॑श्च॒न्द्रान्न सु॒श्रव॑स्तमान्गि॒रा वन्द॑स्व म॒रुतो॒ अह॑ ॥२०

स॒हाः । ये । सन्ति॑ । मु॒ष्टि॒हाऽइ॑व । हव्यः॑ । विश्वा॑सु । पृ॒त्ऽसु । होतृ॑षु ।

वृष्णः॑ । च॒न्द्रान् । न । सु॒श्रवः॑ऽतमान् । गि॒रा । वन्द॑स्व । म॒रुतः॑ । अह॑ ॥२०

सहाः । ये । सन्ति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृत्ऽसु । होतृषु ।

वृष्णः । चन्द्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वन्दस्व । मरुतः । अह ॥२०

"विश्वासु सर्वासु "पृत्सु पृतनासु युद्धेषु "होतृषु आह्वानशीलेषु "योद्धृषु च "ये मरुतः "सहाः "सन्ति अभिभवितारो भवन्ति "हव्यः ह्वातव्यः "मुष्टिहेव । मुष्टिभिरेव हन्तीति मुष्टिहा मल्लः । स इव । नेति संप्रत्यर्थे । "न संप्रति "वृष्णः वर्षितॄन् "चन्द्रान् आह्लादकान्

“सुश्रवस्तमान् अतिशयेन शोभनयशस्कांस्तान् "मरुतः “अह मरुत एव “गिरा वाचा "वन्दस्व स्तुहि ॥ ॥ ३९ ॥

गावश्चिद्घा समन्यवः सजात्येन मरुतः सबन्धवः ।

रिहते ककुभो मिथः ॥२१

गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबन्धवः ।

रिहते । ककुभः । मिथः ॥२१

गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबन्धवः ।

रिहते । ककुभः । मिथः ॥२१

हे “समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे "मरुतः "गावश्चित् गावश्च युष्मन्मातृभूताः “सजात्येन समानजातित्वेन “सबन्धवः समानबन्धुकाः सत्यः “ककुभः दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य “मिथः परस्परं “रिहते लिहन्ति । “घ इति पूरकः ॥

मर्तश्चिद्वो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमायति ।

अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निध्रुवि ॥२२

मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उप । भ्रातृऽत्वम् । आ । अयति ।

अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपिऽत्वम् । अस्ति । निऽध्रुवि ॥२२

मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उप । भ्रातृऽत्वम् । आ । अयति ।

अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपिऽत्वम् । अस्ति । निऽध्रुवि ॥२२

हे “नृतवः नृत्यन्तो हे “रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तथोक्ताः । ईदृशा हे “मरुतः “मर्तश्चित् मनुष्योऽपि स्तोता “वः युष्माकं “भ्रातृत्वं सखित्वम् “आ आभिमुख्येन “उप “अयति उपगच्छति । अतः “नः अस्मान् मनुष्यान् स्तोतॄन् “अधि “गात अधिब्रूत अस्मत्पक्षपातवचना भवत । “हि यस्मात् “वः युष्माकम् “आपित्वं बन्धुत्वं “निध्रुवि नितरां धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा “सदा सर्वदा “अस्ति विद्यते तस्मादित्यर्थः ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः ।

यूयं संखायः सप्तयः ॥२३

मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः ।

यू॒यम् । स॒खा॒यः॒ । स॒प्त॒यः॒ ॥२३

मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः ।

यूयम् । सखायः । सप्तयः ॥२३

हे “सुदानवः शोभनदाना हे “सखायः समानख्याना हे "सप्तयः सर्पणशीलाः “मरुतः “नः अस्माकं “मारुतस्य “भेषजस्य मरुत्संबन्धि भेषजमौषधं “यूयम् "आ “वहत आनयत ॥

याभि॒ः सिन्धु॒मव॑थ॒ याभि॒स्तूर्व॑थ॒ याभि॑र्दश॒स्यथा॒ क्रिवि॑म् ।

मयो॑ नो भूतो॒तिभि॑र्मयोभुवः शि॒वाभि॑रसचद्विषः ॥२४

याभिः॑ । सिन्धु॑म् । अव॑थ । याभिः॑ । तूर्व॑थ । याभिः॑ । द॒श॒स्यथ॑ । क्रिवि॑म् ।

मयः॑ । न॒ः । भू॒त॒ । ऊ॒तिऽभिः॑ । म॒य॒ःऽभु॒व॒ः । शि॒वाभिः॑ । अ॒स॒च॒ऽद्वि॒ष॒ः ॥२४

याभिः । सिन्धुम् । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविम् ।

मयः । नः । भूत । ऊतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥२४

हे मरुतः “याभिः ऊतिभिः “सिन्धुं समुद्रम् “अवथ रक्षथ । “याभिः च “तूर्वथ स्तोतृणां शत्रून् हिंस्थ । तुर्वी हिँसार्थः । “याभिः च “क्रिविं कूपं तृष्णजे गोतमाय “दशस्यथ प्रयच्छथ । हे “मयोभुवः मयसः सुखस्य भावयितारो हे “असचद्विषः असक्तशत्रवः शत्रुरहिताः “शिवाभिः कल्याणीभिस्ताभिः सर्वाभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः “नः अस्माकं “मयः सुखं "भूत भावयत उत्पादयत। यद्वा । ‘भू प्राप्तौ ' । प्रापयत ।।

यत्सिन्धौ॒ यदसि॑क्न्या॒ं यत्स॑मु॒द्रेषु॑ मरुतः सुबर्हिषः ।

यत्पर्व॑तेषु भेष॒जम् ॥२५

यत् । सिन्धौ॑ । यत् । असि॑क्न्याम् । यत् । स॒मु॒द्रेषु॑ । म॒रु॒त॒ः । सु॒ऽब॒र्हि॒ष॒ः ।

यत् । पर्व॑तेषु । भे॒ष॒जम् ॥२५

यत् । सिन्धौ । यत् । असिक्न्याम् । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः ।

यत् । पर्वतेषु । भेषजम् ॥२५

हे "सुबर्हिषः शोभनयज्ञाः "मरुतः “सिन्धौ एतत्संज्ञे स्यन्दनशीले नदे “यत् “भेषजम् अस्ति “यत् च “असिक्न्यां “यत् च "समुद्रेषु जलधिषु “यत् च “पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पश्यन्त इत्युत्तरयैकवाक्यता ॥

विश्वं पश्यन्तो बिभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विह्रुतं पुनः ॥२६

विश्वम् । पश्यन्तः । बिभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्त । विऽह्रुतम् । पुनरिति ॥२६

विश्वम् । पश्यन्तः । बिभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्त । विऽह्रुतम् । पुनरिति ॥२६

“विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं भेषजं “पश्यन्तः जानन्तो यूयं “तनूषु अस्मदीयेषु विषयेषु “आ “बिभृथ आहरथ । आहृतेन च “तेन “नः अस्मान् “अधि “वोचत अधिब्रूत । चिकित्सतेत्यर्थः । अपि च हे “मरुतः “नः अस्माकं मध्ये "आतुरस्य रोगिणः “रपः । पापनामैतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य “क्षमा क्षान्तिर्यथा भवति तथा “विह्रुतं विबाधितमङ्गं “पुनः “इष्कर्त निःशेषेण संपूर्णं कुरुत । निसो नलोपश्छान्दसः । करोतेर्लोटि छान्दसो विकरणस्य लुक् । “तप्तनप्तनथनाश्च' इति तशब्दस्य तबादेशः । अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाश ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२१

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.२० सूक्तं ८.२१ सूक्तं ८.२२ →

सोभरिः काण्वः।

दे. इन्द्रः, १७-१८ चित्रः । प्रगाथः ( )।

वयमु त्वामपूर्व्य स्थूरं न कच्चिद्भरन्तोऽवस्यवः ।

वाजे चित्रं हवामहे ॥१॥

उप त्वा कर्मन्नूतये स नो युवोग्रश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिद्ध्यवितारं ववृमहे सखाय इन्द्र सानसिम् ॥२॥

आ याहीम इन्दवोऽश्वपते गोपत उर्वरापते ।

सोमं सोमपते पिब ॥३॥

वयं हि त्वा बन्धुमन्तमबन्धवो विप्रास इन्द्र येमिम ।

या ते धामानि वृषभ तेभिरा गहि विश्वेभिः सोमपीतये ॥४॥

सीदन्तस्ते वयो यथा गोश्रीते मधौ मदिरे विवक्षणे ।

अभि त्वामिन्द्र नोनुमः ॥५॥

अच्छा च त्वैना नमसा वदामसि किं मुहुश्चिद्वि दीधयः ।

सन्ति कामासो हरिवो ददिष्ट्वं स्मो वयं सन्ति नो धियः ॥६॥

नूत्ना इदिन्द्र ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः ।

विद्मा पुरा परीणसः ॥७॥

विद्मा सखित्वमुत शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।

उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिप्र गोमति ॥८॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु व स्तुषे ।

सखाय इन्द्रमूतये ॥९॥

हर्यश्वं सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमन्दत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्व्यं स्तोतृभ्यो मघवा शतम् ॥१०॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति श्वसन्तं वृषभ ब्रुवीमहि ।

संस्थे जनस्य गोमतः ॥११॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढ्यः ।

नृभिर्वृत्रं हन्याम शूशुयाम चावेरिन्द्र प्र णो धियः ॥१२॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि ।

युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

नकी रेवन्तं सख्याय विन्दसे पीयन्ति ते सुराश्वः ।

यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादित्पितेव हूयसे ॥१४॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरास इन्द्र सख्ये त्वावतः ।

नि षदाम सचा सुते ॥१५॥

मा ते गोदत्र निरराम राधस इन्द्र मा ते गृहामहि ।

दृळ्हा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥१६॥

इन्द्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा ददिर्वसु ।

त्वं वा चित्र दाशुषे ॥१७॥

चित्र इद्राजा राजका इदन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनद्धि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥१८॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

चतुर्थेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र ' वयमु त्वाम्' इत्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका–'वयमु द्व्यूनान्त्ये द्वृचे चित्रस्य दानस्तुतिः' इति । 'ऋषिश्चान्यस्मात् ' इति परिभाषया काण्वः सोभरिर्ऋषिः । ' काकुभं प्रागाथं ह' इत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुभो युजः सतोबृहत्यः । अन्त्ये द्वृचे चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐन्द्र्यः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे 'वयमु त्वाम्' इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च-' वयमु त्वामपूर्व्यं यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ' (आश्व. श्रौ. ६. १) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येष्वपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रमुक्तम् । अस्मिन्नेव शस्त्रे ' त्वं न इन्द्रा भर ' इति प्रगाथो यदा स्तोत्रियः तदा 'वयमु त्वा' इत्यनुरूपतृचस्याद्या । सूत्रितं च -- वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इन्दव इति समाहार्योऽनुरूपः' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

व॒यमु॑ त्वाम॑पूर्व्य स्थू॒रं न कच्चि॒द्भर॑न्तोऽव॒स्यवः॑ ।

वाजे॑ चि॒त्रं ह॑वामहे ॥१

व॒यम् । ऊं॒ इति॑ । त्वाम् । अ॒पू॒र्व्य॒ । स्थू॒रम् । न । कत् । चि॒त् । भर॑न्तः । अ॒व॒स्यवः॑ ।

वाजे॑ । चि॒त्रम् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१

वयम् । ऊं इति । त्वाम् । अपूर्व्य । स्थूरम् । न । कत् । चित् । भरन्तः । अवस्यवः ।

वाजे । चित्रम् । हवामहे ॥१

हे "अपूर्व्य त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनवेन्द्र "भरन्तः सोमलक्षणैरन्नैस्त्वां पोषयन्तः "वयं "वाजे । वाजयन्ति गच्छन्ति योद्धारोऽत्रेति वाजयन्त्यायुधान्यत्रेति वा वाजः संग्रामः । तस्मिन् "चित्रं चायनीयं विविधरूपं वा "त्वाम् "उ त्वामेव "अवस्यवः रक्षणमात्मन इच्छन्तः सन्तः "हवामहे त्वामाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । "स्थूरं "न यथा भरन्तो व्रीह्यादिभिर्गृहं पूरयन्तो जनाः वाजे अन्नविषये स्थूरं स्थूलं गुणाधिकं "कच्चित् कंचिन्मानवं यथाह्वयन्ति तद्वत् ॥

उप॑ त्वा॒ कर्म॑न्नू॒तये॒ स नो॒ युवो॒ग्रश्च॑क्राम॒ यो धृ॒षत् ।

त्वामिद्ध्य॑वि॒तारं॑ ववृ॒महे॒ सखा॑य इन्द्र सान॒सिम् ॥२

उप॑ । त्वा॒ । कर्म॑न् । ऊ॒तये॑ । सः । न॒ः । युवा॑ । उ॒ग्रः । च॒क्रा॒म॒ । यः । धृ॒षत् ।

त्वाम् । इत् । हि । अ॒वि॒तार॑म् । व॒वृ॒महे॑ । सखा॑यः । इ॒न्द्र॒ । सा॒न॒सिम् ॥२

उप । त्वा । कर्मन् । ऊतये । सः । नः । युवा । उग्रः । चक्राम । यः । धृषत् ।

त्वाम् । इत् । हि । अवितारम् । ववृमहे । सखायः । इन्द्र । सानसिम् ॥२

प्रथमपादः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र “कर्मन् अग्निष्टोमादिकर्मणि “ऊतये रक्षणाय “त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः पादः परोक्षकृतः । “यः इन्द्रः “धृषत् धृष्णोति शत्रूनभिभवति । ञिधृषा प्रागल्भ्ये '। 'बहुलं छन्दसि ' इति शप्रत्ययः । “युवा तरुणः “उग्रः उद्गूणः “सः इन्द्रः “नः अस्मान् प्रति “चक्राम आगच्छतु । यद्वा । चक्राम अस्मानुत्साहयुक्तान् करोतु । क्रमतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदम् (पा. सू. १. ३. ३८)। परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । “सखायः समानख्याना बन्धुभूता वा वयं "सानसिम् । वन षण संभक्तौ । संभजनीयम् “अवितारं सर्वस्य रक्षितारं “त्वामित् त्वामेव “ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । हिः प्रसिद्धौ । हियोगादनिघातः ।।

आ या॑ही॒म इन्द॒वोऽश्व॑पते॒ गोप॑त॒ उर्व॑रापते ।

सोमं॑ सोमपते पिब ॥३

आ । या॒हि॒ । इ॒मे । इन्द॑वः । अश्व॑ऽपते । गोऽप॑ते । उर्व॑राऽपते ।

सोम॑म् । सो॒म॒ऽप॒ते॒ । पि॒ब॒ ॥३

आ । याहि । इमे । इन्दवः । अश्वऽपते । गोऽपते । उर्वराऽपते ।

सोमम् । सोमऽपते । पिब ॥३

“अश्वपते अश्वानां स्वामिन् “गोपते गवां पालयितः “उर्वरापते । सर्वसस्याढ्या भूमिरुर्वरा । तस्याः पते हे इन्द्र “इन्दवः सोमाः “इमे भवदीयाः । त्वदर्थमभिषुता इत्यर्थः । तस्मात् “आ “याहि आगच्छ । आगत्य “सोमपते हे इन्द्र “सोमं “पिब ।।

व॒यं हि त्वा॒ बन्धु॑मन्तमब॒न्धवो॒ विप्रा॑स इन्द्र येमि॒म ।

या ते॒ धामा॑नि वृषभ॒ तेभि॒रा ग॑हि॒ विश्वे॑भि॒ः सोम॑पीतये ॥४

व॒यम् । हि । त्वा॒ । बन्धु॑ऽमन्तम् । अ॒ब॒न्धवः॑ । विप्रा॑सः । इ॒न्द्र॒ । ये॒मि॒म ।

या । ते॒ । धामा॑नि । वृ॒ष॒भ॒ । तेभिः॑ । आ । ग॒हि॒ । विश्वे॑भिः । सोम॑ऽपीतये ॥४

वयम् । हि । त्वा । बन्धुऽमन्तम् । अबन्धवः । विप्रासः । इन्द्र । येमिम ।

या । ते । धामानि । वृषभ । तेभिः । आ । गहि । विश्वेभिः । सोमऽपीतये ॥४

हे “इन्द्र “अबन्धवः बन्धुरहिताः “विप्रासः मेधाविनः “वयं बन्धुमन्तं बन्धुभिर्देवैरङ्गिरोभिर्वा तद्वन्तं “त्वा त्वाम् । हिरवधारणे । त्वामेव “येमिम बन्धुत्वेन नियच्छाम। यच्छतेर्लिटि रूपम् । तथा सति हे “वृषभ कामानां वर्षितरिन्द्र “ते तव “या यानि “धामानि शरीराणि तेजांसि वा विद्यन्ते “तेभिः तैः “विश्वेभिः सर्वैर्धामभिः सह “सोमपीतये सोमपानार्थम् “आ “गहि आगच्छ ।।

सीदं॑न्तस्ते॒ वयो॑ यथा॒ गोश्रीं॑ते॒ मधौ॑ मदि॒रे वि॒वक्षं॑णे ।

अ॒भि त्वामिं॑न्द्र नोनुमः ॥५

सीदं॑न्तः । ते॒ । वयः॑ । य॒था॒ । गोऽश्रीं॑ते । मधौ॑ । म॒दि॒रे । वि॒वक्षं॑णे ।

अ॒भि । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । नो॒नु॒मः॒ ॥५

सीदन्तः । ते । वयः । यथा । गोऽश्रीते । मधौ । मदिरे । विवक्षणे ।

अभि । त्वाम् । इन्द्र । नोनुमः ॥५

हे “इन्द्र “गोश्रीते । ‘श्रीङ् पाके'। गोविकारे दधिपयसी गोशब्देनोच्यते । दध्ना पयसा च श्रीते श्रयद्रव्येण मिश्रिते “मदिरे मदकरे “विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये “मधौ सोमे “सीदन्तः निवसन्तः । सदने दृष्टान्तः । “वयो “यथा पक्षिणो यथैकत्र संघीभूय तिष्ठन्ति तद्वत् सीदन्तो वयं “त्वाम् “अभि आभिमुख्येन "नोनुमः पुनःपुनर्भृशं वा स्तुमः ॥ ॥ १ ॥

अच्छा॑ च त्वै॒ना नमं॑सा॒ वदा॑मसि॒ किं मुहुं॑श्चि॒द्वि दीं॑धयः ।

सन्ति॒ कामा॑सो हरिवो द॒दिष्ट्वं स्मो व॒यं सन्तिं॑ नो॒ धियं॑ः ॥६

अच्छं॑ । च॒ । त्वा॒ । ए॒ना । नमं॑सा । वदा॑मसि । किम् । मुहुः॑ । चि॒त् । वि । दी॒धु॒यः॒ ।

सन्तिं॑ । कामा॑सः । ह॒रि॒ऽव॒ः॒ । द॒दिः । त्वम् । स्मः । व॒यम् । सन्तिं॑ । न॒ः॒ । धियः॑ ॥६

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किम् । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।

सन्ति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वम् । स्मः । वयम् । सन्ति । नः । धियः ॥६

हे इन्द्र “अच्छ ”च अपि च आभिमुख्येन वा “एना एनेन "नमसा स्तोत्रेण हविर्लक्षणेनान्नेन वा सह “त्वा त्वां “वदामसि अभिवदामः । ‘ चवायोगे प्रथमा ' इति न निघातः । त्वं तु “मुहुश्चित् मुहुर्मुहुः “किं कस्माद्धेतोः “वि “दीधयः । विपूर्वो दीधितिश्चिन्तने । विचिन्तयसि । “दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः' । व्यत्ययेन परस्मैपदं लुगभावश्च । किमर्थं यूयं वदथेति चेत् । “हरिवः हरिताश्ववन् हे इन्द्र अस्माकं “कामासः पुत्रपश्वादिविषयाः कामाः “सन्ति कामाः सन्तु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । “त्वं तु “ददिः धनादिदाता खलु । तस्मात् “वयं त्वत्संनिधौ “स्मः भवामः । किंच “नः अस्माकं “धियः कर्माणि च तव समीपे “सन्ति तिष्ठन्ति । ततो धनादिलाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

नूत्ना॒ इदिं॑न्द्र ते व॒यमू॒ती अ॑भूम न॒हि नू ते॑ अद्रिवः ।

वि॒द्मा पु॒रा परीं॑णसः ॥७

नूत्नाः॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । व॒यम् । ऊ॒ती । अ॒भू॒म॒ । न॒हि । नु । ते॒ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

वि॒द्म । पु॒रा । परीं॑णसः ॥७

नूत्नाः । इत् । इन्द्र । ते । वयम् । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः ।

विद्म । पुरा । परीणसः ॥७

हे “इन्द्र “ते तव “ऊती ऊत्यै रक्षणे “वयं "नूत्ना “इत् नूतना एव “अभूम भवामः । “अद्रिवः वज्रिन हे इन्द्र “पुरा पूर्वं त्वां “परीणसः । सुब्व्यत्ययः । परीणसं परितो व्याप्तं महान्तं वेति “नहि “विद्म न जानीमः । “नु संप्रति तु “ते त्वां महान्तमिति जानन्तो वयं भवता रक्ष्या इति ।।

वि॒द्मा स॑खि॒त्वमु॒त शू॑र भो॒ज्य१॒॑मा ते॒ ता व॑ज्रिन्नीमहे ।

उ॒तो स॑मस्मि॒न्ना शि॑शीहि नो वसो॒ वाजे॑ सुशिप्र॒ गोम॑ति ॥८

वि॒द्म । स॒खि॒ऽत्वम् । उ॒त । शू॒र॒ । भो॒ज्य॑म् । आ । ते॒ । ता । व॒ज्रि॒न् । ई॒म॒हे॒ ।

उ॒तो इतिं । स॒म॒स्मि॒न् । आ । शि॒शी॒हि॒ । न॒ः । व॒सो॒ इतिं । वाजे॑ । सु॒ऽशि॒प्र॒ । गोऽम॑ति ॥८

विद्म । सखिऽत्वम् । उत । शूर । भोज्यम् । आ । ते । ता । वज्रिन् । ईमहे ।

उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशीहि । नः । वसो इति । वाजे । सुऽशिप्र । गोऽमति ॥८

"शूर शत्रूणां शातयितर्बलवन् हे इन्द्र "सखित्वं तव सखिभावं वयं “विद्म जानीमः । "उत अपि च “भोज्यम् अभ्यवहार्यं धनं च विद्म । “वज्रिन् हे इन्द्र “ते त्वदीये “ता ते सख्यधने “आ आभिमुख्येन “ईमहे वयं याचामहे । "उतो अपि च "वसो सर्वस्य वासयितः “सुशिप्र शोभनहनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण हे इन्द्र “गोमति गवादियुक्ते “समस्मिन् सर्वस्मिन् “वाजे अन्ने “नः अस्मान् “आ “शिशीहि तीक्ष्णीकुरु । उपलक्षणम् । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्यर्थः । ‘ शिञ् निशाने' इत्यस्य छान्दसः श्लुः ॥

उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे “यो न इदमिदम्' इत्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । ‘ यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ सर्वाः ककुभः ' (आश्व. श्रौ. ६. १) इति सूत्रितम् । आभिप्लविकेषूक्थ्येष्वपि ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽनुरूपः (आश्व. श्रौ. ७.८)। आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे • त्वं न इन्द्रा भर ' इति प्रगाथे स्तोत्रिये सत्यनुरूपतृचः समाहार्यः । तत्रेयं ‘यो न इदमिदम्' इति द्वितीया । सूत्रितं च--- यो न इदमिदं पुरा याहीम इन्दव इति समाहार्योऽनुरूपः' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

यो न॑ इ॒दमिं॑दं पु॒रा प्र वस्य॑ आनि॒नाय॒ तमु॑ वः स्तुषे ।

सखा॑यु इन्द्र॑मू॒तये॑ ॥९

यः । नः॒ । इ॒दम्ऽइ॑दम् । पु॒रा । प्र । वस्यः॑ । आ॒ऽनि॒नाय॑ । तम् । ऊं॒ इति॑ । वः॒ । स्तु॒षे॒ ।

सखा॑यः । इन्द्र॑म् । ऊ॒तये॑ ॥९

यः । नः । इदम्ऽइदम् । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तम् । ऊं इति । वः । स्तुषे ।

सखायः । इन्द्रम् । ऊतये ॥९

"सखायः समानख्याना हे ऋत्विग्यजमानाः "यः इन्द्रः "पुरा पूर्वमिदं दर्शनीयतया विद्यमानं "वस्यः वसीयः । वसोरीयसुनि ईकारलोपश्छान्दसः । प्रशस्तं वसु "नः अस्मान् "प्राणिनाय प्रकर्षेणानीतवान् "तमु तमेव धनानामानेतारम् "इन्द्रं "वः युष्माकं धनलाभार्थम् "ऊतये रक्षणाय च "स्तुषे सोभरिरहं स्तौमि ॥

हर्य॑श्वं॒ सत्प॑तिं चर्षणी॒सहं॒ स हि ष्मा॒ यो अम॑न्दत ।

आ तु न॒ः स व॑यति॒ गव्य॒मश्व्यं॑ स्तो॒तृभ्यो॑ म॒घवा॑ श॒तम् ॥१०

हरि॑ऽअश्वम् । सत्ऽप॑तिम् । च॒र्ष॒णि॒ऽसह॑म् । सः । हि । स्म॒ । यः । अम॑न्दत ।

आ । तु । नः॒ । सः । व॒य॒ति॒ । गव्य॑म् । अश्व्य॑म् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । म॒घऽवा॑ । श॒तम् ॥१०

हरिऽअश्वम् । सत्ऽपतिम् । चर्षणिऽसहम् । सः । हि । स्म । यः । अमन्दत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यम् । अश्व्यम् । स्तोतृऽभ्यः । मघऽवा । शतम् ॥१०

"हर्यश्वं हरितवर्णाश्वोपेतं "सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पतिं सतां श्रेष्ठानां पतिं वा "चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं "स "हि "ष्म स खलु जनः स्तौति । "यः जनः "अमन्दत ततो लब्धधनः संस्तृप्तो भवति स एनं तुष्टूषति । एवं सति "मघवा धनवान् "सः इन्द्रः "शतं "गव्यमश्व्यम् अनेकं गवाश्वसंघं "स्तोतृभ्यः "नः अस्मभ्यं "तु क्षिप्रम् "आ "वयति आप्रापयतु । वी गत्यादिषु । अस्माल्लेट्यडागमः । ततो लब्धगवादिका वयं चैनं स्तुम इति ॥ ॥२॥

त्वया॑ ह स्विद्यु॒जा व॒यं प्रति॑ श्व॒सन्तं॑ वृषभ ब्रुवीमहि ।

सं॒स्थे जन॑स्य॒ गोम॑तः ॥११

त्वया॑ । ह॒ । स्वि॒त् । यु॒जा । व॒यम् । प्रति॑ । श्व॒सन्त॑म् । वृ॒ष॒भ॒ । ब्रु॒वी॒म॒हि॒ ।

स॒म्ऽस्थे । जन॑स्य । गोऽम॑तः ॥११

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयम् । प्रति । श्वसन्तम् । वृषभ । ब्रुवीमहि ।

सम्ऽस्थे । जनस्य । गोऽमतः ॥११

“वृषभ वर्षितर्हे इन्द्र “गोमतः गवादियुक्तस्य “जनस्य “संस्थे स्थाने युद्धे “श्वसन्तम् अस्मान् प्रति क्रोधातिशयेल श्वासकारिणं शत्रुं “युजा सहायेन “त्वया “ह “स्वित् त्वयैव खलु “वयं “प्रति “ब्रुवीमहि प्रतिवचनं कुर्मः । निराकरिष्याम इत्यर्थः ।।

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढ्यः ।

नृभिर्वृत्रं हन्याम शूशुयाम चावेरिन्द्र प्र णो धियः ॥१२

जयेम । कारे । पुरुऽहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुःऽध्यः ।

नृऽभिः । वृत्रम् । हन्याम । शूशुयाम । च । अवेः । इन्द्र । प्र । नः । धियः ॥१२

जयेम । कारे । पुरुऽहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुःऽध्यः ।

नृऽभिः । वृत्रम् । हन्याम । शूशुयाम । च । अवेः । इन्द्र । प्र । नः । धियः ॥१२

“पुरुहूत बहुभिराह्वातव्य हे “इन्द्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां मनसा स्मरन्तश्चेति । तत्र “कारिणः हिंसां कुर्वतः शत्रून् “कारे । कीर्यन्त आयुधान्यत्रेति कारो युद्धम् । तस्मिंस्तान् वयं “जयेम। “दूढ्यः दुर्धियः पापबुद्धीनपि “अभि “तिष्ठेम अभितः स्थास्यामः । किंच “वृत्रं गवामावरकं शत्रुं “नृभिः आयुधनेतृभिर्मरुद्भिः सह “हन्याम हिंस्याम । हत्वा “शूशुयाम “च ! शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरग्निष्टोमादिकर्मभिश्च वर्धयेमहि । यद्वा। श्वयतिरत्रान्तर्णीतण्यर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात् सोमलक्षणैरन्नैस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं “नः अस्माकं “धियः कर्माणि “प्र “अवेः प्रकर्षेण रक्ष ।।

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ‘ अभ्रातृव्यः' इत्यादिकौ द्वौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च--‘अभ्रातृव्यो अना त्वं मा ते अमाजुरो यथा' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ।।

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि ।

युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३

अभ्रातृव्यः । अना । त्वम् । अनापिः । इन्द्र । जनुषा । सनात् । असि ।

युधा । इत् । आपिऽत्वम् । इच्छसे ॥१३

अभ्रातृव्यः । अना । त्वम् । अनापिः । इन्द्र । जनुषा । सनात् । असि ।

युधा । इत् । आपिऽत्वम् । इच्छसे ॥१३

हे “इन्द्र “त्वं “जनुषा जन्मनैव “अभ्रातृव्यः । व्यन् सपत्ने ' (पा. सू. ४. १. १४५) इति व्यन्प्रत्ययः । “अना अनेतृकः । ‘ ऋतश्छन्दसि ' इति कपः प्रतिषेधः । अनियन्तृक इत्यर्थः । “अनापिः बन्धुवर्जितश्च “सनादसि चिरादेव भ्रातृव्यादिवर्जितोऽसि ।

यच्च त्वया “आपित्वं बान्धवम् “इच्छसे इच्छसि तत्र “युधेत् युद्धेनैव युद्धं कुर्वन्नेव स्तोतॄणां सखा भवसीति ।।

नकीं रे॒वन्तं॑ स॒ख्याय॑ विन्दसे॒ पीय॑न्ति ते सुरा॒श्वः॑ ।

य॒दा कृ॒णोषि॑ नद॒नुं सम्‌हस्यादित्पि॒तेव॑ हूयसे ॥१४

नकिः॑ । रे॒वन्त॑म् । स॒ख्याय॑ । वि॒न्द॒से॒ । पीय॑न्ति । ते॒ । सु॒रा॒श्वः॑ ।

य॒दा । कृ॒णोषि॑ । न॒द॒नुम् । सम् । ऊ॒ह॒सि॒ । आत् । इत् । पि॒ताऽइ॑व । हू॒य॒से॒ ॥१४

नकिः । रेवन्तम् । सख्याय । विन्दसे । पीयन्ति । ते । सुराश्वः ।

यदा । कृणोषि । नदनुम् । सम् । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥१४

हे इन्द्र “रेवन्तं धनवन्तं केवलधनवन्तं दानादिरहितमयष्टारमाढ्यं मानवं “सख्याय सखिभावाय “नकिः “विन्दसे न भजसे नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं सन्तीत्यत आह । “सुराश्वः । ‘ दुओश्वि गतिवृद्ध्योः ' । सुरया वृद्धास्तद्वत् प्रमत्ता नास्तिकाः “ते त्वां “पीयन्ति । पीयतिर्हिंसाकर्मा । हिंसन्ति । तान्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

मा तें अमा॒जुरों यथा मू॒रास॑ इन्द्र स॒ख्ये त्वाव॑तः ।

नि ष॑दाम॒ सचा॑ सु॒ते ॥१५

मा । ते॒ । अ॒मा॒ऽजुरः॑ । य॒था॒ । मू॒रासः॑ । इ॒न्द्र॒ । स॒ख्ये । त्वाऽव॑तः ।

नि । स॒दा॒म॒ । सचा॑ । सु॒ते ॥१५

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इन्द्र । सख्ये । त्वाऽवतः ।

नि । सदाम । सचा । सुते ॥१५

हे “इन्द्र “ते तव स्वभूता वयं तथा “मा भूम मा भवाम “यथा “त्वावतः त्वादृशः त्वत्सदृशस्य देवस्य “सख्ये "मूरासः मूराः । सोमप्रदानादिन्द्रेण सह सख्यं कुर्म इत्येतदजानन्तो मूढा जनाः । “अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वन्तस्ते गृहैः पुत्रैः पौत्रैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवन्ति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथम् । "सचा ऋत्विग्भिः सह "सुते अभिषुते सोमे वयं तु “नि “षदाम निवसाम । तस्मात् सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

मा तें गोदत्र॒ निर॑राम॒ राध॑स॒ इन्द्र॒ मा तें गृहामहि ।

दृ॒ळ्हा चि॑द॒र्यः प्र मृ॑शा॒भ्या भ॑र॒ न तें दा॒मान॑ आ॒दभें ॥१६

मा । ते॒ । गो॒ऽद॒त्र॒ । निः । अ॒रा॒म॒ । राध॑सः । इन्द्र॑ । मा । ते॒ । गृ॒हा॒म॒हि॒ ।

दृ॒ळ्हा । चि॒त् । अ॒र्यः । प्र । मृ॒श॒ । अ॒भि । आ । भ॒र॒ । न । ते॒ । दा॒मानः॑ । आ॒ऽदभे॑ ॥१६

मा । ते । गोऽदत्र । निः । अराम । राधसः । इन्द्र । मा । ते । गृहामहि ।

दृळ्हा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥१६

हे “गोदत्र स्तोतॄणां गवादिदानशील हे “इन्द्र “ते तव स्वभूता वयं “राधसः धनान् “मा “निरराम मा निर्गमाम । अर्तेर्लुङि ‘सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च ' इत्यङादेशः । ‘ ऋदृशोऽङि' इति गुणः । सर्वदा त्वत्तो धनाढ्या भवाम । किंच “ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम । कस्माच्चित् "मा “गृहामहि मा गृह्णीमः। अपि तु त्वत्त एव धनं गृह्णीम इत्यर्थः। ग्रहेर्लुङि ‘बहुलं छन्दसि' इति शः । ङित्त्वात्संप्रसारणम् । “अर्यः स्वामी त्वं “दृळ्हा “चित् दृढान्यपि विनश्वराणि धनानि “प्र “मृश प्रकर्षेणास्मासु स्थापय । किंच “अभि आभिमुख्येन “आ “भर धनादिभिः समन्तादस्मान् पोषय । “ते तव “दामानः तानि दानानि “न “आदभे न कैश्चिदपि आदम्भितुं शक्यन्ते । तस्मात् दानादियुक्तानस्मान् कुर्वित्यर्थः ॥

इन्द्रो॑ वा॒ घेदिय॑न्म॒घं सर॑स्वती वा सु॒भगा॑ द॒दिर्वसु॑ ।

त्वं वा॑ चित्र दा॒शुषे॑ ॥१७

इन्द्रः॑ । वा॒ । घ॒ । इत् । इय॑त् । म॒घम् । सर॑स्वती । वा॒ । सु॒ऽभगा॑ । द॒दिः । वसु॑ ।

त्वम् । वा॒ । चि॒त्र॒ । दा॒शुषे॑ ॥१७

इन्द्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघम् । सरस्वती । वा । सुऽभगा । ददिः । वसु ।

त्वम् । वा । चित्र । दाशुषे ॥१७

अत्र चित्रस्य दानं स्तौति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीर इन्द्रार्थं यागमकृत । तत्र मन्त्रद्रष्टर्षिर्बहुधनलाभान्मह्यमेतावद्धनं को वा प्रयच्छदिति विकल्पयते। “दाशुषे इन्द्राय हवींषि दत्तवते मह्यम् “इन्द्रो “वा “घेत् इन्द्र एव किं खल्वेतावत् “मघं मंहनीयं धनं “ददिः प्रायच्छत् । यद्वा "सुभगा शोभनधना “सरस्वती नदी "वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा “चित्र एतन्नामक हे राजन् “त्वं “वा एतावद्धनं मह्यं प्रादा इति ।

चित्र॒ इद्राजा॑ राज॒का इद॑न्य॒के य॒के सर॑स्वती॒मनु॑ ।

प॒र्जन्य॑ इव त॒तन॒द्धि वृ॒ष्ट्या स॒हस्र॑म॒युता॒ दद॑त् ॥१८

चित्रः॑ । इत् । राजा॑ । रा॒ज॒काः । इत् । अ॒न्य॒के । य॒के । सर॑स्वतीम् । अनु॑ ।

प॒र्जन्यः॑ऽइव । त॒तन॑त् । हि । वृ॒ष्ट्या । स॒हस्र॑म् । अ॒युता॑ । दद॑त् ॥१८

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीम् । अनु ।

पर्जन्यःऽइव । ततनत् । हि । वृष्ट्या । सहस्रम् । अयुता । ददत् ॥१८

अनया चित्र एव प्रादादिति निश्चयमकार्षीत् । “सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनम् “अयुता अयुतानि च धनानि च “ददत् प्रयच्छन् “चित्र “इत् चित्रनामैव "राजा । “अन्यके "यके । अल्प इत्यर्थे कः । अल्पा येऽन्ये “राजका “इत् राजान एव “सरस्वतीमनु सरस्वत्यास्तीरे वर्तन्ते । तान् सर्वान् याचमानानयमेव चित्रो राजा “ततनत् धनैस्तनोति । तनोतेर्लुङि चङि रूपम् । ‘चङ्यन्यतरस्याम्' इति स्वरः। तत्र दृष्टान्तः । “पर्जन्यइव। यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

टिप्पणी

८.२१.१ वयमु त्वामपूर्व्य इति

सौभरम् (https://sa.wikisource.org/s/1z97)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२१ सूक्तं ८.२२ सूक्तं ८.२३ →
सोभरिः काण्वः

दे. अश्विनौ। १ - ६ प्रगाथ= (विषमा बृहती, समा सतोबृहती), ७ बृहती, ८ अनुष्टुप्, ११ ककुप्, १२ मध्येज्योतिः, प्रगाथः = (९, १३, १५, १७ ककुप्, १०, १४, १६, १८ सतोबृहती) ।

ओ त्यमह्व आ रथमद्या दंसिष्ठमूतये ।

यमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थथुः ॥१॥

पूर्वायुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यम् ।

सचनावन्तं सुमतिभिः सोभरे विद्वेषसमनेहसम् ॥२॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना ।

अर्वाचीना स्ववसे करामहे गन्तारा दाशुषो गृहम् ॥३॥

युवो रथस्य परि चक्रमीयत ईर्मान्यद्वामिषण्यति ।

अस्माँ अच्छा सुमतिर्वां शुभस्पती आ धेनुरिव धावतु ॥४॥

रथो यो वां त्रिवन्धुरो हिरण्याभीशुरश्विना ।

परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतम् ॥५॥

दशस्यन्ता मनवे पूर्व्यं दिवि यवं वृकेण कर्षथः ।

ता वामद्य सुमतिभिः शुभस्पती अश्विना प्र स्तुवीमहि ॥६॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पथिभिः ।

येभिस्तृक्षिं वृषणा त्रासदस्यवं महे क्षत्राय जिन्वथः ॥७॥

अयं वामद्रिभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दाशुषो गृहे ॥८॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू ।

युञ्जाथां पीवरीरिषः ॥९॥

याभिः पक्थमवथो याभिरध्रिगुं याभिर्बभ्रुं विजोषसम् ।

ताभिर्नो मक्षू तूयमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरम् ॥१०॥

यदध्रिगावो अध्रिगू इदा चिदह्नो अश्विना हवामहे ।

वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवं विश्वप्सुं विश्ववार्यम् ।

इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा गतम् ॥१२॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वन्दमान उप ब्रुवे ।

ता उ नमोभिरीमहे ॥१३॥

ताविद्दोषा ता उषसि शुभस्पती ता यामन्रुद्रवर्तनी ।

मा नो मर्ताय रिपवे वाजिनीवसू परो रुद्रावति ख्यतम् ॥१४॥

आ सुग्म्याय सुग्म्यं प्राता रथेनाश्विना वा सक्षणी ।

हुवे पितेव सोभरी ॥१५॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मक्षुंगमाभिरूतिभिः ।

आरात्ताच्चिद्भूतमस्मे अवसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥१६॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्यासिष्टं मधुपातमा नरा ।

गोमद्दस्रा हिरण्यवत् ॥१७॥

सुप्रावर्गं सुवीर्यं सुष्टु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।

अस्मिन्ना वामायाने वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥१८॥

सायणभाष्यम्

“ओ त्यमह्व' इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षम् । आद्यातृतीयापञ्चम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तमी बृहती अष्टम्यनुष्टुप् । 'काकुभं प्रागाथं ह' इत्युक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टाश्चत्वारः काकुभाः प्रगाथाः । अश्विनौ देवता । तथा चानुक्रान्तम्-‘ओ त्यमाश्विनं त्रिप्रगाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्याद्ये ककुम्मध्येज्योतिषी' इति । प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छन्दस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्चः । सूत्रितं च- ओ त्यमह्व आ रथमिति सप्त' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

ओ त्यमं॑ह्व आ रथ॑म॒द्या दंसि॑ष्ठमू॒तये॑ ।

यम॑श्विना सुहवा रुद्रवर्तनी॒ आ सू॒र्यायै॑ त॒स्थथुः॑ ॥१

ओ इति॑ । त्यम् । अ॒ह्वे॒ । आ । रथ॑म् । अ॒द्य । दंसि॑ष्ठम् । ऊ॒तये॑ ।

यम् । अ॒श्वि॒ना॒ । सु॒ऽह॒वा॒ । रु॒द्र॒व॒र्त॒नी॒ इति॑ रुद्रऽवर्तनी । आ । सू॒र्यायै॑ । त॒स्थथुः॑ ॥१

ओ इति । त्यम् । अह्वे । आ । रथम् । अद्य । दंसिष्ठम् । ऊतये ।

यम् । अश्विना । सुऽहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्थथुः ॥१

हे अश्विनौ "दंसिष्ठम् अत्यन्तदर्शनीयं यद्वातिशयेन शत्रूणामुपक्षपयितारं “त्यं तं युवयोः “रथम् "ऊतये रक्षणाय “अद्य अस्मिन् यागदिने "अह्वे सोभरिरहमाह्वयामि । "सुहवा सुहवौ स्तोत्रशस्त्रादिभिः शोभनाह्वानौ "रुद्रवर्तनी संग्रामे रोदनशीलमार्गौ यद्वा स्तूयमानमार्गौ हे अश्विनौ "सूर्यायै सूर्यां स्वयंवरे वरयितुं "यं रथं युवाम् "आ "तस्थथुः आश्रयथः तं रथमाह्वयामीति ॥

पू॒र्वा॒युषं॑ सु॒हवं॑ पुरु॒स्पृहं॑ भु॒ज्युं वाजे॑षु॒ पूर्व्यं॑ ।

स॒च॒नावं॑तं सुम॒तिभिः॑ सोभरे॒ विद्वे॑षसमने॒हसं॑ ॥२

पू॒र्व॒ऽआ॒युष॑म् । सु॒ऽहव॑म् । पु॒रु॒ऽस्पृह॑म् । भु॒ज्युम् । वाजे॑षु । पूर्व्य॑म् ।

स॒च॒नाऽव॑न्तम् । सु॒म॒तिऽभिः॑ । सो॒भ॒रे॒ । विऽद्वे॑षसम् । अ॒ने॒हस॑म् ॥२

पूर्वऽआयुषम् । सुऽहवम् । पुरुऽस्पृहम् । भुज्युम् । वाजेषु । पूर्व्यम् ।

सचनाऽवन्तम् । सुमतिऽभिः । सोभरे । विऽद्वेषसम् । अनेहसम् ॥२

हे "सोभरे "सुमतिभिः कल्याणीभिः स्तुतिभिरश्विनो रथं स्तुहि । किंविशिष्टम् । "पूर्वापुषं पूर्वेषां स्तोतॄणां धनादिदानेन पोषकं "सुहवं यज्ञेषु शोभनाह्वानं "पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं "भुज्युम् । ‘भुज पालने '। सर्वस्य रक्षकं “वाजेषु “पूर्व्यं संग्रामेश्वग्रतो गन्तारं “सचनावन्तं सर्वैर्भजनवन्तं “विद्वेषसं शत्रूणां विशेषेण द्वेष्टारम् “अनेहसं कैश्चिदप्यनुपद्रवं पापरहितं वा रथं स्तुहीत्यन्वयः ॥

इ॒ह त्या पु॑रु॒भूत॑मा दे॒वा नमो॑भिर॒श्विना॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒ना स्वव॑से करामहे॒ गंता॑रा दा॒शुषो॑ गृ॒हं ॥३

इ॒ह । त्या । पु॒रु॒ऽभूत॑मा । दे॒वा । नम॑ःऽभिः । अ॒श्विना॑ ।

अ॒र्वा॒ची॒ना । सु । अव॑से । क॒रा॒म॒हे॒ । गन्ता॑रा । दा॒शुष॑ः । गृ॒हम् ॥३

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।

अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गन्तारा । दाशुषः । गृहम् ॥३

“पुरुभूतमा अतिशयेन बहूनां शत्रूणां भावयितारौ "देवा देवौ द्योतनशीलौ स्तोतव्यौ वा “दाशुषः हविर्दत्तवतो यजमानस्य “गृहं प्रति गन्तारौ गमनशीलौ “त्या तौ “अश्विना अश्विनौ युवाम् “इह अस्मिन् कर्मणि “अवसे रक्षणाय “नमोभिः हविर्भिः स्तोत्रैर्वा “अर्वाचीना अर्वाचीनौ अभिमुखमागच्छन्तौ "सु “करामहे वयं सुष्ठु कुर्मः ॥

यु॒वो रथ॑स्य॒ परि॑ च॒क्रमी॑यत ई॒र्मान्यद्वा॑मिषण्यति ।

अ॒स्माँ अच्छा॑ सुम॒तिर्वां॑ शुभस्पती॒ आ धे॒नुरि॑व धावतु ॥४

यु॒वोः । रथ॑स्य । परि॑ । च॒क्रम् । ई॒य॒ते॒ । ई॒र्मा । अ॒न्यत् । वा॒म् । इ॒ष॒ण्य॒ति॒ ।

अ॒स्मान् । अच्छ॑ । सु॒ऽम॒तिः । वा॒म् । शु॒भ॒ः । प॒ती॒ इति॑ । आ । धे॒नुःऽइ॑व । धा॒व॒तु॒ ॥४

युवोः । रथस्य । परि । चक्रम् । ईयते । ईर्मा । अन्यत् । वाम् । इषण्यति ।

अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वाम् । शुभः । पती इति । आ । धेनुःऽइव । धावतु ॥४

हे अश्विनौ “युवोः युवयोः “रथस्य एकं “चक्रं परि “ईयते परितो द्यां गच्छति । “अन्यत् अवस्थितं रथस्य चक्रम् "ईर्मा ईर्मौ सर्वस्यान्तर्यामितया प्रेरकौ यद्वोदकस्य प्रेरयितारौ “वां युवाम् “इषण्यति गच्छति । उक्तार्थे मन्त्रान्तरं -- न्यघ्न्यस्य मूर्धनि' (ऋ. सं. १. ३०. १९) इति । हे "शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनौ “वां युवयोः “सुमतिः कल्याणी मतिः "अच्छ आभिमुख्येन “अस्मान् “आ “धावतु आगच्छतु । तत्र दृष्टान्तः । “धेनुरिव । यथा नवप्रसूता गौर्वत्सं प्रति पयोदानार्थमागच्छति तद्वद्युवयोः सुमतिरस्मान् प्रति धनादिप्रदानार्थमागच्छतु ॥

रथो॒ यो वां॑ त्रिवं॑धु॒रो हिर॑ण्याभीशुरश्विना ।

परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी भूष॑ति श्रु॒तस्तेन॑ नास॒त्या ग॑तं ॥५

रथः॑ । यः । वा॒म् । त्रि॒ऽव॒न्धु॒रः । हिर॑ण्यऽअभीशुः । अ॒श्वि॒ना॒ ।

परि॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । भूष॑ति । श्रु॒तः । तेन॑ । ना॒स॒त्या॒ । आ । ग॒त॒म् ॥५

रथः । यः । वाम् । त्रिऽवन्धुरः । हिरण्यऽअभीशुः । अश्विना ।

परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतम् ॥५

हे "अश्विना अश्विनौ "त्रिवन्धुरः । वन्धुरं सारथिस्थानम्। त्रिप्रकारवन्धुरोपेतः । यद्वा । द्वे ईषे तन्मध्ये रज्जुसज्जनार्थको दण्डः एते त्रयो वन्धुरशब्देनोच्यन्ते । त्रिवन्धुरयुक्तः "हिरण्याभीशुः। हिरण्मयाश्वादिरज्जुः "वां युवयोः "यः "रथः "श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन् "द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ "परि "भूषति स्वबलेन परिभवति । भवतेर्लेटि सिप्यडागमः । यद्वा परितः स्वप्रकाशेनालंकरोति । हे "नासत्या नासत्यौ "तेन पूर्वोक्तेन रथेन "आ "गतम् आगच्छतम् ॥ ॥ ५ ॥

द॒श॒स्यंता॒ मन॑वे पू॒र्व्यं दि॒वि यव॒ं वृके॑ण कर्षथः ।

ता वा॑म॒द्य सु॑म॒तिभिः॑ शुभस्पती॒ अश्वि॑ना॒ प्र स्तु॑वीमहि ॥६

द॒श॒स्यन्ता॑ । मन॑वे । पू॒र्व्यम् । दि॒वि । यव॑म् । वृके॑ण । क॒र्ष॒थ॒ः ।

ता । वा॒म् । अ॒द्य । सु॒म॒तिऽभिः॑ । शु॒भ॒ः । प॒ती॒ इति॑ । अश्वि॑ना । प्र । स्तु॒वी॒म॒हि॒ ॥६

दशस्यन्ता । मनवे । पूर्व्यम् । दिवि । यवम् । वृकेण । कर्षथः ।

ता । वाम् । अद्य । सुमतिऽभिः । शुभः । पती इति । अश्विना । प्र । स्तुवीमहि ॥६

हे अश्विनौ "पूर्व्यं पुरातनं "दिवि द्युलोके स्थितमुदकं "मनवे एतन्नामकाय राज्ञे "दशस्यन्ता दशस्यन्तौ प्रयच्छन्तौ युवां "वृकेण। ' वृको लाङ्गलं भवति विकर्तनात्' (निरु. ६.२६) इति यास्कः। तेन लाङ्गलेन "यवं यवनामकं धान्यं "कर्षथः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुरुथः । "शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे "अश्विना अश्विनौ "ता तौ पूर्वोक्तलक्षणयुक्तौ "वां युवाम् "अद्य अस्मिन् यज्ञदिने "सुमतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः प्रकर्षेण "स्तुवीमहि वयं स्तुमः ॥

उप॑ नो वाजिनीवसू या॒तमृ॒तस्य॑ प॒थिभिः॑ ।

येभि॑स्तृ॒क्षिं वृ॑षणा त्रासदस्य॒वं म॒हे क्ष॒त्राय॒ जिन्व॑थः ॥७

उप॑ । न॒ः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । या॒तम् । ऋ॒तस्य॑ । प॒थिऽभिः॑ ।

येभिः॑ । तृ॒क्षिम् । वृ॒ष॒णा॒ । त्रा॒स॒द॒स्य॒वम् । म॒हे । क्ष॒त्राय॑ । जिन्व॑थः ॥७

उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातम् । ऋतस्य । पथिऽभिः ।

येभिः । तृक्षिम् । वृषणा । त्रासदस्यवम् । महे । क्षत्राय । जिन्वथः ॥७

हे “वाजिनीवसू अन्नधनवन्तौ । अन्नमेव धनं यथोस्तौ । अश्विनौ "ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य “पथिभिः मार्गैः “नः अस्मान् “उप “यातम् आगच्छतम् । “वृषणा वृषणौ धनानां सेक्तारौ हे अश्विनौ “त्रासदस्यवं त्रसदस्योः पुत्रं “तृक्षिम् एतन्नामकं "येभिः यैर्यज्ञमार्गैः "महे महते “क्षत्राय धनाय "जिन्वथः प्रीणयथ । एवं तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः प्रीणयितुमागच्छतमित्यर्थः ॥

अ॒यं वा॒मद्रि॑भिः सु॒तः सोमो॑ नरा वृषण्वसू ।

आ या॑तं॒ सोम॑पीतये॒ पिब॑तं दा॒शुषो॑ गृ॒हे ॥८

अ॒यम् । वा॒म् । अद्रि॑ऽभिः । सु॒तः । सोमः॑ । न॒रा॒ । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

आ । या॒त॒म् । सोम॑ऽपीतये । पिब॑तम् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे ॥८

अयम् । वाम् । अद्रिऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

आ । यातम् । सोमऽपीतये । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥८

"नरा सर्वस्य नेतारौ यद्वा स्तोतॄणां धनस्य नेतारौ “वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्तौ हे अश्विनौ “वां युष्मदर्थम् "अद्रिभिः ग्रावभिः "अयं “सोमः “सुतः अभिषुतः । तस्मात् “सोमपीतये सोमपानार्थं युवाम् “आ “यातम् । आगत्य च “दाशुषः हविर्दत्तवतो यजमानस्य “गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां “पिबतम् ॥

आ हि रु॒हत॑मश्विना॒ रथे॒ कोशे॑ हिर॒ण्यये॑ वृषण्वसू ।

यु॒ंजाथा॒ं पीव॑री॒रिषः॑ ॥९

आ । हि । रु॒हत॑म् । अ॒श्वि॒ना॒ । रथे॑ । कोशे॑ । हि॒र॒ण्यये॑ । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

यु॒ञ्जाथा॑म् । पीव॑रीः । इषः॑ ॥९

आ । हि । रुहतम् । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

युञ्जाथाम् । पीवरीः । इषः ॥९

“वृषण्वसू वर्षणशीलधनौ हे "अश्विना अश्विनौ “हिरण्यये हिरण्मयरज्ज्वादियुक्ते “कोशे आयुधादीनां कोशस्थाने रमणशीले “रथे । हिरवधारणे । युवामेव “आ “रुहतम् आरोहणं कुरुतम् । ततः “पीवरीः पावयितॄणि स्थूलानि वा “इषः अन्नानि "युञ्जाथाम् अस्मासु योजयतम् ॥

याभिः॑ प॒क्थमव॑थो॒ याभि॒रध्रि॑गुं॒ याभि॑र्ब॒भ्रुं विजो॑षसं ।

ताभि॑र्नो म॒क्षू तूय॑मश्वि॒ना ग॑तं भिष॒ज्यत॒ं यदातु॑रं ॥१०

याभिः॑ । प॒क्थम् । अव॑थः । याभिः॑ । अध्रि॑ऽगुम् । याभिः॑ । ब॒भ्रुम् । विऽजो॑षसम् ।

ताभिः॑ । न॒ः । म॒क्षु । तूय॑म् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् । भि॒ष॒ज्यत॑म् । यत् । आतु॑रम् ॥१०

याभिः । पक्थम् । अवथः । याभिः । अध्रिऽगुम् । याभिः । बभ्रुम् । विऽजोषसम् ।

ताभिः । नः । मक्षु । तूयम् । अश्विना । आ । गतम् । भिषज्यतम् । यत् । आतुरम् ॥१०

हे अश्विनौ “याभिः ऊतिभिः “पक्थम् एतन्नामकं राजानम् “अवथः रक्षथः । “याभिः ऊतिभिश्च “अध्रिगुम् अधृतगमनं राजानमवथः । “याभिः ऊतिभिश्च “बभ्रुं राजानं च "विजोषसं विशेषेण सोमैः प्रीणयन्तम् । एतान् सर्वान् यैः पालनैरवथः "ताभिः तै रक्षणैः "मक्षु क्षिप्रं “तूयं तूर्णं “न अस्मान् "आ "गतं रक्षणार्थमागच्छतम् । किंच “यत् “आतुरं रोगादिसहितमस्माकं पुत्रादिकं प्रति “भिषज्यतं भैषज्यं कुरुतम् । भिषक्कण्ड्वादिः ॥ ॥ ६ ॥

यदध्रि॑गावो॒ अध्रि॑गू इ॒दा चि॒दह्नो॑ अ॒श्विना॒ हवा॑महे ।

व॒यं गी॒र्भिर्वि॑प॒न्यवः॑ ॥११

यत् । अध्रि॑ऽगावः । अध्रि॑गू॒ इत्यध्रि॑ऽगू । इ॒दा । चि॒त् । अह्नः॑ । अ॒श्विना॑ । हवा॑महे ।

व॒यम् । गी॒ःऽभिः । वि॒प॒न्यवः॑ ॥११

यत् । अध्रिऽगावः । अध्रिगू इत्यध्रिऽगू । इदा । चित् । अह्नः । अश्विना । हवामहे ।

वयम् । गीःऽभिः । विपन्यवः ॥११

“अध्रिगावः अधृतगमनाः कर्मसु त्वरमाणाः “विपन्यवः मेधाविनः “वयम् “अध्रिगू अधृतगमनौ संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरया गच्छन्तौ “अश्विना अश्विनौ युवाम् “अह्नः दिवसस्य “इदा “चित् इदानीमेव प्रातःकाले “गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः “यत् यदा “हवामहे युवामाह्वयामस्तदा ताभिरूतिभिरस्मानागच्छतमित्युत्तरत्र संबन्धः ।।

ताभि॒रा या॑तं वृष॒णोप॑ मे॒ हवं॑ वि॒श्वप्सुं॑ वि॒श्ववा॑र्यं ।

इ॒षा मंहि॑ष्ठा पुरु॒भूत॑मा नरा॒ याभि॒ः क्रिविं॑ वावृ॒धुस्ताभि॒रा ग॑तं ॥१२

ताभिः॑ । आ । या॒त॒म् । वृ॒ष॒णा॒ । उप॑ । मे॒ । हव॑म् । वि॒श्वऽप्सु॑म् । वि॒श्वऽवा॑र्यम् ।

इ॒षा । मंहि॑ष्ठा । पु॒रु॒ऽभूत॑मा । न॒रा॒ । याभि॑ः । क्रिवि॑म् । व॒वृ॒धुः । ताभि॑ः । आ । ग॒त॒म् ॥१२

ताभिः । आ । यातम् । वृषणा । उप । मे । हवम् । विश्वऽप्सुम् । विश्वऽवार्यम् ।

इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविम् । ववृधुः । ताभिः । आ । गतम् ॥१२

"वृषणा वृषणौ वर्षणशीलौ हे अश्विनौ "विश्वप्सुम् । प्सुरिति रूपनाम। स्तोत्रशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं विश्ववार्यं सर्वैर्देवैर्वरणीयं "मे मदीयं "हवं युष्मद्विषयमाह्वानम् "आ अभिमुखीकृत्य "ताभिः ऊतिभिः उप "यातं युवामागच्छतम् । याभिः "नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ "इषा। ' इष इच्छायाम्'। हवींषीच्छन्तौ "मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन धनानां दातारौ "पुरुभूतमा पुरुभूतमौ युद्धेष्वत्यन्तं पुरुधा भवन्तौ यद्वातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारौ भवन्तौ "क्रिविं कूपं प्रति "याभिः ऊतिभिरुदकानि "वावृधुः अवर्धयतः । द्वयोर्बहुवचनं पूजार्थम् । कूपपतितो वन्दनो मायाभिः कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मन्त्रः---' उद्वन्दनमैरयतं स्वर्दृशे' (ऋ. सं. १. ११२. ५) इति । "ताभिः तैः पालनैः "आ "गतम् अस्मद्रक्षणार्थमागच्छतम् ॥

तावि॒दा चि॒दहा॑ना॒ं ताव॒श्विना॒ वंद॑मान॒ उप॑ ब्रुवे ।

ता उ॒ नमो॑भिरीमहे ॥१३

तौ । इ॒दा । चि॒त् । अहा॑नाम् । तौ । अ॒श्विना॑ । वन्द॑मानः । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

तौ । ऊ॒ं इति॑ । नम॑ःऽभिः । ई॒म॒हे॒ ॥१३

तौ । इदा । चित् । अहानाम् । तौ । अश्विना । वन्दमानः । उप । ब्रुवे ।

तौ । ऊं इति । नमःऽभिः । ईमहे ॥१३

"तौ संग्रामे आयुधानि स्तोतृभ्यो धनानि वा विस्तारयन्तौ पूर्वोक्तौ "अश्विना अश्विनौ "अहानाम् अह्नाम् "इदा "चित् इदानीमेव प्रातःकाले "वन्दमानः अभिवादनं कुर्वन् सन् "उप "ब्रुवे तयोः समीपे स्तौमि। ततः "ता "उ तावेव "नमोभिः हविर्भिः स्तोत्रैर्वा "ईमहे वयं धनादिकं याचामहे ॥

तावि॒द्दो॒षा ता उ॒षसि॑ शु॒भस्पती॒ ता याम॑न्रु॒द्रव॑र्तनी ।

मा नो॒ मर्ता॑य रि॒पवे॑ वाजिनीवसू प॒रो रु॑द्रा॒वति॑ ख्यतं ॥१४

तौ । इत् । दो॒षा । तौ । उ॒षसि॑ । शु॒भः । पती॒ इति॑ । ता । याम॑न् । रु॒द्रव॑र्तनी॒ इति॑ रु॒द्रऽव॑र्तनी ।

मा । न॒ः । मर्ता॑य । रि॒पवे॑ । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । प॒रः । रु॒द्रौ॒ । अति॑ । ख्य॒त॒म् ॥१४

तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ।

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति । ख्यतम् ॥१४

“शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ "रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गौ स्तूयमानमार्गौ वा "तावित् तावेवाश्विनौ "दोषा दोषायां रात्रौ “तौ एव "उषसि उषःकाले तावश्विनौ “यामन् यामन्यहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाह्वयामः । एवं सति “वाजिनीवसू अन्नधनौ "रुद्रौ हे अश्विनौ “मर्ताय मनुष्याय “रिपवे शत्रवे "नः अस्मान् “परः परस्तात् “मा "अति “ख्यतं मा ब्रूतम् । शत्रवे अस्मान्मा कुरुतमित्यर्थः ॥

आ सुग्म्या॑य॒ सुग्म्यं॑ प्रा॒ता रथे॑ना॒श्विना॑ वा स॒क्षणी॑ ।

हु॒वे पि॒तेव॒ सोभ॑री ॥१५

आ । सुग्म्या॑य । सुग्म्य॑म् । प्रा॒तरिति॑ । रथे॑न । अ॒श्विना॑ । वा॒ । स॒क्षणी॒ इति॑ ।

हु॒वे । पि॒ताऽइ॑व । सोभ॑री ॥१५

आ । सुग्म्याय । सुग्म्यम् । प्रातरिति । रथेन । अश्विना । वा । सक्षणी इति ।

हुवे । पिताऽइव । सोभरी ॥१५

“वा अपि च "सक्षणी सेवनीयशीलौ “अश्विना अश्विनौ युवां “सुग्म्याय सुखार्हाय मह्यं “सुग्म्यं सुखं प्रातःकाले “रथेन वहतम् । ततः "सोभरी सोभरिरहं “हुवे युवामाह्वयामि । तत्र दृष्टान्तः । “पितेव यथा मम पिता आजुहाव तद्वदहमाह्वयामि ॥ ॥ ७ ॥

मनो॑जवसा वृषणा मदच्युता मक्षुंग॒माभि॑रू॒तिभिः॑ ।

आ॒रात्ता॑च्चिद्भूतम॒स्मे अव॑से पू॒र्वीभिः॑ पुरुभोजसा ॥१६

मनः॑ऽजवसा । वृ॒ष॒णा॒ । म॒द॒ऽच्यु॒ता॒ । म॒क्षु॒म्ऽग॒माभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

आ॒रात्ता॑त् । चि॒त् । भू॒त॒म् । अ॒स्मे इति॑ । अव॑से । पू॒र्वीभिः॑ । पु॒रु॒ऽभो॒ज॒सा॒ ॥१६

मनःऽजवसा । वृषणा । मदऽच्युता । मक्षुम्ऽगमाभिः । ऊतिऽभिः ।

आरात्तात् । चित् । भूतम् । अस्मे इति । अवसे । पूर्वीभिः । पुरुऽभोजसा ॥१६

हे "मनोजवसा मनोवच्छीघ्रं गच्छन्तौ "वृषणा वृषणौ धनानां वर्षितारौ “मदच्युता । माद्यन्तीति मदाः शत्रवः । तेषां च्यावयितारौ “पुरुभोजसा बहूनां भोक्तारौ रक्षकौ यद्वा बहून् स्तोतॄन् धनादिभिर्भोजयन्तौ हे अश्विनौ “मक्षुंगमाभिः शीघ्रं गच्छन्तीभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः "पूर्वीभिः बहुभिः “अस्मे अस्माकम् “अवसे रक्षणाय "आरात्ताच्चित् अन्तिक एव “भूतं भवतम् ॥

आ नो॒ अश्वा॑वदश्विना व॒र्तिर्या॑सिष्टं मधुपातमा नरा ।

गोम॑द्दस्रा॒ हिर॑ण्यवत् ॥१७

आ । न॒: । अश्वं॑ऽवत् । अ॒श्वि॒ना॒ । व॒र्तिः । या॒सि॒ष्टम् । म॒धु॒ऽपा॒त॒मा॒ । न॒रा॒ ।

गोऽमं॑त् । द॒स्रा॒ । हिरं॑ण्यऽवत् ॥१७

आ । नः । अश्वऽवत् । अश्विना । वर्तिः । यासिष्टम् । मधुऽपातमा । नरा ।

गोऽमत् । दस्रा । हिरण्यऽवत् ॥१७

"मधुपातमा अतिशयेन मधोः सोमस्य पातारौ “नरा नेतारौ "दस्रा सर्वैर्दर्शनीयौ हे अश्विनौ “नः अस्माकं “वर्तिः । वर्तन्तेऽत्रेति वर्तिर्गृहम् । तत् “अश्वावत् अश्वयुक्तं “गोमत् गवादियुक्तं “हिरण्यवत् सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वा “आ “यासिष्टम् आगच्छतम् । यद्वा । अस्मान् प्रति वर्तिर्यज्ञमार्गम् अश्वादियुक्तं कृत्वागच्छतम् । यातेलुङि रूपम् ॥

सु॒प्रा॒व॒र्गं सु॒वीर्यं॑ सु॒ष्ठु वार्य॒मना॑धृष्टं रक्ष॒स्विना॑ ।

अ॒स्मिन्ना वा॑मा॒याने॑ वाजिनीवसू॒ विश्वा॑ वा॒मानि॑ धीमहि ॥१८

सु॒ऽप्रा॒व॒र्गम् । सु॒ऽवीर्य॑म् । सु॒ष्ठु । वार्य॑म् । अना॑धृष्टम् । र॒क्ष॒स्विना॑ ।

अ॒स्मिन् । आ । वा॒म् । आ॒ऽयाने॑ । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । विश्वा॑ । वा॒मानि॑ । धी॒म॒हि॒ ॥१८

सुऽप्रावर्गम् । सुऽवीर्यम् । सुष्ठु । वार्यम् । अनाधृष्टम् । रक्षस्विना ।

अस्मिन् । आ । वाम् । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥१८

"सुप्रावर्गं शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्तोतृभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तथाविधं “सुवीर्यं शोभनवीर्यं “सुष्ठु शोभनं यथा भवति तथा “वार्यं सर्वैर्वरणीयं “रक्षस्विना बलवतापि “अनाधृष्टम् अनभिभवनीयं धनम् “आ “धीमहि त्वत्तो वयं धारयामः । तदेवाह । “वाजिनीवसू बलयुक्तधनौ अन्नधनौ वाश्विनौ “वां युवयोः “अस्मिन् “आयाने अस्मद्गृहं प्रत्यागमने “विश्वा विश्वानि दिव्यभौमादीनि “वामानि धनानि आ धीमहि वयं लभामहे । 'धीङ् आधारे' इत्यस्य लिङि छान्दसो विकरणस्य लुक् ॥ ॥ ८ ॥

टिप्पणी

८.२२.१८ सुऽप्रावर्गम् सुऽवीर्यम् इति

विश्वा वामानि धीमहि (इधीमहि) - एनं चत्वारि वामानि गच्छन्ति निष्कः कंसो अश्वतरो हस्ती। अधिपतिर् स्वानां चान्येषा च य एवं वेद ॥ - पैप्पलाद संहिता ११.१६.१३ (https://sa.wikisource.org/s/r11) (१२.६.१३)

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.२२&oldid=312271" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२२ सूक्तं ८.२३ सूक्तं ८.२४ →
विश्वमना वैयश्वः।

दे. अग्निः। उष्णिक्।

ईळिष्वा हि प्रतीव्यं यजस्व जातवेदसम् ।

चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषम् ॥१॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा ।

उत स्तुषे विष्पर्धसो रथानाम् ॥२॥

येषामाबाध ऋग्मिय इषः पृक्षश्च निग्रभे ।

उपविदा वह्निर्विन्दते वसु ॥३॥

उदस्य शोचिरस्थाद्दीदियुषो व्यजरम् ।

तपुर्जम्भस्य सुद्युतो गणश्रियः ॥४॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।

अभिख्या भासा बृहता शुशुक्वनिः ॥५॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुह्वान आनुषक् ।

यथा दूतो बभूथ हव्यवाहनः ॥६॥

अग्निं वः पूर्व्यं हुवे होतारं चर्षणीनाम् ।

तमया वाचा गृणे तमु व स्तुषे ॥७॥

यज्ञेभिरद्भुतक्रतुं यं कृपा सूदयन्त इत् ।

मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा ।

उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥

अच्छा नो अङ्गिरस्तमं यज्ञासो यन्तु संयतः ।

होता यो अस्ति विक्ष्वा यशस्तमः ॥१०॥

अग्ने तव त्ये अजरेन्धानासो बृहद्भाः ।

अश्वा इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥

स त्वं न ऊर्जां पते रयिं रास्व सुवीर्यम् ।

प्राव नस्तोके तनये समत्स्वा ॥१२॥

यद्वा उ विश्पतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि ।

विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥१३॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विश्पते ।

नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥१४॥

न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः ।

यो अग्नये ददाश हव्यदातिभिः ॥१५॥

व्यश्वस्त्वा वसुविदमुक्षण्युरप्रीणादृषिः ।

महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥

उशना काव्यस्त्वा नि होतारमसादयत् ।

आयजिं त्वा मनवे जातवेदसम् ॥१७॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

श्रुष्टी देव प्रथमो यज्ञियो भुवः ॥१८॥

इमं घा वीरो अमृतं दूतं कृण्वीत मर्त्यः ।

पावकं कृष्णवर्तनिं विहायसम् ॥१९॥

तं हुवेम यतस्रुचः सुभासं शुक्रशोचिषम् ।

विशामग्निमजरं प्रत्नमीड्यम् ॥२०॥

यो अस्मै हव्यदातिभिराहुतिं मर्तोऽविधत् ।

भूरि पोषं स धत्ते वीरवद्यशः ॥२१॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्व्यम् ।

प्रति स्रुगेति नमसा हविष्मती ॥२२॥

आभिर्विधेमाग्नये ज्येष्ठाभिर्व्यश्ववत् ।

मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥२३॥

नूनमर्च विहायसे स्तोमेभि स्थूरयूपवत् ।

ऋषे वैयश्व दम्यायाग्नये ॥२४॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनाम् ।

विप्रा अग्निमवसे प्रत्नमीळते ॥२५॥

महो विश्वाँ अभि षतोऽभि हव्यानि मानुषा ।

अग्ने नि षत्सि नमसाधि बर्हिषि ॥२६॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः ।

सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय ।

सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमतीरिषः ।

महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मित्रावरुणा वह ।

ऋतावाना सम्राजा पूतदक्षसा ॥३०॥

सायणभाष्यम्

ईळिष्व' इति त्रिंशदृचं तृतीयं सूक्तम् । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छन्दः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रान्तम्-' ईळिष्व त्रिंशद्विश्वमना वैयश्व आग्नेयमौष्णिहं ह' इति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावौष्णिहे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्रितं च- ईलिष्वा हीत्यौष्णिहम्' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति ॥

ईळिं॑ष्वा॒ हि प्र॑ती॒व्यं१॒॑ यज॑स्व जा॒तवे॑दसं ।

च॒रि॒ष्णुधू॑म॒मगृ॑भीतशोचिषं ॥१

ईळि॑ष्व । हि । प्र॒ती॒व्य॑म् । यज॑स्व । जा॒तऽवे॑दसम् ।

च॒रि॒ष्णुऽधू॑मम् । अगृ॑भीतऽशोचिषम् ॥१

ईळिष्व । हि । प्रतीव्यम् । यजस्व । जातऽवेदसम् ।

चरिष्णुऽधूमम् । अगृभीतऽशोचिषम् ॥१

“प्रतीव्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमग्निम् । हिरवधारणे । अग्निमेव “ईळिव स्तुतिभिः स्तोत्रं कुरु ।। किंच चरिष्णुधूमं सर्वतश्चरणशीलधूमजालम् "अगृभीतशोचिषं रक्षोभिरगृह्यमाणदीप्ति जातवेदसं जातप्रज्ञम् । यद्वा । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमग्निं “यजस्व हविर्भिः पूजय ।।

दा॒मानं॑ विश्वचर्षणे॒ऽग्निं विं॑श्वमनो गि॒रा ।

उ॒त स्तु॑षे॒ विष्प॑र्धसो॒ रथा॑नां ॥२

दा॒मान॑म् । वि॒श्व॒ऽच॒र्ष॒णे॒ । अ॒ग्निम् । वि॒श्व॒ऽम॒नः॒ । गि॒रा ।

उ॒त । स्तु॒षे॒ । विऽस्प॑र्धसः । रथा॑नाम् ॥२

दामानम् । विश्वऽचर्षणे । अग्निम् । विश्वऽमनः । गिरा ।

उत । स्तुषे । विऽस्पर्धसः । रथानाम् ॥२

“उत अपि च हे “विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्यार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टः “विश्वमनः । सर्वेषु स्थावरजङ्गमात्मकेष्वेकं मनो यस्य सः । एतन्नामक हे ऋषे “विस्पर्धसः विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य “रथानां रथादीनां “दामानं दातारमेवंविधम् “अग्निं “गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा "स्तुषे स्तोत्रं कुरु ॥

येषा॑माबा॒ध ऋ॒ग्मिय॑ इ॒षः पृ॒क्षश्च॑ नि॒ग्रभे॑ ।

उ॒प॒विदा॒ वह्नि॑र्विंदते॒ वसु॑ ॥३

येषा॑म् । आ॒ऽबा॒धः । ऋ॒ग्मियः॑ । इ॒षः । पृ॒क्षः । च॒ । नि॒ऽग्रभे॑ ।

उ॒प॒ऽविदा॑ । वह्निः॑ । वि॒न्द॒ते॒ । वसु॑ ॥३

येषाम् । आऽबाधः । ऋग्मियः । इषः । पृक्षः । च । निऽग्रभे ।

उपऽविदा । वह्निः । विन्दते । वसु ॥३

“आबाधः शत्रूणामाभिमुख्येन बाधकः “ऋग्मियः ऋग्भिरर्चनीयोऽग्निः “येषाम् अयजमानानाम् “इषः अन्नानि “पृक्षः अन्नादिरसांश्च निग्रभे निगृह्णीते । ग्रहेर्लटि छान्दसो विकरणस्थ लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेषु' इति तलोपः । ‘ हृग्रहोर्भश्छन्दसि इति भकारः । निगृह्य च “वह्निः हविषां वोढा स एवाग्निः “उपविदा उपवेदनेन एते हवींषि देवार्थं न प्रयच्छन्तीत्येतज्ज्ञानेन तेषामेव “वसु धनं “विन्दते लभते ॥

उद॑स्य शो॒चिर॑स्थाद्दीदि॒युषो॒ व्य१॒॑जर॑ं ।

तपु॑र्जंभस्य सु॒द्युतो॑ गण॒श्रियः॑ ॥४

उत् । अ॒स्य॒ । शो॒चिः । अ॒स्था॒त् । दी॒दि॒युषः॑ । वि । अ॒जर॑म् ।

तपुः॑ऽजम्भस्य । सु॒ऽद्युतः॑ । ग॒ण॒ऽश्रियः॑ ॥४

उत् । अस्य । शोचिः । अस्थात् । दीदियुषः । वि । अजरम् ।

तपुःऽजम्भस्य । सुऽद्युतः । गणऽश्रियः ॥४

“दीदियुषः । दीदितिर्दीप्तिकर्मा । संदीप्यमानस्य “तपुर्जम्भस्य तापयितृदंष्ट्रस्य “सुद्युतः शोभनदीप्तेः “गणश्रियः । हविरादानार्थं यजमानगणं श्रयति तस्य । “अस्य एतादृशोऽग्नेः “अजरं जरारहितं पुनःपुनर्मथ्यमानत्वान्नूतनं हविर्भिर्वर्धमानत्वादभिनवं वा “शोचिः तेजः “उत् “अस्थात् उद्गतमभूत् ॥

उदु॑ तिष्ठ स्वध्वर॒ स्तवा॑नो दे॒व्या कृ॒पा ।

अ॒भि॒ख्या भा॒सा बृ॑ह॒ता शु॑शु॒क्वनिः॑ ॥५

उत् । ऊं॒ इति॑ । ति॒ष्ठ॒ । सु॒ऽअ॒ध्व॒र॒ । स्तवा॑नः । दे॒व्या । कृ॒पा ।

अ॒भि॒ऽख्या । भा॒सा । बृ॒ह॒ता । शु॒शु॒क्वनिः॑ ॥५

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा ।

अभिऽख्या । भासा । बृहता । शुशुक्वनिः ॥५

“स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अग्ने “अभिख्या अभिमुखं गच्छन्त्याभितः प्रसिद्धया वा “बृहता बृहत्या “भासा दीप्त्या “शुशुक्वनिः । ‘ शुच दीप्तौ'। दीपनशीलस्त्वं “स्तवानः स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् “देव्या द्योतमानया "कृपा ज्वालया "उत्तिष्ठ तमःपरिहारार्थमुद्गच्छ । उ प्रसिद्धौ ॥ ॥ ९ ॥

अग्ने॑ या॒हि सु॑श॒स्तिभि॑र्ह॒व्या जुह्वा॑न आनु॒षक् ।

यथा॑ दू॒तो ब॒भूथ॑ हव्य॒वाह॑नः ॥६

अग्ने॑ । या॒हि । सु॒श॒स्तिऽभिः॑ । ह॒व्या । जुह्वा॑नः । आ॒नु॒षक् ।

यथा॑ । दू॒तः । ब॒भूथ॑ । ह॒व्य॒ऽवाह॑नः ॥६

अग्ने । याहि । सुशस्तिऽभिः । हव्या । जुह्वानः । आनुषक् ।

यथा । दूतः । बभूथ । हव्यऽवाहनः ॥६

हे “अग्ने “आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा “हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्यन्नानि “जुह्वानः जुह्वन् देवेभ्यः प्रयच्छंस्त्वं “सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह “याहि देवानां हविष्प्रदानार्थं गच्छ । अस्य हविष्प्रदातृत्वं कथमित्याशङ्क्याह । "यथा त्वं “हव्यवाहनः हविषां वोढा देवानां “दूतो “बभूथ भवसि तथा जुह्वान इत्यन्वयः ॥

अ॒ग्निं वः॑ पू॒र्व्यं हु॑वे॒ होता॑रं चर्षणी॒नां ।

तम॒या वा॒चा गृ॑णे॒ तमु॑ वः स्तुषे ॥७

अ॒ग्निम् । व॒ः । पू॒र्व्यम् । हु॒वे॒ । होता॑रम् । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।

तम् । अ॒या । वा॒चा । गृ॒णे॒ । तम् । ऊं॒ इति॑ । व॒ः । स्तु॒षे॒ ॥७

अग्निम् । वः । पूर्व्यम् । हुवे । होतारम् । चर्षणीनाम् ।

तम् । अया । वाचा । गृणे । तम् । ऊं इति । वः । स्तुषे ॥७

“चर्षणीनां मनुष्याणां “होतारं होमनिष्पादकं “पूर्व्यं पुरातनं “वः यष्टृत्वेन युष्मत्संबन्धिनम् “अग्निं “हुवे आह्वयामि । आहूय च “तम् अग्निम् “अया अनया सूक्तरूपया “वाचा गिरा “गृणे शंसामि । किंच “वः युष्मदर्थं “तमु तमेवाग्निं “स्तुषे स्तौमि ॥

य॒ज्ञेभि॑र॒द्भुत॑क्रतुं॒ यं कृ॒पा सू॒दय॑न्त॒ इत् ।

मि॒त्रं न जने॒ सुधि॑तमृ॒ताव॑नि ॥८

य॒ज्ञेभिः॑ । अ॒द्भुत॑ऽक्रतुम् । यम् । कृ॒पा । सू॒दय॑न्ते । इत् ।

मि॒त्रम् । न । जने॑ । सुऽधि॑तम् । ऋ॒तऽव॑नि ॥८

यज्ञेभिः । अद्भुतऽक्रतुम् । यम् । कृपा । सूदयन्ते । इत् ।

मित्रम् । न । जने । सुऽधितम् । ऋतऽवनि ॥८

“अद्भुतक्रतुं बहुविधप्रज्ञं यद्वा चित्रकर्माणं "मित्रं “न यजमानानां मित्रमिव स्थितं "सुधितं हविर्भिः संतर्पितं "यम् अग्निम् "ऋतावनि यज्ञवति “जने यजमाने “कृपा स्वसामर्थ्येन “यज्ञेभिः यज्ञैः "सूदयन्ते । सूदिः क्षरणकर्मा । अध्वर्य्वादयः कामान् क्षारयन्त्येव । यजमानस्य कामान् प्रापयन्तीत्यर्थः । तमग्निमुपासेवध्वमित्युत्तरत्र संबन्धः ॥

ऋ॒तावा॑नमृतायवो य॒ज्ञस्य॒ साध॑नं गि॒रा ।

उपो॑ एनं जुजुषु॒र्नम॑सस्प॒दे ॥९

ऋ॒तऽवा॑नम् । ऋ॒त॒ऽय॒वः॒ । य॒ज्ञस्य॑ । साध॑नम् । गि॒रा ।

उषः॑ । ए॒न॒म् । जु॒जु॒षुः॒ । नम॑सः । प॒दे ॥९

ऋतऽवानम् । ऋतऽयवः । यज्ञस्य । साधनम् । गिरा ।

उषः । एनम् । जुजुषुः । नमसः । पदे ॥९

“ऋतायवः यज्ञकामा हे यजमानाः “ऋतावानं यज्ञवन्तं “यज्ञस्य “साधनं साधनभूतम् "एनम् अग्निं “नमसः हविषः “पदे स्थाने यज्ञाङ्गे वा “गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा “उपो “जुजुषुः उपासेवध्वम् ॥ ‘ तिङा तिङो भवन्ति' इति मध्यमपुरुषस्य प्रथमपुरुषादेशः ॥

अच्छा॑ नो॒ अंगि॑रस्तमं य॒ज्ञासो॑ यंतु सं॒यतः॑ ।

होता॒ यो अस्ति॑ वि॒क्ष्वा य॒शस्त॑मः ॥१०

अच्छ॑ । नः॒ । अङ्गि॑रःऽतमम् । य॒ज्ञासः॑ । य॒न्तु॒ । स॒म्ऽयतः॑ ।

होता॑ । यः । अस्ति॑ । वि॒क्षु । आ । य॒शःऽत॑मः ॥१०

अच्छ । नः । अङ्गिरःऽतमम् । यज्ञासः । यन्तु । सम्ऽयतः ।

होता । यः । अस्ति । विक्षु । आ । यशःऽतमः ॥१०

“संयतः स्रुगादिभिर्नियमिताः “नः अस्माकं “यज्ञासः यज्ञाः “अङ्गिरस्तमम् अङ्गिरसां विशिष्टमग्निम् “अच्छ आभिमुख्येन च “यन्तु गच्छन्तु । “यः अग्निः “विक्षु मनुष्येषु “होता होमनिष्पादकः सन् “आ सर्वतः “यशस्तमः । लुप्तमत्वर्थीयः । यशस्वितमः “अस्ति भवति तमग्निं यन्त्वित्यन्वयः ॥ ॥१०॥

अग्ने॒ तव॒ त्ये अ॑ज॒रेंधा॑नासो बृ॒हद्भाः ।

अश्वा॑ इव॒ वृष॑णस्तविषी॒यवः॑ ॥११

अग्नें । तव॑ । त्ये । अ॒ज॒र॒ । इन्धा॑नासः । बृ॒हत् । भाः ।

अश्वाः॑ऽइव । वृष॑णः । त॒वि॒षी॒ऽयवः॑ ॥११

अग्ने । तव । त्ये । अजर । इन्धानासः । बृहत् । भाः ।

अश्वाःऽइव । वृषणः । तविषीऽयवः ॥११

“अजर जरारहित हे “अग्ने “इन्धानासः इन्धाना दीप्यमानाः “बृहत् बृहन्तो महान्तः “त्ये ते सर्वगताः “तव त्वदीयाः “भाः भासो रश्मयः “वृषणः कामानां वर्षितारः सन्तः “तविषीयवः बलमाचरन्तो भवन्ति । तत्र दृष्टान्तः । “अश्वाइव । यथा वृषणो रेतसः सेक्तारोऽश्वा बलमाचरन्तो भवन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न॑ ऊर्जां पते र॒यिं रा॑स्व सु॒वीर्यं॑ ।

प्राव॑ नस्तो॒के तन॑ये स॒मत्स्वा ॥१२

सः । त्वम् । न॒ः । ऊ॒र्जा॒म् । प॒ते॒ । र॒यिम् । रा॒स्व॒ । सु॒ऽवीर्य॑म् ।

प्र । अ॒व॒ । न॒ः । तो॒के । तन॑ये । स॒मत्ऽसु॑ । आ ॥१२

सः । त्वम् । नः । ऊर्जाम् । पते । रयिम् । रास्व । सुऽवीर्यम् ।

प्र । अव । नः । तोके । तनये । समत्ऽसु । आ ॥१२

“ऊर्जाम् अन्नानां “पते स्वामिन् हे अग्ने “सः तथाविधः “त्वं “नः अस्मभ्यं "सुवीर्यं शोभन वीर्योपेतं “रयिं धनं “रास्व देहि । “नः अस्माकं "तोके पुत्रे “तनये । तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं “समत्सु संग्रामेषु च यत् रक्षितव्यं धनं तच्च “प्राव प्रकर्षेण रक्ष । अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

यद्वा उ॑ वि॒श्पतिः॑ शि॒तः सुप्री॑तो॒ मनु॑षो वि॒शि ।

विश्वेद॒ग्निः प्रति॒ रक्षाँसि सेधति ॥१३

यत् । वै । ऊँ॒ इतिं । वि॒श्पतिः॑ । शि॒तः । सुऽप्रीतः । मनुंषः । वि॒शि ।

विश्वा॑ । इत् । अ॒ग्निः । प्रतिं । रक्षाँसि । से॒ध॒ति॒ ॥१३

यत् । वै । ऊं इति । विश्पतिः । शितः । सुऽप्रीतः । मनुषः । विशि ।

विश्वा । इत् । अग्निः । प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥१३

“विश्पतिः विशां पालयिता "शितः हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽग्निः “सुप्रीतः सुष्ठु प्रीतः सन् “मनुषः मनुष्यस्य “विशि निवेशने गृहे "यद्वै यदा खलु वर्तते तदानीम् “अग्निः “विश्वेत् विश्वान्येव तस्य बाधकानि "रक्षांसि “प्रति “षेधति हिनस्ति । 'षिधु गत्याम्'। भौवादिकः । “उ प्रसिद्धौ ।

श्रु॒ष्ट्यंग्ने॒ नवं॑स्य मे॒ स्तोमं॑स्य वीर विश्पते ।

नि मा॒यिन॒स्तपुं॑षा र॒क्षसो॑ दह ॥१४

श्रु॒ष्टी । अ॒ग्ने॒ । नवं॑स्य । मे॒ । स्तोमं॑स्य । वी॒र॒ । वि॒श्प॒ते॒ ।

नि । मा॒यिनः॑ । तपुं॑षा । र॒क्षसः॑ । द॒ह॒ ॥१४

श्रुष्टी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विश्पते ।

नि । मायिनः । तपुषा । रक्षसः । दह ॥१४

“वीर शत्रूणां विनाशयितर्वीर्यवन् “विश्पते विशां पालयितर्हे “अग्ने “नवस्य इदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं “मे मदीयं “स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं “श्रुष्टी श्रुत्वा “मायिनः मायाविनः “रक्षसः कर्मविघ्नकारिणो राक्षसान् “तपुषा तापकेन तेजसा “नि "दह नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी । स्नात्व्यादयश्च ' इति निपातितः । वकारलोपश्छान्दसः ॥

न तस्यं मा॒यया॑ च॒न रि॒पुरी॑शीत॒ मर्त्यः॑ ।

यो अ॒ग्नयें द॒दाशं ह॒व्यदा॑तिभिः ॥१५

न । तस्यं । मा॒यया॑ । च॒न । रि॒पुः । ई॒शी॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

यः । अ॒ग्नयें । द॒दाशं । ह॒व्यदा॑तिऽभिः ॥१५

न । तस्य । मायया । चन । रिपुः । ईशीत । मर्त्यः ।

यः । अग्नये । ददाश । हव्यदातिऽभिः ॥१५

“मर्त्यः मनुष्यः “रिपुः शत्रुः । चनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थे । "मायया "चन माययापि “तस्य जनस्य “न “ईशीत ईश्वरो न भवति । “यः जनः “हव्यदातिभिः हविषां दातृभिर्ऋत्विभिः “अग्नये “ददाश हवींषि प्रयच्छति । तस्य रिपुर्नास्तीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

व्यं॑श्वस्त्वा वसु॒विदं॑मुक्ष॒ण्युरं॑प्रीणा॒दृषिः॑ ।

म॒हो रा॒ये तमु॑ त्वा॒ समिं॑धीमहि ॥१६

विऽअं॑श्वः । त्वा॒ । व॒सु॒ऽविदं॑म् । उ॒क्ष॒ण्युः । अ॒प्री॒णा॒त् । ऋषिः॑ ।

म॒हः । रा॒ये । तम् । ऊं॒ इतिं॑ । त्वा॒ । सम् । इ॒धी॒म॒हि॒ ॥१६

विऽअश्वः । त्वा । वसुऽविदम् । उक्षण्युः । अप्रीणात् । ऋषिः ।

महः । राये । तम् । ऊं इति । त्वा । सम् । इधीमहि ॥१६

“उक्षण्युः धनानां सेक्तारमात्मन इच्छन् यद्वा वृष्टिसेक्तारमिच्छन् “व्यश्वः “ऋषिः एतन्नामको मम पिता “वसुविदं वसूनां धनानां लम्भकं “त्वा त्वाम् “अप्रीणात् धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत् । तथा वयमपि “महः महते “राये धनाय “तमु तथाविधमेव “त्वा त्वां “समिधीमहि सम्यगाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ।।

उ॒शना॑ का॒व्यस्त्वा॒ नि होता॑रमसादयत् ।

आ॒य॒जिं त्वा॒ मनं॑वे जा॒तवें॑दसं ॥१७

उ॒शना॑ । का॒व्यः । त्वा॒ । नि । होता॑रम् । अ॒सा॒द॒य॒त् ।

आ॒ऽय॒जिम् । त्वा॒ । मनं॑वे । जा॒तऽवें॑दसम् ॥१७

उशना । काव्यः । त्वा । नि । होतारम् । असादयत् ।

आऽयजिम् । त्वा । मनवे । जातऽवेदसम् ॥१७

हे अग्ने “काव्यः कविपुत्रः "उशना एतन्नामक ऋषिः “मनवे राज्ञे । तस्य गृह इत्यर्थः । "आयजिम् आभिमुख्येन यष्टारं “जातवेदसं जातप्रज्ञं “त्वा त्वाम् । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः । त्वमेव “होतारं होमनिष्पादकं “नि “असादयत् नितरामुपावेशयत् ।। विश्व हि त्वां सजोषसो देवासो दूतमक्रत । श्रुष्टी दैव प्रथमो यज्ञियौ भुवः॥१८॥

विश्वे॒ हि त्वां॑ स॒जोषं॑सो दे॒वासो॑ दू॒तमक्रं॑त ।

श्रु॒ष्टी दें॑व प्रथ॒मो य॒ज्ञियो॑ भुवः ॥१८

विश्वे॑ । हि । त्वा॒ । स॒ऽजोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तम् । अक्र॑त ।

श्रु॒ष्टी । दे॒व॒ । प्र॒थ॒मः । य॒ज्ञियः॑ । भु॒वः॒ ॥१८

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । देवासः । दूतम् । अक्रत ।

श्रुष्टी । देव । प्रथमः । यज्ञियः । भुवः ॥१८

हे अग्ने "विश्वे सर्वे "देवासः देवाः "सजोषसः संगताः सन्तः अस्माकं हवींष्यानयतीति विचार्य "त्वा। हिरवधारणे । त्वामेव "दूतं हविषां वोढारं दूतम् "अक्रत अकार्षुः । ततः "देव द्योतमान हे अग्ने "प्रथमः देवानां मुख्यभूतस्त्वं "श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रं "यज्ञियः देवानां हविर्दातृत्वेन यज्ञार्हः "भुवः भूयाः ।।

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वीत॒ मर्त्यः॑ ।

पा॒व॒कं कृ॒ष्णव॑र्तनिं॒ विहा॑यसं ॥१९

इ॒मम् । घ॒ । वी॒रः । अ॒मृत॑म् । दू॒तम् । कृ॒ण्वी॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

पा॒व॒कम् । कृ॒ष्णऽव॑र्तनिम् । विऽहा॑यसम् ॥१९

इमम् । घ । वीरः । अमृतम् । दूतम् । कृण्वीत । मर्त्यः ।

पावकम् । कृष्णऽवर्तनिम् । विऽहायसम् ॥१९

अनया यजमानश्चाग्निं देवानां दूतमकार्षीदित्याह। "वीरः कर्मणि समर्थः "मर्त्यः मनुष्यो यजमानः "अमृतं मरणधर्मरहितं "पावकं पापानां शोधकं "कृष्णवर्तनिम्। वर्तनिर्मार्गः । कृष्णमार्गं "विहायसम् । विहाया इति महन्नाम। गुणैस्तेजोऽधिकत्वेन वा महान्तम् "इमं "घ इममेवाग्निं "दूतं देवानां वोढृत्वेन दूतं "कृण्वीत अकार्षीत् ।।

तं हु॑वेम य॒तस्रु॑चः सु॒भासं॑ शु॒क्रशो॑चिषं ।

वि॒शाम॒ग्निम॒जरं॑ प्र॒त्नमीड्यं॑ ॥२०

तम् । हु॒वे॒म॒ । य॒तऽस्रु॑चः । सु॒ऽभास॑म् । शु॒क्रऽशो॑चिषम् ।

वि॒शाम् । अ॒ग्निम् । अ॒जर॑म् । प्र॒त्नम् । ईड्य॑म् ॥२०

तम् । हुवेम । यतऽस्रुचः । सुऽभासम् । शुक्रऽशोचिषम् ।

विशाम् । अग्निम् । अजरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् ॥२०

“यतस्रुचः गृहीतस्रुचो यद्वा तत्तत्स्थानेषु नियमितस्रुचो वयं "सुभासं शोभनदीप्तिं “शुक्रशोचिषं दीपनशीलतेजस्कं “विशां स्वामिनम् । यद्वा । विशाम् “ईड्यम् इत्यन्वयः । मनुष्याणां स्तोतव्यम् “अजरं जरारहितं “प्रत्नं पुरातनं “तं तथाविधम् “अग्निं “हुवेम स्तोत्रशस्त्रादिभिराह्वयामः ।। ॥ १२ ॥

यो अ॑स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं॒ मर्तोऽवि॑धत् ।

भूरि॒ पोषं॒ स ध॑त्ते वी॒रव॒द्यशः॑ ॥२१

यः । अ॒स्मै॒ । ह॒व्यदा॑तिऽभिः । आऽहु॑तिम् । मर्तः॑ । अवि॑धत् ।

भूरि॑ । पोष॑म् । सः । ध॒त्ते॒ । वी॒रऽव॑त् । यशः॑ ॥२१

यः । अस्मै । हव्यदातिऽभिः । आऽहुतिम् । मर्तः । अविधत् ।

भूरि । पोषम् । सः । धत्ते । वीरऽवत् । यशः ॥२१

“यः “मर्तः मनुष्यः “हव्यदातिभिः हविर्दातृभिर्ऋत्विग्भिः “अस्मै अग्नये “आहुतिम् "अविधत् विदधाति “सः मनुष्यः “भूरि बहु "पोषं धनादिभिः पोषणम् “वीरवत् पुत्रपौत्रादियुक्तं यशः कीर्तिं च “धत्ते धारयति । तस्मै धनादीनि प्रयच्छतीत्यर्थः ।।

प्र॒थ॒मं जा॒तवे॑दसम॒ग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्व्यं ।

प्रति॒ स्रुगे॑ति॒ नम॑सा ह॒विष्म॑ती ॥२२

प्र॒थ॒मम् । जा॒तऽवे॑दसम् । अ॒ग्निम् । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्व्यम् ।

प्रति॑ । स्रुक् । ए॒ति॒ । नम॑सा । ह॒विष्म॑ती ॥२२

प्रथमम् । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्व्यम् ।

प्रति । स्रुक् । एति । नमसा । हविष्मती ॥२२

“प्रथमं देवानां प्रधानभूतं “जातवेदसं जातप्रज्ञं “पूर्व्यं पुरातनमेतादृशम् “अग्निं “यज्ञेषु अग्निष्टोमादियज्ञेषु “हविष्मती सोमादिहविर्युक्ता “स्रुक् "नमसा स्तोत्रेण नमस्कारेण वा सह “प्रति “ऐति अग्निं प्रति गच्छति ।।

आभि॑र्वि॒धेमा॒ग्नये॒ ज्येष्ठा॑भिर्व्यश्व॒वत् ।

मंहि॑ष्ठाभिर्म॒तिभिः॑ शु॒क्रशो॑चिषे ॥२३

आभिः॑ । वि॒धे॒म॒ । अ॒ग्नये॑ । ज्येष्ठा॑भिः । व्य॒श्व॒ऽवत् ।

मंहिंष्ठाभिः । म॒तिऽभिः॑ । शु॒क्रऽशों॑चिषे ॥२३

आभिः । विधेम । अग्नये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्वऽवत् ।

मंहिष्ठाभिः । मतिऽभिः । शुक्रऽशोचिषे ॥२३

विश्वमनोनामका वयं “ज्येष्ठाभिः प्रशस्यतमाभिः “मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिः “आभिः सूक्तरूपाभिः स्तुतिभिः “शुक्रशोचिषे ज्वलत्तेजसे “अग्नये “विधेम परिचरेम । कथमिव । “व्यश्ववत् । यथा व्यश्वोऽस्माकं पिता अग्निं स्तुतिभिः पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

नू॒नमं॑र्च॒ विहा॑यसे॒ स्तोमें॑भिः स्थूरयूप॒वत् ।

ऋषें वैयश्व॒ दम्या॑या॒ग्नयें ॥२४

नू॒नम् । अ॒र्च॒ । वि॒ऽहा॑यसे । स्तोमें॑भिः । स्थू॒र॒यू॒प॒ऽवत् ।

ऋषें । वै॒य॒श्व॒ । दम्या॑य । अ॒ग्नयें ॥२४

नूनम् । अर्च । विऽहायसे । स्तोमेभिः । स्थूरयूपऽवत् ।

ऋषे । वैयश्व । दम्याय । अग्नये ॥२४

“वैयश्व व्यश्वस्य पुत्र हे विश्वमनोनामक “ऋषे “विहायसे महते “दम्याय दमे गृहेऽरणीभिः मथ्यमानत्वेन भवाय । यद्वा । यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय । “अग्नये “नूनं संप्रति “स्तोमेभिः त्रिवृत्पञ्चदशादिलक्षणैः स्तोमैः "अर्च स्तुहि । तत्र दृष्टान्तः । स्थूरयूपवत् । यथा स्थूरयूपो नामर्षिरेनमग्निमानर्च तद्वदर्चेत्यर्थः ।।

अतिं॑थिं॒ मानु॑षाणां सू॒नुं वन॒स्पती॑नां ।

विप्रा॑ अ॒ग्निमव॑से प्र॒त्नमीं॑ळते ॥२५

अतिं॑थिम् । मानु॑षाणाम् । सू॒नुम् । वन॒स्पती॑नाम् ।

विप्राः॑ । अ॒ग्निम् । अव॑से । प्र॒त्नम् । ई॒ळ॒ते॒ ॥२५

अतिथिम् । मानुषाणाम् । सूनुम् । वनस्पतीनाम् ।

विप्राः । अग्निम् । अवसे । प्रत्नम् । ईळते ॥२५

“विप्राः मेधाविनो यजमानाः “मानुषाणां मनुष्याणाम् “अतिथिम् अतिथिवत्पूज्यं “वनस्पतीनां “सूनुं वनस्पतिरूपाभिररणीभिर्जायमानत्वेन तेषां सूनुं “प्रत्नं पुरातनमेवंविधम् “अग्निमवसे कर्मरक्षणाय “ईळते स्तुतिभिः स्तुवन्ति ॥ ॥

१३ ॥

म॒हो विश्वाँ॑ अ॒भि ष॒तो॒३॑ऽभि ह॒व्यानि॒ मानु॑षा ।

अग्ने॒ नि ष॑त्सि॒ नम॒साधि॑ ब॒र्हिषि॑ ॥२६

म॒हः । विश्वा॑न् । अ॒भि । स॒तः । अ॒भि । ह॒व्यानि॑ । मानु॑षा ।

अग्ने॑ । नि । स॒त्सि॒ । नम॑सा । अधि॑ । ब॒र्हिषि॑ ॥२६

महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । हव्यानि । मानुषा ।

अग्ने । नि । सत्सि । नमसा । अधि । बर्हिषि ॥२६

हे “अग्ने “महः कर्मकर्तृत्वेन महतः “विश्वान् सर्वान् “सतः स्तोत्रकरणार्थं वर्तमानान् स्तोतॄन् “अभि अभितस्त्वं “नमसा स्तुत्यतया “बर्हिषि “अधि “नि “षत्सि निषीद। तथा “मानुषा मनुष्यसंबन्धीनि “हव्यानि हवींषि “अभि अभितस्तानि स्वीकर्तुं निषीद ।।

वं॑स्वा॑ नो॒ वार्या॑ पु॒रु वंस्व॑ रा॒यः पु॑रु॒स्पृहः॑ ।

सु॒वीर्य॑स्य प्र॒जाव॑तो॒ यश॑स्वतः ॥२७

वंस्व॑ । न॒ः । वार्या॑ । पु॒रु । वंस्व॑ । रा॒यः । पु॒रु॒ऽस्पृहः॑ ।

सु॒ऽवीर्य॑स्य । प्र॒जाऽव॑तः । यश॑स्वतः ॥२७

वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुऽस्पृहः ।

सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः । यशस्वतः ॥२७

हे अग्ने "वार्या वार्याणि वरणीयानि “पुरु पुरूणि बहूनि गवादीनि "नः अस्मभ्यं “वंस्व प्रयच्छ । तथा “पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीयं “रायः धनम्। किंविशिष्टम् । “सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं "प्रजावतः पुत्रपौत्रादिसहितं “यशस्वतः कीर्तिमच्च धनं नोऽस्मभ्यं "वंस्व प्रयच्छ ।

त्वं व॑रो सु॒षाम्णेऽग्ने॒ जना॑य चोदय ।

सदा॑ वसो रा॒तिं य॑विष्ठ॒ शश्व॑ते ॥२८

त्वम् । व॒रो॒ इति॑ । सु॒ऽसाम्ने॑ । अग्ने॑ । जना॑य । चो॒द॒य॒ ।

सदा॑ । व॒सो॒ इति॑ । रा॒तिम् । य॒वि॒ष्ठ॒ । शश्व॑ते ॥२८

त्वम् । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय ।

सदा । वसो इति । रातिम् । यविष्ठ । शश्वते ॥२८

“वरो सर्वैर्वरणीय “वसो शत्रूणां वासयितः “यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे “अग्ने “त्वं “सुषाम्णे सुसाम्ने। सुषामादित्वात् षत्वम् । त्वत्प्रसादाच्छोभनसामवते “शश्वते बहवे "जनाय प्रादुर्भूताय स्तोतॄणां “सदा सर्वदा “रातिं धनादिकं “चोदय प्रेरय ॥

त्वं हि सु॑प्र॒तूरसि॒ त्वं नो॒ गोम॑ती॒रिषः॑ ।

म॒हो रा॒यः सा॒तिम॑ग्ने॒ अपा॑ वृधि ॥२९

त्वम् । हि । सु॒ऽप्र॒तूः । असि॑ । त्वम् । न॒ः । गोऽम॑तीः । इषः॑ ।

म॒हः । रा॒यः । सा॒तिम् । अ॒ग्ने॒ । अप॑ । वृ॒धि॒ ॥२९

त्वम् । हि । सुऽप्रतूः । असि । त्वम् । नः । गोऽमतीः । इषः ।

महः । रायः । सातिम् । अग्ने । अप । वृधि ॥२९

हे “अग्ने “त्वम् । हिरवधारणे । त्वमेव “सुप्रतूः स्तोतॄणां धनादिकं सुष्ठु प्रदाता “असि प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव “गोमतीः पश्वादियुक्तानि इषः अन्नानि “महः महतः “रायः धनस्य मध्ये “सातिं देयं धनं च “नः स्तोतॄणामस्माकम् “अपा "वृधि अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अग्ने॒ त्वं य॒शा अ॒स्या मि॒त्रावरु॑णा वह ।

ऋ॒तावा॑ना स॒म्राजा॑ पू॒तद॑क्षसा ॥३०

अग्ने॑ । त्वम् । य॒शाः । अ॒सि॒ । आ । मि॒त्रावरु॑णा । व॒ह॒ ।

ऋ॒तऽवा॑ना । स॒म्ऽराजा॑ । पू॒तऽद॑क्षसा ॥३०

अग्ने । त्वम् । यशाः । असि । आ । मित्रावरुणा । वह ।

ऋतऽवाना । सम्ऽराजा । पूतऽदक्षसा ॥३०

हे “अग्ने “त्वं "यशाः । लुप्तमत्वर्थीयः । देवानां मध्ये यशस्वी “असि भवसि । अत एव त्वम् “ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा “सम्राजा सम्राजौ सम्यग्राजमानौ “पूतदक्षसा पूतदक्षसौ । दक्ष इति बलनाम। शुद्धबलौ मित्रावरुणावस्मिन् कर्मणि “आ “वह आह्वय । प्रायेण कर्मणि अग्नेर्मित्रावरुणसहितत्वमस्तीति' सूचयति ॥ ॥ १४ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२३ सूक्तं ८.२४ सूक्तं ८.२५ →
विश्वमना वैयश्वः।

दे. इन्द्रः, २८- ३० वरुः सौषाम्णिः। उष्णिक्, ३० अनुष्टुप्।

सखाय आ शिषामहि ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे ।

स्तुष ऊ षु वो नृतमाय धृष्णवे ॥१॥

शवसा ह्यसि श्रुतो वृत्रहत्येन वृत्रहा ।

मघैर्मघोनो अति शूर दाशसि ॥२॥

स न स्तवान आ भर रयिं चित्रश्रवस्तमम् ।

निरेके चिद्यो हरिवो वसुर्ददिः ॥३॥

आ निरेकमुत प्रियमिन्द्र दर्षि जनानाम् ।

धृषता धृष्णो स्तवमान आ भर ॥४॥

न ते सव्यं न दक्षिणं हस्तं वरन्त आमुरः ।

न परिबाधो हरिवो गविष्टिषु ॥५॥

आ त्वा गोभिरिव व्रजं गीर्भिर्ऋणोम्यद्रिवः ।

आ स्मा कामं जरितुरा मनः पृण ॥६॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृत्रहन्तम ।

उग्र प्रणेतरधि षू वसो गहि ॥७॥

वयं ते अस्य वृत्रहन्विद्याम शूर नव्यसः ।

वसो स्पार्हस्य पुरुहूत राधसः ॥८॥

इन्द्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः ।

अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाशुषे ॥९॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे ।

दृळ्हश्चिद्दृह्य मघवन्मघत्तये ॥१०॥

नू अन्यत्रा चिदद्रिवस्त्वन्नो जग्मुराशसः ।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥

नह्यङ्ग नृतो त्वदन्यं विन्दामि राधसे ।

राये द्युम्नाय शवसे च गिर्वणः ॥१२॥

एन्दुमिन्द्राय सिञ्चत पिबाति सोम्यं मधु ।

प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृञ्चन्तमब्रवम् ।

नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्व्यस्य ॥१४॥

नह्यङ्ग पुरा चन जज्ञे वीरतरस्त्वत् ।

नकी राया नैवथा न भन्दना ॥१५॥

एदु मध्वो मदिन्तरं सिञ्च वाध्वर्यो अन्धसः ।

एवा हि वीर स्तवते सदावृधः ॥१६॥

इन्द्र स्थातर्हरीणां नकिष्टे पूर्व्यस्तुतिम् ।

उदानंश शवसा न भन्दना ॥१७॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि श्रवस्यवः ।

अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वावृधेन्यम् ॥१८॥

एतो न्विन्द्रं स्तवाम सखाय स्तोम्यं नरम् ।

कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥१९॥

अगोरुधाय गविषे द्युक्षाय दस्म्यं वचः ।

घृतात्स्वादीयो मधुनश्च वोचत ॥२०॥

यस्यामितानि वीर्या न राधः पर्येतवे ।

ज्योतिर्न विश्वमभ्यस्ति दक्षिणा ॥२१॥

स्तुहीन्द्रं व्यश्ववदनूर्मिं वाजिनं यमम् ।

अर्यो गयं मंहमानं वि दाशुषे ॥२२॥

एवा नूनमुप स्तुहि वैयश्व दशमं नवम् ।

सुविद्वांसं चर्कृत्यं चरणीनाम् ॥२३॥

वेत्था हि निरृतीनां वज्रहस्त परिवृजम् ।

अहरहः शुन्ध्युः परिपदामिव ॥२४॥

तदिन्द्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने ।

द्विता कुत्साय शिश्नथो नि चोदय ॥२५॥

तमु त्वा नूनमीमहे नव्यं दंसिष्ठ सन्यसे ।

स त्वं नो विश्वा अभिमातीः सक्षणिः ॥२६॥

य ऋक्षादंहसो मुचद्यो वार्यात्सप्त सिन्धुषु ।

वधर्दासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥२७॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आवहो रयिम् ।

व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥२८॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वाँ एतु सोमिनः ।

स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥२९॥

यत्त्वा पृच्छादीजानः कुहया कुहयाकृते ।

एषो अपश्रितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥३०॥

सायणभाष्यम्

'सखाय आ शिषामहि' इति त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका सखायस्तृचोऽन्त्यः सौषाम्णस्य वरोर्दानस्तुतिरन्त्यानुष्टुप् ' इति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । ' औष्णिहं ह' इत्युक्तत्वादेतदादीनि त्रीणि सूक्तानि उष्णिक्छन्दस्कानि । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । अन्त्यासु तिसृषु सुषामाख्यस्य राज्ञः पुत्रस्य वरूनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तास्तद्देवताकाः । महाव्रते निष्केवल्ये औष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके शौनकेन सूत्र्यते – 'सखाय आ शिषामहि य एक इद्विदयते' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति । दशमेऽहनि मरुस्वतीयशस्त्रे 'सखायः इति तिस्र ऋचः । सूत्र्यते च – 'सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहः' (आश्व.श्रौ. ८.१२) इति ॥

सखा॑य॒ आ शिं॑षामहि॒ ब्रह्मेन्द्रा॑य व॒ज्रिणें॑ ।

स्तु॒ष ऊ॒ षु वो॒ नृत॑माय धृ॒ष्णवें॑ ॥१

सखा॑यः । आ । शि॒षा॒म॒हि॒ । ब्रह्म॑ । इन्द्रा॑य । व॒ज्रिणें॑ ।

स्तु॒षे । ऊं॒ इतिं॑ । सु । व॒ः । नृऽत॑माय । धृ॒ष्णवें॑ ॥१

सखायः । आ । शिषामहि । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे ।

स्तुषे । ऊं इति । सु । वः । नृऽतमाय । धृष्णवे ॥१

"सखायः मित्रभूता हे ऋत्विजः "वज्रिणे वज्रहस्ताय "इन्द्राय "ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् "आ "शिषामहि वयम् आशास्मः'। शासु अनुशिष्टौ'। लुङि च्लेरादेशः । इत्वषत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदम्। तत्र "वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय "नृतमाय सर्वेषां नेतृतमाय यद्वा संग्रामेष्वायुधादीनां नेतृतमाय "धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा इन्द्रायाहमेव "सु सुष्ठु "स्तुषे स्तौमि ॥

शव॑सा॒ ह्यसिं॑ श्रु॒तो वृं॑त्र॒हत्यें॑न वृत्र॒हा ।

म॒घैर्म॒घोनो॒ अतिं॑ शूर दाशसि ॥२

शव॑सा । हि । असिं॑ । श्रु॒तः । वृ॒त्र॒ऽहत्यें॑न । वृ॒त्र॒ऽहा ।

म॒घैः । म॒घोनः॑ । अतिं॑ । शू॒र॒ । दा॒श॒सि॒ ॥२

शवसा । हि । असि । श्रुतः । वृत्रऽहत्येन । वृत्रऽहा ।

मघैः । मघोनः । अति । शूर । दाशसि ॥२

हे इन्द्र त्वं "शवसा बलेन "श्रुतः प्रसिद्धः "असि भवसि । "हि प्रसिद्धौ । तदेवाह । "वृत्रहत्येन वृत्रासुरहननेन "वृत्रहा वृत्रहेति प्रसिद्धो भवसि । "शूर शौर्यवन् हे इन्द्र "मघोनः मघवतो धनवतः पुरुषात् "मघैः त्वदीयैर्धनैः "अति अतिक्रम्य "दाशसि स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि ।

स नुः स्तवा॑नु आ भ॑र रुयिं चि॒त्रश्र॑वस्तमम् ।

नि॒रे॒के चि॒द्यो ह॑रिवो॒ वसु॑र्दुदिः ॥३

सः । नः॒ । स्तवा॑नः । आ । भ॒र॒ । र॒यिम् । चि॒त्रश्र॑वःऽतमम् ।

नि॒रे॒के । चि॒त् । यः । ह॒रि॒ऽवः॒ । वसुः॑ । द॒दिः ॥३

सः । नः । स्तवानः । आ । भर । रयिम् । चित्रश्रवःऽतमम् ।

निरेके । चित् । यः । हरिऽवः । वसुः । ददिः ॥३

हे इन्द्र “सः तथाविधस्त्वं “स्तवानः अस्माभिः स्तूयमानः सन् “चित्रश्रवस्तमम् अतिशयेन नानाविधान्नोपेतं “रयिं पुत्रं धनं वा “नः अस्मभ्यम् “आ “भर संपादय। देहीत्यर्थः । "हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे इन्द्र “यः त्वं “निरेके “चित् निर्गमन एव “वसुः शत्रूणां वासयिता भवसि । तवायुधनिर्गमनादेव शत्रवः पलायन्ते खलु । किंच त्वं “ददिः धनानां दाता भवसि ॥

आ निं॑रे॒कमु॒त प्रि॒यमिन्द्र॒ दर्षि॒ जना॑नाम् ।

धृ॒ष॒ता धृ॑ष्णो॒ स्तव॑मानु आ भ॑र ॥४

आ । नि॒रे॒कम् । उ॒त । प्रि॒यम् । इन्द्र॑ । दर्षि॑ । जना॑नाम् ।

धृ॒ष॒ता । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । स्तव॑मानः । आ । भ॒र॒ ॥४

आ । निरेकम् । उत । प्रियम् । इन्द्र । दर्षि । जनानाम् ।

धृषता । धृष्णो इति । स्तवमानः । आ । भर ॥४

हे “इन्द्र “उत अपि च “प्रियं प्रीणनात् प्रियतमं “निरेकम् । निरेकं धनं भवति विरेचनान्निर्गमनाद्वेति । तद्धनं जनानां स्तोतॄणामस्माकम् “आ “दर्षि आविदारय विवृतं कुरु । 'दॄ विदारणे' । छान्दसो विकरणस्य लुक् । विवृत्य च “धृष्णो धर्षणशील हे इन्द्र “स्तवमानः स्तोतृभिरस्माभिः स्तूयमानः सन् “धृषता धृष्टेन मनसा सह “आ “भर तद्धनमस्मभ्यं देहि ।।

न ते॑ स॒व्यं न दक्षि॑णं॒ हस्तं॑ वरन्त आ॒मुरः॑ ।

न प॑रि॒बाधो॑ हरिवो॒ गवि॑ष्टिषु ॥५

न । ते॒ । स॒व्यम् । न । दक्षि॑णम् । हस्त॑म् । व॒र॒न्ते॒ । आ॒ऽमुरः॑ ।

न । प॒रि॒ऽबाधः॑ । ह॒रि॒ऽवः॒ । गोऽइ॑ष्टिषु ॥५

न । ते । सव्यम् । न । दक्षिणम् । हस्तम् । वरन्ते । आऽमुरः ।

न । परिऽबाधः । हरिऽवः । गोऽइष्टिषु ॥५

हे “हरिवः अश्ववन्निन्द्र “आमुरः संग्राम आभिमुख्येन कर्तारः प्रतियोद्धारः “गविष्टिषु पणिभिरपहृतानामङ्गिरसां गवामन्वेषणेषु “ते तव “सव्यं “हस्तं “न “वरन्ते न निवारयन्ति । तेषामायुधादिभिर्न निवार्यत इत्यर्थः । तथा “दक्षिणं हस्तं च “न निवारयन्ति । किंच "परिबाधः परितो बाधमाना वृत्रादयोऽसुराश्च तव सव्यदक्षिणहस्तौ “न निवारयन्ति । संग्रामेषु त्वया सर्वे शत्रवश्छिन्नहस्ताः सर्वतो गच्छन्तु । त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ त्वा॒ गोभिं॑रिव व्र॒जं गी॒र्भिर्ऋ॑णोम्यद्रिवः ।

आ स्मा॒ कामं॑ जरि॒तुरा मनः॑ पृण ॥६

आ । त्वा॒ । गोभिः॑ऽइव । व्र॒जम् । गी॒ःऽभिः । ऋ॒णो॒मि॒ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

आ । स्म॒ । काम॑म् । ज॒रि॒तुः । आ । मनः॑ । पृ॒ण॒ ॥६

आ । त्वा । गोभिःऽइव । व्रजम् । गीःऽभिः । ऋणोमि । अद्रिऽवः ।

आ । स्म । कामम् । जरितुः । आ । मनः । पृण ॥६

हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र “गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः “त्वा त्वाम् “आ “ऋणोमि प्राप्नोमि । 'ऋणु गतौ । तनादिः । तत्र दृष्टान्तः । “गोभिरिव । यथा गोपालो गोभिः “व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां स्तुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः । ततस्त्वं “जरितुः स्तोतुर्मम “कामं धनादिविषयम् "आ “पृण आपूरय । तथा "मनः मदीयं मानसं धनादिप्रदानेनापूरय ॥

विश्वा॑नि वि॒श्वम॑नसो धि॒या नो॑ वृत्रहन्तम ।

उग्र॑ प्रणेत॒रधि॒ षू व॑सो गहि ॥७

विश्वा॑नि । वि॒श्वऽम॑नसः । धि॒या । न॒ः । वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒ ।

उग्र॑ । प्र॒ने॒त॒रिति॑ प्रऽनेतः । अधि॑ । सु । व॒सो॒ इति॑ । ग॒हि॒ ॥७

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृत्रहन्ऽतम ।

उग्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । अधि । सु । वसो इति । गहि ॥७

हे “वृत्रहन्तम अतिशयेन वृत्रासुरस्योपद्रवाणां वा हन्तः । 'नाद्धस्य' इति तमपो नुडागमः । कीदृश । “उग्र उद्गूर्णबल “प्रणेतः स्तोतॄणां प्रकर्षेण धनादेर्नेतः । नामन्त्रिते' इत्युग्रेत्यस्य अविद्यमानवद्भावप्रतिषेधः । तथाविध “वसो शत्रूणां वासयितरिन्द्र “नः । पूजायां बहुवचनम् । “विश्वमनसः एतन्नाम्नो मम “विश्वानि सर्वाणि स्तोत्राणि कर्माणि वा “धिया मनसा “सु सुष्ठु “अधि “गहि

अधिगच्छ । स्तुत्यतया यष्टव्यतया वा मनोवेगेन गच्छेत्यर्थः । गमेर्लोटि छान्दसः शपो लुक् । हेर्ङिद्भावात् ‘अनुदात्तोपदेश' इत्यनुनासिकलोपः ।।

व॒यं ते॑ अ॒स्य वृ॑त्रहन्वि॒द्याम॑ शूर॒ नव्य॑सः ।

वसोः॑ स्पा॒र्हस्य॑ पुरुहूत॒ राध॑सः ॥८

व॒यम् । ते॒ । अ॒स्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । वि॒द्याम॑ । शू॒र॒ । नव्य॑सः ।

वसोः॑ । स्पा॒र्हस्य॑ । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । राध॑सः ॥८

वयम् । ते । अस्य । वृत्रऽहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः ।

वसोः । स्पार्हस्य । पुरुऽहूत । राधसः ॥८

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तः “शूर बलवन् “पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराह्वातव्येन्द्र “नव्यसः नवीयसः । ईषसुन ईकारलोपश्छान्दसः। नवतरं “स्पार्हस्य स्पृहणीयं “राधसः। 'राध साध संसिद्धौ'। शर्मादिः संसाधकं “ते त्वदीयम् “अस्य “वसोः । ‘ क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति वसोः संप्रदानसंज्ञा । ‘ चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि' इति वसोः षष्ठी । त्वदीयमिदं परिदृश्यमानं धनं “वयं “विद्याम लभेमहि । ‘ विद्लृ लाभे'। आदादिकः । छान्दसो विकरणस्य लुक् ॥

इन्द्र॒ यथा॒ ह्यस्ति॒ तेऽप॑रीतं नृतो॒ शवः॑ ।

अमृ॑क्ता रा॒तिः पु॑रुहूत दा॒शुषे॑ ॥९

इन्द्र॑ । यथा॑ । हि । अस्ति॑ । ते॒ । अप॑रिऽइतम् । नृ॒तो॒ इति॑ । शवः॑ ।

अमृ॑क्ता । रा॒तिः । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । दा॒शुषे॑ ॥९

इन्द्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतम् । नृतो इति । शवः ।

अमृक्ता । रातिः । पुरुऽहूत । दाशुषे ॥९

हे "नृतो सर्वस्यान्तर्यामितया नर्तयितः “इन्द्र “ते त्वदीयं “शवः बलं "यथा "अपरीतम् “अस्ति शत्रुभिरपरिगतमव्याप्तं भवति । “हि प्रसिद्धौ । तथा हे “पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराहूतेन्द्र “दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय “रातिः धनादिदानम् “अमृक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । त्वत्तो लब्धं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसन्ति । यथा त्वदीयबलस्य रक्षक एवं तस्य धनस्यापि रक्षक इत्यर्थः ।।

आ वृ॑षस्व महामह म॒हे नृ॑तम॒ राध॑से ।

दृ॒ळ्हश्चि॑द्दृह्य मघवन्म॒घत्त॑ये ॥१०

आ । वृ॒ष॒स्व॒ । म॒हा॒ऽम॒ह॒ । म॒हे । नृ॒ऽत॒म॒ । राध॑से ।

दृ॒ळ्हः । चि॒त् । दृ॒ह्य॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । म॒घत्त॑ये ॥१०

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृऽतम । राधसे ।

दृळ्हः । चित् । दृह्य । मघऽवन् । मघत्तये ॥१०

हे “महामह अतिशयेन सर्वैः पूजनीय “नृतम नेतृतमेन्द्र “महे महते "राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थम् “आ “वृषस्व स्वोदरमासिञ्च। सोमं पिबेत्यर्थः । हे “मघवन् धनवन्निन्द्र सोमपानेन मत्तः सन् “दृळ्हश्चित् दृढानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि “मघत्तये मघानां धनानां लाभाय “दृह्य जिघांस । विदारयेत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

नू अ॒न्यत्रा॑ चिदद्रिव॒स्त्वन्नो॑ जग्मुरा॒शसः॑ ।

मघ॑वञ्छ॒ग्धि तव॒ तन्न॑ ऊ॒तिभिः॑ ॥११

नु । अ॒न्यत्र॑ । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । त्वत् । न॒ः । ज॒ग्मु॒ः । आ॒ऽशसः॑ ।

मघ॑ऽवन् । श॒ग्धि । तव॑ । तत् । न॒ः । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥११

नु । अन्यत्र । चित् । अद्रिऽवः । त्वत् । नः । जग्मुः । आऽशसः ।

मघऽवन् । शग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११

हे “अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र त्वं धनवान् दाता चेत्यपरिज्ञाय “नः अस्मदीयानि “आशसः आशंसनानि अभिलाषाः “त्वत् त्वत्तः “अन्यत्र देवादौ “नू “चित् पुरा “जग्मुः अगच्छन् । तत्र फलं नालभन्त । इदानीं त्वं धनवान् दानशील इत्यस्माभिर्ज्ञातम् । अत एव हे “मघवन् धनवन्निन्द्र “तव त्वदीयं “तत् शत्रुपुरविदारणलब्धं धनम् "ऊतिभिः त्वद्रक्षणैः “नः अस्मभ्यं "शग्धि देहि । शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतेर्लोटि छान्दसो विकरणस्य लुक् ।।

न॒ह्य१॒॑ङ्ग नृ॑तो॒ त्वद॒न्यं वि॒न्दामि॒ राध॑से ।

रा॒ये द्यु॒म्नाय॒ शव॑से च गिर्वणः ॥१२

न॒हि । अ॒ङ्ग । नृ॒तो॒ इति॑ । त्वत् । अ॒न्यम् । वि॒न्दामि॑ । राध॑से ।

रा॒ये । द्यु॒म्नाय॑ । शव॑से । च॒ । गि॒र्व॒ण॒ः ॥१२

नहि । अङ्ग । नृतो इति । त्वत् । अन्यम् । विन्दामि । राधसे ।

राये । द्युम्नाय । शवसे । च । गिर्वणः ॥१२

हे “नृतो नर्तयितः “गिर्वणः गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेन्द्र “राधसे बलसंसाधकायान्नाय "राये धनाय “द्युम्नाय द्योतमानाय यशसे “शवसे वर्धकाय बलाय “च “त्वत् त्वत्तः “अन्यं “नहि "विन्दामि न लभे । “अङ्ग प्रसिद्धौ ॥

एन्दुमिन्द्राय सिञ्चत पिबाति सोम्यं मधु ।

प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३

आ । इन्दुम् । इन्द्राय । सिञ्चत । पिबाति । सोम्यम् । मधु ।

प्र । राधसा । चोदयाते । महिऽत्वना ॥१३

आ । इन्दुम् । इन्द्राय । सिञ्चत । पिबाति । सोम्यम् । मधु ।

प्र । राधसा । चोदयाते । महिऽत्वना ॥१३

हे ऋत्विजः “इन्दुं स्यन्दनशीलं सोममिन्द्रार्थम् “आ “सिञ्चत आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत । अभिषुणुतेत्यर्थः । ततः “सोम्यं सोममयं “मधु मकरं सोमरसं “पिबाति पिबतु । पीत्वा च स इन्द्रः “महित्वना स्वमहत्त्वेनैव "राधसा अन्नेन सह धनादिकं स्तोतृभ्यः “प्र “चोदयाते प्रकर्षेण चोदयति । यद्वा । यजमानो महित्वना । इन्द्राय प्रदीयमानत्वादस्य महत्व्“म् । महत्त्वयुक्तेन राधसा अन्नेन सह स्तोतॄन् प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्दत्तेति स्तोतॄन् प्रेरयतीत्यर्थः ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृञ्चन्तमब्रवम् ।

नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्व्यस्य ॥१४

उपो इति । हरीणाम् । पतिम् । दक्षम् । पृञ्चन्तम् । अब्रवम् ।

नूनम् । श्रुधि । स्तुवतः । अश्व्यस्य ॥१४

उपो इति । हरीणाम् । पतिम् । दक्षम् । पृञ्चन्तम् । अब्रवम् ।

नूनम् । श्रुधि । स्तुवतः । अश्व्यस्य ॥१४

“हरीणां हरितवर्णानामश्वानां “पतिं पालयितारं “दक्ष वर्धकं स्वबलं “पृञ्चन्तम् । ‘पृची संपर्के '। मरुत्सु योजयन्तम् । यद्वा। शत्रुषु स्वबलमायुधादिभिः संपर्चयन्तम् । एतादृशमिन्द्रं त्वाम् “उपो "अब्रवम् । विश्वमना अहं स्तोत्रं करवाणि । “अश्व्यस्य । व्यश्वो नामर्षिरश्वशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य “स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो मम संबन्धिनीं त्वद्विषयां स्तुतिं “नूनं संप्रति "श्रुधि शृणु ॥

नह्य१ङ्ग पुरा चन जज्ञे वीरतरस्त्वत् ।

नकी राया नैवथा न भन्दना ॥१५

न॒हि । अ॒ङ्ग । पु॒रा । च॒न । ज॒ज्ञे । वी॒रऽत॑रः । त्वत् ।

नकिः॑ । रा॒या । न । ए॒वऽथा॑ । न । भ॒न्दना॑ ॥१५

नहि । अङ्ग । पुरा । चन । जज्ञे । वीरऽतरः । त्वत् ।

नकिः । राया । न । एवऽथा । न । भन्दना ॥१५

हे इन्द्र "त्वत् त्वत्तः "पुरा पूर्वं "वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चित् "नहि "जज्ञे जातः खलु । "अङ्ग प्रसिद्धौ। त्वमेव सामर्थ्यवान् जात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि "राया धनेन समर्थः "नकिः न कश्चिदस्ति । तथा "एवथा शत्रुपुराणि संग्रामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिकः "न जातः । यद्वा । एवथा। अव रक्षणादिषु । अकारस्यैकारछान्दसः । औणादिकोऽथप्रत्ययः । शरणागतानां स्तोतॄणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच "भन्दना । भन्दतिः स्तुतिकर्मा । स्तुत्या च त्वदधिकः "न जातः । धनवान् रक्षकः स्तुत्यश्च त्वत्तोऽन्यो न जज्ञ इति ॥ ॥ १७ ॥

'एदु मध्वः' इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रित च -' एदु मध्वो मदिन्तरमेतो न्विन्द्रं स्तवाम सखायः' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

एदु॒ मध्वो॑ म॒दिन्त॑रं सि॒ञ्च वा॑ध्वर्यो॒ अन्ध॑सः ।

ए॒वा हि वी॒रः स्तव॑ते स॒दावृ॑धः ॥१६

आ । इत् । ऊं॒ इति॑ । मध्वः॑ । म॒दिन्ऽत॑रम् । सि॒ञ्च । वा॒ । अ॒ध्व॒र्यो॒ इति॑ । अन्ध॑सः ।

ए॒व । हि । वी॒रः । स्तव॑ते । स॒दाऽवृ॑धः ॥१६

आ । इत् । ऊं इति । मध्वः । मदिन्ऽतरम् । सिञ्च । वा । अध्वर्यो इति । अन्धसः ।

एव । हि । वीरः । स्तवते । सदाऽवृधः ॥१६

हे "अध्वर्यो अध्वरस्य नेतर्ऋत्विक् "मध्वः मदकरस्य "अन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्य "मदिन्तरम् अत्यर्थं मादयितृतमं सोमरसमेव "आ "सिञ्च इन्द्रार्थमभिषुणु । "इदु इत्यवधारणे । "वीरः समर्थः "सदावृधः सर्वदा हविर्भिर्वर्धनीयः । यद्वा सर्वदा स्वबलस्य वर्धकोऽयम् "एव इन्द्रः "स्तवते "हि स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु । स्तुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादा सिञ्चेति समन्वयः ॥

इन्द्र॑ स्थातर्हरीणा॒ं नकि॑ष्टे पू॒र्व्यस्तु॑तिम् ।

उदा॑नंश॒ शव॑सा॒ न भ॒न्दना॑ ॥१७

इन्द्र॑ । स्था॒त॒ः । ह॒री॒णा॒म् । नकिः॑ । ते॒ । पू॒र्व्यऽस्तु॑तिम् ।

उत् । आ॒न॒ंश॒ । शव॑सा । न । भ॒न्दना॑ ॥१७

इन्द्र । स्थातः । हरीणाम् । नकिः । ते । पूर्व्यऽस्तुतिम् ।

उत् । आनंश । शवसा । न । भन्दना ॥१७

हे "हरीणां "स्थातः अश्वानामधिष्ठातः "इन्द्र "ते त्वदीयां "पूर्व्यस्तुतिं पूर्वैर्ऋषिभिः कृतां स्तुतिम्। उपलक्षणमेतत् । इदानींतनैः क्रियमाणामपि स्तुतिं "नकिः न कश्चित् "शवसा बलेन "उदानंश व्याप्नोति । 'अशू व्याप्तौ । लिटि 'अश्नोतेश्च' इति नुट् । छान्दसो मुम् । कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच "भन्दना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन स्तुत्या वा त्वदीयां स्तुतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो बलवान् धनी स्तुत्यो वान्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तं वो॒ वाजा॑नां॒ पति॒महू॑महि श्रव॒स्यवः॑ ।

अप्रा॑युभिर्य॒ज्ञेभि॑र्वावृ॒धेन्य॑म् ॥१८

तम् । व॒ः । वाजा॑नाम् । पति॑म् । अहू॑महि । श्र॒व॒स्यवः॑ ।

अप्रा॑युऽभिः । य॒ज्ञेभिः॑ । व॒वृ॒धेन्य॑म् ॥१८

तम् । वः । वाजानाम् । पतिम् । अहूमहि । श्रवस्यवः ।

अप्रायुऽभिः । यज्ञेभिः । ववृधेन्यम् ॥१८

"अप्रायुभिः कर्मसु अप्रमाद्यन्मनुष्ययुक्तैः । अथवा । अप्रमत्ता एकत्र स्थित्वैव कर्म कुर्वन्ति । कर्म प्रारभ्य नान्यं देशं गच्छन्तीत्यर्थः। एवंविधमनुष्ययुक्तैः "यज्ञेभिः यज्ञैः एतादृशमनुष्यैर्यज्ञैर्वा "वावृधेन्यं वर्धनीयं "वाजानाम् अन्नानां "पतिं स्वामिनं "वः यष्टृयष्टव्यसंबन्धेन युष्मदीयं "तं तादृशमिन्द्रं "श्रवस्यवः वयमन्नकामाः सन्तः "अहूमहि आह्वयामः । ह्वयतेर्लुङि 'बहुलं छन्दसि' इति संप्रसारणम् ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे 'एतो न्विन्द्रम्' इत्येतौ तृचौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च -- 'एतो न्विन्द्रं स्तवाम सखायः स्तुहीन्द्रं व्यश्ववत्' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ।।

एतो॒ न्विन्द्रं॒ स्तवा॑म॒ सखा॑य॒ः स्तोम्यं॒ नर॑म् ।

कृ॒ष्टीर्यो विश्वा॑ अ॒भ्यस्त्येक॒ इत् ॥१९

एतो॒ इति॑ । नु । इन्द्र॑म् । स्तवा॑म । सखा॑यः । स्तोम्य॑म् । नर॑म् ।

कृ॒ष्टीः । यः । विश्वाः॑ । अ॒भि । अस्ति॑ । एकः॑ । इत् ॥१९

एतो इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम । सखायः । स्तोम्यम् । नरम् ।

कृष्टीः । यः । विश्वाः । अभि । अस्ति । एकः । इत् ॥१९

हे “सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे ऋत्विजः “नु क्षिप्रम् “एतो आगच्छतैव । किमर्थं तदाह । “स्तोम्यं स्तोमार्हं “नरं सर्वस्य नेतारं तम् “इन्द्रं “स्तवाम स्तोत्रं करवाम । “यः इन्द्रः “एक “इत् एकोऽसहाय' एव सन् “विश्वाः सर्वाः “कृष्टीः शत्रुसेनाः “अभ्यस्ति अभिभवति । तं स्तवामेति शेषः ॥

अगोंरुधाय गविषें द्युक्षाय दस्म्यं वचः ।

घृतात्स्वादींयो मधुंनश्च वोचत ॥२०

अगोंऽरुधाय । गोऽइषें । द्युक्षायं । दस्म्यंम् । वचः ।

घृतात् । स्वादींयः । मधुंनः । च । वोचत ॥२०

अगोऽरुधाय । गोऽइषे । द्युक्षाय । दस्म्यम् । वचः ।

घृतात् । स्वादीयः । मधुनः । च । वोचत ॥२०

हे ऋत्विजः “अगोरुधाय । गाः स्तुती रुणद्धीति गोरुधः । न गोरुधोऽगोरुधः । ता न विनाशयत्यादरेण शृणोतीत्यर्थः। तादृशाय अत एव “गविषे स्तोत्राणीच्छते “द्युक्षाय दीप्यमानायेन्द्राय “दस्म्यं दर्शनीयं “घृतात् स्वादुतरादाज्यात् "मधुनश्च “स्वादीयः अतिशयेन स्वादुभूतं “वचः स्तोत्ररूपं वाक्यं “वोचत ब्रूत । ऋत्विग्भिः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान् भवतीति मदीयमिन्द्रविषयं वचो घृतान्मधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ते । तदाह भगवानाश्वलायनः - वच एव म इदं घृताच्च मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह' (आश्व. गृ. १. १. ५) इति ॥ ॥ १८ ॥

यस्यामिंतानि वीर्या३ न राधः पर्येतवे ।

ज्योतिर्न विश्वंमभ्यस्ति दक्षिंणा ॥२१

यस्यं । अमिंतानि । वीर्या । न । राधः । परिंऽएतवे ।

ज्योतिः । न । विश्वंम् । अभि । अस्तिं । दक्षिंणा ॥२१

यस्य । अमितानि । वीर्या । न । राधः । परिऽएतवे ।

ज्योतिः । न । विश्वम् । अभि । अस्ति । दक्षिणा ॥२१

“यस्य इन्द्रस्य “वीर्या वीर्याणि वृत्रहननादिलक्षणानि सामर्थ्यानि “अमितानि अस्य इयन्ति सामर्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवन्ति । यद्वा । ' मीङ् हिंसायाम्। छान्दसो ह्रस्वः । शत्रुभिरहिंसितानि भवन्ति । तथा यस्येन्द्रस्य “राधः धनं “पर्येतवे शत्रुभिः परिगन्तुं प्राप्तुं शक्यं “न भवति । अत एव “यस्य "दक्षिणा धनदानं “विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोतृजनमभिभवति । तत्र दृष्टान्तः । “ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरन्तरिक्षम् । यथान्तरिक्षं सर्वलोकं पिधाय तिष्ठति तद्वत् स्तोतृजनं धनदानेन पिधत्त इत्यर्थः ॥

स्तु॒हीन्द्रं॑ व्यश्व॒वदनू॑र्मिं वा॒जिनं॒ यमं॑म् ।

अ॒र्यो गयं॒ मंह॑मानं॒ वि दा॒शुषे॑ ॥२२

स्तु॒हि । इन्द्र॑म् । व्य॒श्व॒ऽवत् । अनू॑र्मिम् । वा॒जिन॑म् । यमं॑म् ।

अ॒र्यः । गय॑म् । मंह॑मानम् । वि । दा॒शुषे॑ ॥२२

स्तुहि । इन्द्रम् । व्यश्वऽवत् । अनूर्मिम् । वाजिनम् । यमम् ।

अर्यः । गयम् । मंहमानम् । वि । दाशुषे ॥२२

हे विश्वमनः “अनूर्मिम् । ऊर्मिर्हिंसाकर्मा । कैश्चिदप्यहिंस्यम् । अथ वा शत्रुभिरगन्तव्यम् अत एव “वाजिनं बलवन्तं "यमं स्तोतृभिः सुनियतमेतादृशम् “इन्द्रं “स्तुहि। स्तोत्रे दृष्टान्तः । “व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पिता इन्द्रमस्तौत् तद्वत् स्तुहीत्यर्थः । स्तुतश्चेत् "अर्यः स्वामी इन्द्रः “दाशुषे हविर्दतक्ते यजमानाय “मंहमानं पूज्यमानं “गयं धनम् । यद्वा । देवानां पूजायै गयं गृहम् । गृहमस्ति चेत् देवा हविर्भिः पूज्यन्ते । तादृशं गृहं वितरति । तस्मात् त्वं धनगृहलाभाय स्तुहीत्यर्थः ॥

ए॒वा नू॒नमुप॑ स्तुहि॒ वैय॑श्व दश॒मं नव॑म् ।

सुवि॑द्वांसं च॒र्कृत्यं॑ च॒रणी॑नाम् ॥२३

ए॒व । नू॒नम् । उप॑ । स्तु॒हि॒ । वैय॑श्व । द॒श॒मम् । नव॑म् ।

सुऽवि॑द्वांसम् । च॒र्कृत्य॑म् । च॒रणी॑नाम् ॥२३

एव । नूनम् । उप । स्तुहि । वैयश्व । दशमम् । नवम् ।

सुऽविद्वांसम् । चर्कृत्यम् । चरणीनाम् ॥२३

हे “वैयश्व व्यश्वस्य पुत्र विश्वमनः “चर्षणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां नवानां प्राणानां “दशमं दशसंख्यापूरकम् । तत्र मन्त्रः-’ नव वै पुरुषे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इन्द्रस्तेषां दशधा भवतीन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्' इति । एतादृशमत एव “नवं स्तुत्यं सुविद्वांसम् अन्तर्यामित्वात् सुष्ठु सर्वं जानन्तं “चर्कृत्यं भूयो भूयः कार्येषु सर्वैर्नमस्कर्तव्यमेवंविधमिन्द्रम् “एव "नूनम् इदानीम् “उप "स्तुहि समीपे स्तुहि ॥

वेत्था॒ हि निरृ॑तीनां॒ वज्र॑हस्त परि॒वृज॑म् ।

अह॑रहः शु॒न्ध्युः प॑रि॒पदा॑मिव ॥२४

वेत्थ॑ । हि । निःऽऋ॑तीनाम् । वज्र॑ऽहस्त । प॒रि॒ऽवृज॑म् ।

अहः॑ऽअहः । शु॒न्ध्युः । प॒रि॒पदा॑म्ऽइव ॥२४

वेत्थ । हि । निःऽऋतीनाम् । वज्रऽहस्त । परिऽवृजम् ।

अहःऽअहः । शुन्ध्युः । परिपदाम्ऽइव ॥२४

इदानीमृषिरिन्द्रं संबोध्याह । हे “वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तेन्द्र “निर्ऋतीनाम् उपद्रवकारिणां रक्षसां “परिवृजं परिवर्जनम् । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्थ जानीषे । तत्र दृष्टान्तः । “अहरहः “शुन्ध्युः । अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवन्तीति शोधनहेतुत्वात् शुन्ध्युरादित्यः । “परिपदामिव परितो यजमानानामिव । यद्वा। परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा वेत्ति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु । एवं त्वयीन्द्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुरादि त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥

तदि॒न्द्राव॒ आ भ॑र॒ येना॑ दंसिष्ठ॒ कृत्व॑ने ।

द्वि॒ता कुत्सा॑य शिश्नथो॒ नि चो॑दय ॥२५

तत् । इ॒न्द्र॒ । अवः॑ । आ । भ॒र॒ । येन॑ । दं॒सि॒ष्ठ॒ । कृत्व॑ने ।

द्वि॒ता । कुत्सा॑य । शि॒श्न॒थ॒ः । नि । चो॒द॒य॒ ॥२५

तत् । इन्द्र । अवः । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने ।

द्विता । कुत्साय । शिश्नथः । नि । चोदय ॥२५

हे इन्द्र “तत् “अवः तद्रक्षणमस्मभ्यम् “आ “भर । हे “दंसिष्ठ अत्यन्तं दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपक्षपयितरिन्द्र “कृत्वने कर्म कुर्वते यजमानाय तदर्थं “येन पालनमकृथाः तद्रक्षणम् आभिरेति समन्वयः । किंच ”कुत्साय कुत्सनामकाय राजर्षये “द्विता द्विधा द्विप्रकारेण “शिश्नथः त्वं शत्रूनवधीः । तस्मै द्वैधं पालनमकार्षीरित्यर्थः। तद्रक्षणमस्मभ्यं “नि “चोदय नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा कृत्वन इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं पूर्ववत् ॥ ॥ १९ ॥

तमु॑ त्वा नू॒नमी॑महे॒ नव्यं॑ दंसिष्ठ॒ सन्यं॑से ।

स त्वं नो॒ विश्वा॑ अ॒भिमा॑तीः स॒क्षणिः॑ ॥२६

तम् । ऊं॒ इति॑ । त्वा॒ । नू॒नम् । ई॒म॒हे॒ । नव्य॑म् । दं॒सि॒ष्ठ॒ । सन्यं॑से ।

सः । त्वम् । न॒ः । विश्वाः॑ । अ॒भिऽमा॑तीः । स॒क्षणिः॑ ॥२६

तम् । ऊं इति । त्वा । नूनम् । ईमहे । नव्यम् । दंसिष्ठ । सन्यसे ।

सः । त्वम् । नः । विश्वाः । अभिऽमातीः । सक्षणिः ॥२६

हे “दंसिष्ठ अतिशयेन दर्शनीयेन्द्र "नव्यं स्तोतृभिः स्तोतव्यं “तमु तादृशमेव “त्वा त्वां “नूनम् इदानीम् “ईमहे वयं याचामहे। किमर्थम्। “संन्यसे । “असु क्षेपणे '। भावे क्विप् । संन्यासार्थं याचामह इति शेषः। “सः तादृशः “त्वं “नः अस्माकं “विश्वाः सर्वाः “अभिमातीः शत्रुसेनाः “सक्षणिः । सहेः सनिप्रत्ययः । सहनशीलोऽभिभवनशीलो भवसि ।।

य ऋ॒क्षा॒दंह॑सो मु॒चद्यो वार्या॑त्स॒प्त सिन्धु॑षु ।

वध॑र्दा॒सस्य॑ तुविनृम्ण नीनमः ॥२७

यः । ऋ॒क्षा॑त् । अंह॑सः । मु॒चत् । यः । वा॒ । आर्या॑त् । स॒प्त । सिन्धु॑षु ।

वधः॑ । दा॒सस्य॑ । तु॒वि॒ऽनृ॒म्ण॒ । नी॒न॒मः॒ ॥२७

यः । ऋक्षात् । अंहसः । मुचत् । यः । वा । आर्यात् । सप्त । सिन्धुषु ।

वधः । दासस्य । तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥२७

पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । “यः इन्द्रः “ऋक्षात् । ऋन् मनुष्यान् क्षणोति । क्षणोतेरौणादिको डप्रत्ययः । तस्मात् रक्षसो जातात् “अंहसः पापरूपादुपद्रवात् "मुचत् मुञ्चति । राक्षस एनं न बाधते किं पुनस्तं हन्तीत्यर्थः । अपि च “यः इन्द्रः “सप्त “सिन्धुषु गङ्गाद्यासु नदीषु । यद्वा । सप्त सर्पणशीलासु सिन्धुषु । तत्कूलेष्वित्यर्थः । गङ्गायां घोष इतिवत् । तेषु वर्तमानानां स्तोतॄणाम् “आर्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ।' ऋ गतिप्रापणयोः '। आशीर्लिङि ‘गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः' (पा. सू. ७. ४. २९) इति गुणः । ‘बहुलं छन्दसि' इति लिङयप्याडागमः । अथ प्रत्यक्षः। हे "तुविनृम्ण बहुधनेन्द्र "दासस्य उपक्षपयितुरसुरस्य “वधः हननसाधनमायुधं “नीनमः नमय ॥

यथा॑ वरो सु॒षाम्णे॑ स॒निभ्य॒ आव॑हो र॒यिम् ।

व्यं॑श्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥२८

यथा॑ । व॒रो॒ इति॑ । सु॒ऽसाम्ने॑ । स॒निऽभ्यः॑ । आ । अव॑हः । र॒यिम् ।

विऽअं॑श्वेभ्यः । सु॒ऽभ॒गे॒ । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ॥२८

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अवहः । रयिम् ।

विऽअश्वेभ्यः । सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥२८

अनेन तृचेन वरोर्दानं स्तूयते । हे "वरो वरुनामक राजन् “सुषाम्णे सुसाम्ने सुषामाख्यं राजानं स्वपितरमुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं “सनिभ्यः भिक्षमाणेभ्यः “आ कोशादाहृत्य “रयिं धनं “यथा पुरा “अवहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं “व्यश्वेभ्यः व्यश्वपुत्रेभ्यः अस्मभ्यं धनमावह। वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुषस्या । अयं तृचोऽप्युषस्य इति शौनकेनोक्तं-’ यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वौषसस्तृचः' इति । हे “सुभगे शोभनधनयुक्ते “वाजिनीवति अन्नवति । मतुबनुवादार्थः । यद्वा । वाजो वाजनं

गमनमस्यास्तीति वाजिन्यन्नम् । तद्वति हे उषः त्वं चास्मभ्यं धनं प्रयच्छ । वरोर्बहुधनदानात्तस्य दानस्तुतिः । यद्वा । विश्वमना ऋषिर्वरुं संबोध्याह । हे सुभगे शोभनधने वाजिनीवति अन्नवति हे उषः यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनाम्ने मम पित्रे धनं दत्त्वा तेनैव सुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मह्यमपि धनं दत्त्वा व्यश्वेभ्यः। पूजायां बहुवचनम् । व्यश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उषसमेवं वदेत्यृषिराह ॥

आ ना॒र्यस्य॒ दक्षि॑णा॒ व्य॑श्वाँ॑ एतु सो॒मिनः॑ ।

स्थू॒रं च॒ राधः॑ श॒तव॑त्स॒हस्र॑वत् ॥२९

आ । ना॒र्यस्य॑ । दक्षि॑णा । विऽअ॑श्वान् । ए॒तु॒ । सो॒मिनः॑ ।

स्थू॒रम् । च॒ । राधः॑ । श॒तऽव॑त् । स॒हस्र॑ऽवत् ॥२९

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽअश्वान् । एतु । सोमिनः ।

स्थूरम् । च । राधः । शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥२९

अनया धनमृषिरादत्तवानित्याह। "नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः । तस्मात् संबन्धमात्रे 'तस्येदम्' इत्यण् । तस्य "सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यद्वा । व्यश्वानां विशेषणम् । तादृशस्य वरोः "दक्षिणा दानं सोमवतः "व्यश्वान् व्यश्वपुत्रानस्मान् "आ "एतु आगच्छतु । किंच "स्थूरं स्थूलं "शतवत्सहस्रवत् शतसहस्रधनयुक्तं "राधः अन्नं च अस्मानागच्छतु ।।

यत्त्वा॑ पृ॒च्छादी॑जा॒नः कु॑ह॒या कु॑हयाकृते ।

ए॒षो अप॑श्रितो व॒लो गो॑म॒तीमव॑ तिष्ठति ॥३०

यत् । त्वा॒ । पृ॒च्छात् । ई॒जा॒नः । कु॒ह॒या । कु॒ह॒या॒ऽकृ॒ते॒ ।

ए॒षः । अप॑ऽश्रितः । व॒लः । गो॒ऽम॒तीम् । अव॑ । ति॒ष्ठ॒ति॒ ॥३०

यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुहया । कुहयाऽकृते ।

एषः । अपऽश्रितः । वलः । गोऽमतीम् । अव । तिष्ठति ॥३०

इदानीमुषसं संबोध्याभिधीयते । हे "कुहयाकृते स वरुः कुह कुत्र तिष्ठतीत्येतदिच्छया अभिलक्षणप्रवृत्तैर्जिज्ञासुभिः पुरस्कृते । कुहशब्दात् क्यच् । एतादृशे हे उषः "त्वा त्वां "यत् यदा कश्चित् "पृच्छात् पृच्छति "ईजानः इष्टवान् वरुः "कुहया क्व तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीम् "अपश्रितः सर्वैराश्रितः । यद्वा । विवृतद्वारः । यदा याचमाना आगच्छन्ति तदा दौवारिका ने प्रतिबध्नन्तीत्यर्थः । तादृशः "वलः वरः स्वबलेनावारकः शत्रूणाम् । यद्वा । भिक्षूणां धनादिप्रदानेनावरिता । "एषो एष वरुः "गोमतीम् एतन्नामिकां नदीम् । 'कालाध्वनोः ' इति द्वितीया । तस्यास्तीरे "अव "तिष्ठति इति तदानीं त्वं कथयसि ॥ ॥ २० ॥

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.२४&oldid=191485" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२५

दे. मित्रावरुणौ, १०-१२ विश्वे देवाः। उष्णिक्, २३ उष्णिग्गर्भा

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया ।

ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥१॥

मित्रा तना न रथ्या वरुणो यश्च सुक्रतुः ।

सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥२॥

ता माता विश्ववेदसासुर्याय प्रमहसा ।

मही जजानादितिरृतावरी ॥३॥

महान्ता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा ।

ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥४॥

नपाता शवसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू ।

सृप्रदानू इषो वास्त्वधि क्षितः ॥५॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः ।

नभस्वतीरा वां चरन्तु वृष्टयः ॥६॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः ।

ऋतावाना सम्राजा नमसे हिता ॥७॥

ऋतावाना नि षेदतुः साम्राज्याय सुक्रतू ।

धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥८॥

अक्ष्णश्चिद्गातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा ।

नि चिन्मिषन्ता निचिरा नि चिक्यतुः ॥९॥

उत नो देव्यदितिरुरुष्यतां नासत्या ।

उरुष्यन्तु मरुतो वृद्धशवसः ॥१०॥

ते नो नावमुरुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः ।

अरिष्यन्तो नि पायुभिः सचेमहि ॥११॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यन्तः सुदानवे ।

श्रुधि स्वयावन्सिन्धो पूर्वचित्तये ॥१२॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यम् ।

मित्रो यत्पान्ति वरुणो यदर्यमा ॥१३॥

उत नः सिन्धुरपां तन्मरुतस्तदश्विना ।

इन्द्रो विष्णुर्मीढ्वांसः सजोषसः ॥१४॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमातिं कयस्य चित् ।

तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नन्ति भूर्णयः ॥१५॥

अयमेक इत्था पुरूरु चष्टे वि विश्पतिः ।

तस्य व्रतान्यनु वश्चरामसि ॥१६॥

अनु पूर्वाण्योक्या साम्राज्यस्य सश्चिम ।

मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥१७॥

परि यो रश्मिना दिवोऽन्तान्ममे पृथिव्याः ।

उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥१८॥

उदु ष्य शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः ।

अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥१९॥

वचो दीर्घप्रसद्मनीशे वाजस्य गोमतः ।

ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥२०॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुप ब्रुवे ।

भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥२१॥

ऋज्रमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे ।

रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥२२॥

ता मे अश्व्यानां हरीणां नितोशना ।

उतो नु कृत्व्यानां नृवाहसा ॥२३॥

स्मदभीशू कशावन्ता विप्रा नविष्ठया मती ।

महो वाजिनावर्वन्ता सचासनम् ॥२४॥

सायणभाष्यम्

‘ ता वाम्' इति चतुर्विंशत्यृचं पञ्चमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका-' ता वां चतुर्विंशतिर्मैत्रावरुणं दशम्याद्यास्तिस्रो वैश्वदेव्य उपान्त्योष्णिग्गर्भा ' इति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छन्दः । उपान्त्या उष्णिग्गर्भा ‘षट्सप्तैकादशा उष्णिग्गर्भा' (अनु. ४. ३) इति तल्लक्षणोपेतत्वात् । दशम्येकादशीद्वादश्यो वैश्वदेव्योऽवशिष्टानां मित्रावरुणौ देवता । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

ता वा॒ं विश्वं॑स्य गो॒पा दे॒वा दे॒वेषु॑ य॒ज्ञिया॑ ।

ऋ॒तावा॑ना यजसे पू॒तद॑क्षसा ॥१

ता । वा॒म् । विश्वं॑स्य । गो॒पा । दे॒वा । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञिया॑ ।

ऋ॒तऽवा॑ना । य॒ज॒से॒ । पू॒तऽद॑क्षसा ॥१

ता । वाम् । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया ।

ऋतऽवाना । यजसे । पूतऽदक्षसा ॥१

हे मित्रावरुणौ “विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य “गोपा गोपायितारौ "देवा देवौ द्योतनशीलौ “देवेषु मध्ये “यज्ञिया यज्ञार्हौ “ता तौ तादृशौ “वां युवां हविष्प्रदानार्थं यजमानं भजथः। अत एव हे विश्वमनः “ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा पूतदक्षसौ शुद्धबलौ। आवां बलवन्ताविति वचनमात्रेण बलवन्तौ न भवतः किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवन्तौ । मित्रावरुणौ “यजसे हविर्भिः पूजयसि ॥

मि॒त्रा तना॒ न र॒थ्या॒३॑ वरु॑णो॒ यश्च॑ सु॒क्रतु॑ः ।

स॒नात्सु॑जा॒ता तन॑या धृ॒तव्र॑ता ॥२

मि॒त्रा । तना॑ । न । र॒थ्या॑ । वरु॑णः । यः । च॒ । सु॒ऽक्रतुः॑ ।

स॒नात् । सु॒ऽजा॒ता । तन॑या । धृ॒तऽव्र॑ता ॥२

मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुऽक्रतुः ।

सनात् । सुऽजाता । तनया । धृतऽव्रता ॥२

"सुक्रतुः शोभनकर्मा "यः “वरुणः सुकर्मा “मित्रा “च मित्रावरुणौ । कीदृशौ । “तना । तन्वन्ति मुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि । नश्चार्थे । धनानि च “रथ्या रथ्यौ नेतारौ । यद्वा । धनानि कर्मणः कर्त्रपेक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते । तादृशौ रथ्यौ रथवन्तौ “सनात् चिरादेव "सुजाता सुजातौ शोभनजन्मानौ । तदेवाह । “तनया तनयौ अदितेः पुत्रौ “धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणौ ता यजस इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ता मा॒ता वि॒श्ववे॑दसासु॒र्या॑य॒ प्रम॑हसा ।

म॒ही ज॑जा॒नादि॑तिर्‌ऋ॒ताव॑री ॥३

ता । मा॒ता । वि॒श्वऽवे॑दसा । अ॒सु॒र्या॑य । प्रऽम॑हसा ।

म॒ही । ज॒जा॒न॒ । अदि॑तिः । ऋ॒तऽव॑री ॥३

ता । माता । विश्वऽवेदसा । असुर्याय । प्रऽमहसा ।

मही । जजान । अदितिः । ऋतऽवरी ॥३

अदितेस्तनयत्वमेव स्फुटयति । “विश्ववेदसा विश्ववेदसौ सर्वधनौ । यद्वा । विश्वानि स्थावरजङ्गमात्मकानि सर्वाणि विदतुर्जानीत इति विश्ववेदसौ । “प्रमहसा प्रमहसौ प्रकृष्टतेजस्कौ “ता तौ तादृशौ मित्रावरुणौ “मही महती “ऋतावरी सत्यवती “माता देवमाता “अदितिः "जजान जनयामास । किमर्थम् । असुर्याय असुराणां हन्त्रे बलाय । असुरान् हन्तुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

म॒हान्ता॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒म्राजा॑ दे॒वावसु॑रा ।

ऋ॒तावा॑नावृ॒तमा घो॑षतो बृ॒हत् ॥४

म॒हान्ता॑ । मि॒त्रावरु॑णा । स॒म्ऽराजा॑ । दे॒वौ । असु॑रा ।

ऋ॒तऽवा॑नौ । ऋ॒तम् । आ । घो॒ष॒त॒ः । बृ॒हत् ॥४

महान्ता । मित्रावरुणा । सम्ऽराजा । देवौ । असुरा ।

ऋतऽवानौ । ऋतम् । आ । घोषतः । बृहत् ॥४

“महान्ता गुणाधिक्येन महान्तौ “सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ “असुरा असुरौ बलवन्तौ । यद्वा । सर्वान्तर्यामितया प्रेरकौ । ऋतावाना सत्यवन्तौ मित्रावरुणौ “देवौ “बृहत् स्तोत्रऋचादिना महान्तम् "ऋतं यज्ञम् "आ “घोषतः स्वदीप्त्या प्रकाशयतः । घुषेर्लटि रूपम् ।

नपा॑ता॒ शव॑सो म॒हः सू॒नू दक्ष॑स्य सु॒क्रतू॑ ।

सृ॒प्रदा॑नू इ॒षो वास्त्वधि॑ क्षितः ॥५

नपा॑ता । शव॑सः । म॒हः । सू॒नू इति॑ । दक्ष॑स्य । सु॒क्रतू॒ इति॑ सु॒ऽक्रतू॑ ।

सृ॒प्रदा॑नू॒ इति॑ सृ॒प्रऽदा॑नू । इ॒षः । वास्तु॑ । अधि॑ । क्षि॒त॒ः ॥५

नपाता । शवसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ।

सृप्रदानू इति सृप्रऽदानू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥५

“महः महतः “शवसः बलस्य “नपाता नपातौ पौत्रौ । बलत उत्पादिताविति बलस्य पौत्रौ । तादृशौ "दक्षस्य । दक्ष बृद्धौ शीघ्रार्थे च' इति दक्षो वेगः । तस्य "सूनू पुत्रौ । बलाद्वेग इति तयोः पुत्रत्वम् । तौ “सुक्रतु शोभनकर्माणौ “सृप्रदानू प्रसृतधनादिदानौ मित्रावरुणौ “इषः अन्नस्य “वास्तु निवासस्थाने “अधि “क्षितः अधिवसतः । अधिशीङ् इति वास्तुनः कर्मसंज्ञा । क्षयतेः लटि छान्दसो विकरणस्य लुक्॥ ॥ २१ ॥

सं या दानू॑नि ये॒मथु॑र्दि॒व्याः पार्थि॑वी॒रिषः॑ ।

नभ॑स्वती॒रा वां॑ चरन्तु वृ॒ष्टयः॑ ॥६

सम् । या । दानू॑नि । ये॒मथुः॑ । दि॒व्याः । पार्थि॑वीः । इषः॑ ।

नभ॑स्वतीः । आ । वा॒म् । च॒र॒न्तु॒ । वृ॒ष्टयः॑ ॥६

सम् । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः ।

नभस्वतीः । आ । वाम् । चरन्तु । वृष्टयः ॥६

हे मित्रावरुणौ यौ युवां “दानूनि देयानि धनानि “सं "येमथुः अस्मासु संयच्छतं तथा “दिव्याः दिव्यानि दिवि भवानि “पार्थिवीः पृथिव्यामुत्पन्नानि “इषः अन्नानि संयच्छतम् । वृष्ट्यभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । “नभस्वतीः उदकवत्यः “वृष्टयः तादृशौ “वां युवाम् “आ “चरन्तु उपतिष्ठन्तु । यदा वृष्ट्यवेला तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

अधि॒ या बृ॑ह॒तो दि॒वो॒३॑ऽभि यू॒थेव॒ पश्य॑तः ।

ऋ॒तावा॑ना स॒म्राजा॒ नम॑से हि॒ता ॥७

अधि॑ । या । बृ॒ह॒तः । दि॒वः । अ॒भि । यू॒थाऽइ॑व । पश्य॑तः ।

ऋ॒तऽवा॑ना । स॒म्ऽराजा॑ । नम॑से । हि॒ता ॥७

अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽइव । पश्यतः ।

ऋतऽवाना । सम्ऽराजा । नमसे । हिता ॥७

“या यौ मित्रावरुणौ “बृहतो "दिवः द्योतमानान् देवान् “अधि “पश्यतः । तत्र दृष्टान्तः ।। “यूथेव। यथा वृषभो गोयूथानि रन्तुम् "अभि अभिमुखं पश्यति तद्वदेतौ स्ववीर्येणासुरान् हत्वा देवान् नोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशौ । “ऋतावाना सत्यवन्तौ “सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ “नमसे हविषे “हिता हितौ प्रियौ पश्यत इति ॥

ऋ॒तावा॑ना॒ नि षे॑दतुः साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतू॑ ।

धृ॒तव्र॑ता क्ष॒त्रिया॑ क्ष॒त्रमा॑शतुः ॥८

ऋ॒तऽवा॑ना । नि । से॒द॒तुः॒ । साम्ऽरा॑ज्याय । सु॒क्रतू॒ इति॑ सु॒ऽक्रतू॑ ।

धृ॒तऽव्र॑ता । क्ष॒त्रिया॑ । क्ष॒त्रम् । आ॒श॒तुः॒ ॥८

ऋतऽवाना । नि । सेदतुः । साम्ऽराज्याय । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ।

धृतऽव्रता । क्षत्रिया । क्षत्रम् । आशतुः ॥८

"ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवन्तौ "सुक्रतू शोभनकर्माणौ सुप्रज्ञौ वा मित्रावरुणौ "साम्राज्याय साम्राज्यार्थं "नि “षेदतुः न्यसीदताम् । तथा मन्त्रः --- नि षसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुः' (ऋ. सं. १. २५. १०) इति । “धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणौ "क्षत्रिया क्षत्रियौ बलवन्तौ "क्षत्रं बलम् "आशतुः आनशाते व्याप्नुत इत्यर्थः ।

अ॒क्ष्णश्चि॑द्गातु॒वित्त॑रानुल्ब॒णेन॒ चक्ष॑सा ।

नि चिंन्मिषन्तां निचिरा नि चिंक्यतुः ॥९

अक्षणः । चित् । गातुवित्ऽतंरा । अनुल्बणेनं । चक्षंसा ।

नि । चित् । मिषन्तां । निऽचिरा । नि । चिक्यतुः ॥९

अक्षणः । चित् । गातुवित्ऽतरा । अनुल्बणेन । चक्षसा ।

नि । चित् । मिषन्ता । निऽचिरा । नि । चिक्यतुः ॥९

“अक्षणश्चित् चक्षुषोऽपि पूर्वं "गातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारौ । यद्वा । गातुवित्तरौ गातु गमनशीलं प्राणिजातं चक्षुषोऽपि पूर्वं वेत्तारौ मित्रावरुणौ । कीदृशौ। "नि "मिषन्ता निमिषन्तौ सर्वमुन्मेषयन्तौ स्वस्वकर्मणि "निचिरा नितरां चिरंतनौ तौ “अनुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमग्नेस्तेजः । तद्वददुःसहेन "चक्षसा अहोरात्रयोर्व्याप्तेन तेजसैब "नि "चिक्यतुः पूजितौ बभूवतुः । "चित् अवधारणे ॥

उत नों देव्यदिंतिरुरुष्यतां नासंत्या ।

उरुष्यन्तुं मरुतों वृद्धशंवसः ॥१०

उत । नः । देवी । अदिंतिः । उरुष्यतांम् । नासंत्या ।

उरुष्यन्तुं । मरुतः । वृद्धऽशंवसः ॥१०

उत । नः । देवी । अदितिः । उरुष्यताम् । नासत्या ।

उरुष्यन्तु । मरुतः । वृद्धऽशवसः ॥१०

“उत अपि च "देवी द्योतनशीला "अदितिः मित्रावरुणयोर्माता “नः अस्मान् रक्षतु । “नासत्या नासत्यौ । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ। अश्विनौ च “उरुष्यतां रक्षताम् । उरुष्यतिः कण्ड्वादिः । "वृद्धश्रवसः वृद्धवेगाः । अतिशयेन वेगवन्त इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविर्लक्षणान्नोपेताः । “मरुतः “उरुष्यन्तु अस्मान् पालयन्तु ॥ ॥ २२ ॥

ते नों नावमुंरुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः ।

अरिंष्यन्तो नि पायुभिंः सचेमहि ॥११

ते । नः । नावम् । उरुष्यत । दिवां । नक्तंम् । सुऽदानवः ।

अरिंष्यन्तः । नि । पायुऽभिंः । सचेमहि ॥११

ते । नः । नावम् । उरुष्यत । दिवा । नक्तम् । सुऽदानवः ।

अरिष्यन्तः । नि । पायुऽभिः । सचेमहि ॥११

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतः "अरिष्यन्तः केनाप्यहिंसिताः “ते तादृशा यूयं “नः अस्मदीयां "नावं यज्ञियां नावं "दिवा “नक्तं च “उरुष्यत पालयत । ततो वयं "पायुभिः युष्मदीयैः पालनैः "नि "सचेमहि नितरां समवेता भवेम ॥

अघ्नंते विष्णंवे वयमरिंष्यन्तः सुदानंवे ।

श्रुधि स्वंयावन्सिन्धो पूर्वचिंत्तये ॥१२

अघ्नंते । विष्णंवे । वयम् । अरिंष्यन्तः । सुऽदानंवे ।

श्रुधि । स्वऽयावन् । सिन्धो इतिं । पूर्वऽचिंत्तये ॥१२

अघ्नते । विष्णवे । वयम् । अरिष्यन्तः । सुऽदानवे ।

श्रुधि । स्वऽयावन् । सिन्धो इति । पूर्वऽचित्तये ॥१२

पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । “अरिष्यन्तः पालनवत्त्वात् केनाप्यबाधिताः "वयम् "अघ्नते स्तोतॄणां यष्टॄणां चाहिंसकाय “सुदानवे शोभनदानाय "विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे "स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संग्रामे वा यातीति स्वयावान् । "सिन्धो स्तोतॄन् प्रति धनानां स्यन्दनशील विष्णो “पूर्वचित्तये । चित्तिः कर्म । मन्त्रान्तरेऽपि तथा श्रवणात् - ‘सा चित्तिभिर्नि हि चकार मर्त्यम् ' (ऋ. सं. १. १६४. २९) इति । पूर्वं प्रारब्धकर्मणे यजमानाय तदर्थं "श्रुधि अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं त्वं शृणु ॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिंष्ठं गोपयत्यंम् ।

मित्रो यत्पान्ति वरुंणो यदंर्यमा ॥१३

तत् । वार्यंम् । वृणीमहे । वरिंष्ठम् । गोपयत्यंम् ।

मित्रः । यत् । पान्तिं । वरुंणः । यत् । अर्यमा ॥१३

तत् । वार्यम् । वृणीमहे । वरिष्ठम् । गोपयत्यम् ।

मित्रः । यत् । पान्ति । वरुणः । यत् । अर्यमा ॥१३

“वरिष्ठम् उरुतरं “गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतैः पालनीयं वा "वार्यं सर्वैर्वननीयं "तत् धनं “वृणीमहे वयं संभजामहे । “यत् धनं “मित्रः सर्वेषां मित्रभूतः "वरुणः शत्रूणां वारयिता “अर्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः "पान्ति पालयन्ति । तद्धनं वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥

उ॒त न॑ः सिन्धु॑र॒पां तन्म॒रुत॒स्तद॒श्विना॑ ।

इन्द्रो॒ विष्णु॑र्मी॒ढ्वांस॑ः स॒जोष॑सः ॥१४

उ॒त । न॒ः । सिन्धु॑ः । अ॒पाम् । तत् । म॒रुत॑ः । तत् । अ॒श्विना॑ ।

इन्द्र॑ः । विष्णु॑ः । मी॒ढ्वांस॑ः । स॒ऽजोष॑सः ॥१४

उत । नः । सिन्धुः । अपाम् । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना ।

इन्द्रः । विष्णुः । मीढ्वांसः । सऽजोषसः ॥१४

पुनरपि धनरक्षणमेवाशास्ते। “उत अपि च “अपाम् उदकानां “सिन्धुः स्यन्दनाशीलः पर्जन्यः “नः अस्मदीयं "तत् धनं रक्षतु । "तत् एव “मरुतः च पालयन्तु । "अश्विना अश्विनौ देवौ तद्धनं पालयताम् । तथा “इन्द्रः "विष्णुः ॥ “मीढ्वांसः कामानां सेक्तार एते सर्वे देवाः "सजोषसः संगताः सन्तोऽस्मदीयं धनं रक्षन्तु । एते देवा अस्मभ्यं धनं दत्त्वा पालयन्त्वित्यर्थः ॥

ते हि ष्मा॑ व॒नुषो॒ नरो॒ऽभिमा॑तिं॒ कय॑स्य चित् ।

ति॒ग्मं न क्षोद॑ः प्रति॒घ्नन्ति॒ भूर्ण॑यः ॥१५

ते । हि । स्म॒ । व॒नुष॑ः । नर॑ः । अ॒भिऽमा॑तिम् । कय॑स्य । चि॒त् ।

ति॒ग्मम् । न । क्षोद॑ः । प्र॒ति॒ऽघ्नन्ति॑ । भूर्ण॑यः ॥१५

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमातिम् । कयस्य । चित् ।

तिग्मम् । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नन्ति । भूर्णयः ॥१५

“वनुषः वननीयाः संभजनीयाः "नरः नेतारः “ते “हि “ष्मा ते खलु देवाः “भूर्णयः क्षिप्रगमनाः सन्तः "कयस्य “चित् कस्यचिच्छत्रोः "अभिमातिम् अभिमानं “प्रतिघ्नन्ति प्रतिकूलं यथा भवति तथा हिंसन्ति । तत्र दृष्टान्तः । "तिग्मं “न यथा तिग्मं तीक्ष्णं जवेन गच्छत् “क्षोदः उदकमग्रतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नन्तीत्यर्थः ॥ ॥ २३ ॥

अ॒यमेक॑ इ॒त्था पु॒रूरु च॑ष्टे॒ वि वि॒श्पति॑ः ।

तस्य॑ व्र॒तान्यनु॑ वश्चरामसि ॥१६

अ॒यम् । एक॑ः । इ॒त्था । पु॒रु । उ॒रु । च॒ष्टे॒ । वि । वि॒श्पति॑ः ।

तस्य॑ । व्र॒तानि॑ । अनु॑ । व॒ः । च॒रा॒म॒सि॒ ॥१६

अयम् । एकः । इत्था । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विश्पतिः ।

तस्य । व्रतानि । अनु । वः । चरामसि ॥१६

मित्रस्य कर्माण्याह । "विश्पतिः विशां पालयिता अनयोर्मित्रावरुणयोः "एकः "अयं मित्रः “पुरु पुरूणि बहूनि च “उरु उरूणि च द्रव्याणि “इत्था इत्थं “वि “चष्टे स्वतेजसा पश्यति । “तस्य मित्रस्य “व्रतानि कर्माणि "वः युष्मदर्थम् "अनु "चरामसि अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

अनु॒ पूर्वा॑ण्यो॒क्या॑ साम्रा॒ज्यस्य॑ सश्चिम ।

मि॒त्रस्य॑ व्र॒ता वरु॑णस्य दीर्घ॒श्रुत् ॥१७

अनु॑ । पूर्वा॑णि । ओ॒क्या॑ । सा॒म्ऽरा॒ज्यस्य॑ । स॒श्चि॒म॒ ।

मि॒त्रस्य॑ । व्र॒ता । वरु॑णस्य । दी॒र्घ॒ऽश्रुत् ॥१७

अनु । पूर्वाणि । ओक्या । साम्ऽराज्यस्य । सश्चिम ।

मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य । दीर्घऽश्रुत् ॥१७

"साम्राज्यस्य । सम्राजो भावः साम्राज्यम्। साम्राज्यमस्यास्तीति साम्राज्यः। 'अर्शआदिभ्यः' इत्यच्प्रत्ययः । साम्राज्यवतो वरुणस्य "पूर्वाणि पुरातनानि “ओक्या । ओको गृहम् । तस्मै हितानि कर्माणि वयं "सश्चिम । सश्चतिर्गतिकर्मा । लिटि रूपम् । द्विर्वचनस्य छन्दसि विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः । तदेवाह । "मित्रस्य “व्रता व्रतानि कर्माणि च "दीर्घश्रुत् । ' सुपां सुलुक्' इति षष्ठ्या लुक् । दीर्घश्रुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य "वरुणस्य व्रतानि च सश्चिमेति ॥

परि॒ यो र॒श्मिना॑ दि॒वोऽन्ता॑न्म॒मे पृ॑थि॒व्याः ।

उ॒भे आ प॑प्रौ॒ रोद॑सी महि॒त्वा ॥१८

परि॑ । यः । र॒श्मिना॑ । दि॒वः । अन्ता॑न् । म॒मे । पृ॒थि॒व्याः ।

उ॒भे इति॑ । आ । प॒प्रौ॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । म॒हि॒ऽत्वा ॥१८

परि । यः । रश्मिना । दिवः । अन्तान् । ममे । पृथिव्याः ।

उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ॥१८

"यः मित्रः “दिवः "पृथिव्याः द्यावापृथिव्योः "अन्तान् "रश्मिना स्वतेजसा "परि “ममे परिमिनोति । तयोः पर्यन्तान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः। स एव "उभे "रोदसी द्यावापृथिव्यौ “महित्वा स्वमहिम्ना "आ "पप्रौ आ समन्तात् पूरयति ॥

उदु ष्य शंरणे दिवो ज्योतिंरयंस्त सूर्यः ।

अग्निर्न शुक्रः संमिधान आहुंतः ॥१९

उत् । ऊं इतिं । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः ।

अग्निः । न । शुक्रः । सम्ऽइधानः । आऽहुंतः ॥१९

उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः ।

अग्निः । न । शुक्रः । सम्ऽइधानः । आऽहुतः ॥१९

"सूर्यः सुवीर्यः सुष्ठु सर्वस्य प्रेरकः "स्यः स मित्रो वरुणश्च "दिवः द्योतमानस्यादित्यस्य "शरणे स्थाने नभसि "ज्योतिः आत्मीयं तेजः "उत् "अयंस्त उद्यच्छति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वत्र विस्तारयतीत्यर्थः । यमेर्लुङि रूपम् । ततः सः “अग्निर्न “शुक्रः अग्निरिव दीप्यमानः "समिधानः हविर्भिः समिध्यमानः “आहुतः सर्वैराहूतस्तिष्ठति । ।

वचों दीर्घप्रंसद्मनीशे वाजंस्य गोमंतः ।

ईशे हि पित्वोंऽविषस्यं दावनें ॥२०

वचः । दीर्घऽप्रंसद्मनि । ईशें । वाजंस्य । गोऽमंतः ।

ईशें । हि । पित्वः । अविषस्यं । दावनें ॥२०

वचः । दीर्घऽप्रसद्मनि । ईशे । वाजस्य । गोऽमतः ।

ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य । दावने ॥२०

हे स्तोतः "दीर्घप्रसद्मनि दीर्घं प्रततं विस्तृतं सद्म सदनं यस्मिन् यज्ञे "वचः मित्रं वरुणं च स्तुहि । वक्तेर्लेट्यडागमः । स वरुणः “गोमतः पशुमतः “वाजस्य अन्नस्य "ईशे ईष्टे स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति किंतु "अविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वः अन्नस्य “दावने दानाय च "ईशे समर्थो भवति । ये स्तोत्रं कुर्वन्ति तेभ्योऽयं ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

तत्सूर्यं रोदंसी उभे दोषा वस्तोरुपं ब्रुवे ।

भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चंरा सदां ॥२१

तत् । सूर्यम् । रोदंसी इतिं । उभे इतिं । दोषा । वस्तोः । उपं । ब्रुवे ।

भोजेषुं । अस्मान् । अभि । उत् । चर । सदां ॥२१

तत् । सूर्यम् । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे ।

भोजेषु । अस्मान् । अभि । उत् । चर । सदा ॥२१

“सूर्यं सुवीर्यं "तत् वारुणं मैत्रं च तेजः "उभे "रोदसी उभे द्यावापृथिव्यौ च "दोषा । ‘सुपां सुलुक्' इति द्वितीयाया लुक् । 'कालाध्वनोः' इति द्वितीथा। रात्रौ "वस्तोः अहनि चाहम् "उप “ब्रुवे उपस्तौमि । त्वं स्तूयमानो वरुणः “भोजेषु दातृषु "अस्मान् सदा “अभ्युच्चर सर्वदाभिमुखं प्रेरय । दातृष्वेतेषां दानेष्वस्मान् पुरोभाविनः कुर्वित्यर्थः ।।

ऋ॒ज्रमु॑क्ष॒ण्याय॑ने रज॒तं हर॑याणे ।

रथं॑ यु॒क्तम॑सनाम सु॒षाम॑णि ॥२२

ऋ॒ज्रम् । उ॒क्ष॒ण्याय॑ने । र॒ज॒तम् । हर॑याणे ।

रथ॑म् । यु॒क्तम् । अ॒स॒ना॒म॒ । सु॒ऽसाम॑नि ॥२२

ऋज्रम् । उक्षण्यायने । रजतम् । हरयाणे ।

रथम् । युक्तम् । असनाम । सुऽसामनि ॥२२

सुषाम्णः पुत्रो वरुर्नाम राजा । स यद्दानं प्रादात् विश्वमनसे तदसौ विश्वमना ऋषिरनया आचष्टे । "उक्षण्यायने । उक्षनामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः। तस्य गोत्रापत्य उक्षणशब्दाण्ण्यः । तदन्तात् फक्प्रत्ययः । एतौ छान्दसौ। वृद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' इति न भवति । तस्य गोत्रापत्ये "हरयाणे शत्रुजीवितैश्वर्यादिहरणशीलयाने एतादृशे “सुषामणि । बहुवत्पितृशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । सुषाम्णः पुत्रे वरौ राजनि ददति सति किमभूत्। “ऋज्रम् ऋजुगामिनं "रजतं रजतमयं रजतसदृशं वा "युक्तम् अश्वाभ्यां युक्तं “रथम् "असनाम् । एतेषां मित्रादीनां प्रसादात् वयं संभक्तवन्तो लब्धवन्तोऽभूम ॥

ता मे॒ अश्व्या॑ना॒ं हरी॑णां नि॒तोश॑ना ।

उ॒तो नु कृत्व्या॑नां नृ॒वाह॑सा ॥२३

ता । मे॒ । अश्व्या॑नाम् । हरी॑णाम् । नि॒ऽतोश॑ना ।

उ॒तो इति॑ । नु । कृत्व्या॑नाम् । नृ॒ऽवाह॑सा ॥२३

ता । मे । अश्व्यानाम् । हरीणाम् । निऽतोशना ।

उतो इति । नु । कृत्व्यानाम् । नृऽवाहसा ॥२३

ऋषिः प्रतिगृहीतावश्वावाह। "हरीणां हरितवर्णानाम् "अश्व्यानाम् अश्वसंघानां मध्ये “नितोशना नितोशनौ । तोशतिर्हिंसाकम। शत्रूणामत्यन्तं बाधकृतौ "उतो अपि च "कृत्व्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च स्वकुशलमिति बाधकौ "नृवाहसा नृवाहसौ

आयुधनेतॄणां मनुष्याणां वोढारौ "ता तावश्वौ "मे मह्यं "नु क्षिप्रं सौषाम्णेन वरुणा दत्तौ भवेताम् ।।

स्मद॑भीशू॒ कशा॑वन्ता॒ विप्रा॒ नवि॑ष्ठया म॒ती ।

म॒हो वा॒जिना॒वर्व॑न्ता॒ सचा॑सनम् ॥२४

स्मद॑भीशू॒ इति॒ स्मत्ऽअ॑भीशू । कशा॑ऽवन्ता । विप्रा॑ । नवि॑ष्ठया । म॒ती ।

म॒हः । वा॒जिनौ॑ । अर्व॑न्ता । सचा॑ । अ॒स॒न॒म् ॥२४

स्मदभीशू इति स्मत्ऽअभीशू । कशाऽवन्ता । विप्रा । नविष्ठया । मती ।

महः । वाजिनौ । अर्वन्ता । सचा । असनम् ॥२४

ऋषिरिदानीं तावश्वावग्रहीषमित्याह। "स्मदभीशू। स्मत्सुमत् । उकारलोपश्छान्दसः । शोभनरज्जुयुक्तौ यद्वा शोभनशरीरकान्ती "कशावन्ता कशावन्तौ कशायुक्तौ "विप्रा विप्रौ मेधाविनामुचितौ । मेधावी स्तोता यथा स्तुत्यं देवं स्तुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकौ । "महः महतः सौषाम्णस्य वरोः संवन्धिनौ "वाजिनौ शीघ्रगमनवन्तौ “अर्वन्ता अर्वन्तौ द्वावश्वौ “सचा सह युगपदेव "नविष्ठया नवतरया "मती मत्या स्तुत्या मित्रादीन् स्तुवन् “असनम् । विश्वमना अहं समभजम् । प्रत्यग्रहीषमित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२५ सूक्तं ८.२६ सूक्तं ८.२७ →
विश्वमना वैयश्वः, व्यश्वो वाङ्गिरसः।

दे. अश्विनौ, २०-२५ वायुः। उष्णिक्, १६-१९, २१, २५ गायत्री, २० अनुष्टुप्।

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु ।

अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥१॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या ।

अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥२॥

ता वामद्य हवामहे हव्येभिर्वाजिनीवसू ।

पूर्वीरिष इषयन्तावति क्षपः ॥३॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा ।

उप स्तोमान्तुरस्य दर्शथः श्रिये ॥४॥

जुहुराणा चिदश्विना मन्येथां वृषण्वसू ।

युवं हि रुद्रा पर्षथो अति द्विषः ॥५॥

दस्रा हि विश्वमानुषङ्मक्षूभिः परिदीयथः ।

धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥६॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह ।

मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥७॥

आ मे अस्य प्रतीव्यमिन्द्रनासत्या गतम् ।

देवा देवेभिरद्य सचनस्तमा ॥८॥

वयं हि वां हवामह उक्षण्यन्तो व्यश्ववत् ।

सुमतिभिरुप विप्राविहा गतम् ॥९॥

अश्विना स्वृषे स्तुहि कुवित्ते श्रवतो हवम् ।

नेदीयसः कूळयातः पणीँरुत ॥१०॥

वैयश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः ।

सजोषसा वरुणो मित्रो अर्यमा ॥११॥

युवादत्तस्य धिष्ण्या युवानीतस्य सूरिभिः ।

अहरहर्वृषण मह्यं शिक्षतम् ॥१२॥

यो वां यज्ञेभिरावृतोऽधिवस्त्रा वधूरिव ।

सपर्यन्ता शुभे चक्राते अश्विना ॥१३॥

यो वामुरुव्यचस्तमं चिकेतति नृपाय्यम् ।

वर्तिरश्विना परि यातमस्मयू ॥१४॥

अस्मभ्यं सु वृषण्वसू यातं वर्तिर्नृपाय्यम् ।

विषुद्रुहेव यज्ञमूहथुर्गिरा ॥१५॥

वाहिष्ठो वां हवानां स्तोमो दूतो हुवन्नरा ।

युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१६॥

यददो दिवो अर्णव इषो वा मदथो गृहे ।

श्रुतमिन्मे अमर्त्या ॥१७॥

उत स्या श्वेतयावरी वाहिष्ठा वां नदीनाम् ।

सिन्धुर्हिरण्यवर्तनिः ॥१८॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया ।

वहेथे शुभ्रयावाना ॥१९॥

युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।

आन्नो वायो मधु पिबास्माकं सवना गहि ॥२०॥

तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत ।

अवांस्या वृणीमहे ॥२१॥

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे ।

सुतावन्तो वायुं द्युम्ना जनासः ॥२२॥

वायो याहि शिवा दिवो वहस्वा सु स्वश्व्यम् ।

वहस्व महः पृथुपक्षसा रथे ॥२३॥

त्वां हि सुप्सरस्तमं नृषदनेषु हूमहे ।

ग्रावाणं नाश्वपृष्ठं मंहना ॥२४॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मन्दानो अग्रियः ।

कृधि वाजाँ अपो धियः ॥२५॥

सायणभाष्यम्

‘युवोरु षू' इति पञ्चविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका – 'युवोः पञ्चाधिका व्यश्वो वाङ्गिरस आश्विनं विंश्याद्या वायव्यास्तत्पूर्वाश्वतस्रो गायत्र्योऽन्यैकविंश्यौ च विंश्यनुष्टुप्' इति । आङ्गिरसो व्यश्वो वैयश्वो विश्वमना वा ऋषिः । षोडश्याद्याश्वतस्रो गायत्र्यो विंश्यनुष्टुबेकविंशी पञ्चविंशी च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः । अश्विनौ देवता। विंश्याद्याः पञ्चर्चो वायुदेवताकाः । प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ औष्णिहे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चादितः पञ्चदशर्चः । सूत्रितं च -- युवोरु षू रथं हुव इति पञ्चदशेत्यौष्णिहम् ' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु ।

अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥१

युवोः । ऊं इति । सु । रथम् । हुवे । सधऽस्तुत्याय । सूरिषु ।

अतूर्तऽदक्षा । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥१

युवोः । ऊं इति । सु । रथम् । हुवे । सधऽस्तुत्याय । सूरिषु ।

अतूर्तऽदक्षा । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥१

हे "अतूर्तदक्षा । ‘तॄ प्लवनतरणयोः' इत्यस्य निष्ठायां ‘नसत्त' इति सूत्रेण निपातितः । परैरहिंसितबलौ "वृषणा वृषणौ कामानां सेक्तारौ अत एव "वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्तावश्विनौ “युवोः युवयो रथं "सु "हुवे सुष्ठु स्तोत्रादिभिराह्वयामि । किमर्थम् । "सूरिषु प्राज्ञेषु स्तोतृषु मध्ये “सधस्तुत्याय । स्तौतेर्भावे क्यप् । सह भवन्तौ स्तोतुम् । तस्माद्युवयोः शीघ्रगत्यै युष्मद्गमनसाधनरथमेवाह्वयामि ।।

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या ।

अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥२

युवम् । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या ।

अवःऽभिः । याथः । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥२

युवम् । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या ।

अवःऽभिः । याथः । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥२

ऋषिर्वरुं राजानं संबोध्याह । हे "नासत्या नासत्यौ । न विद्यतेऽसत्यमनयोरिति नासत्यौ । “वृषणा कामानां वर्षितारौ "वृषण्वसू वर्षणशीलवसुमन्तावश्विनौ "युवं युवां "सुषाम्णे सुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽस्मै “महे महते “तने । तनोतीति तनं धनम् । धनाय । ‘क्रियार्थोपपदस्य' इति चतुर्थी । तस्मै धनं दातुं पुरा यथागच्छतं तद्वत् मह्यमपि धनं दातुम् "अवोभिः पालनैः सह "याथः युवामायातमिति हे "वरो वरुनामक राजन्नेवं ब्रूहीति ऋषिर्वदति ॥

ता वा॑म॒द्य ह॑वामहे ह॒व्येभि॑र्वाजिनीवसू ।

पू॒र्वीरि॒ष इ॒षयं॑ता॒वति॑ क्ष॒पः ॥३

ता । वा॒म् । अ॒द्य । ह॒वा॒म॒हे॒ । ह॒व्येभिः॑ । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू ।

पू॒र्वीः । इ॒षः । इ॒षय॑न्तौ । अति॑ । क्ष॒पः ॥३

ता । वाम् । अद्य । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

पूर्वीः । इषः । इषयन्तौ । अति । क्षपः ॥३

हे “वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवन्तावश्विनौ “पूर्वीः बहूनि “इषः अन्नानि “इषयन्तौ । ‘इषु इच्छायाम् । इच्छन्तौ “ता तौ प्रसिद्धौ "वां युवाम् "अद्य अस्मिन् यागदिने "अति "क्षपः क्षपाया अतिक्रमे । उषःकाल इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकाले "हव्येभिः हविर्लक्षणैरन्नैः सह वयं "हवामहे आह्वयामः । आश्विनशस्त्रस्य तत्र शस्यमानत्वादुषःकाल एवाह । याग इत्यर्थः ॥

आ वां॒ वाहि॑ष्ठो अश्विना॒ रथो॑ यातु श्रु॒तो न॑रा ।

उप॒ स्तोमा॑न्तु॒रस्य॑ दर्शथः श्रि॒ये ॥४

आ । वा॒म् । वाहि॑ष्ठः । अ॒श्वि॒ना॒ । रथः॑ । या॒तु॒ । श्रु॒तः । न॒रा॒ ।

उप॑ । स्तोमा॑न् । तु॒रस्य॑ । द॒र्श॒थ॒ः । श्रि॒ये ॥४

आ । वाम् । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा ।

उप । स्तोमान् । तुरस्य । दर्शथः । श्रिये ॥४

हे "नरा सर्वस्य नेतारौ "अश्विना अश्विनौ "वां युवयोः “वाहिष्ठः वोढृतमः "श्रुतः विश्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः “रथः “आ “यातु अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य “तुरस्य क्षिप्रं स्तोत्रं कुर्वतस्तस्य "स्तोमान् त्रिवृत्पञ्चदशादिस्तोमान् "श्रिये तस्यैश्वर्यप्रदानाय “उप "दर्शथः । पश्यतिर्ज्ञानकर्मा । जानीतम् । दृशेर्लटि व्यत्ययेनाङादेशः ।।

जु॒हु॒रा॒णा चि॑दश्वि॒ना म॑न्येथां वृषण्वसू ।

यु॒वं हि रु॑द्रा॒ पर्षि॑थो॒ अति॒ द्विषः॑ ॥५

जु॒हु॒रा॒णा । चि॒त् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । म॒न्ये॒था॒म् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

यु॒वम् । हि । रु॒द्रा॒ । पर्षि॑थः । अति॑ । द्विषः॑ ॥५

जुहुराणा । चित् । अश्विना । आ । मन्येथाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

युवम् । हि । रुद्रा । पर्षथः । अति । द्विषः ॥५

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्तौ "अश्विना अश्विनौ "जुहुराणा "चित् । “हुर्छा कौटिल्ये'। ‘हुर्छेः सनो लुक् छलोपश्च' (उ. सू. २. २४८) इत्यानच्प्रत्ययः । कुटिलान् कर्मविघ्कारिणो मायाविनोऽपि शत्रून् "आ आभिमुख्येन “मन्येथां जानीतम् । ततो हे "रुद्रा संग्रामे रोदनशीलौ रुवन्तौ वा अश्विनौ “युवम् । हिरवधारणे । युवामेव "द्विषः द्वेषकारिणः तान् शत्रून् "अति “पर्षथः अतीत्य संक्लेशयतम् । हतमित्यर्थः । ‘पृषु हिंसासंक्लेशनयोः' इति भौवादिकः ॥ ॥ २६ ॥

द॒स्रा हि विश्व॑मानु॒षङ्म॒क्षूभिः॑ परि॒दीय॑थः ।

धि॒यं॒जि॒न्वा मधु॑वर्णा शु॒भस्पती॑ ॥६

द॒स्रा । हि । विश्व॑म् । आ॒नु॒षक् । म॒क्षुऽभिः॑ । प॒रि॒ऽदीय॑थः ।

धि॒य॒म्ऽजि॒न्वा । मधु॑ऽवर्णा । शु॒भः । पती॒ इति॑ ॥६

दस्रा । हि । विश्वम् । आनुषक् । मक्षुऽभिः । परिऽदीयथः ।

धियम्ऽजिन्वा । मधुऽवर्णा । शुभः । पती इति ॥६

"दस्रा दस्रौ सर्वैदर्शनीयौ । यद्वा । ' दसु उपक्षये' । शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ । कीदृशौ । धियंजिन्वा धियंजिन्वौ । जिविः प्रीणनार्थः । कर्माणि प्रीणयन्तौ “मधुवर्णा मधुवर्णौ सर्वेषां मादनशीलशरीरकान्ती । ये युवयो रूपं पश्यन्ति ते तत्रैव हृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तादृशौ “शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ तादृशौ युवां “मक्षुभिः शीघ्रगमनैरश्वैः “आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा “विश्वम् ऋत्विग्भिर्हविर्भिश्च व्याप्तम् । हिरवधारणे । अस्मदीयं यज्ञमेव प्रति “परिदीयथः । दीयतिर्गतिकर्मा । परित आगच्छतम् ॥

उप॑ नो यातमश्विना रा॒या वि॑श्व॒पुषा॑ स॒ह ।

म॒घवा॑ना सु॒वीरा॒वन॑पच्युता ॥७

उप॑ । न॒ः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । रा॒या । वि॒श्व॒ऽपुषा॑ । स॒ह ।

म॒घऽवा॑ना । सु॒ऽवीरौ॑ । अन॑पऽच्युता ॥७

उप । नः । यातम् । अश्विना । राया । विश्वऽपुषा । सह ।

मघऽवाना । सुऽवीरौ । अनपऽच्युता ॥७

हे "अश्विना अश्विनौ “विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण "राया धनेन "सह "नः अस्मदीयं यज्ञम् “उप “यातम् उपागच्छतम् । यज्ञमागत्य धनमस्यभ्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । "मघवाना मघवानौ मंहनीयधनवन्तौ "सुवीरौ शोभनसामर्थ्योपेतौ । यद्वा । वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वन्तौ । तथापि “अनपच्युता तैरपच्यावनीयौ न भवतः । तौ यज्ञं प्रत्यागच्छतम्

आ मे॑ अ॒स्य प्र॑ती॒व्य१॒॑मिंद्रं॑नासत्या गतं ।

दे॒वा दे॒वेभि॑र॒द्य स॒चनं॑स्तमा ॥८

आ । मे॒ । अ॒स्य । प्र॒ती॒व्य॑म् । इन्द्रं॑नासत्या । ग॒त॒म् ।

दे॒वा । दे॒वेभिः॑ । अ॒द्य । स॒चनः॑ऽतमा ॥८

आ । मे । अस्य । प्रतीव्यम् । इन्द्रनासत्या । गतम् ।

देवा । देवेभिः । अद्य । सचनःऽतमा ॥८

हे “इन्द्रनासत्या इन्द्राश्विनौ "सचनस्तमा । “षच समवाये । ‘कृत्यल्युटः ' इति कर्मणि ल्युट् । अतिशयेन सर्वैः समवेतव्यौ सेव्यमानौ युवां "प्रतीव्यम् । वी गत्यादिषु । अधिकरणे औणादिकः क्विप् । प्रतिशब्दस्य वीप्सार्थोऽस्ति । पुनःपुनर्वियन्ति भक्षयन्ति हवींषि देवा अत्रेति प्रतीवीर्यज्ञः । तम् "अस्य पुरोवर्तिनः "मे मम संबन्धिनं यज्ञम् "अद्य अस्मिन् दिने “देवेभिः देवैः सार्धम् आ "गतम् आगच्छतम् । यद्वा। मे मम अस्य क्रियमाणस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यं प्रतिगतं यथा भवति तथाभिमुख्येनायातम् ।।

व॒यं हि वा॒ं हवा॑मह उक्ष॒ण्यंतो॑ व्यश्व॒वत् ।

सु॒म॒तिभि॒रुप॑ विप्रावि॒हा ग॑तं ॥९

व॒यम् । हि । वा॒म् । हवा॑महे । उ॒क्ष॒ण्यन्तः॑ । व्य॒श्व॒ऽवत् ।

सु॒म॒तिऽभिः॑ । उप॑ । वि॒प्रौ॒ । इ॒ह । आ । ग॒त॒म् ॥९

वयम् । हि । वाम् । हवामहे । उक्षण्यन्तः । व्यश्वऽवत् ।

सुमतिऽभिः । उप । विप्रौ । इह । आ । गतम् ॥९

“उक्षण्यन्तः धनादिसेक्तारावात्मन इच्छन्तः "वयं वां “हि धनादीनां प्रत्तारौ युवामेव "हवामहे तल्लाभार्थमाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । “व्यश्ववत् । यथास्माकं पिता युवामेव स्तुत्वा धनमलभत तद्वत् । हे “विप्रौ मेधाविनावश्विनौ "सुमतिभिः अस्माभिः क्रियमाणैः कल्याणैः स्तोत्रैः सह । यद्वा । सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः सह । "इह अस्मिन् यागदिने उप “आ “गतम् उपागच्छतम् ।।

अ॒श्विना॒ स्वृ॑षे स्तुहि कु॒वित्ते॒ श्रव॑तो॒ हवं॑ ।

नेदी॑यसः कूळयातः प॒णीँरु॒त ॥१०

अ॒श्विना॑ । सु । ऋ॒षे॒ । स्तु॒हि॒ । कु॒वित् । ते॒ । श्रव॑तः । हव॑म् ।

नेदी॑यसः । कू॒ळ॒या॒तः॒ । प॒णीन् । उ॒त ॥१०

अश्विना । सु । ऋषे । स्तुहि । कुवित् । ते । श्रवतः । हवम् ।

नेदीयसः । कूळयातः । पणीन् । उत ॥१०

हे “ऋषे विश्वमनः "अश्विना अश्विनौ देवौ “सु “ष्टुहि शोभनं स्तुहि । ततस्तावश्विनौ “ते स्तोतुस्तव "हवम् आह्वानं "कुवित् । कुविदिति बहुनाम । बहुवारं “श्रवतः शृणुताम् । श्रु श्रवणे'। लेट्यडागमः । एवं त्वया स्तुतावश्विनौ "नेदीयसः अन्तिकतमान् शत्रून् कूळयातः हिंस्ताम् । "उत अपि च "पणीन् एतन्नामकान् अङ्गिरोगवामपनेतॄन असुरानपि हिंस्ताम् ॥ ‘कुडि दाहे । ण्यन्तस्य लेट्याडागमः ॥ ॥ २७ ॥

वै॒य॒श्वस्य॑ श्रुतं नरो॒तो मे॑ अ॒स्य वे॑दथः ।

स॒जोष॑सा॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा ॥११

वै॒य॒श्वस्य॑ । श्रु॒त॒म् । न॒रा॒ । उ॒तो इति॑ । मे॒ । अ॒स्य । वे॒द॒थः॒ ।

स॒ऽजोष॑सा । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ॥११

वैयश्वस्य । श्रुतम् । नरा । उतो इति । मे । अस्य । वेदथः ।

सऽजोषसा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥११

हे "नरा नेतारावश्विनौ “वैयश्वस्य व्यश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं “श्रुतं शृणुतम् । “उत अपि च "मे मदीयम् "अस्य तदाह्वानं "वेदथः आत्मीयतया जानीथः । अथ "वरुणः ”मित्रः मित्रावरुणौ च "सजोषसा संगतौ सन्तौ "अर्यमा एतन्नामको देवश्च मदीयमाह्वानं श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छन्तु ॥

यु॒वाद॑त्तस्य धिष्ण्या यु॒वानी॑तस्य सू॒रिभिः॑ ।

अह॑रहर्वृषण॒ मह्यं॑ शिक्षतं ॥१२

यु॒वाऽद॑त्तस्य । धि॒ष्ण्या॒ । यु॒वाऽनी॑तस्य । सू॒रिऽभिः॑ ।

अहः॑ऽअहः । वृ॒ष॒णा॒ । मह्य॑म् । शि॒क्ष॒त॒म् ॥१२

युवाऽदत्तस्य । धिष्ण्या । युवाऽनीतस्य । सूरिऽभिः ।

अहःऽअहः । वृषणा । मह्यम् । शिक्षतम् ॥१२

हे “धिष्ण्या धिष्ण्यौ धिषणार्हौ स्तुत्यौ वृषणौ कामानां सेक्तारावश्विनौ "सूरिभिः । ‘सुपां सुपो भवन्ति' इति चतुर्थ्यास्तृतीया । सूरिभ्यः स्तोतृभ्यः “युवादत्तस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो दीयते तत् तथा “युवानीतस्थ युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो नीयते तञ्च धनादिकम् "अहरहः अहन्यहनि “मह्यं विश्वमनसे स्तोत्रं कुर्वाणाय युवां "शिक्षतं प्रयच्छतम् ।।

यो वां॑ य॒ज्ञेभि॒रावृ॒तोऽधि॑वस्त्रा व॒धूरि॑व ।

स॒प॒र्यन्ता॑ शु॒भे च॑क्राते अ॒श्विना॑ ॥१३

यः । वा॒म् । य॒ज्ञेभिः॑ । आऽवृ॑तः । अधि॑ऽवस्त्रा । व॒धूःऽइ॑व ।

स॒प॒र्यन्ता॑ । शु॒भे । च॒क्रा॒ते॒ इति॑ । अ॒श्विना॑ ॥१३

यः । वाम् । यज्ञेभिः । आऽवृतः । अधिऽवस्त्रा । वधूःऽइव ।

सपर्यन्ता । शुभे । चक्राते इति । अश्विना ॥१३

अथ पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । “यः मनुष्यः “वां युवयोः "यज्ञेभिः यजनैः पूजनैः यद्वा युष्मद्विषयैर्यागैः “आवृतः परिवृतो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अधिवस्त्रा उपरिनिहितवस्त्रा “वधूः अन्येन वस्त्रेण यथाच्छादिता भवति तथावृतो यदा भवति तदा "सपर्यन्ता अभीष्टप्रदानेन तं परिचरन्तौ “अश्विना अश्विनौ भवन्तौ तं मनुष्यं “शुभे "चक्राते मङ्गले धने कृतवन्तौ । तं धनादियुक्तमकार्ष्टमित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुरुतमित्यर्थः ॥

यो वा॑मुरु॒व्यच॑स्तमं॒ चिके॑तति नृ॒पाय्यं॑ ।

व॒र्तिर॑श्विना॒ परि॑ यातमस्म॒यू ॥१४

यः । वा॒म् । उ॒रु॒व्यचः॑ऽतमम् । चिके॑तति । नृ॒ऽपाय्यं॑म् ।

व॒र्तिः । अ॒श्वि॒ना॒ । परि॑ । या॒त॒म् । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥१४

यः । वाम् । उरुव्यचःऽतमम् । चिकेतति । नृऽपाय्यम् ।

वर्तिः । अश्विना । परि । यातम् । अस्मयू इत्यस्मऽयू ॥१४

हे अश्विनौ "उरुव्यचस्तमम् अतिशयेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां पातव्यं सोमं "यः मनुष्यः "वां युवाभ्यां तं सोमं दातुं “चिकेतति भृशं जानाति तस्य “वर्तिः। वर्ततेऽत्रेति वर्तिगृहम् । "अस्मयू अस्मान् । पूजार्थं बहुवचनम् । विश्वमनसं मां कामयमानौ युवां "परि "यातं सोमपानार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातम् ॥ चिकेतति । ‘कित ज्ञाने' इत्यस्य यङ्लुगन्तस्य लेट्यडागमः ॥

अ॒स्मभ्यं॒ सु वृ॑षण्वसू या॒तं व॒र्तिर्नृ॒पाय्य॑॑ ।

वि॒षु॒द्रुहे॑व य॒ज्ञमू॑हथुर्गि॒रा ॥१५

अ॒स्मभ्य॑म् । सु । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू । या॒तम् । व॒र्तिः । नृ॒ऽपाय्य॑म् ।

वि॒षु॒द्रुहा॑ऽइव । य॒ज्ञम् । ऊ॒ह॒थुः॒ । गि॒रा ॥१५

अस्मभ्यम् । सु । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । यातम् । वर्तिः । नृऽपाय्यम् ।

विषुद्रुहाऽइव । यज्ञम् । ऊहथुः । गिरा ॥१५

हे "वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्ताश्विनौ “अस्मभ्यम् अस्मदर्थं "नृपाय्यं नेतृभ्यां पातव्यं सोमं प्रति "वर्तिः अस्मदीयं गृहं प्रति "सु "यातं युवां सुष्ठु आयातम् । "गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा युवां “यज्ञमूहथुः मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः । तत्र दृष्टान्तः। “विषुद्रुहेव । ‘द्रुह जिघांसायाम् । विश्वान् हिनस्ति शत्रूनिति विशुद्रुहः शरः । तेन यथा व्याधो मृगमभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् स्तुत्या यज्ञमवैकल्येन समाप्तिं प्रापयथ इत्यर्थः ॥ ॥ २८ ॥ ।

प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छन्दसि वाहिष्ठो वां हवानाम् ' इति चतस्रः । सूत्रितं च---- ‘वाहिष्ठो वहां हवानामिति चतस्र उदीराथामा मे हवमिति गायत्रम्' (आश्व. श्रौ. ४.१५) इति ।

वाहि॑ष्ठो वां॒ हवा॑नां॒ स्तोमो॑ दू॒तो हु॑वन्नरा ।

यु॒वाभ्यां॑ भूत्वश्विना ॥१६

वाहि॑ष्ठः । वा॒म् । हवा॑नाम् । स्तोमः॑ । दू॒तः । हु॒व॒त् । न॒रा॒ ।

यु॒वाभ्या॑म् । भू॒तु॒ । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१६

वाहिष्ठः । वाम् । हवानाम् । स्तोमः । दूतः । हुवत् । नरा ।

युवाभ्याम् । भूतु । अश्विना ॥१६

हे "नरा नरौ सर्वस्य नेताराविश्विनौ "हवानां स्तोतॄणां स्तोत्राणां मध्ये "स्तोमः “वाहिष्ठः युवामतिशयेन व्याप्नुवन् मदीयः स्तोमः "दूतः दूतभूतः सन् “हुवत् आह्वयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमः "युवाभ्यां प्रियकरः "भूतु भवतु ॥

यद॒दो दि॒वो अ॑र्ण॒व इ॒षो वा॒ मद॑थो गृ॒हे ।

श्रु॒तमिन्मे॑ अमर्त्या ॥१७

यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा॒ । मद॑थः । गृ॒हे ।

श्रु॒तम् । इत् । मे॒ । अ॒म॒र्त्या॒ ॥१७

यत् । अदः । दिवः । अर्णवे । इषः । वा । मदथः । गृहे ।

श्रुतम् । इत् । मे । अमर्त्या ॥१७

हे अश्विनौ "दिवः द्युलोकस्य "अदः । 'सुपां सुलुक्' इति सप्तम्याः सः । अमुष्मिन् "अर्णवे अपां स्थाने "यत् यदि "मदथः माद्यथः। "वा अपि च "इषः युवामिच्छतो यजमानस्य "गृहे यदि साद्यथः । एवं चेत् हे "अमर्त्या मरणधर्मरहितावमनुष्यौ वाश्विनौ "मे मदीयं स्तोत्रं "श्रुतमित् युवां ऋणुतमेव । ममैव स्तोत्रं श्रुत्वा युवां माद्यतमित्यर्थः । यद्वा । अदः स्तोत्रमिति संबध्यते ।।

उ॒त स्या श्वे॑त॒याव॑री॒ वाहि॑ष्ठा वां न॒दीना॑ं ।

सिं॒धु॒र्हिर॑ण्यवर्तनिः ॥१८

उ॒त । स्या । श्वे॒त॒ऽयाव॑री । वाहि॑ष्ठा । वा॒म् । न॒दीना॑म् ।

सिन्धुः॑ । हिर॑ण्यऽवर्तनिः ॥१८

उत । स्या । श्वेतऽयावरी । वाहिष्ठा । वाम् । नदीनाम् ।

सिन्धुः । हिरण्यऽवर्तनिः ॥१८

विश्वमना ऋषिः श्वेतयावरीनाम्न्या नद्यास्तीरेऽश्विनावस्तौत् । अनया नद्यपि स्तुतवतीत्याह । "उत अपि च "श्वेतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी । "सिन्धुः स्यन्दमाना "हिरण्यवर्तनिः हिरण्मयस्वीयमार्गा हिरण्मयोभयकूला। "स्या एषा श्वेतयावरीनामिका "नदीनाम् अन्यासां नदीनां मध्ये "वां युवां "वाहिष्ठा स्तुत्यातिशयेनागन्त्री भवति । एषापि युवां स्तौतीत्यर्थः । यद्वा । एषा नदी युवयो रथस्य वाहिष्ठा वोढृतमा सती प्रियकरी भवति । यस्मादहमस्यास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

स्मदे॒तया॑ सुकी॒र्त्याश्वि॑ना श्वे॒तया॑ धि॒या ।

वहे॑थे शुभ्रयावाना ॥१९

स्मत् । ए॒तया॑ । सु॒ऽकी॒र्त्या । अश्वि॑ना । श्वे॒तया॑ । धि॒या ।

वहे॑थे॒ इति॑ । शु॒भ्र॒ऽया॒वा॒ना॒ ॥१९

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया ।

वहेथे इति । शुभ्रऽयावाना ॥१९

हे “शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवन्तौ हे "अश्विना अश्विनौ सुकीर्त्या शोभनस्तुत्या "श्वेतया श्वेतजलया “धिया धारयित्र्या हिरण्मयकूलवत्वादुभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयित्र्या “एतया नद्या "स्मत् सुमत् शोभनं “वहेथे युवां स्तुतिं प्राप्नुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ।।

यु॒क्ष्वा हि त्वं र॑था॒सहा॑ यु॒वस्व॒ पोष्या॑ वसो ।

आन्नो॑ वायो॒ मधु॑ पिबा॒स्माकं॒ सव॒ना ग॑हि ॥२०

यु॒क्ष्व । हि । त्वम् । र॒थ॒ऽसहा॑ । यु॒वस्व॑ । पोष्या॑ । व॒सो॒ इति॑ ।

आत् । न॒ः । वा॒यो॒ इति॑ । मधु॑ । पि॒ब॒ । अ॒स्माक॑म् । सव॑ना । आ । ग॒हि॒ ॥२०

युक्ष्व । हि । त्वम् । रथऽसहा । युवस्व । पोष्या । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकम् । सवना । आ । गहि ॥२०

एतदाद्या वायव्यः । हे वायो "रथसहा रथसहौ रथवहनसमर्थावश्वौ । हिरवधारणे । "त्वम् एव “युक्ष्व संयोजय । हे “वसो वासयितः शत्रूणां “पोष्या पोष्यौ कण्ठेषु करतलास्फालनैराश्वास्य पोषणीयौ तावश्वौ "युवस्व संग्रामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय । यद्वा । अस्मद्यज्ञेषु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यज्ञं प्रत्यागच्छेत्यर्थः । हे “वायो “आत् अनन्तरं “नः अस्मदीयं "मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एव “अस्माकं यज्ञेषु "सवना त्रिषु सवनेषु “आ “गहि सोमपानार्थमागच्छ ॥ ॥ २९ ॥

वायव्ये पशौ वपायाः ‘तव वायो' इत्येषा वानुवाक्या । सूत्रितं च - प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा तव वायवृतस्पते' (आश्व. श्रौ, ३. ८) इति ॥

तव॑ वायवृतस्पते॒ त्वष्टु॑र्जामातरद्भुत ।

अवा॒ंस्या वृ॑णीमहे ॥२१

तव॑ । वा॒यो॒ इति॑ । ऋ॒त॒ःऽप॒ते॒ । त्वष्टु॑ः । जा॒मा॒त॒ः । अ॒द्भु॒त॒ ।

अवा॑ंसि । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥२१

तव । वायो इति । ऋतःऽपते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत ।

अवांसि । आ । वृणीमहे ॥२१

हे “ऋतस्पते ऋतपते यज्ञानां पते । “ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुक्' (का. ७.१.५१.४) इति सुगागमः। “त्वष्टुर्जामातः ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवगन्तव्या । तादृश "अद्भुत महन् विचित्रकर्मन् हे "वायो "तव त्वदीयानि "अवांसि पालनानि “आ “वृणीमहे वयमस्मिन् पशुयागे संभजामहे ।।

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे ।

सुतावंतो वायुं द्युम्ना जनासः ॥२२

त्वष्टुः । जामातरम् । वयम् । ईशानम् । रायः । ईमहे ।

सुतऽवन्तः । वायुम् । द्युम्ना । जनासः ॥२२

त्वष्टुः । जामातरम् । वयम् । ईशानम् । रायः । ईमहे ।

सुतऽवन्तः । वायुम् । द्युम्ना । जनासः ॥२२

इमे “जनासः जनाः “वयं “त्वष्टुः ब्रह्मणः “जामातरम् "ईशानं सर्वस्येश्वरमेतादृशं "वायुं "सुतवन्तः अभिषुतसोमाः “रायः धनम् "ईमहे याचामहे। तेन दत्तेन वयं "द्युम्ना धनवन्तः स्यामेति शेषः ।।

वायव्यतृचे ‘वायो याहि शिवा दिवः' इत्यादिके द्वे ऋचौ द्वितीयतृतीये। सूत्रितं च --वायो याहि शिवा दिव इति द्वे' (आश्व. श्रौ. ७. १०) इति ॥

वायों याहि शिवा दिवो वहंस्वा सु स्वश्व्यं ।

वहंस्व महः पृंथुपक्षंसा रथें ॥२३

वायो इतिं । याहि । शिव । आ । दिवः । वहंस्व । सु । सुऽअश्व्यंम् ।

वहंस्व । महः । पृथुऽपक्षंसा । रथें ॥२३

वायो इति । याहि । शिव । आ । दिवः । वहस्व । सु । सुऽअश्व्यम् ।

वहस्व । महः । पृथुऽपक्षसा । रथे ॥२३

हे "वायो "दिवः द्युलोकस्य "शिव। ' सुपां सुलुक्' इति द्वितीयाया लुक् । शिवं कल्याणम् “आ “याहि आप्रापय । सर्वज्योतिषां त्वदाधारत्वात् तेषामाधारो भूत्वा द्युलोके तानि स्थापयेति प्रार्थयते । ततस्त्वं “स्वश्व्यम् । अश्वानां संघोऽश्व्यः । शोभनाश्वसंघं रथं "सु सुष्ठु "वहस्व सर्वतो दिक्षु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थावश्वावावह। "महः महांस्त्वं "पृथुपक्षसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावश्वौ "रथे स्वकीये “वहस्व शत्रुहननार्थं संयोजय ॥

वायव्ये पशौ पुरोडाशहविषः ‘त्वां हि सुप्सरस्तमम्' इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रितं च--- त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः ' (आश्व. श्रौ. ३. ८) इति ।।

त्वां हि सुप्सरंस्तमं नृषदंनेषु हूमहें ।

ग्रावा॑णं॒ नाश्व॑पृष्ठं मं॒हना॑ ॥२४

त्वाम् । हि । सु॒प्सरः॑ऽतमम् । नृ॒ऽसद॑नेषु । हू॒महे॑ ।

ग्रावा॑णम् । न । अश्व॑ऽपृष्ठम् । मं॒हना॑ ॥२४

त्वाम् । हि । सुप्सरःऽतमम् । नृऽसदनेषु । हूमहे ।

ग्रावाणम् । न । अश्वऽपृष्ठम् । मंहना ॥२४

हे वायो “सुप्सरस्तमम् । सुप्स इति रूपनाम । रो मत्वर्थीयः। अतिशयेन शोभनरूपवन्तं “मंहना स्वकीयेन महत्त्वेन “अश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्टम् । पृष्ठशब्दः सर्वाङ्गं लक्षयति । व्याप्तकृत्स्नाङ्गमित्यर्थः । "त्वाम् । हिरवधारणे । त्वामेव “नृषदनेषु नृसदनेषु । नरोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजोऽत्र सीदन्तीति नृषदना यज्ञाः । तेषु "हूमहे वयमाह्वयामः । कथमिव । "ग्रावाणं “न । यथा सोमाभिषवार्थं ग्रावाणं स्तुतिभिराह्वयन्ति तद्वत्त्वां स्तुतिभिराह्वयामः ॥

शुनासीरीये ‘स त्वं नो देव' इत्येषा वायोरनुवाक्या । सूत्रितं च -- स त्वं नो देव मनसेशानाय प्रहुतिं यस्त आनट्' (आश्व. श्रौ. २. २०) इति ।

स त्वं नो॑ दे॒व मन॑सा॒ वायो॑ मंदा॒नो अ॑ग्रि॒यः ।

कृ॒धि वाजाँ॑ अ॒पो धियः॑ ॥२५

सः । त्वम् । नः॒ । दे॒व॒ । मन॑सा । वायो॒ इति॑ । म॒न्दा॒नः । अ॒ग्रि॒यः ।

कृ॒धि । वाजा॑न् । अ॒पः । धियः॑ ॥२५

सः । त्वम् । नः । देव । मनसा । वायो इति । मन्दानः । अग्रियः ।

कृधि । वाजान् । अपः । धियः ॥२५

हे "देव द्योतमान यद्वा स्तोतव्य “वायो “अग्रियः देवानां मध्ये मुख्योऽग्रतो गन्तासि । तादृशः “त्वं "मनसा “मन्दानः मन्दमानः स्वयमेव मोदमानः सन् “नः अस्माकं “वाजान् अन्नानि “अपः मेघभेदनेनोदकानि च उभयस्मिंस्त्वया प्रदत्ते सति “धियः अग्निहोत्रादिकर्माणि च "कृधि कुरु । कारयेत्यर्थः ।। ॥ ३० ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२६ सूक्तं ८.२७ सूक्तं ८.२८ →
मनुर्वैवस्वतः

दे. विश्वे देवाः । प्रगाथः (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)

अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे ।

ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यम् ॥१॥

आ पशुं गासि पृथिवीं वनस्पतीनुषासा नक्तमोषधीः ।

विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥२॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽग्ना देवेषु पूर्व्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुत्सु विश्वभानुषु ॥३॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्विश्ववेदसो यन्ता नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

ऋचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदने पस्त्ये महि ॥५॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथन ।

आ बर्हिरिन्द्रो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदन्तु नः ॥६॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिद्धाग्नयः ॥७॥

आ प्र यात मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।

इन्द्र आ यातु प्रथमः सनिष्युभिर्वृषा यो वृत्रहा गृणे ॥८॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्म यच्छत ।

न यद्दूराद्वसवो नू चिदन्तितो वरूथमादधर्षति ॥९॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्याप्यम् ।

प्र णः पूर्वस्मै सुविताय वोचत मक्षू सुम्नाय नव्यसे ॥१०॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृक्ष्यन्यामिव ॥११॥

उदु ष्य वः सविता सुप्रणीतयोऽस्थादूर्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥१२॥

देवंदेवं वोऽवसे देवंदेवमभिष्टये ।

देवंदेवं हुवेम वाजसातये गृणन्तो देव्या धिया ॥१३॥

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवन्तु वरिवोविदः ॥१४॥

प्र वः शंसाम्यद्रुहः संस्थ उपस्तुतीनाम् ।

न तं धूर्तिर्वरुण मित्र मर्त्यं यो वो धामभ्योऽविधत् ॥१५॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥१६॥

ऋते स विन्दते युधः सुगेभिर्यात्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं त्रायन्ते सजोषसः ॥१७॥

अज्रे चिदस्मै कृणुथा न्यञ्चनं दुर्गे चिदा सुसरणम् ।

एषा चिदस्मादशनिः परो नु सास्रेधन्ती वि नश्यतु ॥१८॥

यदद्य सूर्य उद्यति प्रियक्षत्रा ऋतं दध ।

यन्निम्रुचि प्रबुधि विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥

यद्वाभिपित्वे असुरा ऋतं यते छर्दिर्येम वि दाशुषे ।

वयं तद्वो वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥२०॥

यदद्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धत्थ मनवे विश्ववेदसो जुह्वानाय प्रचेतसे ॥२१॥

वयं तद्वः सम्राज आ वृणीमहे पुत्रो न बहुपाय्यम् ।

अश्याम तदादित्या जुह्वतो हविर्येन वस्योऽनशामहै ॥२२॥

सायणभाष्यम्

'अग्निरुक्थे ' इति द्वाविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका– अग्निरुक्थे द्व्यधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागाथम्' इति । विवस्वतः पुत्रो मनुर्ऋषिः। प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थादियुजः सतोबृहत्यः । इदमादीनां चतुर्णां सूक्तानां विश्वे देवा देवता । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

अ॒ग्निरु॒क्थे पु॒रोहि॑तो॒ ग्रावा॑णो ब॒र्हिर॑ध्व॒रे ।

ऋ॒चा या॑मि म॒रुतो॒ ब्रह्म॑ण॒स्पतिं॑ दे॒वाँ अवो॒ वरे॑ण्यम् ॥१

अ॒ग्निः । उ॒क्थे । पु॒रःऽहि॑तः । ग्रावा॑णः । ब॒र्हिः । अ॒ध्व॒रे ।

ऋ॒चा । या॒मि॒ । म॒रुतः॑ । ब्रह्म॑णः । पतिं॑म् । दे॒वान् । अवः॑ । वरे॑ण्यम् ॥१

अग्निः । उक्थे । पुरःऽहितः । ग्रावाणः । बर्हिः । अध्वरे ।

ऋचा। यामि । मरुतः । ब्रह्मणः । पतिम् । देवान् । अवः । वरेण्यम् ॥ १ ॥

मनुः प्रार्थयते । "उक्थे स्तोत्रशस्त्रात्मके "अध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन् यज्ञे "अग्निः "पुरोहितः यज्ञार्थं पुरत उत्तरवेद्यामृत्विग्भिर्निहितोऽभूत् । तथा "ग्रावाणः च सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः । "बर्हिः च पुरतो निहितमासादितम् । एवं सामग्र्यां सत्यां मरुतः एकोनपञ्चाशन्मरुद्गणान् "ब्रह्मणस्पतिं स्तोत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवं "देवान् इन्द्रादींश्च एतान् सर्वान् देवान् "वरेण्यं वरणीयं भजनीयम् "अवः रक्षणम् "ऋचा सूक्तरूपया स्तुत्या "यामि मनुरहं याचामि। याचतेर्लटि रूपम् । वर्णलोपश्छान्दसः ॥

आ प॒शुं गा॑सि पृथि॒वीं वन॒स्पतीं॑नु॒षासा॒ नक्त॒मोष॑धीः ।

विश्वे॑ च नो वसवो विश्ववेदसो धी॒नां भू॑त प्रावि॒तारः॑ ॥२

आ । प॒शुम् । गा॒सि॒ । पृ॒थि॒वीम् । वन॒स्पतीं॑न् । उ॒षसा॑ । नक्त॑म् । ओष॑धीः ।

विश्वे॑ । च॒ । नः॒ । व॒स॒वः॒ । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । धी॒नाम् । भू॒त॒ । प्र॒ऽअ॒वि॒तारः॑ ॥२

आ। पशुम् । गासि । पृथिवीम् । वनस्पतीन्। उषसा । नक्तम् । ओषधीः ।

विश्वे । च । नः । वसवः । विश्वऽवेदसः । धीनाम् । भूत। प्रऽअवितारः ॥ २ ॥

पूर्वार्धर्चेऽग्निः संबोध्यते पश्वादिशब्दसद्भावात् । हे अग्ने नोऽस्मदीये यज्ञे पशुम् अग्नीषोमीयं पशुं प्रति “आ “गासि आगच्छसि। गाङ् गतौ । व्यत्ययेन परस्मैपदम् । तथा “पृथिवीम् इदं देवसदनं प्रति किंच "वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिरूपान् वनस्पतीन् प्रति तथा “उषासा होतव्यत्वेन उषःकालं तथा “नक्तं यष्टव्यतया रात्रिं च प्रति किंच "ओषधीः । 'उष दाहे' अत्र मादनकर्मा । ओषन्ति माद्यन्त्यनेनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते येष्वित्योषधयो ग्रावाणः । तान् प्रत्यागच्छसि । यद्वा । ओषध्यः फलपाकान्ता लताः । ताः प्रत्यायाहि। अथवा हे स्तोतः पश्वादीन् आ गासि समन्तात् स्तुहि । 'कै गै शब्दे' इति धातुः । ततो हे "वसवः वासयितारः "विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे "विश्वे सर्वेऽपि देवाः “नः अस्मदीयानां कर्मणां “प्रावितारः “भूत । अनेनाग्निना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

प्र सू न॑ एत्वध्व॒रो॒३॒ऽग्ना दे॒वेषु॑ पू॒र्व्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॒ प्र वरु॑णे धृ॒तव्र॑ते म॒रुत्सु॑ वि॒श्वभा॑नुषु ॥३

प्र । सु । नः॒ । ए॒तु॒ । अ॒ध्व॒रः । अ॒ग्ना । दे॒वेषु॑ । पू॒र्व्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॑ । प्र । वरु॑णे । धृ॒तऽव्र॑ते । म॒रुत्ऽसु॑ । वि॒श्वऽभा॑नुषु ॥३

प्र। सु । नः । एतु । अध्वरः । अग्ना। देवेषु । पूर्व्यः ।

आदित्येषु । प्र । वरुणे । धृतऽव्रते। मरुत्ऽसु । विश्वऽभानुषु ।। ३ ।।

"पूर्व्यः पुरातनः । पूर्व्यान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान् प्रति क्रियमाणत्वात् यज्ञोऽपि पूर्व्यं इत्युच्यते । तादृशो मुख्यः "नः अस्मदीयः "अध्वरः यज्ञः "अग्ना। 'सुपां सुलुक्' इति सप्तम्या डादेशः । अग्नौ । अग्निर्देवानां मुख्यत्वात् प्रथममभिहितः । तस्मिन्नग्नौ सर्वेष्वन्येषु "देवेषु च "सु सुष्ठु “प्र “एतु प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि। "आदित्येषु अदितेः पुत्रेष्विन्द्रादिषु “धृतवते धृतकर्मणि "वरुणे च "विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्केषु "मरुत्सु च “प्र एतु ॥

विश्वे॒ हि ष्मा॒ मन॑वे वि॒श्ववे॑दसो॒ भुव॑न्वृ॒धे रि॒शाद॑सः ।

अरिंष्टेभिः पा॒युभि॑र्विश्ववेदसो॒ यन्ता॑ नोऽवृ॒कं छ॒र्दिः ॥४

विश्वें । हि । स्म॒ । मनंवे । वि॒श्वऽवेंदसः । भुवंन् । वृ॒धे । रि॒शादंसः ।

अरिंष्टेभिः । पा॒युऽभिः॑ । वि॒श्वऽवे॒द॒सः॒ । यन्तं॑ । नः॒ । अ॒वृ॒कम् । छ॒र्दिः ॥४

विश्वे । हि। स्म । मनवे । विश्वऽवेदसः । भुवन् । वृधे। रिशादसः ।

अरिष्टेभिः । पायुऽभिः । विश्वऽवेदसः । यन्त । नः । अवृकम् । छर्दिः ॥ ४ ॥

“विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधनाः । बहुधना इत्यर्थः। तादृशाः "रिशादसः रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितार उपक्षपयितारो वा “विश्वे "हि “ष्म सर्वे खलु देवाः “मनवे । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। मनोः "वृधे वर्धनाथ “भुवन् भवन्तु । स्तोत्रे मनुष्याय धनं दत्वा तं वर्धयन्तु इत्याशास्ते । ततो हे "विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवाः "अरिष्टेभिः परैरहिंसितैः "पायुभिः पालनैः सह "अवृकम् । वृकः स्तेनः । तद्रहितम्। बाधारहितमित्यर्थः । तादृशं “छर्दिः गृहं "नः अस्मभ्यं "यन्त प्रयच्छत । शत्रून् हत्वा गृहेष्वस्माभिः कर्माणि कारयतेत्यर्थः । यन्तेति यमेर्लोटि छान्दसो विकरणस्य लुक् । तस्य तबादेशः । तेनानुनासिकलोपाभावः ॥

आ नों अ॒द्य समंनसो॒ गन्ता॒ विश्वें स॒जोषंसः ।

ऋ॒चा गि॒रा मरुंतो॒ देव्यदिंते॒ सदंने॒ पस्त्यें महि ॥५

आ । न॒ः । अ॒द्य । सऽमंनसः । गन्तं । विश्वें । स॒ऽजोषंसः ।

ऋ॒चा । गि॒रा । मरुंतः । देविं । अदिंते । सदंने । पस्त्यें । म॒हि॒ ॥५

आ। नः । अद्य । सऽमनसः । गन्त । विश्वे । सऽजोषसः ।

ऋचा । गिरा। मरुतः । देवि । अदिते । सदने । पस्त्ये। महि ॥५॥

"समनसः सर्वेषु स्तोतृषु समानमनस्काः "विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः सन्तः "गिरा। शुश्रूषुतया प्राप्तव्ययेत्यर्थः । तया “ऋचा सह "अद्य अस्मिन् यागदिने “नः यष्टॄन् अस्मान् “आ “गन्त आगच्छत । अनन्तरं हे “मरुतः "देवि द्योतमाने “महि महति देवानां मातृत्वान्महत्वयुक्ते हे "अदिते अदीने एतन्नामिके देवि "सदने स्थाने "पस्त्ये अम्मदीये गृहे स्तोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादेर्वाक्यभेदादनिघातः । उत्तरत्र पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥ ॥ ३१ ॥

अ॒भि प्रि॒या मंरुतो॒ या वो॒ अश्व्या॑ ह॒व्या मिंत्र प्रया॒थनं ।

आ ब॒र्हिरिन्द्रो॒ वरुंणस्तु॒रा नरं आदि॒त्यासः॑ सदन्तु नः ॥६

अ॒भि । प्रि॒या । म॒रु॒त॒ः । या । व॒ः । अश्व्या॑ । ह॒व्या । मि॒त्र॒ । प्र॒ऽया॒थनं ।

आ । ब॒र्हिः । इन्द्रः॑ । वरुंणः । तु॒राः । नरः॑ । आ॒दि॒त्यासः॑ । स॒द॒न्तु॒ । न॒ः ॥६

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रऽयाथन ।

आ। बर्हिः । इन्द्रः। वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदन्तु । नः ॥ ६॥

हे मरुतः "प्रिया प्रियाणि "या यानि “वः युष्माकम् "अश्व्या अश्व्यानि प्रियानश्वसंघान् “अभि "प्रयाथन अस्मद्यज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः सन्त आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे "मित्र। मित्रशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मित्रादयो देवाः "हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवींषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः। स्तूयमाना आगच्छत । प्रपूर्वाद्यातेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्च' इति थनादेशः । आगत्य च "इन्द्रो "वरुणः इन्द्रावरुणौ "तुराः संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरमाणाः "नरः नेतारः “आदित्यासः अदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च "नः अस्मदीये यज्ञे "बर्हिः बर्हिषि आसादिते "आ “सदन्तु आसीदन्तु प्रविशन्तु । सदेः सीदादेशाभावश्छन्दसः ।।

व॒यं वों वृ॒क्तब॑र्हिषो हि॒तप्र॑यस आनु॒षक् ।

सु॒तसो॑मासो वरुण हवामहे मनु॒ष्वदि॒द्धाग्न॑यः ॥७

व॒यम् । व॒: । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । हि॒तऽप्र॑यसः । आ॒नु॒षक् ।

सु॒तऽसो॑मासः । व॒रु॒ण॒ । ह॒वा॒म॒हे॒ । म॒नु॒ष्वत् । इ॒द्धऽअ॑ग्नयः ॥७

वयम् । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण। हवामहे । मनुष्वत् । इद्धऽअग्नयः ॥ ७ ॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवाः “वृक्तबर्हिषः ऋत्विजः "वयम् "आनुषक् स्रुगादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा “हितप्रयसः । प्रीणातीति प्रयोऽन्नम् । तेषु निहितहविष्काः सन्तः "वः युष्मान् “हवामहे एतानि हवींष्यादातुमाह्वयामः । कीदृशाः । "सुतसोमासः अभिषुतसोमाः "इद्धाग्नयः आहुतिभिः समिद्धाग्नयो वयमाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । "मनुष्वत् । मनुर्यथा यज्ञे युष्मानाजुहाव तद्वत् ॥

आ प्र या॑त॒ मरु॑तो॒ विष्णो॒ अश्वि॑ना॒ पूष॒न्माकी॑नया धि॒या ।

इन्द्र॒ आ या॑तु प्रथ॒मः स॑नि॒ष्युभि॒र्वृषा॒ यो वृ॑त्र॒हा गृ॒णे ॥८

आ । प्र । या॒त॒ । मरु॑तः । विष्णो॒ इति॑ । अश्वि॑ना । पूष॑न् । माकी॑नया । धि॒या ।

इन्द्रः॑ । आ । या॒तु॒ । प्र॒थ॒मः । स॒नि॒ष्युऽभिः॑ । वृषा॑ । यः । वृ॒त्र॒ऽहा । गृ॒णे ॥८

आ। प्र । यात। मरुतः । विष्णो इति। अश्विना । पूषन् । माकीनया। धिया ।

इन्द्रः । आ । यातु। प्रथमः । सनिष्युऽभिः । वृषा । यः । वृत्रऽहा । गृणे ॥ ८ ॥

हे विश्वे देवाः “प्र “यात प्रकर्षेणास्मदीयकर्मण्यागच्छत । हे "मरुतः हे "विष्णो स्वबलेन सर्वतो व्याप्तैतन्नामक देव हे "अश्विना अश्विनौ "पूषन् । स्तोतॄन् धनादिना पोषयतीति पूषा । एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवाः "माकीनया मामकीनया। अस्मच्छब्दात् ' युष्मदस्मदोः' (पा. सू. ४, ३,१) इति खञ् शैषिकः । एकवचने ' तवकममकौ ' इति ममकादेशः । वर्णलोपश्छन्दसः । मया क्रियमाणया “धिया स्तुत्या सहास्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छत । मरुदादेरामन्त्रितस्य वाक्यभेदादनिघातः । किंच "प्रथमः देवानां मुख्यः सः "इन्द्रः च “आ "यातु । "वृषा कामाना सेक्ता "यः इन्द्रः "सनिष्युभिः । सनिः संभजनम् । तदात्मन इच्छद्भिः स्तोतृभिः "वृत्रहा अपामावरकस्य वृत्रासुरस्य हन्तेति "गृणे स्तूयते ।' गॄ शब्दे' इत्यस्य कर्मणि लिटि छान्दसो विकरणः ॥

वि नों देवासो अद्रुहोऽच्छिंद्रं शर्मं यच्छत ।

न यद्दूराद्वंसवो नू चिदन्तिंतो वरूंथमादधर्षति ॥९

वि । नः । देवासः । अद्रुहः । अच्छिंद्रम् । शर्मं । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अन्तिंतः । वरूंथम् । आऽदधर्षति ॥९

वि। नः । देवासः । अदुहः । अच्छिद्रम् । शर्म । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अन्तितः । वरूथम् । आऽदधर्षति ॥ ९॥

हे अद्रुहः स्तोतॄणामद्रोग्धारः । यद्वा । द्रुहेरौणादिकः कर्मणि क्विप् । शत्रुभिरहिंस्याः । हे "देवासः मरुदादयो देवाः "अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा "शर्म । शृणाति दुःखादिकमिति शर्म गृहम् । तत् "नः अस्मभ्यं "वि “यच्छत । हे "वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयः "दूरात् दूरदेशात् “अन्तितः अन्तिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य "नू "चित् कदाचिदपि “वरूथं वरणीयं संभजनीयं "यत् गृहं "न “आदधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्गृहं प्रयच्छतेति समन्वयः। 'धृष प्रसहने' इत्यस्य विभाषितणिच्त्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपम् ।।

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवांसो अस्त्याप्यंम् ।

प्र णः पूर्वंस्मै सुवितायं वोचत मक्षू सुम्नाय नव्यंसे ॥१०

अस्तिं । हि । वः । सऽजात्यम् । रिशादसः । देवांसः । अस्तिं । आप्यंम् ।

प्र । नः । पूर्वंस्मै । सुवितायं । वोचत । मक्षु । सुम्नायं । नव्यंसे ॥१०

अस्ति । हि। वः । सुऽजात्यम् । रिशादसः । देवासः । अस्ति । अयम् ।आप्यम्।

प्र। नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुम्नाय । नव्यसे ।। १० ॥

हे "रिशादसः रिशतां हिंसतामसितारः "देवासः देवा द्योतमाना मरुदादयः “वः युष्माकं “सजात्यम् "अस्ति परस्परं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंच “आप्यम् । आपिर्बन्धुः । तस्य भाव आप्यम् । स्तोतृषु स्तुत्यलक्षणेन संबन्धात् वैवस्वतेन

मनुना मया स्तोत्रा सह युष्माकं बन्धुभावः "अस्ति खलु । ततः "पूर्वस्मै प्रथमभाविने "सुविताय । सुष्ठु ईयते सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै "नव्यसे नवीयसे नवतराय "सुम्नाय च उभयं "मक्षु शीघ्रं "नः अस्माकं “प्र “वोचत प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ ३२ ॥

इ॒दा हि व॒ उप॑स्तुतिमि॒दा वा॒मस्य॑ भ॒क्तये॑ ।

उप॑ वो विश्ववेदसो नम॒स्युराँ असृ॒क्ष्यन्या॑मिव ॥११

इ॒दा । हि । वः॒ । उप॑ऽस्तुतिम् । इ॒दा । वा॒मस्य॑ । भ॒क्तये॑ ।

उप॑ । वः॒ । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । न॒म॒स्युः । आ । असृ॑क्षि । अन्या॑म्ऽइव ॥११

इदा । हि। वः । उपऽस्तुतिम् । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृक्षि । अन्याम्ऽइव ॥ ११ ॥

हे "विश्ववेदसः सर्वधना हे देवाः "नमस्युः अन्नमिच्छन् मनुरहं “वः युष्मद्विषयाम् "उपस्तुतिम् “अन्यामिव अदृष्टपूर्वामिव स्थिताम् । कैश्चिदप्यकृतामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिम् "इदा "हि । हिरवधारणे । इदानीमेव उप "आ असृक्षि उपासृजामि करोमीत्यर्थः । किमर्थम् । "वः युष्मत्संबन्धिनः "वामस्य वननीयस्य “इदा इदानीमेव "भक्तये संभजनाय । लाभायेत्यर्थः । असृक्षीति सृजेर्लुङि रूपम् । पादादित्वादनिघातः ॥

उदु॒ ष्य वः॑ सवि॒ता सु॑प्रणीत॒योऽस्था॑दू॒र्ध्वो वरे॑ण्यः ।

नि द्वि॒पाद॒श्चतु॑ष्पादो अ॒र्थिनोऽवि॑श्रन्पतयि॒ष्णवः॑ ॥१२

उत् । ऊँ॒ इति॑ । स्यः । वः॒ । स॒वि॒ता । सु॒ऽप्र॒नी॒त॒यः॒ । अस्था॑त् । ऊ॒र्ध्वः । वरे॑ण्यः ।

नि । द्वि॒ऽपादः॑ । चतुः॑ऽपादः । अ॒र्थिनः॑ । अवि॑श्रन् । प॒त॒यि॒ष्णवः॑ ॥१२

उत् । ॐ इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रनीतयः । अस्थात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विऽपादः । चतुःऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मरुतः "वः युष्माकं मध्ये “ऊर्ध्वः ऊर्ध्वं गन्ता "वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः संभजनीयः सः "सविता सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदा "उत् "अस्थात् स्वतेजसोद्गतोऽभूत् तदा "अर्थिनः "द्विपादः पादद्वययुक्ताः पुरुषाः "चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अश्वादयः "पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च "नि "अविश्रन् स्वस्वकार्येषु निविशन्ते । सूर्य उदिते केचन पुरुषा अग्निहोत्रादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वते । पश्वादयस्तृणादिभक्षणार्थं सर्वत्र संचरन्ति । न्यविश्रन् । निपूर्वाद्विशतेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदम् । ‘बहुलं छन्दसि ' इति रुडागमः ॥ पञ्चमेऽहनि प्रउगशस्त्रे ‘देवदेवम्' इति वैश्वदेवस्तृचः । सूत्रितं च-- देवंदेवं बृहदु गायिषे वचः' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ।।

दे॒वंदे॑वं॒ वोऽव॑से दे॒वंदे॑वम॒भिष्ट॑ये ।

दे॒वंदे॑वं हुवेम॒ वाज॑सातये गृ॒णन्तो॑ दे॒व्या धि॒या ॥१३

दे॒वम्ऽदे॑वम् । व॒: । अव॑से । दे॒वम्ऽदे॑वम् । अ॒भिष्ट॑ये ।

दे॒वम्ऽदे॑वम् । हु॒वे॒म॒ । वाज॑ऽसातये । गृ॒णन्त॑: । दे॒व्या । धि॒या ॥१३

देवम्ऽदेवम् । वः । अव॑से । देवम्ऽदेवम् । अभिष्टये ।।

देवम्ऽदेवम् । हुवेम । वाजऽसातये । गृणन्तः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

वयं "देव्या द्योतमानया "धिया स्तुत्या "गृणन्तः स्तुवन्तः सन्तः वः युष्माकं मध्ये "देवंदेवं दीप्यमानं देवम् "अवसे कर्मरक्षणाय आह्वयाम। अनुक्रमेणाह। "अभिष्टये अभिलषितप्राप्त्यर्थं च "देवदेवं वयमाह्वयाम । ततः "वाजसातये अन्नलाभाय "हुवेम ह्वयाम ॥

दे॒वासो॒ हि ष्मा॒ मन॑वे॒ सम॑न्यवो॒ विश्वे॑ सा॒कं सरा॑तयः ।

ते नो॑ अ॒द्य ते अ॑प॒रं तु॒चे तु नो॒ भव॑न्तु वरिवो॒विद॑: ॥१४

दे॒वास॑: । हि । स्म॒ । मन॑वे । सऽम॑न्यवः । विश्वे॑ । सा॒कम् । सऽरा॑तयः ।

ते । न॒: । अ॒द्य । ते । अ॒प॒रम् । तु॒चे । तु । न॒: । भव॑न्तु । व॒रि॒व॒:ऽविद॑: ॥१४

देवासः । हि। स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकम् । सऽरातयः ।।

ते । नः। अद्य । ते । अपरम् । तुचे । तु । नः । भवन्तु । वरिवःऽविदः ॥ १४ ॥

"समन्यवः समानमनसः यद्वा संग्रामेषु शत्रुहननार्थं समानक्रोधयुक्ताः "विश्वे सर्व एव "देवासो "हि "ष्म मरुदादयो देवाः खलु "मनवे एतान्नामकाय ऋषये मह्यं "साकं सह युगपदेव "सरातयः धनादिदानेन सहिताः भवन्तु । पुनरपि प्रार्थ्यते । "ते देवाः नः अस्माकम् "अद्य अस्मिन् दिने "अपरं च किं बहुना सर्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवन्तु। न केवलमस्माकमेव किंतु "तुचे । तुमि(तुगि)त्यपत्यनाम। तुजि पिजि हिंसादाननिकेतनेषु'। तोजयति हिनस्ति पितुर्दुःखादिकमिति तुक् पुत्रः । तस्मै "नः अस्माकं पुत्राय "वरिवोविदः वरणीयस्य धनस्य लम्भयितारः "भवन्तु ।।

प्र व॑: शंसाम्यद्रुहः सं॒स्थ उप॑स्तुतीनाम् ।

न तं धू॒र्तिर्व॑रुण मित्र॒ मर्त्यं॒ यो वो॒ धाम॒भ्योऽवि॑धत् ॥१५

प्र । व॒: । शं॒सा॒मि॒ । अ॒द्रु॒ह॒: । स॒म्ऽस्थे । उप॑ऽस्तुतीनाम् ।

न । तम् । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्यम् । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥१५

प्र। वः । शंसामि । अद्रुहः । सम्ऽस्थे । उपऽस्तुतीनाम् ।।

न । तम् । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्यम् । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे "अद्रुहः अद्रोग्धारोऽहिंस्या वा मरुदादयः "उपस्तुतीनाम् उपस्तोत्राणां "संस्थे तासां यज्ञे क्रियमाणत्वादस्मत्संस्थानभूतेऽस्मिन् यज्ञे "वः युष्मान् “प्र “शंसामि प्रकर्षेण स्तौमि। हे "वरुण “मित्र मित्रावरुणौ "तं "मर्त्यं मनुष्यं “धूर्तिः । धुर्वी हिंसार्थः। शत्रुभ्यो हिंसा तं "न बाधते "यः मनुष्यः "वः युष्माकं “धामभ्यः तेजोभ्यः । धीयतेऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा । तेभ्यः "अविधत् ।। 'विध विधाने'। हवींषि विदधाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि हविर्भाक्त्वमस्तीति ज्ञायते ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥१६

प्र । सः । क्षयम् । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥१६

प्र। सः । क्षयम् । तिरते। वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ।।

हे मरुदादयः “सः मनुष्यः “क्षयम्। क्षियन्ति निवसन्त्यत्रेति क्षयो गृहम् । तत् स मनुष्यः “प्र “तिरते प्रकर्षेण वर्धयति । तिरतिर्वृद्धिकर्मा । स एव “महीः महान्ति "इषः अन्नानि च “वि वर्धयति “यः मनुष्यः “वराय वरणीयाय धनाय तदर्थं “वः युष्मभ्यं “दाशति हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः। किंच “धर्मणः । ध्रियते ऋत्विग्भिरिति धर्म कर्म । युष्मद्विषयात् कर्मणः सकाशात् स मनुष्यः “प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः “परि परितः सर्वतः “प्र “जायते प्रकर्षेणाविर्भवति । 'आत्मा वै पुत्रनामासि' (श. ब्रा. १४. ९. ४. २६) इति श्रुतेः। ततः “अरिष्टः अन्यैरहिंसितः “सर्वः युष्माकं हविष्प्रदानात् सकलो जनः “एधते धनादिभिर्वर्धते ॥ ॥ ३३ ॥

ऋते स विन्दते युधः सुगेभिर्यात्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं त्रायन्ते सजोषसः ॥१७

ऋते । सः । विन्दते । युधः । सुऽगेभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यम् । त्रायन्ते । सऽजोषसः ॥१७

ऋते । सः । विन्दते । युधः । सुऽगेभिः । याति । अध्वनः ।।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यम् । त्रायन्ते । सऽजोषसः ॥ १७ ॥

“सः अर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यः "युधः । 'युध संप्रहारे । भावे क्विप् । युद्धात् “ऋते विनापि “विन्दते धनानि लभते । किंच “सुगेभिः शोभनगमनैः सुष्ठु गन्तृभिवाश्वैः सह “अध्वनः मार्गान् । गन्तव्यान् देशानित्यर्थः। तान् “याति गच्छति। "यं जनम् अर्यमा सततं गच्छन् “मित्रः स्तोतॄणां यष्टॄणां च धनप्रदानेन मित्रभूतः “वरुणः निवारयिता शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभजनीय एतन्नामकाः “सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः “सजोषसः परस्परं संगताः सन्तः यं हव्यप्रदातारं “त्रायन्ते स्वरक्षणैः पालयन्ति स धनादीनि विन्दतीत्यन्वयः ।।

अज्रे॑ चिदस्मै कृणुथा॒ न्यञ्च॑नं दु॒र्गे चि॒दा सु॑सर॒णम् ।

ए॒षा चि॑दस्माद॒शनिः॑ प॒रो नु सास्रे॑धन्ती॒ वि न॑श्यतु ॥१८

अज्रे॑ । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । कृ॒णु॒थ॒ । नि॒ऽअञ्च॑नम् । दुः॒ऽगे । चि॒त् । आ । सु॒ऽस॒र॒णम् ।

ए॒षा । चि॒त् । अ॒स्मा॒त् । अ॒शनिः॑ । प॒रः । नु । सा । अस्रे॑धन्ती । वि । न॒श्य॒तु॒ ॥१८

अज्रे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअञ्चनम् । दुःऽगे। चित् । आ । सुऽसरणम् ।

एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । पुरः । नु । सा । अस्रेधन्ती । वि । नश्यतु ॥ १८ ।।

हे देवाः “अज्रे “चित् । 'ज्रि अभिभवे'। परैरनभिभवनीयेऽपि परपुरे “न्यञ्चनं नितरां गमनम् “अस्मै मनवे कृणुथ यूयं कुरुत । यद्वा । अज्रे ऋजुगमने प्रस्थे गमनं कुरुत । तथा “दुर्गे “चित् अगन्तव्येऽपि स्थले “सुसरणम् । सृ गतौ' । शोभनगमनम् “आ समन्तात् कुरुत । एवं सति सा “एषा “अशनिः शत्रूणां तदेतदायुधम् “अस्मात् सर्वतो गन्तुर्मनोः “नु क्षिप्रं "परः परस्ताद्भवेत् । पश्चात् "सा अशनिः अस्रेधन्ती कांश्चिदप्यहिंसती “वि "नश्यतु विनष्टा भवेत् ।।

यद॒द्य सूर्य॑ उद्य॒ति प्रिय॑क्षत्रा ऋ॒तं द॒ध ।

यन्नि॒म्रुचि॑ प्र॒बुधि॑ विश्ववेदसो॒ यद्वा॑ म॒ध्यंदि॑ने दि॒वः ॥१९

यत् । अ॒द्य । सूर्यः॑ । उ॒त्ऽय॒ति । प्रिय॑ऽक्षत्राः । ऋ॒तम् । द॒ध ।

यत् । नि॒ऽम्रुचि॑ । प्र॒ऽबुधि॑ । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । यत् । वा॒ । म॒ध्यन्दि॑ने । दि॒वः ॥१९

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्ऽयति । प्रियेऽक्षत्राः । ऋतम् । दध । ।

यत् । निऽम्रुचि । प्रऽबुधि । विश्वऽवेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥ १९ ॥

हे “प्रियक्षत्राः प्रीणयितृबला देवाः "सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितरि “उद्यति उद्गच्छति सति “अद्य अस्मिन् दिने “यत् यदा “ऋतं कल्याणभूतं गृहं “दध धारयत । दधातेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपम्। “यत् यदा हे “विश्ववेदसः सर्वधना देवाः “निम्रुचि ।

म्रुचिर्गत्यर्थः । सूर्यस्य निम्रोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयथ । यद्वा “प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले। "यद्वा “दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याह्नः “मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तेत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

यद्वा॑भिपि॒त्वे अ॑सुरा ऋ॒तं य॒ते छ॒र्दिर्ये॒म वि दा॒शुषे॑ ।

व॒यं तद्वो॑ वसवो विश्ववेदस॒ उप॑ स्थेयाम॒ मध्य॒ आ ॥२०

यत् । वा॒ । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । अ॒सु॒रा॒ः । ऋ॒तम् । य॒ते । छ॒र्दिः । ये॒म । वि । दा॒शुषे॑ ।

व॒यम् । तत् । व॒ः । व॒स॒व॒ः । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒स॒ः । उप॑ । स्थे॒या॒म॒ । मध्ये॑ । आ ॥२०

यत् । वा । अभिऽपित्वे । असुराः । ऋतम् । यते । छर्दिः । येम । वि। दाशुषे । वयम् । तत् । वः । वसवः । विश्वऽवेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये। आ ॥ २० ॥

हे "असुराः प्राज्ञाः संग्राम आयुधानां क्षेप्तारो वा देवाः “यद्वा "अभिपित्वे अस्मद्यज्ञं प्रति युष्माकमभिप्राप्तौ “ऋतं सत्यभूतं यज्ञं “यते । इणः शतरि रूपम् । गच्छते "दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय "छर्दिः । ‘छर्दिर्दीप्तिदेवनयोः'। दीप्यतेऽनेनेति छर्दिस्तेजः । यद्वा । छर्दन्ति दीव्यन्ते अत्रेति छर्दिर्गृहम् । तद्गृहं तेजो वा “वि "येम प्रयच्छथ। यद्येवं यूयं कुरुथ तर्हि “वयं हे "वसवः स्तोतॄणां धनादिभिराच्छादयितारः यद्वा शत्रूणां विवासयितारः “विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवाः “वः युष्मत्संबन्धि “तत् कल्याणं गृहम् । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । भवद्भिः प्रत्तस्य गृहस्य मध्ये “उप “स्थेयाम उपतिष्ठेम । युष्मान् हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङ्' इत्यङ्प्रत्ययः ॥

यद॒द्य सूर॒ उदि॑ते॒ यन्म॒ध्यंदि॑न आ॒तुचि॑ ।

वा॒मं ध॒त्थ मन॑वे विश्ववेदसो॒ जुह्वा॑नाय॒ प्रचे॑तसे ॥२१

यत् । अ॒द्य । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । यत् । म॒ध्यन्दि॑ने । आ॒ऽतुचि॑ ।

वा॒मम् । ध॒त्थ । मन॑वे । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒स॒ः । जुह्वा॑नाय । प्रऽचे॑तसे ॥२१

यत् । अद्य । सूरे । उत्ऽइते । यत् । मध्यंदिने । आऽतुचि ।

वामम् । धत्थ । मनवे । विश्वऽवेदसः । जुह्वानाय । प्रऽचेतसे ॥ २१ ॥

हे "विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधना हे देवाः “यत् यदा “अद्य इदानीम् । यद्वा सूर्ये "उदिते सति । “यत् यदा “मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वा “आतुचि । आतुचिर्गमनार्थः । सूर्यस्य निम्रोचने । सायमित्यर्थः । “जुह्वानाय अग्नौ हवींषि जुह्वते अत एव “प्रचेतसे प्रकृष्टज्ञानाय “मनवे एतन्नामकायर्षये मह्यं “वामं वननीयं धनं “धत्थ दत्थ तद्वृणीमह इत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

व॒यं तद्वः॑ सम्राज॒ आ वृ॑णीमहे पु॒त्रो न ब॑हु॒पाय्य॑म् ।

अ॒श्याम॒ तदा॑दित्या॒ जुह्व॑तो ह॒विर्येन॒ वस्यो॒ऽनशा॑महै ॥२२

व॒यम् । तत् । व॒ः । स॒म्ऽरा॒ज॒ः । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । पु॒त्रः । न । ब॒हु॒ऽपाय्य॑म् ।

अ॒श्याम॑ । तत् । आ॒दि॒त्या॒ः । जुह्व॑तः । ह॒विः । येन॑ । वस्य॑ः । अ॒नशा॑महै ॥२२

वयम् । तत् । वः । सम्ऽराजः । आ । वृणीमहे । पुत्रः । न । बहुऽपाय्यम् ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुह्वतः । हविः । येन । वस्यः । अनशामहै ॥२२॥

हे "सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना देवाः “पुत्रो “न । एकवचनं छान्दसम् । युष्माकं पुत्रा इव स्थिताः पुत्रा यथा पितृभिः पोष्यास्तद्वद्युष्माभिः पोष्याः “वयम् । “बहुपाय्यं बहुभिर्भोज्य "वः युष्मत्संबन्धि “तत् धनम् “अश्याम प्राप्नुयाम । "येन धनेन “वस्यः वसीयोऽतिशयेन वसुमत्वम् “अनशामहै अश्नवामहै प्राप्नुमः ॥ अश्नोतेर्लोटि व्यत्ययेन श्नम्प्रत्ययः ॥ ॥ ३४ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२८

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२७ | सूक्तं ८.२८ | सूक्तं ८.२९ →
मनुर्वैवस्वतः

दे. विश्वे देवाः। गायत्री, ४ पुरउष्णिक्

ये त्रिंशति त्रयस्परो देवासो बर्हिरासदन् ।

विदन्नह द्वितासनन् ॥१॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्नयः ।

पत्नीवन्तो वषट्कृताः ॥२॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त इत्था न्यक् ।

पुरस्तात्सर्वया विशा ॥३॥

यथा वशन्ति देवास्तथेदसत्तदेषां नकिरा मिनत् ।

अरावा चन मर्त्यः ॥४॥

सप्तानां सप्त ऋष्टयः सप्त द्युम्नान्येषाम् ।

सप्तो अधि श्रियो धिरे ॥५॥

सायणभाष्यम्

' ये त्रिंशति ' इति पञ्चर्चमष्टमं सूक्तम् । अत्रानुक्रान्तं - ये त्रिंशति पञ्चोपान्त्या पुरउष्णिक ' इति । मनुर्त्रृषिः । प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छन्दः । उपान्त्या पुरउष्णिक् । पूर्ववत् विश्वे देवा देवता । तृतीये छन्दोमे वैश्वदेवशस्त्रे ये त्रिंशति ' इत्येतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानम् । सूत्रितं च - 'ये त्रिंशतीति वैश्वदेवम्' (आश्व. श्रौ. ८. ११) इति ॥

ये त्रि॒ंशति॒ त्रय॑स्प॒रो दे॒वासो॑ ब॒र्हिरास॑दन् ।

वि॒दन्नह॑ द्वि॒तास॑नन् ॥१

ये । त्रि॒ंशति॑ । त्रय॑ः । प॒रः । दे॒वास॑ः । ब॒र्हिः । आ । अस॑दन् ।

वि॒दन् । अह॑ । द्वि॒ता । अ॒स॒न॒न् ॥१

ये । त्रिंशति । त्रयः । परः । देवासः । बर्हिः । आ । असदन् ।

विदन् । अह । द्विता । असनन् ॥१

मनुराह । "त्रिंशति त्रिंशत्संख्यायाः "परः परस्तात् "त्रयः । त्रयस्त्रिंशद्देवता इत्यर्थः । ये "देवासः देवाः "बर्हिः अस्मदीयज्ञसंबन्धिनि बर्हिषि हविःस्वीकरणार्थम् "आसदन् आसीदन्तु अथानन्तरं "विदन् ते देवा अस्मान् हविषां प्रदातॄनिति जानन्तु । ततः "द्विता द्विधा द्विप्रकारम् "असनन् अस्मभ्यं धनं पश्वादिकं च प्रयच्छन्तु । यद्वा । द्विता द्वैधम् । अनेन पौनःपुन्यं लक्ष्यते । पुनःपुनरस्मभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा स्मद्रा॑तिषाचो अ॒ग्नय॑ः ।

पत्नी॑वन्तो॒ वष॑ट्कृताः ॥२

वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । स्मद्रा॑तिऽसाचः । अ॒ग्नय॑ः ।

पत्नी॑ऽवन्तः । वष॑ट्ऽकृताः ॥२

वरुणः । मित्रः । अर्यमा । स्मद्रातिऽसाचः । अग्नयः ।

पत्नीऽवन्तः । वषट्ऽकृताः ॥२

"वरुणः वरणीयः संभजनीयः "मित्रः स्तोतॄणां यष्टॄणां च धनादिदानेन मित्रभूतः "अर्यमा स्तोत्रकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः "स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमच्छोभना रातिः हविष्प्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः । तान् सचन्ते धनादिप्रदानेन सेवन्त इति तथोक्ताः । यद्वा । कल्याणं यथा भवति तथा हविषां दातॄन् सचन्त इति । ते तादृशाः "पत्नीवन्तः देवपत्नीसहिताः "अग्नयः अङ्गनशीला नानाविधा अग्नयः "वषट्कृताः । मया ' सोमस्याग्ने वीहि वौषट् ' (आश्व. श्रौ. ५. ५) इत्यादिना स्वाहाकृताः । सुहुता इत्यर्थः ॥

ते नों गो॒पा अ॑पा॒च्यास्त उद॒क्त इ॒त्था न्यंक् ।

पु॒रस्ता॒त्सर्वं॑या वि॒शा ॥३

ते । न॒ः । गो॒पाः । अ॒पा॒च्याः । ते । उद॑क् । ते । इ॒त्था । न्यंक् ।

पु॒रस्ता॑त् । सर्वं॑या । वि॒शा ॥३

ते । नः । गोपाः । अपाच्याः । ते । उदक् । ते । इत्था । न्यक् ।

पुरस्तात् । सर्वया । विशा ॥३

“ते वरुणादयो देवाः "सर्वया सर्वेण "विशा अनुचरवर्गेण सह “अपाच्याः । अपाची प्रतीची। ततः "नः अस्माकं “गोपाः गोपायितारो भवन्तु । “ते एव "उदक् उदीच्याः । ‘ अञ्चेर्लुक् ' इति पञ्चम्यर्थे विहितस्यास्तातेर्लुक् । ततोऽपि अस्माकं रक्षका भवन्तु । "इत्था इति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निर्दिशति । इत्थमनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणस्याश्च दिशः "ते देवा अस्माकं पालयितारो भवन्तु । तथा "न्यक् नीच्या दिशः । अत्रापि पूर्ववदस्तातेर्लुक्। अधस्तादेवाप्यस्माकं त्रातारो भवन्तु । किंच "पुरस्तात् प्राच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपायितारो भवन्तु ॥

यथा॒ वश॑न्ति दे॒वास्तथेद॑स॒त्तदे॑षा॒ं नकि॒रा मिं॑नत् ।

अरां॑वा च॒न मर्त्यं॑ः ॥४

यथा॑ । वश॑न्ति । दे॒वाः । तथा॑ । इत् । अ॒स॒त् । तत् । ए॒षा॒म् । नकि॑ः । आ । मि॒न॒त् ।

अरां॑वा । च॒न । मर्त्य॑ः ॥४

यथा । वशन्ति । देवाः । तथा । इत् । असत् । तत् । एषाम् । नकिः । आ । मिनत् ।

अरावा । चन । मर्त्यः ॥४

“देवाः द्योतमानाः सर्वे देवाः "यथा “वशन्ति यथा कामयन्ते । वश कान्तौ ।' संप्रसारणाच्च' इति पूर्वरूपस्य छन्दसि विकल्पितत्वाद्यणादेशः । "तथेत् यथोशन्ति तथैव "असत् तद्भवत्येव । तदेवाह । "एषां देवानां "तत् कामनं "नकिः न कश्चिदपि “मिनत् हिनस्ति । ‘ मीङ् हिंसायाम् '। लेटि रूपम् । मीनातेर्निगमे ' इति ह्रस्वत्वम् । कथं देवानामभिलषितं तथा भवतीति चेत् तदाह । "अरावा । यदि देवाः कस्यचिदप्यदातारं मनुष्यं कामयेरन् तदा अरावा अदाता । “चन इत्यप्यर्थे । अदातापि “मर्त्यः मनुष्य उशद्भ्यो देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तस्मात्तेषां यत्कामनं तत्तथा भवत्येवेत्यर्थः ॥

स॒प्ता॒नां स॒प्त ऋ॒ष्टयं॑ः स॒प्त द्यु॒म्नान्ये॑षाम् ।

स॒प्तो अधि॒ श्रियो॑ धिरे ॥५

स॒प्ता॒नाम् । स॒प्त । ऋ॒ष्टयः॑ । स॒प्त । द्यु॒म्नानिं । ए॒षा॒म् ।

स॒प्तो इतिं । अधिं । श्रियः॑ । धि॒रे॒ ॥५

सप्तानाम् । सप्त । ऋष्टयः । सप्त । द्युम्नानि । एषाम् ।

सप्तो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥५

अत्र पुरातनी कथा । इन्द्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदितेः (?) गर्भस्य केनचित्कारणेनेन्द्रेण सप्तधा भिन्नत्वात् स गर्भः सप्तगणात्मकोऽभवत्। ततो मरुतः संपन्नाः । सप्तगणा वै मरुतः । (तै. सं. २. २. ११. १) इति श्रुतेः । एषा कथा ' इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः' (ऋ. सं. १.११४.६) इत्यस्मिन् वर्गे सप्रपञ्चेनाभ्यधाथि । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । "सप्तानां मरुतां गणानां "सप्त सप्तसंख्याकाः "ऋष्टयः आयुधविशेषा विभिन्नाः सन्ति । तथा "सप्त सप्तसंख्याकानि "द्युम्नानि द्योतमानानि कुण्डलादीन्याभरणानि । द्युम्नान्यन्नानि वा । "एषां गणानां विभिन्नानि सन्ति । ततः सप्त मरुतां गणाः "सप्तो सप्तैव सप्तविधाः "श्रियः सकला दीप्तीः "अधि "धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥ ॥ ३५ ।।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.२९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.२८ सूक्तं ८.२९ सूक्तं ८.३० →
मनुर्वैवस्वतः, कश्यपो वा मारीचः।

दे. विश्वे देवाः। द्विपदा विराट्

बभ्रुरेको विषुणः सूनरो युवाञ्ज्यङ्क्ते हिरण्ययम् ॥१॥

योनिमेक आ ससाद द्योतनोऽन्तर्देवेषु मेधिरः ॥२॥

वाशीमेको बिभर्ति हस्त आयसीमन्तर्देवेषु निध्रुविः ॥३॥

वज्रमेको बिभर्ति हस्त आहितं तेन वृत्राणि जिघ्नते ॥४॥

तिग्ममेको बिभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥५॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथाँ एष वेद निधीनाम् ॥६॥

त्रीण्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥७॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥८॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥९॥

अर्चन्त एके महि साम मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥१०॥

सायणभाष्यम्

‘बभ्रुरेकः' इति दशर्चं नवमं सूक्तम् । मरीचिपुत्रः कश्यपो वैवस्वतो मनुर्वा ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते--- बभ्रुर्दश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदम् ' इति । दशापि द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता । तृतीये छन्दोमे वैश्वदेवशस्त्रे वैश्वदेवसूक्तात् पूर्वमेव द्वैपदं सूक्तं शंसनीयम्। सूत्र्यते हि -- बभ्रुरेक इति द्विपदासूक्तानि पुरस्ताद्वैश्वदेवसूक्तानाम् ' (आश्व. श्रौ. ८. ७) इति ॥

ब॒भ्रुरेको॒ विषु॑णः सू॒नरो॒ युवा॒ञ्ज्यं॑ङ्क्ते हिर॒ण्ययं॑म् ॥१

ब॒भ्रुः । एकः॑ । विषु॑णः । सू॒नरः॑ । युवा॑ । अ॒ञ्जि । अ॒ङ्क्ते॒ । हि॒र॒ण्ययं॑म् ॥१

बभ्रुः । एकः । विषुणः । सूनरः । युवा । अञ्जि । अङ्क्ते । हिरण्ययम् ॥१

अत्र दशानामृचां किंचित्पदलिङ्गात् पृथग्देवताः । अत्र प्रथमायां बभ्रुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते। सौम्यं बभ्रुमा लभेत' (तै. सं. २. १. ३. ३) इत्यादिषु दृष्टत्वात् । "बभ्रुः बभ्रुवर्णः शबलतादिषु परिपक्वः । यद्वा। ‘डुभृञ् धारणपोषणयोः'। ' कुर्भ्रश्च ' (उ. सू. १. २२) इति कुप्रत्ययः । सर्वस्य सुधामयैः किरणैस्तावदुद्गते चन्द्रमसि दुःखोपशमनानि पुष्टानि खलु । तादृशः “विषुणः विश्वगञ्चनः "सूनरः सुष्ठु रात्रीणां नेता । रात्रयश्चन्द्रनेतृकाः खलु । एतादृशः "युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वात्तरुणः "एकः देवः सोमः “हिरण्ययं हिरण्मयम् "अञ्जि । अभिव्यज्यते प्रकाश्यते अनेन इत्यञ्जि आभरणम् । अभिव्यक्तिसाधनं कुण्डलमुकुटमदिकं स्वशरीरम् "अङ्क्ते अभिव्यञ्जयति ।

योनि॒मेक॒ आ सं॑साद॒ द्योतं॑नो॒ऽन्तर्दे॒वेषु॒ मेधि॑रः ॥२

योनिं॑म् । एकः॑ । आ । स॒सा॒द॒ । द्योतं॑नः । अ॒न्तः । दे॒वेषु॑ । मेधि॑रः ॥२

योनिम् । एकः । आ । ससाद । द्योतनः । अन्तः । देवेषु । मेधिरः ॥२

अत्र योनिमिति लिङ्गादग्निरुच्यते । अग्नये गृहपतये ' इत्यादिषु दृष्टत्वात् । “देवेषु देवानाम् “अन्तः मध्ये "द्योतनः स्वतेजसा दीप्यमानः “मेधिरः मेधावी । अथवा मेधाकाङ्क्षिणां स्तोतॄणां मेधादातृत्वेन मेधायुक्तः । एवंविधः "एकः अग्निः "योनिं स्थानभूतमाहवनीयादिकम् "आ "ससाद हविःस्वीकारणार्थमासीदति ॥

वाशी॒मेको॑ बिभर्ति॒ हस्त॑ आय॒सीम॒न्तर्दे॒वेषु॒ निध्रु॑विः ॥३

वाशी॑म् । एकः॑ । बि॒भ॒र्ति॒ । हस्ते॑ । आ॒य॒सीम् । अ॒न्तः । दे॒वेषु॑ । निऽध्रु॑विः ॥३

वाशीम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आयसीम् । अन्तः । देवेषु । निऽध्रुविः ॥३

“देवेषु "अन्तः देवानां मध्ये द्योतमानः “निध्रुविः निश्चले स्थाने वर्तमानः । यद्वा । नितरां गमनमस्यास्तीति निध्रुविः सर्वदा गच्छन् । अथवा संग्रामेषु शत्रूणां पुरतोऽतिशयेन स्थैर्यवान् । एतादृशः "एकः त्वष्टृनामको देवः "आयसीम् अयोमयधारां "वाशीम् । ‘ वाशृ शब्दे '। शब्दयत्याक्रन्दयति शत्रूननयेति वाशी तक्षणसाधनं कुठारः । तं स्वकीये “हस्ते बिभर्ति धारयति ॥

वज्रमेको बिभर्ति हस्त आहितं तेन वृत्राणि जिघ्नते ॥४

वज्रम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आऽहितम् । तेन । वृत्राणि । जिघ्नते ॥४

वज्रम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आऽहितम् । तेन । वृत्राणि । जिघ्नते ॥४

अत्र वज्रलिङ्गादिन्द्रो देवता । "एकः इन्द्रः "आहितं स्वकीयहस्ते निहितं "वज्रम् एतन्नामकमायुधं "बिभर्ति धत्ते । स एवेन्द्रः "तेन निहितेन वज्रेण "वृत्राणि आवरकाणि रक्षांसि पापानि वा "जिघ्नते भृशं हन्ति ॥

तिग्ममेको बिभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥५

तिग्मम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आयुधम् । शुचिः । उग्रः । जलाषऽभेषजः ॥५

तिग्मम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आयुधम् । शुचिः । उग्रः । जलाषऽभेषजः ॥५

अत्र जलाषभेषज इत्यनेन रुद्रोऽभिधीयते । "शुचिः । 'शुच दीप्तौ । सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः । यद्वा ।' शुच शोके ' । शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत एव "उग्रः उद्गूर्णबलः "जलाषभेषजः रोगापनयनेन सुखकरभैषज्यवान् । यद्वा । स्तोतॄणां दुःखरूपसंसारोच्छेदेन सुखकारिभिषग्रूपः । ' प्रथमो दैव्यो भिषक् ' इत्यादिश्रुतिभिरस्य भिषक्त्वं श्रूयते । तादृशः "एकः रुद्रः "तिग्मं तीक्ष्णधारम् "आयुधम् । आयुध्यति संप्रहरति शत्रूननेनेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये "हस्ते "बिभर्ति ।।

पथ एकः पीपाय तस्करो यथाँ एष वेद निधीनाम् ॥६

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निऽधीनाम् ॥६

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निऽधीनाम् ॥६

पथ इति लिङ्गेन पूषा निगद्यते । 'सं पूषन्नध्वनस्तिर' (ऋ. सं. १. ४२. १) इत्यादिषु दृष्टत्वात् । "एकः पूषनामको देवः "पथः मार्गान् "पीपाय । प्यायतिर्वर्धनकर्माप्यत्र रक्षणार्थः । ये अग्निहोत्रादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुष्कृतं कर्म कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति तथा पालयतीत्यर्थः । "एषः सोऽयं पूषा "निधीनां पृथिव्यां निहितानि धनानि "वेद वेत्ति । ज्ञात्वा स्तोतॄणां तानि ददातीत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तः । "तस्करो "यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुरुषाणां धनहरणार्थंमार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य स्वसहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

त्रीण्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥७

त्रीणि । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥७

त्रीणि । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥७

उरुगायो वि चक्रमे इति पदलिङ्गाद्विष्णुरुच्यते । "उरुगायः उरुभिर्बहुभिर्गातव्यः । यद्वा । बहुषु देशेषु गन्ता बहुकीर्तिर्वा । सर्वान् शत्रून् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्याक्रन्दयतीति वा उरुगायः । एतादृशः "एकः असहायो विष्णुः "त्रीणि पदानि भुवनानि "वि "चक्रमे साधु पादेन विक्रान्तवान् । 'वेः पादविहरणे' (पा. सू. १. ३. ४१) इति क्रमतेरात्मनेपदम् । "यत्र येषु लोकेषु "देवासः इन्द्रादयो देवाः "मदन्ति यजमानदत्तैर्हविर्भिर्माद्यन्ति तानि वि चक्रम इत्यन्वयः ॥

विभि॒र्द्वा च॑रत॒ एक॑या स॒ह प्र प्र॑वा॒सेव॑ वसतः ॥८

विऽभिः॑ । द्वा । च॒र॒त॒ः । एक॑या । स॒ह । प्र । प्र॒वा॒साऽइ॑व । व॒स॒त॒ः ॥८

विऽभिः । द्वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥८

एकया सह इति लिङ्गादश्विनावभिधीयेते । "द्वा द्वौ द्वित्वसंख्योपेतावश्विनौ "विभिः । वी गत्यादिषु । क्विप् । छान्दसो ह्रस्वः । गमनसाधनैरश्वैः "चरतः संचरेते। किंच इमावश्विनौ "एकया सूर्याख्यया ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया "सह "प्र "वसतः प्रवासं सर्वत्र गमनं कुरुतः । प्रवासे दृष्टान्तः । "प्रवासेव । यथा प्रवासिनौ द्वौ पुरुषौ एकया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

सदो॒ द्वा च॑क्राते उप॒मा दि॒वि स॒म्राजा॑ स॒र्पिरा॑सुती ॥९

सदः॑ । द्वा । च॒क्रा॒ते॒ इति॑ । उ॒प॒ऽमा । दि॒वि । स॒म्ऽराजा॑ । स॒र्पिरा॑सुती॒ इति॑ स॒र्पिःऽआ॑सुती ॥९

सदः । द्वा । चक्राते इति । उपऽमा । दिवि । सम्ऽराजा । सर्पिरासुती इति सर्पिःऽआसुती ॥९

सम्राजाविति लिङ्गेन मित्रावरुणावभिधीयेते । "उपमा उपमौ परस्परं स्वकान्त्योपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत आभ्यां सर्वमित्युपमौ सर्वस्य । एतावेव "सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ "सर्पिरासुती । सर्पिर्घृतमाभ्यामासूयत इति सर्पिरासुती । घृतहविष्कौ "द्वा द्वौ मित्रावरुणौ "दिवि द्युलोके "सदः । सीदन्त्यत्रेति सदः स्थानम् । तत् "चक्राते अकार्ष्टाम् ॥

अर्च॑न्त॒ एके॒ महि॒ साम॑ मन्वत॒ तेन॒ सूर्य॑मरोचयन् ॥१०

अर्च॑न्तः । एके॑ । महि॑ । साम॑ । म॒न्व॒त॒ । तेन॑ । सूर्य॑म् । अ॒रो॒च॒य॒न् ॥१०

अर्चन्तः । एके । महि । साम । मन्वत । तेन । सूर्यम् । अरोचयन् ॥१०

"एके अत्रयः "महि महत् "साम त्रिवृत्पञ्चदशादि "मन्वत अमन्वत । तदेव "अर्चन्तः पूजयन्त एतादृशा अत्रयः "तेन उक्तेन साम्ना "सूर्यमरोचयन् अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥ ॥३६॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३०

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.२९ | सूक्तं ८.३० | सूक्तं ८.३१ →

मनुर्वैवस्वतः।

दे. विश्वे देवाः । गायत्री, २ पुरउष्णिक्, ३ बृहती, ५ अनुष्टुप्

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः ।

विश्वे सतोमहान्त इत् ॥१॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च ।

मनोर्देवा यज्ञियासः ॥२॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मानवादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥३॥

ये देवास इह स्थन विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥४॥

सायणभाष्यम्

'नहि वः' इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तम् । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् । मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रान्तं- नहि वश्चतुष्कं पुरउष्णिग्बृहत्यनुष्टुबन्तम्' इति । विनियोगस्तु लिङ्गाद्वगन्तव्यः ॥

न॒हि वो॒ अस्त्य॑र्भ॒को देवा॑सो॒ न कु॑मार॒कः ।

विश्वे॑ स॒तोम॑हान्त॒ इत् ॥१

न॒हि । व॒ः । अस्ति॑ । अ॒र्भ॒कः । देवा॑सः । न । कु॒मा॒र॒कः ।

विश्वे॑ । स॒तः ऽम॑हान्तः । इत् ॥१

नहि । वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः ।

विश्वे । सतःऽमहान्तः । इत् ॥१

हे "देवासः देवाः "वः युष्माकं मध्ये "अर्भकः "नहि "अस्ति शिशुर्नास्ति खलु । तथा “न “कुमारकः युष्माकं मध्ये कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । "विश्वे सर्वे देवा यूयं "सतोमहान्त “इत् । सर्वस्माद्विद्यमानात् पृथिव्यामपि ये महान्तस्ते सतोमहान्त इत्युच्यन्ते । तस्माद्युष्माकमर्भकोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति॑ स्तु॒तासो॑ असथा रिशादसो॒ ये स्थ त्रय॑श्च त्रि॒शच्च॑ ।

मनो॑र्देवा यज्ञियासः ॥२

इति॑ । स्तु॒तास॑ः । अ॒स॒थ॒ । रि॒शा॒द॒स॒ः । ये । स्थ । त्रय॑ः । च॒ । त्रिं॒शत् । च॒ ।

मनो॑ः । दे॒वा॒ः । य॒ज्ञि॒या॒स॒ः ॥२

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च ।

मनोः । देवाः । यज्ञियासः ॥२

हे "रिशादसः रिशतां हिंसतामसितारो हे "मनोः "यज्ञियासः मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवाः “ये यूयं “त्रयश्च त्रिसंख्याकाः “त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्देवताः “स्थ भवथ अभूत ते यूयम् इति इत्थमनेन प्रकारेण "स्तुतासः “असथ । मया मनुना स्तुता भवथ । अस्तेर्लेटि छान्दसो लुगभावः । यद्वा । असतिः कान्त्यर्थः । इत्थं स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वम् ।

ते न॑स्त्राध्वं॒ ते॑ऽवत॒ त उ॑ नो॒ अधि॑ वोचत ।

मा न॑ः प॒थः पित्र्या॑न्मान॒वादधि॑ दू॒रं नै॑ष्ट परा॒वत॑ः ॥३

ते । न॒ः । त्रा॒ध्व॒म् । ते॒ । अ॒व॒त॒ । ते । ऊं॒ इति॑ । न॒ः । अधि॑ । वो॒च॒त॒ ।

मा । न॒ः । प॒थः । पित्र्या॑त् । मा॒न॒वात् । अधि॑ । दू॒रम् । नै॒ष्ट॒ । प॒रा॒ऽवत॑ः ॥३

ते । नः । त्राध्वम् । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मानवात् । अधि । दूरम् । नैष्ट । पराऽवतः ॥३

हे देवाः “ते यूयं "नः अस्मान् “त्राध्वं बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वम् । "ते यूयम् "अवत धनादिप्रदानैरस्मान् रक्षत । "ते एव देवाः "नः अस्मान् "अधि "वोचत अधिकं भवन्तः कर्मकारिणो धनादिमन्तश्च भवन्त्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः "मानवात् । मनुः सर्वेषां पिता । तत आगतात् “पित्र्यात्' पिता मनुर्यं मार्गं चक्रे तस्मात् "पथः मार्गात् "नः अस्मान् "मा “नैष्ट मा नयत । अपनयनं मा कुरुतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्याग्निहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवन्ति तमेवास्मान्नयत । किंतु “दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मात् "अधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

ये दे॑वास इ॒ह स्थन॒ विश्वे॑ वैश्वान॒रा उ॒त ।

अ॒स्मभ्यं॒ शर्म॑ स॒प्रथो॒ गवेऽश्वा॑य यच्छत ॥४

ये । दे॒वा॒स॒ः । इ॒ह । स्थन॑ । विश्वे॑ । वै॒श्वा॒न॒राः । उ॒त ।

अ॒स्मभ्य॑म् । शर्म॑ । स॒ऽप्रथ॑ः । गवे॑ । अश्वा॑य । य॒च्छ॒त॒ ॥४

ये । देवासः । इह । स्थन । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यम् । शर्म । सऽप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥४

हे "देवासः देवाः "उत अपि च "वैश्वानराः । विश्व सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्य्वादयो यस्य स विश्वानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवींषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः । भवार्थेऽण्प्रत्ययः । यद्वा । विश्वानरोऽग्निः । देवानां तन्मुखत्वात् तस्य संबन्धिनः । "विश्वे सर्वे "ये देवा यूयम् "इह अस्मिन्नस्मदीये यज्ञे “स्थन हवींष्यादातुं भवथ ततः "सप्रथः । प्रथ प्रख्याने '। सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा “शर्म । सर्वं शृणाति हिनस्ति दुःखमिति शर्म सुखम् । तत् "अस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा “गवे अस्मदीयेभ्यो यज्ञसाधनभूतेभ्यो गोभ्यः "अश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥ ॥ ३७॥ ॥ ४ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३१

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३० | सूक्तं ८.३१ | सूक्तं ८.३२ →

मनुर्वैवस्वतः।

दे. १-४ यज्ञः यजमानश्च, ५-९ दंपती, १०-१८ दंपत्याशिषः । गायत्री, ९, १४ अनुष्टुप्, १० पादनिचृत्, १५, १८ पङ्क्तिः।

यो यजाति यजात इत्सुनवच्च पचाति च ।

ब्रह्मेदिन्द्रस्य चाकनत् ॥१॥

पुरोळाशं यो अस्मै सोमं ररत आशिरम् ।

पादित्तं शक्रो अंहसः ॥२॥

तस्य द्युमाँ असद्रथो देवजूतः स शूशुवत् ।

विश्वा वन्वन्नमित्रिया ॥३॥

अस्य प्रजावती गृहेऽसश्चन्ती दिवेदिवे ।

इळा धेनुमती दुहे ॥४॥

या दम्पती समनसा सुनुत आ च धावतः ।

देवासो नित्ययाशिरा ॥५॥

प्रति प्राशव्याँ इतः सम्यञ्चा बर्हिराशाते ।

न ता वाजेषु वायतः ॥६॥

न देवानामपि ह्नुतः सुमतिं न जुगुक्षतः ।

श्रवो बृहद्विवासतः ॥७॥

पुत्रिणा ता कुमारिणा विश्वमायुर्व्यश्नुतः ।

उभा हिरण्यपेशसा ॥८॥

वीतिहोत्रा कृतद्वसू दशस्यन्तामृताय कम् ।

समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥९॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनाम् ।

आ विष्णोः सचाभुवः ॥१०॥

ऐतु पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः ।

उरुरध्वा स्वस्तये ॥११॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा ।

आदित्यानामनेह इत् ॥१२॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः सन्ति गोपाः ।

सुगा ऋतस्य पन्थाः ॥१३॥

अग्निं वः पूर्व्यं गिरा देवमीळे वसूनाम् ।

सपर्यन्तः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥१४॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१५॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१६॥

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्र योषन्न योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१७॥

असदत्र सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्व्यम् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१८॥

सायणभाष्यम्

पञ्चमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र 'यो यजाति ' इत्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तम् । वैवस्वतो मनुर्ऋषिः । नवमीचतुर्दश्यावनुष्टुभौ शिष्टाः पञ्चदश्याद्याश्चतस्रः पङ्क्तयः । दशमी पादनिचृत् । ' त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् ' (अनु. ४. ४) इति तल्लक्षणात् । शिष्टा एकादश प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आद्यासु चतसृषु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च श्रूयते । अतस्तद्देवताकाः । ' या दंपती' इत्याद्यासु पञ्चम्यादिषु दंपती प्रशस्येते अतस्तद्देवताकाः । अवशिष्टासु नवसु दंपत्योराशिषः प्रतिपाद्यन्ते । अतस्ता एव देवताः । तथा चानुक्रम्यते - ' यो यजाति द्व्यूनात्रेज्यास्तवो यजमानप्रशंसा च येत्यादिपञ्च दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप् चतुष्पङ्क्त्यन्तं नवम्यनुब्दशमी पादनिचृत् ' इति ॥

यो यजा॑ति॒ यजा॑त॒ इत्सु॒नव॑च्च॒ पचा॑ति च ।

ब्र॒ह्मेदिन्द्र॑स्य चाकनत् ॥१

यः । यजा॑ति । यजा॑ते । इत् । सु॒नव॑त् । च॒ । पचा॑ति । च॒ ।

ब्र॒ह्मा । इत् । इन्द्र॑स्य । चा॒क॒न॒त् ॥१

यः । यजाति । यजाते । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च ।

ब्रह्मा । इत् । इन्द्रस्य । चाकनत् ॥१

“यः यजमानः सकृत् "यजाति यागं करोति हविर्भिर्देवान् पूजयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् “यजात “इत् पुनरभीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छत्येव । तथा स एव यजमानः “सुनवच्च सोमाभिषवं करोति च । स एव “पचाति “च पशुपुरोडाशादिकं पचति च । सर्वत्र यजादिषु लेट्यडागमाः । स यजमानः "इन्द्रस्य "ब्रह्म ब्रह्माणि । “इत् अवधारणे । इन्द्रसंबन्धीनि स्तोत्राण्येव "चाकनत् पुनःपुनः कामयते । कनतेः कान्त्यर्थात् यङ्लुकि अभ्यासत्वं छान्दसम् । ततो लेट्यडागमः । अत्र यागे यजमानो धनादि लभत इति यज्ञप्रशंसा । स एव दृष्टफलः सन् सोमाभिषवादीन् करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

पु॒रो॒ळाशं॒ यो अ॑स्मै॒ सोमं॒ रर॑त आ॒शिर॑म् ।

पादित्तं श॒क्रो अंह॑सः ॥२

पु॒रो॒ळाश॑म् । यः । अ॒स्मै॒ । सोम॑म् । रर॑ते । आ॒ऽशिर॑म् ।

पात् । इत् । तम् । श॒क्रः । अंह॑सः ॥२

पुरोळाशम् । यः । अस्मै । सोमम् । ररते । आऽशिरम् ।

पात् । इत् । तम् । शक्रः । अंहसः ॥२

“यः यजमानः "अस्मै इन्द्राय पशुपुरोळाशं तथा "आशिरं तृतीयसवने गोक्षीरेणामिश्रित “सोमं "ररते प्रयच्छति । रातेर्लटि शपः श्लुः। अडागमः। “शक्रः समर्थः स इन्द्रः "तं यष्टारम् “अंहसः पापात् तद्रूपाद्रक्षसो वा "पात् । "इत् अवधारणे । अपादेव । रक्षत्येव । पातेर्लुङि रूपम् ॥

तस्यं द्युमाँ अंसद्रथों देवजूंतः स शूंशुवत् ।

विश्वां वन्वन्नंमित्रियां ॥३

तस्यं । द्युऽमान् । असत् । रथः । देवऽजूंतः । सः । शूशुवत् ।

विश्वां । वन्वन् । अमित्रियां ॥३

तस्य । द्युऽमान् । असत् । रथः । देवऽजूतः । सः । शूशुवत् ।

विश्वा । वन्वन् । अमित्रिया ॥३

“तस्य देवान् पूजयतो यजमानस्य “देवजूतः देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितः “द्युमान् दीप्तिमान् “रथः रंहणशीलः स्यन्दनो देवानां हविष्प्रदानरूपेण यज्ञेन “असत् भवति आगच्छति । ततस्तेन रथेन “अमित्रिया अमित्रियान् शत्रुभिः कृतान् "विश्वा सर्वान् बाधान् “वन्वन् । 'वनोतिर्हिंसाकर्मा ' इति यास्कः । हिंसन् "सः एव “शूशुवत् पुत्रादिभिर्धनैश्च वर्धते । अत्र येन मे रथो बाधाभावश्चाभूदिति यागप्रशंसा येन सम्यगिष्टदेवा रथं दत्तवन्त इति यजमानप्रशंसा ॥

अस्यं प्रजावंती गृहेऽसंश्चन्ती दिवेदिंवे ।

इळां धेनुमतीं दुहे ॥४

अस्यं । प्रजाऽवंती । गृहे । असंश्चन्ती । दिवेऽदिंवे ।

इळां । धेनुऽमतीं । दुहे ॥४

अस्य । प्रजाऽवती । गृहे । असश्चन्ती । दिवेऽदिवे ।

इळा । धेनुऽमती । दुहे ॥४

“प्रजावती पुत्रादियुक्तम् "असश्चन्ती । सश्चतिर्गतिकर्मा । अगमनशीलं तादृशं “धेनुमती । पयसा सर्वान् धिनोति प्रणयतीति धेनुर्गौः । तत्सहितम् ”इळा अन्नम् "अस्य यष्टुः "गृहे "दिवेदिवे अहरहः "दुहे देवैः दुह्यते । यद्वा । इळेति गवां देवता । सा स्थिरा धेनुमती । गवां पतित्वात् धेनुभिर्धेनुमती । इळा गोदेवता । देवैः प्रेरिता सती अस्य यजमानस्य गृहे दोग्धा । पुत्रादिकमस्मै ददातीत्यर्थः । दुहेर्लटि ‘लोपस्त आत्मनेपदेषु ' इति तलोपः । अत्र इज्यास्तवः ॥

या दम्पंती समंनसा सुनुत आ च धावंतः ।

देवा॑सो॒ नित्य॑या॒शिरा॑ ॥५

या । दम्प॑ती॒ इति॒ दम्ऽप॑ती । सऽम॑नसा । सु॒नु॒तः । आ । च॒ । धाव॑तः ।

देवा॑सः । नित्य॑या । आ॒ऽशिरा॑ ॥५

या । दम्पती इति दम्ऽपती । सऽमनसा । सुनुतः । आ । च । धावतः ।

देवासः । नित्यया । आऽशिरा ॥५

अत्र यजने दंपत्योः स्तुतिः । हे "देवासः देवाः "समनसा समनसौ कर्मणि समानमनस्कौ “या यौ “दंपती यज्ञकारिणौ जायापती “सुनुतः सोमाभिषवं कुरुतः । यौ दंपती ततस्तमभिषुतं सोमम् “आ “धावतः "च दशापवित्रेण शोधयतः । ' धावु गतिशुद्ध्योः '। तथा "नित्यया । यत्र तृतीयसवने सोमोऽस्ति तत्राश्रयणद्रव्यं गोक्षीरमस्त्येव । तस्मात् नित्यसंबन्धेन “आशिरा आश्रयणेन गोक्षीरेण संयुतं सोमं यौ प्रयच्छतः तावन्नादीन् प्राप्नुत इत्युत्तरत्र संबन्धः ॥ ॥ ३८ ॥

प्रति॑ प्राश॒व्याँ॑ इतः स॒म्यञ्चा॑ ब॒र्हिरा॑शाते ।

न ता वाजे॑षु वायतः ॥६

प्रति॑ । प्रा॒श॒व्या॑न् । इ॒तः॒ । स॒म्यञ्चा॑ । ब॒र्हिः । आ॒शा॒ते॒ इति॑ ।

न । ता । वाजे॑षु । वा॒य॒तः॒ ॥६

प्रति । प्राशव्यान् । इतः । सम्यञ्चा । बर्हिः । आशाते इति ।

न । ता । वाजेषु । वायतः ॥६

तौ देवेभ्यो हविषां दातारौ दंपती "प्राशव्यान् । ' अश भोजने '। प्रपूर्वस्यास्यौणादिको भाव उण्प्रत्ययः । प्राशुर्भक्षणम् । तस्मै साधून् हितान् वा अन्नादीन् “प्रति “इतः प्रतिगच्छतः । यद्वा । प्राशितव्यान् । अत्र वर्णलोपः । तावेव "सम्यञ्चा सम्यञ्चौ समीचीनौ संगतौ “बर्हिः यज्ञम् “आशाते आनशाते । तत्र द्रव्यैर्व्याप्नुतः । तस्मात् तौ यष्टारौ भार्यापती “वाजेषु देवैर्दत्तेष्वन्नेषु "न “वायतः । वयतिर्गत्यर्थः । न गच्छतः । सर्वदान्नसहितौ तिष्ठेतामित्यर्थः ॥

न दे॒वाना॒मपि॑ ह्नुतः सुम॒तिं न जु॑गुक्षतः ।

श्रवो॑ बृ॒हद्वि॑वासतः ॥७

न । दे॒वाना॑म् । अपि॑ । ह्नु॒तः॒ । सु॒ऽम॒तिम् । न । जु॒घु॒क्ष॒तः॒ ।

श्रवः॑ । बृ॒हत् । वि॒वा॒स॒तः॒ ॥७

न । देवानाम् । अपि । ह्नुतः । सुऽमतिम् । न । जुघुक्षतः ।

श्रवः । बृहत् । विवासतः ॥७

एतौ दंपती "देवानाम् इन्द्रादीनां "न “अपि "ह्नुतः अपलापं न कुरुतः । अपिह्नवोऽपलापः । देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति प्रतिज्ञाय पुनरदानमपलापः । ‘ ह्नुङ् अपनये '। कथं नापलपन्तीत्यवसीयते । तदाह । “सुमतिं युष्मदीयां शोभनां मतिं "न जुगुक्षतः जुघुक्षतः न संवरीतुमिच्छतः । संवारणमाच्छादनम् । न छादयत इत्यर्थः । किंतु स्तुतिं कुरुतः । ‘ गुहू संवरणे '। सनिग्रहगुहोश्च । (पा. सू. ७. २. १२) इति इट्प्रतिषेधः । ढत्वषत्वभावौ । संहिताकाले भष्भावो नास्ति छान्दसत्वात् । किंच “बृहत् देवेभ्यो दीयमानत्वात् महत् “श्रवः । श्रव इत्यन्ननाम । महदन्नं "विवासतः युष्मभ्यं प्रयच्छतः । विवासतिः परिचरणकर्मा । दानमपि च परिचरणमेव । देवैर्दत्तमन्नं घृतादिभिर्मिश्रीकृत्य पुनःपुनर्यजत इत्यर्थः॥

पु॒त्रिणा॒ ता कु॑मा॒रिणा॒ विश्व॒मायु॒र्व्य॑श्नुतः ।

उ॒भा हिर॑ण्यपेशसा ॥८

पु॒त्रिणा॑ । ता । कु॒मा॒रिणा॑ । विश्व॑म् । आयुः॑ । वि । अ॒श्नु॒तः॒ ।

उ॒भा । हिर॑ण्यऽपेशसा ॥८

पुत्रिणा । ता । कुमारिणा । विश्वम् । आयुः । वि । अश्नुतः ।

उभा । हिरण्यऽपेशसा ॥८

“पुत्रिणा पुत्रवन्तौ तत्रापि "कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवन्तौ “हिरण्यपेशसा हिरण्मयैराभरणैरलंकृतरूपौ "उभा उभौ “ता तौ दंपती “विश्वं सर्वम् "आयुः आयुष्यं “व्यश्नुतः व्याप्नुतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुश्च संभवतीत्यर्थः ।।

वी॒तिहो॑त्रा कृ॒तद्व॑सू दश॒स्यन्ता॒मृता॑य॒ कम् ।

समूधो॑ रोम॒शं ह॑तो दे॒वेषु॑ कृणु॒तो॒ दुव॑ः ॥९

वी॒तिऽहो॑त्रा । कृ॒तद्व॑सू॒ इति॑ कृ॒तत्ऽव॑सू । द॒श॒स्यन्ता॑ । अ॒मृता॑य । कम् ।

सम् । ऊधः॑ । रो॒म॒शम् । ह॒तः॒ । दे॒वेषु॑ । कृ॒णु॒तः॒ । दुवः॑ ॥९

वीतिऽहोत्रा । कृतद्वसू इति कृतत्ऽवसू । दशस्यन्ता । अमृताय । कम् ।

सम् । ऊधः । रोमशम् । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥९

“वीतिहोत्रा वीतिहोत्रौ । वीतिः प्रियकरो होत्रा यज्ञो ययोस्तौ । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं संभवति । तादृशौ । यद्वा । वीतिः कान्त्यर्थः । होत्रेति वाङ्नाम । अस्मद्विषयां स्तुतिं कुरुतमिति पृथक्पृथग्देवैः काम्यमानस्तुती । अत एव "कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं

“दशस्यन्ता देवेभ्यः प्रयच्छन्तौ “कृतद्वसू । तकारोपजनश्छान्दसः । याचमानकृतधनौ । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधौ दंपती “अमृताय अमरणाय संतानाभिवृद्धये "रोमशं रोमवन्तं वृषणम् “ऊधः योनिं च “सं “हतः संयोजयत इति मैथुनमनूद्यते । ततः सपुत्रादिकौ तौ "देवेषु "दुवः स्तुत्यन्नदानरूपां परिचर्यां “कृणुतः कुरुतः । पञ्चभिर्दंपती अस्तूयेताम् ॥

आ शर्म॒ पर्व॑तानां वृणी॒महे॑ न॒दीना॑म् ।

आ विष्णो॑ः सचा॒भुव॑ः ॥१०

आ । शर्म॑ । पर्व॑तानाम् । वृ॒णी॒महे॑ । न॒दीना॑म् ।

आ । विष्णोः॑ । स॒चा॒ऽभुवः॑ ॥१०

आ । शर्म । पर्वतानाम् । वृणीमहे । नदीनाम् ।

आ । विष्णोः । सचाऽभुवः ॥१०

एतदादिषु दंपत्योराशिषः । यष्टारो वयं “पर्वतानां फलपुष्पसहितलताभिर्युक्तानां यत् "शर्म सुखं तत्तेषां स्थैर्यलक्षणं सुखं वा "नदीनां चोभयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखमेकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोक्तृत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखम् “आ “वृणीमहे संभजामहे । "सचाभुवः देवैः सह भवतो देवसहितस्य "विष्णोः अपि शत्रुहननलक्षणं यत्सुखं तदपि वयम् "आ वृणीमहे । बाधाभावाद्धविष्प्रदानेन देवैः सह वर्तामह इत्यर्थः ॥ ॥ ३९ ॥

ऐतु॑ पू॒षा र॒यिर्भग॑ः स्व॒स्ति स॑र्व॒धात॑मः ।

उ॒रुरध्वा॑ स्व॒स्तये॑ ॥११

आ । ए॒तु॒ । पू॒षा । र॒यिः । भगः॑ । स्व॒स्ति । स॒र्व॒ऽधात॑मः ।

उ॒रुः । अध्वा॑ । स्व॒स्तये॑ ॥११

आ । एतु । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः ।

उरुः । अध्वा । स्वस्तये ॥११

“रयिः धनानां दाता "भगः भजनीयः सर्वैः "सर्वधातमः सर्वेषां धारयितृतमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितृतमः "पूषा एतन्नामको देवः "स्वस्ति क्षेमेण “आ “एतु अस्मान् प्रत्यागच्छतु । ततो मार्गरक्षके पूषण्यागते सति "उरुः विस्तीर्णः "अध्वा मार्गः "स्वस्तये अस्माकमविनाशाय भवतु ॥

अ॒रम॑तिरन॒र्वणो॒ विश्वो॑ दे॒वस्य॒ मन॑सा ।

आ॒दि॒त्याना॑मने॒ह इत् ॥१२

अ॒रम॑तिः । अ॒न॒र्वणः॑ । विश्वः॑ । दे॒वस्य॑ । मन॑सा ।

आ॒दि॒त्याना॑म् । अ॒ने॒हः । इत् ॥१२

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा ।

आदित्यानाम् । अनेहः । इत् ॥१२

देवानां मध्ये पूषणमाह । "अनर्वणः । अर्वा गन्तव्यः । शत्रुभिरगन्तव्यस्य अप्रत्यृतस्य "देवस्य द्योतमानस्य पूष्णः "विश्वः सर्वः स्तोतृजनः "मनसा श्रद्धया भक्त्यैव "अरमतिः अलंमतिः पर्याप्तस्तुतिर्भवति । तथा हि "आदित्यानाम् अदितेः पुत्राणां देवानां दानम् "अनेह "इत् अपापमेव खलु । तस्मादन्नादिप्राप्तये स्तोतृजनः पूषणं स्तौतीत्यर्थः ।।

यथा॑ नो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑ण॒ः सन्ति॑ गो॒पाः ।

सु॒गा ऋ॒तस्य॒ पन्था॑ः ॥१३

यथा॑ । न॒ः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । सन्ति॑ । गो॒पाः ।

सु॒ऽगाः । ऋ॒तस्य॑ । पन्थाः॑ ॥१३

यथा । नः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सन्ति । गोपाः ।

सुऽगाः । ऋतस्य । पन्थाः ॥१३

"मित्रोऽर्यमा "वरुणः एते त्रयो देवाः "नः अस्माकं "गोपाः गोपायितारः "यथा "सन्ति भवन्ति यैर्मार्गैर्वयमेतैः पालयितव्या भवाम ते "ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य "पन्थाः पन्थानः "सुगाः एषां सुगमना भवन्तु । तैरागत्य अस्मान् यज्ञमार्गे स्थापयन्त्वित्यर्थः ॥

अ॒ग्निं व॑ः पू॒र्व्यं गि॒रा दे॒वमी॑ळे॒ वसू॑नाम् ।

स॒प॒र्यन्त॑ः पुरुप्रि॒यं मि॒त्रं न क्षे॑त्र॒साध॑सम् ॥१४

अ॒ग्निम् । व॒ः । पू॒र्व्यम् । गि॒रा । दे॒वम् । ई॒ळे॒ । वसू॑नाम् ।

स॒प॒र्यन्तः॑ । पु॒रु॒ऽप्रि॒यम् । मि॒त्रम् । न । क्षे॒त्र॒ऽसाध॑सम् ॥१४

अग्निम् । वः । पूर्व्यम् । गिरा । देवम् । ईळे । वसूनाम् ।

सपर्यन्तः । पुरुऽप्रियम् । मित्रम् । न । क्षेत्रऽसाधसम् ॥१४

हे देवाः “वः युष्माकं “पूर्व्यं मुख्यं पुरतो गन्तारं वा “देवं स्वभासा दीप्यमानम् "अग्निं “वसूनां प्राप्तये “गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा “ईळे अहं स्तौमि । किंच “सपर्यन्तः युष्मान् परिचरन्तो मनुष्याः “पुरुप्रियं बहविधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेत्रसाधसम् । क्षियन्ति निवसन्ति कर्मकरणार्थमत्रेति क्षेत्रो यज्ञः । तस्य साधकम् । साधने दृष्टान्तः । “मित्रं “न । यथा मित्रं सुहृदन्यस्य क्षेत्रं केदारादिकं साधयति तद्वद्यज्ञसाधकमग्निं वसुप्राप्तये स्तुवन्ति ॥

म॒क्षू दे॒ववं॑तो॒ रथ॒ः शूरो॑ वा पृ॒त्सु कासु॑ चित् ।

दे॒वाना॒ं य इन्मनो॒ यज॑मान॒ इय॑क्षत्य॒भीदय॑ज्वनो भुवत् ॥१५

म॒क्षु । दे॒वऽव॑तः । रथः॑ । शूरः॑ । वा॒ । पृ॒त्ऽसु । कासु॑ । चि॒त् ।

दे॒वाना॑म् । यः । इत् । मनः॑ । यज॑मानः । इय॑क्षति । अ॒भि । इत् । अय॑ज्वनः । भु॒व॒त् ॥१५

मक्षु । देवऽवतः । रथः । शूरः । वा । पृत्ऽसु । कासु । चित् ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१५

“देववतः । देवा यष्टव्यतया यस्य सन्ति स देववान् । तस्य "रथः देवैर्दत्त: "मक्षु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । “वा इतिशब्दोऽत्र उपमानवाची । यथा “शूरः योद्धा “कासु "चित् "पृत्सु पृतनासु तद्वत् । "यः "देवानाम् । "इत् अवधारणे । "मनः एव “इयक्षति स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा । देवानां मन इयक्षति हविर्भिर्यष्टुमिच्छति । सः "यजमानः "अयज्वनः यागमकुर्वतो जनान् "अभि “भुवत् स्वसामर्थ्येनाभिभवत्येव ।। इयक्षति । ‘ यक्ष पूजायाम् '। यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं छान्दसम् । पूर्वस्य ‘ स्कोः संयोगाद्योः ' इति ककारलोपः ॥

न य॑जमान रिष्यसि॒ न सु॑न्वान॒ न दे॑वयो ।

दे॒वाना॒ं य इन्मनो॒ यज॑मान॒ इय॑क्षत्य॒भीदय॑ज्वनो भुवत् ॥१६

न । य॒ज॒मा॒न॒ । रि॒ष्य॒सि॒ । न । सु॒न्वा॒न॒ । न । दे॒व॒यो॒ इति॑ देवऽयो ।

दे॒वाना॑म् । यः । इत् । मनः॑ । यज॑मानः । इय॑क्षति । अ॒भि । इत् । अय॑ज्वनः । भु॒व॒त् ॥१६

न । यजमान । रिष्यसि । न । सुन्वान । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१६

हे "यजमान "यः भवान् “देवानां "मनः “इयक्षति स त्वं "न “रिष्यसि विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसे । हे "सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुन्वंस्तेषां मन इयक्षति स त्वमपि “न रिष्यसि । हे “देवयो देवान् कामयमान यो देवानियक्षति तादृशस्त्वमपि “न रिष्यसि किंतु धनादिभिर्वर्धसे । देवानां मनो यो यजमानो यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकि॒ष्टं कर्म॑णा नश॒न्न प्र यो॑ष॒न्न यो॑षति ।

दे॒वानां॒ य इन्मनो॒ यज॑मान॒ इय॑क्षत्य॒भीदय॑ज्वनो भुवत् ॥१७

नकि॑ः । तम् । कर्म॑णा । न॒श॒त् । न । प्र । यो॒ष॒त् । न । यो॒ष॒ति॒ ।

दे॒वाना॑म् । यः । इत् । मन॑ः । यज॑मानः । इय॑क्षति । अ॒भि । इत् । अय॑ज्वनः । भु॒व॒त् ॥१७

नकिः । तम् । कर्मणा । नशत् । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१७

"यः यजमानः "देवानां "मनः यष्टुमिच्छति "तं "नकिः न कश्चिदपि "नशत् स्वकीयेन “कर्मणा न व्याप्नोति । नशतिव्याप्तिकर्मा । किंच स यष्टा “न “प्र “योषत् स्वस्मात् स्थानान्न विभक्तः पृथक्कृतो न भवति । किंच "न “योषति पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति । 'यु मिश्रणामिश्रणयोः' इत्यस्य उभयत्र लेट्यडागमः । शिष्टं व्याख्यातम् ॥

असदत्र॑ सु॒वीर्य॑मु॒त त्यदा॒श्वश्व्य॑म् ।

दे॒वानां॒ य इन्मनो॒ यज॑मान॒ इय॑क्षत्य॒भीदय॑ज्वनो भुवत् ॥१८

अस॑त् । अत्र॑ । सु॒ऽवीर्य॑म् । उ॒त । त्यत् । आ॒शु॒ऽअश्व्य॑म् ।

दे॒वाना॑म् । यः । इत् । मन॑ः । यज॑मानः । इय॑क्षति । अ॒भि । इत् । अय॑ज्वनः । भु॒व॒त् ॥१८

असत् । अत्र । सुऽवीर्यम् । उत । त्यत् । आशुऽअश्व्यम् ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१८

“यः यजमानः “देवानां “मनः यष्टुमिच्छति “अत्र अस्मिन् यजमाने “सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकम् “असत् भवत्येव । “उत अपि च "आश्वश्व्यम् आशुगमनाश्वसंघयुक्तं “त्यत् तद्धनादिकं तस्मिन् यजमाने भवति । देवानां मनो यो जनो हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यद्वा पूजयितुमिच्छति स जनः “अयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥ ॥ ४० ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३१ सूक्तं ८.३२ सूक्तं ८.३३ →
मेधातिथिः काण्वः ।

दे. इन्द्रः । गायत्री।

प्र कृतान्यृजीषिणः कण्वा इन्द्रस्य गाथया ।

मदे सोमस्य वोचत ॥१॥

यः सृबिन्दमनर्शनिं पिप्रुं दासमहीशुवम् ।

वधीदुग्रो रिणन्नपः ॥२॥

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्माणं बृहतस्तिर ।

कृषे तदिन्द्र पौंस्यम् ॥३॥

प्रति श्रुताय वो धृषत्तूर्णाशं न गिरेरधि ।

हुवे सुशिप्रमूतये ॥४॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मन्दानः सोम्येभ्यः ।

पुरं न शूर दर्षसि ॥५॥

यदि मे रारणः सुत उक्थे वा दधसे चनः ।

आरादुप स्वधा गहि ॥६॥

वयं घा ते अपि ष्मसि स्तोतार इन्द्र गिर्वणः ।

त्वं नो जिन्व सोमपाः ॥७॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितम् ।

मघवन्भूरि ते वसु ॥८॥

उत नो गोमतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः ।

इळाभिः सं रभेमहि ॥९॥

बृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्नमूतये ।

साधु कृण्वन्तमवसे ॥१०॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृत्रहा ।

जरितृभ्यः पुरूवसुः ॥११॥

स नः शक्रश्चिदा शकद्दानवाँ अन्तराभरः ।

इन्द्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥१२॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा ।

तमिन्द्रमभि गायत ॥१३॥

आयन्तारं महि स्थिरं पृतनासु श्रवोजितम् ।

भूरेरीशानमोजसा ॥१४॥

नकिरस्य शचीनां नियन्ता सूनृतानाम् ।

नकिर्वक्ता न दादिति ॥१५॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वताम् ।

न सोमो अप्रता पपे ॥१६॥

पन्य इदुप गायत पन्य उक्थानि शंसत ।

ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥१७॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः ।

इन्द्रो यो यज्वनो वृधः ॥१८॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः ।

इन्द्र पिब सुतानाम् ॥१९॥

पिब स्वधैनवानामुत यस्तुग्र्ये सचा ।

उतायमिन्द्र यस्तव ॥२०॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे ।

इमं रातं सुतं पिब ॥२१॥

इहि तिस्रः परावत इहि पञ्च जनाँ अति ।

धेना इन्द्रावचाकशत् ॥२२॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छन्तु मे गिरः ।

निम्नमापो न सध्र्यक् ॥२३॥

अध्वर्यवा तु हि षिञ्च सोमं वीराय शिप्रिणे ।

भरा सुतस्य पीतये ॥२४॥

य उद्नः फलिगं भिनन्न्यक्सिन्धूँरवासृजत् ।

यो गोषु पक्वं धारयत् ॥२५॥

अहन्वृत्रमृचीषम और्णवाभमहीशुवम् ।

हिमेनाविध्यदर्बुदम् ॥२६॥

प्र व उग्राय निष्टुरेऽषाळ्हाय प्रसक्षिणे ।

देवत्तं ब्रह्म गायत ॥२७॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अन्धसः ।

इन्द्रो देवेषु चेतति ॥२८॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या ।

वोळ्हामभि प्रयो हितम् ॥२९॥

अर्वाञ्चं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी ।

सोमपेयाय वक्षतः ॥३०॥

सायणभाष्यम्

।। श्रीगणेशाय नमः ।।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते । प्र कृतानि ' इति त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तम् । तत्रेयमनुक्रमणिका--- 'प्र कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिः' इति । काण्वो मेधातिथिर्ऋषिः । ' परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेः' इति परिभाषया गायत्री छन्दः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता । महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके शौनकेन सूत्रितं - प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अग्निमिन्धते ' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे ' प्र कृतानि ' इति तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च - प्र व इन्द्राय मादनं' प्र कृतान्यृजीषिणः' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुताय' इत्याद्याः पञ्चदशर्चः । सूत्र्यते हि- ' प्रति श्रुताय वो धृषदिति पञ्चदश' (आश्व श्रौ. ६. ४) इति । दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने ' प्रति श्रुताय ' इति तृचः । सूत्रितं च--- प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ ' (आश्व. श्रौ. ८. १२) इति । अहीनान्तर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः 'पन्य इदुप गायत' इत्यनुरूपः ॥

प्र कृ॒तान्यृ॑जी॒षिण॒ः कण्वा॒ इन्द्र॑स्य॒ गाथ॑या ।

मदे॒ सोम॑स्य वोचत ॥१

प्र । कृ॒तानि॑ । ऋ॒जी॒षिणः॑ । कण्वाः॑ । इन्द्र॑स्य । गाथ॑या ।

मदे॑ । सोम॑स्य । वो॒च॒त॒ ॥१

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कण्वाः । इन्द्रस्य । गाथया ।

मदे । सोमस्य । वोचत ॥१

हे "कण्वाः "ऋजीषिणः ऋजीषवतः "सोमस्य "कृतानि कर्माणि "इन्द्रस्य "गाथया इन्द्रस्य वाचा "मदे अस्य मदे संजाते सति "प्र "वोचत प्रबूत ॥

यः सृबि॑न्द॒मन॑र्शनिं॒ पिप्रुं॑ दा॒सम॑ही॒शुव॑म् ।

वधी॑दु॒ग्रो रि॒णन्न॒पः ॥२

यः । सृबि॑न्दम् । अन॑र्शनिम् । पिप्रु॑म् । दा॒सम् । अ॒ही॒शुव॑म् ।

वधी॑त् । उ॒ग्रः । रि॒णन् । अ॒पः ॥२

यः । सृबिन्दम् । अनर्शनिम् । पिप्रुम् । दासम् । अहीशुवम् ।

वधीत् । उग्रः । रिणन् । अपः ॥२

“यः इन्द्रः “उग्रः उद्गूर्णस्तेजस्वी वा सः “अपः उदकानि “रिणन् प्रेरयन् सृबिन्दं सृबिन्दनामकं शत्रुम् “अनर्शनिम् अनर्शनिनामकं “पिप्रुं पिप्रुनामकं च "दासं च "अहीशुवं च शत्रुं “वधीत् अवधीत् जघान ।।

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्माणं बृहतस्तिर ।

कृषे तदिन्द्र पौंस्यम् ॥३

नि । अर्बुदस्य । विष्टपम् । वर्ष्माणम् । बृहतः । तिर ।

कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥३

नि । अर्बुदस्य । विष्टपम् । वर्ष्माणम् । बृहतः । तिर ।

कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥३

हे "इन्द्र “बृहतः महतः “अर्बुदस्य मेघस्य “वर्ष्माणम् उदकस्य वारकं “विष्टपं स्थानं “नि “तिर विध्य । “तत् प्रसिद्ध “पौंस्यं व्रतं च "कृषे कुरु ।।

प्रति श्रुताय वो धृषत्तूर्णाशं न गिरेरधि ।

हुवे सुशिप्रमूतये ॥४

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । तूर्णाशम् । न । गिरेः । अधि ।

हुवे । सुऽशिप्रम् । ऊतये ॥४

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । तूर्णाशम् । न । गिरेः । अधि ।

हुवे । सुऽशिप्रम् । ऊतये ॥४

हे स्तोतारः “वः युष्माकं "श्रुताय स्तुतीनां श्रवणाय रक्षणाय च “धृषत् शत्रून् धृषन्तं “सुशिप्रं सुहनुमिन्द्रं "प्रति “हुवे ह्वयामि । “तूर्णाशं “न । यथा घर्मेऽभितप्तः पुमांस्तूर्णाशमुदकम् । तथा च यास्कः - ‘ तूर्णाशमुदकं भवति तूर्णमश्नुते ' (निरु. ५. १६) इति । “गिरेरधि मेघं प्रति ह्वयति । ‘पर्वतो गिरिः' इति मेघनामसु पाठात् । तद्वदित्यर्थः ।।

स गोरश्वस्य वि व्रजं मन्दानः सोम्येभ्यः ।

पुरं न शूंर दर्षसि ॥५

सः । गोः । अश्वंस्य । वि । व्रजम् । मन्दानः । सोम्येभ्यः ।

पुरंम् । न । शूर । दर्षसि ॥५

सः । गोः । अश्वस्य । वि । व्रजम् । मन्दानः । सोम्येभ्यः ।

पुरम् । न । शूर । दर्षसि ॥५

हे “शूर इन्द्र “सः प्रसिद्धस्त्वं “मन्दानः मोदमानः “गोः अश्वस्य च “व्रजं निवासस्थानं “सोम्येभ्यः सोमार्हेभ्यः “पुरं “न शत्रूणां नगरीमिव “वि “दर्षसि विवृतद्वारं करोषि ॥ ॥ १ ॥

यदिं मे रारणंः सुत उक्थे वा दधंसे चनंः ।

आरादुपं स्वधा गंहि ॥६

यदिं । मे । ररणंः । सुते । उक्थे । वा । दधंसे । चनंः ।

आरात् । उपं । स्वधा । आ । गहि ॥६

यदि । मे । ररणः । सुते । उक्थे । वा । दधसे । चनः ।

आरात् । उप । स्वधा । आ । गहि ॥६

हे इन्द्र “मे मम "सुते अभिषुते सोमे “उक्थे स्तोत्रे “वा “यदि "रारणः रमसे “चनः अन्नं यदि च “दधसे मह्यं प्रयच्छसि तर्हि "आरात् दूरात् "स्वधा अन्नेन “उप “आ “गहि उपागच्छ ।

वयं घां ते अपिं ष्मसि स्तोतारं इन्द्र गिर्वणः ।

त्वं नों जिन्व सोमपाः ॥७

वयम् । घ । ते । अपिं । स्मसि । स्तोतारंः । इन्द्र । गिर्वणः ।

त्वम् । नः । जिन्व । सोमऽपाः ॥७

वयम् । घ । ते । अपि । स्मसि । स्तोतारः । इन्द्र । गिर्वणः ।

त्वम् । नः । जिन्व । सोमऽपाः ॥७

हे "गिर्वणः गीर्भिर्वननीय "इन्द्र "ते तव "अपि "वयं "घ वयं खलु "स्तोतारः "स्मसि भवामः । हे "सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र "त्वं "नः अस्मान् "जिन्व प्रीणयसि ॥

उ॒त नः॑ पि॒तुमा भ॑र संररा॒णो अवि॑क्षितम् ।

मघ॑व॒न्भूरि॑ ते॒ वसु॑ ॥८

उ॒त । नः॒ । पि॒तुम् । आ । भ॒र॒ । स॒म्ऽर॒रा॒णः । अवि॑ऽक्षितम् ।

मघ॑ऽवन् । भूरि॑ । ते॒ । वसु॑ ॥८

उत । नः । पितुम् । आ । भर । सम्ऽरराणः । अविऽक्षितम् ।

मघऽवन् । भूरि । ते । वसु ॥८

"उत अपि च हे "मघवन् "संरराणः संरममाणस्त्वम् "अविक्षितम् अविक्षीणं "पितुम् अन्नम् । 'पृक्षः पितुः' इत्यन्ननामसु पाठात् । "नः अस्मभ्यम् "आ "भर आहर । "ते तव "वसु धनं "भूरि अधिकं हि ॥

उ॒त नो॒ गोम॑तस्कृधि॒ हिर॑ण्यवतो अ॒श्विनः॑ ।

इळा॑भि॒ः सं र॑भेमहि ॥९

उ॒त । नः॒ । गोऽम॑तः । कृ॒धि॒ । हिर॑ण्यऽवतः । अ॒श्विनः॑ ।

इळा॑भिः । सम् । र॒भे॒म॒हि॒ ॥९

उत । नः । गोऽमतः । कृधि । हिरण्यऽवतः । अश्विनः ।

इळाभिः । सम् । रभेमहि ॥९

"उत अपि च हे इन्द्र "नः अस्मान् "गोमतः गोमिनः "कृधि कुरु। "अश्विनः अश्वयुक्तान् कृधि । "हिरण्यवतः धनवतश्च कृधि । "इळाभिः अन्नैश्च "सं "रभेमहि वयं संरब्धा भवेम ॥

बृ॒बदु॑क्थं हवामहे सृ॒प्रक॑रस्नमू॒तये॑ ।

साधु॑ कृ॒ण्वन्त॒मव॑से ॥१०

बृ॒बत्ऽउ॑क्थम् । ह॒वा॒म॒हे॒ । सृ॒प्रऽक॑रस्नम् । ऊ॒तये॑ ।

साधु॑ । कृ॒ण्वन्त॑म् । अव॑से ॥१०

बृबत्ऽउक्थम् । हवामहे । सृप्रऽकरस्नम् । ऊतये ।

साधु । कृण्वन्तम् । अवसे ॥१०

“ऊतये लोकस्य रक्षणाय “सृप्रकरस्नं प्रसृतबाहुम् । ‘करस्नौ बाहू कर्मणां प्रस्नातारौ ' (निरु. ६. १७) इति यास्कवचनात् । “अवसे लोकस्य पालनाय “साधु “कृण्वन्तं साधु कुर्वन्तं “बृबदुक्थं महदुक्थमिन्द्रं “हवामहे ह्वयामः । तथा च यास्कः - बृबदुक्थो महदुक्थो वक्तव्यमस्मा उक्थम् ' (निरु. ६. ४) इति ॥ ॥ २ ॥

यः सं॒स्थे चिं॑च्छ॒तक्र॑तु॒रादीं॑ कृ॒णोति॑ वृत्र॒हा ।

ज॒रि॒तृभ्य॑ः पुरू॒वसु॑ः ॥११

यः । स॒म्ऽस्थे । चि॒त् । श॒तऽक्र॑तुः । आत् । ई॒म् । कृ॒णोति॑ । वृ॒त्र॒ऽहा ।

ज॒रि॒तृऽभ्यः॑ । पु॒रु॒ऽवसुः॑ ॥११

यः । सम्ऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ईम् । कृणोति । वृत्रऽहा ।

जरितृऽभ्यः । पुरुऽवसुः ॥११

"यः प्रसिद्ध इन्द्रः “संस्थे संग्रामे “शतक्रतुः बहुकर्मा भवति अपि च "आत् अनन्तरम् “ईम् इदं शत्रुवधादिकं “कृणोति करोति “चित् एव अयमिन्द्रः “वृत्रहा शत्रूणां हन्ता भवति । किंच “जरितृभ्यः स्तोतृणामर्थे पुरूवसुः बहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

स न॑ः श॒क्रश्चि॒दा श॑क॒द्दान॑वाँ अन्तराभ॒रः ।

इन्द्रो॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः ॥१२

सः । न॒ः । श॒क्रः । चि॒त् । आ । श॒क॒त् । दान॑ऽवान् । अ॒न्त॒र॒ऽआ॒भ॒रः ।

इन्द्रः॑ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥१२

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शकत् । दानऽवान् । अन्तरऽआभरः ।

इन्द्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥१२

“शक्रः शक्तः “सः इन्द्रः “नः “चित् अस्मानपि “आ “शकत् शक्तान् करोतु । अपि च “इन्द्रः “दानवान् “विश्वाभिः सर्वैः “ऊतिभिः पालनैः “अन्तराभरः अन्तराहरश्छिद्राणामापूरकः ।। छिद्रापिधायीत्यर्थः ॥

यो रा॒यो३॒ऽवनि॑र्म॒हान्सु॑पा॒रः सु॑न्व॒तः सखा॑ ।

तमिन्द्रंमभि गांयत ॥१३

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखां ।

तम् । इन्द्रंम् । अभि । गायत ॥१३

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा ।

तम् । इन्द्रम् । अभि । गायत ॥१३

“यः इन्द्रः “रायः धनस्य “अवनिः पालकः “महान् सर्वोत्तमः "सुपारः शोभनपारणश्च भवति । यश्च “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य “सखा प्रियो भवति। “तमिन्द्रमभि "गायत अभिष्टुत ।

आयन्तारं महिं स्थिरं पृतंनासु श्रवोजितंम् ।

भूरेरीशांनमोजंसा ॥१४

आऽयन्तारंम् । महिं । स्थिरम् । पृतंनासु । श्रवःऽजितंम् ।

भूरेः । ईशांनम् । ओजंसा ॥१४

आऽयन्तारम् । महि । स्थिरम् । पृतनासु । श्रवःऽजितम् ।

भूरेः । ईशानम् । ओजसा ॥१४

“आयन्तारम् आगन्तारं "महि महान्तं “पृतनासु संग्रामेषु “स्थिरम् अचलं “श्रवोजितं श्रवसो जेतारम् "ओजसा बलेन "भूरेः बहोर्धनस्य “ईशानम् ईश्वरमभिगायत ॥

नकिंरस्य शचींनां नियन्ता सूनृतांनाम् ।

नकिंर्वक्ता न दादितिं ॥१५

नकिः । अस्य । शचींनाम् । निऽयन्ता । सूनृतांनाम् ।

नकिः । वक्ता । न । दात् । इतिं ॥१५

नकिः । अस्य । शचीनाम् । निऽयन्ता । सूनृतानाम् ।

नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥१५

“अस्य इन्द्रस्य “सूनृतानां शोभनानां “शचीनां कर्मणाम् । ‘ धीः शची' इति कर्मनामसु पाठात् । “नकिः न कश्चित् “नियन्ता नियामकः । अयमिन्द्रः “न “दादिति न प्रयच्छतीति “नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातेत्येव ब्रवीतीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

न नूनं ब्रह्मणांमृणं प्रांशूनामंस्ति सुन्वताम् ।

न सोमों अप्रता पंपे ॥१६

न । नूनम् । ब्रह्मणांम् । ऋणम् । प्राशूनाम् । अस्ति । सुन्वताम् ।

न । सोमः । अप्रता । पपे ॥१६

न । नूनम् । ब्रह्मणाम् । ऋणम् । प्राशूनाम् । अस्ति । सुन्वताम् ।

न । सोमः । अप्रता । पपे ॥१६

“प्राशूनाम् । ये सोमं प्राश्नुवन्ति ते प्राशवः । तेषां सोमं “सुन्वतां “ब्रह्मणां ब्राह्मणानाम् “ऋणं देवर्णं “न “नूनम् अस्ति न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते - ‘एष वा अनृणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी' (तै. सं. ६. ३. १०. ५) इति । किंच “अप्रता अविस्तीर्णधनेन “सोमः “न “पपे न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ।।

पन्य इदुपं गायत पन्यं उक्थानिं शंसत ।

ब्रह्मां कृणोत पन्य इत् ॥१७

पन्यें । इत् । उपं । गायत । पन्यें । उक्थानिं । शंसत ।

ब्रह्मं । कृणोत । पन्यें । इत् ॥१७

पन्ये । इत् । उप । गायत । पन्ये । उक्थानि । शंसत ।

ब्रह्म । कृणोत । पन्ये । इत् ॥१७

हे उपगातारः “पन्य “इत् स्तुत्य एवेन्द्रे “उप “गायत उपगानं कुरुत । किंच “पन्ये एवेन्द्रे “उक्थानि स्तोत्राणि “शंसत । हे स्तोतार इति शेषः । “पन्ये “इत् स्तुत्य एवेन्द्रे ब्रह्माण्यन्यानि स्तोत्राणि “कृणोत कुरुत ।।

पन्य आ दंर्दिरच्छता सहस्रां वाज्यवृंतः ।

इन्द्रो यो यज्वंनो वृधः ॥१८

पन्यः॑ । आ । द॒र्दि॒र॒त् । श॒ता । स॒हस्रा॑ । वा॒जी । अवृ॑तः ।

इन्द्रः॑ । यः । यज्व॑नः । वृ॒धः ॥१८

पन्यः । आ । दर्दिरत् । शता । सहस्रा । वाजी । अवृतः ।

इन्द्रः । यः । यज्वनः । वृधः ॥१८

"यः "वाजी बलवान् "शता वीराणां शतानि "सहस्रा सहस्राणि च "आ "दर्दिरत् आभिमुख्येन दास्यति सोऽयम् "इन्द्रः शत्रुभिः "अवृतः "पन्यः स्तुत्यो भवति । "यज्वनः विधिनेष्टवतो यजमानस्य "वृधः वर्धयिता च भवति ॥

वि षू च॑र स्व॒धा अनु॑ कृष्टी॒नामन्वा॒हुव॑ः ।

इन्द्र॒ पिब॑ सु॒ताना॑म् ॥१९

वि । सु । च॒र॒ । स्व॒धाः । अनु॑ । कृ॒ष्टी॒नाम् । अनु॑ । आ॒ऽहुवः॑ ।

इन्द्र॑ । पिब॑ । सु॒ताना॑म् ॥१९

वि । सु । चर । स्वधाः । अनु । कृष्टीनाम् । अनु । आऽहुवः ।

इन्द्र । पिब । सुतानाम् ॥१९

हे "इन्द्र "आहुवः आह्वातव्यस्त्वं "कृष्टीनां मनुष्याणां "स्वधाः हवींषि "अनु "सु सुष्ठु "वि "चर । द्वितीयः "अनु पूरणः । 'सुतानाम् अभिषुतान् सोमांश्च पिब ।।

पिब॒ स्वधै॑नवानामु॒त यस्तुग्र्ये॒ सचा॑ ।

उ॒तायमि॑न्द्र॒ यस्तव॑ ॥२०

पिब॑ । स्वऽधै॑नवानाम् । उ॒त । यः । तुग्र्ये॑ । सचा॑ ।

उ॒त । अ॒यम् । इ॒न्द्र॒ । यः । तव॑ ॥२०

पिब । स्वऽधैनवानाम् । उत । यः । तुग्र्ये । सचा ।

उत । अयम् । इन्द्र । यः । तव ॥२०

हे "इन्द्र "स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबन्धिनः सोमान् । धेन्वा क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते- ' धेन्वा क्रीणाति' (तै. सं. ६. १. १०. २) इति । "उत अपि च "यः सोमः "तुग्र्ये उदके। 'बुसं तुग्र्यम्' इत्युदकनामसु पाठात् । "सचा संसृष्टः तमपि सोमं "पिब । "उत अपि च "यः सोमः "तव त्वदीयः त्वामुद्दिश्य गृहीतः सः "अयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे ।

इमं रातं सुतं पिब ॥२१

अति । इहि । मन्युऽसाविनम् । सुसुऽवांसम् । उपऽअरणे ।

इमम् । रातम् । सुतम् । पिब ॥२१

अति । इहि । मन्युऽसाविनम् । सुसुऽवांसम् । उपऽअरणे ।

इमम् । रातम् । सुतम् । पिब ॥२१

हे इन्द्र “मन्युषाविणं क्रोधेन सोमं सुन्वन्तम् “अतीहि अतिगच्छ । तथा “उपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन् देशे न रमन्ते स उपारणः । तस्मिन् देशे “सुषुवांसं सुन्वन्तम् अतीहि । “इमं “रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशे अस्माभिर्दत्तमिमं “सुतं सोमं “पिब ।।

इहि तिस्रः परावत इहि पञ्च जनाँ अति ।

धेना इन्द्रावचाकशत् ॥२२

इहि । तिस्रः । पराऽवतः । इहि । पञ्च । जनान् । अति ।

धेनाः । इन्द्र । अवऽचाकशत् ॥२२

इहि । तिस्रः । पराऽवतः । इहि । पञ्च । जनान् । अति ।

धेनाः । इन्द्र । अवऽचाकशत् ॥२२

हे “इन्द्र “धेनाः अस्मदीयाः स्तुतीः “अवचाकशत् योऽपश्यत् स त्वं “परावतः दूरात् । ‘आरे परावतः' इति दूरनामसु पाठात् । “तिस्रः अग्रपृष्ठपार्श्वदिशः “इहि गच्छ । अनेन अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वतश्च इन्द्रस्यागमनमाशास्ते । अपि च “पञ्च “जनान् मनुष्यान् “अति “इहि अतिगच्छ । यद्वा । गन्धर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पञ्चजनाः । तानतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः--- ‘ गन्धर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पञ्चम इत्यौपमन्यवः' (निरु. ३.८) इति ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छन्तु मे गिरः ।

निम्नमापो न सध्र्यक् ॥२३

सूर्यः । रश्मिम् । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छन्तु । मे । गिरः ।

निम्नम् । आपः । न । सध्र्यक् ॥२३

सूर्यः । रश्मिम् । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छन्तु । मे । गिरः ।

निम्नम् । आपः । न । सध्र्यक् ॥२३

हे इन्द्र “सूर्यः “यथा “रश्मिं रश्मीन् किरणानश्वप्रग्रहान् वा विसृजति तथा मह्यं धनं विसृज । अपि च “मे मदीयाः “गिरः स्तुतयः “सध्र्यक् सह त्वाम् “आ “यच्छन्तु ! “निम्नमापो “न । यथा निम्नं देशमापः सह परिगृह्णन्ति तद्वदित्यर्थः । ।

अध्व॑र्य॒वा तु हि षि॒ञ्च सोमं॑ वी॒राय॑ शि॒प्रिणे॑ ।

भरा॑ सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ ॥२४

अध्व॑र्यो॒ इति॑ । आ । तु । हि । सि॒ञ्च । सोम॑म् । वी॒राय॑ । शि॒प्रिणे॑ ।

भर॑ । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ ॥२४

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिञ्च । सोमम् । वीराय । शिप्रिणे ।

भर । सुतस्य । पीतये ॥२४

हे “अध्वर्यो “शिप्रिणे हनूमते “वीराय शूरायेन्द्राय “सोमं “तु “हि क्षिप्रमेव “आ “सिञ्च । “सुतस्य सुतं सोमं “पीतये पानाय च “भर आहर च ।।

य उ॒द्नः फ॑लि॒गं भि॒नन्न्य१॒॑क्सिन्धूँ॑र॒वासृ॑जत् ।

यो गोषु॑ प॒क्वं धा॒रय॑त् ॥२५

यः । उ॒द्नः । फ॒लि॒ऽगम् । भि॒नत् । न्य॑क् । सिन्धू॑न् । अ॒व॒ऽअसृ॑जत् ।

यः । गोषु॑ । प॒क्वम् । धा॒रय॑त् ॥२५

यः । उद्नः । फलिऽगम् । भिनत् । न्यक् । सिन्धून् । अवऽअसृजत् ।

यः । गोषु । पक्वम् । धारयत् ॥२५

“यः “उद्नः उदकार्थं “फलिगं मेघम् । रैवतः फलिगः' इति मेघनामसु पाठात् । “भिनत् अभिनत् । “सिन्धून् अपश्च अन्तरिक्षात् “न्यक् अर्वाक् “अवासृजत् । “यः च “गोषु “पक्वं पयः “धारयत् अधारयत् । स इन्द्र इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अह॒न्वृ॒त्रमृची॑षम और्णवा॒भम॑ही॒शुव॑म् ।

हि॒मेना॑विध्य॒दर्बु॑दम् ॥२६

अह॑न् । वृ॒त्रम् । ऋ॒चीष॑मः । औ॒र्णऽवा॒भम् । अ॒ही॒शुव॑म् ।

हि॒मेन॑ । अ॒वि॒ध्य॒त् । अर्बु॑दम् ॥२६

अहन् । वृत्रम् । ऋचीषमः । और्णऽवाभम् । अहीशुवम् ।

हिमेन । अविध्यत् । अर्बुदम् ॥२६

“ऋचीषमः ऋचा दीप्त्या सम इन्द्रः “वृत्रं वृत्रनामकं शत्रुम् “अहन् जघान । तथा “और्णवाभम् और्णवाभनामकम् “अहीशुवम् अहीशुवनामकं च शत्रुमहन् । तथा “हिमेन तुषारेणोदकेन वा “अर्बुदं मेघम् “अविध्यत् ॥

प्र व॑ उ॒ग्राय॑ नि॒ष्टुरेऽषा॑ळ्हाय प्रस॒क्षिणे॑ ।

दे॒वत्तं॒ ब्रह्म॑ गायत ॥२७

प्र । व॒: । उ॒ग्राय॑ । नि॒:ऽतुरे॑ । अषा॑ळ्हाय । प्र॒ऽस॒क्षिणे॑ ।

दे॒वत्त॑म् । ब्रह्म॑ । गा॒य॒त॒ ॥२७

प्र । वः । उग्राय । निःऽतुरे । अषाळ्हाय । प्रऽसक्षिणे ।

देवत्तम् । ब्रह्म । गायत ॥२७

हे उद्गातारः “वः यूयम् “उग्राय उद्गूर्णाय “निष्टुरे शत्रून्निस्तरते “अषाळ्हाय शत्रूणामभिभवित्रे “प्रसक्षिणे प्रसहनशीलायेन्द्राय “देवत्तं देवप्रसादलब्धं “ब्रह्म स्तोत्रं “प्र “गायत ।।

यो विश्वा॑न्य॒भि व्र॒ता सोम॑स्य॒ मदे॒ अन्ध॑सः ।

इन्द्रो॑ दे॒वेषु॒ चेत॑ति ॥२८

यः । विश्वा॑नि । अ॒भि । व्र॒ता । सोम॑स्य । मदे॑ । अन्ध॑सः ।

इन्द्र॑: । दे॒वेषु॑ । चेत॑ति ॥२८

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अन्धसः ।

इन्द्रः । देवेषु । चेतति ॥२८

“अन्धसः अद्यमानस्य “सोमस्य “मदे संजाते “विश्वानि सर्वाणि “व्रता व्रतानि कर्माणि “यः “इन्द्रः "देवेषु “अभि “चेतति ज्ञापयति तस्मा इन्द्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ।।

इ॒ह त्या स॑धु॒माद्या॒ हरी॒ हिर॑ण्यकेश्या ।

वो॒ळ्हाम॒भि प्रयो॑ हि॒तम् ॥२९

इ॒ह । त्या । स॒धु॒ऽमाद्या॑ । हरी॒ इति॑ । हिर॑ण्यऽकेश्या ।

वो॒ळ्हाम् । अ॒भि । प्रयः॑ । हि॒तम् ॥२९

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यऽकेश्या ।

वोळ्हाम् । अभि । प्रयः । हितम् ॥२९

“इह यज्ञे “त्या तौ प्रसिद्धौ “सधमाद्या सह माद्यन्तौ “हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्यौ “हरी अश्वौ “हितं हितकरं “प्रयः सोमरूपमन्नम् “अभि अभिलक्ष्य “वोळ्हाम् इन्द्रं वहताम् । प्रापयतामिति ।।

अ॒र्वाञ्चं॑ त्वा पुरुष्टुत प्रि॒यमे॑धस्तुता॒ हरी॑ ।

सो॒म॒पेया॑य वक्षतः ॥३०

अ॒र्वाञ्चं॑म् । त्वा॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । प्रि॒यमे॑धऽस्तुता । हरी॒ इति॑ ।

सो॒म॒ऽपेया॑य । व॒क्ष॒तः॒ ॥३०

अर्वाञ्चम् । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति ।

सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥३०

हे पुरुष्टुत इन्द्र “त्वा त्वां “प्रियमेधस्तुता “हरी अश्वौ “सोमपेयाय सोमपानाय “अर्वाञ्चम् अस्मदभिमुखं “वक्षतः वहतः ॥ ॥ ६ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३३

दे. इन्द्रः। बृहती, १६-१८ गायत्री, १९ अनुष्टुप्।

वयं घ त्वा सुतावन्त आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन्परि स्तोतार आसते ॥१॥

स्वरन्ति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इन्द्र स्वब्दीव वंसगः ॥२॥

कण्वेभिर्धृष्णवा धृषद्वाजं दर्षि सहस्रिणम् ।

पिशङ्गरूपं मघवन्विचर्षणे मक्षू गोमन्तमीमहे ॥३॥

पाहि गायान्धसो मद इन्द्राय मेध्यातिथे ।

यः सम्मिश्लो हर्योर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः ॥४॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।

य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूर्भिदारितः ॥५॥

यो धृषितो योऽवृतो यो अस्ति श्मश्रुषु श्रितः ।

विभूतद्युम्नश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥६॥

क ईं वेद सुते सचा पिबन्तं कद्वयो दधे ।

अयं यः पुरो विभिनत्त्योजसा मन्दानः शिप्र्यन्धसः ॥७॥

दाना मृगो न वारणः पुरुत्रा चरथं दधे ।

नकिष्ट्वा नि यमदा सुते गमो महाँश्चरस्योजसा ॥८॥

य उग्रः सन्ननिष्टृत स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवा शृणवद्धवं नेन्द्रो योषत्या गमत् ॥९॥

सत्यमित्था वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युग्र शृण्विषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥१०॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥११॥

वृषा सोता सुनोतु ते वृषन्नृजीपिन्ना भर ।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्वा तुभ्यं स्थातर्हरीणाम् ॥१२॥

एन्द्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यम् ।

नायमच्छा मघवा शृणवद्गिरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥

वहन्तु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदर्यं सवनानि वृत्रहन्नन्येषां या शतक्रतो ॥१४॥

अस्माकमद्यान्तमं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सवना सन्तु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥१५॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति ।

यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥

इन्द्रश्चिद्घा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः ।

उतो अह क्रतुं रघुम् ॥१७॥

सप्ती चिद्घा मदच्युता मिथुना वहतो रथम् ।

एवेद्धूर्वृष्ण उत्तरा ॥१८॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।

मा ते कशप्लकौ दृशन्स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥

सायणभाष्यम्

‘वयं घ त्वा' इत्येकोनविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरार्षं बृहतीच्छन्दस्कम् । षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंश्यनुष्टुप् । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तं- ‘ वयं घैकोना मेध्यातिथिर्बार्हतं त्रिगायत्र्यनुष्टुबन्तम् ' इति । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादितः पञ्चदशर्चः । तथैव पञ्चमारण्यके शौनकेन सूत्र्यते- ‘ वयं घ त्वा सुतावन्त इति पञ्चदश मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति ' (ऐ. आ. ५, २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ‘ वयं घ त्वा ' इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथा च सूत्रं - ‘ वयं घ त्वा सुतावन्तः क ईं वेद सुते सचा ' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । स्वरसाम्न्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च – वयं घ त्वा सुतावन्त इति तिस्रो बृहत्यः ' (आश्व. श्रौ. ८. ५) इति । तस्मिन्नेव शस्त्रे ‘ क ईं वेद' इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तमेव ॥

व॒यं घ॑ त्वा सु॒ताव॑न्त॒ आपो॒ न वृ॒क्तब॑र्हिषः ।

प॒वित्र॑स्य प्र॒स्रव॑णेषु वृत्रह॒न्परि॑ स्तो॒तार॑ आसते ॥१

व॒यम् । घ॒ । त्वा॒ । सु॒तऽव॑न्तः । आपः॑ । न । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः ।

प॒वित्र॑स्य । प्र॒ऽस्रव॑णेषु । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । परि॑ । स्तो॒तारः॑ । आ॒स॒ते॒ ॥१

वयम् । घ । त्वा । सुतऽवन्तः । आपः । न । वृक्तऽबर्हिषः ।

पवित्रस्य । प्रऽस्रवणेषु । वृत्रऽहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥१

हे “वृत्रहन इन्द्र “त्वा त्वां “वयं “घ वयं खलु “सुतवन्तः सोममभिषुतवन्तः “आपो “न आप इव प्रवणमभिगच्छामः । "पवित्रस्य सोमानां “प्रस्रवणेषु “वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः “स्तोतारः च त्वां पर्युपासते । ।

स्वर॑न्ति त्वा सु॒ते नरो॒ वसो॑ निरे॒क उ॒क्थिनः॑ ।

क॒दा सु॒तं तृ॑षा॒ण ओक॒ आ ग॑म॒ इन्द्र॑ स्व॒ब्दीव॒ वंस॑गः ॥२

स्वर॑न्ति । त्वा॒ । सु॒ते । नरः॑ । वसो॒ इति॑ । नि॒रे॒के । उ॒क्थिनः॑ ।

क॒दा । सु॒तम् । तृ॒षा॒णः । ओकः॑ । आ । ग॒मः॒ । इन्द्र॑ । स्व॒ब्दीऽइ॑व । वंस॑गः ॥२

स्वरन्ति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतम् । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इन्द्र । स्वब्दीऽइव । वंसगः ॥२

हे “वसो वासयितरिन्द्र “त्वा त्वां “सुते अभिषुते सोमे “निरेके निर्गमने “उक्थिनः “नरः नेतारः “स्वरन्ति शब्दायन्ते । अपि चेन्द्रः “सुतं सोमं प्रति “तृषाणः तृष्यन् “स्वब्दीव स्वभूतशब्द इव “वंसगः वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् “कदा “ओकः स्थानम् “आ गमत् ॥

कण्वे॑भिर्धृष्ण॒वा धृ॒षद्वाजं॑ दर्षि सह॒स्रिण॑म् ।

पि॒शङ्ग॑रूपं मघवन्विचर्षणे म॒क्षू गोम॑न्तमीमहे ॥३

कण्वे॑भिः । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । आ । धृ॒षत् । वाज॑म् । द॒र्षि॒ । स॒ह॒स्रिण॑म् ।

पि॒शङ्ग॑ऽरूपम् । म॒घ॒ऽव॒न् । वि॒ऽच॒र्ष॒णे॒ । म॒क्षु । गोऽम॑न्तम् । ई॒म॒हे॒ ॥३

कण्वेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजम् । दर्षि । सहस्रिणम् ।

पिशङ्गऽरूपम् । मघऽवन् । विऽचर्षणे । मक्षु । गोऽमन्तम् । ईमहे ॥३

हे “धृष्णो धर्षकेन्द्र “कण्वेभिः कण्वानुद्दिश्य । विभक्तिव्यत्ययः । “सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं “वाजम् “आ “दर्षि देहि। हे “मघवन् धनवन् “विचर्षणे विद्रष्टरिन्द्र “धृषत् धृष्टं “पिशङ्गरूपं “गोमन्तं च वाजं “मक्षु शीघ्रम् “ईमहे याचामहे । त्वामिति शेषः ॥

पा॒हि गायान्ध॑सो॒ मद॒ इन्द्रा॑य मेध्यातिथे ।

यः सम्मि॑श्लो॒ हर्यो॒र्यः सु॒ते सचा॑ व॒ज्री रथो॑ हिर॒ण्यय॑ः ॥४

पा॒हि । गाय॑ । अन्ध॑सः । मदे॑ । इन्द्रा॑य । मे॒ध्य॒ऽअ॒ति॒थे॒ ।

यः । सम्ऽमि॑श्लः । हर्यो॑ः । यः । सु॒ते । सचा॑ । व॒ज्री । रथ॑ः । हि॒र॒ण्यय॑ः ॥४

पाहि । गाय । अन्धसः । मदे । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।

यः । सम्ऽमिश्लः । हर्योः । यः । सुते । सचा । वज्री । रथः । हिरण्ययः ॥४

हे “मेध्यातिथे “पाहि सोमं पिब । “अन्धसः पीतस्य सोमस्य “मदे तस्मै “इन्द्राय “गाय स्तोत्रं पठ' च । “यः इन्द्रः "हर्योः अश्वयोः “संमिश्लः स्वरथे संमिश्लयिता । “यः च “सुते सोमे “सचा सहायः । य इन्द्रः “वज्री । यस्य “रथः “हिरण्ययः हिरण्मयः ।।

यः सु॑ष॒व्यः सु॒दक्षि॑ण इ॒नो यः सु॒क्रतु॑र्गृ॒णे ।

य आ॑कु॒रः स॒हस्रा॒ यः श॒ताम॑घ॒ इन्द्रो॒ यः पू॒र्भिदा॑रि॒तः ॥५

यः । सु॒ऽस॒व्यः । सु॒ऽदक्षि॑णः । इ॒नः । यः । सु॒ऽक्रतु॑ः । गृ॒णे ।

यः । आ॒ऽक॒रः । स॒हस्रा॑ । यः । श॒तऽम॑घः । इन्द्रः॑ । यः । पूः॒ऽभित् । आ॒रि॒तः ॥५

यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।

यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इन्द्रः । यः । पूःऽभित् । आरितः ॥५

“यः “सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः यश्च “सुदक्षिणः यश्च “इनः ईश्वरः । ‘ नियुत्वान् इनः' इतीश्वरनामसु पाठात् । “यः चापि “सुक्रतुः सुप्रज्ञः। “सहस्रा सहस्राणां बहूनां “यः च “आकरः कर्ता । “यः चापि “शतमघः बहुधनः । “यः च “पूर्भित् पुरां भेत्ता । यश्च “आरितः प्रत्यृतः स्तोमान् । तथा च यास्कः- ‘ य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः प्रत्यृतः स्तोमान्' (निरु. ५. १५) इति । सः “इन्द्रः “गृणे अस्माभिः स्तूयते च ॥ ॥ ७ ॥

यो धृ॑षि॒तो यो॑ऽवृ॑तो॒ यो अस्ति॒ श्मश्रु॑षु श्रि॒तः ।

विभू॑तद्युम्न॒श्च्यव॑नः पुरुष्टु॒तः क्रत्वा॒ गौरि॑व शाकि॒नः ॥६

यः । धृ॒षि॒तः । यः । अवृ॑तः । यः । अस्ति॑ । श्मश्रु॑षु । श्रि॒तः ।

विभू॑तऽद्युम्नः । च्यव॑नः । पु॒रु॒ऽस्तु॒तः । क्रत्वा॑ । गौःऽइ॑व । शा॒कि॒नः ॥६

यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । श्मश्रुषु । श्रितः ।

विभूतऽद्युम्नः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौःऽइव । शाकिनः ॥६

“यो “धृषितः शत्रूणां धर्षयिता "यः च "अवृतः शत्रुभिरपरिवृतः “यः चापि “श्मश्रुषु युद्धेषु । श्रवः श्रयन्त्यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः श्मश्रु युद्धमिति वृद्धा वदन्ति । “श्रितः “अस्ति भवति । यश्चापि “विभूतद्युम्नः प्रभूतधनः । यश्च “च्यवनः सोमानां च्यावयिता । यश्चापि “पुरुष्टुतः बहुस्तुतः । स इन्द्रः “क्रत्वा कर्मणा “शाकिनः शक्तस्य यजमानस्य “गौरिव यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ।।

क ईं॑ वेद सु॒ते सचा॒ पिब॑न्तं॒ कद्वयो॑ दधे ।

अ॒यं यः पुरो॑ विभि॒नत्त्योज॑सा मन्दा॒नः शि॒प्र्यन्ध॑सः ॥७

कः । ई॒म् । वे॒द॒ । सु॒ते । सचा॑ । पिब॑न्तम् । कत् । वयः॑ । द॒धे॒ ।

अ॒यम् । यः । पुरः॑ । वि॒ऽभि॒नत्ति॑ । ओज॑सा । म॒न्दा॒नः । शि॒प्री । अन्ध॑सः ॥७

कः । ईम् । वेद । सुते । सचा । पिबन्तम् । कत् । वयः । दधे ।

अयम् । यः । पुरः । विऽभिनत्ति । ओजसा । मन्दानः । शिप्री । अन्धसः ॥७

“सुते अभिषुते सोमे “सचा ऋत्विजा सह सोमं “पिबन्तम् “ईम् एनमिन्द्रं “कः “वेद वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । “कत् किं वा “वयः अन्नं “दधे धारयति । “यः "अयम् इन्द्रः “शिप्री हनूमान् “अन्धसः सोमेन “मन्दानः मन्दमानः “ओजसा बलेन “पुरः “विभिनत्ति ॥

दा॒ना मृ॒गो न वा॑र॒णः पु॑रु॒त्रा च॒रथं॑ दधे ।

नकि॑ष्ट्वा॒ नि य॑म॒दा सु॒ते ग॑मो म॒हाँश्च॑र॒स्योज॑सा ॥८

दा॒ना । मृ॒गः । न । वा॒र॒णः । पु॒रु॒ऽत्रा । च॒रथ॑म् । द॒धे॒ ।

नकिः॑ । त्वा॒ । नि । य॒म॒त् । आ । सु॒ते । ग॒मः॒ । म॒हान् । च॒र॒सि॒ । ओज॑सा ॥८

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुऽत्रा । चरथम् । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओजसा ॥८

“मृगः शत्रूणामन्वेषकः “वारणः गजः “दाना मदजलानीव “पुरुत्रा बहुषु यज्ञेषु “चरथं चरणशीलं मदं “दधे इन्द्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र “त्वा त्वां “नकिः “नि “यमत् न कश्चिन्नियच्छति । “सुते सोमे “आ “गमः आगच्छ । “महान् हि त्वम् “ओजसा बलेन सर्वतः “चरसि ॥

य उ॒ग्रः सन्ननि॑ष्टृतः स्थि॒रो रणा॑य॒ संस्कृ॑तः ।

यदि॑ स्तो॒तुर्म॒घवा॑ शृ॒णव॒द्धवं॒ नेन्द्रो॑ योष॒त्या ग॑मत् ॥९

यः । उ॒ग्रः । सन् । अनि॑ऽस्तृतः । स्थि॒रः । रणा॑य । संस्कृ॑तः ।

यदि॑ । स्तो॒तुः । म॒घऽवा॑ । शृ॒णव॑त् । हव॑म् । न । इन्द्रः॑ । यो॒ष॒ति॒ । आ । ग॒म॒त् ॥९

यः । उग्रः । सन् । अनिऽस्तृतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघऽवा । शृणवत् । हवम् । न । इन्द्रः । योषति । आ । गमत् ॥९

"यः “उग्रः उद्गूर्ण ओजस्वी वा “सन् भवन् “अनिष्टृतः शत्रुभिरनिस्तीर्णः “स्थिरः अचलः “रणाय युद्धाय “संस्कृतः शस्त्रैरलंकृतः सोमैर्वा संस्कृतः सः “इन्द्रः “मघवा धनवान् "यदि “स्तोतुः “हवम् आह्वानं “शृणवत् शृणोति तर्ह्यन्यत्र “न "योषति न गच्छति । किंतु “आ “गमत् तत्रैवागच्छति ॥

स॒त्यमि॒त्था वृषेद॑सि॒ वृष॑जूति॒र्नोऽवृ॑तः ।

वृषा॒ ह्यु॑ग्र शृण्वि॒षे प॑रा॒वति॒ वृषो॑ अर्वा॒वति॑ श्रु॒तः ॥१०

स॒त्यम् । इ॒त्था । वृषा॑ । इत् । अ॒सि॒ । वृष॑ऽजूतिः । न॒: । अवृ॑तः ।

वृषा॑ । हि । उ॒ग्र॒ । शृ॒ण्वि॒षे । प॒रा॒ऽवति॑ । वृषो॒ इति॑ । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । श्रु॒तः ॥१०

सत्यम् । इत्था । वृषा । इत् । असि । वृषऽजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उग्र । शृण्विषे । पराऽवति । वृषो इति । अर्वाऽवति । श्रुतः ॥१०

हे “उग्र उद्गूर्णेन्द्र त्वं “सत्यम् “इत्था इत्थं “वृषेत् कामानां वर्षक एव “असि । “वृषजूतिः वृषभिश्वाकृष्टः “नः अस्माकम् “अवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । “वृषा “हि सेचक एव “शृण्विषे श्रूयसे । “परावति दूरेऽपि वृषैव “अर्वावति समीपेऽपि वृषा सेचक एव “श्रुतः वृषैवाश्रूयथाः ॥ ॥८॥

वृष॑णस्ते अ॒भीश॑वो॒ वृषा॒ कशा॑ हिर॒ण्ययी॑ ।

वृषा॒ रथो॑ मघव॒न्वृष॑णा॒ हरी॒ वृषा॒ त्वं श॑तक्रतो ॥११

वृष॑णः । ते॒ । अ॒भीश॑वः । वृषा॑ । कशा॑ । हि॒र॒ण्ययी॑ ।

वृषा॑ । रथ॑: । म॒घ॒ऽव॒न् । वृष॑णा । हरी॒ इति॑ । वृषा॑ । त्वम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ॥११

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥११

हे “मघवन् “ते तव “अभीशवः रश्मयोऽश्वरशनाः “वृषणः वर्षितारः । “हिरण्ययी हिरण्मयी "कशा अपि “वृषा । “रथः अपि “वृषा वर्षिता । “हरी अश्वावपि “वृषणा वृषणौ वर्षितारौ । हे “शतक्रतो बहुप्रज्ञेन्द्र “त्वं च “वृषा वर्षिता ॥

वृषा॒ सोता॑ सुनोतु ते॒ वृष॑न्नृजीपि॒न्ना भ॑र ।

वृषा॑ दधन्वे॒ वृष॑णं न॒दीष्वा तुभ्य॑ं स्थातर्हरीणाम् ॥१२

वृषा॑ । सोता॑ । सु॒नो॒तु॒ । ते॒ । वृष॑न् । ऋ॒जी॒पि॒न् । आ । भ॒र॒ ।

वृषा॑ । द॒ध॒न्वे॒ । वृष॑णम् । न॒दीषु॑ । आ । तुभ्य॑म् । स्था॒त॒: । ह॒री॒णा॒म् ॥१२

वृषा । सोता । सुनोतु । ते । वृषन् । ऋजीपिन् । आ । भर ।

वृषा । दधन्वे । वृषणम् । नदीषु । आ । तुभ्यम् । स्थातः । हरीणाम् ॥१२

हे “वृषन् वर्षितरिन्द्र “ते तव “सोता अभिषवकर्ता “वृषा वर्षिता सन् "सुनोतु सोमममभिषुणोतु । हे “ऋजीपिन् ऋजुगमनेन्द्र “आ “भर धनमस्मभ्यमाहर । “हरीणाम् अश्वानाम् “आ आभिमुख्येन हे "स्थातः इन्द्र “तुभ्यं “नदीषु उदकेषु “वृषणं वर्षितारं सोमं “वृषा

वर्षिता “दधन्वे धारितवानभिषवार्थम् ॥

एन्द्रं याहि पी॒तये॒ मधुं शविष्ठ सो॒म्यम् ।

नायमच्छां म॒घवां शृ॒णव॒द्गिरो॒ ब्रह्मो॒क्था चं सु॒क्रतुः॑ ॥१३

आ । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । पी॒तयें । मधुं । श॒वि॒ष्ठ॒ । सो॒म्यम् ।

न । अ॒यम् । अच्छं । म॒घऽवां । शृ॒णवंत् । गिरः॑ । ब्रह्मं । उ॒क्था । च॒ । सु॒ऽक्रतुः॑ ॥१३

आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधु । शविष्ठ । सोम्यम् ।

न । अयम् । अच्छ । मघऽवा । शृणवत् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुऽक्रतुः ॥१३

हे “शविष्ठ बलवत्तम “इन्द्र “सोम्यं सोमात्मकं “मधु अमृतं “पीतये पानाय “आ “याहि आगच्छ । किमर्थमागमनमित्यत आह । यत आगमनमन्तरेण “मघवा धनवान् “सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वा “अयम् इन्द्रः “गिरः स्तुतीः “ब्रह्म स्तोत्राण्युक्थानि “च “न “अच्छ, “शृणवत् नाभिशृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

वहंन्तु त्वा रथे॒ष्ठामा हरंयो रथ॒युजः॑ ।

ति॒रश्चिंद॒र्यं सवंनानि वृत्रहन्न॒न्येषां॒ या शंतक्रतो ॥१४

वहंन्तु । त्वा॒ । र॒थे॒ऽस्थाम् । आ । हरंयः । र॒थ॒ऽयुजः॑ ।

ति॒रः । चि॒त् । अ॒र्यम् । सवंनानि । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒न्येषां॑म् । या । श॒त॒क्र॒तो॒ इतिं शतऽक्रतो ॥१४

वहन्तु । त्वा । रथेऽस्थाम् । आ । हरयः । रथऽयुजः ।

तिरः । चित् । अर्यम् । सवनानि । वृत्रऽहन् । अन्येषाम् । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४

हे “वृत्रहन् “शतक्रतो बहुप्रज्ञ “रथेष्ठां रथस्थम् “अर्यम् ईश्वरं “त्वा त्वां “रथयुजः रथे युक्ताः “हरयः अश्वाः “अन्येषां “या यानि सवनानि सन्ति तानि “तिरः तिरस्कुर्वन्तः “सवनानि अस्मदीयानि सवनानि “आ “वहन्तु ॥

अ॒स्माकंम॒द्यान्तंम॒ स्तोमं॑ धिष्व महामह ।

अ॒स्माकं॑ ते॒ सवंना सन्तु॒ शंतंमा॒ मदा॑य द्युक्ष सोमपाः ॥१५

अ॒स्माकंम् । अ॒द्य । अन्तंमम् । स्तोमंम् । धि॒ष्व॒ । म॒हा॒ऽम॒ह॒ ।

अ॒स्माकंम् । ते॒ । सवंना । स॒न्तु॒ । शम्ऽतंमा । मदा॑य । द्यु॒क्ष॒ । सो॒म॒ऽपा॒ः ॥१५

अस्माकम् । अद्य । अन्तमम् । स्तोमम् । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकम् । ते । सवना । सन्तु । शम्ऽतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥१५

हे "महामह महतामपि महन् महापूज वा "अद्य "अन्तमम् अन्तिकतमम् "अस्माकं मेध्यातिथीनां "स्तोमं "धिष्व धारय । हे "द्युक्ष दीप्त "सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र "ते तव "मदाय मदार्थं "सवना सवनानि "अस्माकं "शंतमा शंतमानि सुखतमानि "सन्तु भवन्तु ॥ ॥ ९ ॥

न॒हि ष॒स्तव॒ नो मम॑ शा॒स्त्रे अ॒न्यस्य॒ रण्य॑ति ।

यो अ॒स्मान्वी॒र आन॑यत् ॥१६

न॒हि । सः । तव॑ । न॒ः । मम॑ । शा॒स्त्रे । अ॒न्यस्य॑ । रण्य॑ति ।

यः । अ॒स्मान् । वी॒रः । आ । अन॑यत् ॥१६

नहि । सः । तव । नः । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति ।

यः । अस्मान् । वीरः । आ । अनयत् ॥१६

"यः "वीरः शूरः "अस्मान् "आनयत् "सः इन्द्रः "तव "शास्त्रे शासने "नहि "रण्यति न रमते । "मम अपि शास्त्रे शासने "नो रण्यति । "अन्यस्य अपि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः । ।

इन्द्र॑श्चिद्घा॒ तद॑ब्रवीत्स्त्रि॒या अ॑शा॒स्यं मन॑ः ।

उ॒तो अह॒ क्रतुं॑ र॒घुम् ॥१७

इन्द्र॑ः । चि॒त् । घ॒ । तत् । अ॒ब्र॒वी॒त् । स्त्रि॒याः । अ॒शा॒स्यम् । मन॑ः ।

उ॒तो इति॑ । अह॑ । क्रतु॑म् । र॒घुम् ॥१७

इन्द्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यम् । मनः ।

उतो इति । अह । क्रतुम् । रघुम् ॥१७

यो मेध्यातिथेर्धनप्रदाता प्लायोगिरासङ्गः स पुमान् भूत्वा स्त्र्यभवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा चाहुः -'प्लायोगिश्चासङ्गो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेध्यातिथये दानं दत्त्वा ' इति । "इन्द्रश्चिद्ध इन्द्रः खलु "तदब्रवीत् । "स्त्रियाः "मनः चित्तम् "अशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । "उतो अपि च स्त्रियाः "क्रतुं प्रज्ञां "रघुं लघुमाह ॥

सप्तीं चिद्घा मदच्युतां मिथुना वंहतो रथंम् ।

एवेद्धूर्वृष्ण उत्तंरा ॥१८

सप्ती इतिं । चित् । घ । मदऽच्युतां । मिथुना । वहतः । रथंम् ।

एव । इत् । धूः । वृष्णः । उत्ऽतंरा ॥१८

सप्ती इति । चित् । घ । मदऽच्युता । मिथुना । वहतः । रथम् ।

एव । इत् । धूः । वृष्णः । उत्ऽतरा ॥१८

“सप्ती “चिद्ध इन्द्रस्याश्वावपि खलु “मदच्युता सोमं प्रति गन्ताराविन्द्रस्यैव “रथं मिथुनौ “वहतः । “एवेत् एवमेव “वृष्णः इन्द्रस्य रथस्य “धूः “उत्तरा अश्वयोरुत्तरा भवति ॥

अधः पंश्यस्व मोपरिं संतरां पांदकौ हंर ।

मा तें कशप्लकौ दृंशन्स्त्री हि ब्रह्मा बभूविंथ ॥१९

अधः । पश्यस्व । मा । उपरिं । सम्ऽतराम् । पादकौ । हर ।

मा । ते । कशऽप्लकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविंथ ॥१९

अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । सम्ऽतराम् । पादकौ । हर ।

मा । ते । कशऽप्लकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥१९

एवमन्तरिक्षादागच्छन् रथस्थ इन्द्रः स्त्रियं सन्तं स्वस्मात् पुंस्त्वमिच्छन्तं प्लायोगिं यदुवाच तदाह । हे प्लायोगे त्वं स्त्री सती “अधः “पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । “उपरि “मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । “पादकौ पादावपि “संतरां संश्लिष्टौ यथा भवतस्तथा “हर । यथा पुरुषो विश्लिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च “ते “कशप्लकौ । कशश्च प्लकश्च कशप्लकौ । कशतिराहननकर्मा। कशप्लकावुभे अङ्गे “मा “दृशन्। पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो हि आ गुल्फादभिसंवीता भवन्तीत्यर्थः । “हि यस्मात् कारणात् “ब्रह्मा सन् "स्त्री "बभूविथ ॥ ॥ १० ॥

टिप्पणी

८.३३.१ वयं घ त्वा इति

महावैष्टम्भम् (https://sa.wikisource.org/s/1z9c)

अभिनिधनं काण्वम् (https://sa.wikisource.org/s/2hls)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३३
सूक्तं ८.३४
नीपातिथिः काण्वः, १६-१८ सहस्रं वसुरोचिषोऽङ्गिरसः।
सूक्तं ८.३५ →

दे. इन्द्रः। गायत्री।

एन्द्र याहि हरिभिरुप कण्वस्य सुष्टुतिम् ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१॥

आ त्वा ग्रावा वदन्निह सोमी घोषेण यच्छतु ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥२॥

अत्रा वि नेमिरेषामुरां न धूनुते वृकः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥३॥

आ त्वा कण्वा इहावसे हवन्ते वाजसातये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥४॥

दधामि ते सुतानां वृष्णे न पूर्वपाय्यम् ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥५॥

स्मत्पुरंधिर्न आ गहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥६॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥७॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवत्रा वक्षदीड्यः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥८॥

आ त्वा मदच्युता हरी श्येनं पक्षेव वक्षतः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥९॥

आ याह्यर्य आ परि स्वाहा सोमस्य पीतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१०॥

आ नो याह्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥११॥

सरूपैरा सु नो गहि सम्भृतैः सम्भृताश्वः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१२॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१३॥

आ नो गव्यान्यश्व्या सहस्रा शूर दर्दृहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१४॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१५॥

आ यदिन्द्रश्च दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः ।

ओजिष्ठमश्व्यं पशुम् ॥१६॥

य ऋज्रा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः ।

भ्राजन्ते सूर्या इव ॥१७॥

पारावतस्य रातिषु द्रवच्चक्रेष्वाशुषु ।

तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘एन्द्र याहि' इत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथेरार्षमानुष्टुभम् । षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽङ्गिरोगोत्राः सहस्रसंख्याकाः ‘आ यदिन्द्रश्च' इत्यादीनां तासां तिसृणामृषयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रमणम्-' एन्द्र याहि द्व्यूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽन्त्यो गायत्रस्तं सहस्रं वसुरोचिषोऽङ्गिरसोऽपश्यन्' इति । विनियोगो लैङ्गिकः ।।

एन्द्रं याहि हरिंभिरुप कण्वंस्य सुष्टुतिम् ।

दिवो अमुष्य शासंतो दिवं यय दिंवावसो ॥१

आ । इन्द्र । याहि । हरिंऽभिः । उपं । कण्वंस्य । सुऽस्तुतिम् ।

दिवः । अमुष्यं । शासंतः । दिवंम् । यय । दिवावसो इतिं दिवाऽवसो ॥१

आ । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । उप । कण्वस्य । सुऽस्तुतिम् ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१

हे “इन्द्र “कण्वस्य “सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं “हरिभिः अश्वैः “उप "आ “याहि । “दिवः द्युलोकम् । द्वितीयार्थे षष्ठी । “अमुष्य अमुष्मिन्निन्द्रे “शासतः शासति । विभक्तिव्यत्ययः । तत्र वयं सुखमास्महे । हे “दिवावसो दीप्तहविष्केन्द्र “दिवं स्वर्गं “यय यूयं गच्छत । बहुवचनं पूजार्थम् । यद्वा । हे दिवावसो दिवो द्युनामकम् अमुष्य अमुं लोकं शासनं कुर्वन्तो यूयं दिवं स्वर्गं यय गच्छत । अत्र बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

आ त्वा ग्रावा वदंन्निह सोमी घोषेंण यच्छतु ।

दिवो अमुष्य शासंतो दिवं यय दिंवावसो ॥२

आ । त्वा । ग्रावां । वदंन् । इह । सोमी । घोषेंण । यच्छतु ।

दिवः । अमुष्यं । शासंतः । दिवंम् । यय । दिवावसो इतिं दिवाऽवसो ॥२

आ । त्वा । ग्रावा । वदन् । इह । सोमी । घोषेण । यच्छतु ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥२

हे इन्द्र “त्वा त्वाम् “इह यज्ञे “ग्रावा सोमाभिषवपाषाणः “सोमी सोमवान् “वदन् शब्दं कुर्वन् “घोषेण ध्वनिना सह "आ “यच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

अत्रा॒ वि ने॒मिरे॑षा॒मुरां॒ न धू॑नुते॒ वृक॑ः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥३

अत्र॑ । वि । ने॒मिः । ए॒षा॒म् । उरा॑म् । न । धू॒नु॒ते॒ । वृकः॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥३

अत्र । वि । नेमिः । एषाम् । उराम् । न । धूनुते । वृकः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥३

“अत्र अस्मिन् यज्ञे “एषाम् अभिषवग्राव्णां “नेमिः सोमलतां “वि “धूनुते विशेषेण कम्पयति । "उरां मेषीं “वृको “न वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा॒ कण्वा॑ इ॒हाव॑से॒ हव॑न्ते॒ वाज॑सातये ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥४

आ । त्वा॒ । कण्वाः॑ । इ॒ह । अव॑से । हव॑न्ते । वाज॑ऽसातये ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥४

आ । त्वा । कण्वाः । इह । अवसे । हवन्ते । वाजऽसातये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥४

हे इन्द्र “त्वा त्वाम् “इह यज्ञे “कण्वाः “अवसे रक्षणाय “वाजसातये अन्नस्य प्राप्त्यर्थं च “आ “हवन्ते आभिमुख्येन ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ।।

दधा॑मि ते सु॒ताना॒ं वृष्णे॒ न पू॑र्व॒पाय्य॑म् ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥५

दधा॑मि । ते॒ । सु॒ताना॑म् । वृष्णे॑ । न । पू॒र्व॒ऽपाय्य॑म् ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥५

दधामि । ते । सुतानाम् । वृष्णे । न । पूर्वऽपाय्यम् ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥५

हे इन्द्र “ते तुभ्यं “सुतानाम् । द्वितीयार्थे षष्ठी । सुतान् सोमान् “दधामि प्रयच्छामि । “वृष्णे “न यथा वायवे “पूर्वपाय्यं यज्ञमुखे पेयं प्रयच्छन्ति तद्वदहं प्रयच्छामीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ ॥११॥

स्मत्पुं॑रंधिर्न॒ आ गं॑हि वि॒श्वतों॑धीर्न ऊ॒तयें॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥६

स्मत्ऽपुं॑रन्धिः । न॒ः । आ । ग॒हि॒ । वि॒श्वतः॑ऽधीः । न॒ः । ऊ॒तयें॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्यं॑ । शास॑तः । दिवं॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इतिं॑ दिवाऽवसो ॥६

स्मत्ऽपुरन्धिः । नः । आ । गहि । विश्वतःऽधीः । नः । ऊतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥६

हे इन्द्र “स्मत्पुरंधिः स्वर्गकुटुम्बी “नः अस्मान् “आ “गहि । तथा “विश्वतोधीः सर्वजगतो धारकस्त्वं “नः अस्माकम् “ऊतये रक्षणाय आ गहि आगच्छ ।।

आ नों॑ याहि महेमते॒ सह॑स्रोते॒ शता॑मघ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥७

आ । न॒ः । या॒हि॒ । म॒हे॒ऽम॒ते॒ । सह॑स्रऽऊते । शत॑ऽमघ ।

दि॒वः । अ॒मुष्यं॑ । शास॑तः । दिवं॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इतिं॑ दिवाऽवसो ॥७

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥७

हे “महेमते महाबुद्धे "सहस्रोते सहस्ररक्षण “शतामघ बहुधनेन्द्र त्वं “नः अस्मान् “आ “याहि आगच्छ । सिद्धमन्यत् ।।

आ त्वा॒ होता॒ मनुं॑र्हितो देव॒त्रा वं॑क्ष॒दीड्यं॑ः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥८

आ । त्वा॒ । होता॑ । मनुः॑ऽहितः । दे॒व॒ऽत्रा । व॒क्ष॒त् । ईड्यः॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥८

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽत्रा । वक्षत् । ईड्यः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥८

हे इन्द्र "त्वा त्वां "देवत्रा देवानां मध्ये "ईड्यः स्तुत्यः "होता देवानामाह्वाताग्निः "मनुर्हितः मनुष्यैर्गृहेषु निहितः "आ "वक्षत् वहतु । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा॑ म॒द॒च्युता॒ हरी॑ श्ये॒नं प॒क्षेव॑ वक्षतः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिवा॑वसो ॥९

आ । त्वा॒ । म॒द॒ऽच्युता॑ । हरी॒ इति॑ । श्ये॒नम् । प॒क्षाऽइ॑व । व॒क्ष॒तः॒ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥९

आ । त्वा । मदऽच्युता । हरी इति । श्येनम् । पक्षाऽइव । वक्षतः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥९

हे इन्द्र "त्वा त्वां "मदच्युता मदच्युतौ शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ "हरी अश्वौ "श्येनं श्येनाख्यं पक्षिणं "पक्षेव आत्मीयपक्षाविव "आ "वक्षतः आवहताम् । सिद्धमन्यत् ॥

आ या॑ह्य॒र्य आ परि॒ स्वाहा॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिवा॑वसो ॥१०

आ । या॒हि॒ । अ॒र्यः । आ । परि॑ । स्वाहा॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥१०

आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१०

हे "अर्य ईश्वर त्वम् "आ "परि सर्वतः "आ "याहि आगच्छ । "पीतये तव पानार्थं "सोमस्य सोमं "स्वाहा स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १२ ॥

आ नों याह्युपंश्रुत्युक्थेषुं रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासंतो दिवं यय दिंवावसो ॥११

आ । नः । याहि । उपंऽश्रुति । उक्थेषुं । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्यं । शासंतः । दिवंम् । यय । दिवावसो इतिं दिवाऽवसो ॥११

आ । नः । याहि । उपऽश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥११

हे इन्द्र त्वं “नः अस्माकम् “इह यज्ञे “उक्थेषु शस्त्रेषु पठ्यमानेषु “उपश्रुति उपश्रुतौ समीपम् “आ “याहि आगच्छ । अस्मान् “रणय च । सिद्धमन्यत् ॥

सरूंपैरा सु नों गहि सम्भृंतैः सम्भृंताश्वः ।

दिवो अमुष्य शासंतो दिवं यय दिंवावसो ॥१२

सऽरूंपैः । आ । सु । नः । गहि । सम्ऽभृंतैः । सम्भृंतऽअश्वः ।

दिवः । अमुष्यं । शासंतः । दिवंम् । यय । दिवावसो इतिं दिवाऽवसो ॥१२

सऽरूपैः । आ । सु । नः । गहि । सम्ऽभृतैः । सम्भृतऽअश्वः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१२

हे इन्द्र “संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं “सु “संभृतैः “सरूपैः समानरूपैरश्वैः “नः अस्मान् “आ “गहि आगच्छ । सिद्धमन्यत् ।।

आ यांहि पर्वंतेभ्यः समुद्रस्याधिं विष्टपंः ।

दिवो अमुष्य शासंतो दिवं यय दिंवावसो ॥१३

आ । याहि । पर्वंतेभ्यः । समुद्रस्यं । अधिं । विष्टपंः ।

दिवः । अमुष्यं । शासंतः । दिवंम् । यय । दिवावसो इतिं दिवाऽवसो ॥१३

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१३

हे इन्द्र त्वं “पर्वतेभ्यः “आ “याहि आगच्छ । “समुद्रस्य अन्तरिक्षस्य “विष्टपः विष्टपाच्च “अधि आयाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

आ नो॒ गव्या॒न्यश्व्या॑ स॒हस्रा॑ शूर दर्दृहि ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥१४

आ । न॒: । गव्या॑नि । अश्व्या॑ । स॒हस्रा॑ । शू॒र॒ । द॒र्दृ॒हि॒ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥१४

आ । नः । गव्यानि । अश्व्या । सहस्रा । शूर । दर्दृहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१४

हे "शूर इन्द्र त्वं “नः अस्मभ्यं “सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि “गव्यानि गोहितानि गोरूपाणि वा अश्व्यानि अश्वहितान्यश्वात्मकानि वा "आ “ददृहि आविवृणु । सिद्धमन्यत् ।।

आ न॑ः सहस्र॒शो भ॑रा॒युता॑नि श॒तानि॑ च ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो॒ दिवं॑ य॒य दिं॑वावसो ॥१५

आ । न॒: । स॒ह॒स्र॒ऽशः । भ॒र॒ । अ॒युता॑नि । श॒तानि॑ । च॒ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दिव॑म् । य॒य । दि॒वा॒व॒सो॒ इति॑ दिवाऽवसो ॥१५

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५

हे इन्द्र “नः अस्मभ्यं “सहस्रशः सहस्रधा "अयुतानि “शतानि “च अभीष्टानि वस्तूनि “आ “भर आहर । सिद्धमन्यत् ॥

आ यदिन्द्र॑श्च॒ दद्व॑हे स॒हस्र॒ं वसु॑रोचिषः ।

ओजि॑ष्ठ॒मश्व्य॑ं प॒शुम् ॥१६

आ । यत् । इन्द्र॑ः । च॒ । दद्व॑हे॒ इति॑ । स॒हस्र॑म् । वसु॑ऽरोचिषः ।

ओजि॑ष्ठम् । अश्व्य॑म् । प॒शुम् ॥१६

आ । यत् । इन्द्रः । च । दद्वहे इति । सहस्रम् । वसुऽरोचिषः ।

ओजिष्ठम् । अश्व्यम् । पशुम् ॥१६

“वसुरोचिषः वसुदीप्तयो वयं “सहस्रम् अस्माकं नेता “इन्द्रश्च “ओजिष्ठं बलवत्तरम् “अश्व्यम् अश्वात्मकं “पशुं च “यत् यदा “आ “दद्महे पारावतादादद्महे । उत्तरत्र संबन्धः ॥

य ऋ॒ज्रा वात॑रंहसोऽरु॒षासो॑ रघु॒ष्यद॑ः ।

भ्राज॑न्ते॒ सूर्या॑ इव ॥१७

ये । ऋ॒ज्राः । वात॑ऽरंहसः । अ॒रु॒षास॑ः । र॒घु॒ऽस्यद॑ः ।

भ्राज॑न्ते । सूर्या॑ःऽइव ॥१७

ये । ऋज्राः । वातऽरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः ।

भ्राजन्ते । सूर्याःऽइव ॥१७

तदा “ये “ऋज्राः ऋजुगामिनः “वातरंहसः वायुसदृशवेगाः "अरुषासः आरोचमानाः रघुष्यदः लघु स्यन्दमाना अश्वाः “सूर्याइव यथा सूर्यस्तथा “भ्राजन्ते ॥

पारा॑वतस्य रा॒तिषु॑ द्र॒वच्च॑क्रेष्वा॒शुषु॑ ।

तिष्ठं॒ वन॑स्य॒ मध्य॒ आ ॥१८

पारा॑वतस्य । रा॒तिषु॑ । द्र॒वत्ऽच॑क्रेषु । आ॒शुषु॑ ।

तिष्ठ॑म् । वन॑स्य । मध्ये॑ । आ ॥१८

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत्ऽचक्रेषु । आशुषु ।

तिष्ठम् । वनस्य । मध्ये । आ ॥१८

तेषु “पारावतस्य “रातिषु देयेषु “द्रवच्चक्रेषु द्रवद्रथचक्रेषु "आशुषु अश्वेषु । ‘ताक्ष्र्यः आशुः' इत्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु “धनस्य “मध्ये “आ “तिष्ठम् इति वसुरोचिषां सहस्रं वदति ॥ ॥ १३ ॥

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.३४&oldid=191732" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३४ सूक्तं ८.३५ सूक्तं ८.३६ →
श्यावाश्व आत्रेयः।

दे. अश्विनौ । उपरिष्टाज्ज्योतिः (त्रिष्टुप्), २२-२४ पङ्क्तिः, २३ महाबृहती ।

अग्निनेन्द्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

विश्वाभिर्धीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाद्भिर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

गिरो जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुप सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥७॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥८॥

श्येनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥९॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१०॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥११॥

हतं च शत्रून्यततं च मित्रिणः प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१२॥

मित्रावरुणवन्ता उत धर्मवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥१३॥

अङ्गिरस्वन्ता उत विष्णुवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥१४॥

ऋभुमन्ता वृषणा वाजवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥१५॥

ब्रह्म जिन्वतमुत जिन्वतं धियो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥१६॥

क्षत्रं जिन्वतमुत जिन्वतं नॄन्हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥१७॥

धेनूर्जिन्वतमुत जिन्वतं विशो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥१८॥

अत्रेरिव शृणुतं पूर्व्यस्तुतिं श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यम् ॥१९॥

सर्गाँ इव सृजतं सुष्टुतीरुप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यम् ॥२०॥

रश्मीँरिव यच्छतमध्वराँ उप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यम् ॥२१॥

अर्वाग्रथं नि यच्छतं पिबतं सोम्यं मधु ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥२२॥

नमोवाके प्रस्थिते अध्वरे नरा विवक्षणस्य पीतये ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥२३॥

स्वाहाकृतस्य तृम्पतं सुतस्य देवावन्धसः ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥२४॥

सायणभाष्यम्

'अग्निनेन्द्रेण' इति चतुर्विंशत्यृचं पञ्चमं सूक्तं श्यावाश्वस्यात्रेयस्यार्षम् । अत्रानुक्रमणिका-- ‘अग्निना चतुर्विंशतिः श्यावाश्व आश्विनमौपरिष्टाज्ज्योतिषं पङ्क्तिमहाबृहतीपङ्क्त्यन्तम्' इति । उपरिष्टाज्ज्योतिश्छन्दः। चतुर्थपादस्याष्टाक्षरत्वात् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः' (अनु. ९.८) इति तल्लक्षणम्। द्वाविंशी पङ्क्तिः । त्रयोविंशी महाबृहती ‘चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहती ' (अनु. ९. ९) इत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । चतुर्विंशी पङ्क्तिः । अश्विनौ देवता । अप्तोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थे ' अग्निनेन्द्रेण ' इत्येतत्सूक्तम् । सूत्रितं च– अग्निनेन्द्रेणा भात्यग्निः ' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति ।

अ॒ग्निनेन्द्रे॑ण॒ वरु॑णेन॒ विष्णु॑नादि॒त्यै रु॒द्रैर्वसु॑भिः सचा॒भुवा॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ पिबतमश्विना ॥१

अ॒ग्निना॑ । इन्द्रे॑ण । वरु॑णेन । विष्णु॑ना । आ॒दि॒त्यैः । रु॒द्रैः । वसु॑ऽभिः । स॒चा॒ऽभुवा॑ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । पि॒ब॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१

अग्निना । इन्द्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥१

हे "अश्विना अश्विनौ "अग्निनेन्द्रेण "वरुणेन "विष्णुनादित्यैः "रुद्रैः “वसुभिः च "सचाभुवा सहभूतौ "उषसा "सूर्येण च "सजोषसा संगतौ युवां सोमं पिबतम् ॥

विश्वा॑भिर्धी॒भिर्भुव॑नेन वाजिना दि॒वा पृ॑थि॒व्याद्रि॑भिः सचा॒भुवा॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ पिबतमश्विना ॥२

विश्वा॑भिः । धी॒भिः । भुव॑नेन । वा॒जि॒ना॒ । दि॒वा । पृ॒थि॒व्या । अद्रि॑ऽभिः । स॒चा॒ऽभुवा॑ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । पि॒ब॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥२

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥२

हे "वाजिना बलिनावश्विनौ "विश्वाभिः सर्वाभिः “धीभिः प्रज्ञाभिः “भुवनेन अखिलेन भूतजातेन च "दिवा द्युलोकेन च "पृथिव्या स “अद्रिभिः च "सचाभुवा सहभूतौ "उषसा सूर्येण “च संगतौ युवां "सोमं "पिबतम् ।।

विश्वै॑र्दे॒वैस्त्रि॒भिरे॑काद॒शैरि॒हाद्भिर्म॒रुद्भि॒र्भृगु॑भिः सचा॒भुवा॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ पिबतमश्विना ॥३

विश्वैः॑ । दे॒वैः । त्रि॒ऽभिः । ए॒का॒द॒शैः । इ॒ह । अ॒त्ऽभिः । म॒रुत्ऽभिः॑ । भृगु॑ऽभिः । स॒चा॒ऽभुवा॑ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । पि॒ब॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥३

विश्वैः । देवैः । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । अत्ऽभिः । मरुत्ऽभिः । भृगुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥३

हे अश्विनौ “विश्वेदेवैस्त्रिभिरेकादशैः त्रयस्त्रिशैः “इह यज्ञे “अद्भिः "मरुद्भिः “भृगुभिः । च "सचाभुवा सहभूतौ "उषसा "सूर्येण च संगतौ युवां “सोमं पिबतम् ॥

जु॒षेथां॑ य॒ज्ञं बोध॑तं॒ हव॑स्य मे॒ विश्वे॒ह दे॑वौ॒ सव॒नाव॑ गच्छतं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चेषं॑ नो वोळ्हमश्विना ॥४

जु॒षेथा॑म् । य॒ज्ञम् । बोध॑तम् । हव॑स्य । मे॒ । विश्वा॑ । इ॒ह । दे॒वौ॒ । सव॑ना । अव॑ । ग॒च्छ॒त॒म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ । इष॑म् । न॒ः । वो॒ळ्ह॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥४

जुषेथाम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥४

हे अश्विनौ "यज्ञं “जुषेथां सेवेथाम् । “मे मम "हवस्य हवं "बोधतं जानीतम् । "इह यज्ञे "विश्वा “सवना सर्वाणि सवनानि "अव "गच्छतं प्राप्नुतम् । "इषम् अन्नं "नः “आ “वोळ्हं प्रापयतम् ॥

स्तोमं॑ जुषेथां युव॒शेव॑ क॒न्यनां॒ विश्वे॒ह दे॑वौ॒ सव॒नाव॑ गच्छतं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चेषं॑ नो वोळ्हमश्विना ॥५

स्तोम॑म् । जु॒षे॒था॒म् । यु॒व॒शाऽइ॑व । क॒न्यना॑म् । विश्वा॑ । इ॒ह । दे॒वौ॒ । सव॑ना । अव॑ । ग॒च्छ॒त॒म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ । इष॑म् । न॒ः । वो॒ळ्ह॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥५

स्तोमम् । जुषेथाम् । युवशाऽइव । कन्यनाम् । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥५

हे अश्विनौ "देवौ युवामिहास्मिन् यज्ञे "स्तोमं "जुषेथां सेवेथाम् । "युवशेव यथा युवानौ “कन्यनां कन्यानामाह्वानं सेवेते । तद्वदित्यर्थः । "इह यज्ञे "विश्वा विश्वानि सवनानि "अव “गच्छतं प्राप्नुतम् । सिद्धमन्यत् ॥

गिरो॑ जुषेथामध्व॒रं जु॑षेथा॒ं विश्वे॒ह दे॑वौ॒ सव॒नाव॑ गच्छतं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चेषं॑ नो वोळ्हमश्विना ॥६

गिर॑ः । जु॒षे॒था॒म् । अ॒ध्व॒रम् । जु॒षे॒था॒म् । विश्वा॑ । इ॒ह । दे॒वौ॒ । सव॑ना । अव॑ । ग॒च्छ॒त॒म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ । इष॑म् । न॒ः । वो॒ळ्ह॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥६

गिरः । जुषेथाम् । अध्वरम् । जुषेथाम् । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥६

हे "देवौ अश्विनौ नोऽस्माकं "गिरः स्तुतीः "जुषेथां सेवेथाम् । तथा “अध्वरं यज्ञं च “जुषेथाम् । "इह यज्ञे विश्वानि सवनानि "अव "गच्छतं प्राप्नुतम् ॥ ॥ १४ ॥

हा॒रि॒द्र॒वेव॑ पतथो॒ वनेदुप॒ सोमं॑ सु॒तं म॑हि॒षेवाव॑ गच्छथः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ त्रिर्व॒र्तिर्या॑तमश्विना ॥७

हा॒रि॒द्र॒वाऽइ॑व । प॒त॒थः॒ । वना॑ । इत् । उप॑ । सोम॑म् । सु॒तम् । म॒हि॒षाऽइ॑व । अव॑ । ग॒च्छ॒थः॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । त्रिः । व॒र्तिः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥७

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥७

हे अश्विनौ युवां "सुतम् अभिषुतं "सोमम् "उप "पतथः "हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवौ पक्षिणौ “वना वनान्युदकानि । 'वाः वनम् ' इत्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । “महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावुदकान्युपगच्छतः “तथा “सुतं "सोमम् "अव “गच्छथः। “उषसा “सूर्येण “च संगतौ “त्रिवर्तिः त्रिर्मार्गं "यातं च ॥

हं॒सावि॑व पतथो अध्व॒गावि॑व॒ सोमं॑ सु॒तं म॑हि॒षेवाव॑ गच्छथः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ त्रिर्व॒र्तिर्या॑तमश्विना ॥८

हं॒सौऽइ॑व । प॒त॒थः॒ । अ॒ध्व॒गौऽइ॑व । सोम॑म् । सु॒तम् । म॒हि॒षाऽइ॑व । अव॑ । ग॒च्छ॒थः॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । त्रिः । व॒र्तिः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥८

हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥८

हे अश्विनौ युवां "हंसाविव यथा हंसौ "अध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन "सुतं "सोमं "पतथः । सिद्धमन्यत् ॥ ।

श्ये॒नावि॑व पतथो ह॒व्यदा॑तये॒ सोमं॑ सु॒तं म॑हि॒षेवाव॑ गच्छथः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ त्रिर्व॒र्तिर्या॑तमश्विना ॥९

श्ये॒नौऽइ॑व । प॒त॒थः॒ । ह॒व्यऽदा॑तये । सोम॑म् । सु॒तम् । म॒हि॒षाऽइ॑व । अव॑ । ग॒च्छ॒थः॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । त्रिः । व॒र्तिः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥९

श्येनौऽइव । पतथः । हव्यऽदातये । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥९

हे अश्विनौ युवां "श्येनाविव यथा श्येनौ गगनं गच्छतः तथा वेगेन "सुतं "सोमं "हव्यदातये यजमानार्थं पतथः गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥ ।

पिबंतं च तृण्णुतं चा चं गच्छतं प्रजां चं धृत्तं द्रविंणं च धत्तं ।

सजोषंसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१०

पिबंतम् । च । तृण्णुतम् । च । आ । च । गच्छतम् । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविंणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषंसौ । उषसां । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥१०

पिबतम् । च । तृण्णुतम् । च । आ । च । गच्छतम् । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥१०

हे अश्विनौ युवां सोमं "पिबतं च "तृण्णुतं च तृप्यतं च । पानार्थं तृप्त्यर्थं "च "आ "गच्छतम् । सोमं पीत्वा तृप्तौ सन्तौ युवामस्मभ्यं "प्रजां “च “धत्तं धारयतम् । "द्रविणं धनं "च “धत्तम् । “उषसा सूर्येण च संगतौ “नः अस्मभ्यम् “ऊर्जं बलं च “धत्तम् ॥

जयंतं च प्र स्तुंतं च प्र चांवतं प्रजां चं धत्तं द्रविंणं च धत्तं ।

सजोषंसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥११

जयंतम् । च । प्र । स्तुतम् । च । प्र । च । अवतम् । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविंणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषंसौ । उषसां । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥११

जयतम् । च । प्र । स्तुतम् । च । प्र । च । अवतम् । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥११

हे अश्विनौ युवां "जयतं शत्रून् "च जयतम् । “प्र “स्तुतं स्तोतॄन् "च “प्र “चावतम् अस्मांश्च प्ररक्षतम् । अन्यत् सिद्धम् ॥

हतं च शत्रून्यतंतं च मित्रिणंः प्रजां चं धत्तं द्रविंणं च धत्तं ।

सजोषंसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१२

हतम् । च । शत्रून् । यतंतम् । च । मित्रिणंः । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविंणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषंसौ । उषसां । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥१२

हतम् । च । शत्रून् । यततम् । च । मित्रिणः । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥१२

हे अश्विनौ युवां "शत्रून् "च "हतम् । उतापि च "यततं "मित्रिणः मैत्रीयुक्तान् "च गच्छतम् । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १५ ॥

मि॒त्रावरु॑णवंता उ॒त धर्म॑वंता म॒रुत्वं॑ता जरि॒तुर्ग॑च्छथो॒ हवं॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१३

मि॒त्रावरु॑णऽवन्तौ । उ॒त । धर्म॑ऽवन्ता । म॒रुत्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थ॒ः । हव॑म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१३

मित्रावरुणऽवन्तौ । उत । धर्मऽवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥१३

“उत अपि च हे अश्विनौ युवां मित्रावरुणवन्ता मित्रावरुणयुक्तौ “धर्मवन्ता धर्मयुक्तौ च "मरुत्वन्ता मरुद्भिर्युक्तौ च “जरितुः स्तोतुः "हवम् आह्वानं "गच्छथः आगच्छतम् । "उषसा "सूर्येण "च "आदित्यैः च "यातं गच्छतम् ॥

अंगि॑रस्वंता उ॒त विष्णु॑वंता म॒रुत्वं॑ता जरि॒तुर्ग॑च्छथो॒ हवं॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१४

अङ्गि॑रस्वन्तौ । उ॒त । विष्णु॑ऽवन्ता । म॒रुत्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थ॒ः । हव॑म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१४

अङ्गिरस्वन्तौ । उत । विष्णुऽवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥१४

“उत अपि च हे अश्विनौ युवाम् "अङ्गिरस्वन्तौ अङ्गिरोभिर्युक्तौ “विष्णुवन्ता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ स्तोतुराह्वानं गच्छतम् । सिद्धमन्यत् ॥

ऋ॒भुमंता॑ वृषणा॒ वाज॑वंता म॒रुत्वं॑ता जरि॒तुर्ग॑च्छथो॒ हवं॑ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्या॑तमश्विना ॥१५

ऋ॒भु॒ऽमन्ता॑ । वृ॒ष॒णा॒ । वाज॑ऽवन्ता । म॒रुत्व॑न्ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थ॒ः । हव॑म् ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१५

ऋभुऽमन्ता । वृषणा । वाजऽवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥१५

हे अश्विनौ “ऋभुमन्ता ऋभुसहितौ "वृषणा कामानां वर्षितारौ वाजवन्तौ वाजयुक्तौ मरुत्वन्तौ च स्तोतुराह्वानं गच्छतम् । ऋभुमन्ता वाजवन्ता इति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

ब्रह्म॑ जिन्वतमु॒त जि॑न्वतं॒ धियो॑ ह॒तं रक्षां॑सि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सुन्व॒तो अ॑श्विना ॥१६

ब्रह्म॑ । जि॒न्व॒त॒म् । उ॒त । जि॒न्व॒त॒म् । धियः॑ । ह॒तम् । रक्षां॑सि । सेध॑तम् । अमी॑वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१६

ब्रह्म । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । धियः । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥१६

हे अश्विनौ युवां “ब्रह्म ब्राह्मणं “जिन्वतं प्रीणयतम् । “उत अपि च "धियः कर्माणि "जिन्वतम्। “हतं च "रक्षांसि । "अमीवाः राक्षसांश्च "सेधतम् । "उषसा "सूर्येण “च संगतौ "सुन्वतः यजमानस्य "सोमं पिबतमित्यर्थः ॥

क्ष॒त्रं जि॑न्वतमु॒त जि॑न्वतं॒ नॄन्ह॒तं रक्षां॑सि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सुन्व॒तो अ॑श्विना ॥१७

क्ष॒त्रम् । जि॒न्व॒त॒म् । उ॒त । जि॒न्व॒त॒म् । नॄन् । ह॒तम् । रक्षां॑सि । सेध॑तम् । अमी॑वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१७

क्षत्रम् । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । नॄन् । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥१७

हे अश्विनौ युवां "क्षत्रं क्षत्रियं "जिन्वतम् । "उत अपि च "नॄन् योद्धॄन् "जिन्वतम् । सिद्धमन्यत् ॥

धे॒नूर्जि॑न्वतमु॒त जि॑न्वतं॒ विशो॑ ह॒तं रक्षाँ॑सि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सुन्व॒तो अ॑श्विना ॥१८

धे॒नूः । जि॒न्व॒त॒म् । उ॒त । जि॒न्व॒त॒म् । विशः॑ । ह॒तम् । रक्षाँ॑सि । सेध॑तम् । अमी॑वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोम॑म् । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना॒ ॥१८

धेनूः । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । विशः । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥१८

हे अश्विनौ “धेनूर्जिन्वतम् । "उत अपि च "विशः वैश्यांश्च "जिन्वतम् । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १६ ॥

अत्रे॑रिव शृणुतं पू॒र्व्यस्तु॑तिं श्या॒वाश्व॑स्य सुन्व॒तो म॑दच्युता ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चाश्वि॑ना ति॒रोअ॑ह्न्यं ॥१९

अत्रेः॑ऽइव । शृ॒णु॒त॒म् । पू॒र्व्यऽस्तु॑तिम् । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्व॒तः । म॒द॒ऽच्यु॒ता॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अश्वि॑ना । ति॒रः॒ऽअ॑ह्न्यम् ॥१९

अत्रेःऽइव । शृणुतम् । पूर्व्यऽस्तुतिम् । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यम् ॥१९

हे अश्विनौ "मदच्युता शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ युवां "सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः “श्यावाश्वस्य मम पितामहस्य “अत्रेरिव “पूर्व्यस्तुतिं मुख्यां स्तुतिं “शृणुतम् । "उषसा "सूर्येण “च संगतौ "तिरोअह्नयं सोमं पिबतम् । तिरोहिते पूर्वस्मिन्नहनि अपरेद्युः प्रातरश्विनोर्याग इति ॥

सर्गाँ॑ इव सृजतं सुष्टु॒तीरुप॑ श्या॒वाश्व॑स्य सुन्व॒तो म॑दच्युता ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चाश्वि॑ना ति॒रोअ॑ह्न्यं ॥२०

सर्गा॑न्ऽइव । सृ॒ज॒त॒म् । सु॒ऽस्तु॒तीः । उप॑ । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्व॒तः । म॒द॒ऽच्यु॒ता॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अश्वि॑ना । ति॒रः॒ऽअ॑ह्न्यम् ॥२०

सर्गान्ऽइव । सृजतम् । सुऽस्तुतीः । उप । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यम् ॥२०

हे अश्विनौ “श्यावाश्वस्य मम "सुष्टुतीः शोभनाः स्तुतीः "सर्गानिव। आभरणानि वा हवींषि वा सर्गाः । तान् यथा तथा आत्मनि "उप सृजतम् । सिद्धमन्यत् ॥

र॒श्मीँरि॑व यच्छतमध्व॒राँ उप॑ श्या॒वाश्व॑स्य सुन्व॒तो म॑दच्युता ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण॒ चाश्वि॑ना ति॒रोअ॑ह्न्यं ॥२१

र॒श्मीन्ऽइ॑व । य॒च्छ॒त॒म् । अ॒ध्व॒रान् । उप॑ । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्व॒तः । म॒द॒ऽच्यु॒ता॒ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अश्वि॑ना । ति॒रःऽअ॑ह्न्यम् ॥२१

रश्मीन्ऽइव । यच्छतम् । अध्वरान् । उप । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यम् ॥२१

हे अश्विनौ “श्यावाश्वस्य मम "अध्वरान् "रश्मीनिव यथाश्वप्रग्रहांस्तद्वत् "उप "यच्छतम् उपगच्छतम् । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒र्वाग्रथं॒ नि य॑च्छतं॒ पिब॑तं सो॒म्यं मधु॑ ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥२२

अ॒र्वाक् । रथ॑म् । नि । य॒च्छ॒त॒म् । पिब॑तम् । सो॒म्यम् । मधु॑ ।

आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् । अ॒व॒स्युः । वा॒म् । अ॒हम् । हु॒वे॒ । ध॒त्तम् । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥२२

अर्वाक् । रथम् । नि । यच्छतम् । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥२२

हे अश्विनौ वां स्वीयं "रथम् "अर्वाक् अस्मदभिमुखं “नि "यच्छतम् । "सोम्यं सोममयं “मधु अमृतं च "पिबतम् । यज्ञम् “आ “यातं च । सोमं प्रति “आ “गतम् आगच्छतं च । "अवस्युः रक्षणकामः "अहं श्यावाश्वः “वां "हुवे ह्वयामि । "दाशुषे हवींषि प्रयच्छते मह्यं "रत्नानि “धत्तं धारयतम् ॥

न॒मो॒वा॒के प्रस्थि॑ते अध्व॒रे न॑रा वि॒वक्ष॑णस्य पी॒तये॑ ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥२३

न॒मः॒ऽवा॒के । प्रऽस्थि॑ते । अ॒ध्व॒रे । न॒रा॒ । वि॒वक्ष॑णस्य । पी॒तये॑ ।

आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् । अ॒व॒स्युः । वा॒म् । अ॒हम् । हु॒वे॒ । ध॒त्तम् । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥२३

नमः॑ऽवाके । प्रऽस्थिते । अध्वरे । नरा । विवक्षणस्य । पीतये ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥२३

हे अश्विनौ "नरा नेतारौ युवां “विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम “प्रस्थिते "नमोवाके । नमस्काराय प्रोच्यते स नमोवाकः । तस्मिन् “अध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणम्-' उभयं सह वा एतद्यज्ञ एवं यत्सूक्तवाकश्च नमोवाकश्च' (श. ब्रा. १. ९. १. ४) इति । "पीतये सोमपानाय "आ “यातम् । सिद्धमन्यत् ।।

स्वाहा॑कृतस्य तृं॑पतं सु॒तस्य॑ देवा॒वंध॑सः ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमव॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥२४

स्वाहा॑ऽकृतस्य । तृ॒म्प॒त॒म् । सु॒तस्य॑ । दे॒वौ॒ । अन्ध॑सः ।

आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒त॒म् । अ॒व॒स्युः । वा॒म् । अ॒हम् । हु॒वे॒ । ध॒त्तम् । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥२४

स्वाहाऽकृतस्य । तृम्पतम् । सुतस्य । देवौ । अन्धसः ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥२४

हे अश्विनौ “देवौ युवां “सुतस्य अभिषुतस्य "स्वाहाकृतस्य हुतस्य "अन्धसः सोमस्य "तृम्पतं तृप्यतम् । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १७ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३५ सूक्तं ८.३६ सूक्तं ८.३७ →
श्यावाश्व आत्रेयः।

दे. इन्द्रः । शक्वरी, ७ महापङ्क्तिः।

अवितासि सुन्वतो वृक्तबर्हिषः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥१॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिताश्वानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

अत्रीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥६॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।

प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥७॥

सायणभाष्यम्

‘ अवितासि ' इति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्षम् । अत्रेयमनुक्रमणिका ‘ अविता सप्त शाक्करं महापङ्क्त्यन्तम्' इति । षट्पञ्चाशदक्षरा शक्वरी छन्दः । ‘श्यावाश्वस्य' इति सप्तमी महापङ्क्तिः ‘ षळष्टका वा महापङ्क्तिः ' (अनु. १०. ३) इति लक्षणसद्भावात् । दशरात्रे पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तम् । सूत्रितं च- अवितासीत्था हि ' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ।।

अ॒वि॒तासि॑ सुन्व॒तो वृ॒क्तब॑र्हिषः॒ पिबा॒ सोमं॒ मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वाः॒ सेह॒ानः पृत॑ना उ॒रु ज्रयः॒ सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥१

अ॒वि॒ता । अ॒सि॒ । सु॒न्व॒तः । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वाः॑ । से॒ह॒ानः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रयः॑ । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥१

अविता । असि । सुन्वतः । वृक्तऽबर्हिषः । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥१

हे “शतक्रतो बहुकर्मन्निन्द्र “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः “वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यजमानस्य “अविता रक्षिता “असि भवसि । “मदाय मदार्थं “सोमं “पिब । हे “सत्पते सतां पते “इन्द्र “ते तुभ्यं “यं सोमस्य “भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं---' स एतं माहेन्द्रमुद्धारमुदहरत वृत्रं हत्वान्यासु देवतास्वधि' (तै. सं. ६. ५. ५. ३) इति । तं भागं “विश्वाः “पृतनाः शत्रूणां सर्वाः सेनाः “उरु बहु “ज्रयः वेगं च “सं “सेहानः सम्यगभिभवन् “अप्सुजित् अप्सु जेता च सन् पिब ॥

प्राव॑ स्तो॒तारं॑ मघव॒न्नव॒ त्वां पिबा॒ सोमं॒ मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वाः॒ सेह॒ानः पृत॑ना उ॒रु ज्रयः॒ सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥२

प्र । अ॒व॒ । स्तो॒तार॑म् । म॒घ॒ऽव॒न् । अव॑ । त्वाम् । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वाः॑ । से॒ह॒ानः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रयः॑ । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥२

प्र । अव । स्तोतारम् । मघऽवन् । अव । त्वाम् । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥२

हे "मघवन् "स्तोतारं "प्राव प्ररक्ष । "त्वां च "अव सोमपानेन रक्ष । सिद्धमन्यत् ॥

ऊ॒र्जा दे॒वाँ अव॒स्योज॑सा॒ त्वां पिबा॒ सोम॒ं मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वाः॑ सेहा॒नः पृत॑ना उ॒रु ज्रय॒ः सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥३

ऊ॒र्जा । दे॒वान् । अव॑सि । ओज॑सा । त्वाम् । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वाः॑ । से॒हा॒नः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रयः॑ । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥३

ऊर्जा । देवान् । अवसि । ओजसा । त्वाम् । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥३

हे इन्द्र त्वं "देवान् "ऊर्जा अन्नेन हविषा "अवसि रक्षसि । "त्वाम् अपि "ओजसा बलेन अवसि । सिद्धमन्यत् ॥

ज॒नि॒ता दि॒वो ज॑नि॒ता पृ॑थि॒व्याः पिबा॒ सोम॒ं मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वाः॑ सेहा॒नः पृत॑ना उ॒रु ज्रय॒ः सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥४

ज॒नि॒ता । दि॒वः । ज॒नि॒ता । पृ॒थि॒व्याः । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वाः॑ । से॒हा॒नः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रयः॑ । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥४

जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥४

हे इन्द्र त्वं "दिवः द्युलोकस्य "जनिता जनकोऽसि । "पृथिव्याः च "जनिता असि । सिद्धमन्यत् ॥

ज॒नि॒ताश्वा॑नां जनि॒ता गवा॑मसि॒ पिबा॒ सोम॒ं मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वाः॑ सेहा॒नः पृत॑ना उ॒रु ज्रय॒ः सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥५

ज॒नि॒ता । अश्वा॑नाम् । ज॒नि॒ता । गवा॑म् । अ॒सि॒ । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वाः॑ । से॒हा॒नः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रयः॑ । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥५

जनिता । अश्वानाम् । जनिता । गवाम् । असि । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥५

हे इन्द्र त्वम् “अश्वानां “जनिता जनकः “असि । “गवां च "जनिता असि । सिद्धमन्यत् ॥

अत्रीं॑णा॒ं स्तोमं॑मद्रिवो म॒हस्कृं॑धि॒ पिबा॒ सोमं॒ मदा॑य॒ कं श॑तक्रतो ।

यं ते॑ भा॒गमधा॑रय॒न्विश्वा॑ः सेहा॒नः पृत॑ना उ॒रु ज्रय॒ः सम॑प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र सत्पते ॥६

अत्री॑णाम् । स्तोम॑म् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । म॒हः । कृ॒धि॒ । पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यम् । ते॒ । भा॒गम् । अधा॑रयन् । विश्वा॑ः । से॒हा॒नः । पृत॑नाः । उ॒रु । ज्रय॑ः । सम् । अ॒प्सु॒ऽजित् । म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ ॥६

अत्रीणाम् । स्तोमम् । अद्रिऽवः । महः । कृधि । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सम् । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥६

हे "अद्रिवः अद्रिमन् “अत्रीणां “स्तोमं “महस्कृधि पूजितं कुरु । सिद्धमन्यत् ॥

श्या॒वाश्वं॑स्य सुन्व॒तस्तथा॑ शृणु॒ यथाशृं॑णो॒रत्रे॒ः कर्मा॑णि कृण्व॒तः ।

प्र त्र॒सद॑स्युमाविथ॒ त्वमेक॒ इन्नृ॒षाह्य॒ इन्द्र॒ ब्रह्मा॑णि व॒र्धय॑न् ॥७

श्या॒वऽअं॑श्वस्य । सु॒न्व॒तः । तथा॑ । शृ॒णु॒ । यथा॑ । अशृं॑णोः । अत्रे॑ः । कर्मा॑णि । कृ॒ण्व॒तः ।

प्र । त्र॒सद॑स्युम् । आ॒वि॒थ॒ । त्वम् । एक॑ः । इत् । नृ॒ऽसह्ये॑ । इन्द्र॑ । ब्रह्मा॑णि । व॒र्धय॑न् ॥७

श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । तथा । शृणु । यथा । अशृणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।

प्र । त्रसदस्युम् । आविथ । त्वम् । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥७

हे “इन्द्र त्वं "सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः “श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं “कर्माणि “कृण्वतः कुर्वतः "अत्रेः “यथाशृणोः अश्रौषीः “तथा “शृणु । अपि च “त्वमेक “इत् एक एव “नृषाह्ये युद्धे “ब्रह्माणि स्तोत्राणि कामैः “वर्धयन् “त्रसदस्युं “प्र “आविथ ।। ॥ १८ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३६ सूक्तं ८.३७ सूक्तं ८.३८ →
श्यावाश्व आत्रेयः

दे. इन्द्रः । महापङ्क्तिः, १ अतिजगती

प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्येष्वाविथ प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥१॥

सेहान उग्र पृतना अभि द्रुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥२॥

एकराळस्य भुवनस्य राजसि शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥३॥

सस्थावाना यवयसि त्वमेक इच्छचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥४॥

क्षेमस्य च प्रयुजश्च त्वमीशिषे शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥५॥

क्षत्राय त्वमवसि न त्वमाविथ शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥६॥

श्यावाश्वस्य रेभतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।

प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इन्द्र क्षत्राणि वर्धयन् ॥७॥

सायणभाष्यम्

'प्रेदं ब्रह्म' इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्षम् । आद्या द्वापञ्चाशदक्षरातिजगती । शिष्टाः षड्ृचः षडष्टका महापङ्क्तयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तं- ' प्रेदं महापाङ्क्तमाद्यातिजगती' इति । महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तम् । तथा च सूत्रं - प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ।।

प्रेदं ब्रह्म॑ वृ॒त्रतू॑र्ये॒ष्वावि॑थ॒ प्र सु॑न्व॒तः श॑चीपत॒ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः ।

माध्यँ॑दिनस्य॒ सव॑नस्य वृत्रहन्ननेद्य॒ पिबा॒ सोम॑स्य वज्रिवः ॥१

प्र । इ॒दम् । ब्रह्म॑ । वृ॒त्र॒ऽतू॒र्ये॑षु । आ॒वि॒थ॒ । प्र । सु॒न्व॒तः । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इन्द्र॑ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

माध्य॑न्दिनस्य । सव॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पिब॑ । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽव॒ः ॥१

प्र । इदम् । ब्रह्म । वृत्रऽतूर्येषु । आविथ । प्र । सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥१

हे शचीपते “इन्द्र त्वं “वृत्रतूर्येषु संग्रामेषु “इदं “ब्रह्म इमान् ब्राह्मणान् “विश्वाभिः सर्वाभिः “ऊतिभिः रक्षाभिः “प्र “आविथ प्ररक्ष । “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च “प्र अविथ । अपि च हे “अनेद्य अनिन्द्य “वज्रिवः वज्रिन् “वृत्रहन् “इन्द्र “माध्यंदिनस्य “सवनस्य संबन्धिनं “सोमस्य सोमं “पिब ॥

से॒हा॒न उ॑ग्र॒ पृत॑ना अ॒भि द्रुह॑ः शचीपत॒ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः ।

माध्यँ॑दिनस्य॒ सव॑नस्य वृत्रहन्ननेद्य॒ पिबा॒ सोम॑स्य वज्रिवः ॥२

से॒हा॒नः । उ॒ग्र॒ । पृत॑नाः । अ॒भि । द्रुह॑ः । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इन्द्र॑ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

माध्य॑न्दिनस्य । सव॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पिब॑ । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽव॒ः ॥२

सेहानः । उग्र । पृतनाः । अभि । द्रुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥२

हे "शचीपते कर्मपते “उग्र उद्गूर्ण “इन्द्र “अभि “द्रुहः द्रोग्ध्रीः “पृतनाः सेनाः “सेहानः अभिभवन् सर्वैः पालनैर्ब्राह्मणान् प्राविथेत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ।।

एकुराळुस्य भुवनस्य राजसि शचीपतु इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यँदिनस्यु सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥३

एक्ऽराट् । अस्य । भुवनस्य । राजसि । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥३

एकऽराट् । अस्य । भुवनस्य । राजसि । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥३

हे “शचीपते "इन्द्र “अस्य “भुवनस्य “एकराट् एक एव राजा सन् "राजसि भ्राजसे। सिद्धमन्यत् ।।

सुस्थावाना यवयसि त्वमेक इच्छचीपतु इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यँदिनस्यु सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥४

सुऽस्थावाना । युवयसि । त्वम् । एकः । इत् । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥४

सऽस्थावाना । यवयसि । त्वम् । एकः । इत् । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥४

हे “शचीपते “इन्द्र “त्वमेकः एव “सस्थावाना समानं तिष्ठन्ताविमौ लोकौ “यवयसि पृथक्करोषि । सिद्धमन्यत् ॥

क्षेमस्य च प्रयुजश्च त्वमीशिषे शचीपतु इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यँदिनस्यु सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥५

क्षेमस्य । चु । प्रऽयुजः । चु । त्वम् । ईशिषे । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥५

क्षेमस्य । च । प्रऽयुजः । च । त्वम् । ईशिषे । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥५

अपि च हे "शचीपते "इन्द्र सर्वस्य जगतः "क्षेमस्य "प्रयुजश्च प्रयोगस्य च । योगक्षेमयोरित्यर्थः। "ईशिषे ईश्वरो भवसि । सिद्धमन्यत् ॥

क्ष॒त्राय॑ त्व॒मव॑सि॒ न त्वं॑माविथ शचीपत॒ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः ।

माध्यँ॑दिनस्य॒ सव॑नस्य वृत्रहन्ननेद्य॒ पिबा॒ सोम॑स्य वज्रिवः ॥६

क्ष॒त्राय॑ । त्व॒म् । अव॑सि । न । त्व॒म् । आ॒वि॒थ॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इन्द्र॑ । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

माध्यं॑न्दिनस्य । सव॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पिब॑ । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽव॒ः ॥६

क्षत्राय । त्वम् । अवसि । न । त्वम् । आविथ । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥६

हे "शचीपते "इन्द्र "त्वं "क्षत्राय जगतो बलाय भवसि । "अवसि आश्रितान् रक्षसि । "त्वं "न "आविथ केनापि न रक्ष्यसे । सिद्धमन्यत् ॥

श्या॒वाश्व॑स्य॒ रेभ॑त॒स्तथा॑ शृणु॒ यथाशृ॑णो॒रत्रे॑ः कर्मा॑णि कृण्व॒तः ।

प्र त्र॒सद॑स्युमाविथ॒ त्वमेक॒ इन्नृ॒षाह्य॒ इन्द्र॑ क्ष॒त्राणि॑ व॒र्धय॑न् ॥७

श्या॒वऽअ॑श्वस्य । रेभ॑तः । तथा॑ । शृ॒णु॒ । यथा॑ । अशृ॑णोः । अत्रे॑ः । कर्मा॑णि । कृ॒ण्व॒तः ।

प्र । त्र॒सद॑स्युम् । आ॒वि॒थ॒ । त्वम् । एक॑ः । इत् । नृ॒ऽसह्ये॑ । इन्द्र॑ । ब्रह्मा॑णि । व॒र्धय॑न् ॥७

श्यावऽअश्वस्य । रेभतः । तथा । शृणु । यथा । अशृणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।

प्र । त्रसदस्युम् । आविथ । त्वम् । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥७

हे "इन्द्र "रेभतः स्तुवतः "श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं "कर्माणि "कृण्वतः "अत्रेः "यथा "अशृणोः "तथा "शृणु । अपि च "क्षत्राणि बलानि कामैः "वर्धयन् युद्धे "त्वमेकः एव त्रसदस्युं "प्र "आविथ ॥ ॥ १९ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३८

दे. इन्द्राग्नी। गायत्री

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्नी वाजेषु कर्मसु ।

इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥१॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता ।

इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥२॥

इदं वां मदिरं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः ।

इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥३॥

जुषेथां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती ।

इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥४॥

इमा जुषेथां सवना येभिर्हव्यान्यूहथुः ।

इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥५॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेथां सुष्टुतिं मम ।

इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥६॥

प्रातर्यावभिरा गतं देवेभिर्जेन्यावसू ।

इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥७॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽत्रीणां शृणुतं हवम् ।

इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥८॥

एवा वामह्व ऊतये यथाहुवन्त मेधिराः ।

इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥९॥

आहं सरस्वतीवतोरिन्द्राग्न्योरवो वृणे ।

याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥१०॥

सायणभाष्यम्

'यज्ञस्य हि' इति दशर्चमष्टमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमिन्द्राग्निदेवताकम् । तथा चानुक्रान्तं - यज्ञस्य दशैन्द्राग्नम् ' इति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्थमेतत्सूक्तम् । सूत्रितं च -- यज्ञस्य हि स्थ इत्यच्छावाकस्य ' (आश्व. श्रौ. ७.५) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्थः' इति षळहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः । सूत्रितं च - ' इन्द्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति । अग्निष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य ‘प्रातर्यावभिः' इति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च – प्रातर्यावभिरिति यजति ' (आश्व. श्रौ. ५. ७) इति । चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ‘ श्यावाश्वस्य ' इत्ययं पर्यासस्तृचः । अन्यत्राप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूत्र्यते हि - श्यावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

य॒ज्ञस्य॒ हि स्थ ऋ॒त्विजा॒ सस्नी॒ वाजे॑षु॒ कर्म॑सु ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ तस्य॑ बोधतम् ॥१

य॒ज्ञस्य॑ । हि । स्थः । ऋ॒त्विजा॑ । सस्नी॒ इति॑ । वाजे॑षु । कर्म॑ऽसु ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । तस्य॑ । बो॒ध॒त॒म् ॥१

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्नी इति । वाजेषु । कर्मऽसु ।

इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥१

हे “इन्द्राग्नी “सस्नी शुद्धौ युवां “यज्ञस्य “ऋत्विजा ऋत्विजौ “स्थः भवथः “हि। “वाजेषु युद्धेषु “कर्मसु चोपतिष्ठन्ताविन्द्राग्नी “तस्य तं मां तस्य मम स्तुतिं वा “बोधतं जानीतम् ॥

तो॒शासा॑ रथ॒यावा॑ना वृत्र॒हणाप॑राजिता ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ तस्य॑ बोधतम् ॥२

तो॒शासा॑ । र॒थ॒ऽयावा॑ना । वृ॒त्र॒ऽहना॑ । अप॑राऽजिता ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । तस्य॑ । बो॒ध॒त॒म् ॥२

तोशासा । रथऽयावाना । वृत्रऽहना । अपराऽजिता ।

इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥२

हे "इन्द्राग्नी “तोशासा शत्रून् हिंसन्तौ “रथयावाना रथेन गच्छन्तौ “वृत्रहणा वृत्रस्य हन्तारौ “अपराजिता केनाप्यपराजितौ “तस्य तं मां “बोधतम् ।।

इ॒दं वां॑ मदि॒रं मध्वधु॑क्ष॒न्नद्रि॑भि॒र्नर॑ः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ तस्य॑ बोधतम् ॥३

इ॒दम् । वा॒म् । म॒दि॒रम् । मधु॑ । अधु॑क्षन् । अद्रि॑ऽभिः । नर॑ः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । तस्य॑ । बो॒ध॒त॒म् ॥३

इदम् । वाम् । मदिरम् । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः ।

इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥३

हे "इन्द्राग्नी “वां युवामुद्दिश्य “नरः यज्ञस्य नेतारः “अद्रिभिः ग्रावभिः “मदिरं मदकरं "मधु सोमात्मकममृतम् "अधुक्षन् अपूरयन् । सिद्धमन्यत् ॥

जु॒षेथां॑ य॒ज्ञमि॒ष्टये॑ सु॒तं सोमं॑ सधस्तुती ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ आ ग॑तं नरा ॥४

जु॒षेथा॑म् । य॒ज्ञम् । इ॒ष्टये॑ । सु॒तम् । सोम॑म् । स॒ध॒स्तु॒ती॒ इति॑ सधऽस्तुती ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒त॒म् । न॒रा॒ ॥४

जुषेथाम् । यज्ञम् । इष्टये । सुतम् । सोमम् । सधस्तुती इति सधऽस्तुती ।

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥४

हे “सधस्तुती सहभूतस्तुती “नरा नेतारौ "इन्द्राग्नी "यज्ञं “जुषेथां सेवेथाम् । “इष्टये यागाय “सुतम् अभिषुतं “सोमं च "आ “गतम् आगच्छतम् ॥

इ॒मा जु॑षेथां॒ सव॑ना॒ येभि॑र्ह॒व्यान्यू॒हथु॑ः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ आ ग॑तं नरा ॥५

इ॒मा । जु॒षे॒था॒म् । सव॑ना । येभि॑ः । ह॒व्यानि॑ । ऊ॒हथु॑ः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒त॒म् । न॒रा॒ ॥५

इमा । जुषेथाम् । सवना । येभिः । हव्यानि । ऊहथुः ।

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥५

हे "इन्द्राग्नी “नरा नेतारौ युवा "येभिः यैः सवनैः “हव्यानि “ऊहथुः वहथः तानि “इमा इमानि “सवना सवनानि “जुषेथा सेवेथाम् । "आ “गतं च ॥

इ॒मां गा॑य॒त्रव॑र्तनिं जु॒षेथा॑ं सुष्टु॒तिं मम॑ ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ आ ग॑तं नरा ॥६

इ॒माम् । गा॒य॒त्रऽव॑र्तनिम् । जु॒षेथा॑म् । सु॒ऽस्तु॒तिम् । मम॑ ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒त॒म् । न॒रा॒ ॥६

इमाम् । गायत्रऽवर्तनिम् । जुषेथाम् । सुऽस्तुतिम् । मम ।

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥६

हे “इन्द्राग्नी नरौ युवां “मम "गायत्रवर्तनिं गायत्रमार्गाम् “इमां “सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं “जुषेथां सेवेथाम् । “आ “गतं च ॥ ॥ २० ॥

प्रा॒त॒र्याव॑भि॒रा ग॑तं दे॒वेभि॑र्जेन्यावसू ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ सोम॑पीतये ॥७

प्रा॒त॒र्याव॑ऽभिः । आ । ग॒त॒म् । दे॒वेभिः॑ । जे॒न्या॒व॒सू॒ इति॑ ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । सोम॑ऽपीतये ॥७

प्रातर्यावऽभिः । आ । गतम् । देवेभिः । जेन्यावसू इति ।

इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥७

हे "जेन्यावसू जेतव्यशत्रुधनौ "इन्द्राग्नी "प्रातर्यावभिः देवैः सह "सोमपीतये सोमस्य पानाय "आ "गतम् आगच्छतम् ॥

श्या॒वाश्व॑स्य सुन्व॒तोऽत्री॑णां शृणुत॒ं हव॑म् ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ सोम॑पीतये ॥८

श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्व॒तः । अत्री॑णाम् । शृ॒णु॒त॒म् । हव॑म् ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । सोम॑ऽपीतये ॥८

श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । अत्रीणाम् । शृणुतम् । हवम् ।

इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥८

हे "इन्द्राग्नी युवां "सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य "श्यावाश्वस्य मम "अत्रीणाम् ऋत्विजां "हवम् आह्वानं सोमस्य पानाय "शृणुतम् ॥

ए॒वा वा॑मह्व ऊ॒तये॒ यथाहु॑वन्त॒ मेधि॑राः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ सोम॑पीतये ॥९

ए॒व । वा॒म् । अ॒ह्वे॒ । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अहु॑वन्त । मेधि॑राः ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । सोम॑ऽपीतये ॥९

एव । वाम् । अह्वे । ऊतये । यथा । अहुवन्त । मेधिराः ।

इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥९

हे "इन्द्राग्नी "वां युवां "यथा "मेधिराः प्राज्ञाः "अहुवन्त आहूतवन्तः एवमहम् "ऊतये रक्षणाय सोमस्य पीतये च "अह्वे ह्वयामि ।।

आहं सर॑स्वतीवतोरिन्द्रा॒ग्न्योरवो॑ वृणे ।

याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥१०

आ । अहम् । सरस्वतीऽवतोः । इन्द्राग्न्योः । अवः । वृणे ।

याभ्याम् । गायत्रम् । ऋच्यते ॥१०

आ । अहम् । सरस्वतीऽवतोः । इन्द्राग्न्योः । अवः । वृणे ।

याभ्याम् । गायत्रम् । ऋच्यते ॥१०

“याभ्यां ययोरिन्द्राग्न्योरर्थं "गायत्रं साम “ऋच्यते स्तूयते तयोः “सरस्वतीवतोः स्तुतिमतोः “इन्द्राग्न्योः संबन्धि “अवः रक्षणम् “अहम् “आ “वृणे ॥ ॥ २१ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.३९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.३८ सूक्तं ८.३९ सूक्तं ८.४० →
नाभाकः काण्वः।

दे. अग्निः। महापङ्क्तिः

अग्निमस्तोष्यृग्मियमग्निमीळा यजध्यै ।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरन्तश्चरति दूत्यं नभन्तामन्यके समे ॥१॥

न्यग्ने नव्यसा वचस्तनूषु शंसमेषाम् ।

न्यराती रराव्णां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छन्त्वामुरो नभन्तामन्यके समे ॥२॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्व्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभन्तामन्यके समे ॥३॥

तत्तदग्निर्वयो दधे यथायथा कृपण्यति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभन्तामन्यके समे ॥४॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चित्रेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीव्यं नभन्तामन्यके समे ॥५॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यम् ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा व्यूर्णुते स्वाहुतो नवीयसा नभन्तामन्यके समे ॥६॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विक्षु यज्ञियास्वा ।

स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभन्तामन्यके समे ॥७॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिन्धुषु ।

तमागन्म त्रिपस्त्यं मन्धातुर्दस्युहन्तममग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं नभन्तामन्यके समे ॥८॥

अग्निस्त्रीणि त्रिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।

स त्रीँरेकादशाँ इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभन्तामन्यके समे ॥९॥

त्वं नो अग्न आयुषु त्वं देवेषु पूर्व्य वस्व एक इरज्यसि ।

त्वामापः परिस्रुतः परि यन्ति स्वसेतवो नभन्तामन्यके समे ॥१०॥

सायणभाष्यम्

‘अग्निमस्तोषि' इति दशर्चं नवमं सूतं काण्वस्य नाभाकस्यार्षम् । षडष्टका महापङ्क्तिश्छन्दः । अग्निर्देवता । अनुक्रान्तं च–' अग्निमस्तोषि नाभाक आग्नेयं महापाङ्क्तं हि ' इति । विनियोगो लैङ्गिकः ।।

अ॒ग्निम॑स्तोष्यृ॒ग्मिय॑म॒ग्निमी॒ळा य॒जध्यै॑ ।

अ॒ग्निर्दे॒वाँ अ॑नक्तु न उ॒भे हि वि॒दथे॑ क॒विर॒ंतश्चर॑ति दू॒त्यं१॒॑ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥१

अ॒ग्निम् । अ॒स्तो॒षि॒ । ऋ॒ग्मिय॑म् । अ॒ग्निम् । ई॒ळा । य॒जध्यै॑ ।

अ॒ग्निः । दे॒वान् । अ॒न॒क्तु॒ । न॒ः । उ॒भे इति॑ । हि । वि॒दथे॒ इति॑ । क॒विः । अ॒न्तरिति॑ । चर॑ति । दू॒त्य॑म् । नभं॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥१

अग्निम् । अस्तोषि । ऋग्मियम् । अग्निम् । ईळा । यजध्यै ।

अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अन्तरिति । चरति । दूत्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥१

“ऋग्मियम् ऋगर्हम् “अग्निम् “अस्तोषि स्तौमि । अपि च "अग्निं “यजध्यै यष्टुम् “ईळा स्तुत्या स्तौमीत्यर्थः । अपि च “अग्निः “नः अस्माकं “विदथे यज्ञे “देवान् हविर्भिः “अनक्तु । “कविः क्रान्तदर्श्यग्निः “उभे द्यावापृथिव्यौ “अन्तः “दूत्यं हविर्वहनादिलक्षणं दूतकर्म “चरति । “अन्यके शत्रवोऽपि "समे सर्वे “नभन्ताम् । नभतिर्हिंसाकर्मा । अग्निना हिंस्यन्ताम् ॥

न्य॑ग्ने॒ नव्य॑सा॒ वच॑स्त॒नूषु॒ शंस॑मेषां ।

न्यरा॑ती॒ ररा॑व्णां॒ विश्वा॑ अ॒र्यो अरा॑तीरि॒तो यु॑च्छंत्वा॒मुरो॒ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥२

नि । अ॒ग्ने॒ । नव्य॑सा । वचः॑ । त॒नूषु॑ । शंस॑म् । ए॒षा॒म् ।

नि । अरा॑तीः । ररा॑व्णाम् । विश्वाः॑ । अ॒र्यः । अरा॑तीः । इ॒तः । यु॒च्छ॒न्तु॒ । आ॒ऽमुरः॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥२

नि । अग्ने । नव्यसा । वचः । तनूषु । शंसम् । एषाम् ।

नि । अरातीः । ररावणाम् । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छन्तु । आऽमुरः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥२

हे “अग्ने “तनूषु अस्माकमङ्गेषु "नव्यसा नवतरेण “वचः वचसा स्तोत्रेण “एषां शत्रूणां “शंसं शंसनं “नि दहेत्यर्थः । “ररावणां हविः प्रयच्छताम् “अरातीः शत्रूंश्च “नि दह । अपि च “विश्वाः सर्वे "अर्यः अभिगच्छन्तः “आमुरः आमूढाः “अरातीः शत्रवः “इतः युच्छन्तु गच्छन्तु । सिद्धमन्यत् ॥

अग्ने॒ मन्मा॑नि॒ तुभ्य॒ं कं घृ॒तं न जु॑ह्व आ॒सनि॑ ।

स दे॒वेषु॒ प्र चि॑किद्धि॒ त्वं ह्यसि॑ पू॒र्व्यः शि॒वो दू॒तो वि॒वस्व॑तो॒ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥३

अग्ने॑ । मन्मा॑नि । तुभ्य॑म् । कम् । घृ॒तम् । न । जु॒ह्वे॒ । आ॒सनि॑ ।

सः । दे॒वेषु॑ । प्र । चि॒कि॒द्धि॒ । त्वम् । हि । असि॑ । पू॒र्व्यः । शि॒वः । दू॒तः । वि॒वस्व॑तः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥३

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यम् । कम् । घृतम् । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वम् । हि । असि । पूर्व्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥३

हे “अग्ने “तुभ्यं त्वदर्थम् “आसनि आस्ये “कं “घृतं “न यथा सुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तद्वदहमपि तवास्ये “मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि “जुह्वे जुहोमि । “सः त्वं "देवेषु देवानां मध्ये “प्र “चिकिद्धि अस्मदीयाः स्तुतीर्जानीहि । अपि च “त्वं पूर्व्यः प्रत्नः असि । “शिवः सुखकरश्चासि । “विवस्वतः “दूतः चासि । सिद्धमन्यत् ॥

तत्त॑द॒ग्निर्वयो॑ दधे॒ यथा॑यथा कृप॒ण्यति॑ ।

ऊ॒र्जाहु॑ति॒र्वसू॑नां॒ शं च॒ योश्च॒ मयो॑ दधे॒ विश्व॑स्यै दे॒वहू॑त्यै॒ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥४

तत्ऽत॑त् । अ॒ग्निः । वयः॑ । द॒धे॒ । यथा॑ऽयथा । कृ॒प॒ण्यति॑ ।

ऊ॒र्जाऽआ॑हुतिः । वसू॑नाम् । शम् । च॒ । योः । च॒ । मयः॑ । द॒धे॒ । विश्व॑स्यै । दे॒वऽहू॑त्यै । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥४

तत्ऽतत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपण्यति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनाम् । शम् । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहूत्यै । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥४

“यथायथा यद्यदन्नं “कृपण्यति स्तोतृभिर्याच्यते “तत्तत् “वयः “अग्निः “दधे स्तोतृभ्यः प्रयच्छति । अपि च “ऊर्जाहुतिः अन्नेनाहूयमानोऽग्निः “वसूनां हविषां वासकानां यजमानानां “शं शान्तिनिमित्तं "योः विषययोगजनितं “च “मयः सुखं “दधे करोति । “विश्वस्यै “देवहूत्यै सर्वस्मै देवानां ह्वानाय च भवति । यः कश्चनापि देवो यदि हूयते अग्निरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स चिंकेत॒ सहींयसा॒ग्निश्चि॒त्रेण॒ कर्मंणा ।

स होता॒ शश्वंतीना॒ं दक्षिंणाभिर॒भीवृंत इ॒नोतिं च प्रती॒व्यं१॒ नभंतामन्य॒के संमे ॥५

सः । चि॒के॒त॒ । सहींयसा । अ॒ग्निः । चि॒त्रेणं । कर्मंणा ।

सः । होतां । शश्वंतीनाम् । दक्षिंणाभिः । अ॒भिऽवृंतः । इ॒नोतिं । च॒ । प्र॒ती॒व्यंम् । नभंन्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥५

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । चित्रेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनाम् । दक्षिणाभिः । अभिऽवृतः । इनोति । च । प्रतीव्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥५

“सः “अग्निः “सहीयसा अभिभावुकेन “चित्रेण नानाविधेन “कर्मणा व्यापारेण “चिकेत ज्ञायते । “सः अग्निः “शश्वतीनां बह्वीनां देवतानां “होता ह्वाता “दक्षिणाभिः पशुभिश्च “अभीवृतः परिवृतः "प्रतीव्यं प्रत्येतव्यं शत्रुम् "इनोति “च गच्छति च । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्जा॒ता दे॒वानां॑म॒ग्निर्वे॑द॒ मर्ता॑नामपी॒च्यं॑ ।

अ॒ग्निः स द्रं॑विणो॒दा अ॒ग्निर्द्वारा॒ व्यूं॑र्णुते॒ स्वां॑हुतो॒ नवीं॑यसा॒ नभं॑तामन्य॒के सं॑मे ॥६

अ॒ग्निः । जा॒ता । दे॒वानां॑म् । अ॒ग्निः । वे॒द॒ । मर्ता॑नाम् । अ॒पी॒च्यं॑म् ।

अ॒ग्निः । सः । द्र॒वि॒णः॒ऽदाः । अ॒ग्निः । द्वारां॑ । वि । ऊ॒र्णु॒ते॒ । सुऽआं॑हुतः । नवीं॑यसा । नभं॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥६

अग्निः । जाता । देवानाम् । अग्निः । वेद । मर्तानाम् । अपीच्यम् ।

अग्निः । सः । द्रविणःऽदाः । अग्निः । द्वारा । वि । ऊर्णुते । सुऽआहुतः । नवीयसा । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥६

“देवानां “जाता जातानि जन्मानि “अग्निः वेत्ति'। “मर्तानां मनुष्याणां च “अपीच्यम् गुह्यम् “अग्निः “वेद वेत्ति । “सः “अग्निः “द्रविणोदः धनस्य दाता । "नवीयसा नवतरेण हविषा "स्वाहुतः सम्यग्घुतः “अग्निः “द्वारा धनस्य द्वाराणि व्यूर्णुते च । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒ग्निर्दे॒वेषु॒ संव॑सु॒: स वि॒क्षु य॒ज्ञिया॒स्वा ।

स मु॒दा काव्या॑ पु॒रु विश्वं॒ भूमे॑व पुष्यति दे॒वो दे॒वेषु॑ य॒ज्ञियो॒ नभं॑तामन्य॒के सं॑मे ॥७

अ॒ग्निः । दे॒वेषु॑ । सम्ऽव॑सुः । सः । वि॒क्षु । य॒ज्ञिया॑सु । आ ।

सः । मु॒दा । काव्या॑ । पु॒रु । विश्व॑म् । भूम॑ऽइव । पु॒ष्य॒ति॒ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञियः॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥७

अग्निः । देवेषु । सम्ऽवसुः । सः । विक्षु । यज्ञियासु । आ ।

सः । मुदा । काव्या । पुरु । विश्वम् । भूमऽइव । पुष्यति । देवः । देवेषु । यज्ञियः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥७

"देवेषु मध्ये “अग्निः “संवसुः संवसति । “सः अग्निः “यज्ञियासु यज्ञार्हासु “विक्षु प्रजास्वपि संवसुः।। किंच “सः अग्निः “पुरु बहूनि “काव्या कर्माणि “भूमेव यथा भूमिः “विश्वं तथा “मुदा मोदेन "पुष्यति । "देवेषु मध्ये “देवः अग्निः “यज्ञियः यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यो अ॒ग्निः स॒प्तमा॑नुषः श्रि॒तो विश्वे॑षु॒ सिंधु॑षु ।

तमाग॑न्म त्रिप॒स्त्यं मं॑धा॒तुर्द॑स्यु॒हंत॑मम॒ग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्व्यं नभं॑तामन्य॒के सं॑मे ॥८

यः । अ॒ग्निः । स॒प्तऽमा॑नुषः । श्रि॒तः । विश्वे॑षु । सिन्धु॑षु ।

तम् । आ । अ॒ग॒न्म॒ । त्रि॒ऽप॒स्त्यम् । म॒न्धा॒तुः । द॒स्यु॒हन्ऽत॑मम् । अ॒ग्निम् । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्व्यम् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥८

यः । अग्निः । सप्तऽमानुषः । श्रितः । विश्वेषु । सिन्धुषु ।

तम् । आ । अगन्म । त्रिऽपस्त्यम् । मन्धातुः । दस्युहन्ऽतमम् । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्व्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥८

“योऽग्निः “सप्तमानुषः “विश्वेषु सर्वेषु “सिन्धुषु नदीषु “श्रितः “त्रिपस्त्यं त्रिस्थानं “मन्धातुः यौवनाश्वस्य मान्धातुः “दस्युहन्तमं दस्यूनां हन्तारं “यज्ञेषु “पूर्व्यं मुख्यं “तम् “अग्निं वयम् “आगन्म । सिद्धमन्यत् ।।

अ॒ग्निस्त्रीणि॑ त्रि॒धातू॒न्या क्षे॑ति वि॒दथा॑ क॒विः ।

स त्रीँरे॑कादशाँ इ॒ह यक्ष॑च्च पि॒प्रय॑च्च नो॒ विप्रो॑ दू॒तः परि॑ष्कृतो॒ नभं॑तामन्य॒के सं॑मे ॥९

अ॒ग्निः । त्रीणि॑ । त्रि॒ऽधातू॑नि । आ । क्षे॒ति॒ । वि॒दथा॑ । क॒विः ।

सः । त्रीन् । ए॒का॒द॒शान् । इ॒ह । यक्ष॑त् । च॒ । पि॒प्रय॑त् । च॒ । नः॒ । विप्रः॑ । दू॒तः । परि॑ऽकृतः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥९

अग्निः । त्रीणि । त्रिऽधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः ।

सः । त्रीन् । एकादशान् । इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः । परिऽकृतः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥९

“कविः क्रान्तदर्शी “अग्निः “त्रीणि “त्रिधातूनि त्रिबन्धनादीनि पृथिव्यादीनि “विदथा वेदनीयानि स्थानानि “आ “क्षेति आवसति । अपि च “सः अग्निः “दूतः देवानां “विप्रः प्राज्ञः "परिष्कृतः अलंकृतश्च सन् “इह यज्ञे “त्रीनेकादशान त्रयस्त्रिंशद्देवान् “यक्षत् यजतु । “नः अस्मान् पिप्रयच्च कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं नों अग्न आ॒युषु॒ त्वं दे॒वेषुं पूर्व्य॒ वस्व॒ एकं इरज्यसि ।

त्वामापः॑ परि॒स्रुत॒ः परिं यंति॒ स्वसेंतवो॒ नभंतामन्य॒के संमे ॥१०

त्वम् । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । आ॒युषुं । त्वम् । दे॒वेषुं । पू॒र्व्य॒ । वस्वः॑ । एकः॑ । इ॒र॒ज्य॒सि॒ ।

त्वाम् । आपः॑ । प॒रि॒ऽस्रुतः॑ । परिं । य॒न्ति॒ । स्वऽसेंतवः । नभंन्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥१०

त्वम् । नः । अग्ने । आयुषु । त्वम् । देवेषु । पूर्व्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वाम् । आपः । परिऽस्रुतः । परि । यन्ति । स्वऽसेतवः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥१०

हे “पूर्व्य “अग्ने “त्वम् “एकः एव “आयुषु मनुष्येषु । ‘द्रुह्यवः आयवः' इति मनुष्यनामसु पाठात् । “नः अस्माकं “वस्वः धनस्य “इरज्यसि ईशिषे । “देवेषु अपि “त्वम् एक एव वस्त्र इरज्यसि । अपि च “त्वां “स्वसेतवः स्वभूतसेतवः “परिस्रुतः परिस्रवन्त्यः “आपः “परि "यन्ति परिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २३ ॥

टिप्पणी

नाभाग/नाभानेदिष्ठोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.freevar.com/pur_index16/nabhaga1.htm) (डा. श्रद्धा चौहान)

नाभि उपरि टिप्पणी (http://puranastudy.freevar.com/pur_index16/nabhi.htm)

मण्डल ८

सूक्तं ८.१ सूक्तं ८.२१ सूक्तं ८.४१ सूक्तं ८.६१ सूक्तं ८.८१

सूक्तं ८.२ सूक्तं ८.२२ सूक्तं ८.४२ सूक्तं ८.६२ सूक्तं ८.८२

सूक्तं ८.३ सूक्तं ८.२३ सूक्तं ८.४३ सूक्तं ८.६३ सूक्तं ८.८३

सूक्तं ८.४ सूक्तं ८.२४ सूक्तं ८.४४ सूक्तं ८.६४ सूक्तं ८.८४

सूक्तं ८.५ सूक्तं ८.२५ सूक्तं ८.४५ सूक्तं ८.६५ सूक्तं ८.८५

सूक्तं ८.६ सूक्तं ८.२६ सूक्तं ८.४६ सूक्तं ८.६६ सूक्तं ८.८६

सूक्तं ८.७ सूक्तं ८.२७ सूक्तं ८.४७ सूक्तं ८.६७ सूक्तं ८.८७

सूक्तं ८.८ सूक्तं ८.२८ सूक्तं ८.४८ सूक्तं ८.६८ सूक्तं ८.८८

सूक्तं ८.९ सूक्तं ८.२९ सूक्तं ८.४९ सूक्तं ८.६९ सूक्तं ८.८९

सूक्तं ८.१०१

सूक्तं ८.१० सूक्तं ८.३० सूक्तं ८.५० सूक्तं ८.७० सूक्तं ८.९०

सूक्तं ८.१०२

सूक्तं ८.११ सूक्तं ८.३१ सूक्तं ८.५१ सूक्तं ८.७१ सूक्तं ८.९१

सूक्तं ८.१०३

सूक्तं ८.१२ सूक्तं ८.३२ सूक्तं ८.५२ सूक्तं ८.७२ सूक्तं ८.९२

सूक्तं ८.१३ सूक्तं ८.३३ सूक्तं ८.५३ सूक्तं ८.७३ सूक्तं ८.९३

सूक्तं ८.१४ सूक्तं ८.३४ सूक्तं ८.५४ सूक्तं ८.७४ सूक्तं ८.९४

सूक्तं ८.१५ सूक्तं ८.३५ सूक्तं ८.५५ सूक्तं ८.७५ सूक्तं ८.९५

सूक्तं ८.१६ सूक्तं ८.३६ सूक्तं ८.५६ सूक्तं ८.७६ सूक्तं ८.९६

सूक्तं ८.१७ सूक्तं ८.३७ सूक्तं ८.५७ सूक्तं ८.७७ सूक्तं ८.९७

सूक्तं ८.१८ सूक्तं ८.३८ सूक्तं ८.५८ सूक्तं ८.७८ सूक्तं ८.९८

सूक्तं ८.१९ सूक्तं ८.३९ सूक्तं ८.५९ सूक्तं ८.७९ सूक्तं ८.९९

सूक्तं ८.२० सूक्तं ८.४० सूक्तं ८.६० सूक्तं ८.८० सूक्तं ८.१००

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४०

दे. इन्द्राग्नी । महापङ्क्तिः, २ शक्वरी, १२ त्रिष्टुप्

इन्द्राग्नी युवं सु नः सहन्ता दासथो रयिम् ।

येन दृळ्हा समत्स्वा वीळु चित्साहिषीमह्यग्निर्वनेव वात इन्नभन्तामन्यके समे ॥१॥

नहि वां वव्रयामहेऽथेन्द्रमिद्यजामहे शविष्ठं नृणां नरम् ।

स नः कदा चिदर्वता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभन्तामन्यके समे ॥२॥

ता हि मध्यं भराणामिन्द्राग्नी अधिक्षितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छ्यमाना सखीयते सं धीतमश्नुतं नरा नभन्तामन्यके समे ॥३॥

अभ्यर्च नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मह्युपस्थे बिभृतो वसु नभन्तामन्यके समे ॥४॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुध्नमर्णवं जिह्मबारमपोर्णुत इन्द्र ईशान ओजसा नभन्तामन्यके समे ॥५॥

अपि वृश्च पुराणवद्व्रततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दम्भय ।

वयं तदस्य सम्भृतं वस्विन्द्रेण वि भजेमहि नभन्तामन्यके समे ॥६॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकेभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभन्तामन्यके समे ॥७॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप द्युभिः ।

इन्द्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिन्धवो यान्त्सीं बन्धादमुञ्चतां नभन्तामन्यके समे ॥८॥

पूर्वीष्ट इन्द्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्वस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधन्त नो धियो नभन्तामन्यके समे ॥९॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्वानमृग्मियम् ।

उतो नु चिद्य ओजसा शुष्णस्याण्डानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभन्तामन्यके समे ॥१०॥

तं शिशीता स्वध्वरं सत्यं सत्वानमृत्वियम् ।

उतो नु चिद्य ओहत आण्डा शुष्णस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभन्तामन्यके समे ॥११॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मन्धातृवदङ्गिरस्वदवाचि ।

त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥१२॥

सायणभाष्यम्

‘ इन्द्राग्नी युवम् ' इति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नाभाकस्यार्षम् । द्वितीया षट्पञ्चाशदक्षरा शक्वरी द्वादशी त्रिष्टुप् शिष्टा महापङ्क्तयः । इन्द्राग्नी देवता । तथा चानुक्रान्तम् - ' इन्द्राग्नी द्वादशैन्द्राग्नं त्रिष्टुबन्तं द्वितीया शक्वरी ' इति । महाव्रते निष्केवल्ये ऊरुभाग एतत्सूक्तम् । तथा च पञ्चमारण्यके सूत्रितम् - ‘ ऊरू इन्द्राग्नी युवं सु नः ' (ऐ. आ. ५. ३. १) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणो यदि महावालभिदं शंसेत्तदानीं माध्यंदिनसवने होत्रकाः स्वशस्त्र आरम्भ णीयाभ्य ऊर्ध्वं नाभाकतृचावावपेरन् । तत्र ‘ता हि मध्यम् ' इत्यच्छावाकस्य नाभाकतृचः । सूत्रितं च -- ता हि मध्यं भराणामित्यच्छावाकः' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः ‘ पूर्वीष्ट इन्द्र ' इति नाभाकतृचः। सूत्रितं च - ' पूर्वीष्ट इन्द्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

इन्द्रा॑ग्नी यु॒वं सु न॒ः सह॑न्ता॒ दास॑थो र॒यिम् ।

येन॑ दृ॒ळ्हा स॒मत्स्वा वी॒ळु चि॑त्साहिषी॒मह्य॒ग्निर्वने॑व॒ वात॒ इन्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥१

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । यु॒वम् । सु । नः॒ । सह॑न्ता । दास॑थः । र॒यिम् ।

येन॑ । दृ॒ळ्हा । स॒मत्ऽसु॑ । आ । वी॒ळु । चि॒त् । स॒हि॒षी॒महि॑ । अ॒ग्निः । वना॑ऽइव । वाते॑ । इत् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥१

इन्द्राग्नी इति । युवम् । सु । नः । सहन्ता । दासथः । रयिम् ।

येन । दृळ्हा । समत्ऽसु । आ । वीळु । चित् । सहिषीमहि । अग्निः । वनाऽइव । वाते । इत् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥१

हे “इन्द्राग्नी “सहन्ता शत्रूनभिभवन्तौ “युवं युवां “नः अस्मभ्यं “रयिं धनं सुष्ठु "दासथः दत्तम् । तं रयिं विशिनष्टि। “येन रयिणा "समत्सु “चित् संग्रामे “दृढा “चित् दृढानि स्थिराण्यपि “वीळु शत्रुबलानि “अग्निर्वनेव यथाग्निर्वनानि “वात “इत् वातेनैवाभिभवति तथा “सहिषीमहि अभिभवाम । सिद्धमन्यत् ॥

न॒हि वां॑ व॒व्रया॑म॒हेऽथेन्द्र॒मिद्य॑जामहे॒ शवि॑ष्ठं नृ॒णां नर॑म् ।

स न॑ः कु॒दा चि॒दर्व॑ता॒ गम॒दा वाज॑सातये॒ गम॒दा मे॒धसा॑तये॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥२

न॒हि । वा॒म् । व॒व्रया॑महे । अथ॑ । इन्द्र॑म् । इत् । य॒जा॒म॒हे॒ । शवि॑ष्ठम् । नृ॒णाम् । नर॑म् ।

सः । नः॒ । कु॒दा । चि॒त् । अर्व॑ता । गम॑त् । आ । वाज॑ऽसातये । गम॑त् । आ । मे॒धऽसा॑तये । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥२

नहि । वाम् । वव्रयामहे । अथ । इन्द्रम् । इत् । यजामहे । शविष्ठम् । नृणाम् । नरम् ।

सः । नः । कदा । चित् । अर्वता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ । मेधऽसातये । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥२

हे इन्द्राग्नी “वां युवां “न “वव्रयामहे वयं धन न याचामहे । अथ “हि अपि तर्हि "शविष्ठम् अतिशयेन बलवन्तं “नृणां “नरं नेतॄणामपि नेतारम् “इन्द्रमित् इन्द्रमेव “यजामहे । “सः इन्द्रः “नः अस्मान् "अर्वता अश्वेन "कदा “चित् “वाजसातये अन्नलाभाय “आ “गमत् आगच्छति । कदाचित् “मेधसातये यज्ञभजनाय “आ “गमत् । सिद्धमन्यत् ॥

ता हि मध्य॒ं भरा॑णामिन्द्रा॒ग्नी अ॑धिक्षि॒तः ।

ता उ॑ कवित्व॒ना कु॒वी पृ॒च्छ्यमा॑ना सखीय॒ते सं धी॒तम॑श्नुतं नरा॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥३

ता । हि । मध्य॑म् । भरा॑णाम् । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । अ॒धि॒ऽक्षि॒तः ।

ता । ऊं॒ इति॑ । क॒वि॒ऽत्व॒ना । कु॒वी इति॑ । पृ॒च्छ्यमा॑ना । स॒खि॒ऽय॒ते । सम् । धी॒तम् । अ॒श्नु॒त॒म् । न॒रा॒ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥
३

ता । हि । मध्यम् । भराणाम् । इन्द्राग्नी इति । अधिऽक्षितः ।

ता । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छ्यमाना । सखिऽयते । सम् । धीतम् । अश्नुतम् । नरा । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ३

"ता तौ प्रसिद्धौ "इन्द्राग्नी "भराणां संग्रामाणां "मध्यम् "अधिक्षितः अधिनिवसतः "हि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे "नरा नेतारौ "कवित्वना कवित्वेन "कवी क्रान्तकर्माणौ "पृच्छ्यमाना कविजनैः पृच्छ्यमानौ "ता "उ तावेव युवां "सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय "धीतं तत्कृतं कर्म "सम् "अश्नुतम् । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒भ्य॑र्च नभाक॒वदिं॑न्द्रा॒ग्नी य॒जसा॑ गि॒रा ।

ययो॒र्विश्व॑मि॒दं जग॑दि॒यं द्यौः पृ॑थि॒वी म॒ह्यु१॒॑पस्थे॑ बिभृ॒तो वसु॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥४

अ॒भि । अ॒र्च॒ । न॒भा॒क॒ऽवत् । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । य॒जसा॑ । गि॒रा ।

ययोः॑ । विश्व॑म् । इ॒दम् । जग॑त् । इ॒यम् । द्यौः । पृ॒थि॒वी । म॒ही । उ॒पऽस्थे॑ । बि॒भृ॒तः । वसु॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥४

अभि । अर्च । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वम् । इदम् । जगत् । इयम् । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । बिभृतः । वसु । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥४

हे नाभाक नभाकवदिन्द्राग्नी "यजसा यागेन "गिरा स्तुत्या च "अभ्यर्च अभिपूजय । "ययोः इन्द्राग्न्योः "विश्वं सर्वम् "इदं जगत् तिष्ठति । ययोश्च "उपस्थे "इयं "द्यौः "मही महती "पृथिवी च द्यावापृथिव्यावुभे "वसु धनं "बिभृतः धारयतः । सिद्धमन्यत्

प्र ब्रह्मा॑णि नभाक॒वदिं॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑मिरज्यत ।

या स॒प्तबु॑ध्नमर्ण॒वं जि॒ह्मबा॑रमपोर्णु॒त इन्द्र॒ ईशा॑न॒ ओज॑सा॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥५

प्र । ब्रह्मा॑णि । न॒भा॒क॒ऽवत् । इ॒न्द्रा॒ग्निऽभ्या॑म् । इ॒र॒ज्य॒त॒ ।

या । स॒प्तऽबु॑ध्नम् । अ॒र्ण॒वम् । जि॒ह्मऽबा॑रम् । अ॒प॒ऽऊ॒र्णु॒तः । इन्द्रः॑ । ईशा॑नः । ओज॑सा । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥५

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निऽभ्याम् । इरज्यत ।

या । सप्तऽबुध्नम् । अर्णवम् । जिह्मऽबारम् । अपऽऊर्णुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥५

"ब्रह्माणि स्तोत्राणि "इन्द्राग्निभ्यां "नभाकवत् "प्र "इरज्यत नाभाकः प्रेरयते । "या याविन्दाग्नी "सप्तबुध्नं सप्तमूलं "जिह्मबारं पिहितद्वारम् "अर्णवम् "अपोर्णुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्ये "ओजसा बलेन "इन्द्रः "ईशानः ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

अपि॑ वृश्च पुराण॒वद्व्र॒तते॑रिव गुष्पि॒तमोजो॑ दा॒सस्य॑ दम्भय ।

व॒यं तद॑स्य॒ सम्भृ॑तं॒ वस्विन्द्रे॑ण॒ वि भ॑जेमहि॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥६

अपि॑ । वृ॒श्च॒ । पु॒रा॒ण॒ऽवत् । व्र॒तते॑ःऽइव । गु॒ष्पि॒तम् । ओज॑ः । दा॒सस्य॑ । द॒म्भ॒य॒ ।

व॒यम् । तत् । अ॒स्य॒ । सम्ऽभृ॑तम् । वसु॑ । इन्द्रे॑ण । वि । भ॒जे॒म॒हि॒ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥६

अपि । वृश्च । पुराणऽवत् । व्रततेःऽइव । गुष्पितम् । ओजः । दासस्य । दम्भय ।

वयम् । तत् । अस्य । सम्ऽभृतम् । वसु । इन्द्रेण । वि । भजेमहि । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥६

अपि च हे इन्द्र "पुराणवत् प्रत्नो यथा "व्रततेरिव यथा वह्याः "गुष्पितं निर्गतां शाखां वृश्चति तथा शत्रूणां "वृश्च छेदय । तदेवाह । "दासस्य दासनामकस्य शत्रोः "ओजः बलं "दम्भय नाशय । अथ परोक्षस्तुतिः । "वयं नाभाकाः "अस्य दासस्य "संभृतं "वसु "इन्द्रेण हेतुना "वि "भजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २४ ॥

यदि॑न्द्रा॒ग्नी जना॑ इ॒मे वि॒ह्वय॑न्ते॒ तना॑ गि॒रा ।

अ॒स्माके॑भि॒र्नृभि॑र्व॒यं सा॑स॒ह्याम॑ पृतन्य॒तो व॑नु॒याम॑ वनुष्य॒तो नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥७

यत् । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । जना॑ः । इ॒मे । वि॒ऽह्वय॑न्ते । तना॑ । गि॒रा ।

अ॒स्माके॑भिः । नृऽभि॑ः । व॒यम् । स॒स॒ह्याम॑ । पृ॒त॒न्य॒तः । व॒नु॒याम॑ । व॒नु॒ष्य॒तः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥७

यत् । इन्द्राग्नी इति । जनाः । इमे । विऽह्वयन्ते । तना । गिरा ।

अस्माकेभिः । नृऽभिः । वयम् । ससह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥७

"यत् ये "इमे "जनाः "तना धनेन "गिरा स्तुत्या च "इन्द्राग्नी "विह्वयन्ते विशेषेण ह्वयन्ति तेषु मध्ये "वयं नाभाकाः "पृतन्यतः पृतनामिच्छन्तः "अस्माकेभिः अस्माकीनैः "नृभिः मनुष्यैः "ससह्याम शत्रूनभिभवेम । "वनुष्यतः स्तुतिमिच्छन्तः शत्रून् "वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

या नु श्वे॒ताव॒वो दि॒व उ॒च्चरा॑त॒ उप॒ द्युभि॑ः ।

इ॒न्द्रा॒ग्न्योरनु॑ व्र॒तमुहा॑ना यन्ति॒ सिन्ध॑वो॒ यान्त्सीं॑ ब॒न्धादमु॑ञ्चता॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥८

या । नु । श्वे॒तौ । अ॒वः । दि॒वः । उ॒त्ऽचरा॑तः । उप॑ । द्युऽभि॑ः ।

इ॒न्द्रा॒ग्न्योः । अनु॑ । व्र॒तम् । उहा॑नाः । य॒न्ति॒ । सिन्ध॑वः । यान् । सी॒म् । ब॒न्धात् । अमु॑ञ्चताम् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥८

या । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्ऽचरातः । उप । द्युऽभिः ।

इन्द्राग्न्योः । अनु । व्रतम् । उहानाः । यन्ति । सिन्धवः । यान् । सीम् । बन्धात् । अमुञ्चताम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥८

"या “नु यावेवेन्द्राग्नी “श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्वगुणोपेतावित्यर्थः । “अवः अधस्तात् “द्युभिः दीप्तिभिः “दिवः "उप “उच्चरातः उच्चरतः तयोरेव “इन्द्राग्न्योः “उहानाः हविर्वहन्तो यजमानाः “व्रतं कर्म “अनु “यन्ति । अपि “सीम् इमाविन्द्राग्नी “यान् प्रसिद्धान् “सिन्धवः सिन्धून् "बन्धात् बन्धनात् "अमुञ्चताम् । सिद्धमन्यत् ॥

पू॒र्वीष्ट॑ इ॒न्द्रोप॑मातयः पू॒र्वीरु॒त प्रश॑स्तय॒ः सूनो॑ हि॒न्वस्य॑ हरिवः ।

वस्वो॑ वी॒रस्या॒पृचो॒ या नु साध॑न्त नो॒ धियो॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥९

पू॒र्वीः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । उप॑ऽमातयः । पू॒र्वीः । उ॒त । प्रऽश॑स्तयः । सूनो॒ इति॑ । हि॒न्वस्य॑ । ह॒रि॒ऽव॒ः ।

वस्वः॑ । वी॒रस्य॑ । आ॒ऽपृचः॑ । याः । नु । साध॑न्त । न॒ः । धियः॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥९

पूर्वीः । ते । इन्द्र । उपऽमातयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । सूनो इति । हिन्वस्य । हरिऽवः ।

वस्वः । वीरस्य । आऽपृचः । याः । नु । साधन्त । नः । धियः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥९

हे "हरिवः वज्रिन् “सूनो प्रेरयितः “इन्द्र “हिन्वस्य प्रीणयितुः “वस्वः दीपकस्य वीरस्य “आपृचः धनान्युपयच्छतः “ते तव ताः “उपमातयः उपमानानि “पूर्वीः बहूनि । “उत अपि च “प्रशस्तयः “पूर्वीः । "याः “नः “धियः प्रज्ञां “साधन्त असाधयन् । सिद्धमन्यत् ।।

तं शि॑शीता सुवृ॒क्तिभि॑स्त्वे॒षं सत्वा॑नमृ॒ग्मिय॑म् ।

उ॒तो नु चि॒द्य ओज॑सा॒ शुष्ण॑स्या॒ण्डानि॒ भेद॑ति॒ जेष॒त्स्व॑र्वतीर॒पो नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥१०

तम् । शि॒शी॒त॒ । सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑ । त्वे॒षम् । सत्वा॑नम् । ऋ॒ग्मिय॑म् ।

उ॒तो इति॑ । नु । चि॒त् । यः । ओज॑सा । शुष्ण॑स्य । आ॒ण्डानि॑ । भेद॑ति । जेष॑त् । स्वः॑ऽवतीः । अ॒पः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥ १०

तम् । शिशीत । सुवृक्तिऽभिः । त्वेषम् । सत्वानम् । ऋग्मियम् ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । शुष्णस्य । आण्डानि । भेदति । जेषत् । स्वःऽवतीः । अपः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ १०

हे स्तोतारः “त्वेषं दीप्तं “सत्वानं संभक्तारं धनानाम् "ऋग्मियं ऋगर्हमृग्भिः स्तोतव्यं “तम् इन्द्रं “सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः “शिशीत संस्कुरुत । “उतो “नु “चित् अपि च “यः इन्द्रः “ओजसा बलेन “शुष्णस्य शुष्णनामकस्यासुरस्य “आण्डानि अण्डजातान्यपत्यानि “भेदति अभिनत् सः “स्वर्वतीः दिव्यानि “अपः सलिलानि "जेषत् जयतु । सिद्धमन्यत् ।।

तं शि॑शीता स्वध्व॒रं स॒त्यं सत्वा॑नमृ॒त्विय॑म् ।

उ॒तो नु चि॒द्य ओह॑त आ॒ण्डा शुष्ण॑स्य॒ भेद॒त्यजै॒ः स्व॑र्वतीर॒पो नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥११

तम् । शि॒शी॒त॒ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् । स॒त्यम् । सत्वा॑नम् । ऋ॒त्विय॑म् ।

उ॒तो इति॑ । नु । चि॒त् । यः । ओह॑ते । आ॒ण्डा । शुष्ण॑स्य । भेद॑ति । अजैः॑ । स्वः॑ऽवतीः । अ॒पः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥११

तम् । शिशीत । सुऽअध्वरम् । सत्यम् । सत्वानम् । ऋत्वियम् ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आण्डा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वःऽवतीः । अपः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥११

हे स्तोतारः “स्वध्वरं सुयज्ञं "सत्यम् अविनाशं “सत्वानं संभक्तारम् “ऋत्वियम् ऋतौ यष्टव्यं “तम् इन्द्रं “शिशीत स्तुतिभिः संस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । “उतो “नु “चित् अपि च “यः इन्द्रः “ओहते यज्ञं प्रति गच्छति “शुष्णस्य “आण्डा आण्डान्यण्डजातानि च "भेदति भिनत्ति स त्वं “स्वर्वतीः दिव्यानि “अपः सलिलानि "अजैः अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

ए॒वेन्द्रा॒ग्निभ्या॑ं पितृ॒वन्नवी॑यो मन्धातृ॒वद॑ङ्गिर॒स्वद॑वाचि ।

त्रि॒धातु॑ना॒ शर्म॑णा पातम॒स्मान्व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम् ॥१२

ए॒व । इ॒न्द्रा॒ग्नि॒ऽभ्या॑म् । पि॒तृ॒ऽवत् । नवी॑यः । म॒न्धा॒तृ॒ऽवत् । अ॒ङ्गि॒र॒स्वत् । अ॒वा॒चि॒ ।

त्रि॒ऽधातु॑ना । शर्म॑णा । पा॒त॒म् । अ॒स्मान् । व॒यम् । स्या॒म॒ । पत॑यः । र॒यी॒णाम् ॥१२

एव । इन्द्राग्निऽभ्याम् । पितृऽवत् । नवीयः । मन्धातृऽवत् । अङ्गिरस्वत् । अवाचि ।

त्रिऽधातुना । शर्मणा । पातम् । अस्मान् । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥१२

“एव एवं याभ्याम् “इन्द्राग्निभ्यां “पितृवत् नभाकवत् 'मन्धातृवत् यौवनाश्वमान्धातृवच्च “अङ्गिरस्वत् अङ्गिरोवच्च "नवीयः नवतरम् “अवाचि नाभाकेन मया पाठिताविन्द्राग्नी “त्रिधातुना त्रिपर्वणा “शर्मणा गृहेण नः “अस्मान् नाभाकान् “पातं रक्षतम् । “वयं “रयीणां धनानां “पतयः स्वामिनः “स्याम भवेम ॥ ॥ २५ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४१

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४० सूक्तं ८.४१ सूक्तं ८.४२ →
नाभाकः काण्वः।

दे. वरुणः । महापङ्क्तिः।

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चा विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभन्तामन्यके समे ॥१॥

तमू षु समना गिरा पितॄणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिन्धूनामुपोदये सप्तस्वसा स मध्यमो नभन्तामन्यके समे ॥२॥

स क्षपः परि षस्वजे न्युस्रो मायया दधे स विश्वं परि दर्शतः ।

तस्य वेनीरनु व्रतमुषस्तिस्रो अवर्धयन्नभन्तामन्यके समे ॥३॥

यः ककुभो निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।

स माता पूर्व्यं पदं तद्वरुणस्य सप्त्यं स हि गोपा इवेर्यो नभन्तामन्यके समे ॥४॥

यो धर्ता भुवनानां य उस्राणामपीच्या वेद नामानि गुह्या ।

स कविः काव्या पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभन्तामन्यके समे ॥५॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।

त्रितं जूती सपर्यत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वाँ अयुक्षत नभन्तामन्यके समे ॥६॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषाम् ।

परि धामानि मर्मृशद्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभन्तामन्यके समे ॥७॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो द्यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणान्नाकमारुहन्नभन्तामन्यके समे ॥८॥

यस्य श्वेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिक्षितः ।

त्रिरुत्तराणि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सदः स सप्तानामिरज्यति नभन्तामन्यके समे ॥९॥

यः श्वेताँ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अनु व्रता ।

स धाम पूर्व्यं ममे य स्कम्भेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभन्तामन्यके समे ॥१०॥

सायणभाष्यम्

अस्मा ऊ षु ' इति दशर्चमेकादशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका--- अस्मा ऊ षु दश वारुणं तु ' इति । नाभाक ऋषिरनुवृत्तत्वात् । 'महापाङ्क्तं हि ' इत्युक्तत्वादिदमपि महापाङ्क्तम् । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवत्ये । विनियोगो लैङ्गिकः । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र आरम्भणीयाया ऊर्ध्वं ' स क्षपः ' इत्ययं नाभाकतृचः । सूत्रितं च - ' स क्षपः परि षस्वज इति मैत्रावरुणः ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति । ' यः ककुभः' इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभाकतृचः ।। सूत्रितं च -- यः ककुभो निधारय इति वा ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

अ॒स्मा ऊ॒ षु प्रभू॑तये॒ वरु॑णाय म॒रुद्भ्योऽर्चा॑ वि॒दुष्ट॑रेभ्यः ।

यो धी॒ता मानु॑षाणां प॒श्वो गा इ॑व॒ रक्ष॑ति॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥१

अ॒स्मै । ऊ॒ इति॑ । सु । प्रऽभू॑तये । वरु॑णाय । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । अर्च॑ । वि॒दुःऽत॑रेभ्यः ।

यः । धी॒ता । मानु॑षाणाम् । प॒श्वः । गाःऽइ॑व । रक्ष॑ति । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥१

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रऽभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्च । विदुःऽतरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणाम् । पश्वः । गाःऽइव । रक्षति । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥१

हे स्तोतः "सु “प्रभूतये प्रकृष्टधनाय "अस्मै “वरुणाय “विदुष्टरेभ्यः विद्वत्तरेभ्यः “मरुद्भ्यः च "अर्च स्तुहि । “यः वरुणः “धीता कर्मणा “मानुषाणां मनुष्याणां “पश्वः पशून् “गाइव "रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

तमू॒ षु स॑म॒ना गि॒रा पि॑तॄ॒णां च॒ मन्म॑भिः ।

ना॒भा॒कस्य॒ प्रश॑स्तिभि॒र्यः सिन्धू॑ना॒मुपो॑द॒ये स॒प्तस्व॑सा॒ स म॑ध्य॒मो नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥२

तम् । ऊँ॒ इति॑ । सु । स॒म॒ना । गि॒रा । पि॒तॄ॒णाम् । च॒ । मन्म॑ऽभिः ।

ना॒भा॒कस्य॑ । प्रश॑स्तिऽभिः । यः । सिन्धू॑नाम् । उप॑ । उ॒त्ऽअ॒ये । स॒प्तऽस्व॑सा । सः । म॒ध्य॒मः । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥२

तम् । ऊं इति । सु । समना । गिरा । पितॄणाम् । च । मन्मऽभिः ।

नाभाकस्य । प्रशस्तिऽभिः । यः । सिन्धूनाम् । उप । उत्ऽअये । सप्तऽस्वसा । सः । मध्यमः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥२

"तमु तमेव वरुणं "समना समानया "गिरा स्तुत्या "सु अभिष्टौमि । "पितॄणां "मन्मभिः स्तोमैः "च अभिष्टौमि । "नाभाकस्य ऋषेः "प्रशस्तिभिः स्तोत्रैश्चाभिष्टौमि । "सिन्धूनां स्यन्दमानानां नदीनाम् "उप समीपे "यः "उदये उद्गच्छति यश्च "सप्तस्वसा "स "मध्यमः इति वाग्भिर्निरुच्यते । "अन्यके दुर्धियः शत्रवः "समे सर्वे "नभन्ता मा भूवन् । तथा च यास्कः - ' तं स्वभिष्टौमि समानया गिरा गीत्या स्तुत्या पितॄणां च मननीयैः स्तोमैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः। ऋषिर्नाभाको बभूव । यः स्यन्दमानानामासामपामुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निरुच्यतेऽथैष एव भवति । नभन्तामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पाः' (निरु. १०. ५) इति ॥

स क्षप॒ः परि॑ षस्वजे॒ न्यु१॑स्रो मा॒यया॑ दधे॒ स विश्वं॒ परि॑ दर्श॒तः ।

तस्य॒ वेनी॒रनु॑ व्र॒तमु॒षस्ति॒स्रो अ॑वर्धय॒न्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥३

सः । क्षपः॑ । परि॑ । स॒स्व॒जे॒ । नि । उ॒स्रः । मा॒यया॑ । द॒धे॒ । सः । विश्व॑म् । परि॑ । द॒र्श॒तः ।

तस्य॑ । वेनीः॑ । अनु॑ । व्र॒तम् । उ॒षः । ति॒स्रः । अ॒व॒र्ध॒य॒न् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥३

सः । क्षपः । परि । सस्वजे । नि । उस्रः । मायया । दधे । सः । विश्वम् । परि । दर्शतः ।

तस्य । वेनीः । अनु । व्रतम् । उषः । तिस्रः । अवर्धयन् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥३

"सः वरुणः "क्षपः रात्रीः "परि "षस्वजे परिष्वजते । अपि च "दर्शतः दर्शनीयः "सः वरुणः "उस्रः उत्सरणशीलः सन् "विश्वं "मायया कर्मणा "परि परितः "नि "दधे निदधाति । किंच "तस्य वरुणस्य "व्रतं कर्म "वेनीः कामयमानाः प्रजाः "तिस्रः "उषः त्रिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं च "अनु "अवर्धयन् अनुवर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

यः क॒कुभो॑ निधार॒यः पृ॑थि॒व्यामधि॑ दर्श॒तः ।

स माता॑ पू॒र्व्यं प॒दं तद्वरु॑णस्य॒ सप्त्यं॒ स हि गो॒पा इ॒वेर्यो॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥४

यः । क॒कुभः॑ । नि॒ऽधा॒र॒यः । पृ॒थि॒व्याम् । अधि॑ । द॒र्श॒तः ।

सः । माता॑ । पू॒र्व्यम् । प॒दम् । तत् । वरु॑णस्य । सप्त्य॑म् । सः । हि । गो॒पाःऽइ॑व । इर्यः॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥४

यः । ककुभः । निऽधारयः । पृथिव्याम् । अधि । दर्शतः ।

सः । माता । पूर्व्यम् । पदम् । तत् । वरुणस्य । सप्त्यम् । सः । हि । गोपाःऽइव । इर्यः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥४

“यः वरुणः “पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि “दर्शतः दर्शनीयः सन् “ककुभः दिशः “निधारयः निधारयति “सः वरुणः “माता निर्माता । "पूर्व्यः प्रत्नं “पदं स्वर्गाख्यं स्थानं "सप्त्यम् अस्माभिश्च सर्पणीयं “तत् “वरुणस्य स्वकृतम् । अपि च “स “हि स एव “इर्यः ईश्वरः सन् “गोपाइव गोपाल इव पशूनामस्माकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

यो ध॒र्ता भुव॑नाना॒ं य उ॒स्राणा॑मपी॒च्या॒३॒ वेद॒ नामा॑नि॒ गुह्या॑ ।

स क॒विः काव्या॑ पु॒रु रू॒पं द्यौरि॑व पुष्यति॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥५

यः । ध॒र्ता । भुव॑नानाम् । यः । उ॒स्राणा॑म् । अ॒पी॒च्या॑ । वेद॑ । नामा॑नि । गुह्या॑ ।

सः । क॒विः । काव्या॑ । पु॒रु । रू॒पम् । द्यौःऽइ॑व । पु॒ष्य॒ति॒ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥५

यः । धर्ता । भुवनानाम् । यः । उस्राणाम् । अपीच्या । वेद । नामानि । गुह्या ।

सः । कविः । काव्या । पुरु । रूपम् । द्यौःऽइव । पुष्यति । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥५

“यः वरुणः “भुवनानां “धर्ता धारयिता “यः च “उस्राणां देवाधिष्ठानभूतानां रश्मीनाम् “अपीच्या अपीच्यान्यन्तर्हितानि “गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि “नामानि "वेद जानाति “सः वरुणः “कविः प्राज्ञः सन् "काव्या काव्यानि कविकर्माणि “पुरु बहूनि “रूपं “द्यौरिव “पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २६ ॥

यस्मि॒न्विश्वा॑नि॒ काव्या॑ च॒क्रे नाभि॑रिव श्रि॒ता ।

त्रि॒तं जू॒ती स॑पर्यत व्र॒जे गावो॒ न सं॒युजे॑ यु॒जे अश्वाँ॑ अयुक्षत॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥६

यस्मि॑न् । विश्वा॑नि । काव्या॑ । च॒क्रे । नाभिः॑ऽइव । श्रि॒ता ।

त्रि॒तम् । जू॒ती । स॒प॒र्य॒त॒ । व्र॒जे । गावः॑ । न । स॒म्ऽयुजे॑ । यु॒जे । अश्वा॑न् । अ॒यु॒क्ष॒त॒ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥६

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिःऽइव । श्रिता ।

त्रितम् । जूती । सपर्यत । व्रजे । गावः । न । सम्ऽयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥६

“यस्मिन् वरुणे “विश्वानि सर्वाणि “काव्या काव्यानि कविकर्माणि “चक्रे “नाभिरिव यथा रथस्य चक्रे नाभिस्तथा “श्रिता श्रितानि तं “त्रितं त्रिस्थानं वरुणं “जूती जूत्या क्षिप्रं “सपर्यत हे मदीया जनाः परिचरत । किमर्थमित्यत आह । “व्रजे गोष्ठे “गावो “न यथा गाः “संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं “युजे युञ्जन्ति तथास्माकमभियोगाय “अश्वानयुक्षत सपत्ना युञ्जन्ति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वरुणं परिचरतेत्यर्थः ।।

य आ॒स्वत्क॑ आ॒शये॒ विश्वा॑ जा॒तान्ये॑षाम् ।

परि॒ धामा॑नि॒ मर्मृ॑श॒द्वरु॑णस्य पु॒रो गये॒ विश्वे॑ दे॒वा अनु॑ व्र॒तं नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥७

यः । आ॒सु॒ । अत्क॑ः । आ॒ऽशये॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । ए॒षा॒म् ।

परि॑ । धामा॑नि । मर्मृ॑शत् । वरु॑णस्य । पु॒रः । गये॑ । विश्वे॑ । दे॒वाः । अनु॑ । व्र॒तम् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥७

यः । आसु । अत्कः । आऽशये । विश्वा । जातानि । एषाम् ।

परि । धामानि । मर्मृशत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥७

--- त्परिमृशतः “वरुणस्य "पुरो “गये रथस्य पुरताद्भवति तस्य वरुणस्य पुरस्तात् “विश्वे सर्वे “देवाः “व्रतं कर्म “अनु गच्छन्तीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स स॑मु॒द्रो अ॑पी॒च्य॑स्तु॒रो द्यामि॑व रोहति॒ नि यदा॑सु॒ यजु॑र्द॒धे ।

स मा॒या अ॒र्चिना॑ प॒दास्तृ॑णा॒न्नाक॒मारु॑ह॒न्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥८

सः । स॒मु॒द्रः । अ॒पी॒च्य॑ः । तु॒रः । द्याम्ऽइ॑व । रो॒ह॒ति॒ । नि । यत् । आ॒सु॒ । यजु॑ः । द॒धे ।

सः । मा॒याः । अ॒र्चिना॑ । प॒दा । अस्तृ॑णात् । नाक॑म् । आ । अ॒रु॒ह॒त् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥८

सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । द्याम्ऽइव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।

सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकम् । आ । अरुहत् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥८

यस्मादापः समुद्द्रवन्ति “सः वरुणः “समुद्रः “अपीच्यः अन्तर्हितः “तुरः क्षिप्रः “द्यामिव यथादित्यो द्यां रोहति तथा नाकं “रोहति । अपि च “यत् यः वरुणः “आसु दिक्षु “यजुः प्रजाभ्यो दानं “नि “दधे निदधाति “सः वरुणः "मायाः असुराणां मायाः “अर्चिना अर्चिष्मता “पदा स्थानेन । तेजसेत्यर्थः। “आ “अस्तृणात् समन्ताद्धिनस्ति । “नाकं स्वर्गम् “आरुहत् आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

यस्य॑ श्वे॒ता वि॑चक्ष॒णा ति॒स्रो भूमी॑रधिक्षि॒तः ।

त्रिरुत्त॑राणि प॒प्रतु॒र्वरु॑णस्य ध्रु॒वं सद॒ः स स॑प्ता॒नामि॑रज्यति॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥९

यस्यं । श्वे॒ता । वि॒ऽच॒क्ष॒णा । ति॒स्रः । भूमीः॑ । अ॒धि॒ऽक्षि॒तः ।

त्रिः । उत्ऽत॑राणि । प॒प्रतुः॑ । वरु॑णस्य । ध्रु॒वम् । सदः॑ । सः । स॒प्ता॒नाम् । इ॒र॒ज्य॒ति॒ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥९

यस्य । श्वेता । विऽचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिऽक्षितः ।

त्रिः । उत्ऽतराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवम् । सदः । सः । सप्तानाम् । इरज्यति । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥९

“यस्य वरुणस्य “अधिक्षितः अन्तरिक्षेऽधिवसतः “श्वेता श्वेतानि “विचक्षणा तेजांसि “तिस्रो “भूमीः “त्रिरुत्तराणि तिसृणामधिस्थितानि भुवनानि “पप्रतुः प्रथयन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः -- ‘ तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून् ' (ऋ. सं. २. २७.८) इति । तस्य “वरुणस्य “सदः स्थानं “ध्रुवम् अचलमिति । किंच “सः वरुणः “सप्तानां सिन्धूनाम् इरज्यति ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यः श्वे॒ताँ अधि॑निर्णिजश्च॒क्रे कृ॒ष्णाँ अनु॑ व्र॒ता ।

स धाम॑ पू॒र्व्यं म॑मे॒ यः स्क॒म्भेन॒ वि रोद॑सी अ॒जो न द्यामधा॑रय॒न्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥१०

यः । श्वे॒तान् । अधि॑ऽनिर्निजः । च॒क्रे । कृ॒ष्णान् । अनु॑ । व्र॒ता ।

सः । धाम॑ । पू॒र्व्यम् । म॒मे॒ । यः । स्क॒म्भेन॑ । वि । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒जः । न । द्याम् । अधा॑रयत् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥१०

यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्निजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता ।

सः । धाम । पूर्व्यम् । ममे । यः । स्कम्भेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्याम् । अधारयत् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥१०

“यः वरुणः “निर्णिजः आत्मीयान् रश्मीन् दिवा “श्वेतान् “अधि “चक्रे अधिकरोति तथा रात्रौ “कृष्णान् चक्रे “सः वरुणः “अनु “व्रता कर्माणि लक्षीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्व्यं “धाम अन्तरिक्षं दिवं वा “ममे निर्ममे । अपि च “यः स्कम्भेन अन्तरिक्षेण “अजो “न यथा आदित्यः “द्यां धारयति तथा “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “वि “अधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ २७ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४१ सूक्तं ८.४२ सूक्तं ८.४३ →
नाभाकः काण्वः, अर्चनाना आत्रेयो वा ।

दे. १-३ वरुणः, ४-६ अश्विनौ । १-३ त्रिष्टुप्, ४-६ अनुष्टुप् ।

अस्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥१॥

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥२॥

इमां धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सं शिशाधि ।

ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावं रुहेम ॥३॥

आ वां ग्रावाणो अश्विना धीभिर्विप्रा अचुच्यवुः ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके समे ॥४॥

यथा वामत्रिरश्विना गीर्भिर्विप्रो अजोहवीत् ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके समे ॥५॥

एवा वामह्व ऊतये यथाहुवन्त मेधिराः ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके समे ॥६॥

सायणभाष्यम्

'अस्तभ्नात् ' इति षड्चं द्वादशं सूक्तम् । अर्चनाना ऋषिः काण्वो नाभाको वा ऋषिः । उत्तरे त्वर्चनानाः । आद्यस्तृचस्त्रैष्टुभो वरुणदेवत्यो द्वितीयस्तृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्रान्तम्--’अस्तभ्नात् षळर्चनाना वा त्रैष्टुभमन्त्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यत्' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । वारुणे पशौ हविषो याज्या अस्तभ्नात्' इति । सूत्रितं च- अस्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा इत्यैकादशिनाः' (आश्व. श्रौ. ३. ७) इति । अग्नीषोमप्रणयनेऽप्येषोत्तरा परिधानीया । तथा सूत्रितम्---’अस्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा' (आश्व. श्रौ. ४. १०) इति । एवा वन्दस्व' इत्येषा वारुणे पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च - ’एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति द्वे' (आश्व. श्रौ, ३. ७)। सोमप्रवहणे ‘इमां धियम्' इत्येषा परिधानीया । सूत्रितं च-' इमां धियं शिक्षमाणस्य देवेति निहिते परिदध्यात्' (आश्व. श्रौ. ४. ४) इति ॥

अस्त॑भ्ना॒द्द्यामसु॑रो वि॒श्ववे॑दा॒ अमि॑मीत वरि॒माणं॑ पृथि॒व्याः ।

आसी॑द॒द्विश्वा॒ भुव॑नानि स॒म्राड्विश्वेत्तानि॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑ ॥१

अस्त॑भ्नात् । द्याम् । असु॑रः । वि॒श्वऽवे॑दाः । अमि॑मीत । व॒रि॒माण॑म् । पृ॒थि॒व्याः ।

आ । अ॒सी॒द॒त् । विश्वा॑ । भुव॑नानि । स॒म्ऽराट् । विश्वा॑ । इत् । तानि॑ । वरु॑णस्य । व्र॒तानि॑ ॥१

अस्तभ्नात् । द्याम् । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणम् । पृथिव्याः ।

आ । असीदत् । विश्वा । भुवनानि । सम्ऽराट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य । व्रतानि ॥१

“विश्ववेदाः विश्वधनः "असुरः बलवान् वरुणः "द्याम् "अस्तभ्नात् । तथा “पृथिव्याः च “वरिमाणं परिमाणम् "अमिमीत चक्रे । एवं निर्मितानि “विश्वा सर्वाणि "भुवनानि "सम्राट् भूत्वा “आसीदत् च अध्यतिष्ठच्च । "वरुणस्य “तानि एतानि “व्रतानि कर्माणि “विश्वेत् विश्वान्येव । अतो वर्णयितुमशक्यानीत्यर्थः ॥

ए॒वा वं॑दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हंतं॑ नम॒स्या धीर॑म॒मृत॑स्य गो॒पां ।

स न॒: शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं॒ वि यं॑सत्पा॒तं नो॑ द्यावापृथिवी उ॒पस्थे॑ ॥२

ए॒व । व॒न्द॒स्व॒ । वरु॑णम् । बृ॒हन्त॑म् । न॒म॒स्य । धीर॑म् । अ॒मृत॑स्य । गो॒पाम् ।

सः । न॒: । शर्म॑ । त्रि॒ऽवरू॑थम् । वि । यं॒स॒त् । पा॒तम् । न॒: । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । उ॒पऽस्थे॑ ॥२

एव । वन्दस्व । वरुणम् । बृहन्तम् । नमस्य । धीरम् । अमृतस्य । गोपाम् ।

सः । नः । शर्म । त्रिऽवरूथम् । वि । यंसत् । पातम् । नः । द्यावापृथिवी इति । उपऽस्थे ॥२

हे स्तोतः “बृहन्तं महान्तं "वरुणम् "एव एवं "वन्दस्व स्तुहि । "अमृतस्य “गोपां गोपायितारं “धीरं प्राज्ञं वरुणं "नमस्य नमस्कुरु च । "सः वरुणः "नः अस्मभ्यं त्रिवरूथं त्रिस्थानं “शर्म गृहं “वि “यंसत् प्रयच्छतु । "उपस्थे उपस्थाने वर्तमानान् "नः अस्मान् "द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ "पातं रक्षतम् ॥

इ॒मां धियं॒ शिक्ष॑माणस्य देव॒ क्रतुं॒ दक्षं॑ वरुण॒ सं शिं॑शाधि ।

ययाति॒ विश्वा॑ दुरि॒ता तरे॑म सु॒तर्मा॑ण॒मधि॒ नावं॑ रुहेम ॥३

इ॒माम् । धियं॑म् । शिक्ष॑माणस्य । दे॒व॒ । क्रतुं॑म् । दक्षं॑म् । व॒रु॒ण॒ । सम् । शि॒शा॒धि॒ ।

यया॑ । अतिं॑ । विश्वा॑ । दुः॒ऽइ॒ता । तरे॑म । सु॒ऽतर्मा॑णम् । अधिं॑ । नावं॑म् । रु॒हे॒म॒ ॥३

इमाम् । धियम् । शिक्षमाणस्य । देव । क्रतुम् । दक्षम् । वरुण । सम् । शिशाधि ।

यया । अति । विश्वा । दुःऽइता । तरेम । सुऽतर्माणम् । अधि । नावम् । रुहेम ॥३

हे "देव द्योतमान "वरुण “इमां “धियम् इदं कर्म "शिक्षमाणस्य अनुतिष्ठतो मम "क्रतुं प्रज्ञानं "दक्षं बलं च "सं “शिशाधि तीक्ष्णीकुरु । "यया नावा यज्ञरूपया "विश्वा सर्वाणि "दुरिता दुरितानि “अति “तरेम तां “सुतर्माणं सुष्ठु तारयित्रीं यज्ञरूपां “नावम् "अधि “रुहेम वयमारुहेम । दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नौरित्यत्र व्यपदिश्यते ॥

आ वां॒ ग्रावा॑णो अश्विना धी॒भिर्विप्रा॑ अचुच्यवुः ।

नास॑त्या॒ सोम॑पीतये॒ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥४

आ । वा॒म् । ग्रावा॑णः । अ॒श्वि॒ना॒ । धी॒भिः । विप्राः॑ । अ॒चु॒च्य॒वु॒ः ।

नास॑त्या । सोम॑ऽपीतये । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥४

आ । वाम् । ग्रावाणः । अश्विना । धीभिः । विप्राः । अचुच्यवुः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥४

हे "नासत्या सत्यौ सत्यप्रणेतारौ वा । तथा च यास्कः– सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः सत्यस्य प्रणेतारौ ' (निरु. ६. १३) इति । "अश्विना अश्विनौ “वां युवां "सोमपीतये सोमस्य पानाय “विप्राः प्राज्ञा ऋत्विजः “ग्रावाणः सोमाभिषव्पाषाणाश्च “धीभिः कर्मभिः स्वस्वव्यापारैः “अचुच्यतुः अभिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

यथा॑ वा॒मत्रि॑रश्विना गी॒र्भिर्विप्रो॒ अजो॑हवीत् ।

नास॑त्या॒ सोम॑पीतये॒ नभ॑ंतामन्य॒के स॑मे ॥५

यथा॑ । वा॒म् । अत्रि॑ः । अ॒श्वि॒ना॒ । गी॒ःऽभिः॑ । विप्र॑ः । अजो॑हवीत् ।

नास॑त्या । सोम॑ऽपीतये । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥५

यथा । वाम् । अत्रिः । अश्विना । गीःऽभिः । विप्रः । अजोहवीत् ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥५

हे नासत्यावश्विनौ "वां युवां विप्रः प्राज्ञः "अत्रिः यथा "गीर्भिः स्तुतिभिः सोमपीतये "अजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ।।

ए॒वा वा॑मह्व ऊ॒तये॒ यथाहु॑वंत॒ मेधि॑राः ।

नास॑त्या॒ सोम॑पीतये॒ नभ॑ंतामन्य॒के स॑मे ॥६

ए॒व । वा॒म् । अ॒ह्वे॒ । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अहु॑वन्त । मेधि॑राः ।

नास॑त्या । सोम॑ऽपीतये । नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒के । स॒मे॒ ॥६

एव । वाम् । अह्वे । ऊतये । यथा । अहुवन्त । मेधिराः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥६

इयं व्याख्यातचरा ॥ ॥ २८ ॥ ॥५॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४२ सूक्तं ८.४३ सूक्तं ८.४४ →
विरूप आङ्गिरसः।

दे. अग्निः। गायत्री।

इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः ।

गिर स्तोमास ईरते ॥१॥

अस्मै ते प्रतिहर्यते जातवेदो विचर्षणे ।

अग्ने जनामि सुष्टुतिम् ॥२॥

आरोका इव घेदह तिग्मा अग्ने तव त्विषः ।

दद्भिर्वनानि बप्सति ॥३॥

हरयो धूमकेतवो वातजूता उप द्यवि ।

यतन्ते वृथगग्नयः ॥४॥

एते त्ये वृथगग्नय इद्धासः समदृक्षत ।

उषसामिव केतवः ॥५॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणे जातवेदसः ।

अग्निर्यद्रोधति क्षमि ॥६॥

धासिं कृण्वान ओषधीर्बप्सदग्निर्न वायति ।

पुनर्यन्तरुणीरपि ॥७॥

जिह्वाभिरह नन्नमदर्चिषा जञ्जणाभवन् ।

अग्निर्वनेषु रोचते ॥८॥

अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रुध्यसे ।

गर्भे सञ्जायसे पुनः ॥९॥

उदग्ने तव तद्घृतादर्ची रोचत आहुतम् ।

निंसानं जुह्वो मुखे ॥१०॥

उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे ।

स्तोमैर्विधेमाग्नये ॥११॥

उत त्वा नमसा वयं होतर्वरेण्यक्रतो ।

अग्ने समिद्भिरीमहे ॥१२॥

उत त्वा भृगुवच्छुचे मनुष्वदग्न आहुत ।

अङ्गिरस्वद्धवामहे ॥१३॥

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्सता ।

सखा सख्या समिध्यसे ॥१४॥

स त्वं विप्राय दाशुषे रयिं देहि सहस्रिणम् ।

अग्ने वीरवतीमिषम् ॥१५॥

अग्ने भ्रातः सहस्कृत रोहिदश्व शुचिव्रत ।

इमं स्तोमं जुषस्व मे ॥१६॥

उत त्वाग्ने मम स्तुतो वाश्राय प्रतिहर्यते ।

गोष्ठं गाव इवाशत ॥१७॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक् ।

अग्ने कामाय येमिरे ॥१८॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः ।

अद्मसद्याय हिन्विरे ॥१९॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरम् ।

वह्निं होतारमीळते ॥२०॥

पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः ।

समत्सु त्वा हवामहे ॥२१॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः ।

इमं नः शृणवद्धवम् ॥२२॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसम् ।

अग्ने घ्नन्तमप द्विषः ॥२३॥

विशां राजानमद्भुतमध्यक्षं धर्मणामिमम् ।

अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥२४॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितम् ।

सप्तिं न वाजयामसि ॥२५॥

घ्नन्मृध्राण्यप द्विषो दहन्रक्षांसि विश्वहा ।

अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥२६॥

यं त्वा जनास इन्धते मनुष्वदङ्गिरस्तम ।

अग्ने स बोधि मे वचः ॥२७॥

यदग्ने दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत ।

तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥२८॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् ।

धासिं हिन्वन्त्यत्तवे ॥२९॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽहा विश्वा नृचक्षसः ।

तरन्तः स्याम दुर्गहा ॥३०॥

अग्निं मन्द्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषम् ।

हृद्भिर्मन्द्रेभिरीमहे ॥३१॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः ।

शर्धन्तमांसि जिघ्नसे ॥३२॥

तत्ते सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति ।

त्वदग्ने वार्यं वसु ॥३३॥

सायणभाष्यम्

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र 'इमे विप्रस्य' इति त्रयस्त्रिंशदृचं प्रथमं सूक्तमाङ्गिरसस्य विरूपस्यार्षं गायत्रमग्निदेवताकम् । तथा चानुक्रान्तम्-'इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आङ्गिरस आग्नेयं तु ' इति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूत्रितं च - 'इमे विप्रस्येति सूक्ते' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति । कारीर्यवभृथेष्ट्योः प्रथमाज्यभागस्य 'अप्स्वग्ने' इत्यनुवाक्या। तथा च सूत्रितम्- अप्सुमन्तावाज्यभागावप्स्वग्ने सधिष्टव' (आश्व. श्रौ. २. १३) इति । आग्नीध्रस्य प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च - 'उक्षान्नाय वशान्नायेत्याग्नीध्रो यजति ' (ऐ. ब्रा. ६. १०) इति । अग्निवतीष्टौ 'त्वं ह्यग्ने ' इत्येषा याज्या । सूत्रितं च - 'त्वं ह्यग्ने अग्निनाग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः' (आश्व. श्रौ. ३. १३) इति । अग्निमन्थनेऽप्येषा । सूत्रितं च - 'त्वं ह्यग्ने अग्निना तं मर्जयन्त सुक्रतुम्' (आश्व. श्रौ. २. १६) इति । अग्नये कामायाष्टाकपालेष्टौ 'तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम' इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च--- तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाश्याम तं काममग्ने तवोतीति कामाय' (आश्व. श्रौ. २. १०) इति । अन्वाहिताग्नेः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयैकाहुतिः कर्तव्या । तथा च सूत्रितं - 'तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमेति वाज्याहुतिं हुत्वा समारोपयेत्' (आश्व. श्रौ. ३. १०) इति । वैद्युताग्निनाम्नीनां संसर्गेऽग्नयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र ' यदग्ने दिविजाः' इति याज्या । 'यदग्ने दिविजा अस्यग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्' (आश्व. श्रौ. ३. १३) इति ॥

इ॒मे विप्र॑स्य वे॒धसो॒ऽग्नेरस्तृ॑तयज्वनः ।

गिर॒: स्तोमा॑स ईरते ॥१

इ॒मे । विप्र॑स्य । वे॒धसः॑ । अ॒ग्नेः । अस्तृ॑तऽयज्वनः ।

गिरः॑ । स्तोमा॑सः । ई॒र॒ते॒ ॥१

इमे । विप्रस्य । वेधसः । अग्नेः । अस्तृतऽयज्वनः ।

गिरः । स्तोमासः । ईरते ॥१

"इमे अस्मदीयाः "स्तोमासः स्तोतारः विप्रस्य मेधाविनः "वेधसः विधातुः अस्तृतयज्वनः अहिंसितयजमानस्य अग्नेः गिरः स्तुतीः "ईरते प्रेरयन्ति ।।

अस्मैं ते प्रतिहर्यंते जातंवेदो विचंर्षणे ।

अग्ने जनांमि सुष्टुतिं ॥२

अस्मैं । ते । प्रतिऽहर्यंते । जातंऽवेदः । विऽचंर्षणे ।

अग्नें । जनांमि । सुऽस्तुतिम् ॥२

अस्मै । ते । प्रतिऽहर्यते । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

अग्ने । जनामि । सुऽस्तुतिम् ॥२

हे "जातवेदः जातधन "विचर्षणे विद्रष्टः "अग्ने "अस्मै "प्रतिहर्यते प्रयच्छते "ते तुभ्यं "सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं "जनामि आङ्गिरसोऽहं जनयामि ॥

आरोका इंव घेदहं तिग्मा अंग्ने तव त्विषः ।

दुद्भिर्वनांनि बप्सति ॥३

आरोकाःऽइंव । घ । इत् । अहं । तिग्माः । अग्ने । तवं । त्विषः ।

दत्ऽभिः । वनांनि । बप्सति ॥३

आरोकाःऽइव । घ । इत् । अह । तिग्माः । अग्ने । तव । त्विषः ।

दत्ऽभिः । वनानि । बप्सति ॥३

हे अग्ने “तव "तिग्माः तीक्ष्णाः “त्विषः दीप्तयः “आरोकाइव आरोचमानाः पशव इव “दद्भिः दन्तैः "वनानि अरण्यानि “बप्सति भक्षयन्ति । “घेदह इति त्रयं पूरकम् ।।

हरंयो धूमकेंतवो वातंजूता उप द्यविं ।

यतंते वृथंगग्नयः ॥४

हरंयः । धूमऽकेंतवः । वातंऽजूताः । उपं । द्यविं ।

यतंन्ते । वृथंक् । अग्नयः ॥४

हरयः । धूमऽकेतवः । वातऽजूताः । उप । द्यवि ।

यतन्ते । वृथक् । अग्नयः ॥४

"हरयः हरणशीलाः "वातजूताः वातप्रेरिताः "धूमकेतवः धूमध्वजाः "अग्नयः "उप "द्यवि अन्तरिक्षे "वृथक् पृथक् "यतन्ते गच्छन्ति । पृथगित्यनेन सममव्ययं वृथगिति । पृथगित्येव वाजसनेयिनः पठन्ति (वा. सं. ३३. २)॥

एते त्ये वृथ॑ग॒ग्नय॑ इ॒द्धास॒: सम॑दृक्षत ।

उ॒षसा॑मिव के॒तव॑: ॥५

ए॒ते । त्ये । वृथ॑क् । अ॒ग्नय॑: । इ॒द्धास॑: । सम् । अ॒दृ॒क्ष॒त॒ ।

उ॒षसा॑म्ऽइव । के॒तव॑: ॥५

एते । त्ये । वृथक् । अग्नयः । इद्धासः । सम् । अदृक्षत ।

उषसाम्ऽइव । केतवः ॥५

"एते "त्ये एते अग्नयः "वृथक् पृथक् "इद्धासः अग्निहोत्रिभिः समिद्धाः सन्तः "उषसामिव "केतवः उषसां प्रज्ञापका इव "समदृक्षत सम्यग्दृश्यन्ते ॥ ॥ २९ ॥

कृ॒ष्णा रजां॑सि पत्सु॒तः प्र॒याणे॑ जा॒तवे॑दसः ।

अ॒ग्निर्यद्रोध॑ति॒ क्षमि॑ ॥६

कृ॒ष्णा । रजां॑सि । प॒त्सु॒तः । प्र॒ऽयाने॑ । जा॒तऽवे॑दसः ।

अ॒ग्निः । यत् । रोध॑ति । क्षमि॑ ॥६

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रऽयाने । जातऽवेदसः ।

अग्निः । यत् । रोधति । क्षमि ॥६

"जातवेदसः अग्नेः "प्रयाणे "पत्सुतः पत्तः "रजांसि पांसवः कृष्णानि भवन्ति । कदेत्यत आह । "क्षमि क्षमायां "यत् यदा "अग्निः "रोधति शुष्कान् वनस्पतीन् निरुणद्धि ।।।

धा॒सिं कृ॑ण्वा॒न ओष॑धी॒र्बप्स॑द॒ग्निर्न वा॑यति ।

पुन॒र्यं॑तरु॑णी॒रपि॑ ॥७

धा॒सिम् । कृ॒ण्वा॒नः । ओष॑धीः । बप्स॑त् । अ॒ग्निः । न । वा॒य॒ति॒ ।

पुन॑: । यन् । तरु॑णीः । अपि॑ ॥७

धासिम् । कृण्वानः । ओषधीः । बप्सत् । अग्निः । न । वायति ।

पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥७

"अग्निः "ओषधीः "धासिम् अन्नम्। 'क्षुत् धासि' इत्यन्ननामसु पाठात् । "कृण्वानः कुर्वन् "बप्सत् भक्षयन् "न "वायति न शाम्यति । "पुनः च "तरुणीः ओषधीः "अपि "यन् गच्छन् भवति । भक्षयितुमिति शेषः ।।

जि॒ह्वाभि॑रह॒ नन्न॑मद॒र्चिषा॑ जंजणा॒भवं॑न् ।

अ॒ग्निर्वने॑षु रोचते ॥८

जि॒ह्वाभि॑: । अह॑ । नन्न॑मत् । अ॒र्चिषा॑ । ज॒ञ्ज॒णा॒ऽभवं॑न् ।

अ॒ग्निः । वने॑षु । रो॒च॒ते॒ ॥८

जिह्वाभिः । अह । नन्नमत् । अर्चिषा । जञ्जणाऽभवन् ।

अग्निः । वनेषु । रोचते ॥८

"अग्निः "जिह्वाभिरह ज्वालाभिरेव "नन्नमत् वनस्पतीनत्यन्तं नमयन् "अर्चिषा तेजसा "जञ्जणाभवन् ज्वलन् । 'जञ्जणाभवन् मल्मलाभवन्' इति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । "वनेषु अरण्येषु "रोचते प्रकाशते ।।

अ॒प्स्वं॑ग्ने॒ सधि॒ष्टव॒ सौषं॑धी॒रनुं॑ रुध्यसे ।

गर्भे॒ संजा॑यसे॒ पुन॑: ॥९

अ॒प्ऽसु । अ॒ग्ने॒ । सधि॑: । तव॑ । सः । ओषं॑धीः । अनुं॑ । रु॒ध्य॒से॒ ।

गर्भे॑ । सन् । जा॒य॒से॒ । पु॒नरिति॑ ॥९

अप्ऽसु । अग्ने । सधिः । तव । सः । ओषधीः । अनु । रुध्यसे ।

गर्भे । सन् । जायसे । पुनरिति ॥९

हे "अग्ने यस्य "तव "अप्सु सधिः प्रवेशस्थानं "सः त्वम् "ओषधीः "अनु "रुध्यसे अनुरुणत्सि । "पुनः च तासां भूमिष्ठानां "गर्भे "सन् भवन् "जायसे प्रादुर्भवसि ॥

उदं॑ग्ने॒ तव॒ तद्घृ॒ताद॒र्ची रों॑चत॒ आहुं॑तं ।

निंसा॑नं जु॒ह्वो॒३॒ मुखे॑ ॥१०

उत् । अ॒ग्ने॒ । तव॑ । तत् । घृ॒तात् । अ॒र्चिः । रो॒च॒ते॒ । आऽहु॑तम् ।

निंसा॑नम् । जु॒ह्वः॑ । मुखे॑ ॥१०

उत् । अग्ने । तव । तत् । घृतात् । अर्चिः । रोचते । आऽहुतम् ।

निंसानम् । जुह्वः । मुखे ॥१०

हे "अग्ने "तव "घृतात् "आहुतं "जुह्वः होमसाधनभूतायाः स्रुचः "मुखे “निंसानं लिहानं “तत् “अर्चिः “उत् “रोचते प्रकाशते ॥ ॥ ३० ॥

उ॒क्षान्ना॑य व॒शान्ना॑य॒ सोम॑पृष्ठाय वे॒धसे॑ ।

स्तोमै॑र्विधेमा॒ग्नये॑ ॥११

उ॒क्षऽअ॑न्नाय । व॒शाऽअ॑न्नाय । सोम॑ऽपृष्ठाय । वे॒धसे॑ ।

स्तोमैः॑ । वि॒धे॒म॒ । अ॒ग्नये॑ ॥११

उक्षऽअन्नाय । वशाऽअन्नाय । सोमऽपृष्ठाय । वेधसे ।

स्तोमैः । विधेम । अग्नये ॥११

“उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं हविर्यस्यासावुक्षान्नः । तस्मै "वशान्नाय। वशान्नं यस्यासौ वशान्नः । तस्मै "सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय "वेधसे विधात्रे कामानाम् "अग्नये "स्तोमैः “विधेम परिचरेम ॥

उ॒त त्वा॒ नम॑सा व॒यं होत॒र्वरे॑ण्यक्रतो ।

अग्ने॑ स॒मिद्भि॑रीमहे ॥१२

उ॒त । त्वा॒ । नम॑सा । व॒यम् । होतः॑ । वरे॑ण्यक्रतो॒ इति॒ वरे॑ण्यऽक्रतो ।

अग्ने॑ । स॒मित्ऽभिः॑ । ई॒म॒हे॒ ॥१२

उत । त्वा । नमसा । वयम् । होतः । वरेण्यक्रतो इति वरेण्यऽक्रतो ।

अग्ने । समित्ऽभिः । ईमहे ॥१२

“उत अपि च हे “होतः देवानां ह्वातः “वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञ “अग्ने “त्वा त्वां “वयम् आङ्गिरसाः "नमसा अन्नेन हविषा "समिद्भिः च "ईमहे याचामहे ॥

उ॒त त्वां भृगु॒वच्छुं॑चे मनु॒ष्वदं॑ग्न आहुत ।

अं॒गि॒र॒स्वद्धं॑वामहे ॥१३

उ॒त । त्वा॒ । भृ॒गु॒ऽवत् । शु॒चे॒ । म॒नु॒ष्वत् । अ॒ग्ने॒ । आ॒ऽहु॒त॒ ।

अ॒ङ्गि॒र॒स्वत् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१३

उत । त्वा । भृगुऽवत् । शुचे । मनुष्वत् । अग्ने । आऽहुत ।

अङ्गिरस्वत् । हवामहे ॥१३

हे “शुचे स्वभावतः शुद्ध "आहुत "अग्ने “त्वा त्वां "भृगुवत् यथा भृगुस्तथा "मनुष्वत् यथा च मनुस्तथा "अङ्गिरस्वत् अङ्गिरोवच्च "हवामहे ॥

त्वं ह्यं॑ग्ने अ॒ग्निना॒ विप्रो॒ विप्रें॑ण॒ सन्त्स॒ता ।

सखा॒ सख्यां॑ समि॒ध्यसें॑ ॥१४

त्वम् । हि । अ॒ग्ने॒ । अ॒ग्निनां॑ । विप्रः॑ । विप्रें॑ण । सन् । स॒ता ।

सखां॑ । सख्यां॑ । स॒म्ऽइ॒ध्यसें॑ ॥१४

त्वम् । हि । अग्ने । अग्निना । विप्रः । विप्रेण । सन् । सता ।

सखा । सख्या । सम्ऽइध्यसे ॥१४

हे "अग्ने "विप्रः मेधावी "सन् विद्यमानः "सखा च “त्वं "विप्रेण "सता "सख्या "अग्निना “समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं - 'त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सतेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्य स्वः सखा' (ऐ. ब्रा. १. १६) इति ॥

स त्वं विप्रा॑य दा॒शुषें॑ र॒यिं दें॑हि सह॒स्रिणं॑ ।

अग्नें॑ वी॒रवं॑ती॒मिषं॑ ॥१५

सः । त्वम् । विप्रा॑य । दा॒शुषें॑ । र॒यिम् । दे॒हि॒ । स॒ह॒स्रिणं॑म् ।

अग्नें । वी॒रऽवंतीम् । इषंम् ॥१५

सः । त्वम् । विप्राय । दाशुषे । रयिम् । देहि । सहस्रिणम् ।

अग्ने । वीरऽवतीम् । इषम् ॥१५

हे "अग्ने "सः प्रसिद्धः "त्वं "विप्राय मेधाविने "दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय "सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं "रयिं धनं "वीरवतीं पुत्रपौत्रादिसहितम् “इषम् अन्नं च "देहि ॥ ॥३१॥

अग्ने॒ भ्रात॒: सहं॑स्कृत॒ रोहिं॑दश्व॒ शुचिं॑व्रत ।

इ॒मं स्तोमं॑ जुषस्व मे ॥१६

अग्नें । भ्रात॒रिति॑ । सह॒ःऽकृत । रोहिं॑त्ऽअश्व । शुचिं॑ऽव्रत ।

इ॒मम् । स्तोमं॑म् । जु॒ष॒स्व॒ । मे॒ ॥१६

अग्ने । भ्रातरिति । सहःऽकृत । रोहित्ऽअश्व । शुचिऽव्रत ।

इमम् । स्तोमम् । जुषस्व । मे ॥१६

हे "अग्ने "भ्रातः भ्रातृवद्यजमानानां मित्रभूत "सहस्कृत सहसा बलेन कृत "रोहिदश्व लोहितवर्णाश्व “शुचिव्रत शुद्धकर्मन्नग्ने "मे आङ्गिरसस्य मम “इमं "स्तोमं "जुषस्व सेवस्व ॥

उ॒त त्वा॑ग्ने॒ मम॒ स्तुतो॑ वा॒श्राय॑ प्रति॒हर्य॑ते ।

गो॒ष्ठं गाव॑ इवाशत ॥१७

उ॒त । त्वा॒ । अ॒ग्ने॒ । मम॑ । स्तुत॑ः । वा॒श्राय॑ । प्र॒ति॒ऽहर्य॑ते ।

गो॒ऽस्थम् । गाव॑ःऽइव । आ॒श॒त॒ ॥१७

उत । त्वा । अग्ने । मम । स्तुतः । वाश्राय । प्रतिऽहर्यते ।

गोऽस्थम् । गावःऽइव । आशत ॥१७

“उत अपि च हे "अग्ने “त्वा त्वां "मम आङ्गिरसस्य “स्तुतः स्तुतयः “वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय “प्रतिहर्यते पयः कामयमानाय दोग्धुं “गोष्ठं “गावइव यथा गावः प्रविशन्ति तथा “आशत प्राप्नुवन्ति ।।

तुभ्यं॒ ता अँगिरस्तम॒ विश्वा॑ः सुक्षि॒तय॒: पृथं॑क् ।

अग्ने॒ कामा॑य येमिरे ॥१८

तुभ्य॑म् । ताः । अ॒ङ्गि॒रः॒ऽत॒म॒ । विश्वाः॑ । सु॒ऽक्षि॒तयः॑ । पृथ॑क् ।

अग्ने॑ । कामा॑य । ये॒मि॒रे॒ ॥१८

तुभ्यम् । ताः । अङ्गिरःऽतम । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् ।

अग्ने । कामाय । येमिरे ॥१८

हे "अङ्गिरस्तम अङ्गिरसां श्रेष्ठ “अग्ने "तुभ्यं "विश्वाः सर्वाः “ताः प्रसिद्धाः “सुक्षितयः प्रजाः “कामाय आत्मनः कामसिद्ध्यर्थं "पृथक् "येमिरे नियच्छन्ति ।

अ॒ग्निं धी॒भिर्म॑नी॒षिणो॒ मेधि॑रासो विप॒श्चितः॑ ।

अ॒द्म॒सद्या॑य हिन्विरे ॥१९

अ॒ग्निम् । धी॒भिः । म॒नी॒षिणः॑ । मेधि॑रासः । वि॒पः॒ऽचितः॑ ।

अ॒द्म॒ऽसद्या॑य । हि॒न्वि॒रे॒ ॥१९

अग्निम् । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपःऽचितः ।

अद्मऽसद्याय । हिन्विरे ॥१९

"मनीषिणः मनस ईश्वराः "मेधिरासः मेधाविनः “विपश्चितः प्राज्ञा यजमानाः “धीभिः कर्मभिः "अद्मसद्याय अन्नस्य भजनाय "अग्निं हिन्विरे प्रीणयन्ति ।।

तं त्वामज्मे॑षु वा॒जिनं॑ तन्वा॒ना अ॑ग्ने अध्व॒रं ।

वह्निं॒ होता॑रमीळते ॥२०

तम् । त्वाम् । अज्मे॑षु । वा॒जिन॑म् । त॒न्वा॒नाः । अ॒ग्ने॒ । अ॒ध्व॒रम् ।

वह्नि॑म् । होता॑रम् । ई॒ळ॒ते॒ ॥२०

तम् । त्वाम् । अज्मेषु । वाजिनम् । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरम् ।

वह्निम् । होतारम् । ईळते ॥२०

हे "अग्ने "वाजिनं बलिनं "वह्निं हविषां वोढारं "होतारं देवानामाह्वातारं "तं प्रसिद्धं "त्वाम्। “अज्मेषु गृहेषु "अध्वरं यज्ञं "तन्वानाः विस्तारयन्तो यजमानाः “ईळते स्तुवन्ति ॥ ॥ ३२ ॥

पु॒रु॒त्रा हि स॒दृङ्ङसि॒ विशो॒ विश्वा॒ अनु॑ प्र॒भुः ।

स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे ॥२१

पु॒रु॒ऽत्रा । हि । स॒ऽदृङ् । असि॑ । विशः॑ । विश्वाः॑ । अनु॑ । प्र॒ऽभुः ।

स॒मत्ऽसु॑ । त्वा॒ । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥२१

पुरुऽत्रा । हि । सऽदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रऽभुः ।

समत्ऽसु । त्वा । हवामहे ॥२१

हे अग्ने त्वं "हि यतः "प्रभु प्रभुः । सुलोपश्छान्दसः । "पुरुत्रा बहुषु प्रदेशेषु "विश्वाः सर्वाः “विशः प्रजाः "अनु "सदृङ् समानदर्शी “असि अतः "त्वा त्वां "समत्सु संग्रामेषु “हवामहे ह्वयामः॥

तमी॑ळिष्व॒ य आहु॑तो॒ऽग्निर्वि॒भ्राज॑ते घृ॒तैः ।

इ॒मं नः॑ शृणव॒द्धवं॑ ॥२२

तम् । ई॒ळि॒ष्व॒ । यः । आऽहु॑तः । अ॒ग्निः । वि॒ऽभ्राज॑ते । घृ॒तैः ।

इ॒मम् । न॒ः । शृ॒ण॒व॒त् । हव॑म् ॥२२

तम् । ईळिष्व । यः । आऽहुतः । अग्निः । विऽभ्राजते । घृतैः ।

इमम् । नः । शृणवत् । हवम् ॥२२

"यः "अग्निः “घृतैः सह 'आहुतः "विभ्राजते यश्च "नः अस्माकम् "इमं "हवम् आह्वानं “शृणवत् शृणोति “तम् अग्निम् “ईळिष्व स्तुहि ॥

तं त्वा॑ व॒यं ह॑वामहे शृ॒ण्वंतं॑ जा॒तवे॑दसं ।

अग्ने॒ घ्नंत॒मप॒ द्विषः॑ ॥२३

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । ह॒वा॒म॒हे॒ । शृ॒ण्वन्त॑म् । जा॒तऽवे॑दसम् ।

अग्ने॑ । घ्नन्त॑म् । अप॑ । द्विषः॑ ॥२३

तम् । त्वा । वयम् । हवामहे । शृण्वन्तम् । जातऽवेदसम् ।

अग्ने । घ्नन्तम् । अप । द्विषः ॥२३

हे "अग्ने "जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा "द्विषः शत्रून् "अप “घ्नतं हिंसन्तं "शृण्वन्तम् अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन्तं च त्वां "वयम् आङ्गिरसाः "हवामहे ।।

वि॒शां राजा॑न॒मद्भु॑त॒मध्य॑क्षं॒ धर्म॑णामि॒मं ।

अ॒ग्निमी॑ळे॒ स उ॑ श्रवत् ॥२४

वि॒शाम् । राजा॑नम् । अद्भु॑तम् । अधि॑ऽअक्षम् । धर्म॑णाम् । इ॒मम् ।

अ॒ग्निम् । ई॒ळे॒ । सः । उ॒ँ इति॑ । श्र॒व॒त् ॥२४

विशाम् । राजानम् । अद्भुतम् । अधिऽअक्षम् । धर्मणाम् । इमम् ।

अग्निम् । ईळे । सः । ऊं इति । श्रवत् ॥२४

“विशां प्रजानां "राजानम् ईश्वरम् "अद्भुतं महान्तं “धर्मणां कर्मणाम् "अध्यक्षम् अनुसंधातारं यं "इममग्निमीळे स्तौमि "स "उ स एवाग्निः “श्रवत् अस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु ॥

अ॒ग्निं वि॒श्वायु॑वेपसं॒ मर्यं॒ न वा॒जिनं॑ हि॒तं ।

सप्तिं॒ न वा॑जयामसि ॥२५

अ॒ग्निम् । वि॒श्वायु॑ऽवेपसम् । मर्य॑म् । न । वा॒जिन॑म् । हि॒तम् ।

सप्ति॑म् । न । वा॒ज॒या॒म॒सि॒ ॥२५

अग्निम् । विश्वायुऽवेपसम् । मर्यम् । न । वाजिनम् । हितम् ।

सप्तिम् । न । वाजयामसि ॥२५

“विश्वायुवेपसं सर्वगतबलम् "अग्निं “वाजिनं बलिनं “मर्यं "न मनुष्यमिव “हितं "सप्तिं “न अश्वमिव “वाजयामसि स्तुतिभिर्हविर्भिश्च बलिनं कुर्मः ॥ ॥ ३३ ॥

घ्नन्मृ॒ध्राण्यप॒ द्विषो॒ दह॒न्रक्षां॑सि वि॒श्वहा॑ ।

अग्ने॑ ति॒ग्मेन॑ दीदिहि ॥२६

घ्नन् । मृ॒ध्राणि॑ । अप॑ । द्विषः॑ । दह॑न् । रक्षां॑सि । वि॒श्वहा॑ ।

अग्ने॑ । ति॒ग्मेन॑ । दी॒दि॒हि॒ ॥२६

घ्नन् । मृध्राणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा ।

अग्ने । तिग्मेन । दीदिहि ॥२६

हे "अग्ने त्वं "मृध्राणि हिंसकान् "द्विषः द्वेष्टॄन् "अप "घ्नन् हिंसन् "विश्वहा सर्वदा "रक्षांसि च "दहन् "तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा "दीदिहि दीप्यस्व ॥

यं त्वा॒ जना॑स इंध॒ते म॑नु॒ष्वदं॑गिरस्तम ।

अग्ने॒ स बोँधि मे॒ वचः॑ ॥२७

यम् । त्वा॒ । जना॑सः । इ॒न्ध॒ते । म॒नु॒ष्वत् । अ॒ङ्गि॒रः॒ऽत॒म॒ ।

अग्ने॑ । सः । बो॒धि॒ । मे॒ । वचः॑ ॥२७

यम् । त्वा । जनासः । इन्धते । मनुष्वत् । अङ्गिरःऽतम ।

अग्ने । सः । बोधि । मे । वचः ॥२७

हे "अङ्गिरस्तमाग्ने "यं "त्वा त्वां "जनासः जनाः "मनुष्वत् यथा मनुस्तथा "इन्धते दीपयन्ति "सः त्वं "मे मदीयं "वचः स्तुतिं "बोधि बुध्यस्व ।।

यद॑ग्ने दिवि॒जा अस्य॑प्सु॒जा वा॑ सहस्कृत ।

तं त्वा॑ गी॒र्भिर्ह॑वामहे ॥२८

यत् । अ॒ग्ने॒ । दि॒वि॒ऽजाः । असि॑ । अ॒प्सु॒ऽजाः । वा॒ । स॒हः॒ऽकृ॒त॒ ।

तम् । त्वा॒ । गीः॒ऽभिः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥२८

यत् । अग्ने । दिविऽजाः । असि । अप्सुऽजाः । वा । सहःऽकृत ।

तम् । त्वा । गीःऽभिः । हवामहे ॥२८

हे "अग्ने "यत् यस्त्वं "दिविजाः दिवि भवः "असि भवसि "अप्सुजा "वा अन्तरिक्षजातश्च भवसि "सहस्कृतः सहसा बलेन कृतश्चासि "तं "त्वा त्वामग्निं "गीर्भिः स्तुतिभिः "हवामहे ह्वयामः ॥

तुभ्यं॒ घेत्ते जना॑ इ॒मे विश्वाः॑ सुक्षि॒तय॑ः पृथ॑क् ।

धा॒सिं हिं॑न्व॒न्त्यत्त॑वे ॥२९

तुभ्य॑म् । घ॒ । इत् । ते । जनाः॑ । इ॒मे । विश्वाः॑ । सु॒ऽक्षि॒तयः॑ । पृथ॑क् ।

धा॒सिम् । हि॒न्व॒न्ति॒ । अत्त॑वे ॥२९

तुभ्यम् । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् ।

धासिम् । हिन्वन्ति । अत्तवे ॥२९

हे अग्ने "तुभ्यं “घ त्वदर्थमेव “ते "इमे मया दृश्यमानाः "जनाः "विश्वाः सर्वाः "सुक्षितयः प्रजाश्च “धासिम् अन्नं हविः "अत्तवे अदनाय "पृथक् "हिन्वन्ति प्रेरयन्ति ॥

ते घेद॑ग्ने स्वा॒ध्यो३ऽहा॒ विश्वा॑ नृ॒चक्ष॑सः ।

तर॑न्तः स्याम दु॒र्गहा॑ ॥३०

ते । घ॒ । इत् । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽआ॒ध्यः॑ । अहा॑ । विश्वा॑ । नृ॒ऽचक्ष॑सः ।

तर॑न्तः । स्या॒म॒ । दुः॒ऽगहा॑ ॥३०

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः ।

तरन्तः । स्याम । दुःऽगहा ॥३०

हे "अग्ने "ते "घेत् त्वदर्थमेव खलु वयं "स्वाध्यः सुकर्माणः सन्तः “विश्वा विश्वानि “अहा अहानि "नृचक्षसः द्रष्टारश्च "दुर्गहा दुःखेन गाहयितव्यानि “तरन्तः "स्याम भवेम ॥ ॥ ३४ ॥

अ॒ग्निं म॒न्द्रं पु॑रुप्रि॒यं शी॒रं पा॑व॒कशो॑चिषं ।

हृ॒द्भिर्म॒न्द्रेभि॑रीमहे ॥३१

अ॒ग्निम् । म॒न्द्रम् । पु॒रु॒ऽप्रि॒यम् । शी॒रम् । पा॒व॒कऽशो॑चिषम् ।

हृ॒त्ऽभिः । म॒न्द्रेभिः॑ । ई॒म॒हे॒ ॥३१

अग्निम् । मन्द्रम् । पुरुऽप्रियम् । शीरम् । पावकऽशोचिषम् ।

हृत्ऽभिः । मन्द्रेभिः । ईमहे ॥३१

"मन्द्रं मादनं "पुरुप्रियं बहुप्रियं "शीरं यज्ञेषु शयनशीलं "पावकशोचिषं पावकदीप्तिम् "अग्निं "हृद्भिः मनोहरैर्मन्द्रैः मादनैः स्तोत्रैः "ईमहे याचामहे ।।

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्त्सूर्यो न रश्मिभिः ।

शर्धंतमांसि जिघ्नसे ॥३२

सः । त्वम् । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः ।

शर्धन् । तमांसि । जिघ्नसे ॥३२

सः । त्वम् । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः ।

शर्धन् । तमांसि । जिघ्नसे ॥३२

हे "अग्ने "विभावसुः दीप्तिधनः "सः प्रसिद्धः "त्वं "सृजन् उद्यन् "सूर्यो "न यथा सूर्यस्तथा "रश्मिभिः "शर्धन् बलं कुर्वन् "तमांसि "जिघ्नसे नाशयसि ।।

तत्ते सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति ।

त्वदग्ने वार्यं वसु ॥३३

तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रम् । यत् । न । उपऽदस्यति ।

त्वत् । अग्ने । वार्यम् । वसु ॥३३

तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रम् । यत् । न । उपऽदस्यति ।

त्वत् । अग्ने । वार्यम् । वसु ॥३३

हे "सहस्वः बलवन् "अग्ने "ते तव "यत् वसु "नोपदस्यति नोपक्षीयते "तत् "दात्रं दातव्यं "वार्यं वरणीयं च "वसु धनं "त्वत् त्वत्तः "ईमहे याचामहे ॥ ॥ ३५ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४३ सूक्तं ८.४४ सूक्तं ८.४५ →
विरूप आङ्गिरसः

दे. अग्निः। गायत्री

समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् ।

आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥१॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना ।

प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे ।

देवाँ आ सादयादिह ॥३॥

उत्ते बृहन्तो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः ।

अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उप त्वा जुह्वो मम घृताचीर्यन्तु हर्यत ।

अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

मन्द्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुम् ।

अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥६॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुम् ।

अध्वराणामभिश्रियम् ॥७॥

जुषाणो अङ्गिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् ।

अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

समिधान उ सन्त्य शुक्रशोच इहा वह ।

चिकित्वान्दैव्यं जनम् ॥९॥

विप्रं होतारमद्रुहं धूमकेतुं विभावसुम् ।

यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

अग्ने नि पाहि नस्त्वं प्रति ष्म देव रीषतः ।

भिन्धि द्वेषः सहस्कृत ॥११॥

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तन्वं स्वाम् ।

कविर्विप्रेण वावृधे ॥१२॥

ऊर्जो नपातमा हुवेऽग्निं पावकशोचिषम् ।

अस्मिन्यज्ञे स्वध्वरे ॥१३॥

स नो मित्रमहस्त्वमग्ने शुक्रेण शोचिषा ।

देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥१४॥

यो अग्निं तन्वो दमे देवं मर्तः सपर्यति ।

तस्मा इद्दीदयद्वसु ॥१५॥

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।

अपां रेतांसि जिन्वति ॥१६॥

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते ।

तव ज्योतींष्यर्चयः ॥१७॥

ईशिषे वार्यस्य हि दात्रस्याग्ने स्वर्पतिः ।

स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥१८॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः ।

त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥१९॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा ।

अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः ।

शुची रोचत आहुतः ॥२१॥

उत त्वा धीतयो मम गिरो वर्धन्तु विश्वहा ।

अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहम् ।

स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥२३॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावसुः ।

स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायेव सिन्धवः ।

गिरो वाश्रास ईरते ॥२५॥

युवानं विश्पतिं कविं विश्वादं पुरुवेपसम् ।

अग्निं शुम्भामि मन्मभिः ॥२६॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिग्मजम्भाय वीळवे ।

स्तोमैरिषेमाग्नये ॥२७॥

अयमग्ने त्वे अपि जरिता भूतु सन्त्य ।

तस्मै पावक मृळय ॥२८॥

धीरो ह्यस्यद्मसद्विप्रो न जागृविः सदा ।

अग्ने दीदयसि द्यवि ॥२९॥

पुराग्ने दुरितेभ्यः पुरा मृध्रेभ्यः कवे ।

प्र ण आयुर्वसो तिर ॥३०॥

सायणभाष्यम्

‘समिधाग्निम् ' इति त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तमाङ्गिरसस्य विरूपस्यार्षं प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमाग्नेयम् । तथा चानुक्रम्यते - ’समिधाग्निं त्रिंशत्' इति । प्रातरनुवाके गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं विनियुक्तम् । महाव्रते ‘ समिधाग्निम्' इत्याद्याश्चतस्रः सामिधेन्यः । तथा च पञ्चमारण्यके सूत्रितं - समिधाग्निमिति चतस्रो वैश्वकर्मण ऋषभः' (ऐ. आ. ५. १. १) इति । आतिथ्यायां ‘ समिधाग्निम्' इत्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूत्रितं च - समिधाग्निं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते ' (आश्व. श्रौ. ४. ५) इति । अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूत्रितं च -- वृधन्वन्तावमावास्यायामग्निः प्रत्नेन मन्मना' (आश्व. श्रौ. १. ५) इति । दर्शपूर्णमासयोराग्नेयस्यानुवाक्या ‘अग्निमूर्धा' इत्येषा । सूत्रितं च – 'अग्निर्मूर्धा भुवो यज्ञस्य' (आश्व. श्रौ. १. ६) इति । मूर्धन्वद्गुणस्याग्नेरप्येषैवानुवाक्या । सूत्रितं च-- नित्ये मूर्धन्व' इति । पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावग्नेः शुचेरनुवाक्या 'अग्निः शुचिव्रततमः' इत्येषा । सूत्रितं च--' अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तव' (आश्व. श्रौ. २. १) इति ॥

स॒मिधा॒ग्निं दु॑वस्यत घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिं ।

आस्मि॑न्ह॒व्या जु॑होतन ॥१

स॒म्ऽइधा॑ । अ॒ग्निम् । दु॒व॒स्य॒त॒ । घृ॒तैः । बो॒ध॒य॒त॒ । अति॑थिम् ।

आ । अ॒स्मि॒न् । ह॒व्या । जु॒हो॒त॒न॒ ॥१

सम्ऽइधा । अग्निम् । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिम् ।

आ । अस्मिन् । हव्या । जुहोतन ॥१

हे ऋत्विजः "अतिथिम् अतिथिवत् प्रियम् "अग्निं "समिधा दुवस्यत परिचरत । “घृतैः दीप्तिसाधनैराज्यैः “बोधयत च । "अस्मिन् समिद्धेऽग्नौ "हव्या हवींषि "आ जुहोतन आजुहुत च ।

अग्ने॒ स्तोमं॑ जुषस्व मे॒ वर्ध॑स्वा॒नेन॒ मन्मं॑ना ।

प्रति॑ सू॒क्तानि॑ हर्य नः ॥२

अग्ने॑ । स्तोम॑म् । जु॒ष॒स्व॒ । मे॒ । वर्ध॑स्व । अ॒नेन॑ । मन्मं॑ना ।

प्रति॑ । सु॒ऽउ॒क्तानि॑ । ह॒र्य॒ । न॒ः ॥२

अग्ने । स्तोमम् । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना ।

प्रति । सुऽउक्तानि । हर्य । नः ॥२

हे "अग्ने मे आङ्गिरसस्य मम "स्तोमं स्तोत्रं "जुषस्व सेवस्व । "अनेन "मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण "वर्धस्व च । “नः अस्माकं "सूक्तानि “प्रति "हर्य कामय च ॥

अ॒ग्निं दू॒तं पु॒रो द॑धे हव्य॒वाह॒मुप॑ ब्रुवे ।

दे॒वाँ आ सा॑दयादि॒ह ॥३

अ॒ग्निम् । दू॒तम् । पु॒रः । द॒धे॒ । ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

दे॒वान् । आ । सा॒द॒या॒त् । इ॒ह ॥३

अग्निम् । दूतम् । पुरः । दधे । हव्यऽवाहम् । उप । ब्रुवे ।

देवान् । आ । सादयात् । इह ॥३

"दूतं देवानां "हव्यवाहं हविषां वोढारं च "अग्निं "पुरो "दधे पुरस्करोमि। “उप “ब्रुवे उपस्तौमि च । सोऽग्निः "इह यज्ञे "देवान् "आ “सादयत् आसादयतु ।।

उत्ते॑ बृ॒हंतो॑ अ॒र्चयः॑ समिधा॒नस्य॑ दीदिवः ।

अग्ने॑ शु॒क्रास॑ ईरते ॥४

उत् । ते॒ । बृ॒हन्तः॑ । अ॒र्चयः॑ । स॒म्ऽइ॒धा॒नस्य॑ । दी॒दि॒ऽवः॒ ।

अग्ने॑ । शु॒क्रासः॑ । ई॒र॒ते॒ ॥४

उत् । ते । बृहन्तः । अर्चयः । सम्ऽइधानस्य । दीदिऽवः ।

अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४

हे "दीदिवः दीप्त “अग्ने "समिधानस्य समिध्यमानस्य “ते तव "बृहन्तः महान्तः “शुक्रासः ज्वलन्तः "अर्चयः दीप्तयः "उत् "ईरते ॥

उप॑ त्वा जु॒ह्वो॒३॒॑ मम॑ घृ॒ताची॑र्यंतु हर्यत ।

अग्ने॑ ह॒व्या जु॑षस्व नः ॥५

उप॑ । त्वा॒ । जु॒ह्वः॑ । मम॑ । घृ॒ताचीः॑ । य॒न्तु॒ । ह॒र्य॒त॒ ।

अग्ने॑ । ह॒व्या । जु॒ष॒स्व॒ । नः॒ ॥५

उप । त्वा । जुह्वः । मम । घृताचीः । यन्तु । हर्यत ।

अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५

हे "हर्यत कामयमान "अग्ने "मम मदीयाः “घृताचीः घृतमञ्चन्त्यः "जुह्वः स्रुचः “त्वा त्वाम् "उप "यन्तु । "नः अस्माकं "हव्या हव्यानि "जुषस्व सेवस्व च ॥ ॥ ३६ ।।

मं॒द्रं होता॑रमृ॒त्विजं॑ चि॒त्रभा॑नुं वि॒भाव॑सुं ।

अ॒ग्निमी॑ळे॒ स उ॑ श्रवत् ॥६

म॒न्द्रम् । होता॑रम् । ऋ॒त्विज॑म् । चि॒त्रऽभा॑नुम् । वि॒भाऽव॑सुम् ।

अ॒ग्निम् । ई॒ळे॒ । सः । उ॒ इति॑ । श्र॒व॒त् ॥६

मन्द्रम् । होतारम् । ऋत्विजम् । चित्रऽभानुम् । विभाऽवसुम् ।

अग्निम् । ईळे । सः । ऊं इति । श्रवत् ॥६

“मन्द्रं मादनं “होतारं देवानामाह्वातारम् “ऋत्विजम् ऋतौ यष्टव्यं “चित्रभानुं चित्रदीप्तिं “विभावसुं दीप्तिधनम् "अग्निम् ईळे स्तौमि । "सः अग्निः “श्रवत् अस्मदीयां स्तुतिं शृणोत्वेव ॥

प्र॒त्नं होता॑र॒मीड्यं॒ जुष्ट॑म॒ग्निं क॒विक्र॑तुं ।

अ॒ध्व॒राणा॑मभि॒श्रियं॑ ॥७

प्र॒त्नम् । होता॑रम् । ईड्य॑म् । जुष्ट॑म् । अ॒ग्निम् । क॒विऽक्र॑तुम् ।

अ॒ध्व॒राणा॑म् । अ॒भि॒ऽश्रिय॑म् ॥७

प्रत्नम् । होतारम् । ईड्यम् । जुष्टम् । अग्निम् । कविऽक्रतुम् ।

अध्वराणाम् । अभिऽश्रियम् ॥७

“प्रत्नं पुराणं "होतारं देवानामाह्वातारम् "ईड्यं स्तुत्यं "जुष्टं प्रीतं सेवितं वा "कविक्रतुं क्रान्तकर्माणम् "अध्वराणां यज्ञानाम् "अभिश्रियम् अभिश्रयितारमीड्यम् "अग्निम् ईळे स्तौमि ॥

जु॒षा॒णो अँ॑गिरस्तमे॒मा ह॒व्यान्या॑नु॒षक् ।

अग्ने॑ य॒ज्ञं न॑य ऋ॒तु॒था ॥८

जु॒षा॒णः । अ॒ङ्गि॒रः॒ऽत॒म॒ । इ॒मा । ह॒व्यानि॑ । आ॒नु॒षक् ।

अग्ने॑ । य॒ज्ञम् । न॒य॒ । ऋ॒तु॒ऽथा ॥८

जुषाणः । अङ्गिरःऽतम । इमा । हव्यानि । आनुषक् ।

अग्ने । यज्ञम् । नय । ऋतुऽथा ॥८

हे "अङ्गिरस्तम अङ्गिरसां श्रेष्ठ "अग्ने “इमा इमान्यस्मदीयानि “हव्यानि हवींषि “आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा “जुषाणः सेवमानो भव । “ऋतुथा काले काले "यज्ञं च "नय ॥

स॒मि॒धा॒न उ॑ संत्य॒ शुक्र॑शोच इ॒हा व॑ह ।

चि॒कि॒त्वांदैव्यं॒ जनं॑ ॥९

स॒म्ऽइ॒धा॒नः । उ॒ं इति॑ । स॒न्त्य॒ । शुक्र॑ऽशोचे । इ॒ह । आ । व॒ह॒ ।

चि॒कि॒त्वान् । दैव्य॑म् । जन॑म् ॥९

सम्ऽइधानः । ऊं इति । सन्त्य । शुक्रऽशोचे । इह । आ । वह ।

चिकित्वान् । दैव्यम् । जनम् ॥९

हे "सन्त्य भजनशील "शुक्रशोचे ज्वलद्दीप्ते त्वं "समिधान "उ समिध्यमान एव "दैव्यं देवसंबन्धिनं "जनं "चिकित्वान् जानन् "इह यज्ञे "आ "वह ॥

विप्रं॒ होता॑रम॒द्रुहं॑ धू॒मके॑तुं वि॒भाव॑सुं ।

य॒ज्ञानां॑ के॒तुमी॑महे ॥१०

विप्र॑म् । होता॑रम् । अ॒द्रुह॑म् । धू॒मऽके॑तुम् । वि॒भाऽव॑सुम् ।

य॒ज्ञाना॑म् । के॒तुम् । ई॒म॒हे॒ ॥१०

विप्रम् । होतारम् । अद्रुहम् । धूमऽकेतुम् । विभाऽवसुम् ।

यज्ञानाम् । केतुम् । ईमहे ॥१०

"विप्रं मेधाविनं "होतारं देवानामाह्वातारम् "अद्रुहम् अद्रोग्धारं “धूमकेतुं धूमध्वजं “विभावसुं दीप्तिधनं "यज्ञानां "केतुं पताकास्थानीयमग्निम् "ईमहे अभीष्टं याचामहे ॥ ॥ ३७ ॥

अग्ने॒ नि पा॑हि न॒स्त्वं प्रति॑ ष्म देव॒ रीष॑तः ।

भि॒न्धि द्वेषः॑ सहस्कृत ॥११

अग्नें । नि । पा॒हि॒ । न॒ः । त्वम् । प्रतिं । स्म॒ । दे॒व॒ । रिषंतः ।

भि॒न्धि । द्वेषः॑ । स॒ह॒ःऽकृ॒त॒ ॥११

अग्ने । नि । पाहि । नः । त्वम् । प्रति । स्म । देव । रिषतः ।

भिन्धि । द्वेषः । सहःऽकृत ॥११

हे "सहस्कृत बलेन कृत "देव दीप्त “अग्ने "रिषतः हिंसकान् "नः अस्मान् "प्रति "नि "पाहि प्रतिरक्ष । "स्म इति पूरणः । "द्वेषः द्विषः शत्रूंश्च "भिन्धि विदारय ॥

अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॒ मन्मं॑ना॒ शुंभा॑नस्त॒न्वं१॒॑ स्वां ।

क॒विर्विप्रें॑ण वावृधे ॥१२

अ॒ग्निः । प्र॒त्नेनं॑ । मन्मं॑ना । शुम्भा॑नः । त॒न्वं॑म् । स्वाम् ।

क॒विः । विप्रें॑ण । व॒वृ॒धे॒ ॥१२

अग्निः । प्रत्नेन । मन्मना । शुम्भानः । तन्वम् । स्वाम् ।

कविः । विप्रेण । ववृधे ॥१२

“कविः क्रान्तकर्मा “अग्निः “प्रत्नेन पुराणेन "मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण "स्वां स्वकीयां “तन्वं तनुमङ्गं “शुम्भानः शोभयन् "विप्रेण मेधाविना स्तोत्रा “ववृधे प्रवृद्धो भवति ॥

ऊ॒र्जो नपा॑त॒मा हु॑वे॒ऽग्निं पा॑व॒कशों॑चिषं ।

अ॒स्मिन्य॒ज्ञे स्वं॑ध्व॒रे ॥१३

ऊ॒र्जः । नपा॑तम् । आ । हु॒वे॒ । अ॒ग्निम् । पा॒व॒कऽशों॑चिषम् ।

अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । सु॒ऽअ॒ध्व॒रे ॥१३

ऊर्जः । नपातम् । आ । हुवे । अग्निम् । पावकऽशोचिषम् ।

अस्मिन् । यज्ञे । सुऽअध्वरे ॥१३

“ऊर्जः अन्नस्य "नपातं पुत्रं "पावकशोचिषं शोधकदीप्तिम् "अग्निं "स्वध्वरे असुरैरत्यन्तमहिंस्ये “अस्मिन् "यज्ञे "आ "हुवे आह्वयामि ॥

स नों मित्रमहस्त्वमग्नें शुक्रेणं शोचिषां ।

देवैरा संत्सि बर्हिषिं ॥१४

सः । नः । मित्रऽमहः । त्वम् । अग्नें । शुक्रेणं । शोचिषां ।

देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषिं ॥१४

सः । नः । मित्रऽमहः । त्वम् । अग्ने । शुक्रेण । शोचिषा ।

देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥१४

हे "मित्रमहः मित्राणां पूजनीय "अग्ने "सः “त्वं "शुक्रेण ज्वलता "शोचिषा तेजसा "देवैः सह “बर्हिषि यज्ञे "आ "सत्सि आसीद ॥

यो अग्निं तन्वो३ दमें देवं मर्तः सपर्यतिं ।

तस्मा इद्दींदयद्वसुं ॥१५

यः । अग्निम् । तन्वः । दमें । देवम् । मर्तः । सपर्यतिं ।

तस्मैं । इत् । दीदयत् । वसुं ॥१५

यः । अग्निम् । तन्वः । दमे । देवम् । मर्तः । सपर्यति ।

तस्मै । इत् । दीदयत् । वसु ॥१५

"यः "मर्तः मनुष्यः "दमे गृहे "अग्निं "देवं "तन्वः धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । ‘भोजनं तना' इति धननामसु पाठात् । "सपर्यति परिचरति “तस्मा "इत् तस्मा एव "वसु धनं दीदयत्। सोऽग्निः प्रयच्छति ॥ ॥ ३८ ॥

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं ।

अपां रेतांसि जिन्वति ॥१६

अग्निः । मूर्धा । दिवः । ककुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयम् ।

अपाम् । रेतांसि । जिन्वति ॥१६

अग्निः । मूर्धा । दिवः । ककुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयम् ।

अपाम् । रेतांसि । जिन्वति ॥१६

"मूर्धा देवानां श्रेष्ठः "दिवः द्युलोकस्य "ककुत् उच्छ्रितः "पृथिव्याः च "पतिः "अयम् “अग्निः “अपां "रेतांसि स्थावरजङ्गमात्मकानि भूतानि जिन्वति प्रीणयति ।।

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजंत ईरते ।

तव ज्योतींष्यर्चयः ॥१७

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजन्तः । ईरते ।

तव । ज्योतींषि । अर्चयः ॥१७

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजन्तः । ईरते ।

तव । ज्योतींषि । अर्चयः ॥१७

हे "अग्ने ते "तव "शुचयः निर्मलाः “शुक्राः शुक्लवर्णाः “भ्राजन्तः दीप्यमानाः "अर्चयः प्रभाः "तव "ज्योतींषि तेजांसि “उत् "ईरते प्रेरयन्ति ॥

ईशिषे वार्यस्य हि दात्रस्याग्ने स्वर्पतिः ।

स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥१८

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दात्रस्य । अग्ने । स्वःऽपतिः ।

स्तोता । स्याम् । तव । शर्मणि ॥१८

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दात्रस्य । अग्ने । स्वःऽपतिः ।

स्तोता । स्याम् । तव । शर्मणि ॥१८

हे "अग्ने "स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं “वार्यस्य वरणीयस्य “दात्रस्य दातव्यस्य धनस्य “ईशिषे ईश्वरोऽसि । "शर्मणि सुखे निमित्ते "तव "स्तोता "स्यां भवेयम् ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिंन्वंति चित्तिभिः ।

त्वां वर्धंतु नो गिरः ॥१९

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । त्वाम् । हिन्वन्ति । चित्तिऽभिः ।

त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥१९

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । त्वाम् । हिन्वन्ति । चित्तिऽभिः ।

त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥१९

हे "अग्ने "त्वां "मनीषिणः मनस ईश्वराः स्तोतारः स्तुतिभिः स्तुवन्तीति शेषः । किंच "त्वाम् एव "चित्तिभिः कर्मभिः “हिन्वन्ति प्रणयन्ति । "नः अस्माकं "गिरः स्तुतयः “त्वाम् एव “वर्धन्तु वर्धयन्तु ।।

अदं॑ब्धस्य स्व॒धाव॑तो दू॒तस्य॒ रेभ॑तः॒ सदा॑ ।

अ॒ग्नेः स॒ख्यं वृ॑णीमहे ॥२०

अदं॑ब्धस्य । स्व॒धाऽव॑तः । दू॒तस्य॑ । रेभ॑तः । सदा॑ ।

अ॒ग्नेः । स॒ख्यम् । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥२०

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभतः । सदा ।

अग्नेः । सख्यम् । वृणीमहे ॥२०

हे अग्ने "अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य "स्वधावतः बलवतः "दूतस्य देवानां "रेभतः देवान् स्तुवतस्तव "सख्यं "सदा वयं "वृणीमहे ॥ ॥ ३९ ॥

अ॒ग्निः शुचि॑व्रततमः॒ शुचि॒र्विप्रः॒ शुचिः॑ क॒विः ।

शुची॑ रोचत॒ आहु॑तः ॥२१

अ॒ग्निः । शुचि॑व्रतऽतमः । शुचिः॑ । विप्रः॑ । शुचिः॑ । क॒विः ।

शुचिः॑ । रो॒च॒ते॒ । आऽहु॑तः ॥२१

अग्निः । शुचिव्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः ।

शुचिः । रोचते । आऽहुतः ॥२१

“शुचिव्रततमः अतिशयेन शुद्धकर्मा “शुचिः शुद्ध एवं "विप्रः मेधावी "शुचिः शुद्धः सन्नेव "कविः क्रान्तकर्मा “शुचिः एव "आहुतः "अग्निः "रोचते प्रकाशते ।।

उ॒त त्वा॑ धी॒तयो॒ मम॒ गिरो॑ वर्धं॑तु वि॒श्वहा॑ ।

अग्ने॑ स॒ख्यस्य॑ बोधि नः ॥२२

उ॒त । त्वा॒ । धी॒तयः॑ । मम॑ । गिरः॑ । व॒र्ध॒न्तु॒ । वि॒श्वहा॑ ।

अग्ने॑ । स॒ख्यस्य॑ । बो॒धि॒ । न॒ः ॥२२

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धन्तु । विश्वहा ।

अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥२२

"उत अपि च हे "अग्ने "त्वा त्वां "मम “धीतयः कर्माणि "गिरः स्तुतयश्च "विश्वहा सर्वदा “वर्धन्तु वर्धयन्तु । "नः अस्माकं "सख्यस्य सख्यं सखिकर्म स्तुत्यादिकं “बोधि बुध्यस्व ॥

यद॑ग्ने॒ स्याम॒हं त्वं त्वं वा॑ घा॒ स्या अ॒हं ।

स्युष्टे॑ स॒त्या इ॒हाशिषः॑ ॥२३

यत् । अ॒ग्ने॒ । स्याम् । अ॒हम् । त्वम् । त्वम् । वा॒ । घ॒ । स्याः । अ॒हम् ।

स्युः । ते॒ । स॒त्याः । इ॒ह । आ॒ऽशिषः॑ ॥२३

यत् । अग्ने । स्याम् । अहम् । त्वम् । त्वम् । वा । घ । स्याः । अहम् ।

स्युः । ते । सत्याः । इह । आऽशिषः ॥२३

हे "अग्ने "यत् यदि "अहं "त्वं बहुधनः “स्यां भवेयं "त्वं “वा “घ त्वं वा खलु "अहं दरिद्रः स्तोता "स्याः भवेः ततस्तव “आशिषः आशासनानि “इह अस्मद्विषये “सत्याः सत्यानि “स्युः भवेयुः ॥

वसु॒र्वसु॑पति॒र्हि क॒मस्य॑ग्ने वि॒भाव॑सुः ।

स्याम॑ ते सुम॒ताविपि॑ ॥२४

वसुः॑ । वसु॑ऽपतिः । हि । क॒म् । असि॑ । अ॒ग्ने॒ । वि॒भाऽव॑सुः ।

स्याम॑ । ते॒ । सु॒ऽम॒तौ । अपि॑ ॥२४

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कम् । असि । अग्ने । विभाऽवसुः ।

स्याम । ते । सुऽमतौ । अपि ॥२४

हे "अग्ने त्वं "विभावसुः दीप्तिधनः “वसुपतिः धनपतिः "वसुः वासयिता च “असि भवसि “हि यस्मादतो वयम् "अपि "ते तव "सुमतौ अनुग्रहबुद्धौ "स्याम भवेम ।।

अग्नें धृतव्रंताय ते समुद्रायेंव सिंधंवः ।

गिरों वाश्रासं ईरते ॥२५

अग्नें । धृतऽव्रंताय । ते । समुद्रायंऽइव । सिन्धंवः ।

गिरः । वाश्रासः । ईरते ॥२५

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायऽइव । सिन्धवः ।

गिरः । वाश्रासः । ईरते ॥२५

हे "अग्ने “धृतव्रताय धृतकर्मणे "ते तुभ्यं “वाश्रासः वाशनशीलाः "गिरः मम स्तुतयः “सिन्धवः नद्यः "समुद्रायेव यथा समुद्राय तथा “ईरते प्रवर्तन्ते ॥ ॥ ४० ॥ ।

युवांनं विश्पतिं कविं विश्वादं पुरुवेपंसं ।

अग्निं शुंभामि मन्मंभिः ॥२६

युवांनम् । विश्पतिंम् । कविम् । विश्वऽअदंम् । पुरुऽवेपंसम् ।

अग्निम् । शुम्भामि । मन्मंऽभिः ॥२६

युवानम् । विश्पतिम् । कविम् । विश्वऽअदम् । पुरुऽवेपसम् ।

अग्निम् । शुम्भामि । मन्मऽभिः ॥२६

“युवानं नित्यतरुणं “विश्पतिं विशां पतिं "कविं क्रान्तकर्माणं “विश्वादं सर्वस्य हविषोऽत्तारं "पुरुवेपसं बहुकर्माणम् । ‘वेशः वेपः' इति कर्मनामसु पाठात् । "अग्निं मन्मभिः मननीयैः स्तोत्रैः। “शुम्भामि शोभयामि ॥

यज्ञानां रथ्यें वयं तिग्मजंभाय वीळवें ।

स्तोमैंरिषेमाग्नयें ॥२७

यज्ञानांम् । रथ्यें । वयम् । तिग्मऽजंम्भाय । वीळवें ।

स्तोमैः । इषेम । अग्नयें ॥२७

यज्ञानाम् । रथ्ये । वयम् । तिग्मऽजम्भाय । वीळवे ।

स्तोमैः । इषेम । अग्नये ॥२७

“यज्ञानां "रथ्ये नेत्रे "तिग्मजम्भाय तीक्ष्णज्वालाय “वीळवे बलवते "अग्नये "स्तोमैः स्तोत्रैः “वयम् आङ्गिरसाः “इषेम स्तुतिं कर्तुमिच्छेम ॥

अ॒यमं॑ग्ने॒ त्वे अपि॑ जरि॒ता भू॑तु संत्य ।

तस्मैं पावक मृळय ॥२८

अ॒यम् । अ॒ग्ने॒ । त्वे इति॑ । अपि॑ । ज॒रि॒ता । भू॒तु॒ । स॒न्त्य॒ ।

तस्मैं । पा॒व॒क॒ । मृ॒ळ॒य॒ ॥२८

अयम् । अग्ने । त्वे इति । अपि । जरिता । भूतु । सन्त्य ।

तस्मै । पावक । मृळय ॥२८

हे "पावक शोधक "सन्त्य भजनीय "अग्ने “त्वे "अपि त्वय्यपि “अयम् अस्मदीयो जनः "जरिता स्तोता "भूतु भवतु । "तस्मै जरित्रे "मृळय सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

धीरो॒ ह्यस्य॑द्म॒सद्विप्रो॒ न जागृ॑वि॒ः सदा॑ ।

अग्नें दी॒दय॑सि॒ द्यवि॑ ॥२९

धीरः॑ । हि । असि॑ । अ॒द्म॒ऽसत् । विप्रः॑ । न । जागृ॑विः । सदा॑ ।

अग्नें । दी॒दय॑सि । द्यवि॑ ॥२९

धीरः । हि । असि । अद्मऽसत् । विप्रः । न । जागृविः । सदा ।

अग्ने । दीदयसि । द्यवि ॥२९

हे अग्ने त्वं “धीरः "असि “हि भवसि खलु' । "अद्मसत् हविषि सीदन् "विप्रो “न मेधावीव “जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । "सदा “द्यवि अन्तरिक्षे "दीदयसि दीव्यसि च ॥

पु॒राग्नें दुरि॒तेभ्य॑ः पु॒रा मृ॒ध्रेभ्य॑ः कवे ।

प्र णु॒ आयु॑र्वसो तिर ॥३०

पु॒रा । अ॒ग्ने॒ । दुः॒ऽइ॒तेभ्य॑ः । पु॒रा । मृ॒ध्रेभ्य॑ः । क॒वे॒ ।

प्र । न॒: । आयु॑: । व॒सो॒ इति॑ । ति॒र ॥३०

पुरा । अग्ने । दुःऽइतेभ्यः । पुरा । मृध्रेभ्यः । कवे ।

प्र । नः । आयुः । वसो इति । तिर ॥३०

हे "वसो वासक "कवे क्रान्तकर्मन् "अग्ने "दुरितेभ्यः पापेभ्यः "पुरा "मृध्रेभ्यः हिंसकेभ्यश्च "पुरा । यदा दुरितानि शत्रवश्चास्मान् हिंसितुमुद्युञ्जते ततः प्रागेवेत्यर्थः । "नः अस्माकम् "आयुः "प्र "तिर वर्धय ॥ ॥ ४१ ॥

टिप्पणी

८.४४.१ समिधाग्निं इति

द्र. शतपथब्राह्मणम् ६.८.१.६, ऐतरेयब्राह्मणम् १.१७.१

८.४४.१६ अग्निर्मूर्द्धा दिवः इति

आर्षेयम् (https://sa.wikisource.org/s/2mo0) (ग्रामगेयः)

भ्राजाभ्राजे (https://sa.wikisource.org/s/2ibw)

अग्न्याधेयः -- अग्निं स्तोमेन बोधयेत्याग्नेयस्याज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या भवति । अग्न आयूंषि पवस इति सौम्यस्य १० अग्निर्मूर्धेति वा सौम्यस्य कुर्यात् आप.श्रौ.सू. ५.२८.११ (https://sa.wikisource.org/s/24qu)

अग्निचयनम्(छन्द इष्टकाः) - अग्निर्मूर्धेति कार्ष्मर्यमयीमुपतिष्ठते । भुवो यज्ञस्येत्यौदुम्बरीम् । एतद्वा विपरीतम् आप.श्रौ.सू. १६.२२.६ (https://sa.wikisource.org/s/24r5)

अग्निचयनम् -- पञ्चम्याश्चितेः शेषं याज्ञसेनीं चितिं चिनोति ९ अग्निर्मूर्धेति तिस्रो गायत्रीः पुरस्तादुपदधाति । एवमुत्तराणि त्रीणित्रीणि । -- आप.श्रौ.सू. १७.४.१० (https://sa.wikisource.org/s/24r6)

अग्ने यशस्विन्निति चतस्रो राष्ट्रभृतः पुरस्तादुपधाय हिरण्येष्टकाभिः सर्वतो मुखमुपदधाति २....अग्निर्मूर्धा । भुवः । जनस्य गोपाः । त्वां चित्रश्रवस्तम । अग्ने तमद्याश्वमित्येता आम्नाता भवन्ति आप.श्रौ.सू. १७.१०.६ (https://sa.wikisource.org/s/24r6)

अश्वमेधः - अश्वमन्वारभ्य बहिष्पवमानं सर्पन्त्यग्निर्मूर्धेति आप.श्रौ.सू. २०.१३.४ (https://sa.wikisource.org/s/24r9)

आहवनीयोपस्थानम् - अग्निर्मूर्धा इति - तैसं. १.५.५.१ (https://sa.wikisource.org/s/1e2m)

अग्निर् मूर्धा दिवः ककुद् इत्य् आह मूर्धानम् एवैनꣳ समानानां करोत्य् अथो देवलोकाद् एव मनुष्यलोके प्रति तिष्ठति ।- तैसं १.५.७.१ (https://sa.wikisource.org/s/1e2m)

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति इत्यस्मिन् हविषि याज्यापुरोनुवाक्या -- अग्निर्मूर्धा ....तैसं. ४.१.११.१ (https://sa.wikisource.org/s/1e2f)

वैश्वसृजाग्निचयनम् - अग्निर्मूर्धा भुव इति - तै.ब्रा. ३.१२.३.४

बृहदुपस्थानम् - अग्निर्मूर्धा इति - माश २.३.४.११ (https://sa.wikisource.org/s/eq4)

स्रुगिष्टकाद्वयोपधानम् -- स कार्ष्मर्यमयीं दक्षिणत उपदधाति । अग्नेष्ट्वा तेजसा सादयामीति यदेवास्य तदग्निस्तेज आदाय दक्षिणाकर्षत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यग्निर्मूर्धा दिवः ककुदित्येष उ सोऽग्निर्गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति घृतेन पूर्णा भवत्याग्नेयं वै घृतं स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति - माश ७.४.१.४१ (https://sa.wikisource.org/s/e9y)

अथाग्नेयीष्टिः -- अग्निर्मूर्धा दिवः ककुद्भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेतेत्युपांशु हविषो याज्यानुवाक्ये मूर्धन्वत्यन्या भवति सद्वत्यन्यैष वै मूर्धा य एष तपत्येतस्यैवावरुद्ध्या - माश १३.४.१.१३ (https://sa.wikisource.org/s/epf)

अग्निर्मूर्द्धा इति त्रिषु वेदेषु मंगल ग्रहस्य मन्त्रमस्ति।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४५

ऋग्वेदः - मण्डल ८		
← सूक्तं ८.४४	सूक्तं ८.४५ त्रिशोकः काण्वः।	सूक्तं ८.४६ →

दे. इन्द्रः, १ अग्नीन्द्रौ। गायत्री।

सूर्यः, अग्निः, इन्द्रः, ब्रह्मा, स्कन्दः

आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बर्हिरानुषक् ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥१॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥२॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं शूर आजति सत्वभिः ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥३॥

आ बुन्दं वृत्रहा ददे जातः पृच्छद्वि मातरम् ।

क उग्राः के ह शृण्विरे ॥४॥

प्रति त्वा शवसी वदद्गिरावप्सो न योधिषत् ।

यस्ते शत्रुत्वमाचके ॥५॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत् ।

यद्वीळयासि वीळु तत् ॥६॥

यदाजिं यात्याजिकृदिन्द्रः स्वश्वयुरुप ।

रथीतमो रथीनाम् ॥७॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह ।

भवा नः सुश्रवस्तमः ॥८॥

अस्माकं सु रथं पुर इन्द्रः कृणोतु सातये ।

न यं धूर्वन्ति धूर्तयः ॥९॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने ।

गमेमेदिन्द्र गोमतः ॥१०॥

शनैश्चिद्यन्तो अद्रिवोऽश्वावन्तः शतग्विनः ।

विवक्षणा अनेहसः ॥११॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता ।

जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥

विद्मा हि त्वा धनंजयमिन्द्र दृळ्हा चिदारुजम् ।

आदारिणं यथा गयम् ॥१३॥

ककुहं चित्त्वा कवे मन्दन्तु धृष्णविन्दवः ।

आ त्वा पणिं यदीमहे ॥१४॥

यस्ते रेवाँ अदाशुरिः प्रममर्ष मघत्तये ।

तस्य नो वेद आ भर ॥१५॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इन्द्र सोमिनः ।

पुष्टावन्तो यथा पशुम् ॥१६॥

उत त्वाबधिरं वयं श्रुत्कर्णं सन्तमूतये ।

दूरादिह हवामहे ॥१७॥

यच्छुश्रूया इमं हवं दुर्मर्षं चक्रिया उत ।

भवेरापिर्नो अन्तमः ॥१८॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि ।

गोदा इदिन्द्र बोधि नः ॥१९॥

आ त्वा रम्भं न जिव्रयो ररभ्मा शवसस्पते ।

उश्मसि त्वा सधस्थ आ ॥२०॥

स्तोत्रमिन्द्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्वने ।

नकिर्यं वृण्वते युधि ॥२१॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये ।

तृम्पा व्यश्नुही मदम् ॥२२॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान आ दभन् ।

माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मन्दन्तु राधसे ।

सरो गौरो यथा पिब ॥२४॥

या वृत्रहा परावति सना नवा च चुच्युवे ।

ता संसत्सु प्र वोचत ॥२५॥

अपिबत्कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे ।

अत्रादेदिष्ट पौंस्यम् ॥२६॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अह्नवाय्यम् ।

व्यानट् तुर्वणे शमि ॥२७॥

तरणिं वो जनानां त्रदं वाजस्य गोमतः ।

समानमु प्र शंसिषम् ॥२८॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्र्यावृधम् ।

इन्द्रं सोमे सचा सुते ॥२९॥

यः कृन्तदिद्वि योन्यं त्रिशोकाय गिरिं पृथुम् ।

गोभ्यो गातुं निरेतवे ॥३०॥

यद्दधिषे मनस्यसि मन्दानः प्रेदियक्षसि ।

मा तत्करिन्द्र मृळय ॥३१॥

दभ्रं चिद्धि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमि ।

जिगात्विन्द्र ते मनः ॥३२॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः ।

यदिन्द्र मृळयासि नः ॥३३॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोरुत त्रिषु ।

वधीर्मा शूर भूरिषु ॥३४॥

बिभया हि त्वावत उग्रादभिप्रभङ्गिणः ।

दस्मादहमृतीषहः ॥३५॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो ।

आवृत्वद्भूतु ते मनः ॥३६॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् ।

जहा को अस्मदीषते ॥३७॥

एवारे वृषभा सुतेऽसिन्वन्भूर्यावयः ।

श्वघ्नीव निवता चरन् ॥३८॥

आ त एता वचोयुजा हरी गृभ्णे सुमद्रथा ।

यदीं ब्रह्मभ्य इद्ददः ॥३९॥

भिन्धि विश्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः ।

वसु स्पार्हं तदा भर ॥४०॥

यद्वीळाविन्द्र यत्स्थिरे यत्पर्शाने पराभृतम् ।

वसु स्पार्हं तदा भर ॥४१॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरेर्दत्तस्य वेदति ।

वसु स्पार्हं तदा भर ॥४२॥

सायणभाष्यम्

‘आ घा ये' इति द्विचत्वारिंशदृचं तृतीयं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका–’आ घ द्विचत्वारिंशत्त्रिशोक आद्याग्नेन्द्री'। अनुक्तगोत्रत्वात् काण्वस्त्रिशोक ऋषिः । ‘ परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेः' इति परिभाषया गायत्री छन्दः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । आद्यायास्त्वग्निश्चेन्द्रश्च । महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितम्-’आ घा ये अग्निमिन्धत आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमिति सूक्ते ' (ऐ. आ. ५. २, ३) इति । तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र आदितः सप्तदशर्चः । तथैव “ अतिरात्रे' इति खण्डे सूत्र्यते - ’आ घा ये अग्निमिन्धत इति सप्तदश' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । आग्रयण आग्नेन्द्रस्य हविषः ‘आ घा ये' इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च--- ‘आ घा ये अग्निमिन्धते सुकर्माणः सुरुचो देवयन्त इति स्तोत्रम्' (आश्व. श्रौ. २. ९) इति । मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थे ‘स्तोत्रमिन्द्राय' इत्याद्याः षड़्चो विकल्पेन स्तोत्रियानुरूपाः । सूत्रितं च -- ’तद्वो गाय सुते सचा स्तोत्रमिन्द्राय गायत' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति । द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनः ‘अभि त्वा वृषभ ' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च - ’अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ‘भिन्धि विश्वाः' इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षळहस्तोत्रियः । तथा च सूत्रितं-- भिन्धि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

आ घा॒ ये अ॒ग्निमिं॑ध॒ते स्तृ॒णंतिं॑ ब॒र्हिरा॑नु॒षक् ।

येषा॒मिंद्रो॒ युवा॒ सखा॑ ॥१

आ । घ॒ । ये । अ॒ग्निम् । इ॒न्ध॒ते । स्तृ॒णन्तिं॑ । ब॒र्हिः । आ॒नु॒षक् ।

येषा॑म् । इन्द्रः॑ । युवा॑ । सखा॑ ॥१

आ । घ । ये । अग्निम् । इन्धते । स्तृणन्ति । बर्हिः । आनुषक् ।

येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥१

"ये ऋषयः “आ “घ आभिमुख्येन खलु “अग्निमिन्धते दीपयन्ति "येषां च "युवा नित्यतरुणः “इन्द्रः "सखा भवति ते "आनुषक् आनुपूर्व्येण “बर्हिः “स्तृणन्ति ।

बृहन्निदिध्म एंषां भूरिं शस्तं पृथुः स्वरुः ।

येषामिंद्रो युवा सखां ॥२

बृहन् । इत् । इध्मः । एषाम् । भूरिं । शस्तम् । पृथु । स्वरुः ।

येषांम् । इन्द्रः । युवां । सखां ॥२

बृहन् । इत् । इध्मः । एषाम् । भूरि । शस्तम् । पृथु । स्वरुः ।

येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥२

“एषाम् ऋषीणाम् "इध्मः "बृहन्नित् महान् खलु "भूरि बहु च “शस्तं स्तोत्रं "स्वरुः च "पृथुः महान् । सिद्धमन्यत् ॥

अयुंद्ध इद्युधा वृतं शूर आजंति सत्वंभिः ।

येषामिंद्रो युवा सखां ॥३

अयुंद्धः । इत् । युधा । वृतंम् । शूरः । आ । अजति । सत्वंऽभिः ।

येषांम् । इन्द्रः । युवां । सखां ॥३

अयुद्धः । इत् । युधा । वृतम् । शूरः । आ । अजति । सत्वऽभिः ।

येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥३

तेष्वन्तर्भूतः कश्चित् "अयुद्ध “इत् प्रागयोद्धैव सन् "युधा "वृतं योद्धृभिर्भटैरावृतं शत्रं “सत्वभिः आत्मीयैर्बलैः "शूरः सन् “आजति नमयति ॥

आ बुंदं वृंत्रहा दंदे जातः पृंच्छद्वि मातरं ।

क उग्राः के हं शृण्विरे ॥४

आ । बुन्दम् । वृत्रऽहा । ददे । जातः । पृच्छत् । वि । मातरंम् ।

के । उग्राः । के । ह । शृण्विरे ॥४

आ । बुन्दम् । वृत्रऽहा । ददे । जातः । पृच्छत् । वि । मातरम् ।

के । उग्राः । के । ह । शृण्विरे ॥४

“जातः उत्पन्नः "वृत्रहा इन्द्रः “बुन्दम् इषुम् । तथा च यास्कः– बुन्द इषुर्भवति' (निरु. ६. ३२) इति । “आ “ददे । आदाय च इषुम् "उग्राः उद्गूर्णबलाः “के “के च “श्रृण्विरे वीर्येण विश्रुता इति स्वमातरं "वि “पृच्छत् अप्राक्षीत् ॥

प्रतिं त्वा शव॒सी वंदद्गि॒रावप्सो॒ न योंधिषत् ।

यस्तें शत्रु॒त्वमांच॒के ॥५

प्रतिं । त्वा॒ । श॒व॒सी । व॒द॒त् । गि॒रौ । अप्सः॑ । न । यो॒धि॒ष॒त् ।

यः । ते॒ । श॒त्रु॒ऽत्वम् । आ॒ऽच॒के ॥५

प्रति । त्वा । शवसी । वदत् । गिरौ । अप्सः । न । योधिषत् ।

यः । ते । शत्रुऽत्वम् । आऽचके ॥५

हे इन्द्र “त्वा त्वां “शवसी बलवती माता “प्रति "वदत् प्रत्यवोचत् । "यस्ते “शत्रुत्वमाचके कामयते सः "गिरौ पर्वते "अप्सो "न दर्शनीयो गज इव "योधिषत् योधयति ॥ ॥ ४२ ॥

उ॒त त्वं मंघवञ्छृणु॒ यस्ते॒ वष्टिं व॒वक्षि॒ तत् ।

यद्वी॒ळयांसि वी॒ळु तत् ॥६

उ॒त । त्वम् । म॒घ॒ऽव॒न् । शृ॒णु॒ । यः । ते॒ । वष्टिं । व॒वक्षिं । तत् ।

यत् । वी॒ळयांसि । वी॒ळु । तत् ॥६

उत । त्वम् । मघऽवन् । शृणु । यः । ते । वष्टि । ववक्षि । तत् ।

यत् । वीळयासि । वीळु । तत् ॥६

“उत अपि च हे "मघवन् "त्वं "शृणु अस्मदीयां स्तुतिम् । "ते त्वत्तो यत् “वष्टि कामयते स्तोता “तत् "ववक्षि तस्मै तत् वहसि । किंच त्वं "यत् “वीळयासि दृढीकरोषि तत् "वीळु तत् दृढमेव सर्वत्र भवति ।।

यदा॒जिं यात्यां॒जि॒कृदिंद्रः॑ स्वश्व॒युरुपं ।

र॒थीतंमो र॒थीनां ॥७

यत् । आ॒जिम् । यातिं । आ॒जि॒ऽकृत् । इन्द्रः॑ । स्व॒श्व॒ऽयुः । उपं ।

र॒थिऽतंमः । र॒थिनांम् ॥७

यत् । आजिम् । याति । आजिऽकृत् । इन्द्रः । स्वश्वऽयुः । उप ।

रथिऽतमः । रथिनाम् ॥७

“यत् यदा "आजिकृत् युद्धकृत् "इन्द्रः "स्वश्वयुः कल्याणमश्वमिच्छन् "आजिं युद्धम् "उप "याति तदा “रथीतमः अतिशयेन रथी भवति । "रथीनां सर्वान् रथिनश्च जयतीति शेषः । ।

वि षु विश्वा॑ अभि॒युजो॑ वज्रि॒न्विष्व॒ग्यथा॑ वृह ।

भवा॑ नः सु॒श्रव॑स्तमः ॥८

वि । सु । विश्वाः॑ । अ॒भि॒ऽयुजः॑ । वज्रि॑न् । विष्व॑क् । यथा॑ । वृ॒ह॒ ।

भव॑ । न॒ः । सु॒श्रवः॑ऽतमः ॥८

वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह ।

भव । नः । सुश्रवःऽतमः ॥८

हे "वज्रिन् त्वं "विश्वाः सर्वाः "अभियुजः अभियोक्त्रीः प्रजाः "यथा “विष्वक् भवन्ति तथा "सु सुष्ठु "वि "वृह । "नः अस्माकं "सुश्रवस्तमः शोभनान्नवत्तमश्च "भव ॥

अ॒स्माक॒ं सु रथं॑ पु॒र इंद्रः॑ कृणोतु सा॒तये॑ ।

न यं धूर्वं॑ति धू॒र्तयः॑ ॥९

अ॒स्माक॑म् । सु । रथ॑म् । पु॒रः । इन्द्रः॑ । कृ॒णो॒तु॒ । सा॒तये॑ ।

न । यम् । धूर्व॑न्ति । धू॒र्तयः॑ ॥९

अस्माकम् । सु । रथम् । पुरः । इन्द्रः । कृणोतु । सातये ।

न । यम् । धूर्वन्ति । धूर्तयः ॥९

“यम् इन्द्रं "धूर्तयः हिंसकाः "न “धूर्वन्ति न हिंसन्ति सः "इन्द्रः "अस्माकं "सातये अभीष्टलाभाय "सु "रथं कल्याणं रथं "पुरः "कृणोतु पुरस्करोतु ।।

वृ॒ज्याम॑ ते॒ परि॒ द्विषोऽरं॑ ते शक्र दा॒वने॑ ।

ग॒मेमेदिं॑द्र॒ गोम॑तः ॥१०

वृ॒ज्याम॑ । ते॒ । परि॑ । द्विषः॑ । अर॑म् । ते॒ । श॒क्र॒ । दा॒वने॑ ।

ग॒मेम॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । गोऽम॑तः ॥१०

वृज्याम । ते । परि । द्विषः । अरम् । ते । शक्र । दावने ।

गमेम । इत् । इन्द्र । गोऽमतः ॥१०

हे शक्र "इन्द्र याचमाना वयं "ते तव "द्विषः द्वेष्टॄन् "परि "वृज्याम नोपगच्छेम । किंतु "ते तव "गोमतः पशुमतः "दावने अभीष्टदानाय "अरं पर्याप्तं "गमेमेत् गच्छेमैव ॥ ॥४३॥

शनै॑श्चि॒द्यंतो॑ अद्रि॒वोऽश्वा॑वंतः शत॒ग्विनः॑ ।

वि॒वक्ष॑णा अ॒ने॒हसः॑ ॥११

शनैः॑ । चि॒त् । यन्तः॑ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । अश्व॑ऽवन्तः । श॒त॒ऽग्विनः॑ ।

वि॒वक्ष॑णाः । अ॒ने॒हसः॑ ॥११

शनैः । चित् । यन्तः । अद्रिऽवः । अश्वऽवन्तः । शतऽग्विनः ।

विवक्षणाः । अनेहसः ॥११

हे "अद्रिवः वज्रिन् वयं "शनैः मन्दं मन्दं "यन्तः गच्छन्तः "अश्वावन्तः अश्ववन्तः "शतग्विनः बहुधनाः "विवक्षणाः वोढव्यं वहन्तः "अनेहसः उपद्रवरहिताश्च सन्तो गमेमेदिति संबन्धः ।।

ऊ॒र्ध्वा हि ते॑ दि॒वेदि॑वे स॒हस्रा॑ सू॒नृता॑ श॒ता ।

ज॒रि॒तृभ्यो॑ वि॒मंह॑ते ॥१२

ऊ॒र्ध्वा । हि । ते॒ । दि॒वेऽदि॑वे । स॒हस्रा॑ । सू॒नृता॑ । श॒ता ।

ज॒रि॒तृऽभ्यः॑ । वि॒ऽमंह॑ते ॥१२

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता ।

जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२

हे इन्द्र "ते तव "जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः "सहस्रा सहस्राणि "शता शतानि च "ऊर्ध्वा ऊर्ध्वानि मुख्यानि "सूनृता सूनृतानि साधनानि "दिवेदिवे अन्वहं "विमंहते यजमानः प्रयच्छति । मंहतिर्दानकर्मा ।।।

वि॒द्मा हि त्वा॑ धनंज॒यमिंद्र॑ दृ॒ळ्हा चि॑दारु॒जं ।

आ॒दा॒रिणं॒ यथा॒ गयं॑ ॥१३

वि॒द्म । हि । त्वा॒ । ध॒न॒म्ऽज॒यम् । इन्द्र॑ । दृ॒ळ्हा । चि॒त् । आ॒ऽरु॒जम् ।

आ॒दा॒रिण॑म् । यथा॑ । गय॑म् ॥१३

विद्म । हि । त्वा । धनम्ऽजयम् । इन्द्र । दृळ्हा । चित् । आऽरुजम् ।

आदारिणम् । यथा । गयम् ॥१३

हे "इन्द्र “त्वा त्वां “धनंजयं धनानां जेतारं "दृढा "चित् दृढानामपि शत्रूणाम् "आरुजम् आभिमुख्येन भङ्क्तारम् "आदारिणम् आदर्तारं च "यथा “गयं गृहमिवोपद्रवेभ्यो रक्षकं च “विद्म जानीम ॥

क॒कु॒हं चि॑त्त्वा कवे॒ मंद॑तु धृष्ण॒विंद॑वः ।

आ त्वा॑ प॒णिं यदीम॑हे ॥१४

क॒कु॒हम् । चि॒त् । त्वा॒ । क॒वे॒ । मन्द॑न्तु । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । इन्द॑वः ।

आ । त्वा॒ । प॒णिम् । यत् । ईम॑हे ॥१४

ककुहम् । चित् । त्वा । कवे । मन्दन्तु । धृष्णो इति । इन्दवः ।

आ । त्वा । पणिम् । यत् । ईमहे ॥१४

हे "कवे क्रान्तकर्मन् “धृष्णो धर्षकेन्द्र “यत् यदा “पणिं पणमानं “त्वा त्वाम् “आ आभिमुख्येन "ईमहे अभीष्टं याचामहे तदा “ककुहम्' उच्छ्रितं "त्वा त्वाम् "इन्दवः “चित् सोमा अपि “मन्दन्तु मादयन्तु ।।

यस्ते॑ रे॒वाँ अदा॑शुरिः प्रम॒मर्ष॑ म॒घत्त॑ये ।

तस्य॑ नो॒ वेद॒ आ भ॑र ॥१५

यः । ते॒ । रे॒वान् । अदा॑शुरिः । प्र॒ऽम॒मर्ष॑ । म॒घत्त॑ये ।

तस्य॑ । नः॒ । वेदः॑ । आ । भ॒र॒ ॥१५

यः । ते । रेवान् । अदाशुरिः । प्रऽममर्ष । मघत्तये ।

तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥१५

हे इन्द्र "मघत्तये धनदानाय "ते तुभ्यं "यः पुमान् "रेवान् धनवान् सन् "अदाशुरिः अदानशीलः “प्रममर्ष अभ्यसूयति "तस्य पुंसः "वेदः धनं "नः अस्मभ्यम् "आ “भर आहर ॥ ॥ ४४ ।।

इ॒म उं त्वा॒ वि चं॑क्षते॒ सखा॑य इंद्र सो॒मिनः॑ ।

पु॒ष्टावं॑तो॒ यथा॑ प॒शुं ॥१६

इ॒मे । ऊं॒ इतिं । त्वा॒ । वि । च॒क्ष॒ते॒ । सखा॑यः । इ॒न्द्र॒ । सो॒मिनः॑ ।

पु॒ष्टऽवं॑न्तः । यथा॑ । प॒शुम् ॥१६

इमे । ऊं इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इन्द्र । सोमिनः ।

पुष्टऽवन्तः । यथा । पशुम् ॥१६

हे "इन्द्र “त्वा त्वां “सोमिनः अभिषुतसोमाः "सखायः “इम "उ इम एव खल्वस्मदीया जनाः "पुष्टावन्तः संभृतघासाः "यथा "पशुं पशुमिव "वि “चक्षते विपश्यन्ति ।

उ॒त त्वाबं॑धिरं व॒यं श्रुत्कं॑र्णं॒ संतं॑मू॒तयें ।

दू॒रादि॒ह हं॑वामहे ॥१७

उ॒त । त्वा॒ । अबं॑धिरम् । व॒यम् । श्रुत्ऽकं॑र्णम् । सन्तं॑म् । ऊ॒तयें ।

दू॒रात् । इ॒ह । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१७

उत । त्वा । अबधिरम् । वयम् । श्रुत्ऽकर्णम् । सन्तम् । ऊतये ।

दूरात् । इह । हवामहे ॥१७

"उत अपि च हे इन्द्र “अबधिरम् अनुपहतश्रोत्रेन्द्रियमत एव “श्रुत्कर्णं श्रवणपरकर्णं "सन्तं “त्वा त्वां "वयं त्रिशोकाः “इह यज्ञे “ऊतये रक्षणाय "दूरात् "हवामहे ह्वयामः ॥

यच्छुं॑श्रू॒या इ॒मं हवं॑ दु॒र्मर्षं॑ चक्रिया उ॒त ।

भवें॑रा॒पिर्नो॒ अंतं॑मः ॥१८

यत् । शु॒श्रु॒याः । इ॒मम् । हवं॑म् । दुः॒ऽमर्षं॑म् । च॒क्रि॒या॒ः । उ॒त ।

भवेः । आपिः । नः । अन्तमः ॥१८

यत् । शुश्रुयाः । इमम् । हवम् । दुःऽमर्षम् । चक्रियाः । उत ।

भवेः । आपिः । नः । अन्तमः ॥१८

हे इन्द्र "यत् यदि "इमम् अस्मदीयं "हवम् आह्वानं "शुश्रुयाः शृणुयाः तर्हि "दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं बलं "चक्रियाः कुर्याः । "उत अपि च "नः अस्माकम् "अन्तमः अन्तिकतमः “आपिः बन्धुः "भवेः ॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि ।

गोदा इदिंद्र बोधि नः ॥१९

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि ।

गोऽदाः । इत् । इन्द्र । बोधि । नः ॥१९

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि ।

गोऽदाः । इत् । इन्द्र । बोधि । नः ॥१९

“अपि “चित् अपि च हे "इन्द्र "ते तुभ्यं "यत् यदा हि "व्यथिः दारिद्र्येण व्यथिताः “जगन्वांसः गन्तारो वयम् "अमन्महि विष्टुमः तदा “नः अस्माकं "गोदा “इत् गवां दातैव भवामीति “बोधि बुध्यस्व ।।

आ त्वां रंभं न जिव्रंयो ररभ्मा शंवसस्पते ।

उश्मसिं त्वा सधस्थ आ ॥२०

आ । त्वा । रम्भम् । न । जिव्रंयः । ररभ्म । शवसः । पते ।

उश्मसिं । त्वा । सधऽस्थें । आ ॥२०

आ । त्वा । रम्भम् । न । जिव्रयः । ररभ्म । शवसः । पते ।

उश्मसि । त्वा । सधऽस्थे । आ ॥२०

हे "शवसस्पते बलस्य पते “त्वा त्वां वयं “जिव्रयः क्षीणा वृद्धाः "रम्भं "न दण्डमिव “ररभ्म रभामहे । तथा च यास्कः-’आरभामहे वा जीर्णा इव दण्डम्' (निरु. ३. २१) इति । अपि च “त्वा त्वां "सधस्थे यज्ञे "उश्मसि कामयामहे ॥ ॥ ४५ ॥

स्तोत्रमिंद्रांय गायत पुरुनृम्णाय सत्वंने ।

नकिर्यं वृंण्वते युधि ॥२१

स्तोत्रम् । इन्द्रांय । गायत । पुरुऽनृम्णायं । सत्वंने ।

नकिः । यम् । वृण्वते । युधि ॥२१

स्तोत्रम् । इन्द्राय । गायत । पुरुऽनृम्णाय । सत्वने ।

नकिः । यम् । वृण्वते । युधि ॥२१

"यम् इन्द्रं "युधि युद्धे "नकिः "वृण्वते केऽपि न वारयन्ति तस्मै "सत्वने दानशीलाय “पुरुनृम्णाय बहुधनाय "इन्द्राय "स्तोत्रं "गायत पठत ॥

अभि त्वां वृषभा सुते सुतं सृंजामि पीतयें ।

तृंपा व्यंश्नुही मदं ॥२२

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतम् । सृजामि । पीतयें ।

तृम्प । वि । अश्नुहि । मदंम् ॥२२

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतम् । सृजामि । पीतये ।

तृम्प । वि । अश्नुहि । मदम् ॥२२

हे "वृषभ इन्द्र “त्वा त्वां "सुते सोमेऽभिषुते सति "सुतम् अभिषुतं सोमं "पीतये पानाय “अभि "सृजामि । "तृम्प तृप्य "मदं मदकरं “व्यश्नुहि च ॥

मा त्वां मूरा अंविष्यवो मोपहस्वांन आ दंभन् ।

माकीं ब्रह्मद्विषों वनः ॥२३

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपऽहस्वांनः । आ । दभन् ।

माकींम् । ब्रह्मऽद्विषः । वनः ॥२३

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपऽहस्वानः । आ । दभन् ।

माकीम् । ब्रह्मऽद्विषः । वनः ॥२३

हे इन्द्र “त्वा त्वां "मूराः मूरका मूढा मनुष्याः "अविष्यवः पालनकामाः "मा “आ “दभन्' मा हिंसन्तु। "उपहस्वानः उपहसनपराश्च “मा भवन्तु । “ब्रह्मद्विषः ब्राह्मणानां द्वेष्टॄन् “माकीं “वनः मा भजेथाः ।।

इ॒ह त्वा॒ गोप॑रीणसा म॒हे म॑दंतु॒ राध॑से ।

सरों गौ॒रो यथा॑ पिब ॥२४

इ॒ह । त्वा॒ । गोऽप॑रीणसा । म॒हे । म॒न्द॒न्तु॒ । राध॑से ।

सरः॑ । गौ॒रः । यथा॑ । पि॒ब॒ ॥२४

इह । त्वा । गोऽपरीणसा । महे । मन्दन्तु । राधसे ।

सरः । गौरः । यथा । पिब ॥२४

हे इन्द्र “त्वा त्वाम् "इह यज्ञे "गोपरीणसा गव्येन पयसा संमिश्रितेन सोमेन “महे महते “राधसे धनाय “मन्दन्तु मनुष्या मादयन्तु । त्वं च तं सोमं "यथा “गौरः मृगः “सरः पिबति तथा “पिब ।

या वृ॑त्र॒हा प॑रा॒वति॒ सना॒ नवा॑ च चुच्यु॒वे ।

ता सं॒सत्सु॒ प्र वो॑चत ॥२५

या । वृ॒त्र॒ऽहा । प॒रा॒ऽवति॑ । सना॑ । नवा॑ । च॒ । चु॒च्यु॒वे ।

ता । सं॒सत्ऽसु॑ । प्र । वो॒च॒त॒ ॥२५

या । वृत्रऽहा । पराऽवति । सना । नवा । च । चुच्युवे ।

ता । संसत्ऽसु । प्र । वोचत ॥२५

“वृत्रहा इन्द्रः "परावति दूरे "या यानि “सना सनातनानि "नवा नवानि नूतनानि "च धनानि "चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि “संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा “प्र “वोचत प्रब्रूते विद्वज्जनः ॥ ॥ ४६ ॥

अपि॑बत्क॒द्रुवः॑ सु॒तमिंद्रः॑ स॒हस्र॑बाह्वे ।

अत्रा॑देदिष्ट॒ पौंस्यं॑ ॥२६

अपि॑बत् । क॒द्रुवः॑ । सु॒तम् । इन्द्रः॑ । स॒हस्र॑ऽबाह्वे ।

अत्र॑ । अ॒दे॒दि॒ष्ट॒ । पौंस्य॑म् ॥२६

अपिबत् । कद्रुवः । सुतम् । इन्द्रः । सहस्रऽबाह्वे ।

अत्र । अदेदिष्ट । पौंस्यम् ॥२६

“इन्द्रः "कद्रुवः कद्रुनामकस्यर्षेः संबन्धिनं "सुतम् अभिषुतं सोमम् "अपिबत् पीतवान् । “सहस्रबाह्वे सहस्रबाहोः शत्रूंश्चाहन्निति शेषः । "अत्र अस्मिन्नवसरे “पौंस्यम् इन्द्रस्य वीर्यम् “अदेदिष्ट अदीप्यत ।।

स॒त्यं तत्तु॒र्वशे॒ यदौ॒ विदा॑नो अह्नवा॒य्यं ।

व्या॑नट् तु॒र्वणे॒ शमि॑ ॥२७

स॒त्यम् । तत् । तु॒र्वशे॑ । यदौ॑ । विदा॑नः । अ॒ह्न॒वा॒य्यम् ।

वि । आ॒न॒ट् । तु॒र्वणे॑ । शमि॑ ॥२७

सत्यम् । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अह्नवाय्यम् ।

वि । आनट् । तुर्वणे । शमि ॥२७

“तुर्वशे राज्ञि “यदौ च यदुनामके च राज्ञि “तत् प्रसिद्धं यागादिलक्षणं “शमि कर्म । शची शमी' इति कर्मनामसु पाठात् । "सत्यं परमार्थं "विदानः जानंस्तयोः प्रीत्यर्थम् अह्नवाय्यम् अह्नवाय्यनामकं तयोः शत्रुं “तुर्वणे संग्रामे “व्यानट् व्याप्तवान् ।।

त॒रणिं॑ वो॒ जना॑नां त्र॒दं वाज॑स्य॒ गोम॑तः ।

स॒मा॒नमु॒ प्र शं॑सिषं ॥२८

त॒रणि॑म् । वः॒ । जना॑नाम् । त्र॒दम् । वाज॑स्य । गोऽम॑तः ।

स॒मा॒नम् । ऊं॒ इति॑ । प्र । शं॒सि॒ष॒म् ॥२८

तरणिम् । वः । जनानाम् । त्रदम् । वाजस्य । गोऽमतः ।

समानम् । ऊं इति । प्र । शंसिषम् ॥२८

हे अस्मदीयाः पुरुषाः "वः युष्माकं "जनानां पुत्रपौत्रादीनां “तरणिं तारकं "त्रदं शत्रूणां तर्दयितारं "गोमतः पशुमतोऽन्नस्य दातारं चेन्द्रं "समानमु साधारणमेव “प्र “शंसिषं स्तौमि ।।

ऋ॒भु॒क्षणं॒ न वर्त॑व उ॒क्थेषु॑ तुग्र्या॒वृधं॑ ।

इंद्रं॒ सोमे॒ सचा॑ सु॒ते ॥२९

ऋ॒भु॒क्षण॑म् । न । वर्त॑वे । उ॒क्थेषु॑ । तु॒ग्र्य॒ऽवृध॑म् ।

इन्द्र॑म् । सोमे॑ । सचा॑ । सु॒ते ॥२९

ऋभुक्षणम् । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्र्यऽवृधम् ।

इन्द्रम् । सोमे । सचा । सुते ॥२९

“ऋभुक्षणं महान्तं "तुग्र्यावृधम् उदकस्य वर्धयितारम् । “तुग्र्या बुर्बुरम्' इत्युदकनामसु पाठात् । "इन्द्रं "सोमे “सचा स्तोत्रेण सह "सुते अभिषुते सति “उक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः । "न इति संप्रत्यर्थे ।

यः कृ॒न्तदिद्वि यो॒न्यं त्रि॒शोका॑य गि॒रिं पृ॒थुं ।

गोभ्यो॑ गा॒तुं निरे॑तवे ॥३०

यः । कृ॒न्तत् । इत् । वि । यो॒न्यम् । त्रि॒ऽशोका॑य । गि॒रिम् । पृ॒थुम् ।

गोभ्यः॑ । गा॒तुम् । निःऽए॑तवे ॥३०

यः । कृन्तत् । इत् । वि । योन्यम् । त्रिऽशोकाय । गिरिम् । पृथुम् ।

गोभ्यः । गातुम् । निःऽएतवे ॥३०

"यः "इत् य एवेन्द्रः "योन्यम् उदकनिर्गमनद्वारं "पृथुं विस्तीर्णं “गिरिं मेघम्। 'गिरिः व्रजः । इति मेघनामसु पाठात् । "त्रिशोकाय त्रिशोकनामर्ष्यर्थं “वि “कृन्तत् व्यच्छिनत् सः "गोभ्यः गमनवद्भ्य उदकेभ्यः "निरेतवे निर्गमनाय “गातुं भूमिम् । ‘भूमिः गातुः' इति तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥ ॥ ४७ ॥

यद्द॑धि॒षे म॑न॒स्यसि॑ मंदा॒नः प्रेदिय॑क्षसि ।

मा तत्क॑रिंद्र मृ॒ळय॑ ॥३१

यत् । द॒धि॒षे । म॒न॒स्यसि॑ । म॒न्दा॒नः । प्र । इत् । इय॑क्षसि ।

मा । तत् । कः॒ । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळय॑ ॥३१

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मन्दानः । प्र । इत् । इयक्षसि ।

मा । तत् । कः । इन्द्र । मृळय ॥३१

हे “इन्द्र "मन्दानः मोदमानस्त्वं "यत् शुभं वस्तु "दधिषे धारयसि यच्च "मनस्यसि पूजयसि यदपि च “प्रेदियक्षसि प्रयच्छस्येव “तत् सर्वं “मा “कः किं नाकार्षीः । अस्माकं कृतवानेव । किंचास्मान् "मृळय सुखय ॥

द॒भ्रं चि॒द्धि त्वाव॑तः कृ॒तं शृ॒ण्वे अधि॒ क्षमि॑ ।

जिगा॑त्विंद्र ते॒ मनः॑ ॥३२

द॒भ्रम् । चि॒त् । हि । त्वाऽव॑तः । कृ॒तम् । शृ॒ण्वे । अधि॑ । क्षमि॑ ।

जिगा॑तु । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । मनः॑ ॥३२

दभ्रम् । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतम् । शृण्वे । अधि । क्षमि ।

जिगातु । इन्द्र । ते । मनः ॥३२

हे "इन्द्र "त्वावतः त्वत्सदृशस्य "दभ्रं "चित् अल्पमपि "कृतं कर्म "अधि "क्षमि क्षमायाम् । अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । "शृण्वे विश्रुतं भवति हि । तथा सति "ते तव "मनः "जिगातु मयि गच्छतु ॥

तवेदु॒ ताः सु॑की॒र्तयोऽस॑न्नु॒त प्रश॑स्तयः ।

यदिं॑द्र मृ॒ळया॑सि नः ॥३३

तव॑ । इत् । उँ॒ इति॑ । ताः । सु॒ऽकी॒र्तयः॑ । अस॑न् । उ॒त । प्रऽश॑स्तयः ।

यत् । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळया॑सि । नः॒ ॥३३

तव । इत् । ऊं इति । ताः । सुऽकीर्तयः । असन् । उत । प्रऽशस्तयः ।

यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥३३

हे इन्द्र त्वं "नः अस्मान् "यत् याभिः "मृळयासि सुखयसि "ताः "सुकीर्तयः शोभनाख्यातयः "तवेत् तवैव "असन् भवेयुः । "उत अपि च ताः "प्रशस्तयः स्तुतयश्च तवैव भवेयुः ॥

मा न॒ एक॑स्मि॒न्नाग॑सि॒ मा द्वयो॑रु॒त त्रि॒षु ।

वधी॒र्मा शू॑र॒ भूरि॑षु ॥३४

मा । न॒ः । एक॑स्मिन् । आग॑सि । मा । द्वयोः॑ । उ॒त । त्रि॒षु ।

वधीः॑ । मा । शू॒र॒ । भूरि॑षु ॥३४

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । त्रिषु ।

वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४

हे “शूर इन्द्र “नः अस्मान् “एकस्मिन्नागसि अपराधे “मा “वधीः मा हिंसीः । “द्वयोः आगसोरपि “मा वधीः । “उत अपि च “त्रिषु आगःस्वपि “मा हिंसीः । “भूरिषु असंख्यातेष्वप्यागःसु मा च वधीः ॥

बि॒भया॒ हि त्वाव॑त उ॒ग्राद॑भिप्रभ॒ंगिणः॑ ।

द॒स्माद॒हमृ॑ती॒षहः॑ ॥३५

बि॒भय॑ । हि । त्वाऽव॑तः । उ॒ग्रात् । अ॒भि॒ऽप्र॒भ॒ङ्गिनः॑ ।

द॒स्मात् । अ॒हम् । ऋ॒ति॒ऽसहः॑ ॥३५

बिभय । हि । त्वाऽवतः । उग्रात् । अभिऽप्रभङ्गिनः ।

दस्मात् । अहम् । ऋतिऽसहः ॥३५

हे इन्द्र “त्वावतः त्वत्सदृशात् "उग्रात् उद्गूर्णात् अभिप्रभङ्गिणः शत्रूणामभिप्रहर्तुः “दस्मात् पापानामुपक्षपयितुः “ऋतीषहः शत्रुकृतां हिंसां सहतः “अहं “बिभय “हि ॥ ॥ ४८ ॥

मा सख्यु॒ः शून॒मा विं॑दे॒ मा पु॒त्रस्य॑ प्रभूवसो ।

आ॒वृत्व॑द्भूतु ते॒ मनः॑ ॥३६

मा । सख्युः॑ । शून॑म् । आ । वि॒दे॒ । मा । पु॒त्रस्य॑ । प्र॒भु॒व॒सो॒ इति॑ प्रभुऽवसो ।

आ॒ऽवृत्व॑त् । भू॒तु॒ । ते॒ । मनः॑ ॥३६

मा । सख्युः । शूनम् । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभुवसो इति प्रभुऽवसो ।

आऽवृत्वत् । भूतु । ते । मनः ॥३६

हे “प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र “ते तव “सख्युः “शूनं वृद्धं “मा “आ “विदे मावेदयामि । “पुत्रस्य अपि शूनं “मा विदे। तव “मनः अस्मासु “आवृत्वत् आवर्तनवत् "भूतु भवतु । पुनःपुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ।।

को नु मं॑र्या॒ अमि॑थितः॒ सखा॒ सखा॑यमब्रवीत् ।

ज॒हा को अ॒स्मदी॑षते ॥३७

कः । नु । म॒र्याः॒ । अमि॑थितः । सखा॑ । सखा॑यम् । अ॒ब्र॒वी॒त् ।

ज॒हा । कः । अ॒स्मत् । ई॒ष॒ते॒ ॥३७

कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायम् । अब्रवीत् ।

जहा । कः । अस्मत् । ईषते ॥३७

“को “नु कः खलु हे “मर्याः मनुष्याः "अमिथितः । मेथतिराक्रोशकर्मा । अनाक्रुष्ट इन्द्रादन्यः “सखा “सखायं प्रति “जहा अहं कं जघान “कः को वा “अस्मत् अस्मत्तो भीतः “ईषते पलायत इति “अब्रवीत् वदति । इन्द्र एवैतादृशस्य वचनस्य वक्तेत्यभिप्रायः । तथा च यास्कः- मेथतिराक्रोशकर्मा। अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मद्भीतः पलायते ' (निरु. ४. २) इति । ‘मा न एकस्मिन्नागसि' इत्यादिकया श्रुत्या नूनमृषिमिन्द्र आजहारेत्यर्षिर्विस्मयत इति ।

ए॒वारे॑ वृषभा सु॒तेऽसि॑न्व॒न्भूर्या॑वयः ।

श्व॒घ्नीव॑ नि॒वता॒ चर॑न् ॥३८

ए॒वारे॑ । वृ॒ष॒भ॒ । सु॒ते । असि॑न्वन् । भूरि॑ । आ॒व॒यः॒ ।

श्व॒घ्नीऽइ॑व । नि॒ऽवता॑ । चर॑न् ॥३८

एवारे । वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः ।

श्वघ्नीऽइव । निऽवता । चरन् ॥३८

हे “वृषभ कामानां वर्षकेन्द्र “एवारे । एवारो नाम कश्चित् । तस्मिन् “सुते अभिषुते सोमे सति “भूरि बहूनि धनानि "असिन्वन् न बध्नन् “श्वघ्नी । श्वघ्नी कितवः । तथा च यास्कः - ’श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हन्ति---' (निरु. ५, २२)॥

आ त॑ ए॒ता व॑चो॒युजा॒ हरी॑ गृभ्णे सु॒मद्र॑था ।

यदीं॑ ब्र॒ह्मभ्य॒ इद्दद॑ः ॥३९

आ । ते॒ । ए॒ता । व॒चः॒ऽयुजा॑ । हरी॒ इति॑ । गृ॒भ्णे॒ । सु॒मत्ऽर॑था ।

यत् । ई॒म् । ब्र॒ह्मऽभ्य॑ः । इत् । दद॑ः ॥३९

आ । ते । एता । वचःऽयुजा । हरी इति । गृभ्णे । सुमत्ऽरथा ।

यत् । ईम् । ब्रह्मऽभ्यः । इत् । ददः ॥३९

“ते तव “सुमद्रथा कल्याणरथौ “वचोयुजा मन्त्रेण युज्यमानौ “एता एतौ “हरी अश्वौ “आ “गृभ्णे । अस्मदभिमुखं यातुं हस्ताभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । “यत् यस्मात् त्वं “ब्रह्मभ्य “इत् ब्राह्मणेभ्य एव “ईम् इदं धनं “ददः ददासि ॥

भि॒ंधि विश्वा॒ अप॒ द्विष॒ः परि॒ बाधो॑ ज॒ही मृध॑ः ।

वसु॑ स्पा॒र्हं तदा भ॑र ॥४०

भि॒न्धि । विश्वा॑ः । अप॑ । द्विष॑ः । परि॑ । बाध॑ः । ज॒हि । मृध॑ः ।

वसु॑ । स्पा॒र्हम् । तत् । आ । भ॒र॒ ॥४०

भिन्धि । विश्वाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः ।

वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥४०

हे इन्द्र त्वं “विश्वाः सर्वाः “द्विषः द्वेष्ट्रीः शत्रुसेनाः "अप “भिन्धि विदारय । “बाधः हिंसित्रीः “मृधः संग्रामान् । 'स्पृधः मृधः' इति संग्रामनामसु पाठात् । “परि “जहि हिन्धि। अतस्तासां "स्पार्हं स्पृहणीयं “तत् प्रसिद्धं “वसु “आ “भर अस्मभ्यमाहर ।।

यद्वी॒ळावि॑ंद्र॒ यत्स्थि॒रे यत्पर्शा॑ने॒ परा॑भृतं ।

वसु॑ स्पा॒र्हं तदा भ॑र ॥४१

यत् । वी॒ळौ । इ॒न्द्र॒ । यत् । स्थि॒रे । यत् । पर्शा॑ने । परा॑ऽभृतम् ।

वसु॑ । स्पा॒र्हम् । तत् । आ । भ॒र॒ ॥४१

यत् । वीळौ । इन्द्र । यत् । स्थिरे । यत् । पर्शाने । पराऽभृतम् ।

वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥४१

हे “इन्द्र त्वया च "वीळौ दृढे परैः कम्पयितुमशक्ये “यत् धनं “पराभृतं विन्यस्तं “यत् च “स्थिरे स्वयमचले पराभृतं “यत् चापि "पर्शाने विमर्शनक्षमे पराभृतं “तत् “स्पार्हं "वसु “आ “भर ॥

यस्य॑ ते वि॒श्वमा॑नुषो॒ भूरे॑र्द॒त्तस्य॒ वेद॑ति ।

वसु॑ स्पा॒र्हं तदा भ॑र ॥४२

यस्य॑ । ते॒ । वि॒श्वऽमा॑नुषः । भूरे॑ः । द॒त्तस्य॑ । वेद॑ति ।

वसु॑ । स्पा॒र्हम् । तत् । आ । भ॒र॒ ॥४२

यस्य । ते । विश्वऽमानुषः । भूरेः । दत्तस्य । वेदति ।

वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥४२

हे इन्द्र “ते त्वया । विभक्तिव्यत्ययः । "दत्तस्य दत्तं "भूरेः बहु यस्य यद्धनम् । कर्मणि षष्ठी । “विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यः “वेदति जानाति “तत् "स्पार्हं स्पृहणीयं "वसु “आ “भर ॥ ॥ ४९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

टिप्पणी

८.४५.१ आ घा ये इति

आ घा ये अग्निमिन्धत इति सदः। अनेन मन्त्रेण सुत्यादिने महारात्रे बुद्ध्वा सदोभिमृशेत् इति सूत्रकारेण(आप.श्रौ.सू. १२.१.२ (https://sa.wikisource.org/s/24r1)) - तै.ब्रा. २.४.५.७ (https://sa.wikisource.org/s/nl4) सायणभाष्य

द्र. ऐध्मवाहानि (https://sa.wikisource.org/s/2abt)

८.४५.३७

सामान्यवाचिनः शब्दा विशेषे स्थापिताः क्वचित् । पलायने यथा वृत्तिः को नु मर्या इतीषते ।।बृहद्देवता २.१०९।।

मण्डल ८

८.४५.३७

सामान्यवाचिनः शब्दा विशेषे स्थापिताः क्वचित् । पलायने यथा वृत्तिः को नु मर्या इतीषते ।।बृहद्देवता २.१०९।।

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४५ सूक्तं ८.४६ सूक्तं ८.४७ →
वशोऽश्व्यः

दे. इन्द्रः, २१-२४ कानीतः पृथुश्रवाः, २५-२८, ३२ वायुः । गायत्री, १ - - - - - - - - - - ।

त्वावतः पुरूवसो वयमिन्द्र प्रणेतः ।

स्मसि स्थातर्हरीणाम् ॥१॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषाम् ।

विद्म दातारं रयीणाम् ॥२॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो ।

गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा ।

मित्रः पान्त्यद्रुहः ॥४॥

दधानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते ।

सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

तमिन्द्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वम् ।

ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तस्मिन्हि सन्त्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा ।

तमा वहन्तु सप्तयः पुरूवसुं मदाय हरयः सुतम् ॥७॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृत्रहन्तमः ।

य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥

यो दुष्टरो विश्ववार श्रवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।

स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया ।

वरिवस्य महामह ॥१०॥

नहि ते शूर राधसोऽन्तं विन्दामि सत्रा ।

दशस्या नो मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥११॥

य ऋष्वः श्रावयत्सखा विश्वेत्स वेद जनिमा पुरुष्टुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्रुचः ॥१२॥

स नो वाजेष्वविता पुरूवसुः पुरस्थाता मघवा वृत्रहा भुवत् ॥१३॥

अभि वो वीरमन्धसो मदेषु गाय गिरा महा विचेतसम् ।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

ददी रेक्णस्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनम् ।

नूनमथ ॥१५॥

विश्वेषामिरज्यन्तं वसूनां सासह्वांसं चिदस्य वर्पसः ।

कृपयतो नूनमत्यथ ॥१६॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळ्हुषे अरंगमाय जग्मये ।

यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥१७॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां स्नुभिरेषाम् ।

यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥१८॥

प्रभङ्गं दुर्मतीनामिन्द्र शविष्ठा भर ।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥१९॥

सनितः सुसनितरुग्र चित्र चेतिष्ठ सूनृत ।

प्रासहा सम्राट् सहुरिं सहन्तं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यम् ॥२०॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे ।

यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युष्याददे ॥२१॥

षष्टिं सहस्राश्व्यस्यायुतासनमुष्ट्रानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥२२॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः ।

मथ्रा नेमिं नि वावृतुः ॥२३॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥२४॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥२५॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्त उस्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनाम् ।

एभिः सोमेभिः सोमसुद्भिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥२६॥

यो म इमं चिदु त्मनामन्दच्चित्रं दावने ।

अरट्वे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुक्रतुः ॥२७॥

उचथ्ये वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः ।

अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥२८॥

अध प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनम् ।

अश्वानामिन्न वृष्णाम् ॥२९॥

गावो न यूथमुप यन्ति वध्रय उप मा यन्ति वध्रयः ॥३०॥

अध यच्चारथे गणे शतमुष्ट्राँ अचिक्रदत् ।

अध श्वित्नेषु विंशतिं शता ॥३१॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदन्तीन्द्रगोपा मदन्ति देवगोपाः ॥३२॥

अध स्या योषणा मही प्रतीची वशमश्व्यम् ।

अधिरुक्मा वि नीयते ॥३३॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः ।

श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ।

तत्र ‘त्वावतः' इति त्रयस्त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्षम् । प्राग्वत्सप्रपरिभाषयाद्याश्चतस्रो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिचृत् ‘त्रयः सप्तकाः पादनिचृत्' (अनु. ४. ४) इत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । ‘दधानो गोमदश्ववत्' इत्येषा पञ्चमी ककुप् अष्टकद्वादशाष्टकैः पादैरुपेतत्वात् ।' मध्यमश्चेत् ककुप्' (अनु. ५. ३) इति हि तल्लक्षणम् । 'तमिन्द्रम्' इति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि सन्ति' इति सप्तमी बृहती। ' यस्ते मदः' इत्यष्टम्यनुष्टुप् । यो दुष्टरः' इति नवमी सतोबृहती। ‘ अयुजौ जागतौ सतोबृहती ' (अनु. ८. ४) इति ह्युक्तम् । ‘गव्यो षु णः' इति दशमी गायत्री । नहि ते शूर' इत्येकादशी बृहती। ‘य ऋष्वः' इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतृतीययोरष्टाक्षरा द्वितीयचतुर्थयोर्द्वादशाक्षरा च । ‘युजौ चेद्विपरीता' (अनु. ८.५) इत्युक्तत्वात् । स नो वाजेषु' इति त्रयोदशी चतुर्विंशत्यक्षरा द्विपदा । “ अभि वो वीरम्' इति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपलिकमध्या' (अनु. ७. ७) इत्युक्तत्वात् । ‘ददी रेक्णः' इति पञ्चदशी ककुम्न्यङ्कुशिरा • त्रैष्टुभजागतचतुष्काः ककुम्न्यङ्कुशिरा' (अनु. ५. ४) इत्युक्तत्वात् । विश्वेषाम्' इति षोडशी विराट् । “महः सु वः' इति सप्तदशी जगती । ये पातयन्ते' इत्यष्टादश्युपरिष्टाद्बृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । ‘प्रभङ्गम्' इत्येकोनविंशी बृहती। ‘सनितः सुसनितः' इति विंशी विषमपदा बृहती नवकाष्ट्येकादश्यष्टिनो विषमपदा' (अनु. ७. ८) इत्युक्तत्वात् । ‘आ स एतु' ‘षष्टिं सहस्रा' इत्येकविंशीद्वाविंश्यौ पङ्क्ती । “दश श्यावाः' इति त्रयोविंशी गायत्री । “दानासः' इति चतुर्विंशी पङ्क्तिः । पञ्चविंशीसप्तविंश्यौ बृहत्यौ। षड्विंश्यष्टाविंश्यौ सतोबृहत्यौ। एकोनत्रिंशी गायत्री । “गावो न यूथम् ' इति त्रिंशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट्। एकत्रिंश्युष्णिक् । द्वात्रिंशी पङ्क्तिः । त्रयस्त्रिंशी गायत्री। ' आ स एतु' इत्यादिभिश्चतसृभिः कनीतपुत्रस्य पृथुश्रवसो दानं स्तूयते । अतस्तदेवताकाः। ‘आ नो वायो' इत्यादीनां चतसृणां द्वात्रिंश्याश्च वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेन्द्रदेवताकाः । एतत्सर्वमनुक्रमण्यामुक्तं-- ‘त्वावतस्त्रयस्त्रिंशद्वशोऽश्व्य आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो दानस्तुतिराद्या पादनिचृत् पञ्चम्यादि ककुब्गायत्री बृहत्यनुष्टुप् सतो बृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्न्यङ्कुशिरा विराड्जगत्युपरिष्टाद्बृहतीबृहत्यौ विषमपदोत्तरे पङ्क्ती गायत्री पङ्क्तिः प्रगाथौ च वायव्यौ गायत्री द्विपदोष्णिक् पङ्क्तिर्वायव्या गायत्री' इति । महाव्रते निष्केवल्ये ‘सनितः सुसनितः' इत्यन्तमेव सूक्तम् । तथा च पञ्चमारण्यके शौनकेन सूत्रितं - ’त्वावतः पुरूवसविति वशः सनितः सुसनितरित्येतदन्तः' (ऐ. आ. ५. २. ५) इति ॥

त्वाव॑तः पुरूवसो व॒यमिं॑द्र प्रणेतः ।

स्मसिं स्थातर्हरीणां ॥१

त्वाऽव॑तः । पु॒रु॒व॒सो॒ इतिं पुरुऽवसो । व॒यम् । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ने॒त॒रितिं प्रऽनेतः ।

स्मसिं । स्था॒त॒: । ह॒री॒णा॒म् ॥१

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । वयम् । इन्द्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

स्मसि । स्थातः । हरीणाम् ॥१

हे “पुरूवसो बहुधनेन्द्र “प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितः “इन्द्र “त्वावतः त्वत्सदृशस्य । इन्द्रसमानस्यान्यस्याभावात्तवेत्यर्थः । तव स्वभूताः “वयं “स्मसि स्मः । हे “हरीणाम् एतत्संज्ञकानामश्वानां “स्थातः अधिष्ठातः ॥

त्वां हि स॒त्यमं॑द्रिवो वि॒द्म दा॒तार॑मि॒षां ।

वि॒द्म दा॒तारं॑ रयी॒णां ॥२

त्वाम् । हि । स॒त्यम् । अ॒द्रि॒ऽव॒: । वि॒द्म । दा॒तार॑म् । इ॒षाम् ।

वि॒द्म । दा॒तार॑म् । र॒यी॒णाम् ॥२

त्वाम् । हि । सत्यम् । अद्रिऽवः । विद्म । दातारम् । इषाम् ।

विद्म । दातारम् । रयीणाम् ॥२

हे अद्रिवः । अत्ति शत्रुमित्यद्रिर्वज्रः । तद्वन्निन्द्र “त्वां “सत्यं निश्चयम् “इषाम् अन्नानां “दातारं “विद्म जानीमः । तथा “रयीणां धनानां “दातारं विद्म ।

आ यस्य॑ ते महि॒मान॒ं शत॑मूते॒ शत॑क्रतो ।

गी॒र्भिर्गृ॒णंतिं का॒रव॑: ॥३

आ । यस्य॑ । ते॒ । म॒हि॒मान॑म् । शत॑म्ऽऊते । शत॑क्रतो॒ इति॒ शत॑ऽक्रतो ।

गी॒:ऽभिः । गृ॒णन्तिं । का॒रव॑: ॥३

आ । यस्य । ते । महिमानम् । शतम्ऽऊते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

गीःऽभिः । गृणन्ति । कारवः ॥३

हे “शतमूते अपरिमितरक्षण हे "शतक्रतो बहुकर्मयुक्तेन्द्र “यस्य “ते "महिमानं माहात्म्यं “कारवः स्तोतारः “गीर्भिः स्तुतिभिः “गृणन्ति स्तुवन्ति स्वाभीष्टाय ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा ।

मित्रः पांत्यद्रुहः ॥४

सुऽनीथः । घ । सः । मर्त्यः । यम् । मरुतः । यम् । अर्यमा ।

मित्रः । पान्ति । अद्रुहः ॥४

सुऽनीथः । घ । सः । मर्त्यः । यम् । मरुतः । यम् । अर्यमा ।

मित्रः । पान्ति । अद्रुहः ॥४

“स “मर्त्यः मनुष्यो यजमानः “सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । “घ इति प्रसिद्धौ । स इत्युक्तं कमित्याह । “यं यजमानं “मरुतः देवाः "पान्ति रक्षन्ति “अद्रुहः अद्रोहकर्तारः । तथा “यमर्यमा पाति । यं च "मित्रः पाति । स एवं भवतीति ॥

दधानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते ।

सदा राया पुरुस्पृहा ॥५

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यम् । आदित्यऽजूतः । एधते ।

सदा । राया । पुरुऽस्पृहा ॥५

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यम् । आदित्यऽजूतः । एधते ।

सदा । राया । पुरुऽस्पृहा ॥५

“आदित्यजूतः आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानः “गोमत् गोभिरुपेतम् “अश्ववत् अश्वैरुपेतं “सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं “दधानः धारयन् “एधते वर्धते “सदा सर्वदा । किंच “पुरुस्पृहा बहुभिः स्पृहणीयेन “राया धनेन सदैधते ॥ ॥ १ ॥

तमिंद्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वं ।

ईशानं राय ईमहे ॥६

तम् । इन्द्रम् । दानम् । ईमहे । शवसानम् । अभीर्वम् ।

ईशा॑नम् । रा॒यः । ई॒म॒हे॒ ॥६

तम् । इन्द्रम् । दानम् । ईमहे । शवसानम् । अभीर्वम् ।

ईशानम् । रायः । ईमहे ॥६

“तं प्रसिद्धम् “इन्द्रं “दानं देयं “रायः धनम् “ईमहे याचामहे । कीदृशमिन्द्रम् । “शवसानं बलमाचरन्तम् “अभीर्वम् अभीरुम् “ईशानं सर्वस्य स्वामिनम् ॥

तस्मि॒न्हि संत्यू॒तयो॒ विश्वा॒ अभी॑रवः॒ सचा॑ ।

तमा व॑हंतु॒ सप्त॑यः पुरू॒वसुं॒ मदा॑य॒ हर॑यः सु॒तं ॥७

तस्मि॑न् । हि । सन्ति॑ । ऊ॒तयः॑ । विश्वाः॑ । अभी॑रवः । सचा॑ ।

तम् । आ । व॒ह॒न्तु॒ । सप्त॑यः । पु॒रु॒ऽवसु॑म् । मदा॑य । हर॑यः । सु॒तम् ॥७

तस्मिन् । हि । सन्ति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।

तम् । आ । वहन्तु । सप्तयः । पुरुऽवसुम् । मदाय । हरयः । सुतम् ॥७

“तस्मिन् इन्द्रे “ऊतयः गन्त्र्यः “विश्वाः सर्वाः "अभीरवः अकातराः "सचा सहायभूता मरुद्रूपाः सेनाः “सन्ति भवन्ति । अथवा तस्मिन् सर्वा रक्षणाः सह संभवन्ति। “तम् इन्द्रं “सप्तयः सर्पणशीलाः “हरयः अश्वाः पुरूवसुं बहुधनम् । बहुधनप्रदमित्यर्थः। तं "मदाय “सुतम् अभिषुतं सोमं प्रति “आ “वहन्तु आगमयन्तु ॥

यस्ते॒ मदो॒ वरे॑ण्यो॒ य इं॑द्र वृत्र॒हंत॑मः ।

य आ॑द॒दिः स्व१॒॑र्नृभि॒र्यः पृत॑नासु दु॒ष्टरः॑ ॥८

यः । ते॒ । मदः॑ । वरे॑ण्यः । यः । इ॒न्द्र॒ । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मः ।

यः । आ॒ऽद॒दिः । स्वः॑ । नृऽभिः॑ । यः । पृत॑नासु । दु॒स्तरः॑ ॥८

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इन्द्र । वृत्रहन्ऽतमः ।

यः । आऽददिः । स्वः । नृऽभिः । यः । पृतनासु । दुस्तरः ॥८

पूर्वमन्त्रे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे “इन्द्र “ते तव “यः “मदः “वरेण्यः वरणीयः । “यः च मदः संग्रामे “वृत्रहन्तमः शत्रूणामतिशयेन हन्ता । “यः च “आददिः आदाता “स्वः स्वरणं धनं “नृभिः नृभ्यः शत्रुभ्यः । “यः च “पृतनासु संग्रामेषु “दुष्टरः अनभिभाव्यः । तस्मै मदाय हरयो वहन्त्विति ॥

यो दु॒ष्टरो॑ विश्ववार श्र॒वाय्यो॒ वाजे॒ष्वस्ति॑ तरु॒ता ।

स नः॑ शविष्ठ सव॒ना व॑सो गहि ग॒मेम॒ गोम॑ति व्र॒जे ॥९

यः । दु॒स्तरः॑ । वि॒श्व॒ऽवा॒र॒ । श्र॒वाय्यः॑ । वाजे॑षु । अस्ति॑ । त॒रु॒ता ।

सः । नः॒ । श॒वि॒ष्ठ॒ । सव॑ना । आ । व॒सो॒ इति॑ । ग॒हि॒ । ग॒मेम॑ । गोऽम॑ति । व्र॒जे ॥९

यः । दुस्तरः । विश्वऽवार । श्रवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।

सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥९

हे “विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र “वाजेषु युद्धेषु “यः तव “दुष्टरः दुःखेन तरीतुं शक्यः “तरुता शत्रूणां तारकः “अस्ति भवति हे “वसो वासक हे “शविष्ठ अतिशयेन बलवन्निन्द्र “सः त्वं “नः “सवना अस्माकं सवनानि “आ “गहि आगच्छ । वयं च “गोमति “व्रजे गोमन्तं व्रजं “गमेम गच्छेम ।।

ग॒व्यो षु णो॒ यथा॑ पु॒राश्व॒योत र॑थ॒या ।

व॒रि॒व॒स्य म॑हामह ॥१०

ग॒व्यो इति॑ । सु । नः॒ । यथा॑ । पु॒रा । अ॒श्व॒ऽया । उ॒त । र॒थ॒ऽया ।

व॒रि॒व॒स्य । म॒हा॒ऽम॒ह॒ ॥१०

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वऽया । उत । रथऽया ।

वरिवस्य । महाऽमह ॥१०

हे “महामह महाधनेन्द्र “गव्या । गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवद्भावेन निपातवद्भावात् प्रकृतिभावः । अस्माकं गवामिच्छया अस्माकं गा दातुं “यथा “पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्यसि तद्वदद्यापि “सु सुष्ठु वरिवस्य परिचर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गवेच्छथा किंतु “अश्वया अश्वप्रदानेच्छया । “उत अपि च “रथया रथेच्छया च वरिवस्येति ॥ ॥ २ ॥

न॒हि ते॑ शू॒र॒ राध॒सोऽन्तं॑ वि॒ंदामि॑ स॒त्रा ।

द॒श॒स्या नो॑ मघव॒न्नू चि॑दद्रिवो॒ धियो॒ वाजे॑भिराविथ ॥११

न॒हि । ते॒ । शू॒र॒ । राध॑सः । अन्त॑म् । वि॒न्दामि॑ । स॒त्रा ।

द॒श॒स्य । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । नु । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽवः॒ । धियः॑ । वाजे॑भिः । आ॒वि॒थ॒ ॥११

नहि । ते । शूर । राधसः । अन्तम् । विन्दामि । सत्रा ।

दशस्य । नः । मघऽवन् । नु । चित् । अद्रिऽवः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥११

हे "शूर विक्रान्तेन्द्र "ते तव "राधसः धनस्य "अन्तम् इयत्तां "सत्रा सत्यं "नहि विन्दामि न लभे। यस्मादेवं तस्मात् हे "मघवन् धनवन् हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र "नः अस्माकं "नू "चित् क्षिप्रमेव "दशस्य देहि तद्धनम् । किंच "वाजेभिः वाजैरन्नैः "धियः अस्मदीयानि कर्माणि "आविथ रक्षः ।।

य ऋ॒ष्वः श्रा॑व॒यत्स॑खा॒ विश्वेत्स वेद॒ जनि॑मा पुरुष्टु॒तः ।

तं विश्वे॒ मानु॑षा यु॒गेंद्रं॑ हवंते तवि॒षं य॒तस्रु॑चः ॥१२

यः । ऋ॒ष्वः । श्र॒व॒यत्ऽसं॑खा । विश्वा॑ । इत् । सः । वे॒द॒ । जनि॑म । पु॒रु॒ऽस्तु॒तः ।

तम् । विश्वे॑ । मानु॑षा । यु॒गा । इन्द्र॑म् । ह॒व॒न्ते॒ । त॒वि॒षम् । य॒तऽस्रु॑चः ॥१२

यः । ऋष्वः । श्रवयत्ऽसखा । विश्वा । इत् । सः । वेद । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तम् । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्रम् । हवन्ते । तविषम् । यतऽस्रुचः ॥१२

"यः इन्द्रः "ऋष्वः दर्शनीयः "श्रावयत्सखा । श्रावयन्तः सखाय ऋत्विजो यस्य स तादृशः श्रावयत्सखा । "पुरुष्टुतः बहुभिर्यजमानैः स्तुतो य इन्द्रः "सः "विश्वेत् सर्वाण्यपि "जनिमा जन्मानि प्राणिनां "वेद जानाति । "तं "तविषं बलवन्तम् "इन्द्रं "विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्य्वादयः "यतस्रुचः स्वीकृतहविष्काः सन्तः "मानुषा मनुष्यसंबन्धिनः "युगा युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु "हवन्ते आह्वयन्ति स्तुवन्ति ।

स नो॒ वाजे॑ष्ववि॒ता पु॑रू॒वसुः॑ पुरःस्था॒ता म॒घवा॑ वृत्र॒हा भु॑वत् ॥१३

सः । नः॒ । वाजे॑षु । अ॒वि॒ता । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । पु॒रः॒ऽस्था॒ता । म॒घऽवा॑ । वृ॒त्र॒ऽहा । भु॒व॒त् ॥१३

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःऽस्थाता । मघऽवा । वृत्रऽहा । भुवत् ॥१३

एषा द्विपदा जगती । "सः "पुरूवसुः बहुधनः "मघवा धनवान् "वृत्रहा शत्रूणां हन्तेन्द्रः "नः अस्माकं "वाजेषु संग्रामेषु "अविता रक्षिता "पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानः भुवत् भवतु ॥

अ॒भि वो॑ वी॒रमंध॑सो॒ मदे॑षु गाय गि॒रा म॒हा विचे॑तसं ।

इंद्र॒ नाम॒ श्रुत्यं॑ शा॒किनं॒ वचो॒ यथा॑ ॥१४

अ॒भि । व॒ः । वी॒रम् । अन्ध॑सः । मदे॑षु । गा॒य॒ । गि॒रा । म॒हा । विऽचे॑तसम् ।

इन्द्रं॑म् । नाम॑ । श्रुत्य॑म् । शा॒किन॑म् । वचः॑ । यथा॑ ॥१४

अभि । वः । वीरम् । अन्धसः । मदेषु । गाय । गिरा । महा । विऽचेतसम् ।

इन्द्रम् । नाम । श्रुत्यम् । शाकिनम् । वचः । यथा ॥१४

हे उद्गात्रादयः “वः । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं हिताय “अन्धसः सोमस्य “मदेषु उत्पाद्यमानेषु सत्सु “वीरं शत्रूणामीरयितारं “नाम शत्रूणां नामकं “विचेतसं विशिष्टप्रज्ञं “श्रुत्यं सर्वत्र श्रोतव्यं “शाकिनं शक्तमीदृशम् “इन्द्रं “महा महत्या “गिरा स्तुत्या “वचः वाग्युष्मदीया “यथा येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या त्रिष्टुभा वा तथा “गाय गायत । स्तुतिं कुरुत ।

द॒दी रेक्ण॑स्त॒न्वे॑ द॒दिर्वसु॑ द॒दिर्वाजे॑षु पुरुहूत वा॒जिन॑ं ।

नू॒नमथ॑ ॥१५

द॒दिः । रेक्णः॑ । त॒न्वे॑ । द॒दिः । वसु॑ । द॒दिः । वाजे॑षु । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । वा॒जिन॑म् ।

नू॒नम् । अथ॑ ॥१५

ददिः । रेक्णः । तन्वे । ददिः । वसु । ददिः । वाजेषु । पुरुऽहूत । वाजिनम् ।

नूनम् । अथ ॥१५

हे “पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वं “तन्वे मह्यं शरीराय “रेक्णः धनं “ददिः दाता भव । कदेति उच्यते । “नूनं क्षिप्रम् अद्येदानीमेव। एवं प्रतिवाक्यं योज्यम् । तथा “वसु धनं पुत्रादिभ्यः "ददिः दाता भव । तथा “वाजेषु संग्रामेषु “वाजिनम् अन्नवन्तं रयिं “ददिः दाता भवेति । 'अत्र सर्वेष्वपि वाक्येषु ददिः इत्यस्य लिड्भावात् ‘न लोकाव्यय°' इति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ ॥ ३ ॥

विश्वे॑षामिर॒ज्यंत॒ं वसू॑नां सास॒ह्वांस॑ं चिद॒स्य वर्प॑सः ।

कृ॒प॒य॒तो नू॒नमत्यथ॑ ॥१६

विश्वे॑षाम् । इ॒र॒ज्यन्त॑म् । वसू॑नाम् । स॒स॒ह्वांस॑म् । चि॒त् । अ॒स्य । वर्प॑सः ।

कृ॒प॒ऽय॒तः । नू॒नम् । अति॑ । अथ॑ ॥१६

विश्वेषाम् । इरज्यन्तम् । वसूनाम् । ससह्वांसम् । चित् । अस्य । वर्पसः ।

कृपऽयतः । नूनम् । अति । अथ ॥१६

हे इन्द्र त्वां “विश्वेषां सर्वेषां “वसूनां धनानाम् “इरज्यन्तम् ईशानम् “अस्य “वर्पसः वारकस्य “कृपयतः युद्धं कल्पयतः शत्रोः सासह्वांसम् अभिभवितारं स्तुवत इति शेषः । स त्वं “नूनं क्षिप्रमद्यापीदानीमपि धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

म॒हः सु वो॒ अर॑मिषे॒ स्तवा॑महे मी॒ळ्हुषे॑ अरंग॒माय॒ जग्म॑ये ।

य॒ज्ञेभि॑र्गी॒र्भिर्वि॒श्वम॑नुषां म॒रुता॑मियक्षसि॒ गाये॑ त्वा॒ नम॑सा गि॒रा ॥१७

म॒हः । सु । व॒ः । अर॑म् । इ॒षे॒ । स्तवा॑महे । मी॒ळ्हुषे॑ । अ॒र॒म्ऽग॒माय॑ । जग्म॑ये ।

य॒ज्ञेभि॑ः । गी॒ःऽभिः । वि॒श्वऽम॑नुषाम् । म॒रुता॑म् । इ॒य॒क्ष॒सि॒ । गाये॑ । त्वा॒ । नम॑सा । गि॒रा ॥१७

महः । सु । वः । अरम् । इषे । स्तवामहे । मीळ्हुषे । अरम्ऽगमाय । जग्मये ।

यज्ञेभिः । गीःऽभिः । विश्वऽमनुषाम् । मरुताम् । इयक्षसि । गाये । त्वा । नमसा । गिरा ॥१७

हे इन्द्र “महः महतः “वः । तवेत्यर्थः। व्यत्ययेन बहुवचनम् । “अरं गमनमस्मद्विषयमिच्छामि । अर्तेररमिति रूपम् । तदर्थं “मीळ्हुषे सेक्त्रे “अरंगमाय संपूर्णगमनाय "जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति एवंभूताय देवाय “स्तवामहे । त्वां स्तुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । “यज्ञेभिः यजनसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा “गीर्भिः स्तुतिभिः । हे देव “विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टॄणाम् “इयक्षसि एतैरिज्यसे । “मरुतां संबन्धी त्वम् । किंच “त्वा त्वां “नमसा नमस्कारेण “गिरा स्तुत्या च "गाये स्तुवे ।।

ये पा॒तयं॑ते॒ अज्म॑भिर्गि॒री॒णां स्नुभि॑रेषां ।

य॒ज्ञं म॑हि॒ष्वणी॑नां सु॒म्नं तु॑वि॒ष्वणी॑ना॒ं प्राध्व॒रे ॥१८

ये । पा॒तय॑न्ते । अज्म॑ऽभिः । गि॒री॒णाम् । स्नुऽभि॑ः । ए॒षा॒म् ।

य॒ज्ञम् । म॒हि॒ऽस्वनी॑नाम् । सु॒म्नम् । तु॒वि॒ऽस्वनी॑नाम् । प्र । अ॒ध्व॒रे ॥१८

ये । पातयन्ते । अज्मऽभिः । गिरीणाम् । स्नुऽभिः । एषाम् ।

यज्ञम् । महिऽस्वनीनाम् । सुम्नम् । तुविऽस्वनीनाम् । प्र । अध्वरे ॥१८

“ये मरुतः “गिरीणां मेघानां “स्नुभिः प्रस्नवद्भिः “अज्मभिः बलैः बलकरैरुदकैः सह “पातयन्ते पतन्ति गच्छन्ति “एषां मरुतां “महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां “यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च “तुविष्वणीनां बहुध्वनीनां “सुम्नं सुखं तैः कृतम् “अध्वरे यज्ञे “प्र प्राप्नुयाम । अथवा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्नमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुयामाध्वरे यज्ञे ।।

प्र॒भ॒ंगं दु॑र्मती॒नामिंद्र॑ शवि॒ष्ठा भ॑र ।

र॒यिम॒स्मभ्य॒ं युज्यं॑ चोदयन्मते॒ ज्येष्ठं॑ चोदयन्मते ॥१९

प्र॒ऽभ॒ङ्गम् । दु॒ःऽम॒ती॒नाम् । इन्द्र॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । आ । भ॒र॒ ।

र॒यिम् । अ॒स्मभ्य॑म् । युज्य॑म् । चो॒द॒य॒त्ऽम॒ते॒ । ज्येष्ठ॑म् । चो॒द॒य॒त्ऽम॒ते॒ ॥१९

प्रऽभङ्ग॑म् । दुः॒ऽमतीनाम् । इन्द्र । शविष्ठ । आ । भर ।

रयिम् । अस्मभ्यम् । युज्यम् । चोदयत्ऽमते । ज्येष्ठम् । चोदयत्ऽमते ॥१९

“दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृत्रादीनां “प्रभङ्गं प्रकर्षेण भञ्जकं त्वां याचामह इति शेषः । हे “इन्द्र “शविष्ठ अतिशयेन बलवन् स्तुतस्त्वम् “अस्मभ्यं “रयिं धनं “युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनम् “आ “भर आहर। हे “चोदयन्मते । चोदयन्ती धनं प्रेरयन्ती मतिर्यस्य स तथोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे "चोदयन्मते उक्तार्थ “ज्येष्ठं धनमा भर ॥

सनि॑तः॒ सुस॑नित॒रुग्र॒ चित्र॒ चेति॑ष्ठ॒ सूनृ॑त ।

प्रा॒सहा॑ सम्रा॒ट् सहु॑रिं॒ सह॑न्तं भु॒ज्युं वाजे॑षु॒ पूर्व्य॑॑म् ॥२०

सनि॑त॒रिति॑ । सुऽस॑नितः । उग्र॑ । चित्र॑ । चेति॑ष्ठ । सूनृ॑त ।

प्र॒ऽसहा॑ । स॒म्ऽरा॒ट् । सहु॑रिम् । सह॑न्तम् । भु॒ज्युम् । वाजे॑षु । पूर्व्य॑म् ॥२०

सनितरिति । सुऽसनितः । उग्र । चित्र । चेतिष्ठ । सूनृत ।

प्रऽसहा । सम्ऽराट् । सहुरिम् । सहन्तम् । भुज्युम् । वाजेषु । पूर्व्यम् ॥२०

हे "सनितः संभक्तर्दातर्वा “उग्र उद्गूर्णबल “चित्र चायनीय “चेतिष्ठ अत्यन्तं चेतयितः "सूनृत सुसत्य “प्रासहा प्रसह्य हे "सम्राट् सर्वस्य स्वामिन् सम्यग्राजमान वा त्वं “सहुरिं सहनशीलं “भुज्युं भोजयितारं "पूर्व्यं प्रवृद्धम् । मुख्यमित्यर्थः । ईदृशं धनं “वाजेषु संग्रामेष्वाभरेति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

आ स ए॑तु॒ य ईव॒दाँ अदे॑वः पू॒र्तमा॑द॒दे ।

यथा॑ चि॒द्वशो॑ अ॒श्व्यः पृ॑थु॒श्रव॑सि कानी॒ते॒३॒ऽस्या व्युष्या॑द॒दे ॥२१

आ । सः । ए॒तु॒ । यः । ईव॑त् । आ । अदे॑वः । पू॒र्तम् । आ॒ऽद॒दे ।

यथा॑ । चि॒त् । वशः॑ । अ॒श्व्यः । पृ॒थु॒ऽश्रव॑सि । कानी॒ते । अ॒स्याः । वि॒ऽउषि॑ । आ॒ऽद॒दे ॥२१

आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तम् । आऽददे ।

यथा । चित् । वशः । अश्व्यः । पृथुऽश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषि । आऽददे ॥२१

अत्र शौनकः-‘वशायाश्व्याय यत्प्रादात्कानीतस्तु पृथुश्रवाः । तदत्र स्तूयते दानमा स एत्वेवमादिभिः' (बृहद्दे ६.७९-८०)। “एतु आगच्छतु “सः “यः “अदेवः देवादन्यो मनुष्यो वशः “ईवत् गमनवत् गवादिलक्षणं “पूर्तं पूर्णम् “आददे आदत्ते । स्वीकृतवानित्यर्थः

। देवश्चेन्माययाप्यागन्तुमर्हति । अतः प्रकाशेनैवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धनावाप्तिप्रसङ्ग आगमनप्रसङ्गश्चेति तदुच्यते । “यथा “चित् । चिदिति पूरणः । येन कारणेन यस्माद्वा “वशः एतत्संज्ञकः “अश्व्यः अश्वपुत्रः “पृथुश्रवसि एतन्नामके राज्ञि “कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे “अस्याः उषसः “व्युषि व्युष्टौ “आददे आदत्ते तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमश्वो बन्धुवर्गो वा ब्रूते ॥

षृष्टिं सृहस्राश्व्यंस्यायुतासन्मुष्ट्रांनां विंशृतिं शृता ।

दशृ श्यावींनां शृता दशृ त्र्यंरुषीणां दशृ गवां सृहस्रा ॥२२

षृष्टिम् । सृहस्रा । अश्व्यंस्य । अयुता । असृनृम् । उष्ट्रांनाम् । विंशृतिम् । शृता ।

दशं । श्यावींनाम् । शृता । दशं । त्रिऽअंरुषीणाम् । दशं । गवांम् । सृहस्रा ॥२२

षष्टिम् । सहस्रा । अश्व्यस्य । अयुता । असनम् । उष्ट्रानाम् । विंशतिम् । शता ।

दश । श्यावीनाम् । शता । दश । त्रिऽअरुषीणाम् । दश । गवाम् । सहस्रा ॥२२

स वश आगत्य व्रूते । “अश्व्यस्य अश्वसंबन्धिनः “षष्टिं “सहस्रा सहस्राणि "अयुता अयुतानि च “असनम् अभजम् । "उष्ट्राणां “विंशतिं “शता शतानि चासनम्। “श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां “दश “शता शतानि चासनम् । “त्र्यरुषीणां त्रीण्यारोचमानानि शुभ्राणि ककुप्पृष्ठपार्श्वादिस्थानानि यासां तादृशीनां “गवां “दश “सहस्रा सहस्राण्यभजम् ॥

दशं श्यावा ऋधद्रंयो वीतवांरास आशवंः ।

मृथ्रा नेमिं नि वांवृतुः ॥२३

दशं । श्यावाः । ऋधत्ऽरंयः । वीतऽवांरासः । आशवंः ।

मृथ्राः । नेमिम् । नि । वृवृतुः ॥२३

दश । श्यावाः । ऋधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आशवः ।

मथ्राः । नेमिम् । नि । ववृतुः ॥२३

"दश दशसंख्याकाः “श्यावाः श्याववर्णाः “आशवः अश्वाः “नेमिं रथनेमिं “नि “वावृतुः निवर्तयन्ति । रथं वहन्तीत्यर्थः । ईदृशास्ते “ऋधद्रयः प्रवृद्धवेगाः “वीतवारासः क्रान्तबलाः प्राप्तबला वा आशवः “मथ्राः' मथनशीलाः ॥

दानांसः पृथुश्रवंसः कानीतस्यं सुराधंसः ।

रथं हिरृण्ययं ददृन्मंहिंष्ठः सूरिरंभूद्वर्षिंष्ठमकृत श्रवंः ॥२४

दाना॑सः । पृ॒थु॒ऽश्रव॑सः । का॒नी॒तस्य॑ । सु॒ऽराध॑सः ।

रथ॑म् । हि॒र॒ण्यय॑म् । दद॑त् । मंहि॑ष्ठः । सू॒रिः । अ॒भू॒त् । वर्षि॑ष्ठम् । अ॒कृ॒त॒ । श्रवः॑ ॥२४

दानासः । पृथुऽश्रवसः । कानीतस्य । सुऽराधसः ।

रथम् । हिरण्ययम् । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठम् । अकृत । श्रवः ॥२४

पूर्वमन्त्रैः प्रतिपादितानि धनानि बन्धूनां पितुर्वा पुरस्तान्निर्दिशन्नाशास्ते । “पृथुश्रवसः “कानीतस्य “सुराधसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितमतः स सुराधाः । तस्य “दानासः दाना दत्तानि धनानीमानि । स च पृथुश्रवाः पूर्वमुक्तानि “हिरण्ययं हिरण्मयं “रथं च “ददत् प्रयच्छन् “मंहिष्ठः अतिशयेन दाता “सूरिः सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो वा “अभूत् भवति भवतु वा । “वर्षिष्ठम् अतिशयेन प्रवृद्धां “श्रवः कीर्तिम् “अकृत करोति करोतु वा ।।

‘आ नो वायो' इत्येषा पञ्चमेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे तृतीया । ‘आ नो वायो महे तन इत्येका रथेन पृथुपाजसा' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति हि सूत्रितम् ॥

आ नो॑ वायो म॒हे तने॑ या॒हि म॒खाय॒ पाज॑से ।

व॒यं हि ते॑ चकृ॒मा भूरि॑ दा॒वने॑ स॒द्यश्चि॒न्महि॑ दा॒वने॑ ॥२५

आ । न॒ः । वा॒यो॒ इति॑ । म॒हे । तने॑ । या॒हि । म॒खाय॑ । पाज॑से ।

व॒यम् । हि । ते॒ । च॒कृ॒म । भूरि॑ । दा॒वने॑ । स॒द्यः । चि॒त् । महि॑ । दा॒वने॑ ॥२५

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयम् । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥२५

हे “वायो त्वं “नः अस्मान् प्रति “आ “याहि आगच्छ । किमर्थम् । “महे महते “तने धनाय “मखाय महनीयाय “पाजसे बलाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमत्रास्तीति तदुच्यते । “वयं “हि वयं खलु “ते “भूरि “दावने प्रभूतधनदात्रे “चकृम स्तुतिं हविर्वा । “सद्यश्चित् तदानीमेव तवागमनानन्तरमेव चकृम “महि महतो धनस्य “दावने दात्रे ॥ ॥ ५ ॥

यो अश्वे॑भि॒र्वह॑ते॒ वस्त॑ उ॒स्रास्त्रिः स॒प्त स॑प्तती॒नां ।

ए॒भिः सोमे॑भिः सोम॒सुद्भिः॑ सोमपा दा॒नाय॑ शुक्रपूतपाः ॥२६

यः । अश्वे॑भिः । वह॑ते । वस्ते॑ । उ॒स्राः । त्रिः । स॒प्त । स॒प्त॒ती॒नाम् ।

ए॒भिः । सोमे॑भिः । सो॒म॒सुत्ऽभिः॑ । सो॒म॒ऽपा॒ः । दा॒नाय॑ । शु॒क्र॒पू॒त॒ऽपा॒ः ॥२६

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उस्राः । त्रिः । सप्त । सप्ततीनाम् ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्ऽभिः । सोमऽपाः । दानाय । शुक्रपूतऽपाः ॥२६

"यः पृथुश्रवाः "अश्वेभिः अश्वैः "वहते गृहं "वस्ते च "उस्राः गाः । ताभिश्च गच्छतीत्यर्थः । त्रिः सप्तति तासां गवां संख्योक्ता । सा संख्या विशेष्यते । "सप्ततीनां "त्रिः "सप्त । उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पृथुश्रवाः "एभिः "सोमेभिः सोमैः "सोमसुद्भिः सोममभिषुण्वद्भिश्च हे "सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनम् । हे शुक्रपूतपाः दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो "दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

यो म॑ इ॒मं चि॑दु॒ त्मनाम॑न्दच्चि॒त्रं दा॒वने॑ ।

अ॒र॒ट्वे अक्षे॒ नहु॑षे सु॒कृत्व॑नि सु॒कृत्त॑राय सु॒क्रतुः॑ ॥२७

यः । मे॒ । इ॒मम् । चि॒त् । ऊं॒ इति॑ । त्मना॑ । अम॑न्दत् । चि॒त्रम् । दा॒वने॑ ।

अ॒र॒ट्वे । अक्षे॑ । नहु॑षे । सु॒ऽकृत्व॑नि । सु॒कृत्ऽत॑राय । सु॒ऽक्रतुः॑ ॥२७

यः । मे । इमम् । चित् । ऊं इति । त्मना । अमन्दत् । चित्रम् । दावने ।

अरट्वे । अक्षे । नहुषे । सुऽकृत्वनि । सुकृत्ऽतराय । सुऽक्रतुः ॥२७

"यः पृथुश्रवाः "मे मह्यम् "इमं पुरतो वर्तमानं "चित्रं चायनीयं गवाश्वादिकं "दावने दानाय "त्मना आत्मना स्वबुद्ध्यैव "अमन्दत् अमन्दत अमाद्यत । स च "सुक्रतुः शोभनकर्मा राजा "सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वाय "अरट्वे "अक्षे "नहुषे सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽध्यक्षाः । तेष्वन्वशात् अस्मै गवादिकान् संयोजयतेति । यद्वा । अरट्वादयोऽन्ये राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तरायामन्ददिति ॥

उ॒च॒थ्ये॒३॒ वपु॑षि॒ यः स्व॒राळु॒त वा॑यो घृ॒तस्नाः ।

अश्वे॑षितं॒ रजे॑षितं॒ शुने॑षितं॒ प्राज्म॒ तदि॒दं नु तत् ॥२८

उ॒च॒थ्ये॑ । वपु॑षि । यः । स्व॒ऽराट् । उ॒त । वा॒यो॒ इति॑ । घृ॒त॒ऽस्नाः ।

अश्व॑ऽइषितम् । रजः॑ऽइषितम् । शुना॑ऽइषितम् । प्र । अज्म॑ । तत् । इ॒दम् । नु । तत् ॥२८

उचथ्ये । वपुषि । यः । स्वऽराट् । उत । वायो इति । घृतऽस्नाः ।

अश्वऽइषितम् । रजःऽइषितम् । शुनाऽइषितम् । प्र । अज्म । तत् । इदम् । नु । तत् ॥२८

"उचथ्ये वक्तव्ये स्तुत्ये "वपुषि शरीरे "यः "स्वराट् स्वयं राजते । यद्वा । उचथ्यो वपुश्चोभौ राजानौ । तयोरपि यः स्वराट् स्वाराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे "वायो यश्च "घृतस्नाः घृतवच्छुद्धः स राजा "अश्वेषितम् अश्वैः प्रापितं "रजेषितम् । रजःशब्देनोष्ट्रो

गर्दभो वोच्यते । तेनाप्यानीतं “शुनेषितं च “अज्म अन्नं “प्र अदात् । तत् अन्नमश्वाद्यानीतम् “इदं पुरतो दृश्यते । “तत् तवैवानुग्रहादित्यर्थः । अथवैकस्तच्छब्दः पूरणः । अश्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं खल्विति ॥

अध॑ प्रि॒यमि॑षि॒राय॑ ष॒ष्टिं स॒हस्रा॑सनं ।

अश्वा॑ना॒मिन्न वृष्णा॑ ॥२९

अध॑ । प्रि॒यम् । इ॒षि॒राय॑ । ष॒ष्टिम् । स॒हस्रा॑ । अ॒स॒न॒म् ।

अश्वा॑नाम् । इत् । न । वृष्णा॑म् ॥२९

अध । प्रियम् । इषिराय । षष्टिम् । सहस्रा । असनम् ।

अश्वानाम् । इत् । न । वृष्णाम् ॥२९

“अध अधुना "इषिराय धनादिप्रेरयित्रे राज्ञे “प्रियं श्रद्धेयमश्वानामिव “वृष्णां सेक्तॄणां गवां “सहस्रा सहस्राणां “षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतम् "असनम् अभजम् ॥

गावो॒ न यू॒थमुप॑ यंति॒ वध्र॑य॒ उप॒ मा यँति॒ वध्र॑यः ॥३०

गावः॑ । न । यू॒थम् । उप॑ । य॒न्ति॒ । वध्र॑यः । उप॑ । मा॒ । आ । य॒न्ति॒ । वध्र॑यः ॥३०

गावः । न । यूथम् । उप । यन्ति । वध्रयः । उप । मा । आ । यन्ति । वध्रयः ॥३०

“गावो “न गाव इव ता यथा संगवे “ यूथमुप “ यन्ति उपगच्छन्ति तद्वत् “ वध्रयः छिन्नमुष्का वृषभाः पृथुश्रवसा दत्ताः “मा माम् “उप “यन्ति समीपं प्राप्नुवन्ति । मा मां “वध्रयः उपा यन्तीति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

अध॒ यच्चार॑थे ग॒णे श॒तमुष्ट्राँ॒ अचि॑क्रदत् ।

अध॒ श्वित्ने॑षु विंश॒तिं श॒ता ॥३१

अध॑ । यत् । चार॑थे । ग॒णे । श॒तम् । उष्ट्रा॑न् । अचि॑क्रदत् ।

अध॑ । श्वित्ने॑षु । विं॒श॒तिम् । श॒ता ॥३१

अध । यत् । चारथे । गणे । शतम् । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् ।

अध । श्वित्नेषु । विंशतिम् । शता ॥३१

“अध अथ “यत् यदा “चारथे। चरथं चरणं गमनम्। तत्संबन्धिनि चार्यमाणे । वनाय प्रेर्यमाण इत्यर्थः। तादृशे “गणे उष्ट्रसंघे “उष्ट्रान् शतम् उष्ट्राणां शतम् “अचिक्रदत् अस्मभ्यं प्रदानायाजुहाव । “अध अपि चास्मदर्थमेव “श्वित्नेषु श्वेतवर्णेषु गोयूथेषु “विंशतिं च "शता शतानि च अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

श॒तं दा॒से ब॑ल्बू॒थे विप्र॒स्तरु॑क्ष॒ आ द॑दे ।

ते तें वायवि॒मे जना॒ मद॑ती॑द्र॑गोपा॒ मद॑ति दे॒वगो॑पाः ॥३२

श॒तम् । दा॒से । ब॒ल्बू॒थे । विप्रः॑ । तरु॑क्षे । आ । द॒दे॒ ।

ते । ते॒ । वा॒यो॒ इति॑ । इ॒मे । जनाः॑ । मद॑न्ति । इन्द्र॑ऽगोपाः । मद॑न्ति । दे॒वऽगो॑पाः ॥३२

शतम् । दासे । बल्बूथे । विप्रः । तरुक्षे । आ । ददे ।

ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदन्ति । इन्द्रऽगोपाः । मदन्ति । देवऽगोपाः ॥३२

अयं “विप्रः मेधावी वशो जनोऽहं “बल्बूथे एतन्नामके “दासे “तरुक्षे गवाश्वादीनां तारके गवाद्यधिकृते राज्ञास्माकं प्रदिष्टधनदातरि “आ “ददे । किं दानम् । गवाश्वादीनां “शतम् । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे “वायो “ते तव स्वभूताः “ते स्तोतारः “इमे “जनाः । वयमित्यर्थः । आत्मन एव परोक्षत्वेन वादः । त्वयानुगृहीतत्वात् “इन्द्रगोपाः । इन्द्रो गोपायिता येषां ते तथोक्ताः । इन्द्रेण रक्षिताः “मदन्ति । तथा “देवगोपाः “मदन्ति । इन्द्रं देवांश्च राज्ञो लब्धेन धनेन यजन्तो मदन्तीत्यर्थः ॥

अध॒ स्या योष॑णा म॒ही प्र॑ती॒ची वश॑म॒श्व्यं ।

अधि॑रुक्मा॒ वि नी॑यते ॥३३

अध॑ । स्या । योष॑णा । म॒ही । प्र॒ती॒ची । वश॑म् । अ॒श्व्यम् ।

अधि॑ऽरुक्मा । वि । नी॒य॒ते॒ ॥३३

अध । स्या । योषणा । मही । प्रतीची । वशम् । अश्व्यम् ।

अधिऽरुक्मा । वि । नीयते ॥३३

“अध अधुना “स्या सा “योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता “मही महती पूज्या “प्रतीची अस्मदभिमुखी “अश्व्यम् अश्वपुत्रं “वशं मां प्रति साधिरुक्माभरणा सती “वि “नीयते । तां कन्यां मां प्रत्यानयन्तीत्यर्थः । अत्र वायव्यास्वृक्षु यत्र वायुर्न स्तूयते परं दानप्रशंसैव तासु सर्वासु हे वायो त्वदनुग्रहादेवमिति योज्यं वायुपरत्वमवगन्तव्यम् ॥ ॥ ६ ॥

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.४६&oldid=208995" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४६ | सूक्तं ८.४७ | सूक्तं ८.४८ →
त्रित आप्त्यः

दे. आदित्याः, १४-१८ आदित्योषसः(दुःस्वप्नघ्नं) । महापङ्क्तिः

महि वो महतामवो वरुण मित्र दाशुषे ।

यमादित्या अभि द्रुहो रक्षथा नेमघं नशदनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१॥

विदा देवा अघानामादित्यासो अपाकृतिम् ।

पक्षा वयो यथोपरि व्यस्मे शर्म यच्छतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥२॥

व्यस्मे अधि शर्म तत्पक्षा वयो न यन्तन ।

विश्वानि विश्ववेदसो वरूथ्या मनामहेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥३॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।

मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥

परि णो वृणजन्नघा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।

स्यामेदिन्द्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥

परिह्वृतेदना जनो युष्मादत्तस्य वायति ।

देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥

न तं तिग्मं चन त्यजो न द्रासदभि तं गुरु ।

यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥

युष्मे देवा अपि ष्मसि युध्यन्त इव वर्मसु ।

यूयं महो न एनसो यूयमर्भादुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।

माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥

यद्देवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरम् ।

त्रिधातु यद्वरूथ्यं तदस्मासु वि यन्तनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥११॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च श्रवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१२॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतम् ।

त्रिते तद्विश्वमाप्त्य आरे अस्मद्दधातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१३॥

यच्च गोषु दुष्वप्न्यं यच्चास्मे दुहितर्दिवः ।

त्रिताय तद्विभावर्याप्त्याय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१४॥

निष्कं वा घा कृणवते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।

त्रिते दुष्वप्न्यं सर्वमाप्त्ये परि दद्मस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१५॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।

त्रिताय च द्विताय चोषो दुष्वप्न्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१६॥

यथा कलां यथा शफं यथ ऋणं संनयामसि ।*

एवा दुष्वप्न्यं सर्वमाप्त्ये सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१७॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयम् ।

उषो यस्माद्दुष्वप्न्यादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘ महि वः' इत्यष्टादशर्चं पञ्चमं सूक्तमाप्त्यस्य त्रितस्यार्षम् । षडष्टका महापङ्क्तिश्छन्दः । आद्यास्त्रयोदशर्चं आदित्यदेवताकाः । यच्च गोषु' इत्याद्याः पञ्चर्चं उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमणिका-’ महि वो यूना त्रित आप्त्य आदित्येभ्योऽन्त्याः पञ्चोषसेऽपि महापाङ्क्तम्' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

महिं वो मह॒तामवो॒ वरुं॑ण॒ मित्रं॑ दा॒शुषें ।

यमा॑दित्या अ॒भि द्रु॒हो रक्षं॑था॒ नेम॒घं नं॑शदने॒हसों व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयों व ऊ॒तयः॑ ॥१

महिं । व॒ः । म॒ह॒ताम् । अवः॑ । वरुं॑ण । मित्रं॑ । दा॒शुषें ।

यम् । आ॒दि॒त्या॒ः । अ॒भि । द्रु॒हः । रक्षं॑थ । न । ई॒म् । अ॒घम् । न॒श॒त् । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥१

महि । वः । महतान् । अवः । वरुण । मित्र । दाशुषे ।

यम् । आदित्याः । अभि। द्रुहः । रक्षथ । न । ईम् । अघम् । नशत्। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १ ॥

हे "वरुण हे "मित्र । एतद्द्वयमर्यम्णोऽप्युपलक्षणम् । ६ वरुणादयः "महतां वः युष्माकम् “अवः रक्षणं “महि महत् । कस्मै । "दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय क्रियमाणम् । किंच हे आदित्याः “यं यजमानं "द्रुहः द्रोग्धुः सकाशात् "अभि "रक्षथ "ईम् एनं यजमानम् "अव "पापं न "नशत् न प्राप्नोति । कुत एवमिति तत्रोच्यते । “वः युष्माकम् ऊतयः रक्षणानि "अनेहसः अपापान्यनुपद्रवाणि च । “ऊतयः युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभनरक्षणानि । पुनरुक्तिरादरार्था ।

वि॒दा देंवा अ॒घाना॒मादिं॑त्यासो अ॒पाकृं॑तिम् ।

प॒क्षा वयो॒ यथो॒परि॒ व्य१॒॑स्मे शर्मं यच्छताने॒हसों व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयों व ऊ॒तयः॑ ॥२

वि॒द । दे॒वा॒ः । अ॒घानां॑म् । आदिं॑त्यासः । अ॒प॒ऽआकृं॑तिम् ।

प॒क्षा । वयः॑ । यथा॑ । उ॒परिं॑ । वि । अ॒स्मे इतिं॑ । शर्मं॑ । य॒च्छ॒त॒ । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥२

विद। देवाः । अघानाम् । आदित्यासः । अपऽआकृतिम् ।

पक्षा । वयः । यथा । उपरि । वि । अस्मे इति । शर्म । यच्छत । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ।।२।।

हे “देवाः "आदित्यासः आदित्याः यूयम् "अघानां दुःखानाम् "अपाकृतिम् अपाकरणं परिहारप्रकारं "विद जानीथ। यस्मादेवं तस्मात् "वयः पक्षिणः "यथा पक्षा पक्षौ उपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वत् "अस्मे अधि अस्मासु "शर्म सुखं यच्छत कुरुत । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । अस्मे अस्माकमुपरीति वा ॥

व्य१॒स्मे अधि॒ शर्म॒ तत्प॒क्षा वयो॒ न यन्तन ।

विश्वा॑नि विश्ववेदसो वरू॒थ्या॑ मनामहेऽने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥३

वि । अ॒स्मे इति॑ । अधि॑ । शर्म॑ । तत् । प॒क्षा । वयः॑ । न । य॒न्त॒न॒ ।

विश्वा॑नि । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । व॒रू॒थ्या॑ । म॒ना॒म॒हे॒ । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥३

वि । अस्मे इति । अधि। शर्म । तत् । पक्षा । वयः । न । यन्तन ।

विश्वानि । विश्वऽवेदसः । वरूथ्या । मनामहे ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ३ ॥

हे आदित्याः यूयम् "अस्मे "अधि अस्मासु "तत् । युष्मास्वेवासाधारणं यत् "शर्म अस्ति तदित्यर्थः । तत् "वि "यन्तन विशेषेण प्रापयत । हे "विश्ववेदसः सर्वधनाः युष्मान् "विश्वानि सर्वाणि "वरूथ्या । वरूथं गृहम् । तदुचितानि धनानि "मनामहे याचामहे ॥

यस्मा॒ अरा॑सत॒ क्षय॑ं जी॒वातु॑ं च॒ प्रचे॑तसः ।

मनो॒र्विश्व॑स्य॒ घेदि॒म आ॑दि॒त्या रा॒य ईश॑तेऽने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥४

यस्मै॑ । अरा॑सत । क्षय॑म् । जी॒वातु॑म् । च॒ । प्रऽचे॑तसः ।

मनोः॑ । विश्व॑स्य । घ॒ । इत् । इ॒मे । आ॒दि॒त्याः । रा॒यः । ई॒श॒ते॒ । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥४

यस्मै । अरासत । क्षयम् । जीवातुम् । च। प्रऽचेतसः ।

मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ४ ॥

"यस्मै मनुष्याय "क्षयं निवासं जीवातुं जीवनसाधनमन्नं "च "प्रचेतसः प्रकृष्टमतयः "अरासत प्रयच्छन्ति तस्मै यजमानाय तदर्थम् "इमे "आदित्याः "विश्वस्य "घेत् सर्वस्याप्ययष्टुः "मनोः मनुष्यस्य धनिकस्य "रायः धनस्य "ईशते स्वामिनो भवन्त्यपहृत्य यजमानाय प्रदातुम् ॥

परि॑ णो वृणजन्न॒घा दु॒र्गाणि॑ र॒थ्यो॑ यथा ।

स्यामेदिन्द्र॑स्य॒ शर्म॑ण्यादि॒त्याना॑मु॒ताव॑स्यने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥५

परि॑ । नः॒ । वृ॒ण॒ज॒न् । अ॒घा । दुः॒ऽगानि॑ । र॒थ्यः॑ । य॒था॒ ।

स्याम॑ । इत् । इन्द्र॑स्य । शर्म॑णि । आ॒दि॒त्याना॑म् । उ॒त । अव॑सि । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥५

परि । नः । वृणजन् । अघा। दुःऽगानि । रथ्यः । यथा ।

स्याम् । इत् । इन्द्रस्य । शर्मणि । आदित्यानाम् । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ५ ॥

"परि “वृणजन् परिवर्जयन्तु "नः अस्माकम् "अघा अघानि पापानि । तत्र दृष्टान्तः । “दुर्गाणि दुर्गमनान् प्रदेशानवटधिष्ण्यादिकान् यथा परिवर्जयन्ति तद्वत् । "इन्द्रस्य “शर्मणि "स्याम भवेम वयम् । "उत अपि च आदित्यानाम् "अवसि रक्षणे च स्याम ॥ ॥ ७ ॥

परि॒ह्वृतेद॒ना जनो॑ यु॒ष्माद॑त्तस्य वायति ।

देवा॒ अद॑भ्रमाश वो॒ यमा॑दित्या॒ अहे॑तनाने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥६

प॒रि॒ऽह्वृ॒ता । इत् । अ॒ना । जनः॑ । यु॒ष्माऽद॑त्तस्य । वा॒य॒ति॒ ।

देवाः॑ । अद॑भ्रम् । आ॒श॒ । व॒ः । यम् । आ॒दि॒त्या॒ः । अहे॑तन । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥६

परिऽह्वृता । इत् । अना। जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।

देवाः । अदभ्रम् । आश । वः। यम् । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ६ ॥

"परिह्वृतेत् परिपीडितेनैव तपोनियमादिना "अना प्राणयुक्तः "जनः "युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तं धनम् । कर्मणि षष्ठी । “वायति गच्छति । हे "देवाः हे "आशवः शीघ्रगमनाः यूयं "यं यजमानम् “अहेतन प्राप्नुथः स जनः “अदभ्रम् अनल्पं धनं वायति प्राप्नोतीति संबन्धः ।।

न तं ति॒ग्मं च॒न त्यजो॒ न द्रा॑सद॒भि तं गु॒रु ।

यस्मा॑ उ॒ शर्म॑ स॒प्रथ॒ आदि॑त्यासो॒ अरा॑ध्वमने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥७

न । तम् । ति॒ग्मम् । च॒न । त्यजः॑ । न । द्रा॒स॒त् । अ॒भि । तम् । गु॒रु ।

यस्मै॑ । ऊं॒ इति॑ । शर्म॑ । स॒ऽप्रथः॑ । आदि॑त्यासः । अरा॑ध्वम् । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥७

न । तम् । तिग्मम् । चन। त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तम् । गुरु ।

यस्मै । ॐ इति । शर्म । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वम् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

“तं मनुष्यं "तिग्मं "चन तीक्ष्णमेव सन्तं "त्यजः । क्रोधनामैतत् । अत्र क्रोधात् प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते । "न "द्रासत् । 'द्रा कुत्सायां गतौ । कुत्सितं नागच्छति । न हिनस्तीत्यर्थः । तथा “तं जनं "गुरु प्रवृद्धमपरिहारार्हं दुःखं "न द्रासत् न गच्छति । हे आदित्यासः आदित्याः "सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पृथुभूता वा यूयं "यस्मा "उ यस्मै यजमानाय । उशब्दः पूरणः । "शर्म सुखम् “अराध्वम् अदत्त तं न द्रासदिति ॥

यु॒ष्मे दे॑वा॒ अपि॑ ष्मसि॒ युध्य॑न्त इ॒व वर्म॑सु ।

यूयं म॒हो न॒ एन॑सो यू॒यमर्भा॑दुरुष्यताने॒हसो॑ व ऊ॒तय॑: सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तय॑: ॥८

यु॒ष्मे इति॑ । दे॒वा॒: । अपि॑ । स्म॒सि॒ । युध्य॑न्तःऽइव । वर्म॑ऽसु ।

यू॒यम् । म॒हः । न॒: । एन॑सः । यू॒यम् । अर्भा॑त् । उ॒रु॒ष्य॒त॒ । अ॒ने॒हस॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: । सु॒ऽऊ॒तय॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: ॥८

युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यन्तःऽइव । वर्मऽसु ।

यूयम् । महः । नः । एनसः । यूयम् । अर्भात् । उरुष्यत । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ८ ॥

हे देवाः आदित्याः "युष्मे युष्मासु वयम् अपि "स्मसि अपि भवेम । युष्माभिरपिहिताः स्मेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । "युध्यन्तः शूराः “वर्मसु कवचेषु यथा भवन्ति तद्वत् । "यूयं "नः अस्मान् “महः महतः “एनसः पापात् “उरुष्यत रक्षत । तथा "यूयम् अस्मान् "अर्भात् अल्पादप्येनसः उरुष्यत ॥

अदि॑तिर्न उरुष्य॒त्वदि॑ति॒: शर्म॑ यच्छतु ।

मा॒ता मि॒त्रस्य॑ रे॒वतो॑ऽर्य॒म्णो वरु॑णस्य चाने॒हसो॑ व ऊ॒तय॑: सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तय॑: ॥९

अदि॑तिः । न॒: । उ॒रु॒ष्य॒तु॒ । अदि॑तिः । शर्म॑ । य॒च्छ॒तु॒ ।

मा॒ता । मि॒त्रस्य॑ । रे॒वत॑: । अ॒र्य॒म्णः । वरु॑णस्य । च॒ । अ॒ने॒हस॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: । सु॒ऽऊ॒तय॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: ॥९

अदितिः । नः । उरुष्यतु । अदितिः । शर्म । यच्छतु ।।

माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ९ ॥

“नः अस्मान् "अदितिः अखण्डनीया देवमाता "उरुष्यतु रक्षतु । तथा “अदितिः "शर्म सुखं “यच्छतु । अदितिर्विशेष्यते । या "माता निर्मात्री । कस्य । मित्रस्य "रेवतः धनवतः "अर्यम्णः “वरुणस्य च । सा न उरुष्यत्विति ॥

यद्दे॒वा॒: शर्म॑ शर॒णं यद्भ॒द्रं यद॑नातु॒रम् ।

त्रि॒धातु॒ यद्व॑रू॒थ्यं१॒ तद॒स्मासु॒ वि य॑न्तनाने॒हसो॑ व ऊ॒तय॑: सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तय॑: ॥१०

यत् । दे॒वा॒: । शर्म॑ । श॒र॒णम् । यत् । भ॒द्रम् । यत् । अ॒ना॒तु॒रम् ।

त्रि॒ऽधातु॑ । यत् । व॒रू॒थ्य॑म् । तत् । अ॒स्मासु॑ । वि । य॒न्त॒न॒ । अ॒ने॒हस॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: । सु॒ऽऊ॒तय॑: । व॒: । ऊ॒तय॑: ॥१०

यत् । देवाः । शर्म । शरणम् । यत् । भद्रम् । यत् । अनातुरम् ।

त्रिऽधातु । यत् । वरूथ्यम् । तत् । अस्मासु । वि। यन्तन । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १० ॥

हे "देवाः आदित्याः "यत् शर्म सुखं "शरणं शरणीयम् । "यत् "भद्रं सर्वैर्भजनीयम् । “यत् "अनातुरं रोगरहितम् । यत् "त्रिधातु त्रिगुणम् । "यद्वरूथ्यम् । वरूथं गृहम् । तदर्हम् । “तत् उक्तगुणकं शर्म "अस्मासु "वि "यन्तन वियच्छत ॥ ॥ ८ ॥

आदि॑त्या॒ अव॒ हि ख्यताधि॒ कूला॑दिव॒ स्पशः॑ ।

सु॒ती॒र्थमर्व॑तो य॒थानु॑ नो नेषथा सु॒गमं॑ने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥११

आदि॑त्याः । अव॑ । हि । ख्यत॑ । अधि॑ । कूला॑त्ऽइव । स्पशः॑ ।

सु॒ऽती॒र्थम् । अर्व॑तः । य॒था॒ । अनु॑ । नः॒ । ने॒ष॒थ॒ । सु॒ऽगम् । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥११

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात्ऽइव । स्पशः ।

सुऽतीर्थम् । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेपथ । सुऽगम् ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

हे "आदित्याः यूयम् "अव "हि “ख्यत अव हि पश्यताधस्तास्थितानस्मान् । तत्र दृष्टान्तः । “कूलात् "अधि कूले "स्पशः स्पष्टाः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलस्थः पुरुषोऽधोगतमुदकं जिज्ञासुस्तत्रस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्पश्यति तद्वत् । तथा कृत्वा "सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशम् “अर्वतः अश्वान् “यथा प्रापयन्त्यश्वरक्षकास्तद्वत् "नः अस्मान् "सुगं सुपन्थानम् अनु “नेषथ अनुनयथ ॥

नेह भ॒द्रं र॑क्ष॒स्विने॒ नाव॒यै नोप॒या उ॒त ।

गवे॑ च भ॒द्रं धे॒नवे॑ वी॒राय॑ च श्रवस्य॒ते॑ऽने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१२

न । इ॒ह । भ॒द्रम् । र॒क्ष॒स्विने॑ । न । अ॒व॒ऽयै । न । उ॒प॒ऽयै । उ॒त ।

गवे॑ । च॒ । भ॒द्रम् । धे॒नवे॑ । वी॒राय॑ । च॒ । श्र॒व॒स्य॒ते । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥१२

न । इह । भद्रम् । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत।

गवे । च । भद्रम् । धेनवे । वीराय । च । श्रवस्यते ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः “इह भूमौ "भद्रं कल्याणं सुखं "रक्षस्विने । रक्षो बलम् । बलवतेऽस्मद्द्वेष्ट्रे “न भवत्विति शेषः ।"अवयै अस्मान् हिंसितुमवगच्छते "न भवतु भद्रम् । तथा “उपयै उपगच्छते “न भवतु । तर्हि कस्य भवत्वित्युच्यते । “गवे “च "भद्रं युष्मदीयं भवतु । चशब्दो वक्ष्यमाणधेन्वाद्यपेक्षः। किंच “धेनवे नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु । "वीराय अस्मत्पुत्रादिकाय भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । "श्रवस्यते अन्नमिच्छते । अथवोत्तरार्धेऽपि नेत्यनुवर्तते । अस्मद्विरोधिनो गवादिकाय भद्रं न भवत्विति तस्यार्थः ॥

यदा॒विर्यद॑पी॒च्यं१॒॑ देवा॑सो॒ अस्ति॑ दुष्कृ॒तम् ।

त्रि॒ते तद्विश्वं॑मा॒प्त्य आ॒रे अ॒स्मद्दं॑धातनाने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१३

यत् । आ॒विः । यत् । अ॒पी॒च्यं॑म् । देवा॑सः । अस्ति॑ । दुः॒ऽकृ॒तम् ।

त्रि॒ते । तत् । विश्वं॑म् । आ॒प्त्ये । आ॒रे । अ॒स्मत् । द॒धा॒त॒न॒ । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥१३

यत् । आविः । यत् । अपीच्यम् । देवासः । अस्ति । दुःऽकृतम् ।

त्रिते । तत् । विश्वम् । आप्त्ये । आरे । अस्मत् । दधातन । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासः देवा आदित्याः यदाविः यत् पापमाविर्भूतम् "अस्ति । "दुष्कृतं "यत् च “अपीच्यम् अन्तर्हितमस्ति । ‘ अपीच्यम्' इत्यन्तर्हितनाम । "तद्विश्वं तदुभयम् "आप्त्ये “त्रिते मयि मा भूत्। किंतु “अस्मत् "आरे दूरे "दधातन स्थापयत ॥

‘यञ्च गोषु' इत्यादिसूक्तशेषेण दुःस्वप्नं दृष्ट्वादित्यमुपतिष्ठेत । तथा च स्वप्नममनोज्ञं दृष्ट्वा' इत्युपक्रम्य ' यच्च गोषु दुष्वप्न्यमिति पञ्चभिरादित्यमुपतिष्ठेत' (आश्व. गृ. ३. ६. ६) इति सूत्रितम् ॥

यच्च॒ गोषु॑ दु॒ष्ष्वप्न्यं॒ यच्चा॒स्मे दु॑हितर्दिवः ।

त्रि॒ताय॒ तद्विं॑भावर्या॒प्त्याय॒ परा॑ वहाने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१४

यत् । च॒ । गोषु॑ । दुः॒ऽस्वप्न्यं॑म् । यत् । च॒ । अ॒स्मे इति॑ । दु॒हि॒तः॒ । दि॒वः॒ ।

त्रि॒ताय॑ । तत् । वि॒भा॒ऽव॒रि॒ । आ॒प्त्याय॑ । परा॑ । व॒ह॒ । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥१४

यत् । च । गोषु । दुःस्वप्न्यम् । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।

त्रिताय । तत् । विभाऽवरि । आप्त्याय । परा । वह ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः । ॥ १४ ॥

हे "दिवः “दुहितः उषः उषोदेवते "यच्च गोषु अस्मदीयासु “दुष्वप्न्यम् अनर्थसूचकं दृष्टम् । स्वार्थिको यत् । किंच “यच्च दुष्वप्न्यम् "अस्मे अस्मासु दृष्टम् । गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पश्याम इत्यर्थः । तत् सर्वं हे "विभावरि । उषोनामैतत् । हे व्युच्छनवति देवि “आप्त्याय "त्रिताय "परा “वह दूरे परिहर ।।।

नि॒ष्कं वा॑ घा कृ॒णव॑ते॒ स्रजं॑ वा दुहितर्दिवः ।

त्रि॒ते दु॒ष्ष्वप्न्यं॒ सर्वं॑मा॒प्त्ये परिं॑ दद्मस्यने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१५

नि॒ष्कम् । वा॒ । घ॒ । कृ॒णव॑ते । स्रजं॑म् । वा॒ । दु॒हि॒तः॒ । दि॒वः॒ ।

त्रि॒ते । दुः॒ऽस्वप्न्यं॑म् । सर्वं॑म् । आ॒प्त्ये । परिं॑ । द॒द्म॒सि॒ । अ॒ने॒हसः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः॒ । ऊ॒तयः॑ ॥१५

निष्कम् । वा । घ । कृणवते । स्रजम् । वा। दुहितः । दिवः ।।

त्रिते । दुःस्वप्न्यम् । सर्वम् । आप्त्ये । परि । दद्मसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे "दिवः "दुहितः उषः "निष्कं वा "घ आभरणविशेषं वा "कृणवते कुर्वते स्वर्णकाराय यत् "दुष्वप्न्यं दृष्टम् । स्वर्णकारेण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । घेति पूरणः । वाशब्दश्चार्थे । "वा अथवा "स्रजं माल्यं कृणवते । कुर्वाण इत्यर्थः । तस्मिन्नपि मालाकारे मालानिर्माणसमये यद्दुष्वप्न्यं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नम् "आप्त्ये अपां पुत्रे "त्रिते वर्तमानं "परि "दद्मसि उपरि दद्मः । वयं त्रिताः परित्यजामेत्यर्थः । अथवा । त्रिते मयि यत् दुष्वप्न्यं दृष्टं तत् स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परि दद्मसि । अस्मत्तोऽपि निष्कृष्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥ ॥ ९ ॥

तद॑न्नाय॒ तद॑पसे॒ तं भा॒गमु॑पसे॒दुषे॑ ।

त्रि॒ताय॑ च द्वि॒ताय॒ चोषो॑ दु॒ष्ष्वप्न्यं॑ वहाने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१६

तत्ऽअ॑न्नाय । तत्ऽअ॑पसे । तम् । भा॒गम् । उ॒प॒ऽसे॒दुषे॑ ।

त्रि॒ताय॑ । च॒ । द्वि॒ताय॑ । च॒ । उषः॑ । दु॒ःऽस्वप्न्य॑म् । व॒ह॒ । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥१६

तत्ऽअन्नाय । तत्ऽअपसे । तम् । भागम् । उपऽसेदुषे ।।

त्रिताय । च। द्विताय । च । उषः । दुःऽस्वप्न्यम् । वह ।। अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

"तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपयसादि स्वप्नेऽपि तदेवान्नं यस्य सः । तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्त्र इत्यर्थः। तथा "तदपसे । यदेवापः कर्म निन्दितं जाग्रदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय "तं "भागं दुःस्वप्नस्यांशम् "उपसेदुषे प्राप्नुवते "त्रिताय "द्विताय "च हे "उषः देवि "दुष्वप्न्यम् अन्नकर्मविषयं "वह अन्यत्र प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं जाग्रदवस्थानुभूतवत् सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

यथा॑ क॒लां यथा॑ श॒फं यथ॑ ऋ॒णं सं॒नया॑मसि ।

ए॒वा दु॒ष्ष्वप्न्यं॒ सर्वं॑मा॒प्त्ये सं नं॑यामस्यने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१७

यथा॑ । क॒लाम् । यथा॑ । श॒फम् । यथा॑ । ऋ॒णम् । स॒म्ऽनया॑मसि ।

ए॒व । दु॒ःऽस्वप्न्य॑म् । सर्व॑म् । आ॒प्त्ये । सम् । न॒या॒म॒सि॒ । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥१७

यथा । कलाम् । यथा । शफम् । यथा । ऋणम् । सम्ऽनयामसि ।

एव । दुःस्वप्न्यम् । सर्वम् । आप्त्ये । सम् । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञपितं पशुं दानार्थं संस्कुर्वन्तः यथा येन प्रकारेण "कलां "शफम् इति संदायान्यत्र संनयन्ति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा । यथा कलां हृदयाद्यवयवमवदानार्हं संनयन्ति यथा च शफं शफोपलक्षितमनवदानार्हं शफास्थ्यादिकं संनयन्ति । यथा वा “ऋणं शनैः संनयन्ति “एव एवं "दुष्ष्वप्न्यं "सर्वमाप्त्ये वर्तमानं “सं "नयामसि संनयामः अपसारयामः ।।

अजैष्मा॒द्यास॑नाम॒ चाभू॒माना॑गसो व॒यम् ।

उषो॒ यस्मा॑द्दु॒ष्ष्वप्न्या॒दभै॒ष्माप॒ तदु॑च्छत्वने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥१८

अजै॑ष्म । अ॒द्य । अस॑नाम । च॒ । अभू॑म । अना॑गसः । व॒यम् ।

उषः॑ । यस्मा॑त् । दुः॒ऽस्वप्न्या॑त् । अभै॑ष्म । अप॑ । तत् । उ॒च्छ॒तु॒ । अ॒ने॒हसः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ । व॒ः । ऊ॒तयः॑ ॥१८

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयम् ।

उषः । यस्मात् । दुःऽस्वप्न्यात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

“वयं त्रिताः अद्य अजैष्म जयेम । "असनाम "च संभजेम च सुस्वप्नं सुखं वा । "अनागसः अपापाः "अभूम भवेम । हे "उषः "यस्मात् दुष्वप्न्यात् "अभैष्म भीताः स्म "तत् पापम् "अप “उच्छतु अपगच्छतु ॥ ॥ १० ॥

- ८.४७.१७ कला उपरि टिप्पणी (https://vedastudy.weebly.com/kalaa.html)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४८

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४७ सूक्तं ८.४८ सूक्तं ८.४९ →
प्रगाथो घौरः काण्वः।

दे. सोमः। त्रिष्टुप्, ५ जगती

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यो वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥१॥

अन्तश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य ।

इन्दविन्द्रस्य सख्यं जुषाणः श्रौष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥२॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥

शं नो भव हृद आ पीत इन्दो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।

सखेव सख्य उरुशंस धीरः प्र ण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥

इमे मा पीता यशस उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु ।

ते मा रक्षन्तु विस्रसश्चरित्रादुत मा स्रामाद्यवयन्त्विन्दवः ॥५॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः ।

अथा हि ते मद आ सोम मन्ये रेवाँ इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोम राजन्प्र ण आयूंषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥७॥

सोम राजन्मृळया नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्यास्तस्य विद्धि ।

अलर्ति दक्ष उत मन्युरिन्दो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥८॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्था नृचक्षाः ।

यत्ते वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृळ सुषखा देव वस्यः ॥९॥

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्धर्यश्व पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेम्यायुः ॥१०॥

अप त्या अस्थुरनिरा अमीवा निरत्रसन्तमिषीचीरभैषुः ।

आ सोमो अस्माँ अरुहद्विहाया अगन्म यत्र प्रतिरन्त आयुः ॥११॥

यो न इन्दुः पितरो हृत्सु पीतोऽमर्त्यो मर्त्याँ आविवेश ।

तस्मै सोमाय हविषा विधेम मृळीके अस्य सुमतौ स्याम ॥१२॥

त्वं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ ततन्थ ।

तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥१३॥

त्रातारो देवा अधि वोचता नो मा नो निद्रा ईशत मोत जल्पिः ।

वयं सोमस्य विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥१४॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द ऊतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥१५॥

सायणभाष्यम्

‘ स्वादोरभक्षि' इति पञ्चदशर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्षं सोमदेवताकं त्रैष्टुभम् । पञ्चमी जगती । सोमो देवता । तथा चानुकान्तं- स्वादोः पञ्चोना प्रगाथः सौम्यं त्रैष्टुभं पञ्चमी जगती' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

स्वा॒दोर॑भक्षि॒ वय॑सः सुमे॒धाः स्वा॒ध्यो॑ वरिवो॒वित्त॑रस्य ।

विश्वे॒ यं दे॒वा उ॒त मर्त्या॑सो॒ मधु॑ ब्रु॒वन्तो॑ अ॒भि सं॒चर॑न्ति ॥१

स्वा॒दोः । अ॒भ॒क्षि॒ । वय॑सः । सु॒ऽमे॒धाः । सु॒ऽआ॒ध्यः॑ । व॒रि॒वो॒वित्ऽत॑रस्य ।

विश्वे॑ । यम् । दे॒वाः । उ॒त । मर्त्या॑सः । मधु॑ । ब्रु॒वन्तः॑ । अ॒भि । स॒म्ऽचर॑न्ति ॥१

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुऽमेधाः । सुऽआध्यः । वरिवोवित्ऽतरस्य ।

विश्वे । यम् । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । सम्ऽचरन्ति ॥१

अहं प्रगाथः "सुमेधाः शोभनप्रज्ञः "स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्य अतिशयेन पूजां लभमानस्य "स्वादोः सुष्ठ्वदनीयस्य स्वादुभूतस्य "वयसः अन्नस्य । एताः कर्मणि षष्ठ्यः । उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यम् "अभक्षि भक्षयेयः। "यं यदन्नं "विश्वे "देवाः सर्वेऽपीन्द्रादयः "उत अपि च "मर्त्यासः मर्त्या मनुष्याः "मधु "ब्रुवन्तः मनोहरमेतदिति शब्दायन्तः "अभि "संचरन्ति अभिसंगच्छन्ते प्राप्नुवन्ति तदन्नमभक्षीति ।।

अग्नीषोमप्रणयने ' अन्तश्च ' इत्येषा । तथा च सूत्रितम् - ' अन्तश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतम् ' (आश्व. श्रौ. ४. १०) इति ॥

अ॒न्तश्च॒ प्रागा॒ अदि॑तिर्भवास्यवया॒ता हर॑सो॒ दैव्य॑स्य ।

इन्द॒विन्द्र॑स्य स॒ख्यं जु॑षा॒णः श्रौष्टी॑व॒ धुर॒मनु॑ रा॒य ऋ॑ध्याः ॥२

अ॒न्तरिति॑ । च॒ । प्र । अगाः॑ । अदि॑तिः । भ॒वा॒सि॒ । अ॒व॒ऽया॒ता । हर॑सः । दैव्य॑स्य ।

इन्दो॒ इति॑ । इन्द्र॑स्य । स॒ख्यम् । जु॒षा॒णः । श्रौष्टी॑ऽइव । धुर॑म् । अनु॑ । रा॒ये । ऋ॒ध्या॒ः ॥२

अन्तरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भवासि । अवऽयाता । हरसः । दैव्यस्य ।

इन्दो इति । इन्द्रस्य । सख्यम् । जुषाणः । श्रौष्टीऽइव । धुरम् । अनु । राये । ऋध्याः ॥२

हे सोम त्वम् "अन्तश्च "प्रागाः । हृदयस्य यागागारस्य वान्तर्गच्छसि । गत्वा च "अदितिः अदीनस्त्वं "दैव्यस्य "हरसः क्रोधस्य "अवयाता पृथक्कर्ता "भवासि भवसि । हर इति क्रोधनाम । हे "इन्दो सोम त्वम् "इन्द्रस्य "सख्यं जुषाणः सेवमानः "श्रौष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । तत्संबन्धी श्रौष्टी । क्षिप्रगाम्यश्वः "धुरम् "इव "राये अस्माकं धनलाभाय "अनु "ऋध्याः अनुगच्छसि । अथवाश्वो यथा धुरं वृत्त्वाभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान् प्रापय। अनुपूर्वं ऋधिर्गत्यर्थः।।

'अपाम सोमम्' इत्यादिके द्वे सोमपानोत्तरकालीनस्याभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनियुक्ते । तथा च सूत्रितम् - ' अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत इन्दविति मुखहृदये अभिमृशेरन् ' (आश्व. श्रौ ५, ६) इति ॥

अपा॑म॒ सोम॑म॒मृता॑ अभू॒माग॑न्म॒ ज्योति॒रवि॑दाम दे॒वान् ।

किं नू॒नम॒स्मान्कृ॑णव॒दरा॑ति॒ः किमु॑ धू॒र्तिर॑मृत॒ मर्त्य॑स्य ॥३

अपा॑म । सोम॑म् । अ॒मृताः॑ । अ॒भू॒म॒ । अग॑न्म । ज्योतिः॑ । अवि॑दाम । दे॒वान् ।

किम् । नू॒नम् । अ॒स्मान् । कृ॒ण॒व॒त् । अरा॑तिः । किम् । ऊं॒ इति॑ । धू॒र्तिः । अ॒मृ॒त॒ । मर्त्य॑स्य ॥३

अपाम । सोमम् । अमृताः । अभूम । अगन्म । ज्योतिः । अविदाम । देवान् ।

किम् । नूनम् । अस्मान् । कृणवत् । अरातिः । किम् । ऊं इति । धूर्तिः । अमृत । मर्त्यस्य ॥३

हे अमृत अमरण सोम त्वाम् "अपाम पानं करवाम। कुर्मः। ततः "अमृताः "अभूम भवेम । यस्मात्त्वममृतः अतस्तव पानाद्वयमप्यमृताः स्याम । पश्चात् "ज्योतिः द्योतमानं स्वर्गम् “अगन्म। "अविदाम ज्ञातवन्तः "देवान् । तथाभूतान् "अस्मान् "नूनम् इदानीम् "अरातिः शत्रुः "किं "कृणवत् कुर्यात् । "किमु किं वा “मर्त्यस्य इदानीं मनुष्यभूतस्य मम “धूर्तिः हिंसकः किं कृणवत् कुर्यात् ॥

शं नो॑ भव हृ॒द आ पी॒त इ॑न्दो पि॒तेव॑ सोम सू॒नवे॑ सु॒शेवः॑ ।

सखे॑व॒ सख्य॑ उरुशं॒स॒ धीर॒ः प्र ण॒ आयु॑र्जी॒वसे॑ सोम तारीः ॥४

शम् । न॒ः । भ॒व॒ । हृ॒दे । आ । पी॒तः । इ॒न्दो॒ इति॑ । पि॒ताऽइ॑व । सो॒म॒ । सू॒नवे॑ । सु॒ऽशेवः॑ ।

सखा॑ऽइव । सख्ये॑ । उ॒रु॒ऽश॒ंस॒ । धीरः॑ । प्र । न॒ः । आयुः॑ । जी॒वसे॑ । सो॒म॒ । ता॒री॒ः ॥४

शम् । नः । भव । हृदे । आ । पीतः । इन्दो इति । पिताऽइव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।

सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४

हे “इन्दो "सोम अस्माभिः “पीतः त्वं "नः अस्माकं हृदे हृदयाय “शं सुखम् "आ “भव। सुखभवने दृष्टान्तद्वयम् । “पिता “सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा "सखा अहितान्निवर्त्य हिते स्थापयिता सखा स स्वसख्ये यथा "सुशेवः सुसुखो भवति । शेवमिति सुखनाम । तद्वत्वमपि भव । किंच हे उरुशंस बहुभिर्बहुधा वा शंसनीय बहुकीर्ते “सोम “धीरः। धीमांस्त्वं "नः अस्माकं "जीवसे जीवनाय "आयुः आयुष्यं “प्र “तारीः प्रवर्धय ॥

इ॒मे मा॑ पी॒ता य॒शस॑ उरु॒ष्यवो॒ रथ॒ं न गाव॒ः सम॑नाह॒ पर्व॑सु ।

ते मा॑ रक्षन्तु वि॒स्रसं॑श्च॒रित्रा॑दु॒त मा॒ स्रामा॑द्यवय॒न्त्विन्द॑वः ॥५

इ॒मे । मा॒ । पी॒ताः । य॒शसः॑ । उ॒रु॒ष्यवः॑ । रथ॑म् । न । गावः॑ । सम् । अ॒ना॒ह॒ । पर्व॑ऽसु ।

ते । मा॒ । र॒क्ष॒न्तु॒ । वि॒ऽस्रसः॑ । च॒रित्रा॑त् । उ॒त । मा॒ । स्रामा॑त् । य॒व॒य॒न्तु॒ । इन्द॑वः ॥५

इमे । मा । पीताः । यशसः । उरुष्यवः । रथम् । न । गावः । सम् । अनाह । पर्वऽसु ।

ते । मा । रक्षन्तु । विऽस्रसः । चरित्रात् । उत । मा । स्रामात् । यवयन्तु । इन्दवः ॥५

“इमे “पीताः "यशसः यशस्कराः "उरुष्यवः अस्माकं रक्षाकामाः सोमाः “गावः गोविकारभूता वध्र्यः "रथं "न रथमिव ता यथा रथं विस्रस्तं “पर्वसु “समनाह संदधते तद्वत् मां पीताः सोमाः पर्वसु संनह्यन्तु । किंच "ते सोमाः “मा मां “विस्रसः विस्रस्तात् "चरित्रात् चरणादनुष्ठानात् "रक्षन्तु । सोमः पीतश्चेत् कर्म ह्यविस्रस्तं भवति । “उत अपि च “मा मां “स्रामात् व्याधेः सकाशात् "इन्दवः पीताः "यवयन्तु पृथक्कुर्वन्तु ॥ ॥ ११ ॥

अ॒ग्निं न मा॑ मथि॒तं सं दि॑दीप॒ः प्र च॑क्षय कृणु॒हि वस्य॑सो नः ।

अथा॒ हि ते॒ मद॒ आ सो॑म॒ मन्ये॑ रे॒वाँ इ॑व॒ प्र च॑रा पु॒ष्टिमच्छ॑ ॥६

अ॒ग्निम् । न । मा॒ । म॒थि॒तम् । सम् । दि॒दी॒पः॒ । प्र । च॒क्ष॒य॒ । कृ॒णु॒हि । वस्य॑सः । नः॒ ।

अथ॑ । हि । ते॒ । मदे॑ । आ । सो॒म॒ । मन्ये॑ । रे॒वान्ऽइ॑व । प्र । च॒र॒ । पु॒ष्टिम् । अच्छ॑ ॥६

अग्निम् । न । मा । मथितम् । सम् । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।

अथ । हि । ते । मदे । आ । सोम । मन्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिम् । अच्छ ॥६

हे सोम पीतस्त्वं “मा मां "मथितम् "अग्निं "न अग्निमिव "सं “दिदीपः संदीपय । “प्र “चक्षय च चक्षुषः संधुक्षणेन । “नः अस्मान् “वस्यसः अतिशयेन वसुमतः "कृणुहि कुरु । “अथ अधुना “हि खलु “ते त्वां हे “सोम “मदे मदाय “मन्ये स्तौमि । तथा सति “रेवानिव धनवानिह । इवेति संप्रत्यर्थे। “पुष्टिम् अस्मत्पोषम् "अच्छ “प्र “चर अभिगच्छ ॥

इ॒षि॒रेण॑ ते॒ मन॑सा सु॒तस्य॑ भक्षी॒महि॒ पित्र्य॑स्येव रा॒यः ।

सोम॑ राज॒न्प्र ण॒ आयूं॑षि तारी॒रहा॑नीव॒ सूर्यो॑ वास॒राणि॑ ॥७

इ॒षि॒रेण॑ । ते॒ । मन॑सा । सु॒तस्य॑ । भ॒क्षी॒महि॑ । पित्र्य॑स्यऽइव । रा॒यः ।

सोम॑ । रा॒ज॒न् । प्र । नः॒ । आयूं॑षि । ता॒री॒ः । अहा॑निऽइव । सूर्यः॑ । वा॒स॒राणि॑ ॥७

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।

सोम । राजन् । प्र । नः । आयूंषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥७

“इषिरेण इच्छावता "मनसा "सुतस्य “ते सुतमभिषुतं त्वां “भक्षीमहि । "पित्र्यस्य पितृसंबन्धिनो धनस्येव धनमिव । पित्र्यं धनं यथैषणेन मनसोपभुञ्जते तद्वत् । भक्षित हे "सोम “राजन स्वामिन् "नः अस्माकम् “आयूंषि “प्र “तारीः प्रवर्धय । “वासराणि जगद्वासकानि "अहानि "सूर्यः इव । अत्र ‘ईषणेन वैषणेन वार्षणेन वा ’ (निरु. ४, ७) इत्यादि निरुक्तं ज्ञातव्यम् ॥

सोम॑ राजन्मृ॒ळया॑ नः स्व॒स्ति तव॑ स्मसि व्र॒त्या३॒॑स्तस्य॑ विद्धि ।

अल॑र्ति॒ दक्ष॑ उ॒त म॒न्युरि॑न्दो॒ मा नो॑ अ॒र्यो अ॑नुका॒मं परा॑ दाः ॥८

सोम॑ । रा॒ज॒न् । मृ॒ळय॑ । न॒ः । स्व॒स्ति । तव॑ । स्म॒सि॒ । व्र॒त्याः॑ । तस्य॑ । वि॒द्धि॒ ।

अल॑र्ति । दक्षः॑ । उ॒त । म॒न्युः । इ॒न्दो॒ इति॑ । मा । न॒ः । अ॒र्यः । अ॒नु॒ऽका॒मम् । परा॑ । दा॒ः ॥८

सोम । राजन् । मृळय । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।

अलर्ति । दक्षः । उत । मन्युः । इन्दो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामम् । परा । दाः ॥८

हे "सोम "राजन् "नः अस्मान् "स्वस्ति अविनाशाय "मृळय सुखय च । “व्रत्याः व्रतिनो वयं "तव "स्मसि स्वभूताः स्मः । "तस्य तं स्वकीयं तव "विद्धि जानीहि । अथवा तव त्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किंच हे "इन्दो "दक्षः प्रवृद्धोऽस्मच्छत्रुः “अलर्ति गच्छति । "उत अपि च "मन्युः क्रोधः क्रुद्धो वा अलर्ति । तादृशस्योभयविधस्य "अर्यः अरेः "अनुकामं थथाकामं “नः अस्मान् “मा "परा "दाः परादेहि ॥

त्वं हि न॑स्त॒न्वः॑ सोम गो॒पा गात्रे॑गात्रे निष॒सत्था॑ नृ॒चक्षाः॑ ।

यत्ते॑ व॒यं प्र॑मि॒नाम॑ व्र॒तानि॒ स नो॑ मृळ सुष॒खा दे॑व॒ वस्यः॑ ॥९

त्वम् । हि । न॒ः । त॒न्वः॑ । सो॒म॒ । गो॒पाः । गात्रे॑ऽगात्रे । नि॒ऽस॒सत्थ॑ । नृ॒ऽचक्षाः॑ ।

यत् । ते॒ । व॒यम् । प्र॒ऽमि॒नाम॑ । व्र॒तानि॑ । सः । न॒ः । मृ॒ळ॒ । सु॒ऽस॒खा । दे॒व॒ । वस्यः॑ ॥९

त्वम् । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेऽगात्रे । निऽससत्थ । नृऽचक्षाः ।

यत् । ते । वयम् । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृळ । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥९

हे "सोम देव “त्वं "नः अस्माकं "तन्वः तनोरङ्गस्य "गोपाः “हि रक्षिता खलु । अतः “गात्रेगात्रे सर्वेष्वङ्गेषु "नृचक्षाः नृणां कर्मनेतॄणां द्रष्टा त्वं “निषसत्थ निषीदसि । "यत् यद्यपि “ते तव “व्रतानि कमणि “वयं “प्रमिनाम हिंस्मः तथापि हे "देव "सः त्वं वस्यः श्रेष्ठान “नः अस्मान् "सुषखा शोभनसखा सन् "मृळ सुखय ॥

ऋ॒दू॒दरे॑ण॒ सख्या॑ सचेय॒ यो मा॒ न रिष्ये॑द्धर्यश्व पी॒तः ।

अ॒यं यः सोमो॒ न्यधा॑य्य॒स्मे तस्मा॒ इन्द्रं॑ प्र॒तिर॑मे॒म्यायुः॑ ॥१०

ऋ॒दू॒दरे॑ण । सख्या॑ । स॒चे॒य॒ । यः । मा॒ । न । रिष्ये॑त् । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । पी॒तः ।

अ॒यम् । यः । सोमः॑ । नि । अधा॑यि । अ॒स्मे इति॑ । तस्मै॑ । इन्द्र॑म् । प्र॒ऽतिर॑म् । ए॒मि॒ । आयुः॑ ॥१०

ऋदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिष्येत् । हरिऽअश्व । पीतः ।

अयम् । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इन्द्रम् । प्रऽतिरम् । एमि । आयुः ॥१०

अहं प्रगाथः "ऋदूदरेण उदराबाधकेन सोमेन "सख्या "सचेय संगच्छेय । संगतो भवामि । ' ऋदूदरः सोमो मृदूदरः' (निरु. ६. ४) इति यास्कः । "यः सोमः "पीतः सन् "मा मां "न "रिष्येत् न हिंस्येत् हे "हर्यश्व इन्द्र । सौम्ये सूक्त इन्द्रस्य कीर्तनं सोमस्येन्द्रस्वामिकत्वान्न विरुद्धम् । "यः "अयं "सोमः "अस्मे अस्मासु "न्यधायि निहितोऽभूत् "तस्मै सोमाय "प्रतिरम् "आयुः जठरे चिरकालावस्थानम् "इन्द्रम् "एमि याचे ॥ ॥ १२ ॥

अप॒ त्या अ॑स्थु॒रनि॑रा॒ अमी॑वा॒ निर॑त्रस॒न्तमि॑षीची॒रभै॑षुः ।

आ सोमो॑ अ॒स्माँ अ॑रुह॒द्विहा॑या॒ अग॑न्म॒ यत्र॑ प्रति॒रन्त॒ आयुः॑ ॥११

अप॑ । त्याः । अ॒स्थुः॒ । अनि॑राः । अमी॑वाः । निः । अ॒त्र॒स॒न् । तमि॑षीचीः । अभै॑षुः ।

आ । सोमः॑ । अ॒स्मान् । अ॒रु॒ह॒त् । विऽहा॑याः । अग॑न्म । यत्र॑ । प्र॒ऽति॒रन्ते॑ । आयुः॑ ॥११

अप । त्याः । अस्थुः । अनिराः । अमीवाः । निः । अत्रसन् । तमिषीचीः । अभैषुः ।

आ । सोमः । अस्मान् । अरुहत् । विऽहायाः । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरन्ते । आयुः ॥११

"त्याः ताः "अनिराः प्रेरयितुमशक्याः "अमीवाः बलवत्यः पीडाः "अप "अस्थुः अपगच्छन्तु । याः "तमिषीचीः बलवत्योऽस्मान् "निः नितराम् "अत्रसन प्राप्नुवन् कम्पयन्ति तथा "अभैषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात् "सोमः "विहायाः महान् सन् "अस्मान् "आ "अरुहत् आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्थुरिति भावः । "यत्र यस्मिन् सोमे पीते "आयुः आयुष्यं "प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोमम् "अगन्म इति ॥

यो न॒ इन्दुः॑ पितरो हृ॒त्सु पी॒तोऽम॑र्त्यो॒ मर्त्याँ॑ आवि॒वेश॑ ।

तस्मै॒ सोमा॑य ह॒विषा॑ विधेम मृळी॒के अ॑स्य सुम॒तौ स्या॑म ॥१२

यः । न॒ः । इन्दुः॑ । पि॒त॒र॒ः । हृ॒त्ऽसु । पी॒तः । अम॑र्त्यः । मर्त्या॑न् । आ॒ऽवि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ । सोमा॑य । ह॒विषा॑ । वि॒धे॒म॒ । मृ॒ळी॒के । अ॒स्य॒ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म॒ ॥१२

यः । नः । इन्दुः । पितरः । हृत्ऽसु । पीतः । अमर्त्यः । मर्त्यान् । आऽविवेश ।

तस्मै । सोमाय । हविषा । विधेम । मृळीके । अस्य । सुऽमतौ । स्याम ॥१२

हे "पितरः “यः इन्दुः "हृत्सु "पीतः सन् "अमर्त्यः मृतिरहितः सन् “आविवेश "मर्त्यान् “नः अस्मान् "तस्मै "सोमाय "हविषा "विधेम परिचरेम । "अस्य सोमस्य "मृळीके सुखे "सुमतौ चानुग्रहबुद्धौ च "स्याम भवेम ॥

महापितृयज्ञे ‘सोमाय पितृमते पुरोडाशम्' इत्यत्र ‘ त्वं सोम' इति याज्या । सूत्रितं च – ‘ त्वं सोम पितृभिः संविदानो बर्हिषदः पितर ऊत्यर्वाक्' (आश्व. श्रौ. २. १९) इति । तृतीयसवने सौम्यस्य चरोपीयं याज्या ।' त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य' (आश्व. श्रौ. ५, १९) इति हि सूत्रितम् ।।

त्वं सो॑म पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ त॑तन्थ ।

तस्मै॑ त इन्दो ह॒विषा॑ विधेम व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम् ॥१३

त्वम् । सो॒म॒ । पि॒तृऽभिः॑ । स॒म्ऽवि॒दा॒नः । अनु॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । आ । त॒त॒न्थ॒ ।

तस्मै॑ । ते॒ । इ॒न्दो॒ इति॑ । ह॒विषा॑ । वि॒धे॒म॒ । व॒यम् । स्या॒म॒ । पत॑यः । र॒यी॒णाम् ॥१३

त्वम् । सोम । पितृऽभिः । सम्ऽविदानः । अनु । द्यावापृथिवी इति । आ । ततन्थ ।

तस्मै । ते । इन्दो इति । हविषा । विधेम । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥१३

हे "सोम "त्वं "पितृभिः सह "संविदानः संगच्छमानः "द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ "अनु “आ “ततन्थ क्रमेण विस्तारयसि । "तस्मै सोमाय “हविषा “विधेम परिचरेम । "वयं "रयीणां धनानां "पतयः "स्याम भवेम ॥

त्राता॑रो देवा॒ अधि॑ वोचता नो॒ मा नो॑ नि॒द्रा ई॑शत॒ मोत जल्पिः॑ ।

व॒यं सोम॑स्य वि॒श्वह॑ प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॒मा व॑देम ॥१४

त्राता॑रः । दे॒वाः॒ । अधि॑ । वो॒च॒त॒ । नः॒ । मा । नः॒ । नि॒ऽद्रा । ई॒श॒त॒ । मा । उ॒त । जल्पिः॑ ।

व॒यम् । सोम॑स्य । वि॒श्वह॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒ऽवीरा॑सः । वि॒दथ॑म् । आ । व॒दे॒म॒ ॥१४

त्रातारः । देवाः । अधि । वोचत । नः । मा । नः । निऽद्रा । ईशत । मा । उत । जल्पिः ।

वयम् । सोमस्य । विश्वह । प्रियासः । सुऽवीरासः । विदथम् । आ । वदेम ॥१४

हे “त्रातारः रक्षितारो हे "देवाः "नः अस्मान् "अधि "वोचत अधिवचनं कुरुत । किंच “नः अस्मान् "निद्राः स्वप्नाः “मा “ईशत ईश्वरा मा भूवन् बाधितुम् । “उत अपि च “जल्पिः निन्दकः अस्मान् मा निन्दतु । "वयं "सोमस्य “प्रियासः प्रियाः स्याम “विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु । सर्वदेत्यर्थः । “सुवीरासः शोभनपुत्राः सन्तः “विदथं स्तोत्रम् “आ “वदेम आभिमुख्येन वदेम । अथवा सुपुत्रा विदथं गृहमा वदेम । आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपच्छन्दनम् ॥

‘ त्वं नः सोम विश्वतः' इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च -- ‘ त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा था ते धामानि दिवि या पृथिव्याम् ' (आश्व. श्रौ. ३. ७) इति ॥

त्वं नः॑ सोम वि॒श्वतो॑ वयो॒धास्त्वं स्व॒र्विदा॑ विंशा नृ॒चक्षाः॑ ।

त्वं न॑ इन्द ऊ॒तिभिः॑ स॒जोषाः॑ पा॒हि प॒श्चाता॑दु॒त वा॑ पु॒रस्ता॑त् ॥१५

त्वम् । नः॒ । सो॒म॒ । वि॒श्वतः॑ । व॒यः॒ऽधाः । त्वम् । स्व॒ःऽवित् । आ । वि॒श॒ । नृ॒ऽचक्षाः॑ ।

त्वम् । नः॒ । इ॒न्दो॒ इति॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । स॒ऽजोषाः॑ । पा॒हि । प॒श्चाता॑त् । उ॒त । वा॒ । पु॒रस्ता॑त् ॥१५

त्वम् । नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वम् । स्वःऽवित् । आ । विश । नृऽचक्षाः ।

त्वम् । नः । इन्दो इति । ऊतिऽभिः । सऽजोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥१५

हे “सोम “त्वं "नः अस्माकं "विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यः "वयोधाः अन्नदाता । तथा “त्वं “स्वर्वित् स्वर्गलम्भकः "नृचक्षाः सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वम् "आ “विश । हे “इन्दो “त्वं "सजोषाः सह प्रीयमाणः सन् “ऊतिभिः सह । अथवीतयो गन्तारो मरुतः । तैः सहितः सन् “पश्चात्तात् पश्चात् “उत वा “पुरस्तात् च पाहि ॥ ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

टिप्पणी

८.४८.३

अपा॑म॒ सोम॑म॒मृता॑ अभू॒माग॑न्म॒ ज्योति॒रवि॑दाम दे॒वान् ।

द्र. सत्रस्य ऋद्धिः साम (https://sa.wikisource.org/s/1sjv)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.४९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.४८ सूक्तं ८.४९ सूक्तं ८.५० →
प्रस्कण्वः काण्वः।

दे. इन्द्रः। प्रगाथः - विषमा बृहती, समा सतोबृहती

अथ वालखिल्यम् (सूक्ताः ८.४९ - ८.५९)। तु. अथर्ववेदः २०.५१

अभि प्र वः सुराधसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरूवसुः सहस्रेणेव शिक्षति ॥१॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृत्राणि दाशुषे ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दत्राणि पुरुभोजसः ॥२॥

आ त्वा सुतास इन्दवो मदा य इन्द्र गिर्वणः ।

आपो न वज्रिन्नन्वोक्यं सरः पृणन्ति शूर राधसे ॥३॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्ठमीं पिब ।

आ यथा मन्दसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥

आ न स्तोममुप द्रवद्धियानो अश्वो न सोतृभिः ।

यं ते स्वधावन्स्वदयन्ति धेनव इन्द्र कण्वेषु रातयः ॥५॥

उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसुम् ।

उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिञ्चते क्षरन्तीन्द्र धीतयः ॥६॥

यद्ध नूनं यद्वा यज्ञे यद्वा पृथिव्यामधि ।

अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उग्र उग्रेभिरा गहि ॥७॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।

येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥८॥

एतावतस्त ईमह इन्द्र सुम्नस्य गोमतः ।

यथा प्रावो मघवन्मेध्यातिथिं यथा नीपातिथिं धने ॥९॥

यथा कण्वे मघवन्त्रसदस्यवि यथा पक्थे दशव्रजे ।

यथा गोशर्ये असनोरृजिश्वनीन्द्र गोमद्धिरण्यवत् ॥१०॥

- वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालायाः प्राप्ते ज्ञ-संज्ञकलिखितपुस्तके वालखिल्यसूक्तानां भाष्यं लिखितमुपलभ्यते । परं त्वितरेषु सर्वेष्वपि पुस्तकेष्वनुपलम्भात् व्याख्याशैल्या विभिन्नत्वाच्च नैतत्सायणाचार्यकृतमिति व्यक्तं प्रतीयते । तथाप्येतद्विदुषामुपयोगाय स्यादिति मत्वात्र दीयते । एतस्मिन् विषयेऽस्माभिः पृष्टा एतत्पाठशालाधिकारिणः एवं लिखन्ति- एतद्धस्तलिखितं पाठशालायाः कृते रेवानगरे क्रीतमासीत् । तस्य लेखनं पुण्यपत्तन एवाभूदिति श्रूयते । एतल्लिखितपुस्तकगतवालखिल्यसूक्तभाष्यं केन विरचितमिति निश्चितं वक्तुमशक्यम् । न केनापि वाराणसीस्थेन पण्डितेनैतद्विरचितमिति निश्चितमेव'।

भाष्यम्

श्रीगणेशाय नमः । श्रुतिकञ्जार्थलक्ष्मीं यो विकासयति हृद्गतम्(१ °ताम्) । स पायात्सच्चिदानन्दः सूर्यमण्डलगो हरिः । 'अभि प्र वः' इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रस्कण्वस्यार्षमैन्द्रम् । अनुक्रान्तं च--- अभि प्र दश प्रस्कण्वः प्रागाथं तत्' इति । अयुजां बृहती छन्दः । युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

अ॒भि प्र वः॑ सु॒राध॑स॒मिन्द्र॑मर्च॒ यथा॑ वि॒दे ।

यो ज॑रि॒तृभ्यो॑ म॒घवा॑ पुरू॒वसुः॑ स॒हस्रे॑णेव॒ शिक्ष॑ति ॥१

अ॒भि । प्र । वः॒ । सु॒ऽराध॑सम् । इन्द्र॑म् । अ॒र्च॒ । यथा॑ । वि॒दे ।

यः । ज॒रि॒तृऽभ्यः॑ । म॒घऽवा॑ । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । स॒हस्रे॑णऽइव । शिक्ष॑ति ॥१

अभि । प्र। वः । सुऽराधसम् । इन्द्रम् । अर्च। यथ । विदे।।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा। पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

ऋषिरात्मानं ब्रूते । हे प्रस्कण्व वः युष्माकम् । बहुवचनं पुत्रपौत्राभिप्रायेण । युष्मत्स्वामिभूतमिन्द्रमभिलक्ष्य प्रार्च प्रकर्षेण पूजय । तत्र दृष्टान्तः । यथा विदे विद्वांसं स्वगुरुं पूजयसि तद्वत् । कीदृशम् । सुराधसम् । शोभनं राधो धनं यस्य तम् । कोऽसाविन्द्र इत्युच्यते । य इन्द्रः मघवा धनवान् पुरूवसुः बहूनां वासयिता जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः सहस्रेणेव अपरिमितमेव शिक्षति ददाति । धनादिकमिति शेषः । अत्र योशब्दोऽवधारणार्थः । सहस्रेणेव (इवशब्दोऽवधारणार्थः । सहस्रेणैव) ।।

श॒तानी॑केव॒ प्र जि॑गाति धृष्णु॒या हन्ति॑ वृ॒त्राणि॑ दा॒शुषे॑ ।

गि॒रेरि॑व॒ प्र रसा॑ अस्य पिन्विरे॒ दत्रा॑णि पुरु॒भोज॑सः ॥२

श॒तानी॑काऽइव । प्र । जि॒गा॒ति॒ । धृ॒ष्णु॒ऽया । हन्ति॑ । वृ॒त्राणि॑ । दा॒शुषे॑ ।

गि॒रेःऽइ॑व । प्र । रसाः॑ । अ॒स्य॒ । पि॒न्वि॒रे॒ । दत्रा॑णि । पु॒रु॒ऽभोज॑सः ॥२

शतानीकाऽइव । प्र। जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृत्राणि । दाशुषे ।

गिरेःऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दत्राणि । पुरुऽभोजसः ॥ २ ॥

धृष्णुया शत्रुधर्षणशील इन्द्रः शतानीकेव अपरिमितान्येव रिपुसैन्यानि प्र जिगाति प्रकर्षेण गच्छति । स्ववशीकरोति । किंच य इन्द्रः दाशुषे हविर्दत्तवतो यजमानस्य वृत्राणि पापानि शत्रून् वा हन्ति नाशयति । तस्यास्य पुरुभोजसः बहुपालकस्येन्द्रस्य दत्राणि हिरण्यादीनि धनानि । दत्रमत्र हिरण्यं 'मरुत् दत्रम्' इति हिरण्यनामसु पाठात् । प्र पिन्विरे प्रकर्षेण प्रीणयन्ति तर्पयन्ति जगत् । अत्र दृष्टान्तः । गिरेरिव पर्वतस्य मेघस्य वा संबन्धिनो यथा रसाः जलानि जगत् प्रणयन्ति तद्वत् ॥

आ त्वा॑ सु॒तास॒ इन्द॑वो॒ मदा॒ य इ॑न्द्र गिर्वणः ।

आपो॒ न व॑ज्रि॒न्नन्वो॒क्यं१॒ सरः॑ पृ॒णन्ति॑ शूर॒ राध॑से ॥३

आ । त्वा॒ । सु॒तासः॑ । इन्द॑वः । मदाः॑ । ये । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ।

आपः॑ । न । व॒ज्रि॒न् । अनु॑ । ओ॒क्य॑म् । सरः॑ । पृ॒णन्ति॑ । शू॒र॒ । राध॑से ॥३

आ। त्वा । सुतासः । इन्दवः । मदाः । ये । इन्द्र । गिर्वणः ।

आपः । न । वज्रिन् । अनु । ओक्यम् । सरः । पृणन्ति । शूर । राधसे ।। ३ ।।

हे गिर्वणः गीर्भिर्वननीयेन्द्र मदाः हर्षकराः ये इन्दवः सोमाः सुतासः अभिषुताः सन्ति ते हे वज्रिन् वज्रोपेत हे शूर शौर्ययुक्तेन्द्र ओक्यं समवयितुमर्हं (समवेतुमर्हं) वा त्वामापृणन्ति सर्वतः पूरयन्ति । स्वरसप्रदानेन त्वां तर्पयन्तीत्यर्थः

। कथम् । आपो न सरः । ता यथा महाजलाशयं पूरयन्ति तद्वत् । किमर्थम् । राधसे यजमानस्य धनलाभाय ।

अ॒ने॒हसं॑ प्र॒तर॑णं वि॒वक्ष॑णं॒ मध्व॒ः स्वादि॑ष्ठमीं पिब ।

आ यथा॑ मन्दसा॒नः कि॒रासि॑ न॒ः प्र क्षु॒द्रेव॒ त्मना॑ धृ॒षत् ॥४

अ॒ने॒हस॑म् । प्र॒ऽतर॑णम् । वि॒वक्ष॑णम् । मध्वः॑ । स्वादि॑ष्ठम् । ई॒म् । पि॒ब॒ ।

आ । यथा॑ । म॒न्द॒सा॒नः । कि॒रासि॑ । नः॒ । प्र । क्षु॒द्राऽइ॑व । त्मना॑ । धृ॒षत् ॥४

अनेहसम् । प्रऽतरणम् । विवक्षणम् । मध्वः । स्वादिष्ठम् । ईम् । पिब ।

आ। यथा । मन्दसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र अनेहसं यथाकालम् ईम् एनं सोमं पिब । कीदृशम् । प्रतरणं प्रवर्धनम् । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः । विवक्षणम् अतिशयेन स्तुत्यं मध्वः मधुनः सकाशादपि स्वादिष्ठं स्वादुतमम् । कमेतम् । यस्य पानेन मन्दसानः हवींषि संभजमानस्त्वं नोऽस्मभ्यं यजमानेभ्यः यथा यथावत् फलमाकिरासि कात्स्न्र्येन विक्षिपसि । ददासीत्यर्थः । केभ्य इव । धृषत् शत्रुधर्षकस्त्वं त्मना आत्मना स्वयमेव क्षुद्रेव दीनेभ्य इव तेभ्यो यथा प्र ददासि तद्वत् । उपसर्गवशाद्योग्याक्रियाध्याहारः ॥

आ न॒ः स्तोम॒मुप॑ द्र॒वद्धि॑या॒नो अश्वो॒ न सोतृ॑भिः ।

यं ते॑ स्वधावन्स्व॒दय॑न्ति धे॒नव॒ इन्द्र॒ कण्वे॑षु रा॒तयः॑ ॥५

आ । नः॒ । स्तोम॑म् । उप॑ । द्र॒वत् । हि॒या॒नः । अश्वः॑ । न । सोतृ॑ऽभिः ।

यम् । ते॒ । स्व॒धा॒ऽव॒न् । स्व॒दय॑न्ति । धे॒नवः॑ । इन्द्र॑ । कण्वे॑षु । रा॒तयः॑ ॥५

आ। नः । स्तोमम् । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृऽभिः ।।

यम् । ते। स्वधाऽवन् । स्वदयन्ति । धेनवः। इन्द्र । कण्वेषु । रातयः ॥ ५ ॥ ॥ १४ ॥

हे इन्द्र स भवान् नोऽस्मदीयैः सोतृभिः सोमाभिषवकर्तृभिरध्वदिभिर्ऋत्विग्भिः कृतं स्तोत्रविशेषम् आ आभिमुख्येन उप द्रवत् उपगच्छतु समीपं प्राप्नोतु । क इव । हियानः प्रेर्यमाणः अश्वो न अश्व इव । स यथा अभिलषितं देशं प्राप्नोति तद्वत् । हे स्वधावन् अन्नवन्निन्द्र ते तव स्वभूतानि धेनवः तर्पकाणि कण्वेषु अस्मासु वर्तमानानि रातयः हविर्दानानि यं त्वां स्वदयन्ति स्वादयन्ति । त्वदुदरे प्रविश्य त्वां तर्पयन्तीत्यर्थः । स भवान् उप द्रवत् इति पूर्वेण संबन्धः ॥ ॥ १४ ॥

उ॒ग्रं न वी॒रं नम॒सोप॑ सेदिम॒ विभू॑ति॒मक्षि॑तावसुम् ।

उ॒द्रीवं॑ वज्रिन्नव॒तो न सिं॑ञ्च॒ते क्षरं॑न्तीन्द्र धी॒तयः॑ ॥६

उ॒ग्रम् । न । वी॒रम् । नमं॑सा । उपं॑ । से॒दि॒म॒ । वि॒ऽभूं॑तिम् । अक्षि॑तऽवसुम् ।

उ॒द्रीऽइं॑व । व॒ज्रि॒न् । अ॒व॒तः । न । सि॒ञ्च॒ते । क्षरं॑न्ति । इ॒न्द्र॒ । धी॒तयः॑ ॥६

उग्रम् । न । वीरम् । नमसा। उप । सेदिम । विऽभूतिम् । अक्षितऽवसुम् ।।

उद्रीऽइव । वज्रिन्। अवतः । न । सिञ्चते । क्षरन्ति । इन्द्र । धीतयः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वीरं विशेषेण शत्रुभटान् प्रेरयन्तं त्वां नमसी हविर्लक्षणेनान्नेन सह । यद्वा नमसा प्रह्वीभावेन सह उप सेदिम शरणं प्राप्नुमो वयम् । कमिव । उग्रं न उद्गूर्णबलमिव । तं यथा केचन दीनाः शरणं प्राप्नुवन्ति तद्वत् । कीदृशं त्वाम् । विभूतिं विविधैश्वर्योपेतम् । अथवा विविधभवनस्वभावम् । 'इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते ' इति श्रुतेः । 'रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव' इति श्रुत्यन्तरात् । अक्षितवसुम् अक्षीणधनम् । किंच हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र सिञ्चते स्वर्गादिफलसेक्त्रे तुभ्यं त्वदर्थं धीतयः अस्मदङ्गुल्यः क्षरन्ति स्रवन्ति सोमरसम् । क इव । उद्रीव । उदकान् (उदकवान्) अवतो न कूप इव । स यथा सस्यादिसेक्त्रे जलं क्षरति तद्वत् । अत्र इवशब्दोऽनर्थकः ।।

यद्ध॑ नू॒नं यद्वा॑ य॒ज्ञे यद्वा॑ पृथि॒व्यामधि॑ ।

अतो॑ नो य॒ज्ञमा॒शुभि॑र्महेमत उ॒ग्र उ॒ग्रेभि॒रा ग॑हि ॥७

यत् । ह॒ । नू॒नम् । यत् । वा॒ । य॒ज्ञे । यत् । वा॒ । पृ॒थि॒व्याम् । अधि॑ ।

अतः॑ । न॒ः । य॒ज्ञम् । आ॒शुऽभिः॑ । म॒हे॒ऽम॒ते॒ । उ॒ग्रः । उ॒ग्रेभिः॑ । आ । ग॒हि॒ ॥७

यत् । ह । नूनम् । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्याम् । अधि ।

अतः । नः । यज्ञम् । आशुऽभिः । महेऽमते । उग्रः । उग्रेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

हे महेमते पूजासक्तबुद्धे इन्द्र यद्ध यत्र क्वचित् स्थानविशेषे नूनं निश्चितं वर्तसे । यत् यत्र वा यज्ञे अध्वरे वर्तसे । यत् यत्र वा पृथिव्याम् अधि अधिकं वर्तसे । अतः अस्मात्स्थानविशेषात् उग्रः उद्गूर्णबलस्त्वम् उग्रेभिः उद्गूर्णबलैः आशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैः नोऽस्माकं यज्ञम् आ गहि आगच्छ ॥

अ॒जि॒रासो॒ हरं॑यो॒ ये त॑ आ॒शवो॒ वाता॑ इव प्रस॒क्षिणः॑ ।

येभि॒रपं॑त्यं॒ मनुं॑षः प॒रीयं॑से॒ येभि॒र्विश्वं॒ स्व॑र्दृ॒शे ॥८

अ॒जि॒रासः॑ । हरं॑यः । ये । ते॒ । आ॒शवः॑ । वाताः॑ऽइव । प्र॒ऽस॒क्षिणः॑ ।

येभिः॑ । अपं॑त्यम् । मनुं॑षः । प॒रि॒ऽईयं॑से । येभिः॑ । विश्वं॑म् । स्वः॑ । दृ॒शे ॥८

अजिरासः । हरयः । ये। ते। आशवः । वाताःऽइव । प्रऽसक्षिणः ।।

येभिः । अपत्यम् । मनुषः । परिऽईयसे । येभिः । विश्वम् । स्वः। दृशे ।। ८ ॥

हे इन्द्र ते तव स्वभूताः ये हरयः अश्वाः वाताइव वायव इव प्रसक्षिणः प्रकर्षेण संगच्छमानाः सन्ति । कीदृशास्ते पुनः । अजिरासः शत्रून् क्षिपन्तः आशवः शीघ्रगामिनश्च । येभिः यैरश्वैः मनुषः मनोः अपत्यम् अपतनहेतुं यजमानं परीयसे सर्वत आगच्छसि येभिः यैश्वाश्वैः विश्वं स्वः सर्वं स्वर्लोकं दृशे द्रष्टुमिच्छसि तैरा गहि इति पूर्वेणान्वयः ॥

ए॒तावं॑तस्त ईमह॒ इन्द्र॑ सु॒म्नस्य॒ गोमं॑तः ।

यथा॒ प्रावो॑ मघव॒न्मेध्या॑तिथिं॒ यथा॒ नीपा॑तिथिं॒ धने॑ ॥९

ए॒तावं॑तः । ते॒ । ई॒म॒हे॒ । इन्द्र॑ । सु॒म्नस्य॑ । गोऽमं॑तः ।

यथा॑ । प्र । आवः॑ । म॒घ॒ऽव॒न् । मेध्यं॑ऽअतिथिम् । यथा॑ । नीपं॑ऽअतिथिम् । धने॑ ॥९

एतावतः । ते । ईमहे । इन्द्र । सुम्नस्य । गोऽमतः ।।

यथा । प्र । आवः । मघवन् । मेध्यऽअतिथिम् । यथा । नीपऽअतिथिम् । धने ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र धने निमित्तभूते सति यथा येन प्रकारेण मेध्यातिथिम् एतन्नामकऋषिं प्रावः प्रकर्षेण रक्षितवानसि यथा येन च प्रकारेण नीपातिथिम् एतन्नामानमृषिं प्रावः एतावतः इयदेव ते तव स्वभूतं गोमतः गवाश्वाद्युपेतं सुम्नस्य सुखम् ईमहे याचामहे वयं कण्वाः । सर्वत्र कर्मणि षष्ठ्यः ।।

यथा॒ कण्वे॑ मघवन्त्र॒सद॑स्यवि॒ यथा॑ प॒क्थे दश॑व्रजे ।

यथा॒ गोश॑र्ये॒ अस॑नोरृ॒जिश्व॒नीन्द्र॒ गोम॒द्धिर॑ण्यवत् ॥१०

यथा॑ । कण्वे॑ । म॒घ॒ऽव॒न् । त्र॒सद॑स्यवि । यथा॑ । प॒क्थे । दश॑ऽव्रजे ।

यथा॑ । गोऽश॑र्ये । अस॑नोः । ऋ॒जिश्व॑नि । इन्द्र॑ । गोऽमं॑त् । हिर॑ण्यऽवत् ॥१०

यथा । कण्वे । मघवन् । त्रसदस्यवि । यथा । पक्थे । दशऽव्रजे।

यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ऋजिश्वनि । इन्द्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥ १० ॥ ॥१५॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र यथा येन प्रकारेण कण्वे एतन्नाम्नि मत्पितरि गोमत् गवोपेतं हिरण्यवत् काञ्चनोपेतं च सुम्नम् असनोः दत्तवानसि । यथा च त्रसदस्यवि एतन्नामके राज्ञि यथा च पक्थे एतत्संज्ञे राज्ञि यथा च दशव्रजे एतत्संज्ञके नृपे यथा च गोशर्ये एतन्नाम्नि क्षत्रिये यथा च ऋजिश्वनि एतत्संज्ञके राजनि गवाद्युपेतं सुम्नमसनोः एतावदीमहे इति पूर्वेण संबन्धः ॥ ॥ १५ ॥

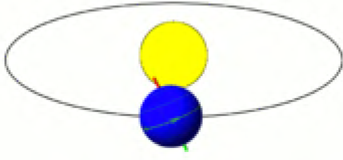
टिप्पणी

८.४९.१ अभि प्र वः सुराधसम् इति

सान्नते द्वे - श्यैतम् (https://sa.wikisource.org/s/2i8a) (ग्रामगेयः)

श्यैतम् (https://sa.wikisource.org/s/1z7k)

वृषा (https://sa.wikisource.org/s/2ll7)

सूर्यस्य परितः पृथिव्याः भ्रमणम्

वालखिल्य

वालशब्दस्य प्रयोगं वृक्षमूलस्य परितः जलसिंचनहेतुनिर्मितस्य वृत्ताकारस्य स्थलाय भवति। अन्यथा, यत्र ऊर्जा विरला अस्ति, न सघना, तस्य हेतोरपि वालशब्दस्य प्रयोगं भवति। आधुनिक विज्ञाने, ऊर्जायाः संदर्भे अव्यवस्था, एण्ट्रांपी शब्दस्य प्रयोगं भवति। यदा ऊर्जायाः अव्यवस्था अधिकं भवति, तदा उच्च एण्ट्रांपी भवति। अयं प्रतीयते यत् वालखिल्यानां प्रसंगः संवत्सरनिर्माणतः सम्बद्धमस्ति। संवत्सरस्य निर्माणं सूर्य(प्राण), पृथिवी(आत्मा) एवं चन्द्रमा(मन),

एतेषां त्रयाणां पिण्डानां आपेक्षिकाभिः गत्याभिः भवति। ऐतरेयब्राह्मणे ६.२६ कथनमस्ति यत् आत्मा वै स्तोत्रियः प्राणा वै वालखिल्याः। अस्मिन् कथने आत्मा, पृथिवी केन्द्रस्थानमस्ति, सूर्यरूपस्य प्राणस्य गतिः आत्मनः परितः भवति। एवमेव मनरूपस्य चन्द्रमसः गतिरपि पृथिव्याः परितः अपेक्षितमस्ति। कथनमस्ति यत् ये प्राणाः सन्ति, तेषां आकर्षणं आत्मा सह पर्याप्तं नास्ति। अतएव, तेषां प्राणानां संज्ञा वालखिल्याः अस्ति। कथनमस्ति यत् एते वालखिल्याः विभिन्नेषु स्तरेषु विभिन्नप्रकाराणां युग्माः भवन्ति – मन – वाक्, चक्षु –श्रोत्र, प्राण – अपान आदि। ऋग्वेदे सूक्त ८.४९ -८.५९ एकादशानां सूक्तानां संज्ञा वालखिल्याः सूक्ताः अस्ति। कर्मकाण्डे यत्र एतेषां सूक्तानां उच्चारणं कुर्वन्ति, तत्र एतेषां सूक्तानां परस्परं मिश्रणं कुर्वन्ति। मिश्रणस्य प्रकारं युग्मोपरि निर्भरमस्ति एवं मिश्रणस्य प्रक्रियायाः विवेचनं सायणाचार्येण ऐतरेय ब्राह्मण ६.२८ कण्डिकायाः विवेचने कृतमस्ति।
स्कन्द पुराणे ४.२.७५.८१ विलक्षणं संकेतमस्ति – ये प्राणाः वालखिल्याः सन्ति, ते यदा आत्मनः परितः केन्द्रीभूता भवन्ति, तदा वाल्मीकि ऋषेः स्थितिः उत्पत्स्यते।

कर्मकाण्डे, ये प्राणाः ब्रह्माण्डे क्षिप्ताः सन्ति, तेषां संग्रहणाय, व्यवस्थाकरणाय आरुणकेतुकेष्टिः भवति। स्कन्दपुराणे ६.७९ कथा अस्ति यत् यदा इन्द्रेण वालखिल्यानां उपहासं कृतमासीत्, तदा वालखिल्येभिः यागेन गरुडस्य सृष्टिः कृतमासीत्। कालान्तरे, यदा गरुडेन सोमस्याहरणं कृतमासीत्, तदा अयं कृत्यं इन्द्रस्य अपमानरूपेव आसीत्। कर्मकाण्डे, आरुकेतुकाग्नेः चयनस्य पश्चात् अग्निचयनम् भवति, यस्य चरम परिणतिः श्येनस्य आकाशगमने अस्ति। शिवपुराणे ७.१.१७.२९ कथनमस्ति यत् यदा सूर्यः स्वरथेन चारयति, तदा वालखिल्याः तस्य रथस्य अग्रे गतिं कुर्वन्ति। सूर्यस्य रथस्य सारथिः अनूरुः अथवा अरुणः भवति। अरुणस्य गतिः मन्दगतिः अस्ति, गरुडस्य शीघ्रगति।

पुराणेषु वालखिल्यानां क्रतोः पुत्रत्वम् –

पुराणेषु सार्वत्रिकरूपेण कथनमस्ति यत् वालखिल्याः क्रतोः एवं क्रियायाः पुत्राः सन्ति। तेषां संख्या षष्टिसहस्राणि अस्ति। पुराणेषु क्रतोः भार्यारूपेण सन्नति, सन्तति नामयोः अपि उल्लेखमस्ति। वैदिके साहित्ये एवंप्रकारस्य उल्लेखं

प्रत्यक्षरूपेण न विद्यते। अपि च, वालखिल्यानां संख्या न षष्टिसहस्राणि, अपितु ७+७ = १४ अस्ति(सप्त वालखिल्याः पुरस्तादुपदधाति सप्त पश्चात्, सप्त वै शीर्षण्याः प्राणा द्वाववाञ्चौ । तैसं ५,३, २,५)। वालखिल्यानां पितारूपेण क्रतोः निर्धारणस्य किं औचित्यमस्ति, अस्मिन् संदर्भे क्रतुशब्दस्य अर्थः विचारणीयमस्ति। सामान्यरूपेण, यः कर्तुं इच्छति, सः क्रतुः भवितुं शक्यते। वैदिकसाहित्ये कथनमस्ति यत् यो यज्ञः कामनापूर्तिहेतुः क्रियमाणमस्ति, तस्य संज्ञा क्रतुः अस्ति (स यदेव मनसा कामयत इदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स एव क्रतुरथ यदस्मै तत्समृध्यते स दक्षो – श.ब्रा. ४.१.४.[१])। गृहस्थाश्रमे सर्वाणि कृत्यानि कामनापूर्तिहेतुरेव भवन्ति, तदनुसारेण गृहस्थकृत्यानां वर्गीकरणं तर्पणं, आतिथ्यं आदि पञ्चक्रतुषु कृतमस्ति। कृत्यसम्पादनार्थं अपेक्षितं भवति यत् ज्ञान एवं भावनाशक्त्योः उपयोगं अधिकतमः भवतु, क्रियाशक्त्याः उपयोगं न्यूनतमः। तदैव कृत्यसम्पादने अव्यवस्थायाः जननं न्यूनतमः भविष्यति। अस्य चिन्तनस्य अनुकूलमेव, वायुपुराणे २९.२६ क्रतोः साम्यं विभु (भावनाशक्ति) तः अस्ति। ब्रह्माण्डपुराणे १.१.५.७९ क्रतोः साम्यं ऋभु (ज्ञानशक्ति)तः अस्ति। एते उल्लेखाः संयोगमात्रं न सन्ति। यदा कृत्यसम्पादने क्रियायाः उपयोगं भविष्यति, तदैव प्राणानां वालखिल्य रूपाणां, ये प्राणाः हृदयेन बद्धाः न सन्ति, जननं भविष्यति। पुराणेषु सार्वत्रिक रूपेण कथनमस्ति यत् वैवस्वत मन्वन्तरे क्रतोः सन्तति न भवति। तदा क्रतुः अगस्त्यस्य इध्मवाहं संज्ञकं पुत्रं दत्तकपुत्ररूपेण स्वीकरोति। डा. फतहसिंह अनुसारेण विवस्वान् अर्थात् वासनारहितः। शेषमर्थं स्पष्टमस्ति। इध्मवाहः संज्ञा ध्यातव्यमस्ति। यज्ञे वालखिल्यानां कृत्यमपि यज्ञार्थं इध्मस्य भरणं भवति, एष उल्लेखः अस्ति। इध्मस्य सम्यक् संज्ञा समित् अस्ति। समित् अर्थात् सममिति। वन धातु सम्मर्दे अर्थे अस्ति। वनस्पति अर्थात् यः वनस्य सम्मर्दस्य स्थित्याः निवारणं करोति, समित्याः जननं करोति। लक्ष्मीनारायणसंहितायां २.३८.६६ विलक्षणं उल्लेखमस्ति। तत्र वालखिल्यानां वर्गीकरणं वनस्पति(काष्ठ), नभस्पति (शिला) एवं सरस्पति (दन्त) रूपेषु अस्ति। वालखिल्याः स्वशक्त्याः उपयोगं अनुचितरूपेण कुर्वन्ति। कालान्तरेण तेषां रूपान्तरणं भवति।

पुराणेषु क्रतोः पुत्ररूपेण वालखिल्यानां उल्लेखमस्ति। वैदिकसाहित्ये क्रतोः युग्मं दक्षः अस्ति। अयं दक्षः वरुणः अस्ति। स्वयं क्रतुः मित्रः अस्ति। स्पष्टरूपेण, यत्र क्रिया अस्ति, तत्र दक्षतायाः आवश्यकता भवति। (द्र. क्रतुशब्दोपरि वैदिकाः संदर्भाः (https://vedastudy.yolasite.com/kratu.php))। पुराणेषु क्रतुः (https://vedastudy.yolasite.com/kaushiki-kratu.php)

१. प्रगाथा वै वालखिल्याः । ऐ ६,२८ ।।

२. स वै सप्त पुरस्तादुपदधाति । सप्त पश्चात्तद्याः - - - --- प्राणा वै वालखिल्याः प्राणानेवैतदुपदधाति ता यद्वालखिल्या नाम यद्वाऽ उर्वरयोरसम्भिन्नं भवति खिल इति वै तदाचक्षते वालमात्रादु हेमे प्राणा असम्भिन्नास्ते यद्वालमात्रादसम्भिन्नास्तस्माद्वालखिल्याः । माश ८, ३,४,१ (तु. कौ ३०,८) ।

३. ये (प्रजापतेः) वालास्ते वालखिल्याः । तैआ १, २३, ३ ।।

४. सप्त वालखिल्याः पुरस्तादुपदधाति सप्त पश्चात्, सप्त वै शीर्षण्याः प्राणा द्वाववाञ्चौ । तैसं ५,३, २,५॥

ऐन्द्र्यो वालखिल्याः (ऋचः) – ऐ. ६.२६

पशवो वालखिल्याः – तां २०.९.२

आत्मा वै स्तोत्रियः प्राणा वै वालखिल्याः – ऐ ६.२६, ६.२८, कौ ३०.८, गो २.६.८

यदि वालखिल्याः (ऋचः) प्राणानस्यांतरियात् – ऐ ५.१५

वालखिल्योपरि पौराणिकाः संदर्भाः (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/pva9.htm)

वालखिल्योपरि वैदिकाः संदर्भाः (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/vaalakhil.htm)

मण्डल ८

सूक्तं ८.१	सूक्तं ८.२१	सूक्तं ८.४१	सूक्तं ८.६१	सूक्तं ८.८१	
सूक्तं ८.२	सूक्तं ८.२२	सूक्तं ८.४२	सूक्तं ८.६२	सूक्तं ८.८२	
सूक्तं ८.३	सूक्तं ८.२३	सूक्तं ८.४३	सूक्तं ८.६३	सूक्तं ८.८३	
सूक्तं ८.४	सूक्तं ८.२४	सूक्तं ८.४४	सूक्तं ८.६४	सूक्तं ८.८४	
सूक्तं ८.५	सूक्तं ८.२५	सूक्तं ८.४५	सूक्तं ८.६५	सूक्तं ८.८५	
सूक्तं ८.६	सूक्तं ८.२६	सूक्तं ८.४६	सूक्तं ८.६६	सूक्तं ८.८६	
सूक्तं ८.७	सूक्तं ८.२७	सूक्तं ८.४७	सूक्तं ८.६७	सूक्तं ८.८७	
सूक्तं ८.८	सूक्तं ८.२८	सूक्तं ८.४८	सूक्तं ८.६८	सूक्तं ८.८८	
सूक्तं ८.९	सूक्तं ८.२९	सूक्तं ८.४९	सूक्तं ८.६९	सूक्तं ८.८९	सूक्तं ८.१०१
सूक्तं ८.१०	सूक्तं ८.३०	सूक्तं ८.५०	सूक्तं ८.७०	सूक्तं ८.९०	सूक्तं ८.१०२
सूक्तं ८.११	सूक्तं ८.३१	सूक्तं ८.५१	सूक्तं ८.७१	सूक्तं ८.९१	सूक्तं ८.१०३
सूक्तं ८.१२	सूक्तं ८.३२	सूक्तं ८.५२	सूक्तं ८.७२	सूक्तं ८.९२	
सूक्तं ८.१३	सूक्तं ८.३३	सूक्तं ८.५३	सूक्तं ८.७३	सूक्तं ८.९३	
सूक्तं ८.१४	सूक्तं ८.३४	सूक्तं ८.५४	सूक्तं ८.७४	सूक्तं ८.९४	
सूक्तं ८.१५	सूक्तं ८.३५	सूक्तं ८.५५	सूक्तं ८.७५	सूक्तं ८.९५	
सूक्तं ८.१६	सूक्तं ८.३६	सूक्तं ८.५६	सूक्तं ८.७६	सूक्तं ८.९६	
सूक्तं ८.१७	सूक्तं ८.३७	सूक्तं ८.५७	सूक्तं ८.७७	सूक्तं ८.९७	
सूक्तं ८.१८	सूक्तं ८.३८	सूक्तं ८.५८	सूक्तं ८.७८	सूक्तं ८.९८	
सूक्तं ८.१९	सूक्तं ८.३९	सूक्तं ८.५९	सूक्तं ८.७९	सूक्तं ८.९९	
सूक्तं ८.२०	सूक्तं ८.४०	सूक्तं ८.६०	सूक्तं ८.८०	सूक्तं ८.१००	

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५०

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.४९ | सूक्तं ८.५० | सूक्तं ८.५१ →

पुष्टिगुः काण्वः।

दे. इन्द्रः । प्रगाथः (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)

प्र सु श्रुतं सुराधसमर्चा शक्रमभिष्टये ।

यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणेव मंहते ॥१॥

शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इन्द्रस्य समिषो महीः ।

गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदीं सुता अमन्दिषुः ॥२॥

यदीं सुतास इन्दवोऽभि प्रियममन्दिषुः ।

आपो न धायि सवनं म आ वसो दुघा इवोप दाशुषे ॥३॥

अनेहसं वो हवमानमूतये मध्वः क्षरन्ति धीतयः ।

आ त्वा वसो हवमानास इन्दव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥४॥

आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।

यं ते स्वदावन्स्वदन्ति गूर्तयः पौरे छन्दयसे हवम् ॥५॥

प्र वीरमुग्रं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।

उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥६॥

यद्ध नूनं परावति यद्वा पृथिव्यां दिवि ।

युजान इन्द्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्रिध ओजो वातस्य पिप्रति ।

येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।

यथा प्राव एतशं कृत्व्ये धने यथा वशं दशव्रजे ॥९॥

यथा कण्वे मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।

यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोत्रं हरिश्रियम् ॥१०॥

भाष्यम्

'प्र सु श्रुतम्' इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य पुष्टिगोरार्षमैन्द्रम् । अनुक्रम्यते च- 'प्र सु श्रुतं पुष्टिगुः' इति । कण्वस्य पुत्रः पुष्टिगुः ऋषिः । इन्द्रो देवता । अयुजां बृहती छन्दः । युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

प्र सु श्रु॒तं सु॒राध॑स॒मर्चा॑ श॒क्रम॒भिष्ट॑ये ।

यः सु॑न्व॒ते स्तु॑व॒ते काम्य॒ं वसु॑ स॒हस्रे॑णेव॒ मंह॑ते ॥१

प्र । सु । श्रु॒तम् । सु॒ऽराध॑सम् । अर्च॑ । श॒क्रम् । अ॒भिष्ट॑ये ।

यः । सु॒न्व॒ते । स्तु॒व॒ते । काम्य॑म् । वसु॑ । स॒हस्रे॑णऽइव । मंह॑ते ॥१

प्र । सु । श्रुतम् । सुऽराधसम् । अर्च । शक्रम् । अभिष्टये।

यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यम् । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥ १ ॥

ऋषिरात्मानं ब्रूते । हे पुष्टिगो त्वम् अभिष्टये अभिलषितसिद्धये तं शक्रं सर्वकर्मसु शक्तमिन्द्रं सु सुष्टु यथा तथा प्र अर्च प्रकर्षेण पूजय । कीदृशम् । श्रुतं विख्यातं सुराधसं शोभनधनोपेतम् । तं कम् । य इन्द्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते स्तुवते स्तुतिं कुर्वते यजमानाय काम्यं कामिनं(कमनीयं) वसु धनं सहस्रेणेव असंख्यातमेव मंहते ददाति तम् । मंहतिर्दानार्थः ।। दानकर्मसु तत्पाठात् ।।

श॒तानी॑का हे॒तयो॑ अस्य दु॒ष्टरा॒ इन्द्र॑स्य स॒मिषो॑ म॒हीः ।

गि॒रिर्न भु॒ज्मा म॒घव॑त्सु पिन्वते॒ यदीं॑ सु॒ता अम॑न्दिषुः ॥२

श॒तऽअ॑नीकाः । हे॒तयः॑ । अ॒स्य॒ । दु॒स्तराः॑ । इन्द्र॑स्य । स॒म्ऽइषः॑ । म॒हीः ।

गि॒रिः । न । भु॒ज्मा । म॒घव॑त्ऽसु । पि॒न्व॒ते॒ । यत् । ई॒म् । सु॒ताः । अम॑न्दिषुः ॥२

शतऽअनीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इन्द्रस्य । सम्ऽइषः । महीः ।

गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्ऽसु । पिन्वते । यत् । ईम् । सुताः । अमन्दिषुः ॥ २ ॥

सुता अभिषुताः सोमाः यद्यदा ईमेनमिन्द्रम् अमन्दिषुः अमादयन् तदा अस्येन्द्रस्य हेतयः हननसाधनान्यायुधानि मघवत्सु हविर्लक्षणधनवत्सु यजमानेषु पिन्वते । तदीयशत्रुधनानि तेषु समर्प्य तान् प्रणयन्तीत्यर्थः । क इव । भुज्मा गिरिर्न पालको मेघ इव । स यथा भुवि जलानि समर्प्य तान् प्रीणयति तद्वत् । शत्रुधनाहरणं तु 'शत्रूयतामा भरा भोजनानि' (ऋ. सं. ५. ४.५) इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धम् । कीदृश्यो हेतयः । शतानीकाः । शतमपरिमितानि अनीकानि मुखानि यासां ताः । सर्वतोमुखा इत्यर्थः । अत एव दुस्तरा दुर्निवार्याः । समिषः सम्यक् इट् अन्नं याभ्यस्ताः । महीः महत्यः ।।

यदीं॑ सु॒तास॒ इन्द॑वो॒ऽभि प्रि॒यमम॑न्दिषुः ।

आपो॒ न धा॑यि॒ सव॑नं म॒ आ व॑सो॒ दुघा॑ इ॒वोप॑ दा॒शुषे॑ ॥३

यत् । ई॒म् । सु॒तासः॑ । इन्द॑वः । अ॒भि । प्रि॒यम् । अम॑न्दिषुः ।

आपः॑ । न । धा॒यि॒ । सव॑नम् । मे॒ । आ । व॒सो॒ इति॑ । दुघाः॑ऽइव । उप॑ । दा॒शुषे॑ ॥३

यत् । ईम् । सुतासः । इन्दवः । अभि । प्रियम् । अमन्दिषुः ।।

आपः । न । धायि । सवनम् । मे। आ । वसो इतिं । दुघाऽइव । उप । दाशुषे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र यद्यदा सुतासः अभिषुताः इन्दवः सोमाः यं(प्रियं)वल्लभम् ईम् एनं त्वाम् अभि अभिलक्ष्य अमन्दिषुः अमादयन् । तदा हे वसो वासयितरिन्द्र त्वया दाशुषे हविर्दत्तवते मे मह्यं मदर्थं सवनं यज्ञः उपगम्य आ धायि कार्त्स्न्येन सफलीकृतः । तत्र दृष्टान्तः । आपो न । ता यथा स्नानपानादिना सफलीक्रियन्ते तद्वत् । अपरो दृष्टान्तः । दुघाइव । हविर्दुघा धेनवो यथा सांनाय्यसेवनादिना सफलीक्रियन्ते तद्वत् सोमपानादिना यज्ञः सफलीकृत इत्यर्थः ।।

अ॒ने॒हसं॑ वो॒ हव॑मानमू॒तये॒ मध्वः॑ क्षरन्ति धी॒तयः॑ ।

आ त्वा॑ वसो॒ हव॑मानास॒ इन्द॑व॒ उप॑ स्तो॒त्रेषु॑ दधिरे ॥४

अ॒ने॒हस॑म् । व॒ः । हव॑मानम् । ऊ॒तये॑ । मध्वः॑ । क्ष॒र॒न्ति॒ । धी॒तयः॑ ।

आ । त्वा॒ । व॒सो॒ इति॑ । हव॑मानासः । इन्द॑वः । उप॑ । स्तो॒त्रेषु॑ । द॒धि॒रे॒ ॥४

अनेहसम् । वः । हवमानम् । ऊतये । मध्वः । क्षरन्ति । धीतयः ।

आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इन्दवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥

हे ऋत्विजः वः युष्मत्संबन्धिन्यः धीतयोऽङ्गुलयः ऊतये रक्षार्थं हवमानं स्तूयमानमिन्द्रमुद्दिश्य मध्वः मधुररसं सोमं क्षरन्ति । कीदृशम् । अनेहसम् । न आहन्यत इत्यनेहः तम् । शत्रुभिरनभिभाव्यमित्यर्थः । हे वसो वासयितरिन्द्र हवमानासः स्तूयमानाः इन्दवः सोमाः स्तोत्रेषु निमित्तेषु त्वा त्वाम् उप समीपे आ दधिरे आभिमुख्येन स्थापितवन्तः ।।

आ न॒ः सोमे॑ स्वध्व॒र इ॑या॒नो अत्यो॒ न तो॑शते ।

यं ते॑ स्वदाव॒न्स्वद॑न्ति गू॒र्तयः॑ पौ॒रे छ॑न्दयसे॒ हव॑म् ॥५

आ । न॒ः । सोमे॑ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रे । इ॒या॒नः । अत्यः॑ । न । तो॒श॒ते॒ ।

यम् । ते॒ । स्व॒दा॒ऽव॒न् । स्वद॑न्ति । गू॒र्तयः॑ । पौ॒रे । छ॒न्द॒य॒से॒ । हव॑म् ॥५

आ । नः । सोमे। सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।

यम् । ते । स्वदाऽवन् । स्वदन्ति । गूर्तयः । पौरे । छन्दयसे । हवम् ॥ ५॥ ॥१६॥

नोऽस्माकं यजमानानां संबन्धिनि स्वध्वरे शोभनयज्ञे सोमे सोमपाने निमित्तभूते सति अत्यो न सततगमनशीलोऽश्व इव इयानः गच्छन्निन्द्रः आ तोशते अस्मच्छत्रून् हिनस्ति । तोशतिर्वधकर्मा । 'नितोशते निबर्हयति' इति वधकर्मसु पाठात् । इन्द्रं प्रत्यक्षीकृत्य ब्रूते । हे स्वदावन् आस्वादनकुशलेन्द्र ते तव स्वभूताः गूर्तयः उद्यताः स्तुतयः यं त्वां स्वदन्ति आत्मानमास्वादयन्ति स त्वं पौरे पुरजनसमूहे हवमात्मनः स्तुतिं छन्दयसे कामयसे । ऋत्विग्भिः स्वस्तुतिः कर्तब्येत्यभिलषसीत्यर्थः ।। ॥१६॥

प्र वी॒रमु॒ग्रं विवि॑चिं धन॒स्पृतं॒ विभू॑तिं॒ राध॑सो म॒हः ।

उ॒द्रीव॑ वज्रिन्नव॒तो व॑सुत्व॒ना सदा॑ पीपेथ दा॒शुषे॑ ॥६

प्र । वी॒रम् । उ॒ग्रम् । विवि॑चिम् । ध॒न॒ऽस्पृत॑म् । विऽभू॑तिम् । राध॑सः । म॒हः ।

उ॒द्रीऽइ॑व । व॒ज्रि॒न् । अ॒व॒तः । व॒सु॒ऽत्व॒ना । सदा॑ । पी॒पे॒थ॒ । दा॒शुषे॑ ॥६

प्र । वीरम् । उग्रम् । विविचिम् । धनऽस्पृतम् । विऽभूतिम् । राधसः । महः ।

उद्रीऽइव । वज्रिन्। अवतः । वसुऽत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वीरं विशेषेण शत्रूणां प्रेरयितारं महः महत् राधसः राधो धनम् । कर्मणि षष्ठयौ । प्र प्रार्थये याचामि । उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः । कीदृशं त्वाम् । उग्रमुद्दूर्णबलं विविचिं पुण्यापुण्ययोर्विवक्तारं धनस्पृतं धनदातारं विभूतिं विविधैश्वर्योपेतान् (पेतं) यतः हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं दाशुषे हविषां दातारम् । कर्मणि चतुर्थी । सदा सर्वदा वसुत्वना धनदानेन पीपेथ आप्याययसि । वर्धयसीत्यर्थः । क इव। उद्रीव अवतः उदकवान् कूप इव । स यथा उदकदानेन जगदाप्याययति तद्वत् ॥

यद्ध॑ नू॒नं प॑रा॒वति॒ यद्वा॑ पृथि॒व्यां दि॒वि ।

यु॒जा॒न इ॑न्द्र॒ हरि॑भिर्महेमत ऋ॒ष्व ऋ॒ष्वेभि॒रा ग॑हि ॥७

यत् । ह॒ । नू॒नम् । प॒रा॒ऽवति॑ । यत् । वा॒ । पृ॒थि॒व्याम् । दि॒वि ।

यु॒जा॒नः । इ॒न्द्र॒ । हरि॑ऽभिः । म॒हे॒ऽम॒ते॒ । ऋ॒ष्वः । ऋ॒ष्वेभिः॑ । आ । ग॒हि॒ ॥७

यत् । ह । नूनम् । पराऽवति । यत् । वा । पृथिव्याम् । दिवि ।

युजानः । इन्द्र । हरिऽभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

हे महेमते पूजासक्तबुद्धे इन्द्र यद्ध यत्र क्वचित् परावति दूरदेशे नूनं निश्चितं वर्तसे । यद्वा यत्र वा पृथिव्यां भुवि दिवि द्युलोके वा वर्तसे । अस्मात् स्थानविशेषात् ऋष्वैः महद्भिः हरिभिः एतत्संज्ञकैरश्वैः रथं युजानः युक्तं कुर्वाणः ऋष्वः महांस्त्वमा गहि आगच्छास्मद्यज्ञम् ।।

र॒थि॒रासो॒ हर॑यो॒ ये ते॑ अ॒स्रिध॒ ओजो॒ वात॑स्य॒ पिप्र॑ति ।

येभि॒र्नि दस्युं॒ मनु॑षो नि॒घोष॑यो॒ येभि॒ः स्वः॑ प॒रीय॑से ॥८

र॒थि॒रासः॑ । हर॑यः । ये । ते॒ । अ॒स्रिधः॑ । ओजः॑ । वात॑स्य । पिप्र॑ति ।

येभिः॑ । नि । दस्यु॑म् । मनु॑षः । नि॒ऽघोष॑यः । येभिः॑ । स्व१॒॑रिति॑ स्वः॑ । प॒रि॒ऽईय॑से ॥८

रथिरासः । हरयः । ये । ते। अस्रिधः। ओजः । वातस्य । पिप्रति ।

येभिः । नि। दस्युम् । मनुषः । निऽघोषयः । येभिः । स्वरिति स्वः । परिऽईयसे ॥८॥

ये हरयोऽश्वाः ते तव स्वभूताः रथिरासः रथार्हाः अस्रिधः । स्रिधो हिंसकाः शत्रवः । तद्रहिताः सन्ति । येभिर्यैरश्वैः मनुषः मनुष्यस्य यजमानस्य संबन्धिनं दस्युमुपक्षपयितारं शत्रुं निः निरन्तरं निघोषयः नितरामाक्रोशयसि । अश्वशफप्रहारैस्तं चूर्णयन् विशब्दितं करोषीत्यर्थः । किंच येभिः यैरश्वैः स्वः स्वर्लोकं परीयसे परितो गच्छसि । ते हरयो वातस्य वायोः ओजः बलं पिप्रति पूरयन्ति । वायोः सामर्थ्यमात्मनि संपादयन्तीत्यर्थः ।।

ए॒तावं॑तस्ते वसो वि॒द्याम॑ शू॒र॒ नव्यं॑सः ।

यथा॒ प्राव॒ एतं॑शं॒ कृत्व्ये॒ धने॒ यथा॒ वशं॒ दशं॑व्रजे ॥९

ए॒तावं॑तः । ते॒ । व॒सो॒ इतिं॑ । वि॒द्याम॑ । शू॒र॒ । नव्यं॑सः ।

यथा॑ । प्र॒ऽआवः॑ । एतं॑शम् । कृत्व्ये॑ । धने॑ । यथा॑ । वशं॑म् । दशं॑ऽव्रजे ॥९

एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।।

यथा । प्र । आवः । एतशम् । कृत्व्ये । धने । यथा । वशम् । दशऽव्रजे ॥ ९॥

हे वसो वासयितः हे शूर विक्रान्तेन्द्र यथा येन प्रकारेण कृत्व्ये कर्तव्ये धने निमित्ते सति एतशम् एतन्नामानमृषिं प्रावः प्रकर्षेण रक्षितवानसि । किंच यथा येन प्रकारेण दशव्रजे दशसंख्याकशत्रुसमूहे वशम् एतत्संज्ञकमृषिं प्रावः प्रकर्षेण रक्षितवानसि । एतावतः एतावत्पराक्रमोपेतं ते त्वां नव्यसः स्तुत्यं विद्याम जानीमो वयम् । सर्वत्र कर्मणि षष्ठी ।।

यथा॒ कण्वे॑ मघव॒न्मेधे॑ अध्व॒रे दी॒र्घनी॑थे॒ दमूं॑नसि ।

यथा॒ गोशं॑र्ये॒ असिं॑षासो अद्रिवो॒ मयिं॑ गो॒त्रं हं॑रि॒श्रियं॑म् ॥१०

यथा॑ । कण्वे॑ । म॒घ॒ऽव॒न् । मेधे॑ । अ॒ध्व॒रे । दी॒र्घऽनी॑थे । दमूं॑नसि ।

यथा॑ । गोऽशं॑र्ये । असिं॑सासः । अ॒द्रि॒ऽवः॒ । मयिं॑ । गो॒त्रम् । ह॒रि॒ऽश्रियं॑म् ॥१०

यथा । कण्वे । मघवन् । मेधे । अध्वरे। दीर्घऽनीथे । दमूनसि ।।

यथा । गोऽशर्ये । असिसासः । अद्रिवः । मयि । गोत्रम् । हरिऽश्रियम् ॥१०॥ ॥१७॥

हे अद्रिवः वज्रिवन् इन्द्र मेधे यज्ञे यथा येन प्रकारेण कण्वे एतन्नामके ऋषौ निमित्ते हरिश्रियम् । हरिः जगत्तापहर्त्री हरितवर्णा वा श्रीः जललक्ष्मीर्यस्य तादृशम् । गोत्रं मेघम् असिसासः दत्तवानसि । ईदृशे कण्वे अध्वरे । ध्वरतिर्हिंसाकर्मा । तद्रहिते दीर्घनीथे दीर्घं स्वर्लोकपर्यन्तं नीथं हविः प्रापणं यस्य तथाभूते । पुनः कीदृशे । दमूनसि दानमनसि उदारे । यथा च गोशर्ये एतन्नामके ऋषौ मेघं दत्तवानसि तथा मयि पुष्टिगौ हरिश्रियं गोत्रं देहि। यथा तयोरनुग्रहदृष्ट्या मेघवृष्टिं कृतवानसि तथा मय्यपि कृपादृष्ट्या अभिलषितवृष्टिं कुर्वित्यभिप्रायः ॥ ॥ १७ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५१

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५० सूक्तं ८.५१ सूक्तं ८.५२ →
श्रुष्टिगुः काण्वः।

दे. इन्द्रः । प्रगाथः ( )।

यथा मनौ सांवरणौ सोममिन्द्रापिबः सुतम् ।

नीपातिथौ मघवन्मेध्यातिथौ पुष्टिगौ श्रुष्टिगौ सचा ॥१॥

पार्षद्वाणः प्रस्कण्वं समसादयच्छयानं जिव्रिमुद्धितम् ।

सहस्राण्यसिषासद्गवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥

य उक्थेभिर्न विन्धते चिकिद्य ऋषिचोदनः ।

इन्द्रं तमच्छा वद नव्यस्या मत्यरिष्यन्तं न भोजसे ॥३॥

यस्मा अर्कं सप्तशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।

स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रददादिज्जनिष्ट पौंस्यम् ॥४॥

यो नो दाता वसूनामिन्द्रं तं हूमहे वयम् ।

विद्मा ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिक्षसि स रायस्पोषमश्नुते ।

तं त्वा वयं मघवन्निन्द्र गिर्वणः सुतावन्तो हवामहे ॥६॥

कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे ।

उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥७॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिविं वधैः शुष्णं निघोषयन् ।

यदेदस्तम्भीत्प्रथयन्नमूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥८॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।

तिरश्चिदर्ये रुशमे परीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥९॥

तुरण्यवो मधुमन्तं घृतश्चुतं विप्रासो अर्कमानृचुः ।

अस्मे रयिः पप्रथे वृष्ण्यं शवोऽस्मे सुवानास इन्दवः ॥१०॥

भाष्यम्

“यथा मनौ सांवरणौ ' इति दशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य श्रुष्टिगोरार्षमैन्द्रम् । अनुक्रान्तं च--- यथा मनौ श्रुष्टिगुः' इति । अयुजां बृहती छन्दः युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।

यथा॒ मनौ॒ सांव॑रणौ॒ सोम॑मि॒न्द्रापि॑बः सु॒तम् ।

नीपा॑तिथौ मघव॒न्मेध्या॑तिथौ॒ पुष्टि॑गौ॒ श्रुष्टि॑गौ॒ सचा॑ ॥१

यथा॑ । मनौ॑ । साम्ऽव॑रणौ । सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । अपि॑बः । सु॒तम् ।

नीप॑ऽअतिथौ । म॒घ॒ऽव॒न् । मेध्य॑ऽअतिथौ । पुष्टि॑ऽगौ । श्रुष्टि॑ऽगौ । सचा॑ ॥१

यथा । मनौ । साम्ऽवरणौ। सोमम् । इन्द्र। अपिबः । सुतम् ।

नीपऽअतिथौ । मघऽवन् । मेध्यऽअतिथौ । पुष्टिऽगौ । श्रुष्टिऽगौ। सचा ॥ १ ॥

हे इन्द्र यथा येन प्रकारेण सांवरणौ संवरणस्य पुत्रे मनौ वर्तमानं सुतमभिषुतं सोममपिबः पीतवानसि । तथा हे मघवन् धनवन्निन्द्र नीपातिथौ। नयति हविर्देवान् पाति रक्षति यजमानं चेति नीपः । तादृशोऽतिथिर्यस्य तस्मिन् । एतत्संज्ञके ऋषौ मेध्यातिथौ । मेध्यः यज्ञार्हः अतिथिर्यस्य तादृशे एतन्नामके ऋषौ पुष्टिगौ। पुष्टिः कुटुम्बपोषिका गौर्यस्य तादृशे ऋषौ । 'क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्' इति पुषिधातोः कर्तरि क्तिच् । श्रुष्टिगौ । श्रुष्टिः शीघ्रव्यापिनी गौर्यस्य तादृशे मयि च । 'श्रुष्टीति क्षिप्रनाम आशु अष्टि ' इति निरुक्तमत्रानुसंधेयम् । एतेष्वस्मासु वर्तमानभिषुतं सोमं सचा

सहैव पिबेति शेषः । इह सचापदेन युगपदनेकरूपधारणशक्तिः सूच्यते । संभवति च सा । 'इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते' इत्यादिश्रुतेः ।।

पा॒र्ष॒द्वा॒णः प्रस्क॑ण्वं॒ सम॑सादय॒च्छया॑नं॒ जिव्रि॒मुद्धि॑तम् ।

स॒हस्रा॑ण्यसिषास॒द्गवा॒मृषि॒स्त्वोतो॒ दस्य॑वे॒ वृकः॑ ॥२

पा॒र्ष॒द्वा॒णः । प्रस्क॑ण्वम् । सम् । अ॒सा॒द॒य॒त् । शया॑नम् । जिव्रि॑म् । उद्धि॑तम् ।

स॒हस्रा॑णि । अ॒सि॒सा॒स॒त् । गवा॑म् । ऋषिः॑ । त्वाऽऊ॑तः । दस्य॑वे । वृकः॑ ॥२

पार्षद्वाणः । प्रस्कण्वम् । सम् । असादयत्। शयानम् । जिव्रिम् । उद्धितम् ।

सहस्राणि । असिसासत् । गवाम् । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥ २ ॥

हे इन्द्र पार्षद्वाणः परुषवाक् श्चिछत्तुः(कश्चिच्छत्रुः)। वाण इति वाङ्नाम 'वाणीची वाणः' इति तन्नामसु पाठात् । शयानं स्वपन्तं प्रस्कण्वं कण्वस्य पुत्रं यदा समसादयत् सम्यगपीडयत् । कीदृशम् । जिव्रिं जराजीर्णम् उद्धितम् ऊर्ध्वदेशे स्थापितम् । तदा त्वोतः त्वया इन्द्रेण रक्षितः स ऋषिः प्रस्कण्वः दस्यवे उपक्षपयितुः शत्रोः वृकः विकर्तनः सन् तदीयानि गवां सहस्राणि असिसासत् संभजते स्म । इत्थंप्रभावस्त्वमसि तस्मात्त्वां स्तुम इत्यर्थः ।।

य उ॒क्थेभि॒र्न वि॒न्धते॑ चि॒किद्य ऋ॑षि॒चोद॑नः ।

इन्द्रं॒ तमच्छा॑ वद॒ नव्य॑स्या म॒त्यरि॑ष्यन्तं॒ न भोज॑से ॥३

यः । उ॒क्थेभिः॑ । न । वि॒न्धते॑ । चि॒कित् । यः । ऋ॒षि॒ऽचोद॑नः ।

इन्द्र॑म् । तम् । अच्छ॑ । व॒द॒ । नव्य॑स्या । म॒ती । अरि॑ष्यन्तम् । न । भोज॑से ॥३

यः । उक्थेभिः । न । विन्धते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।

इन्द्रम् । तम् । अच्छ। वद । नव्यस्या । मती । अरिष्यन्तम् । न । भोजसे ॥ ३ ॥

ऋषिरात्मानं ब्रूते । हे श्रुष्टिगो य इन्द्रः न संप्रति उक्थेभिः उक्थैः स्तोत्रैः स्तुतः सन् चिकित् स्तोतुः ज्ञानं विन्धते परिचरति । विधतिः परिचरणकर्मा । मत्स्तवने तव सम्यक् ज्ञानमस्तीत्या(त्य)भिनन्दति । यश्चेन्द्रः ऋषिचोदनः ऋषीणां मन्त्राणां तद्द्रष्टॄणां वा चोदनः प्रवर्तकोऽस्ति तमिन्द्रं परमेश्वरम् अच्छाभिलक्ष्य नव्यस्या नवतना(नवतरां) मती मतिं स्तुतिं वद ब्रूहि । तत्र दृष्टान्तः । अरिष्यन्तं न भोजसे । यथा कश्चिदरिष्यन्तम् अहिंसन्तं स्वामिनं भोजसे स्वपालनाय नवतरां स्तुतिं ब्रूते तद्वत् ।।

यस्मा॑ अ॒र्कं स॒प्तशी॑र्षाणमानृ॒चुस्त्रि॒धातु॑मुत्त॒मे प॒दे ।

स त्वि१॑मा विश्वा॒ भुव॑नानि चिक्रद॒दादिज्ज॑निष्ट॒ पौंस्यं॑म् ॥४

यस्मैं । अ॒र्कम् । स॒प्तऽशीर्षाणम् । आ॒नृचुः । त्रि॒ऽधातुं॑म् । उ॒त्ऽत॒मे । प॒दे ।

सः । तु । इ॒मा । विश्वा॑ । भुव॑नानि । चि॒क्र॒द॒त् । आत् । इत् । ज॒नि॒ष्ट॒ । पौंस्यं॑म् ॥४

यस्मै । अर्कम् । सप्तऽशीर्षाणम् । आनृचुः । त्रिऽधातुम् । उत्ऽतमे । पदे ।।

सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यम् ॥ ४ ॥

यस्मै इन्द्राय परमेश्वराय तदर्थम् उत्तमे पदे उत्कृष्टतमे स्थाने द्युलोकाख्ये स्थितम् अर्कम् अर्चनीयमादित्यमानृचुः अर्चन्ति सर्वे । "अथ य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते । (छा. उ. १. ६. ६) इत्यादिश्रुत्युक्तं यदीयं स्वरूपमुपलब्धम् । सर्वे सूर्यमाराधयन्तीत्यर्थः । कीदृशमर्कम् । सप्तशीर्षाणम् । सप्तसंख्याकाः शीर्षवत् प्रधानभूता रश्मयो यस्य तादृशम् । त्रिधातुं त्रयाणां भूरादिलोकानां पोषकम् । सूर्यस्य त्रिलोकीपोषकत्वं तु वृष्ट्यादिव्यापारेण प्रसिद्धम् । यत्स्वरूपलाभाय अर्कमर्चन्ति स तु परमेश्वरः इमा इमानि दृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि देवासुरमनुष्यरूपाणि उद्दिश्य अचिक्रदत् आक्रन्दति । माध्यमिक्या वाचा दददशब्दैर्गम(र्दम)दयादानवाचकैः । आदित् अनन्तरमेव पौंस्यं बलं शिक्षालक्षणं जनिष्ट जनयति आविर्भावयति । अयं भावः । परमेश्वर आदौ मेघस्तनितलक्षणया स्ववाण्या भूक्षेभ्यो (भूस्थेभ्यो) हितमुपदिशति । अनाकर्णिते च तस्मिन् पश्चाद्दारिद्र्यादिलक्षणां शिक्षामाविष्करोतीति । अत्राभिहितोऽर्थो बृहदारण्यके खिलकाण्डे 'त्रया ह वै प्राजापत्याः' इत्यादिना ग्रन्थेन प्रपञ्चितः (बृ. उ. ५. २) ॥

यो नो॑ दा॒ता वसू॑ना॒मिन्द्रं॒ तं हू॑महे व॒यम् ।

वि॒द्मा ह्य॑स्य सुम॒तिं नवी॑यसीं ग॒मेम॒ गोम॑ति व्र॒जे ॥५

यः । न॒ः । दा॒ता । वसू॑नाम् । इन्द्र॑म् । तम् । हू॒म॒हे॒ । व॒यम् ।

वि॒द्म । हि । अ॒स्य॒ । सु॒ऽम॒तिम् । नवी॑यसीम् । ग॒मेम॑ । गोऽम॑ति । व्र॒जे ॥५

यः । नः । दाता । वसूनाम् । इन्द्रम् । तम् । हूमहे । वयम् ।

विद्म । हि । अस्य । सुऽमतिम् । नवीयसीम् । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥ ५ ॥ ॥१८॥

य इन्द्रः नोऽस्माकं वसूनां वासहेतूनां धनानां दाता भवति तमिन्द्रं परमेश्वरं हूमहे आह्वयामो वयं स्तोतारः । हि यस्मादस्येन्द्रस्य नवीयसीं नवतरामकृतपूर्वां सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्म जानीमः । अतस्तमाह्वयामेति पूर्वेण संबन्धः । यया सुमत्या वयं गोमति गवोपेते व्रजे गजाश्वादिपशुसमूहे गमेम स्वामित्वेन प्राप्नुयाम ।। ।। १८ ॥

यस्मै॒ त्वं व॑सो दा॒नाय॒ शिक्ष॑सि॒ स रा॒यस्पोष॑मश्नुते ।

तं त्वां व॒यं मंघवन्निन्द्र गिर्वणः सु॒तावंन्तो हवामहे ॥६

यस्मैं । त्वम् । व॒सो॒ इतिं । दा॒नायं । शिक्षंसि । सः । रा॒यः । पोषंम् । अ॒श्नु॒ते॒ ।

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । सु॒तऽवंन्तः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥६

यस्मै । त्वम् । वसो इति । दानाय । शिक्षसि । सः । रायः । पोषम् । अश्नुते ।

तम् । त्वा । वयम् । मघवन् । इन्द्र । गिर्वणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥ ६ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वं यस्मै यजमानाय दानाय धनदानार्थं शिक्षसि आज्ञापयसि स यजमानः रायः धनस्य पोषं पुष्टिमश्नुते व्याप्नोति । यं यजमानं धनं दातुं प्रवर्तयसि स त्वदाज्ञया धनत्यागेन वसुसमृद्धो भवतीत्याश्चर्यम् । अतो हे गिर्वणः गीर्भिर्वननीय मघवन् धनवन्निन्द्र तं तादृशं त्वा त्वां सुतावन्तः अभिषुतसोमा वयं हवामहे आह्वयामः ॥

क॒दा च॒न स्त॒रीरंसि॒ नेन्द्रं सश्चसि दा॒शुषें ।

उपो॒पेन्नु मंघव॒न्भूय॒ इन्नु ते॒ दानं दे॒वस्यं पृच्यते ॥७

क॒दा । च॒न । स्त॒रीः । अ॒सि॒ । न । इ॒न्द्र॒ । स॒श्च॒सि॒ । दा॒शुषें ।

उपंऽउप । इत् । नु । म॒घ॒ऽव॒न् । भूयः । इत् । नु । ते॒ । दानंम् । दे॒वस्यं । पृ॒च्य॒ते॒ ॥७

कदा । चन । स्तरीः । असि । न । इन्द्र । सश्चसि । दाशुषे ।।

उपऽउप । इत् । नु । मघवन् । भूयः । इत् । नु । ते। दानम् । देवस्य । पृच्यते ॥७॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र नु क्षिप्रं दानं हविःसमर्पणं नु निश्चितं भूय इत् प्रचुरं सदेव ते तव देवस्य द्योतमानस्य परमेश्वरस्य उपोपेत् समीपमेव पृच्यते त्वया संपृक्तं भवति । स्वल्पमपि शीघ्रं सत्पात्रे समर्पितं बहुलीभूय ईश्वरे संगतं भवतीत्यभिप्रायः । अतः हे इन्द्र परमेश्वर दाशुषे हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्तरीः हिंसकः कदाचन कदापि नासि न भवसि । अपि तु सश्चसि तेन संगच्छसे । तदीयं सख्यं संपादयसीत्यर्थः । 'प्रसमुपोदः पादपूरणे' (पा. सु. ८. १. ६) इत्यनेन उप इत्यस्य द्विवचनं (द्विर्वचनं) पादपूरणार्थम् ॥

प्र यो नंन॒क्षे अ॒भ्योजंसा॒ क्रिविं व॒धैः शुष्णं निघो॒षयंन् ।

य॒देदस्तंम्भीत्प्र॒थयंन्न॒मूं दिव॒मादिज्जंनिष्ट पार्थिवः ॥८

प्र । यः । न॒न॒क्षे । अ॒भि । ओजंसा । क्रिविंम् । व॒धैः । शुष्णंम् । नि॒ऽघो॒षयंन् ।

य॒दा । इत् । अस्तंम्भीत् । प्र॒थयंन् । अ॒मूम् । दिवंम् । आत् । इत् । ज॒नि॒ष्ट । पार्थिवः ॥८

प्र । यः। ननक्षे । अभि । ओजसा । क्रिविम् । वधैः । शुष्णम् । निऽघोषयन् ।

यदा । इत् । अस्तम्भीत् । प्रथयन् । अमूम् । दिवम् । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥८॥

य इन्द्रः वधैः आयुधप्रहारैः क्रिविं विकृत्तं शुष्णमेतन्नामानमसुरम् ओजसा बलेन निघोषयन् नितरां शब्दयन् सन् अभि अभितः प्र प्रकर्षेण ननक्षे व्याप्नोति स्म । असुरं हत्वा स्वसामर्थ्यं सर्वतः प्रकाशितवानित्यर्थः । कदेत्यपेक्षायामाह । यदेत् यदैव सोऽसुरः प्रथयन् आत्मानं पृथुं कुर्वन् अमुं दूरे दृश्यमानं दिवं द्युलोकम् अस्तम्भीत् स्तब्धं कृतवान् । आदित् अनन्तरमेव पार्थिवोऽग्निः जनिष्ट प्रादुरभूत् । लोकानां प्राणनिरोधेन अग्निः समजनि यदा तदेत्यर्थः ।।

यस्या॒यं विश्व॒ आर्यो॒ दासः॑ शेवधि॒पा अ॒रिः ।

ति॒रश्चि॑द॒र्ये रुश॑मे॒ परी॑रवि॒ तुभ्येत्सो अ॑ज्यते र॒यिः ॥९

यस्य॑ । अ॒यम् । विश्वः॑ । आर्यः॑ । दासः॑ । शे॒व॒धि॒ऽपाः । अ॒रिः ।

ति॒रः । चि॒त् । अ॒र्ये । रुश॑मे । पवी॑रवि । तुभ्य॑ । इत् । सः । अ॒ज्य॒ते॒ । र॒यिः ॥९

यस्य । अयम् । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिऽपाः । अरिः ।

तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्य । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥ ९॥

विश्वः सर्वः अयं दृश्यमानः आर्यः असुरस्वामिको गणः यस्येन्द्रस्य अरिः शत्रुर्भवति । कीदृशः सः । दासः धनादेरुपक्षयिता शेवधिपाः । शेवधिर्निधिस्तं पाति रक्षतीति । तथा असुरादिधनस्यापहर्ता स्वधनस्य च रक्षितेत्यर्थः । तेनेन्द्रेण रुशमे अकल्याणे अर्ये अरिगणे तस्मिन् तिरश्चित् अन्तर्हितमेव पवीरवि । पवी रथनेमिस्तद्वन्तोऽराः पवीराः । तदुपेतं चक्रं पवीरवि। अत्र 'पवी रथनेमिर्भवति' (निरु. ५. ५) इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यम् । तादृशं चक्रमज्यते प्रक्षिप्यते । चतुर्थपादे प्रत्यक्षीकृत्य उच्यते । हे इन्द्र तुभ्यमेव त्वदर्थमेव सः असुरगणे विद्यमानः रयिः निधिलक्षणो धनराशिः अज्यते प्रक्षिप्यतेऽरिगणेन । असुरगणे गुप्तं चक्रदानमपि इन्द्राय निधिप्रदमभवत् तदा सत्पात्रे गुप्तं धनदानं महाफलदं स्यादिति किमु वक्तव्यमित्याशयः ॥

तु॒र॒ण्यवो॒ मधु॑मन्तं घृत॒श्चुतं॒ विप्रा॑सो अ॒र्कमा॑नृचुः ।

अ॒स्मे र॒यिः प॑प्रथे॒ वृष्ण्यं॒ शवो॒ऽस्मे सु॑वा॒नास॒ इन्द॑वः ॥१०

तु॒र॒ण्यवः॑ । मधु॑ऽमन्तम् । घृ॒त॒ऽश्चुत॑म् । विप्रा॑सः । अ॒र्कम् । आ॒नृ॒चुः ।

अ॒स्मे इति॑ । र॒यिः । प॒प्र॒थे॒ । वृष्ण्य॑म् । शवः॑ । अ॒स्मे इति॑ । सु॒वा॒नासः॑ । इन्द॑वः ॥१०

तुरण्यवः । मधुऽमन्तम् । घृतऽश्चुतम् । विप्रासः । अर्कम् । आनृचुः ।

अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृष्ण्यम् । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इन्दवः ।।१०॥ ॥१९॥

तुरण्यवः त्वरमाणाः विप्रासो मेधाविनो यजमानाः अर्कमर्चनीयमिन्द्रम् आनृचुः अर्चन्ति । कीदृशम् । मधुमन्तं मधुरामृतरसोपेतं घृतश्चुतं जलस्राविणं मेघभेदनेन वृष्टिं कुर्वन्तमित्यर्थः । केनाभिप्रायेणार्चन्तीत्युच्यते । अस्मे अस्मासु रयिः धनराशिः पप्रथे प्रथितो भवतु । तथा वृष्ण्यम्[१] अपत्योत्पादकं शवः बलमस्तु । किंचास्मे अस्मासु सुवानासः अभिषुता इन्दवः सोमाः सन्तु । इन्द्रानुग्रहेणैव तत्सर्वमस्मासु संपद्यतामित्याशयेनेत्यर्थः ॥ ॥ १९ ॥

टिप्पणी

८.५१.७ कदाचन स्तरीरसि इति

अदितेः साम (https://sa.wikisource.org/s/2jtd)

आहवनीये उपस्थानम् -- तत्सवितुर्वरेण्यं कदा चन स्तरीरसि परि ते दूळभ इति त्रिरेताम्। - शां.श्रौ.सू. २.१२.७ (https://sa.wikisource.org/s/148v)

बृहदुपस्थानम् - अथैन्द्री । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सेन्द्रमेवैतदग्न्युपस्थानं कुरुते कदाचन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुष इति यजमानो वै दाश्वान्न यजमानाय द्रुह्यसीत्येवैतदाहोपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यत इति भूयो भूय एव न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह - माश २.३.४.३८ (https://sa.wikisource.org/s/eq4)

तृतीयसवने आदित्यग्रहः - अथ गृह्णाति । कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यत आदित्येभ्यस्त्वेति - माश ४.३.५.१० (https://sa.wikisource.org/s/ebb)

आदित्यग्रहः -- कदा चन स्तरीर् असि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन् नु मघवन् भूय इन् नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ उपयामगृहीतो ऽस्य् आदित्येभ्यस् त्वा ... तैसं १.४.२२.१ (https://sa.wikisource.org/s/1e2h)

अग्न्युपस्थानम् - कदा चन स्तरीर् असि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन् नु मघवन् भूय इन् नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ....तैसं १.५.६.४ (https://sa.wikisource.org/s/1e2m)

मण्डल ८

1. *वृष्णि उपरि टिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index27/vrishni.htm)*

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५१ सूक्तं ८.५२ सूक्तं ८.५३ →
आयुः काण्वः ।

दे. इन्द्रः । प्रगाथः - (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)।

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतम् ।

यथा त्रिते छन्द इन्द्र जुजोषस्यायौ मादयसे सचा ॥१॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्वनीन्द्र सुवाने अमन्दथाः ।

यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥२॥

य उक्था केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।

यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मित्रस्य धर्मभिः ॥३॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।

तं त्वा वयं सुदुघामिव गोदुहो जुहूमसि श्रवस्यवः ॥४॥

यो नो दाता स नः पिता महाँ उग्र ईशानकृत् ।

अयामन्नुग्रो मघवा पुरूवसुर्गोरश्वस्य प्र दातु नः ॥५॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्पोषमिन्वति ।

वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥६॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।

तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥७॥

यस्मै त्वं मघवन्निन्द्र गिर्वणः शिक्षो शिक्षसि दाशुषे ।

अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हवम् ॥८॥

अस्तावि मन्म पूर्व्यं ब्रह्मेन्द्राय वोचत ।

पूर्वीरृतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मेधा असृक्षत ॥९॥

समिन्द्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्यम् ।

सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममन्दिषुः ॥१०॥

भाष्यम्

'यथा मनौ विवस्वति' इति दशर्चं चतुर्थं सूक्तम् आयवमैन्द्रम्। अनुक्रान्तं च- 'यथा मनावायुः' इति । काण्व आयुर्ऋषिः इन्द्रो देवता । अयुज बृहती छन्दः युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ॥

यथ॒ा मन॒ौ विव॑स्वति॒ सोम॑ं श॒क्रापि॑बः सु॒तम् ।

यथा॑ त्रि॒ते छन्द॑ इन्द्र॒ जुजो॑षस्य॒ायौ मा॑दयसे॒ सचा॑ ॥१

यथा॑ । मनौ॑ । विव॑स्वति । सोम॑म् । श॒क्र॒ । अपि॑बः । सु॒तम् ।

यथा॑ । त्रि॒ते । छन्दः॑ । इ॒न्द्र॒ । जुजो॑षसि । आ॒यौ । मा॒द॒य॒से॒ । सचा॑ ॥१

यथा । मनौ। विवस्वति । सोमम् । शक्र । अपिबः । सुतम् ।

यथा । त्रिते । छन्दः । इन्द्र । जुजोषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥ १ ॥

हे शक्र समर्थेन्द्र यथा येन प्रकारेण विवस्वति विवस्वतः पुत्रे वैवस्वते मनौ वर्तमानं सुतमभिषुतं सोमम् अपिबः पीतवानसि । हे इन्द्र परमेश्वर यथा च त्रिते एतन्नामके ऋषौ वर्तमानं छन्दः वेदजातं जुजोषसि भृशं सेवसे । तथा आयौ एतन्नामके मयि सचा सह वर्तमानं सोमं छन्दोलक्षणं तदुभयं संसेव्य मादयसे आनन्दयसि मामात्मानं च ।।

पृष॑ध्रे॒ मेध्ये॑ मात॒रिश्व॒नीन्द्र॑ं सुवा॒ने अम॑न्दथाः ।

यथा॒ सोमं॒ दश॑शिप्रे॒ दशो॑ण्ये॒ स्यूम॑रश्मा॒वृजू॑नसि ॥२

पृष॑ध्रे । मेध्ये॑ । मा॒त॒रिश्व॑नि । इन्द्र॑ । सु॒वा॒ने । अम॑न्दथाः ।

यथा॑ । सोम॑म् । दश॑ऽशिप्रे । दश॑ऽओण्ये । स्यूम॑ऽरश्मौ । ऋजू॑नसि ॥२

पृषध्रे । मेध्ये। मातरिश्वनि । इन्द्र । सुवाने । अमन्दथाः ।।

यथा । सोमम् । दशऽशिप्रे । दशऽओण्ये । स्यूमेऽरश्मौ । ऋजूनसि ॥ २ ॥

हे इन्द्र सुवाने सोमाभिषवं कुर्वाणे पृषध्रे एतन्नामके ऋषौ वर्तमानं सोमं पीत्वा यथा अमन्दथः हृष्टवानसि । यथा च मेध्ये मातरिश्वनि दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मौ ऋजूनसि च एतेषु सर्वेष्वृषिषु वर्तमानं सोमं पीत्वा अमन्दथः । तथा मां मादयसे इति पूर्वेण संबन्धः ॥

य उ॒क्था केव॑ला द॒धे यः सोमं॑ धृषि॒तापि॑बत् ।

यस्मै॒ विष्णु॒स्त्रीणि॑ प॒दा वि॑चक्र॒म उप॑ मि॒त्रस्य॒ धर्म॑भिः ॥३

यः । उ॒क्था । केव॑ला । द॒धे । यः । सोम॑म् । धृ॒षि॒ता । अपि॑बत् ।

यस्मै॑ । विष्णुः॑ । त्रीणि॑ । प॒दा । वि॒ऽच॒क्र॒मे । उप॑ । मि॒त्रस्य॑ । धर्म॑ऽभिः ॥३

यः । उक्था। केवला । दधे । यः । सोमम् । धृषिता । अपिबत् ।

यस्मै । विष्णुः । त्रीणि । पदा । विऽचक्रमे । उप । मित्रस्य । धर्मऽभिः ।। ३ ।।

य इन्द्रः केवलो केवलानि आत्मस्वामिकानि उक्था उक्थानि शस्त्राणि दधे अवधारयति । 'शृण्वतीत्यर्थः (शृणोती°)। यश्चेन्द्रः धृषितः । शत्रूणां धर्षकः अभिभविता सन् सोममपिबत् पीतवान् । यस्मै इन्द्रीय तदर्थं विष्णुर्व्यापक उपेन्द्रः मित्रस्य । मित्रोऽहरभिमानी देवः । अहर्वै मित्रो रात्रिर्वरुणः (ऐ, ब्रा, ४, १०) इति श्रुतेः । तस्य धर्मभिः धर्मैः उदयास्तमयैर्व्यापारैरुपलक्षितः सन् त्रीणि पदा त्रिभिः पादैः विचक्रमे विशेषेण आक्रान्तवान् त्रिलोकीम् । स इन्द्रोऽस्मान् मादयत्विति आशीः ।।

यस्य॒ त्वमि॑न्द्र॒ स्तोमे॑षु चा॒कनो॒ वाजे॑ वाजिञ्छतक्रतो ।

तं त्वा॑ व॒यं सु॒दुघा॑मिव गो॒दुहो॑ जुहू॒मसि॑ श्रव॒स्यवः॑ ॥४

यस्य॑ । त्वम् । इ॒न्द्र॒ । स्तोमे॑षु । चा॒कनः॑ । वाजे॑ । वा॒जि॒न् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । सु॒दुघा॑म्ऽइव । गो॒ऽदुहः॑ । जु॒हू॒मसि॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ ॥४

यस्य । त्वम् । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

तम् । त्वा । वयम् । सुदुघाम्ऽइव । गोऽदुहः । जुहूमसि । श्रवस्यवः ॥ ४ ॥

हे वाजिन् अन्नवन् हे शतक्रतो बहुकर्मवन्निन्द्र त्वं यस्य यजमानस्य स्तोमेषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु वाजे हविर्लक्षणे अन्ने च निमित्तभूते सति चाकनः तृप्यसि तं तादृशं त्वा त्वामिन्द्रं श्रवस्यवः । श्रव इत्यन्ननाम । अन्नकामा वयं यजमानाः जुहुमः हविर्दद्मः । तत्र दृष्टान्तः । सुदुघामिव गोदुहः । गोदोग्धारः सुदोग्ध्रीं गां प्रति यथा हरिततृणादिकं ददति तद्वत् ।।

यो नो॑ दा॒ता स नः॑ पि॒ता म॒हाँ उ॒ग्र ई॑शा॒न॒कृत् ।

अया॑मन्नु॒ग्रो म॒घवा॑ पुरू॒वसु॒र्गोरश्व॑स्य॒ प्र दा॑तु नः ॥५

यः । न॒ः । दा॒ता । सः । न॒ः । पि॒ता । म॒हान् । उ॒ग्रः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् ।

अया॑मन् । उ॒ग्रः । म॒घऽवा॑ । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । गोः । अश्व॑स्य । प्र । दा॒तु॒ । न॒ः ॥५

यः । नः । दाता । सः । नः । पिता। महान् । उग्रः । ईशान्ऽकृत् ।

अयामन् । उग्रः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥५॥ ॥२०॥

य इन्द्रः नोऽस्मभ्यं दाता धनादेर्ददति(०र्ददाति) स इन्द्रः नोऽस्माकं पिता पालको भवतु । कीदृशः सः । महान् प्रौढः उग्रः उशूर्णबलः ईशानकृत् । दीनमीशानं प्रभुं करोतीति तथा । दीनदयालुरित्यर्थः । तादृशः स मघवा धनवानिन्द्रः नोऽस्मभ्यं गोः गामश्वस्य अश्वं च । उभयत्र कर्मणि षष्ठी । प्रदातु प्रकर्षेण ददातु । कीदृशो मघवा । अयामन् । यान्त्यनेनेति यामा मार्गः। स न विद्यते यस्यासावयामा । तस्मिन्नयामनि । 'सुपां सुलुक्' इति सप्तम्या लुक् । मार्गरहिते पापिनि पुंसि उग्रः उद्गूर्णबलः तस्मिन् आविष्कृतप्रभुशक्तिरित्यर्थः । पुरुवसुश्च प्रभूतगवाश्वादिधनोपेतः।। ।।२०॥

यस्मै॒ त्वं व॑सो दा॒नाय॒ मंह॑से॒ स रा॒यस्पोष॑मिन्वति ।

व॒सू॒यवो॒ वसु॑पतिं श॒तक्र॑तुं॒ स्तोमै॒रिन्द्रं॑ हवामहे ॥६

यस्मै॑ । त्वम् । व॒सो॒ इति॑ । दा॒नाय॑ । मंह॑से । सः । रा॒यः । पोष॑म् । इ॒न्व॒ति॒ ।

व॒सु॒ऽयवः॑ । वसु॑ऽपतिम् । श॒तऽक्र॑तुम् । स्तोमैः॑ । इन्द्र॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥६

यस्मै । त्वम् । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषम् । इन्वति ।

वसुऽयवः । वसुऽपतिम् । शतऽक्रतुम् । स्तोमैः । इन्द्रम् । हवामहे ।। ६ ।।

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वं यस्मै यजमानाय दातव्यं धनादिकं मंहसे ददासि स तादृशो यजमानः रायः धनस्य पोषं पुष्टिम् इन्वति व्याप्नोति । धनसमृद्धिं प्राप्नोतीत्यर्थः । अतो हे इन्द्र वसूयवः धनकामा वयं यजमानाः वसुपतिं धनपालकं शतक्रतुं बहुकर्माणम् इन्द्र परमेश्वर (इन्द्रं परमेश्वरं) त्वां स्तोत्रैः हवामहे आह्वयामः ॥

क॒दा च॒न प्र यु॑च्छस्यु॒भे नि पा॑सि॒ जन्म॑नी ।

तुरी॑यादित्य॒ हव॑नं त इन्द्रि॒यमा त॑स्थाव॒मृतं॑ दि॒वि ॥७

क॒दा । च॒न । प्र । यु॒च्छ॒सि॒ । उ॒भे इति॑ । नि । पा॒सि॒ । जन्म॑नी॒ इति॑ ।

तुरी॑य । आ॒दि॒त्य॒ । हव॑नम् । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । आ । त॒स्थौ॒ । अ॒मृत॑म् । दि॒वि ॥७

कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि। पासि । जन्मनी इति ।

तुरीय । आदित्य । हवनम् । ते। इन्द्रियम् । आ । तस्थौ । अमृतम्। दिवि ॥ ७ ॥

इदानीमृषिः सूर्यरूपेणेन्द्रं स्तौति । हे इन्द्र कदाचन कदापि त्वं प्र युच्छसि प्रमत्तो भवसि । नैव भवसीति कटाक्षः । अहोरात्रं जागरूक एवासीत्यर्थः । यतस्त्वमुमे जन्मनी । एकमदितेरिन्द्ररूपेण जन्म । द्वितीयं ब्रह्मविद्यातः जगदात्मरूपेणेति द्वे जनुषी । नि पासि नितरां पालयसि । न ह्यसावधानः प्रपञ्चं परमार्थं च उभयं कर्तुं शक्नुयात् कश्चिदिति भावः । हे तुरीय प्रत्यगात्मरूपेण अवस्थात्रयातीत हे आदित्य अदितिपुत्र इन्द्र ते तव स्वभूतमिन्द्रियमिन्द्रस्य तव लिङ्गं द्योतकं हवनम् । हूयतेऽस्मिन्निति हवनमादित्यमण्डलम् । 'अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ' इति स्मृतेरादित्यमण्डलस्य होमाधिष्ठानत्वं प्रसिद्धम् । तादृशं मण्डलम् अमृतं मरणधर्मरहितं सत् दिवि द्युलोके आ तस्थौ आभिमुख्येनातिष्ठत् । यस्मात्त्वं जगदात्मासीत्यतस्त्वां हवामह इति पूर्वेणान्वयः ।।

यस्मै॒ त्वं म॑घवन्निन्द्र गिर्वण॒ः शिक्षो॒ शिक्ष॑सि दा॒शुषे॑ ।

अ॒स्माकं॒ गिर॑ उ॒त सु॑ष्टु॒तिं व॑सो कण्व॒वच्छृ॑णुधी॒ हव॑म् ॥८

यस्मै॑ । त्वम् । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । शिक्षो॒ इति॑ । शिक्ष॑सि । दा॒शुषे॑ ।

अ॒स्माक॑म् । गिरः॑ । उ॒त । सु॒ऽस्तु॒तिम् । व॒सो॒ इति॑ । क॒ण्व॒ऽवत् । शृ॒णु॒धि॒ । हव॑म् ॥८

यस्मै । त्वम् । मघवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिक्षो इति । शिक्षसि । दाशुषे ।

अस्माकम् । गिरः । उत। सुऽस्तुतिम् । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हवम् ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन् हे गिर्वणः गीर्भिर्वननीय हे शिक्षो शिक्षकेन्द्र दाशुषे हविर्दत्तवते यस्मै यजमानाय शिक्षसि अपेक्षितं धनादि ददासि तत्संबन्धिनामस्माकं गिरः प्रार्थनावाचः शृणुधि शृणु । उतापि च हे वसो वासयितरिन्द्र सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृणुधि । किंच कण्ववत् यथा कण्वस्य हवमाह्वानमशृणोः एवमस्माकं हवं शृणु ।।

अस्ता॑वि॒ मन्म॑ पू॒र्व्यं ब्रह्मेन्द्रा॑य वोचत ।

पू॒र्वीॠ॒तस्य॑ बृह॒तीर॑नूषत स्तो॒तुर्मे॒धा अ॑सृक्षत ॥९

अस्ता॑वि । मन्म॑ । पू॒र्व्यम् । ब्रह्म॑ । इन्द्रा॑य । वो॒च॒त॒ ।

पू॒र्वीः । ॠ॒तस्य॑ । बृ॒ह॒तीः । अ॒नू॒ष॒त॒ । स्तो॒तुः । मे॒धाः । अ॒सृ॒क्ष॒त॒ ॥९

अस्तावि । मन्म । पूर्व्यम् । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।

पूर्वीः । ॠतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः। मेधाः । असक्षत ॥ ९॥

हे ॠत्विजः मन्म मननीयं पूर्व्यं पुरातनं यत् ब्रह्म स्तोत्रम् असावि(अस्तावि) स्तुतिविषयीकृतं भवद्भिस्तत् ब्रह्म स्तोत्रम् इन्द्राय परमेश्वराय तदर्थं वोचत ब्रूत । यतो भवन्तः ॠतस्य सत्यस्येन्द्रस्य संबन्धिनीः पूर्वीः बह्वीः बृहतीः महतीः । सामर्थ्यात् मूर्तीः इन्द्रस्य प्रचुरान् महतो गुणावतारानित्यर्थः । अनूषत स्तुतिविषयीकृतवन्तः । किंच स्तोतुर्मम आयोः मेधाः धोरणावतीः बुद्धीः असृक्षत सृष्टवन्तः । अतः प्रार्थये ब्रह्मेन्द्राय वोचतेति ॥

समिन्द्रो॒ रायो॑ बृह॒तीर॑धूनुत॒ सं क्षो॒णी सम॒ु सूर्य॑म् ।

सं शु॒क्रास॒ः शुच॑य॒ः सं गवा॑शिर॒ः सोमा॒ इन्द्र॑ममन्दिषुः ॥१०

सम् । इन्द्रः॑ । रायः॑ । बृ॒ह॒तीः । अ॒धू॒नु॒त॒ । सम् । क्षो॒णी इति॑ । सम् । ऊँ॒ इति॑ । सूर्य॑म् ।

सम् । शु॒क्रासः॑ । शुच॑यः । सम् । गोऽआ॑शिरः । सोमाः॑ । इन्द्र॑म् । अ॒म॒न्दि॒षुः॒ ॥१०

सम् । इन्द्रः। रायः । बृहतीः । अधूनुत । सम् । क्षोणी इति । सम् । ॐ इति । सूर्यम् ।

सम् । शुक्रासः । शुच॑यः । सम् । गोऽआशिरः । सोमः । इन्द्रम् । अमन्दिषुः ॥१०॥ ॥२१॥

य इन्द्रः बृहतीः महान्ति रायः हिरण्यादिधनानि समधूनुत सम्यगकरोत् । यश्चेन्द्रः क्षोणी द्यावापृथिव्यौ समधूनुत सम्यक् रचयांचक्रे । क्षोणी इति द्यावापृथिव्योर्नामधेयम् । 'रोदसी क्षोणी अन्धसी' इति तन्नामसु पाठात् । किंच य इन्द्रः सूर्यं मङ्गलात्मानं समधूनुत समजनयत् । तमिन्द्रं शुक्रासः शुक्लाः दीप्ताः शुचयः पूताः आपः वसतीवर्येकधनलक्षणाः सममन्दिषुः सम्यगमादयन् । किंच गवाशिरः गोदुग्धं सोमाः तद्रसाश्च तमिन्द्रं सममन्दिषुः । इत्थं महानुभाव इन्द्रोऽसीति त्वदर्थं ब्रह्म वोचत इति पूर्वेण संबन्धः ॥ ॥ २१ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५२ सूक्तं ८.५३ सूक्तं ८.५४ →
मेध्यः काण्वः।

दे. इन्द्रः। प्रगाथः ( )।

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणाम् ।

पूर्भित्तमं मघवन्निन्द्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥१॥

य आयुं कुत्समतिथिग्वमर्दयो वावृधानो दिवेदिवे ।

तं त्वा वयं हर्यश्वं शतक्रतुं वाजयन्तो हवामहे ॥२॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिञ्चन्त्वद्रयः ।

ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतीन्दवः ॥३॥

विश्वा द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वन्त्वा वसु ।

शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यत्रा सोमस्य तृम्पसि ॥४॥

इन्द्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरूतिभिः ।

आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापे स्वापिभिः ॥५॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभगम् ।

प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।

वयं होत्राभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।

त्वामिदेव तममे समश्वयुर्गव्युरग्रे मथीनाम् ॥८॥

भाष्यम्

'उपमं त्वा' इत्यष्टर्चं पञ्चमं सूक्तं काण्वस्य मेध्यस्यार्षम् । अनुक्रान्तं च-- 'उपमं त्वष्टौ मेध्यः' इति । अयुजां बृहती छन्दः । युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

उ॒प॒मं त्वा॑ म॒घोना॒ं ज्येष्ठं॑ च वृष॒भाणा॑म् ।

पू॒र्भित्त॑मं मघवन्निन्द्र गो॒विद॒मीशा॑नं रा॒य ई॑महे ॥१

उ॒प॒ऽमम् । त्वा॒ । म॒घोना॑म् । ज्येष्ठ॑म् । च॒ । वृ॒ष॒भाणा॑म् ।

पू॒र्भित्ऽत॑मम् । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गो॒ऽविद॑म् । ईशा॑नम् । रा॒यः । ई॒म॒हे॒ ॥१

उपऽमम् । त्वा । मघोनाम् । ज्येष्ठम् । च । वृषभाणाम् ।

पूर्भित्ऽतमम् । मघवन् । इन्द्र । गोऽविदम् । ईशानम् । रायः । ईमहे ॥ १ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र मघोनां धनवतां मध्ये उपमं उपमाभूतं वृषभाणां कामवर्षितॄणां मध्ये ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यं च त्वा त्वां रायः गवाश्वादिधनानि ईमहे याचामहे वयम् । कीदृशं त्वाम् । पूर्भित्तमम् अतिशयेन शत्रुपुरां भेत्तारमत एव गोविदं गवां लम्भयितारम् ईशानं सर्वविद्यानां नियन्तारम् । ' ईशानः सर्वविद्यानाम् ' (तै, आ. १०.४७) इति श्रुतेः ।।

य आ॒युं कुत्सं॑मतिथि॒ग्वमर्द॑यो वावृधा॒नो दि॒वेदि॑वे ।

तं त्वा॑ व॒यं हर्य॑श्वं श॒तक्र॑तुं वाज॒यन्तो॑ हवामहे ॥२

यः । आ॒युम् । कुत्स॑म् । अ॒ति॒थि॒ऽग्वम् । अर्द॑यः । व॒वृ॒धा॒नः । दि॒वेऽदि॑वे ।

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । हरि॑ऽअश्वम् । श॒तऽक्र॑तुम् । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥२

यः । आयुम् । कुत्सम् । अतिथिऽग्वम् । अर्दयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।

तम् । त्वा । वयम् । हरिऽअश्वम् । शतक्रतुम् । वाजऽयन्तः । हवामहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र यस्त्वं दिवेदिवे प्रतिदिनं वावृधानः स्तुत्यः अतिशयेन वर्धमानः सन् आयुम् एतन्नामानमृषिम् उत्सम् एतत्संज्ञमृषिम् अतिथिग्वम् एतत्संज्ञमृषिं च अर्दयः वरप्रदाने (°प्रदानेन) पीडयसि । ते आत्मानम् अलं मन्यमानाः वारयन्ति । त्वं तु हठात् अभीष्टवरं याचते(याचत) इत्युक्त्वा तान् क्लेशयसीत्यर्थः । तं तादृशं हर्यश्वं हरिसंज्ञौ अश्वौ यस्य तादृशं शतक्रतुं बहुकर्माणं त्वा त्वाम् वाजवन्तः(०यन्तः)अन्नकामा वयं यजमानाः हवामहे आह्वयामः ।।

आ नो॒ विश्वे॑षां॒ रस॒ं मध्वः॑ सिञ्च॒न्त्वद्र॑यः ।

ये प॑रा॒वति॑ सुन्वि॒रे जने॒ष्वा ये अ॑र्वा॒वतीन्द॑वः ॥३

आ । न॒ः । विश्वे॑षाम् । रस॑म् । मध्वः॑ । सि॒ञ्च॒न्तु॒ । अद्र॑यः ।

ये । प॒रा॒ऽवति॑ । सु॒न्वि॒रे । जने॑षु । आ । ये । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । इन्द॑वः ॥३

आ। नः । विश्वेषाम् । रसम् । मध्वः । सिञ्चन्तु । अद्रयः ।

ये। पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इन्दवः ॥ ३ ॥

विश्वेषां सर्वेषां नोऽस्माकं संबन्धिनः अद्रयः । तास्थ्यात्तिच्छब्द्यम् । अद्रिप्रभवास्ते सोमाः मध्वः मधुरम् । कर्मणि षष्ठी। रसमात्मीयं द्रवमासिञ्चन्तु कात्स्न्र्येन क्षरन्तु । इन्द्रार्थमिति शेषः । ते के। ये इन्दवः सोमाः परावति दूरदेशे वर्तमानाः । जनेषु यजमानलक्षणेषु निमित्तेषु आ सुन्विरे अभिमुख्येन अभिषुता ऋत्विाग्भिः । ये च इन्दवः अर्वावति समीपदेशे वर्तमानाः सुन्विरे अभिषुतास्ते सर्वेऽपि मिलित्वा इन्द्रार्थं स्वरसं सिञ्चन्त्वित्यर्थः ।।

विश्वा॒ द्वेषाँ॑सि ज॒हि चाव॒ चा कृ॑धि॒ विश्वे॑ सन्व॒न्त्वा वसु॑ ।

शीष्टे॑षु चित्ते मदि॒रासो॑ अ॒ंशवो॒ यत्रा॒ सोम॑स्य तृ॒म्पसि॑ ॥४

विश्वा॑ । द्वेषाँ॑सि । ज॒हि । च॒ । अव॑ । च॒ । आ । कृ॒धि॒ । विश्वे॑ । स॒न्व॒न्तु॒ । आ । वसु॑ ।

शीष्टे॑षु । चि॒त् । ते॒ । म॒दि॒रासः॑ । अ॒ंशवः॑ । यत्र॑ । सोम॑स्य । तृ॒म्पसि॑ ॥४

विश्वा । द्वेषांसि । जहि । च । अव । च। आ । कृधि । विश्वे । सन्वन्तु । आ । वसु ।

शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यत्र । सोमस्य । तृम्पसि ॥ ४ ॥ ॥ २२ ॥

हे इन्द्र विश्वा विश्वानि सर्वाणि द्वेषांसि अस्माकममित्राणि जहि नाशय । किंचास्मान् अव रक्ष । आ च कृधि आ समन्तात् प्रशस्तान् कुरु च । किंच विश्वे सर्वे जनाः वसु धनम् आ सन्वन्तु आभिमुख्येन ददतु । अस्मभ्यमिति शेषः । अथ च यत्र येष्वस्मासु स्थितस्य सोमस्य तृम्पसि पानेन तृप्तो भवसि तेषु शीष्टेषु विशिष्टेष्वस्मासु वर्तमानाः अंशवः सोमाः ते चित् तवैव मदिरासः मादकाः सन्तु । नेतरस्य कस्यचित् ॥ ॥ २२ ।।

इन्द्र॒ नेदी॑य॒ एदि॑हि मि॒तमे॑धाभिरू॒तिभिः॑ ।

आ शं॑तम॒ शंत॑माभिर॒भिष्टि॑भि॒रा स्वा॑पे स्वा॒पिभिः॑ ॥५

इन्द्र॑ । नेदी॑यः । आ । इत् । इ॒हि॒ । मि॒तऽमे॑धाभिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

आ । श॒म्ऽत॒म॒ । शम्ऽत॑माभिः । अ॒भिष्टि॑ऽभिः । आ । सु॒ऽआ॒पे॒ । स्वा॒पिऽभिः॑ ॥५

इन्द्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । ऊतिऽभिः ।

आ। शम्ऽतम । शम्ऽतमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र परमेश्वर त्वं मितमेधाभिः मिताः परिच्छिन्नाः मेधाः अनुग्रहबुद्धयो याभिस्ताभिरनुग्रहसहिताभिः ऊतिभिः रक्षाभिः सह नेदीय इत् अन्तिकतममेव एहि आगच्छ । किंच हे शंतम सुखतमेन्द्र शंतमाभिरभिष्टिभिः अभितः प्रियाभिश्च ऊतिभिः एहि । अथ च हे स्वापे सुतरामाप्तेन्द्र स्वापिभिः शोभना आपयः आप्ता बन्धवः यासु ताभिरूतिभिरेहि । उपसर्गवशाद्योग्याक्रियाध्याहारः ।।

आ॒जि॒तुरं॑ सत्प॑तिं वि॒श्वच॑र्षणिं कृधि प्र॒जास्वाभ॑गम् ।

प्र सू तिर॑ा शचीभि॒र्ये त॑ उ॒क्थिन॒ः क्रतुं॑ पुन॒त आ॑नु॒षक् ॥६

आ॒जि॒ऽतुर॑म् । सत्ऽप॑तिम् । वि॒श्वऽच॑र्षणिम् । कृ॒धि । प्र॒ऽजासु॑ । आऽभ॑गम् ।

प्र । सु । ति॒र॒ । शची॑भिः । ये । ते॒ । उ॒क्थिनः॑ । क्रतु॑म् । पु॒न॒ते । आ॒नु॒षक् ॥६

आजिऽतुरम् । सत्ऽपतिम् । विश्वऽचर्षणिम् । कृधि । प्रजासु । आऽभगम् ।

प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये। ते । उक्थिनः । क्रतुम् । पुनते । आनुषक् ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं प्रजासु अस्मत्पुत्रपौत्रादिषु आभगम् आभिमुख्येन भगं भजनीयं धनं कृधि कुरु । कीदृशम् । आजितुरं संग्रामे त्वरमाणम् । जित्वरमित्यर्थः । सत्पतिं सतां पालकं विश्वचर्षणिम् । विश्वाः सर्वाश्चर्षणयो मनुष्या दासदासीलक्षणा यस्मिन् तम् । किंच ये यजमानाः उक्थिनः स्तुतिमतस्ते तव आनुषक् अनुषक्तम् । त्वया संगतमित्यर्थः । क्रतुं कर्मविशेषं पुनते कुर्वते तानस्मान् शचीभिः धनप्रदानादिकर्माभिः सु सुतरां प्र तिर प्रवर्धय । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ।।

यस्ते॒ साधि॒ष्ठोऽव॑से॒ ते स्या॑म॒ भरे॑षु ते ।

व॒यं होत्रा॑भिरु॒त दे॒वहू॑तिभिः ससवांसो॑ मनामहे ॥७

यः । ते॒ । साधि॑ष्ठः । अव॑से । ते । स्या॒म॒ । भरे॑षु । ते॒ ।

व॒यम् । होत्रा॑भिः । उ॒त । दे॒वहू॑तिऽभिः । स॒स॒ऽवांसः॑ । म॒ना॒म॒हे॒ ॥७

यः । ते। साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।

वयम् । होत्राभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥ ७ ॥

हे इन्द्र यः अस्मद्गणः अवसे रक्षणाय ते तव साधिष्ठः अतिशयेन योऽस्ति ( ) तद्गणगतस्ते वयं भरेषु संग्रामेषु ते तव संबन्धिनः स्याम भवेम । संगते त्वत्पालनीया भवेमेत्यर्थः । उतापि च हे इन्द्र ससवांसः हविर्लक्षणान्नवन्तः । ससमित्यन्ननाम 'नेमः ससम्' इत्यन्ननामसु पाटोत् । तादृशा वयं यजमानाः देवहूतिभिः । देवानिन्द्रादीन् हवन्ति ता देवहूतयः । ताभिः होत्राभिः वाग्भिः स्तुतिलक्षणाभिः त्वां मनामहे स्तुमः । होत्रेति वाङ्नाम ' ऋक् होत्रा गीः' इति वाङ्नामसु पाठात् ॥

अ॒हं हि ते॑ हरिवो॒ ब्रह्म॑ वाज॒युरा॒जिं यामि॒ सदो॒तिभिः॑ ।

त्वामिदे॒व तममे॒ सम॑श्व॒युर्ग॒व्युरग्रे॑ मथी॒नाम् ॥८

अ॒हम् । हि । ते॒ । ह॒रि॒ऽव॒ः । ब्रह्म॑ । वा॒ज॒ऽयुः । आ॒जिम् । यामि॑ । सदा॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

त्वाम् । इत् । ए॒व । तम् । अमे॑ । सम् । अ॒श्व॒ऽयुः । ग॒व्युः । अग्रे॑ । म॒थी॒नाम् ॥८

अहम् । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । आजिम् । यामि । सदा । ऊतिऽभिः ।

त्वाम् । इत् । एव । तम् । अमे । सम् । अश्वऽयुः । गव्युः । अग्रे । मथीनाम् ॥८॥ ॥२३॥

हे हरिवः हरिसंज्ञकाश्वोपेतेन्द्र ते त्वदीयः योऽहं मेध्य ऋषिः वाजयुः अन्नकामः सन् ब्रह्म अन्नमुद्दिश्य सदा सर्वदा ऊतिभिः त्वत्कृताभिः रक्षाभिः सह आजिं संग्रामं यामि प्राप्नोमि । हीति प्रसिद्धम् । त्वामेव सम् अमे संगतो भवामि । संग्रामे त्वामेवाश्रयामि । नेतरं कंचनेत्यर्थः । एवेत्यनर्थको निपातः ॥ ॥ २३ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५३ सूक्तं ८.५४ सूक्तं ८.५५ →
मातरिश्वा काण्वः।

दे. इन्द्रः, ३-४ विश्वे देवाः। प्रगाथः - (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)।

एतत्त इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ।

ते स्तोभन्त ऊर्जमावन्घृतश्चुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मन्दसे ।

यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥२॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गन्तनोप नः ।

वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छृण्वन्तु मरुतो हवम् ॥३॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवन्तु सप्त सिन्धवः ।

आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः शृणोतु पृथिवी हवम् ॥४॥

यदिन्द्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।

तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृत्रहन् ॥५॥

आजिपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वक्षि सुक्रतो ।

वीती होत्राभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि शृण्विरे ॥६॥

सन्ति ह्यर्य आशिष इन्द्र आयुर्जनानाम् ।

अस्मान्नक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिप्युषीमिषम् ॥७॥

वयं त इन्द्र स्तोमेभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।

महि स्थूरं शशयं राधो अह्रयं प्रस्कण्वाय नि तोशय ॥८॥

भाष्यम्

'एतत्ते' इति अष्टर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य मातरिश्वानस्यार्षमैन्द्रम् (मातरिश्वन आर्षमैन्द्रम्)। अनुक्रम्यते च- 'एतत्ते मातरिश्वा नो विश्व इति वैश्वदेवः प्रगाथः' इति । तृतीयाचतुर्थ्यौ विश्वेदेवदेवताके । अन्यासां षण्णामिन्द्रो देवता । अयुजां बृहती छन्दः युजां सतोबृहती छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ॥

ए॒तत्त॑ इन्द्र वी॒र्यं॑ गी॒र्भिर्गृ॒णन्ति॑ का॒रवः॑ ।

ते स्तोभ॑न्त॒ ऊर्ज॑मावन्घृत॒श्चुतं॑ पौ॒रासो॑ नक्षन्धी॒तिभिः॑ ॥१

ए॒तत् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वी॒र्य॑म् । गी॒ःऽभिः । गृ॒णन्ति॑ । का॒रवः॑ ।

ते । स्तोभ॑न्तः । ऊर्ज॑म् । आ॒व॒न् । घृ॒त॒ऽश्चुत॑म् । पौ॒रासः॑ । न॒क्ष॒न् । धी॒तिऽभिः॑ ॥१

एतत् । ते । इन्द्र। वीर्यम् । गीःऽभिः । गृणन्ति । कारवः ।।

ते । स्तोभन्तः । ऊर्जम् । आवन् । घृतऽश्चुतम् । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ये कारवः स्तोतारः ते तव संबन्धि एतत् दृश्यमानं वृष्ट्यादिलक्षणसामर्थ्यं गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः गृणन्ति स्तुवन्ति ते स्तोभन्तः स्तोतारः ऊर्जम् अन्नम् आवन् प्राप्नुवन्ति । किंच ते पौरासः पुरे भवाः स्तोतारः धीतिभिरङ्गुलीभिः घृतश्चुतं घृतस्राविणं गवादिगणं नक्षन् व्याप्नुवन्ति । त्वदनुग्रहात् गवादिपशून् अङ्गुलीभिः सर्वदा दुहन्तीत्यर्थः ॥

नक्ष॑न्त॒ इन्द्र॒मव॑से सुकृ॒त्यया॒ येषां॑ सु॒तेषु॒ मन्द॑से ।

यथा॑ संव॒र्ते अम॑दो॒ यथा॑ कृ॒श ए॒वास्मे इ॑न्द्र मत्स्व ॥२

नक्ष॑न्ते । इन्द्र॑म् । अव॑से । सु॒ऽकृ॒त्यया॑ । येषा॑म् । सु॒तेषु॑ । मन्द॑से ।

यथा॑ । स॒म्ऽव॒र्ते । अम॑दः । यथा॑ । कृ॒शे । ए॒व । अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । म॒त्स्व॒ ॥२

नक्षन्ते । इन्द्रम् । अवसे । सुऽकृत्यया । येषाम् । सुतेषु । मन्दसे ।

यथा । सम्ऽवर्ते । अमदः । यथा । कुशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥ २ ॥

हे इन्द्र येषां यजमानानां संबन्धिषु सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु निभातेषु (निपीतेषु) त्वं मन्दसे हृष्यसि ते यजमानाः अवसे अन्नाय रक्षणाय वा सुकृत्यया शोभनेन सोमाभिषवकर्मणा इन्द्रं परमेश्वरं त्वां नक्षन्ते व्याप्नुवन्ति । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा ‘इन्वति नक्षति ' इति व्याप्तिकर्मसु पाठात् । अन्नाद्यर्थं त्वामाश्रयन्त इत्यर्थः । अतो हे इन्द्र यथा येन प्रकारेण संवर्ते एतन्नामके ऋषौ यजमाने सति अमदः हृष्टवानसि यथा च कृशे एतन्नाम्नि यजमाने अमदः एव एवमनेन प्रकारेण अस्मे अस्मासु काण्वेषु मत्स्व हृष्टो भव सोमपानादिनेति शेषः ।।

आ नो॒ विश्वे॑ स॒जोष॑सो॒ देवा॑सो॒ गन्त॒नोप॑ नः ।

वस॑वो रु॒द्रा अव॑से न॒ आ ग॑मञ्छृ॒ण्वन्तु॑ म॒रुतो॒ हव॑म् ॥३

आ । न॒: । विश्वे॑ । स॒ऽजोष॑सः । देवा॑सः । गन्त॑न । उप॑ । न॒: ।

वस॑वः । रु॒द्राः । अव॑से । न॒: । आ । ग॒म॒न् । शृ॒ण्वन्तु॑ । म॒रुत॑: । हव॑म् ॥३

आ। नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गन्तन । उप । नः ।।

वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । शृण्वन्तु । मरुतः । हवम् ॥ ३ ॥

सजोषसः सह जुषमाणाः विश्वे देवासः सर्वे देवाः नोऽस्माकं यज्ञमुद्दिश्येति शेषः । नोऽस्माकमुप समीपे आ गन्तन आगच्छन्तु । किंच वसवोऽष्टौ रुद्रा एकादश च नोऽस्माकमवसे रक्षणाय आ गमन् आगच्छन्तु । मरुतः एकोनपञ्चाशत्संख्याका देवास्तु हवमस्मत्कृतं स्तोत्रं शृण्वन्तु ।।

पू॒षा विष्णु॒र्हव॑नं मे॒ सर॑स्व॒त्यव॑न्तु स॒प्त सिन्ध॑वः ।

आपो॒ वात॒ः पर्व॑तासो॒ वन॒स्पति॑ः शृ॒णोतु॑ पृथि॒वी हव॑म् ॥४

पू॒षा । विष्णु॑: । हव॑नम् । मे॒ । सर॑स्वती । अव॑न्तु । स॒प्त । सिन्ध॑वः ।

आप॑: । वात॑: । पर्व॑तासः । वन॒स्पति॑: । शृ॒णोतु॑ । पृ॒थि॒वी । हव॑म् ॥४

पूषा । विष्णुः । हवनम् । मे। सरस्वती । अवन्तु । सप्त । सिन्धवः ।

आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः। शृणोतु । पृथिवी । हवम् ॥ ४ ॥ ॥ २४ ॥

पूषा पोषको देवः विष्णुर्व्यापको देवः सरस्वती । सर इत्युदकनाम । तद्वती देवी च एते सर्वे मे मम मातरिश्वानस्य (मातरिश्वनः) ऋषेः हवनमाह्वानम् । स्तोत्रमिति यावत् । अवन्तु शृण्वन्तु । अवतिरत्र श्रवणकर्मा ।' अव रक्षणगति'

इत्यस्मिन् सूत्रे () तस्य श्रवणाभिधानात् । किंच सप्त सप्तसंख्याकाः सिन्धवो गङ्गाद्या नद्य आपः जलाभिमानिन्यो देवताः वातो वायुः पर्वतासः पर्ववतां मेर्वादीनामभिमानिनो देवाश्च मे हवनम् अवन्तु शृण्वन्तु । अथ च वनस्पतिः वनानां पातारः पालको (पालका) देवाः पृथिवी च देवी मे हवं स्तोत्रं शृणोतु ।। ॥ २४ ॥

यदिंन्द्र राधो अस्तिं ते माघोंनं मघवत्तम ।

तेनं नो बोधि सधुमाद्यों वृधे भगों दानायं वृत्रहन् ॥५

यत् । इन्द्र । राधः । अस्तिं । ते । माघोंनम् । मघवत्ऽतम ।

तेनं । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । भगः । दानायं । वृत्रऽहन् ॥५

यत् । इन्द्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनम् । मघवत्तम ।।

तेन । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृत्रऽहन् ॥ ५ ॥

हे मघवत्तम अतिशयेन धनवन्निन्द्र ते तव स्वभूतं माघोनं मघवत्स्वामिकं यत् प्रसिद्ध राधः धनमस्ति भवति तेन राधसा धनेन हे वृत्रहन् वृत्रहन्तरिन्द्र त्वं दानार्थं वृधे वर्धनार्थं च नोऽस्मान् पात्रभूतान् बोधि बुध्यस्व । तद्धनदानेन अस्मान् समृद्धान् कर्तुं जानीहीत्यर्थः । कीदृशस्त्वम् । सधमाद्यः सहमादनयोग्यः भगो भजनीयश्च ।।

आजिंपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वंक्षि सुक्रतो ।

वीती होत्रांभिरुत देववींतिभिः ससुवांसो वि शृंण्विरे ॥६

आजिंऽपते । नृऽपते । त्वम् । इत् । हि । नः । वाजें । आ । वक्षि । सुक्रतो इतिं सुऽक्रतो ।

वीती । होत्रांभिः । उत । देववींतिऽभिः । ससऽवांसः । वि । शृण्विरे ॥६

आजिऽपते । नृऽपते । त्वम् । इत् । हि। नः । वाजे । आ । वक्षि । सुक्रतो इति सुक्रतो ।

वीती । होत्रभिः । उत। देववीतिऽभिः । ससऽवांसः । वि । श्रृण्विरे ॥ ६ ॥

हे आजिपते संग्रामपालक हे नेतृपते (नृपते) नेतॄणां सैनिकानां पालक हे सुक्रतो शोभनकर्मवन्निन्द्र, त्वमित् त्वमेव नोऽस्मान् वाजे संग्रामे आवक्षि आवहसि प्रापयसि । त्वत्साहाय्येन वयं धनार्थं संग्रामं गन्तुमुत्सहामह इत्यर्थः । कीदृशस्त्वम् । होत्राभिः स्तुतिलक्षणाभिः वाग्भिः सह। वीती अशनवान् स्तुतिभिः प्रोत्सहमानो हविरत्तेत्यर्थः । उतापि च ससवांसः हविर्लक्षणान्नवन्तो यजमानाः

सन्ति ह्य१र्य आशिष इन्द्र आयुर्जनांनाम् ।

अ॒स्मान्न॑क्षस्व मघव॒न्नुपाव॑से धु॒क्षस्व॑ पि॒प्युषी॒मिष॑म् ॥७

सन्ति॑ । हि । अ॒र्ये । आ॒ऽशिषः॑ । इन्द्रे॑ । आयुः॑ । जना॑नाम् ।

अ॒स्मान् । न॒क्ष॒स्व॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । उप॑ । अव॑से । धु॒क्षस्व॑ । पि॒प्युषी॑म् । इष॑म् ॥७

सन्ति । हि। अर्ये । आऽशिषः । इन्द्रे । आयुः । जनानाम् ।

अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिप्युषीम् । इषम् ॥ ७ ॥

हे परमेश्वर हि यस्मात् जनानां जायमानानां यजमानानामस्माकं स्वभूतमायुः चरुपुरोडाशाद्यन्नम् आशिषः गवाश्वाद्यैश्वर्याणि च अर्ये जगत्स्वामिनि इन्द्रे परमेश्वरे त्वयि सन्ति समर्पितानि भवन्ति । अतो हे मघवन् धनवन्निन्द्र अस्मान् यजमानान् उप नक्षस्व समीपे व्याप्नुहि । आत्मीयत्वेन स्वसमीपे कुर्वित्यर्थः । किंचास्माकमवसे रक्षणाय पिप्युषीम् अतिशयेन पालयित्रीम् इषमन्नं धुक्षस्व प्रपूरय देहीत्यर्थः ।।

व॒यं त॑ इन्द्र॒ स्तोमे॑भिर्विधेम॒ त्वम॒स्माकं॑ शतक्रतो ।

महिं॑ स्थू॒रं शं॑श॒यं राधो॒ अह्र॑यं॒ प्रस्क॑ण्वाय॒ नि तो॑शय ॥८

व॒यम् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । स्तोमे॑भिः । वि॒धे॒म॒ । त्वम् । अ॒स्माक॑म् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

महि॑ । स्थू॒रम् । श॒श॒यम् । राधः॑ । अह्र॑यम् । प्रस्क॑ण्वाय । नि । तो॒श॒य॒ ॥८

वयम् । ते । इन्द्र । स्तोमेभिः । विधेम । त्वम् । अस्माकम् । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

महि । स्थूरम् । शशयम् । राधः । अह्रयम् । प्रस्कण्वाय । नि । तोशय ॥ ८ ॥ ॥२५॥

हे इन्द्र वयं यजमानाः ते त्वदीयाः स्मः । त्वं चास्माकमसि । 'त्वमस्माकं तवस्मसि' (ऋ. सं. ८. ९२. ३२) इति श्रुतेः । अतः हे शतक्रतो बहुकर्मवन्निन्द्र स्तोमेभिः स्तोत्रैः विधेम परिचरेम त्वाम् । यस्मात्त्वदीया वयं तस्मात्त्वं प्रस्कण्वाय कण्वपुत्राय मह्यं मातरिश्वनाय (मातरिश्वने) राधो धनं नि तोशय नियमेन देहि । तदेव राधो विशिनष्टि । महि महत् पूज्यं स्थूरं स्थूलम् । प्रौढमित्यर्थः । शशयं देवब्राह्मणादिशरीरे शयानं तैरुपभोग्यमित्यर्थः । अह्रयं लज्जारहितम् । पापवर्त्मना लब्धं धनं हि लज्जासहितं भवति । इदं तु न तथा । ईश्वरानुग्रहलब्धत्वात्तस्येत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५४ सूक्तं ८.५५ सूक्तं ८.५६ →
कृशः काण्वः।

दे. इन्द्रः, प्रस्कण्वश्च, ५ अग्निसूर्यौ। गायत्री, ५ पङ्क्तिः।

भूरीदिन्द्रस्य वीर्यं व्यख्यमभ्यायति ।

राधस्ते दस्यवे वृक ॥१॥

शतं श्वेतास उक्षणो दिवि तारो न रोचन्ते ।

मह्ना दिवं न तस्तभुः ॥२॥

शतं वेणूञ्छतं शुनः शतं चर्माणि म्लातानि ।

शतं मे बल्बजस्तुका अरुषीणां चतुःशतम् ॥३॥

सुदेवा स्थ काण्वायना वयोवयो विचरन्तः ।

अश्वासो न चङ्क्रमत ॥४॥

आदित्साप्तस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः ।

श्यावीरतिध्वसन्पथश्चक्षुषा चन संनशे ॥५॥

भाष्यम्

' भूरीत्' इति पञ्चर्चं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य कृशस्यार्षं प्रस्कण्वदानदेवताकं गायत्रम् । अनुकान्तं च--- भूरीत् पञ्च कृशः प्रस्कण्वस्य दानस्तुतिर्गायत्रं तु तृतीयान्त्ये अनुष्टुभौ' इति । अन्त्यतृतीययोरनुष्टुप् छन्दः । अन्यासां गायत्री छन्दः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

भूरीदिन्द्र॑स्य वी॒र्यं१॒॑ व्यख्य॑म॒भ्याय॑ति ।

राध॑स्ते दस्यवे वृक ॥१

भूरि॑ । इत् । इन्द्र॑स्य । वी॒र्य॑म् । वि । अख्य॑म् । अ॒भि । आ । अ॒य॒ति॒ ।

राधः॑ । ते॒ । द॒स्य॒वे॒ । वृ॒क॒ ॥१

भूरि । इत् । इन्द्रस्य । वीर्यम् । वि । अख्यम् । अभि । आ । अयति ।

राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥ १ ॥

इन्द्रस्य समर्थस्य प्रस्कण्वस्य वीर्यं दानलक्षणसामर्थ्यं भूरीत् प्रचुरमेव सत् अभि अभितः आ अयति आभिमुख्येन प्राप्नोतीति व्यख्यं व्यज्ञासिषमहम् । ईश्वरेणाल्पमपि कृतं कर्म बहु भवत् प्रसिद्ध्यतीत्यर्थः । इदानीमृषिः प्रत्यक्षीकृत्याह । हे वृक शत्रुविकर्तन प्रस्कण्व ते तव संबन्धि राधो धनं दस्यवे दस्युं हन्तुं समर्थं भवतीति शेषः ।।

श॒तं श्वे॒तास॑ उ॒क्षणो॑ दि॒वि तारो॒ न रो॑चन्ते ।

म॒ह्ना दिवं॒ न त॑स्तभुः ॥२

श॒तम् । श्वे॒तासः॑ । उ॒क्षणः॑ । दि॒वि । तारः॑ । न । रो॒च॒न्ते॒ ।

म॒ह्ना । दिव॑म् । न । त॒स्त॒भुः॒ ॥२

शतम् । श्वेतासः । उक्षणः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते ।

मह्ना । दिवम् । न। तस्तभुः ॥२॥

हे प्रस्कण्व त्वया दत्ताः शतसंख्याकाः श्वेतासः श्वेताः शुक्लवर्णाः उक्षणः उक्षाणः रेतःसेचनसमर्था बलीवर्दा रोचन्ते दीप्यन्ते । क इव । दिवि द्युलोके तारो न तारा इव । ता यथा दिवि रोचन्ते तद्वदेते भुवीत्यर्थः । किंच मह्ना तेजसो महत्त्वे (महत्त्वेन) दिवं न तारा यथा द्युलोकं तस्तभुः व्याप्नुवन्ति तद्वदेते मह्ना यशसा महत्त्वेन भुवं व्याप्नुवन्ति ।

श॒तं वे॒णूञ्छ॒तं शुन॑ः श॒तं चर्मा॑णि म्ला॒तानि॑ ।

श॒तं मे॑ बल्बजस्तु॒का अरु॑षीणा॒ं चतु॑ःशतम् ॥३

श॒तम् । वे॒णून् । श॒तम् । शुन॑ः । श॒तम् । चर्मा॑णि । म्ला॒तानि॑ ।

श॒तम् । मे॒ । ब॒ल्ब॒ज॒ऽस्तु॒काः । अरु॑षीणाम् । चतु॑ःऽशतम् ॥३

शतम् । वेणून् । शतम् । शुनः । शतम् । चर्माणि । म्लातानि ।

शतम् । मे। बल्बजऽस्तुकाः । अरुषीणाम् । चतुःऽशतम् ॥ ३ ॥

प्रस्कण्वः शतमपरिमितान् वेणून् मस्करान् । प्रादादिति सर्वत्र शेषः । शतं शतसंख्याकान् शुनः सारमेयान् प्रादात् । तथा शतं बहूनि म्लातानि मृदूकृतानि चर्माणि अजिनानि प्रदात् ।। किंच शतमपरिमिताः बल्बजस्तुकाः तृणपूलाः मे मह्यं कृशनाम्ने ऋषये प्रादात् । अथ च अरुषीणामारोचमानानां गवां चतुःशतं प्रादात् ॥

सु॒दे॒वाः स्थ॑ काण्वायना॒ वयो॑वयो विच॒रन्त॑ः ।

अश्वा॑सो॒ न च॑ङ्क्रमत ॥४

सु॒ऽदे॒वाः । स्थ॒ । का॒ण्वा॒य॒ना॒ः । वय॑ःऽवयः । वि॒ऽच॒रन्त॑ः ।

अश्वा॑सः । न । च॒ङ्क्र॒म॒त॒ ॥४

सुऽदेवाः । स्थ । काण्वायनाः । वयःऽवयः । विऽचरन्तः ।

अश्वासः । न । चङ्क्रमत ।। ४ ।।

हे काण्वायनाः कण्वगोत्राः प्रस्कण्वाः वयोवयः अतिशयेन पक्षिण इव । लुप्तोपमेयम् । विचरन्तः विहायसि चरन्तः यूयं सुदेवाः स्थ कल्याणदेवाः भवथ । अतोऽस्मदाशिषा अश्वा इव चङ्क्रमत विहरत यूयम् ॥

आदित्सा॒प्तस्य॑ चर्किर॒न्नानू॑नस्य॒ महि॒ श्रव॑ः ।

श्यावी॑रतिध्व॒सन्प॒थश्चक्षु॑षा च॒न सं॒नशे॑ ॥५

आत् । इत् । सा॒प्तस्य॑ । च॒र्कि॒र॒न् । न । अनू॑नस्य । महि॑ । श्रव॑ः ।

श्यावी॑ः । अ॒ति॒ऽध्व॒सन् । प॒थः । चक्षु॑षा । च॒न । स॒म्ऽनशे॑ ॥५

आत् । इत् । साप्तस्य । चर्किरन् । ने। अनूनस्य । महि। श्रवः ।

श्यावीः । अतिऽध्वसन् । पथः । चक्षुषा । चन । सम्ऽनशे ॥ ५ ॥ ॥ २६ ॥

आदित् दानानन्तरमेव अनूनस्य अन्यूनस्य । सर्वोत्कृष्टस्येति यावत् । साप्तस्य एवंनाम्नः कण्वपुत्रस्य संबन्धि महि महत् श्रवः यशः न चर्किरन् न कर्तुमिच्छन्ति । तद्यशः संपादयितुं केचित् नेशते इत्यर्थः । किंच पथः धर्ममार्गात् सकाशात् अतिध्वसन् अतिशयेनाधः पतन् कृपणः पुमान् श्यावीः कपिला गाः चक्षुषा चन नेत्रेणापि संनशे सम्यक् व्याप्तुं संद्रष्टुं नेष्टे । किमुत वक्तव्यं तद्यशःसंपादने नेष्ठे इति ॥ ॥ २६ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५५ सूक्तं ८.५६ सूक्तं ८.५७ →
पृषध्रः काण्वः

दे. इन्द्रः, प्रस्कण्वश्च, ५ अग्निसूर्यौ। गायत्री, ५ पङ्क्तिः।

सूर्यः, अग्निः, ब्रह्मा, स्कन्दः

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदर्श्यह्रयम् ।

द्यौर्न प्रथिना शवः ॥१॥

दश मह्यं पौतक्रतः सहस्रा दस्यवे वृकः ।

नित्याद्रायो अमंहत ॥२॥

शतं मे गर्दभानां शतमूर्णावतीनाम् ।

शतं दासाँ अति स्रजः ॥३॥

तत्रो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता ।

अश्वानामिन्न यूथ्याम् ॥४॥

अचेत्यग्निश्चिकितुर्हव्यवाट् स सुमद्रथः ।

अग्निः शुक्रेण शोचिषा बृहत्सूरो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ॥५॥

सायणभाष्यम्

प्रति ते ' इति पञ्चर्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य पृषध्रस्यार्षं गायत्रम् । अनुक्रान्तं च–प्रति ते पृषध्रोऽन्त्या अग्निसूर्यदेवत्या पङ्क्तिच्छन्दस्का । शेषा इन्द्रदेवत्या गायत्रीछन्दस्काः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

प्रतिं ते दस्यवे वृक॒ राधों अद॒र्श्यह्रंयम् ।

द्यौर्न प्रं॑थि॒ना शवः॑ ॥१

प्रतिं । ते॒ । द॒स्य॒वे॒ । वृ॒क॒ । राधः॑ । अ॒द॒र्शि॒ । अह्रंयम् ।

द्यौः । न । प्र॒थि॒ना । शवः॑ ॥१

प्रति । ते । दस्यवे । वृक। राधः । अदर्शि । अह्रयम् ।

द्यौः । न । प्रथिना। शवः ॥ १ ॥

हे वृक शत्रुविकर्तनेन्द्र ते तव स्वभूतं राधो धनं दस्यवे उपक्षयित्रे शत्रवे प्रति प्रतिकूलम् अदर्शि दृष्टम् । शत्रुनापहतं सन् (शत्रुणापहृतं सत्) न तस्य उपकाराय भवति प्रत्युतापकारायैव जायत इत्यर्थः । कीदृशं राधः । अयं लज्जारहितम् । शत्रुहनने प्रगल्भमिति यावत् । किंच ते शवः बलं प्रथिना पृथुत्वेन द्यौर्न द्युलोक इवास्ति । अतः सर्वोत्कृष्टं त्वामहं स्तौमीत्यभिप्रायः ॥

दश॒ मह्यं॑ पौतक्र॒तः स॒हस्रा॒ दस्यं॑वे॒ वृकः॑ ।

नित्यां॑द्रा॒यो अ॑मंहत ॥२

दश॑ । मह्य॑म् । पौ॒त॒ऽक्र॒तः । स॒हस्रा॑ । दस्यं॑वे । वृकः॑ ।

नित्यां॑त् । रा॒यः । अ॒मं॒ह॒त॒ ॥२

दश । मह्यम् । पौतऽक्रतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः ।

नित्यात् । रायः। अमंहत ॥ २ ॥

हे पौतक्रतः पवित्रकर्मवन्निन्द्र मह्यं मदर्थं दश सहस्रा अयुतसंख्याकान् दस्यून उपक्षयितॄन् शत्रून् वृकः विवृत्तवान् छिन्नवानसि । अत एव नित्यात् शाश्वतात् त्वत्तः भीताः सन्तस्ते शत्रवः रायः धनानि अमंहत अदुः मह्यम् । मंहतिदानकर्मा तत्र तस्य पाठात् ।।

श॒तं मे॑ गर्द॒भानां॑ श॒तमूर्णा॑वतीनाम् ।

श॒तं दा॒साँ अति॒ स्रजः॑ ॥३

श॒तम् । मे॒ । ग॒र्द॒भाना॑म् । श॒तम् । ऊर्णा॑ऽवतीनाम् ।

श॒तम् । दा॒सान् । अति॑ । स्रजः॑ ॥३

शतम् । मे। गर्दभानाम् । शतम्। ऊर्णाऽवतीनाम् ।

शतम् । दासान् । अति । स्रजः ॥३॥

किंच हे इन्द्र त्वत्तो भीतास्ते मे मह्यमृषये पृषध्रिनाम्ने (पृषध्र) गर्दभानां रासभाना शतम् । अमंहत अदुः इति पूर्वमन्त्रगतेनान्वयः सर्वत्र । अथ च ऊर्णावतीनां मेषीनां शतमदुः । तथा शतान् शतसंख्याकान् दासान् भृत्यान् अति अतिशयिताः सजो मालाश्च अदुः। एवंप्रभावस्त्वां (प्रभावं त्वां) स्तौमीत्यर्थः । यद्वा उभयोर्मन्त्रयोरयमर्थः । पौतक्रतः । पूते पवित्रे स्थाने क्रतः पादविक्षेपो यस्याः सा पूतक्रता अदितिः । पवित्रदेशे पादन्यासः अदितेरुचित एव । 'दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्' इति वचनात् । तस्या अपत्यं पौतक्रत इन्द्रः । दस्यवे। दस्युः कर्मोपक्षयिता 'तमःसंघः । तं हन्तुं वृकश्चन्द्रमाः सन (सन्) नित्यात् अनुपक्षीणात् स्वकोशात् सकाशात् दश सहसा अयुतसंख्याकानि रायः धनानि मह्यं पृषध्रनाम्ने अमंहत प्रादात् । किंच गर्दभमेषीदासमालाशतान्यपि मे मह्यं स एव प्रादात् इति । वृकश्चन्द्रमा भवति ' (निरु. ५. २०) इति यास्कः ॥

तत्रो॒ अपि॒ प्राणी॑यत पू॒तक्र॑ताये॒ व्य॑क्ता ।

अश्वा॑ना॒मिन्न यू॒थ्या॑म् ॥४

तत्रो॒ इति॑ । अपि॑ । प्र । अ॒नी॒य॒त॒ । पू॒तऽक्र॑तायै । विऽअ॑क्ता ।

अश्वा॑नाम् । इत् । न । यू॒थ्या॑म् ॥४

तत्र इति । अपि।प्र। अनीयत । पूतऽक्रतायै । विऽअक्ता।

अश्वानाम् । इत् । न । यूथ्याम् ॥४॥

किंच व्यक्ता विविधं गन्ता नानादेशेषु प्रचलन् इन्द्रः तत्र स्वर्गे वर्तमानैः (वर्तमानायै) पूतक्रतायै एतन्नामे (°न्नाम्न्यै) समात्रेऽपि (स्वमात्रेऽपि) प्रानीयत प्रापितवान्। किमित्युच्यते । अश्वानां वडवानां यूथ्यां संहतिम् । न केवलं मह्यमेव प्रादादपि तु स्वजनन्या अपि वडवावृन्दं प्रापितवान् इतीयानिन्द्रः समर्थ इति भावः । इत् न इति निपातद्वयमनर्थकम् ॥

अचे॑त्य॒ग्निश्चि॑कि॒तुर्ह॑व्य॒वाट् स सु॒मद्र॑थः ।

अ॒ग्निः शु॒क्रेण॑ शो॒चिषा॑ बृ॒हत्सूरो॑ अरोचत दि॒वि सूर्यो॑ अरोचत ॥५

अचे॑ति । अ॒ग्निः । चि॒कि॒तुः । ह॒व्य॒ऽवाट् । सः । सु॒मत्ऽर॑थः ।

अ॒ग्निः । शु॒क्रेण॑ । शो॒चिषा॑ । बृ॒हत् । सूरः॑ । अ॒रो॒च॒त॒ । दि॒वि । सूर्यः॑ । अ॒रो॒च॒त॒ ॥५

अचेति । अग्निः । चिकितुः । हव्यऽवाट्। सः । सुमत्ऽरथः ।

अग्निः । शुक्रेण । शोचिषा। बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि। सूर्यः । अरोचत ॥५॥ ॥२७॥

अथानयाग्निसूर्यौ स्तूयेते । स प्रसिद्धोऽग्निः चिकितुः चेतनावतो यजमानस्य । कर्मणि षष्ठी । चेतनावन्तं यजमानम् अचेति जानाति । कीदृशः सः । हव्यवाट् हविषां वोढा सुमद्रथः स्वयमेव रंहणस्वभावः । ' सुमत् स्वयमित्यर्थः' (निरु. ६. २२) इति यास्कः । असहायगमनशील इत्यर्थः । किंच बृहत् महान् योऽग्निः शुक्रेण शुक्लेन शोचिषा तेजसा सूरः सुष्ठु ईरयिता प्रेरकः सन् रात्रौ भुवि अरोचत दीप्यते । अथ च दिवा दिवि () द्योतमाने स्वर्लोके सूर्यः सुष्ठु प्रेरयितादित्यः अरोचत दीप्यते । उभाभ्यामहोरात्रात्मकः सर्वः काल आक्रान्त इत्यभिप्रायः ॥ ॥ २७ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५६ सूक्तं ८.५७ सूक्तं ८.५८ →
मेध्यः काण्वः

दे. अश्विनौ । त्रिष्टुप्

युवं देवा क्रतुना पूर्व्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा ।

आगच्छतं नासत्या शचीभिरिदं तृतीयं सवनं पिबाथः ॥१॥

युवां देवास्त्रय एकादशासः सत्याः सत्यस्य ददृशे पुरस्तात् ।

अस्माकं यज्ञं सवनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीद्यग्नी ॥२॥

पनाय्यं तदश्विना कृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः ।

सहस्रं शंसा उत ये गविष्टौ सर्वाँ इत्ताँ उप याता पिबध्यै ॥३॥

अयं वां भागो निहितो यजत्रेमा गिरो नासत्योप यातम् ।

पिबतं सोमं मधुमन्तमस्मे प्र दाश्वांसमवतं शचीभिः ॥४॥

भाष्यम्

'युवं देवा' इति चतूऋचं नवमं सूक्तं काण्वस्य मेध्यस्यार्षमाश्विनं त्रैष्टुभम् । अनुक्रम्यते-- 'युवं देवा चतुष्कं मेध्य आश्विनं त्रैष्टुभम्' इति । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः । ।

युवं देवा क्रतुना पूर्व्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा ।

आगच्छतं नासत्या शचीभिरिदं तृतीयं सवनं पिबाथः ॥

युवम् । देवा । क्रतुना । पूर्व्येण । युक्ता । रथेन । तविषम् । यजत्रा ।

आ । अगच्छतम् । नासत्या । शचीभिः । इदम् । तृतीयम् । सवनम् । पिबाथः ॥

युवम् । देवा । क्रतुना । पूर्व्येण । युक्ताः । रथेन । तविषम् । यजत्रा ।

आ। अगच्छतम् । नासत्या । शचीभिः । इदम् । तृतीयम् । सवनम् । पिबाथः ॥ १ ॥

हे यजत्रा यजनीयौ पूज्यौ देवौ द्योतमानावश्विनौ पूर्व्येण पुरा भवेन क्रतुना कर्मणा अनुग्रहबुद्ध्या वा उपेतौ युवं युवां प्रति रथेन रंहणस्वभावेन स्यन्दनेन युक्ताः संयुक्ता अश्वाः तविषं बलं यथा भवति तथा वहन्तीति शेषः । तस्मात् हे नासत्या नासत्यौ सत्यभूतौ युवां शचीभिः अनुग्रहलक्षणैः कर्मभिः सह इदं तृतीयं सवनमुद्दिश्य आगच्छतमागच्छतम् । आगत्य च पिबाथः पिबतं सोममिति शेषः ।।

युवां देवास्त्रयं एकादशासः सत्याः सत्यस्यं ददृशे पुरस्तात् ।

अस्माकं यज्ञं सवनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीद्यग्नी ॥

युवाम् । देवाः । त्रयः । एकादशासः । सत्याः । सत्यस्यं । ददृशे । पुरस्तात् ।

अस्माकम् । यज्ञम् । सवनम् । जुषाणा । पातम् । सोमम् । अश्विना । दीद्यग्नी इति दीदिंऽअग्नी ॥

युवाम् । देवाः । त्रयः । एकादशासः । सत्याः । सत्यस्य । ददृशे । पुरस्तात् ।

अस्माकम् । यज्ञम् । सवनम् । जुषाणा । पातम्। सोमम् । अश्विना । दीद्यग्नी इति दीदिऽअग्नी॥२॥

हे आश्वनाश्विनौ युवां द्वौ अपरे च त्रय एकादशासः त्रयस्त्रिंशद्देवाः । ते च 'अष्टौ वसवः एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च' इति श्रुतिप्रसिद्धाः । सर्वे यूयं सत्याः यथार्थभूताः सन्तः सत्यस्यावितथस्य यज्ञस्य पुरस्तात् पुरोदेशे ददृशे दृश्यमाना भवथ । अतोऽस्माकं संबन्धिनं सवनम् । सूयतेऽभिषूयते सोमो यत्रेति सवनः । तं तादृशं यज्ञं यजनीयमध्वरं जुषाणा जुषमाणौ सेवमानौ युवां सोमम् अभिषुतसोमरसं पातं पिबतम् । कीदृशौ युवाम् । दीद्यग्नी । दीदिः अतिशयेन दीप्यमानः अग्निः जठरानलो ययोस्तौ तादृशौ । भिषजोः भवतोर्दीप्ताग्नित्वमप्युचितमिति भावः ।।

पुनाय्यं तदश्विना कृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः ।

स॒हस्रं॒ शंसा॑ उ॒त ये गवि॑ष्टौ॒ सर्वाँ॒ इत्ताँ उप॑ याता॒ पिब॑ध्यै ॥

प॒नाय्य॑म् । तत् । अ॒श्वि॒ना॒ । कृ॒तम् । वा॒म् । वृ॒ष॒भः । दि॒वः । रज॑सः । पृ॒थि॒व्याः ।

स॒हस्र॑म् । शंसाः॑ । उ॒त । ये । गोऽइ॑ष्टौ । सर्वा॑न् । इत् । तान् । उप॑ । या॒त॒ । पिब॑ध्यै ॥

पनाय्यम् । तत् । अश्विना । कृतम् । वाम् । वृषभः । दिवः । रजसः । पृथिव्याः।

सहस्रम् । शंसाः । उत । ये । गोऽइष्टौ । सर्वान् । इत् । तान् । उप । यात । पिबध्यै ॥३॥

हे अश्विनाश्विनौ पृथिव्याः भूमेर्हेतोः दिवः द्युलोकात् सकाशात् रजसः उदकस्य वृषभः वर्षिता सूर्योऽस्तीति यत् तत्सर्वं वां युवयोः कृतं कर्म पनाय्यं स्तुत्यं भवति । भवदनुग्रहादेव युष्मत्पिता सूर्यः पृथिव्यां वर्षति । नो चेत् तेन तु स्वरश्मिनाडीभिः भूमेर्जलमाकृष्टमस्ति । स कथं वर्षेदाकर्षकः सन् । तस्मात् भवतोरेवैतत्कर्मेत्यभिप्रायः । यत एवमतः गविष्टौ गवामेषणे निमित्ते सति ते प्रसिद्धाः सहस्रसंख्याकाः शंसाः । शस्यन्ते स्तूयन्त इति शंसा यज्ञाः । आरब्धाः सन्तीति शेषः । तान् सर्वानित् सर्वानपि यज्ञान् युवामुपयातं समीपे गच्छतम् । वचनव्यत्ययश्छान्दसः । किमर्थम् । पिबध्यै सोमं पातुम् । उत इत्यनर्थकः ।।

अ॒यं वां॑ भा॒गो निहि॑तो यजत्रे॒मा गिरो॑ नास॒त्योप॑ यातम् ।

पिब॑तं॒ सोमं॒ मधु॑मन्तम॒स्मे प्र दा॒श्वांस॑मवतं॒ शची॑भिः ॥

अ॒यम् । वा॒म् । भा॒गः । निऽहि॑तः । य॒ज॒त्रा॒ । इ॒माः । गिरः॑ । ना॒स॒त्या॒ । उप॑ । या॒त॒म् ।

पिब॑तम् । सोम॑म् । मधु॑ऽमन्तम् । अ॒स्मे इति॑ । प्र । दा॒श्वांस॑म् । अ॒व॒त॒म् । शची॑भिः ॥

अयम् । वाम् । भागः । निऽहितः । यजत्रा । इमाः । गिरः । नासत्या । उप। यातम् ।

पिबतम् । सोमम् । मधुऽमन्तम् । अस्मे इति। प्र । दाश्वांसम् । अवतम् । शचीभिः ॥४॥ ॥२८॥

हे यजत्रा यजनीयावश्विनौ अयं पुरोवर्ती वां युवयोः भागः भजनीयोंऽशः सोमलक्षणः निहितः नियमेन स्थापितः । अतस्तं गृहीतुमागच्छतमिति (ग्रहीतु°) शेषः । किंच हे नासत्या नासत्यौ सत्यभूतावश्विनौ युवामिमाः संनिकृष्टाः गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः उपयातं समीपे गच्छतं श्रोतुम् । अथ च मधुमन्तं माधुर्योपेतं सोमं पिबतम् । किंच अस्मे अस्माकं संबन्धिनं दाश्वांसं हविर्दत्तवन्तं यजमानं शचीभिः अभिमतफलप्रदानलक्षणैः कर्मभिः प्र अवतं प्रकर्षेण रक्षतम् ॥ ॥ २८ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५८

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५७ सूक्तं ८.५८ सूक्तं ८.५९ →
मेध्यः काण्वः

दे. विश्वे देवाः, १ ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप्

यमृत्विजो बहुधा कल्पयन्तः सचेतसो यज्ञमिमं वहन्ति ।

यो अनूचानो ब्राह्मणो युक्त आसीत्का स्वित्तत्र यजमानस्य संवित् ॥१॥

एक एवाग्निर्बहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।

एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकं वा इदं वि बभूव सर्वम् ॥२॥

ज्योतिष्मन्तं केतुमन्तं त्रिचक्रं सुखं रथं सुषदं भूरिवारम् ।

चित्रामघा यस्य योगेऽधिजज्ञे तं वां हुवे अति रिक्तं पिबध्यै ॥३॥

सायणभाष्यम्

'यमृत्विजः' इति तृचात्मकं दशमं सूक्तं काण्वस्य मेध्यस्यार्षं वैश्वदेवं त्रैष्टुभम् । अनुक्रान्तं च- यमृत्विजस्तृचं वैश्वदेवमाद्य ऋत्विक्स्तुतिर्वा ' इति । आद्या ऋत्विग्देवत्या वा इत्यर्थः । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

यमृ॒त्विजो॑ बहु॒धा क॒ल्पय॑न्त॒ः सचे॑तसो य॒ज्ञमि॒मं वह॑न्ति ।

यो अ॑नूचा॒नो ब्रा॑ह्म॒णो यु॒क्त आ॑सी॒त्का स्वि॒त्तत्र॒ यज॑मानस्य सं॒वित् ॥१

यम् । ऋ॒त्विजः॑ । ब॒हु॒धा । क॒ल्पय॑न्तः । सऽचे॑तसः । य॒ज्ञम् । इ॒मम् । वह॑न्ति ।

यः । अ॒नू॒चा॒नः । ब्रा॒ह्म॒णः । यु॒क्तः । आ॒सी॒त् । का । स्वि॒त् । तत्र॑ । यज॑मानस्य । स॒म्ऽवित् ॥१

यम् । ऋत्विजः । बहुधा । कल्पयन्तः । सऽचेतसः । यज्ञम् । इमम् । वहन्ति ।

यः । अनूचानः । ब्राह्मणः । युक्तः । आसीत् । का। स्वित्। तत्रं । यजमानस्य । सम्ऽवित् ॥१॥

सचेतसः समानप्रज्ञाः ऋत्विजः यमिमं यज्ञं यजनीयकर्मविशेषं बहुधा अनेकप्रकारेण कल्पयन्तः रचयन्तः सन्तः वहन्ति देवान् प्रापयन्ति । तमिमं यज्ञं कुर्वन् ब्राह्मणः ऋत्विग्लक्षणो विप्रः यज्ञकर्मविशेषे युक्तः समाहितः आसीत् । तत्र कर्मणि का स्वित् । स्विदिति वितर्के । का वा यजमानस्य संवित् प्रज्ञा । न किंचित्करा इत्यर्थः । यत्र कर्मणि ऋत्विगेव सावधानोऽस्ति तत्र यजमानस्य प्रज्ञापाटवेन किं प्रयोजनमस्ति । न किंचिदपीति भावः । कीदृशो ब्राह्मणः। अनूचानः गुरोः सकाशादधीतवेदवेदाङ्गः ॥

एक॑ ए॒वाग्निर्ब॑हु॒धा समि॑द्ध॒ एक॒ः सूर्यो॒ विश्व॒मनु॒ प्रभू॑तः ।

एकै॒वोषाः सर्व॑मि॒दं वि भा॒त्येकं॒ वा इ॒दं वि ब॑भूव॒ सर्व॑म् ॥२

एकः॑ । ए॒व । अ॒ग्निः । ब॒हु॒धा । सम्ऽइ॑द्धः । एकः॑ । सूर्यः॑ । विश्व॑म् । अनु॑ । प्रऽभू॑तः ।

एका॑ । ए॒व । उ॒षाः । सर्व॑म् । इ॒दम् । वि । भा॒ति॒ । एक॑म् । वै । इ॒दम् । वि । ब॒भू॒व॒ । सर्व॑म् ॥२

एकः । एव । अग्निः । बहुधा । सम्ऽइद्धः । एकः । सूर्यः । विश्वम् । अनु । प्रऽभूतः ।

एक । एव । उषाः । सर्वम् । इदम् । वि। भाति । एकम् । वै । इदम् । वि। बभूव । सर्वम् ॥ २ ॥

एकः केवल एवाग्निः दानादिगुणयुक्तो देवः बहुधा वाडववैद्युताद्यनेकप्रकारेण समिद्धः सम्यक् दीप्तो भवति । तथा एकः एकाकी सूर्यः प्राणिनां सुष्ठु कर्मस्वीरयिता देवः विश्वं सर्वं जगदनु अनुप्रविश्य । 'तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' (तै, उ. २. ६) इति श्रुतेः । प्रभूतः अनेकात्मतया प्रादुर्भूतोऽस्ति । 'सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च' (ऋ. सं. १. ११५. १) इति श्रुतेः । किंच एका एकाकिन्येव उषाः तमो विवासयन्ती देवी सर्वं समस्तमिदं दृश्यमानं जगत् वि भाति विशेषेण दीपयति । तस्मादेकं वै एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म इदमाब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं जगत् वि बभूव विशेषेणाभवदिति युक्तमिति शेषः । यदग्न्यादयो देवा अप्येकाकिनः सन्तोऽनेकभवनसमर्थास्तदा परं ब्रह्म एकं सदनेकं भवेदिति किमु वक्तव्यमित्यभिप्रायः ।।

ज्योति॑ष्मन्तं केतु॒मन्तं॑ त्रिच॒क्रं सु॒खं रथं॑ सु॒षदं॒ भूरि॑वारम् ।

चि॒त्राम॑घा॒ यस्य॒ योगे॑ऽधिजज्ञे॒ तं वां॑ हु॒वे अति॑ रिक्तं॒ पिब॑ध्यै ॥३

ज्योतिष्मन्तम् । केतुऽमन्तम् । त्रिऽचक्रम् । सुऽखम् । रथम् । सुऽसदम् । भूरिऽवारम् ।

चित्रऽमघा । यस्य । योगे । अधिऽजज्ञे । तम् । वाम् । हुवे । अति । रिक्तम् । पिबध्यै ॥३

ज्योतिष्मन्तम् । केतुऽमन्तम् । त्रिऽचक्रम् । सुऽखम् । रथम् । सुऽसदम् । भूरिऽवारम् ।

चित्रऽमघा । यस्य । योगें। अधिऽजज्ञे । तम् । वाम् । हुवे। अति । रिक्तम् । पिबध्यै ।।३॥॥२९॥

हे विश्वेदेवाः वाम् । वचनव्यत्ययश्छन्दसः । वो युष्माकं मध्ये अतिरिक्तं निरतिशयं तं तच्छब्दवाच्यं परमात्मानं पिबध्यै सोमं पातुं हुवे आह्वयामि । तं कम् । यस्य परमात्मनः योगे सेव्यसेवकभावसंबन्धे सति चित्रमघा । चित्रं चायनीयं मघं गवाश्वादिलक्षणं धनं यस्याः सा चित्रमघा। पूजनीयानेकधनोपेता लक्ष्मीः अधि जज्ञे अधिकं प्रादुरभूत् युधिष्ठिरादेस्तम् । कीदृशं तम् । ज्योतिष्मन्तं ज्योतींषि सूर्यादीनि प्रकाश्यत्वेन सन्ति यस्य तम् । ' तस्य भासा सर्वमिदं विभाति' इति श्रुतेः । केतुमन्तम् । केतवः प्रज्ञाः विषयाः सन्ति यस्य तम् । यः सर्वज्ञः सर्ववित् ' (मु, उ, १, १. ९) इति श्रुतेः । केतुरिति प्रज्ञानाम । ' केतुः केतः' इति तन्नामसु पाठात् । त्रिचक्रं त्रिषु भूरादिलोकेषु चक्रं चंक्रमणं त्रिविक्रमावतारे यस्य तम् । ' इदं विष्णुर्विचक्रमे ' (ऋ. सं. १. २३. १७) इत्यादिश्रुतेः । यद्वा त्रिषु लोकेषु अप्रतिहतं चक्रं सुदर्शनाख्यं यस्य तम् । सुखं निरतिशयानन्दात्मकम् । "ओं कं ब्रह्म खम् ' (इति) श्रुतेः । रथं रंहणस्वभावम् । गमनशीलमिति यावत् । 'अपाणिपादो जवनो ग्रहीता' (श्वे, उ. ३. १९) इति श्रुतेः । सुषदम् । शोभने आत्मस्वरूपे सीदति तिष्ठतीति सुषत् सुप्रतिष्ठः तम् । ' प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म' इति श्रुतेः । भूरिवारं भूरिभिर्बहुभिः प्राणिभिः वारो वरणीयस्तम् । सर्वात्मकत्वात् सर्वप्रियत्वमुचितमस्य । 'आत्मनः कामाय सर्वं प्रियं भवति' (बृ. उ. २. ४. ५) इति श्रुतेः ॥ ॥ २९ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.५९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.५८ सूक्तं ८.५९ सूक्तं ८.६० →
सुपर्णः काण्वः।

दे. इन्द्रावरुणौ। जगती

(इति वालखिल्यम् समाप्तम्)

इमानि वां भागधेयानि सिस्रत इन्द्रावरुणा प्र महे सुतेषु वाम् ।

यज्ञेयज्ञे ह सवना भुरण्यथो यत्सुन्वते यजमानाय शिक्षथः ॥१॥

निष्षिध्वरीरोषधीराप आस्तामिन्द्रावरुणा महिमानमाशत ।

या सिस्रतू रजसः पारे अध्वनो ययोः शत्रुर्नकिरादेव ओहते ॥२॥

सत्यं तदिन्द्रावरुणा कृशस्य वां मध्व ऊर्मिं दुहते सप्त वाणीः ।

ताभिर्दाश्वांसमवतं शुभस्पती यो वामदब्धो अभि पाति चित्तिभिः ॥३॥

घृतप्रुषः सौम्या जीरदानवः सप्त स्वसारः सदन ऋतस्य ।

या ह वामिन्द्रावरुणा घृतश्चुतस्ताभिर्धत्तं यजमानाय शिक्षतम् ॥४॥

अवोचाम महते सौभगाय सत्यं त्वेषाभ्यां महिमानमिन्द्रियम् ।

अस्मान्स्विन्द्रावरुणा घृतश्चुतस्त्रिभिः साप्तेभिरवतं शुभस्पती ॥५॥

इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमग्रे ।

यानि स्थानान्यसृजन्त धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यम् ॥६॥

इन्द्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तम् ।

प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्र तिरतं न आयुः ॥७॥

(इति वालखिल्यम् समाप्तम्)

भाष्यम्

' इमानि वाम्' इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं काण्वस्य सुपर्णस्यार्षमैन्द्रावरुणं जागतम् । ' इमानि वां सप्त सुपर्ण ऐन्द्रावरुणं जागतम्' इत्यनुक्रान्तत्वात् । विनियोगः सूत्रादवगन्तव्यः ।।

इ॒मानि॑ वां भाग॒धेया॑नि सिस्रत॒ इन्द्रा॑वरुणा॒ प्र म॒हे सु॒तेषु॑ वाम् ।

य॒ज्ञेय॑ज्ञे ह॒ सव॑ना भुर॒ण्यथो॒ यत्सु॑न्व॒ते यज॑मानाय॒ शिक्ष॑थः ॥१

इ॒मानि॑ । वा॒म् । भा॒ग॒ऽधेया॑नि । सि॒स्र॒ते॒ । इन्द्रा॑वरुणा । प्र । म॒हे । सु॒तेषु॑ । वा॒म् ।

य॒ज्ञेऽय॑ज्ञे । ह॒ । सव॑ना । भु॒र॒ण्यथः॑ । यत् । सु॒न्व॒ते । यज॑मानाय । शिक्ष॑थः ॥१

इमानि । वाम् । भागऽधेयानि । सिस्रते । इन्द्रावरुणा । प्र । महे । सुतेषु । वाम् ।

यज्ञेऽयज्ञे । ह। सवना । भुरण्यथः । यत् । सुन्वते । यजमानाय । शिक्षथः ॥ १ ॥

हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ इमानि इदानीं कृतानि भागधेयानि भवदंशभूतानि चरुपुरोडाशादिहवींषि वां युवां प्रति सिस्रते प्राप्तुमिच्छन्ति । अतः सुतेषु अभिषुतेषु सोमेषु सत्सु महे महते पूजनाय वां युवां प्र प्रार्चये । उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः । यत् यस्मात् यज्ञेयज्ञे प्रतियज्ञं सवना त्रिष्वपि सवनेषु भुरण्यथो ह गच्छथः खलु । किंच सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय शिक्षथः अभिमतं प्रयच्छथः । शिक्षतिर्दानकर्मा । ' पृणाति शिक्षति' इति दानकर्मसु पाठात् ॥

नि॒ष्षिध्व॑री॒रोष॑धी॒राप॑ आस्ता॒मिन्द्रा॑वरुणा महि॒मान॒माश॑त ।

या सिस्र॑तू॒ रज॑सः पा॒रे अध्व॑नो॒ ययो॒ः शत्रु॒र्नकि॒रादे॑व॒ ओह॑ते ॥२

नि॒ःऽसिध्व॑रीः । ओष॑धीः । आप॑ः । आ॒स्ता॒म् । इन्द्रा॑वरुणा । म॒हि॒मान॑म् । आ॒श॒त॒ ।

या । सिस्र॑तुः । रज॑सः । पा॒रे । अध्व॑नः । ययो॑ः । शत्रु॑ः । नकि॑ः । अदे॑वः । ओह॑ते ॥२

निःऽसिध्वरीः । ओषधीः । आपः । आस्ताम् । इन्द्रावरुणा । महिमानम् । आशत ।

या । सिस्रतुः । रजसः । पारे । अध्वनः । ययोः । शत्रुः । नकिः । अदेवः । ओहते ॥२॥

इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ भवन्तौ यदा आस्ताम् ओषध्यादिकर्तृत्वेनाभूतां तदा निःसिध्वरीः नितरां मङ्गलस्वभावा ओषधीः व्रीह्याद्या ओषधयः आपः उदकानि च महिमानं भवतोर्माहात्म्यम् आशत व्याप्नुवन्ति । किंच या यौ भवन्तौ रजसोऽन्तरिक्षलोकस्य संबन्धिनः अध्वनो मार्गस्य पारे परतीरे सिस्रतुः यथेच्छं सरणं कुरुतः । ययोर्भवतोः शत्रुः शातयिता अदेवः देवप्रतियोगी असुरादिः नकिः ओहते न कोऽपि तर्कगोचरो भवति । स्वेच्छया विहरतोर्भवतोः गतिप्रतिघातकः शत्रुः न कोऽप्यस्तीत्यर्थः ।।

स॒त्यं तदि॑न्द्रावरुणा कृ॒शस्य॑ वां॒ मध्व॑ ऊ॒र्मिं दु॑हते स॒प्त वाणी॑ः ।

ताभि॑र्दा॒श्वांस॑मवतं शुभस्पती॒ यो वा॒मद॑ब्धो अ॒भि पाति॒ चित्ति॑भिः ॥३

स॒त्यम् । तत् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा॒ । कृ॒शस्य॑ । वा॒म् । मध्व॑ः । ऊ॒र्मिम् । दु॒ह॒ते॒ । स॒प्त । वाणी॑ः ।

ताभि॑ः । दा॒श्वांस॑म् । अ॒व॒त॒म् । शु॒भ॒ः । प॒ती॒ इति॑ । यः । वा॒म् । अद॑ब्धः । अ॒भि । पाति॑ । चित्ति॑ऽभिः ॥३

सत्यम् । तत् । इन्द्रावरुणा । कृशस्य । वाम् । मध्वः । ऊर्मिम् । दुहते । सप्त । वाणीः ।

ताभिः । दाश्वांसम् । अवतम् । शुभः । पती इति । यः । वाम् । अदब्धः । अभि । पाति । चित्तिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्रावरुण इन्द्रावरुणौ याः सप्तसंख्याकाः सर्पणस्वभावा वा वाणीः वाण्यः सप्तहोत्रकाणां स्तुतिरूपा वाचः कृशस्य एतन्नाम्नो यजमानस्य संबन्धिनः मध्वः मधुरस्य सोमस्य ऊर्मिं तदुपलक्षितं रसं प्रति वां युवां दुहते प्रपूरयन्तीति यत् तत्सत्यमवितथमेव । तस्मात्ताभिर्वाणीभिर्हेतुभूताभिः युवां दाश्वांसं हविर्दत्तवन्तं यजमानम् अवतं रक्षतम् । यजमानं विशिनष्टि । हे शुभस्पती उदकस्य पालयिताराविन्द्रवरुणौ यो यजमानः अदब्धः केनाप्यहिंसितः सन् चित्तिभिः प्रज्ञोपलक्षितैः कर्मभिः वां युवामभि पाति सर्वतो रक्षति । तमवतमिति पूर्वेणान्वयः ॥

घृ॒त॒प्रु॒ष॒ः सौम्या॑ जी॒रदा॑नवः स॒प्त स्वसा॑र॒ः सद॑न ऋ॒तस्य॑ ।

या ह॑ वामिन्द्रावरुणा घृत॒श्चु॒त॒स्ताभि॑र्धत्तं॒ यज॑मानाय शिक्षतम् ॥४

घृ॒त॒ऽप्रुष॑ः । सौम्या॑ः । जी॒रऽदा॑नवः । स॒प्त । स्वसा॑रः । सद॑ने । ऋ॒तस्य॑ ।

याः । ह॒ । वा॒म् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा॒ । घृ॒त॒ऽश्चुत॑ः । ताभि॑ः । ध॒त्त॒म् । यज॑मानाय । शि॒क्ष॒त॒म् ॥४

घृतऽप्रुषः । सौम्याः । जीरऽदानवः । सप्त । स्वसारः । सदने । ऋतस्य ।

याः । ह । वाम् । इन्द्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । ताभिः । धत्तम् । यजमानाय । शिक्षतम् ॥४॥ ॥३०॥

ताः सत्यवाण्यः क्व सन्तीत्यपेक्षायामाह । ऋतस्य यज्ञस्य सदने स्थाने सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारः स्वयंसारिण्यो वाण्यः सन्ति । कीदृश्यस्ताः । घृतप्रुषः । घृतमित्युदकनाम । तेन सोमरसो लक्ष्यते । तथा च सोमरसस्राविण्य इत्यर्थः । सोम्याः सोमार्हाः जीरदानवः क्षिप्रदानाः । किंच हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ या वाण्यः वां युवामुद्दिश्य घृतश्चुतः सोमरसस्राविण्यो भवन्ति अथवा आज्यस्राविण्यो भवन्ति । हेति प्रसिद्धम् । ताभिर्हेतुभूताभिः धत्तं यजमानं पुष्णीतम् । तदर्थं च यजमानाय शिक्षतमभिमतं दत्तम् ॥ ॥ ३० ॥

अवो॑चाम मह॒ते सौभ॑गाय स॒त्यं त्वे॒षाभ्यां॑ महि॒मान॑मिन्द्रि॒यम् ।

अ॒स्मान्त्स्विं॑न्द्रावरुणा घृत॒श्चुत॒स्त्रिभिः॑ सा॒प्तेभि॑रवतं शुभस्पती ॥५

अवो॑चाम । म॒ह॒ते । सौभ॑गाय । स॒त्यम् । त्वे॒षाभ्या॑म् । म॒हि॒मान॑म् । इ॒न्द्रि॒यम् ।

अ॒स्मान् । सु । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा॒ । घृ॒त॒ऽश्चुतः॑ । त्रिऽभिः॑ । सा॒प्तेभिः॑ । अ॒व॒त॒म् । शु॒भ॒ः । प॒ती॒ इति॑ ॥५

अवोचाम । महते । सौभगाय । सत्यम् । त्वेषाभ्याम् । महिमानम् । इन्द्रियम् । अस्मान् । सु। इन्द्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । त्रिऽभिः । साप्तेभिः । अवतम् । शुभः । पती इति ॥५॥

हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ त्वेषाभ्यां दीप्ताभ्यां भवद्भ्यां संपादितं महिमानं कीर्तिविशेषं वयं महते बृहते सौभगाय ऐश्वर्याय अवोचाम वर्णयेम । कीदृशं महिमानम् । सत्यमवितथम् । युष्मत्स्वरूपानुकूलमित्यर्थः । इन्द्रियम् इन्द्रयोः परमेश्वरयोर्भवतोर्ज्ञापकम् । तस्मात् हे शुभस्पती उदकस्य पालयिताराविन्द्रावरुणौ युवां घृतश्चुतः सोमरसस्राविणोऽस्मान् यजमानान् त्रिभिः साप्तेभिः । सप्तयोऽश्वाः तेषां समूहः । सप्तयूथैस्तैः त्रिसंख्याकैरश्वसमूहैः सोतं (सु अवतं) सुतरां पालयतम् । इन्द्रावरुणयोरैश्वर्ययोगात् अश्वैरस्मत्पालनं समञ्जसमिति भावः ॥

इन्द्रा॑वरुणा॒ यदृ॒षिभ्यो॑ मनी॒षां वा॒चो म॒तिं श्रु॒तम॑दत्त॒मग्रे॑ ।

यानि॒ स्थाना॑न्यसृजन्त॒ धीरा॑ य॒ज्ञं त॑न्वा॒नास्तप॑सा॒भ्य॑पश्यम् ॥६

इन्द्रा॑वरुणा । यत् । ऋ॒षिऽभ्यः॑ । म॒नी॒षाम् । वा॒चः । म॒तिम् । श्रु॒तम् । अ॒द॒त्त॒म् । अग्रे॑ ।

यानि॑ । स्थाना॑नि । अ॒सृ॒ज॒न्त॒ । धीराः॑ । य॒ज्ञम् । त॒न्वा॒नाः । तप॑सा । अ॒भि । अ॒प॒श्य॒म् ॥६

इन्द्रावरुणा । यत् । ऋषिऽभ्यः । मनीषाम् । वाचः । मतिम् । श्रुतम् । अदत्तम् । अग्रे ।

यानि । स्थानानि । असृजन्त । धीराः । यज्ञम् । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यम् ॥६॥

हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ यत् ये ऋषयः यज्ञं तन्वानाः कर्मविशेषं विस्तारयन्तः अत एव धीराः शुद्धान्तःकरणत्वेन धीमन्तः सन्तः अग्रे अन्तःकरणशुद्धेः प्राक् यानि स्थानानि गृहक्षेत्रादीनि स्थितानि तानि असृजन्त विसृष्टवन्तः। तत्यजिरिति (तत्यजुरिति) यावत् । तेभ्य ऋषिभ्यः मन्त्रदृग्भ्यः मनीषादिश्रुतान्तं सर्वं युवाम् अदत्तं दत्तवन्तौ इत्यहं तपसा आलोचनात्मकेन ज्ञानेन अभ्यपश्यं सर्वतो दृष्टवानस्मि । मनीषा अत्र चिज्जडविवेकवती बुद्धिः । वाचः उपनिषल्लक्षणा गिरः । मतिर्मननं तर्कसामर्थ्यम् । श्रुतं शास्त्रमीमांसालक्षणम् । एतत्सर्वं भवद्भ्यां तेभ्यो दत्तमिति श्रीमच्चरणप्रसादाल्लब्धज्ञानेन मया ज्ञातमित्यृषेर्वक्तुरभिप्रायः ।।

इन्द्रा॑वरुणा सौमन॒समदृ॑प्तं रा॒यस्पोषं॒ यज॑मानेषु धत्तम् ।

प्र॒जां पु॒ष्टिं भू॑तिम॒स्मासु॑ धत्तं दीर्घायु॒त्वाय॒ प्र ति॑रतं न॒ आयुः॑ ॥७

इन्द्रा॑वरुणा । सौ॒म॒न॒सम् । अदृ॑प्तम् । रा॒यः । पोष॑म् । यज॑मानेषु । ध॒त्तम् ।

प्र॒ऽजाम् । पु॒ष्टिम् । भूति॒म् । अ॒स्मासु॑ । ध॒त्तम् । दी॒र्घा॒यु॒ऽत्वाय॑ । प्र । ति॒र॒त॒म् । नः॒ । आयुः॑ ॥७

इन्द्रावरुणा । सौमनसम् । अदृप्तम्। रायः । पोषम् । यजमानेषु । धत्तम् ।

प्रजाम्। पुष्टिम् । भूतिम् । अस्मासु । धत्तम् । दीर्घायुऽत्वाय । प्र । तिरतम् । नः । आयुः ॥ ७ ॥ ॥ ३१ ॥

हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणा युवां सौमनसं प्रसन्नमनस्कत्वं तथा अदृप्तम् अनुद्धतम् । मोहशून्यमिति यावत् । रायः धनस्य पोषं पुष्टिं च यजमानेषु धत्तं धारयतम् । किंचास्मासु स्तोतृषु प्रजां पुत्रपौत्रादिरूपां पुष्टिं धनादेः समृद्धिं भूतिं गवाश्वादिगजान्तसंपदं च धत्तं धारयतम् । अथ च दीर्घायुत्वाय चिरजीवनाय नोऽस्माकमायुः जीवितकालं प्र तिरतं प्रवर्धयतम् । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥ ॥ ३१ ॥

टिप्पणी

८.५९.४-५

घृतोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.000space.com/pur_index10/ghrita.htm)

घृतश्चुन्निधनं साम (https://sa.wikisource.org/s/1zai)

मण्डल ८

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_८.५९&oldid=250041" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६०

दे. अग्निः । प्रगाथः ( )

अग्न आ याह्यग्निभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।

आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बर्हिरासदे ॥१॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अङ्गिरः स्रुचश्चरन्त्यध्वरे ।

ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽग्निं यज्ञेषु पूर्व्यम् ॥२॥

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यक्ष्यः ।

मन्द्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यो विप्रेभिः शुक्र मन्मभिः ॥३॥

अद्रोघमा वहोशतो यविष्ठ्य देवाँ अजस्र वीतये ।

अभि प्रयांसि सुधिता वसो गहि मन्दस्व धीतिभिर्हितः ॥४॥

त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने त्रातरृतस्कविः ।

त्वां विप्रासः समिधान दीदिव आ विवासन्ति वेधसः ॥५॥

शोचा शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महाँ असि ।

देवानां शर्मन्मम सन्तु सूरयः शत्रूषाहः स्वग्नयः ॥६॥

यथा चिद्वृद्धमतसमग्ने संजूर्वसि क्षमि ।

एवा दह मित्रमहो यो अस्मध्रुग्दुर्मन्मा कश्च वेनति ॥७॥

मा नो मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

अस्रेधद्भिस्तरणिभिर्यविष्ठ्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥८॥

पाहि नो अग्न एकया पाह्युत द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्तिसृभिरूर्जां पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥९॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्णः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपिं नक्षामहे वृधे ॥१०॥

आ नो अग्ने वयोवृधं रयिं पावक शंस्यम् ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयशस्तरम् ॥११॥

येन वंसाम पृतनासु शर्धतस्तरन्तो अर्य आदिशः ।

स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥१२॥

शिशानो वृषभो यथाग्निः शृङ्गे दविध्वत् ।

तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजम्भः सहसो यहुः ॥१३॥

नहि ते अग्ने वृषभ प्रतिधृषे जम्भासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्या पुरु ॥१४॥

शेषे वनेषु मात्रोः सं त्वा मर्तास इन्धते ।

अतन्द्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिद्देवेषु राजसि ॥१५॥

सप्त होतारस्तमिदीळते त्वाग्ने सुत्यजमह्रयम् ।

भिनत्स्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राग्ने तिष्ठ जनाँ अति ॥१६॥

अग्निमग्निं वो अध्रिगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्वा होतारं चर्षणीनाम् ॥१७॥

केतेन शर्मन्सचते सुषामण्यग्ने तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥१८॥

अग्ने जरितर्विश्पतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान्गृहपतिर्महाँ असि दिवस्पायुर्दुरोणयुः ॥१९॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावताम् ।

परोगव्यूत्यनिरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥२०॥

सायणभाष्यम्

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र 'अग्न आ याहि' इति विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य भर्गस्यार्षमाग्नेयम् । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रान्तम्- अग्न आ विंशतिर्भर्गः प्रागाथ आग्नेयं प्रागाथं तु ' इति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ बार्हते छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । तथा च सूत्रितम्-- अयमग्निरग्न आ याहि ' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति । अग्न॒ आ या॑ह्य॒ग्निभि॒र्होता॑रं त्वा वृणीमहे ।

आ त्वाम॑नक्तु॒ प्रय॑ता ह॒विष्म॑ती॒ यजि॑ष्ठं ब॒र्हिरा॒सदे॑ ॥१

अग्ने॑ । आ । या॒हि॒ । अ॒ग्निऽभिः॑ । होता॑रम् । त्वा॒ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ।

आ । त्वाम् । अ॒न॒क्तु॒ । प्रऽय॑ता । ह॒विष्म॑ती । यजि॑ष्ठम् । ब॒र्हिः । आ॒ऽसदे॑ ॥१

अग्ने । आ । याहि । अग्निऽभिः । होतारम् । त्वा । वृणीमहे ।

आ । त्वाम् । अनक्तु । प्रऽयता । हविष्मती । यजिष्ठम् । बर्हिः । आऽसदे ॥१

हे "अग्ने "अग्निभिः यष्टव्यैः सह "आ "याहि आगच्छ । तदर्थं "होतारं देवानामाह्वातारं "त्वा त्वां "वृणीमहे । त्वा त्वामागतं "प्रयता अध्वर्युहस्ताभ्यां नियता "हविष्मती घृतवती "यजिष्ठं "त्वां "बर्हिः बर्हिषि "आसदे आसाद्य "आ सर्वतः "अनक्तु ॥

अच्छा॒ हि त्वा॑ सहसः सूनो अंगिर॒ः स्रुच॒श्चर॑न्त्यध्व॒रे ।

ऊ॒र्जो नपा॑तं घृ॒तके॑शमीमहे॒ऽग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्व्यं ॥२

अच्छ॑ । हि । त्वा॒ । स॒ह॒सः॒ । सू॒नो॒ इति॑ । अ॒ङ्गि॒रः॒ । स्रुचः॑ । चर॑न्ति । अ॒ध्व॒रे ।

ऊ॒र्जः । नपा॑तम् । घृ॒तऽके॑शम् । ई॒म॒हे॒ । अ॒ग्निम् । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्व्यम् ॥२

अच्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अङ्गिरः । स्रुचः । चरन्ति । अध्वरे ।

ऊर्जः । नपातम् । घृतऽकेशम् । ईमहे । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्व्यम् ॥२

हे “सहसः “सूनो बलस्य पुत्र । बलेन मथ्यमानत्वात् । हे “अङ्गिरः अङ्गिरसां मध्ये एक । अथवाङ्गतिर्गतिकर्मा । सर्वत्र संगत । “त्वा त्वाम् “अध्वरे यागे “अच्छ अभिप्राप्तुं “स्रुचः “चरन्ति गच्छन्ति । अतः “ऊर्जः अन्नस्य “नपातं न पातयितारं रक्षकं बलस्य नप्तारं वा “घृतकेशं प्रदीप्तकेशस्थानीयज्वालं "पूर्व्यं पुरातनं पूरकं वा “अग्निं “यज्ञेषु अस्मदीयेषु “ईमहे स्तौमि ।।

अग्नें क॒विर्वे॒धा अ॑सि॒ होता॑ पावक॒ यक्ष्यः॑ ।

मं॒द्रो यजि॑ष्ठो अध्व॒रेष्वीड्यो॒ विप्रे॑भिः शुक्र॒ मन्म॑भिः ॥३

अग्नें । क॒विः । वे॒धाः । अ॒सि॒ । होता॑ । पा॒व॒क॒ । यक्ष्यः॑ ।

म॒न्द्रः । यजि॑ष्ठः । अ॒ध्व॒रेषु॑ । ईड्यः॑ । विप्रे॑भिः । शु॒क्र॒ । मन्म॑ऽभिः ॥३

अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यक्ष्यः ।

मन्द्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मऽभिः ॥३

हे “अग्ने “कविः मेधावी त्वं “वेधाः विधाता “असि फलानाम् । हे “पावक “होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा “यक्ष्यः यष्टव्योऽसि । हे “शुक्र दीप्त “मन्द्रः मोदनीयः “यजिष्ठः यष्टृतमस्त्वम् “अध्वरेषु यज्ञेषु “विप्रेभिः मेधाविभिर्ऋत्विग्भिः “मन्मभिः मननीयैः स्तोत्रैः “ईड्यः स्तुत्योऽसि ॥

अद्रो॑घ॒मा व॑होश॒तो य॑विष्ठ्य दे॒वाँ अ॑जस्र वी॒तये॑ ।

अ॒भि प्रयाँ॑सि॒ सुधि॒ता व॑सो गहि॒ मंद॑स्व धी॒तिभि॑र्हि॒तः ॥४

अद्रो॑घम् । आ । व॒ह॒ । उ॒श॒तः । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । दे॒वान् । अ॒ज॒स्र॒ । वी॒तये॑ ।

अ॒भि । प्रयाँ॑सि । सुऽधि॑ता । आ । व॒सो॒ इति॑ । ग॒हि॒ । मन्द॑स्व । धी॒तिऽभिः॑ । हि॒तः ॥४

अद्रोघम् । आ । वह । उशतः । यविष्ठ्य । देवान् । अजस्र । वीतये ।

अभि । प्रयांसि । सुऽधिता । आ । वसो इति । गहि । मन्दस्व । धीतिऽभिः । हितः ॥४

“अद्रोघम् अद्रोग्धारं मां प्रति हे "यविष्ठ्य युवतम “अजस्र नित्य "आ वह आनय । कान् । “उशतः अस्मदर्थं कामयमानान् "देवान् । किमर्थम् । “वीतये हविर्भक्षणाय । हे "वसो वासकाग्ने “सुधिता सुनिहितानि “प्रयांसि अन्नानि “अभि “गहि अभिगच्छ । आगत्य च “धीतिभिः स्तुतिभिः “हितः निहितः सन् “मन्दस्व । यद्वा । धीतिभिर्मन्दस्वेति संबन्धः ।।

त्वमित्स॒प्रथा॑ अ॒स्यग्ने॑ त्रातर्ऋ॒तस्क॒विः ।

त्वां विप्रा॑सः समिधान दीदिव॒ आ वि॑वासंति वे॒धसः॑ ॥५

त्वम् । इत् । स॒ऽप्रथाः॑ । अ॒सि॒ । अग्ने॑ । त्रा॒त॒: । ऋ॒तः । क॒विः ।

त्वाम् । विप्रा॑सः । स॒म्ऽइ॒धा॒न॒ । दी॒दि॒ऽव॒: । आ । वि॒वा॒स॒न्ति॒ । वे॒धसः॑ ॥५

त्वम् । इत् । सऽप्रथाः । असि । अग्ने । त्रातः । ऋतः । कविः ।

त्वाम् । विप्रासः । सम्ऽइधान । दीदिऽवः । आ । विवासन्ति । वेधसः ॥५

हे “अग्ने “त्रातः रक्षक “ऋतः सत्यभूतः “कविः क्रान्तप्रज्ञः “त्वमित् त्वमेव “सप्रथाः सर्वतः पृथुः “असि भवसि । हे “समिधान समिध्यमान है “दीदिवः दीप्त “त्वां “विप्रासः विप्रा मेधाविनः “वेधसः विधातारः स्तोतारः “विवासन्ति परिचरन्ति ॥ ॥

शोचा॑ शोचिष्ठ दीदि॒हि वि॒शे मयो॒ रास्व॑ स्तो॒त्रे म॒हाँ अ॑सि ।

दे॒वानां॒ शर्म॒न्मम॑ संतु सू॒रयः॑ शत्रू॒षाहः॑ स्व॒ग्नयः॑ ॥६

शोच॑ । शो॒चि॒ष्ठ॒ । दी॒दि॒हि । वि॒शे । मयः॑ । रास्व॑ । स्तो॒त्रे । म॒हान् । अ॒सि॒ ।

दे॒वाना॑म् । शर्म॑न् । मम॑ । स॒न्तु॒ । सू॒रयः॑ । श॒त्रु॒ऽसहः॑ । सु॒ऽअ॒ग्नयः॑ ॥६

शोच । शोचिष्ठ । दीदिहि । विशे । मयः । रास्व । स्तोत्रे । महान् । असि ।

देवानाम् । शर्मन् । मम । सन्तु । सूरयः । शत्रुऽसहः । सुऽअग्नयः ॥६

हे "शोचिष्ठ अतिशयेन शोचयितरने “शोच दीप्यस्व । “दीदिहि दीपयास्मान् । “विशे प्रजायै “स्तोत्रे "मयः सुखं “रास्व देहि । त्वं "महानसि । "देवानां संबन्धिनि "शर्मन् शर्मणि सुखे "मम "सूरयः स्तोतारो मेधाविनोऽस्माकं पुत्रादयो वा "सन्तु भवन्तु। “शत्रूषाहः “शत्रूणामभिभविता "स्वग्नयः शोभनाग्नयश्च सन्तु ॥

यथा॑ चिद्वृ॒द्धम॑त॒समग्ने॑ सं॒जूर्व॑सि॒ क्षमि॑ ।

ए॒वा द॑ह मित्रमहो॒ यो अ॑स्म॒ध्रुग्दु॒र्मन्मा॒ कश्च॒ वेन॑ति ॥७

यथा॑ । चि॒त् । वृ॒द्धम् । अ॒त॒सम् । अग्ने॑ । स॒म्ऽजूर्व॑सि । क्षमि॑ ।

ए॒व । द॒ह॒ । मि॒त्र॒ऽम॒ह॒: । यः । अ॒स्म॒ऽध्रुक् । दु॒:ऽमन्मा॑ । कः । च॒ । वेन॑ति ॥७

यथा । चित् । वृद्धम् । अतसम् । अग्ने । सम्ऽजूर्वसि । क्षमि ।

एव । दह । मित्रऽमहः । यः । अस्मऽध्रुक् । दुःऽमन्मा । कः । च । वेनति ॥७

हे "अग्ने "क्षमि क्षमायां वर्तमानं "वृद्धमतसं शुष्कं काष्ठं "यथा येन प्रकारेण "संजूर्वसि । जुर्वतिर्हिंसाकर्मा । सम्यग्दहसीत्यर्थः । "एव एवं "दह हे "मित्रमहः मित्राणामस्माकं पूजक तेजो वा । कम्। यः "अस्मध्रुक् अस्माकं द्रोग्धा "कश्च कश्चित् "दुर्मन्मा दुर्मतिः "वेनति कामयते अस्मान् द्रोग्धुं तं दहेति ॥

मा नो॒ मर्ता॑य रि॒पवे॑ रक्ष॒स्विने॒ माघशं॑साय रीरधः ।

अस्रे॑धद्भिस्त॒रणि॑भिर्यविष्ठ्य शि॒वेभिः॑ पाहि पा॒युभिः॑ ॥८

मा । न॒ः । मर्ता॑य । रि॒पवे॑ । र॒क्ष॒स्विने॑ । मा । अ॒घऽशं॑साय । री॒र॒ध॒ः ।

अस्रे॑धत्ऽभिः । त॒रणि॑ऽभिः । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । शि॒वेभिः॑ । पा॒हि॒ । पा॒युऽभिः॑ ॥८

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्रेधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्ठ्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥८

"नः अस्मान् "मर्ताय मरणधर्माय "रिपवे शत्रवे हिंसित्रे "रक्षस्विने बलवते "मा "रीरधः वशमानय । तथा "अघशंसाय पापशंसकाय "मा रीरधः । हे "यविष्ठ्य युवतम "अस्रेधद्भिः अहिंसकैः "तरणिभिः तारकैः "शिवेभिः सुखकरैः "पायुभिः पालनैः नोऽस्मान् "पाहि रक्ष ॥

पा॒हि नो॑ अग्न॒ एक॑या पा॒ह्यु१॒॑त द्वि॒तीय॑या ।

पा॒हि गी॒र्भिस्ति॒सृभि॑रूर्जां पते पा॒हि च॑त॒सृभि॑र्वसो ॥९

पा॒हि । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । एक॑या । पा॒हि । उ॒त । द्वि॒तीय॑या ।

पा॒हि । गी॒ःऽभिः । ति॒सृऽभिः॑ । ऊ॒र्जा॒म् । प॒ते॒ । पा॒हि । च॒त॒सृऽभिः॑ । व॒सो॒ इति॑ ॥९

पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीःऽभिः । तिसृऽभिः । ऊर्जाम् । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥९

हे "अग्ने "नः अस्मान "एकया ऋचा गिरा "पाहि रक्ष । "उत अपि च "द्वितीयया ऋचा "पाहि पालय । "पाहि "तिसृभिः "गीर्भिः "ऊर्जाम् अन्नानां बलानां वा "पते स्वामिन् । तथा "पाहि "चतसृभिः गीर्भिर्हे "वसो वासकाग्ने ॥

पा॒हि विश्व॑स्माद्र॒क्षसो॒ अरा॑व्ण॒ः प्र स्म॒ वाजे॑षु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिंष्ठं दे॒वतां॑तय आ॒पिं नक्षा॑महे वृ॒धे ॥१०

पा॒हि । विश्वं॑स्मात् । र॒क्षसः॑ । अरा॑व्णः । प्र । स्म॒ । वाजे॑षु । नः॒ । अ॒व॒ ।

त्वाम् । इत् । हि । नेदिं॑ष्ठम् । दे॒वऽतां॑तये । आ॒पिम् । नक्षा॑महे । वृ॒धे ॥१०

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्णः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वाम् । इत् । हि । नेदिष्ठम् । देवऽतातये । आपिम् । नक्षामहे । वृधे ॥१०

हे अग्ने “विश्वस्मात् सर्वस्मात् “रक्षसः “अराव्णः अदातुः सकाशात् “पाहि रक्षास्मान् । “वाजेषु संग्रामेषु “नः अस्मान् “प्र “अव प्रकर्षेण रक्ष। "स्म इति पूरणः । “हि यस्मात् "नेदिष्ठम् आसन्नम् “आपिं बन्धुभूतं “त्वामित् त्वमेव “देवतातये यज्ञाय यज्ञसिद्ध्यर्थं “वृधे वर्धनाय “नक्षामहे व्याप्नुमः । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ ॥ ३३ ।।।

आ नों अग्ने वयो॒वृधं॑ र॒यिं पा॑वक॒ शंस्यं॑ ।

रास्वा॑ च न उपमाते पुरु॒स्पृहं॒ सुनीं॑ती॒ स्वयं॑शस्तरं ॥११

आ । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । व॒यः॒ऽवृधं॑म् । र॒यिम् । पा॒व॒क॒ । शंस्यं॑म् ।

रास्वं॑ । च॒ । नः॒ । उ॒प॒ऽमा॒ते॒ । पु॒रु॒ऽस्पृहं॑म् । सुऽनीं॑ती । स्वयं॑शः॒ऽतरम् ॥११

आ । नः । अग्ने । वयःऽवृधम् । रयिम् । पावक । शंस्यम् ।

रास्व । च । नः । उपऽमाते । पुरुऽस्पृहम् । सुऽनीती । स्वयशःऽतरम् ॥११

हे “अग्ने “पावक शोधक “वयोवृधम् अन्नस्य वर्धकं “शंस्यं शंसनीयं “रयिं धनं “नः अस्मभ्यम् “आ हरेति शेषः । आहृत्य च हे "उपमाते । उपास्मत्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः । हे तादृशाग्ने “नः अस्मभ्यं "सुनीती सुनीत्या शोभननयनेन “पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं “स्वयशस्तरम् अत्यन्तं स्वभूतकीर्ति धनं “रास्व “च देहि ॥

येन॒ वंसा॑म॒ पृतं॑नासु॒ शर्धं॑त॒स्तरं॑तो अ॒र्य आ॒दिशः॑ ।

स त्वं नों वर्ध॒ प्रयं॑सा शचीवसो॒ जिन्वा॒ धियों॑ वसु॒विदः॑ ॥१२

येनं॑ । वंसा॑म । पृतं॑नासु । शर्धं॑तः । तरं॑न्तः । अ॒र्यः । आ॒ऽदिशः॑ ।

सः । त्वम् । नः॒ । व॒र्ध॒ । प्रयं॑सा । श॒ची॒व॒सो॒ इतिं॑ शचीऽवसो । जिन्वं॑ । धियः॑ । व॒सु॒ऽविदः॑ ॥१२

येन । वंसाम । पृतनासु । शर्धतः । तरन्तः । अर्यः । आऽदिशः ।

सः । त्वम् । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीऽवसो । जिन्व । धियः । वसुऽविदः ॥१२

"येन धनेन “पृतनासु संग्रामेषु “शर्धतः वेगं कुर्वतः “अर्यः अरीञ्छत्रून् “आदिशः आदेष्टॄञ्छस्त्रप्रक्षेप्तॄन् “तरन्तः “वंसाम हिंसाम तद्धनं देहि । हे “शचीवसो प्रज्ञया वासयितः कर्मधन वा “सः प्रसिद्धः “त्वं “नः अस्मान् “वर्ध वर्धय प्रीणय। “प्रयसा अन्नेन त्वं वा वर्ध। अस्मदीयेन प्रयसा हविषा “वसुविदः वसूनां लम्भकानि “धियः कर्माण्यस्मदीयानि "जिन्व प्रीणय ॥

शिशा॑नो वृष॒भो य॑था॒ग्निः शृंगे॒ दवि॑ध्वत् ।

ति॒ग्मा अ॑स्य॒ हन॑वो॒ न प्र॑ति॒धृषे॑ सु॒जंभ॒ः सह॑सो य॒हुः ॥१३

शिशा॑नः । वृ॒ष॒भः । य॒था॒ । अ॒ग्निः । शृङ्गे॒ इति॑ । दवि॑ध्वत् ।

ति॒ग्माः । अ॒स्य॒ । हन॑वः । न । प्र॒ति॒ऽधृषे॑ । सु॒ऽजम्भ॑ः । सह॑सः । य॒हुः ॥१३

शिशानः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृङ्गे इति । दविध्वत् ।

तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिऽधृषे । सुऽजम्भः । सहसः । यहुः ॥१३

अयम् “अग्निः “शृङ्गे “शिशानः तीक्ष्णीकुर्वन् “वृषभो “यथा “दविध्वत् कम्पयति शिरः एवं शृङ्गस्थानीया ज्वालाः शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् दविध्वत् कम्पयति शिरः । “अस्य अग्नेः "हनवो “न हनव इव हनुस्थानीया ज्वालाः “तिग्माः “न “प्रतिधृषे प्रतिधर्षितुमशक्याः । योऽग्निः “सुजम्भः सुदंष्ट्रः “सहसो "यहुः सहसः पुत्रः अस्य हनव इत्यर्थः ॥

न॒हि ते॑ अग्ने वृषभ प्रति॒धृषे॒ जंभा॑सो॒ यद्वि॒तिष्ठ॑से ।

स त्वं नो॑ होत॒ः सुहु॑तं ह॒विष्कृ॑धि॒ वंस्वा॑ नो॒ वार्या॑ पु॒रु ॥१४

न॒हि । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । वृ॒ष॒भ॒ । प्र॒ति॒ऽधृषे॑ । जम्भा॑सः । यत् । वि॒ऽतिष्ठ॑से ।

सः । त्वम् । न॒ः । हो॒त॒रिति॑ । सुऽहु॑तम् । ह॒विः । कृ॒धि॒ । वंस्व॑ । न॒ः । वार्या॑ । पु॒रु ॥१४

नहि । ते । अग्ने । वृषभ । प्रतिऽधृषे । जम्भासः । यत् । विऽतिष्ठसे ।

सः । त्वम् । नः । होतरिति । सुऽहुतम् । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्या । पुरु ॥१४

हे “वृषभ वर्षक “ते तव “जम्भासः जम्भा दन्तस्थानीय ज्वालाः “नहि “प्रतिधृषे प्रतिधर्षितुं न शक्याः। “यत् यस्मात् “वितिष्ठसे विविधं गच्छसि । प्रवर्धस इत्यर्थः । हे “होतः होमनिष्पादक “स “त्वं “हविः अस्मद्दत्तं "सुहुतं “कृधि कुरु। "नः अस्मभ्यं “वार्या वरणीयानि “पुरु बहूनि “वंस्व देहि ॥

शेषे॒ वने॑षु मा॒त्रोः सं त्वा॒ मर्ता॑स इंधते ।

अतं॑द्रो ह॒व्या वं॑हसि हवि॒ष्कृत॒ आदिद्दे॒वेषु॑ राजसि ॥१५

शेषे॑ । वने॑षु । मा॒त्रोः । सम् । त्वा॒ । मर्ता॑सः । इ॒न्ध॒ते॒ ।

अत॑न्द्रः । ह॒व्या । व॒ह॒सि॒ । ह॒वि॒ःऽकृ॑तः । आत् । इत् । दे॒वेषु॑ । रा॒ज॒सि॒ ॥१५

शेषे । वनेषु । मात्रोः । सम् । त्वा । मर्तासः । इन्धते ।

अतन्द्रः । हव्या । वहसि । हविःऽकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥१५

हे अग्ने “वनेषु वर्तमानयोः “मात्रोः अरण्योः “शेषे स्वपिषि वर्तसे। “त्वा त्वां तथाभूतं “मर्तासः मनुष्या अध्वर्य्वादयो मथनेनोत्पाद्य “सम् “इन्धते । पश्चात् प्रवृद्धस्त्वम् “अतन्द्रः अनलसः सन् "हविष्कृतः यजमानस्य “हव्या हवींषि “वहसि देवान् प्रति । “आदित् अनन्तरमेव “देवेषु मध्ये "राजसि दीप्यसे । ॥ ३४ ॥

स॒प्त होता॑र॒स्तमिदी॑ळते॒ त्वाग्ने॑ सु॒त्यज॒मह्र॑यं ।

भि॒नत्स्यद्रिं॑ तप॑सा॒ वि शो॒चिषा॒ प्राग्ने॑ तिष्ठ जनाँ॒ अति॑ ॥१६

स॒प्त । होता॑रः । तम् । इत् । ई॒ळ॒ते॒ । त्वा॒ । अग्ने॑ । सु॒ऽत्यज॑म् । अह्र॑यम् ।

भि॒नत्सि । अद्रि॑म् । तप॑सा । वि । शो॒चिषा॑ । प्र । अ॒ग्ने॒ । ति॒ष्ठ॒ । जना॑न् । अति॑ ॥१६

सप्त । होतारः । तम् । इत् । ईळते । त्वा । अग्ने । सुऽत्यजम् । अह्रयम् ।

भिनत्सि । अद्रिम् । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥१६

हे “अग्ने “तमित् तमेव “त्वा त्वां “सप्त “होतारः होत्रकाः “ईळते स्तुवन्ति । कीदृशं त्वाम् । “सुत्यजं सुत्यागम् । अभिमतप्रदमित्यर्थः । “अह्रयम् अक्षीणं प्रवृद्धम्। किंच “अद्रिं मेघं “तपसा तापकेन “शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा चेति वा योज्यम् । “वि “भिनत्सि। हे “अग्ने “जनान् अस्मान् “अति अतीत्य “प्र “तिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान् प्रति । अथवास्मद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्र तिष्ठ ॥

अ॒ग्निम॑ग्निं वो॒ अध्रि॑गुं हु॒वेम॑ वृ॒क्तब॑र्हिषः ।

अ॒ग्निं हि॒तप्र॑यसः शश्व॒तीष्वा होता॑रं चर्षणी॒नां ॥१७

अ॒ग्निम्ऽअ॑ग्निम् । व॒ः । अध्रि॑ऽगुम् । हु॒वेम॑ । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः ।

अ॒ग्निम् । हि॒तऽप्र॑यसः । श॒श्व॒तीषु॑ । आ । होता॑रम् । च॒र्ष॒णी॒नाम् ॥१७

अग्निम्ऽअग्निम् । वः । अध्रिऽगुम् । हुवेम । वृक्तऽबर्हिषः ।

अग्निम् । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारम् । चर्षणीनाम् ॥१७

“अग्निमग्निम्। वीप्सादरार्था। अग्निमेव हे यजमानाः “वः युष्मदर्थं "हुवेम आह्वयाम । अथवा । हे देवाः वो युष्मदर्थमिति वा व्याख्येयम् । कीदृशा वयम्। “वृक्तबर्हिषः छिन्नदर्भाः । कीदृशमग्निम् । “अध्रिगुम् अधृतगमनं सर्वदा गृहे वर्तमानम् "अग्निम् । “हितप्रयसः निहितहविष्का वयम् “आ हुवेमेति शेषः। कीदृशमग्निम्। “शश्वतीषु बह्वीषु भूमिषु वर्तमानं “होतारं होमनिष्पादकम् । किमर्थम् । “चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय। अग्नौ तृप्ते सति वृष्टिलाभात् प्राण्युपकारसिद्धं प्राण्यर्थत्वम् । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकम् ॥

केतें॑न॒ शर्म॑न्त्सचते सुषा॒मण्यग्ने॒ तुभ्यं॑ चिकि॒त्वना॑ ।

इ॒ष॒ण्यया॑ नः पुरु॒रूप॒मा भ॑र॒ वाजं॒ नेदि॑ष्ठमू॒तये॑ ॥१८

केतें॑न । शर्म॑न् । स॒च॒ते॒ । सु॒ऽसा॒मनि॑ । अग्ने॑ । तुभ्य॑म् । चि॒कि॒त्वना॑ ।

इ॒ष॒ण्यया॑ । न॒: । पु॒रु॒ऽरूप॑म् । आ । भ॒र॒ । वाज॑म् । नेदि॑ष्ठम् । ऊ॒तये॑ ॥१८

केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यम् । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुऽरूपम् । आ । भर । वाजम् । नेदिष्ठम् । ऊतये ॥१८

हे “अग्ने “तुभ्यं “चिकित्वना चिकितुषा जनेन होत्रादिना सह यजमानः “केतेन प्रज्ञापकेन स्तोत्रेण यजत इति शेषः । कुत्रेति तदुच्यते। “सुषामणि शोभनरथन्तरादिसामोपेते “शर्मन् शर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने “इषण्यया इच्छया स्वीयया “नः अस्मभ्यं “पुरुरूपं नानारूपं "नेदिष्ठम् अन्तिके सर्वदा वर्तमानं “वाजम् अन्नम् “ऊतये रक्षणाय “आ “भर आहर ॥

अग्ने॒ जरि॑तर्वि॒श्पति॑स्तेपा॒नो दे॑व र॒क्षसः॑ ।

अप्रो॑षिवान्गृ॒हप॑तिर्म॒हाँ अ॑सि दि॒वस्पा॒युर्दु॑रोण॒युः ॥१९

अग्ने॑ । जरि॑तः । वि॒श्पतिः॑ । ते॒पा॒नः । दे॒व॒ । र॒क्षसः॑ ।

अप्रो॑षिऽवान् । गृ॒हऽप॑तिः । म॒हान् । अ॒सि॒ । दि॒वः । पा॒युः । दु॒रो॒ण॒ऽयुः ॥१९

अग्ने । जरितः । विश्पतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥१९

हे “अग्ने “देव "जरितः स्तोतः । स्तुत्येत्यर्थः । “विश्पतिः प्रजानां पालकः “रक्षसः राक्षसानां “तेपानः संतापकोऽसि । “अप्रोषिवान् यजमानगृहमत्यजन् । तदेवाह । “गृहपतिः यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं “महान् अतिशयेन पूज्यः “असि । “दिवः द्युलोकस्य “पायुः- पाता “दुरोणयुः यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

मा नो॒ रक्ष॒ आ वे॑शीदाघृणीवसो॒ मा या॒तुर्या॑तु॒माव॑तां ।

प॒रो॒ग॒व्यू॒त्यनि॑रा॒मप॒ क्षुध॒मग्ने॒ सेध॑ रक्ष॒स्विनः॑ ॥२०

मा । न॒ः । रक्षः॑ । आ । वे॒शी॒त् । आ॒घृ॒णि॒व॒सो॒ इत्या॑घृणिऽवसो । मा । या॒तुः । या॒तुऽमाव॑ताम् ।

प॒रः॒ऽग॒व्यू॒ति । अनि॑राम् । अप॑ । क्षुध॑म् । अग्ने॑ । सेध॑ । र॒क्ष॒स्विनः॑ ॥२०

मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणिवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावताम् ।

परःऽगव्यूति । अनिराम् । अप । क्षुधम् । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥२०

हे “आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने “नः अस्मान् “रक्षः राक्षसादिः । ‘ रक्षो रक्षितव्यमस्मात् ' (निरु. ४. १८) इति यास्कः । “मा “आ “वेशीत् सर्वतो न प्रविशतु । तथा “यातुमावताम् । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां “यातुः पीडा “मा वेशीत् । हे “अग्ने “अनिराम् । इरान्नम् । अन्नाभावं दारिद्र्यं “क्षुधं क्षपयितारं “रक्षस्विनः बलवन्ति रक्षांसि च “परोगव्यूति क्रोशद्वयाद्देशात् परस्तात् । एतदुपलक्षणम् । अत्यन्तं दूरदेशे “अप “सेध परिहर । अनिरा क्षुत् बाह्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥ ॥ ३५ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६१

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६० सूक्तं ८.६१ सूक्तं ८.६२ →
भर्गः प्रागाथः।

दे. इन्द्रः । प्रगाथः ( ), १७ शंकुमती।

उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सत्राच्या मघवा सोमपीतये धिया शविष्ठ आ गमत् ॥१॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषणे निष्टतक्षतुः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥२॥

आ वृषस्व पुरूवसो सुतस्येन्द्रान्धसः ।

विद्मा हि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिद्दधृष्वणिम् ॥३॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिन्द्र क्रत्वा यथा वशः ।

सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षू चिद्यन्तो अद्रिवः ॥४॥

शग्ध्यू षु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृद्गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः ।

नकिर्हि दानं परिमर्धिषत्त्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥६॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टय उदिन्द्राश्वमिष्टये ॥७॥

त्वं पुरू सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इन्द्रं गायन्तोऽवसे ॥८॥

अविप्रो वा यदविधद्विप्रो वेन्द्र ते वचः ।

स प्र ममन्दत्त्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥९॥

उग्रबाहुर्म्रक्षकृत्वा पुरंदरो यदि मे शृणवद्धवम् ।

वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥१०॥

न पापासो मनामहे नारायासो न जळ्हवः ।

यदिन्न्विन्द्रं वृषणं सचा सुते सखायं कृणवामहै ॥११॥

उग्रं युयुज्म पृतनासु सासहिमृणकातिमदाभ्यम् ।

वेदा भृमं चित्सनिता रथीतमो वाजिनं यमिदू नशत् ॥१२॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्वि द्विषो वि मृधो जहि ॥१३॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निन्द्र गिर्वणः सुतावन्तो हवामहे ॥१४॥

इन्द्र स्पळुत वृत्रहा परस्पा नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥१५॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इन्द्र नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥१६॥

अद्याद्या श्वःश्व इन्द्र त्रास्व परे च नः ।

विश्वा च नो जरितॄन्सत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७॥

प्रभङ्गी शूरो मघवा तुवीमघः सम्मिश्लो वीर्याय कम् ।

उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘ उभयं शृणवत्’ इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रागाथस्य भर्गस्यार्षम् । अत्रानुक्रमणिका -- ‘ उभयं द्व्यूना' इति । पूर्वसूक्ते ‘प्रागाथं तु ' इत्युक्तत्वादिदमपि प्रागाथम् । अत्रायुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं शौनकेन - उभयं शृणवच्च न इति सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । (ऐ. आ. ५. २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्ये 'उभयम्' इति बृहत्सामप्रगाथः । सूत्रितं च -‘उभयं शृणवच्च नः' (आश्व. श्रौ. ७. ३) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्यायमेव स्तोत्रियः प्रगाथः। तथा च सूत्रितम् -' उभयं शृणवच्च न आ वृषस्व पुरूवसो' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि पृष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः ॥

उ॒भयं॑ शृ॒णव॑च्च न॒ इन्द्रो॑ अ॒र्वागि॒दं वचः॑ ।

स॒त्राच्या॑ म॒घवा॒ सोम॑पीतये धि॒या शवि॑ष्ठ॒ आ ग॑मत् ॥१

उ॒भय॑म् । शृ॒णव॑त् । च॒ । न॒: । इन्द्रः॑ । अ॒र्वाक् । इ॒दम् । वचः॑ ।

स॒त्राच्या॑ । म॒घऽवा॑ । सोम॑ऽपीतये । धि॒या । शवि॑ष्ठः । आ । ग॒म॒त् ॥१

उभयम् । शृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदम् । वचः ।

सत्राच्या । मघऽवा । सोमऽपीतये । धिया । शविष्ठः । आ । गमत् ॥१

"उभयं स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं चोभयविधम् "इदं "वचः अर्वाक् अस्मदभिमुखम् "इन्द्रः “शृणवत् शृणोतु । श्रुत्वा च "सत्राच्या अस्माकं सहाञ्चन्त्या "धिया युक्तः सन् “मघवा "शविष्ठः अतिशयेन बलवान् “आ “गमत् आगच्छतु "सोमपीतये सोमपानाय ॥

तं हि स्व॒राजं॑ वृष॒भं तमोज॑से धि॒षणे॑ निष्टत॒क्षतुः॑ ।

उ॒तोप॒मानां॑ प्रथ॒मो नि षी॑दसि॒ सोम॑काम॒ं हि ते॒ मनः॑ ॥२

तम् । हि । स्व॒ऽराज॑म् । वृ॒ष॒भम् । तम् । ओज॑से । धि॒षणे॒ इति॑ । निः॒ऽत॒त॒क्षतुः॑ ।

उ॒त । उ॒प॒ऽमाना॑म् । प्र॒थ॒मः । नि । सी॒द॒सि॒ । सोम॑ऽकामम् । हि । ते॒ । मनः॑ ॥२

तम् । हि । स्वऽराजम् । वृषभम् । तम् । ओजसे । धिषणे इति । निःऽततक्षतुः ।

उत । उपऽमानाम् । प्रथमः । नि । सीदसि । सोमऽकामम् । हि । ते । मनः ॥२

“तं “हि तं खल्विन्द्रं "स्वराजं स्वयमेव राजमानं “धिषणे द्यावापृथिव्यौ “वृषभं जगदुपकारिकाया वृष्टेर्वर्षकं “निष्टतक्षतुः संचस्करतुः । “तं तमेवेन्द्रम् “ओजसे बलाय निष्टतक्षतुः । "उत यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र "उपमानाम् उपमानभूतानामन्येषां देवानां मध्ये "प्रथमः मुख्यः सन् “नि “षीदसि वेद्याम् । सोमकामं “हि खलु “ते "मनः ॥

पूर्वोक्तेऽच्छावाकशस्त्रे ‘आ वृषस्व' इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तम् ॥

आ वृ॑षस्व पुरूवसो सु॒तस्ये॒न्द्रान्ध॑सः ।

वि॒द्मा हि त्वा॑ हरिवः पृ॒त्सु सा॑स॒हिमधृ॑ष्टं चिद्दधृ॒ष्वणि॑म् ॥३

आ । वृ॒ष॒स्व॒ । पु॒रु॒व॒सो॒ इति॑ पुरुऽवसो । सु॒तस्य॑ । इ॒न्द्र॒ । अन्ध॑सः ।

वि॒द्म । हि । त्वा॒ । ह॒रि॒ऽव॒ः । पृ॒त्ऽसु । स॒स॒हिम् । अधृ॑ष्टम् । चि॒त् । द॒धृ॒ष्वणि॑म् ॥३

आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । सुतस्य । इन्द्र । अन्धसः ।

विद्म । हि । त्वा । हरिऽवः । पृत्ऽसु ।ससहिम् । अधृष्टम् । चित् । दधृष्वणिम् ॥३

हे “पुरूवसो बहुधन “इन्द्र त्वम् "आ "वृषस्व आसिञ्चस्व । किम् । "सुतस्य “अन्धसः सुतमन्धः सोमं जठरे । हे "हरिवः हरिभ्यां तद्वन्निन्द्र “त्वा त्वां विद्म "हि जानीमः खलु। कीदृशम् । “पृत्सु संग्रामेषु "सासहिम् अभिभवितारं शत्रूणाम् "अधृष्टं “चित् कैरप्यधर्षणीयं "दधृष्वणिम् अन्येषां धर्षकम् ॥

अप्रा॑मिसत्य मघव॒न्तथेद॑स॒दिन्द्र॒ क्रत्वा॒ यथा॒ वश॑ः ।

स॒नेम॒ वाज॒ं तव॑ शिप्रि॒न्नव॑सा म॒क्षू चि॒द्यन्तो॑ अद्रिवः ॥४

अप्रा॑मिऽसत्य । म॒घ॒ऽव॒न् । तथा॑ । इत् । अ॒स॒त् । इन्द्र॑ । क्रत्वा॑ । यथा॑ । वशः॑ ।

स॒नेम॑ । वाज॑म् । तव॑ । शि॒प्रि॒न् । अव॑सा । म॒क्षु । चि॒त् । यन्तः॑ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ॥४

अप्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।

सनेम । वाजम् । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षु । चित् । यन्तः । अद्रिऽवः ॥४

हे "अप्रामिसत्य अहिंसितसत्य हे "मघवन् इन्द्र “तथेदसत् तथैव भवति । हे “इन्द्र "क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन "यथा येन प्रकारेण "वशः कामयेः । हे “शिप्रिन् “अवसा रक्षणेन निमित्तेन “वाजम् अन्नं “सनेम संभजेम वयं "तव त्वदनुग्रहात् । कीदृशा वयम् । “मधु “चित् शीघ्रमेव “यन्तः शत्रून् गच्छन्तोऽभिभवन्तः । हे "अद्रिवः । अद्रिर्वज्रः । तद्वन्निन्द्रेति ॥

श॒ग्ध्यू॒३॒ षु श॑चीपत॒ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५

शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

भगम् । न । हि । त्वा । यशसम् । वसुऽविदम् । अनु । शूर । चरामसि ॥५

शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

भगम् । न । हि । त्वा । यशसम् । वसुऽविदम् । अनु । शूर । चरामसि ॥५

हे “शचीपते “इन्द्र "शग्धि देह्यभिमतम् । "विश्वाभिः सर्वाभिः “ऊतिभिः मरुद्भिः सह । हे "शूर “भगं “न भाग्यमिव "यशसं यशस्विनं "वसुविदं धनस्य लम्भकं “त्वा त्वाम् "अनु “चरामसि अनुचरामः । परिचरामेत्यर्थः ॥ ॥ ३६ ।।

पौरो अश्वस्य पुरुकृद्गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः ।

नकिर्हि दानं परिमर्धिषत्त्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥६

पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवाम् । असि । उत्सः । देव । हिरण्ययः ।

नकिः । हि । दानम् । परिऽमर्धिषत् । त्वे इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥६

पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवाम् । असि । उत्सः । देव । हिरण्ययः ।

नकिः । हि । दानम् । परिऽमर्धिषत् । त्वे इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥६

हे इन्द्र त्वम् "अश्वस्य "पौरः पूरयिता "असि भवसि । तथा "गवां “पुरुकृत् बहुकर्तासि । हे “देव "हिरण्ययः हिरण्मयशरीरस्त्वम् "उत्सः उत्ससदृशोऽसि । हे इन्द्र “त्वे त्वयि वर्तमानं “दानम् अस्मद्विषयं देयं धनं वा "नकिः “परिमर्धिषत् न कश्चिद्धिनस्ति । अतः "यद्यद्यामि याचे “तदा “भर आहर मह्यम् ॥

यद्यग्निष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवल्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च –' त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते भवन्ति' (आश्व. श्रौ. ५. १५) इति । महाव्रते निष्केवल्य उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं– त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । (ऐ. आ. ५. २. २) इति ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टय उदिन्द्राश्वमिष्टये ॥७

त्वम् । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगम् । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इन्द्र । अश्वम्ऽइष्टये ॥७

त्वम् । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगम् । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इन्द्र । अश्वम्ऽइष्टये ॥७

हे इन्द्र “त्वं "हि त्वं खलु । सामर्थ्याद्दातेति गम्यते । अतः “एहि आगच्छ । आगत्य चास्मभ्यं "भगं भजनीयं धनं "विदाः लभस्व दत्स्व । किमर्थम् । "वसुत्तये अस्माकं वसुदानाय । हे “मघवन् "गविष्टये गा इच्छते मह्यं “उद्ववृषस्व उत्सिञ्चस्व गामिति शेषः । तथा हे “इन्द्र “अश्वमिष्टये अश्वैषणवते मह्यमश्वान् "उत् ववृषस्व उत्सिञ्चस्व देहि ।।

त्वं पु॒रू स॒हस्रा॑णि श॒तानि॑ च यू॒था दा॒नाय॑ मंहसे ।

आ पु॑रं॒द॒रं च॑कृ॒म विप्र॑वचस॒ इन्द्रं॒ गाय॒न्तोऽव॑से ॥८

त्वम् । पु॒रु । स॒हस्रा॑णि । श॒तानि॑ । च॒ । यू॒था । दा॒नाय॑ । मं॒ह॒से॒ ।

आ । पु॒र॒म्ऽद॒रम् । च॒कृ॒म॒ । विप्र॑ऽवचसः । इन्द्रं॑म् । गाय॑न्तः । अव॑से ॥८

त्वम् । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरम्ऽदरम् । चकृम । विप्रऽवचसः । इन्द्रम् । गायन्तः । अवसे ॥८

हे इन्द्र “त्वं "पुरु पुरूणि बहूनि "सहस्राणि "शतानि "च "यूथा गवादियूथानि “दानाय यजमानविषयाय “मंहसे अनुमन्यसे । यद्वा । दानाय दात्रे यजमानाय मंहसे प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण ब्रवीति । "पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारम् "इन्द्रम् "अवसे रक्षणाय प्रीतये वा “गायन्तः स्तुवन्तः “विप्रवचसः विविधप्रकृष्टवचना वयम् "आ आगन्तारमभिमुखं वा “चकृम कुर्मः ॥

अ॒वि॒प्रो वा॒ यदवि॑ध॒द्विप्रो॑ वेन्द्र ते॒ वच॑ः ।

स प्र म॑मन्दत्त्वा॒या श॑तक्रतो॒ प्राचा॑मन्यो॒ अहं॑सन ॥९

अ॒वि॒प्रः । वा॒ । यत् । अवि॑धत् । विप्रः॑ । वा॒ । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । वचः॑ ।

सः । प्र । म॒म॒न्द॒त् । त्वा॒ऽया । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । प्राचा॑मन्यो॒ इति॒ प्राचा॑ऽमन्यो । अहं॑म्ऽसन ॥९

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इन्द्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममन्दत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो । अहम्ऽसन ॥९

हे "इन्द्र "ते तव "वचः स्तोत्रं "यत् यः "अविप्रो "वा अमेधाव्यस्तुतिकुशलो वा “विप्रः मेधावी स्तुतिकुशलः “वा "अविधत् कुर्यात् । त्वां स्तौतीत्यर्थः । "सः स्तोता “त्वाया त्वयीच्छया साधनेन “प्र “ममन्दत् प्रकर्षेण मोदते । हे "शतक्रतो बहुकर्मन् हे "प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध ! अप्रतिहतक्रोधेत्यर्थः । न हीन्द्रक्रोधं प्रतिहन्ति कश्चित् । हे "अहंसन । संग्रामेऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन् यः शत्रुं संभजते स तथोक्तः । तादृशेन्द्र ॥

उ॒ग्रबा॑हुर्म्रक्ष॒कृत्वा॑ पुरंद॒रो यदि॑ मे शृ॒णव॒द्धव॑म् ।

व॒सू॒यवो॒ वसु॑पतिं श॒तक्र॑तुं॒ स्तोमै॒रिन्द्रं॑ हवामहे ॥१०

उ॒ग्रऽबा॑हुः । म्र॒क्ष॒ऽकृत्वा॑ । पु॒र॒म्ऽद॒रः । यदि॑ । मे॒ । शृ॒णव॑त् । हव॑म् ।

व॒सु॒ऽयवः॑ । वसु॑ऽपतिम् । श॒तऽक्र॑तुम् । स्तोमैः॑ । इन्द्र॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१०

उग्रऽबाहुः । म्रक्षऽकृत्वा । पुरम्ऽदरः । यदि । मे । शृणवत् । हवम् ।

वसुऽयवः । वसुऽपतिम् । शतऽक्रतुम् । स्तोमैः । इन्द्रम् । हवामहे ॥१०

"उग्रबाहुः उद्गूर्णभुजः "म्रक्षकृत्वा वधकर्ता शत्रूणां “पुरंदरः पुराणां दारयितेन्द्रः "यदि "मे “हवं “शृणवत् शृणुयात् तर्हि "वसूयवः वसुकामा वयं "वसुपतिं' बहुधनस्वामिनं शतक्रतुम् अपरिमितप्रज्ञम् "इन्द्रं "स्तोमैः स्तोत्रैः "हवामहे आह्वयामः ॥ ॥ ३७॥

न पा॒पासो॑ मनामहे॒ नारा॑यासो॒ न जळ्ह॑वः ।

यदिन्न्विन्द्रं॒ वृष॑णं॒ सचा॑ सु॒ते सखा॑यं कृ॒णवा॑महै ॥११

न । पा॒पासः॑ । म॒ना॒म॒हे॒ । न । अरा॑यासः । न । जळ्ह॑वः ।

यत् । इत् । नु । इन्द्र॑म् । वृष॑णम् । सचा॑ । सु॒ते । सखा॑यम् । कृ॒णवा॑महै ॥११

न । पापासः । मनामहे । न । अरायासः । न । जळ्हवः ।

यत् । इत् । नु । इन्द्रम् । वृषणम् । सचा । सुते । सखायम् । कृणवामहै ॥११

वयमिन्द्रं "पापासः पापा अकृतपुण्या ब्रह्मचर्यव्रतादिरहिताः “न “मनामहे न मन्यामहे । तथा “अरायासः अराया अधना वा अहविष्का वा “न मनामहे । “न “जल्हवः अज्वलनाः अनग्नयो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुण्या दानवन्तोऽग्निसहितास्तं स्तुम इत्यृषिरात्मानमाह। "यदित् यस्मादेव कारणात् "नु इदानीं "वृषणं वर्षकम् "इन्द्रं “सुते सोमेऽभिषुते "सचा सहिताः "सखायं "कृणवामह कुर्मः तस्मात् पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिन्द्रसाहाय्यकरणासंभवात् । अत्र ‘न पापा मन्यामहे ' (निरु. ६. २५) इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यम् ॥

उ॒ग्रं यु॑युज्म॒ पृत॑नासु सास॒हिमृ॒णका॑ति॒मदा॑भ्यम् ।

वेदा॑ भृ॒मं चि॒त्सनि॑ता र॒थीत॑मो वा॒जिनं॒ यमिदू॒ नश॑त् ॥१२

उ॒ग्रम् । यु॒यु॒ज्म॒ । पृत॑नासु । स॒स॒हिम् । ऋ॒णऽका॑तिम् । अदा॑भ्यम् ।

वेदं । भृमम् । चित् । सनिता । रथिऽतमः । वाजिनम् । यम् । इत् । ऊं इति । नशत् ॥१२

उग्रम् । युयुज्म । पृतनासु । ससहिम् । ऋणऽकातिम् । अदाभ्यम् ।

वेद । भृमम् । चित् । सनिता । रथिऽतमः । वाजिनम् । यम् । इत् । ऊं इति । नशत् ॥१२

"उग्रम् उद्गूर्णबलमिन्द्रं "युयुज्म योजयामः । कीदृशमिन्द्रम् । "पृतनासु संग्रामेषु "सासहिं शत्रूणामभिभवितारम् "ऋणकातिम् ऋणभूतस्तुतिम् । यस्मै स्तुतिर्ऋणवदवश्यं क्रियते तं तादृशम् । अथवा ऋणवदवश्यफलप्रदस्तुतिकम् । "अदाभ्यं केनाप्यहिंस्यम् । य इन्द्रः "भ्रमं "चित् बहुष्वश्वेषु भ्रमणशीलमेव "वाजिनं बलवन्तमश्वं "रथीतमः रथस्वामी "वेद वेत्ति गृह्णाति तद्वत् "सनिता इन्द्रो वाजिनं हविष्मन्तं "यमित् यमेव जनं बहूनां यजमानानां मध्ये "नशत् व्याप्नोति तमिन्द्रमिति । ते वयमिति वा योज्यम् । वयं युयुज्मेति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनम् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य ' यत इन्द्र' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च -- यत इन्द्र भयामहे यथा गौरो अपा कृतम्' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । दुःस्वप्नदर्शनेऽप्येतदादिसूक्तशेषो जप्यः (आश्व. गृ. ३. ११. २) ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्वि द्विषो वि मृधो जहि ॥१३

यतः । इन्द्र । भयामहे । ततः । नः । अभयम् । कृधि ।

मघऽवन् । शग्धि । तव । तम् । नः । ऊतिऽभिः । वि । द्विषः । वि । मृधः । जहि ॥१३

यतः । इन्द्र । भयामहे । ततः । नः । अभयम् । कृधि ।

मघऽवन् । शग्धि । तव । तम् । नः । ऊतिऽभिः । वि । द्विषः । वि । मृधः । जहि ॥१३

हे "इन्द्र "यतः हिंसकात् "भयामहे वयं "ततः "नः अस्मभ्यम् "अभयं "कृधि कुरु । हे "मघवन् "शग्धि शक्तो भवसि "नः अस्मभ्यमभयं कर्तुं "तव "तत् तैः "ऊतिभिः रक्षणैः रक्षकैः पुरुषैः । किंच "वि "जहि "द्विषः अस्मद्द्वेष्टॄन् । "वि जहि "मृधः अस्मद्धिंसकान् ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निन्द्र गिर्वणः सुतावन्तो हवामहे ॥१४

त्वम् । हि । राधःऽपते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तम् । त्वा । वयम् । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥१४

त्वम् । हि । राधःऽपते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तम् । त्वा । वयम् । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥१४

हे “राधस्पते धनस्वामिन् "त्वं "हि त्वं खलु "महः महतः “राधसः धनस्य "क्षयस्य च गृहस्य' च वर्धयिता “असि हि खलु। सामर्थ्यादेवं लभ्यते । कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इत्युच्यते । “विधतः परिचरतो यजमानस्य । "तं तादृशं "त्वा त्वां “वयं हे “मघवन्निन्द्र "गिर्वणः गीर्भिर्वननीय "सुतावन्तः अभिषुतसोमाः “हवामहे आह्वयामः ।।

इन्द्र॒ः स्पळु॒त वृ॑त्र॒हा प॑र॒स्पा नो॒ वरे॑ण्यः ।

स नों रक्षिषच्चर॒मं स मं॑ध्य॒मं स प॒श्चात्पा॑तु नः पु॒रः ॥१५

इन्द्रः॑ । स्पट् । उ॒त । वृ॒त्र॒ऽहा । प॒रः॒ऽपाः । न॒ः । वरे॑ण्यः ।

सः । न॒ः । र॒क्षि॒ष॒त् । च॒र॒मम् । सः । म॒ध्य॒मम् । सः । प॒श्चात् । पा॒तु॒ । न॒ः । पु॒रः ॥१५

इन्द्रः । स्पट् । उत । वृत्रऽहा । परःऽपाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमम् । सः । मध्यमम् । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥१५

अयम् "इन्द्रः “स्पट् सर्वस्य ज्ञाता । स्पशतिर्ज्ञानकर्मा । "उत अयं "वृत्रहा वृत्रहन्ता “परस्पाः परपालयिता "नः अस्माकं "वरेण्यः वरणीयः । "सः इन्द्रः "नः अस्माकम् । पुत्रमिति शेषः । "रक्षिषत् रक्षतु । "चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत् । "सः "मध्यमं पुत्रं रक्षिषत् । "सः "नः अस्मान् "पश्चात् रक्षिषत् । "नः “पुरः पुरस्तात् रक्षिषत् ॥ ॥ ३८ ॥

त्वं न॑ः प॒श्चाद॑ध॒राद॑त्त॒रात्पु॒र इन्द्र॒ नि पा॑हि वि॒श्वत॑ः ।

आ॒रे अ॒स्मत्कृ॑णुहि॒ दैव्यं॑ भ॒यमा॒रे हे॒तीरदे॑वीः ॥१६

त्वम् । न॒ः । प॒श्चात् । अ॒ध॒रात् । उ॒त्त॒रात् । पु॒रः । इन्द्र॑ । नि । पा॒हि॒ । वि॒श्वतः॑ ।

आ॒रे । अ॒स्मत् । कृ॒णु॒हि॒ । दैव्य॑म् । भ॒यम् । आ॒रे । हे॒तीः । अदे॑वीः ॥१६

त्वम् । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इन्द्र । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यम् । भयम् । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥१६

हे “इन्द्र “त्वं "नः अस्मान् "पश्चात् पश्चाद्भागात् "पुरः पूर्वभागात् "अधरात् अधोभागात् । एतदुपरिभागस्योपलक्षणम् । "उत्तरात् उत्तरभागात् । एतद्दक्षिणस्याप्युपलक्षणम् । किं बहुना “विश्वतः सर्वस्मात् प्रदेशात् "नि "पाहि । हे इन्द्र “दैव्यं “भयम् "अस्मत् अस्मत्तः “आरे दूरे “कृणुहि कुरु । तथा "अदेवीः असुराणि "हेतीः आयुधानि "आरे कृणुहि ॥

अ॒द्याद्या॒ श्वःश्व॒ इन्द्र॒ त्रास्व॑ प॒रे च॑ नः ।

विश्वां च नो जरितॄन्त्संपते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७

अद्यऽअंद्य । श्वःऽश्वः । इन्द्रं । त्रास्वं । परे । च । नः ।

विश्वां । च । नः । जरितॄन् । सत्ऽपते । अहां । दिवां । नक्तम् । च । रक्षिषः ॥१७

अद्यऽअद्य । श्वःऽश्वः । इन्द्र । त्रास्व । परे । च । नः ।

विश्वा । च । नः । जरितॄन् । सत्ऽपते । अहा । दिवा । नक्तम् । च । रक्षिषः ॥१७

“अद्याद्य यदद्यशब्दवाच्यमहरस्ति तत्र सर्वत्र एवं “श्वःश्वः "त्रास्व रक्ष। तथा “परे “च परस्मिंस्तृतीयेऽहनि च त्रास्व । हे "सत्पते सतां पालक “विश्वा सर्वाण्यपि “अहा अहानि सर्वेष्वप्यहःसु "नः अस्मान् "जरितॄन् "रक्षिषः रक्षसि । तथा 'दिवा "नक्तं "च रक्षिषः रक्षसि रक्ष वा ॥

प्रभङ्गी शूरों मघवां तुवीमंघः सम्मिंश्लो विर्याय कम् ।

उभा ते बाहू वृषंणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥१८

प्रऽभङ्गी । शूरः । मघऽवां । तुविऽमंघः । सम्ऽमिंश्लः । वीर्याय । कम् ।

उभा । ते । बाहू इतिं । वृषंणा । शतक्रतो इतिं शतऽक्रतो । नि । या । वज्रंम् । मिमिक्षतुः ॥१८

प्रऽभङ्गी । शूरः । मघऽवा । तुविऽमघः । सम्ऽमिश्लः । वीर्याय । कम् ।

उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रम् । मिमिक्षतुः ॥१८

अयं "मघवा इन्द्रः "प्रभङ्गी प्रभञ्जनशीलः "शूरः "तुवीमघः प्रभूतधनः "संमिश्लः सम्यक् मिश्रयिता । किमर्थम् । "वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । "कम् इति पादपूरणः । एवंमहानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इन्द्र “ते “उभा उभावपि “बाहू “वृषणा वर्षकौ कामानां हे "शतक्रतो बहुप्रज्ञ “या यौ “वज्रम् आयुधं "नि "मिमिक्षतुः परिगृह्णीतः ॥ ॥ ३९ ॥

टिप्पणी

८.६१.१ उभयं शृणवच्च न इति

वैयश्वम् (https://sa.wikisource.org/s/2gvd)

८.६१.७ त्वं ह्येहि चेरवे इति

कौल्मलबर्हिषे द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2htl) (ग्रामगेयः)

८.६१.१३ यत इन्द्र भयामहे इति

समन्तम् (https://sa.wikisource.org/s/2gv0)

८.६१.१९ यस्ते मदो वरेण्यः

हाविष्मतम् (https://sa.wikisource.org/s/1zmg)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६१ सूक्तं ८.६२ सूक्तं ८.६३ →
प्रगाथो घौरः काण्वः ।

दे. इन्द्रः । पंक्तिः, ७-९ बृहती ।

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।

उक्थैरिन्द्रस्य माहिनं वयो वर्धन्ति सोमिनो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥१॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।

पूर्वीरति प्र वावृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥२॥

अहितेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।

प्रवाच्यमिन्द्र तत्तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥३॥

आ याहि कृणवाम त इन्द्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥४॥

धृषतश्चिद्धृषन्मनः कृणोषीन्द्र यत्त्वम् ।

तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥५॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवताँ इव मानुषः ।

जुष्ट्वी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥६॥

विश्वे त इन्द्र वीर्यं देवा अनु क्रतुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥७॥

गृणे तदिन्द्र ते शव उपमं देवतातये ।

यद्धंसि वृत्रमोजसा शचीपते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥८॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिन्द्रश्चेतनमध श्रुतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥९॥

उज्जातमिन्द्र ते शव उत्त्वामुत्तव क्रतुम् ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मणि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥१०॥

अहं च त्वं च वृत्रहन्सं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥११॥

सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम नानृतम् ।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥१२॥

सायणभाष्यम्

'प्रो अस्मै' इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्षम् । पञ्चपदा पङ्क्तिः । सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्यः । इन्द्रो देवता । अत्रानुक्रमणिका- प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पाङ्क्तं सप्तम्याद्याश्च तिस्रो बृहत्यः' इति । विनियोगो लैङ्गिकः ।।

प्रो अ॑स्मा॒ उप॑स्तुतिं॒ भर॑ता॒ यज्जुजो॑षति ।

उ॒क्थैरिन्द्र॑स्य॒ माहि॑नं॒ वयो॑ वर्धन्ति सो॒मिनो॑ भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥१

प्रो इति॑ । अ॒स्मै॒ । उप॑ऽस्तुतिम् । भर॑त । यत् । जुजो॑षति ।

उ॒क्थैः । इन्द्र॑स्य । माहि॑नम् । वयः॑ । व॒र्धन्ति॒ । सो॒मिनः॑ । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥१

प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिम् । भरत। यत् । जुजोषति ।।

उक्थैः । इन्द्रस्य । माहिनम् । वयः । वर्धन्ति । सोमिनः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥१॥

“अस्मै इन्द्राय उपस्तुतिम् उपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं “प्रो “भरत प्रकर्षेण संपादयत हे ऋत्विजः । यत् यदि अयमिन्द्रः “जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियस्य “इन्द्रस्य स्वभूतं "माहिनं महत् वयः अन्नं सोमलक्षणम् उक्थैः शस्त्रैः "वर्धन्ति वर्धयन्ति । “भद्राः स्तुत्यानि खलु “इन्द्रस्य रातयः दानानि ।।।

अ॒यु॒जो अस॑मो॒ नृभि॒रेकः॑ कृ॒ष्टीर॒यास्यः॑ ।

पू॒र्वीरति॒ प्र वा॑वृधे॒ विश्वा॑ जा॒तान्योज॑सा भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥२

अ॒यु॒जः । अस॑मः । नृऽभिः॑ । एकः॑ । कृ॒ष्टीः । अ॒यास्यः॑ ।

पू॒र्वीः । अति॑ । प्र । व॒वृ॒धे॒ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । ओज॑सा । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥२

अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।

पूर्वीः । अति । प्र । ववृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥२॥

“अयुजः असहायः "असमः असदृशोऽन्यैः "नृभिः देवैः "एकः मुख्यः “अयास्यः उपक्षपयितुमशक्यः "पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्यः प्रजाः "अति “प्र “ववृधे अतिप्रवर्धते । किंच “विश्वा सर्वाणि “जातानि इदानीमुत्पन्नानि "ओजसा बलेनाति प्र वावृधे । “भद्राः हि "इन्द्रस्य "रातयः । अथवा । अयमृषिरयुजोऽसहायोऽन्यैरसदृश एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानम् ॥

अहि॑तेन चि॒दर्व॑ता जी॒रदा॑नुः सिषासति ।

प्र॒वाच्य॑मिन्द्र॒ तत्तव॑ वी॒र्या॑णि करिष्य॒तो भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥३

अहि॑तेन । चि॒त् । अर्व॑ता । जी॒रऽदा॑नुः । सि॒सा॒स॒ति॒ ।

प्र॒ऽवाच्य॑म् । इ॒न्द्र॒ । तत् । तव॑ । वी॒र्या॑णि । क॒रि॒ष्य॒तः । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥

अहितेन । चित् । अर्वता । जीरऽदानुः । सिसासति ।। ३

प्रऽवाच्यम् । इन्द्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ३ ॥

अयं "जीरदानुः क्षिप्रप्रदान इन्द्रः "अहितेन अयोजितेनाप्रेरितेन' “चित् "अर्वता अरणवताश्वेन "सिषासति संभक्तुमिच्छति । तस्माद्धे “इन्द्र वीर्याणि सामर्थ्यानि "करिष्यतः तव महत्त्वं “प्रवाच्यम् । स्तुत्यमित्यर्थः ।।

आ या॑हि कृ॒णवा॑म त॒ इन्द्र॒ ब्रह्मा॑णि॒ वर्ध॑ना ।

येभिः॑ शविष्ठ चा॒कनो॑ भ॒द्रमि॒ह श्र॑वस्य॒ते भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥४

आ । या॒हि॒ । कृ॒णवा॑म । ते॒ । इन्द्र॑ । ब्रह्मा॑णि । वर्ध॑ना ।

येभिः॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । चा॒कनः॑ । भ॒द्रम् । इ॒ह । श्र॒व॒स्य॒ते । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥४

आ। याहि । कृणवाम । ते । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धना।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रम् । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ४ ॥

हे "इन्द्र "आ "याहि आगच्छ । "ते "कृणवाम । किम् । ब्रह्माणि परिवृढानि स्तुतिलक्षणानि कर्माणि । कीदृशानि । "वर्धना उत्साहवर्धकानि । "येभिः यैः कर्मभिः हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन्निन्द्र "चाकनः कामयसे । किम् । "भद्रं कर्तुम् । कस्मै । "श्रवस्यते अन्नमिच्छते स्तोत्रे ।।

धृ॒षतश्चि॑द्धृ॒षन्मनः॑ कृ॒णोषी॑न्द्र॒ यत्त्वम् ।

ती॒व्रैः सोमैः॑ सपर्य॒तो नमो॑भिः प्रति॒भूष॑तो भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥५

धृ॒ष॒तः । चि॒त् । धृ॒षत् । मनः॑ । कृ॒णोषि॑ । इ॒न्द्र॒ । यत् । त्वम् ।

ती॒व्रैः । सोमैः॑ । स॒प॒र्य॒तः । नमः॑ऽभिः । प्र॒ति॒ऽभूष॑तः । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥५

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इन्द्र । यत् । त्वम् ।

तीव्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमःऽभिः । प्रतिऽभूषतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र "धृषतश्चित् धृष्टादपि "धृषत् धृष्टं "मनः "कृणोषि । अत्यन्तं धृष्टं करोषि । "यत् यस्मात् "त्वं "तीव्रैः मदजनकैः "सोमैः "सपर्यतः पूजयतः "नमोभिः नमस्कारैश्च "प्रतिभूषतः अलंकुर्वतो यजमानस्याभिमतं दित्ससीति शेषः ॥

अव॑ चष्ट ऋची॑षमोऽव॒ताँ इ॑व॒ मानु॑षः ।

जु॒ष्ट्वी दक्ष॑स्य सो॒मिनः॑ सखा॑यं कृणुते॒ युजं॑ भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥६

अव॑ । च॒ष्टे॒ । ऋची॑षमः । अ॒व॒तान्ऽइ॑व । मानु॑षः ।

जु॒ष्ट्वी । दक्ष॑स्य । सो॒मिनः॑ । सखा॑यम् । कृ॒णु॒ते॒ । युज॑म् । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥६

अव । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्ट्वी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायम् । कृणुते । युजम् । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ६॥

अयमिन्द्रः "ऋचीषमः ऋचा स्तुत्या समस्तथा परिच्छिन्नः सन् "अव "चष्टे पश्यत्यनुग्रहेणास्मान् । तत्र दृष्टान्तः । "मानुषः मनुष्यः "अवतान् अवटान् कूपादिप्रदेशान् "इव । दृष्ट्वा च जुष्वी ् प्रीतोऽयं "दक्षस्य प्रवृद्धस्य "सोमिनः यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं "सखायं "कृणुते करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा । तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटानिव स्तुतः सन् पश्यति सोमं पातुम् । पश्चादवेक्षितं तं युज्यमानं सोमं जुष्ट्वी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं कुरुते ॥ ॥ ४० ॥

विश्वे॑ त इन्द्र वी॒र्यं॑ दे॒वा अनु॒ क्रतुं॑ ददुः ।

भुवो॒ विश्व॑स्य॒ गोप॑तिः पुरुष्टुत भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥७

विश्वे॑ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वी॒र्य॑म् । दे॒वाः । अनु॑ । क्रतु॑म् । द॒दुः॒ ।

भुवः॑ । विश्व॑स्य । गोऽप॑तिः । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥७

विश्वे । ते । इन्द्र। वीर्यम् । देवाः । अनु ।। क्रतुम् । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ७ ॥

हे “इन्द्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं "क्रतुं प्रज्ञां च "अनु अनुसृत्य "विश्वे सर्वे देवाः "ददुः। दधुः । धारयन्ति वीर्यं प्रज्ञा च । तव बलेन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञावन्तश्च भवन्तीत्यर्थः । तादृशस्त्वं "गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुदकानां स्तुतिवचसो वा पतिः “भुवः भवसि । विश्वस्य इत्येतत् पदान्तर्गतस्यापि गोशब्दस्य विशेषः । हे "पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र भवसीति समन्वयः ॥

गृ॒णे तदि॑न्द्र ते॒ शव॑ उप॒मं दे॒वता॑तये ।

यद्धंसि॑ वृ॒त्रमोज॑सा शचीपते भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥८

गृ॒णे । तत् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । शवः॑ । उ॒प॒ऽमम् । दे॒वऽता॑तये ।

यत् । हंसि॑ । वृ॒त्रम् । ओज॑सा । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥८

गृणे । तत् । इन्द्र । ते । शवः । उपऽमम् । देवऽतातये ।।

यत् । हंसि । वृत्रम्। ओजसा । शचीपते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

हे "इन्द्र "ते तव तत् "शवः बलम् "उपमम् अन्तिकं "देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा “गृणे स्तुवे । "यत् यस्माद्धे “शचीपते "वृत्रम् "ओजसा बलेन हंसि तस्मात्ते शवो गृणे ॥

सम॑नेव वपुष्य॒तः कृ॒णव॒न्मानु॑षा यु॒गा ।

वि॒दे तदिन्द्र॒श्चेत॑न॒मध॑ श्रु॒तो भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥९

सम॑नाऽइव । व॒पु॒ष्य॒तः । कृ॒णव॑त् । मानु॑षा । यु॒गा ।

वि॒दे । तत् । इन्द्रः॑ । चेत॑नम् । अध॑ । श्रु॒तः । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥९

समनाऽइव । वपुष्यतः । कृणवत् । मानुषा । युगा।

विदे। तत् । इन्द्रः । चेतनम् । अध । श्रुतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

“समनेव समानमनस्का योषिदिव सा यथा “वपुष्यतः वपुरिच्छतः पुरुषान् कृणवत् करोति स्ववशान् एवमयमिन्द्रः "मानुषा मनुष्यान् "युगा युगानि कालान् संवत्सरायनर्तुमासादीन् "विदे लम्भयति । "तत् युगनिर्माणात्मकं कर्म “इन्द्रः चेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । "अध अथैवं कृत्वा "श्रुतः सर्वत्र ख्यातोऽभूत् ॥

उज्जा॒तमि॑न्द्र ते॒ शव॒ उत्त्वामुत्तव॒ क्रतु॑म् ।

भूरि॑गो॒ भूरि॑ वावृधु॒र्मघ॑व॒न्तव॒ शर्म॑णि भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥१०

उत् । जा॒तम् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । शवः॑ । उत् । त्वाम् । उत् । तव॑ । क्रतु॑म् ।

भूरि॑गो॒ इति॒ भूरि॑ऽगो । भूरि॑ । व॒वृ॒धुः॒ । मघ॑ऽवन् । तव॑ । शर्म॑णि । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥१०

उत् । जातम् । इन्द्र । ते । शवः । उत् । त्वाम् । उत् । तव । क्रतुम् ।

भूरिगो इति भूरिऽगो। भूरि । ववृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मणि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥१०॥

हे "इन्द्र "उत् । अयं व्यवहितेनापि "वावृधुः इत्यनेन संबध्यते । उद्वर्धयन्ति सोमेन । किम् । “ते "शवः बलम् । न केवलं बलं किंतु "त्वाम् उत् वर्धयन्ति स्तुत्यादिना । पश्चात् "तव “क्रतुं प्रज्ञां स्वानुकूलाम् "उत् वर्धयन्ति। "भूरि इत्येतत् प्रत्याख्यातं संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्वर्धयन्तीत्यर्थः । क एवं कुर्वन्तीति उच्यते । हे भूरिगो बहुपशो हे "मघवन् धनवन्निन्द्र "तव "शर्मणि त्वदीये सुखे ये वर्तन्ते ते च कुर्वन्तीति ।।

अ॒हं च॒ त्वं च॑ वृत्रह॒न्सं यु॑ज्याव स॒निभ्य॒ आ ।

अ॒रा॒ती॒वा चि॑दद्रि॒वोऽनु॑ नौ शूर मंसते भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥११

अ॒हम् । च॒ । त्वम् । च॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । सम् । यु॒ज्या॒व॒ । स॒निऽभ्यः॑ । आ ।

अ॒रा॒ति॒ऽवा । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । अनु॑ । नौ॒ । शू॒र॒ । मं॒स॒ते॒ । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥११

अहम् । च । त्वम् । च । वृत्रऽहन् । सम् । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिवः । अनु। नौ । शूर। मंसते। भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥११॥

हे वृत्रहन् इन्द्र “त्वं च "अहं "च "सं "युज्याव संगतौ भवाव । कियदवधीति उच्यते । “सनिभ्य “आ यावता कालेन धनानि लभ्यन्ते तावत्कालम् । "नौ संगतयोश्चावयोर्हे “अद्रिवः वज्रवन् इन्द्र "अरातीवा अदानोऽपि जनस्त्वद्दत्तधनस्य “अनु "मंसते अनुमतिं करोति ॥

स॒त्यमिद्वा उ॒ तं व॒यमिन्द्रं॑ स्तवाम॒ नानृ॑तम् ।

म॒हाँ असु॑न्वतो व॒धो भूरि॒ ज्योतीं॑षि सुन्व॒तो भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥१२

स॒त्यम् । इत् । वै । ऊं॒ इति॑ । तम् । व॒यम् । इन्द्र॑म् । स्त॒वा॒म॒ । न । अनृ॑तम् ।

म॒हान् । असु॑न्वतः । व॒धः । भूरि॑ । ज्योतीं॑षि । सु॒न्व॒तः । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ॥१२

सत्यम् । इत् । वै। ऊँ इति । तम् । वयम् । इन्द्रम् । स्तवाम । न । अनृतम् ।।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतींषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥१२॥

“वयं प्रगाथाः "तम् इन्द्रं "सत्यमित् सत्यमेव "स्तवाम । "नानृतम् असत्यं न स्तवाम । अस्माभिरुक्ता गुणाः सत्या एवं सन्तु नानृता इत्यर्थः । स्तुत्यस्येन्द्रस्य संबन्धि “असुन्वतः अयष्टुः । “वधः "महान् प्रभूतो भवति । "भूरि “ज्योतींषि बहून् सोमान् "सुन्वतः अभिषवं कुर्वतो यजमानस्येन्द्रकृतोऽनुग्रहो महान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६३

दे. इन्द्रः, १२ देवाः। १, ४-५, ७ अनुष्टुप्, १२ त्रिष्टुप् ।

स पूर्व्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्पिता देवेषु धिय आनजे ॥१॥

दिवो मानं नोत्सदन्सोमपृष्ठासो अद्रयः ।

उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥२॥

स विद्वाँ अङ्गिरोभ्य इन्द्रो गा अवृणोदप ।

स्तुषे तदस्य पौंस्यम् ॥३॥

स प्रत्नथा कविवृध इन्द्रो वाकस्य वक्षणिः ।

शिवो अर्कस्य होमन्यस्मत्रा गन्त्ववसे ॥४॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

श्वात्रमर्का अनूषतेन्द्र गोत्रस्य दावने ॥५॥

इन्द्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्वानि च ।

यमर्का अध्वरं विदुः ॥६॥

यत्पाञ्चजन्यया विशेन्द्रे घोषा असृक्षत ।

अस्तृणाद्बर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥७॥

इयमु ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या ।

प्रावश्चक्रस्य वर्तनिम् ॥८॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे ।

यवं न पश्व आ ददे ॥९॥

तद्दधाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः ।

स्याम मरुत्वतो वृधे ॥१०॥

बळृत्वियाय धाम्न ऋक्वभिः शूर नोनुमः ।

जेषामेन्द्र त्वया युजा ॥११॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धायि पज्र इन्द्रज्येष्ठा अस्माँ अवन्तु देवाः ॥१२॥

सायणभाष्यम्

'स पूर्व्यः' इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका - 'स पूर्व्यो गायत्रमाद्या चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभो गायत्रेऽन्त्या दैवी त्रिष्टुप्' इति । प्रथमाचतुर्थीपञ्चमीसप्तम्यश्चतस्रोऽनुष्टुभः 'अस्मे रुद्राः' इत्यन्त्या त्रिष्टुबवशिष्टा गायत्र्यः । अन्त्याया देवा देवता शिष्टा ऐन्द्र्यः । षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् । सूत्रितं च – स पूर्व्यो महानां त्रय इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ८. १) इति ॥

स पू॒र्व्यो म॒हानां॑ वे॒नः क्रतु॑भिरानजे ।

यस्य॒ द्वारा॒ मनु॑ष्पि॒ता दे॒वेषु॒ धिय॑ आन॒जे ॥१

सः । पू॒र्व्यः । म॒हाना॑म् । वे॒नः । क्रतु॑ऽभिः । आ॒न॒जे॒ ।

यस्य॑ । द्वारा॑ । मनुः॑ । पि॒ता । दे॒वेषु॑ । धियः॑ । आ॒न॒जे ॥१

सः । पूर्व्यः । महानाम् । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । आनजे ॥१

“सः “पूर्व्यः मुख्यः “महानां पूज्यानां यजमानानां “क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतैः "वेनः (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index27/vena1.htm) कान्तस्तेषां हविः कामयमानः “आनजे आगच्छति । “यस्य इन्द्रस्य “द्वारा द्वाराणि प्राप्त्युपायानि “धियः कर्माणि “देवेषु एतेषु मध्ये “पिता सर्वेषां पालकः “मनुः "आनजे प्राप । आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

दि॒वो मान॒ं नोत्सं॑द॒न्त्सोम॑पृष्ठासो॒ अद्र॑यः ।

उ॒क्था ब्रह्म॑ च॒ शंस्या॑ ॥२

दि॒वः । मान॑म् । न । उत् । स॒द॒न् । सोम॑ऽपृष्ठासः । अद्र॑यः ।

उ॒क्था । ब्रह्म॑ । च॒ । शंस्या॑ ॥२

दिवः । मानम् । न । उत् । सदन् । सोमऽपृष्ठासः । अद्रयः ।

उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥२

“दिवः द्युलोकस्य “मानं निर्मातारमिन्द्रं “नोत्सदन् नोत्सृजन्तु। के। “सोमपृष्ठासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिषवकर्तारः “अद्रयः ग्रावाणः । किंच “उक्था उक्थानि शस्त्राणि “ब्रह्म “च ब्रह्माणि स्तोत्राणि “शंस्या शंसनीयानि भवन्तीति शेषः । यद्वा । यानि स्तोत्राणि शस्त्राणि च सन्ति तानीन्द्रं नोत्सृजन्विति समन्वयः ॥

स वि॒द्वाँ अंगि॑रोभ्य॒ इंद्रो॒ गा अ॑वृणो॒दप॑ ।

स्तु॒षे तद॑स्य॒ पौंस्य॑ं ॥३

सः । वि॒द्वान् । अङ्गि॑रःऽभ्यः । इन्द्रः॑ । गाः । अ॒वृ॒णो॒त् । अप॑ ।

स्तु॒षे । तत् । अ॒स्य॒ । पौंस्य॑म् ॥३

सः । विद्वान् । अङ्गिरःऽभ्यः । इन्द्रः । गाः । अवृणोत् । अप ।

स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यम् ॥३

“सः “विद्वान् उपायज्ञः “इन्द्रः “अङ्गिरोभ्यः तेषामर्थाय “गाः पणिभिरपहृताः पिहिताः “अप "अवृणोत् अपवारितवान् । “तत् तादृशम् “अस्य पौंस्यं पुंस्त्वं सामर्थ्यं “स्तुषे स्तौमि ।।

स प्र॒त्नथा॑ कविवृ॒ध इंद्रो॑ वा॒कस्य॑ व॒क्षणिः॑ ।

शि॒वो अ॒र्कस्य॒ होम॑न्यस्म॒त्रा ग॒न्त्वव॑से ॥४

सः । प्र॒त्नऽथा॑ । क॒वि॒ऽवृ॒धः । इन्द्रः॑ । वा॒कस्य॑ । व॒क्षणिः॑ ।

शि॒वः । अ॒र्कस्य॑ । होम॑नि । अ॒स्म॒ऽत्रा । ग॒न्तु॒ । अव॑से ॥४

सः । प्रत्नऽथा । कविऽवृधः । इन्द्रः । वाकस्य । वक्षणिः ।

शिवः । अर्कस्य । होमनि । अस्मऽत्रा । गन्तु । अवसे ॥४

“सः इन्द्रः “प्रत्नथा प्रत्नवत् पूर्वस्मिन् काले यथा तद्वदिदानीमपि “कविवृधः मेधाविनां स्तोतॄणां वर्धयिता “वाकस्य स्तोतुः “वक्षणिः वोढा “शिवः सुखकरः “अंर्कस्य । अर्कमन्नमर्चनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य "होमनि होमे सः “अस्मत्रा अस्मासु निमित्तभूतेषु “अवसे रक्षणाय “गन्तु गच्छतु ॥

आदू॒ नु ते॒ अनु॒ क्रतुं॒ स्वाहा॒ वर॑स्य॒ यज्य॑वः ।

श्वा॒त्रम॒र्का अ॑नूष॒तेंद्रं॑ गो॒त्रस्य॑ दा॒वनें॑ ॥५

आत् । ऊं॒ इति॑ । नु । ते॒ । अनु॑ । क्रतु॑म् । स्वाहा॑ । वर॑स्य । यज्य॑वः ।

श्वा॒त्रम् । अ॒र्काः । अ॒नू॒ष॒त॒ । इन्द्र॑ं । गो॒त्रस्य॑ । दा॒वनें॑ ॥५

आत् । ऊं इति । नु । ते । अनु । क्रतुम् । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वात्रम् । अर्काः । अनूषत । इन्द्र । गोत्रस्य । दावने ॥५

"आदु अनन्तरमेव “नु अद्य हे “इन्द्र “ते तव "क्रतुं कर्म “अनु क्रमेण “अनूषत इति संबन्धः । अनुक्रमेण स्तुवन्ति । के। “स्वाहावरस्य स्वाहादेव्याः पतेरग्नेः "यज्यवः यष्टारः । त्वदर्थमग्नौ यागं कुर्वन्त इत्यर्थः । तादृशाः “अर्काः अर्चयितारः स्तोतारः। “श्वात्रम् (http://vipin110012.tripod.com/pur_index28/shvaa.htm) इति क्षिप्रनाम । अन्यदेवतास्तुतिरूपविलम्बमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं स्तुवन्तीत्यभिप्रायः । किमर्थं स्तुवन्तीति उच्यते । “गोत्रस्य “दावने धनस्य दानाय ॥

इंद्रे॒ विश्वा॑नि वी॒र्या॑ कृ॒तानि॒ कर्त्वा॑नि च ।

यम॒र्का अ॑ध्व॒रं वि॒दुः ॥६

इन्द्रें । विश्वा॑नि । वी॒र्या॑ । कृ॒तानि॑ । कर्त्वा॑नि । च॒ ।

यम् । अ॒र्काः । अ॒ध्व॒रम् । वि॒दुः ॥६

इन्द्रे । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्वानि । च ।

यम् । अर्काः । अध्वरम् । विदुः ॥६

अस्मिन् "इन्द्रे "विश्वानि सर्वाणि "वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि "कृतानि "कर्त्वानि ""च कर्तव्यानि च वर्तन्त इति शेषः । "यम् इन्द्रम् "अर्काः स्तोतारः "अध्वरम् अहिंसकं "विदुः जानन्ति तस्मिन्निन्द्र इति ॥ ॥ ४२ ॥

पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीये 'यत्पाञ्चजन्यया ' इति तृचः प्रतिपत् । सूत्रितं च --यत्पाञ्चजन्यया विशेन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति ॥

यत्पांचंजन्यया वि॒शेंद्रे॒ घोषा॒ असृंक्षत ।

अस्तृंणाद्ब॒र्हणां वि॒पो॒३॒ऽर्यो मानंस्य॒ स क्षयः ॥७

यत् । पाञ्चंऽजन्यया । वि॒शा । इन्द्रें । घोषाः । असृंक्षत ।

अस्तृंणात् । ब॒र्हणां । वि॒पः । अ॒र्यः । मानंस्य । सः । क्षयः ॥७

यत् । पाञ्चऽजन्यया । विशा । इन्द्रे । घोषाः । असृक्षत ।

अस्तृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥७

"यत् यदा "पाञ्चजन्यया । निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः। तत्र भवया "विशा प्रजया "इन्द्रे "घोषाः स्तुतयः "असृक्षत सृज्यन्ते तदानीमयमिन्द्रः "अस्तृणात् हिनस्ति शत्रून् "बर्हणा स्वमहत्त्वेन । अनन्यसहायेनेत्यर्थः । तादृशः "सः "अर्यः इन्द्रः "विपः मेधाविनः स्तोतुर्मम "मानस्य पूजायाः सत्कारस्य "क्षयः निवासो भवति ।

इ॒यमुं ते॒ अनुंष्टुतिश्चकृ॒षे तानि॒ पौंस्यां ।

प्रावंश्च॒क्रस्यं वर्त॒निं ॥८

इ॒यम् । ऊं इतिं । ते॒ । अनुंऽस्तुतिः । च॒कृ॒षे । तानिं । पौंस्यां ।

प्र । आ॒व॒ः । च॒क्रस्यं । व॒र्त॒निम् ॥८

इयम् । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या ।

प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिम् ॥८

"इयम् इदानीं क्रियमाणा "अनुष्टुतिः अनुकूला स्तुतिः "ते तव स्वभूता । कुतस्त इति उच्यते । "तानि प्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि "पौंस्या पुंस्त्वानि यतः "चकृषे । अतस्त इत्यर्थः । हे इन्द्र "चक्रस्य रथाधारस्य "वर्तनिं मार्गं "प्रावः प्रारक्षः । अथास्मद्यज्ञगमनाय

रक्षःकृता चक्रमार्गबाधा यथा न भवति तथा रक्षसीत्यर्थः ॥

अ॒स्य वृष्णो॒ व्योद॑न उ॒रु क्र॑मिष्ट जी॒वसे॑ ।

यव॒ं न प॒श्व आ द॑दे ॥९

अ॒स्य । वृष्णः॑ । वि॒ऽओद॑ने । उ॒रु । क्र॒मि॒ष्ट॒ । जी॒वसे॑ ।

यव॑म् । न । प॒श्वः । आ । द॒दे॒ ॥९

अस्य । वृष्णः । विऽओदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे ।

यवम् । न । पश्वः । आ । ददे ॥९

“अस्य वृष्णः वर्षितुरिन्द्रस्य “व्योदने विविधेऽन्ने लब्धे सति “जीवसे जीवनाथ “उरु विस्तीर्णं “क्रमिष्ट पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथवेन्द्रस्य स्वभूतेऽन्ने लब्धे लब्धव्ये वा सति पदन्यासं करोति । तथा कृत्वा “यवं “न “पश्वः यवं पशव इव सर्वो जनः “आ “ददे आदत्ते स्तुतादस्मात् ॥

तद्दधा॑ना अव॒स्यवो॑ यु॒ष्माभि॒र्दक्ष॑पितरः ।

स्याम॑ म॒रुत्व॑तो वृ॒धे ॥१०

तत् । दधा॑नाः । अ॒व॒स्यवः॑ । यु॒ष्माभिः॑ । दक्ष॑ऽपितरः ।

स्याम॑ । म॒रुत्व॑तः । वृ॒धे ॥१०

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः ।

स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥१०

“तत् स्तोत्रं “दधानाः धारयन्तः “अवस्यवः रक्षाकामा वयं हे ऋत्विजः "युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यम् । तादृशाः “दक्षपितरः । दक्षोऽन्नम् । तस्य पितरः पालकाः स्वामिनः “स्याम । किमर्थम् । "मरुत्वतः मरुद्भिस्तद्वत इन्द्रस्य "वृधे वर्धनाय यागाय ॥

बळृ॒त्विया॑य॒ धाम्न॒ ऋक्व॑भिः शूर नोनुमः ।

जेषा॑मेंद्र॒ त्वया॑ यु॒जा ॥११

बट् । ऋ॒त्विया॑य । धाम्ने॑ । ऋक्व॑ऽभिः । शू॒र॒ । नो॒नु॒मः॒ ।

जेषा॑म । इ॒न्द्र॒ । त्वया॑ । यु॒जा ॥११

बट् । ऋत्वियाय । धाम्ने । ऋक्वऽभिः । शूर । नोनुमः ।

जेषाम । इन्द्र । त्वया । युजा ॥११

"बट् सत्यम् "ऋत्वियाय ऋतौ भवाय । ऋतुशब्दो योगकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय “धाम्ने कल्याणतेजसे तुभ्यं हे “शूर इन्द्र “ऋक्वभिः मन्त्रैः "नोनुमः अतिशयेन स्तुमः । हे “इन्द्र स्तुतेन “त्वया युजा सहायभूतेन “जेषाम जयेम शत्रून् ॥

अ॒स्मे रु॒द्रा मे॒हना॒ पर्व॑तासो वृ॒त्रहत्ये॒ भर॑हूतौ स॒जोषाः॑ ।

यः शंस॑ते स्तुव॒ते धायि॑ प॒ज्र इंद्र॑ज्येष्ठा अ॒स्माँ अ॑वंतु दे॒वाः ॥१२

अ॒स्मे इति॑ । रु॒द्राः । मे॒हना॑ । पर्व॑तासः । वृ॒त्र॒ऽहत्ये॑ । भर॑ऽहूतौ । स॒ऽजोषाः॑ ।

यः । शंस॑ते । स्तु॒व॒ते । धायि॑ । प॒ज्रः । इन्द्र॑ऽज्येष्ठाः । अ॒स्मान् । अ॒व॒न्तु॒ । दे॒वाः ॥१२

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृत्रऽहत्ये । भरऽहूतौ । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धायि । पज्रः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवन्तु । देवाः ॥१२

“अस्मे अस्मान् “रुद्राः “मेहना उदकसेचनयुक्ताः “पर्वतासः मेघाश्च “वृत्रहत्ये वृत्रहननसाधने “भरहूतौ संग्रामाह्वाने “सजोषाः अस्मत्समानप्रीतिश्च “यः इन्द्रः “शंसते शस्त्रं पठते “स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय "पज्रः बलवान् वेगवान् वा “धायि गच्छति स इन्द्रश्चेमे “इन्द्रज्येष्ठाः “देवाः “अस्मानवन्तु रक्षन्तु । अस्मानिति पूरणः । अथवैवं योज्यम् । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः पूरणवन्तः प्रीणनवन्तो वा ।' पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वा' (निरु. १. २०) इति निरुक्तम् । वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उक्तलक्षण इन्द्रश्चास्मानवन्त्विति ॥ ॥ ४३ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६४

प्रगाथः काण्वः।

दे. इन्द्रः। गायत्री।

उत्त्वा मन्दन्तु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः ।

अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥१॥

पदा पणीँरराधसो नि बाधस्व महाँ असि ।

नहि त्वा कश्चन प्रति ॥२॥

त्वमीशिषे सुतानामिन्द्र त्वमसुतानाम् ।

त्वं राजा जनानाम् ॥३॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्याघोषञ्चर्षणीनाम् ।

ओभे पृणासि रोदसी ॥४॥

त्यं चित्पर्वतं गिरिं शतवन्तं सहस्रिणम् ।

वि स्तोतृभ्यो रुरोजिथ ॥५॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे ।

अस्माकं काममा पृण ॥६॥

क्व स्य वृषभो युवा तुविग्रीवो अनानतः ।

ब्रह्मा कस्तं सपर्यति ॥७॥

कस्य स्वित्सवनं वृषा जुजुष्वाँ अव गच्छति ।

इन्द्रं क उ स्विदा चके ॥८॥

कं ते दाना असक्षत वृत्रहन्कं सुवीर्या ।

उक्थे क उ स्विदन्तमः ॥९॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते ।

तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः ।

आर्जीकीये मदिन्तमः ॥११॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये ।

एहीमिन्द्र द्रवा पिब ॥१२॥

सायणभाष्यम्

'उत्त्वा मन्दन्तु' इति द्वादशर्चं पञ्चमं सूक्तं प्रगाथस्यार्षम् । प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमैन्द्रम् । 'उत्त्वा' इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैङ्गिकः ॥

उत्त्वा॑ मंदं॑तु॒ स्तोमाः॑ कृणु॒ष्व राधो॑ अद्रिवः ।

अव॑ ब्रह्म॒द्विषो॑ जहि ॥१

उत् । त्वा॒ । म॒न्द॒न्तु॒ । स्तोमाः॑ । कृ॒णु॒ष्व । राधः॑ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

अव॑ । ब्र॒ह्म॒ऽद्विषः॑ । ज॒हि॒ ॥१

उत् । त्वा । मन्दन्तु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधः । अद्रिऽवः ।

अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥१

हे इन्द्र “त्वा त्वां “स्तोमाः (https://puraana.tripod.com/pur_index30/stoma.htm) स्तुतयः "उत् उत्कृष्टं “मन्दन्तु मादयन्तु । “कृणुष्व कुरु “राधः अन्नं हे “अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र अस्मभ्यम् । किंच “ब्रह्मद्विषः ब्राह्मणद्वेष्टॄन् “अव "जहि ॥

प॒दा प॒णीँर॑रा॒धसो॒ नि बा॑धस्व म॒हाँ अ॑सि ।

न॒हि त्वा॒ कश्च॒न प्रति॑ ॥२

प॒दा । प॒णीन् । अ॒रा॒धसः॑ । नि । बा॒ध॒स्व॒ । म॒हान् । अ॒सि॒ ।

न॒हि । त्वा॒ । कः । च॒न । प्रति॑ ॥२

पदा । पणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि ।

नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥२

“पणीन् लुब्धात् “अराधसः यष्टव्यधनरहितान् केवलधनान् “पदा पादेन अतिक्रम्य “नि नितरां “बाधस्व । “त्वा त्वां तव "कश्चन कश्चिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा “प्रति प्रतिनिधिः सदृशो “नहि अस्ति खलु ॥

त्वमी॑शिषे सु॒ताना॒मिंद्र॒ त्वमसु॑तानां ।

त्वं राजा॒ जना॑नां ॥३

त्वम् । ई॒शि॒षे॒ । सु॒ताना॑म् । इ॒न्द्र॒ । त्वम् । असु॑तानाम् ।

त्वम् । राजा॑ । जना॑नाम् ॥३

त्वम् । ईशिषे । सुतानाम् । इन्द्र । त्वम् । असुतानाम् ।

त्वम् । राजा । जनानाम् ॥३

हे इन्द्र “त्वं “सुतानाम् अभिषुतानां सोमानाम् “ईशिषे ईश्वरो भवसि । तथा “त्वम् “असुतानां वल्ल्याकारे वर्तमानानां चेशिषे । “त्वं जनानां सर्वेषां “राजा भवसि ॥

एहि॒ प्रेहि॒ क्षयो॑ दि॒व्या॒३॒॑घोषं॑चर्षणी॒नां ।

ओभे पृ॑णासि॒ रोद॑सी ॥४

आ । इ॒हि॒ । प्र । इ॒हि॒ । क्षयः॑ । दि॒वि । आ॒ऽघोष॑न् । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।

आ । उ॒भे इति॑ । पृ॒णा॒सि॒ । रोद॑सी॒ इति॑ ॥४

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आऽघोषन् । चर्षणीनाम् ।

आ । उभे इति । पृणासि । रोदसी इति ॥४

हे इन्द्र “एहि आगच्छ । तथा “प्रेहि प्रगच्छ । दिवि द्युलोकात् । किम् । “क्षयः निवासम् । किं कुर्वन् । “आघोषन् शब्दं कुर्वन् । किमर्थम् । “चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अथवा । हविः स्वीकृत्य प्रेहि सुखेन गच्छ । दिवमाघोषन् यजमानं स्तुवन् । “उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ “आ “पृणासि आपूरयसि तेजसा वृष्ट्या वा ।।

त्यं चि॒त्पर्व॑तं गि॒रिं श॒तव॑न्तं सह॒स्रिण॑ं ।

वि स्तो॒तृभ्यो॑ रुरोजिथ ॥५

त्यम् । चि॒त् । पर्व॑तम् । गि॒रिम् । श॒तऽव॑न्तम् । स॒ह॒स्रिण॑म् ।

वि । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । रु॒रो॒जि॒थ॒ ॥५

त्यम् । चित् । पर्वतम् । गिरिम् । शतऽवन्तम् । सहस्रिणम् ।

वि । स्तोतृऽभ्यः । रुरोजिथ ॥५

हे इन्द्र त्वं “त्यं “चित् तम् । चिदिति पूरणः । “पर्वतं पर्ववन्तं “गिरिं मेघम् । उभयोर्मेघनामत्वादेको योगरूढो द्रष्टव्यः । “शतवन्तं शतोदकवन्तं तथा “सहस्रिणम् अपरिमितवृष्टिं मेघं “स्तोतृभ्यः अर्थाय “वि “रुरोजिथ विरुज वज्रेण ।।

व॒यमु॑ त्वा॒ दिवा॑ सु॒ते व॒यं नक्त॑ं हवामहे ।

अ॒स्माकं॒ काम॒मा पृ॑ण ॥६

व॒यम् । उ॒ इति॑ । त्वा॒ । दिवा॑ । सु॒ते । व॒यम् । नक्त॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

अ॒स्माक॑म् । काम॑म् । आ । पृ॒ण॒ ॥६

वयम् । ऊं इति । त्वा । दिवा । सुते । वयम् । नक्तम् । हवामहे ।

अस्माकम् । कामम् । आ । पृण ॥६

हे इन्द्र "वयं “त्वा त्वां “दिवा अहनि “सुते सोमेऽभिषुते "हवामहे आह्वयामः । तथा “वयं “नक्त हवामहे । आहूत आगत्य "अस्माकं “काममा “पृण आपूरय ॥ ॥ ४४ ॥

क्व१॒ स्य वृ॑ष॒भो युवा॑ तुवि॒ग्रीवो॒ अना॑नतः ।

ब्र॒ह्मा कस्तं स॑पर्यति ॥७

क्वं । स्यः । वृ॒ष॒भः । युवा॑ । तु॒वि॒ऽग्रीवः॑ । अना॑नतः ।

ब्र॒ह्मा । कः । तम् । स॒प॒र्य॒ति॒ ॥७

क्व । स्यः । वृषभः । युवा । तुविऽग्रीवः । अनानतः ।

ब्रह्मा । कः । तम् । सपर्यति ॥७

“स्यः सः “वृषभः वर्षिता "युवा नित्यतरुणः “तुविग्रीवः विस्तीर्णकन्धरः "अनानतः कदाचिदप्यनवनत इन्द्रः “क्व कुत्र वर्तत इति को जानातीत्यर्थः। “कः “ब्रह्मा स्तोता त्वा त्वां “सपर्यति पूजयति ॥

कस्यं स्वि॒त्सव॑नं॒ वृषा॑ जुजु॒ष्वाँ अव॑ गच्छति ।

इंद्रं॒ क उं॑ स्वि॒दा च॑के ॥८

कस्यं । स्वि॒त् । सव॑नम् । वृषा॑ । जु॒जु॒ष्वान् । अव॑ । ग॒च्छ॒ति॒ ।

इन्द्रं॑म् । कः । ऊं॒ इति॑ । स्वि॒त् । आ । च॒के॒ ॥८

कस्य । स्वित् । सवनम् । वृषा । जुजुष्वान् । अव । गच्छति ।

इन्द्रम् । कः । ऊं इति । स्वित् । आ । चके ॥८

"कस्य “स्वित् “सवनम् । स्विदिति विचिकित्सायाम् । “वृषा वर्षितेन्द्रः “जुजुष्वान् प्रीयमाणः “अव “गच्छति । “क “उ को वा यजमानः “इन्द्रम् “आ “चके जानाति स्तोतुम् । “स्वित् इति पूरणः ॥

कं ते॑ दा॒ना अ॑सक्षत॒ वृत्र॑ह॒न्कं सु॒वीर्या॑ ।

उ॒क्थे क उ॑ स्वि॒दंत॑मः ॥९

कम् । ते॒ । दा॒नाः । अ॒स॒क्ष॒त॒ । वृत्र॑ऽहन् । कम् । सु॒ऽवीर्या॑ ।

उ॒क्थे । कः । ऊं॒ इति॑ । स्वि॒त् । अन्त॑मः ॥९

कम् । ते । दानाः । असक्षत । वृत्रऽहन् । कम् । सुऽवीर्या ।

उक्थे । कः । ऊं इति । स्वित् । अन्तमः ॥९

“ते त्वां “दानाः यजमानैर्दत्ताः “असक्षत सेवन्ते। हे “वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तरिन्द्र “कं कीदृशं त्वाम् “उक्थे शस्त्रे सुवीर्या शोभनवीर्याणि स्तोत्राण्यसक्षत । “क “उ “स्विदन्तमः वान्तिकतमो भवति युद्धे ॥

द्वितीये पर्यये होतुः शस्त्रे ' अयं ते मानुषे ' इति तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च- अयं ते मानुषे जन उद्धेदभि' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

अ॒यं ते॒ मानु॑षे॒ जने॒ सोमः॑ पू॒रुषु॑ सूयते ।

तस्येहि॒ प्र द्र॑वा॒ पिब॑ ॥१०

अ॒यम् । ते॒ । मानु॑षे । जने॑ । सोमः॑ । पू॒रुषु॑ । सू॒य॒ते॒ ।

तस्य॑ । आ । इ॒हि॒ । प्र । द्र॒व॒ । पिब॑ ॥१०

अयम् । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते ।

तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०

“अयं सोमः “ते त्वदर्थं तव स्वभूतो वा “पूरुषु मनुष्येषु मध्ये “मानुषे “जने मयि “सूयते। अथवा पूरुनामसु राजसु सूयते । “तस्य । तमित्यर्थः । तम् “एहि आगच्छ । आगत्य च “प्र “द्रव गृहसमीपम् । तथा कृत्वा “पिब तं सोमम् ॥

अ॒यं ते॑ शर्य॒णाव॑ति सु॒षोमा॑या॒मधि॑ प्रि॒यः ।

आ॒र्जी॒कीये॑ म॒दिंत॑मः ॥११

अ॒यम् । ते॒ । श॒र्य॒णाऽव॑ति । सु॒ऽसोमा॑याम् । अधि॑ । प्रि॒यः ।

आ॒र्जी॒कीये॑ । म॒दिन्ऽत॑मः ॥११

अयम् । ते । शर्यणाऽवति । सुऽसोमायाम् । अधि । प्रियः ।

आर्जीकीये । मदिन्ऽतमः ॥११

“अयम् अस्माभिरभिषुतः सोमः "ते त्वां "मदिन्तमः मादयितृतमः । अयम् “अधि श्रितः आश्रितः । कुत्रेति तदुच्यते । “शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धभवे शरतृणोपेते सरसि । तत्सरः कुत्र वर्तत इति उच्यते । “सुषोमायाम् एतन्नामिकायां नद्याम् । सा च कुत्र वर्तत इति तदुच्यते । आर्जीकीये एतन्नामके देशे। एवमुक्तप्रकारेणात्यन्तदूरदेशे वर्तते यः सोमः स एवायमभिषुतः । तं पिबेत्युत्तरत्रान्वयः ॥

तम॒द्य राध॑से म॒हे चारुं॒ मदा॑य॒ घृष्व॑ये ।

एहीमिंद्र द्रवा पिब ॥१२

तम् । अद्य । राधसे । महे । चारुम् । मदाय । घृष्वये ।

आ । इहि । ईम् । इन्द्र । द्रव । पिब ॥१२

तम् । अद्य । राधसे । महे । चारुम् । मदाय । घृष्वये ।

आ । इहि । ईम् । इन्द्र । द्रव । पिब ॥१२

“तं पूर्वमन्त्र उपवर्णितं “चारुं चरणशीलं सोमं “महे महते “राधसे अस्माकं धनाय तव “घृष्वये शत्रूणां घर्षणशीलाय "मदाय “पिब । हे "इन्द्र तदर्थं “द्रव गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थम् “ईम् इदानीम् “एहि आगच्छ ॥ ॥ ४५ ॥

टिप्पणी

८.६४.१ उत् त्वा मन्दन्तु सोमाः इति

साम १३५४ (https://sa.wikisource.org/s/3kn)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६४ सूक्तं ८.६५ सूक्तं ८.६६ →
प्रगाथः काण्वः।

दे. इन्द्रः। गायत्री।

यदिन्द्र प्रागपागुदङ्न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

आ याहि तूयमाशुभिः ॥१॥

यद्वा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे ।

यद्वा समुद्रे अन्धसः ॥२॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गामिव भोजसे ।

इन्द्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ त इन्द्र महिमानं हरयो देव ते महः ।

रथे वहन्तु बिभ्रतः ॥४॥

इन्द्र गृणीष उ स्तुषे महाँ उग्र ईशानकृत् ।

एहि नः सुतं पिब ॥५॥

सुतावन्तस्त्वा वयं प्रयस्वन्तो हवामहे ।

इदं नो बर्हिरासदे ॥६॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीन्द्र साधारणस्त्वम् ।

तं त्वा वयं हवामहे ॥७॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः ।

जुषाण इन्द्र तत्पिब ॥८॥

विश्वाँ अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि ।

अस्मे धेहि श्रवो बृहत् ॥९॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनाम् ।

मा देवा मघवा रिषत् ॥१०॥

सहस्रे पृषतीनामधि श्चन्द्रं बृहत्पृथु ।

शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥११॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुराधसः ।

श्रवो देवेष्वक्रत ॥१२॥

सायणभाष्यम्

“यदिन्द्र प्राक्' इति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्यार्षं गायत्रमैन्द्रम् । “यदिन्द्र' इत्यनुक्रान्तम् । विनियोगो लैङ्गिकः ॥

यदिं॑द्र॒ प्रागपा॒गुद॒ङ्न्यं॑ग्वा हू॒यसे॒ नृभिः॑ ।

आ यां॑हि॒ तूयं॑मा॒शुभिः॑ ॥१

यत् । इ॒न्द्र॒ । प्राक् । अपा॑क् । उदं॑क् । न्यं॑क् । वा॒ । हू॒यसे॑ । नृऽभिः॑ ।

आ । या॒हि॒ । तूयं॑म् । आ॒शुऽभिः॑ ॥१

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

आ । याहि । तूयम् । आशुऽभिः ॥१

हे "इन्द्र त्वं "नृभिः कर्मनेतृभिरस्मदीयैरध्वर्य्वादिभिः "प्राक् वा "अपागुदक् वा "न्यग्वा यतः कुतश्चित् "हूयसे अतः "तूयं तूर्णम् "आशुभिः आशुगामिभिरश्वैः "आ "याहि आगच्छ ॥

यद्वा॑ प्र॒स्रव॑णे दि॒वो मा॒दया॑से॒ स्व॑र्णरे ।

यद्वा॑ समु॒द्रे अन्ध॑सः ॥२

यत् । वा॒ । प्र॒ऽस्रव॑णे । दि॒वः । मा॒दया॑से । स्व॑ःऽनरे ।

यत् । वा॒ । स॒मु॒द्रे । अन्ध॑सः ॥२

यत् । वा । प्रऽस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वःऽनरे ।

यत् । वा । समुद्रे । अन्धसः ॥२

"यद्वा अथवा "दिवः द्युलोकस्य "प्रस्रवणे अमृतनिष्यन्दनस्थाने "मादयासे माद्यसि । यद्वा "स्वर्णरे स्वर्गनयने वा भूलोकेऽन्यस्य यागदेशे माद्यसि । "यद्वा "अन्धसः। अन्धोऽन्नम्। तेन तत्कारणमुदकं लक्ष्यते । तस्य "समुद्रे समुन्दनापादानभूतेऽन्तरिक्षे माद्यसि । तत्र तत्र वर्तमानमपि हुव इत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

आ त्वा॑ गी॒र्भिर्म॒हामु॒रुं हु॒वे गामि॑व॒ भोज॑से ।

इंद्र॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥३

आ । त्वा॒ । गी॒ःऽभिः । म॒हाम् । उ॒रुम् । हु॒वे । गाम्ऽइ॑व । भोज॑से ।

इन्द्र॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥३

आ । त्वा । गीःऽभिः । महाम् । उरुम् । हुवे । गाम्ऽइव । भोजसे ।

इन्द्र । सोमस्य । पीतये ॥३

हे "इन्द्र "त्वा त्वां "गीर्भिः स्तुतिभिः "हुवे आह्वयामि । कीदृशं त्वाम् । "महां महान्तम् "उरुं प्रभूतम् । किमर्थम् । "सोमस्य "पीतये पानाय । ह्वाने दृष्टान्तः। "भोजसे भोगाय "गामिव ॥

आ त॑ इंद्र महि॒मानं॒ हर॑यो देव ते॒ महः॑ ।

रथे॑ वहंतु॒ बिभ्र॑तः ॥४

आ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । म॒हि॒मान॑म् । हर॑यः । दे॒व॒ । ते॒ । महः॑ ।

रथे॑ । व॒ह॒न्तु॒ । बिभ्र॑तः ॥४

आ । ते । इन्द्र । महिमानम् । हरयः । देव । ते । महः ।

रथे । वहन्तु । बिभ्रतः ॥४

हे "इन्द्र "ते तव "महिमानं माहात्म्यं "रथे "बिभ्रतः धारयन्तः "हरयः अश्वाः "आ "वहन्तु । तथा हे "देव "ते "महः तेजः रथे बिभ्रतोऽश्वा आ वहन्तु। अत्र महिम्नो महसश्च पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहन्त्वित्यर्थः । अथवा महिमानं बिभ्रतस्ते त्वां रथे वहन्तु महो बिभ्रतश्च त्वां वहन्विति योज्यम् ॥

इंद्रं॑ गृणी॒ष उं॑ स्तु॒षे म॒हाँ उ॒ग्र ईशा॑न॒कृत् ।

एहि॑ नः सु॒तं पिब॑ ॥५

इन्द्र॑ । गृ॒णी॒षे । उं॒ इति॑ । स्तु॒षे । म॒हान् । उ॒ग्रः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् ।

आ । इ॒हि॒ । न॒ः । सु॒तम् । पिब॑ ॥५

इन्द्र । गृणीषे । ऊं इति । स्तुषे । महान् । उग्रः । ईशानऽकृत् ।

आ । इहि । नः । सुतम् । पिब ॥५

हे इन्द्र त्वं "गृणीषे उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा "स्तुषे "उ स्तूयसे च । उ इति चार्थे । कीदृशस्त्वम्। "महान् गुणैः प्रवृद्धः "उग्रः उद्गूर्णबलः "ईशानकृत् ऐश्वर्यकर्ता । तादृशस्त्वम् "एहि आगच्छ । आगत्य च "नः "सुतं सोमं "पिब ॥

सु॒ताव॑न्तस्त्वा व॒यं प्रय॑स्वन्तो हवामहे ।

इ॒दं नो॑ ब॒र्हिरा॒सदे॑ ॥६

सु॒तऽव॑न्तः । त्वा॒ । व॒यम् । प्रय॑स्वन्तः । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

इ॒दम् । न॒ः । ब॒र्हिः । आ॒ऽसदे॑ ॥६

सुतऽवन्तः । त्वा । वयम् । प्रयस्वन्तः । हवामहे ।

इदम् । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥६

"सुतावन्तः अभिषुतसोमवन्तः "प्रयस्वन्तः चरुपुरोडाशाद्यन्नवन्तश्च "वयं "त्वा त्वां "हवामहे आह्वयामः । किमर्थम् । "इदं "नः अस्मदीयं "बर्हिः बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि वा "आसदे आसादनाय ॥ ॥ ४६ ॥

यच्चि॒द्धि शश्व॑ता॒मसीं॑द्र॒ साधा॑रण॒स्त्वं ।

तं त्वा॑ व॒यं ह॑वामहे ॥७

यत् । चि॒त् । हि । शश्व॑ताम् । असि॑ । इन्द्र॑ । साधा॑रणः । त्वम् ।

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥७

यत् । चित् । हि । शश्वताम् । असि । इन्द्र । साधारणः । त्वम् ।

तम् । त्वा । वयम् । हवामहे ॥७

हे “इन्द्र “त्वं “यच्चिद्धि यस्मात् खलु “शश्वतां बहूनां यजमानानां “साधारणः “असि । चिदिति पूरणः । हीति प्रसिद्धौ । “तं तादृशं साधारणं “त्वा त्वां “वयं “हवामहे आह्वयामः । इतरेभ्यः पूर्वमिति भावः ॥

प्रातःसवने 'इदं ते सोम्यम्' इति होतुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च- इदं ते सोम्यं मधु मित्रं वयं हवामहे ' (आश्व. श्रौ. ५. ५) इति ॥

इ॒दं ते॑ सो॒म्यं मध्वधु॑क्ष॒न्नद्रि॑भि॒र्नरः॑ ।

जु॒षा॒ण इं॑द्र॒ तत्पि॑ब ॥८

इ॒दम् । ते॒ । सो॒म्यम् । मधु॑ । अधु॑क्षन् । अद्रि॑ऽभिः । नरः॑ ।

जु॒षा॒णः । इ॒न्द्र॒ । तत् । पि॒ब॒ ॥८

इदम् । ते । सोम्यम् । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः ।

जुषाणः । इन्द्र । तत् । पिब ॥८

हे इन्द्र "ते त्वदर्थम् "इदं "सोम्यं सोमसंबन्धि "मधु “अधुक्षन् "अद्रिभिः ग्रावभिरभिषवसाधनैः "नरः अस्मदीया अध्वर्य्वादयः । हे “इन्द्र "तत् मधु "जुषाणः प्रीयमाणः "पिब ॥

विश्वाँ॑ अ॒र्यो वि॑प॒श्चितोऽति॑ ख्य॒स्तूय॒मा ग॑हि ।

अ॒स्मे धे॑हि॒ श्रवो॑ बृ॒हत् ॥९

विश्वा॑न् । अ॒र्यः । वि॒पः॒ऽचितः॑ । अति॑ । ख्यः॒ । तूय॑म् । आ । ग॒हि॒ ।

अ॒स्मे इति॑ । धे॒हि॒ । श्रवः॑ । बृ॒हत् ॥९

विश्वान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयम् । आ । गहि ।

अस्मे इति । धेहि । श्रवः । बृहत् ॥९

हे इन्द्र "अर्यः स्वामी त्वं "विश्वान् "विपश्चितः स्तोतॄन् “अति “ख्यः अतिक्रम्य पश्य । तदर्थं "तूयं क्षिप्रम् "आ “गहि । आगत्य च "अस्मे अस्मासु "बृहत् "श्रवः अन्नं यशो वा “धेहि ॥

दा॒ता मे॒ पृष॑तीनां॒ राजा॑ हिरण्य॒वीना॑ं ।

मा दे॑वा म॒घवा॑ रिषत् ॥१०

दा॒ता । मे॒ । पृष॑तीनाम् । राजा॑ । हि॒र॒ण्य॒ऽवीना॑म् ।

मा । दे॒वा॒ः । म॒घऽवा॑ । रि॒ष॒त् ॥१०

दाता । मे । पृषतीनाम् । राजा । हिरण्यऽवीनाम् ।

मा । देवाः । मघऽवा । रिषत् ॥१०

"हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां "पृषतीनां "राजा इन्द्रः "मे “दाता भवतु । हे "देवाः "मघवा इन्द्रः “मा "रिषत् रिष्टो मा भवतु ।।

स॒हस्रे॒ पृष॑तीना॒मधि॑ श्चु॒द्रं बृ॒हत्पृ॒थु ।

शु॒क्रं हिर॑ण्य॒मा द॑दे ॥११

स॒हस्रे॑ । पृष॑तीनाम् । अधि॑ । च॒न्द्रम् । बृ॒हत् । पृ॒थु ।

शु॒क्रम् । हिर॑ण्यम् । आ । द॒दे॒ ॥११

सहस्रे । पृषतीनाम् । अधि । चन्द्रम् । बृहत् । पृथु ।

शुक्रम् । हिरण्यम् । आ । ददे ॥११

अहं "पृषतीनां गवां "सहस्रे "अधि उपरि धारितं "बृहत् महत् “पृथु विस्तृतं "चन्द्रम् आह्लादकं “शुक्रं निर्मलं "हिरण्यमा "ददे स्वीकरोमीन्द्रेणानीतम् ॥

नपा॑तो दु॒र्गह॑स्य मे स॒हस्रे॑ण सु॒राध॑सः ।

श्रवो॑ दे॒वेष्व॑क्रत ॥१२

नपा॑तः । दुः॒ऽगह॑स्य । मे॒ । स॒हस्रे॑ण । सु॒ऽराध॑सः ।

श्रवः॑ । दे॒वेषु॑ । अ॒क्र॒त॒ ॥१२

नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुऽराधसः ।

श्रवः । देवेषु । अक्रत ॥१२

“नपातः अरक्षितस्य "दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य "मे संबन्धिनो जनाः "सहस्रेण अपरिमितेनेन्द्रदत्तेन गवादिधनेन "सुराधसः सुधनाः सन्तः “देवेषु प्रीतेषु । इन्द्रे प्रीत इत्यर्थः । “श्रवः अन्नं यशो वा “अक्रत । अलभन्तेत्यर्थः ॥ ॥ ४७ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६६

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.६५ | सूक्तं ८.६६ | सूक्तं ८.६७ →

कलिः प्रागाथः

दे. इन्द्रः। प्रगाथः - (विषमा बृहती, समा सतोबृहती), १५ अनुष्टुप्।

तालफलः

तरोभिर्वो विदद्वसुमिन्द्रं सबाध ऊतये ।

बृहद्गायन्तः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणम् ॥१॥

न यं दुध्रा वरन्ते न स्थिरा मुरो मदे सुशिप्रमन्धसः ।

य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरित्र उक्थ्यम् ॥२॥

यः शक्रो मृक्षो अश्व्यो यो वा कीजो हिरण्ययः ।

स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृतिमिन्द्रो गव्यस्य वृत्रहा ॥३॥

निखातं चिद्यः पुरुसम्भृतं वसूदिद्वपति दाशुषे ।

वज्री सुशिप्रो हर्यश्व इत्करदिन्द्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥४॥

यद्वावन्थ पुरुष्टुत पुरा चिच्छूर नृणाम् ।

वयं तत्त इन्द्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युक्ष सोमपाः ।

त्वमिद्धि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्ठः सुन्वते भुवः ॥६॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमेह वज्रिणम् ।

तस्मा उ अद्य समना सुतं भरा नूनं भूषत श्रुते ॥७॥

वृकश्चिदस्य वारण उरामथिरा वयुनेषु भूषति ।

सेमं न स्तोमं जुजुषाण आ गहीन्द्र प्र चित्रया धिया ॥८॥

कदू न्वस्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यम् ।

केनो नु कं श्रोमतेन न शुश्रुवे जनुषः परि वृत्रहा ॥९॥

कदू महीरधृष्टा अस्य तविषीः कदु वृत्रघ्नो अस्तृतम् ।

इन्द्रो विश्वान्बेकनाटाँ अहर्दृश उत क्रत्वा पणीँरभि ॥१०॥

वयं घा ते अपूर्व्येन्द्र ब्रह्माणि वृत्रहन् ।

पुरूतमासः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥११॥

पूर्वीश्चिद्धि त्वे तुविकूर्मिन्नाशसो हवन्त इन्द्रोतयः ।

तिरश्चिदर्यः सवना वसो गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवम् ॥१२॥

वयं घा ते त्वे इद्विन्द्र विप्रा अपि ष्मसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्डिता ॥१३॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिशस्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चित्रया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥१४॥

सोम इद्धः सुतो अस्तु कलयो मा बिभीतन ।

अपेदेष ध्वस्मायति स्वयं घैषो अपायति ॥१५॥

सायणभाष्यम्

' तरोभिर्वः' इति पञ्चदशर्चं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य कलेरार्षम् । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः पञ्चदशी त्वनुष्टुप् । तथा चानुक्रमणिका--- तरोभिः पञ्चोना कलिः प्रागाथः प्रागाथमन्त्यानुष्टुप् इति । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तम् । तथा च पञ्चमारण्यके सूत्रितं-तरोभिर्वो विदद्वसुमित्युत्तमामुद्धरति (ऐ. आ. ५, २. ४) इति । अग्निष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः । तथा च सूत्रितं--- तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ५, १६) इति । चातुर्विंशिकेऽहन्ययमेव प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च--- तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासति' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

तरो॑भिर्वो वि॒दद्व॑सु॒मिन्द्रं॑ स॒बाध॑ ऊ॒तये॑ ।

बृ॒हद्गाय॑न्तः सु॒तसो॑मे अध्व॒रे हु॒वे भरं॒ न का॒रिण॑म् ॥१

तरः॑ऽभिः । वः॒ । वि॒दत्ऽव॑सुम् । इन्द्र॑म् । स॒ऽबाधः॑ । ऊ॒तये॑ ।

बृ॒हत् । गाय॑न्तः । सु॒तऽसो॑मे । अ॒ध्व॒रे । हु॒वे । भर॑म् । न । का॒रिण॑म् ॥१

तरःऽभिः । वः । विदत्ऽव॑सुम् । इन्द्रम् । सऽबाधः । ऊतये ।

बृहत् । गायन्तः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरम् । न । कारिणम् ॥ १ ॥

हे ऋत्विजः वः यूयं तरोभिः वेगैरश्वैरुपेतं वेगैरेव वा विदद्वसु वेदयद्वसुं धनावेदकम् इन्द्रं सबाधः बाधासहिताः ऊतये रक्षणाय बृहत् साम एतत्संज्ञं गायन्तः सन्तः परिचरतेति शेषः । कुत्रेति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसोमके अध्वरे यज्ञे सोमयागे । अहं च तमिन्द्रं हुवे आह्वयामि । कमिव । भरं भर्तारं कुटुम्बपोषकं कारिणं हितकरणशीलं यथा स्वस्तिकरणायाह्वयन्ति पुत्रादयस्तद्वत्तथाभूतमिन्द्रं हुव इति ॥

न यं दु॒ध्रा वर॑न्ते॒ न स्थि॒रा मुरो॒ मदे॑ सुशि॒प्रमन्ध॑सः ।

य आ॒दृत्या॑ शशमा॒नाय॑ सुन्व॒ते दाता॑ जरि॒त्र उ॒क्थ्य॑म् ॥२

न । यम् । दु॒ध्राः । वर॑न्ते । न । स्थि॒राः । मुरः॑ । मदे॑ । सु॒ऽशि॒प्रम् । अन्ध॑सः ।

यः । आ॒ऽदृत्य॑ । श॒श॒मा॒नाय॑ । सु॒न्व॒ते । दाता॑ । ज॒रि॒त्रे । उ॒क्थ्य॑म् ॥२

न । यम् । दुध्राः । वरन्ते । न । स्थिराः । मुरः । मदे। सुऽशिप्रम् । अन्धसः ।

यः । आऽदृत्य । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरित्रे । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

यं सुशिप्रम् इन्द्रं दुध्राः दुर्धरा असुरादयो न वरन्ते न वारयन्ति संग्रामे । तथा स्थिराः देवाः न वरन्ते । किंच मुरः मरणस्वभावा मनुष्या न वरन्ते । अन्धसः अन्नस्य सोमस्य मदे मदाय सोमपानजनिताय आदृत्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्वते अभिषवं कुर्वते जरित्रे स्तोत्रे च दाता भवति । किम् । उक्थ्यं स्तुत्यं धनम् । स रेजयतीत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

यः श॒क्रो मृ॒क्षो अश्व्यो॒ यो वा॒ कीजो॑ हिर॒ण्ययः॑ ।

स ऊ॒र्वस्य॑ रेजय॒त्यपा॑वृति॒मिन्द्रो॒ गव्य॑स्य वृत्र॒हा ॥३

यः । श॒क्रः । मृ॒क्षः । अश्व्यः॑ । यः । वा॒ । कीजः॑ । हि॒र॒ण्ययः॑ ।

सः । ऊ॒र्वस्य॑ । रे॒ज॒य॒ति॒ । अप॑ऽवृतिम् । इन्द्रः॑ । गव्य॑स्य । वृ॒त्र॒ऽहा ॥३

यः । शक्रः । मृक्षः । अश्व्यः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।

सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपऽवृतिम् । इन्द्रः । गव्यंस्य । वृत्रऽहा ॥ ३ ॥

यः शक्रः इन्द्रः स्तोतॄणां मृक्षः शोधकः परिचरणीयो वा। यश्च अश्व्यः । अश्वकुशलोऽश्व्यः । अथवाश्व्य इति स्वार्थिको यत् । मृक्षोऽश्वः प्रक्षालितोऽश्व इव वर्तते । यो वा कीजः । कीज इत्यद्भुतमाह। किमस्य कथं जात इति व---। यश्च हिरण्ययः हिरण्मयशरीरः सः एवमाश्चर्यभूतः इन्द्रः वृत्रहा गव्यस्य गोसमूहस्य । कीदृशस्य । ऊर्वस्य बहुलस्य अपावृतिम् अपवरणीयं रेजयति । कम्पयतीत्यर्थः ॥

निखा॑तं चि॒द्यः पु॑रुसम्भृ॒तं वसूदिद्वप॑ति दा॒शुषे॑ ।

व॒ज्री सु॑शि॒प्रो हर्य॑श्व॒ इत्क॑र॒दिन्द्र॒ः क्रत्वा॒ यथा॒ वश॑त् ॥४

निऽखा॑तम् । चि॒त् । यः । पु॒रु॒ऽस॒म्भृ॒तम् । वसु॑ । उत् । इत् । वप॑ति । दा॒शुषे॑ ।

व॒ज्री । सु॒ऽशि॒प्रः । हरि॑ऽअश्वः । इत् । क॒र॒त् । इन्द्रः॑ । क्रत्वा॑ । यथा॑ । वश॑त् ॥४

निऽखतम् । चित् । यः । पुरुऽसंभूतम् । वसु । उत् । इत् । वपति । दाशुषे ।।

वज्री । सुऽशिप्रः । हरिऽअश्वः । इत् । करत् । इन्द्रः । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥ ४ ॥

निखातं चित् भूमौ खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्वेदृशं पुरु बहु वसु धनम् उदिद्धपति उद्धपत्येव दाशुषे यजमानाय । एवं यो देवः करोति सः वज्री सुशिप्रः सुहनुः हर्यश्व इत् हरितवर्णाश्वयुक्तः इन्द्रः एव करोति । केनोपाधिना । क्रत्वा कर्मणा यागेनोपाधिना। यथा वशत् येन प्रकारेण प्रकामयते तथा स एव करोति ॥

यद्वावन्थ॑ पुरुष्टुत पुरा चिंच्छूर नृणाम् ।

व॒यं तत्त॑ इन्द्र॒ सं भ॑रामसि य॒ज्ञमु॒क्थं तु॒रं वचः॑ ॥५

यत् । व॒वन्थ॑ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । पु॒रा । चि॒त् । शू॒र॒ । नृ॒णाम् ।

व॒यम् । तत् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । सम् । भ॒रा॒म॒सि॒ । य॒ज्ञम् । उ॒क्थम् । तु॒रम् । वचः॑ ॥५

यत् । ववन्थ । पुरुऽस्तुत । पुरा । चित् । शूर। नृणाम् ।

वयम् । तत् । ते । इन्द्र । सम् । भरामसि । यज्ञम् । उक्थम् । तुरम् । वचः ॥ ५ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र शूर विक्रान्त नृणां नेतॄणां स्तोतॄणां सकाशात् पुरा । चित् इत्युपमार्थे । तथेदानीमपि यद्ववन्थ अचीकमथाः तत् एव वयं तुरं तूर्णं ते तुभ्यम् इन्द्र सं भरामसि संभरामः । किं तदिति उच्यते । यज्ञं यागयोग्यं हविः उक्थं शस्त्रं वचः वाच्यम् । तव प्रियतमं हविः स्तोत्रं च संभराम इत्यर्थः ॥ ॥ ४८ ॥

सचा॒ सोमे॑षु पुरुहूत वज्रिवो॒ मदा॑य द्युक्ष सोमपाः ।

त्वमिद्धि ब्र॑ह्म॒कृते॒ काम्यं॒ वसु॒ देष्ठः॑ सुन्व॒ते भुवः॑ ॥६

सचा॑ । सोमे॑षु । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । व॒ज्रि॒ऽव॒ः । मदा॑य । द्यु॒क्ष॒ । सो॒म॒ऽपा॒ः ।

त्वम् । इत् । हि । ब्र॒ह्म॒ऽकृते॑ । काम्य॑म् । वसु॑ । देष्ठः॑ । सु॒न्व॒ते । भुवः॑ ॥६

सचा। सोमेषु । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ।।

त्वम् । इत् । हि । ब्रह्मऽकृते । काम्यम् । वसु । देष्ठः । सुन्व॒ते । भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवः वज्रवन् द्युक्ष घुमन् सोमपाः सोमस्य पातः त्वं सोमेषु अभिषुतेषु मदाय सचा सह भवेति शेषः । त्वमित् त्वमेव ब्रह्मकृते स्तोत्रकर्त्रे सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्ठः दातृतमः भुवः भवसि ।।

व॒यमे॑नमि॒दा ह्योऽपी॑पेमे॒ह व॒ज्रिण॑म् ।

तस्मा॑ उ अ॒द्य सम॒ना सु॒तं भ॒रा नू॒नं भू॑षत श्रु॒ते ॥७

व॒यम् । ए॒न॒म् । इ॒दा । ह्यः । अपी॑पेम । इ॒ह । व॒ज्रिण॑म् ।

तस्मै॑ । ऊं॒ इति॑ । अ॒द्य । स॒म॒ना । सु॒तम् । भ॒र॒ । आ । नू॒नम् । भू॒ष॒त॒ । श्रु॒ते ॥७

वयम् । एनम् । इदा । ह्यः । अपीपेम । इह । वज्रिणम् ।।

तस्मै । ऊँ इति । अद्य । समना । सुतम् । भर । आ । नूनम् । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वयं यजमानाः एनम् इन्द्रं वज्रिणम् इदा इदानीं ह्यः च इह अत्र अपीपेम आप्याययाम सोमेन । तस्मा उ तस्मा एव अद्य अत्र समना संग्रामार्थं सुतम् अभिषुतं सोमं भर हरत हे अध्वर्य्वादयः । नूनम् इदानीं श्रुते स्तोत्रे श्रुते सति आ भूषत आभवतु आगच्छतु ।।

वृक॑श्चिदस्य वार॒ण उ॑रा॒मथि॒रा व॒युने॑षु भूषति ।

सेमं न॒ः स्तोमं॑ जुजुषा॒ण आ ग॒हीन्द्र॒ प्र चि॒त्रया॑ धि॒या ॥८

वृक॑ः । चि॒त् । अ॒स्य॒ । वा॒र॒णः । उ॒रा॒ऽमथि॑ः । आ । व॒युने॑षु । भू॒ष॒ति॒ ।

सः । इ॒मम् । न॒ः । स्तोम॑म् । जु॒जु॒षा॒णः । आ । ग॒हि॒ । इन्द्र॑ । प्र । चि॒त्रया॑ । धि॒या ॥८

वृकः । चित् । अस्य । वारणः । उराऽमथिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।

सः । इमम् । नः । स्तोमम् । जुजुषाणः । आ । गहि । इन्द्र । प्र । चित्रया । धिया ॥८॥

वृकश्चित् स्तेनोऽपि वारणः वारयिता सर्वस्य सन्नपि उरामथिः शत्रूणां मार्गे गच्छतां मथिता सन्नपि अस्य इन्द्रस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा आ भूषति आनुकूल्यमेव भजते । अतीव हिंस्रोऽपीन्द्रस्यानुकूलो भवतीत्यर्थः । यद्वा । अस्येति कर्मणि षष्ठी । अमुमिन्द्रमुक्तरूपो वृकोऽपि वयुनेषु स्तोत्रेष्वा भूषति । सः त्वम् इमं नः स्तोमं जुजुषाणः प्रीयमाणः आ गहि आगच्छ। हे इन्द्र चित्रया धिया कर्मणा स्तुतिलक्षणेन निमित्तेन प्र प्रकर्षण आ गहि शीघ्रमागच्छ ।

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एव कदू नु' इति कद्वत्प्रगाथः । कदू न्वस्याकृतमिति कद्वन्तः प्रगाथाः' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति हि सूत्रितम् ॥

कदू॒ न्व१॒॑स्याकृ॑त॒मिन्द्र॑स्यास्ति॒ पौंस्य॑म् ।

केनो॒ नु कं॒ श्रोम॑तेन॒ न शु॑श्रुवे ज॒नुष॒ः परि॑ वृत्र॒हा ॥९

कत् । ऊं॒ इति॑ । नु । अ॒स्य॒ । अकृ॑तम् । इन्द्र॑स्य । अ॒स्ति॒ । पौंस्य॑म् ।

केनो॒ इति॑ । नु । क॒म् । श्रोम॑तेन । न । शु॒श्रु॒वे॒ । ज॒नुषः॑ । परि॑ । वृ॒त्र॒ऽहा ॥९

कत् । ऊँ इति । नु । अस्य । अकृतम् । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यम् ।

केनो इति । नु। कम् । श्रोमतेन । न । शुश्रुवे । जनुषः । परि । वृत्रऽहा ॥ ९ ॥

अस्य इन्द्रस्य कदू नु किं नु खलु पौंस्यं पौरुषम् अकृतम् अनाचरितम् अस्ति । सर्वमपि वृत्रवधादिकमनेन कृतमेव इतः परं न किंच पौंस्यं कृत्यमस्तीत्यर्थः । लोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्वं कुर्यात् स तेन स्तूयतेऽयं तु न स्तुत एतदुच्यते। केनो नु कं केन खलु श्रोमतेन श्रवणीयेन पुंस्त्वेन न शुश्रुवे न श्रूयते। किं कतिपयैरेवाहोभिः कृतेन नेत्याह । अयं वृत्रहा वृत्रस्यातिप्रबलस्य हन्तायं जनुषः परि जन्मप्रभृति क्रियमाणैः सामर्थ्यैः श्रूयते । वृत्रहत्येतत्पुंस्त्वप्रदर्शनद्योतनाय । यथा वृत्रहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदन्यान्यपीति भावः ।।

कदू॑ म॒हीरधृ॑ष्टा अस्य॒ तवि॑षी॒ः कदु॑ वृत्र॒घ्नो अस्तृ॑तम् ।

इन्द्रो॒ विश्वा॑न्बेक॒नाटाँ॑ अह॒र्दृश॑ उ॒त क्रत्वा॑ प॒णीँर॒भि ॥१०

कत् । ऊ॒ इति॑ । म॒हीः । अधृ॑ष्टाः । अ॒स्य॒ । तवि॑षीः । कत् । ऊ॒ इति॑ । वृ॒त्र॒ऽघ्नः । अस्तृ॑तम् ।

इन्द्रः॑ । विश्वा॑न् । बे॒क॒ऽनाटा॑न् । अ॒ह॒ःऽदृशः॑ । उ॒त । क्रत्वा॑ । प॒णीन् । अ॒भि ॥१०

कत् । ऊँ इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कत् । ॐ इति । वृत्रऽघ्नः। अस्तृतम् ।

इन्द्रः । विश्वान्। बेकऽनाटान् । अहःऽदृशः । उत । क्रत्वा । पणीन् । अभि ॥ १० ॥

कदू कदाः खलु अस्य इन्द्रस्य तविषीः बलानि महीः महान्ति अधृष्टाः अधृष्टान्यधर्षकाणि आसन् । कदु कदा नु खलु वृत्रघ्नः वृत्रहन्तुरिन्द्रस्य हन्तव्यम् अस्तृतम् अहिंसितमभवत् । न कदाचिदित्य ------ त्र्यहं अभवदित्यर्थः । अथवास्य महान्ति बलानि सेनालक्षणानि कदाप्यधृष्टान्यन्यबलैरहिंसितानि तथा वृत्रघ्नः शारीरं बलमस्तृतमन्यैरहिंस्यम् । ईदृशेन द्विविधेन बलेन इन्द्रः विश्वान् सर्वान् बेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिको उच्यन्ते । कथं तद्व्युत्पत्तिः । वे इत्यपभ्रंशो द्विशब्दार्थे । एकं कार्षापणमृणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्य - -- नयेन दर्शयन्ति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयन्तीति बेकनाटाः । तान् अहर्दृशः। अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्योऽभिधेयो भवति । तं पश्यन्तीत्यहर्दृशः । ननु सर्वे सूर्यं पश्यन्ति कोऽत्रातिशय इति उच्यते । इहैव जन्मनि सूर्यं पश्यन्ति न जन्मान्तरे । लुब्धका अयष्टारोऽन्धे तमसि मज्जन्ति । अथवा लौकिकान्येवाहानि पश्यन्ति न पारलौकिकान्यदृष्टानि । दृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । ईदृशान् पणीन् पणिसदृशान् शूद्रकल्पान् । उतशब्द एवार्थे । क्रत्वा उत कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणैव अभि भवतीति शेषः । यद्वा । पणीनुत पणीनेवाभिभवति न यष्टारम् । पणीनां निन्दा स्मर्यते- गोरक्षकानापणिकांस्तथा कारुकुशीलवान् । प्रेष्यान् वार्धुषिकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत् । (मनु. ८. १०२) इति ॥ ॥ ४९ ॥

व॒यं घा॑ ते॒ अपू॒र्व्येन्द्र॒ ब्रह्मा॑णि वृत्रहन् ।

पु॒रू॒तमा॑सः पुरुहूत वज्रिवो भृ॒तिं न प्र भ॑रामसि ॥११

व॒यम् । घ॒ । ते॒ । अपू॑र्व्या । इन्द्र॑ । ब्रह्मा॑णि । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

पु॒रु॒ऽतमा॑सः । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । व॒ज्रि॒ऽव॒ः । भृ॒तिम् । न । प्र । भ॒रा॒म॒सि॒ ॥११

वयम् । घ। ते । अपूर्व्या । इन्द्र । ब्रह्माणि । वृत्रऽहन्।

पुरुऽतमासः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिम् । न । प्र । भरामसि ॥ ११ ॥

हे इन्द्र वयं घ खलु ते तव अपूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्र भरामसि संभरामः पुरूतमासः बहुतमा वयमृत्विग्यजमानरूपेण वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तः पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवः वज्रयुक्तेन्द्र । किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तां यथा नियमेन प्रयच्छन्ति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्यात् भृतिदृष्टान्तत्वमविरुद्धम् ॥

पू॒र्वीश्चि॒द्धि त्वे तु॑विकूर्मिन्ना॒शसो॑ हव॑न्त इन्द्रो॒तयः॑ ।

ति॒रश्चि॑द॒र्यः सव॒ना व॑सो गहि॒ शवि॑ष्ठ श्रु॒धि मे॒ हव॑म् ॥१२

पू॒र्वीः । चि॒त् । हि । त्वे इति॑ । तु॒वि॒ऽकू॒र्मि॒न् । आ॒ऽशसः॑ । हव॑न्ते । इ॒न्द्र॒ । ऊ॒तयः॑ ।

ति॒रः । चि॒त् । अ॒र्यः । सव॑ना । आ । व॒सो॒ इति॑ । ग॒हि॒ । शवि॑ष्ठ । श्रु॒धि । मे॒ । हव॑म् ॥

पूर्वीः । चित् । हि। त्वे इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवन्ते । इन्द्र । ऊतयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि। शविष्ठ। श्रुधि । मे। हव॑म् ॥१२॥

हे तुविकूर्मिन् बहुकर्मन् इन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीः बहूनि आशसः आशंसनानि स्थितानि तथा ऊतयः रक्षाश्च त्वय्यवस्थिता लब्धुं हवन्ते आह्वयन्ति स्तोतारोऽन्ये । अतः अर्थः अरेः सवना सवनानि तिरश्चित् तिरस्कृत्य अरीन् वा तिरस्कृत्य अस्मत्सवनान्यभिलक्ष्य हे वसो वासकेन्द्र आ गहि आगच्छ । अतो हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् मे हवं श्रुधि शृणु ॥

व॒यं घा॑ ते॒ त्वे इद्विन्द्र॒ विप्रा॒ अपि॑ ष्मसि ।

न॒हि त्वद॒न्यः पु॑रुहूत॒ कश्च॒न मघ॑व॒न्नस्ति॑ मर्डि॒ता ॥१३

व॒यम् । घ॒ । ते॒ । त्वे इति॑ । इत् । ऊं॒ इति॑ । इन्द्रं॑ । विप्राः॑ । अपि॑ । स्म॒सि॒ ।

न॒हि । त्वत् । अ॒न्यः । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । कः । च॒न । मघ॑ऽवन् । अस्ति॑ । म॒र्डि॒ता ॥१३

वयम् । घ। ते। त्वे इति । इत् । ॐ इति । इन्द्र । विप्राः । अपि । स्मसि ।।

नहि। त्वत् । अन्यः । पुरुहूत । कः । चन । मघवन् । अस्ति । मर्डिता ॥ १३ ॥

हे इन्द्र वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतः त्वे इत् त्वय्येव विप्राः मेधाविनः स्तोतारः अपि स्मसि । अपिः संभावनायाम्। त्वदधीनाः स्मेत्यर्थः । अन्यान् विहायेन्द्र एव वर्तामहे । तस्मिन् कोऽतिशय इत्याह । हे पुरुहूत त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्ड़िता सुखयिता न अस्ति ।

त्वं नो॑ अ॒स्या अम॑तेरु॒त क्षु॒धो॒३॒॑ऽभिश॑स्ते॒रव॑ स्पृधि ।

त्वं नं ऊ॒ती तवं चि॒त्रयां धि॒या शिक्षां शचिष्ठ गातु॒वित् ॥१४

त्वम् । नः॒ । अ॒स्याः । अमंतेः । उ॒त । क्षु॒धः । अ॒भिऽशंस्तेः । अवं । स्पृ॒धि॒ ।

त्वम् । नः॒ । ऊ॒ती । तवं । चि॒त्रयां । धि॒या । शिक्षं । श॒चि॒ष्ठ॒ । गा॒तु॒ऽवित् ॥१४

त्वम् । नः । अस्याः । अमतेः । उत। क्षुधः । अभिऽशस्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वम् । नः । ऊती । तव । चित्रया । धिया । शिक्ष। शचिष्ठ । गातुऽवित् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वं नः अस्मान् अस्या अमतेः दारिद्यात्मिकायाः उत अपि च क्षुधः अभिशस्तेः निन्दाथाश्च सकाशात् अव स्पृधि अवमोचय। किंच त्वं नः अस्मभ्यं तव ऊती ऊत्या चित्रया धिया विचित्रेण कर्मणा शिक्ष देह्यभिमतम् । हे शविष्ठ गातुवित् मार्गज्ञ उपायज्ञस्त्वम् ॥

सोम॒ इद्वः॑ सु॒तो अं॑स्तु॒ कलं॑यो॒ मा बिं॑भीतन ।

अपेदे॒ष ध्व॒स्मायं॑ति स्व॒यं घै॒षो अपां॑यति ॥१५

सोमः॑ । इत् । वः॒ । सु॒तः । अ॒स्तु॒ । कलं॑यः । मा । बि॒भी॒त॒न॒ ।

अपं । इत् । ए॒षः । ध्व॒स्मा । अ॒य॒ति॒ । स्व॒यम् । घ॒ । ए॒षः । अपं । अ॒य॒ति॒ ॥१५

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलयः । मा । बिभीतन ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयम् । घ। एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतः अभिषुतः वः युष्माकं संबन्धी अस्तु इत् भवत्वेवेन्द्राय । हे कलयः । कलिमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चात्र संबोध्यन्ते । यूयं मा बिभीतन भीता मा भवत । भीत्यभावे कारणमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिः अप अयति अपगच्छत्येवेन्द्रसामर्थ्यात् । स्वयं घ स्वयमेव एषः अपायति । उ इति पूरणः । पुनरुक्तिर्दार्यायार्था ।।५०।। ॥ ५० ॥

टिप्पणी

कालेयम् (https://sa.wikisource.org/s/1za0)

कलि-कालेय उपरि टिप्पणी (https://vedastudy.weebly.com/kali.html)

पुराणेषु सार्वत्रिकेण कृष्णबलरामाभ्यां तालवने खररूपस्य धेनुकासुरस्य (https://vedastudy.wixsite.com/puranastudy/blank-12) उद्धारस्य कथा अस्ति। अस्य कथायाः मूलं अस्मिन् सूक्ते अवगन्तव्यः।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६६ सूक्तं ८.६७ सूक्तं ८.६८ →
मत्स्यः साम्मदः, मैत्रावरुणिर्मान्यः, बहवो वा मत्स्याः जालनद्धाः

दे. आदित्याः, १०-१२ अदितिः । गायत्री

त्यान्नु क्षत्रियाँ अव आदित्यान्याचिषामहे ।

सुमृळीकाँ अभिष्टये ॥१॥

मित्रो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा ।

आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं वरूथमस्ति दाशुषे ।

आदित्यानामरंकृते ॥३॥

महि वो महतामवो वरुण मित्रार्यमन् ।

अवांस्या वृणीमहे ॥४॥

जीवान्नो अभि धेतनादित्यासः पुरा हथात् ।

कद्ध स्थ हवनश्रुतः ॥५॥

यद्वः श्रान्ताय सुन्वते वरूथमस्ति यच्छर्दिः ।

तेना नो अधि वोचत ॥६॥

अस्ति देवा अंहोरुर्वस्ति रत्नमनागसः ।

आदित्या अद्भुतैनसः ॥७॥

मा नः सेतुः सिषेदयं महे वृणक्तु नस्परि ।

इन्द्र इद्धि श्रुतो वशी ॥८॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः ।

देवा अभि प्र मृक्षत ॥९॥

उत त्वामदिते मह्यहं देव्युप ब्रुवे ।

सुमृळीकामभिष्टये ॥१०॥

पर्षि दीने गभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः ।

माकिस्तोकस्य नो रिषत् ॥११॥

अनेहो न उरुव्रज उरूचि वि प्रसर्तवे ।

कृधि तोकाय जीवसे ॥१२॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयशसः ।

व्रता रक्षन्ते अद्रुहः ॥१३॥

ते न आस्नो वृकाणामादित्यासो मुमोचत ।

स्तेनं बद्धमिवादिते ॥१४॥

अपो षु ण इयं शरुरादित्या अप दुर्मतिः ।

अस्मदेत्वजघ्नुषी ॥१५॥

शश्वद्धि वः सुदानव आदित्या ऊतिभिर्वयम् ।

पुरा नूनं बुभुज्महे ॥१६॥

शश्वन्तं हि प्रचेतसः प्रतियन्तं चिदेनसः ।

देवाः कृणुथ जीवसे ॥१७॥

तत्सु नो नव्यं सन्यस आदित्या यन्मुमोचति ।

बन्धाद्बद्धमिवादिते ॥१८॥

नास्माकमस्ति तत्तर आदित्यासो अतिष्कदे ।

यूयमस्मभ्यं मृळत ॥१९॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृत्रिमा शरुः ।

पुरा नु जरसो वधीत् ॥२०॥

वि षु द्वेषो व्यंहतिमादित्यासो वि संहितम् ।

विष्वग्वि वृहता रपः ॥२१॥

सायणभाष्यम्

' त्यान्नु ' इत्येकविंशत्यृचमष्टमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका -- त्यान्नु सैका मत्स्यः सांमदो मैत्रावरुणिर्मान्यो वा बहवो वा मत्स्या जालनद्धा आदित्यानस्तुवन् ' । संमदाख्यस्य महामीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः पुत्रो मान्योऽथवा बहवो वा मत्स्या जालनद्धाः सन्तो बन्धनमोक्षायादित्यानस्तुवन् । अतस्त एवर्षयः । ‘ परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेः' इति परिभाषया गायत्री छन्दः । आदित्या देवता । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

त्यान्नु क्ष॒त्रिया॒ँ अव॑ आदि॒त्यान्या॑चिषामहे ।

सु॒मृ॒ळी॒काँ अ॒भिष्ट॑ये ॥१

त्यान् । नु । क्ष॒त्रिया॑न् । अवः॑ । आ॒दि॒त्यान् । या॒चि॒षा॒म॒हे॒ ।

सु॒ऽमृ॒ळी॒कान् । अ॒भिष्ट॑ये ॥१

त्यान् । नु । क्षत्रियान् । अवः । आदित्यान् । याचिषामहे ।

सुऽमृळीकान् । अभिष्टये ॥१

“त्यान् तान् “आदित्यान् “क्षत्रियान् जात्या क्षत्रियान् “अवः “रक्षणं “याचिषामहे याचामहे । कीदृशान् । “सुमृळीकान् सुष्ठु सुखयितॄन् । किमर्थम् । अभिष्टये अभिगमनायाभिमताय वा। मत्स्यपक्षे जालनिर्गमनं प्रार्थितमितरपक्षेऽभिमतमिति विवेकः ॥

मि॒त्रो नो॒ अत्यं॑ह॒तिं वरु॑णः पर्षदर्य॒मा ।

आ॒दि॒त्यासो॒ यथा॑ वि॒दुः ॥२

मि॒त्रः । न॒ः । अति॑ । अं॒ह॒तिम् । वरु॑णः । प॒र्ष॒त् । अ॒र्य॒मा ।

आ॒दि॒त्यासः॑ । यथा॑ । वि॒दुः ॥२

मित्रः । नः । अति । अंहतिम् । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा ।

आदित्यासः । यथा । विदुः ॥२

“मित्रः “वरुणः “अर्यमा "आदित्यासः आदित्याः “नः अस्मान् अंहतिम् “अति “पर्षत् अतिनयन्तु । ते "यथा “विदुः येन प्रकारेण दुःसहं जानन्ति तथाति पर्षदिति । इतरपक्षे अंहतिं पापमति पर्षदिति ॥

तेषा॒ं हि चि॒त्रमु॒क्थ्यं१॒ वरू॑थ॒मस्ति॑ दा॒शुषे॑ ।

आ॒दि॒त्याना॑मर॒ंकृते॑ ॥३

तेषा॑म् । हि । चि॒त्रम् । उ॒क्थ्य॑म् । वरू॑थम् । अस्ति॑ । दा॒शुषे॑ ।

आ॒दि॒त्याना॑म् । अ॒र॒म्ऽकृते॑ ॥३

तेषाम् । हि । चित्रम् । उक्थ्यम् । वरूथम् । अस्ति । दाशुषे ।

आदित्यानाम् । अरम्ऽकृते ॥३

“तेषाम् आदित्यानां “हि खलु “चित्रं चायनीयम् “उक्थ्यं स्तुत्यं “वरूथं धनम् “अस्ति “दाशुषे हविर्दात्रे "अरंकृते अलंकर्त्रे पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति ॥

महि॑ वो मह॒तामवो॒ वरु॑ण॒ मित्रार्य॑मन् ।

अवा॒ंस्या वृ॑णीमहे ॥४

महि॑ । व॒ः । म॒ह॒ताम् । अवः॑ । वरु॑ण । मित्र॑ । अर्य॑मन् ।

अवा॑ंसि । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥४

महि । वः । महताम् । अवः । वरुण । मित्र । अर्यमन् ।

अवांसि । आ । वृणीमहे ॥४

हे वरुणादयः "मंहतां “वः “अवः रक्षणं "महि महत् दाशुषे हविर्दात्रे करणीयमस्ति । अतः “अवांसि रक्षणानि “आ “वृणीमहे ।।

जी॒वान्नो॑ अ॒भि धे॑त॒नादि॑त्यासः पु॒रा ह॒था॑त् ।

कद्ध॑ स्थ हवनश्रुतः ॥५

जी॒वान् । नः॒ । अ॒भि । धे॒त॒न॒ । आदि॑त्यासः । पु॒रा । ह॒था॑त् ।

कत् । ह॒ । स्थ॒ । ह॒व॒न॒ऽश्रु॒तः॒ ॥५

जीवान् । नः । अभि । धेतन । आदित्यासः । पुरा । हथात् ।

कत् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥५

हे “आदित्यासः आदित्याः “नः अस्मान् “जीवान् इदानीं जीवतः सतः “अभि “धेतन अभिधावत । अभिधावनं कुरुत। "पुरा “हथात् हननात् पुरा मृतेः पूर्वम् । “कत् क्व “स्थ भवथ। हे “हवनश्रुतः आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्रमागच्छतेति ॥ ॥ ५१ ॥

यद्व॑ः श्रा॒न्ताय॑ सुन्व॒ते वरू॑थ॒मस्ति॒ यच्छ॒र्दिः ।

तेना॑ नो॒ अधि॑ वोचत ॥६

यत् । वः॒ । श्रा॒न्ताय॑ । सु॒न्व॒ते । वरू॑थम् । अस्ति॑ । यत् । छ॒र्दिः ।

तेन॑ । नः॒ । अधि॑ । वो॒च॒त॒ ॥६

यत् । वः । श्रान्ताय । सुन्वते । वरूथम् । अस्ति । यत् । छर्दिः ।

तेन । नः । अधि । वोचत ॥६

“श्रान्ताय कर्मणः “सुन्वते अभिषुण्वते यजमानाय दातव्यं “यत् वरूथं वरणीयं धनं “वः युष्माकम् “अस्ति “यत् च “छर्दिः सुखवासयोग्यं गृहमस्ति “तेन द्वयेनास्मान् प्रीणयित्वा “नः अस्मान् “अधि “वोचत अधिवचनं कुरुत ॥

अस्ति॑ देवा अं॒होरु॒र्वस्ति॒ रत्न॒मना॑गसः ।

आदि॑त्या॒ अद्भु॑तैनसः ॥७

अस्ति॑ । दे॒वाः॒ । अं॒होः । उ॒रु । अस्ति॑ । रत्न॑म् । अना॑गसः ।

आदि॑त्याः । अद्भु॑तऽएनसः ॥७

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नम् । अनागसः ।

आदित्याः । अद्भुतऽएनसः ॥७

हे "देवाः "अंहोः हन्तुः पापशीलस्य "उरु “अस्ति महत् पापमस्ति । “अनागसः अपापस्य “रत्नं रमणीयं सुकृतं श्रेयः “अस्ति । ततो हे “आदित्याः अद्भुतैनसः अभूतपापाः । अतोऽस्मदभिमतं कुरुतेति भावः ॥

मा न॒ः सेतुं॒ः सिषेद॒यं म॒हे वृंणक्तु न॒स्परिं ।

इन्द्र॒ इद्धि श्रु॒तो व॒शी ॥८

मा । न॒ः । सेतुः॑ । सि॒से॒त् । अ॒यम् । म॒हे । वृ॒ण॒क्तु॒ । न॒ः । परिं ।

इन्द्रः॑ । इत् । हि । श्रु॒तः । व॒शी ॥८

मा । नः । सेतुः । सिसेत् । अयम् । महे । वृणक्तु । नः । परि ।

इन्द्रः । इत् । हि । श्रुतः । वशी ॥८

“नः अस्मान् “सेतुः बन्धको जालः “मा “सिषेत् मा बध्नातु । "नः अस्मान् “महे महते कर्मणे "परि “वृणक्तु परिवर्जयतु जालात् । कः । “इन्द्र “इत् इन्द्र एव “श्रुतः विश्रुतः “वशी सर्वस्य वशीकर्ता । स परि वृणक्तु ।।

मा नों मृ॒चा रिंपू॒णां वृं॒जि॒नानां॑मविष्यवः ।

देवा॑ अ॒भि प्र मृंक्षत ॥९

मा । न॒ः । मृ॒चा । रि॒पू॒णाम् । वृ॒जि॒नाना॑म् । अ॒वि॒ष्य॒व॒ः ।

देवाः॑ । अ॒भि । प्र । मृ॒क्ष॒त॒ ॥९

मा । नः । मृचा । रिपूणाम् । वृजिनानाम् । अविष्यवः ।

देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥९

हे “अविष्यवः रक्षितुमिच्छन्तः "देवाः “नः अस्मान् “वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां “मृचा । मृचिर्हिँसाकर्मा । ' यत्क्षुरेण मर्चयता सुपेशसा ' (आश्व. गृ. १. १७. १५) इत्यादिषु तथा दृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन “मा अभि “प्र “मृक्षत। अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुरुत । यद्वा। मृचा जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवाः यूयं च परिमार्जयत परिहरत ॥

आधाने पवमानेष्टिषु ‘ उत त्वामदिते ' इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च - ‘ उत त्वामदिते महि महीमू षु मातरम् ' (आश्व. श्रौ. २. १) इति । आदित्ये पशौ वपाया अनुवाक्येयमेव । सूत्रितं च -- ‘उत त्वामदिते मह्यनेहो न उरुव्रजे ' (आश्व. श्रौ. ३. ८) इति ॥

उ॒त त्वाम॑दिते मह्य॒हं दे॒व्युप॑ ब्रुवे ।

सु॒मृ॒ळी॒काम॒भिष्ट॑ये ॥१०

उ॒त । त्वाम् । अ॒दि॒ते॒ । म॒हि॒ । अ॒हम् । दे॒वि॒ । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

सु॒ऽमृ॒ळी॒काम् । अ॒भिष्ट॑ये ॥१०

उत । त्वाम् । अदिते । महि । अहम् । देवि । उप । ब्रुवे ।

सुऽमृळीकाम् । अभिष्टये ॥१०

हे “महि महति "अदिते देवमातः “देवि “त्वाम् “अहं मत्स्यपक्षे मत्स्यप्रमुखोऽहम् “उप “ब्रुवे उपेत्य स्तौमि । कीदृशीम्। "सुमृळीकां सुष्ठु सुखयित्रीम् । किमर्थम् । “अभिष्टये अभिमताय ॥ ॥५२॥

पर्षि॑ दी॒ने ग॑भी॒र आँ उग्र॑पु॒त्रे जिघां॑सतः ।

माकिं॑स्तो॒कस्य॑ नो रिषत् ॥११

पर्षि॑ । दी॒ने । ग॒भी॒रे । आ । उग्र॑ऽपुत्रे । जिघां॑सतः ।

माकिः॑ । तो॒कस्य॑ । न॒ः । रि॒ष॒त् ॥११

पर्षि । दीने । गभीरे । आ । उग्रऽपुत्रे । जिघांसतः ।

माकिः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥११

हे अदिते “आ “पर्षि सर्वतः पालयसि । “दीने क्षीणे “गभीरे उदके। उदकनामैतत् ' गभीरं गहनम् ' इति तन्नामसु पाठात् । "उग्रपुत्रे। उद्गूर्णाः पुत्रा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके “जिघांसतः हिंसतो जालं “तोकस्य अस्माकं तनयस्य तनयं “माकिः “रिषत् मैव हिंसां करोतु ।।

आदित्यस्य पशौ ‘अनेहो नः' इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च - ‘ अनेहो न उरुव्रजेऽदितिर्ह्यजनिष्ट ' (आश्व. श्रौ, ३. ८) इति ॥

अ॒ने॒हो न॑ उरुव्रज॒ उरू॑चि॒ वि प्रस॑र्तवे ।

कृ॒धि तो॒काय॑ जी॒वसे॑ ॥१२

अ॒ने॒हः । न॒ः । उ॒रु॒ऽव्र॒जे॒ । उरू॑चि । वि । प्रऽस॑र्तवे ।

कृ॒धि । तो॒काय॑ । जी॒वसे॑ ॥१२

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरूचि । वि । प्रऽसर्तवे ।

कृधि । तोकाय । जीवसे ॥१२

“अनेहः अपापान् “नः अस्मान् हे “उरुव्रजे विस्तीर्णगमने। दूरमियमदितिर्भूमिरूपा गता भवत्यतिविस्तृतत्वात् । अथवोरुगमने धीरे हे “उरूचि उरुत्वं “वि “प्रसर्तवे अभिसरणाय “कृधि कुरु । कस्मै । "तोकाय पुत्राय मत्स्याय “जीवसे तस्य जीवनाय । यथा जीवेम पुत्रान्रक्षितुं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

ये मू॒र्धानः॑ क्षि॒ती॒नामद॑ब्धास॒ः स्वय॑शसः ।

व्र॒ता रक्ष॑न्ते अ॒द्रुह॑ः ॥१३

ये । मू॒र्धानः॑ । क्षि॒ती॒नाम् । अद॑ब्धासः । स्वऽय॑शसः ।

व्र॒ता । रक्ष॑न्ते । अ॒द्रुहः॑ ॥१३

ये । मूर्धानः । क्षितीनाम् । अदब्धासः । स्वऽयशसः ।

व्रता । रक्षन्ते । अद्रुहः ॥१३

"ये "मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्थानीया उच्छ्रिताः “क्षितीनां मनुष्याणाम् “अदब्धासः अहिंसकाः “स्वयशसः स्वायत्तकीर्तयः “व्रता व्रतान्यस्मदीयानि कर्माणि “रक्षन्ते पालयन्ते “अद्रुहः अद्रोग्धारः सन्तः।।

ते न॑ आ॒स्नो वृका॑णा॒मादि॑त्यासो मु॒मोच॑त ।

स्ते॒नं ब॒द्धमि॑वादिते ॥१४

ते । न॒ः । आ॒स्नः । वृका॑णाम् । आदि॑त्यासः । मु॒मोच॑त ।

स्ते॒नम् । ब॒द्धम्ऽइ॑व । अ॒दि॒ते॒ ॥१४

ते । नः । आस्नः । वृकाणाम् । आदित्यासः । मुमोचत ।

स्तेनम् । बद्धम्ऽइव । अदिते ॥१४

हे "आदित्यासः आदित्याः “ते यूयं “नः अस्मान् “वृकाणां हिंसकानामादातॄणां वा "आस्नः आस्यात् सकाशात् "मुमोचत विमोचनं कुरुत "स्तेनं "बद्धमिव । हे "अदिते त्वं च मोचयास्मानिति ॥

अपो॒ षु ण॑ इ॒यं शरु॒रादि॑त्या॒ अप॑ दु॒र्म॒तिः ।

अ॒स्मदे॒त्वजं॑घ्नुषी ॥१५

अपो॒ इति॑ । सु । न॒: । इ॒यम् । शरु॑: । आदि॑त्याः । अप॑ । दु॒:ऽम॒तिः ।

अ॒स्मत् । ए॒तु॒ । अजं॑घ्नुषी ॥१५

अपो इति । सु । नः । इयम् । शरुः । आदित्याः । अप । दुःऽमतिः ।

अस्मत् । एतु । अजघ्नुषी ॥१५

हे "आदित्याः “इयं “शरुः हिंसिका प्रसितिः जालिकप्रेरिता “अजघ्नुषी अहिंसन्ती सती “अस्मत् अस्मत्तः “सु सुष्ठु “अपो “एतु अपगच्छत्वेव । तथा “दुर्मतिः दुष्टा मतिरप्यजघ्नुषी अस्मत्तः "अप गच्छतु ॥ ॥ ५३ ॥

शश्व॒द्धि व॑ः सुदानव॒ आदि॑त्या ऊ॒तिभि॑र्व॒यम् ।

पु॒रा नू॒नं बु॑भु॒ज्महे॑ ॥१६

शश्व॑त् । हि । व॒: । सु॒ऽदा॒न॒व॒: । आदि॑त्याः । ऊ॒तिऽभि॑: । व॒यम् ।

पु॒रा । नू॒नम् । बु॒भु॒ज्महे॑ ॥१६

शश्वत् । हि । वः । सुऽदानवः । आदित्याः । ऊतिऽभिः । वयम् ।

पुरा । नूनम् । बुभुज्महे ॥१६

हे "सुदानवः सुदाना हे "आदित्याः “वः युष्माकम् “ऊतिभिः रक्षाभिः “वयं "पुरा “नूनम् इदानीमपि "शश्वत् सर्वदा “बुभुज्महे । यद्वा । शश्वत् बहून् भोगान् भुञ्ज्महे ।।

शश्व॑न्त॒ं हि प्र॑चेतसः प्रति॒यन्त॑ं चि॒देन॑सः ।

देवा॑ः कृणु॒थ जी॒वसे॑ ॥१७

शश्व॑न्तम् । हि । प्र॒ऽचे॒त॒स॒: । प्र॒ति॒ऽयन्त॑म् । चि॒त् । एन॑सः ।

देवा॑: । कृ॒णु॒थ । जी॒वसे॑ ॥१७

शश्वन्तम् । हि । प्रऽचेतसः । प्रतिऽयन्तम् । चित् । एनसः ।

देवाः । कृणुथ । जीवसे ॥१७

हे "प्रचेतसः प्रकृष्टमतयो हे "देवाः "शश्वन्तं बहुमपि "प्रतियन्तं "चित् प्रतिगच्छन्तमपि शत्रुम् "एनसः पापस्य कर्तारम् । अथवैनसः पापकृतः । व्यत्ययेन बहुवचनम् । पापकर्तारं "जीवसे जीवनायास्माकं "कृणुथ कुरुत । अस्मत्तो वियुक्तमिति शेषः ॥

तत्सु नो॒ नव्यं॒ सन्यं॑स॒ आदिं॑त्या॒ यन्मुमों॑चति ।

ब॒न्धाद्ब॒द्धमिं॑वादिते ॥१८

तत् । सु । नः॒ । नव्यं॑म् । सन्यं॑से । आदिं॑त्याः । यत् । मुमों॑चति ।

ब॒न्धात् । ब॒द्धम्ऽइ॑व । अ॒दि॒ते॒ ॥१८

तत् । सु । नः । नव्यम् । सन्यसे । आदित्याः । यत् । मुमोचति ।

बन्धात् । बद्धम्ऽइव । अदिते ॥१८

"तत् बन्धकं "नः अस्माकं "सु सुष्ठु "नव्यं स्तुत्यं "सन्यसे संभजनाय भवतु । अस्माकं मोचनेन स्तुत्यं भवत्वित्यर्थः । हे "आदित्याः अदितेः पुत्रा हे "अदिते त्वदनुग्रहात् "यत् "मुमोचति मुञ्चत्यस्मान् बन्धनसाधनं पूर्वं यत् प्रतिबन्धकत्वादासीत् तदेव युष्मदनुग्रहादस्मान् मुञ्चतु । यद्वा । युष्माकं यद्रक्षणमस्मान् मुञ्चति तत् सुष्ठु स्तुत्यं संभजनाय भवत्विति योज्यम् ॥

नास्माकं॑मस्ति॒ तत्तर॒ आदिं॑त्यासो अति॒ष्कदें॑ ।

यू॒यम॒स्मभ्यं॑ मृळत ॥१९

न । अ॒स्माकं॑म् । अ॒स्ति॒ । तत् । तरः॑ । आदिं॑त्यासः । अ॒ति॒ऽस्कदें॑ ।

यू॒यम् । अ॒स्मभ्यं॑म् । मृ॒ळ॒त॒ ॥१९

न । अस्माकम् । अस्ति । तत् । तरः । आदित्यासः । अतिऽस्कदे ।

यूयम् । अस्मभ्यम् । मृळत ॥१९

हे "आदित्यासः आदित्या युष्मत्कर्तृकः "तत् "तरः वेगः "अस्माकं "न "अस्ति यो वेगो बन्धकाज्जालात् "अतिष्कदे अस्माकमतिस्कन्दनाय प्रभवति । अतः "यूयमस्मभ्यं "मृळत । तत्तादृशं तरः कुरुतेत्यर्थः ॥

मा नों हे॒तिर्वि॒वस्वं॑त॒ आदिं॑त्याः कृ॒त्रिमा॒ शरुः॑ ।

पु॒रा नु ज॒रसों वधीत् ॥२०

मा । नः॒ । हे॒तिः । वि॒वस्वं॑तः । आदिं॑त्याः । कृ॒त्रिमा॑ । शरुः॑ ।

पु॒रा । नु । ज॒रसः॑ । व॒धी॒त् ॥२०

मा । नः । हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृत्रिमा । शरुः ।

पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥२०

हे "आदित्याः “नः अस्मान् “विवस्वतः विवस्वत्पुत्रस्य यमस्य । पुत्रे पितृशब्दः । तस्य “हेतिः आयुधभूता “कृत्रिमा क्रियया निष्पन्ना “शरुः हिंसिका प्रसितिः “पुरा पूर्वं “नु इदानीम् । सर्वदेत्यर्थः । "जरसः इदानीं जीर्णान् “मा “वधीत् मा हिंस्यात् ॥

वि षु द्वेषो॒ व्यं॑ह॒तिमादि॑त्यासो॒ वि संहि॑तम् ।

विष्व॒ग्वि वृ॑हता॒ रपः॑ ॥२१

वि । सु । द्वेषः॑ । वि । अं॒ह॒तिम् । आदि॑त्यासः । वि । सम्ऽहि॑तम् ।

विष्वं॑क् । वि । वृ॒ह॒त॒ । रपः॑ ॥२१

वि । सु । द्वेषः । वि । अंहतिम् । आदित्यासः । वि । सम्ऽहितम् ।

विष्वक् । वि । वृहत । रपः ॥२१

हे "आदित्यासः आदित्याः “द्वेषः द्वेष्टॄन “सु सुष्ठु “वि “वृहत उन्मूलयत । नाशयतेत्यर्थः ।। तथा “अंहतिं पातकं पापं “वि वृहत । हन्तेरंह च (उ. सू. ४.५०२) इत्यतिप्रत्ययः । तथा “संहितं जालं “वि वृहत । तथा “रपः पापं सर्वं “विष्वक् विषूचीनं“ वि वृहत ।' रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः ' (निरु. ४. २१) इति यास्कः ॥ ॥ ५४ ।।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ।। इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

टिप्पणी

अष्टमेऽहनि मत्स्यः सांमदस्तस्योदकेचरा विशस्त इम आसत इति मत्स्याः पुञ्जिष्ठा इत्युप-समानीताः स्युस्तानुपदिशति पुराणविद्यावेदः सोऽयमिति पुराणमाचक्षीत - आश्व.श्रौ.सू. १०.७.८ (https://sa.wikisource.org/s/1auw)

अश्वमेधे पारिप्लवम् -- मत्स्यः सांमद इत्यष्टमे २२। तस्योदकचरा विशस्त इम आसत इति मत्स्यान्मत्स्यविदो वोपदिशति २३ इतिहासवेदो वेदः सोऽयमितीतिहासमाचक्षीत -- शांश्रौसू. १६.२.२४ (https://sa.wikisource.org/s/149j)

ज्योतिष्टोमे अग्निचयने दीक्षणीया – त्यान्नु क्षत्रियान्धारयन्तः - शांश्रौसू. ९.२४.३ (https://sa.wikisource.org/s/1495)

अथाष्टमेऽहन् एवमेवैतास्विष्टिषु संस्थितास्वेषैवावृदध्वर्यविति हवै होतरित्येवाध्वर्युर्मत्स्यः साम्मदो राजेत्याह तस्योदकेचरा विशस्त इम आसत इति मत्स्याश्च मत्स्यहनश्चोपसमेता भवन्ति तानुपदिशतीतिहासो वेदः सोऽयमिति कंचिदितिहासमाचक्षीतैवमेवाध्वर्युः सम्प्रेष्यति न प्रक्रमान्जुहोति - शब्रा १३.४.३.१२ (https://sa.wikisource.org/s/ep2)

मत्स्योपरि टिप्पणी (https://puranastudy.wordpress.com/%e0%a4%ae%e0%a4%a4%e0%a4%99%e0%a5%8d%e0%a4%97-%e0%a4%ae%e0%a4%a4%e0%a5%8d%e0%a4%b8%e0%a5%8d%e0%a4%af%e0%a5%87%e0%a4%a8%e0%a5%8d%e0%a4%a6%e0%a5%8d%e0%a4%b0%e0%a4%a8%e0%a4%be%e0%a4%a5/%e0%a4%ae%e0%a4%a4%e0%a5%8d%e0%a4%b8%e0%a5%8d%e0%a4%af/)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६८

दे. इन्द्रः, १४-१९ ऋक्षाश्वमेधौ। गायत्री, अनुष्टुम्मुखः प्रगाथः - (अनुष्टुप् + गायत्रयौ) १,४,७,१० अनुष्टुप्, १६ शंकुमती।

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नाय वर्तयामसि ।

तुविकूर्मिमृतीषहमिन्द्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥

तुविशुष्म तुविक्रतो शचीवो विश्वया मते ।

आ पप्राथ महित्वना ॥२॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायन्तमीयतुः ।

हस्ता वज्रं हिरण्ययम् ॥३॥

विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शवसः ।

एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानाम् ॥४॥

अभिष्टये सदावृधं स्वर्मीळ्हेषु यं नरः ।

नाना हवन्त ऊतये ॥५॥

परोमात्रमृचीषममिन्द्रमुग्रं सुराधसम् ।

ईशानं चिद्वसूनाम् ॥६॥

तंतमिद्राधसे मह इन्द्रं चोदामि पीतये ।

यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥७॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंश मर्त्यः ।

नकिः शवांसि ते नशत् ॥८॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्ये महद्धनम् ।

जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥९॥

तं त्वा यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम ।

इन्द्र यथा चिदाविथ वाजेषु पुरुमाय्यम् ॥१०॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्रिवः ।

यज्ञो वितन्तसाय्यः ॥११॥

उरु णस्तन्वे तन उरु क्षयाय नस्कृधि ।

उरु णो यन्धि जीवसे ॥१२॥

उरुं नृभ्य उरुं गव उरुं रथाय पन्थाम् ।

देववीतिं मनामहे ॥१३॥

उप मा षड्द्वाद्वा नरः सोमस्य हर्ष्या ।

तिष्ठन्ति स्वादुरातयः ॥१४॥

ऋज्राविन्द्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि ।

आश्वमेधस्य रोहिता ॥१५॥

सुरथाँ आतिथिग्वे स्वभीशूँरार्क्षे ।

आश्वमेधे सुपेशसः ॥१६॥

षळश्वाँ आतिथिग्व इन्द्रोते वधूमतः ।

सचा पूतक्रतौ सनम् ॥१७॥

ऐषु चेतद्वृषण्वत्यन्तरृज्रेष्वरुषी ।

स्वभीशुः कशावती ॥१८॥

न युष्मे वाजबन्धवो निनित्सुश्चन मर्त्यः ।

अवद्यमधि दीधरत् ॥१९॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणसुतः सुधीः ।।

व्याख्याय सायणाचार्यः पञ्चमं व्याकरोत्यथ ।।

तत्र 'आ त्वा रथम्' इत्येकोनविंशत्यृचं नवमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका-' आ त्वैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्याः षळृक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिः' इति । आङ्गिरसः प्रियमेध ऋषिः। प्रथमाचतुर्थीसप्तमीदशम्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं गायत्रम्' इति परिभाषया गायत्र्यः । अन्ततः षट्स्वृक्षु ऋक्षाश्वमेधयोर्दानं स्तूयते । अतस्तास्तद्देवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयैन्द्र्यः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः। अद्यस्तृचो मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्। तथा च सूत्रितम्--- ' आ त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमन्ध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ५. १४) इति । महाव्रतादिष्वपि यत्र तृचान्तरं न विधीयते तत्र सर्वत्रायमेव प्रतिपद्भवति ।।

आ त्वा॒ रथं॒ यथो॒तये॑ सु॒म्नाय॑ वर्तयामसि ।

तु॒वि॒कू॒र्मिमृ॑ती॒षह॒मिन्द्र॒ शवि॑ष्ठ॒ सत्प॑ते ॥१

आ । त्वा॒ । रथ॑म् । यथा॑ । ऊ॒तये॑ । सु॒म्नाय॑ । व॒र्त॒या॒म॒सि॒ ।

तु॒वि॒ऽकू॒र्मिम् । ऋ॒ति॒ऽसह॑म् । इन्द्र॑ । शवि॑ष्ठ । सत्ऽप॑ते ॥१

आ । त्वा । रथम् । यथा । ऊतये । सुम्नाय । वर्तयामसि ।

तुविऽकूर्मिम् । ऋतिऽसहम् । इन्द्र । शविष्ठ । सत्ऽपते ॥१

हे इन्द्र "त्वा त्वाम् आ "वर्तयामसि आवर्तयामः । किमर्थम् । "ऊतये अस्माकं रक्षणाय "सुम्नाय सुखाय च । किमिव । "रथं यथा । रथं यथोतये सुखाय चावर्तयन्ति तद्वत् । कीदृशं त्वाम् । "तुविकूर्मिं बहुकर्माणम् "ऋतीषहं हिंसकानामभिभवितारम् । हे "इन्द्र

"शविष्ठ अतिशयेन बलवन् हे "सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ।।

तुविंशुष्म॒ तुविंक्रतो॒ शचींवो॒ विश्वंया मते ।

आ पंप्राथ महित्व॒ना ॥२

तुविंऽशुष्म । तुविंक्रतो॒ इति॒ तुविंऽक्रतो । शचींऽवः । विश्वंया । म॒ते॒ ।

आ । प॒प्रा॒थ॒ । म॒हि॒ऽत्व॒ना ॥२

तुविऽशुष्म । तुविक्रतो इति तुविऽक्रतो । शचीऽवः । विश्वया । मते ।

आ । पप्राथ । महिऽत्वना ॥२

हे "तुविशुष्म प्रभूतबल हे "तुविक्रतो बहुकर्मन् । अथवा बहुप्रज्ञ कर्मणः पृथगभिधानात् । हे “शचीवः बहुकर्मोपेत "मते पूजनीयेन्द्र "विश्वया विश्वव्याप्तेन "महित्वना महत्त्वेन “आ "पप्राथ आपूरितवानसि । अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

यस्यं ते महि॒ना म॒हः परिं ज्मा॒यन्तंमी॒यतुंः ।

हस्ता॒ वज्रं हिर॒ण्ययंम् ॥३

यस्यं । ते॒ । म॒हि॒ना । म॒हः । परिं । ज्मा॒यन्तंम् । ई॒यतुः॑ ।

हस्तां । वज्रंम् । हि॒र॒ण्ययंम् ॥३

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायन्तम् । ईयतुः ।

हस्ता । वज्रम् । हिरण्ययम् ॥३

“महः महतः "यस्य “ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं तूक्तमृग्द्वयम् । तत्रत्यतुविकूर्मिमृतीषहमित्याद्युक्तलक्षणस्य तवेत्यर्थः । “महिना महत्त्वेन “हस्ता तव हस्ता हस्तौ “ज्मायन्तं पृथिव्यां सर्वतो व्याप्नुवन्तं "हिरण्ययं हिरण्मयं "वज्रम् "ईयतुः परिगृह्णीतः । सर्वदास्माकं भयनिवारणायेति भावः ।।

पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि ‘विश्वानरस्य' इति प्रतिपत्तृचः । सूत्रितं च- ‘ विश्वानरस्य वस्पतिमिन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ७. ६) इति ।।

वि॒श्वानंरस्य व॒स्पति॒मनांनतस्य॒ शवंसः ।

एवैंश्च चर्षणी॒नामू॒ती हुंवे॒ रथांनाम् ॥४

वि॒श्वान॑रस्य । वः॒ । पति॑म् । अना॑नतस्य । शव॑सः ।

एवैः॑ । च॒ । च॒र्ष॒णी॒नाम् । ऊ॒ती । हु॒वे॒ । रथा॑नाम् ॥४

विश्वानरस्य । वः । पतिम् । अनानतस्य । शवसः ।

एवैः । च । चर्षणीनाम् । ऊती । हुवे । रथानाम् ॥४

“विश्वानरस्य विश्वान् शत्रून् प्रत्यृतस्य "अनानतस्य शत्रूणामप्रह्वस्य “शवसः बलस्य “पतिं स्वामिनमिन्द्रं वा । अत्रेन्द्रसंबन्धिनो मरुतोऽपि संकीर्त्यन्ते । हे मरुतः "वः। युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्याल्लभ्यते । युष्माकं "चर्षणीनां सैनिकानाम् “एवैः गमनैः सह । यद्वा चर्षणीनाम् इन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनैरिति सामानाधिकरण्यम् । युष्माकं “रथानां च “ऊती ऊतिभिर्गमनैश्च सह “हुवे आह्वयामि । गन्तृभी रथैर्गन्तृभिर्मरुद्भिश्च सहेन्द्रं हुव इत्यर्थः । यद्वा । हे यजमानाः युष्मदीयाः सैनिकाः सरथा यदा प्रविशन्ति युद्धाय संग्रामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं हुव इत्यर्थः ॥

अ॒भिष्ट॑ये स॒दावृ॑धं॒ स्व॑र्मीळ्हेषु॒ यं नरः॑ ।

नाना॒ हव॑न्त ऊ॒तये॑ ॥५

अ॒भिष्ट॑ये । स॒दाऽवृ॑धम् । स्वः॑ऽमीळ्हेषु । यम् । नरः॑ ।

नाना॑ । हव॑न्ते । ऊ॒तये॑ ॥५

अभिष्टये । सदाऽवृधम् । स्वःऽमीळ्हेषु । यम् । नरः ।

नाना । हवन्ते । ऊतये ॥५

हे यजमानाः युष्माकम् "अभिष्टये साहाय्यार्थमभिगमनायाभिष्टये वा "सदावृधं सर्वदा वर्धयन्तं सेवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा हुव इति शेषः । "यं "स्वर्मीळ्हेषु संग्रामेषु "नरः नेतारो मनुष्याः "नाना बहुप्रकारं "हवन्ते आह्वयन्ति "ऊतये रक्षार्थं तं हुव इति शेषः ॥ ॥ १ ॥

प॒रोमा॑त्र॒मृची॑षम॒मिन्द्र॑मु॒ग्रं सु॒राध॑सम् ।

ईशा॑नं चि॒द्वसू॑नाम् ॥६

प॒रः॒ऽमा॑त्रम् । ऋचीषमम् । इन्द्र॑म् । उ॒ग्रम् । सु॒ऽराध॑सम् ।

ईशा॑नम् । चि॒त् । वसू॑नाम् ॥६

परःऽमात्रम् । ऋचीषमम् । इन्द्रम् । उग्रम् । सुऽराधसम् ।

ईशानम् । चित् । वसूनाम् ॥६

"परोमात्रम् । परा मात्रा यस्य तादृशम् । अथवा मीयत इति मात्रं दूरदेशः । ततः परस्ताद्वर्तमानमपरिमितस्वरूपम् । तथापि "ऋचीषमम् ऋचा स्तुत्या समम् । यद्यप्यपरिच्छिन्नः तथापि स्तुतिर्यावन्मात्रं विषयीकरोति तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह। "इन्द्रं परमैश्वर्ययोगादिच्छानुकुलस्वरूपम् "उग्रम् उद्गूर्णबलं "सुराधसम् । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनान्नं वा "ईशानं "चित् ईश्वरं च । केषाम् । "वसूनाम् अस्मभ्यं प्रदेयानां गवादिधनानाम् । एवंमहानुभावमिन्द्रं हुव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मरुत्वतीये 'तंतमित्' इति प्रतिपत्तृचः । सूत्रितं च- ' तंतमिद्राधसे महे त्रय इन्द्रस्य सोमाः' (आश्व. श्रौ. ७. १०) इति ॥

तंत॒मिद्राध॑से म॒ह इन्द्रं॑ चोदामि पी॒तये॑ ।

यः पू॒र्व्यामनु॑ष्टुति॒मीशे॑ कृष्टी॒नां नृ॒तुः ॥७

तम्ऽत॑म् । इत् । राध॑से । म॒हे । इन्द्र॑म् । चो॒दा॒मि॒ । पी॒तये॑ ।

यः । पू॒र्व्याम् । अनु॑ऽस्तुतिम् । ईशे॑ । कृ॒ष्टी॒नाम् । नृ॒तुः ॥७

तम्ऽतम् । इत् । राधसे । महे । इन्द्रम् । चोदामि । पीतये ।

यः । पूर्व्याम् । अनुऽस्तुतिम् । ईशे । कृष्टीनाम् । नृतुः ॥७

"तंतमित् तमेव इन्द्रम् । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेन्द्रमित्यर्थः। तं प्रति "चोदामि प्रेरयामि स्तुतिं "पीतये सोमपानाय । ततः को लाभ इति उच्यते । "महे महते "राधसे धनाय प्रभूतधनलाभार्थम् । "यः "नृतुः फलस्य नेता देवः "पूर्व्यां पूर्वे भवां यज्ञमुखस्थाम् "अनुष्टुतिम् अनुक्रमेण क्रियमाणां स्तुतिं "कृष्टीनां मनुष्याणामृत्विजां संबन्धिनीम् "ईशे ईष्टे श्रोतुं तं चोदामीति संबन्धः ॥

न यस्य॑ ते शवसान स॒ख्यमा॒नंश॒ मर्त्यः॑ ।

नकि॒ः शवां॑सि ते नशत् ॥८

न । यस्य॑ । ते॒ । श॒व॒सा॒न॒ । स॒ख्यम् । आ॒नंश॑ । मर्त्यः॑ ।

नकिः॑ । शवां॑सि । ते॒ । न॒श॒त् ॥८

न । यस्य । ते । शवसान । सख्यम् । आनंश । मर्त्यः ।

नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥८

हे "शवसान बलवन्निन्द्र "यस्य "ते तव "सख्यं "मर्त्यः मरणधर्मा मनुष्यः "न "आनंश न व्याप्नोति "ते "शवांसि बलान्यपि "नकिः नैव "नशत् व्याप्नोति ॥

त्वोता॑स॒स्त्वा यु॒जाप्सु सूर्ये॑ म॒हद्धनं॑म् ।

जये॑म पृ॒त्सु व॑ज्रिवः ॥९

त्वाऽऊं॑तासः । त्वा । यु॒जा । अ॒प्ऽसु । सूर्ये॑ । म॒हत् । धनं॑म् ।

जये॑म । पृ॒त्ऽसु । व॒ज्रि॒ऽव॒ः ॥९

त्वाऽऊतासः । त्वा । युजा । अप्ऽसु । सूर्ये । महत् । धनम् ।

जयेम । पृत्ऽसु । वज्रिऽवः ॥९

हे इन्द्र "त्वोतासः त्वया रक्षिताः "त्वा त्वया "युजा सहायेन "अप्सु स्नातुं सूर्यं द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं "सूर्ये उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः। तदर्थ "पृत्सु संग्रामेषु हे "वज्रिवः वज्रवन्निन्द्र "महद्धनं "जयेम । शत्रून् संग्रामे जित्वा तेषां धनं लभेमेत्यर्थः ।।

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये 'तं त्वा यज्ञेभिः' इति तृचः प्रतिपत् । सूत्रितं च -- तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमन्ध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ' (आश्व. श्रौ. ७. ११) इति ।

तं त्वा॑ य॒ज्ञेभिं॑रीमहे॒ तं गी॒र्भिर्गिर्वं॑णस्तम ।

इन्द्र॒ यथा॑ चि॒दावि॑थ॒ वाजे॑षु पुरु॒माय्यं॑म् ॥१०

तम् । त्वा॒ । य॒ज्ञेभिः॑ । ई॒म॒हे॒ । तम् । गी॒ःऽभिः । गि॒र्व॒ण॒ःऽत॒म॒ ।

इन्द्रं॑ । यथा॑ । चि॒त् । आवि॑थ । वाजे॑षु । पु॒रु॒ऽमाय्यं॑म् ॥१०

तम् । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तम् । गीःऽभिः । गिर्वणःऽतम ।

इन्द्र । यथा । चित् । आविथ । वाजेषु । पुरुऽमाय्यम् ॥१०

"तं स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धं "त्वा त्वां "यज्ञेभिः यागसाधनैः सोमादिभिः "ईमहे याचामहे । "तम् एवेन्द्रं "गीर्भिः स्तुतिभिरीमहे । हे "गिर्वणस्तम गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयतम इन्द्र तं त्वामिति समन्वयः । हे "इन्द्र त्वं "यथा "चिदाविथ येन प्रकारेण ररक्षिथ माम् । चिदिति पूरणः । कुत्रेति उच्यते । "वाजेषु संग्रामेषु । कीदृशं माम् । पुरुमाय्यं बहुप्रज्ञम् । बहुस्तुतिमित्यर्थः ॥ ॥ २ ॥

यस्यं ते स्वा॒दु स॒ख्यं स्वा॒द्वी प्रणी॑तिरद्रिवः ।

य॒ज्ञो वि॑तन्त॒साय्यं॑ः ॥११

यस्य॑ । ते॒ । स्वा॒दु । स॒ख्यम् । स्वा॒द्वी । प्रऽनी॑तिः । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

य॒ज्ञः । वि॒त॒न्त॒साय्य॑ः ॥११

यस्य । ते । स्वादु । सख्यम् । स्वाद्वी । प्रऽनीतिः । अद्रिऽवः ।

यज्ञः । वितन्तसाय्यः ॥११

हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र “यस्य स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धस्य “ते तव "सख्यं "स्वादु अतीवानुभवार्हम् । किंच ते “प्रणीतिः प्रणयनं धनादीनां "स्वाद्वी स्वादु सुहर्षकम् । तथोभे त्वद्विषयो "यज्ञः च "वितन्तसाय्यः विशेषेण तननीयः ॥

उ॒रु ण॑स्त॒न्वे॒३॒ तन॑ उ॒रु क्षया॑य नस्कृधि ।

उ॒रु णो॑ यन्धि जी॒वसे॑ ॥१२

उ॒रु । न॒ः । त॒न्वे॑ । तने॑ । उ॒रु । क्षया॑य । न॒ः । कृ॒धि॒ ।

उ॒रु । न॒ः । य॒न्धि॒ । जी॒वसे॑ ॥१२

उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि ।

उरु । नः । यन्धि । जीवसे ॥१२

हे इन्द्र त्वं “नः अस्माकं "तन्वे आत्मजाय "उरु प्रभूतं “कृधि कुरु । सामर्थ्याद्धनं सुखं वेति गम्यते । तथा “तने तत्पुत्राय "उरु कृधि । तथा “क्षयाय निवासाय “उरु कृधि । “नः अस्माकं “जीवसे जीवनाय “यन्धि प्रयच्छाभिमतम् ॥

उ॒रुं नृभ्य॑ उ॒रुं गव॑ उ॒रुं रथा॑य॒ पन्था॑म् ।

दे॒ववी॑तिं मनामहे ॥१३

उ॒रुम् । नृऽभ्य॑ः । उ॒रुम् । गवे॑ । उ॒रुम् । रथा॑य । पन्था॑म् ।

दे॒वऽवी॑तिम् । म॒ना॒म॒हे॒ ॥१३

उरुम् । नृऽभ्यः । उरुम् । गवे । उरुम् । रथाय । पन्थाम् ।

देवऽवीतिम् । मनामहे ॥१३

हे इन्द्र "नृभ्यः अस्मदीयेभ्यो भृत्येभ्यः “उरुं हितं "मनामहे याचामहे । तथा “गवे । एतदुपलक्षणम् । गवाश्वादिकाय तथा “रथाय "पन्थां पन्थानं मार्गम् । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा “देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

उप॑ मा॒ षड्द्वाद्वा॒ नर॒ः सोम॑स्य॒ हर्ष्या॑ ।

तिष्ठ॑न्ति स्वादुरा॒तय॑ः ॥१४

उप॑ । मा॒ । षट् । द्वाऽद्वा॑ । नरः॑ । सोम॑स्य । हर्ष्या॑ ।

तिष्ठ॑न्ति । स्वा॒दु॒ऽरा॒तयः॑ ॥१४

उप । मा । षट् । द्वाऽद्वा । नरः । सोमस्य । हर्ष्या ।

तिष्ठन्ति । स्वादुऽरातयः ॥१४

एतदाद्याः षड्च ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहद्देवतानुक्रमण्याम् 'ऋक्षाश्वमेधयोरत्र पञ्च दानप्रशंसकाः' (बृहद्दे. ६. ९२) इत्युक्तं तथापि उप मा षट्' इत्यस्या राजदानस्तुतिशेषत्वादविरोधः । अनेनैवाशयेनानुक्रमण्याम् ' अन्त्याः षळृच ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिः' इत्युक्तम् । "मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसर्पन्तः "षट् एतत्संख्याकाः "नरः नेतारो राजानः "सोमस्य पीतस्य "हर्ष्या हर्षेण "स्वादुरातयः सुष्ठूपभोगार्हदानाः सन्तः "द्वाद्वा द्वौ द्वौ पितृपुत्ररूपेण युग्मौ भूत्वा माम् "उप "तिष्ठन्ति । तेषां युग्मानां नाम तूत्तरत्र स्पष्टीक्रियते ॥

ऋ॒ज्राविं॑न्द्रो॒त आ द॑दे॒ हरी॒ ऋक्ष॑स्य सू॒नवि॑ ।

आ॒श्व॒मे॒धस्य॒ रोहि॑ता ॥१५

ऋ॒ज्रौ । इ॒न्द्रो॒ते । आ । द॒दे॒ । हरी॒ इति॑ । ऋक्ष॑स्य । सू॒नवि॑ ।

आ॒श्व॒ऽमे॒धस्य॑ । रोहि॑ता ॥१५

ऋज्रौ । इन्द्रोते । आ । ददे । हरी इति । ऋक्षस्य । सूनवि ।

आश्वऽमेधस्य । रोहिता ॥१५

"इन्द्रोते एतन्नामक आतिथिग्वेऽतिथिग्वनाम्नो राज्ञः पुत्रे । ' अतिथिग्वाय शम्बरम्' (ऋ. सं. १. ५१. ६) ' अतिथिग्वाय शंस्यम्' (ऋ. सं. ६. २६. ३) इत्यादिष्वतिथिग्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इन्द्रोते "ऋज़ौ ऋजुगामिनावश्वौ "आ "ददे स्वीकृतवानस्मि । तथा "ऋक्षस्य "सूनवि ऋक्षनाम्नः पुत्रेऽन्यस्मिन् राजनि "हरी हरितवर्णावश्वौ आ ददे। तथा "आश्वमेधस्य अश्वमेधपुत्रे राजनि "रोहिता रोहितवर्णावश्वौ आ ददे। नन्वनुक्रमण्यामुभयोरेव दानप्रशंसारूपत्वमुक्तम् अत्र कथं त्रयाणां दानकीर्तनमिति । नैष दोषः । ऋक्षाश्वमेधपुत्रयोरेव यागेऽस्यर्षेः प्रवृत्तेस्तयोरेव दानं प्रस्तुतम्। इन्द्रोतस्तु स्वपित्रा सह तयोर्यज्ञदिदृक्षयागत्य तयोर्दानं दृष्ट्वा स्वपित्रा प्रेरितो दत्तवानश्वौ। अतस्तद्दानं प्रासङ्गिकमिति । एवमृक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतित्वं न व्याहन्यते । पितृपुत्रयोरभेदात्तयोः पक्षकर्तृत्वाच्च। इन्द्रोतदानस्थ प्रासङ्गिकत्वं 'षळश्वान्' इत्यत्र विस्पष्टयिष्यते ॥

सु॒रथाँ॑ आतिथि॒ग्वे स्व॑भी॒शूँ॑रा॒र्क्षे ।

आ॒श्व॒मे॒धे सु॒पेश॑सः ॥१६

सु॒ऽरथा॑न् । आ॒ति॒थि॒ऽग्वे । सु॒ऽअ॒भी॒शून् । आ॒र्क्षे ।

आ॒श्व॒ऽमे॒धे । सु॒ऽपेश॑सः ॥१६

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीशून् । आर्क्षे ।

आश्वऽमेधे । सुऽपेशसः ॥१६

"आतिथिग्वे इन्द्रोते "सुरथान् शोभनरथोपेतानश्वानाददे । "आर्क्षे ऋक्षपुत्रे "स्वभीशून् अश्वानाददे । "आश्वमेधे अश्वमेधपुत्रे 'सुपेशसः सुरूपानश्वान् शोभनालंकारानाददे ॥

षळश्वाँ॑ आतिथि॒ग्व इ॑न्द्रो॒ते व॒धूम॑तः ।

सचा॑ पू॒तक्र॑तौ सनम् ॥१७

षट् । अश्वा॑न् । आ॒ति॒थि॒ऽग्वे । इ॒न्द्रो॒ते । व॒धूऽम॑तः ।

सचा॑ । पू॒तऽक्र॑तौ । स॒न॒म् ॥१७

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इन्द्रोते । वधूऽमतः ।

सचा । पूतऽक्रतौ । सनम् ॥१७

“आतिथिग्व “इन्द्रोते "पूतक्रतौ शुद्धप्रज्ञे शुद्धकर्मोपेते वा तस्मिन् "वधूमतः वधूभिर्वडवाभिस्तद्वतः “षडश्वान् "सचा ऋक्षाश्वमेधयोः पुत्राभ्यां दत्तेनाश्वादिधनेन सचा सह “सनं लब्धवानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिन्द्रोतदानस्य प्रासङ्गिकत्वे लिङ्गम् ।।

ऐषु॑ चेत॒द्वृष॑ण्वत्य॒न्तरृ॒ज्रेष्वरु॑षी ।

स्व॒भी॒शुः कशा॑वती ॥१८

आ । ए॒षु॒ । चे॒त॒त् । वृष॑ण्ऽवती । अ॒न्तः । ऋ॒ज्रेषु॑ । अरु॑षी ।

सु॒ऽअ॒भी॒शुः । कशा॑ऽवती ॥१८

आ । एषु । चेतत् । वृषण्ऽवती । अन्तः । ऋज्रेषु । अरुषी ।

सुऽअभीशुः । कशाऽवती ॥१८

“एषु “ऋज्रेषु ऋजुगामिष्वश्वेषु "अन्तः मध्ये “आ “चेतत् आज्ञायते । का। "वृषण्वती वर्षकैः पुमश्वैस्तद्वती "अरुषी आरोचमाना "स्वभीशुः शोभनप्रग्रहा "कशावती दृप्ता वडवा ज्ञायते ॥

न युष्मे वांजबन्धवो निनित्सुश्चन मर्त्यः ।

अवद्यमधिं दीधरत् ॥१९

न । युष्मे इतिं । वाजऽबन्धवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यः ।

अवद्यम् । अधिं । दीधरत् ॥१९

न । युष्मे इति । वाजऽबन्धवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यः ।

अवद्यम् । अधि । दीधरत् ॥१९

हे “वाजबन्धवः अन्नबन्धवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां षण्णां वा संबोधनम् । हे राजानः "युष्मे युष्मासु "निनित्सुश्चन निन्दकोऽपि “मर्त्यः मनुष्यः "अवद्यं निन्दा “न “अधि “दीधरत् नान्वधारयत्। नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिन्द्या यूयमिति दातॄणां स्तुतिः ॥ ॥ ४ ॥

टिप्पणी

८.६८.४ विश्वानरस्य वस्पतिं इति

अग्नेर्वैश्वानरस्य द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2gvf)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.६९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६८ सूक्तं ८.६९ सूक्तं ८.७० →
प्रियमेध आङ्गिरसः।

दे. इन्द्रः, ११ (अर्धर्चस्य) विश्वे देवाः, ११(उत्तरार्धस्य)- १२ वरुणः। अनुष्टुप्, २ उष्णिक्, ४-६ गायत्री, ११, १६ पङ्क्तिः, १७-१८ बृहती

प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषं मन्दद्वीरायेन्दवे ।

धिया वो मेधसातये पुरंध्या विवासति ॥१॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनाम् ।

पतिं वो अघ्न्यानां धेनूनामिषुध्यसि ॥२॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।

जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिवः ॥३॥

अभि प्र गोपतिं गिरेन्द्रमर्च यथा विदे ।

सूनुं सत्यस्य सत्पतिम् ॥४॥

आ हरयः ससृज्रिरेऽरुषीरधि बर्हिषि ।

यत्राभि संनवामहे ॥५॥

इन्द्राय गाव आशिरं दुदुह्रे वज्रिणे मधु ।

यत्सीमुपह्वरे विदत् ॥६॥

उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपं गृहमिन्द्रश्च गन्वहि ।

मध्वः पीत्वा सचेवहि त्रिः सप्त सख्युः पदे ॥७॥

अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत ।

अर्चन्तु पुत्रका उत पुरं न धृष्ण्वर्चत ॥८॥

अव स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत् ।

पिङ्गा परि चनिष्कददिन्द्राय ब्रह्मोद्यतम् ॥९॥

आ यत्पतन्त्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः ।

अपस्फुरं गृभायत सोममिन्द्राय पातवे ॥१०॥

अपादिन्द्रो अपादग्निर्विश्वे देवा अमत्सत ।

वरुण इदिह क्षयत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥११॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः ।

अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥१२॥

यो व्यतीँरफाणयत्सुयुक्ताँ उप दाशुषे ।

तक्वो नेता तदिद्वपुरुपमा यो अमुच्यत ॥१३॥

अतीदु शक्र ओहत इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ।

भिनत्कनीन ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥१४॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथम् ।

स पक्षन्महिषं मृगं पित्रे मात्रे विभुक्रतुम् ॥१५॥

आ तू सुशिप्र दम्पते रथं तिष्ठा हिरण्ययम् ।

अध द्युक्षं सचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसम् ॥१६॥

तं घेमित्था नमस्विन उप स्वराजमासते ।

अर्थं चिदस्य सुधितं यदेतव आवर्तयन्ति दावने ॥१७॥

अनु प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषाम् ।

पूर्वामनु प्रयतिं वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘प्रप्र वः' इत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्याङ्गिरसस्यार्षम् । द्वितीया ‘नदं वः' इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडश्यौ पङ्क्ती शिष्टा दशानुष्टुभः ।‘अपादिन्द्रः इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो ‘वरुण इदिह' इत्याद्यास्त्रयोऽर्धर्चा वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रान्तं—‘प्रप्र द्व्यूनानुष्टुभं द्विबृहत्यन्तं द्वितीयोष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षोळश्येकादश्यौ पङ्क्ती अपाद्वैश्वदेवोऽर्धर्चस्त्रयो वारुणाः' इति । आद्यस्तृचः षोडशिशस्त्र आनुष्टुभः । सूत्रितं 'च- ‘ प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत ' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ॥

प्रप्रं वस्त्रि॒ष्टुभ॒मिषं॑ म॒न्दद्वी॑रा॒येन्द॑वे ।

धि॒या वो॑ मे॒धसा॑तये॒ पुरं॒ध्या विवा॑सति ॥१

प्रऽप्रं । व॒ः । त्रि॒ऽस्तुभं॑म् । इषं॑म् । म॒न्दत्ऽवी॑राय । इन्द॑वे ।

धि॒या । व॒ः । मे॒धऽसा॑तये । पुरं॑म्ऽध्या । आ । वि॒वा॒स॒ति॒ ॥१

प्रऽप्र । वः । त्रिऽस्तुभम् । इषम् । मन्दत्ऽवीराय । इन्दवे ।

धिया । वः । मेधऽसातये । पुरम्ऽध्या । आ । विवासति ॥१

हे अध्वर्य्वादयः "वः यूयम् । प्रथमार्थे द्वितीया । "त्रिष्टुभं स्तोभत्रयोपेतम् "इषम् अन्नं “प्रप्र । अपरः प्रशब्दः पूरणः । प्रभरतेति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । कस्मै । “मन्दद्वीराय । यो वीरान हर्षयति स मन्दद्वीरः । तस्मै “इन्दवे इन्द्राय । इन्दतेरैश्वर्यकर्मणः इदं रूपम् । अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वोनत्तीतीन्दुरिन्द्रः । तस्मै । स चेन्द्रः "वः युष्मान “मेधसातये यज्ञसंभजनाय “पुरंध्या बहुप्रज्ञया “धिया कर्मणा “आ "विवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ।।

महाव्रते निष्केवल्ये ‘नदं वः' इत्येषा विहरणीया । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं च – नदं व ओदतीनामित्येतयैतानि व्यतिषजति ' (ऐ. आ. ५. १. ६) इति ।।

न॒दं व॒ ओद॑तीनां न॒दं योयु॑वतीनाम् ।

पतिं॑ वो॒ अघ्न्या॑नां धेनू॒नामि॑षुध्यसि ॥२

न॒दम् । व॒ः । ओद॑तीनाम् । न॒दम् । योयु॑वतीनाम् ।

पतिं॑म् । व॒ः । अघ्न्या॑नाम् । धे॒नू॒नाम् । इ॒षु॒ध्य॒सि॒ ॥२

नदम् । वः । ओदतीनाम् । नदम् । योयुवतीनाम् ।

पतिम् । वः । अघ्न्यानाम् । धेनूनाम् । इषुध्यसि ॥२

“ओदतीनाम् । ओदत्य उषसः ‘ ओदती भास्वती' इति तन्नामसु पाठात् । तासां “नदम् । उत्पादकमित्यर्थः । इन्द्रेण ह्युषस उत्पद्यन्त इन्द्रस्यैव सूर्यत्वात् । ' विवस्वदिन्द्र सुग्म्य' इति द्वादशादित्यमध्य इन्द्रः पठितः । तादृशमिन्द्रं हे यजमानाः "वः युष्मदर्थम् । आह्वयतेत्यर्थः । तथा “योयुवतीनां सर्वत्र मिश्रयन्तीनां नदीनां “नदं' शब्दयितारं "वः युष्मदर्थमाह्वयामि । "अघ्न्यानाम् अहन्तव्यानां गवां “पतिम् आह्वये । अथ प्रत्यक्षकृता । हे यजमान त्वं “धेनूनां क्षीरादिना प्रीणयित्रीणां गवाम् "इषुध्यसि अन्नमिच्छसि ।।

अग्निहोत्रे पूर्वाहुतौ हुतायां ‘ता अस्य' इत्यनयोत्तरामाहुतिं काङ्क्षमाणस्तिष्ठेत् । तथा च सूत्रितं -- ता अस्य सूददोहस इति पूर्वामाहुतिमुपोत्थायोत्तरां काङ्क्षेत ' (आश्व. श्रौ. २. ३) इति । महाव्रते निष्केवल्येऽप्येषा । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं- ता अस्य सूददोहस इत्येतदादिः सूददोहाः सूददोहाः ' (ऐ. आ. ५. १. ६) इति ॥

ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहस॒ः सोमं॑ श्रीणन्ति॒ पृश्न॑यः ।

जन्म॑न्दे॒वानां॒ विश॑स्त्रि॒ष्वा रो॑च॒ने दि॒वः ॥३

ताः । अ॒स्य॒ । सूद॑ऽदोहसः । सोम॑म् । श्री॒णा॒न्ति॒ । पृश्न॑यः ।

जन्म॑न् । दे॒वाना॑म् । विशः॑ । त्रि॒षु । आ । रो॒च॒ने । दि॒वः ॥३

ताः । अस्य । सूदऽदोहसः । सोमम् । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।

जन्मन् । देवानाम् । विशः । त्रिषु । आ । रोचने । दिवः ॥३

“ताः प्रसिद्धाः "सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः "पृश्नयः पृश्निवर्णा गावः “अस्य इन्द्रस्य "सोमं “श्रीणन्ति मिश्रयन्त्याशिरेण । कदा । "त्रिषु त्रिष्वपि सवनेषु । गावो विशेष्यन्ते । "देवानां "जन्मन् जन्मस्थाने । दिवीत्यर्थः । “दिवः आदित्यस्य “आ “रोचने आरोचमाने । अनेन द्यौर्विशेष्यते । तस्मिन् स्थाने “विशः निविशन्त्यः । यज्ञार्थोपयुक्तानां गवां द्युप्राप्तिः प्रसिद्धा ।।

द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे ‘ अभि प्र गोपतिम् ' इति तृचोऽनुरूपः ।. सूत्रितं च-- ‘ अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा ' (आश्व. श्रौ. ६. ४ (https://sa.wikisource.org/s/1bcn)) इति ।।

अ॒भि प्र गोप॑तिं गि॒रेन्द्र॑मर्च॒ यथा॑ वि॒दे ।

सू॒नुं स॒त्यस्य॒ सत्प॑तिम् ॥४

अ॒भि । प्र । गोऽप॑तिम् । गि॒रा । इन्द्र॑म् । अ॒र्च॒ । यथा॑ । वि॒दे ।

सू॒नुम् । स॒त्यस्य॑ । सत्ऽप॑तिम् ॥४

अभि । प्र । गोऽपतिम् । गिरा । इन्द्रम् । अर्च । यथा । विदे ।

सूनुम् । सत्यस्य । सत्ऽपतिम् ॥४

“गोपतिं गवां स्वामिनम् "इन्द्रम् "अभि “प्र “अर्च । प्रकर्षेण पूजय स्तुत्या । "यथा "विदे स यथा स्वात्मानं स्तुतप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गन्तव्यमिति जानाति तथार्चेति । कीदृशमिन्द्रम् । "सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा "सूनुं पुत्रम् । तत्रानुरक्तत्वात् सूनुरित्युपचर्यते । “सत्पतिं सतां यजमानानां पालकम् ॥

आ हर॑यः ससृज्रि॒रेऽरु॑षी॒रधि॑ ब॒र्हिषि॑ ।

यत्रा॒भि स॒ंनवा॑महे ॥५

आ । हर॑यः । स॒सृ॒ज्रि॒रे॒ । अरु॑षीः । अधि॑ । ब॒र्हिषि॑ ।

यत्र॑ । अ॒भि । स॒म्ऽनवा॑महे ॥५

आ । हरयः । ससृज्रिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि ।

यत्र । अभि । सम्ऽनवामहे ॥५

"हरयः हरितवर्णा अश्वाः "अरुषीः आरोचमानाः "अधि "बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । बर्हिष्यास्तृते "आ ससृज्रिरे आसृजन्तु । "यत्र यस्मिन् बर्हिषि स्थितमिन्द्रम् "अभि संनवामहे अभिसंस्तुमः ॥ ॥ ५ ॥

इन्द्रा॑य॒ गाव॑ आ॒शिरं॑ दुदु॒ह्रे व॒ज्रिणे॒ मधु॑ ।

यत्सी॑मुपह्व॒रे वि॒दत् ॥६

इन्द्रा॑य । गाव॑ः । आ॒ऽशिर॑म् । दु॒दु॒ह्रे । व॒ज्रिणे॑ । मधु॑ ।

यत् । सी॒म् । उ॒प॒ऽह्व॒रे । वि॒दत् ॥६

इन्द्राय । गावः । आऽशिरम् । दुदुह्रे । वज्रिणे । मधु ।

यत् । सीम् । उपऽह्वरे । विदत् ॥६

“इन्द्राय “गावः "आशिरम् आश्रयणसाधनं पयआदिकं "मधु मदकरं "दुदुहे दुहते । कीदृशाय । "वज्रिणे वज्रयुक्तायेन्द्राय । "यत् यदा “उपह्वरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं “सीं सर्वतः “विदत् लभते तदा ।।

षोडशिशस्त्रस्य 'उद्यद्ब्रध्नस्य' इत्येषान्त्या। सूत्रितं च -- उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपमित्येषा परिधानीया' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ।

उद्यद्ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपं॑ गृ॒हमिन्द्र॑श्च॒ गन्व॑हि ।

मध्व॑ः पी॒त्वा स॑चेवहि॒ त्रिः स॒प्त सख्यु॑ः प॒दे ॥७

उत् । यत् । ब्र॒ध्नस्य॑ । वि॒ष्टप॑म् । गृ॒हम् । इन्द्र॑ः । च॒ । गन्व॑हि ।

मध्व॑ः । पी॒त्वा । स॒चे॒व॒हि॒ । त्रिः । स॒प्त । सख्यु॑ः । प॒दे ॥७

उत् । यत् । ब्रध्नस्य । विष्टपम् । गृहम् । इन्द्रः । च । गन्वहि ।

मध्वः । पीत्वा । सचेवहि । त्रिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥७

"यत् यदा “ब्रध्नस्य “विष्टपं सूर्यस्य स्थानं "गृहमिन्द्रश्च अहं चोभौ "उत् "गन्वहि उद्गच्छावः तदानीं "मध्वः मधुरं सोमरसं “पीत्वा “सचेवहि संसृष्टौ भवेव । कुत्र । “सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्यादित्यस्य । "त्रिः "सप्त इत्यनेन देवलोकानामुत्तममेकविंशं स्थानमुच्यते आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं- द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशः ' (ऐ. ब्रा. १. ३०) इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे ‘ अर्चत' इति द्वितीय आनुष्टुभस्तृचः । सूत्रितं च – ‘ प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत ' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ॥

अर्च॑त॒ प्रार्च॑त॒ प्रिय॑मेधासो॒ अर्च॑त ।

अर्च॑न्तु पुत्र॒का उ॒त पुर॒ं न धृ॒ष्ण्व॑र्चत ॥८

अर्च॑त । प्र । अ॒र्च॒त॒ । प्रिय॑ऽमेधासः । अर्च॑त ।

अर्च॑न्तु । पु॒त्र॒काः । उ॒त । पुर॑म् । न । धृ॒ष्णु । अ॒र्च॒त॒ ॥८

अर्चत । प्र । अर्चत । प्रियऽमेधासः । अर्चत ।

अर्चन्तु । पुत्रकाः । उत । पुरम् । न । धृष्णु । अर्चत ॥८

हे अध्वर्य्वादयः यूयमिन्द्रम् "अर्चत पूजयत स्तुत्या। “प्रार्चत प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव । हे "प्रियमेधासः प्रियमेधसंबन्धिनस्तद्गोत्रा यूयम् "अर्चत इन्द्रम् । "पुत्रकाः पुत्रा अपि “अर्चन्तु इन्द्रम् । “उत अपि च "पुरं "न “धृष्णु यथा पुरं धर्षणशीलमर्चन्ति तादृशमिन्द्रम् "अर्चत ।।

अव॑ स्वराति॒ गर्ग॑रो गो॒धा परि॑ सनिष्वणत् ।

पिङ्गा॒ परि॑ चनिष्कद॒दिन्द्रा॑य॒ ब्रह्मोद्य॑तम् ॥९

अव॑ । स्व॒रा॒ति॒ । गर्ग॑रः । गो॒धा । परि॑ । स॒नि॒स्व॒न॒त् ।

पिङ्गा॑ । परि॑ । च॒नि॒स्क॒द॒त् । इन्द्रा॑य । ब्रह्म॑ । उत्ऽय॑तम् ॥९

अव । स्वराति । गर्गरः । गोधा । परि । सनिस्वनत् ।

पिङ्गा । परि । चनिस्कदत् । इन्द्राय । ब्रह्म । उत्ऽयतम् ॥९

“गर्गरः गर्गरध्वनियुक्तो वाद्यविशेषो युद्धे “अव "स्वराति भयं शब्दयति । “गोधा हस्तघ्नः “परि परितः "सनिष्वणत् स्वनति भृशम् । "पिङ्गा पिङ्गवर्णा ज्यापि “परि “चनिष्कदत् परिस्कन्दते । यस्मादेवं युद्धः संनद्धोऽत “इन्द्राय “ब्रह्म परिवृढं कर्म स्तुतिलक्षणम् “उद्यतं भवत्विति शेषः ॥

आ यत्पत॑न्त्ये॒न्य॑ः सु॒दुघा॒ अन॑पस्फुरः ।

अ॒प॒स्फुरं॑ गृभायत॒ सोम॒मिन्द्रा॑य॒ पात॑वे ॥१०

आ । यत् । पत॑न्ति । ए॒न्य॑ः । सु॒ऽदुघा॑ः । अन॑पऽस्फुरः ।

अ॒प॒ऽस्फुर॑म् । गृ॒भा॒य॒त॒ । सोम॑म् । इन्द्रा॑य । पात॑वे ॥१०

आ । यत् । पतन्ति । एन्यः । सुऽदुघाः । अनपऽस्फुरः ।

अपऽस्फुरम् । गृभायत । सोमम् । इन्द्राय । पातवे ॥१०

"यत् यदा “एन्यः एतवर्णाः शुभ्रवर्णा नद्यः “आ “पतन्ति आगच्छन्ति सर्वतः प्रवहन्ति । कीदृश्यः। "सुदुघाः सुदोहाः "अनपस्फुरः। अपस्फुरोऽपस्फुरा अप्रवृद्धाः। अतादृश्योऽनपस्फुरः । अत्यन्तं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यद्वा । सुदुघाः प्रवृद्धा एतवर्णा गावो यदा पयआद्यर्थाय आ पतन्ति तदा “अपस्फुरम् । अत्रापशब्दो धात्वर्थानुवादी । अत्यन्तप्रवृद्धं "सोममिन्द्राय “पातवे पातुं “गृभायत ग्रहणं कुरुत । अथवानपस्फुर इत्यत्राप्यपशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य । तथा सत्ययमर्थः । यदा एन्यो नद्योऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोदका पतन्ति वृष्टिरल्पा यदा भवति तदा सोममिन्द्रार्थं संपादयतेति ॥ ।।६।।

अपा॒दिन्द्रो॒ अपा॑द॒ग्निर्विश्वे॑ दे॒वा अ॑मत्सत ।

वरु॑ण॒ इदि॒ह क्ष॑य॒त्तमापो॑ अ॒भ्य॑नूषत व॒त्सं सं॒शिश्व॑रीरिव ॥११

अपा॑त् । इन्द्र॑ः । अपा॑त् । अ॒ग्निः । विश्वे॑ । दे॒वाः । अ॒म॒त्स॒त॒ ।

वरु॑णः । इत् । इ॒ह । क्ष॒य॒त् । तम् । आप॑ः । अ॒भि । अ॒नू॒ष॒त॒ । व॒त्सम् । सं॒शिश्व॑रीःऽइव ॥११

अपात् । इन्द्रः । अपात् । अग्निः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।

वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तम् । आपः । अभि । अनूषत । वत्सम् । संशिश्वरीःऽइव ॥११

“इन्द्रः “अपात् अपिबत् सोमम् । “अग्निः अप्यपिबत् । “विश्वे "देवाः अपि “अमत्सत तृप्ता अभवन् सोमपानेन । "वरुण “इत् वरुणोऽपि “इह अस्मिन् यागगृहे "क्षयत् निवसतु सोमपानार्थम् । निवसन्तं “तम् "आपः अपि “अभ्यनूषत । उदकान्यापनशीला स्तुतयो वाभ्यष्टुवन् । किमिव । “वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गावः "इव । ता यथा धावन्त्यो हम्भारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

सु॒दे॒वो अ॑सि वरुण॒ यस्य॑ ते स॒प्त सिन्ध॑वः ।

अ॒नु॒क्षर॑न्ति का॒कुदं॑ सू॒र्म्यं॑ सुषि॒रामि॑व ॥१२

सु॒ऽदे॒वः । अ॒सि॒ । व॒रु॒ण॒ । यस्य॑ । ते॒ । स॒प्त । सिन्ध॑वः ।

अ॒नु॒ऽक्षर॑न्ति । का॒कुद॑म् । सू॒र्म्य॑म् । सु॒षि॒राम्ऽइ॑व ॥१२

सुऽदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिन्धवः ।

अनुऽक्षरन्ति । काकुदम् । सूर्म्यम् । सुषिराम्ऽइव ॥१२

हे वरुण जलाभिमानिन् देव त्वं "सुदेवोऽसि "यस्य सुदेवस्य "ते तव “काकुदं तालु समुद्राख्यं "सप्त "सिन्धवः गङ्गाद्याः सप्त नद्यः "अनुक्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा स्रवन्ति ।।

षोडशिशस्त्रे ‘यो व्यतीन्’ इति तृतीय आनुष्टुभस्तृचः । सूत्रितं च – यो व्यतीरफाणयदिति तृचा आनुष्टुभाः' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ।।

यो व्यती॒ँरफा॑णय॒त्सुयु॑क्ताँ॒ उप॑ दा॒शुषे॑ ।

त॒क्वो ने॒ता तदिद्वपु॑रुप॒मा यो अमु॑च्यत ॥१३

यः । व्यती॑न् । अफा॑णयत् । सुऽयु॑क्तान् । उप॑ । दा॒शुषे॑ ।

त॒क्वः । ने॒ता । तत् । इत् । वपुः॑ । उ॒प॒ऽमा । यः । अमु॑च्यत ॥१३

यः । व्यतीन् । अफाणयत् । सुऽयुक्तान् । उप । दाशुषे ।

तक्वः । नेता । तत् । इत् । वपुः । उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥१३

"यः इन्द्रः “व्यतीन् विविधगमनान् ‘सुयुक्तान् सुष्ठु रथे संबद्धानश्वान् "दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय गन्तुं प्राप्तुम् “उप “अफाणयत् उपगमयति । फणतिर्गतिकर्मा । यदैवं करोति "तदित् तदानीमेव “तक्वः । तकतिर्गतिकर्मा । यज्ञगमनशीलः "नेता उदकस्य फलस्य वा नायक इन्द्रः "वपुः उदकमुत्पादयतीति शेषः । "यः इन्द्रः “उपमा उपमानभूतः "अमुच्यत अन्यैर्वृष्टिनिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

अतीदुं शुक्र ओंहत इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ।

भिनत्कुनीनं ओदुनं पुच्यमांनं पुरो गिरा ॥१४

अतिं । इत् । ऊं इतिं । शुक्रः । ओहुते । इन्द्रः । विश्वाः । अतिं । द्विषः ।

भिनत् । कुनीनः । ओदुनम् । पुच्यमांनम् । पुरः । गिरा ॥१४

अति । इत् । ऊं इति । शक्रः । ओहते । इन्द्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।

भिनत् । कनीनः । ओदनम् । पच्यमानम् । परः । गिरा ॥१४

अयमिन्द्रः "शक्रः शक्तः सन् "अतीत् "ओहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संग्रामे निरोधकान् शत्रून् । तदेवाह । अयम् "इन्द्रः "विश्वाः "द्विषः द्वेष्टॄन् शत्रून् "अति अतिक्रम्य गच्छति । "कनीनः कमनीयः "परः मेघानां परस्ताद्वर्तमान इन्द्रः "ओदनम् । मेघनामैतत् । मेघं "भिनत् अभिनत् भिनत्ति वृष्ट्यर्थम् । कीदृशम् । "गिरा माध्यमिकया वाचा स्तनितलक्षणया "पच्यमानम्। वज्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ।।

अर्भुको न कुंमारुकोऽधिं तिष्ठन्नवुं रथंम् ।

स पंक्षन्महिषं मृगं पित्रे मात्रे विंभुक्रतुंम् ॥१५

अर्भुकः । न । कुमारुकः । अधिं । तिष्ठत् । नवंम् । रथंम् ।

सः । पुक्षत् । महिषम् । मृगम् । पित्रे । मात्रे । विभुऽक्रतुंम् ॥१५

अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवम् । रथम् ।

सः । पक्षत् । महिषम् । मृगम् । पित्रे । मात्रे । विभुऽक्रतुम् ॥१५

अयमिन्द्रः "अर्भको "न अल्पशरीरः "कुमारकः कुमारक इव "नवं स्तुत्यं "रथम् "अधि "तिष्ठत् अधितिष्ठति । "सः इन्द्रः "महिषं महान्तं "मृगं मृगवदितस्ततो धावन्तं सर्वैर्मृग्यं वा "विभुक्रतुं बहुकर्माणं मेघं "पक्षत् पचति । वृष्टयभिमुखं करोतीत्यर्थः ।।

आ तू सुंशिप्र दम्पते रथं तिष्ठा हिरुण्ययंम् ।

अधं द्युक्षं संचेवहि सुहस्रंपादमरुषं स्वस्तिगामंनेहसंम् ॥१६

आ । तु । सुऽशिप्र । दम्ऽपते । रथंम् । तिष्ठ । हिरुण्ययंम् ।

अधं । द्युक्षम् । सचेवहि । सहस्रंऽपादम् । अरुषम् । स्वस्तिऽगाम् । अनेहसंम् ॥१६

आ । तु । सुऽशिप्र । दम्ऽपते । रथम् । तिष्ठ । हिरण्ययम् ।

अध । द्युक्षम् । सचेवहि । सहस्रऽपादम् । अरुषम् । स्वस्तिऽगाम् । अनेहसम् ॥१६

हे "सुशिप्र सुहनो हे "दंपते गृहस्वामिन् । अत्र गृहो रथः। तस्य स्वामिन् । "तु त्वं तावत् "रथम् "आ “तिष्ठ। हविःस्वीकरणान्तरं पश्चादहमारोहामीति भावः । कीदृशम् । "हिरण्ययं हिरण्मयम्। "अध तवारोहणानन्तरमहमप्यारुह्योभौ "सचेवहि संगच्छेवहि । संगतौ भवेव। पुनः कीदृशम् । "द्युक्षं दीप्तं रथं "सहस्रपादं बहुपादम् "अरुषम् आरोचमानं “स्वस्तिगां कुशलगमनम् “अनेहसम् अपापम् ॥

पूर्वाह्णे प्रवर्ग्ये ‘तं घेमित्था ' इत्येषा । सूत्रितं च -- तं घेमित्था नमस्विन इति प्रागाथीं पूर्वाह्णे' (आश्व. श्रौ. ४. ७) इति ।।

तं घेँमि॒त्था नंम॒स्विन॒ उपं स्व॒राजंमासते ।

अर्थँ चिदस्य॒ सुधिंत॒ं यदेतंव आव॒र्तयंन्ति दा॒वनें ॥१७

तम् । घ॒ । ई॒म् । इ॒त्था । न॒म॒स्विनः॑ । उपं । स्व॒ऽराजंम् । आ॒स॒ते॒ ।

अर्थंम् । चि॒त् । अ॒स्य॒ । सुऽधिंतम् । यत् । एतंवे । आ॒ऽव॒र्तयंन्ति । दा॒वनें ॥१७

तम् । घ । ईम् । इत्था । नमस्विनः । उप । स्वऽराजम् । आसते ।

अर्थम् । चित् । अस्य । सुऽधितम् । यत् । एतवे । आऽवर्तयन्ति । दावने ॥१७

“तं “घ तं खलु “ईम् एनमिन्द्रम् “इत्था इत्थमनेन प्रकारेण "नमस्विनः अन्नवन्तः स्तुतिवन्तो वाध्वर्य्वादयः "स्वराजं स्वयं राजमानं वा “उप "आसते सेवन्ते । तथा कृत्वा "अर्थं “चित् अरणीयं धनं "सुधितं सुष्ठु स्थापितम् "अस्य इन्द्रस्य संबन्धिनं प्राप्नुवन्तीति शेषः । कदेति आह । "यत् यदा “एतवे अस्येन्द्रस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा “दावने हविर्दानाय “आवर्तयन्ति स्तुतयः तदेत्यर्थः । अथवाश्वा वावर्तयन्ति तदेत्यर्थः ॥

अनुं प्र॒त्नस्यौकंसः प्रि॒यमेंधास एषाम् ।

पूर्वा॒मनु॒ प्रयंतिं वृ॒क्तबंर्हिषो हि॒तप्रंयस आशत ॥१८

अनुं । प्र॒त्नस्यं । ओकंसः । प्रि॒यऽमेंधासः । ए॒षा॒म् ।

पूर्वाम् । अनुं । प्रऽयंतिम् । वृ॒क्तऽबंर्हिषः । हि॒तऽप्रंयसः । आ॒श॒त॒ ॥१८

अनु । प्रत्नस्य । ओकसः । प्रियऽमेधासः । एषाम् ।

पूर्वाम् । अनु । प्रऽयतिम् । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥१८

अनया स्तुतिमुपसंहरति । "एषां देवानामिन्द्रादीनां "प्रत्नस्य पुराणस्य "ओकसः स्थानस्य पुराणं स्थानं "प्रियमेधासः प्रियमेधाः "अनु "आशत अनुप्राप्ताः । कीदृशाः प्रियमेधाः । "पूर्वां मुख्यं "प्रयतिं प्रदानम् "अनु लक्षीकृत्य "वृक्तबर्हिषः स्तीर्णदर्भाः "हितप्रयसः आसादितसोमादिहविष्काः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

टिप्पणी

८.६९.२ नदं व ओदतीनामिति

श्रुध्यम् (https://sa.wikisource.org/s/2lk9)

ता नदेन विहरति पुरुषो वै नदस्तस्मात्पुरुषो वदन्त्सर्वः संनदतीव, इति । नदं व ओदतीनामितीँ३ आपो वा ओदत्यो या दिव्यास्ता हीदं सर्वमुन्दन्त्यापो वा ओदत्यो या मुख्यास्ता हीदं सर्वमन्नाद्यमुन्दन्ति, इति । नदं योयुवतीनामिती३ आपो वाव योयुवत्यो या अन्तरिक्ष्यास्ता हि पोप्लूयन्त इवाऽऽपो वाव योयुवत्यो याः स्वेदते ता हि सरीसृप्यन्त इव, इति । पतिं वो अघ्न्यानामितीँ३ आपो वा अघ्न्या या अग्नेर्धूमाज्जायन्त आपो वा अघ्न्या याः शिश्नात्प्रसृज्यन्ते, इति । धेनूनामिषुध्यसीतीँ३ आपो वाव धेनवस्ता हीदं सर्वं धिन्वन्तीषुध्यसीति यदाह पतीयसीत्येव तदाह, इति । - ऐआ १.३.५ (https://sa.wikisource.org/s/ige)

८.६९.४ अभि प्र गोपतिं गिरा

द्र. गौरीवितं साम (https://sa.wikisource.org/s/1zw9)

रात्रिपर्यायः--अभि त्वा वृषभाभि प्र गोपतिमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः.। - शां.श्रौ.सू. ९.१३.१ (https://sa.wikisource.org/s/1495) अभि त्वा वृषभा सुत इति स्तोत्रियो ब्राह्मणाच्छंसिनः। अभि प्र गोपतिं गिरेत्यनुरूपः)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७०

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.६९ सूक्तं ८.७० सूक्तं ८.७१ →
पुरुहन्मा आङ्गिरसः।

दे. इन्द्रः । बृहती, १-६ प्रगाथः ( ), १२ शंकुमती, १३ उष्णिक्, १४ अनुष्टुप्, १५ पुरउष्णिक्

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरध्रिगुः ।

विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृत्रहा गृणे ॥१॥

इन्द्रं तं शुम्भ पुरुहन्मन्नवसे यस्य द्विता विधर्तरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥२॥

नकिष्टं कर्मणा नशद्यश्चकार सदावृधम् ।

इन्द्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्ण्वोजसम् ॥३॥

अषाळ्हमुग्रं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुज्रयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥

यद्द्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥५॥

आ पप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन्विश्वा शविष्ठ शवसा ।

अस्माँ अव मघवन्गोमति व्रजे वज्रिञ्चित्राभिरूतिभिः ॥६॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।

एतग्वा चिद्य एतशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥७॥

तं वो महो महाय्यमिन्द्रं दानाय सक्षणिम् ।

यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेष्वस्ति हव्यः ॥८॥

उदू षु णो वसो महे मृशस्व शूर राधसे ।

उदू षु मह्यै मघवन्मघत्तय उदिन्द्र श्रवसे महे ॥९॥

त्वं न इन्द्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृम्पसि ।

मध्ये वसिष्व तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिश्नथो हथैः ॥१०॥

अन्यव्रतममानुषमयज्वानमदेवयुम् ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥११॥

त्वं न इन्द्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्द्विः सं गृभायास्मयुः ॥१२॥

सखायः क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य ।

उपस्तुतिं भोजः सूरिर्यो अह्रयः ॥१३॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्थमेकमेकमिच्छर वत्सान्पराददः ॥१४॥

कर्णगृह्या मघवा शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् ।

अजां सूरिर्न धातवे ॥१५॥

सायणभाष्यम्

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र ‘ यो राजा ' इति पञ्चदशर्चं प्रथम सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका-- ' यो राजा पञ्चोना पुरुहन्मा बार्हतं त्रिप्रगाथाद्युष्णिगनुष्टुप्पुरउष्णिगन्तम्' इति । पुरुहन्मा ऋषिः । स च क्वचित् कथंचिदविशेषितम्' (अनु. २, ३) इति परिभाषयाङ्गिरसः । आद्यातृतीयापञ्चम्यो बृहत्यः। द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः । सप्तम्याद्याः षट् बृहत्यः । त्रयोदश्युष्णिक् चतुर्दश्यनुष्टुप् पञ्चदशी पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्व्यष्टका । ' आद्यश्चेत्पुरउष्णिक्' (अनु. ५.२) इति हि तल्लक्षणम् । इन्द्रो देवता।

महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादित एकादशर्चः । तथा च पञ्चमारण्यके सूत्रितं – यो राजा चर्षणीनामित्येकादश' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति ॥

यो राजा॑ चर्षणी॒नां याता॒ रथे॑भि॒रध्रि॑गुः ।

विश्वा॑सां तरु॒ता पृत॑नाना॒ं ज्येष्ठो॒ यो वृ॑त्र॒हा गृ॒णे ॥१

यः । राजा॑ । च॒र्ष॒णी॒नाम् । याता॑ । रथे॑भिः । अध्रि॑ऽगुः ।

विश्वा॑साम् । त॒रु॒ता । पृत॑नानाम् । ज्येष्ठः॑ । यः । वृ॒त्र॒ऽहा । गृ॒णे ॥१

यः । राजा । चर्षणीनाम् । याता । रथेभिः । अध्रिऽगुः ।

विश्वासाम् । तरुता । पृतनानाम् । ज्येष्ठः । यः । वृत्रऽहा । गृणे ॥१

"यः इन्द्रः "चर्षणीनां मनुष्याणां "राजा स्वामी रथैः “याता गन्ता च “अध्रिगुः अधृतगमनोऽन्यैः "विश्वासां "पृतनानां सेनानां “तरुता तारकः । "यः च “ज्येष्ठः गुणैर्ज्यायान् । यश्च "वृत्रहा वृत्रं हतवान् । तं महाभागमिन्द्रं "गृणे स्तौमि ॥

इन्द्र॒ं तं शु॑म्भ पुरुहन्म॒न्नव॑से॒ यस्य॑ द्वि॒ता वि॑ध॒र्तरि॑ ।

हस्ता॑य॒ वज्र॒ः प्रति॑ धायि दर्श॒तो म॒हो दि॒वे न सूर्य॑ः ॥२

इन्द्र॑म् । तम् । शु॒म्भ॒ । पु॒रु॒ऽह॒न्म॒न् । अव॑से । यस्य॑ । द्वि॒ता । वि॒ऽध॒र्तरि॑ ।

हस्ता॑य । वज्रः॑ । प्रति॑ । धा॒यि॒ । द॒र्श॒तः । म॒हः । दि॒वे । न । सूर्यः॑ ॥२

इन्द्रम् । तम् । शुम्भ । पुरुऽहन्मन् । अवसे । यस्य । द्विता । विऽधर्तरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥२

हे “पुरुहन्मन् ऋषे त्वं “तम् "इन्द्रं "शुम्भ हविष्प्रदानादिनालंकुरु । किमर्थम् । “अवसे रक्षणाय । एवमात्मानं संबोध्य ब्रवीति । "यस्य तव "विधर्तरि विधारक इन्द्रे “द्विता द्वित्वमस्त्यौग्य्“मनौग्र्यम् । तव शत्रून् हन्तुमुग्रत्वं त्वदनुग्रहायानौग्र्यं चेति द्वैतमस्ति । तत्रौग्र्यचिह्नं दर्शयति । "हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां "दर्शतः दर्शनीयः “महः महान् “वज्रः “प्रति “धायि प्रतिनिहितो भवति “दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा अथवा दिवि दृश्यमानः "सूर्यः इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे ‘नकिष्टम्' इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च - ‘ नकिष्टं कर्मणा नशन्न त्वा बृहन्तो अद्रयः' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

नकि॒ष्टं कर्म॑णा नश॒द्यश्च॒कार॑ स॒दावृ॑धम् ।

इन्द्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्णवोजसम् ॥३

नकिः । तम् । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदाऽवृधम् ।

इन्द्रम् । न । यज्ञैः । विश्वऽगूर्तम् । ऋभ्वसम् । अधृष्टम् । धृष्णुऽओजसम् ॥३

नकिः । तम् । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदाऽवृधम् ।

इन्द्रम् । न । यज्ञैः । विश्वऽगूर्तम् । ऋभ्वसम् । अधृष्टम् । धृष्णुऽओजसम् ॥३

“तं जनमन्यो मर्षको जनः "कर्मणा हननादिव्यापारेण "नकिः "नशत् नैव व्याप्नोति । “यः “इन्द्रं "चकार इन्द्रमेवानुकूलं "यज्ञैः साधनैः । कीदृशमिन्द्रम् । "सदावृधं सदा वर्धकं "विश्वगूर्त सर्वैः स्तुत्यम् "ऋभ्वसं महान्तम् "अधृष्टम् अन्यैः “धृष्णवोजसं धर्षकबलम् ॥

अषाळ्हमुग्रं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुज्रयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥४

अषाळ्हम् । उग्रम् । पृतनासु । ससहिम् । यस्मिन् । महीः । उरुऽज्रयः ।

सम् । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४

अषाळ्हम् । उग्रम् । पृतनासु । ससहिम् । यस्मिन् । महीः । उरुऽज्रयः ।

सम् । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४

"अषाळ्हम् असोढम् “उग्रम् उद्गूर्णबलं "पृतनासु शत्रुसेनासु "सासहिम् अभिभवितारं स्तौमीत्यर्थः । "यस्मिन् इन्द्रे “जायमाने “महीः महत्यः “उरुज्रयः बहुवेगाः “धेनवः हविरादिना प्रीणयित्र्यः प्रजा गाव एव वा "सम् "अनोनवुः समस्तुवन् । न केवलं धेनव एव अपि तु "द्यावः द्युलोकाः “क्षामः पृथिव्यश्च सम् "अनोनवुः । तत्रत्याः सर्वे प्राणिनो नमन्त इत्यर्थः। ‘ त्रिवृतो लोकाः (ऐ. ब्रा. २. १७) इति श्रुतेर्बहुवचनम् ॥

तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे ‘यद्द्यावः' इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च -- ‘यद्याव इन्द्र ते शतं यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ७. १०) इति ॥

यद्द्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥५

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतम् । शतम् । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा॒ । व॒ज्रि॒न् । स॒हस्र॑म् । सूर्याः॑ । अनु॑ । न । जा॒तम् । अ॒ष्ट॒ । रोद॑सी॒ इति॑ ॥५

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतम् । शतम् । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रम् । सूर्याः । अनु । न । जातम् । अष्ट । रोदसी इति ॥५

हे “इन्द्र "ते तव प्रतिमानार्थं "यत् यदि "द्यावः द्युलोकाः "स्युः तथापि नाश्नुवन्ति । “उत अपि च "भूमीः भूम्यस्ते तव मूर्तिप्रतिबिम्बाय “शतं स्युः तथापि नाश्नुवन्ति । हे "वज्रिन् “त्वा त्वां "सहस्रं सूर्याः अगणिता अपि सूर्याः “न “अनु भवन्ति । न प्रकाशयन्तीत्यर्थः। ‘न तत्र सूर्यो भाति' (क. उ. ५. १५) इति श्रुतेः । किं बहुना । "जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन “न “अष्ट नाश्नुते । तथा "रोदसी द्यावापृथिव्यौ नाश्नुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः। ‘ज्यायान्पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्ज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः' (छा. उ. ३. १४. ३) इति श्रुतेः ॥ ॥ ८ ॥

आ प॑प्राथ महि॒ना वृष्ण्या॑ वृष॒न्विश्वा॑ शविष्ठ॒ शव॑सा ।

अ॒स्माँ अ॑व मघव॒न्गोम॑ति व्र॒जे वज्रि॑ञ्चि॒त्राभि॑रू॒तिभिः॑ ॥६

आ । प॒प्रा॒थ॒ । म॒हि॒ना । वृष्ण्या॑ । वृ॒ष॒न् । विश्वा॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ । शव॑सा ।

अ॒स्मान् । अ॒व॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । गोऽम॑ति । व्र॒जे । वज्रि॑न् । चि॒त्राभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥६

आ । पप्राथ । महिना । वृष्ण्या । वृषन् । विश्वा । शविष्ठ । शवसा ।

अस्मान् । अव । मघऽवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ॥६

हे "वृषन् अभिमतवर्षकेन्द्र त्वम् "आ "पप्राथ आपूरयसि व्याप्नोषि । कानि। "विश्वा सर्वाणि "वृष्ण्या वर्षकाणि बलानि शत्रुसंबन्धीनि । केन साधनेन । "महिना महता “शवसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृष्ण्येत्येतच्छवोविशेषणम्। तथा सति अभिमतवर्षकेण महता बलेनास्मदीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वा “अस्मान् "गोमति बहुभिर्गोभिर्युक्ते “व्रजे शत्रुसंबन्धिनि निमित्ते सत्यस्मान् "अव हे वज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र। कैः साधनैः। "चित्राभिः नानाविधैः “ऊतिभिः रक्षणैरिति ॥

न सी॒मदे॑व आप॒दिषं॑ दीर्घायो॒ मर्त्यः॑ ।

एत॑ग्वा चि॒द्य एत॑शा यु॒योज॑ते॒ हरी॒ इन्द्रो॑ यु॒योज॑ते ॥७

न । सी॒म् । अदे॑वः । आ॒प॒त् । इषम्॑ । दी॒र्घा॒यो॒ इति॑ दीर्घऽआयो । मर्त्यः॑ ।

एत॑ऽग्वा । चि॒त् । यः । एत॑शा । यु॒योज॑ते । हरी॒ इति॑ । इन्द्रः॑ । यु॒योज॑ते ॥७

न । सीम् । अदेवः । आपत् । इषम् । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यः ।

एतऽग्वा । चित् । यः । एतशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥७

हे "दीर्घायो नित्येन्द्र सः "अदेवः इन्द्राख्यदेवरहितः “मर्त्यः मरणधर्मा मनुष्यः "सीं सर्वम् "इषम् अन्नं "न “आपत् न प्राप्नोति । "यः मर्त्योऽस्येन्द्रस्य “एतग्वा “चित् । एतवर्णावेवाश्वौ भवतोऽभिमतदेशगमनाय । "एतशा एतशावश्वौ "युयोजते योजयति रथे यज्ञं गन्तुम् । यश्च “इन्द्रः "हरी "युयोजते तं न यः स्तौति । स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

तं वों म॒हो म॒हाय्य॒मिन्द्रं॑ दा॒नाय॑ स॒क्षणि॑म् ।

यो गा॒धेषु॒ य आर॑णेषु॒ हव्यो॒ वाजे॒ष्वस्ति॒ हव्य॑ः ॥८

तम् । व॒ः । म॒हः । म॒हाय्य॑म् । इन्द्र॑म् । दा॒नाय॑ । स॒क्षणि॑म् ।

यः । गा॒धेषु॑ । यः । आ॒ऽअर॑णेषु । हव्यः॑ । वाजे॑षु । अस्ति॑ । हव्यः॑ ॥८

तम् । वः । महः । महाय्यम् । इन्द्रम् । दानाय । सक्षणिम् ।

यः । गाधेषु । यः । आऽअरणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥८

हे ऋत्विजः "महः महान्तः "वः यूयं "तं "महाय्यं पूज्यम् "इन्द्र "दानाय “सक्षणिं सचमानं परिचरतेति शेषः । "यः इन्द्रः “गाधेषु उदकेषु “हव्यः "अस्ति आह्वातव्यो भवति । “यः च "आरणेषु गन्तव्येषु निम्नेषूदकेषु स्थलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा “वाजेषु संग्रामेषु जयाय "हव्यः ह्वातव्योऽस्ति भवति ॥

उदू॒ षु णों वसो म॒हे मृ॒शस्व॑ शूर॒ राध॑से ।

उदू॒ षु म॒ह्यै म॑घवन्म॒घत्त॑य॒ उदि॑न्द्र॒ श्रव॑से म॒हे ॥९

उत् । ऊ॒ँ इति॑ । सु । न॒ः । व॒सो॒ इति॑ । म॒हे । मृ॒शस्व॑ । शू॒र॒ । राध॑से ।

उत् । ऊ॒ँ इति॑ । सु । म॒ह्यै । म॒घ॒ऽव॒न् । म॒घत्त॑ये । उत् । इ॒न्द्र॒ । श्रव॑से । म॒हे ॥९

उत् । ऊँ इति । सु । नः । वसो इति । महे । मृशस्व । शूर । राधसे ।

उत् । ऊँ इति । सु । मह्यै । मघऽवन् । मघत्तये । उत् । इन्द्र । श्रवसे । महे ॥९

हे "वसो वासयितः “शूर इन्द्र त्वं "नः अस्मान् "सु सुष्ठु "उदु "मृशस्व उन्मृशस्वैव । उत्थापय । किमर्थम्। "महे महते "राधसे अन्नाय । तथा हे शूर "मघवन् इन्द्र “उत् मृशस्व "मह्यै महते मघत्तये धनदानाय । तथा “उत् मृशस्व “इन्द्र "महे महत्यै “श्रवसे कीर्त्यै ॥

त्वं न॑ इन्द्र ऋत॒युस्त्वा॒निदो॒ नि तृ॑म्पसि ।

मध्यें वसिष्व तुविनृम्ण॒ोर्वोर्नि दा॒सं शि॑श्नथो॒ हथैः॑ ॥१०

त्वम् । नः । इन्द्र । ऋतऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृम्पसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविऽनृम्ण । ऊर्वोः । नि । दासम् । शिश्नथः । हथैः ॥१०

त्वम् । नः । इन्द्र । ऋतऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृम्पसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविऽनृम्ण । ऊर्वोः । नि । दासम् । शिश्नथः । हथैः ॥१०

हे “इन्द्र “ऋतयुः यज्ञकामः “त्वं “नः अस्मान् “त्वानिदः । त्वां यो निन्दति सः । अयजनमेव निन्दा तव । तस्मादयष्टुः सकाशात् "नि नितरां “तृम्पसि प्रीणयसि । तस्य धनमपहृत्येति भावः । एवं संतर्प्य हे "तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तव “ऊर्वोः “मध्ये अस्मान् "वसिष्व । ऊरुभ्यामाच्छादय रक्षार्थम् । “दासम् उपक्षपयितारमस्मद्द्वेषिणं पापं वा “हथैः हननैः “नि "शिश्नथः मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिनं दासमसुरं नि शिश्नथो हननैः ॥ ॥ ९ ॥

अन्यव्रतममानुषमयज्वानमदेवयुम् ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥११

अन्यऽव्रतम् । अमानुषम् । अयज्वानम् । अदेवऽयुम् ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युम् । पर्वतः ॥११

अन्यऽव्रतम् । अमानुषम् । अयज्वानम् । अदेवऽयुम् ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युम् । पर्वतः ॥११

हे इन्द्र अन्यव्रतं व्यतिरिक्तकर्माणम् अत एव "अमानुषं मानुषाणामिन्द्रयाजिनामप्रियम् “अयज्वानम् अयष्टारम् "अदेवयुम् अदेवकर्मिणं पापिनं "स्वः स्वर्गात् "अव "दुधुवीत । अवचालयेदित्यर्थः । कः । “सखा “पर्वतः तव सखिभूतः पर्वत ऋषिः । यद्यप्यन्यं देवमिष्ट्वा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयति ऋषिः । न केवलं धूननमात्रमपि तु "सुघ्नाय सुष्ठु हन्त्रे मृत्यवे "दस्युम् उक्तलक्षणं "पर्वतः प्रेरयतीति शेषः । अत इन्द्रमेवावश्यं यजध्वमिति शेषः ॥

त्वं न इन्द्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्द्विः सं गृभायास्मयुः ॥१२

त्वम् । नः । इन्द्र । आसाम् । हस्ते । शविष्ठ । दावने ।

धानानाम् । न । सम् । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सम् । गृभाय । अस्मऽयुः ॥१२

त्वम् । नः । इन्द्र । आसाम् । हस्ते । शविष्ठ । दावने ।

धानानाम् । न । सम् । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सम् । गृभाय । अस्मऽयुः ॥१२

हे "शविष्ठ बलवन् "इन्द्र “त्वं नः अस्मभ्यं "दावने प्रदानाय “आसां गवाम् । कर्मणि षष्ठी । एता गाः “हस्ते "गृभाय गृहाण । ग्रहणे दृष्टान्तः । “धानानां "न । धाना भृष्टयवाः । अत्रापि कर्मणि षष्ठी । धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण । कीदृशस्त्वम् । "अस्मयुः अस्मान् कामयमानः । गृहीत्वा च "अस्मयुः सन् "द्विः "सं "गृभाय । पुनर्द्विवारं संगृहाण ।।

सखा॑यः॒ क्रतु॑मिच्छत क॒था रा॑धाम श॒रस्य॑ ।

उप॑स्तुतिं भो॒जः सू॒रिर्यो अह्र॑यः ॥१३

सखा॑यः । क्रतु॑म् । इ॒च्छ॒त॒ । क॒था । रा॒धा॒म॒ । श॒रस्य॑ ।

उप॑ऽस्तुतिम् । भो॒जः । सू॒रिः । यः । अह्र॑यः ॥१३

सखायः । क्रतुम् । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य ।

उपऽस्तुतिम् । भोजः । सूरिः । यः । अह्रयः ॥१३

हे "सखायः ऋत्विजोऽध्वर्य्वादयः "क्रतुं कर्म इन्द्रसंबन्धिनम् "इच्छत कर्तुम् । हे सखायः “शरस्य । ‘शॄ हिंसायाम्' । हिंसकस्येन्द्रस्य "कथा कथं "राधाम साधयाम । किम् । उपस्तुतिं स्तोत्रम् । "यः इन्द्रः “भोजः शत्रूणां भोजयिता "सूरिः प्रेरकः "अह्रयः अनवनतः शत्रूणामिति ॥

भूरि॑भिः समह॒ ऋषि॑भिर्ब॒र्हिष्म॑द्भिः स्तविष्यसे ।

यदि॒त्थमेक॑मेक॒मिच्छर॑ व॒त्सान्प॑रा॒दद॑ः ॥१४

भूरि॑ऽभिः । स॒म॒ह॒ । ऋषि॑ऽभिः । ब॒र्हिष्म॑त्ऽभिः । स्त॒वि॒ष्य॒से॒ ।

यत् । इ॒त्थम् । एक॑म्ऽएकम् । इत् । शर॑ । व॒त्सान् । प॒रा॒ऽददः॑ ॥१४

भूरिऽभिः । समह । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थम् । एकम्ऽएकम् । इत् । शर । वत्सान् । पराऽददः ॥१४

हे इन्द्र "समह समानपूज। सर्वैः पूज्येत्यर्थः। "भूरिभिः बहुभिः “ऋषिभिः अतीन्द्रियज्ञैर्ऋत्विग्भिः "बर्हिष्मद्भिः यागवद्भिः “स्तविष्यसे स्तूयसे। "यत् य इन्द्रः "इत्थमेकमेकमित् एकमेकमेव वत्समित्येवं बहून् "वत्सान् स्तोतृभ्यः "पराददः प्रयच्छसि। हे "शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां गवामुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

क॒र्ण॒गृह्या॑ म॒घवा॑ शौरदे॒व्यो व॒त्सं न॑स्त्रि॒भ्य आन॑यत् ।

अ॒जां सू॒रिर्न धात॑वे ॥१५

क॒र्ण॒ऽगृह्य॑ । म॒घऽवा॑ । शौ॒र॒ऽदे॒व्यः॑ । व॒त्सम् । नः॒ । त्रि॒ऽभ्यः॑ । आ । अ॒न॒य॒त् ।

अ॒जाम् । सू॒रिः । न । धात॑वे ॥१५

कर्णऽगृह्य । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सम् । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् ।

अजाम् । सूरिः । न । धातवे ॥१५

अयं "मघवा इन्द्रः "त्रिभ्यः हिंसकेभ्यः सकाशात् "शौरदेव्यः । दीव्यन्ति क्रीडन्त इति देवा योद्धारः। शूराश्च ते देवाश्च शूरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युद्धम्। तत्संबन्धिन्यो गाः। युद्धे शत्रून् हत्वा तत्संबन्धिन्य इत्यर्थः । ताः "वत्सं "न । नेति चार्थे। वत्ससहिता अस्मभ्यं "कर्णगृह्य कर्णे गृहीत्वा "आनयत् आनयतु । "सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव "धातवे पानाय "अजां यथा स आनयति कर्णे गृहीत्वा तद्वदिति ॥ ॥ १० ॥

टिप्पणी

८.७०.१ यो राजा चर्षणीनां इति

पौरुहन्मनम् (https://sa.wikisource.org/s/2gnb) (ग्रामगेयः)

भरद्वाजस्य पृश्नि (https://sa.wikisource.org/s/1z92)

८.७०.३ नकिष्टं कर्मणा नशत् इति वैखानसम् (https://sa.wikisource.org/s/2gn9) (ऊहगानम्)

वैखानसम् (https://sa.wikisource.org/s/2gna) (ग्रामगेयः)

८.७०.५ यद्द्याव इन्द्र ते शतं इति

वैरूपाणि (https://sa.wikisource.org/s/2doy) (आरण्यकम्)

पृष्ठ्यषडहे तृतीयमहः -- यद् द्याव इन्द्र ते शतम् इति वैरूपस्य स्तोत्रियः । शतम् भूमीर् उत स्युर् इति निनृत्तिः । अन्तस् तृतीयम् अहः । नीव वा अन्तम् गत्वा नृत्यति । कद्र्यङ् हि तत इयात् । - कौ.ब्रा. २२.४ (https://sa.wikisource.org/s/1890)

विषुवत्कालः - दुरोहणम् -- यद् द्याव इन्द्र ते शतम् इत्य् अनुरूपः सहस्रम् सूर्या इति सूर्यवान् । तद् एतस्य अह्नो रूपम् । - कौ.ब्रा २५.६ (https://sa.wikisource.org/s/189c)

यद्द्याव इन्द्र ते शतꣳ शतं भूमीः । उत स्युः । न त्वा वज्रिन्त्सहस्रꣳ सूर्याः (५) । अनु न जातमष्ट रोदसी इति, इति । नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्, इति । अष्टौ तु व्यवसिता इति, इति । सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्, इति । - तै.आ. १.७.५ (https://sa.wikisource.org/s/h44)

यद्द्याव इन्द्र ते शतं यदिन्द्र यावतस्त्वमिति वैरूपम्पृष्ठम्भवति राथंतरेऽहनि तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपं - ऐ.ब्रा. ५.१.१८ (https://sa.wikisource.org/s/w1f)

द्र. पञ्चनिधनं वैरूपम् (https://sa.wikisource.org/s/1zb6) (ऊह्यगानम्)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७१

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.७० | सूक्तं ८.७१ | सूक्तं ८.७२ →
सुदीति-पुरुमीळ्हावाङ्गिरसौ, तयोर्वान्यतरः।

दे. अग्निः । गायत्री, १०-१५ प्रगाथः ( )।

त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः ।

उत द्विषो मर्त्यस्य ॥१॥

नहि मन्युः पौरुषेय ईशे हि वः प्रियजात ।

त्वमिदसि क्षपावान् ॥२॥

स नो विश्वेभिर्देवेभिरूर्जो नपाद्भद्रशोचे ।

रयिं देहि विश्ववारम् ॥३॥

न तमग्ने अरातयो मर्तं युवन्त रायः ।

यं त्रायसे दाश्वांसम् ॥४॥

यं त्वं विप्र मेधसातावग्ने हिनोषि धनाय ।

स तवोती गोषु गन्ता ॥५॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाशुषे मर्ताय ।

प्र णो नय वस्यो अच्छ ॥६॥

उरुष्या णो मा परा दा अघायते जातवेदः ।

दुराध्ये मर्ताय ॥७॥

अग्ने माकिष्टे देवस्य रातिमदेवो युयोत ।

त्वमीशिषे वसूनाम् ॥८॥

स नो वस्व उप मास्यूर्जो नपान्माहिनस्य ।

सखे वसो जरितृभ्यः ॥९॥

अच्छा नः शीरशोचिषं गिरो यन्तु दर्शतम् ।

अच्छा यज्ञासो नमसा पुरूवसुं पुरुप्रशस्तमूतये ॥१०॥

अग्निं सूनुं सहसो जातवेदसं दानाय वार्याणाम् ।

द्विता यो भूदमृतो मर्त्येष्वा होता मन्द्रतमो विशि ॥११॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वत्यग्निं क्षैत्राय साधसे ॥१२॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणाम् ।

अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं सन्तं तनूपाम् ॥१३॥

अग्निमीळिष्वावसे गाथाभिः शीरशोचिषम् ।

अग्निं राये पुरुमीळ्ह श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये छर्दिः ॥१४॥

अग्निं द्वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवे ।

विश्वासु विक्ष्ववितेव हव्यो भुवद्वस्तुरृषूणाम् ॥१५॥

सायणभाष्यम्

'त्वं नो अग्ने ' इति पञ्चदशर्चं द्वितीयं सूक्तम् । सुदीतिपुरुमीळ्हावृषी तयोरन्यतरो वा । आदौ नव गायत्र्यो दशमीद्वादशीचतुर्दश्यो बृहत्य एकादशीत्रयोदशीपञ्चदश्यः सतोबृहत्यः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रान्तं - त्वं नः सुदीतिपुरुमीळ्हौ तयोर्वान्यतर आग्नेयं तु

त्रिप्रगाथान्तम् ' इति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चादितो नवर्चः। तथा च सूत्रितं -- त्वं नो अग्ने महोभिरिति नव ' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति ॥

त्वं नों अग्ने॒ महोंभिः पा॒हि विश्वं॑स्या॒ अरा॑तेः ।

उ॒त द्वि॒षो मर्त्यं॑स्य ॥१

त्वम् । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । महः॑ऽभिः । पा॒हि । विश्वं॑स्याः । अरा॑तेः ।

उ॒त । द्वि॒षः । मर्त्यं॑स्य ॥१

त्वम् । नः । अग्ने । महःऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरातेः ।

उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥१

हे “अग्ने “त्वं “नः अस्मान् “महोभिः पूजाभिर्महद्भिर्धनैर्वा “पाहि रक्ष। “विश्वस्याः बहुविधात् “अरातेः अदातुः सकाशात् अदानाद्वा पाहि। त्वमेव महद्धनं दत्त्वादातुरदानाद्वा सकाशाद्रक्षेत्यर्थः । यद्वा । महोभिर्युक्तस्त्वमिति योज्यम् । “उत अपि च “द्विषः द्वेष्टुः मर्त्यस्य मर्त्यात् सकाशात् पाहि । अस्मभ्यं बलं दत्त्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्रक्षेति संबन्धः। अरातेरित्यस्यादानादिति पक्षे तत्रापि मर्त्यस्यादानादिति संबन्धनीयम् ॥

न॒हि म॒न्युः पौरुं॑षेय॒ ईशे॒ हि व॑ः प्रियजात ।

त्वमिदं॑सि॒ क्षपा॑वान् ॥२

न॒हि । म॒न्युः । पौरुं॑षेयः । ईशें । हि । व॒ः । प्रि॒य॒ऽजा॒त॒ ।

त्वम् । इत् । अ॒सि॒ । क्षपां॑ऽवान् ॥२

नहि । मन्युः । पौरुषेयः । ईशे । हि । वः । प्रियऽजात ।

त्वम् । इत् । असि । क्षपाऽवान् ॥२

हे “प्रियजात अग्ने “वः तव “पौरुषेयः पुरुषसंवन्धी “मन्युः क्रोधः "न “ईशे नेष्टे बाधितुम् । अस्मदादिभी रक्षितत्वादिति भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव हानिर्नास्तीति भावः । अथ रात्रिंचरा रक्षःप्रभृतयः । तेभ्योऽपि पीडा नास्तीत्युच्यते । “त्वमित् त्वमेव खलु “क्षपावान् रात्रिमान् “असि । रात्रौ ह्यग्निर्विशेषेण तेजस्वी भवति ॥

स नो॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॒रूर्जो॑ नपा॒द्भद्रं॑शोचे ।

र॒यिं दे॑हि वि॒श्ववा॑रम् ॥३

सः । न॒ः । विश्वे॑भिः । दे॒वेभि॑ः । ऊर्जः॑ । न॒पा॒त् । भद्र॑ऽशोचे ।

र॒यिम् । दे॒हि॒ । वि॒श्वऽवा॑रम् ॥३

सः । नः । विश्वेभिः । देवेभिः । ऊर्जः । नपात् । भद्रऽशोचे ।

रयिम् । देहि । विश्वऽवारम् ॥३

हे अग्ने “सः स्तुत्यस्त्वं “नः अस्मभ्यं वस्वो वसु धनमुप मासि प्रयच्छसि । हे “ऊर्जो “नपात् बलस्य नप्तर्न पातयितर्वा हे “भद्रशोचे स्तुत्यप्रकाश । तदेवादरार्थं पुनराह। “रयिं धनं “विश्ववारं सर्वैर्वरणीयं धनं “देहि । अथवा यद्वसूप मासि अस्मभ्यं दातुं तद्धनं गृहादिलक्षणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरण्यादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥ ।

न तम॑ग्ने॒ अरा॑तयो॒ मर्तं॑ युवन्त रा॒यः ।

यं त्राय॑से दा॒श्वांस॑म् ॥४

न । तम् । अ॒ग्ने॒ । अरा॑तयः । मर्त॑म् । यु॒व॒न्त॒ । रा॒यः ।

यम् । त्राय॑से । दा॒श्वांस॑म् ॥४

न । तम् । अग्ने । अरातयः । मर्तम् । युवन्त । रायः ।

यम् । त्रायसे । दाश्वांसम् ॥४

हे अग्ने “तं स्तोतारम् “अरातयः अदानशीला द्वेषिणः “रायः रयिमन्तः “न “युवन्त न पृथक्कुर्वन्ति । रायो धनाद्वा न युवन्त । “यं "दाश्वांसं हविर्दातारं “त्रायसे पालयसे ॥

यं त्वं वि॑प्र मे॒धसा॑ता॒वग्ने॑ हि॒नोषि॒ धना॑य ।

स तवो॒ती गोषु॒ गन्ता॑ ॥५

यम् । त्वम् । वि॒प्र॒ । मे॒धऽसा॑तौ । अग्ने॑ । हि॒नोषि॑ । धना॑य ।

सः । तव॑ । ऊ॒ती । गोषु॑ । गन्ता॑ ॥५

यम् । त्वम् । विप्र । मेधऽसातौ । अग्ने । हिनोषि । धनाय ।

सः । तव । ऊती । गोषु । गन्ता ॥५

हे “अग्ने “विप्र “त्वं “यं मर्यंन "मेधसातौ यज्ञस्य संभजने “हिनोषि प्रेरयसि “धनाय गवादिधनलाभाय “सः यजमानः “तव “ऊती ऊत्या रक्षणेन “गोषु “गन्ता भवति । गोमान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

त्वं र॒यिं पु॑रु॒वीर॒मग्ने॑ दा॒शुषे॒ मर्ता॑य ।

प्र णो॑ नय॒ वस्यो॒ अच्छ॑ ॥६

त्वम् । र॒यिम् । पु॒रु॒ऽवीर॑म् । अग्ने॑ । दा॒शुषे॑ । मर्ता॑य ।

प्र । न॒ः । न॒य॒ । वस्य॑ः । अच्छ॑ ॥६

त्वम् । रयिम् । पुरुऽवीरम् । अग्ने । दाशुषे । मर्ताय ।

प्र । नः । नय । वस्यः । अच्छ ॥६

हे “अग्ने “त्वं “दाशुषे हविर्दत्तवते मर्त्याय यजमानाय “रयिं धनं “पुरुवीरं बहुभिर्वीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतः “नः अस्मानपि “वस्यः वसीयो धनम् "अच्छ अभिप्राप्तुं "प्र “णय प्रापय ।।

उ॒रु॒ष्या णो॒ मा परा॑ दा अघाय॒ते जा॑तवेदः ।

दु॒रा॒ध्ये॒३॒॑ मर्ता॑य ॥७

उ॒रु॒ष्य । न॒ः । मा । परा॑ । दा॒ः । अ॒घ॒ऽय॒ते । जा॒त॒ऽवे॒द॒ः ।

दु॒ःऽआ॒ध्ये॑ । मर्ता॑य ॥७

उरुष्य । नः । मा । परा । दाः । अघऽयते । जातऽवेदः ।

दुःऽआध्ये । मर्ताय ॥७

हे “जातवेदः जातविद्य जातधन वाग्ने “नः अस्मान् “उरुष्य रक्ष। 'उरुष्यती रक्षाकर्मा' (निरु. ५. २३) इति यास्कः । “मा “परा “दाः मा परादेह्यस्मान् । कस्मा इति स उच्यते । “अघायते अघं पापमिच्छते “दुराध्ये दुराध्यानाय दुर्विचिन्तकाय हिंसाबुद्धये “मर्ताय मनुष्याय ।।

अग्ने॒ माकि॑ष्टे दे॒वस्य॑ रा॒तिमदे॑वो युयोत ।

त्वमी॑शिषे॒ वसू॑नाम् ॥८

अग्ने॑ । माकि॑ः । ते॒ । दे॒वस्य॑ । रा॒तिम् । अदे॑वः । यु॒यो॒त॒ ।

त्वम् । ई॒शि॒षे॒ । वसू॑नाम् ॥८

अग्ने । माकिः । ते । देवस्य । रातिम् । अदेवः । युयोत ।

त्वम् । ईशिषे । वसूनाम् ॥८

हे “अग्ने “देवस्य द्योतमानस्य “ते तव “रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चित् “अदेवः मर्त्यादिः “माकिः "युयोत मैव पृथक्करोतु । “त्वम् एव “ईशिषे । कस्य । “वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुम् । अनेनामिश्रणीयाया रातेः सद्भाव उक्तो भवति ।।

स नो॒ वस्व॒ उप॑ मा॒स्यूर्जो॑ नपा॒न्माहि॑नस्य ।

सखे॑ वसो जरि॒तृभ्यः॑ ॥९

सः । नः॒ । वस्वः॑ । उप॑ । मा॒सि॒ । ऊर्जः॑ । न॒पा॒त् । माहि॑नस्य ।

सखे॑ । व॒सो॒ इति॑ । ज॒रि॒तृऽभ्यः॑ ॥९

सः । नः । वस्वः । उप । मासि । ऊर्जः । नपात् । माहिनस्य ।

सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः ॥९

हे “ऊर्जो “नपात् बलस्यान्नस्य पुत्र । बलेन मध्यमानत्वादाज्यलक्षणेनान्नेन प्रवर्धनादूर्जोनपात्त्वम् । हे “सखे सखिवद्धितकारिन् “वसो वासकाग्ने “सः स्तुत्यत्वेनैव प्रसिद्धस्त्वं “जरितृभ्यः गरितृभ्यः स्तोतृभ्यः “नः अस्मभ्यं “माहिनस्य “वस्वः । माहिन इति महन्नाम । महद्धनम् “उप “मासि समीपे मासि निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

प्रातरनुवाके बार्हते छन्दसि ‘अच्छा नः' इत्याद्याः षड्ऋचः । तथा च सूत्रितम् -- अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् ' (आश्व. श्रौ. ४.१३) इति । दशमेऽहनि प्रातःसवने अच्छा वो अग्निम् ' इति तृचस्य स्थाने ' अच्छा नः' इति तृचोऽच्छावाकवादः । सूत्रितं च --- अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ ' (आश्व. श्रौ. ८.१२) इति ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं॒ गिरो॑ यन्तु दर्श॒तम् ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॒ नम॑सा पुरू॒वसुं॑ पुरुप्रश॒स्तमू॒तये॑ ॥१०

अच्छ॑ । नः॒ । शी॒रऽशो॑चिषम् । गिरः॑ । य॒न्तु॒ । द॒र्श॒तम् ।

अच्छ॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॑सा । पु॒रु॒ऽवसु॑म् । पु॒रु॒ऽप्र॒श॒स्तम् । ऊ॒तये॑ ॥१०

अच्छ । नः । शीरऽशोचिषम् । गिरः । यन्तु । दर्शतम् ।

अच्छ । यज्ञासः । नमसा । पुरुऽवसुम् । पुरुऽप्रशस्तम् । ऊतये ॥१०

“अच्छ अभिमुखं “यन्तु गच्छन्तु “नः अस्माकं “गिरः स्तुतयः । कम् । “शीरशोचिषम् अशनशीलज्वालं “दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमग्निम् । तथा “यज्ञासः यज्ञाश्चास्मदीयाः “नमसा हविषाज्यादिलक्षणेन “अच्छ अभिमुखं यन्तु गच्छन्तु । कीदृशम् । “पुरुवसुं प्रभूतधनं “पुरुप्रशस्तं बहुस्तुतम् । किमर्थम् । “ऊतये अस्माकं रक्षणाय ॥ ॥ १२ ॥

अ॒ग्निं सू॒नुं सह॑सो जा॒तवे॑दसं दा॒नाय॒ वार्या॑णाम् ।

द्वि॒ता यो भूद॒मृतो॒ मर्त्ये॒ष्वा होता॑ म॒न्द्रत॑मो वि॒शि ॥११

अ॒ग्निम् । सू॒नुम् । सह॑सः । जा॒तऽवे॑दसम् । दा॒नाय॑ । वार्या॑णाम् ।

द्वि॒ता । यः । भूत् । अ॒मृतः॑ । मर्त्ये॑षु । आ । होता॑ । म॒न्द्रऽत॑मः । वि॒शि ॥११

अग्निम् । सूनुम् । सहसः । जातऽवेदसम् । दानाय । वार्याणाम् ।

द्विता । यः । भूत् । अमृतः । मर्त्येषु । आ । होता । मन्द्रऽतमः । विशि ॥११

“अग्निं “सहसः “सूनुं बलस्य पुत्रं “जातवेदसं जातधनं “वार्याणां वरणीयानां गवादिधनानां “दानाय गिरः अच्छ यन्त्वित्यनुवर्तते । “यः अग्निः “अमृतः अमरणधर्मा देवेषु भवति सः “मर्त्येष्वा । आकारश्चार्थे । मनुष्येषु चाभूत् अभवदित्येवं “द्विता द्वैधं भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदिति उच्यते । “विशि विक्षु यजमानरूपासु प्रजासु “होता होमनिष्पादकः “मन्द्रतमः मादयितृतमश्च भवति । अच्छ यन्त्विति समन्वयः । अथवा योऽमृतो द्विता द्वित्वं द्वैधं द्विप्रकारोऽभूत् । कथम् । मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत् प्रसिद्धं विशि यजमानरूपायां तु होता मन्द्रतमः अभवदित्येवं द्वित्वम् ।

अ॒ग्निं वो॑ देवय॒ज्यया॒ग्निं प्र॑य॒त्य॑ध्व॒रे ।

अ॒ग्निं धी॒षु प्र॑थ॒मम॒ग्निमर्व॑त्य॒ग्निं क्षैत्रा॑य॒ साध॑से ॥१२

अ॒ग्निम् । व॒ः । दे॒व॒ऽय॒ज्यया॑ । अ॒ग्निम् । प्र॒ऽय॒ति । अ॒ध्व॒रे ।

अ॒ग्निम् । धी॒षु । प्र॒थ॒मम् । अ॒ग्निम् । अर्व॑ति । अ॒ग्निम् । क्षैत्रा॑य । साध॑से ॥१२

अग्निम् । वः । देवऽयज्यया । अग्निम् । प्रऽयति । अध्वरे ।

अग्निम् । धीषु । प्रथमम् । अग्निम् । अर्वति । अग्निम् । क्षैत्राय । साधसे ॥१२

हे यजमानाः युष्माकं “देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थम् “अग्निं स्तौमीति शेषः । तथा “अग्निम् “अध्वरे यागे “प्रयति प्रकर्षेण गच्छति प्रवृत्ते सति स्तौमि “प्रथमम् इतरदेवेभ्यः । तथा “अग्निम् “अर्वति आगते भ्रातृव्ये स्तौमि यज्ञविघ्नपरिहारार्थम् । तथा “क्षैत्राय क्षेत्राय क्षेत्रसंबन्धिने “साधसे साधनाय क्षेत्रलाभाय स्तौमि । यज्ञान्ते क्षेत्रलाभरूपाय फलाय च स्तौमि । एवमादौ मध्येऽन्ते च सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

अ॒ग्निरि॒षां स॒ख्ये द॑दातु न॒ ईशे॒ यो वार्या॑णाम् ।

अ॒ग्निं तो॒के तन॑ये॒ शश्व॑दीमहे॒ वसुं॒ सन्तं॑ तनू॒पाम् ॥१३

अ॒ग्निः । इ॒षाम् । स॒ख्ये । द॒दा॒तु॒ । न॒ः । ईशे॑ । यः । वार्या॑णाम् ।

अ॒ग्निम् । तो॒के । तन॑ये । शश्व॑त् । ई॒म॒हे॒ । वसु॑म् । सन्त॑म् । त॒नू॒ऽपाम् ॥१३

अग्निः । इषाम् । सख्ये । ददातु । नः । ईशे । यः । वार्याणाम् ।

अग्निम् । तोके । तनये । शश्वत् । ईमहे । वसुम् । सन्तम् । तनूऽपाम् ॥१३

“अग्निः देवः “सख्ये समानख्यानाय “नः मह्यम् । सख्युः कर्म सख्यम् । तस्मिन् वा । नोऽस्मभ्यम् “इषाम् इषोऽन्नानि “ददातु । "यः अग्निः “वार्याणां धनानाम् “ईशे ईष्टे स ददात्विति । तमेव “अग्निं "तोके पुत्रार्थं “तनये तत्पुत्रार्थं च “शश्वत् बहु धनमन्नं वा “ईमहे याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते । कीदृशमग्निम् । “वसुं वासकं “सन्तं सर्वदा वर्तमानं “तनूपाम् अङ्गानां पालयितारम् ॥

अ॒ग्निमी॑ळि॒ष्वाव॑से॒ गाथा॑भिः शी॒रशो॑चिषम् ।

अ॒ग्निं रा॒ये पु॑रुमीळ्ह श्रु॒तं नरो॒ऽग्निं सु॑दी॒तये॑ छ॒र्दिः ॥१४

अ॒ग्निम् । ई॒ळि॒ष्व॒ । अव॑से । गाथा॑भिः । शी॒रऽशो॑चिषम् ।

अ॒ग्निम् । रा॒ये । पु॒रु॒ऽमी॒ळ्ह॒ । श्रु॒तम् । नरः॑ । अ॒ग्निम् । सु॒ऽदी॒तये॑ । छ॒र्दिः ॥१४

अग्निम् । ईळिष्व । अवसे । गाथाभिः । शीरऽशोचिषम् ।

अग्निम् । राये । पुरुऽमीळ्ह । श्रुतम् । नरः । अग्निम् । सुऽदीतये । छर्दिः ॥१४

हे “पुरुमीळ्ह त्वम् “अग्निम् “अवसे आवयो रक्षणाय “ईळिष्व स्तुहि "गाथाभिः । गाथेति वाङ्नाम । मन्त्ररूपाभिर्वाग्भिः । कीदृशम् । “शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कम् । तथा “राये धनाय ईळिष्व । “श्रुतम् एनं “नरः अन्येऽपि यजमानाः स्तुवन्ति स्वार्थम् । तस्मात् “सुदीतये मह्यम् “अग्निं “छर्दिः गृहं याचस्वेत्येवं सुदीतिः पुरुमीळ्हं ब्रूते ।।

अ॒ग्निं द्वेषो॒ योत॒वै नो॑ गृणीमस्य॒ग्निं शं योश्च॒ दात॑वे ।

विश्वा॑सु वि॒क्ष्व॑वि॒तेव॒ हव्यो॒ भुव॒द्वस्तु॑रृषू॒णाम् ॥१५

अ॒ग्निम् । द्वेषः॑ । योत॒वै । न॒ः । गृ॒णी॒म॒सि॒ । अ॒ग्निम् । शम् । योः । च॒ । दात॑वे ।

विश्वा॑सु । वि॒क्षु । अ॒वि॒ताऽइ॑व । हव्यः॑ । भुव॑त् । वस्तुः॑ । ऋ॒षू॒णाम् ॥१५

अग्निम् । द्वेषः । योतवै । नः । गृणीमसि । अग्निम् । शम् । योः । च । दातवे ।

विश्वासु । विक्षु । अविताऽइव । हव्यः । भुवत् । वस्तुः । ऋषूणाम् ॥१५

“अग्निं “नः अस्माकं “द्वेषः द्वेष्टृन् “योतवै पृथक्कर्तुं “गृणीमसि गृणीमः स्तुमः । तथा “अग्निं “शं सुखं "योश्च भयानाममिश्रणं च “दातवे दातुम् । अथवा शं सुखस्य योर्मिश्रणाय च गृणीमसि । अस्मिन् पक्षे द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्चयार्थश्चशब्दः । सोऽग्निः “विश्वासु सर्वासु “विक्षु प्रजासु “अवितेव रक्षिता राजेव “ऋषूणाम् ऋषीणामस्माकं “वस्तुः वासको देवः "हव्यो “भुवत् भवतु । अथवा सर्वासु विक्षु यजमानरूपासु प्रजासु मध्य ऋषूणामृषीणां सूक्तद्रष्टृणामस्माकमेव हव्यो भवतु वस्तुः सर्वस्य वासको देवः ॥ ॥ १३ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७२

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.७१ सूक्तं ८.७२ सूक्तं ८.७३ →

हर्यतः प्रागाथः

दे. अग्निः, हवींषि वा। गायत्री।

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वनते पुनः ।

विद्वाँ अस्य प्रशासनम् ॥१॥

नि तिग्ममभ्यंशुं सीदद्धोता मनावधि ।

जुषाणो अस्य सख्यम् ॥२॥

अन्तरिच्छन्ति तं जने रुद्रं परो मनीषया ।

गृभ्णन्ति जिह्वया ससम् ॥३॥

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुहद्वनम् ।

दृषदं जिह्वयावधीत् ॥४॥

चरन्वत्सो रुशन्निह निदातारं न विन्दते ।

वेति स्तोतव अम्ब्यम् ॥५॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वावद्योजनं बृहद् ।

दामा रथस्य ददृशे ॥६॥

दुहन्ति सप्तैकामुप द्वा पञ्च सृजतः ।

तीर्थे सिन्धोरधि स्वरे ॥७॥

आ दशभिर्विवस्वत इन्द्रः कोशमचुच्यवीत् ।

खेदया त्रिवृता दिवः ॥८॥

परि त्रिधातुरध्वरं जूर्णिरेति नवीयसी ।

मध्वा होतारो अञ्जते ॥९॥

सिञ्चन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानम् ।

नीचीनबारमक्षितम् ॥१०॥

अभ्यारमिदद्रयो निषिक्तं पुष्करे मधु ।

अवतस्य विसर्जने ॥११॥

गाव उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा ।

उभा कर्णा हिरण्यया ॥१२॥

आ सुते सिञ्चत श्रियं रोदस्योरभिश्रियम् ।

रसा दधीत वृषभम् ॥१३॥

ते जानत स्वमोक्यं सं वत्सासो न मातृभिः ।

मिथो नसन्त जामिभिः ॥१४॥

उप स्रक्वेषु बप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि ।

इन्द्रे अग्ना नमः स्वः ॥१५॥

अधुक्षत्पिप्युषीमिषमूर्जं सप्तपदीमरिः ।

सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः ॥१६॥

सोमस्य मित्रावरुणोदिता सूर आ ददे ।

तदातुरस्य भेषजम् ॥१७॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्यतस्य निधान्यम् ।

परि द्यां जिह्वयातनत् ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘ हविष्कृणुध्वम् ' इत्यष्टादशर्चं तृतीयं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका – हविर्द्व्यूना हर्यतः प्रागाथो हविषां स्तुतिर्वा ' इति । प्रगाथपुत्रो हर्यत ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेः ' इति परिभाषया गायत्री छन्दः । ‘ आग्नेयं तु ' इत्युक्तत्वादग्निर्देवता यद्वा हविषां स्तूयमानत्वात्तद्देवताकं वा । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

ह॒विष्कृ॑णुध्व॒मा ग॑मदध्व॒र्युर्व॑नते॒ पुन॑ः ।

वि॒द्वाँ अ॑स्य प्र॒शास॑नम् ॥१

ह॒विः । कृ॒णु॒ध्व॒म् । आ । ग॒म॒त् । अ॒ध्व॒र्युः । व॒न॒ते॒ । पुन॒रिति॑ ।

वि॒द्वान् । अ॒स्य॒ । प्र॒ऽशास॑नम् ॥१

हविः । कृणुध्वम् । आ । गमत् । अध्वर्युः । वनते । पुनरिति ।

विद्वान् । अस्य । प्रऽशासनम् ॥१

हे अध्वर्युसंबन्धिनो हविष्कर्तारः यूयं “हविः “कृणुध्वं कुरुध्वं शीघ्रम् । यतः “आ “गमत् आजगामायमग्निः अतः कृणुध्वम् । “अध्वर्युः “पुनः “वनते संभजते । किम् । सामर्थ्यादध्वरमिति गम्यते । कीदृशोऽध्वर्युः । “अस्य हविषः “प्रशासनं प्रदानं “विद्वान् ॥

नि ति॒ग्मम॒भ्यं१॒॑शुं सीद॒द्धोता॑ म॒नावधि॑ ।

जु॒षा॒णो अ॑स्य स॒ख्यम् ॥२

नि । ति॒ग्मम् । अ॒भि । अं॒शुम् । सीद॑त् । होता॑ । म॒नौ । अधि॑ ।

जु॒षा॒णः । अ॒स्य॒ । स॒ख्यम् ॥२

नि । तिग्मम् । अभि । अंशुम् । सीदत् । होता । मनौ । अधि ।

जुषाणः । अस्य । सख्यम् ॥२

“होता ऋत्विक् “तिग्मं तीक्ष्णम् “अंशुं तमग्निं “नि “षीदत् निषीदति । कीदृशो होता । “अस्य अग्नेः “सख्यं “मनावधि यजमाने "जुषाणः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥

अ॒न्तरि॑च्छन्ति॒ तं जने॑ रु॒द्रं प॒रो म॑नी॒षया॑ ।

गृ॒भ्णन्ति॑ जि॒ह्वया॑ स॒सम् ॥३

अ॒न्तः । इ॒च्छ॒न्ति॒ । तम् । जने॑ । रु॒द्रम् । प॒रः । म॒नी॒षया॑ ।

गृ॒भ्णन्ति॑ । जि॒ह्वया॑ । स॒सम् ॥३

अन्तः । इच्छन्ति । तम् । जने । रुद्रम् । परः । मनीषया ।

गृभ्णन्ति । जिह्वया । ससम् ॥३

“तं "रुद्रम् । रुत् दुःखम् । तस्य द्रावयितारम् । अथवा रुत् स्तुतिः । तया गन्तव्यम् । स्तुत्यमित्यर्थः । तादृशमग्निं “जने यजमानार्थं “मनीषया स्वप्रज्ञानेन “परः परस्तात् पुरोदेशे “इच्छन्ति स्थापयितुम् । त एव पश्चात् “ससं स्वपन्तमग्निं "जिह्वया । जन्ये जनकशब्दः । जिह्वाप्रभवया स्तुत्या “गृभ्णन्ति गृह्णन्त्यङ्गुलिभिः । अत्र यास्कः - स्वप्नमेतन्मध्यमं ज्योतिरनित्यदर्शनम्।....द्वैधं सत्ता मध्यमे च स्थाने उत्तमे च । ' (निरु. ५. ३ (https://sa.wikisource.org/s/6zk)) इति ॥

जा॒म्य॑तीतपे॒ धनु॑र्वयो॒धा अ॑रुह॒द्वन॑म् ।

दृ॒षदं॑ जि॒ह्वयाव॑धीत् ॥४

जा॒मि । अ॒ती॒त॒पे॒ । धनुः॑ । व॒यः॒ऽधाः । अ॒रु॒ह॒त् । वन॑म् ।

दृ॒षद॑म् । जि॒ह्वया॑ । आ । अ॒व॒धी॒त् ॥४

जामि । अतीतपे । धनुः । वयःऽधाः । अरुहत् । वनम् ।

दृषदम् । जिह्वया । आ । अवधीत् ॥४

“वयोधाः अन्नस्य दाताग्निर्मध्यमस्थानः "जामि प्रवृद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानम् । ‘ जाम्यतिरेकनाम ' (निरु. ४. २०) इति यास्कः । “धनुः धन्वान्तरिक्षम् “अतीतपे अतितपति । अथवाग्नेर्जामि गमनशीलं धनुरतितपते स्वविरोधिनम् । स च वयोधा अन्नस्य दाताग्निः “वनम् उदकम् “अरुहत् आरोहति विमोकाय । तदर्थं “जिह्वया ज्वालया “दृषदं मेघम् “अवधीत् हन्ति । दावाग्निपक्षे वनं तरुसमूहं हन्ति । जिह्वया दृषदं कठिनमपि पाषाणं भिनत्तीति ॥

चर॑न्व॒त्सो रुश॑न्नि॒ह नि॑दा॒तार॒ं न वि॑न्दते ।

वेति॒ स्तोत॑व अ॒म्ब्य॑म् ॥५

चर॑न् । व॒त्सः । रुश॑न् । इ॒ह । नि॒ऽदा॒तार॑म् । न । वि॒न्द॒ते॒ ।

वेति॑ । स्तोत॑वे । अ॒म्ब्य॑म् ॥५

चरन् । वत्सः । रुशन् । इह । निऽदातारम् । न । विन्दते ।

वेति । स्तोतवे । अम्ब्यम् ॥५

“वत्सः । वत्सवच्चापलेन धावनाद्वत्स इत्युपचर्यते । अथवा वत्स इव संचरन् । इवशब्दो लुप्यते । “रुशन श्वेतो भवन् “इह अस्मिँल्लोके “निदातारं निरोधकं “न “विन्दते न लभते । किंतु “स्तोतवे स्तोतुम् “अम्ब्यं स्तोतारं स्वयं “वेति कामयते । अथवात्र वैद्युतोऽग्निरुच्यते । वैद्युतोऽयं रुशंश्वरंश्चेहान्तरिक्षे वत्सः सर्वदा वसन् वत्सस्थानीयो वा सन्निदातारं निरोधकं न विन्दते । किंतु स्तोतुमम्ब्यं माध्यमिकां वाचं वेति ॥ ॥ १४ ॥

उ॒तो न्व॑स्य॒ यन्म॒हदश्वा॑व॒द्योज॑नं बृ॒हद् ।

दा॒मा रथ॑स्य॒ दद॑ृशे ॥६

उ॒तो इति॑ । नु । अ॒स्य॒ । यत् । म॒हत् । अश्व॑ऽवत् । योज॑नम् । बृ॒हत् ।

दा॒मा । रथ॑स्य । दद॑ृशे ॥६

उतो इति । नु । अस्य । यत् । महत् । अश्वऽवत् । योजनम् । बृहत् ।

दामा । रथस्य । ददृशे ॥६

“उतो अपि च "नु क्षिप्रमद्य “अस्य आदित्यस्य “यन्महत् माहात्म्ययुक्तम् “अश्वावत् संवृद्धाश्ववत् “बृहत् महत् स्थूलं “योजनं दृश्यते । तदेवाह। “रथस्य “दामा ददृशे दृश्यते। अन्तरिक्षे रथेऽश्वान्नियोजयतीत्यर्थः। तदा दुहन्तीत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

"अभिष्टवे घर्मदाहे ‘ दुहन्ति सप्त ' इत्येषा । सूत्रितं च -- दुहन्ति सप्तैकां समिद्धो अग्निरश्विना' (आश्व. श्रौ. ४. ७) इति । ग्रावस्तोत्रेऽप्येषा । सूत्रितं च - ‘ दुहन्ति सप्तैकामधुक्षत्पिप्युषीमिषम् ' (आश्व. श्रौ. ५. १२) इति ॥

दु॒हन्ति॑ स॒प्तैका॒मुप॒ द्वा पञ्च॑ सृजतः ।

ती॒र्थे सिन्धो॒रधि॑ स्व॒रे ॥७

दु॒हन्ति॑ । स॒प्त । एका॑म् । उप॑ । द्वा । पञ्च॑ । सृ॒ज॒तः॒ ।

ती॒र्थे । सिन्धोः॑ । अधि॑ । स्व॒रे ॥७

दुहन्ति । सप्त । एकाम् । उप । द्वा । पञ्च । सृजतः ।

तीर्थे । सिन्धोः । अधि । स्वरे ॥७

“सप्त ऋत्विजः “एकां घर्मं “दुहन्ति । तेषां मध्ये "द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारावध्वर्यू “पञ्च अन्यान् “उप "सृजतः प्रयोजयतः । के ते पञ्च त उच्यन्ते । यजमानं ब्रह्माणं होतारमाग्नीध्रं प्रस्तोतारमिति । कुत्रेति उच्यते। “सिन्धोः कस्याश्चित् सरस्वत्यादिप्रख्याताया नद्याः “तीर्थे । यत्रायमृषिर्यजति तत्र । “स्वरे “अधि। स्वरतिः शब्दकर्मा । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । स्वरोपेते शब्दवति । यत्तीर्थमृत्विजाम् ओ श्रावय इत्यादिशब्दैः शब्दवद्भवति तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे ग्राव्णोऽभिष्टवे च “ आ दशभिः' इत्येषा । सूत्रितं च - ‘ आ दशभिर्विवस्वतो दुहन्ति सप्तैकाम्' (आश्व. श्रौ. ४. ७ (https://sa.wikisource.org/s/1auy) ; ५. १२) इति ॥

आ द॒शभि॑र्वि॒वस्व॑त॒ इन्द्र॒ः कोश॑मचुच्यवीत् ।

खेद॑या त्रि॒वृता॑ दि॒वः ॥८

आ । द॒शऽभि॑ः । वि॒वस्व॑तः । इन्द्र॑ः । कोश॑म् । अ॒चु॒च्य॒वी॒त् ।

खेद॑या । त्रि॒ऽवृता॑ । दि॒वः ॥८

आ । दशऽभिः । विवस्वतः । इन्द्रः । कोशम् । अचुच्यवीत् ।

खेदया । त्रिऽवृता । दिवः ॥८

“विवस्वतः परिचरतो यजमानस्य “दशभिः अङ्गुलीभिर्याचितः सन् “इन्द्रः “कोशम् । मेघनामैतत् । उदकसेचकं मेघं “दिवः अन्तरिक्षसंबन्धिनं तत्सकाशाद्वा “आ “अचुच्यवीत् । व्यदारयदित्यर्थः। केन साधनेनेति तदुच्यते । “त्रिवृता त्रिप्रकारवर्तनवता “खेदया रश्मिना । यद्वा । अत्रेन्द्रशब्देनाग्निरादित्यो वा गृह्यते । खेदया त्रिवृतेति लिङ्गात् ।।

परि॑ त्रि॒धातु॑रध्व॒रं जू॒र्णिरे॑ति॒ नवी॑यसी ।

मध्वा॒ होता॑रो अञ्जते ॥९

परि॑ । त्रि॒ऽधातु॑ः । अ॒ध्व॒रम् । जू॒र्णिः । ए॒ति॒ । नवी॑यसी ।

मध्वा॑ । होता॑रः । अ॒ञ्ज॒ते॒ ॥९

परि । त्रिऽधातुः । अध्वरम् । जूर्णिः । एति । नवीयसी ।

मध्वा । होतारः । अञ्जते ॥९

अयमग्निः “त्रिधातुः लोहितशुक्लकृष्णभेदेन त्रिवर्णः "जूर्णिः जवो वेगवान् "नवीयसी नवीयस्या ज्वालया “अध्वरं प्रवर्ग्यम् “एति गच्छति । “होतारः होमनिष्पादका अध्वर्य्वादयः “मध्वा आज्यादिना “परि “अञ्जते । अथवाग्नेस्त्रिस्त्रिप्रकारा क्षिप्रा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरम् । तं मध्वाञ्जत इति ॥

सि॒ञ्चन्ति॒ नम॑साव॒तमु॒च्चाच॑क्रं॒ परि॑ज्मानम् ।

नी॒चीन॑बार॒मक्षि॑तम् ॥१०

सि॒ञ्चन्ति॑ । नम॑सा । अ॒व॒तम् । उ॒च्चाऽच॑क्रम् । परि॑ऽज्मानम् ।

नी॒चीन॑ऽबारम् । अक्षि॑तम् ॥१०

सिञ्चन्ति । नमसा । अवतम् । उच्चाऽचक्रम् । परिऽज्मानम् ।

नीचीनऽबारम् । अक्षितम् ॥१०

"नमसा नमनेन "अवतं महावीरम् "उच्चाचक्रम् उपरिस्थितचक्रं "परिज्मानं परितो व्याप्तं "नीचीनबारं नीचीनद्वारम् "अक्षितम् अक्षीणमीदृशं क्षीराद्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन "सिञ्चन्ति जुह्वति । महावीरेण ह्याहवनीये हूयते ॥ ॥ १५ ॥

अ॒भ्यार॒मिदद्र॑यो॒ निषि॑क्तं॒ पुष्क॑रे॒ मधु॑ ।

अ॒व॒तस्य॑ वि॒सर्ज॑ने ॥११

अ॒भि॒ऽआर॑म् । इत् । अद्र॑यः । निऽसि॑क्तम् । पुष्क॑रे । मधु॑ ।

अ॒व॒तस्य॑ । वि॒ऽसर्ज॑ने ॥११

अभिऽआरम् । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तम् । पुष्करे । मधु ।

अवतस्य । विऽसर्जने ॥११

"अद्रयः आद्रियमाणा अध्वर्व्यादयः "अभ्यारमित् अभिगम्यैव "निषिक्तम् अतिरिक्तं "मधु "पुष्करे वपुष्करे प्रवृद्ध उपयमनीपात्रे सिञ्चन्ति अग्निहोत्रार्थम् "अवतस्य महावीरस्य "विसर्जने विसर्जनसमये । होमानन्तरं खलु महावीरमासन्द्यामासादयन्ति ।।

गाव॒ उपा॑वताव॒तं म॒ही य॒ज्ञस्य॑ र॒प्सुदा॑ ।

उ॒भा कर्णा॑ हिर॒ण्यया॑ ॥१२

गावः॑ । उप॑ । अ॒व॒त॒ । अ॒व॒तम् । म॒ही इति॑ । य॒ज्ञस्य॑ । र॒प्सुदा॑ ।

उ॒भा । कर्णा॑ । हि॒र॒ण्यया॑ ॥१२

गावः । उप । अवत । अवतम् । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा ।

उभा । कर्णा । हिरण्यया ॥१२

हे “गावः घर्मदुघा यूयम् “अवतं महावीरं प्रति “उपावत उपागच्छत । यस्मात् "यज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते “रप्सुदा। रप्सुदारप्सुदे आरिप्सोः फलप्रदे । लिप्स्वोरश्विनोर्दातव्ये वा। यद्वा रपणं शब्दनम् । रप् मन्त्रः । तेन सुष्ठु दातव्ये । अथवा ‘ षूद क्षरणे '। रपा मन्त्रेण क्षारणीये दोहनीये। ईदृशे गवाजयोः पयसी “मही महती बहुले अपेक्षिते अत उपावतम् । गौरजाया अप्युपलक्षकः अजापयसोऽपि महावीरे सेचनीयत्वात्। अपि चास्य महावीरस्य “उभा उभौ "कर्णा कर्णस्थानीयौ द्वौ रुक्मौ “हिरण्यया हिरण्मयौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः ।।

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमाने ‘ आ सुते ' इत्येषा । सूत्रितं च - ‘ आ सुते सिञ्चत श्रियमित्याज आसिक्तयोः ' (आश्व. श्रौ. ४. ७ (https://sa.wikisource.org/s/1auy)) इति ॥

आ सु॒ते सिं॑ञ्चत॒ श्रियं॒ रोद॑स्योरभि॒श्रिय॑म् ।

र॒सा द॑धीत वृष॒भम् ॥१३

आ । सु॒ते । सि॒ञ्च॒त॒ । श्रिय॑म् । रोद॑स्योः । अ॒भि॒ऽश्रिय॑म् ।

र॒सा । द॒धी॒त॒ । वृ॒ष॒भम् ॥१३

आ । सुते । सिञ्चत । श्रियम् । रोदस्योः । अभिऽश्रियम् ।

रसा । दधीत । वृषभम् ॥१३

“सुते दुग्धे गोपयसि “श्रियं श्रयणमाजं पयः “आ “सिञ्चत । सिञ्चत हे अध्वर्यवः । कीदृशमाजम् । “रोदस्योः । कर्मणि षष्ठ्येषा । द्यावापृथिव्यौ "अभिश्रियम् अभिश्रयन्तम् । अग्निसंयोगात्तावत्पर्यन्तं प्रवृद्धमित्यर्थः । अथवा ‘ तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येके' (निरु. १२. १) इति निरुक्तत्वादश्विनोरभिश्रियमित्यर्थः । सेचनानन्तरं “रसा रस आजे पयसि “वृषभं वर्षकमग्निं “दधीत स्थापयत । अजाया आग्नेयीत्वात् क्षीरस्याप्यग्निसंयोजनमुचितम् । ‘ आग्नेयी वा एषा यदजा ' (तै. ब्रा. ३. ७. ३. १) इति ब्राह्मणम् ॥

ते जा॑नत॒ स्वमो॒क्यं१॒॑ सं व॒त्सासो॒ न मा॒तृभिः॑ ।

मि॒थो न॑सन्त जा॒मिभिः॑ ॥१४

ते । जा॒न॒त॒ । स्वम् । ओ॒क्य॑म् । सम् । व॒त्सासः॑ । न । मा॒तृऽभिः॑ ।

मि॒थः । न॒स॒न्त॒ । जा॒मिऽभिः॑ ॥१४

ते । जानत । स्वम् । ओक्यम् । सम् । वत्सासः । न । मातृऽभिः ।

मिथः । नसन्त । जामिऽभिः ॥१४

“ते ता गावः “जानत ज्ञातवत्यः । अथवा सामान्याकारेण त इति पुंनिर्देशः । किम् । “स्वं स्वकीयम् “ओक्यं निवासं महावीरम् । तत्र दोग्धुमगमन्नित्यर्थः । तदेवाह । “वत्सासः वत्साः "मातृभिः “न जननीभिः सह यथा संगच्छन्ति तद्वत् “जामिभिः बन्धुभिः सहिता गावः “मिथः प्रत्येकं “सं “नसन्त संगच्छन्ते महावीरम् ॥

उप॒ स्रक्वे॑षु बप्स॑तः कृण्व॒ते ध॒रुणं॑ दि॒वि ।

इन्द्रे॑ अ॒ग्ना नम॒ः स्व॑ः ॥१५

उप॑ । स्रक्वे॑षु । बप्स॑तः । कृ॒ण्व॒ते । ध॒रुण॑म् । दि॒वि ।

इन्द्रे॑ । अ॒ग्ना । नम॑ः । स्व॑ः ॥१५

उप । स्रक्वेषु । बप्सतः । कृण्वते । धरुणम् । दिवि ।

इन्द्रे । अग्ना । नमः । स्वः ॥१५

महावीरस्य “स्रक्केषु “बप्सतः ज्वालया भक्षयतोऽग्नेरन्नं “धरुणम् इन्द्रे अग्ना इति वक्ष्यमाणत्वादिन्द्राग्न्योर्धारकं “दिवि अन्तरिक्षे “उप “कृण्वते उपकुर्वते । यदाग्निर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं क्षीरमासेचयन्तीत्यर्थः । एवं महावीर आसिच्य “इन्द्रे “अग्ना अग्नौ च “स्वः सर्वं गव्यमाजं च “नमः अन्नम् । अथवा स्वरन्तरिक्षे । योजयन्तीति शेषः ॥ ॥ १६ ॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायाम् अधुक्षत् ' इत्येषा। सूत्रितं च – दुग्धायामधुक्षत्पिप्युषीम् ' (आश्व. श्रौ. ४. ७ (https://sa.wikisource.org/s/1auy)) इति आह्रियमाण । ग्रावस्तोत्रेऽप्येषा ‘ अधुक्षत्पिप्युषीमिषमा कलशेषु धावति ' (आश्व. श्रौ. ५. १२ (https://sa.wikisource.org/s/1av9)) इति सूत्रितत्वात् ।।

अधु॑क्षत्पि॒प्युषी॒मिष॒मूर्जं॑ स॒प्तप॑दीम॒रिः ।

सूर्य॑स्य स॒प्त र॒श्मिभि॑ः ॥१६

अधु॑क्षत् । पि॒प्युषी॑म् । इष॑म् । ऊर्ज॑म् । स॒प्तऽप॑दीम् । अ॒रिः ।

सूर्य॑स्य । स॒प्त । र॒श्मिऽभि॑ः ॥१६

अधुक्षत् । पिप्युषीम् । इषम् । ऊर्जम् । सप्तऽपदीम् । अरिः ।

सूर्यस्य । सप्त । रश्मिऽभिः ॥१६

“अरिः अरणशीलो वायुः “सूर्यस्य “सप्त “रश्मिभिः साधनैः “पिप्युषीम् आप्याययत् “इषम् अन्नम् “ऊर्जं रसं च “सप्तपदीं सर्पणस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधुग्रूपेणावस्थिताम् “अधुक्षत् दुग्धवान् । यद्यप्यध्वर्युः पात्रेण गां दुग्धे तथाप्येवंभावनया साङ्गं भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्त्वं ' हिङ्कृण्वती, गौरमीमेत्' (ऋ. सं. १. १६४. २७, २८) इत्यादिषु प्रसिद्धम् ।।

सोम॑स्य मि॒त्राव॒रु॒णोदि॑ता॒ सूर॒ आ द॑दे ।

तदातु॑रस्य भे॒ष॒जम् ॥१७

सोम॑स्य । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । उत्ऽइ॑ता । सूरे॑ । आ । द॒दे॒ ।

तत् । आतु॑रस्य । भे॒ष॒जम् ॥१७

सोमस्य । मित्रावरुणा । उत्ऽइता । सूरे । आ । ददे ।

तत् । आतुरस्य । भेषजम् ॥१७

हे मित्रावरुणौ "सूरे सूर्ये "उदिता उदिते “सोमस्य सोमम् “आ “ददे स्वीकरोति । तत्र हेतुमाह। “तत् स्वीकाररूपं कर्म “आतुरस्य अस्मदादेः “भेषजम् औषधम् । हितकरमित्यर्थः ॥

उ॒तो न्व॑स्य॒ यत्प॒दं ह॑र्य॒तस्य॑ निधा॒न्य॑म् ।

परि॒ द्यां जि॒ह्वया॑तनत् ॥१८

उ॒तो इति॑ । नु । अ॒स्य॒ । यत् । प॒दम् । ह॒र्य॒तस्य॑ । नि॒ऽधा॒न्य॑म् ।

परि॑ । द्याम् । जि॒ह्वया॑ । अ॒त॒न॒त् ॥१८

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदम् । हर्यतस्य । निऽधान्यम् ।

परि । द्याम् । जिह्वया । अतनत् ॥१८

पवमाने सोमे “उतो अपि च “अस्य सोमदातुः "हर्यतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम “यत्पदं “निधान्यं हविषां निधानार्हमुत्तरवेदिलक्षणं तत्र स्थित्वाग्निः “द्यां “परि परितः “जिह्वया ज्वालया “अतनत् व्याप्नोत् ॥ ॥ १७ ॥

टिप्पणी

८.७२.४ दृ॒षदं॑ जि॒ह्वयाव॑धीत्

दर्शपूर्णमासयागे दृषद-उपल मिथुनं हनुस्थानीयः भवति, जिह्वा शम्यास्थानीया। शम्यायाः मिथुनं कृष्णाजिनेनसह भवति। हठयोगे, यदा जिह्वा स्वमूलबन्धनतः मुक्ता भूत्वा कपालकुहरे प्रविष्टुं समर्था भवति, तदा दिव्यरसानां

आस्वादयितुं समर्था भवति (खेचरीमुद्रा (https://hi.wikipedia.org/wiki/%E0%A4%96%E0%A5%87%E0%A4%9A%E0%A4%B0%E0%A5%80)) (खेचरीमुद्रा (https://en.wikipedia.org/wiki/Khecar%C4%AB_mudr%C4%81))

दृषदोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.freevar.com/pur_index14/drishat.htm)

जिह्वा उपरि टिप्पणी (https://vedastudy.wixsite.com/puranastudy/%E0%A4%9C-%E0%A4%B9-%E0%A4%B5-jihvaa)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.७२ सूक्तं ८.७३ सूक्तं ८.७४ →
गोपवन आत्रेयः सप्तवध्रिर्वा।

दे. अश्विनौ। गायत्री।

उदीराथामृतायते युञ्जाथामश्विना रथम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥२॥

उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥३॥

कुह स्थः कुह जग्मथुः कुह श्येनेव पेतथुः ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥४॥

यदद्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥५॥

अश्विना यामहूतमा नेदिष्ठं याम्याप्यम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥६॥

अवन्तमत्रये गृहं कृणुतं युवमश्विना ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥७॥

वरेथे अग्निमातपो वदते वल्ग्वत्रये ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥८॥

प्र सप्तवध्रिराशसा धारामग्नेरशायत ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥९॥

इहा गतं वृषण्वसू शृणुतं म इमं हवम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१०॥

किमिदं वां पुराणवज्जरतोरिव शस्यते ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥११॥

समानं वां सजात्यं समानो बन्धुरश्विना ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१२॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वियाति रोदसी ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१३॥

आ नो गव्येभिरश्व्यैः सहस्रैरुप गच्छतम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१४॥

मा नो गव्येभिरश्व्यैः सहस्रेभिरति ख्यतम् ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१५॥

अरुणप्सुरुषा अभूदकर्ज्योतिरृतावरी ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१६॥

अश्विना सु विचाकशद्वृक्षं परशुमाँ इव ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१७॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा ।

अन्ति षद्भूतु वामवः ॥१८॥

सायणभाष्यम्

‘उदीराथाम्' इत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य गोपवनस्य सप्तवध्रेर्वार्षं गायत्रमाश्विनम्। तथा चानुक्रमणिका – उदीराथां गोपवन आत्रेयः सप्तवध्रिर्वाश्विनम्' इति । प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् ।

उदीं॑राथामृताय॒ते यु॒ंजाथा॑मश्विना॒ रथं॑ ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥१

उत् । ई॒रा॒था॒म् । ऋ॒त॒ऽय॒ते । यु॒ञ्जाथा॑म् । अ॒श्वि॒ना॒ । रथ॑म् ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१

उत् । ईराथाम् । ऋतऽयते । युञ्जाथाम् । अश्विना । रथम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१

हे “अश्विना अश्विनौ “ऋतायते यज्ञमिच्छते मह्यं मदर्थम् “उदीराथाम् उद्गच्छतम् । तदर्थं हवमाह्वानं यज्ञं ता प्राप्तुं “युञ्जाथां योजयतमश्वैः “रथम् । “वां युवयोः “अवः रक्षणम् "अन्ति अस्मदन्तिके "सत् वर्तमानं “भूतु भवतु ॥

नि॒मिषं॑श्चि॒ज्जवी॑यसा रथे॒ना या॑तमश्विना ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥२

नि॒ऽमिषः॑ । चि॒त् । जवी॑यसा । रथे॑न । आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥२

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥२

“निमिषश्चित् निमेषादपि “जवीयसा अतिशयवेगेन “रथेन “आ “यातम् आगच्छतमस्मद्यज्ञं हे “अश्विना । शिष्टमुक्तम् ॥

उपं॑ स्तृणीत॒मत्र॑ये हि॒मेनं॑ घ॒र्मम॑श्विना ।

अंति षद्भूतु वामवः ॥३

उप । स्तृणीतम् । अत्रये । हिमेन । घर्मम् । अश्विना ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥३

उप । स्तृणीतम् । अत्रये । हिमेन । घर्मम् । अश्विना ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥३

"अत्रये महर्षयेऽसुरैरग्नौ प्रक्षिप्ताय तस्य हितार्थं "घर्मम् अग्निदाहकं "हिमेन उदकेन "उप "स्तृणीतम् उपस्तीर्णवन्तौ । 'हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथाम्' (ऋ. सं. १. ११६. ८) इति निगमः ॥

कुह स्थः कुह जग्मथुः कुह श्येनेव पेतथुः ।

अंति षद्भूतु वामवः ॥४

कुह । स्थः । कुह । जग्मथुः । कुह । श्येनाऽइंव । पेतथुः ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥४

कुह । स्थः । कुह । जग्मथुः । कुह । श्येनाऽइव । पेतथुः ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥४

हे अश्विनौ युवां "कुह क्व "स्थः भवथः । इदानीं "कुह क्व कुत्र "जग्मथुः गच्छथः स्वेच्छया । "कुह क्व वा "श्येनेव श्येनाविव शीघ्रपतनौ सन्तौ "पेतथुः पतथः । एवमचिन्त्यस्वभावौ कृपया संनिहितौ भवतमिति शेषः । तादृशयोः "अवः अन्तिके भवतु ॥

यदद्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं ।

अंति षद्भूतु वामवः ॥५

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । शुश्रुयातम् । इमम् । हवम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥५

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । शुश्रुयातम् । इमम् । हवम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥५

"यत् यस्मान्न निर्धार्यतेऽतः “अद्य अस्मिन् काले “कर्हिँ कस्मिन्नपि देशे “कर्हि कस्मिन्नपि काले "इमं हवम् अस्मदीयमाह्वानं "शुश्रूयातं शृणुयातम् ॥ ॥ १८ ॥

अ॒श्विना॑ याम॒हूत॑मा॒ नेदि॑ष्ठं या॒म्याप्यँ॑ ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥६

अ॒श्विना॑ । या॒म॒ऽहूत॑मा । नेदि॑ष्ठम् । या॒मि॒ । आप्य॑म् ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥६

अश्विना । यामऽहूतमा । नेदिष्ठम् । यामि । आप्यम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥६

“यामहूतमा अतिशयेन काले ह्वातव्यौ “अश्विना अश्विनौ "यामि । “नेदिष्ठम् अन्तिकतमम् “आप्यं बान्धवं च यामि तयोः ॥

अवँ॑त॒मत्र॑ये गृ॒हं कृ॑णु॒तं यु॒वम॑श्विना ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥७

अव॑न्तम् । अत्र॑ये । गृ॒हम् । कृ॒णु॒तम् । यु॒वम् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥७

अवन्तम् । अत्रये । गृहम् । कृणुतम् । युवम् । अश्विना ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥७

हे “अश्विना “युवं युवाम् “अत्रये अग्न्यागारे दह्यमानाय “अवन्तं रक्षन्तं “गृहं “कृणुतं कृतवन्तौ । तादृशयोः “वामवः भवतु । अवन्तमिति व्यत्ययेन पुँल्लिङ्गता ॥

वरें॑थे अ॒ग्निमा॒तपो॒ वद॑ते व॒ल्ग्वत्र॑ये ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥८

वरें॑थे॒ इति॑ । अ॒ग्निम् । आ॒ऽतपः॑ । वद॑ते । व॒ल्गु । अत्र॑ये ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥८

वरेथे इति । अग्निम् । आऽतपः । वदते । वल्गु । अत्रये ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥८

हे अश्विनौ “वल्गु मनोहरं “वदते स्तुवते “अत्रये "आतपः आतपादौष्ण्यात् "अग्निं “वरेथे आवारयतम् ॥

प्र स॒प्तव॑ध्रिरा॒शसा॒ धारा॑म॒ग्नेर॑शायत ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥९

प्र । स॒प्तऽव॑ध्रिः । आ॒ऽशसा॑ । धारा॑म् । अ॒ग्नेः । अ॒शा॒य॒त॒ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥९

प्र । सप्तऽवध्रिः । आऽशसा । धाराम् । अग्नेः । अशायत ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥९

“सप्तवध्रिः महर्षिर्हे अश्विनौ युवयोः “आशसा आशंसनेन स्तुत्या मञ्जूषाया निर्गत्य “अग्नेः “धारां तस्यां मञ्जूषायां “प्र “अशायत आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवध्रेः पेटिकान्तःप्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहान्निर्गमश्च ‘वि जिहीष्व वनस्पते' (ऋ. सं. ५. ७८.५) इत्यत्र स्पष्टमुक्तम् ॥

इ॒हा ग॑तं वृषण्वसू शृणु॒तं म॑ इ॒मं हव॑ं ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१०

इ॒ह । आ । ग॒त॒म् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू । शृ॒णु॒तम् । मे॒ । इ॒मम् । हव॑म् ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१०

इह । आ । गतम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । शृणुतम् । मे । इमम् । हवम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१०

हे "वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनौ "इह अस्मिन् यज्ञे "आ “गतम् आगच्छतम् । तदर्थं "मे मम इमं हवं “शृणुतम् ॥ ॥ १९ ॥

कि॒मि॒दं वां॑ पुरा॒णव॑ज्जर॑तोरिव शस्यते ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥११

कि॒म् । इ॒दम् । वा॒म् । पु॒रा॒ण॒ऽवत् । जर॑तोःऽइव । श॒स्य॒ते॒ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अव॑ः ॥११

किम् । इदम् । वाम् । पुराणऽवत् । जरतोःऽइव । शस्यते ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥११

हे अश्विनौ “वां युवयोरर्थमागमनाय “पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । "जरतोरिव “शस्यते । पुनःपुनरागच्छतमिति शस्यते । “किमिदम् । यथा लोके वृद्धो जीर्णो बहुवारमाहूतोऽपि नागच्छति तद्वद्युवामपीत्यर्थः । एवमनागमाद्ब्रवीति ॥

स॒मा॒नं वां॑ सजा॒त्यं॑ समा॒नो बंधु॑रश्विना ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥१२

स॒मा॒नम् । वा॒म् । स॒ऽजा॒त्य॑म् । स॒मा॒नः । बन्धुः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अव॑ः ॥१२

समानम् । वाम् । सऽजात्यम् । समानः । बन्धुः । अश्विना ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१२

हे “अश्विना अश्विनौ “वां युवयोः परस्परं “सजात्यं समानजातित्वं “समानम् एकमेव । उभयोरप्यश्व1रूपायाः सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजात्यम् । तथा युवयोः “बन्धुः बन्धकः स्नुवः “समानः एक एव । अथवर्षिरहं समान एक एव बन्धुः ॥

यो वा॒ं रजां॑स्यश्विना॒ रथो॑ वि॒याति॒ रोद॑सी ।

अंति॒ षद्भूं॑तु वा॒मवः॑ ॥१३

यः । वा॒म् । रजां॑सि । अ॒श्वि॒ना॒ । रथः॑ । वि॒ऽयाति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अव॑ः ॥१३

यः । वाम् । रजांसि । अश्विना । रथः । विऽयाति । रोदसी इति ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१३

“वां युवयोः “यः “रथः अस्ति स रथः “रजांसि लोकान् “रोदसी द्यावापृथिव्यौ च “वियाति विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन शीघ्रमागच्छतमिति शेषः ॥

आ नो॒ गव्ये॑भि॒रश्व्यैः॑ स॒हस्रै॒रुप॑ गच्छतं ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१४

आ । नः॒ । गव्ये॑भिः । अश्व्यैः॑ । स॒हस्रैः॑ । उप॑ । ग॒च्छ॒त॒म् ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१४

आ । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । सहस्रैः । उप । गच्छतम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१४

हे अश्विनौ "नः अस्मान् "सहस्रैः अपरिमितैः "गव्येभिः गोसमूहैः "अश्व्यैः अश्वसमूहैश्च "उप "गच्छतम् ॥

मा नो॒ गव्ये॑भि॒रश्व्यैः॑ स॒हस्रे॑भि॒रति॑ ख्यतं ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१५

मा । नः॒ । गव्ये॑भिः । अश्व्यैः॑ । स॒हस्रे॑भिः । अति॑ । ख्य॒त॒म् ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१५

मा । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । सहस्रेभिः । अति । ख्यतम् ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१५

हे अश्विनौ "गव्येभिः गोसमूहैः "अश्व्यैः अश्वसमूहैः "सहस्रेभिः सहस्रसंख्याकैः "मा अस्मान् "अति "ख्यतम् । अतीति प्रतीत्यस्मिन्नर्थे । मा निवारयतमित्यर्थः ॥

अ॒रु॒णप्सु॑रु॒षा अ॑भू॒दक॒र्ज्योति॑र्ऋ॒ताव॑री ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१६

अ॒रु॒णऽप्सुः॑ । उ॒षाः । अ॒भू॒त् । अकः॑ । ज्योतिः॑ । ऋ॒तऽव॑री ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१६

अरुणऽप्सुः । उषाः । अभूत् । अकः । ज्योतिः । ऋतऽवरी ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१६

हे अश्विनौ "उषाः "अरुणप्सुः शुभ्रवर्णा "अभूत् भवति । न केवलं स्वयम् । "ज्योतिः तेजः "अकः करोति "अन्ति सर्वतः "ऋतावरी ऋतवत्युषाः ॥

अ॒श्विना॒ सु वि॒चाक॑शद्वृ॒क्षं प॑रशु॒माँ इ॑व ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१७

अ॒श्विना॑ । सु । वि॒ऽचाक॑शत् । वृ॒क्षम् । प॒र॒शु॒मान्ऽइ॑व ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१७

अश्विना । सु । विऽचाकशत् । वृक्षम् । परशुमान्ऽइव ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१७

"सु "विचाकशत् अत्यन्तं दीप्यमानः सूर्योऽग्निर्वा "वृक्षं "परशुमानिव स यथा शकलयति तद्वत्तमो निशारयतीति शेषः । दृष्टान्तसामर्थ्यादेवं लभ्यते । यस्मादेवं तस्मात् "अश्विना अश्विनावाह्वय इति शेषः ॥

पु॒रं न धृ॑ष्ण॒वा रु॑ज कृ॒ष्णया॑ बाधि॒तो वि॒शा ।

अंति॒ षद्भू॑तु वा॒मवः॑ ॥१८

पुर॑म् । न । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । आ । रु॒ज॒ । कृ॒ष्णया॑ । बा॒धि॒तः । वि॒शा ।

अन्ति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वा॒म् । अवः॑ ॥१८

पुरम् । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्णया । बाधितः । विशा ।

अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥१८

हे "धृष्णो धर्षक सप्तवध्रे त्वं "कृष्णया आकर्षया "विशा प्रवेशयन्त्या पेटिकया "बाधितः त्वं ततो निर्गत्य तामेव "आ "रुज पीडय अश्विनोरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं प्रेष्यति । अथवा गोपवनः सप्तवध्रिमेवं ब्रवीति । "वां युवयोः "अवः रक्षणं गमनं वा समीपे । तत्र त्रिषु वर्गेषु " अन्ति षत्' इत्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहारेण योज्यः ॥ ॥ २० ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७४

दे. अग्निः, १३-१५ आर्क्षः श्रुतर्वा। १-१२ अनुष्टुम्मुख प्रगाथः - (अनुष्टुप् + गायत्र्यौ), १३-१५ अनुष्टुप् ।

विशोविशो वो अतिथिं वाजयन्तः पुरुप्रियम् ।

अग्निं वो दुर्यं वच स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥१॥

यं जनासो हविष्मन्तो मित्रं न सर्पिरासुतिम् ।

प्रशंसन्ति प्रशस्तिभिः ॥२॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता ।

हव्यान्यैरयद्दिवि ॥३॥

आगन्म वृत्रहन्तमं ज्येष्ठमग्निमानवम् ।

यस्य श्रुतर्वा बृहन्नार्क्षो अनीक एधते ॥४॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतम् ।

घृताहवनमीड्यम् ॥५॥

सबाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीळते ।

जुह्वानासो यतस्रुचः ॥६॥

इयं ते नव्यसी मतिरग्ने अधाय्यस्मदा ।

मन्द्र सुजात सुक्रतोऽमूर दस्मातिथे ॥७॥

सा ते अग्ने शंतमा चनिष्ठा भवतु प्रिया ।

तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥८॥

सा द्युम्नैर्द्युम्निनी बृहदुपोप श्रवसि श्रवः ।

दधीत वृत्रतूर्ये ॥९॥

अश्वमिद्गां रथप्रां त्वेषमिन्द्रं न सत्पतिम् ।

यस्य श्रवांसि तूर्वथ पन्यम्पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

यं त्वा गोपवनो गिरा चनिष्ठदग्ने अङ्गिरः ।

स पावक श्रुधी हवम् ॥११॥

यं त्वा जनास ईळते सबाधो वाजसातये ।

स बोधि वृत्रतूर्ये ॥१२॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वणि मदच्युति ।

शर्धांसीव स्तुकाविनां मृक्षा शीर्षा चतुर्णाम् ॥१३॥

मां चत्वार आशवः शविष्ठस्य द्रवित्नवः ।

सुरथासो अभि प्रयो वक्षन्वयो न तुग्र्यम् ॥१४॥

सत्यमित्त्वा महेनदि परुष्ण्यव देदिशम् ।

नेमापो अश्वदातरः शविष्ठादस्ति मर्त्यः ॥१५॥

सायणभाष्यम्

‘विशोविशो वः' इति पञ्चदशर्चं पञ्चमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका -–• विशोविशो वः पञ्चोनाग्नेयं त्वनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ आर्क्षस्य श्रुतर्वणो दानस्तुतिः' इति । अनुवृत्तेर्गोपवन ऋषिः । आदितस्त्रिषु तृचेषु

सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यौ त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अस्योत्तरस्य चाग्निर्देवता । अन्त्यास्तिस्रः श्रुतर्वनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिः । व्योमविश्वदेवस्तुत्पञ्चशारदीयेष्विदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूत्रितं च-' विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यम्' (आश्व. श्रौ. ९. ८) इति ॥

वि॒शोवि॑शो वो॒ अति॑थिं वाज॒यंतः॑ पुरुप्रि॒यं ।

अ॒ग्निं वो॒ दु॒र्यं॒ वचः॑ स्तु॒षे शू॒षस्य॒ मन्म॑भिः ॥१

वि॒शःऽवि॑शः । वः॒ । अति॑थिम् । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । पु॒रु॒ऽप्रि॒यम् ।

अ॒ग्निम् । वः॒ । दु॒र्य॑म् । वचः॑ । स्तु॒षे । शू॒षस्य॑ । मन्म॑ऽभिः ॥१

विशःऽविशः । वः । अतिथिम् । वाजऽयन्तः । पुरुऽप्रियम् ।

अग्निम् । वः । दुर्यम् । वचः । स्तुषे । शूषस्य । मन्मऽभिः ॥१

हे अन्य ऋत्विजो यजमानाश्च “वः यूयं “वाजयन्तः अन्नमिच्छन्तः “विशोविशः सर्वस्याः प्रजायाः “अतिथिं पूज्यं “पुरुप्रियं बहुप्रियम् “अग्निं स्तुत्या परिचरतेति शेषः । अहं च “वः युष्मदर्थं “दुर्यं गुहा हितं “वचः “स्तुषे “शूषस्य सुखस्य लाभाय । कैः साधनैः । “मन्मभिः मननीयैः स्तोत्रैः ।।

यं जना॑सो ह॒विष्म॑तो मि॒त्रं न स॒र्पिरा॑सुतिं ।

प्र॒शंसं॑ति॒ प्रश॑स्तिभिः ॥२

यम् । जना॑सः । ह॒विष्म॑न्तः । मि॒त्रम् । न । स॒र्पिःऽआ॑सुतिम् ।

प्र॒ऽशंस॑न्ति । प्रश॑स्तिऽभिः ॥२

यम् । जनासः । हविष्मन्तः । मित्रम् । न । सर्पिःऽआसुतिम् ।

प्रऽशंसन्ति । प्रशस्तिऽभिः ॥२

“यम् अग्निं “जनासः जना यजमानाः “हविष्मन्तः सन्तः “मित्रं “न मित्रमिवादित्यमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं सर्पिरासूयते हूयते यस्मिंस्तादृशं “प्रशंसन्ति स्तुवन्ति “प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

पन्यां॑सं जा॒तवे॑दसं॒ यो दे॒वता॒त्युद्य॑ता ।

ह॒व्यान्यैर॑यद्दि॒वि ॥३

पन्यांसम् । जा॒त॒ऽवे॑दसम् । यः । दे॒वऽता॑ति । उत्ऽय॑ता ।

ह॒व्यानि॑ । ऐर॑यत् । दि॒वि ॥३

पन्यांसम् । जातऽवेदसम् । यः । देवऽताति । उत्ऽयता ।

हव्यानि । ऐरयत् । दिवि ॥३

“पन्यांसम् अतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं स्तुवन्तं “जातवेदसं जातधनं जातविद्यं वा स्तुव इति शेषः । “यः अग्निः “देवताति देवतातौ यज्ञे “उद्यता उद्यतानि “हव्यानि हवींषि “दिवि “ऐरयत् प्रेरयति दिवि देवेभ्यः ॥

आग॑न्म वृत्र॒हंत॑म॒ं ज्येष्ठ॑म॒ग्निमान॑वं ।

यस्य॑ श्रु॒तर्वा॑ बृ॒हन्ना॒र्क्षो अनी॑क॒ एध॑ते ॥४

आ । अ॒ग॒न्म॒ । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मम् । ज्येष्ठ॑म् । अ॒ग्निम् । आन॑वम् ।

यस्य॑ । श्रु॒तर्वा॑ । बृ॒हन् । आ॒र्क्षः । अनी॑के । एध॑ते ॥४

आ । अगन्म । वृत्रहन्ऽतमम् । ज्येष्ठम् । अग्निम् । आनवम् ।

यस्य । श्रुतर्वा । बृहन् । आर्क्षः । अनीके । एधते ॥४

“वृत्रहन्तमं पापानामतिशयेन हन्तारं “ज्येष्ठं प्रशस्यम् “आनवं मनुष्यसंबन्धिनं तेषां हितकारिणम् “अग्निम् “आगन्म आगता वयम् । पूजार्थं बहुवचनम् । “यस्य अग्नेः “अनीके ज्वालासंघे “बृहन् महान् “आर्क्षः ऋक्षपुत्रः “श्रुतर्वा नाम राजा “एधते वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः । तमग्निमागन्मेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वाणं भिक्षयागतो गोपवनोऽग्निं स्तौति ॥

अ॒मृतं॑ जा॒तवे॑दसं ति॒रस्तमां॑सि दर्श॒तं ।

घृ॒ताह॑वन॒मीड्यं॑ ॥५

अ॒मृत॑म् । जा॒त॒ऽवे॑दसम् । ति॒रः । तमां॑सि । द॒र्श॒तम् ।

घृ॒तऽआ॑हवनम् । ईड्य॑म् ॥५

अमृतम् । जातऽवेदसम् । तिरः । तमांसि । दर्शतम् ।

घृतऽआहवनम् । ईड्यम् ॥५

स एवागत्य स्तौति । “अमृतम् अमरणं “जातवेदसं जाततेजआद्युपलक्षणधनं “तमांसि “तिरः “दर्शतं नाशयन्तमित्यर्थः। “घृताहवनम् । घृतमाहूयते यत्र तम् । “ईड्यं स्तुत्यम्। ईदृशमागन्मेति संबन्धः ॥ ॥ २१ ॥

स॒बाधो॒ यं जना॑ इ॒मे३॒ऽग्निं ह॒व्येभि॒रीळ॑ते ।

जुह्वा॑नासो य॒तस्रु॑चः ॥६

स॒ऽबाधः॑ । यम् । जनाः॑ । इ॒मे । अ॒ग्निम् । ह॒व्येभिः॑ । ईळ॑ते ।

जुह्वा॑नासः । य॒तऽस्रु॑चः ॥६

सऽबाधः । यम् । जनाः । इमे । अग्निम् । हव्येभिः । ईळते ।

जुह्वानासः । यतऽस्रुचः ॥६

“इमे "सबाधः बाधसहिता अध्वर्य्वादयः “यम् “अग्निं “हव्येभिः हविर्भिः “ईळते स्तुवन्ति । कीदृशा जनाः। "जुह्वानासः यागं कुर्वाणाः "यतस्रुचः तदर्थं धृतस्रुग्दण्डाः । तमागन्मेति समन्वयः ॥

इ॒यं ते॒ नव्य॑सी म॒तिरग्ने॒ अधा॑य्य॒स्मदा ।

मंद्र॒ सुजा॑त॒ सुक्र॒तोऽमू॑र॒ दस्माति॑थे ॥७

इ॒यम् । ते॒ । नव्य॑सी । म॒तिः । अग्ने॑ । अधा॑यि । अ॒स्मत् । आ ।

मन्द्र॑ । सुऽजा॑त । सुक्र॑तो॒ इति॒ सुऽक्र॑तो । अमू॑र । दस्म॑ । अति॑थे ॥७

इयम् । ते । नव्यसी । मतिः । अग्ने । अधायि । अस्मत् । आ ।

मन्द्र । सुऽजात । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । अमूर । दस्म । अतिथे ॥७

हे “अग्ने “इयम् इदानीं क्रियमाणा “नव्यसी नवतरा स्तुतिः “ते तव स्वभूता "अस्मत् अस्मासु “अधायि धृताभूत् । वयं तव स्तुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे “मन्द्र मोदमान "सुजात शोभनजनन “सुक्रतो शोभनकर्मन् "अमूर अमूढ “दस्म दर्शनीय “अतिथे अतिथिवत् पूज्य इत्यग्नेर्विशेषणानि ॥

सा ते॑ अग्ने॒ शंत॑मा॒ चनि॑ष्ठा भवतु प्रि॒या ।

तया॑ वर्धस्व॒ सुष्टु॑तः ॥८

सा । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । शम्ऽत॑मा । चनि॑ष्ठा । भ॒व॒तु॒ । प्रि॒या ।

तया॑ । व॒र्ध॒स्व॒ । सुऽस्तु॑तः ॥८

सा । ते । अग्ने । शम्ऽतमा । चनिष्ठा । भवतु । प्रिया ।

तया । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥८

हे “अग्ने “सा अस्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः “शंतमा अत्यन्तं सुखकरा “चनिष्ठा अतिशयेनान्नवती “ते तव “प्रिया “भवतु । “तया स्तुत्या “सुष्टुतः सुष्ठु स्तुतः सन् “वर्धस्व प्रवृद्धो भव ॥

सा द्यु॒म्नैर्द्यु॒म्निनीं बृ॒हदुपो॑प॒ श्रव॑सि॒ श्रवः॑ ।

दधी॑त वृ॒त्रतूर्ये॑ ॥९

सा । द्यु॒म्नैः । द्यु॒म्निनीं । बृ॒हत् । उप॑ऽउप । श्रव॑सि । श्रवः॑ ।

दधी॑त । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ॥९

सा । द्युम्नैः । द्युम्निनी । बृहत् । उपऽउप । श्रवसि । श्रवः ।

दधीत । वृत्रऽतूर्ये ॥९

“सा अस्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः “द्युम्नैः द्योतमानैरन्नैः अस्मभ्यं प्रदेयैः “द्युम्निनी अन्नवती “श्रवसि पूर्वस्मिन् विद्यमानेऽन्ने पुनरपि "बृहत् महत् “श्रवः अन्नम् “उपोप “दधीत पुनरुपरि धारयतु । कुत्रेति उच्यते । “वृत्रतूर्ये संग्रामे । शत्रोः संबन्धीति यावत् ॥

अश्व॒मिद्गां र॑थ॒प्रां त्वे॒षमिंद्रं॒ न सत्प॑तिं ।

यस्य॒ श्रवां॑सि॒ तूर्व॑थ॒ पन्यं॑पन्यं च कृ॒ष्टयः॑ ॥१०

अश्वं॑म् । इत् । गाम् । र॒थ॒ऽप्राम् । त्वे॒षम् । इन्द्रं॑म् । न । सत्ऽप॑तिम् ।

यस्यं॑ । श्रवां॑सि । तूर्व॑थ । पन्यं॑म्ऽपन्यम् । च॒ । कृ॒ष्टयः॑ ॥१०

अश्वम् । इत् । गाम् । रथऽप्राम् । त्वेषम् । इन्द्रम् । न । सत्ऽपतिम् ।

यस्य । श्रवांसि । तूर्वथ । पन्यम्ऽपन्यम् । च । कृष्टयः ॥१०

“गां गन्तारम् “अश्वमित् । इच्छब्द इवार्थे। अश्वमिव । तं यथा स्तुवते तथेत्यर्थः। “रथप्रां रथानामस्मदीयानां पूरयितारं धनैः तथा “त्वेषं दीप्तमग्निं “सत्पतिं सतां पालकम् “इन्द्रं “न इन्द्रमिवेमं “कृष्टयः मनुष्याः परिचरतेति शेषः । “यस्य अग्नेर्बलेन “श्रवांसि अन्नानि शत्रुसंबन्धीनि "तूर्वथ तथा “पन्यंपन्यं “च यद्यत् स्तुत्यं धनमस्ति तदपि तूर्वथ हिंस्थ ।। ॥ २२ ॥

यं त्वा॑ गो॒पव॑नो गि॒रा चनि॑ष्ठदग्ने अंगिरः ।

स पा॑वक श्रुधी॒ हवं॑ ॥११

यम् । त्वा॒ । गो॒पव॑नः । गि॒रा । चनि॑ष्ठत् । अ॒ग्ने॒ । अ॒ङ्गि॒रः॒ ।

सः । पा॒व॒क॒ । श्रु॒धि॒ । हव॑म् ॥११

यम् । त्वा । गोपवनः । गिरा । चनिष्ठत् । अग्ने । अङ्गिरः ।

सः । पावक । श्रुधि । हवम् ॥११

हे "अग्ने "यं "त्वा त्वां "गोपवनः ऋषिः "गिरा स्तुत्या "चनिष्ठत् अतिशयेनान्नप्रदातारमकरोत् "सः तादृशाग्ने "अङ्गिरः सर्वत्र गन्तरङ्गिरसां मध्य एक वा "पावक शोधक "हवं गोपवनस्य "श्रुधि शृणु ॥

यं त्वा॒ जना॑स॒ ईळ॑ते स॒बाधो॒ वाज॑सातये ।

स बो॑धि वृत्र॒तूर्ये॑ ॥१२

यम् । त्वा॒ । जना॑सः । ईळ॑ते । स॒ऽबाधः॑ । वाज॑ऽसातये ।

सः । बो॒धि॒ । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ॥१२

यम् । त्वा । जनासः । ईळते । सऽबाधः । वाजऽसातये ।

सः । बोधि । वृत्रऽतूर्ये ॥१२

हे अग्ने "यं "त्वा त्वां "जनासः जनाः स्तोतारो वा "वाजसातये अन्नस्य लाभाय "सबाधः निर्बन्धरूपबाधोपेताः सन्तः "ईळते स्तुवन्ति "सः त्वं "वृत्रतूर्ये वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा "बोधि बुध्यस्व । अथवा वृत्रतूर्ये संग्रामे बोधि ।।

अ॒हं हु॑वा॒न आ॒र्क्षे श्रु॒तर्व॑णि मद॒च्युति॑ ।

शर्धां॑सीव स्तुका॒विनां॑ मृ॒क्षा शी॒र्षा च॑तु॒र्णां ॥१३

अ॒हम् । हु॒वा॒नः । आ॒र्क्षे । श्रु॒तर्व॑णि । म॒द॒ऽच्युति॑ ।

शर्धां॑सिऽइव । स्तु॒का॒ऽविना॑म् । मृ॒क्षा । शी॒र्षा । च॒तु॒र्णाम् ॥१३

अहम् । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वणि । मदऽच्युति ।

शर्धांसिऽइव । स्तुकाऽविनाम् । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णाम् ॥१३

"अहम् ऋषिः "हुवानः हूयमानो यज्ञदिदृक्षार्थं "श्रुतर्वणि एतन्नाम्नि राजनि "मदच्युति शत्रूणां मदस्य च्यावयितरि "स्तुकाविनाम् । स्तुकाविन ऊर्णायवः । स्तुकः केशसंघातः । तद्वतां "शर्धांसीव उच्छ्रितानि लोमानीव तानि यथा स्पृशन्ति तद्वत् "वृक्षा वृक्षाणि ।

वृश्च्यन्त इति वृक्षाः केशाः । तद्वन्ति वृक्षाणि "शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषाम् । "चतुर्णां श्रुतर्वणा प्रदत्तानामश्वानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा वृक्षा वृक्षेण । व्रश्चनसाधनत्वाद्वृक्षो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

मां च॒त्वार॑ आ॒शव॒: शवि॑ष्ठस्य द्रवि॒त्नव॑: ।

सु॒रथा॑सो अ॒भि प्रयो॒ वक्ष॒न्वयो॒ न तुग्र्यं॑ ॥१४

माम् । च॒त्वार॑: । आ॒शव॑: । शवि॑ष्ठस्य । द्र॒वि॒त्नव॑: ।

सु॒ऽरथा॑सः । अ॒भि । प्रय॑: । वक्ष॑न् । वय॑: । न । तुग्र्य॑म् ॥१४

माम् । चत्वारः । आशवः । शविष्ठस्य । द्रवित्नवः ।

सुऽरथासः । अभि । प्रयः । वक्षन् । वयः । न । तुग्र्यम् ॥१४

"मां "शविष्ठस्य अतिशयेनान्नवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबन्धिनः "चत्वारः "आशवः अश्वाः "द्रवित्नवः गमनशीलाः "सुरथासः शोभनरथा अश्वाः "प्रयः अन्नं शत्रूणां प्रति "अभि "वक्षन् अभिवहन्ति । "वयो' "न "तुग्र्यम्। भुज्युं यथाश्विभ्यां प्रेरिताश्वतस्रो नावः स्वगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

स॒त्यमित्त्वा॑ महेनदि॒ परु॒ष्ण्यव॑ देदिशं ।

नेमा॑पो अश्व॒दात॑र॒: शवि॑ष्ठादस्ति॒ मर्त्य॑: ॥१५

स॒त्यम् । इत् । त्वा॒ । म॒हे॒ऽन॒दि॒ । परु॑ष्णि । अव॑ । दे॒दि॒श॒म् ।

न । ई॒म् । आ॒प॒: । अ॒श्व॒ऽदात॑रः । शवि॑ष्ठात् । अ॒स्ति॒ । मर्त्य॑: ॥१५

सत्यम् । इत् । त्वा । महेऽनदि । परुष्णि । अव । देदिशम् ।

न । ईम् । आपः । अश्वऽदातरः । शविष्ठात् । अस्ति । मर्त्यः ॥१५

हे "महेनदि "परुष्णि एतन्नामिके "त्वा त्वां "सत्यमित् सत्यमेव "अव "देदिशम् आदिशामि वदामि । नद्याकारेण संबोध्यापः संबोधयति । हे "आपः "ईम् अस्मात् "शविष्ठात् बलवत्तमाच्छ्रुतर्वणोऽधिकः कश्चित् "अश्वदातरः अश्वानां दातृतमः "मर्त्यः "न "अस्ति । परुष्ण्यास्तीरे राज्ञोऽश्वमेधप्रतिग्रहात्तां संबोध्य ब्रूते ॥ ॥ २३ ॥

टिप्पणी

८.७४.१ विशोविशो वो अतिथिं इति

विशोविशीयम् (https://sa.wikisource.org/s/2jw6)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.७४ सूक्तं ८.७५ सूक्तं ८.७६ →
विरूप आङ्गिरसः।

दे. अग्निः। गायत्री।

युक्ष्वा हि देवहूतमाँ अश्वाँ अग्ने रथीरिव ।

नि होता पूर्व्यः सदः ॥१॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः ।

श्रद्विश्वा वार्या कृधि ॥२॥

त्वं ह यद्यविष्ठ्य सहसः सूनवाहुत ।

ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥३॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः ।

मूर्धा कवी रयीणाम् ॥४॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः ।

नेदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥५॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया ।

वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥६॥

कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः ।

पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्राः ।

कृशं न हासुरघ्न्याः ॥८॥

मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः ।

ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः ।

अमैरमित्रमर्दय ॥१०॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिम् ।

उरुकृदुरु णस्कृधि ॥११॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग्भारभृद्यथा ।

संवर्गं सं रयिं जय ॥१२॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना ।

वर्धा नो अमवच्छवः ॥१३॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा ।

तं घेदग्निर्वृधावति ॥१४॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर ।

यत्राहमस्मि ताँ अव ॥१५॥

विद्मा हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः ।

अधा ते सुम्नमीमहे ॥१६॥

सायणभाष्यम्

'युक्ष्वा हि' इति षोडशर्चं षष्ठं सूक्तमाङ्गिरसस्य विरूपस्यार्षं गायत्रमाग्नेयम् । तथा चानुक्रमणिका-– 'युक्ष्वा हि षोळश विरूपः' इति । दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूत्रितं च -– तृतीये युक्ष्वा हीत्याज्यम्' (आश्व. श्रौ. ७. १०) इति । प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेये गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्रितं च --युक्ष्वा हि प्रेष्ठं वः' (आश्व. श्रौ. ४, १३) इति ॥

यु॒क्ष्वा हि दे॑व॒हूत॑माँ॒ अश्वाँ॑ अग्ने र॒थीरि॑व ।

नि होता॑ पू॒र्व्यः स॑दः ॥१

यु॒क्ष्व । हि । दे॒व॒ऽहूत॑मान् । अश्वा॑न् । अ॒ग्ने॒ । र॒थीःऽइ॑व ।

नि । होता॑ । पू॒र्व्यः । स॒दः॒ ॥१

युक्ष्व । हि । देवऽहूतमान् । अश्वान् । अग्ने । रथीःऽइव ।

नि । होता । पूर्व्यः । सदः ॥१

हे "अग्ने "देवहूतमान् देवानामाह्वातृतमान् "अश्वान् "युक्ष्व योजय रथे। “रथीरिव यथा रथी स्वाश्वानिष्टदेशगमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा “होता त्वं पूर्व्यः मुख्यः सन् “नि “षदः उपविश च ॥

उ॒त नो॑ देव दे॒वाँ अच्छा॑ वोचो वि॒दुष्ट॑रः ।

श्रद्विश्वा॒ वार्या॑ कृधि ॥२

उ॒त । न॒ः । दे॒व॒ । दे॒वान् । अच्छ॑ । वो॒च॒ः । वि॒दुःऽत॑रः ।

श्रत् । विश्वा॑ । वार्या॑ । कृ॒धि॒ ॥२

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुःऽतरः ।

श्रत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥२

हे “देव अग्ने "उत अपि च “नः अस्मान् "देवान् "अच्छा "वोचः अभिब्रूयाः । सम्यगनुष्ठितवन्त इति । तथा “विदुष्टरः विद्वत्तमान् वोचः । तथा कृत्वा “विश्वा सर्वाणि “वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबन्धीनि “श्रत् सत्यानि “कृधि कुर्वस्माकम् । अथवास्मदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवींषि श्रत् सत्यानि कुरु । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वं ह॒ यद्य॑विष्ठ्य॒ सह॑सः सूनवाहुत ।

ऋ॒तावा॑ य॒ज्ञियो॒ भुवः॑ ॥३

त्वम् । ह॒ । यत् । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । सह॑सः । सू॒नो॒ इति॑ । आ॒ऽहु॒त॒ ।

ऋ॒तऽवा॑ । य॒ज्ञियः॑ । भुवः॑ ॥३

त्वम् । ह । यत् । यविष्ठ्य । सहसः । सूनो इति । आऽहुत ।

ऋतऽवा । यज्ञियः । भुवः ॥३

हे अग्ने "यविष्ठ्य युवतम "सहसः "सूनो बलस्य पुत्र "आहुत सर्वतो हुत आहूत वा "त्वं "यत् यदा "ह खलु "ऋतावा सत्यवान् "यज्ञियः यज्ञार्हश्च "भुवः भवसि तदा वार्याणि श्रत्कुर्विति संबन्धः ।।

अ॒यम॒ग्निः स॑ह॒स्रिणो॒ वाज॑स्य श॒तिन॒स्पतिः॑ ।

मू॒र्धा क॒वी र॑यी॒णां ॥४

अ॒यम् । अ॒ग्निः । स॒ह॒स्रिणः॑ । वाज॑स्य । श॒तिनः॑ । पतिः॑ ।

मू॒र्धा । क॒विः । र॒यी॒णाम् ॥४

अयम् । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतिनः । पतिः ।

मूर्धा । कविः । रयीणाम् ॥४

"अयमग्निः "शतिनः "सहस्रिणः चोक्तसंख्योपेतस्य "वाजस्य अन्नस्य "पतिः स्वामी "मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः "कविः मेधावी "रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

तं ने॒मिमृ॒भवो॑ य॒था न॑मस्व॒ सहू॑तिभिः ।

नेदी॑यो य॒ज्ञम॑ङ्गिरः ॥५

तम् । ने॒मिम् । ऋ॒भवः॑ । य॒था॒ । आ । न॒म॒स्व॒ । सहू॑तिऽभिः ।

नेदी॑यः । य॒ज्ञम् । अ॒ङ्गि॒रः॒ ॥५

तम् । नेमिम् । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिऽभिः ।

नेदीयः । यज्ञम् । अङ्गिरः ॥५

हे "अङ्गिरः त्वं "सहूतिभिः समानाह्वानैरन्यैर्देवैः सह "नेदीयः अन्तिकतमं "यज्ञम् "आ "नमस्व' आनमय । "ऋभवः "नेमिं रथमिव ॥
॥ २४ ॥

तस्मैं नूनम॒भिद्यंवे वा॒चा विंरूप॒ नित्यंया ।

वृष्णें चोदस्व सुष्टु॒तिं ॥६

तस्मैं । नूनम् । अ॒भिऽद्यंवे । वा॒चा । वि॒ऽरू॒प॒ । नित्यंया ।

वृष्णें । चो॒द॒स्व॒ । सु॒ऽस्तु॒तिम् ॥६

तस्मै । नूनम् । अभिऽद्यवे । वाचा । विऽरूप । नित्यया ।

वृष्णे । चोदस्व । सुऽस्तुतिम् ॥६

हे “विरूप नानारूपैतन्नामक महर्षे त्वं “तस्मै प्रसिद्धाय “अभिद्यवे अभिगतदीप्तये “वृष्णे वर्षकायाग्नये “नित्यया उत्पत्तिरहितया “वाचा मन्त्ररूपया "सुष्टुतिं "नूनम् इदानीं “चोदस्व स्तुहीत्येवमृषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा होतारं विरूपम् ॥

कमुं ष्विदस्य॒ सेनंया॒ग्नेरपांकचक्षसः ।

प॒णिं गोषुं स्तरामहे ॥७

कम् । उ॒ुं इतिं । स्वि॒त् । अ॒स्य॒ । सेनंया । अ॒ग्नेः । अपांकऽचक्षसः ।

प॒णिम् । गोषुं । स्त॒रा॒म॒हे॒ ॥७

कम् । ऊं इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः ।

पणिम् । गोषु । स्तरामहे ॥७

“अस्य “अग्नेः “अपाकचक्षसः अनल्पचक्षसोऽग्नेः "सेनया ज्वालारूपया “गोषु निमित्तेषु “कमु "ष्वित् कं खलु “पणिं “स्तरामहे । स्तरणं हिंसनम् । इदानीं बलिनमभिभवेमेत्यर्थः ॥

मा नों दे॒वानां॒ विशः॑ प्रस्ना॒तीरिंवो॒स्राः ।

कृ॒शं न हांसु॒रघ्न्याः॑ ॥८

मा । न॒ः । दे॒वानां॑म् । विशः॑ । प्र॒स्ना॒तीःऽइंव । उ॒स्राः ।

कृ॒शम् । न । हा॒सु॒ः । अघ्न्याः॑ ॥८

मा । नः । देवानाम् । विशः । प्रस्नातीःऽइव । उस्राः ।

कृशम् । न । हासुः । अघ्न्याः ॥८

“देवानां सर्वेषां “विशः प्रजाभूतान् परिचारकान् “नः अस्मान् "मा हासीत् अग्निर्मा परित्यजतु । “प्रस्नातीः “उस्राः “इव पयः क्षरन्तीर्गाव इव । ता यथा न मुञ्चन्ति । उभयमपि न परित्यजत्वित्यर्थः । किमिव । “कृशम् अल्पं स्ववत्सम् “अघ्न्याः गावो यथा “न “हासुः न परित्यजन्ति तद्वत् ॥

मा नः॑ सम॒स्य दू॒ढ्यः१॒॑ परि॑द्वेषसो अंह॒तिः ।

ऊ॒र्मिर्न ना॒व॒मा व॑धीत् ॥९

मा । न॒ः । स॒म॒स्य॒ । दु॒ःऽध्यः॑ । परि॑ऽद्वेषसः । अं॒ह॒तिः ।

ऊ॒र्मिः । न । नाव॑म् । आ । व॒धी॒त् ॥९

मा । नः । समस्य । दुःऽध्यः । परिऽद्वेषसः । अंहतिः ।

ऊर्मिः । न । नावम् । आ । वधीत् ॥९

“समस्य सर्वस्य “परिद्वेषसः परितो द्विषतः “दूढ्यः पापबुद्धेः "अंहतिः हननं “मा “आ “वधीत् मा हिंस्यात् । “नावम् "ऊर्मिः समुद्रतरङ्ग इव । स यथा तां पीडयति तद्वन्मा वधीदित्यर्थः । अत्र ‘मा नः सर्वस्य दुर्धियः' (निरु. ५. २३) इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यम् ।।

नम॑स्ते अग्न॒ ओज॑से गृ॒णंति॑ देव कृ॒ष्टयः॑ ।

अमै॑र॒मित्र॑मर्दय ॥१०

नमः॑ । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । ओज॑से । गृ॒णन्ति॑ । दे॒व॒ । कृ॒ष्टयः॑ ।

अमैः॑ । अ॒मित्र॑म् । अ॒र्द॒य॒ ॥१०

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः ।

अमैः । अमित्रम् । अर्दय ॥१०

हे “अग्ने “देव "ते तुभ्यं “नमः "गृणन्ति नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थम् । "ओजसे बलाय । के। "कृष्टयः मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः । तथा “अमैः बलैः “अमित्रं शत्रुम् “अर्दय नाशय ॥ ॥ २५ ॥

ग्राम्येणाग्निना वैतानिकस्य संसर्गेऽग्नये संवर्गायेष्टिः कार्या । तत्र ‘कुवित्सु नः' इत्यनुवाक्या ‘ मा नो अस्मिन्' इति याज्या । सूत्रितं च -- कुवित्सु नो गविष्टये मा नो अस्मिन्महाधने' (आश्व. श्रौ. ३. १३) इति ॥

कु॒वित्सु नो॒ गवि॑ष्ट॒येऽग्ने॑ सं॒वेषि॑षो र॒यिं ।

उ॒रु॑कृदु॒रु ण॑स्कृधि ॥११

कु॒वित् । सु । न॒ः । गोऽइ॑ष्टये । अग्ने॑ । स॒म्ऽवेषि॑षः । र॒यिम् ।

उ॒रु॑ऽकृत् । उ॒रु । न॒ः । कृ॒धि॒ ॥११

कुवित् । सु । नः । गोऽइष्टये । अग्ने । सम्ऽवेषिषः । रयिम् ।

उरुऽकृत् । उरु । नः । कृधि ॥११

हे “अग्ने त्वं “नः अस्माकं “गविष्टये गवामेषणाय “कुवित् बहु “रयिं धनं “संवेषिषः संप्रापय । "उरुकृत् त्वं “नः अस्मान्” "उरु “कृधि कुरु ॥

मा नो॑ अ॒स्मिन्म॑हाध॒ने परा॑ वर्ग्भार॒भृद्य॑था ।

सं॒वर्गं॒ सं र॒यिं ज॑य ॥१२

मा । न॒ः । अ॒स्मिन् । म॒हा॒ऽध॒ने । परा॑ । व॒र्क् । भा॒र॒ऽभृत् । य॒था॒ ।

स॒म्ऽवर्ग॑म् । सम् । र॒यिम् । ज॒य॒ ॥१२

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क् । भारऽभृत् । यथा ।

सम्ऽवर्गम् । सम् । रयिम् । जय ॥१२

"नः अस्मान् “अस्मिन् “महाधने संग्रामे “मा “परा “वर्क् मा परित्याक्षीः । “भारभृद्यथा । भारवाही यथा भारमन्ते परित्यजति तद्वत् । “संवर्गं शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं “रयिं धनं “सं “जय अस्मदर्थम् ॥

अ॒न्यम॒स्मद्भि॒या इ॒यमग्ने॒ सिष॑क्तु दु॒च्छुना॑ ।

वर्धा॑ नो॒ अम॑व॒च्छव॑ः ॥१३

अ॒न्यम् । अ॒स्मत् । भि॒यै । इ॒यम् । अग्ने॑ । सिस॑क्तु । दु॒च्छुना॑ ।

वर्ध॑ । न॒ः । अम॑ऽवत् । शव॑ः ॥१३

अन्यम् । अस्मत् । भियै । इयम् । अग्ने । सिसक्तु । दुच्छुना ।

वर्ध । नः । अमऽवत् । शवः ॥१३

हे "अग्ने त्वदीया "इयं "दुच्छुना बाधकसंहतिः "अस्मत् "अन्यम् अस्तोतारं "भियै भयाय "सिषक्तु सेवताम् । त्वं च "नः अस्माकम् "अमवत् बलोपेतं "शवः वेगं "वर्ध वर्धय संग्रामे ।।

यस्याजु॑षन्नम॒स्विनः॑ शमी॒मदु॑र्मखस्य वा ।

तं घेद॒ग्निर्वृ॒धाव॑ति ॥१४

यस्य॑ । अजु॑षत् । न॒म॒स्विनः॑ । शमी॑म् । अदुः॑ऽमखस्य । वा॒ ।

तम् । घ॒ । इत् । अ॒ग्निः । वृ॒धा । अ॒व॒ति॒ ॥१४

यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमीम् । अदुःऽमखस्य । वा ।

तम् । घ । इत् । अग्निः । वृधा । अवति ॥१४

"यस्य "नमस्विनः नमस्कारवतः "अदुर्मखस्य "वा अदुष्टयागस्य वा "शमीं कर्म "अजुषत् असेवत "तं "घेत् तमेव यजमानं संग्रामे "अग्निर्विधावति विशेषेण गच्छति । अतो नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवामेति भावः ।।

पर॑स्या॒ अधि॑ सं॒वतोऽव॑राँ अ॒भ्या त॑र ।

यत्रा॒हमस्मि॒ ताँ अ॑व ॥१५

पर॑स्याः । अधि॑ । स॒म्ऽवतः॑ । अव॑रान् । अ॒भि । आ । त॒र॒ ।

यत्र॑ । अ॒हम् । अस्मि॑ । तान् । अ॒व॒ ॥१५

परस्याः । अधि । सम्ऽवतः । अवरान् । अभि । आ । तर ।

यत्र । अहम् । अस्मि । तान् । अव ॥१५

हे अग्ने "परस्याः अन्यस्याः "संवतः सेनायाः "अवरान् अन्यानस्मदीयान् "अभि अभिमुखम् "आ सर्वतः "तर तारय । वैरिसेना अस्मद्भटैः पराभावयेत्यर्थः । "यत्र येष्वस्मदीयपरिजनमध्ये "अहमस्मि स्वामी "तानव रक्ष ।।

वि॒द्मा हि ते॑ पु॒रा व॒यमग्ने॑ पि॒तुर्यथाव॑सः ।

अधा॑ ते सु॒म्नमी॑महे ॥१६

वि॒द्म । हि । ते॒ । पु॒रा । व॒यम् । अग्ने॑ । पि॒तुः । यथा॑ । अव॑सः ।

अध॑ । ते॒ । सु॒म्नम् । ई॒म॒हे॒ ॥१६

विद्म । हि । ते । पुरा । वयम् । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः ।

अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥१६

हे "अग्ने "पितुः पालकस्य "ते तव "अवसः अवो रक्षणं "पुरा "यथा तथेदानीमपीति "विद्म । "अधः तत् "ते तव "सुम्नं सुखम् "ईमहे याचामहे । अथवा पितुर्यथेति दृष्टान्तः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥ ॥ २६ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७६

दे. इन्द्रः । गायत्री ।

इमं नु मायिनं हुव इन्द्रमीशानमोजसा ।

मरुत्वन्तं न वृञ्जसे ॥१॥

अयमिन्द्रो मरुत्सखा वि वृत्रस्याभिनच्छिरः ।

वज्रेण शतपर्वणा ॥२॥

वावृधानो मरुत्सखेन्द्रो वि वृत्रमैरयत् ।

सृजन्समुद्रिया अपः ॥३॥

अयं ह येन वा इदं स्वर्मरुत्वता जितम् ।

इन्द्रेण सोमपीतये ॥४॥

मरुत्वन्तमृजीषिणमोजस्वन्तं विरप्शिनम् ।

इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

इन्द्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वन्तं हवामहे ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः पिबा सोमं शतक्रतो ।

अस्मिन्यज्ञे पुरुष्टुत ॥७॥

तुभ्येदिन्द्र मरुत्वते सुताः सोमासो अद्रिवः ।

हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥८॥

पिबेदिन्द्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु ।

वज्रं शिशान ओजसा ॥९॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वी शिप्रे अवेपयः ।

सोममिन्द्र चमू सुतम् ॥१०॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेताम् ।

इन्द्र यद्दस्युहाभवः ॥११॥

वाचमष्टापदीमहं नवस्रक्तिमृतस्पृशम् ।

इन्द्रात्परि तन्वं ममे ॥१२॥

सायणभाष्यम्

'इमं नु मायिनम्' इति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तम् । कुरुसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छन्दः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तम्- ' इमं नु द्वादश कुरुसुतिः काण्वः' इति । व्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय आद्यस्तृचः । सूत्रितं च--' इमं नु मायिनं हुवे त्यमु वः सत्रासाहम्' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ॥

इ॒मं नु मा॒यिनं॑ हुव॒ इन्द्र॒मीशा॑न॒मोज॑सा ।

म॒रुत्व॑न्तं॒ न वृ॒ञ्जसे॑ ॥१

इ॒मम् । नु । मा॒यिन॑म् । हु॒वे॒ । इन्द्र॑म् । ईशा॑नम् । ओज॑सा ।

म॒रुत्व॑न्तम् । न । वृ॒ञ्जसे॑ ॥१

इमम् । नु । मायिनम् । हुवे । इन्द्रम् । ईशानम् । ओजसा ।

मरुत्वन्तम् । न । वृञ्जसे ॥१

“इमं “मायिनं प्रज्ञावन्तम् “ओजसा स्वबलेन "ईशानं सर्वस्य स्वामिनं “मरुत्वन्तं “न । नेति संप्रत्यर्थे । मरुद्भिस्तद्वन्तमिदानीम् "इन्द्रं वृञ्जसे शत्रूणां छेदनाय "हुवे आह्वयामि ॥

अ॒यमिन्द्रो॑ म॒रुत्स॑खा॒ वि वृ॒त्रस्या॑भिन॒च्छिरः॑ ।

वज्रे॑ण श॒तप॑र्वणा ॥२

अ॒यम् । इन्द्रः॑ । म॒रुत्ऽस॑खा । वि । वृ॒त्रस्य॑ । अ॒भि॒न॒त् । शिरः॑ ।

वज्रे॑ण । श॒तऽप॑र्वणा ॥२

अयम् । इन्द्रः । मरुत्ऽसखा । वि । वृत्रस्य । अभिनत् । शिरः ।

वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥२

"अयमिन्द्रो “मरुत्सखा मरुद्युक्तः "वृत्रस्य "वि “अभिनत् व्यच्छिनत् "शिरः “वज्रेण “शतपर्वणा शतसंधिना ।।

वा॒वृ॒धा॒नो म॒रुत्स॒खेन्द्रो॒ वि वृ॒त्रमै॑रयत् ।

सृ॒जन्स॑मु॒द्रिया॑ अ॒पः ॥३

व॒वृ॒धा॒नः । म॒रुत्ऽस॑खा । इन्द्रः॑ । वि । वृ॒त्रम् । ऐ॒र॒य॒त् ।

सृ॒जन् । स॒मु॒द्रियाः॑ । अ॒पः ॥३

ववृधानः । मरुत्ऽसखा । इन्द्रः । वि । वृत्रम् । ऐरयत् ।

सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥३

अयम् “इन्द्रः “वावृधानः वर्धमानः “मरुत्सखा मरुत्सहायः “वृत्रं मेघं “वि “ऐरयत् विदारितवान् । किं कुर्वन् । “समुद्रियाः । समुद्रमन्तरिक्षम् । तत्संबन्धिन्यः “अपः "सृजन् ।

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीये ‘अयं ह येन ' इति मरुत्वन्निविद्धानीयः । सूत्रितं च – 'अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतम्' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ।।

अ॒यं ह॒ येन॒ वा इ॒दं स्व॑र्म॒रुत्व॑ता जि॒तम् ।

इन्द्रे॑ण॒ सोम॑पीतये ॥४

अ॒यम् । ह॒ । येन॑ । वै । इ॒दम् । स्वः॑ । म॒रुत्व॑ता । जि॒तम् ।

इन्द्रे॑ण । सोम॑ऽपीतये ॥४

अयम् । ह । येन । वै । इदम् । स्वः । मरुत्वता । जितम् ।

इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥४

"अयं "ह' खल्विन्द्रः "येन "वै येन खलु "मरुत्वता मरुद्भिर्युक्तेन "इन्द्रेण "इदं "स्वः स्वर्गाख्यं स्थानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यद्वेदं सर्वं जगत् "जितम् । किमर्थम् । "सोमपीतये सोमपानाय ।।

म॒रुत्व॑न्तमृजी॒षिण॒मोज॑स्वन्तं विर॒प्शिन॑म् ।

इन्द्रं॑ गी॒र्भिर्ह॑वामहे ॥५

म॒रुत्व॑न्तम् । ऋ॒जी॒षिण॑म् । ओज॑स्वन्तम् । वि॒ऽर॒प्शिन॑म् ।

इन्द्र॑म् । गी॒ःऽभिः । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥५

मरुत्वन्तम् । ऋजीषिणम् । ओजस्वन्तम् । विऽरप्शिनम् ।

इन्द्रम् । गीःऽभिः । हवामहे ॥५

"मरुत्वन्तं मरुद्भिस्तद्वन्तम् "ऋजीषिणम् । अभिषुतशेष ऋजीषः । स च तृतीयसवने पुनः सूयते । तद्वन्तम् "ओजस्वन्तम् । ओजो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्ध्युपेतमित्यर्थः । "विरप्शिनम् । महन्नामैतत् । महान्तमेवंमहानुभावम् "इन्द्रं "गीर्भिः स्तुतिभिः "हवामहे आह्वयामः ॥

इन्द्रं॑ प्र॒त्नेन॒ मन्म॑ना म॒रुत्व॑न्तं हवामहे ।

अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥६

इन्द्र॑म् । प्र॒त्नेन॑ । मन्म॑ना । म॒रुत्व॑न्तम् । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥६

इन्द्रम् । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वन्तम् । हवामहे ।

अस्य । सोमस्य । पीतये ॥६

"मरुत्वन्तम् "इन्द्रं "प्रत्नेन पुराणेन "मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण "हवामहे "अस्य "सोमस्य "पीतये पानाय ॥ ॥ २७ ॥

पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीये 'मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः' इति तृचो निविद्धानीयः । सूत्रितं च- ' मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वस्तमिन्द्रं वाजयामसि' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ॥

म॒रुत्वाँ॑ इन्द्र मीढ्व॒ः पिबा॒ सोमं॑ शतक्रतो ।

अ॒स्मिन्य॒ज्ञे पु॑रुष्टुत ॥७

म॒रुत्वा॑न् । इ॒न्द्र॒ । मी॒ढ्व॒ः । पिब॑ । सोम॑म् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ ॥७

मरुत्वान् । इन्द्र । मीढ्वः । पिब । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अस्मिन् । यज्ञे । पुरुऽस्तुत ॥७

हे "मीढ्वः फलस्य वृष्टेर्वा सेक्तः "शतक्रतो बहुकर्मन् "इन्द्र त्वं "मरुत्वान् "सोमं "पिब "अस्मिन् "यज्ञे हे "पुरुष्टुत बहुभिराहूत ॥

तुभ्येदि॑न्द्र म॒रुत्व॑ते सु॒ताः सोमा॑सो अद्रिवः ।

हृ॒दा हू॑यन्त उ॒क्थिन॑ः ॥८

तुभ्य॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । म॒रुत्व॑ते । सु॒ताः । सोमा॑सः । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

हृ॒दा । हू॒य॒न्ते॒ । उ॒क्थिनः॑ ॥८

तुभ्य । इत् । इन्द्र । मरुत्वते । सुताः । सोमासः । अद्रिऽवः ।

हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥८

हे "अद्रिवः वज्रवन् "इन्द्र "मरुत्वते "तुभ्येत् तुभ्यमेव "सोमासः "सुताः अभिषुताः । ते च "उक्थिनः शस्त्रवन्तः "हृदा मनसा भक्त्या "हूयन्ते त्वदर्थम् ॥

पिबेदि॑न्द्र म॒रुत्स॑खा सु॒तं सोम॒ं दिवि॑ष्टिषु ।

वज्र॒ं शिशा॑न॒ ओज॑सा ॥९

पिब॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । म॒रुत्ऽस॑खा । सु॒तम् । सोम॑म् । दिवि॑ष्टिषु ।

वज्र॑म् । शिशा॑नः । ओज॑सा ॥९

पिब । इत् । इन्द्र । मरुत्ऽसखा । सुतम् । सोमम् । दिविष्टिषु ।

वज्रम् । शिशानः । ओजसा ॥९

हे “इन्द्र "मरुत्सखा त्वं “सुतम् अभिषुतं “सोमं “पिब । किमर्थम् । दिविष्टिषु अस्माकमह्नामभिगमनेषु “दिवः स्वर्गस्य वैषणेषु निमित्तेषु । पीत्वा च “ओजसा बलेन सोमपानजनितेन “वज्रं “शिशानः तीक्ष्णीकुर्वन् । शत्रूञ्जहीति भावः ॥

चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ‘उत्तिष्ठन्' इति तृचः षळहस्तोत्रियः । सूत्रितं च - उत्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्धि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति ॥

उ॒त्तिष्ठ॒न्नोज॑सा स॒ह पी॒त्वी शिप्रे॑ अवेपयः ।

सोम॑मिन्द्र च॒मू सु॒तम् ॥१०

उ॒त्ऽतिष्ठ॑न् । ओज॑सा । स॒ह । पी॒त्वी । शिप्रे॒ इति॑ । अ॒वे॒प॒यः॒ ।

सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । च॒मू इति॑ । सु॒तम् ॥१०

उत्ऽतिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वी । शिप्रे इति । अवेपयः ।

सोमम् । इन्द्र । चमू इति । सुतम् ॥१०

हे “इन्द्र त्वं “पीत्वी पीत्वा “ओजसा बलेन “सह "उत्तिष्ठन् “शिप्रे हनू “अवेपयः अकम्पयः । मदावेशादिति भावः । किं पीत्वा । "चमू चम्वोरधिषवणफलकयोः “सुतं सोमम् ॥

अनु॑ त्वा॒ रोद॑सी उ॒भे क्रक्ष॑माणमकृपेताम् ।

इन्द्र॒ यद्द॑स्युहाभ॑वः ॥११

अनु॑ । त्वा॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । क्रक्ष॑माणम् । अ॒कृ॒पे॒ता॒म् ।

इन्द्र॑ । यत् । द॒स्यु॒ऽहा । अभ॑वः ॥११

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणम् । अकृपेताम् ।

इन्द्र । यत् । दस्युऽहा । अभवः ॥११

हे “इन्द्र "क्रक्षमाणं शत्रून् विलिखन्तं “त्वा त्वाम् “उभे “रोदसी उभे अपि द्यावापृथिव्यौ “अनु “अकृपेताम् अनुकल्पयेताम् । “यत् यदा “दस्युहा “अभवः भवसि तदा ॥

वाचं॑मु॒ष्टाप॑दीमु॒हं नव॑स्रक्तिमृत॒स्पृश॑म् ।

इन्द्रा॒त्परिं त॒न्वं॑ ममे ॥१२

वाच॑म् । अ॒ष्टाऽप॑दीम् । अ॒हम् । नव॑ऽस्रक्तिम् । ऋ॒त॒ऽस्पृश॑म् ।

इन्द्रा॑त् । परिं । त॒न्व॑म् । म॒मे॒ ॥१२

वाचम् । अष्टाऽपदीम् । अहम् । नवऽस्रक्तिम् । ऋतऽस्पृशम् ।

इन्द्रात् । परि । तन्वम् । ममे ॥१२

“अष्टापदीम् । अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी । "नवस्रक्तिम् उपरि स्थितेनादित्येन नवस्रक्तिम् । आसु दिक्षु व्याप्तमित्यर्थः । “ऋतस्पृशं यज्ञस्पृशं “वाचं स्तुतिम् “अहं परिपूर्णत् “इन्द्रात् “तन्वं तनुं न्यूनां सती “परि “ममे । अन्यूनेयत्तां करोमीत्यर्थः । कार्येस्न् न स्वरूपं स्तुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥ ॥ २८ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७७

दे. इन्द्रः । गायत्री, १०-११ प्रगाथः (बृहती, सतोबृहती)

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरम् ।

क उग्राः के ह शृण्विरे ॥१॥

आदीं शवस्यब्रवीदौर्णवाभमहीशुवम् ।

ते पुत्र सन्तु निष्टुरः ॥२॥

समित्तान्वृत्रहाखिदत्खे अराँ इव खेदया ।

प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥३॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सरांसि त्रिंशतम् ।

इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥४॥

अभि गन्धर्वमतृणदबुध्नेषु रजस्स्वा ।

इन्द्रो ब्रह्मभ्य इद्वृधे ॥५॥

निराविध्यद्गिरिभ्य आ धारयत्पक्वमोदनम् ।

इन्द्रो बुन्दं स्वाततम् ॥६॥

शतब्रध्न इषुस्तव सहस्रपर्ण एक इत् ।

यमिन्द्र चकृषे युजम् ॥७॥

तेन स्तोतृभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अत्तवे ।

सद्यो जात ऋभुष्ठिर ॥८॥

एता च्यौत्नानि ते कृता वर्षिष्ठानि परीणसा ।

हृदा वीड्वधारयः ॥९॥

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं महिषान्क्षीरपाकमोदनं वराहमिन्द्र एमुषम् ॥१०॥

तुविक्षं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्बुन्दो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रण्या सुसंस्कृत ऋदूपे चिदृदूवृधा ॥११॥

सायणभाष्यम्

‘जज्ञानः' इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य कुरुसुतेरार्षम् । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहत्येकादशी सतोबृहती । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तं- जज्ञान एकादश प्रगाथान्तम्' इति । महाव्रते निष्केवल्ये 'जज्ञानो नु शतक्रतुः' इत्येषा । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं- जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येका' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति

ज॒ज्ञा॒नो नु श॒तक्र॑तु॒र्वि पृ॑च्छ॒दिति॑ मा॒तरँ॑ ।

क उ॒ग्राः के ह॑ शृण्विरे ॥१

ज॒ज्ञा॒नः । नु । श॒तऽक्र॑तुः । वि । पृ॒च्छ॒त् । इति॑ । मा॒तर॑म् ।

के । उ॒ग्राः । के । ह॒ । शृ॒ण्वि॒रे॒ ॥१

जज्ञानः । नु । शतऽक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरम् ।

के । उग्राः । के । ह । शृण्विरे ॥१

अयमिन्द्रः "जज्ञानो “नु जायमान एव “शतक्रतुः बहुकर्मा “इति इत्थं “मातरं स्वजननीं विपृच्छति । किमिति । "क "उग्राः उद्गूर्णबला लोके । “के “ह “श्रृण्विरे श्रूयन्ते गुणैः । के विश्रुता इत्यर्थः ॥

आदीं शवस्यंब्रवीदौर्णवाभमंहीशुवं ।

ते पुंत्र संतु निष्टुरंः ॥२

आत् । ईम् । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभम् । अहीशुवंम् ।

ते । पुत्र । सन्तु । निःऽतुरंः ॥२

आत् । ईम् । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभम् । अहीशुवम् ।

ते । पुत्र । सन्तु । निःऽतुरः ॥२

इन्द्रेण पृष्टा “शवसी माता अनन्तरमेव एनमिन्द्रम् "अब्रवीत् । किमिति उच्यते । “और्णवाभमहीशुवम् एतन्नामानावसुरौ तिष्ठतः । तावुक्तावन्ये च तादृशा हे “पुत्र तव “निष्टुरः निस्तारणीयाः “सन्तु इति ॥

समित्तान्वृंत्रहाखिंदत्खे अराँ इंव खेदंया ।

प्रवृंद्धो दस्युहाभंवत् ॥३

सम् । इत् । तान् । वृत्रऽहा । अखिदत् । खे । अरान्ऽइंव । खेदंया ।

प्रऽवृंद्धः । दस्युऽहा । अभवत् ॥३

सम् । इत् । तान् । वृत्रऽहा । अखिदत् । खे । अरान्ऽइव । खेदया ।

प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा । अभवत् ॥३

“तान् जनन्योक्तान् “वृत्रहा इन्द्रः “समित् सहैव "अखिदत्। खेदनं नाम आकर्षणम् । “खे रथचक्रस्य नाभौ "अरान् चक्राङ्गभूताञ्छङ्कून् “खेदया रज्ज्वा “इव । तया तान् यथा संखिदन्ति तद्वत् । तथा कृत्वा “दस्युहा शत्रुघातीन्द्रः “प्रवृद्धः अभवत् ॥

एकंया प्रतिधापिंबत्साकं सरांसि त्रिंशतं ।

इंद्रः सोमंस्य काणुका ॥४

एकंया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकम् । सरांसि । त्रिंशतंम् ।

इन्द्रंः । सोमंस्य । काणुका ॥४

एकया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकम् । सरांसि । त्रिंशतम् ।

इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥४

अयम् “इन्द्रः “एकया एकेन “प्रतिधा प्रतिधानेन “साकम् एकधैव “त्रिंशतम् अपि । उक्थपात्राणीत्यर्थः । कीदृशानि । “सरांसि “सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि “काणुका कान्तानि क्रान्तानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णानि "अपिबत् पीतवान् माध्यंदिनसवने । याज्ञिकप्रसिद्ध्यैवम् । नैरुक्तप्रसिद्ध्या तु कालाभिमानीन्द्रः । त्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत् पूर्वपक्षस्य च सन्ति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्वम् ‘एकेन प्रतिधानेनापिबत्' (निरु. ५. ११) इत्यादिनिरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तम् । तदत्र द्रष्टव्यम् ॥

अ॒भि गं॑ध॒र्वमं॑तृणदबु॒ध्नेषु॒ रज॒स्स्वा ।

इंद्रो॑ ब्र॒ह्मभ्य॒ इद्वृ॒धे ॥५

अ॒भि । ग॒न्ध॒र्वम् । अ॒तृ॒ण॒त् । अ॒बु॒ध्नेषु॑ । रजः॑ऽसु । आ ।

इन्द्रः॑ । ब्र॒ह्मऽभ्यः॑ । इत् । वृ॒धे ॥५

अभि । गन्धर्वम् । अतृणत् । अबुध्नेषु । रजःऽसु । आ ।

इन्द्रः । ब्रह्मऽभ्यः । इत् । वृधे ॥५

अयम् “इन्द्रः “गन्धर्वम् । गामुदकं धारयतीति गन्धर्वो मेघः । तम् “अभि “आ “अतृणत् सर्वतो हिंसितवान् । कुत्र । “अबुध्नेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु “रजःसु लोकेषु । अन्तरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः । किमर्थम् । “ब्रह्मभ्य “इत् ब्राह्मणेभ्य एव “वृधे वर्धनाय ॥ ॥ २९ ॥

निरा॑विध्यद्गि॒रिभ्य॒ आ धा॒रयं॑त्प॒क्वमो॑द॒नं ।

इंद्रो॑ बु॒दं स्वा॑ततं ॥६

निः । अ॒वि॒ध्य॒त् । गि॒रिऽभ्यः॑ । आ । धा॒रयं॑त् । प॒क्वम् । ओ॒द॒नम् ।

इन्द्रः॑ । बु॒न्दम् । सुऽआ॑ततम् ॥६

निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्वम् । ओदनम् ।

इन्द्रः । बुन्दम् । सुऽआततम् ॥६

अयम् “इन्द्रः “गिरिभ्यः मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं “निराविध्यत् संप्राहरत् तानेव मेघान् । किं कुर्वन् । “पक्वं परिपक्वम् "ओदनं कुर्वन् मनुष्याणामर्थाय । केन साधनेनेति तदुच्यते । “बुन्दम् इषुं "स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विस्तृतमादायेति शेषः ॥

श॒तब्र॑ध्न॒ इषु॒स्तव॑ स॒हस्र॑पर्ण॒ एक॒ इत् ।

यमिं॑द्र चकृ॒षे युजं॑ ॥७

श॒तऽब्र॑ध्नः । इषुः॑ । तव॑ । स॒हस्र॑ऽपर्णः । एकः॑ । इत् ।

यम् । इ॒न्द्र॒ । च॒कृ॒षे । युज॑म् ॥७

शतऽब्रध्नः । इषुः । तव । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् ।

यम् । इन्द्र । चकृषे । युजम् ॥७

हे "इन्द्र "तव "इषुः शतब्रध्नः शताग्रः "सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकैः पत्रैः संवृतः शीघ्रगमनाय । अपरिमितगमनो वा । स च "एक "इत् एक एव । "यं च इषुं "युजं सहायं "चकृषे करोषि युद्धाय ।

तेन॑ स्तो॒तृभ्य॒ आ भ॑र॒ नृभ्यो॒ नारिं॑भ्यो॒ अत्त॑वे ।

स॒द्यो जा॒त ऋ॑भुष्ठिर ॥८

तेन॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । आ । भ॒र॒ । नृऽभ्यः॑ । नारिं॑ऽभ्यः । अत्त॑वे ।

स॒द्यः । जा॒तः । ऋ॒भु॒ऽस्थि॒र॒ ॥८

तेन । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर । नृऽभ्यः । नारिऽभ्यः । अत्तवे ।

सद्यः । जातः । ऋभुऽस्थिर ॥८

"तेन इषुणा "स्तोतृभ्यः अस्मभ्यं "नृभ्यः मनुष्येभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः। तथा "नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्च "अत्तवे अदनाय पर्याप्तं धनम् "आ "भर आहर। "सद्यः तदानीमेव "जातः अस्माभिर्दत्तेन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे "ऋभुष्ठिर । उरुः प्रभूतः स्थिरश्च संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र त्वमा भरेति समन्वयः ॥

ए॒ता च्यौ॒त्नानिं॑ ते कृ॒ता वर्षिं॑ष्ठानि॒ परीं॑णसा ।

हृ॒दा वी॒ड्व॑धारयः ॥९

ए॒ता । च्यौ॒त्नानिं॑ । ते॒ । कृ॒ता । वर्षिं॑ष्ठानि । परीं॑णसा ।

हृ॒दा । वी॒ळु । अ॒धा॒र॒य॒ः ॥९

एता । च्यौत्नानि । ते । कृता । वर्षिष्ठानि । परीणसा ।

हृदा । वीळु । अधारयः ॥९

हे इन्द्र “ते त्वया “एता एतानि पुरतः सर्वैर्दृश्यमानानि “वर्षिष्ठानि अतिशयेन प्रवृद्धानि “परीणसा परितो नतानि अत एव “च्यौत्नानि इति भावः । भूमेः कीलवद्धारणाय "कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या यानि 'हृदा बुद्ध्या "वीळु स्थिराणि “अधारयः । बुद्ध्या कर्तव्यानीति यान्यधारयः तानीमानीति ॥

विश्वेत्ता विष्णु॒राभ॑रदुरुक्र॒मस्त्वेषि॑तः ।

श॒तं म॑हि॒षान्क्षी॑रपा॒कमो॑द॒नं व॑रा॒हमिं॒द्र॑ एमु॒षं ॥१०

विश्वा॑ । इत् । ता । विष्णुः॑ । आ । अ॒भ॒र॒त् । उ॒रु॒ऽक्र॒मः । त्वाऽइ॑षितः ।

श॒तम् । म॒हि॒षान् । क्षी॒र॒ऽपा॒कम् । ओ॒द॒नम् । व॒रा॒हम् । इन्द्रः॑ । ए॒मु॒षम् ॥१०

विश्वा । इत् । ता । विष्णुः । आ । अभरत् । उरुऽक्रमः । त्वाऽइषितः ।

शतम् । महिषान् । क्षीरऽपाकम् । ओदनम् । वराहम् । इन्द्रः । एमुषम् ॥१०

अस्या ऋचो नैरुक्तैतिहासिकमतभेदेन द्विधा योजना । नैरुक्तपक्षे तावत् । हे इन्द्र “ता तानि यानि त्वया स्रष्टव्यान्युदकानि सन्ति तानि “विष्णुः व्यापनशील आदित्यः “आभरत् आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः । कीदृशो विष्णुः । “उरुक्रमः बहुगतिः । किं स्वविरोधेन नेत्याह । “त्वेषितः त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकान्येव अपि च “शतं “महिषान् शतसंख्याकान् पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः । अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचनो महिष इति महन्नाम । असंख्यातान् महतो यज्ञान् यजमानेभ्य आभरत् ददातीत्यर्थः । किंच “क्षीरपाकं क्षीरपक्वम् “ओदनं पायसम् । एतच्चरुपुरोडाशादेरुपलक्षकम् । तद्यजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वार्थं वृष्टिप्रदानद्वारोदनं प्राहरत् । किंच “इन्द्रः “वराहं जलपूर्णं मेघं हन्तीति शेषः । कीदृशं तम् । “एमुषम् । आ इत्यस्य स्थाने छान्दस एकारः । आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः । निरुक्तपक्ष एवम् । ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आम्नायते । विष्णुर्यज्ञः । स देवेभ्य आत्मानमन्तरधात् । तमन्यदेवता नाविदन्निन्द्रस्त्ववेत् । स इन्द्रमब्रवीत्को भवानिति । तमिन्द्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हन्ता भवांस्तु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहर्ता त्वं तु यदि दुर्गाणामसुराणां हन्ता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां पारेऽश्ममयीनां वसति तस्मिन्नसुराणां वसु वाममस्ति तमिमं जहीति । तस्येन्द्रस्ताः पुरो भित्त्वा हृदयमविध्यत्। अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराहरदिति । सोऽयमितिहासः अस्येदु मातुः सवनेषु (ऋ. सं. १. ६१. ७) ‘ विश्वेत्ता विष्णुः' इत्याभ्यां प्रतिपादितः । तयोर्मध्ये ‘अस्येदु मातुः' इत्यत्र विष्णुना हे इन्द्र त्वं दुर्गाणां हन्तेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं जहीत्युक्तार्थो ‘ विध्यद्वराहम्' इति पादेन प्रतिपादितः । इन्द्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहर्तेति ब्रूषे मया पुराणि जितान्यसुरश्च घातितस्तस्य वामं वस्वानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तिस्तस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थः ‘मुषायद्विष्णुः पचतम्' इति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तदत्रोच्यते ' विश्वेत्ता' इति । हे इन्द्र त्वेषितस्त्वया प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी त्वेषितस्त्वं दुर्गादाहर्ता किल तर्हि त्वं तस्य धनान्याहरेति त्वया प्रेरितः सन्नुरुक्रमो भूत्वा विश्वेत्ता यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्थितानि तानि सर्वाण्याभरत् आभरतु । कानि तानीति । शतं महिषानपरिमितान् प्रशस्तान् पदार्थान् तेषां वाहनरूपान् महिषान् वा क्षीरपाकमोदनं च पक्वमात्रमेवौदनं चाभरत् ।' विध्यद्वराहम्' इत्यत्रोक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इन्द्रस्तु वराहं वराहारं स्वीकृतासुरसर्वस्वं वराहरूपिणं वैमुषमेमुषनामानमथवैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

तु॒वि॒क्षं ते॒ सुकृ॑तं सू॒मयं॒ धनुः॑ सा॒धुर्बु॒न्दो हि॑र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा ते॒ बा॒हू रण्या॑ सुसं॑स्कृत ऋदू॒पे चि॑दृदू॒वृधा॑ ॥११

तु॒वि॒ऽक्षम् । ते॒ । सुऽकृ॑तम् । सु॒ऽमय॑म् । धनुः॑ । सा॒धुः । बु॒न्दः । हि॒र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा । ते॒ । बा॒हू इति॑ । रण्या॑ । सुऽसं॑स्कृता । ऋ॒दु॒ऽपे । चि॒त् । ऋ॒दु॒ऽवृधा॑ ॥११

तुविऽक्षम् । ते । सुऽकृतम् । सुऽमयम् । धनुः । साधुः । बुन्दः । हिरण्ययः ।

उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुऽसंस्कृता । ऋदुऽपे । चित् । ऋदुऽवृधा ॥११

'एषा निरुक्त एकमपि पदं (अ)विहाय यास्केन व्याख्याता । तदेव लिख्यते- तुविक्षं बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः साधयिता ते बुन्दो हिरण्मयः । उभौ ते बाहू रण्यौ रमणीयौ सांग्राम्यौ वर्दूपे अर्दनपातिनौ गमनपातिनो मर्मण्यर्दनवेधिनौ गमनवेधिनौ वा ' (निरु. ६. ३३) इति ॥ ॥ ३० ॥

टिप्पणी

८.७७.१० -- वराहोपरि टिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/varaah2.htm)

८.७७.१० एमुषम् --

श्रीवसिष्ठ उवाच । पूर्वमेव मया प्रोक्तं राम किं नावबुध्यसे । पूवापरविचारार्हा शेमुषी क्व गता तव ।। २ यदिदं हि शरीरादि जगत्स्थावरजङ्गमम् । आभासमात्रमेवेतदसत्स्वप्नमिवोत्थितम् - योगवासिष्ठः ४.४४.२ अत्र शेमुषी बुद्धिः श - अज्ञानस्य हारका बुद्धिरस्ति। एवमेव, पुराणेषु एं सरस्वतीबीजमस्ति। यः ज्ञानस्य हरणं करोति, तत् एमुषः अस्ति।

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७८

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.७७ | सूक्तं ८.७८ | सूक्तं ८.७९ →

कुरुसुतिः काण्वः

दे. इन्द्रः। गायत्री, १० बृहती ।

पुरोळाशं नो अन्धस इन्द्र सहस्रमा भर ।

शता च शूर गोनाम् ॥१॥

आ नो भर व्यञ्जनं गामश्वमभ्यञ्जनम् ।

सचा मना हिरण्यया ॥२॥

उत नः कर्णशोभना पुरूणि धृष्णवा भर ।

त्वं हि शृण्विषे वसो ॥३॥

नकीं वृधीक इन्द्र ते न सुषा न सुदा उत ।

नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीमिन्द्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे ।

विश्वं शृणोति पश्यति ॥५॥

स मन्युं मर्त्यानामदब्धो नि चिकीषते ।

पुरा निदश्चिकीषते ॥६॥

क्रत्व इत्पूर्णमुदरं तुरस्यास्ति विधतः ।

वृत्रघ्नः सोमपाव्नः ॥७॥

त्वे वसूनि संगता विश्वा च सोम सौभगा ।

सुदात्वपरिह्वृता ॥८॥

त्वामिद्यवयुर्मम कामो गव्युर्हिरण्ययुः ।

त्वामश्वयुरेषते ॥९॥

तवेदिन्द्राहमाशसा हस्ते दात्रं चना ददे ।

दिनस्य वा मघवन्सम्भृतस्य वा पूर्धि यवस्य काशिना ॥१०॥

सायणभाष्यम्

' पुरोळाशं नः' इति दशर्चं नवमं सूक्तं काण्वस्य कुरुसुतेरार्षम् । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तं-' पुरोळाशं दश बृहत्यन्तम्' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्यास्तिस्र ऋचः । तथा च सूत्रितं - ' पुरोळाशं नो अन्धस इति तिस्रः ' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति ॥

पु॒रो॒ळाशं॑ नो॒ अन्ध॑स॒ इन्द्र॑ स॒हस्र॒मा भ॑र ।

श॒ता च॑ शू॒र॒ गोना॑म् ॥१

पु॒रो॒ळाश॑म् । न॒: । अन्ध॑सः । इन्द्र॑ । स॒हस्र॑म् । आ । भ॒र॒ ।

श॒ता । च॒ । शू॒र॒ । गोना॑म् ॥१

पुरोळाशम् । नः । अन्धसः । इन्द्र । सहस्रम् । आ । भर ।

शता । च । शूर । गोनाम् ॥१

हे “शूर “इन्द्र “पुरोळाशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकम् “अन्धसः अन्नं स्वीकृत्य “गोनां गवां “सहस्रं “शता शतानि “च “नः अस्मभ्यम् “आ “भर आहर। अथवा नोऽस्मभ्यं पुरतो दीयमानमन्धसोऽन्धो व्यञ्जनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं गोसहस्रं चाहरेति योज्यम्

आ नो॑ भर॒ व्यञ्ज॑नं॒ गामश्व॑म॒भ्यञ्ज॑नम् ।

सचां म॒ना हिर॒ण्ययां ॥२

आ । न॒ः । भ॒र॒ । वि॒ऽअञ्जंनम् । गाम् । अश्वंम् । अ॒भि॒ऽअञ्जंनम् ।

सचां । म॒ना । हि॒र॒ण्ययां ॥२

आ । नः । भर । विऽअञ्जनम् । गाम् । अश्वम् । अभिऽअञ्जनम् ।

सचा । मना । हिरण्यया ॥२

हे इन्द्र त्वं "नः अस्मभ्यं "व्यञ्जनं "गामश्वमभ्यञ्जनं तैलं च "आ "भर। "मना मननीयानि "हिरण्यया हिरण्मयान्युपकरणानि "सचा सहाभरेति ॥

उ॒त नंः कर्ण॒शोभंना पु॒रूणिं धृष्ण॒वा भंर ।

त्वं हि शृंण्वि॒षे वंसो ॥३

उ॒त । न॒ः । क॒र्ण॒ऽशोभंना । पु॒रूणिं । धृ॒ष्णो॒ इतिं । आ । भ॒र॒ ।

त्वम् । हि । शृ॒ण्वि॒षे । व॒सो॒ इतिं ॥३

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरूणि । धृष्णो इति । आ । भर ।

त्वम् । हि । शृण्विषे । वसो इति ॥३

"उत अपि च "नः अस्मभ्यं "कर्णशोभना कर्णाभरणानि "पुरूणि बहूनि "आ "भर । हे "धृष्णो धर्षकेन्द्र "वसो वासयितरिन्द्र "त्वं "हि खलु "शृण्विषे श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिन्द्र इति ॥

नकीं वृधी॒क इंन्द्र ते॒ न सु॒षा न सु॒दा उ॒त ।

नान्यस्त्वच्छूंर वा॒घतंः ॥४

नकींम् । वृ॒धी॒कः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । न । सु॒ऽसाः । न । सु॒ऽदाः । उ॒त ।

न । अ॒न्यः । त्वत् । शू॒र॒ । वा॒घतंः ॥४

नकीम् । वृधीकः । इन्द्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत ।

न । अन्यः । त्वत् । शूर । वाघतः ॥४

हे “इन्द्र “ते त्वत्तोऽन्यः कश्चित् “वृधीकः वर्धयिता "नकीं नैव । तथा “सुषाः सुष्ठु संभक्ता संग्रामादौ त्वत्तोऽन्यः “न । “उत अपि च "सुदाः सुदाता “न । तथा हे “शूर “त्वत् त्वत्तोऽन्यः “वाघतः । ऋत्विग्नामैतत् । ऋत्विजो यजमानस्य नेता “नान्यः अस्ति त्वामृते ।।

नकी॒मिन्द्रो॒ निक॑र्तवे॒ न श॒क्रः परिं॑शक्तवे ।

विश्वं॑ शृणोति॒ पश्य॑ति ॥५

नकी॑म् । इन्द्रः॑ । निऽक॑र्तवे । न । श॒क्रः । परिं॑ऽशक्तवे ।

विश्व॑म् । शृ॒णो॒ति॒ । पश्य॑ति ॥५

नकीम् । इन्द्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे ।

विश्वम् । शृणोति । पश्यति ॥५

अयम् “इन्द्रः “निकर्तवे निकर्तुं “नकीं नैव शक्यः । तथा “शक्रः शक्तोऽयं "परिशक्तवे” परिभावाय “न शक्यत इति । स तु “विश्वं “शृणोति “पश्यति च ॥ ॥ ३१ ॥ स मन्यु मनामदब्धो नि चिकीषते । पुरा निदर्थिकीषते ॥ ६ ॥

स म॒न्युं मर्त्या॑ना॒मद॑ब्धो॒ नि चिं॑कीषते ।

पु॒रा नि॒दश्चिं॑कीषते ॥६

सः । म॒न्युम् । मर्त्या॑नाम् । अद॑ब्धः । नि । चि॒की॒ष॒ते॒ ।

पु॒रा । नि॒दः । चि॒की॒ष॒ते॒ ॥६

सः । मन्युम् । मर्त्यानाम् । अदब्धः । नि । चिकीषते ।

पुरा । निदः । चिकीषते ॥६

“सः इन्द्रः “मन्युं क्रोधम् । केषाम् । “मर्त्यानाम् । “अदब्धः केनाप्यहिंसितः सन् “नि “चिकीषते निकरोति । किं मन्यु प्राप्यैव नेत्याह । “निदः निन्दायाः “पुरा पूर्वमेव “चिकीषते । यदा तं निन्दितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

क्रत्व॒ इत्पू॒र्णमु॒दरं॑ तु॒रस्या॑स्ति विध॒तः ।

वृ॒त्र॒घ्नः सोम॑पाव्न॑ः ॥७

क्रत्वः॑ । इत् । पू॒र्णम् । उ॒दर॑म् । तु॒रस्य॑ । अ॒स्ति॒ । वि॒ध॒तः ।

वृ॒त्र॒ऽघ्नः । सो॒म॒ऽपाव्नः॑ ॥७

क्रत्वः । इत् । पूर्णम् । उदरम् । तुरस्य । अस्ति । विधतः ।

वृत्रऽघ्नः । सोमऽपाव्नः ॥७

"तुरस्य त्वरमाणस्य "वृत्रघ्नः वृत्रं हतवतः "सोमपाव्नः सोमपातुः "उदरं "क्रत्व "इत् कर्मणैव "पूर्णम् "अस्ति भवति । कस्य कर्मणेति उच्यते । "विधतः परिचरतो यजमानस्य । यतः परिचरणाभावे तस्य कुक्षिपूर्त्यभावोऽतस्तत्पूर्तये परिचरतेति शेषः ।।

त्वे वसू॑नि॒ संग॑ता॒ विश्वा॑ च सोम॒ सौभ॑गा ।

सु॒दात्वप॑रिह्वृता ॥८

त्वे इति॑ । वसू॑नि । सम्ऽग॑ता । विश्वा॑ । च॒ । सो॒म॒ । सौभ॑गा ।

सु॒ऽदातु॑ । अप॑रिऽह्वृता ॥८

त्वे इति । वसूनि । सम्ऽगता । विश्वा । च । सोम । सौभगा ।

सुऽदातु । अपरिऽह्वृता ॥८

हे इन्द्र "त्वे त्वयि "वसूनि धनान्यस्मदिष्टानि "संगता संगतानि । तथा हे "सोम सोमवन्निन्द्र त्वयि "विश्वा सर्वाणि "सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा "सुदातु सुदानानि "अपरिह्वृता अकुटिलानि । अतस्तानि कुर्विति भावः । यद्वा । इन्द्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

त्वामिद्य॑व॒युर्मम॒ कामो॑ ग॒व्युर्हि॑रण्य॒युः ।

त्वाम॑श्व॒युरेष॑ते ॥९

त्वाम् । इत् । य॒व॒ऽयुः । मम॑ । कामः॑ । ग॒व्युः । हि॒र॒ण्य॒ऽयुः ।

त्वाम् । अ॒श्व॒ऽयुः । आ । ई॒ष॒ते॒ ॥९

त्वाम् । इत् । यवऽयुः । मम । कामः । गव्युः । हिरण्यऽयुः ।

त्वाम् । अश्वऽयुः । आ । ईषते ॥९

"त्वामित् त्वामेव "एषते । किम् । "मम "कामः । स कीदृशः । "यवयुः यवेच्छुः सन्नेषते । तथा "गव्युः सन्नेषते । तथा "हिरण्ययुः च सन्नेषते । तथा "अश्वयुः च सन्नेषते । तं काममाप्तेच्छं कुर्विति भावः ॥

तवेदि॑न्द्रा॒हमा॒शसा॒ हस्ते॒ दात्रं॑ च॒ना द॑दे ।

दि॒नस्य॑ वा मघव॒न्सम्भृ॑तस्य वा पू॒र्धि यव॑स्य का॒शिना॑ ॥१०

तव॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । अ॒हम् । आ॒ऽशसा॑ । हस्ते॑ । दात्र॑म् । च॒न । आ । द॒दे॒ ।

दि॒नस्य॑ । वा॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । सम्ऽभृ॑तस्य । वा॒ । पू॒र्धि । यव॑स्य । का॒शिना॑ ॥१०

तव । इत् । इन्द्र । अहम् । आऽशसा । हस्ते । दात्रम् । चन । आ । ददे ।

दिनस्य । वा । मघऽवन् । सम्ऽभृतस्य । वा । पूर्धि । यवस्य । काशिना ॥१०

हे "इन्द्र “तवेत् तवैव “आशसा आशंसनेन त्वमस्मदीयं क्षेत्रं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन “हस्ते “दात्रं "चन लवनसाधनं दात्रमपि “आ “ददे स्वीकरोमि । किमनेन प्रयासेन । “दिनस्य “वा पूर्वमेव छिन्नस्य वा यवस्य "संभृतस्य “वा पूर्वमेव छित्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा “यवस्य “काशिना मुष्टिना “पूर्धि पूरय । आशंसनं देहि च ॥ ॥ ३२ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.७९

दे. सोमः। गायत्री, ९ अनुष्टुप्।

अयं कृत्नुरगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित्सोमः ।

ऋषिर्विप्रः काव्येन ॥१॥

अभ्यूर्णोति यन्नग्नं भिषक्ति विश्वं यत्तुरम् ।

प्रेमन्धः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥२॥

त्वं सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः ।

उरु यन्तासि वरूथम् ॥३॥

त्वं चित्ती तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् ।

यावीरघस्य चिद्द्वेषः ॥४॥

अर्थिनो यन्ति चेदर्थं गच्छानिद्ददुषो रातिम् ।

ववृज्युस्तृष्यतः कामम् ॥५॥

विदद्यत्पूर्व्यं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् ।

प्रेमायुस्तारीदतीर्णम् ॥६॥

सुशेवो नो मृळयाकुरदृप्तक्रतुरवातः ।

भवा नः सोम शं हृदे ॥७॥

मा नः सोम सं वीविजो मा वि बीभिषथा राजन् ।

मा नो हार्दि त्विषा वधीः ॥८॥

अव यत्स्वे सधस्थे देवानां दुर्मतीरीक्षे ।

राजन्नप द्विषः सेध मीढ्वो अप स्रिधः सेध ॥९॥

सायणभाष्यम्

' अयं कृत्नुः' इति नवर्चं दशमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका - अयं कृत्नुर्नव कृत्नुर्भार्गवः सौम्यमन्त्यानुष्टुप् ' इति । भार्गवः कृत्नुर्ऋषिः । नवम्यनुष्टुप् । अष्टौ गायत्र्यः । सोमो देवता । विनियोगो लैङ्गिकः ॥

अ॒यं कृ॒त्नुरगृ॑भीतो विश्व॒जिदु॒द्भिदित्सोम॑ः ।

ऋषि॒र्विप्र॒ः काव्ये॑न ॥१

अ॒यम् । कृ॒त्नुः । अगृ॑भीतः । वि॒श्व॒ऽजित् । उ॒त्ऽभित् । इत् । सोम॑ः ।

ऋषि॑ः । विप्र॑ः । काव्ये॑न ॥१

अयम् । कृत्नुः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उत्ऽभित् । इत् । सोमः ।

ऋषिः । विप्रः । काव्येन ॥१

“अयं “सोमः “कृत्नुः कर्ता सर्वस्य “अगृभीतः अन्यैरगृहीतः “विश्वजित् सर्वस्य जेता “उद्भित् फलस्योद्भेदकः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागौ। तयोर्निष्पादकत्वात्तद्रूपः । “ऋषिः ज्ञानवान् “विप्रः मेधावी विप्रवत् पूज्यो विशेषेण पूरको वा । एवंमहानुभावः सोमः "काव्येन स्तोत्रेण स्तुत्यो भवतीति शेषः ।।

अ॒भ्यू॑र्णोति॒ यन्न॒ग्नं भि॒षक्ति॒ विश्वं॒ यत्तु॒रम् ।

प्रेम॒न्धः ख्य॒न्निः श्रो॒णो भू॑त् ॥२

अ॒भि । ऊ॒र्णो॒ति॒ । यत् । न॒ग्नम् । भि॒षक्ति॑ । विश्व॑म् । यत् । तु॒रम् ।

प्र । ई॒म् । अ॒न्धः । ख्य॒त् । निः । श्रो॒णः । भू॒त् ॥२

अभि । ऊर्णोति । यत् । नग्नम् । भिषक्ति । विश्वम् । यत् । तुरम् ।

प्र । ईम् । अन्धः । ख्यत् । निः । श्रोणः । भूत् ॥२

अयं सोमः "यन्नग्नम् अस्ति तत् "अभ्यूर्णोति आच्छादयति । यन्नग्नमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं जनयन्नाच्छादयति । तथा "यत् "तुरम् आतुरं रुग्णं "विश्वं तत् "भिषक्ति भिषज्यति। यज्ञद्वारा स्वर्गसाधनेनौषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च । "अन्धः सन् अन्धोऽपि "प्र "ख्यत् पश्यति । "श्रोणः अपि पङ्गुरपि "निः "भूत् निर्भवति निर्गच्छति ॥

त्वं सो॑म तनू॒कृद्भ्यो॒ द्वेषो॑भ्यो॒ऽन्यकृ॑तेभ्यः ।

उ॒रु य॒न्तासि॒ वरू॑थम् ॥३

त्वम् । सो॒म॒ । त॒नू॒कृत्ऽभ्यः॑ । द्वेषः॑ऽभ्यः । अ॒न्यऽकृ॑तेभ्यः ।

उ॒रु । य॒न्ता । अ॒सि॒ । वरू॑थम् ॥३

त्वम् । सोम । तनूकृत्ऽभ्यः । द्वेषःऽभ्यः । अन्यऽकृतेभ्यः ।

उरु । यन्ता । असि । वरूथम् ॥३

हे सोम "त्वं "तनूकृद्यःकृ कृशीकुर्वद्भ्यः । अथवाङ्गानां विच्छेदकेभ्यः "अन्यकृतेभ्यः "द्वेषोभ्यः शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृत्याभ्य इत्यर्थः । "वरूथं वरकं रक्षणम् "उरु "यन्तासि भवसि स्तोतृणाम्। 'अन्यकृतानि हि रक्षांसि ' इति ब्राह्मणम् ॥

त्वं चि॒त्ती तव॒ दक्षै॑र्दि॒व आ पृ॑थि॒व्या ऋ॑जीषिन् ।

यावी॑र॒घस्य॑ चि॒द्द्वेषः॑ ॥४

त्वम् । चि॒त्ती । तव॑ । दक्षैः॑ । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः । ऋ॒जी॒षि॒न् ।

यावीः॑ । अ॒घस्य॑ । चि॒त् । द्वेषः॑ ॥४

त्वम् । चित्ती । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् ।

यावीः । अघस्य । चित् । द्वेषः ॥४

हे "ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनर्जीषेण तद्वन् सोम "त्वं "तव "चित्ती चित्त्या प्रज्ञया "दक्षैः बलैश्च "दिव "आ दिवश्च । आ इति चार्थे । "पृथिव्याः आ पृथिव्याश्च सकाशात् "अघस्य "चित् अस्माकमाहन्तुरपि "द्वेषः शत्रोः कृत्यां "यावीः पृथक्कुरु ॥

अ॒र्थिनो॑ यन्ति॒ चेदर्थं॒ गच्छा॒निद्द॒दुषो॑ रा॒तिम् ।

व॒वृ॒ज्युस्तृष्य॑त॒ः काम॑म् ॥५

अ॒र्थिन॑ः । यन्ति॑ । च॒ । इत् । अर्थ॑म् । गच्छा॑न् । इत् । द॒दुष॑ः । रा॒तिम् ।

व॒वृ॒ज्युः । तृष्य॑तः । काम॑म् ॥५

अर्थिनः । यन्ति । च । इत् । अर्थम् । गच्छान् । इत् । ददुषः । रातिम् ।

ववृज्युः । तृष्यतः । कामम् ॥५

"अर्थिनः धनानि कामयमानाः "यन्ति "चेत् यन्ति च "अर्थं प्रति । गत्वा च "ददुषः दातुः "रातिं दानं "गच्छानित् गच्छन्ति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्य “तृष्यतः भिक्षमाणस्य "कामं "ववृज्युः । पुनः कामानावर्जयन्ति । तावत्पर्यन्तं पूरयन्तीत्यर्थः ॥ ॥ ३३ ॥

वि॒दद्यत्पू॒र्व्यं न॒ष्टमुदी॑मृता॒युमी॑रयत् ।

प्रेमायु॑स्तारी॒दती॑र्णम् ॥६

वि॒दत् । यत् । पू॒र्व्यम् । न॒ष्टम् । उत् । ई॒म् । ऋ॒त॒ऽयुम् । ई॒र॒य॒त् ।

प्र । ई॒म् । आयु॑ः । ता॒री॒त् । अती॑र्णम् ॥६

विदत् । यत् । पूर्व्यम् । नष्टम् । उत् । ईम् । ऋतऽयुम् । ईरयत् ।

प्र । ईम् । आयुः । तारीत् । अतीर्णम् ॥६

"यत् यदा "पूर्व्यं पुराणं "नष्टं स्वकीयं धनं "विदत् लभते नष्टधनः "ईम् एनम् "ऋतायुं नष्टधनलाभार्थं यज्ञकामम् "उत् "ईरयत् प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

सु॒शेवो॑ नो मृळ॒याकु॒रदृ॑प्तक्रतुरवा॒तः ।

भवा॑ नः सोम॒ शं हृ॒दे ॥७

सु॒ऽशेव॑ः । न॒ः । मृ॒ळ॒याकु॑ः । अदृ॑प्तऽक्रतुः । अ॒वा॒तः ।

भव॑ । न॒ः । सो॒म॒ । शम् । हृ॒दे ॥७

सुऽशेवः । नः । मृळयाकुः । अदृप्तऽक्रतुः । अवातः ।

भव । नः । सोम । शम् । हृदे ॥७

हे "सोम पीतस्त्वं "नः अस्माकं "हृदे हृदये वर्तमानः "सुशेवः सुसुखः "मृळयाकुः सुखयिता "अदृप्तक्रतुः अप्रमत्तप्रज्ञः "अवातः अगमनश्च [तव हृदये पीताय हृदय ?] सं (?"शं) भव । अपरो नः पूरणः ।।

मा नः॑ सोम॒ सं वी॑विजो॒ मा वि बी॑भिषथा राजन् ।

मा नो॒ हार्दि॑ त्वि॒षा व॑धीः ॥८

मा । न॒ः । सो॒म॒ । सम् । वी॒वि॒जः॒ । मा । वि । बी॒भि॒ष॒थाः॒ । रा॒ज॒न् ।

मा । न॒ः । हार्दि॑ । त्वि॒षा । व॒धीः॒ ॥८

मा । नः । सोम । सम् । वीविजः । मा । वि । बीभिषथाः । राजन् ।

मा । नः । हार्दि । त्विषा । वधीः ॥८

हे "सोम पीतस्त्वं "नः अस्मान् "मा "सं "वीविजः । चलिताङ्गान् मा कार्षीः । हे "राजन् सोम अस्मान् "मा "वि "बीभिषथाः भीतान् मा कुरु । "नः अस्माकं हार्दि हृदयं "त्विषा दीप्त्या "मा "वधीः ॥

अव॒ यत्स्वे स॒धस्थे॑ दे॒वानां॑ दुर्म॒तीरीक्षे॑ ।

राज॒न्नप॒ द्विषः॑ सेध॒ मीढ्वो॒ अप॒ स्रिधः॑ सेध ॥९

अव॑ । यत् । स्वे । स॒धऽस्थे॑ । दे॒वाना॑म् । दुः॒ऽम॒तीः । ईक्षे॑ ।

राज॑न् । अप॑ । द्विषः॑ । से॒ध॒ । मीढ्वः॑ । अप॑ । स्रिधः॑ । से॒ध॒ ॥९

अव । यत् । स्वे । सधऽस्थे । देवानाम् । दुःऽमतीः । ईक्षे ।

राजन् । अप । द्विषः । सेध । मीढ्वः । अप । स्रिधः । सेध ॥९

"स्वे "सधस्थे स्वकीये सहस्थाने गृहे "देवानां "दुर्मतीः दुर्मतयो न प्रविशन्त्विति । "यत् यदा "अव ईक्षे अहं त्वं वेक्षसे तदा हे "राजन् "द्विषः अस्मद्वेष्टॄन "अप "सेध। हे "मीड्वः सोमरसस्य सेक्तः "स्रिधः हिंसकान् "अप "सेध । हिन्धीत्यर्थः ॥ ॥ ३४ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८०

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.७९ सूक्तं ८.८० सूक्तं ८.८१ →
एकद्यूर्नौधसः।

दे. इन्द्रः, १० देवाः । गायत्री, १० त्रिष्टुप्।

नह्यन्यं बळाकरं मर्डितारं शतक्रतो ।

त्वं न इन्द्र मृळय ॥१॥

यो नः शश्वत्पुराविथामृध्रो वाजसातये ।

स त्वं न इन्द्र मृळय ॥२॥

किमङ्ग रध्रचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि ।

कुवित्स्विन्द्र णः शकः ॥३॥

इन्द्र प्र णो रथमव पश्चाच्चित्सन्तमद्रिवः ।

पुरस्तादेनं मे कृधि ॥४॥

हन्तो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि ।

उपमं वाजयु श्रवः ॥५॥

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित्परि ।

अस्मान्सु जिग्युषस्कृधि ॥६॥

इन्द्र दृह्यस्व पूरसि भद्रा त एति निष्कृतम् ।

इयं धीरृत्वियावती ॥७॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनम् ।

अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि ।

आदित्पतिर्न ओहसे ॥९॥

अवीवृधद्वो अमृता अमन्दीदेकद्यूर्देवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥१०॥

सायणभाष्यम्

'नह्यन्यम्' इति दशर्चमेकादशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका--' न ह्यन्यं दशैकद्यूर्नौधसो गायत्रेऽन्त्या दैवी त्रिष्टुप्' इति । एकद्यूर्नाम नोधसः पुत्र ऋषिः । अन्त्या त्रिष्टुप् । सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐन्द्र्यः । द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आदितोऽष्टर्चः । सूत्रितं च - ' नह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्या विनियुक्ता । तथा च पञ्चमारण्यके शौनकः -' नह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति' (ऐ. आ. ५, २. ३) इति ॥

न॒ह्य१॒॑न्यं ब॒ळाक॑रं मर्डि॒तारँ॑ शतक्रतो ।

त्वं न॑ इन्द्र मृळय ॥१

न॒हि । अ॒न्यम् । ब॒ळा । अक॑रम् । म॒र्डि॒तार॑म् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

त्वम् । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळ॒य॒ ॥१

नहि । अन्यम् । बळा । अकरम् । मर्डितारम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥१

हे शतक्रतो त्वत्तः "अन्यं “मर्डितारं सुखयितारं "बळा बट् सत्यं “न “अकरं न करोमि । तस्माद्धे “इन्द्र “त्वं “नः अस्मान् “मृळय ॥

यो न॒ः शश्व॑त्पु॒रावि॒थामृ॑ध्रो॒ वाज॑सातये ।

स त्वं नं इन्द्र मृळय ॥२

यः । न॒ः । शश्वं॑त् । पु॒रा । आविं॑थ । अमृं॑ध्रः । वाजं॑ऽसातये ।

सः । त्वम् । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळ॒य॒ ॥२

यः । नः । शश्वत् । पुरा । आविथ । अमृध्रः । वाजऽसातये ।

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥२

"यः "अमृधः अहिंसकः "नः अस्मान् "वाजसातये अन्नलाभाय "पुरा पूर्वम् "आविथ रक्षितवान् । हे "इन्द्र "स "त्वं "नः अस्मान् "शश्वत् सदा "मृळय सुखय ॥

किम॒ङ्ग रं॑ध्र॒चोदं॑नः सुन्वा॒नस्यां॑वि॒तेदं॑सि ।

कु॒वित्स्विं॑न्द्र ण॒ः शकं॑ः ॥३

किम् । अ॒ङ्ग । र॒ध्र॒ऽचोदं॑नः । सु॒न्वा॒नस्यं॑ । अ॒वि॒ता । इत् । अ॒सि॒ ।

कु॒वित् । सु । इ॒न्द्र॒ । न॒ः । शकः॑ ॥३

किम् । अङ्ग । रध्रऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि ।

कुवित् । सु । इन्द्र । नः । शकः ॥३

हे "इन्द्र त्वं "रध्रचोदनः । रध्रं राधकं चोदयतीति रध्रचोदनः । तादृशस्त्वं "सुन्वानस्य "अवितेदसि रक्षक एव भवसि । अतः "नः अस्माकं "कुवित् बहु "सु सुष्ठु "शकः अशकः शक्तो भव। बहु धनं कुर्वित्वर्थः । अस्मान् वा बहु कुर्विति ।।

इन्द्र॒ प्र णो॒ रथं॑मव प॒श्चाच्चि॒त्सन्तं॑मद्रिवः ।

पु॒रस्तां॑देनं मे कृधि ॥४

इन्द्रं॑ । प्र । न॒ः । रथं॑म् । अ॒व॒ । प॒श्चात् । चि॒त् । सन्तं॑म् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

पु॒रस्तां॑त् । ए॒न॒म् । मे॒ । कृ॒धि॒ ॥४

इन्द्र । प्र । नः । रथम् । अव । पश्चात् । चित् । सन्तम् । अद्रिऽवः ।

पुरस्तात् । एनम् । मे । कृधि ॥४

हे “इन्द्र “नः “रथं “प्र “अव प्ररक्ष । कीदृशं रथम् । “पश्चाच्चित्सन्तम् । चिदप्यर्थे । अस्मत्समानरथानां पश्चाद्भूतमपि “एनं "मे रथं हे "अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र “पुरस्तात् वर्तमानं “कृधि कुरु ॥

हन्तो॒ नु किमा॑ससे प्रथ॒मं नो॒ रथं॑ कृधि ।

उ॒प॒मं वा॑ज॒यु श्रव॑ः ॥५

हन्तो॒ इति॑ । नु । किम् । आ॒स॒से॒ । प्र॒थ॒मम् । न॒ः । रथ॑म् । कृ॒धि॒ ।

उ॒प॒ऽमम् । वा॒ज॒ऽयु । श्रव॑ः ॥५

हन्तो इति । नु । किम् । आससे । प्रथमम् । नः । रथम् । कृधि ।

उपऽमम् । वाजऽयु । श्रवः ॥५

हन्तेत्येतदादि मुख्यकृदामन्त्रितेन समानम् । “हन्त इन्द्र "नु इदानीं “किं त्वं तूष्णीम् “आससे । तत्र किं करोमीति चेदुच्यते । "नः “रथं "प्रथमं सर्वेषां मुख्यं “कृधि कुरु । “वाजयु अस्माकममिच्छत् “श्रवः अन्नं हविर्लक्षणम् “उपमम् । अन्तिकनामैतत् । तवान्तिकभूतं वर्तत इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मदीयं प्रथमं कृधीति ॥ ॥ ३५ ॥

अवा॑ नो वाज॒युं रथं॑ सु॒करं॑ ते॒ किमित्परि॑ ।

अ॒स्मान्सु जि॒ग्युष॑स्कृधि ॥६

अव॑ । न॒ः । वा॒ज॒ऽयुम् । रथ॑म् । सु॒ऽकर॑म् । ते॒ । किम् । इत् । परि॑ ।

अ॒स्मान् । सु । जि॒ग्युष॑ः । कृ॒धि॒ ॥६

अव । नः । वाजऽयुम् । रथम् । सुऽकरम् । ते । किम् । इत् । परि ।

अस्मान् । सु । जिग्युषः । कृधि ॥६

हे इन्द्र “नः “वाजयुम् अन्नेच्छुं “रथम् “अव रक्ष संग्रामे । “ते तव "किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं "परि परितः “सुकरं सुखेन कर्तव्यम्। तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति । यस्मादेवं तस्मात् “सु "जिग्युषः सुष्ठु जेतॄन् कुरु संग्रामे ॥

इन्द्र॒ दृह्य॑स्व॒ पूर॑सि भ॒द्रा त॑ एति निष्कृ॒तम् ।

इ॒यं धीरृ॒त्विया॑वती ॥७

इन्द्र॑ । दृह्य॑स्व । पूः । अ॒सि॒ । भ॒द्रा । ते॒ । ए॒ति॒ । निः॒ऽकृ॒तम् ।

इ॒यम् । धीः । ऋ॒त्वियं॑ऽवती ॥७

इन्द्र । दृह्यस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निःऽकृतम् ।

इयम् । धीः । ऋत्वियऽवती ॥७

हे “इन्द्र त्वं “दृह्यस्व दृढो भव संग्रामे । त्वं “पूरसि पुरमसि । यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि । अथवा। अस्मदीये यज्ञे दृढो भव । त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति चेदुच्यते । “निष्कृतं निष्कर्तारं “ते त्वां “भद्रा कल्याणी “इयं “धीः स्तुतिः क्रिया वा “ऋत्वियावती । ऋतुशब्दः कालोपलक्षकः । स्वकालोपेता सती “एति गच्छति । यद्वा । ते निष्कृतं स्थानमेति ॥

मा सीं॑मव॒द्य आ भा॑गु॒र्वी काष्ठा॑ हि॒तं धनं॑म् ।

अ॒पावृं॑क्ता अर॒त्नयंः ॥८

मा । सी॒म् । अ॒व॒द्ये । आ । भा॒क् । उ॒र्वी । काष्ठा॑ । हि॒तम् । धनं॑म् ।

अ॒प॒ऽआवृं॑क्ताः । अ॒र॒त्नयः॑ ॥८

मा । सीम् । अवद्ये । आ । भाक् । उर्वी । काष्ठा । हितम् । धनम् ।

अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥८

“मा अस्मान् “सीं सर्वतः “अवद्यः निन्दा “आ "भाक् माभजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहितान् कुर्वित्यर्थः। किंच "उर्वी “काष्ठा बह्वन्तरालमाज्यन्तः । ‘आज्यन्तोऽपि काष्ठोच्यते क्रान्त्वा स्थिता भवति' (निरु. २. १५) इति यास्कः । तत्र “हितं निहितं शत्रुसंबन्धि “धनम् अस्माकं भवत्वित्यर्थः । “अरत्नयः अरममाणाः शत्रवः "अपावृक्ताः सन्त्विति शेषः ॥

तु॒रीयं॒ नामं॑ य॒ज्ञियं॑ य॒दा कर॒स्तदुं॑श्मसि ।

आदित्पति॑र्न ओहसे ॥९

तु॒रीयं॑म् । नामं॑ । य॒ज्ञियं॑म् । य॒दा । करः॑ । तत् । उ॒श्म॒सि॒ ।

आत् । इत् । पतिः॑ । न॒ः । ओ॒ह॒से॒ ॥९

तुरीयम् । नाम । यज्ञियम् । यदा । करः । तत् । उश्मसि ।

आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥९

हे इन्द्र त्वं “यज्ञियं यज्ञसंबन्धि “तुरीयं चतुर्थं “नाम "यदा “करः करोषि “तदुश्मसि कामयामहे । “आदित् अनन्तरमेव नामकामानन्तरमेव “पतिः पालकस्त्वं “नः अस्मान् “ओहसे वहसि प्रापयसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम प्रकाशं नामेति त्रीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियम् ।।

अवींवृधद्वो अमृता अमंन्दीदेकद्यूर्देवा उत याश्चं देवीः ।

तस्मां उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मक्षू धियावंसुर्जगम्यात् ॥१०

अवींवृधत् । वः । अमृताः । अमंन्दीत् । एकऽद्यूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मैं । ऊं इतिं । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तम् । प्रातः । मक्षु । धियाऽवंसुः । जगम्यात् ॥१०

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमन्दीत् । एकऽद्यूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । ऊं इति । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तम् । प्रातः । मक्षु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥१०

इयं वैश्वदेवी । हे “देवाः हे “अमृताः अमरणाः “वः युष्मानयम् “अवीवृधत् वर्धयति स्तुत्या “अमन्दीत् तर्पयति सोमेन “एकद्यूः ऋषिरहम् । “उत अपि च हे “देवीः देव्यो देवपत्न्यः “याश्च यूयं स्थ युष्मानप्यवीवृधदमन्दीच्च । “तस्मै “राधः धनं “प्रशस्तं प्रवृद्धं “कृणुत कुरुन । “उ इति पूरण एवकारार्थो वा । “प्रातः प्रातरेव “मक्षु क्षिप्रं “धियावसुः कर्मधन इन्द्रः “जगम्यात् आगच्छतु । इन्द्रस्य देवस्वामित्वादाधिक्यद्योतनाय पुनरभिधानम् ॥ ।। ३६ ।। ।। ८ ।।

टिप्पणी

८.८०.४-६

रथोपरि पौराणिकसंदर्भाः (http://vedastudy.tripod.com/pur_index25/pva9.htm)

रथोपरि टिप्पणी (http://vedastudy.tripod.com/pur_index25/ratha.htm)

रथोपरि शोधलेखः (https://5da2e8952caa4.site123.me/)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८१

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.८० | सूक्तं ८.८१ | सूक्तं ८.८२ →

कुसीदी काण्वः।

दे. इन्द्रः । गायत्री ।

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभं सं गृभाय ।

महाहस्ती दक्षिणेन ॥१॥

विद्मा हि त्वा तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघम् ।

तुविमात्रमवोभिः ॥२॥

नहि त्वा शूर देवा न मर्तासो दित्सन्तम् ।

भीमं न गां वारयन्ते ॥३॥

एतो न्विन्द्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजम् ।

न राधसा मर्धिषन्नः ॥४॥

प्र स्तोषदुप गासिषच्छ्रवत्साम गीयमानम् ।

अभि राधसा जुगुरत् ॥५॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश ।

इन्द्र मा नो वसोर्निर्भाक् ॥६॥

उप क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानाम् ।

अदाशूष्टरस्य वेदः ॥७॥

इन्द्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभिः सनित्वः ।

अस्माभिः सु तं सनुहि ॥८॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चन्द्राः ।

वशैश्च मक्षू जरन्ते ॥९॥

सायणभाष्यम्

नवमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्र 'आ तू न इन्द्र' इति नवर्चं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रमैन्द्रम् । तथा चानुक्रम्यते--- आ तू नो नव कुसीदी काण्वः' इति । महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतदादिके द्वे सूक्ते । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं च शौनकेन - 'आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमिति सूक्ते सूददोहाः' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति । द्वितीये पर्याये मैत्रावणशस्त्र आद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूत्रितं च--- आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमा प्र द्रव परावतः ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ।

आ तू नं इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभं सं गृभाय ।

महाहस्ती दक्षिणेन ॥१

आ । तु । नः । इन्द्र । क्षुऽमन्तम् । चित्रम् । ग्राभम् । सम् । गृभाय ।

महाऽहस्ती । दक्षिणेन ॥१

आ । तु । नः । इन्द्र । क्षुऽमन्तम् । चित्रम् । ग्राभम् । सम् । गृभाय ।

महाऽहस्ती । दक्षिणेन ॥१

हे "इन्द्र "महाहस्ती महाहस्तवान् त्वं "तु तदानीमेव "नः अस्मभ्यं दातुं "क्षुमन्तं शब्दवन्तम् । स्तुत्यमित्यर्थः । "चित्रं चायनीयं "ग्राभं ग्राहकं ग्रहणार्हं वा धनं "दक्षिणेन हस्तेन "आ "सं "गृभाय आभिमुख्येन संगृहाण ॥

विद्मा हि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघम् ।

तुविमात्रमवोभिः ॥२

वि॒द्म । हि । त्वा॒ । तु॒वि॒ऽकू॒र्मिम् । तु॒विऽदे॑ष्णम् । तु॒विऽम॑घम् ।

तु॒वि॒ऽमा॒त्रम् । अवः॑ऽभिः ॥२

विद्म । हि । त्वा । तुविऽकूर्मिम् । तुविऽदेष्णम् । तुविऽमघम् ।

तुविऽमात्रम् । अवःऽभिः ॥२

हे इन्द्र “त्वा त्वां “विद्म “हि जानीमः खलु । कीदृशमिति । "तुविकूर्मिं बहुकर्माणं तुविदेष्णं बहुप्रदेयं "तुविमघं बहुधनं "तुविमात्रं बहुप्रमाणम् "अवोभिः युक्तम् ।।

न॒हि त्वा॑ शूर दे॒वा न मर्ता॑सो॒ दित्स॑न्तम् ।

भी॒मं न गां वा॒रय॑न्ते ॥३

न॒हि । त्वा॒ । शू॒र॒ । दे॒वाः । न । मर्ता॑सः । दित्स॑न्तम् ।

भी॒मम् । न । गाम् । वा॒रय॑न्ते ॥३

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मर्तासः । दित्सन्तम् ।

भीमम् । न । गाम् । वारयन्ते ॥३

हे “शूर इन्द्र “त्वा त्वां “दित्सन्तं दातुमिच्छन्तं “देवाः “नहि “वारयन्ते न निवारयन्ति । तथा “मर्तासः मर्त्या अपि “न वारयन्ते । “भीमं “न “गां भयजनकं वृषभं यवसे प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयितुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे 'एतो न्विन्द्रम्' इति तृचः । तथा च सूत्रितम् - 'एतो न्विन्द्रं स्तवामेशानं मा नो अस्मिन्मघवन्' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ।

एतो॒ न्विन्द्रं॒ स्तवा॒मेशा॑नं॒ वस्वः॑ स्व॒राज॑म् ।

न राध॑सा मर्धिषन्नः ॥४

आ । इ॒त॒ । ऊं॒ इति॑ । नु । इन्द्र॑म् । स्तवा॑म । ईशा॑नम् । वस्वः॑ । स्व॒ऽराज॑म् ।

न । राध॑सा । म॒र्धि॒ष॒त् । नः॒ ॥४

आ । इत । ऊं इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम । ईशानम् । वस्वः । स्वऽराजम् ।

न । राधसा । मर्धिषत् । नः ॥४

हे अस्मदीया जनाः “एतो आगच्छतैव “नु क्षिप्रम्। किं कर्तुम् । “स्तवाम “इन्द्रम् । कीदृशं तम् । “वस्वः वसुनः धनस्य “ईशानं स्वामिनं "स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गे राजमानं वा । “नः अस्मान् इन्द्रेणानुगृहीतान् “राधसा धनेनान्यो धनी “न “मर्धिषत् न बाधताम् । आढ्यानामस्मत्समानानामप्याढ्यत्वाय स्तवामेत्यर्थः ॥

प्र स्तोंषद॒प॑ गासिष॒च्छ्रव॒त्साम॑ गी॒यमा॑नम् ।

अ॒भि राध॑सा जुगुरत् ॥५

प्र । स्तो॒ष॒त् । उप॑ । गा॒सि॒ष॒त् । श्रव॑त् । साम॑ । गी॒यमा॑नम् ।

अ॒भि । राध॑सा । जु॒गु॒र॒त् ॥५

प्र । स्तोषत् । उप । गासिषत् । श्रवत् । साम । गीयमानम् ।

अभि । राधसा । जुगुरत् ॥५

पूर्वमन्त्रे स्तवामेत्युक्तम् । तदेव स्तोत्रमिन्द्रः “प्र “स्तोषत् । प्रस्तुत्वा च “गासिषत् उपगानं च करोतु । तदर्थं “गीयमानं “साम स्तोत्रं “श्रवत् शृणोतु । “राधसा धनेन च युक्तोऽस्मान “अभि "जुगुरत् अभिगृणातु स्वीकुर्विति ॥ ॥ ३७ ॥ (ग-पुस्तकेऽस्य मन्त्रस्य भाष्यमेवं विद्यते-सोता इन्द्रं प्रस्तोतु। उपगासिषदुपगानं च करोतु । गीयमानं साम श्रवत् शृणोतु । राधसा धनेन प्रसाधनेन वा युक्तोऽस्मानभिजुगुरदभिगृणातु स्वीकुर्विति ।)

आ नों भर॒ दक्षिं॑णेना॒भि स॒व्येन॒ प्र मृ॑श ।

इन्द्र॒ मा नो॒ वसो॒र्निर्भा॑क् ॥६

आ । न॒ः । भ॒र॒ । दक्षिं॑णेन । अ॒भि । स॒व्येन॑ । प्र । मृ॒श॒ ।

इन्द्रं॑ । मा । न॒ः । वसोः॑ । निः । भा॒क् ॥६

आ । नः । भर । दक्षिणेन । अभि । सव्येन । प्र । मृश ।

इन्द्र । मा । नः । वसोः । निः । भाक् ॥६

हे “इन्द्र “नः अस्मभ्यम् “आ “भर । आहृत्य “दक्षिणेन “सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्याम् “अभि “प्र “मृश । प्रयच्छेत्यर्थः। “नः अस्मान् “वसोः धनात् “मा “निर्भाक् मा निर्भाक्षीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे ‘उप क्रमस्व' इति तृचः । सूत्रितं च--- उप क्रमस्वा भर धृषता तदस्मै नव्यम्' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥ उप॑ क्रम॒स्वा भ॑र धृष॒ता धृ॑ष्णो॒ जना॑नाम् ।

अदा॑शूष्टरस्य॒ वेद॑ः ॥७

उप॑ । क्र॒म॒स्व॒ । आ । भ॒र॒ । धृ॒ष॒ता । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । जना॑नाम् ।

अदा॑शूः॒ऽतरस्य । वेद॑ः ॥७

उप । क्रमस्व । आ । भर । धृषता । धृष्णो इति । जनानाम् ।

अदाशूःऽतरस्य । वेदः ॥७

हे इन्द्र त्वम् "उप “क्रमस्व धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुम् । हे “धृष्णो धर्षक शत्रूणां “धृषता धृष्टेन चेतसा युक्तः सन् “आ “भर आहर च । कस्य धनमाहरेति उच्यते । “जनानां मध्ये “अदाशूष्टरस्य अत्यन्तमदातृतमस्य “वेदः धनम् ॥

इन्द्र॒ य उ॒ नु ते॒ अस्ति॒ वाजो॒ विप्रे॑भि॒ः सनि॑त्वः ।

अ॒स्माभि॒ः सु तं स॑नुहि ॥८

इन्द्र॑ । यः । ऊ॒ं इति॑ । नु । ते॒ । अस्ति॑ । वाज॑ः । विप्रे॑भिः । सनि॑त्वः ।

अ॒स्माभि॑ः । सु । तम् । स॒नु॒हि॒ ॥८

इन्द्र । यः । ऊं इति । नु । ते । अस्ति । वाजः । विप्रेभिः । सनित्वः ।

अस्माभिः । सु । तम् । सनुहि ॥८

हे "इन्द्र “यः “वाजः अन्नं “विप्रेभिः मेधाविभिः “सनित्वः संभजनीयः “ते तव "अस्ति “तं वाजम् “अस्माभिः याचितः सन् अस्मभ्यं वा “सु सुष्ठु “सनुहि देहि ॥

स॒द्यो॒जुव॑स्ते॒ वाजा॑ अ॒स्मभ्यं॑ वि॒श्वश्च॑न्द्राः ।

वशै॑श्च म॒क्षू जर॑न्ते ॥९

स॒द्यः॒ऽजुव॑ः । ते॒ । वाजा॑ः । अ॒स्मभ्य॑म् । वि॒श्वऽच॑न्द्राः ।

वशै॑ः । च॒ । म॒क्षु । ज॒र॒न्ते॒ ॥९

सद्यःऽजुवः । ते । वाजाः । अस्मभ्यम् । विश्वऽचन्द्राः ।

वशैः । च । मक्षु । जरन्ते ॥९

हे इन्द्र “ते तव "वाजाः “अस्मभ्यं “सद्योजुवः शीघ्रं गन्तारो भवन्तु । कीदृशास्ते । “विश्वचन्द्राः सर्वहिरण्योपेता बहूनामाह्लादका वा । अस्मदीयाश्च जनाः “वशैः कामैरनेकैर्युक्ताः “मक्षु शीघ्रं “जरन्ते स्तुवन्ति ॥ ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाश ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

टिप्पणी

८.८१.१ आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभं संगृभाय इति

वैदिकनिघण्टु २.७ मध्ये क्षु, क्षुमत् शब्दयोः वर्गीकरणं अन्नवर्गे कृतमस्ति। धातुव्याख्याने क्षु धातु शब्दे अस्ति। क्षुमत् शब्दस्य सायणभाष्यस्य अयमेवाधारः अस्ति। नारदपुराणे २.२२.७८ (https://sa.wikisource.org/s/4we) एकान्तरोपवासिने क्षौमवस्त्रस्य दानस्य निर्देशमस्ति। क्षुमत् शब्दः इक्षुमत्शब्दस्य परोक्षरूपमस्ति, अयमपि संभवमस्ति।

ऋग्वेदः ९.१०६.३ मध्ये ग्राभं गृभ्णीत सानसिं इति उल्लेखमस्ति। अस्य सायणभाष्ये ग्राभं शब्दस्य अर्थं ग्राहं गृहीतव्यं धनुः कृतमस्ति। चित्रं ग्राभं अर्धचेतनं चित्तं भवितुं शक्यते। अस्य नियन्त्रणस्य उपायं महाहस्ती अस्ति, इति उल्लेखमस्ति। हस्ती स्वशुण्डेन अपसः कर्षणं कर्तुं शक्यते, यथा सूर्यः स्वकिरणेभ्यः।

द्र. आकूपारम् (https://sa.wikisource.org/s/1zam)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८२

कुसीदी काण्वः ।

दे. इन्द्रः । गायत्री।

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृत्रहन् ।

मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥१॥

तीव्राः सोमास आ गहि सुतासो मादयिष्णवः ।

पिबा दधृग्यथोचिषे ॥२॥

इषा मन्दस्वादु तेऽरं वराय मन्यवे ।

भुवत्त इन्द्र शं हृदे ॥३॥

आ त्वशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे ।

उपमे रोचने दिवः ॥४॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कम् ।

प्र सोम इन्द्र हूयते ॥५॥

इन्द्र श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः ।

वि पीतिं तृप्तिमश्नुहि ॥६॥

य इन्द्र चमसेष्वा सोमश्चमूषु ते सुतः ।

पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥७॥

यो अप्सु चन्द्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे ।

पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥८॥

यं ते श्येनः पदाभरत्तिरो रजांस्यस्पृतम् ।

पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥९॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

‘आ प्र द्रव' इति नवर्चं द्वितीयं सूक्तम् । तथा चानुक्रम्यते- ‘ आ प्र द्रव ' इति । ‘ऋषिश्चान्यस्मात् ' इति परिभाषया काण्वः कुसीद्यृषिः । प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छन्दः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता । महाव्रते निष्केवल्ये सूक्तविनियोग उक्तः । द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे ‘आ प्र द्रव ' इति तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च- ‘ आ प्र द्रव परावतो नह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ।

आ प्र द्रंव परा॒वतोंऽर्वा॒वतं॑श्च वृत्रहन् ।

मध्व॒ः प्रति॒ प्रभं॑र्मणि ॥१

आ । प्र । द्र॒व॒ । प॒रा॒ऽवतः॑ । अ॒र्वा॒ऽवतः॑ । च॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

मध्वः॑ । प्रतिं । प्रऽभं॑र्मणि ॥१

आ । प्र । द्रव । पराऽवतः । अर्वाऽवतः । च । वृत्रऽहन् ।

मध्वः । प्रति । प्रऽभर्मणि ॥१

हे “वृत्रहन् अपामावरकस्य वृत्रासुरस्य हन्तर्हे इन्द्र “प्रभर्मणि । प्रकृष्टानि भर्माणि भरणानि पशुग्रहादिसंपादनानि यस्मिन् स प्रभर्मा यज्ञः । यद्वा । प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविष्प्रदानेन पोषका ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यज्ञे "मध्वः मदकरान् सोमान् “प्रति "परावतः विप्रकृष्टात् दूरस्थाद्देशादपि “अर्वावतश्च समीपस्थाद्देशादपि आभिमुख्येन “प्र “द्रव त्वं त्वरयागच्छ । मध्व इति ‘वा छन्दसि' इति पूर्वसवर्णदीर्घाभावः ।।

ती॒व्राः सोमा॑स॒ आ ग॑हि सु॒तासो॑ मादयि॒ष्णव॑ः ।

पिबा॑ द॒धृग्यथो॑चि॒षे ॥२

ती॒व्राः । सोमा॑सः । आ । ग॒हि॒ । सु॒तासः॑ । मा॒द॒यि॒ष्णवः॑ ।

पिब॑ । द॒धृक् । यथा॑ । ओ॒चि॒षे ॥२

तीव्राः । सोमासः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः ।

पिब । दधृक् । यथा । ओचिषे ॥२

हे इन्द्र “तीव्राः तीव्रमदाः । क्षिप्रं मदकारिण इत्यर्थः । “मादयिष्णवः मादनशीला मादनकारिणो वेमे “सोमासः सोमाः “सुतासः त्वदर्थमभिषुताः । तस्मात् “आ “गहि अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् “पिब । सोमपाने कारणमाह । त्वं “यथा “दधृक् धृष्टस्तत्प्रीतौ प्रगल्भः संस्तान् “ऊचिषे समवैषि सेवसे । ततस्तान यथाकामं पिबेत्यर्थः । दधृगिति ‘ञिधृषा प्रागल्भ्ये' इत्यस्मात् ‘ ऋत्विग्दधृक् ' इत्यादिना क्विन्प्रत्ययान्तो निपात्यते । ऊचिषे ।' उच समवाये । छान्दसे लिटि रूपम् ॥

इ॒षा म॑न्द॒स्वादु॒ तेऽर॒ं वरा॑य म॒न्यवे॑ ।

भुव॑त्त इन्द्र॒ शं हृ॒दे ॥३

इ॒षा । म॒न्द॒स्व॒ । आत् । ऊ॒ इति॑ । ते॒ । अर॑म् । वरा॑य । म॒न्यवे॑ ।

भुव॑त् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । शम् । हृ॒दे ॥३

इषा । मन्दस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरम् । वराय । मन्यवे ।

भुवत् । ते । इन्द्र । शम् । हृदे ॥३

हे "इन्द्र “इषा सोमलक्षणेनान्नेन “मन्दस्व मोदस्व हृष्टो भव । “उ इत्यवधारणे । “आत् अनन्तरमेव “ते तव “वराय शत्रुनिवारकाय “मन्यवे क्रोधाय स सोमः "अरम् अलं पर्याप्तो भवतु । क्रोधशमने समर्थो भवतु । यदा सोमं पिबति तदा मन्युं त्यजतीत्यर्थः । किंच “ते तव “हृदे हृदये स सोमः “शं शंकरः सुखकरः “भुवत् भवतु ॥

तृतीये पर्याये ‘आ त्वशत्रो' इत्यनुरूपस्तृचः । सूत्रितं च- ‘ आ त्वेता नि दीदता स्वशत्रवा गहि' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

आ त्वंशत्र॒वा गंहि॒ न्यु१॒॑क्थानिं च हूयसे ।

उ॒प॒मे रोंच॒ने दि॒वः ॥४

आ । तु । अ॒श॒त्रो॒ इतिं । आ । ग॒हि॒ । नि । उ॒क्थानिं । च॒ । हू॒य॒से॒ ।

उ॒प॒ऽमे । रो॒च॒ने । दि॒वः ॥४

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे ।

उपऽमे । रोचने । दिवः ॥४

हे “अशत्रो सपत्नरहित । अस्य बहुविधबलत्वाद्रणाभिमुखं गन्तारः शत्रवो न सन्तीत्यर्थः । तादृशेन्द्र “तु क्षिप्रम् “आ “गहि आयाहि अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतः "दिवः स्वतेजसा दीप्यमानात् द्युलोकात् । तत्रस्थैर्देवैरित्यर्थः । “रोचने अग्निभिर्दीप्यमाने लोके च “उपमे समीपे । स्तोतारः स्तोत्रशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वन्त्यत्रेत्युपमो यज्ञः । तस्मिन्नस्मदीये यज्ञे “च “उक्थानि त्रिवृत्पञ्चदशादिलक्षणानि स्तोत्राणि प्रति “नि "हूयसे त्वं स्तोतव्यतया नितरामाहूयसे । यस्मादेवं तस्मादागच्छेति समन्वयः ॥

तुभ्या॒यमद्रिंभिः सु॒तो गोभिं॑ः श्री॒तो मदां॑य॒ कम् ।

प्र सोमं इन्द्र हूयते ॥५

तुभ्यं । अ॒यम् । अद्रिंऽभिः । सु॒तः । गोभिः॑ । श्री॒तः । मदां॑य । कम् ।

प्र । सोमः॑ । इ॒न्द्र॒ । हू॒य॒ते॒ ॥५

तुभ्य । अयम् । अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कम् ।

प्र । सोमः । इन्द्र । हूयते ॥५

हे “इन्द्र “अद्रिभिः अभिषवसाधनैर्ग्राविभिः “अयं “सोमः तुभ्यं त्वदर्थं "सुतः अभिषुतः । ततो दशापवित्रेण पूत्वा “गोभिः गोविकारैः क्षीरादिभिः “श्रीतः सोऽस्माभिः परावत एव संस्कृतः सोमस्तव "मदाय मदार्थं "कं सुखेन “प्र “हूयते अग्नौ स्वाहा क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥ ॥१॥

इन्द्रं श्रु॒धि सु मे॒ हवंम॒स्मे सु॒तस्य॒ गोमंतः ।

वि पी॒तिं तृ॒प्तिमंश्नुहि ॥६

इन्द्रं । श्रु॒धि । सु । मे॒ । हवंम् । अ॒स्मे इतिं । सु॒तस्यं । गोऽमंतः ।

वि । पी॒तिम् । तृ॒प्तिम् । अ॒श्नु॒हि॒ ॥६

इन्द्र । श्रुधि । सु । मे । हवम् । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः ।

वि । पीतिम् । तृप्तिम् । अश्नुहि ॥६

हे “इन्द्र “मे मदीयं “हवं त्वद्विषयमाह्वानं “सु सुष्ठु “श्रुधि शृणु । तथा “अस्मे अस्माभिः “सुतस्य अभिषुतस्य “गोमतः गव्यक्षीरवतः । क्षीरेण मिश्रितस्येत्यर्थः । तादृशस्य सोमस्य “पीतिं पानं “वि “अश्नुहि विविधं प्राप्नुहि । तत्पानेन विविधां “तृप्तिं च गच्छ । 'अशू व्याप्तौ' । व्यत्ययेन परस्मैपदम् ॥

तृतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे ‘य इन्द्र चमसेषु' इति तृचः । सूत्रितं च--- य इन्द्र चमसेष्वा सोमः प्र वः सताम् ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

य इ॑न्द्र चम॒सेष्वा सोम॑श्च॒मूषु॑ ते सु॒तः ।

पिबेद॑स्य॒ त्वमी॑शिषे ॥७

यः । इ॒न्द्र॒ । च॒म॒सेषु॑ । आ । सोमः॑ । च॒मूषु॑ । ते॒ । सु॒तः ।

पिब॑ । इत् । अ॒स्य॒ । त्वम् । ई॒शि॒षे॒ ॥७

यः । इन्द्र । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः ।

पिब । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥७

हे “इन्द्र “ते त्वदर्थं “सुतः अभिषुतः “यः “सोमः “चमसेषु एतन्नामकेषु पात्रेषु तथा “चमूषु । चमन्ति यजन्त्यत्रेति चम्वो ग्रहाः । तेषु च “आ सर्वतः अस्ति “अस्य तमेतं सोमं “पिबेत् । इदवधारणे । पिबैव । कथमस्य सोमपानयोग्यता तत्राह । हे इन्द्र “त्वमीशिषे तस्य त्वमेवेश्वरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः । 'ईश ऐश्वर्ये '। लटि ‘ईशः से (पा. सू. ७. २. ७७) इतीडागमः ॥

यो अ॒प्सु च॒न्द्रमा॑ इव॒ सोम॑श्च॒मूषु॒ दद॑ृशे ।

पिबेद॑स्य॒ त्वमी॑शिषे ॥८

यः । अ॒प्ऽसु । च॒न्द्रमाः॑ऽइव । सोमः॑ । च॒मूषु॑ । दद॑ृशे ।

पिब॑ । इत् । अ॒स्य॒ । त्वम् । ई॒शि॒षे॒ ॥८

यः । अप्ऽसु । चन्द्रमाःऽइव । सोमः । चमूषु । ददृशे ।

पिब । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥८

हे इन्द्र "यः गृहीतः “सोमः “चमूषु ग्रहेषु “ददृशे अन्तर्दृश्यते । तत्र दृष्टान्तः । “चन्द्रमाइव यथा चन्द्रमाः “अप्सु अन्तरिक्षे निर्मलतया दृश्यते तद्वत् । यद्वा । अप्सूदकेषु चन्द्रमाः प्रतिबिम्बतया नानाविधो दृश्यते तथाष्टग्रहेष्वनेकरूपः सन् दृश्यते तमेतं सोमं पिबैव यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

यं तें श्ये॒नः प॒दाभ॑रत्ति॒रो रजा॒ांस्यस्पृ॑तम् ।

पिबेद॑स्य॒ त्वमी॑शिषे ॥९

यम् । ते॒ । श्ये॒नः । प॒दा । आ । अभ॑रत् । ति॒रः । रजाँ॑सि । अस्पृ॑तम् ।

पिब॑ । इत् । अ॒स्य॒ । त्वम् । ई॒शि॒षे॒ ॥९

यम् । ते । श्येनः । पदा । आ । अभरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतम् ।

पिब । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥९

हे इन्द्र “श्येनः शंसनीयः पक्षी । पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः । स पक्षी “रजांसि अन्तरिक्षादिलोकस्थितान् सोमपालान् गन्धर्वान् “तिरः तिरः कुर्वन् “अस्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं सन्तं “यं सोमं “ते त्वदर्थं "पदा पद्भ्याम् “आभरत् । पदेति सवनद्वयाभिप्रायम् । सवनद्वय आहृतं सोमं त्वं पिब । गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पद्यां सोममाहरदित्यत्रार्थे यजुर्ब्राह्मणं--' पद्यां अ द्वे सवने समगृह्णान्मुखेनैकं तस्माद्द्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं च ' (तै. सं. ६. १. ६. ४) इति । तं पिबैव । त्वमेव तस्येश्वरो भवसि ॥ ॥ २ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८३

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.८२ सूक्तं ८.८३ सूक्तं ८.८४ →

कुसीदी काण्वः।

दे. विश्वे देवाः। गायत्री।

देवानामिदवो महत्तदा वृणीमहे वयम् ।

वृष्णामस्मभ्यमूतये ॥१॥

ते नः सन्तु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा ।

वृधासश्च प्रचेतसः ॥२॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ ।

यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

वामं नो अस्त्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यम् ।

वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानाशो रिशादसः ।

नेमादित्या अघस्य यत् ॥५॥

वयमिद्वः सुदानवः क्षियन्तो यान्तो अध्वन्ना ।

देवा वृधाय हूमहे ॥६॥

अधि न इन्द्रैषां विष्णो सजात्यानाम् ।

इता मरुतो अश्विना ॥७॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽध द्विता समान्या ।

मातुर्गर्भे भरामहे ॥८॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः ।

अधा चिद्व उत ब्रुवे ॥९॥

सायणभाष्यम्

'देवानाम्' इति नवर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रं वैश्वदेवम् । तथा चानुक्रम्यते - ' देवानां वैश्वदेवम् ' इति । दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानम् । सूत्रितं च -- देवानामिदव इति वैश्वदेवम् ' (आश्व. श्रौ. ८. १०) इति ।

दे॒वाना॒मिदवो॑ म॒हत्तदा वृ॑णीमहे व॒यम् ।

वृष्णा॑म॒स्मभ्य॑मू॒तये॑ ॥१

दे॒वाना॑म् । इत् । अवः॑ । म॒हत् । तत् । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । व॒यम् ।

वृष्णा॑म् । अ॒स्मभ्य॑म् । ऊ॒तये॑ ॥१

देवानाम् । इत् । अवः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयम् ।

वृष्णाम् । अस्मभ्यम् । ऊतये ॥१

हे देवाः "देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानाम् । "इत् एवार्थे । युष्माकमेव "महत् व्याप्तं महनीयं वा “अवः पालनं यद्विद्यते तत् "वृष्णां कामानां वर्षितॄणां युष्माकं स्वभूतं "तत् रक्षणं यजमानाः "वयम् "आ "वृणीमहे समन्तात्संभजामहे । किमर्थम् । "अस्मभ्यमूतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्त्वा तद्विशिनष्टि ऊतय इति । अस्माकं पालनायेति ॥

ते नः॑ः सन्तु॒ युज॒ः सदा॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा ।

वृ॒धास॑श्च॒ प्रचे॑तसः ॥२

ते । न॒ः । स॒न्तु॒ । युजः॑ । सदा॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।

वृ॒धासः॑ । च॒ । प्रऽचे॑तसः ॥२

ते । नः । सन्तु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

वृधासः । च । प्रऽचेतसः ॥२

“ते देवाः "वरुणः शत्रूणां निवारकः "मित्रः सर्वेषां मित्रभूतः "अर्यमा[१] सततं गच्छन् एतन्नामकास्ते त्रयो देवाः "सदा सर्वदा सर्वेषु कालेषु "नः अस्माकं "युजः सहायाः "सन्तु भवन्तु । अग्निहोत्रादिकर्मणि इन्द्रादिदेवाः सहागमनादियज्ञपरिसमापनान्तेषु साहाय्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः । ततः “प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा । चेतः स्तोत्रम् । शोभनस्तुतयः। ते देवाः "वृधासः वर्धकाः “च अस्माकं धनादिदानेन वर्धयितारश्च सन्तु ॥

अति॑ नो वि॒ष्पि॒ता पु॒रु नौ॒भिर॒पो न प॑र्षथ ।

यू॒यमृ॒तस्य॑ रथ्यः ॥३

अति॑ । न॒ः । वि॒ष्पि॒ता । पु॒रु । नौ॒भिः । अ॒पः । न । प॒र्ष॒थ॒ ।

यू॒यम् । ऋ॒तस्य॑ । र॒थ्य॒ः ॥३

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्षथ ।

यूयम् । ऋतस्य । रथ्यः ॥३

“ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा हे "रथ्यः नेतारो देवाः। यद्वा । ऋतस्येति संबन्धि--- त्वात्कर्ताक्षिप्यते । यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवन्तो देवाः “विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि “पुरु । सुपो लुक् । पुरूणि बहूनि शत्रुबलानि कर्माणि वा “नः अस्मान् “अति “पर्षथ पारं समाप्तिं रक्षणैर्गमयत । तत्र दृष्टान्तः। "नौभिरपो “न । यथा नाविकोऽप उदकानि नौभिर्जनास्तीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

वा॒मं नो॑ अस्त्वर्यमन्वा॒मं व॑रुण॒ शंस्य॑म् ।

वा॒मं ह्या॑वृणी॒महे॑ ॥४

वा॒मम् । न॒ः । अ॒स्तु॒ । अ॒र्य॒म॒न् । वा॒मम् । व॒रु॒ण॒ । शंस्य॑म् ।

वा॒मम् । हि । आ॒ऽवृ॒णी॒महे॑ ॥४

वामम् । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामम् । वरुण । शंस्यम् ।

वामम् । हि । आऽवृणीमहे ॥४

हे "अर्यमन् देव “वामं वननीयं संभजनीयं धनं "नः अस्माकम् "अस्तु भवतु । हे "वरुण “शंस्यं सर्वं शंसनीयं स्तुत्य “वामं धनमस्माकमस्तु । कुतः । हिशब्दो हेतौ । यस्मात्कारणाद्वयं “वामं धनं युष्मान् "आवृणीमहे याचामह इत्यर्थः ।

वा॒मस्य॒ हि प्र॑चेतस॒ ईशा॑नाशो रिशादसः ।

नेमा॑दित्या अ॒घस्य॒ यत् ॥५

वा॒मस्य॑ । हि । प्र॒ऽचे॒त॒सः॒ । ईशा॑नासः । रि॒शा॒द॒सः॒ ।

न । ई॒म् । आ॒दि॒त्याः॒ । अ॒घस्य॑ । यत् ॥५

वामस्य । हि । प्रऽचेतसः । ईशानासः । रिशादसः ।

न । ईम् । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥५

हे "प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनस्तुतयो वा हे "रिशादसः रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितारः क्षेप्तारो देवा यूयं “वामस्य वननीयस्य धनस्य “ईशानासः ईशानाः। हिरवधारणे । ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्माद्युष्मान् याचामह इत्यर्थः । ईशानाः । ईश ऐश्वर्यं । अनुदात्तेत् । ‘ तास्यनुदात्तेत् ' इति स्वरेणाद्युदात्तता भवति । न संबुद्धिः । ततो हे "आदित्याः अदितेः पुत्रा देवाः “ईम् एनं याचमानं मां तद्धनं "न प्राप्नोतु "यत् धनम् "अघस्य पापस्य संबन्धि विद्यते ॥ ॥३॥

व॒यमिद्वः॑ सुदानवः क्षि॒यन्तो॒ यान्तो॒ अध्व॒न्ना ।

देवा॑ वृ॒धाय॑ हूमहे ॥६

व॒यम् । इत् । वः॒ । सु॒ऽदा॒न॒वः॒ । क्षि॒यन्तः॑ । यान्तः॑ । अध्व॑न् । आ ।

देवाः॑ । वृ॒धाय॑ । हू॒म॒हे॒ ॥६

वयम् । इत् । वः । सुऽदानवः । क्षियन्तः । यान्तः । अध्वन् । आ ।

देवाः । वृधाय । हूमहे ॥६

हे "सुदानवः शोभनदाना हे "देवाः "क्षियन्तः गृहेष्वग्निहोत्रार्थं निवसन्तः "अध्वन् । सुपो लुक्। अध्वनि समिदाहरणार्थं "यान्तः गच्छन्तोऽपि “वयं “वः "इत् युष्मानेव "वृधाय हविर्भिर्वर्धनाय "हूमहे आह्वयामः । यद्वा । वयं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिर्वर्धनायाह्वयामः ।।

अधि॑ न इन्द्रैषां॒ विष्णो॑ सजा॒त्या॑नाम् ।

इ॒ता मरु॑तो॒ अश्वि॑ना ॥७

अधि॑ । नः॒ । इ॒न्द्र॒ । ए॒षा॒म् । विष्णो॒ इति॑ । स॒ऽजा॒त्या॑नाम् ।

इ॒त । मरु॑तः । अश्वि॑ना ॥७

अधि । नः । इन्द्र । एषाम् । विष्णो इति । सऽजात्यानाम् ।

इत । मरुतः । अश्विना ॥७

हे “इन्द्र "विष्णो "मरुतः हे "अश्विना अश्विनौ हे इन्द्रादयो देवाः "सजात्यानाम् । समानायां जातौ भवाः सजात्या भ्रातृमित्रादयः । तेषाम् "एषां मध्ये "नः अस्मान् "अधि “इत यूयं स्तुत्यतयाधिगच्छत ॥

प्र भ्रा॑तृ॒त्वं सु॑दान॒वोऽध॑ द्वि॒ता स॑मा॒न्या ।

मा॒तुर्गर्भे॑ भरामहे ॥८

प्र । भ्रा॒तृ॒ऽत्वम् । सु॒ऽदा॒न॒वः॒ । अध॑ । द्वि॒ता । स॒मा॒न्या ।

मा॒तुः । गर्भे॑ । भ॒रा॒म॒हे॒ ॥८

प्र । भ्रातृऽत्वम् । सुऽदानवः । अध । द्विता । समान्या ।

मातुः । गर्भे । भरामहे ॥८

हे "सुदानवः शोभनदाना आदित्याः “अध अथ अस्मत्प्रत्यागमनानन्तरं वयं "समान्या सामान्येन । सुपो ड्यादेशः । पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततः "द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च "मातुः अदितेः "गर्भे संजातं यद्युष्माकं “भ्रातृत्वं विद्यते तदिदानीं वयं “प्र “भरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितम् -- ‘ अदितिः पुत्रकामा साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्' (तै. सं. ६. ५. ६) इत्युपक्रम्य ‘तस्यै पूषा चार्यमा चाजायेताम् ' इत्यादिना । ।

यू॒यं हि ष्ठा सु॑दानव॒ इन्द्र॑ज्येष्ठा अ॒भिद्य॑वः ।

अधा॑ चिद्व उ॒त ब्रु॑वे ॥९

यू॒यम् । हि । स्थ । सु॒ऽदा॒न॒वः॒ । इन्द्र॑ऽज्येष्ठाः । अ॒भिऽद्य॑वः ।

अध॑ । चि॒त् । वः॒ । उ॒त । ब्रु॒वे॒ ॥९

यूयम् । हि । स्थ । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः ।

अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥९

पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे "सुदानवः शोभनदाना देवाः "इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते तथोक्ताः । सर्वे देवा इन्द्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशाः "अभिद्यवः अभिगतदीप्तयः "यूयं "हि "स्थ अस्मद्यज्ञे भवथ खलु । हि प्रसिद्धौ । "अध "चित् अथानन्तरमेव "वः युष्मान् अहं "ब्रुवे स्तौमि । "उत अपि च पुनःपुनः स्तौमीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

मण्डल ८

1. *अर्यमा उपरि टिप्पणी (https://puranastudy.angelfire.com/pur_index2/aryamaa.htm)*

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८३ सूक्तं ८.८४ सूक्तं ८.८५ →
उशना काव्यः।

दे. अग्निः। गायत्री।

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मित्रमिव प्रियम् ।

अग्निं रथं न वेद्यम् ॥१॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अध द्विता ।

नि मर्त्येष्वादधुः ॥२॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नॄँः पाहि शृणुधी गिरः ।

रक्षा तोकमुत त्मना ॥३॥

कया ते अग्ने अङ्गिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिम् ।

वराय देव मन्यवे ॥४॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो ।

कदु वोच इदं नमः ॥५॥

अधा त्वं हि नस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुक्षितीः ।

वाजद्रविणसो गिरः ॥६॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिन्वसि दम्पते ।

गोषाता यस्य ते गिरः ॥७॥

तं मर्जयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु ।

स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥८॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घ्नन्ति हन्ति यः ।

अग्ने सुवीर एधते ॥९॥

सायणभाष्यम्

'प्रेष्ठं वः' इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं कवेः पुत्रस्योशनस आर्षं गायत्रमाग्नेयम् । तथानुक्रम्यते' प्रेष्ठमुशना काव्य आग्नेयम्' इति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्रितं च--- युवा हि प्रेष्ठं वः' (आश्व. श्रौ. ४. १३ (https://sa.wikisource.org/s/1auy)) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणे ' प्रेष्ठं वः' इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च--' प्रेष्ठं वो अतिथिं श्रेष्ठं यविष्ठ भारत' (आश्व. श्रौ. ७. ८ (https://sa.wikisource.org/s/1byi)) इति ॥

प्रेष्ठं॑ वो॒ अति॑थिं स्तु॒षे मि॒त्रमि॑व प्रि॒यं ।

अ॒ग्निं रथं॒ न वेद्यं॑ ॥१

प्रेष्ठं॑म् । वः॒ । अति॑थिम् । स्तु॒षे । मि॒त्रम्ऽइ॑व । प्रि॒यम् ।

अ॒ग्निम् । रथ॑म् । न । वेद्यं॑म् ॥१

प्रेष्ठम् । वः । अतिथिम् । स्तुषे । मित्रम्ऽइव । प्रियम् ।

अग्निम् । रथम् । न । वेद्यम् ॥१

हे यजमानाः "प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतमम् "अतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यम् । यद्वा । ' अत सातत्यगमने '। 'ऋतन्यञ्जि°' इत्यादिना अतेरिथिन् । सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छन्तम् । "मित्रमिव सखायमिव "प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं "न रथमिव "वेद्यम् । वेदो धनम् । धनहितं लाभहेतुम् । यथा रथी रथेन धनं लभते तद्वत्स्तोतारोऽनेन धनं लभन्ते । तादृशं धनलाभकारणम् "अग्निं "वः युष्मत्कर्मसिद्ध्यर्थं "स्तुषे काव्य उशनाः स्तौमि ॥ ।

क॒विमि॑व॒ प्रचे॑तसं॒ यं दे॒वासो॒ अध॑ द्वि॒ता ।

नि मर्त्येष्वादधुः ॥२

कविम्ऽइव । प्रऽचेतसम् । यम् । देवासः । अध । द्विता ।

नि । मर्त्येषु । आऽदधुः ॥२

कविम्ऽइव । प्रऽचेतसम् । यम् । देवासः । अध । द्विता ।

नि । मर्त्येषु । आऽदधुः ॥२

"अध अपि च "देवासः देवा इन्द्रादयः "यम् अग्निं "मर्त्येषु मनुष्येषु "द्विता द्विधा "नि “आदधुः गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवन्तः । तत्र दृष्टान्तः। "कविमिव "प्रचेतसम् । प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रान्तकर्माणं पुरुषं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा । दिवि पृथिव्यां च निहितवन्तः । भूमौ तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविष्प्रदानार्थमिति द्वैधं विधानं कृतवन्त इत्यर्थः ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नॄँः पाहि शृणुधी गिरः ।

रक्षा तोकमुत त्मना ॥३

त्वम् । यविष्ठ । दाशुषः । नॄन् । पाहि । शृणुधि । गिरः ।

रक्ष । तोकम् । उत । त्मना ॥३

त्वम् । यविष्ठ । दाशुषः । नॄन् । पाहि । शृणुधि । गिरः ।

रक्ष । तोकम् । उत । त्मना ॥३

हे "यविष्ठ युवतम । यद्वा । यौतेस्तृजन्तस्येष्टनि रूपम् । देवानां हविषां मिश्रयितृतमाग्ने “त्वं “दाशुषः हविर्दत्तवतः "नॄन् कर्मणां नेतॄन् यजमानान् "पाहि धनादिदानेन रक्ष । नॄँः पाहीत्यत्र संहितायां नॄन्पे' (पा. सू. ८. ३. १०) इति नकारस्य रुत्वम् । अत्रानुनासिकः' (पा. सू. ८. ३. २) इति पूर्वस्यानुनासिकः । किंच "गिरः त्वद्विषयाः स्तुतीः "शृणुधि अवहितः सञ्छृणु । ‘श्रु श्रवणे'। ‘श्रुशृणुपॄ' इत्यादिना हेर्ध्यादेशः । "उत अपि च “त्मना आत्मनैव स्वयमेव “तोकम् अस्मदीयं तनयं पुत्रं "रक्ष पालय । त्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पालयितारं न विन्दामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं शृणु ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं ।

वराय देव मन्यवे ॥४

कया । ते । अग्ने । अङ्गिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिम् ।

वराय । देव । मन्यवे ॥४

कया । ते । अग्ने । अङ्गिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिम् ।

वराय । देव । मन्यवे ॥४

हे "अङ्गिरः अङ्गिरसां वरिष्ठ । यद्वा । अङ्गति सर्वत्र गच्छतीत्यङ्गिराः । तादृश हे “ऊर्जो “नपात् । नपादित्यपत्यनाम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिर्वर्धमानत्वात् । यद्वा । नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । ‘अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिः' इति । वृष्टेरोषधय ओषधीभ्योऽग्निरित्यन्नस्य नप्ता । हे “देव द्योतमान "अग्ने “वराय सर्वैर्वरणीयाय “मन्यवे शत्रूनतिमन्यमानाय "ते तुभ्यं “कया कीदृश्या वाचा “उपस्तुतिम् उपस्तोत्रमहं भरेयम् । त्वं महान् खल्वहमल्पः । तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्यृषिरग्निं प्रति वदति ॥ ।

दाशे॑म॒ कस्य॒ मन॑सा य॒ज्ञस्य॑ सहसो यहो ।

कद्उ॑ वोच इ॒दं नमः॑ ॥५

दाशे॑म । कस्य॑ । मन॑सा । य॒ज्ञस्य॑ । स॒ह॒सः॒ । य॒हो॒ इति॑ ।

कत् । ऊं॒ इति॑ । वो॒चे॒ । इ॒दम् । नमः॑ ॥५

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति ।

कत् । ऊं इति । वोचे । इदम् । नमः ॥५

ऋषिरग्निं प्रति ब्रूते । हे सहसो "यहो । यहुरित्यपत्यनाम । बलेन निष्पाद्यमानत्वाद्बलस्य पुत्र हे अग्ने "कस्य कीदृशस्य "यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य “मनसा युक्ताः सन्तो हवींषि तुभ्यं वयं "दाशेम प्रयच्छेम । पूजायां बहुवचनम् । किंच तुभ्यम् "इदं "नमः हविर्नमस्कारं वा “कत् कदा “वोचे अहं वदामि । “उ इति प्रश्ने । ऋषिः कदा यक्ष्यामि कदा स्तोष्यामीत्यग्निं पृच्छति । वोचे । वच्यादेशस्य लुङ्यात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपम् ॥ ॥ ५ ॥

अधा॒ त्वं हि न॒स्करो॒ विश्वा॑ अ॒स्मभ्यं॑ सुक्षि॒तीः ।

वाज॑द्रविणसो॒ गिरः॑ ॥६

अध॑ । त्वम् । हि । नः॒ । करः॑ । विश्वाः॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । सु॒ऽक्षि॒तीः ।

वाज॑ऽद्रविणसः । गिरः॑ ॥६

अध । त्वम् । हि । नः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यम् । सुऽक्षितीः ।

वाजऽद्रविणसः । गिरः ॥६

हे अग्ने "अध अनन्तरं “त्वम् । हिरवधारणे । त्वमेव "अस्मभ्यं "करः कुरु । देहीत्यर्थः । करोतेः । लेट्यडागमः । किमित्यपेक्षायामाह । "नः अस्मदीयाः “गिरः त्वद्विषयाः “विश्वाः सर्वाः स्तुतीरेवं कुरु यथा सुक्षितीः । क्षियन्ति निवसन्त्यत्रेति क्षितयो गृहाः। शोभननिवासाः । यद्वा । क्षितयो मनुष्याः । कल्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः । तथा “वाजद्रविणसः अन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो दीप्तिः। सर्वतो दीप्तधनाश्च कुरु । त्वमस्माभिः स्तुतः सन् गृहपुत्रान्नधनादीनि देहीत्यर्थः ॥

कस्यं नू॒नं परीं॑णसो॒ धियों॑ जिन्वसि दंपते ।

गोषां॑ता॒ यस्यं॑ ते॒ गिरः॑ ॥७

कस्यं॑ । नू॒नम् । परीं॑णसः । धियः॑ । जि॒न्व॒सि॒ । द॒म्ऽप॒ते॒ ।

गोऽसां॑ता । यस्यं॑ । ते॒ । गिरः॑ ॥७

कस्य । नूनम् । परीणसः । धियः । जिन्वसि । दम्ऽपते ।

गोऽसाता । यस्य । ते । गिरः ॥७

हे "दंपते यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्माद्दंपतिशब्देनाग्निरभिधीयते । तथाविध हे अग्ने "नूनम् इदानीं "कस्य कीदृशस्य जनस्य “परीणसः बहूनि “धियः कर्माणि “जिन्वसि प्रीणयसि । "यस्य “ते तव संबन्धिन्यः “गिरः स्तुतयः "गोसाता गोसातौ गवां लाभे भवन्ति खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि । अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यद्वा । हे अग्ने त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः ॥

अग्निमन्थने ' तं मर्जयन्त सुक्रतुम्' इत्येषा । सूत्रितं च -- तं मर्जयन्त सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः' (आश्व. श्रौ. २. १६) इति । ।

तं म॑र्जयंत सु॒क्रतुं॑ पु॒रो॒यावा॑नमा॒जिषु॑ ।

स्वेषु॒ क्षयें॑षु वा॒जिनं॑ ॥८

तम् । म॒र्ज॒य॒न्त॒ । सु॒ऽक्रतुं॑म् । पु॒रः॒ऽयावा॑नम् । आ॒जिषु॑ ।

स्वेषु॑ । क्षयें॑षु । वा॒जिनं॑म् ॥८

तम् । मर्जयन्त । सुऽक्रतुम् । पुरःऽयावानम् । आजिषु ।

स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनम् ॥८

“सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वा "आजिषु संग्रामेषु “पुरोयावानं शत्रुहननार्थं पुरत एव गन्तारं “वाजिनं बलवन्तं तादृशमग्निं यजमानाः "स्वेषु आत्मीयेषु "क्षयेषु गृहेषु “मर्जयन्त निर्मथितमग्निमलंकुर्वन्ति । परिचरन्तीति यावत् ॥

क्षेति॒ क्षेमे॑भिः सा॒धुभि॒र्नकि॒र्यं घ्नंति॒ हंति॒ यः ।

अग्ने॑ सु॒वीर॑ एधते ॥९

क्षेति॑ । क्षेमे॑भिः । सा॒धुऽभिः॑ । नकिः॑ । यम् । घ्नन्ति॑ । हन्ति॑ । यः ।

अग्ने॑ । सु॒ऽवीरः॑ । ए॒ध॒ते॒ ॥९

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुऽभिः । नकिः । यम् । घ्नन्ति । हन्ति । यः ।

अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥९

हे "अग्ने यो मनुष्यः "साधुभिः साधयद्भिः "क्षेमेभिः पालनैः सह "क्षेति स्वगृहे निवसति । तथा "यं जनं "नकिः न केचन "घ्नन्ति न हिंसन्ति । "यः एव "हन्ति शत्रून् स्वयमेव हन्ति । स मनुष्यस्तव स्तोता खलु । अन्यथा तस्यैतावन्न घटते । ततः स स्तोता "सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन् "एधते आत्मीयगृहेषु धनादिभिर्वर्धते ॥ ॥ ६ ॥

टिप्पणी

उशना उपरि आरम्भिक टिप्पणी (https://sites.google.com/view/puranic-subject-index/uluuka-ushaa/ushanaa)

८.८४.१ प्रेष्ठं वो अतिथिं इति

औशनम् (https://sa.wikisource.org/s/2hoq)

ऐतरेयब्राह्मणानुसारेण सोमयागे एका एतिरस्ति, अन्या प्रेतिः। प्रेतिः ऊर्जायाः ऊर्ध्वगमनमस्ति। अग्नेः प्रवृतिः प्रेतिप्रकारा अस्ति, किन्तु यावत् अग्नेः शोधनं न भवति, यावत् स्थूलत्वस्य नाशं न भवति, तावत् देवलोके अग्निः प्रीतियोग्या न भवति। अत्र ऋचि कथनमस्ति - प्रेष्ठं, सर्वश्रेष्ठा प्रेति। प्रेष्ठस्य प्राप्तिः केन प्रकारेण संभवमस्ति। आतिथ्येन। प्रवर्ग्यइष्ट्यां, यत्र उष्णीषबद्धः क्रीतसोमः प्रतिष्ठितः भवति, तत्र द्वादश अथवा षट्प्रवर्ग्येष्ट्यानन्तरमेव सोमः शोधनयोग्यः भवति। प्रवर्ग्येष्टीनां किं प्रयोजनमस्ति। प्रयोजनं अग्नये प्रेष्ठत्वप्रदानं अस्ति।

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्र वृज्यते । तेन कामाँ एति । यद्द्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते । अग्निर्भूत्वा देवानेति । यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते । वायुर्भूत्वा प्राणानेति । यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते । आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति । यत्पञ्चमे हन्प्रवृज्यते । चन्द्रमा भूत्वा नक्षत्राण्येति १ यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते । ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति । यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते । धाता भूत्वा शक्वरीमेति । यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते । बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति । यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते । मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँ लोकानेति । यद्दशमेऽहन्प्रवृज्यते । वरुणो भूत्वा विराजमेति २ यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते । इन्द्रो भूत्वा

त्रिष्टुभमेति । यद्द्वादशेऽहन्प्रवृज्यते । सोमो भूत्वा सुत्यामेति । - तैआ ५.१२.१ (https://sa.wikisource.org/s/h48)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८४ सूक्तं ८.८५ सूक्तं ८.८६ →
कृष्ण आङ्गिरसः।

दे. अश्विनौ । गायत्री।

आ मे हवं नासत्याश्विना गच्छतं युवम् ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥१॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवम् ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥२॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥३॥

शृणुतं जरितुर्हवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥४॥

छर्दिर्यन्तमदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥५॥

गच्छतं दाशुषो गृहमित्था स्तुवतो अश्विना ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥६॥

युञ्जाथां रासभं रथे वीड्वङ्गे वृषण्वसू ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥७॥

त्रिवन्धुरेण त्रिवृता रथेना यातमश्विना ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

नू मे गिरो नासत्याश्विना प्रावतं युवम् ।

मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

सायणभाष्यम्

'आ मे हवम्' इति नवर्चं पञ्चमं सूक्तम् । कृष्णो नामाङ्गिरस ऋषिः । गायत्री छन्दः । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि । तथा चानुक्रान्तम्- ' आ मे कृष्ण आश्विनं हि ' इति । प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्रितं च--' उदीराथामा में हवम्' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

आ मे॒ हवं॑ नास॒त्याश्वि॑ना॒ गच्छ॑तं यु॒वं ।

मध्व॒ः सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥१

आ । मे॒ । हव॑म् । ना॒स॒त्या॒ । अश्वि॑ना । गच्छ॑तम् । यु॒वम् ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥१

आ । मे । हवम् । नासत्या । अश्विना । गच्छतम् । युवम् ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥१

हे "नासत्या । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । तादृशौ हे "अश्विना अश्विनौ "युवं युवां "मे मदीयं हवम् आह्वानं श्रुत्वा । यद्वा । हवम् । हूयतेऽत्रेति हवो यज्ञः । केवलस्याधिकरणेऽप् छान्दसः । मदीयं यज्ञं प्रति "मध्वः मदकरस्य "सोमस्य "पीतये पानाय तदर्थम् "आ "गच्छतम् ॥

इ॒मं मे॒ स्तोम॑मश्विने॒मं मे॑ शृणुत॒ं हवं॑ ।

मध्व॒ः सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥२

इ॒मम् । मे॒ । स्तोम॑म् । अ॒श्वि॒ना॒ । इ॒मम् । मे॒ । शृ॒णु॒त॒म् । हव॑म् ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥२

इमम् । मे । स्तोमम् । अश्विना । इमम् । मे । शृणुतम् । हवम् ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥२

हे “अश्विना अश्विनौ “मे मदीयम् “इमं “स्तोमं स्तोत्रं किंच “मे मदीयम् “इमम् इदमागमनविषयं “हवम् आह्वानं च “शृणुतम् ॥ ।

अ॒यं वां॒ कृष्णो॑ अश्विना॒ हव॑ते वाजिनीवसू ।

मध्वः॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥३

अ॒यम् । वा॒म् । कृष्णः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । हव॑ते । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥३

अयम् । वाम् । कृष्णः । अश्विना । हवते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥३

हे “वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनौ । अत्रेनिरनुवादार्थः । यद्वा । वाजो वजनं क्रिया। तद्वती वाजिनी । तद्युक्तधनवन्तौ हे “अश्विना अश्विनौ “अयं “कृष्णः नाम मन्त्रद्रष्टा ऋषिः “वां युवां “हवते स्तुतिभिराह्वयति । किमर्थम् । “मध्वः “सोमस्य “पीतये इति ॥

शृ॒णु॒तं ज॑रि॒तुर्हवं॒ कृष्ण॑स्य स्तुव॒तो न॑रा ।

मध्वः॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥४

शृ॒णु॒तम् । ज॒रि॒तुः । हव॑म् । कृष्ण॑स्य । स्तु॒व॒तः । न॒रा॒ ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥४

शृणुतम् । जरितुः । हवम् । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥४

हे "नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ “जरितुः । तच्छीलार्थे तृन् । व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । जरितुः स्तवनशीलस्य संप्रति “स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः “कृष्णस्य एतन्नामकस्यर्षेः संबन्धि “हवं युष्मद्विषयमाह्वानं “शृणुतम् । यद्वा । जरितुरन्यदेवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवं शृणुतम् । शिष्टं गतम् ॥

छ॒र्दिर्य॑न्त॒मदा॑भ्यं॒ विप्रा॑य स्तुव॒ते न॑रा ।

मध्व॒: सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥५

छ॒र्दिः । य॒न्त॒म् । अदा॑भ्यम् । विप्रा॑य । स्तु॒व॒ते । न॒रा॒ ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥५

छर्दिः । यन्तम् । अदाभ्यम् । विप्राय । स्तुवते । नरा ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥५

हे “नरा नेतारावश्विनौ “विप्राय मेधाविने अत एव “स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षये “अदाभ्यम् । ‘दभेश्च' इति ण्यत्प्रत्ययः । परैरहिंस्यं “छर्दिः गृहं “यन्तं प्रयच्छतम् । किमर्थम् । सोमपानाय । स्तोत्रे गृहे दीयमाने सति तदा स सोमं युवाभ्यां प्रयच्छति ॥ ॥ ७ ॥

गच्छ॑तं दा॒शुषो॑ गृ॒हमि॒त्था स्तु॑व॒तो अ॑श्विना ।

मध्व॒: सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥६

गच्छ॑तम् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हम् । इ॒त्था । स्तु॒व॒तः । अ॒श्वि॒ना॒ ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥६

गच्छतम् । दाशुषः । गृहम् । इत्था । स्तुवतः । अश्विना ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥६

हे "अश्विना अश्विनौ "इत्था इत्थमनेन प्रकारेण “स्तुवतः युवयोः स्तोत्रं कुर्वतः “दाशुषः हवींषि दत्तवतो यजमानस्य “गृहं प्रति गच्छतं युवामागच्छतम् । किमर्थम् । “मध्वः “सोमस्य “पीतये इति ॥

यु॒ञ्जाथां॒ रास॑भं॒ रथे॑ वी॒ड्वं॑गे वृषण्वसू ।

मध्व॒: सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥७

यु॒ञ्जाथा॑म् । रास॑भम् । रथे॑ । वी॒ळुऽअं॑ङ्गे । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥७

युञ्जाथाम् । रासभम् । रथे । वीळुऽअङ्गे । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥७

हे “वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्ताविश्विनौ युवां “वीड्वङ्गे। वीळुर्दृढः । दृढाङ्गोपेते स्वरथे “रासभं शब्दायमानमेतन्नामकमश्वं युञ्जाथां संयोजयतम् । किमर्थम् । “मध्वः “सोमस्य “पीतये इति । रासभावश्विनोः' इति रासभावेवाश्विनो रथस्य वाहनौ ॥

त्रि॒व॒न्धु॒रेण॑ त्रि॒वृता॑ रथे॒ना या॑तमश्विना ।

मध्व॒: सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥८

त्रि॒ऽव॒न्धु॒रेण॑ । त्रि॒ऽवृता॑ । रथे॑न । आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥८

त्रिऽवन्धुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८

हे “अश्विना अश्विनौ “त्रिवन्धुरेण त्रिफलकासंघटितेन “त्रिवृता त्रिकोणेन । यद्वा । त्रिवृता। त्रीणि कवचादिभिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन “रथेन अस्मद्यज्ञं प्रति “आ “यातं युवामागच्छतं च । शिष्टं गतम् ॥

नू मे॒ गिरो॑ नास॒त्याश्वि॑ना॒ प्राव॑तं यु॒वं ।

मध्व॒: सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥९

नु । मे॒ । गिरः॑ । ना॒स॒त्या॒ । अश्वि॑ना । प्र । अ॒व॒त॒म् । यु॒वम् ।

मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥९

नु । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । अवतम् । युवम् ।

मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९

हे “नासत्या असत्यरहितौ हे “अश्विना अश्विनौ “मे मदीयाः “गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति “युवं युवां “नु क्षिप्रं “प्रावतं प्रकर्षेणागच्छतम् । यद्वा । मे गिरः प्रावतं आत्मीयतया प्ररक्षतम् । किमर्थम् । “मध्वः मदकरस्य “सोमस्य “पीतये पानाय तदर्थम् । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहूताः सन्तो यज्ञं प्रत्यागच्छन्तीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं भवति ॥ ॥ ८ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८६

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.८५ सूक्तं ८.८६ सूक्तं ८.८७ →

कृष्ण आङ्गिरसः, विश्वको वा कार्ष्णिः।

दे. अश्विनौ। जगती।

उभा हि दस्रा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवथुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥१॥

कथा नूनं वां विमना उप स्तवद्युवं धियं ददथुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥२॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्वे ददथुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥३॥

उत त्यं वीरं धनसामृजीषिणं दूरे चित्सन्तमवसे हवामहे ।

यस्य स्वादिष्ठा सुमतिः पितुर्यथा मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥४॥

ऋतेन देवः सविता शमायत ऋतस्य शृङ्गमुर्विया वि पप्रथे ।

ऋतं सासाह महि चित्पृतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥५॥

सायणभाष्यम्

'उभा हि दस्रा' इति पञ्चर्चं षष्ठं सूक्तम् । विश्वको नाम कृष्णस्य पुत्रः कृष्ण एव वर्षिः । जगती छन्दः । अश्विनौ देवता । तथानुक्रम्यते-- 'उभा हि पञ्च विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतम्' इति । विनियोगो लिङ्गादवगन्तव्यः ॥

उ॒भा हि द॒स्रा भि॒षजा॑ मयो॒भुवो॒भा दक्ष॑स्य॒ वच॑सो बभू॒वथुः॑ ।

ता वा॒ं विश्व॑को हवते तनूकृ॒थे मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥१

उ॒भा । हि । द॒स्रा । भि॒षजा॑ । म॒यः॒ऽभुवा॑ । उ॒भा । दक्ष॑स्य । वच॑सः । ब॒भू॒वथुः॑ ।

ता । वा॒म् । विश्व॑कः । ह॒व॒ते॒ । त॒नू॒ऽकृ॒थे । मा । नः॒ । वि । यौ॒ष्ट॒म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥१

उभा । हि । दस्रा । भिषजा । मयःऽभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवथुः ।

ता । वाम् । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥१

हे अश्विनौ "दस्रा दर्शनीयौ। यद्वा । 'दसु उपक्षये'। सर्वेषां शत्रूणामुपक्षपयितारौ । "भिषजा देवानां वैद्यौ । यद्वा भीतीनां त्रासयितारौ। यदा नरा अश्विनौ स्तुवन्ति तदा तौ तेषां भीतिमपनयत इत्यर्थः । पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । तादृशौ अत एव "मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारौ "उभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरकौ "उभा उभौ द्वौ युवां "दक्षस्य एतन्नामस्य प्रजापतेः "वचसः स्तुतेः संबन्धिनौ बभूवथुः । "हि प्रसिद्धौ । पुरा युवां दक्षेणास्ताविषाथां खलु। "ता तादृशौ प्रशस्तौ "वां युवां "विश्वकः एतन्नामक ऋषिः तनूकृथे। तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः । तस्य विष्णाप्वो निमित्तं "हवते स्तुतिभिराह्वयति । तस्मात् "नः अस्माकं "सख्या सख्यानि यष्ट्टयष्टव्यतया जातानि सखित्वानि "मा "वि "यौष्टं मा पृथकुरुतम् । यौतेर्लुङि सिचि रूपम्। किंच युवां "मुमोचतम् अस्मानागन्तुं रथे स्थित्वाश्वप्रग्रहान्मुञ्चतम् । मुञ्चतेर्लोटि 'बहुलं छन्दसि' इति शपः श्लुः । अडागमः । अत्र विष्णापूनामानं पुत्रमुद्दिश्य तस्य पिता विश्वको युवामाह्वयतीत्यात्मानमाह । यद्वा । विश्वकस्य पिता कृष्णो नामर्षिर्मम पुत्रो विश्वकः पुत्रार्थं युवामधिह्वयतीति वदति ॥

क॒था नू॒नं वा॒ं विम॑ना॒ उप॑ स्तवद्यु॒वं धियं॑ ददथु॒र्वस्य॑इष्टये ।

ता वा॒ं विश्व॑को हवते तनूकृ॒थे मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥२

क॒था । नू॒नम् । वा॒म् । विऽम॑नाः । उप॑ । स्त॒व॒त् । यु॒वम् । धिय॑म् । द॒द॒थुः॒ । वस्यः॑ऽइष्टये ।

ता । वा॒म् । विश्व॑कः । ह॒व॒ते॒ । त॒नू॒ऽकृ॒थे । मा । नः॒ । वि । यौ॒ष्ट॒म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥२

कथा । नूनम् । वाम् । विऽमनाः । उप । स्तवत् । युवम् । धियम् । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।

ता । वाम् । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥२

हे अश्विनौ “विमनाः एतन्नामक ऋषिः “नूनं पुरा “कथा कथं “वां युवाम् “उप “स्तवत् कथमुपास्तौत् । तेन स्तुतौ “युवं युवां “वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनम् । तस्याभिलषितस्येष्टयेऽभिगमनाय यद्वा वसिष्ठधनस्येष्टये प्राप्तये “धियं बुद्धिं विमनसे “ददथुः अददाथां खलु । वस्य इति वसुमच्छब्दादीयसुनि ‘विन्मतोर्लुक् ' इति लुक् । ईयसुन ईकारलोपश्छान्दसः ।। तादृशौ युवां “विश्वको “हवते इति गतम् ॥

यु॒वं हि ष्मा॑ पुरुभुजे॒मम॑ेध॒तुं वि॑ष्णा॒प्वे॑ द॒दथु॒र्वस्य॑इष्टये ।

ता वा॒ं विश्व॑को हवते तनूकृ॒थे मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥३

यु॒वम् । हि । स्म॒ । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ । इ॒मम् । ए॒ध॒तुम् । वि॒ष्णा॒प्वे॑ । द॒दथुः॑ । वस्यः॑ऽइष्टये ।

ता । वा॒म् । विश्व॑कः । ह॒व॒ते॒ । त॒नू॒ऽकृ॒थे । मा । न॒ः । वि । यौ॒ष्ट॒म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥३

युवम् । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमम् । एधतुम् । विष्णाप्वे । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।

ता । वाम् । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥३

हे “पुरुभुजा पुरुभुजौ पुरूणां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारौ । यद्वा । बहूनां स्तोतॄणां पालयितारावश्विनौ । “युवम् । "हि “ष्म इत्यवधारणे । युवामेव “इममेधतुम् । एधतेः ‘एधिवहोश्चतुः' (उ. सू. १, ७८) इति चतुप्रत्ययः । चित्त्वादन्तोदात्तः । इमां धनादिवृद्धिं “विष्णाप्वे । विष्णोः सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् तद्ग्रहणे सर्वे देवा गृहीता भवन्ति । विष्ण्वादीन् कर्मणा व्याप्नोतीति विष्णापूः । पृषोदरादिः । यद्वा । विष्णुं सर्वग्रहेषु व्याप्तं सोमं दशापवित्रेणापुनातीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्व इति । एतन्नामके मम पुत्रे पौत्रे वा । पुत्राय पौत्राय वा । इमां धनादिवृद्धिं “ददथुः अदत्तम् । किमर्थम् । “वस्यइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्येष्टय इच्छां पूरयितुम् ।' क्रियार्थोपपदस्य । (पा. सू. २. ३. १४) इति चतुर्थी । “ता “वाम् इति पूर्ववद्व्याख्येयम् ॥

उ॒त त्यं वी॒रं ध॑न॒सामृ॑जी॒षिणं॑ दू॒रे चि॒त्सं॑त॒मव॑से हवामहे ।

यस्य॒ स्वादि॑ष्ठा सुम॒तिः पि॒तुर्य॑था॒ मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥४

उ॒त । त्यम् । वी॒रम् । ध॒न॒ऽसाम् । ऋ॒जी॒षिण॑म् । दू॒रे । चि॒त् । सन्त॑म् । अव॑से । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

यस्य॑ । स्वादि॑ष्ठा । सु॒ऽम॒तिः । पि॒तुः । य॒था॒ । मा । न॒ः । वि । यौ॒ष्ट॒म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥४

उत । त्यम् । वीरम् । धनऽसाम् । ऋजीषिणम् । दूरे । चित् । सन्तम् । अवसे । हवामहे ।

यस्य । स्वादिष्ठा । सुऽमतिः । पितुः । यथा । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥४

हे अश्विनौ “उत अपि च “वीरं कर्मणि समर्थं “धनसां धनानां संभक्तारम् "ऋजीषिणम् । ऋजीषोऽपार्जितोऽभिषुतः सोमः। तद्वन्तं “दूरे “चित् दूर एव “सन्तं भवन्तं विनष्टमिव “त्यं तं विष्णाप्वम् “अवसे अस्माकं रक्षणाय “हवामहे आह्वयामः । पुत्रो हि पितरं

रक्षति । किंच “यस्य पुत्रस्य पौत्रस्य वा “सुमतिः शोभना स्तुतिः “स्वादिष्ठा स्वादुतमा । अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । “पितुर्यथा । पितुर्विश्वकस्य स्तुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी तद्वत् । तस्मात्तमाह्वयाम इति शेषः । “मा “नो इति गतार्थः ॥

ऋ॒तेन॑ दे॒वः स॑वि॒ता श॑मायत ऋ॒तस्य॒ शृंग॑मुर्वि॒या वि प॑प्रथे ।

ऋ॒तं सा॑साह॒ महि॑ चित्पृतन्य॒तो मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥५

ऋ॒तेन॑ । दे॒वः । स॒वि॒ता । श॒म्ऽआ॒य॒ते॒ । ऋ॒तस्य॑ । शृङ्ग॑म् । उ॒र्वि॒या । वि । प॒प्र॒थे॒ ।

ऋ॒तम् । स॒सा॒ह॒ । महि॑ । चि॒त् । पृ॒त॒न्य॒तः । मा । न॒ः । वि । यौ॒ष्ट॒म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥५

ऋतेन । देवः । सविता । शम्ऽआयते । ऋतस्य । शृङ्गम् । उर्विया । वि । पप्रथे ।

ऋतम् । ससाह । महि । चित् । पृतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥५

ऋषिः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनौ “देवः द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देवः “ऋतेन सत्येन “शमायते सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनन्तरं स एव सविता “ऋतस्य सत्यस्य “शृङ्गम् अग्रम् “उर्विया उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले “वि “पप्रथे विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच “पृतन्यतः पृतनामिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोः “महि “चित् महदपि बलम् “ऋतं सत्यं स्वयमेवाभिभवति । इत्थमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेनर्तेन “नः अस्माकं सख्यानि “मा वि “यौष्टम् । अत्रागन्तुमश्वरश्मीन् मुञ्चतमिति ॥ ॥ ९ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८६
सूक्तं ८.८७
कृष्ण आङ्गिरसो, वासिष्ठो वा द्युम्नीकः, प्रियमेध आङ्गिरसो वा।
सूक्तं ८.८८ →

दे. अश्विनौ । प्रगाथः (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)

द्युम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतम् ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥१॥

पिबतं घर्मं मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मन्दसाना मनुषो दुरोण आ नि पातं वेदसा वयः ॥२॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तबर्हिषो जुष्टं यज्ञं दिविष्टिषु ॥३॥

पिबतं सोमं मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदतं सुमत् ।

ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गन्तं गौराविवेरिणम् ॥४॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दस्रा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्रा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतम् ॥६॥

सायणभाष्यम्

‘द्युम्नी वाम्' इति षड्टचं सप्तमं सूक्तम् । तथा चानुक्रम्यते- द्युम्नी षड्वासिष्ठो वा द्युम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं ह ' इति । वसिष्ठपुत्रो द्युम्नीक ऋषिराङ्गिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाद्यदोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आङ्गिरसः कृष्ण एव ऋषिः । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । अश्विनौ देवता । प्रतिरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छन्दस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तम् । सूत्रितं च – ' द्युम्नी वां यत्स्थ इति बार्हतम् ' (आश्व. श्रौ. ४. १५) इति ॥

द्यु॒म्नी वां॒ स्तोमो॑ अश्विना॒ क्रिवि॒र्न सेक॒ आ ग॑तं ।

मध्वः॑ सु॒तस्य॒ स दि॒वि प्रि॒यो न॑रा पा॒तं गौ॒रावि॒वेरि॑णे ॥१

द्यु॒म्नी । वा॒म् । स्तोमः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । क्रिविः॑ । न । सेके॑ । आ । ग॒त॒म् ।

मध्वः॑ । सु॒तस्य॑ । सः । दि॒वि । प्रि॒यः । न॒रा॒ । पा॒तम् । गौ॒रौऽइ॑व । इरि॑णे ॥१

द्युम्नी । वाम् । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेके । आ । गतम् ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातम् । गौरौऽइव । इरिणे ॥१

हे “अश्विना अश्विनौ अयमनुपक्षीणस्तोत्रो द्युम्नीक एतन्नामक ऋषिः "वां युवयोः “स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्स्तुतौ कृतायां स्तोत्राणि नाल्पीभवन्ति किंतु पुनर्वर्धन्त इत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तः । “क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपो यथा “सेके उदकसेचने वृष्टौ भवन्त्यां नाल्पोदको' भवति तद्वत् । यद्वा । वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्द्युम्न्यन्नवती खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छत इत्यर्थः । तस्माद्युवामस्मदीयं यज्ञं प्रति “आ “गतम् । स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतम् । हे “नरा नरौ नेतारावश्विनौ “सः अयं स्तोता दिवि द्योतमाने अस्मिन् यज्ञे “सुतस्य अभिषुतस्य “मध्वः मदकरस्य सोमस्य “प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्तेन सुतं सोमं “पातं युवां शीघ्रमागत्य पिबतम् । तत्र दृष्टान्तः । “गौराविव यथा तृषितौ गौरावेतन्नामको मृगौ “इरिणे तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

पिब॑तं घ॒र्मं मधु॑मंतमश्वि॒ना ब॒र्हिः सी॑दतं नरा ।

ता मं॑दसा॒ना मनु॑षो दुरो॒ण आ नि पा॑तं॒ वेद॑सा॒ वयः॑ ॥२

पिब॑तम् । घ॒र्मम् । मधु॑ऽमन्तम् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द॒त॒म् । न॒रा॒ ।

ता । म॒न्द॒सा॒ना । मनु॑षः । दु॒रो॒णे । आ । नि । पा॒त॒म् । वेद॑सा । वयः॑ ॥२

पिबतम् । घर्मम् । मधुऽमन्तम् । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतम् । नरा ।

ता । मन्दसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातम् । वेदसा । वयः ॥२

हे अश्विना अश्विनौ “मधुमन्तं मदवन्तम् । मदकारिणमित्यर्थः। तादृशं रसवन्तं वा “घर्मम् । ‘घृ क्षरणदीप्त्योः ' । पात्रेषु क्षरन्तं सोमं “पिबतम् । यद्वा । मधुमन्तम् । मधुर्मदकरः सोमः तद्वन्तं घर्मं महावीरपात्रगतं क्षीरं पिबतं सोमं चेति । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे “नरा नरौ नेतारौ सर्वस्य हे अश्विनौ “बर्हिः बर्हिषि यज्ञे “आ “सीदतम् उपविशतम् । यद्वा । पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसदनानन्तरं सोमपानं युक्तमिति । किंच “मनुषः मनुष्यस्य “दुरोणे गृहभूतेऽस्मिन् देवयजने “मन्दसाना सोमपानेन मोदमानौ “ता तौ पूर्वोक्तलक्षणौ युवां “वेदसा पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा सह “वयः सोमरूपमन्नम् “आ आगत्य “नि “पातं निपिबतम् । यद्वा । वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं नितरां रक्षतम् ॥

आ वा॒ं विश्वा॑भिरू॒तिभि॑ः प्रि॒यमे॑धा अहूषत ।

ता व॒र्तिर्या॑त॒मुप॑ वृ॒क्तब॑र्हिषो॒ जुष्टं॑ य॒ज्ञं दिवि॑ष्टिषु ॥३

आ । वा॒म् । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभि॑ः । प्रि॒यऽमे॑धाः । अ॒हू॒ष॒त॒ ।

ता । व॒र्तिः । या॒त॒म् । उप॑ । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । जुष्ट॑म् । य॒ज्ञम् । दिवि॑ष्टिषु ॥३

आ । वाम् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

ता । वर्तिः । यातम् । उप । वृक्तऽबर्हिषः । जुष्टम् । यज्ञम् । दिविष्टिषु ॥३

हे अश्विनौ “प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा । प्रियमेधा एतन्नामक ऋषिः । पूजायां बहुवचनम् । यष्टार ऋषिर्वा “विश्वाभिरूतिभिः सर्वैः पालनैः सह । अथवा अवतिः याञ्चाकर्मा । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिताः "अहूषत आह्वासिषुः आह्वासीत् । आत्मनः पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषितदानाय वामाह्वयन्ति । “ता तौ युवां “वृक्तबर्हिषः आस्तरणार्थं छिन्नबर्हिषो यष्टुः संबन्धि जुष्टं सर्वैर्देवैः सेवितं पर्याप्तं वा “यज्ञं यजनीयं हविः प्रति “दिविष्टिषु दिवसानामह्नामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा “वर्तिः । वर्तन्तेऽत्रेति वर्तिगृहम् । तत् “उप “आ “यातं हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतम् ॥

पिब॑त॒ं सोम॒ं मधु॑मंतमश्वि॒ना ब॒र्हिः सी॑दतं सु॒मत् ।

ता वा॑वृधा॒ना उप॑ सुष्टु॒तिं दि॒वो ग॒तं गौ॒रावि॒वेरि॑णं ॥४

पिब॑तम् । सोम॑म् । मधु॑ऽमन्तम् । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द॒त॒म् । सु॒ऽमत् ।

ता । व॒वृ॒धा॒नौ । उप॑ । सु॒ऽस्तु॒तिम् । दि॒वः । ग॒न्तम् । गौ॒रौऽइ॑व । इरि॑णम् ॥४

पिबतम् । सोमम् । मधुऽमन्तम् । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतम् । सुऽमत् ।

ता । ववृधानौ । उप । सुऽस्तुतिम् । दिवः । गन्तम् । गौरौऽइव । इरिणम् ॥४

हे “अश्विना अश्विनौ “मधुमन्तं रसवन्तं मदवन्तं वा “सोमं युवां “पिबतम् । ततः "बर्हिः बर्हिषि यज्ञे “सुमत् शोभनम् “आ सीदतम् । पश्चात् "ववृधानौ सोमपानेन वृद्धौ "ता तौ युवां “दिवः द्युलोकात् "सुष्टुतिम् अस्माभिः क्रियमाणां शोभनां स्तुतिम् “उप गन्तं उपगच्छतम् । तत्र दृष्टान्तः । “गौराविव यथा गौरमृगावन्यस्माद्देशात् "इरिणं तटाकादिकं प्रति जलपानार्थमागच्छतस्तद्वत् ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दस्रा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥५

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥५

हे “अश्विना अश्विनौ युवां “प्रुषितप्सुभिः । प्सु इति रूपनाम । ' प्रुष स्नेहनसेचनपूरणेषु ' । स्निग्धरूपैः दीप्तरूपैरित्यर्थः । तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह “नूनम् इदानीम् "यातम् अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतम् । हे “दस्रा दस्रौ दर्शनीयावुपक्षपयितारौ वा हे “हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽत्रेति वर्तनी रथः । हिरण्मयरथौ हे “शुभस्पती उदकस्य कल्याणस्य वा पालयितारौ हे “ऋतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारौ हे अश्विनौ युवां शीघ्रमागत्य “सोमं “पातं पिबतम् ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्रा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतं ॥६

वयम् । हि । वाम् । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्रा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गतम् ॥६

वयम् । हि । वाम् । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्रा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गतम् ॥६

हे अश्विनौ “विपन्यवः स्तोतारः अत एव “विप्रासः विप्रा मेधाविनः “वयं “वाजसातये अन्नलाभाय “वाम् । हिरवधारणे । युवामेव “हवामहे स्तुतिभिराह्वयामः । ततः “वल्गू। वल्गनं कुशलगमनम् । कुशलगमनशीलौ “पुरुदंससा बहुकर्माणौ तौ युवां “धिया अस्मदीयया स्तुत्याहूतौ सन्तौ “श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रमस्मभ्यं धनादिदानाय “आ “गतम् आगच्छतम् ॥ ॥१०॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८८

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८७ सूक्तं ८.८८ सूक्तं ८.८९ →
नोधा गौतमः

दे. इन्द्रः। प्रगाथः - (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मन्दानमन्धसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इन्द्रं गीर्भिर्नवामहे ॥१॥

द्युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसम् ।

क्षुमन्तं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमन्तमीमहे ॥२॥

न त्वा बृहन्तो अद्रयो वरन्त इन्द्र वीळवः ।

यद्दित्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥

योद्धासि क्रत्वा शवसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्क ऊतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥

प्र हि रिरिक्ष ओजसा दिवो अन्तेभ्यस्परि ।

न त्वा विव्याच रज इन्द्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिथ ॥५॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यद्दाशुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोध्युचथस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥

सायणभाष्यम्

‘ तं वो दस्मम्' इति षड़्चमष्टमं सूक्तं गौतमस्य नोधस आर्षम् । तथा चानुक्रम्यते- तं वो दस्मं नोधाः' इति । प्रागाथं ह' इत्युक्तत्वादेतदादिसूक्तत्रयं प्रागाथम् । इन्द्रो देवता । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तम् । तथा च पञ्चमारण्यके सूत्रितं-- तं वो दस्ममृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ‘तं वो दस्मम्' इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च -- तं वो दस्ममृतीषहं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ५. १६) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकः स्तोत्रियोऽयमेव प्रगाथः (आश्व. श्रौ. ७. ४)। विषुवत्यपि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ‘तं वो दस्ममृतीषहम्' इति नौधसस्य योनिः शंसनीया । ' तं वो दस्ममृतीषहमभि प्र वः सुराधसम्' (आश्व. श्रौ. ८. ६) इति ॥

तं वो॑ द॒स्ममृ॑ती॒षहं॒ वसो॑र्मन्दा॒नमन्ध॑सः ।

अ॒भि व॒त्सं न स्वस॑रेषु धे॒नव॒ इन्द्रं॑ गी॒र्भिर्न॑वामहे ॥१

तम् । व॒ः । द॒स्मम् । ऋ॒ति॒ऽसह॑म् । वसोः॑ । म॒न्दा॒नम् । अन्ध॑सः ।

अ॒भि । व॒त्सम् । न । स्वस॑रेषु । धे॒नवः॑ । इन्द्र॑म् । गी॒ःऽभिः । न॒वा॒म॒हे॒ ॥१

तम् । वः । दस्मम् । ऋतिऽसहम् । वसोः । मन्दानम् । अन्धसः ।

अभि । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः । इन्द्रम् । गीःऽभिः । नवामहे ॥१

नोधा इन्द्रं स्तौति । हे ऋविग्यजमानाः “दस्मं दर्शनीयम् “ऋतीषहम् । ऋतयो बाधकाः शत्रवः । तेषामभिभवितारम् । पुनः कीदृशम् । “वसोः वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा । वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्य “अन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन “मन्दानं मन्दमानं मोदमानं “वः यष्टृयष्टव्यत्वेन युष्मत्संबन्धिनं “तं तादृशम् “इन्द्रं “गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः “अभि “नवामहे ।'नू स्तवने' 'नु शब्दे'। अभिष्टुमः। कुत्रेति। "स्वसरेषु । अत्र यास्कः- ‘ स्वसराण्यहानि स्वयंसारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति' (निरु. ५. ४) इति । सूर्यनेतृकेषु दिवसेषु वयमभिष्टुमः । तत्र दृष्टान्तः । “वत्सं “न यथा “धेनवः नवप्रसूतिका धेनवः स्वसरेषु । सुष्ठ्वस्यन्ते प्रेर्यन्ते गावोऽत्रेति स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयन्ति तद्वत् ॥

द्यु॒क्षं सु॒दानुं॒ तवि॑षीभि॒रावृ॑तं गि॒रिं न पु॑रु॒भोज॑सम् ।

क्षु॒मन्तं॒ वाजं॑ श॒तिनं॑ सह॒स्रिणं॑ म॒क्षू गोम॑न्तमीमहे ॥२

द्यु॒क्षम् । सु॒ऽदानु॑म् । तवि॑षीभिः । आऽवृ॑तम् । गि॒रिम् । न । पु॒रु॒ऽभोज॑सम् ।

क्षुऽमन्तंम् । वाजंम् । शतिनंम् । सहस्रिणंम् । मक्षु । गोऽमंन्तम् । ईमहे ॥२

द्युक्षम् । सुऽदानुम् । तविषीभिः । आऽवृतम् । गिरिम् । न । पुरुऽभोजसम् ।

क्षुऽमन्तम् । वाजम् । शतिनम् । सहस्रिणम् । मक्षु । गोऽमन्तम् । ईमहे ॥२

“द्युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानम् । अतिशयितदीप्तिमित्यर्थः । यद्वा । द्युक्षं दिवि द्युलोके क्षियन्तं निवसन्तम् । “सुदानुं शोभनदानं “तविषीभिः बलैः “आवृतम् आच्छादितम् । आवरणे दृष्टान्तः । “गिरिं “न तविषीभिर्बलयुक्तैर्मेघैरावृतं शिलोच्चयमिव स्थितम् । पुनः कीदृशम् । “पुरुभोजसं सोमादिहविष्प्रदानेन बहुभिर्यजमानैर्भोजयितव्यं यद्वा बहूनां पालयितारमिन्द्रं “क्षुमन्तम् । “टुक्षु शब्दे । शब्दवन्तम् । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । स्तोत्रादीनि कुर्वाणं “शतिनं “सहस्रिणं शतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं “गोमन्तं गवादियुक्तं “वाजम् अन्नं “मक्षु शीघ्रम् “ईमहे याचामहे । यद्वा । पूर्वार्धो वाजविशेषणत्वेन वा योजनीयः । प्रदीप्तं शोभनदानयोग्यं बलादियुक्तं बहुभिः पुत्रमित्रादिभिर्भोक्तव्यं शब्दादियुक्तमन्नमिन्द्रं याचामह इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः ‘न त्वा बृहन्तः' इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च--- न त्वा बृहन्तो अद्रय उभयं शृणवच्च नः' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ।

न त्वां बृहन्तो अद्रंयो वरंन्त इन्द्र वीळवंः ।

यद्दित्संसि स्तुवते मावंते वसु नकिष्टदा मिंनाति ते ॥३

न । त्वा । बृहन्तः । अद्रंयः । वरंन्ते । इन्द्र । वीळवः ।

यत् । दित्संसि । स्तुवते । माऽवंते । वसुं । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३

न । त्वा । बृहन्तः । अद्रयः । वरन्ते । इन्द्र । वीळवः ।

यत् । दित्ससि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३

हे "इन्द्र "बृहन्तः बलेन महान्तः अत एव “वीळवः सर्वतो दृढा अपि “अद्रयः पर्वताः “त्वा त्वां “न “वरन्ते बलेन न निवारयन्ति । अनिवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । “स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते "मावते मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे “यत् “वसु यद्धनं “दित्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं “तत् धनं “नकिः न कश्चित् “आ “मिनाति आभिमुख्येन हिनस्ति ।। ' मीञ् हिंसायाम् । ' मीनातेर्निगमे' इति ह्रस्वः । मावते । युष्मदस्मद्भ्यां सादृश्य उपसंख्यानम्' इति वतुप् ॥

योद्धांसि क्रत्वा शवंसोत दंसना विश्वां जाताभि मज्मनां ।

आ त्वायमर्क ऊतयें ववर्तति यं गोतंमा अजींजनन् ॥४

योद्धां । असि । क्रत्वां । शवंसा । उत । दंसनां । विश्वां । जाता । अभि । मज्मनां ।

आ । त्वा । अयम् । अर्कः । ऊतयें । ववर्तति । यम् । गोतंमाः । अजींजनन् ॥४

योद्धा । असि । क्रत्वा । शवसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयम् । अर्कः । ऊतये । ववर्तति । यम् । गोतमाः । अजीजनन् ॥४

हे इन्द्र “क्रत्वा वृत्रहननादिकर्मणा अपि वा प्रज्ञानेन “शवसा आत्मीयेन बलेन “योद्धा शत्रूणां संप्रहारकः “असि । “उत अपि च त्वं “दंसना स्वकीयेन कर्मणा “मज्मना । मज मुजि शब्दार्थाः' । मजमुजी चेति मजतिः शब्दार्थः । शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन “विश्वा “जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि । उक्तार्थस्य विश्वा जातान्यभ्यस्मि मह्ना' (ऋ. सं. ८. १००, ४) इत्यादिष्विन्द्रेणैवोक्तत्वात् । एतादृशं “त्वा त्वाम् “अर्कः । ‘अर्च पूजायाम् । अर्चनीयः “अयं मन्त्रः यद्वार्को देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोता “ऊतये स्वरक्षणाय “आ “ववर्तति आवर्तयति । आत्माभिमुख्ये करोतीत्यर्थः । वर्ततेर्लेटि बहुलं श्लुरडागमश्च । “यं त्वां “गोतमाः गोतमपुत्रा नोधःप्रभृतयः “अजीजनन् स्वयज्ञे प्रादुरबीभवन् । तं त्वामयं “मन्त्रः स्तोता वावर्तयति ॥

प्र हि रि॑रि॒क्ष ओज॑सा दि॒वो अन्ते॑भ्य॒स्परि॑ ।

न त्वा॑ विव्याच॒ रज॑ इन्द्र॒ पार्थि॑व॒मनु॑ स्व॒धां व॑वक्षिथ ॥५

प्र । हि । रि॒रि॒क्षे । ओज॑सा । दि॒वः । अन्ते॑भ्यः । परि॑ ।

न । त्वा॒ । वि॒व्या॒च॒ । रजः॑ । इ॒न्द्र॒ । पार्थि॑वम् । अनु॑ । स्व॒धाम् । व॒व॒क्षि॒थ॒ ॥५

प्र । हि । रिरिक्षे । ओजसा । दिवः । अन्तेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विव्याच । रजः । इन्द्र । पार्थिवम् । अनु । स्वधाम् । ववक्षिथ ॥५

हे इन्द्र "दिवः द्युलोकस्य पर्यन्तेभ्यः “ओजसा । हिरवधारणे । स्वबलेनैव “प्र “रिरिक्षे प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि । रिचेर्लटि • बहुलं छन्दसि' इति श्लुः । प्रत्ययस्वरः । किंच हे “इन्द्र “पार्थिवं पृथिव्यां भवः “रजः लोकः “त्वा त्वां महता स्वशरीरेण “न “विव्याच न व्याप्नोति । द्यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सन्नस्माकं “स्वधाम् अन्नमुदकं वा “अनु "ववक्षिथ अनुवोढुमिच्छ । वहेः सनन्तस्य छान्दसे लिटि रूपम् । मन्त्रत्वादामभावः ॥

नकि॒ः परि॑ष्टिर्मघवन्म॒घस्य॑ ते॒ यद्दा॒शुषे॑ दश॒स्यसि॑ ।

अ॒स्माकं॑ बोध्यु॒चथ॑स्य चोदि॒ता मंहि॑ष्ठो॒ वाज॑सातये ॥६

नकिः॑ । परि॑ष्टिः । म॒घ॒ऽव॒न् । म॒घस्य॑ । ते॒ । यत् । दा॒शुषे॑ । द॒श॒स्यसि॑ ।

अ॒स्माक॑म् । बो॒धि॒ । उ॒चथ॑स्य । चो॒दि॒ता । मंहि॑ष्ठः । वाज॑ऽसातये ॥६

नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दाशुषे । दशस्यसि ।

अस्माकम् । बोधि । उचथस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६

हे "मघवन् धनवन्निन्द्र "ते तव "मघस्य मंहनीयस्य धनस्य "परिष्टिः परिबाधको निरोद्धा “नकिः न कश्चिदस्ति । “यत् यदा “दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय “दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति “चोदिता धनानां चोदयिता स्तोतृभ्यः प्रेरयिता अत एव “मंहिष्ठः दातृतमो मंहनीयो वा स त्वम् “अस्माकं संबन्धि “उचथस्य स्तोत्रं “वाजसातये अन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति “बोधि बुध्यस्व । स्तोत्रेण स्तुतः सन्नस्मभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः । बोधि । ' बुध अवबोधने । भौवादिकः । लोटि छान्दसः शपो लुक् । ध्यादेशः ॥ ॥ ११ ॥

टिप्पणी

८.८८.१ तं वो दस्मं ऋतीषहं वसोर्मन्दानो अन्धसेति -

दस्म उपरि टिप्पणी (https://puranastudy.tripod.com/pur_index13/dasma.htm)

अन्धकोपरि टिप्पणी (https://puranastudy.angelfire.com/pur_index2/andhaka.htm)

वसुरुपरि आरम्भिकटिप्पणी (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index26/vasu.htm)

नौधसम् (https://sa.wikisource.org/s/1z75)

अभीवर्तः (https://sa.wikisource.org/s/2gpy)

प्रजापतेर्नाविकम्, अभीवर्तम्, अभीवर्तस्य भागम्, नौधसम् (https://sa.wikisource.org/s/2gpx) (ग्रामगेयः)

त्रीणि यज्ञे ऽन्धांसीति ह स्म पूर्वे ब्राह्मणा मीमांसन्ते उच्चा ते जातम् अन्धसा॥ वसोर् मन्दानम् अन्धसः॥ पुरोजिती वो अन्धसः इति। त्रयः पशुषु भोगाः प्रातर् मध्यंदिने सायम्। तान् एवैतेनावरुन्द्धे॥ - जैब्रा. १.११६ (https://sa.wikisource.org/s/eh9)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.८९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८८ | सूक्तं ८.८९ | सूक्तं ८.९० →
नृमेध- पुरुमेधावाङ्गिरसौ।

दे. इन्द्रः। १-४ प्रगाथः - विषमा बृहती, समा सतोबृहती, ५-६ अनुष्टुप्, ७ बृहती।

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम् ।

येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥१॥

अपाधमदभिशस्तीरशस्तिहाथेन्द्रो द्युम्न्याभवत् ।

देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुद्गण ॥२॥

प्र व इन्द्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृत्रं हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥३॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असद्बृहत् ।

अर्षन्त्वापो जवसा वि मातरो हनो वृत्रं जया स्वः ॥४॥

यज्जायथा अपूर्व्य मघवन्वृत्रहत्याय ।

तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तभ्ना उत द्याम् ॥५॥

तत्ते यज्ञो अजायत तदर्क उत हस्कृतिः ।

तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जन्त्वम् ॥६॥

आमासु पक्वमैरय आ सूर्यं रोहयो दिवि ।

घर्मं न सामन्तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वणसे बृहत् ॥७॥

सायणभाष्यम्

बृहदिन्द्राय' इति सप्तर्चं नवमं सूक्तम् । नृमेधपुरुमेधावृषी । तौ चानुक्तत्वादाङ्गिरसौ । आदितो द्वौ प्रगाथौ पञ्चमीषष्ठ्यावनुष्टुभौ सप्तमी बृहती । इन्द्रो देवता। तथा चानुक्रम्यते- बृहदिन्द्राय सप्त नृमेधपुरूमेधौ द्व्यनुष्टुब्बृहत्यन्तम्' इति । चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतान्मरुत्वतीयात्प्रगाथादूर्ध्वं द्वौ मरुत्वतीयौ प्रगाथौ शंसनीयौ। बृहदिन्द्राय गायत' इत्ययमाद्यः प्रगाथः । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः द्वितीयेऽहन्ययं प्रगाथः । सूत्रितं च - बृहदिन्द्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं नित्यात्' (आश्व. श्रौ. ७. ३) इति ॥

बृ॒हदिन्द्रा॑य गायत॒ मरु॑तो वृत्र॒हन्त॑मम् ।

येन॒ ज्योति॒रज॑नयन्नृता॒वृधो॑ दे॒वं दे॒वाय॒ जागृ॑वि ॥१

बृ॒हत् । इन्द्रा॑य । गा॒य॒त॒ । मरु॑तः । वृ॒त्र॒हम्ऽत॑मम् ।

येन॑ । ज्योतिः॑ । अज॑नयन् । ऋ॒त॒ऽवृधः॑ । दे॒वम् । दे॒वाय॑ । जागृ॑वि ॥१

बृहत् । इन्द्राय । गायत । मरुतः । वृत्रहम्ऽतमम् ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । ऋतऽवृधः । देवम् । देवाय । जागृवि ॥१

हे "मरुतः । 'रु शब्दे'। मितं रुवन्तीति मरुतः । हे मितभाषिणः स्तोतारः "वृत्रहंतमम् अतिशयेन पापविनाशनं "बृहत् साम "इन्द्राय इन्द्रार्थं "गायत अस्मदीययज्ञे गानं कुरुत । "ऋतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवाः "देवाय द्योतमानायेन्द्राय "देवं देवनशीलं --- "जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं "ज्योतिः सूर्यं "येन साम्ना "अजनयन् इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

अपा॑धमद॒भिश॑स्तीरशस्ति॒हाथेन्द्रो॑ द्यु॒म्न्याभ॑वत् ।

दे॒वास्त॑ इन्द्र स॒ख्याय॑ येमिरे॒ बृह॑द्भानो॒ मरु॑द्गण ॥२

अप॑ । अ॒ध॒म॒त् । अ॒भिऽश॑स्तीः । अ॒श॒स्ति॒ऽहा । अथ॑ । इन्द्रः॑ । द्यु॒म्नी । आ । अ॒भ॒व॒त् ।

दे॒वाः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । स॒ख्याय॑ । ये॒मि॒रे॒ । बृह॑द्भानो॒ इति॒ बृह॑त्ऽभानो । मरु॑त्ऽगण ॥२

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इन्द्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्ऽभानो । मरुत्ऽगण ॥२

“अशस्तिहा स्तोत्रशंसनरहितानां शत्रूणां हन्ता इन्द्रः “अभिशस्तीः । ‘शसु हिंसायाम् । अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यद्वा । अभिशस्तीः शत्रुकृता हिंसाः । “अपाधमत् अपागमयत् । “अथ शत्रुहननानन्तरम् “इन्द्रः “द्युम्नी सर्वत्र द्योतमानयशोयुक्तः । यद्वा । तेषां धनापहरणेन धनादिमान् । “आभवत् सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अथोत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे “बृहद्भानो बृंहणशीलतेजस्क महादीप्ते वा “मरुद्गण । मरुतां सप्त गणा यस्य सन्ति स तथोक्तः । तादृश हे “इन्द्र “देवाः द्योतमानाः सर्वे देवाः “सख्याय आत्मनः सखिभावाय “ते त्वां “येमिरे नियच्छन्ति ।

अग्निष्टोमे मरुत्वतीये ‘प्र व इन्द्राय' इत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूत्रितं च- प्र व इन्द्राय बृहत इति मरुत्वतीयः प्रगाथः' (आश्व. श्रौ. ५. १४) इति ॥

प्र व॒ इन्द्रा॑य बृ॒हते मरु॑तो॒ ब्रह्मा॑र्चत ।

वृ॒त्रं ह॑नति वृत्र॒हा श॒तक्र॑तु॒र्वज्रे॑ण श॒तप॑र्वणा ॥३

प्र । व॒ः । इन्द्रा॑य । बृ॒ह॒ते । मरु॑तः । ब्रह्म॑ । अ॒र्च॒त॒ ।

वृ॒त्रम् । ह॒न॒ति॒ । वृ॒त्र॒ऽहा । श॒तऽक्र॑तुः । वज्रे॑ण । श॒तऽप॑र्वणा ॥३

प्र । वः । इन्द्राय । बृहते । मरुतः । ब्रह्म । अर्चत ।

वृत्रम् । हनति । वृत्रऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥३

हे “मरुतः मितराविणः स्तोतारः “बृहते महते “वः स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणेन संबन्धेन युष्मदीयाय “इन्द्राय “ब्रह्म सामलक्षणं स्तोत्रं “प्र “अर्चत प्रोच्चारयत । ततः “वृत्रहा वृत्रस्य पापस्य वा हन्ता “शतक्रतुः शतविधकर्मा बहुविधप्रज्ञो वेन्द्रः “शतपर्वणा शतसंख्याकधारेण "वज्रेण एतन्नामकेनायुधेन "वृत्रम् अपामावरकं वृत्राख्यमसुरं “हनति युष्माभिरभिष्टुतः सन् हन्तु । हन्तेर्लेट्यडागमः ॥

अ॒भि प्र भ॑र धृ॒ष॒ता धृ॑षन्मन॒ः श्रव॑श्चित्ते असद्बृ॒हत् ।

अर्ष॒न्त्वापो॒ जव॑सा॒ वि मा॒तरो॒ हनो॑ वृ॒त्रं जया॒ स्व॑ः ॥४

अ॒भि । प्र । भ॒र॒ । धृ॒ष॒ता । धृ॒ष॒त्ऽम॒न॒ः । श्रव॑ः । चि॒त् । ते॒ । अ॒स॒त् । बृ॒हत् ।

अर्ष॑न्तु । आप॑ः । जव॑सा । वि । मा॒तर॑ः । हन॑ः । वृ॒त्रम् । जय॑ । स्व॑ः ॥४

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्षन्तु । आपः । जवसा । वि । मातरः । हनः । वृत्रम् । जय । स्वः ॥४

हे “धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्केन्द्र “ते तवैव "बृहत् महत् अतिप्रभूतम् “श्रवः अन्नम् “असत् अस्ति । तदन्नं “धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन् अस्मभ्यम् "अभि “प्र "भर आभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इन्द्र "मातरः अस्माकमुत्पादनहेतुत्वान्मातृभूताः । कथमपां मातृत्वम् । ‘ अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः' (तै. उ. २. १) इत्यादिश्रुतेः । तादृश्यः “आपः "जवसा वेगेन “वि “अर्षन्तु विविधं भूमिं प्रति गच्छन्तु । कथमापो गच्छन्तीति चेत्तदाह । “वृत्रम् अपामावरितारं शत्रुं मेघं “हनः जहि ताडय । ततो मेघभेदनेनोदकानि विगच्छन्तु । पुनरपि “स्वः सर्वं भूतजातं "जय ।।

प्रथमे स्वरसाम्नि निष्केवल्ये यज्जायथा अपूर्व्य ' इति स्तोत्रियः । तथा च सूत्र्यते-- ‘ तेषां स्तोत्रिया यज्जायथा अपूर्व्य' (आश्व. श्रौ. ८. ५) इति ॥

यज्जायथा अपूर्व्य मघवन्वृत्रहत्याय ।

तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तभ्ना उत द्याम् ॥५

यत् । जायथाः । अपूर्व्य । मघऽवन् । वृत्रऽहत्याय ।

तत् । पृथिवीम् । अप्रथयः । तत् । अस्तभ्नाः । उत । द्याम् ॥५

यत् । जायथाः । अपूर्व्य । मघऽवन् । वृत्रऽहत्याय ।

तत् । पृथिवीम् । अप्रथयः । तत् । अस्तभ्नाः । उत । द्याम् ॥५

हे “अपूर्व्य त्वत्तो व्यतिरिक्तेन पूर्व्येण वर्जित हे “मघवन् मंहनीयधनवन्निन्द्र “वृत्रहत्याय वृत्रासुरहननाय “यत् यदा त्वं “जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि “तत् तदानीमेव “पृथिवीं प्रथमानाम् “अप्रथयः प्रसिद्धां दृढामकरोः । “उत अपि च “तत् तदानीमेव “द्यां द्युलोकमन्तरिक्षेण “अस्तभ्नाः निरुद्धामकार्षीः । एतादृशं वीर्यं त्वदन्यस्य न संभवतीत्यर्थं द्योतयितुमपूर्व्येति पदम् ॥

तत्ते यज्ञो अजायत तदर्क उत हस्कृतिः ।

तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जन्त्वम् ॥६

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः ।

तत् । विश्वम् । अभिऽभूः । असि । यत् । जातम् । यत् । च । जन्त्वम् ॥६

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः ।

तत् । विश्वम् । अभिऽभूः । असि । यत् । जातम् । यत् । च । जन्त्वम् ॥६

हे इन्द्र यद्यदा त्वमजायथाः “तत् तदानीं “ते त्वदर्थं “यज्ञः अग्निष्टोमादिः “अजायत सोमपानार्थमभूत् । “उत अपि च तदानीं “हस्कृतिः । ‘ हसे हसने । हासकारी प्रीत्यर्थं क्रियमाणो हर्षस्य सूचकः “अर्कः अर्चनीयो मन्त्रोऽप्यजायत । किंच तदा “यज्जातं

भूतजातं “यच्च “जन्त्वम् । कृत्यार्थे त्वन्प्रत्ययः । जनितव्यं यत् “विश्वम् अस्ति “तत् सर्वम् “अभिभूरसि स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ।।

आ॒मासु॑ प॒क्वमैर॑य॒ आ सूर्यं॑ रोहयो दि॒वि ।

घ॒र्मं न साम॑न्तपता सुवृ॒क्तिभि॒र्जुष्टं॒ गिर्व॑णसे बृ॒हत् ॥७

आ॒मासु॑ । प॒क्वम् । ऐर॑यः । आ । सूर्य॑म् । रो॒ह॒यः॒ । दि॒वि ।

घ॒र्मम् । न । साम॑न् । त॒प॒त॒ । सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑ । जुष्ट॑म् । गिर्व॑णसे । बृ॒हत् ॥७

आमासु । पक्वम् । ऐरयः । आ । सूर्यम् । रोहयः । दिवि ।

घर्मम् । न । सामन् । तपत । सुवृक्तिऽभिः । जुष्टम् । गिर्वणसे । बृहत् ॥७

हे इन्द्र “आमासु अपक्वासु गोषु “पक्वं पयः “ऐरयः प्रैरयश्च । तथा मन्त्रः - ‘ आमासु चिद्दधिषे पक्वमन्तः' (ऋ. सं. १. ६२. ९) इति । किंच “दिवि द्युलोके “सूर्यम् “आ “रोहयः च । पूर्वं पणयो नामासुरा अङ्गिरसां गा अपहृत्यान्धकारावृते कस्मिंश्चित्पर्वते ताः स्थापितवन्तः । ततोऽङ्गिरस इन्द्रं स्तुत्वा गाः पुनरस्मभ्यमाहरेति तैरुक्त इन्द्रो गवां स्थानं तमसावृतं दृष्ट्वा तत्र गोदर्शनाय द्युलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् । स्थापितवानसि । 'चादिलोपे विभाषा' इति पूर्वस्यैरय इत्यस्य न निघातः । अथ परोक्षकृतोऽर्धर्चः । हे स्तोतारः “सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः “तपत इन्द्रं तीक्ष्णीकुरुत । इन्द्रं स्तुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । “घर्मं “न । यथा घर्मं दीपनशीलं प्रवर्ग्यं सामन् । 'सुपा सुलुक्°' इति तृतीयाया लुक् । सामभिर्यथा तपन्ति तद्वत् । ततः “गिर्वणसे गीर्भिर्वननीयायेन्द्राय “जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा “बृहत् साम गायत ॥ ॥ १२ ॥

टिप्पणी

दशरात्रः -- यद्वै नेति न प्रेति यत्स्थितं तद्द्वितीयस्याह्नो रूपं.......बृहदिन्द्राय गायतेति मरुत्वतीयः प्रगाथो - ऐ.ब्रा. ४.३१ (https://sa.wikisource.org/s/w1e)

यद्वै नेति न प्रेति यत्स्थितं तदष्टमस्याह्नो रूपं......बृहदिन्द्राय गायतेति द्वितीयेनाह्ना समान आतानोऽष्टमेऽहनि अष्टमस्याह्नो रूपम् - ऐब्रा. ५.१८ (https://sa.wikisource.org/s/w1f)

बृहदिन्द्राय इति द्वितीये अहनि माध्यन्दिनीये मरुत्वतीयम् - ऐ.आ. १.२.१.१२ (https://sa.wikisource.org/s/igd)

संशानानि चत्वारि (https://sa.wikisource.org/s/20b5)

८.८९.५ यज्जायथा इति

स्वरसामानि (https://sa.wikisource.org/s/2i3e) (आरण्यकगेयः)

चतुर्थस्वरं पयोनिधनम् (https://sa.wikisource.org/s/1zbj)

रथन्तरे वसिष्ठः (https://sa.wikisource.org/s/2i3f)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९०

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.८९ सूक्तं ८.९० सूक्तं ८.९१ →
नृमेध-पुरुमेधावाङ्गिरसौ।

दे. इन्द्रः । प्रगाथः( )

आ नो विश्वासु हव्य इन्द्रः समत्सु भूषतु ।

उप ब्रह्माणि सवनानि वृत्रहा परमज्या ऋचीषमः ॥१॥

त्वं दाता प्रथमो राधसामस्यसि सत्य ईशानकृत् ।

तुविद्युम्नस्य युज्या वृणीमहे पुत्रस्य शवसो महः ॥२॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनतिद्भुता ।

इमा जुषस्व हर्यश्व योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥३॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृत्रा भूरि न्यृञ्जसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाशुषेऽर्वाञ्चं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वमिन्द्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृत्राणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुम्ना नो अश्नवन् ॥६॥

सायणभाष्यम्

‘आ नो विश्वासु' इति षड्ृचं दशमं सूक्तम् । नृमेधपुरुमेधावृषी । विषमसंख्याका बृहत्यः समसंख्याकाः सतोबृहत्यः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तम्-' आ नो विश्वासु षट्' इति । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तम् । सूत्र्यते हि पञ्चमारण्यके- ‘ आ नो विश्वासु हव्यो या इन्द्र भुज आभरः' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति ॥

आ नो॒ विश्वा॑सु॒ हव्य॒ इन्द्रः॑ स॒मत्सु॑ भूषतु ।

उप॒ ब्रह्मा॑णि॒ सव॑नानि वृत्र॒हा प॑रम॒ज्या ऋची॑षमः ॥१

आ । न॒ः । विश्वा॑सु । हव्यः॑ । इन्द्रः॑ । स॒मत्ऽसु॑ । भू॒ष॒तु॒ ।

उप॑ । ब्रह्मा॑णि । सव॑नानि । वृ॒त्र॒ऽहा । प॒र॒म॒ऽज्याः । ऋची॑षमः ॥१

आ । नः । विश्वासु । हव्यः । इन्द्रः । समत्ऽसु । भूषतु ।

उप । ब्रह्माणि । सवनानि । वृत्रऽहा । परमऽज्याः । ऋचीषमः ॥१

ऋषिरनयेन्द्र एवं करोत्वित्याशास्ते । “विश्वासु सर्वासु “समत्सु असुरयुद्धेषु “हव्यः सर्वैर्देवैरात्मरक्षणार्थमाह्वातव्य एतादृशः “इन्द्रः “नः अस्माकं “ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वा “उप “आ “भूषतु अनुभवतु । सेवतामित्यर्थः । यद्वा । एतान्यलंकरोतु । तदागमनेन स्तोत्राणि हवींषि वालंकृतानि भवन्ति । तथा “सवनानि प्रातःसवनादीनि त्रीणि सवनानि च भूषतु । कीदृश इन्द्रः। “वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हन्ता “परमज्याः । युद्धेषु शत्रुहननार्थं परमाविनश्वरी ज्या मौर्वी यस्य स तथोक्तः । यद्वा । परमान् बलेन प्रकृष्टाञ्शत्रूञ्जिनाति हिनस्तीति परमज्याः । “ऋचीषमः स्तुत्या समः स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृगिन्द्रः स्तोत्राणि भूषत्विति ॥

त्वं दा॒ता प्र॑थ॒मो राध॑साम॒स्यसि॑ स॒त्य ई॑शान॒कृत् ।

तु॒वि॒द्यु॒म्नस्य॒ युज्या वृ॑णीमहे पु॒त्रस्य॒ शव॑सो म॒हः ॥२

त्वम् । दा॒ता । प्र॒थ॒मः । राध॑साम् । अ॒सि॒ । असि॑ । स॒त्यः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् ।

तु॒वि॒ऽद्यु॒म्नस्य॑ । युज्या॑ । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । पु॒त्रस्य॑ । शव॑सः । म॒हः ॥२

त्वम् । दाता । प्रथमः । राधसाम् । असि । असि । सत्यः । ईशानऽकृत् ।

तुविऽद्युम्नस्य । युज्या । आ । वृणीमहे । पुत्रस्य । शवसः । महः ॥२

हे इन्द्र “प्रथमः सर्वेषां मुख्यः “त्वं “राधसां धनानां “दाता “असि । यद्वा । धनदातॄणां मध्ये त्वं प्रथम आदिमो भवसि । तथा “ईशानकृत् तव स्तोतॄन् ईशानान् ऐश्वर्ययुक्तान् कुर्वंस्त्वं “सत्यः सत्यकर्मा “असि । यथार्थकर्मा भवसीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्माद्वयं “तुविद्युम्नस्य बहुधनवतो बह्वन्नस्य वा “शवसः बलस्य “पुत्रस्य शत्रुवधार्थं बलकारणत्वेनोत्पन्नत्वात्तत्पुत्रस्य अत एव “महः महतस्तव "युज्या योग्यानि धनानि "आ "वृणीमहे संभजामहे ।।

ब्रह्मा॑ त इन्द्र गिर्वणः क्रि॒यन्ते॒ अन॑तिद्भुता ।

इ॒मा जु॑षस्व हर्यश्व॒ योज॒नेन्द्र॒ या ते॒ अम॑न्महि ॥३

ब्रह्म॑ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । क्रि॒यन्ते॑ । अन॑तिऽद्भुता ।

इ॒मा । जु॒ष॒स्व॒ । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । योज॑ना । इन्द्र॑ । या । ते॒ । अम॑न्महि ॥३

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियन्ते । अनतिद्भुता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्व । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥३

हे "गिर्वणः गीर्भिर्वननीय “इन्द्र “अनतिद्भुता त्वद्गुणान् सर्वानतिक्रम्य न भवन्ति । इन्द्रगुणव्यापकानि । यथार्थभूतानीत्यर्थः । तादृशानि यानि “ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राणि “ते त्वदर्थमस्माभिः “क्रियन्ते हे "हर्यश्व हरिताश्ववन् हे इन्द्र योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानि “इमा इमानि स्तोत्राणि “जुषस्व सेवस्व । किंच हे “इन्द्र “ते त्वदर्थं “या यानि स्तोत्राणि “अमन्महि वयमुच्चरामः तानि सर्वाणि सेवस्व ।।

त्वं हि स॒त्यो म॑घव॒न्नना॑नतो वृ॒त्रा भूरि॑ न्यृ॒ञ्जसे॑ ।

स त्वं श॑विष्ठ वज्रहस्त दा॒शुषे॒ऽर्वाञ्चं॑ र॒यिमा कृ॑धि ॥४

त्वम् । हि । स॒त्यः । म॒घ॒ऽव॒न् । अना॑नतः । वृ॒त्रा । भूरि॑ । नि॒ऽऋ॒ञ्जसे॑ ।

सः । त्वम् । श॒वि॒ष्ठ॒ । व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒ । दा॒शुषे॑ । अ॒र्वाञ्च॑म् । र॒यिम् । आ । कृ॒धि॒ ॥४

त्वम् । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृत्रा । भूरि । निऽऋञ्जसे ।

सः । त्वम् । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाशुषे । अर्वाञ्चम् । रयिम् । आ । कृधि ॥४

हे “मघवन् धनवन्निन्द्र “सत्यः सत्यकर्मा “त्वम् एव "अनानतः केषामप्यप्रह्वः सन् "भूरि भूरीणि वृत्राणि रक्षांसि “न्यृञ्जसे तानि प्रह्वीभावयसि । न्यक्करोषीत्यर्थः । हिरवधारणे । हे “शविष्ठ बलेन वृद्धतम हे “वज्रहस्त । वज्रो हस्ते यस्य स तथोक्तः । हे इन्द्र “सः तादृशः “त्वं “दाशुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय “रयिं धनादिकम् “अर्वाञ्चम् अवाचीनमभिमुखं यथा गच्छति तथा तम् “आ "कृधि समन्तात्कुरु ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे 'त्वमिन्द्र यशा असि' इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते च- ' त्वमिन्द्र यशा असीन्द्र क्रतुं न आ भर' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

त्वमिं॑न्द्र य॒शा अ॑स्यृजी॒षी शंव॑सस्पते ।

त्वं वृ॒त्राणि॑ हंस्यप्र॒तीन्येक॒ इदनु॑त्ता चर्षणी॒धृता॑ ॥५

त्वम् । इ॒न्द्र॒ । य॒शाः । अ॒सि॒ । ऋ॒जी॒षी । श॒व॒सः॒ । प॒ते॒ ।

त्वम् । वृ॒त्राणि॑ । ह॒सि॒ । अ॒प्र॒तीनि॑ । एकः॑ । इत् । अनु॑त्ता । च॒र्षि॒णि॒ऽधृता॑ ॥५

त्वम् । इन्द्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।

त्वम् । वृत्राणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५

हे “शवसस्पते बलस्य पालयितर्हे “इन्द्र “ऋजीषी । ऋजीषोऽपार्जितोऽभिषुतः सोमः । तद्वान् “त्वं "यशाः यशस्वी “असिः । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । “अप्रतीनि बलिभिरप्यप्रतिगतानि अत एव अनुत्तानि अन्यैर्नोत्तुमशक्यानि “वृत्राणि रक्षांसि “त्वम् “एक “इत् असहाय एव “चर्षणीधृता असुरादिहननद्वारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण “हंसि संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वम् ॥

तमु॑ त्वा नू॒नम॑सुर॒ प्रचे॑तस॒ं राधो॑ भा॒गमि॑वेमहे ।

म॒हीव॒ कृत्तिः॑ शर॒णा त॑ इन्द्र॒ प्र ते॑ सु॒म्ना नो॑ अश्नवन् ॥६

तम् । उ॒ इति॑ । त्वा॒ । नू॒नम् । अ॒सु॒र॒ । प्रऽचे॑तसम् । राधः॑ । भा॒गम्ऽइ॑व । ई॒म॒हे॒ ।

म॒हीऽइ॑व । कृत्तिः॑ । श॒र॒णा । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । प्र । ते॒ । सु॒म्ना । न॒ः । अ॒श्न॒व॒न् ॥६

तम् । ऊं इति । त्वा । नूनम् । असुर । प्रऽचेतसम् । राधः । भागम्ऽइव । ईमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुम्ना । नः । अश्नवन् ॥६

हे "असुर बलवन् प्राणवन् हे इन्द्र य उक्तगुणोऽस्ति “तं “प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं “त्वा । "उ इत्यवधारणे । पितृवत्पोषकं त्वामेव “राधः धर्मादिसाधनं धनं “नूनम् इदानीम् “ईमहे वयं याचामहे । तत्र दृष्टान्तः । “भागमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिन्द्रो यजमानेभ्यः स्तोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छत्येव । तस्माद्भागभूतं धनं यष्टारो वयं याचामहे । हे “इन्द्र “महीव “कृत्तिः । कृत्तिर्यशो वान्नं वा । 'कृती छेदने । करणे क्तिन् । कृन्तत्यनेनेति । ईदृशी कृत्तिरिव “ते तव “शरणा शरणं गृहमन्तरिक्षे द्युलोके महद्वर्तते । अत्र यास्कः- -'कृत्तिः कृन्ततेर्यशो वान्नं वा महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र सुमहत्त इन्द्र शरणमन्तरिक्षे कृत्तिरिव' (निरु. ५, २२) इति । किंच “ते तव स्वभूतानि “सुम्ना सुम्नानि पुत्रादिविषयसुखानि च “नः अस्मान् “प्र “अश्नवन् । प्रकर्षेणाश्नुवतां व्याप्नुवन्तु । अश्नोतेर्लेट्यडागमः ॥ ॥ १३ ॥

टिप्पणी

श्यैतम् (https://sa.wikisource.org/s/2gok)

शाक्राणि वा (https://sa.wikisource.org/s/2gol)

गोसवविवधवैश्य-स्तोमेष्विन्द्रं वो विश्वतस्पर्या णो विश्वासु हव्य इति - वैश्रौसू. ३९.१० (https://sa.wikisource.org/s/1ari)

दशरात्रे पञ्चममहः --आ नो विश्वासु हव्यो इति प्रउगतृचानि - शांश्रौसू. १०.६.६ (https://sa.wikisource.org/s/1496)

महाव्रतप्रकरणम् - अथ प्रत्यक्षबृहतीः शंसति ......आ नो विश्वासु हव्य इति त्रयः - शांश्रौसू. १८.१०.९ (https://sa.wikisource.org/s/149z)

'ऐन्द्र्यां बृहत्यां गायति' (का० १९ । ५। २)। अध्वर्युप्रेषितो ब्रह्मा इन्द्रदेवतायां बृहत्यां साम गायति । इन्द्रदेवत्या बृहती नृमेधपुरुषमेधदृष्टा - शु.य. २०.३० (https://sa.wikisource.org/s/1zbv) महीधरभाष्यम्

८.९०.५ त्वमिन्द्र यशा असि इति

इन्द्रस्य यशः (https://sa.wikisource.org/s/2gvu)

अभीवर्तः (https://sa.wikisource.org/s/2gw1)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९१

दे. इन्द्रः । अनुष्टुप्, १-२ पङ्क्तिः ।

कन्या वारवायती सोममपि स्रुताविदत् ।

अस्तं भरन्त्यब्रवीदिन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥१॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशद् ।

इमं जम्भसुतं पिब धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम् ॥२॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेन्दो परि स्रव ॥३॥

कुविच्छकत्कुवित्करत्कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पतिद्विषो यतीरिन्द्रेण संगमामहै ॥४॥

इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र वि रोहय ।

शिरस्ततस्योर्वरामादिदं म उपोदरे ॥५॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं मम ।

अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालामिन्द्र त्रिष्पूत्व्यकृणोः सूर्यत्वचम् ॥७॥

सायणभाष्यम्

‘ कन्या वाः' इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तम् । अत्रेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेनेन्द्रं स्तुतवती । अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पङ्क्ती शिष्टाः पञ्चानुष्टुभः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रान्तं- कन्या वाः सप्तात्रेय्यपालेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपङ्क्त्यादि ' इति । विनियोगो लैङ्गिकः । अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा किलात्रिसुतापाला ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणेन त्वग्दोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्त्रा परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय चिरकालमिन्द्रमधिकृत्य तपस्तेपे । सा कदाचिदिन्द्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिन्द्राय दास्यामीति बुद्ध्या नदीतीरं प्रत्यागमत् । सा तत्र स्नात्वा पथि सोममप्यलभत । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छन्ती मार्ग एव तं चखाद । तद्भक्षणकाले दन्तघर्षणजातं शब्दं ग्राव्णां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेन्द्रः समागमत् । आगत्य तमुवाच । किमत्र ग्रावाणोऽभिषुण्वन्तीति । सा प्रत्यूचे । अत्र कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं दृष्ट्वा तं भक्षयति तद्भक्षणजो ध्वनिरेव न तु ग्राव्णां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इन्द्रः पराङावर्तत । गच्छन्तमिन्द्रं सा पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रति गच्छसि । इदानीमत्रापि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं सोमं पिब धानादींश्च भक्षयेति । सैवेन्द्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं त्वामिन्द्र इति न जानामि त्वयि गृहमागते बहुमानं करिष्यामीतीन्द्रमुक्त्वात्र समागत इन्द्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्ये निहितं सोममाह । हे सोम त्वमागतायेन्द्राय पूर्वं शनैस्ततः शनकैः क्षिप्रं परिस्रवेति । तत इन्द्रस्तां कामयित्वा तस्या आस्य एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात् । तत इन्द्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं भर्त्रा परित्यक्ता सतीदानीमिन्द्रेण संगतेत्यपालायामुक्तायामिन्द्रस्तां व्याजहार । किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं क्षेत्रं फलादिरहितं मम गुह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय क्षेत्रं च फलादियुक्तं कृत्वैतस्यास्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य युगस्य च छिद्र एतां त्रिवारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शल्यको द्वितीया गोधा तृतीया कृकलासोऽभूत् । तत इन्द्रस्तामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्यैतिहासिकी कथा । एतच्च शाट्यायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तम् । तद्ब्राह्मणं तत्तदृग्व्याख्यानसमये दर्शयिष्यते । एषोऽर्थः ‘कन्या वाः' इत्यादिष्वृक्षु प्रतिपाद्यते ॥

क॒न्या॒३॒ वार॑वाय॒ती सोम॒मपि॑ स्रु॒ताvवि॑दत् ।

अस्त॒ं भर॑न्त्यब्रवी॒दिन्द्रा॑य सुनवै त्वा श॒क्राय॑ सुनवै त्वा ॥१

क॒न्या॑ । वाः । अ॒व॒ऽय॒ती । सोम॑म् । अपि॑ । स्रु॒ता । अ॒वि॒द॒त् ।

अस्त॑म् । भर॑न्ती । अ॒ब्र॒वी॒त् । इन्द्रा॑य । सु॒न॒वै॒ । त्वा॒ । श॒क्राय॑ । सु॒न॒वै॒ । त्वा॒ ॥१

कन्या । वाः । अवऽयती । सोमम् । अपि । स्रुता । अविदत् ।

अस्तम् । भरन्ती । अब्रवीत् । इन्द्राय । सुनवै । त्वा । शक्राय । सुनवै । त्वा ॥१

“वाः उदकं प्रति “अवायती स्नानार्थमभ्यवगच्छन्ती “कन्या अपाला नाम स्त्री “स्रुता स्रुतौ मार्गे “सोममपि “अविदत् अलभत । ‘विद्लृ लाभे' । लतारूपं तं सोमम् “अस्तं गृहं प्रति “भरन्ती आहरन्ती सा सोमम् "अब्रवीत् । हे सोम “त्वा त्वाम् “इन्द्राय "सुनवै मम दन्तैरेवाभिषुणवै । पुनर्हे सोम “त्वा त्वां “शक्राय समर्थायेन्द्राय “सुनवै इदानीमेवाभिषवं करवै । सोमभक्षणकाले दन्तध्वनिं ग्रावध्वनिमिति मत्वेन्द्रस्तामगमत् । एषोऽर्थः शाट्यायनब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः ‘ सा तीर्थमभ्यवयन्ती सोमांशुमविन्दत्तं समखादत्तस्यै ह ग्रावाण इव दन्ता ऊदुः। स इन्द्र आद्रवत् ग्रावाणो वै वदन्तीति । सा तमभिव्याजहार कन्या वारवायती सोममपि स्रुताविददित्यस्यै त इदं ग्रावाण इव दन्ता वदन्तीति विदित्वेन्द्रः पराङावर्तत । तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिना' इति ।।

अ॒सौ य एषि॑ वीर॒को गृ॒हंगृ॑हं वि॒चाक॑शद् ।

इ॒मं जम्भ॑सुतं पिब धा॒नाव॑न्तं कर॒म्भिण॑मपूपव॑न्तमु॒क्थिन॑म् ॥२

अ॒सौ । यः । एषि॑ । वी॒र॒कः । गृ॒हम्ऽगृ॑हम् । वि॒ऽचाक॑शत् ।

इ॒मम् । जम्भ॑ऽसुतम् । पि॒ब॒ । धा॒नाऽव॑न्तम् । क॒र॒म्भिण॑म् । अ॒पू॒पऽव॑न्तम् । उ॒क्थिन॑म् ॥२

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहम्ऽगृहम् । विऽचाकशत् ।

इमम् । जम्भऽसुतम् । पिब । धानाऽवन्तम् । करम्भिणम् । अपूपऽवन्तम् । उक्थिनम् ॥२

सा शक्रमब्रवीत् । हे इन्द्र “वीरकः वीरः समर्थस्त्वं “यः “असौ त्वं “विचाकशत् । ‘काशृ दीप्तौ' । यङ्लुकि शतरि रूपम् । धातोर्ह्रस्वश्छान्दसः । अत्यर्थं दीप्यमानः सन् "गृहंगृहं यजमानगृहं प्रति सोमपानाय त्वम् “एषि गच्छसि । अतस्त्वमत्रापि "जम्भसुतं मम दन्तैरभिषुतम् “इमं सोमं “पिब । कीदृशम् । “धानावन्तम् । धाना भृष्टयवाः । तद्वन्तं “करम्भिणं सक्तुमन्तम् “अपूपवन्तं पुरोडाशादिसहितम् “उक्थिनं स्तोत्रादियुक्तमेतादृशं सोममत्रैव पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनावेदयत् स्तोत्रं चाकार्षीदित्यर्थः ॥

आ च॒न त्वा॑ चिकित्सा॒मोऽधि॑ च॒न त्वा॒ नेम॑सि ।

शनै॑रिव शन॒कैरि॒वेन्द्रा॑येन्दो॒ परि॑ स्रव ॥३

आ । च॒न । त्वा॒ । चि॒कि॒त्सा॒मः॒ । अधि॑ । च॒न । त्वा॒ । न । इ॒म॒सि॒ ।

शनैः॑ऽइव । श॒न॒कैःऽइ॑व । इन्द्रा॑य । इ॒न्दो॒ इति॑ । परि॑ । स्र॒व॒ ॥३

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इन्द्राय । इन्दो इति । परि । स्रव ॥३

पुनरपि सा तमनादृत्याह । हे इन्द्र । “चन इति निपातसमुदायोऽवधारणार्थे । “त्वा त्वाम् “आ “चिकित्सामः ज्ञातुमिच्छाम एव । इह मार्ग एवागतं “त्वा त्वां “न “अधि “इमसि नाधिगच्छामः । अत्रापि “चन इत्यवधारणे । मम गृहमागच्छन्तं त्वामिन्द्र इति न जानीम

एवेत्यपाला तमिन्द्रमुक्त्वा स्वास्ये स्थितं सोमं प्रत्याह । हे “इन्दो क्षरणशील सोम अस्मा आगताय “इन्द्राय तदर्थं पूर्वं “शनैः मन्दं मन्दं ततः “शनकैरिव । कुत्सितार्थेऽकच् । कुत्सितं शनैः शनकैः । क्षिप्रमित्यर्थः । क्षिप्रमेव त्वं “परि “स्रव मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः क्षरेति । तथा यज्ञेष्वपि ग्रावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः क्षिप्रमिति तदभिप्रायेणोक्तम् । तत इन्द्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपालामुखादेवाधासीत् । उक्तार्थः शाट्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभ्यधायि- ‘ अनाद्रियमाणैव तमब्रवीदा चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसीति । पुरा मां सर्वयर्चापाला स्तौतीत्युपपर्यावर्तत शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेन्दो परि स्रवेति ह वा अस्यै मुखात्सोमं निरधयत्सोमपीथ इह वा अस्य भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपजिघ्रति ' इति ॥

कुविच्छकत्कुवित्करत्कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पतिद्विषो यतीरिन्द्रेण संगमामहै ॥४

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिऽद्विषः । यतीः । इन्द्रेण । सम्ऽगमामहै ॥४

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिऽद्विषः । यतीः । इन्द्रेण । सम्ऽगमामहै ॥४

सोमं पीतवानिन्द्रोऽस्मानेवं करोत्वित्याह । स इन्द्रः “कुवित् बहुवारमस्मान् “शकत् शक्तान् समर्थान् करोतु । किंच “कुवित् बहु चास्मभ्यं “करत् करोतु । किंच स एवेन्द्रः “नः अस्मान् “कुवित् बहुकृत्वः “वस्यसः वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु । करोतेः शक्नोतेश्च लेट्यडागमः । इदानीमात्रेय्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं “कुवित् बहु “पतिद्विषः त्वग्दोषात्पतिभिर्भर्तृभिबहुवारं द्विष्टा अत एव “यतीः पतिभ्यः सकाशादितो गच्छन्त्यो वयं कैश्चिदप्यनूह्यमानाः सत्यः संप्रति “इन्द्रेण सह “संगमामहै संगच्छामहै । सर्वत्र पूजार्थे बहुवचनम् । संगमशब्देनेन्द्रोऽपालामचकमतेति ॥

इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र वि रोहय ।

शिरस्ततस्योर्वरामादिदं म उपोदरे ॥५

इमानि । त्रीणि । विष्टपा । तानि । इन्द्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वराम् । आत् । इदम् । मे । उप । उदरे ॥५

इमानि । त्रीणि । विष्टपा । तानि । इन्द्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वराम् । आत् । इदम् । मे । उप । उदरे ॥५

इन्द्रेण किं कामयसे तद्दास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयते । हे “इन्द्र “इमानि “त्रीणि विष्टपानि स्थानानि सन्ति । “तानि त्रीणि स्थानानि “वि “रोहय उत्पादय । कानि तानि । “ततस्य मम पितुः रोमवर्जितं “शिरः । खलतिमित्यर्थः। तच्चापगमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । “उर्वरां तस्योषर क्षेत्रं सर्वसस्याढ्यं कुरु । “आत् अनन्तरं “मे मम “उपोदरे उपोदरस्य समीपे यत् “इदं स्थानम् । गुह्यमित्यर्थः। तच्च त्वग्दोषे सत्यसंजातरोमकम् । तदपि त्वग्दोषपरिहारेण रोमयुक्तं कुरु। एतानि त्रीणि स्थानानि । एषोऽर्थः शाट्यायनके प्रपञ्चेनोक्तः- ‘ तामब्रवीदपाले किं कामयसीति । साब्रवीदिमानि त्रीणि विष्टपेति खलतिर्हास्यै पिता स तं हाखलतिं चकारोर्वरा हास्य न जज्ञे सो ह जज्ञ उपस्थे हास्यै रोमाणि नासुस्तान्यु ह जज्ञिर इत्यस्योत्तरा भूयसे निर्वचनीयासौ च या नः' इति ॥

अ॒सौ च॒ या न॑ उ॒र्वरा॒दि॒मां त॒न्वं१॒॑ मम॑ ।

अथो॑ त॒तस्य॒ यच्छिर॒ः सर्वा॒ ता रो॑म॒शा कृ॑धि ॥६

अ॒सौ । च॒ । या । न॒ः । उ॒र्वरा॑ । आत् । इ॒माम् । त॒न्व॑म् । मम॑ ।

अथो॒ इति॑ । त॒तस्य॑ । यत् । शिरः॑ । सर्वाः॑ । ता । रो॒म॒शा । कृ॒धि॒ ॥६

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमाम् । तन्वम् । मम ।

अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । "नः अस्माकं पितुः “या “असौ “उर्वरा यदिदमूषरं क्षेत्रमस्ति ।। “आत् अनन्तरं "मम “इमां "तन्वम् इदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यस्थानम् । "अथो अथापि च "ततस्य तातस्य "यच्छिरः रोमवर्जितमस्ति एतानि “सर्वा सर्वाणि तानीमानि त्रीणि स्थानानि “रोमशा रोमशानि "कृधि कुरु ॥

खे रथ॑स्य॒ खेऽन॑स॒ः खे यु॒गस्य॑ शतक्रतो ।

अ॒पा॒लामि॑न्द्र॒ त्रिष्पू॒त्व्यकृ॑णो॒ः सूर्य॑त्वचम् ॥७

खे । रथ॑स्य । खे । अन॑सः । खे । यु॒गस्य॑ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

अ॒पा॒लाम् । इ॒न्द्र॒ । त्रिः । पू॒त्वी । अकृ॑णोः । सूर्य॑ऽत्वचम् ॥७

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालाम् । इन्द्र । त्रिः । पूत्वी । अकृणोः । सूर्यऽत्वचम् ॥७

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्याह । हे "शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ बहुविधप्रज्ञ वा हे “इन्द्र "रथस्य स्वकीयस्य “खे पृथुतरे छिद्रे तथा “अनसः शकटस्य “खे तदपेक्षयाल्पे छिद्रे "युगस्य “खे चाल्पतरे सूक्ष्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय "त्रिः त्रिवारं निष्कर्षणेन “पूत्वी शोधयित्वा ततः अपालाम् एतन्नामिकामत्रिसुतां ब्रह्मवादिनीं "सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचम् "अकृणोः अकरोः । कल्याणतमरूपभाजमकरोरित्यर्थः शाट्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः- ‘ तां खे रथस्यात्यबृहत्सा गोधाभवत्तां

खेऽनसोऽत्यबृहत्सा संश्लिष्टकाभवत्तदेषाभ्यनूच्यते खे रथस्य खेऽनस इति । तस्यै ह यत्कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमास' इति । त्वग्दोषापनयनाथ अक्षादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति। यस्त्वग्दोषदूषितः सन्नेतत्सूक्तं पठति तस्य त्वग्दोषमपगमय्य सूर्यसदृशकान्तिमिन्द्रः करोतीति सूक्तं प्रशस्यते ॥ ॥ १४ ॥

टिप्पणी

८.९१.२ धानावन्तं इति

द्र. जै.ब्रा. १.२२०

८.९१.७

रथोपरि पौराणिकसंदर्भाः (http://vedastudy.tripod.com/pur_index25/pva9.htm)

रथोपरि टिप्पणी (http://vedastudy.tripod.com/pur_index25/ratha.htm)

रथोपरि शोधलेखः (https://5da2e8952caa4.site123.me/)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९२

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.९१ | सूक्तं ८.९२ | सूक्तं ८.९३ →

श्रुतकक्षः सुकक्षो वा आङ्गिरसः

दे. इन्द्रः। गायत्री, १ अनुष्टुप्

पान्तमा वो अन्धस इन्द्रमभि प्र गायत ।

विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनाम् ॥१॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्रुतम् ।

इन्द्र इति ब्रवीतन ॥२॥

इन्द्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः ।

महाँ अभिज्ञ्वा यमत् ॥३॥

अपादु शिप्र्यन्धसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः ।

इन्दोरिन्द्रो यवाशिरः ॥४॥

तम्वभि प्रार्चतेन्द्रं सोमस्य पीतये ।

तदिद्ध्यस्य वर्धनम् ॥५॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा ।

विश्वाभि भुवना भुवत् ॥६॥

त्यमु वः सत्रासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतम् ।

आ च्यावयस्यूतये ॥७॥

युध्मं सन्तमनर्वाणं सोमपामनपच्युतम् ।

नरमवार्यक्रतुम् ॥८॥

शिक्षा ण इन्द्र राय आ पुरु विद्वाँ ऋचीषम ।

अवा नः पार्ये धने ॥९॥

अतश्चिदिन्द्र ण उपा याहि शतवाजया ।

इषा सहस्रवाजया ॥१०॥

अयाम धीवतो धियोऽर्वद्भिः शक्र गोदरे ।

जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥११॥

वयमु त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्वा ।

उक्थेषु रणयामसि ॥१२॥

विश्वा हि मर्त्यत्वनानुकामा शतक्रतो ।

अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥१३॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृत्रन्कामकातयः ।

न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥१४॥

स नो वृषन्सनिष्ठया सं घोरया द्रवित्न्वा ।

धियाविड्ढि पुरंध्या ॥१५॥

यस्ते नूनं शतक्रतविन्द्र द्युम्नितमो मदः ।

तेन नूनं मदे मदेः ॥१६॥

यस्ते चित्रश्रवस्तमो य इन्द्र वृत्रहन्तमः ।

य ओजोदातमो मदः ॥१७॥

विद्मा हि यस्ते अद्रिवस्त्वादत्तः सत्य सोमपाः ।

विश्वासु दस्म कृष्टिषु ॥१८॥

इन्द्राय मद्वने सुतं परि ष्टोभन्तु नो गिरः ।

अर्कमर्चन्तु कारवः ॥१९॥

यस्मिन्विश्वा अधि श्रियो रणन्ति सप्त संसदः ।

इन्द्रं सुते हवामहे ॥२०॥

त्रिकद्रुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमत्नत ।

तमिद्वर्धन्तु नो गिरः ॥२१॥

आ त्वा विशन्त्विन्दवः समुद्रमिव सिन्धवः ।

न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥२२॥

विव्यक्थ महिना वृषन्भक्षं सोमस्य जागृवे ।

य इन्द्र जठरेषु ते ॥२३॥

अरं त इन्द्र कुक्षये सोमो भवतु वृत्रहन् ।

अरं धामभ्य इन्दवः ॥२४॥

अरमश्वाय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे ।

अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥२५॥

अरं हि ष्म सुतेषु णः सोमेष्विन्द्र भूषसि ।

अरं ते शक्र दावने ॥२६॥

पराकात्ताच्चिदद्रिवस्त्वां नक्षन्त नो गिरः ।

अरं गमाम ते वयम् ॥२७॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः ।

एवा ते राध्यं मनः ॥२८॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातृभिः ।

अधा चिदिन्द्र मे सचा ॥२९॥

मो षु ब्रह्मेव तन्द्रयुर्भुवो वाजानां पते ।

मत्स्वा सुतस्य गोमतः ॥३०॥

मा न इन्द्राभ्यादिशः सूरो अक्तुष्वा यमन् ।

त्वा युजा वनेम तत् ॥३१॥

त्वयेदिन्द्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः ।

त्वमस्माकं तव स्मसि ॥३२॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् ।

सखाय इन्द्र कारवः ॥३३॥

सायणभाष्यम्

'पान्तमा वः' इति त्रयस्त्रिंशदृचं द्वादशं सूक्तमाङ्गिरसस्य श्रुतकक्षस्य सुकक्षस्य वार्षमैन्द्रम् ।। आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथानुक्रम्यते- ' पान्तं त्रयस्त्रिशच्छ्रुतकक्षः सुकक्षो वाद्यानुष्टुप् ' इति । महाव्रते गायत्रतृचाशीतौ प्रथमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं च । पञ्चमारण्यके सूत्रितं च - पुरुहूतं पुरुष्टुतमिति शेषः' (ऐ. आ. ५. २. ३) इति । प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आद्यौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च - पान्तमा वो अन्धसोऽपादु शिप्र्यन्धसः' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ।।

पान्तमा वो अन्धस इन्द्रमभि प्र गायत ।

विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनाम् ॥१

पान्तम् । आ । वः । अन्धसः । इन्द्रम् । अभि । प्र । गायत ।

विश्वऽसहम् । शतऽक्रतुम् । मंहिष्ठम् । चर्षणीनाम् ॥१

पान्तम् । आ । वः । अन्धसः । इन्द्रम् । अभि । प्र । गायत ।

विश्वऽसहम् । शतऽक्रतुम् । मंहिष्ठम् । चर्षणीनाम् ॥१

हे ऋत्विजः "वः युष्मदीयम् "अन्धसः सोमलक्षणमन्नम् “आ “पान्तम् आभिमुख्येन पिबन्तम्। “पा पाने '। छान्दसः शपो लुक् । 'सर्वे विधयश्छन्दसि विकल्पन्ते । इति न लोकाव्यय ' इति षष्ठीप्रतिषेधाभावः । ततोऽन्धसः इत्यस्य कर्तृकर्मणोः' इति षष्ठी'। सोममाभिमुख्येन पिबन्तमेतादृशम् "इन्द्रं “प्र “गायत प्रकर्षेणाभिष्टुत । कीदृशम् । "विश्वसहं सर्वेषां शत्रूणामभिभवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा अत एव “शतक्रतुं बहुविधप्रज्ञानं बहुविधकर्माणं वा “चर्षणीनां मनुष्याणां "मंहिष्ठं धनस्य दातृतमम् । यद्वा । यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिन्द्रं गायतेति समन्वयः ।।

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्रुतम् ।

इन्द्र इति ब्रवीतन ॥२

पुरुऽहूतम् । पुरुऽस्तुतम् । गाथान्यम् । सनऽश्रुतम् ।

इन्द्रः । इति । ब्रवीतन ॥२

पुरुऽहूतम् । पुरुऽस्तुतम् । गाथान्यम् । सनऽश्रुतम् ।

इन्द्रः । इति । ब्रवीतन ॥२

हे ऋत्विग्यजमानाः "पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं "पुरुष्टुतं बहुभिः स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तुतम् अत एव "गाथान्यं गानयोग्यं गातव्यं "सनश्रुतं सनातनतया प्रसिद्धमेवंविधं देवम् "इन्द्र "इति यूयं "ब्रवीतन ब्रूयात । 'ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि' इत्यस्य लोटि व्यत्ययेन ध्वमस्तनबादेशः । अत एव गुणः ॥

इन्द्र इन्नों महानां दाता वाजांनां नृतुः ।

महाँ अंभिज्ञ्वा यंमत् ॥३

इन्द्रः । इत् । नः । महानांम् । दता । वाजांनाम् । नृतुः ।

महान् । अभिऽज्ञु । आ । यमत् ॥३

इन्द्रः । इत् । नः । महानाम् । दता । वाजानाम् । नृतुः ।

महान् । अभिऽज्ञु । आ । यमत् ॥३

"इन्द्र "इत् पूर्वोक्तलक्षण इन्द्र एव "नः अस्मभ्यं "महानां महतां "वाजानाम् अन्नानाम् । यद्वा । महानाम् । वर्णव्यत्ययः । मघानां धनानां वाजानामन्नानां च "दाता भवतु । कीदृशः । नृतुः। 'नृतिशृध्योः कूः' (उ. सू. १. ९१) इति कूप्रत्ययः । ह्रस्वछान्दसः । सर्वस्य नर्तयिता । यद्वा। 'नृ नये । औणादिकस्तुप्रत्ययः। धातोर्हस्वश्छान्दसः । स्तोतृभ्यो गवादिनेता। अत एव "महान् स इन्द्रः "अभिजु अभिगतजानुकमस्मभ्यम् "आ "यमत् आयच्छतु ददातु । यद्वा स इन्द्रोऽभिज्ञ्वस्मदभिमुखमागच्छद्धनं स्वहस्तयोः परिगृह्यास्मान्नयतु । धनं यत्वास्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

अपांदु शिप्र्यन्धंसः सुदक्षंस्य प्रहोषिणः ।

इन्दोरिन्द्रो यवांशिरः ॥४

अपांत् । ऊं इतिं । शिप्री । अन्धंसः । सुऽदक्षंस्य । प्रऽहोषिणः ।

इन्दोः । इन्द्रः । यवंऽआशिरः ॥४

अपात् । ऊं इति । शिप्री । अन्धसः । सुऽदक्षस्य । प्रऽहोषिणः ।

इन्दोः । इन्द्रः । यवऽआशिरः ॥४

शिप्री । शिप्रे हनू नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा । शिप्राः शीर्षण्याः । सुशिरस्त्राणः । सः “इन्द्रः एव “प्रहोषिणः प्रकर्षेण देवान् हविर्भिर्जुह्वतः "सुदक्षस्य एतन्नामकस्य ऋषेः संबन्धि “यवाशिरः। श्रीङ् पाके' । आङ्पूर्वस्य ‘ अपस्पृधेथामानृचुः' इत्यादिना धातोः शिरादेशः । यवैरामिश्रितं यवैः सह पक्वम् "इन्दोः सर्वतः पात्रेषु क्षरत् "अन्धसः सोमलक्षणमन्नम् "अपात् अपिबत् । यद्वा । अस्य सोमस्य भागमिन्द्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत् । "उ इत्यवधारणे ।।

तम्व॒भि प्रार्च॒तेन्द्रं॒ सोमं॑स्य पी॒तयें ।

तदिद्ध्यं॑स्य॒ वर्धं॑नम् ॥५

तम् । ऊं॒ इतिं॑ । अ॒भि । प्र । अ॒र्च॒त॒ । इन्द्रं॑म् । सोमं॑स्य । पी॒तयें॑ ।

तत् । इत् । हि । अ॒स्य॒ । वर्धं॑नम् ॥५

तम् । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चत । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये ।

तत् । इत् । हि । अस्य । वर्धनम् ॥५

हे ऋत्विजः तमु तमेव “इन्द्रम् “अभि आभिमुख्येन “प्रार्चत प्रकर्षेण स्तुत । किमर्थम् । “सोमस्य “पीतये अत्रागत्य सोमपानाय । किमर्थं सोमपानायेति विशेष्यते तदाह । “तदित् तत्सोमपानमेव “अस्य इन्द्रस्य "वर्धनं वर्धकं भवति खलु । तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्चत ॥ ॥ १५ ॥

अ॒स्य पी॒त्वा मदा॑नां दे॒वो दे॒वस्यौजं॑सा ।

विश्वा॒भि भुवं॑ना भुवत् ॥६

अ॒स्य । पी॒त्वा । मदा॑नाम् । दे॒वः । दे॒वस्यं॑ । ओजं॑सा ।

विश्वा॑ । अ॒भि । भुवं॑ना । भु॒व॒त् ॥६

अस्य । पीत्वा । मदानाम् । देवः । देवस्य । ओजसा ।

विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥६

"देवः द्योतमान इन्द्रः “अस्य अस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य “मदानां मदकरान् रसान् “पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वा । अस्यैतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा । "देवस्य ग्रहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेन “ओजसा बलेन “विश्वा “भुवना सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि "अभि “भुवत् अभिभवति । सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार (ऋ. सं. २. १५. २) इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृत्रहननादिकर्माणि चकारेत्येवमत्रापि सर्वाणि भूताभिभवनादीनि कर्माण्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे ‘ त्यमु वः सत्रासाहम्' इत्यादिसूक्तशेषः । सूत्रितं च - ‘ त्यमु वः सत्रासाहमिति सूक्तशेषोऽभि त्यं मेषम्' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । अप्तोर्यामेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थे ' त्यमु वः सत्रासाहम् ' इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च---' त्यमु वः सत्रासाहं सत्रा ते अनु कृष्टय इति वा स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति । व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एष एव तृचो निविद्धानीयः । सूत्रितं च- ‘ इमं नु मायिनं हुवे त्यमु वः सत्रासाहम् ' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ॥

त्यमुं वः सत्रासाहं विश्वांसु गीर्ष्वायंतम् ।

आ च्यांवयस्यूतयें ॥७

त्यम् । ऊं इतिं । वः । सत्राऽसहंम् । विश्वांसु । गीर्षु । आऽयंतम् ।

आ । च्यवयसि । ऊतयें ॥७

त्यम् । ऊं इति । वः । सत्राऽसहम् । विश्वासु । गीर्षु । आऽयतम् ।

आ । च्यवयसि । ऊतये ॥७

यजमानः स्तोतारं संबोध्याह । हे स्तोतः “सत्रासाहम् । सत्राशब्दो बहुवाची । बहूनामभिभवितारम् । यद्वा । शत्रून् स्वबलेन संगत्य जेतारम् । “वः युष्मदीयेषु विश्वासु “गीर्षु सर्वेषु स्तोत्रेषु “आयतं विस्तृतम् । सर्वत्रेन्द्र एव स्तूयते । तस्मात्तेषु विततं “त्यम् । “उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रम् “ऊतये अस्मद्रक्षणाय “आ “च्यावयसि । ‘ च्युङ प्लुङ गतौ । त्वदीयैः स्तोत्रैर्यज्ञं प्रत्याभिमुख्येनागमय ॥

युध्मं सन्तंमनर्वाणं सोमपामनंपच्युतम् ।

नरंमवार्यक्रंतुम् ॥८

युध्मम् । सन्तंम् । अनर्वाणंम् । सोमऽपाम् । अनंपऽच्युतम् ।

नरंम् । अवार्यऽक्रंतुम् ॥८

युध्मम् । सन्तम् । अनर्वाणम् । सोमऽपाम् । अनपऽच्युतम् ।

नरम् । अवार्यऽक्रतुम् ॥८

एवंगुणोपेतमिन्द्रमागमयेत्याह । "युध्मं शत्रूणां संप्रहारकं “सन्तम् अत एव "अनर्वाणम् अन्यैरप्रत्यृतमनभिगतं तस्मात् "अनपच्युतं संग्रामेषु शत्रुभिरहिंसितं “सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सति “अवार्यक्रतुं भटैरनिवारणीयकर्माणं “नरं सर्वस्य नेतारम् । एतादृग्गुणोपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेण सह संबन्धः ॥

शिक्षां ण इन्द्र राय आ पुरु विद्वाँ ऋंचीषम ।

अवा नः पार्ये धने ॥९

शिक्ष । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम ।

अव । नः । पार्ये । धने ॥९

शिक्ष । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम ।

अव । नः । पार्ये । धने ॥९

हे “ऋचीषम स्तुत्या सम । यद्वा । 'ईष गतिहिंसादर्शनेषु' । अस्मादमप्रत्ययः । सर्वैर्गन्तव्य दर्शनीय वा । उक्तगुणोपेत हे “इन्द्र “विद्वान् सर्वविषयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहृत्य "रायः धनानि “नः अस्मभ्यं "पुरु बहुवारं "शिक्ष प्रयच्छ । यद्वा । पुर्विति रायो विशेषणम् । बहूनि धनानि प्रयच्छ । किंच "पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्र भवे “धने आजिहीर्षिते शत्रुधने “नः अस्मान् "अव रक्ष । शत्रून् हत्वा तद्धनेनास्मान् पालयेत्यर्थः ॥

अतश्चिदिन्द्र ण उपा याहि शतवाजया ।

इषा सहस्रवाजया ॥१०

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया ।

इषा । सहस्रऽवाजया ॥१०

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया ।

इषा । सहस्रऽवाजया ॥१०

हे "इन्द्र “अतश्चित् अस्मात् द्युलोकादेव यद्वास्मात् शत्रुस्थानात् “शतवाजया शतसंख्याकबलयुक्तेन तथा “सहस्रवाजया । वाजोऽन्नम् । सहस्रसंख्यान्नवता बहुबलान्नेन "इषा अन्नरसेन युक्तः सन् "नः अस्मान् "उपा "याहि अधिकमाभिमुख्येनागच्छ ॥ ॥ १६ ॥

अयाम धीवतो धियोऽर्वद्भिः शक्र गोदरे ।

जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥११

अयाम । धीऽवतः । धियः । अर्वत्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे ।

जयेम । पृत्ऽसु । वज्रिऽवः ॥११

अयाम । धीऽवतः । धियः । अर्वत्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे ।

जयेम । पृत्ऽसु । वज्रिऽवः ॥११

हे "शक्र समर्थेन्द्र “धीवतः । ‘छन्दसीरः' इति मतुपो वत्वम् । कर्मकरणात्कर्मवन्तो वयं “धियः युद्धजयार्थं कर्माणि "अयाम गच्छाम । ततः “गोदरे । 'दॄ विदारणे । “अच इः' इति इप्रत्ययः । गवां पर्वतानां दारयितर्हे "वज्रिवः वज्रवन् । यद्वा । वजनं गमनं वज्रः । तद्वान् कुलिशः । तद्वन्निन्द्र "पृत्सु संग्रामेषु अर्वद्भिः सर्वतो गन्तृभिः त्वया दत्तैरश्वैः "जयेम वयं तवादातॄञ्जेष्यामः ॥

व॒यमु॑ त्वा शतक्रतो॒ गावो॒ न यव॑से॒ष्वा ।

उ॒क्थेषु॑ रणयामसि ॥१२

व॒यम् । ऊं॒ इति॑ । त्वा॒ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । गावः॑ । न । यव॑सेषु । आ ।

उ॒क्थेषु॑ । र॒ण॒या॒म॒सि॒ ॥१२

वयम् । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ ।

उक्थेषु । रणयामसि ॥१२

हे "शतक्रतो बहुप्रज्ञान बहुकर्मन् वेन्द्र “त्वा सर्वतः । उ इत्यवधारणे । त्वामेव “उक्थेषु स्तोत्रशस्त्रादिकेषु वयं "रणयामसि । 'इदन्तो मसिः' । आरणयामः शब्दयामः । रमयाम इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः। "गावो "न । यथा गोपालः "यवसेषु तृणविशेषेषु गावो गाः पशून् “आ समन्ताद्रमयति तद्वत् । गाव इति सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात् ‘औतोऽम्' (पा. सू. ६. १. ९३) इत्यात्वाभावः ॥

विश्वा॒ हि म॑र्त्यत्व॒नानु॑का॒मा श॑तक्रतो ।

अग॑न्म वज्रिन्ना॒शसः॑ ॥१३

विश्वा॑ । हि । म॒र्त्य॒ऽत्व॒ना । अ॒नु॒ऽका॒मा । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

अग॑न्म । व॒ज्रि॒न् । आ॒ऽशसः॑ ॥१३

विश्वा । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽकामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अगन्म । वज्रिन् । आऽशसः ॥१३

हे शतक्रतो बहुप्रज्ञेन्द्र “मर्यत्वना मर्त्यत्वानि । सुपां सुलुक्' इति विभक्तेराजादेशः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्दीर्घाभावः । "विश्वा "हि विश्वान्येव मर्त्यत्वानि “अनुकामा कामानभिलाषाननुगतानि । कामोपेतानीत्यर्थः । मनुष्याश्चैतानि कामयन्त इत्यर्थः । तथा सति हे "वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र वयमपि “आशसः आशंसनानि धनादिकामान् “अगन्म अवगच्छाम । गमेर्लेटि ‘ बहुलं छन्दसि ' इति शपो लुक् । ‘म्वोश्च' इति मकारस्य नकारः ॥

त्वे सु पु॑त्र शव॒सोऽवृ॑त्र॒न्कामं॑कातयः ।

न त्वामि॒न्द्राति॑ रिच्यते ॥१४

त्वे इति॑ । सु । पु॒त्र॒ । श॒व॒स॒ः । अवृ॑त्रन् । काम॑ऽकातयः ।

न । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । अति॑ । रि॒च्य॒ते॒ ॥१४

त्वे इति । सु । पुत्र । शवसः । अवृत्रन् । कामऽकातयः ।

न । त्वाम् । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥१४

हे "शवसः। “पुत्र बलनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्बलस्य पुत्रेन्द्र "कामकातयः । ‘कै गै रै शब्दे'। कामपराः कातयः शब्दाः येषां भवन्ति ते तथोक्ताः । तादृशा मनुष्याः “त्वे त्वयि “सु “अवृत्रन् स्वस्वकामाभिपूरणार्थं सुष्ठु वर्तन्ते । तस्मान्मर्त्यत्वानि कामोपेतानि इत्युत्पन्नम्। ‘वृतु वर्तने'। लङि छान्दसो विकरणस्य लुक् । ‘बहुलं छन्दसि' इति रुडागमः । यत एवं ततो हे "इन्द्र “त्वां कश्चिदपि देवः "न "अति “रिच्यते । बलेन धनेन वातिरिक्तः समर्थो नास्ति ।

स नो॑ वृष॒न्सनि॑ष्ठया॒ सं घो॒रया॑ द्रवि॒त्न्वा ।

धि॒याविं॑ड्ढि पुरं॑ध्या ॥१५

सः । न॒ः । वृ॒ष॒न् । सनि॑ष्ठया । सम् । घो॒रया॑ । द्र॒वि॒त्न्वा ।

धि॒या । अ॒वि॒ड्ढि॒ । पुरं॑म्ऽध्या ॥१५

सः । नः । वृषन् । सनिष्ठया । सम् । घोरया । द्रवित्न्वा ।

धिया । अविड्ढि । पुरम्ऽध्या ॥१५

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र "सः पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं "सनिष्ठया। ‘षणु दाने'। धनादेर्दातृतमया “घोरया सपत्नानां भयकारिण्या अत एव "द्रवित्न्वा द्रावयित्र्या शत्रूणां पलायित्र्या। द्रवतेरित्नुच्प्रत्ययः । "पुरंध्या बहूनां धारयित्र्या पोषयित्र्या “धिया तादृशेन कर्मणा “नः अस्मान् “सम् "अविड्ढि समन्तात्पालय। अवतेर्लोटि ‘बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । बहुलवचनात्सिप इडागमः । अस्मान् धनदानादिना रक्षेत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥

यस्ते॑ नू॒नं श॑तक्रत॒विन्द्र॑ द्यु॒म्नित॑मो॒ मदः॑ ।

तेन॑ नू॒नं मदे॑ मदेः ॥१६

यः । ते॒ । नू॒नम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । इन्द्र॑ । द्यु॒म्निऽत॑मः । मदः॑ ।

तेन॑ । नू॒नम् । मदे॑ । म॒दे॒रिति॑ मदेः ॥१६

यः । ते । नूनम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । द्युम्निऽतमः । मदः ।

तेन । नूनम् । मदे । मदेरिति मदेः ॥१६

अत्र सोमः स्तूयते । हे "शतक्रतो शतविधप्रज्ञान हे “इन्द्र "द्युम्नितमः यशस्वितमः “यः “मदः । माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः । यः सोमः "नूनं पुरा “ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति "तेन अस्माभिः प्रदीयमानेन सोमेन "नूनम् इदानीं “मदे तत्पानेन मदे तव संजाते सत्यस्मानपि “मदेः धनादिदानेन त्वं मादय । 'मदी हर्षे' । अत्रान्तर्णीतण्यर्थः । 'बहुलम्' इति शप् ॥

यस्ते॑ चि॒त्रश्र॑वस्तमो॒ य इ॑न्द्र वृ॒त्रह॒न्त॑मः ।

य ओ॑जो॒दात॑मो॒ मदः॑ ॥१७

यः । ते॒ । चि॒त्रश्र॑वःऽतमः । यः । इ॒न्द्र॒ । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मः ।

यः । ओ॒जः॒ऽदात॑मः । मदः॑ ॥१७

यः । ते । चित्रश्रवःऽतमः । यः । इन्द्र । वृत्रहन्ऽतमः ।

यः । ओजःऽदातमः । मदः ॥१७

हे "इन्द्र चित्रश्रवस्तमः अतिशयेन नानाविधकीर्तिः "यः "मदः सोमः "ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतः । "यः सोमः “वृत्रहन्तमः अतिशयेन पापानां हन्ता । किंच “यः सोमः "ओजोदातमः अतिशयेन बलस्य दाता । तेनास्माभिर्दीयमानेन सोमेन त्वं माद्येरिति पूर्वेण संबन्धः ॥

वि॒द्मा हि यस्ते॑ अद्रिव॒स्त्वाद॑त्तः सत्य सोमपाः ।

विश्वा॑सु दस्म कृ॒ष्टिषु॑ ॥१८

वि॒द्म । हि । यः । ते॒ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । त्वाऽद॑त्तः । स॒त्य॒ । सो॒म॒ऽपाः॒ ।

विश्वा॑सु । द॒स्म॒ । कृ॒ष्टिषु॑ ॥१८

विद्म । हि । यः । ते । अद्रिऽवः । त्वाऽदत्तः । सत्य । सोमऽपाः ।

विश्वासु । दस्म । कृष्टिषु ॥१८

हे "अद्रिवः । अद्रिर्वज्रः । तद्वन् हे "सत्य यथार्थकर्मन् "सोमपाः सोमस्य पातः "दस्म दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपक्षपयितरिन्द्र "विश्वासु "कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु “त्वादत्तः त्वया दत्तः "ते त्वदीयः "यः रयिरस्ति तं "विद्म “हि । यष्टारो वयमपि जानीम एव

। यद्वा । हे इन्द्र सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्यदीयमिति तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्थं दीयते । अत्र त्वादेशश्छान्दसः ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकस्य 'इन्द्राय मद्वने सुतम्' इति स्तोत्रियः । सूत्रितं च – इन्द्राय मद्‍ने सुतमिन्द्रमिद्गाथिनो बृहत्' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ॥

इन्द्रा॑य॒ मद्व॑ने सु॒तं परि॑ ष्टोभन्तु नो॒ गिरः॑ ।

अ॒र्कम॑र्चन्तु का॒रवः॑ ॥१९

इन्द्रा॑य । मद्व॑ने । सु॒तम् । परि॑ । स्तो॒भ॒न्तु॒ । नः॒ । गिरः॑ ।

अ॒र्कम् । अ॒र्च॒न्तु॒ । का॒रवः॑ ॥१९

इन्द्राय । मद्वने । सुतम् । परि । स्तोभन्तु । नः । गिरः ।

अर्कम् । अर्चन्तु । कारवः ॥१९

"मद्वने । माद्यतेः क्वनिप् । मदनशीलाय "इन्द्राय तदर्थं सुतम् अभिषुतं सोमं "नः अस्मदीयाः "गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः "परि "ष्टोभन्त । स्तोभतिः स्तुतिकर्मा। परितः सोमं स्तुवन्तु । ततः "कारवः स्तुतिकारिणः स्तोतारश्च "अर्कं सर्वैरर्चनीयं सोमम् "अर्चन्तु पूजयन्तु ।।

यस्मि॒न्विश्वा॒ अधि॒ श्रियो॒ रण॑न्ति स॒प्त सं॒सदः॑ ।

इन्द्रं॑ सु॒ते ह॑वामहे ॥२०

यस्मि॑न् । विश्वाः॑ । अधि॑ । श्रियः॑ । रण॑न्ति । स॒प्त । स॒म्ऽसदः॑ ।

इन्द्र॑म् । सु॒ते । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥२०

यस्मिन् । विश्वाः । अधि । श्रियः । रणन्ति । सप्त । सम्ऽसदः ।

इन्द्रम् । सुते । हवामहे ॥२०

"यस्मिन् इन्द्रे "विश्वाः सर्वाः "श्रियः कान्तयः "अधि अधिकं भवन्ति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच "सप्त सप्तसंख्याकाः "संसदः । सम्यक् यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदन्तीति संसदः होत्रकाः । यस्मिन् "रणन्ति सोमप्रदानार्थं रमन्ते । यद्वा । यं शब्दयन्ति स्तुवन्ति । तं पूर्वोक्तलक्षणम् "इन्द्रं "सुते सोमेऽभिषुते सति "हवामहे वयं सोमपानायाह्वयामः ॥ ॥ १८ ॥

त्रिक॑द्रुकेषु॒ चेत॑नं दे॒वासो॑ य॒ज्ञम॑त्नत ।

तमिद्वंर्धन्तु नो॒ गिरः॑ ॥२१

त्रिऽकंद्रुकेषु । चेतंनम् । दे॒वासः॑ । य॒ज्ञम् । अ॒त्न॒त॒ ।

तम् । इत् । व॒र्ध॒न्तु॒ । नः॒ । गिरः॑ ॥२१

त्रिऽकद्रुकेषु । चेतनम् । देवासः । यज्ञम् । अत्नत ।

तम् । इत् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥२१

हे देवासः देवा इन्द्रादयः "त्रिकद्रुकेषु आभिप्लविकेष्वहःसु । ज्योतिर्गौरायुरिति त्रिकद्रुकाः । तेषु "चेतनम् । 'चिती संज्ञाने'। चेतन्ति जानन्त्यनेन स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं "यज्ञम् "अत्नत अतन्वत स्वैः स्वैः कर्मभिः पालनैश्च विस्तारितवन्तः । ' तनु विस्तारे'। लङि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक्। तनिपत्योश्छन्दसि' इत्युपधालोपः। "तमित् तमेवास्मदीयं यज्ञं नः अस्माकं "गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः "वर्धन्तु वर्धयन्तु ॥

आ त्वां विश॒न्त्विन्दंवः समु॒द्रमिंव॒ सिन्धंवः ।

न त्वामि॒न्द्रातिं रिच्यते ॥२२

आ । त्वा॒ । वि॒श॒न्तु॒ । इन्दंवः । स॒मु॒द्रम्ऽइंव । सिन्धंवः ।

न । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । अतिं । रि॒च्य॒ते॒ ॥२२

आ । त्वा । विशन्तु । इन्दवः । समुद्रम्ऽइव । सिन्धवः ।

न । त्वाम् । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥२२

हे इन्द्र "इन्दवः स्रवन्तोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमाः “त्वा त्वाम् "आ "विशन्तु । सर्वतः प्रविशन्तु । तत्र दृष्टान्तः । "समुद्रमिव “सिन्धवः । स्यन्दमाना नद्यः यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे “इन्द्र “त्वां कश्चिदपि देवो बलेन धनेन वा "न “अति "रिच्यते नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवांस्त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

वि॒व्यक्थं महि॒ना वृंषन्भ॒क्षं सोमंस्य जागृवे ।

य इंन्द्र ज॒ठरेंषु ते ॥२३

वि॒व्यक्थं । म॒हि॒ना । वृ॒ष॒न् । भ॒क्षम् । सोमंस्य । जा॒गृ॒वे॒ ।

यः । इ॒न्द्र॒ । ज॒ठरेंषु । ते॒ ॥२३

विव्यक्थ । महिना । वृषन् । भक्षम् । सोमस्य । जागृवे ।

यः । इन्द्र । जठरेषु । ते ॥२३

हे "वृषन् कामानां वर्षितर्हे "जागृवे जागरणशीलेन्द्र त्वं तस्य "सोमस्य “भक्षं पानं प्रति “महिना स्वमहिम्ना “विव्यक्थ सर्वतो व्याप्तवानसि । व्यचेर्लिटि थलि ‘ °अभ्यासस्योभयेषाम् । (पा. सू. ६. १. १७) इति संप्रसारणम् । हे “इन्द्र "यः सोमः “ते "जठरेषु उदरेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

अरं॑ त इन्द्र कु॒क्षये॑ सोमो॑ भवतु वृत्रहन् ।

अरं॒ धाम॑भ्य॒ इन्द॑वः ॥२४

अर॑म् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । कु॒क्षये॑ । सोमः॑ । भ॒व॒तु॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

अर॑म् । धाम॑ऽभ्यः । इन्द॑वः ॥२४

अरम् । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृत्रऽहन् ।

अरम् । धामऽभ्यः । इन्दवः ॥२४

हे "वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्यासुरस्य पापस्य वा हन्तर्हे “इन्द्र "सोमः अस्माभिर्दीयमानः “ते तव "कुक्षये "अरम् अलं पर्याप्तः "भवतु। किंच “इन्दवः सर्वतः क्षरणशीलाः सोमास्तव “धामभ्यः नानाविधेभ्यः शरीरेभ्यस्तव तेजोभ्यो वा "अरम् अलं पर्याप्ता भवन्तु । अनेन तेजसां हविर्भाक्त्वमस्तीति सूचितम् । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहेभ्योऽपि पर्याप्ता भवन्तु नान्यदीया इति भावः ॥

अ॒रमश्वा॑य गायति श्रु॒तक॑क्षो॒ अ॒रं॒ गवे॑ ।

अ॒रमिन्द्र॑स्य॒ धाम्ने॑ ॥२५

अर॑म् । अश्वा॑य । गा॒य॒ति॒ । श्रु॒तऽक॑क्षः । अर॑म् । गवे॑ ।

अर॑म् । इन्द्र॑स्य । धाम्ने॑ ॥२५

अरम् । अश्वाय । गायति । श्रुतऽकक्षः । अरम् । गवे ।

अरम् । इन्द्रस्य । धाम्ने ॥२५

श्रुतकक्षो नामर्षिः गवाश्वादिन्द्रं स्तौति । अयं “श्रुतकक्षः एतन्नामक ऋषिः "अश्वाय इन्द्रेण दीयमानायाश्वायैतदर्थम् "अरम् अलं "गायति इन्द्रविषयं स्तोत्रं करोति । तथा “गवे “अरम् अलं गायति । "इन्द्रस्य इन्द्रकर्तृकाय “धाम्ने गृहाय तदर्थं च "अरं पर्याप्तं स्तौति । यदश्वादिकमिन्द्रः प्रयच्छति तस्मै गायतीति । यद्वा । इन्द्रस्येति कर्मणि षष्ठी । गवादिलाभार्थमिन्द्रं स्तौति ॥

अरं॒ हि ष्मं॑ सु॒तेषुं॑ ण॒ः सोमें॑ष्विन्द्र॒ भूषं॑सि ।

अरं॑ ते शक्र दा॒वनें॑ ॥२६

अरं॑म् । हि । स्म॒ । सु॒तेषुं॑ । न॒ः । सोमें॑षु । इ॒न्द्र॒ । भूषं॑सि ।

अरं॑म् । ते॒ । श॒क्र॒ । दा॒वनें॑ ॥२६

अरम् । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इन्द्र । भूषसि ।

अरम् । ते । शक्र । दावने ॥२६

हे "इन्द्र "सुतेषु अभिषुतेषु "नः अस्मदीयेषु "सोमेषु । “हि “ष्म इत्यवधारणे । त्वमेव तेषां पाने अलं पर्याप्तः “भूषसि भवसि । यद्वा। सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि । ‘भू प्राप्तौ । त्वं प्रापय । तथा भवति हे "शक्र समर्थेन्द्र "दावने धनादिकस्य दात्रे "ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमाः "अरम् अलं पर्याप्ता भवन्तु ॥ ॥ १९ ॥

प॒रा॒कात्ता॑च्चिदद्रिव॒स्त्वां न॑क्षन्त नो॒ गिरः॑ ।

अरं॑ गमाम ते व॒यम् ॥२७

प॒रा॒कात्ता॑त् । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । त्वाम् । न॒क्ष॒न्त॒ । न॒ः । गिरः॑ ।

अरं॑म् । ग॒मा॒म॒ । ते॒ । व॒यम् ॥२७

पराकात्तात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वाम् । नक्षन्त । नः । गिरः ।

अरम् । गमाम । ते । वयम् ॥२७

हे “अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र "नः अस्मदीयाः “गिरः इतो निर्गताः स्तुतयः "पराकात्तात् । “चित् अप्यर्थः । अतिदूरादपि “त्वां "नक्षन्त व्याप्नुवन्तु । किमुत समीपात्त्वामश्नुवतामिति । नक्षतेर्व्याप्तिकर्मणो नशतेर्वा' लेटि सिपि रूपम् । एवं सति स्तोतारः "वयं "ते त्वदीयं धनम् "अरम् अलं पर्याप्तं “गमाम त्वत्तो गच्छाम ।।

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः ‘एवा ह्यसि वीरयुः' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूत्रितं च – एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनृता' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

ए॒वा ह्यसिं वी॒र॒यु॒रे॒वा शूरं॑ उ॒त स्थि॒रः ।

ए॒वा ते॒ राध्यं॒ मनः॑ ॥२८

ए॒व । हि । असिं । वी॒र॒ऽयुः । ए॒व । शूरः॑ । उ॒त । स्थि॒रः ।

ए॒व । ते॒ । राध्य॑म् । मनः॑ ॥२८

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः ।

एव । ते । राध्यम् । मनः ॥२८

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः 'एवा ह्यसि वीरयुः' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूत्रितं च – एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनृता' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

ए॒वा रा॒तिस्तु॑वीमघ॒ विश्वे॑भिर्धायि धा॒तृभिः॑ ।

अधा॑ चिदिन्द्र मे॒ सचा॑ ॥२९

ए॒व । रा॒तिः । तु॒वि॒ऽम॒घ॒ । विश्वे॑भिः । धा॒यि॒ । धा॒तृऽभिः॑ ।

अध॑ । चि॒त् । इ॒न्द्र॒ । मे॒ । सचा॑ ॥२९

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातृऽभिः ।

अध । चित् । इन्द्र । मे । सचा ॥२९

हे "तुविमघ । तुविरिति बहुनाम । बहुधनवन्निन्द्र "विश्वेभिः विश्वैः "धातृभिः कर्माधारकैः । यद्वा । देवानां हविर्दानेन पोषयितृभिः । सर्वैर्यजमानैस्तव "रातिः गवाश्वधनादिदानं "धायि तैर्धार्यते "एव । दधातेर्लुङि कर्मणि रूपम् । चिदेवार्थे । "अध अत एव हे "इन्द्र एवंविध त्वं "मे यष्टुर्ममापि "सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

मो षु ब्र॒ह्मेव॑ तन्द्र॒युर्भुवो॑ वाजानां पते ।

मत्स्वा॑ सु॒तस्य॒ गोम॑तः ॥३०

मो इति॑ । सु । ब्र॒ह्माऽइ॑व । त॒न्द्र॒युः । भुवः॑ । वा॒जा॒ना॒म् । प॒ते॒ ।

मत्स्व॑ । सु॒तस्य॑ । गोऽम॑तः ॥३०

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तन्द्रयुः । भुवः । वाजानाम् । पते ।

मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः ॥३०

हे "वाजानां "पते अन्नानां पते बलानां वा हे इन्द्र "तन्द्रयुः निष्कारणं निवृत्तकर्मवत्त्वादालस्ययुक्तः "ब्रह्मेव ब्राह्मण इव । ' अथापि तद्वदर्थे भाष्यते' (निरु. ६. ३१) इति यास्कोक्तमनुसृत्य तन्द्रयुक्त इत्युक्तम् । अथवा यागादिकर्मपरित्यागेनालस्यमिच्छन्नास्तिको

ब्राह्मण इव त्वं “मो “षु “भुवः सुष्ठु मा भवः । सर्वदास्मत्कर्मान्वितो भवेत्याशासनम् । तदेवाह । "सुतस्य अभिषुतस्य ततः “गोमतः गव्येन क्षीरेण दध्ना वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन "मत्स्व माद्य हृष्टो भव ॥

मा न॑ इन्द्रा॒भ्या॒३॒दिश॒ः सूरो॑ अ॒क्तुष्वा य॑मन् ।

त्वा यु॒जा व॑नेम॒ तत् ॥३१

मा । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । अ॒भि । आ॒ऽदिशः॑ । सूरः॑ । अ॒क्तुषु॑ । आ । य॒म॒न् ।

त्वा । यु॒जा । व॒ने॒म॒ । तत् ॥३१

मा । नः । इन्द्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अक्तुषु । आ । यमन् ।

त्वा । युजा । वनेम । तत् ॥३१

हे "इन्द्र आदिशः आदेष्टारः समन्तादायुधान्यतिविसृजन्तः "सूरः । 'सृ गतौ'। सर्वत्र सरणशीला राक्षसाः “अक्तुषु रात्रिषु दिवापि "नः अस्माकं "मा “अभि “आ “यमन् आभिमुख्येन मा नियन्तारो भवन्तु । यद्यागताश्चेत्तदा "तत् रक्षःकुलं "त्वा त्वया "युजा सहायेन वयं “वनेम हिंसाम ।' श्नथ क्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्था वन च' इत्यत्र पठितत्वाद्धिंसार्थः ॥

त्वयेदि॑न्द्र यु॒जा व॒यं प्रति॑ ब्रुवीमहि॒ स्पृधः॑ ।

त्वम॒स्माकं॒ तव॑ स्मसि ॥३२

त्वया॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । यु॒जा । व॒यम् । प्रति॑ । ब्रु॒वी॒म॒हि॒ । स्पृधः॑ ।

त्वम् । अ॒स्माक॑म् । तव॑ । स्म॒सि॒ ॥३२

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयम् । प्रति । ब्रुवीमहि । स्पृधः ।

त्वम् । अस्माकम् । तव । स्मसि ॥३२

हे “इन्द्र “त्वयेत् । इदवधारणे । त्वयैव "युजा सहायेन "स्पृधः स्पर्धमानाञ्छत्रून् "वयं “प्रति “ब्रुवीमहि निराकुर्वीमहि । प्रतिवचनं निराकरणम् । उत्तरार्धेनेन्द्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इन्द्र “त्वमस्माकं भवसि स्तुत्यस्तोतृयष्टृयष्टव्यतया त्वमस्माकं भवसि वयं "तव "स्मसि भवामः । तथारण्यकं- ‘ त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं स्मः त्वमस्माकमसि' इति । तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून् हन्यामेति ॥

त्वामिद्धि त्वा॒यवो॑ऽनु॒नोनु॑वत॒श्चरा॑न् ।

सखा॑य इन्द्र का॒रवः॑ ॥३३

त्वाम् । इत् । हि । त्वा॒ऽयवः॑ । अ॒नु॒ऽनोनु॑वतः । चरा॑न् ।

सखा॑यः । इ॒न्द्र॒ । का॒रवः॑ ॥३३

त्वाम् । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् ।

सखायः । इन्द्र । कारवः ॥३३

हे इन्द्र कर्मोपद्रवपरिहारादनन्तरं "त्वायवः त्वां धनादिदानार्थं कामयमानाः अत एव “अनुनोनुवतः । नौतेर्यङ्लुगन्तस्य शतरि रूपम् । अनुक्रमेण पुनःपुनः स्तुतिं कुर्वन्तः तस्मात्तव “सखायः सखिभूताः "कारवः स्तोतारः “त्वामित् । इदवधारणे । त्वामेव “चरान् स्तुतिभिः परिचरन्तु खलु। “हि इति प्रसिद्ध्यर्थः । चरतेर्लेट्याडागमः । हियोगादनिघातः ॥ ॥ २० ॥

टिप्पणी

८.९२.४ अपादु शिप्र्यन्धसः इति

औपगवे द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2gsf)

८.९२.२२ आ त्वा विशन्तु इति

आष्टादंष्ट्रम् पूर्वम् (https://sa.wikisource.org/s/2idf)

आसितं सिन्धुषाम वा (https://sa.wikisource.org/s/2idg)

इन्दवः/इन्दु उपरि डा. सुकर्मपालसिंहतोमरस्य शोधप्रबन्धः (https://veda-samsthana.tripod.com/fatah/indu2.htm)

इन्दु /इन्दवः उपरि टिप्पणी (http://puranastudy.freeoda.com/pur_index3/indu1.htm)

सिन्धु उपरि डा. सुकर्मपालसिंहतोमरस्य टिप्पणी (https://veda-samsthana.tripod.com/fatah/sindhu1.htm)

सिन्धु उपरि टिप्पणी (https://sites.google.com/site/vedastudy/sid-dhadhipa-suketuman/sindhu1)

समुद्रोपरि संदर्भाः (https://sites.google.com/site/vedastudy/saptavinsati-samunnata/%E0%A4%B8%E0%A4%AE%E0%A4%A6%E0%A4%B0)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९३

दे. इन्द्रः, ३४ इन्द्र - ऋभवश्च । गायत्री ।

उद्घेदभि श्रुतामघं वृषभं नर्यापसम् ।

अस्तारमेषि सूर्य ॥१॥

नव यो नवतिं पुरो बिभेद बाह्वोजसा ।

अहिं च वृत्रहावधीत् ॥२॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्वावद्गोमद्यवमत् ।

उरुधारेव दोहते ॥३॥

यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य ।

सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥४॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे ।

उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

ये सोमासः परावति ये अर्वावति सुन्विरे ।

सर्वाँस्ताँ इन्द्र गच्छसि ॥६॥

तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे ।

स वृषा वृषभो भुवत् ॥७॥

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः ।

द्युम्नी श्लोकी स सोम्यः ॥८॥

गिरा वज्रो न सम्भृतः सबलो अनपच्युतः ।

ववक्ष ऋष्वो अस्तृतः ॥९॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इन्द्र गिर्वणः ।

त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यम् ।

न देवो नाध्रिगुर्जनः ॥११॥

अधा ते अप्रतिष्कुतं देवी शुष्मं सपर्यतः ।

उभे सुशिप्र रोदसी ॥१२॥

त्वमेतदधारयः कृष्णासु रोहिणीषु च ।

परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥

वि यदहेरध त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः ।

विदन्मृगस्य ताँ अमः ॥१४॥

आदु मे निवरो भुवद्वृत्रहादिष्ट पौंस्यम् ।

अजातशत्रुरस्तृतः ॥१५॥

श्रुतं वो वृत्रहन्तमं प्र शर्धं चर्षणीनाम् ।

आ शुषे राधसे महे ॥१६॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन्पुरुष्टुत ।

यत्सोमेसोम आभवः ॥१७॥

बोधिन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः ।

शृणोतु शक्र आशिषम् ॥१८॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मन्दसे वृषन् ।

कया स्तोतृभ्य आ भर ॥१९॥

कस्य वृषा सुते सचा नियुत्वान्वृषभो रणत् ।

वृत्रहा सोमपीतये ॥२०॥

अभी षु णस्त्वं रयिं मन्दसानः सहस्रिणम् ।

प्रयन्ता बोधि दाशुषे ॥२१॥

पत्नीवन्तः सुता इम उशन्तो यन्ति वीतये ।

अपां जग्मिर्निचुम्पुणः ॥२२॥

इष्टा होत्रा असृक्षतेन्द्रं वृधासो अध्वरे ।

अच्छावभृथमोजसा ॥२३॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या ।

वोळ्हामभि प्रयो हितम् ॥२४॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो ।

स्तोतृभ्य इन्द्रमा वह ॥२५॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधद्रत्ना वि दाशुषे ।

स्तोतृभ्य इन्द्रमर्चत ॥२६॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्था विश्वा शतक्रतो ।

स्तोतृभ्य इन्द्र मृळय ॥२७॥

भद्रम्भद्रं न आ भरेषमूर्जं शतक्रतो ।

यदिन्द्र मृळयासि नः ॥२८॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो ।

यदिन्द्र मृळयासि नः ॥२९॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम सुतावन्तो हवामहे ।

यदिन्द्र मृळयासि नः ॥३०॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते ।

उप नो हरिभिः सुतम् ॥३१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमो विद इन्द्रः शतक्रतुः ।

उप नो हरिभिः सुतम् ॥३२॥

त्वं हि वृत्रहन्नेषां पाता सोमानामसि ।

उप नो हरिभिः सुतम् ॥३३॥

इन्द्र इषे ददातु न ऋभुक्षणमृभुं रयिम् ।

वाजी ददातु वाजिनम् ॥३४॥

सायणभाष्यम्

' उद्घ' इति चतुस्त्रिंशदृचं त्रयोदशं सूक्तं सुकक्षस्यार्षं गायत्रमैन्द्रम् । अन्त्या त्विन्द्रर्भुदेवताका । तथा चानुक्रान्तम्- उद्घ चतुस्त्रिंशत्सुकक्षोऽन्त्यैन्द्रार्भवी' इति । द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तम् । सूत्रितं च - उद्घेदभीत्युत्तमामुद्धरेत्' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति । महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः । ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र आद्यस्तृचः । सूत्रितं च - ' उद्घेदभीति तिस्र इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या' (आश्व. श्रौ. ५. १०) इति । तथाप्तोर्यामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थेऽयं तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च -- यदद्य कच्च वृत्रहन्नुद्घेदभि श्रुतामघमा नो विश्वाभिः' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति ॥

उद्घेदुभि श्रुतामंघं वृषुभं नर्यापसम् ।

अस्तांरमेषि सूर्य ॥१

उत् । घु । इत् । अुभि । श्रुतऽमंघम् । वृषुभम् । नर्यंऽअपसम् ।

अस्तांरम् । एुषि । सूर्यु ॥१

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघम् । वृषभम् । नर्यऽअपसम् ।

अस्तारम् । एषि । सूर्य ॥१

सुकक्ष इन्द्रगुणानाह । हे "सूर्य । द्वादशसु भानुष्विन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इन्द्र “श्रुतमघं सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनमत एव "वृषभं याचमानानां धनस्य वर्षितारं "नर्यापसम् । नरहितं नर्यम् । नरहितकर्माणम् "अस्तारं दानशौण्डमौदार्यवन्तमेतादृशानुभावमभितः "उत् "एषि । "इत् अवधारणे । त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्यात्मना उद्गतोऽसि। "घ इति प्रसिद्धौ ॥

नव॒ यो न॑व॒तिं पुरो॑ बि॒भेद॑ बा॒ह्वो॑जसा ।

अहिं॑ च वृत्र॒हाव॑धीत् ॥२

नव॑ । यः । न॒व॒तिम् । पुरः॑ । बि॒भेद॑ । बा॒हुऽओ॑जसा ।

अहि॑म् । च॒ । वृ॒त्र॒ऽहा । अ॒व॒धी॒त् ॥२

नव । यः । नवतिम् । पुरः । बिभेद । बाहुऽओजसा ।

अहिम् । च । वृत्रऽहा । अवधीत् ॥२

"यः इन्द्रः "नव “नवतिं नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शम्बरस्य “पुरः पुरीः “बाह्वोजसा स्वबाहुबलेनैव "बिभेद दिवोदासाय भिनत्ति स्म । तथा च मन्त्रः - ‘ दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य' (ऋ. सं. २. १९. ६) इति । सः "वृत्रहा वृत्रासुरस्य हन्ता स इन्द्रः "अहिं “च केनाप्यहन्तव्यं मेघमपामावरकं वृत्रं वा "अवधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददात्वित्युत्तरेण संबन्धः ॥

स न॒ इन्द्रः॑ शि॒वः सखाश्वा॑व॒द्गोम॒द्यव॑मत् ।

उ॒रुधा॑रेव दोहते ॥३

सः । न॒ः । इन्द्रः॑ । शि॒वः । सखा॑ । अश्व॑ऽवत् । गोऽम॑त् । यव॑ऽमत् ।

उ॒रुधा॑राऽइव । दो॒ह॒ते॒ ॥३

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् ।

उरुधाराऽइव । दोहते ॥३

“सः पूर्वोक्तलक्षणः "शिवः कल्याणतमः "सखा यष्टृयष्टव्यस्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबन्धेनास्माकं मित्रभूतः एतादृशः "इन्द्रः "अश्ववत् अश्वयुक्तं "गोमत् पश्वादिसहितं "यवमत् । ‘ अयवादिभ्यः' (पा. सू. ८. २. ९) इति प्रतिषेधान्मतुपो वत्वाभावः । यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं “नः अस्मभ्यं "दोहते दोग्धु ददातु। तत्र दृष्टान्तः । "उरुधारेव । दोहनकाले प्रभूतपयोधारा यद्वा बहूनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु ददातु । दुहेर्लेट्यडागमः ॥

यद॒द्य कच्च॑ वृत्रहन्नु॒दगा॑ अ॒भि सू॑र्य ।

सर्वं॒ तदि॑न्द्र ते॒ वशे॑ ॥४

यत् । अ॒द्य । कत् । च॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । उ॒त्ऽअगाः॑ । अ॒भि । सू॒र्य॒ ।

सर्वं॑म् । तत् । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । वशे॑ ॥४

यत् । अद्य । कत् । च । वृत्रऽहन् । उत्ऽअगाः । अभि । सूर्य ।

सर्वम् । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥४

हे "वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्य मेघस्य हन्तः हे "सूर्य सूर्यात्मक "इन्द्र "अद्य अस्मिन् दिने "यत् "कच्च यत्किंचित्पदार्थजातम् "अभि अभिमुखीकृत्य "उदगाः । ' इण् गतौ । उत्पूर्वः । तस्य लुङि गादेशः। स्वतेजसोद्गतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा "तत् "सर्वं स्थावरजङ्गमात्मकं जगत् "ते तव "वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वन्ति जुह्वति च ॥

यद्वा॑ प्रवृद्ध सत्पते॒ न म॑रा॒ इति॒ मन्यं॑से ।

उ॒तो तत्स॒त्यमित्तव॑ ॥५

यत् । वा॒ । प्र॒ऽवृ॒द्ध॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ । न । म॒रै॒ । इतिं॑ । मन्यं॑से ।

उ॒तो इतिं॑ । तत् । स॒त्यम् । इत् । तव॑ ॥५

यत् । वा । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । न । मरै । इति । मन्यसे ।

उतो इति । तत् । सत्यम् । इत् । तव ॥५

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे "प्रवृद्ध स्वबलेन प्रवर्धमान "सत्पते सतां पते स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पते हे इन्द्र "न "मरै "इति मनुष्यवद्वार्धक्येनाहं न म्रिय इति "यत् यदि "मन्ये युध्यसे। मृङ् प्राणत्यागे'। लेट्यडागमः।' वैतोऽन्यत्र' इत्यैकारः। "उतो अपि च "तव "तत् न म्रिय इति मननं "सत्यमित् यथार्थमेव । इन्द्रो न म्रियत इत्यर्थे मन्त्रान्तरं-- न ह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिः' (ऋ. सं. १०. ८६. ११) इति ॥ ॥ २१ ॥

ये सोमा॑सः परा॒वति॒ ये अ॑र्वा॒वतिं॑ सुन्वि॒रे ।

सर्वाँ॒स्ताँ इ॑न्द्र गच्छसि ॥६

ये । सोमा॑सः । प॒रा॒ऽवतिं॑ । ये । अ॒र्वा॒ऽवतिं॑ । सु॒न्वि॒रे ।

सर्वा॑न् । तान् । इ॒न्द्र॒ । ग॒च्छ॒सि॒ ॥६

ये । सोमासः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे ।

सर्वान् । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥६

हे "इन्द्र "ये "सोमासः सोमाः “परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे “ये सोमाः “अर्वावति अन्तिकतमे देशे च “सुन्विरे । छन्दसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः। ये सोमा ऋत्विग्भिरभिषूयन्ते “सर्वान् दूरे समीपे चाभिषूयमाणान् “तान् सोमान् “गच्छसि तत्पानार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितम् ॥

अप्तोर्यामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थे ' तमिन्द्रं वाजयामसि' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च - तमिन्द्रं वाजयामसि महाँ इन्द्रो य ओजसा' (आश्व. श्रौ. ९. ११) इति । व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य पञ्चमेऽहनि निष्केवल्येऽयमेव तृचो निविद्धानीयः । सूत्रितं च व्यूळ्हश्चेदिति खण्डे– ‘ मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वस्तमिन्द्रं वाजयामसि' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ।

तमिन्द्रं॑ वाजयामसि म॒हे वृ॒त्राय॒ हन्त॑वे ।

स वृषा॑ वृष॒भो भु॑वत् ॥७

तम् । इन्द्र॑म् । वा॒ज॒या॒म॒सि॒ । म॒हे । वृ॒त्राय॑ । हन्त॑वे ।

सः । वृषा॑ । वृ॒ष॒भः । भु॒व॒त् ॥७

तम् । इन्द्रम् । वाजयामसि । महे । वृत्राय । हन्तवे ।

सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७

यजमाना आहुः । “तं पूर्वोक्तलक्षणम् “इन्द्रं “वाजयामसि वाजयामः । सोमेन स्तुतिभिर्वा वाजवन्तं बलवन्तं कुर्मः । किमर्थम् । "महे महते "वृत्राय अपामावरकं वृत्रासुरं “हन्तवे हन्तुम् । सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन् "वृषा धनानां सेक्ता दाता “सः इन्द्रः “वृषभः अस्माकं स्तोतॄणां सोमस्य दातॄणां धनादिसेचको दाता “भुवत् भवतु ॥

इन्द्र॒ः स दाम॑ने कृ॒त ओजि॑ष्ठ॒ः स मदे॑ हि॒तः ।

द्यु॒म्नी श्लो॒की स सो॒म्यः ॥८

इन्द्रः॑ । सः । दाम॑ने । कृ॒तः । ओजि॑ष्ठः । सः । मदे॑ । हि॒तः ।

द्यु॒म्नी । श्लो॒की । सः । सो॒म्यः ॥८

इन्द्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः ।

द्युम्नी । श्लोकी । सः । सोम्यः ॥८

“सः “इन्द्रः “दामने स्तोतृभ्यो धनादिदानायैव “कृतः प्रजापतिना सृष्टः । किंच “ओजिष्ठः ओजस्वितमः “सः एवेन्द्रः “मदे। माद्यन्त्यनेनेति" मदः सोमः । तस्मिंश्च प्रजापतिना सृष्टिकाले “हितः । सोमपानार्थं च निहित इत्यर्थः । “द्युम्नी । 'द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा' इति । यशस्व्यन्नवान् वा अत एव “श्लोकी । श्लोकः स्तुतिः । तद्वान् “सः इन्द्रः “सोम्यः सोमार्हो भवति ।

गि॒रा वज्रो॒ न सम्भृ॑त॒ः सब॑लो॒ अन॑पच्युतः ।

व॒व॒क्ष ऋ॒ष्वो अस्तृ॑तः ॥९

गि॒रा । वज्रः॑ । न । सम्ऽभृ॑तः । सऽब॑लः । अन॑पऽच्युतः ।

व॒व॒क्षे । ऋ॒ष्वः । अस्तृ॑तः ॥९

गिरा । वज्रः । न । सम्ऽभृतः । सऽबलः । अनपऽच्युतः ।

ववक्षे । ऋष्वः । अस्तृतः ॥९

“गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा स्तोतृभिः “संभृतः उत्पादितस्तीक्ष्णीकृतः । तत्र दृष्टान्तः । “वज्रो “न । वज्र आयुधम् । तत्कर्तृभिर्निर्शितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् स्तोतृभिः स्तुत्या संभृतोऽत एव “सबलः बलसहितस्तस्मात् "अनपच्युतः परैरप्रच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृशः “ऋष्वः महान् दीप्यमानो वा “अस्तृतः युद्धे शत्रुभिरहिंसित इन्द्रः “ववक्षे स्तोतृभ्यो धनादिकं वोढुमिच्छति ॥

दु॒र्गे चि॑न्नः सु॒गं कृ॑धि गृणा॒न इ॑न्द्र गिर्वणः ।

त्वं च॑ मघव॒न्वश॑ः ॥१०

दुः॒ऽगे । चि॒त् । नः॒ । सु॒ऽगम् । कृ॒धि॒ । गृ॒णा॒नः । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ।

त्वम् । च॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । वशः॑ ॥१०

दुःऽगे । चित् । नः । सुऽगम् । कृधि । गृणानः । इन्द्र । गिर्वणः ।

त्वम् । च । मघऽवन् । वशः ॥१०

हे “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय “इन्द्र “गृणानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं “नः अस्माकं “दुर्गे “चित् दुर्गमेऽपि मार्गे “सुगं सुगमं पन्थानं “कृधि तथा कुरु । हे “मघवन् धनवन्निन्द्र “त्वम् । चशब्दश्चेदर्थे । यदि “वशः सोमपानार्थं तत्प्रदातॄनस्मान् कामयेथाः तदा पन्थानं शोभनगमनं कुरुष्व । वष्टेर्लेट्यडागमः । चशब्दयोगादनिघातः ॥ ॥ २२ ॥

यस्य॑ ते॒ नू चि॑दा॒दिश॒ं न मि॒नन्ति॑ स्व॒राज्य॑म् ।

न दे॒वो नाध्रि॑गु॒र्जन॑ः ॥११

यस्य॑ । ते॒ । नु । चि॒त् । आ॒ऽदिश॑म् । न । मि॒नन्ति॑ । स्व॒ऽराज्य॑म् ।

न । दे॒वः । न । अध्रि॑ऽगुः । जनः॑ ॥११

यस्य । ते । नु । चित् । आऽदिशम् । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यम् ।

न । देवः । न । अध्रिऽगुः । जनः ॥११

हे इन्द्र “यस्य “ते तव “आदिशम् । आदिशति नयति सर्वत्रानयेत्यादिग्बलम् । औणादिकः करणे प्रत्ययः । यद्वा । आदेश एवादिगाज्ञा । भावे क्विप् । त्वदीयामाज्ञां “नू “चित् इदानीं पुरा च “न “मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किंच। "स्वराज्यं तव स्वभूतं राज्यं च । यद्वा । स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वामित्वं च न हिंसन्ति । हिंसकानाह। “न “देवः त्वदन्यो देवोऽपि च तथापि “अध्रिगुः अधृतगमनः संग्रामे त्वरमाणो वीरोऽपि “न च "जनः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि । एते न मिनन्तीत्यर्थः ॥

अधा॑ ते॒ अप्र॑तिष्कुतं दे॒वी शुष्मं॑ सपर्यतः ।

उ॒भे सु॑शिप्र॒ रोद॑सी ॥१२

अध॑ । ते॒ । अप्र॑तिऽस्कुतम् । दे॒वी इति॑ । शुष्मं॑म् । स॒प॒र्य॒तः॒ ।

उ॒भे इति॑ । सु॒ऽशि॒प्र॒ । रोद॑सी॒ इति॑ ॥१२

अध । ते । अप्रतिऽस्कुतम् । देवी इति । शुष्मम् । सपर्यतः ।

उभे इति । सुऽशिप्र । रोदसी इति ॥१२

हे “सुशिप्र सुहनो शोभनशिरस्त्राणेन्द्र “अध अपि च “देवी देव्यौ स्वतेजसा दीप्यमाने “उभे “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “अप्रतिष्कुतम् । स्कु इति सौत्रो धातुः स्तम्भने वर्तते । शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं “ते त्वदीयं “शुष्मं परबलशोषकं बलं “सपर्यतः पूजयतः । त्वदधीने एव भवतः ॥

त्वमे॒तद॑धारयः कृ॒ष्णासु॒ रोहि॑णीषु च ।

परु॑ष्णीषु॒ रुश॒त्पय॑ः ॥१३

त्वम् । ए॒तत् । अ॒धा॒र॒यः॒ । कृ॒ष्णासु॑ । रोहि॑णीषु । च॒ ।

परु॑ष्णीषु । रुश॑त् । पयः॑ ॥१३

त्वम् । एतत् । अधारयः । कृष्णासु । रोहिणीषु । च ।

परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥१३

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इन्द्र “कृष्णासु कृष्णवर्णासु गोषु तथा “रोहिणीषु । ‘ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः' (पा. सू. ४. १. ३९) इति ङीप् । रोहितवर्णासु “च गोषु "रुशत् । रोचतेर्दीप्तिकर्मणः । दीप्यमानं श्वेतम् “एतत् परिदृश्यमानं “पयः क्षीरं “त्वम् “अधारयः धारयसि । तस्मात्त्वद्बलं पूजयत इति समन्वयः ॥

वि यदहे॒रध॑ त्वि॒षो विश्वे॑ दे॒वासो॒ अक्र॑मुः ।

वि॒दन्मृ॒गस्य॒ ताँ अम॑ः ॥१४

वि । यत् । अहेः॑ । अध॑ । त्वि॒षः । विश्वे॑ । दे॒वासः॑ । अक्र॑मुः ।

वि॒दत् । मृ॒गस्य॑ । तान् । अमः॑ ॥१४

वि । यत् । अहेः । अध । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः ।

विदत् । मृगस्य । तान् । अमः ॥१४

“अध अपि च "अहेः अहन्तव्यस्य वृत्रासुरस्य “त्विषः तेजोरूपादुच्छवासाद्भीताः यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिताः “विश्वे सर्वे “देवासः देवाः “यत् यदा “वि "अक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन् । स्वस्थानं परित्यज्यान्यं देशमगच्छन्नित्यर्थः । तदानीं “मृगस्य । एवं तान् भीषयितुं वृत्रो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबन्धि “अमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्जातं भयं वा “तान् सर्वान् देवान् “विदत् अविन्दत् । प्राप्नोदित्यर्थः । तस्यासुरस्येन्द्रो निवारको हन्ताभवदित्युत्तरेण संबन्धः ॥

आदु॑ मे निव॒रो भु॑वद्वृत्र॒हादि॑ष्ट॒ पौंस्यं॑म् ।

अजा॑तशत्रु॒रस्तृ॑तः ॥१५

आत् । ऊं॒ इति॑ । मे॒ । नि॒ऽव॒रः । भु॒व॒त् । वृ॒त्र॒ऽहा । अ॒दि॒ष्ट॒ । पौंस्यं॑म् ।

अजा॑तऽशत्रुः । अस्तृ॑तः ॥१५

आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृत्रऽहा । अदिष्ट । पौंस्यम् ।

अजातऽशत्रुः । अस्तृतः ॥१५

“आदु इत्यवधारणे । देवानां भीत्या सर्वतो गमनानन्तरमेव “मे स्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबन्धेन मम संबन्ध्ययमिन्द्रः "निवरः वृत्रासुरस्य निवारयिता हन्ता “भुवत् अभवत् । ततः “वृत्रहा वृत्रस्य हन्तेन्द्रः “पौंस्यम् । पुंसः कर्म पौंस्यम् । यद्वा । स्त्रीपुंसाभ्याम् (पा. सू. ४. १. ८७) इति भवार्थे स्नञ् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीन्द्रे भवम् । यद्वा । बलनामैतत् । स्वबलम् ।। “अदिष्ट तस्य राज्ये दिशति निदधाति । तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्यर्थः । ततः प्रभृतीन्द्रः “अजातशत्रुः अनुत्पन्नशत्रुः "अस्तृतः संग्रामे परैरहिंसितश्चाभवत् ॥ ॥ २३ ॥

श्रुतं वों वृत्रहन्तमं प्र शर्धं चर्षणीनाम् ।

आ शुषे राधसे महे ॥१६

श्रुतम् । वः । वृत्रहन्ऽतमम् । प्र । शर्धम् । चर्षणीनाम् ।

आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६

श्रुतम् । वः । वृत्रहन्ऽतमम् । प्र । शर्धम् । चर्षणीनाम् ।

आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६

हे ऋत्विग्यष्टारः "श्रुतं बलवत्तया प्रसिद्धमत एव "वृत्रहन्तमम् अतिशयेन वृत्रहन्तारं "शर्धं बलभूतं वेगवन्तं वा एतादृशमिन्द्रं "चर्षणीनां मनुष्याणां "वः युष्माकम् "आशुषे । अश्नोतेर्लेट्युत्तम इटि सिप् । व्यत्ययेनोप्रत्ययः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यडागमः । तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेणाश्नवै । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थम्। "महे महते "राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुम् ॥

अया धिया चं गव्यया पुरुणामन्पुरुष्टुत ।

यत्सोमेंसोम आभंवः ॥१७

अया । धिया । च । गव्यऽया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत ।

यत् । सोमेंऽसोमे । आ । अभंवः ॥१७

अया । धिया । च । गव्यऽया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत ।

यत् । सोमेऽसोमे । आ । अभवः ॥१७

हे "पुरुनामन् बहुविधशक्रवृत्रहादिनामोपेत । यद्वा । बहुस्तुतिमन् । नामयन्ति स्तुत्यं देवं वशं नयन्तीति नाम स्तोत्रम् । अत एव "पुरुष्टुत बहुभिरभिष्टुतेन्द्र "सोमेसोमे अस्मदीयेषु सोमेषु त्वं यदा "आभवः तेषां पानार्थं समन्तादभवः तदा वयम् "अया अनया । कीदृश्या । "गव्यया गा आत्मन इच्छन्त्या "धिया अनया बुद्ध्या युक्ता भवेम । सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादियुक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

बोधिन्मंना इदंस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः ।

शृणोतुं शक्र आशिषंम् ॥१८

बोधित्ऽमंनाः । इत् । अस्तु । नः । वृत्रऽहा । भूरिंऽआसुतिः ।

शृणोतुं । शुक्रः । आऽशिषंम् ॥१८

बोधित्ऽमनाः । इत् । अस्तु । नः । वृत्रऽहा । भूरिऽआसुतिः ।

शृणोतु । शुक्रः । आऽशिषम् ॥१८

अयं परोक्षकृतः । “वृत्रहा वृत्रहन्ता “भूर्यासुतिः । बहुषु देशेष्विन्द्रार्थं सोम आसूयतेऽभिषूयत इति तादृशः । यद्वा । बहूनि सोमादिहवींषीन्द्रार्थमासूयन्ते हूयन्त इति तादृशः । "बोधिन्मनाः । ‘ बुध अवगमने' । औणादिक इतिप्रत्ययः । यस्य मनः स्तोतॄणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः । “इत् अवधारणे। “नः अस्माकं बोधिन्मना एव "अस्तु । सर्वदास्मदभीप्सितानि जानात्वेवेत्यर्थः । यद्वा । एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति । ततः “शक्रः संग्रामे शत्रुहननसमर्थ इन्द्रः “आशिषम् अस्मदीयां स्तुतिमाशासनं वा “शृणोतु ।।

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने मैत्रावरुणस्य ‘कया त्वं न ऊत्या' इति तृचोऽनुरूपः। सूत्रितं च -- होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत् कया त्वं न ऊत्या' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

कया॒ त्वं न॑ ऊ॒त्याभि प्र म॑न्दसे वृषन् ।

कया॑ स्तो॒तृभ्य॒ आ भ॑र ॥१९

कया॑ । त्वम् । न॒ः । ऊ॒त्या । अ॒भि । प्र । म॒न्द॒से॒ । वृ॒ष॒न् ।

कया॑ । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । आ । भ॒र॒ ॥१९

कया । त्वम् । नः । ऊत्या । अभि । प्र । मन्दसे । वृषन् ।

कया । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥१९

हे “वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र “कया केन “ऊत्या । अव रक्षणादिषु गत्यर्थे । ऊतियूति' इत्यादिना निपातितः । केनाभिगमनेन “नः अस्मान् “अभि अभितः “प्र “मन्दसे प्रकर्षेण मादयसि । अस्मदीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तुतिश्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति । किंच “कया केनाभिगमनेन “स्तोतृभ्यः अस्मभ्यं धनम् “आ “भर आबिभर्षीतीन्द्रं स्तोता पृच्छति ॥

कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑ नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत् ।

वृ॒त्रहा सोम॑पीतये ॥२०

कस्य॑ । वृषा॑ । सु॒ते । सचा॑ । नि॒युत्वा॑न् । वृ॒ष॒भः । र॒ण॒त् ।

वृ॒त्रऽहा । सोम॑ऽपीतये ॥२०

कस्य । वृषा । सुते । सचा । नियुत्वान् । वृषभः । रणत् ।

वृत्रऽहा । सोमऽपीतये ॥२०

“वृषा इन्द्रः “कस्य यजमानस्य "सचा "सुते ऋग्भिः सहाभिषुते सोमे । अनेन तद्वान् यज्ञो लक्ष्यते । कस्य यज्ञे “सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं "रणत् रमते । कीदृशः । “नियुत्वान् । नितरां युवन्ति मिश्रयन्ति स्वबलेन शत्रूनिति नियुतो मरुतः । तद्वान् । यद्वा । नियुत इति वायोर्वाहनाश्वाः । स वायुः कदाचित् संग्राम इन्द्राय स्वाश्वानदात् । तद्वान् । “वृषभः धनानामपां वा वर्षकः “वृत्रहा वृत्रस्य हन्तेन्द्रः कस्य यज्ञे रमते । इदानीं नोऽस्मदीयं यागं प्रत्यागच्छतु । यद्वा । कस्याध्वरे रमते । न कुत्रापि । किंत्वस्मद्यज्ञ एव सोमपानार्थं संक्रीडते ॥ ॥ २४ ॥

अ॒भी षु ण॒स्त्वं र॒यिं म॑न्दसा॒नः स॑ह॒स्रिण॑म् ।

प्र॒य॒न्ता बो॑धि दा॒शुषे॑ ॥२१

अ॒भि । सु । न॒ः । त्वम् । र॒यिम् । म॒न्द॒सा॒नः । स॒ह॒स्रिण॑म् ।

प्र॒ऽय॒न्ता । बो॒धि॒ । दा॒शुषे॑ ॥२१

अभि । सु । नः । त्वम् । रयिम् । मन्दसानः । सहस्रिणम् ।

प्रऽयन्ता । बोधि । दाशुषे ॥२१

हे इन्द्र॒ो “त्वं “मन्दसानः अस्माभिर्दत्तेन सोमेन मोदमानः सन् "सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं “नः अस्मभ्यं "सु सुष्ठु “अभि आभर । तदेवाह । त्वं “दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय “प्रयन्ता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियन्ता वा भवानीति "बोधि बुध्यस्व । ‘बुध अवगमने'। भौवादिकः । लोटि छान्दसो विकरणस्य लुक् । हेर्धिः। धित्वे धकारलोपश्छान्दसः ॥

पत्नी॑वन्तः सु॒ता इ॒म उ॒शन्तो॑ यन्ति वी॒तये॑ ।

अ॒पां जग्मि॑र्निचुम्पु॒णः ॥२२

पत्नी॑ऽवन्तः । सु॒ताः । इ॒मे । उ॒शन्त॑ः । य॒न्ति॒ । वी॒तये॑ ।

अ॒पाम् । जग्मि॑ः । नि॒ऽचु॒म्पु॒णः ॥२२

पत्नीऽवन्तः । सुताः । इमे । उशन्तः । यन्ति । वीतये ।

अपाम् । जग्मिः । निऽचुम्पुणः ॥२२

"पत्नीवन्तः । सोमसेकार्थे पत्न्यः पालयित्र्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च । तद्वन्तः “सुताः अस्माभिरभिषुताः “इमे ग्रहस्थाश्चमसस्थाश्च सोमाः “उशन्तः आत्मनः पानं कामयमानाः सन्तः “यन्ति इन्द्रं गच्छन्ति । किमर्थम् । “वीतये आत्मनः पानाय । किंच “निचुम्पुणः । ‘ निचान्तपृणः । (निरु. ५. १७) इति यास्कः । ‘चमु अदने'। निचान्तो भक्षितः पृणः प्रीणयिता । यद्वा । ‘ निचमनेन प्रीणाति' इति भक्षणेन तर्पयतीति निचुम्पुणः । अभिषुतस्य सोमस्याप्सु प्रक्षेपासंभवात् सामर्थ्यादृजीषरूपः सोमो गृह्यते

। तादृशः सोमः “अपां “जग्मिः । अपामिति 'न लोकाव्यय इति षष्ठीप्रतिषेधाभावश्छान्दसः । अप इत्यर्थः । यद्वा । अपां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुगन्ता वा । सोमश्चेन्द्रं गच्छति । स ह्यवभृथकाल ऋजीषमप्सु प्रास्यन्तीति वचनादप्स्वृजीषरूपः प्रक्षिप्यते । तदाह अपां जग्मिरिति ।

इ॒ष्टा होत्रा॑ असृक्ष॒तेन्द्रं॑ वृ॒धासो॑ अध्व॒रे ।

अच्छा॑वभृ॒थमोज॑सा ॥२३

इ॒ष्टाः । होत्राः॑ । अ॒सृ॒क्ष॒त॒ । इन्द्र॑म् । वृ॒धासः॑ । अ॒ध्व॒रे ।

अच्छ॑ । अ॒व॒ऽभृ॒थम् । ओज॑सा ॥२३

इष्टाः । होत्राः । असृक्षत । इन्द्रम् । वृधासः । अध्वरे ।

अच्छ । अवऽभृथम् । ओजसा ॥२३

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव ---- र - वि- जः कुर्वन्तीत्युक्तम् । तत्प्रसङ्गादाह । “अध्वरे अस्मदीये यज्ञे “वृधासः हविर्भिरिन्द्रं वर्धयन्तः “इष्टाः इष्टवन्तो यागं कृतवन्तः सप्तसंख्याकाः “होत्राः होत्रकाः “अवभृथम् अन्त्यदिवसम् “अच्छ प्रति “ओजसा स्वतेजसा सहिताः “इन्द्रम् “असृक्षत विसृजन्ति । यावदवभृथं सप्तहोत्रका यजन्तीति ॥

इ॒ह त्या स॑ध॒माद्या॒ हरी॒ हिर॑ण्यकेश्या ।

वो॒ळ्हाम॒भि प्रयो॑ हि॒तम् ॥२४

इ॒ह । त्या । स॒ध॒ऽमाद्या॑ । हरी॒ इति॑ । हिर॑ण्यऽकेश्या ।

वो॒ळ्हाम् । अ॒भि । प्रयः॑ । हि॒तम् ॥२४

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यऽकेश्या ।

वोळ्हाम् । अभि । प्रयः । हितम् ॥२४

एषा व्याख्याता (ऋ. सं. ८. ३२. २९) । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । “सधमाद्या इन्द्रेण सह हविर्भिस्तर्पयितव्यौ यद्वा संग्रामे सह माद्यन्तौ “हिरण्यकेश्या हिरण्मयस्कन्धगतकेशवन्तौ “त्या तौ प्रसिद्धौ “हरी हरितवर्णावेतन्नामकावश्वौ "इह अस्मिन् यज्ञे “हितं - - वादिषु निहितं हितकरं वा “प्रयः हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य “वोळ्हाम् इन्द्रं वहताम् । प्रापयतामिति ॥

तु॒भ्यं॒ सोमाः॑ सु॒ता इ॒मे स्ती॒र्णं ब॒र्हिर्वि॑भावसो ।

स्तो॒तृभ्य॒ इन्द्र॒मा व॑ह ॥२५

तुभ्यं॑ । सोमाः॑ । सु॒ताः । इ॒मे । स्ती॒र्णम् । ब॒र्हिः । वि॒भा॒व॒सो॒ इति॑ विभाऽवसो ।

स्तो॒तृऽभ्यः॑ । इन्द्र॑म् । आ । व॒ह॒ ॥२५

तुभ्यम् । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्णम् । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृऽभ्यः । इन्द्रम् । आ । वह ॥२५

हे “विभावसो विशेषेण भासमानवसुमन् । यद्वा । विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्टदीप्तयः । ता निवसन्त्यत्रेति विभावसुरग्निः । हे तादृशाग्ने “तुभ्यं त्वदर्थम् “इमे “सोमाः “सुताः अभिषुताः । तथा “बर्हिः “स्तीर्णम् । तस्मात् “स्तोतृभ्यः अस्मभ्यमस्मदर्थम् “इन्द्रं सोमपानार्थम् “आ “वह आह्वय । यज्ञे प्रति प्रापयेत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

आ ते॒ दक्षं॒ वि रो॑च॒ना दध॒द्रत्ना॒ वि दा॒शुषे॑ ।

स्तो॒तृभ्य॒ इन्द्र॑मर्चत ॥२६

आ । ते॒ । दक्ष॑म् । वि । रो॒च॒ना । दध॑त् । रत्ना॑ । वि । दा॒शुषे॑ ।

स्तो॒तृऽभ्यः॑ । इन्द्र॑म् । अ॒र्च॒त॒ ॥२६

आ । ते । दक्षम् । वि । रोचना । दधत् । रत्ना । वि । दाशुषे ।

स्तोतृऽभ्यः । इन्द्रम् । अर्चत ॥२६

ऋषिर्ऋत्विग्यजमानान् प्रत्याह । हे यष्टः “दाशुषे इन्द्राय हविर्दत्तवते “ते तुभ्यं “रोचना रोचनं दीप्यमानं “दक्षं बलम् “आ आभिमुख्येन “वि “दधत् इन्द्रो विदधातु । यद्वा । रोचनमिति स्वर्गः । देवतेजसा दीप्तं रोचननामानं लोकं विदधातु । तथा “रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु ।' डुधाञ् धारणपोषणयोः'। लेटि 'घोर्लोपो लेटि वा' (पा. सू. ७. ३. ७०) इत्याकारलोपः । अडागमः । हे स्तोतारः “स्तोतृभ्यः इन्द्रविषयस्तोत्रकारिभ्यो युष्मभ्यं च बलरत्नादिकमिन्द्रः कुरुताम्। तस्मात् तम् “इन्द्रं यूयम् “अर्चत हविर्भिः स्तुतिभिश्च पूजयत ॥

आ ते॑ दधामीन्द्रि॒यमु॒क्था विश्वा॑ शतक्रतो ।

स्तो॒तृभ्य॑ इन्द्र मृळय ॥२७

आ । ते॒ । द॒धा॒मि॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । उ॒क्था । विश्वा॑ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

स्तो॒तृऽभ्यः॑ । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळ॒य॒ ॥२७

आ । ते । दधामि । इन्द्रियम् । उक्था । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

स्तोतृऽभ्यः । इन्द्र । मृळय ॥२७

हे “शतक्रतो इन्द्र “ते तव “इन्द्रियं वीर्यवन्तं सोमं “विश्वा “उक्था सर्वाणि स्तोत्राणि “आ "दधामि संपादयामि । हे "इन्द्र त्वं “स्तोतृभ्यः “मृळय सुखय ।।

भ॒द्रम्भ॑द्रं न॒ आ भ॒रेष॒मूर्जं॑ शतक्रतो ।

यदि॑न्द्र मृ॒ळया॑सि नः ॥२८

भ॒द्रम्ऽभ॑द्रम् । न॒ः । आ । भ॒र॒ । इष॑म् । ऊर्ज॑म् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यत् । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळया॑सि । न॒ः ॥२८

भद्रम्ऽभद्रम् । नः । आ । भर । इषम् । ऊर्जम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥२८

हे “शतक्रतो शतविधकर्मन् शतप्रज्ञ वा “इन्द्र “भद्रंभद्रं कल्याणतममथ सुखोत्पादकं वा धनं “नः अस्मभ्यम् “आ “भर आसंपादय देहि । तथा “इषम् अन्नम् “ऊर्जम् अन्नरसं यद्वा बलवदन्नं च देहि । “नः अस्मान् “यत् यदि “मृळयासि सुखयसि तर्हि तद्धनादिकं देहीति । ‘मृड सुखने'। ण्यन्तस्य लेट्याडागमः ॥

स नो॒ विश्वा॒न्या भ॑र सुवि॒तानि॑ शतक्रतो ।

यदि॑न्द्र मृ॒ळया॑सि नः ॥२९

सः । न॒ः । विश्वा॑नि । आ । भ॒र॒ । सु॒वि॒तानि॑ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

यत् । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळया॑सि । न॒ः ॥२९

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥२९

हे “शतक्रतो इन्द्र “सः पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं “विश्वानि सर्वाणि "सुवितानि । सुष्ठ्वीयते प्राप्यते येष्विति सुवितानि मङ्गलानि । सुपूर्वादेतेः क्ते प्रत्यये उवङादेशः । सर्वानभ्युदयान् “नः अस्मभ्यमाहर । हे "इन्द्र यदि “नः अस्मान् सुखयसि तर्हि धनादिसहितानभ्युदयान् देहीति ॥

त्वामि॒द्वृ॑त्रहन्तम सु॒ताव॑न्तो हवामहे ।

यदिंन्द्र मृ॒ळया॑सि नः ॥३०

त्वाम् । इत् । वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒ । सु॒तऽव॑न्तः । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

यत् । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळया॑सि । न॒ः ॥३०

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्ऽतम । सुतऽवन्तः । हवामहे ।

यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥३०

हे “वृत्रहन्तम अतिशयेन वृत्रस्यापामावरकस्य हन्तरिन्द्र “सुतवन्तः अभिषुतसोमवन्तो वयम् । इदवधारणे' । “त्वामित् त्वामेव “हवामहे । अस्मद्यज्ञमागत्य सोमपानायाह्वयामः । हे “इन्द्र “नः अस्मान् यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम इति ॥ ॥ २६ ॥

व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये 'उप नो हरिभिः' इति तृचो निविद्धानीयः । सूत्रितं च --- अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतम् ' (आश्व. श्रौ. ८. ८) इति ॥

उप॑ नो॒ हरिं॑भिः सु॒तं या॒हि मं॑दानां पते ।

उप॑ नो॒ हरिं॑भिः सु॒तम् ॥३१

उप॑ । न॒ः । हरिं॑ऽभिः । सु॒तम् । या॒हि । म॒दा॒ना॒म् । प॒ते॒ ।

उप॑ । न॒ः । हरिं॑ऽभिः । सु॒तम् ॥३१

उप । नः । हरिऽभिः । सुतम् । याहि । मदानाम् । पते ।

उप । नः । हरिऽभिः । सुतम् ॥३१

हे "मदानां “पते । माद्यन्तेऽनेनेति मदाः सोमाः। 'मदोऽनुपसर्गे' इति करणेऽप्प्रत्ययः । सोमानां स्वामिन्निन्द्र “हरिभिः 'आ शतेन हरिभिः' (ऋ. सं. २.१८.६) इत्यादिषु बहूनामश्वानां श्रुतेरत्रापि शतसहस्रसंख्याकैरश्वैः सह “नः अस्माकं यज्ञे “सुतम् अभिषुतं सोमम् “उप याहि । तत्पानार्थं शीघ्रमायाहि । पुनः “उप "नः इत्यादरार्थः ॥

द्वि॒ता यो वृं॑त्र॒हन्तं॑मो वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्रं॑तुः ।

उप॑ नो॒ हरिं॑भिः सु॒तम् ॥३२

द्वि॒ता । यः । वृ॒त्र॒हन्ऽतं॑मः । वि॒दे । इन्द्रः॑ । श॒तऽक्रं॑तुः ।

उप॑ । न॒ः । हरिं॑ऽभिः । सु॒तम् ॥३२

द्विता । यः । वृत्रहन्ऽतमः । विदे । इन्द्रः । शतऽक्रतुः ।

उप । नः । हरिऽभिः । सुतम् ॥३२

“वृत्रहन्तमः अतिशयेन वृत्रस्य हन्ता “शतक्रतुः नानाविधकर्मा “यः “इन्द्रः “द्विता द्विधा “विदे वृत्रवधादावुग्रकर्मा जगद्रक्षणकाले शान्तकर्मेति द्विप्रकारेण सर्वैर्ज्ञायते । “विद ज्ञाने'। कर्मणि विहितस्य तप्रत्ययस्य लोपस्त आत्मनेपदेषु' इति तलोपः । स त्वं “हरिभिः सह "सुतं सोममुपयाहि ॥

त्वं हि वृ॑त्रहन्नेषां पा॒ता सोमा॑ना॒मसि॑ ।

उप॑ नो॒ हरि॑भिः सु॒तम् ॥३३

त्वम् । हि । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । ए॒षा॒म् । पा॒ता । सोमा॑नाम् । असि॑ ।

उप॑ । न॒ः । हरि॑ऽभिः । सु॒तम् ॥३३

त्वम् । हि । वृत्रऽहन् । एषाम् । पाता । सोमानाम् । असि ।

उप । नः । हरिऽभिः । सुतम् ॥३३

हे “वृत्रहन् वृत्रस्य पापस्य वा हन्तरिन्द्र । हिशब्दो हेत्वर्थे। यस्मात् “त्वम् “एषाम् अस्मदीयानां “सोमानां “पाता पानकर्ता “असि भवसि । एषाम् इति इदमोऽन्वादेशे अशोदेशोऽनुदात्तश्च । अतस्त्वम् अश्वैः सह सोमं पातुमुपयाहि आगच्छ ॥

व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवे अभिप्लवतृचस्य ‘इन्द्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तन' इति द्वे ऋचावार्भव्यौ । सूत्रितं च- इन्द्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे व (आश्व. श्रौ. ८. ११) इति ॥

इन्द्र॑ इ॒षे द॑दातु न ऋभु॒क्षण॑मृ॒भुं र॒यिम् ।

वा॒जी द॑दातु वा॒जिन॑म् ॥३४

इन्द्रः॑ । इ॒षे । द॒दा॒तु॒ । न॒ः । ऋ॒भु॒क्षण॑म् । ऋ॒भुम् । र॒यिम् ।

वा॒जी । द॒दा॒तु॒ । वा॒जिन॑म् ॥३४

इन्द्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणम् । ऋभुम् । रयिम् ।

वाजी । ददातु । वाजिनम् ॥३४

“इन्द्रः एवास्माभिः स्तुत इष्टः सन् "ऋभुक्षणम् । ‘वा षपूर्वस्य' इति दीर्घाभावः । यागादिकर्मकरणेन महान्तं सर्वेषां भ्रातॄणां श्रेष्ठं वा । अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातृत्वात् महान्तम् । “रयिं दातारम् “ऋभुं सोमपानेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं “नः अस्मभ्यम् “इषे अन्नार्थं “ददातु प्रयच्छतु । तथा “वाजी बलवानिन्द्रः “वाजिनं बलवन्तमन्नवन्तं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं च अस्माकमन्नलाभाय “ददातु ॥ ॥ २७ ॥ ॥ ९ ॥

टिप्पणी

८.९३.२३ इष्टा होत्रा असृक्षत इति

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९४

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९३ सूक्तं ८.९४ सूक्तं ८.९५ →
बिन्दुः पूतदक्षो वा अङ्गिरसः।

दे. मरुतः। गायत्री।

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनाम् ।

युक्ता वह्नी रथानाम् ॥१॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयन्ते ।

सूर्यामासा दृशे कम् ॥२॥

तत्सु नो विश्वे अर्य आ सदा गृणन्ति कारवः ।

मरुतः सोमपीतये ॥३॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबन्त्यस्य मरुतः ।

उत स्वराजो अश्विना ॥४॥

पिबन्ति मित्रो अर्यमा तना पूतस्य वरुणः ।

त्रिषधस्थस्य जावतः ॥५॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इन्द्रः सुतस्य गोमतः ।

प्रातर्होतेव मत्सति ॥६॥

कदत्विषन्त सूरयस्तिर आप इव स्रिधः ।

अर्षन्ति पूतदक्षसः ॥७॥

कद्वो अद्य महानां देवानामवो वृणे ।

त्मना च दस्मवर्चसाम् ॥८॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्रोचना दिवः ।

मरुतः सोमपीतये ॥९॥

त्यान्नु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥१०॥

त्यान्नु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥११॥

त्यं नु मारुतं गणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥१२॥

सायणभाष्यम्

दशमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र 'गौर्धयति' इति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमाङ्गिरसस्य बिन्दुनाम्नः पूतदक्षनाम्नो वार्षं गायत्रं मरुद्देवताकम् । तथा चानुक्रम्यते- ' गौर्धयति द्वादश बिन्दुः पूतदक्षो वा मारुतम्' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते । तत्राद्यस्तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च - 'अस्ति सोमो अयं सुतो गौर्धयति मरुतामिति स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ६. ७) इति ॥

गौर्ध॑यति म॒रुतां॑ श्रव॒स्युर्मा॒ता म॒घोना॑म् ।

यु॒क्ता वह्नी॒ रथा॑नाम् ॥१

गौः । ध॒य॒ति॒ । म॒रुता॑म् । श्र॒व॒स्युः । मा॒ता । म॒घोना॑म् ।

यु॒क्ता । वह्निः॑ । रथा॑नाम् ॥१

गौः । धयति । मरुताम् । श्रवस्युः । माता । मघोनाम् ।

युक्ता । वह्निः । रथानाम् ॥१

"मघोनां धनवतां "मरुतां "माता निर्मात्री "गौः पृश्निरूपा । 'पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाताः' इति श्रुतेः। यद्वा । गौर्माध्यमिकी वाक् । तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तनात्तेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते। “धयति सोमं पिबति पाययति वा स्वपुत्रान् मरुतः । किमिच्छन्ती। “श्रवस्युः अन्नं कामयमाना । कीदृशी। "रथानां मारुतानां "वह्निः पृषतीभिर्वडवाभिर्वोढ्री संयोजयित्री सा "युक्ता सर्वत्र समन्तात् पूज्या भवति ॥

यस्यां दे॒वा उ॒पस्थे॑ व्र॒ता विश्वे॑ धा॒रयं॑न्ते ।

सूर्या॒मासा॑ दृ॒शे कम् ॥२

यस्याः॑ । दे॒वाः । उ॒पऽस्थे॑ । व्र॒ता । विश्वे॑ । धा॒रयं॑न्ते ।

सूर्या॒मासा॑ । दृ॒शे । कम् ॥२

यस्याः । देवाः । उपऽस्थे । व्रता । विश्वे । धारयन्ते ।

सूर्यामासा । दृशे । कम् ॥२

गौः सर्वदेवमयीत्याह । "यस्याः मरुतां मातुर्गोः "उपस्थे वर्तमानाः "विश्वे सर्वे “देवाः “व्रता व्रतानि स्वस्वकर्माणि “धारयन्ते बिभ्रति । इयमेवास्माकं स्वपयोमिश्रितस्य सोमस्य दात्रीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठन्तीत्यर्थः। किंच "सूर्यामासा । माति स्वकलाभिस्तिथीनिति माश्चन्द्रमाः ।। ‘ देवताद्वन्द्वे च ' इत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सूर्याचन्द्रमसौ “दृशे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गोः समीपे "कं सुखेन वर्तमानौ भवतः । सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वेण समन्वयः ॥

तत्सु नो॒ विश्वे॑ अ॒र्य आ सदा॑ गृणन्ति का॒रव॑ः ।

म॒रुत॒ः सोम॑पीतये ॥३

तत् । सु । न॒ः । विश्वे॑ । अ॒र्यः । आ । सदा॑ । गृ॒ण॒न्ति॒ । का॒रवः॑ ।

म॒रुतः॑ । सोम॑ऽपीतये ॥३

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः ।

मरुतः । सोमऽपीतये ॥३

"अर्यः स्तोत्रकरणार्थमितस्ततो गन्तारः "नः अस्मदीयाः विश्वे सर्वे "कारवः स्तोतारः “तत् मरुतां बलं "सदा सर्वदा "आ "गृणन्ति । आभिमुख्येन स्तुतिभिः स्तुवन्ति । किमर्थम् । "सोमपीतये अस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुम् । "मरुतः एतन्नामका देवा अस्माभिराह्वातव्याः खलु । ततः पुरस्तात्तद्बलं स्तुवन्तीत्यर्थः।।

पूर्वाभिहित एव शस्त्रे 'अस्ति सोमः' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रं तु पूर्वेण सहोदाहृतम् ॥

अस्ति॒ सोमो॑ अ॒यं सु॒तः पिब॑न्त्यस्य म॒रुत॑ः ।

उ॒त स्व॒राजो॑ अ॒श्विना॑ ॥४

अस्ति॑ । सोम॑ः । अ॒यम् । सु॒तः । पिब॑न्ति । अ॒स्य॒ । म॒रुत॑ः ।

उ॒त । स्व॒ऽराज॑ः । अ॒श्विना॑ ॥४

अस्ति । सोमः । अयम् । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः ।

उत । स्वऽराजः । अश्विना ॥४

“अयं पुरोवर्ती “सोमः “सुतः मरुदर्थमस्माभिरभिषुतः “अस्ति विद्यते । तस्मात् “अस्य । अन्वादेशे । एनं सुतं सोमं “स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः । स्वतेजसा नान्यदीयेनेत्यर्थः । तादृशाः “मरुतः “पिबन्ति । "उत अपि च “अश्विना अश्विनौ च सोमं पिबतः ॥

पिब॑न्ति मि॒त्रो अ॑र्य॒मा तना॑ पू॒तस्य॒ वरु॑णः ।

त्रि॒ष॒ध॒स्थस्य॒ जाव॑तः ॥५

पिब॑न्ति । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । तना॑ । पू॒तस्य॑ । वरु॑णः ।

त्रि॒ऽस॒ध॒स्थस्य॑ । जाऽव॑तः ॥५

पिबन्ति । मित्रः । अर्यमा । तना । पूतस्य । वरुणः ।

त्रिऽसधस्थस्य । जाऽवतः ॥५

न केवलं मरुत एव सोमपातारः किंत्वेतेऽपीत्याह । “मित्रः सर्वेषां स्वस्वकर्मणि प्रवर्तकत्वात् सखिभूतः “अर्यमा च “वरुणः दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवाः “तना। ततमूर्णास्तुकेनेति तनं दशापवित्रम् । ‘सुपां सुलुक् ' इति तृतीयाया आलादेशः । तनाद्युदात्तः । तना “पूतस्य शोधितं “त्रिसधस्थस्य । सह तिष्ठन्यत्रेति सधस्थं स्थानम् । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मनि त्रीणि स्थानानि यस्य तं तथोक्तं तादृशं “जावतः स्तुत्यजनवन्तमिमं सोमं “पिबन्ति । द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

उ॒तो न्व॑स्य॒ जोष॒माँ इन्द्र॑ः सु॒तस्य॒ गोम॑तः ।

प्रा॒तर्होते॑व मत्सति ॥६

उ॒तो इति॑ । नु । अ॒स्य॒ । जोष॑म् । आ । इन्द्रः॑ । सु॒तस्य॑ । गोऽम॑तः ।

प्रा॒तः । होता॑ऽइव । म॒त्स॒ति॒ ॥६

उतो इति । नु । अस्य । जोषम् । आ । इन्द्रः । सुतस्य । गोऽमतः ।

प्रातः । होताऽइव । मत्सति ॥६

“उतो अपि च “इन्द्रः “सुतस्य अस्माभिरभिषुतस्य “गोमतः गव्यैर्मिश्रणवतः “अस्य । अन्वादेशः । पूर्ववद्दशापवित्रेण पूतस्य सोमस्य “जोषं पानरूपां सेवां “प्रातः प्रातःसवने "नु क्षिप्रम् “आ “मत्सति । मदि स्तुत्यादिषु । आभिमुख्येन स्तौति । यद्वा । सोमसेवां कामयते । तत्र दृष्टान्तः । "होतेव । यथा होता प्रातःसवने देवानभिष्टौति देवान् स्तोतुं वाभिवाञ्छति ॥ ॥ २८ ॥

कद॑त्विषन्त सू॒रय॑स्ति॒र आप॑ इव॒ स्रिध॑ः ।

अर्ष॑न्ति पू॒तद॑क्षसः ॥७

कत् । अ॒त्वि॒ष॒न्त॒ । सू॒रयः॑ । ति॒रः । आपः॑ऽइव । स्रिधः॑ ।

अर्ष॑न्ति । पू॒तऽद॑क्षसः ॥७

कत् । अत्विषन्त । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । स्रिधः ।

अर्षन्ति । पूतऽदक्षसः ॥७

ऋषिर्मरुतो बहुवारं स्तुत्वेदानीमात्मानं वितर्कयति । “सूरयः प्राज्ञाः “आपइव उदकानीव “तिरः यथोदकानि तिर्यग्गच्छन्ति तद्वत्तिरश्चीनगतयः सन्तः “कत् कदा “अत्विषन्त । त्विष दीप्तौ । अन्तरिक्षे कदा दीप्यन्ते । किंच “स्रिग्धः शत्रूणां शोषका हन्तारस्त इमे मरुतः “पूतदक्षसः शुद्धबलाः सन्तः कदा वा “अर्षन्ति । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छन्ति ॥

कद्वो॑ अ॒द्य म॒हानां॑ दे॒वाना॒मवो॑ वृणे ।

त्मना॑ च द॒स्मव॑र्चसाम् ॥८

कत् । वः॒ । अ॒द्य । म॒हाना॑म् । दे॒वाना॑म् । अवः॑ । वृ॒णे॒ ।

त्मना॑ । च॒ । द॒स्मऽव॑र्चसाम् ॥८

कत् । वः । अद्य । महानाम् । देवानाम् । अवः । वृणे ।

त्मना । च । दस्मऽवर्चसाम् ॥८

हे मरुतः “महानां मंहनीयानां महतां वा “त्मना “च आत्मनैवालंकरणैर्विनापि “दस्मवर्चसां दर्शनीयतेजस्कानामत एव "देवानां द्योतमानानां “वः युष्माकम् “अवः पालनं “कत् कदाहं “वृणे संभजे । वृङ् संभक्तौ' । क्रैयादिकः ॥

आ ये विश्वा॒ पार्थि॑वानि प॒प्रथ॑न्रोच॒ना दि॒वः ।

म॒रुत॒ः सोम॑पीतये ॥९

आ । ये । विश्वा॑ । पार्थि॑वानि । प॒प्रथ॑न् । रो॒च॒ना । दि॒वः ।

म॒रुतः॑ । सोम॑ऽपीतये ॥९

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः ।

मरुतः । सोमऽपीतये ॥९

“ये मरुतः “विश्वा विश्वानि “पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि “दिवः द्युलोकस्य “रोचना रोचमानानि ज्योतींषि च “आ “पप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्षुः । ‘प्रथ प्रख्याने'। ण्यन्तस्य चङि अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम् ' (पा. सू. ७. ४. ९५) इत्यभ्यासस्यादादेशः । ' चङन्यन्यतरस्याम् ' इति स्वरेण मध्योदात्तः । तादृशान् "मरुतः देवान् "सोमपीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

त्यान्नु पू॒तद॑क्षसो दि॒वो वो॑ मरुतो हुवे ।

अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥१०

त्यान् । नु । पू॒तऽद॑क्षसः । दि॒वः । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । हु॒वे॒ ।

अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥१०

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे ।

अस्य । सोमस्य । पीतये ॥१०

हे “मरुतः मितराविण एतन्नामका देवाः "पूतदक्षसः परिशुद्धबलान् “दिवः स्वतेजसा दीप्यमानान् । यद्वा । दिवो द्युलोकस्थितान् । "त्यान् तान् प्रसिद्धान् "वः युष्मान् "नु क्षिप्रं "हुवे आह्वयामि । किमर्थम् । "अस्य अस्मदीयस्य "सोमस्य "पीतये पानाय ॥

त्यान्नु ये वि रोद॑सी तस्त॒भुर्म॒रुतो॑ हुवे ।

अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥११

त्यान् । नु । ये । वि । रोदंसी॒ इतिं । त॒स्त॒भुः । म॒रुतः॑ । हु॒वे॒ ।

अ॒स्य । सोमं॑स्य । पी॒तयें ॥११

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे ।

अस्य । सोमस्य । पीतये ॥११

"ये "मरुतः "रोदसी द्यावापृथिव्यौ "वि "तस्तभुः स्वबलेनैवात्यर्थं स्तब्धे चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकार्षुरित्यर्थः। “त्यान् तान् सर्वतः प्रसिद्धान् "नु क्षिप्रमहं "हुवे आह्वयामि । किमर्थम् । "अस्य इत्यादि ।

त्यं नु मारुंतं ग॒णं गिंरि॒ष्ठां वृषंणं हुवे ।

अ॒स्य सोमं॑स्य पी॒तयें ॥१२

त्यम् । नु । मारुंतम् । ग॒णम् । गि॒रि॒ऽस्थाम् । वृषंणम् । हु॒वे॒ ।

अ॒स्य । सोमं॑स्य । पी॒तयें ॥१२

त्यम् । नु । मारुतम् । गणम् । गिरिऽस्थाम् । वृषणम् । हुवे ।

अस्य । सोमस्य । पीतये ॥१२

“त्यं तं सर्वत्र विश्रुतं "गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठन्तं "वृषणम् उदकानां कामानां वा वर्षितारं "मारुतं मरुत्संबन्धिनं "गणं संघं "हुवे बिन्दुरहमाह्वयामि । किं प्रयोजनम् । "अस्य अस्मदीयस्य "सोमस्य "पीतये पानाय ॥ ॥ २९ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९५

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९४ सूक्तं ८.९५ सूक्तं ८.९६ →
तिरश्चिराङ्गिरसः।

दे. इन्द्रः। अनुष्टुप्।

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः ॥१॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतास इन्द्र गिर्वणः ।

पिबा त्वस्यान्धस इन्द्र विश्वासु ते हितम् ॥२॥

पिबा सोमं मदाय कमिन्द्र श्येनाभृतं सुतम् ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥३॥

श्रुधी हवं तिरश्च्या इन्द्र यस्त्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूर्धि महाँ असि ॥४॥

इन्द्र यस्ते नवीयसीं गिरं मन्द्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्युषीम् ॥५॥

तमु ष्टवाम यं गिर इन्द्रमुक्थानि वावृधुः ।

पुरूण्यस्य पौंस्या सिषासन्तो वनामहे ॥६॥

एतो न्विन्द्रं स्तवाम शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसं शुद्ध आशीर्वान्ममत्तु ॥७॥

इन्द्र शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरूतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्धि सोम्यः ॥८॥

इन्द्र शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजं सिषाससि ॥९॥

सायणभाष्यम्

'आ त्वा' इति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभमैन्द्रम् । तिरश्चीर्नामाङ्गिरस ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते- ' आ त्वा नव तिरश्चीरानुष्टुभम्' इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य ' आ त्वा गिरः' इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि – गायन्ति त्वा गायत्रिण आ त्वा गिरो रथीरिव' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ॥

आ त्वा॒ गिरो॑ र॒थीरि॒वास्थुः॑ सु॒तेषु॑ गिर्वणः ।

अ॒भि त्वा॒ सम॑नूष॒तेन्द्र॑ व॒त्सं न मा॒तरः॑ ॥१

आ । त्वा॒ । गिरः॑ । र॒थीःऽइ॑व । अस्थुः॑ । सु॒तेषु॑ । गि॒र्व॒णः॒ ।

अ॒भि । त्वा॒ । सम् । अ॒नू॒ष॒त॒ । इन्द्र॑ । व॒त्सम् । न । मा॒तरः॑ ॥१

आ । त्वा । गिरः । रथीःऽइव । अस्थुः । सुतेषु । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सम् । अनूषत । इन्द्र । वत्सम् । न । मातरः ॥१

हे "गिर्वणः गीर्भिर्वननीयेन्द्र "सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु "गिरः अस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचः “त्वा त्वाम् "आ “अस्थुः आभिमुख्येन शीघ्रं तिष्ठन्ति । तत्र दृष्टान्तः । "रथीरिव । यथा रथवान् रथेन गच्छन् वीरः प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभिगन्तव्यं त्वां स्तुतयोऽभिगच्छन्ति । किंच हे "इन्द्र अस्मदीया गिरः “त्वा त्वामभिलक्ष्य "समनूषत सम्यक् शब्दायन्ते । स्तुवन्तीत्यर्थः । 'नू स्तवने' । कुटादिः । तस्य लुङि रूपम् । तत्र दृष्टान्तः । "वत्सं "न “मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिलक्ष्य हम्भारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

आ त्वा॑ शु॒क्रा अ॑चुच्यवुः सु॒तास॑ इन्द्र गिर्वणः ।

पिबा॒ त्व१॒॑स्यान्ध॑स॒ इन्द्र॒ विश्वा॑सु ते हि॒तम् ॥२

आ । त्वा॒ । शु॒क्राः । अ॒चु॒च्य॒वुः॒ । सु॒तासः॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ।

पिब॑ । तु । अ॒स्य । अन्ध॑सः । इन्द्र॑ । विश्वा॑सु । ते॒ । हि॒तम् ॥२

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासः । इन्द्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अन्धसः । इन्द्र । विश्वासु । ते । हितम् ॥२

हे “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय हे “इन्द्र “शुक्राः ग्रहेषु पात्रेषु च दीप्यमानाः "सुतासः अस्माभिः अभिषुताः सोमाः “त्वा त्वाम् “आ “अचुच्यवुः आगच्छन्तु । ' च्युङ् प्लुङ् गती'। लिङि ‘बहुलं छन्दसि ' इति शपः श्लुः । ततस्त्वमस्माभिर्दीयमानस्य "अन्धसः सोमस्य भवदीयं भाग "तु क्षिप्रं “पिब । तदेवोपपादयति । हे "इन्द्र "विश्वासु सर्वासु दिक्षु "ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविः “हितं निहितं भवति ॥

पिबा॒ सोम॒ं मदा॑य॒ कमिन्द्र॑ श्ये॒नाभृ॑तं सु॒तम् ।

त्वं हि शश्व॑तीना॒ं पती॒ राजा॑ वि॒शामसि॑ ॥३

पिब॑ । सोम॑म् । मदा॑य । कम् । इन्द्र॑ । श्ये॒नऽआ॑भृतम् । सु॒तम् ।

त्वम् । हि । शश्व॑तीनाम् । पतिः॑ । राजा॑ । वि॒शाम् । असि॑ ॥३

पिब । सोमम् । मदाय । कम् । इन्द्र । श्येनऽआभृतम् । सुतम् ।

त्वम् । हि । शश्वतीनाम् । पतिः । राजा । विशाम् । असि ॥३

हे “इन्द्र त्वं "श्येनाभृतम् । 'हृग्रहोर्भश्छन्दसि ' इति हकारस्य भकारः । द्युलोकात् श्येनरूपया गायत्र्याहृतं "सुतम् अभिषुतं "सोमं "मदाय हर्षाय “पिब । "कम् इति पूरणः सुखार्थो वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतौ । “हि यस्मात् "त्वं "शश्वतीनां बह्वीनां "विशां मरुद्गणानां सर्वेषां देवगणानां च “पतिः पालयिता स्वामी "असि भवसि तथा "राजा स्वतेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य ‘श्रुधी हवं तिरश्च्या' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च – श्रुधी हवं तिरश्च्या आश्रुत्कर्ण श्रुधी हवम् ' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ।।

श्रु॒धी हवं॑ तिर॒श्च्या इन्द्र॒ यस्त्वा॑ सप॒र्यति॑ ।

सु॒वीर्य॑स्य॒ गोम॑तो रा॒यस्पू॑र्धि म॒हाँ अ॑सि ॥४

श्रु॒धि । हव॑म् । ति॒र॒श्च्याः । इन्द्र॑ । यः । त्वा॒ । स॒प॒र्यति॑ ।

सुऽवीर्य॑स्य । गोऽम॑तः । रा॒यः । पू॒र्धि॒ । म॒हान् । अ॒सि॒ ॥४

श्रुधि । हवम् । तिरश्च्याः । इन्द्र । यः । त्वा । सपर्यति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूर्धि । महान् । असि ॥४

हे “इन्द्र “यस्त्वा त्वां “सपर्यति । सपरशब्दः कण्ड्वादिः । हविर्भिः परिचरति तादृशस्य “तिरश्च्याः एतन्नामकस्यर्षेः मम "हवं स्तुतिभिस्त्वद्विषयमाह्वानं “श्रुधि शृणु । श्रुत्वा च हे इन्द्र त्वं “सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा । वीरे पुत्रे भवं वीर्यम् । सुपुत्रवतः । “गोमतः गवादिपशुमतः “रायः धनस्य दानेन “पूर्धि अस्मान् पूरय । एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत आह । त्वं “महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्च “असि भवसि खलु ॥

इन्द्र॒ यस्ते॒ नवी॑यसी॒ं गिरं॑ म॒न्द्रामजी॑जनत् ।

चि॒कि॒त्विन्म॑नसं॒ धियं॑ प्र॒त्नामृ॒तस्य॑ पि॒प्युषी॑म् ॥५

इन्द्र॑ । यः । ते॒ । नवी॑यसीम् । गिर॑म् । म॒न्द्राम् । अजी॑जनत् ।

चि॒कि॒त्वित्ऽम॑नसम् । धिय॑म् । प्र॒त्नाम् । ऋ॒तस्य॑ । पि॒प्युषी॑म् ॥५

इन्द्र । यः । ते । नवीयसीम् । गिरम् । मन्द्राम् । अजीजनत् ।

चिकित्वित्ऽमनसम् । धियम् । प्रत्नाम् । ऋतस्य । पिप्युषीम् ॥५

हे "इन्द्र “यः यजमानः "नवीयसीं नवतरां पुनःपुनः क्रियमाणतया “मन्द्रां मदकरीं “गिरं स्तुतिलक्षणां वाचं “ते त्वदर्थम् "अजीजनत् उदपीपदत् । अकार्षीदित्यर्थः। तस्मै स्तोत्रे त्वं "प्रत्नां पुरातनम् “ऋतस्य सत्यस्य संबन्धि । यद्वा । तृतीयार्थे षष्ठी । सत्येन "पिप्युषीं प्रवृद्धम् । लिङ्यङोश्च' इति प्यायतेः पीभावः । तादृशं चिकित्विन्मनसम्। कित ज्ञाने' । क्वसौ रूपम् । अकारस्येकारश्छान्दसः । चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि ययेति । अमायया क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतीन्द्रियार्थदर्शकं “धियं त्वदीयं रक्षणाख्यं तस्मै कुरु ॥ ॥ ३० ॥

तमु॑ ष्टवाम॒ यं गिर॒ इन्द्र॑मु॒क्थानि॑ वावृ॒धुः ।

पु॒रूण्य॑स्य॒ पौंस्या॒ सिषा॑सन्तो वनामहे ॥६

तम् । ऊं॒ इति॑ । स्त॒वा॒म॒ । यम् । गिरः॑ । इन्द्र॑म् । उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः ।

पु॒रूणि॑ । अ॒स्य॒ । पौंस्या॑ । सिसा॑सन्तः । व॒ना॒म॒हे॒ ॥६

तम् । ऊं इति । स्तवाम । यम् । गिरः । इन्द्रम् । उक्थानि । ववृधुः ।

पुरूणि । अस्य । पौंस्या । सिसासन्तः । वनामहे ॥६

ऋषयः परस्परमाहुः । “तं पूर्वोक्तलक्षणम् । "उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रं “स्तवाम स्तुतिभिः स्तुमः। “यम् “इन्द्रं “गिरः अस्माकं स्तुतयः “उक्थानि शस्त्राणि च “वावृधुः प्रावर्धयन् तं स्तुमः । ततो वयम् “अस्य इन्द्रस्य “पुरूणि बहूनि “पौंस्या वीर्याणि “सिषासन्तः । 'षण संभक्तौ'। सनीडभावपक्ष आत्वे कृते 'सनोतेरनः' इति सांहितिकं षत्वम् । तानि वीर्याणि संभक्तुमिच्छन्तः सन्तः “वनामहे । तमिन्द्रं स्तुतिभिः संभजामहे ॥

एतो॒ न्विन्द्रं॒ स्तवा॑म शु॒द्धं शु॒द्धेन॒ साम्ना॑ ।

शु॒द्धैरु॒क्थैर्वा॑वृ॒ध्वांसँ॑ शु॒द्ध आ॒शीर्वा॑न्ममत्तु ॥७

एतो॒ इति॑ । नु । इन्द्र॑म् । स्त॒वा॒म॒ । शु॒द्धम् । शु॒द्धेन॑ । साम्ना॑ ।

शु॒द्धैः । उ॒क्थैः । व॒वृ॒ध्वांस॑म् । शु॒द्धः । आ॒शीःऽवा॑न् । म॒म॒त्तु॒ ॥७

एतो इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम । शुद्धम् । शुद्धेन । साम्ना ।

शुद्धैः । उक्थैः । ववृध्वांसम् । शुद्धः । आशीःऽवान् । ममत्तु ॥७

अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा किलेन्द्रो वृत्रादिकानसुरान् हत्वा ब्रह्महत्यादिदोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत । ततस्तद्दोषपरिहारायेन्द्र ऋषीनवोचत् । अपूतं मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्ते च शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतायेन्द्राय' यागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति । एषोऽर्थः शाट्यायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः- ' इन्द्रो वासुरान्हत्वापूत इवामेध्योऽमन्यत । सोऽकामयत शुद्धमेव मा सन्तं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स ऋषीनब्रवीत् स्तुत मेति । ततः ऋषयः सामापश्यन् । तेनास्तुवन्नेतो न्विन्द्रमिति । ततो वा इन्द्रः पूतः शुद्धो मेध्योऽभवत्' इति । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । ऋषयः परस्परं ब्रुवन्ति । “नु क्षिप्रम् “एतो आगच्छतैव । आगत्य च “शुद्धेन शुद्ध्युत्पादकेन "साम्ना तथा “शुद्धैः शुद्धिहेतुभिः उक्थैः शस्त्रैश्च “इन्द्रं “शुद्धम् अपापिनं कृत्वा “स्तवाम स्तुयाम । ततः सामशस्त्रैश्च वावृध्वांसं पापरहित्येन वर्धमानं तमिममिन्द्रं “शुद्धः दशापवित्रेण “आशीर्वान् आश्रयणवान् गव्यादिभिः । ' छन्दसीरः ' इति मतुपो वत्वम् । तादृशः सोमः ममत्तु इन्द्रं मादयतु । माद्यतेश्छान्दसः श्लुः ॥

इन्द्र॑ शु॒द्धो न॒ आ ग॑हि शु॒द्धः शु॒द्धाभि॑रू॒तिभि॑ः ।

शु॒द्धो र॒यिं नि धा॑रय शु॒द्धो म॑मद्धि सो॒म्यः ॥८

इन्द्र॑ । शु॒द्धः । न॒ः । आ । ग॒हि॒ । शु॒द्धः । शु॒द्धाभि॑ः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।

शु॒द्धः । र॒यिम् । नि । धा॒र॒य॒ । शु॒द्धः । म॒म॒द्धि॒ । सो॒म्यः ॥८

इन्द्र । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । ऊतिऽभिः ।

शुद्धः । रयिम् । नि । धारय । शुद्धः । ममद्धि । सोम्यः ॥८

हे “इन्द्र “शुद्धः अस्मदीयैः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं “नः अस्मान् “आ “गहि आगच्छ । "शुद्धाभिरूतिभिः । ऊतयो मरुतः । अवन्ति सर्वत्र गच्छन्तीति वा । तेऽपि सामभिः शस्त्रैः परिपूताः । तैर्मरुद्भिः सह “शुद्धः पापरहितस्त्वमा गहि । आगत्य च “शुद्धः त्वं “रयिं धनमस्मासु “नि “धारय नितरां स्थापय । किंच “शुद्धः त्वं “सोम्यः सोमार्हो भूत्वा “ममद्धि सोमेन माद्य । ‘मदी हर्षे' । लोटि ‘बहुलं छन्दसि' इति शपः श्लुः ॥

इन्द्रं॑ शु॒द्धो हि नो॑ र॒यिं शु॒द्धो रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ।

शु॒द्धो वृ॒त्राणि॑ जिघ्नसे शु॒द्धो वाजं॑ सिषाससि ॥९

इन्द्रं॑ । शु॒द्धः । हि । न॒ः । र॒यिम् । शु॒द्धः । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ।

शु॒द्धः । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्न॒से॒ । शु॒द्धः । वाज॑म् । सि॒सा॒स॒सि॒ ॥९

इन्द्र । शुद्धः । हि । नः । रयिम् । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृत्राणि । जिघ्नसे । शुद्धः । वाजम् । सिसाससि ॥९

हे “इन्द्र “शुद्धः । हिरवधारणे । शुद्ध एव त्वं “रयिं धनं "नः अस्मभ्यं प्रयच्छ । तथा “शुद्धः त्वं “दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय "रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि । ततः “शुद्धः पापरहितस्त्वं “वृत्राणि अपामावरकान् कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् पापानि वा "जिघ्नसे हंसि । ततः “शुद्धः शत्रुहननदोषपरिहारायास्मदीयैः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं “वाजम् अन्नमस्मभ्यं “सिषाससि प्रदातुमिच्छसि । यदा यदा शत्रूनहं हन्यां तदा तदा शुद्ध्युत्पादकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्मभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥ ॥ ३१ ॥

टिप्पणी

८.९५.५ श्रुधी हवं तिरश्च्या इति

तैरश्च्यम् (https://sa.wikisource.org/s/1z9j)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९६

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९५ सूक्तं ८.९६ सूक्तं ८.९७ →
तिरश्चीराङ्गिरसो, द्युतानो वा मारुतः।

दे. इन्द्रः, १४ इन्द्रामरुतः, १५ इन्द्राबृहस्पती। त्रिष्टुप्, ४ विराट्, २१ पुरस्ताज्ज्योतिः।

अस्मा उषास आतिरन्त याममिन्द्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्थुर्नृभ्यस्तराय सिन्धवः सुपाराः ॥१॥

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्त्रा त्रिः सप्त सानु संहिता गिरीणाम् ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥२॥

इन्द्रस्य वज्र आयसो निमिश्ल इन्द्रस्य बाह्वोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षन्निन्द्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषन्त श्रुत्या उपाके ॥३॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानाम् ।

मन्ये त्वा सत्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनाम् ॥४॥

आ यद्वज्रं बाह्वोरिन्द्र धत्से मदच्युतमहये हन्तवा उ ।

प्र पर्वता अनवन्त प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभिनक्षन्त इन्द्रम् ॥५॥

तमु ष्टवाम य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।

इन्द्रेण मित्रं दिधिषेम गीर्भिरुपो नमोभिर्वृषभं विशेम ॥६॥

वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ।

मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते अस्त्वथेमा विश्वाः पृतना जयासि ॥७॥

त्रिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उस्रा इव राशयो यज्ञियासः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥८॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्त इन्द्र प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥९॥

मह उग्राय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इन्द्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदङ्ग वेदत् ॥१०॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां द्रुणा न पारमीरया नदीनाम् ।

नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदङ्ग वेदत् ॥११॥

तद्विविड्ढि यत्त इन्द्रो जुजोषत्स्तुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः श्रावया वाचं कुविदङ्ग वेदत् ॥१२॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्तमिन्द्रः शच्या धमन्तमप स्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥१३॥

द्रप्समपश्यं विषुणे चरन्तमुपह्वरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥१४॥

अध द्रप्सो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याचरन्तीर्बृहस्पतिना युजेन्द्रः ससाहे ॥१५॥

त्वं ह त्यत्सप्तभ्यो जायमानोऽशत्रुभ्यो अभवः शत्रुरिन्द्र ।

गूळ्हे द्यावापृथिवी अन्वविन्दो विभुमद्भ्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥१६॥

त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघन्थ ।

त्वं शुष्णस्यावातिरो वधत्रैस्त्वं गा इन्द्र शच्येदविन्दः ॥१७॥

त्वं ह त्यद्वृषभ चर्षणीनां घनो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिन्धूँरसृजस्तस्तभानान्त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥१८॥

स सुक्रतू रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥१९॥

स वृत्रहेन्द्रश्चर्षणीधृत्तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥२०॥

स वृत्रहेन्द्र ऋभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्नपांसि नर्या पुरूणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥२१॥

सायणभाष्यम्

‘ अस्मै ' इत्येकविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते- अस्मै सैका द्युतानो वा मारुतस्त्रैष्टुभं चतुर्थी विराळिष्यामीति मारुतः पादः परैन्द्राबार्हस्पत्या' इति । द्युतानाख्यो मरुतां पुत्र ऋषिस्तिरश्चीर्नामाङ्गिरसो वा । चतुर्थी विराट् । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । इष्यामि वो मरुतः' इति पादो मरुद्देवत्यः। ‘अध द्रप्सः' इत्येषा त्विन्द्राबृहस्पतिदेवताका । सूक्तविनियोगो लिङ्गादवगन्तव्यः ॥

अ॒स्मा उ॒षास॒ आति॑रन्त॒ याम॒मिन्द्रा॑य॒ नक्त॒मूर्म्याः॑ सु॒वाचः॑ ।

अ॒स्मा आपो॑ मा॒तरः॑ स॒प्त त॑स्थु॒र्नृभ्य॒स्तरा॑य॒ सिन्ध॑वः सुपा॒राः ॥१

अ॒स्मै । उ॒षसः॑ । आ । अ॒ति॒र॒न्त॒ । याम॑म् । इन्द्रा॑य । नक्त॑म् । ऊर्म्याः॑ । सु॒ऽवाचः॑ ।

अ॒स्मै । आपः॑ । मा॒तरः॑ । स॒प्त । त॒स्थुः॒ । नृऽभ्यः॑ । तरा॑य । सिन्ध॑वः । सु॒ऽपा॒राः ॥१

अस्मै । उषसः । आ । अतिरन्त । यामम् । इन्द्राय । नक्तम् । ऊर्म्याः । सुऽवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरः । सप्त । तस्थुः । नृऽभ्यः । तराय । सिन्धवः । सुऽपाराः ॥१

इन्द्रसामर्थ्याद्भीताः “उषसः उषःकालाः “अस्मै पूर्वोक्तगुणोपेताय “इन्द्राय "यामं स्वस्वगमनम्। “आतिरन्त । तिरतिर्वर्धनकम । समन्तादवर्धयन्त । यथा पूर्वमुद्यन्ति तथेदानीमप्यस्मा उद्गता अभवन् । तथा “ऊर्म्याः । रात्रिनामैतत् । 'ऋ गतिप्रापणयोः'। “अर्तेरू च' (उ. सू. ४. ४८४) इति मिप्रत्ययः । भवे छन्दसि ' इति यत् । सर्वैरभिगन्तव्याः । रात्रौ हि सर्वे स्वनिवासं गच्छन्ति । स्वनिलयप्राप्तिहेतुभूता रात्रयः। “नक्तम् अपररात्रिकाले “सुवाचः शोभनवाचो भवन्ति । तस्मिन् काले हि सर्वे वेदाध्ययनादीनि कुर्वन्ति । तस्मात् कल्याणवाचोऽभवन् । इन्द्रेऽनुशासति वेदाद्यनुमाने निरता अभवन् । तथा “आपः । ‘ अप्लृ व्याप्तौ । सर्वतो व्याप्ताः “मातरः जगतां निर्मात्र्यः “सप्त सप्तसंख्याकाः “सिन्धवः स्यन्दमाना गङ्गाद्या नद्यः । यद्वा । सप्त सर्पणशीलाः सिन्धवः सरितः । तासामावरकस्याहेर्हननोत्पादकत्वात् “अस्मै इन्द्राय “नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुखेन तरणार्थं "सुपाराः शोभनपाराः सुखेन तर्तुं योग्या अभवन्नित्यर्थः ॥

अतिंविद्धा विथुरेणां चिदस्त्रा त्रिः सप्त सानु संहिंता गिरीणाम् ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृंद्धो वृषभश्चकार ॥२

अतिंऽविद्धा । विथुरेणं । चित् । अस्त्रां । त्रिः । सप्त । सानुं । सम्ऽहिंता । गिरीणाम् ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानिं । प्रऽवृंद्धः । वृषभः । चकारं ॥२

अतिऽविद्धा । विथुरेण । चित् । अस्त्रा । त्रिः । सप्त । सानु । सम्ऽहिता । गिरीणाम् ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥२

"विथुरेण । वर्णव्यत्ययः । "चित् अप्यर्थे । विधुरेणासहायेनापि “अस्त्रा। असु क्षेपणे ' । ताच्छीलिकस्तृन् । शत्रुक्षेपणशीलेनेन्द्रेण । यद्वा । अस्त्रास्त्रेण वज्रेण । “त्रिः “सप्त एकविंशतिसंख्यानि "संहिता संहितान्येकत्र संघीभूतानि “गिरीणां सप्तानां पर्वतानां “सानु सानूनि “अतिविद्धा अतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । तेन मुक्तो वज्रपातस्तानि भित्त्वागमदित्यर्थः । अत्र तैत्तिरीयकं ब्राह्मणं - दर्भपिञ्जूलमुद्धत्य सप्त गिरीन् भित्वा तमहन्' (तै. सं. ६. २. ४. ३) इत्यादि । तस्येन्द्रस्य “तत् तानि सानुभेदनादीनि कर्माणि “देवः इन्द्राद्व्यतिरिक्तो देवः “मर्त्यः मनुष्यो वा “न "तुतुर्यात् न तरेत्। तथा कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ ‘तॄ प्लवनतरणयोः । लिङि छान्दसः शपः श्लुः। ‘बहुलं छन्दसि' इत्युत्वम् । यद्वा ।' तुर त्वरणे'। जौहोत्यादिकः । “प्रवृद्धः सोमपानेन बलेन व प्रवृद्धः “वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इन्द्रः “यानि कर्माणि “चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

इन्द्रंस्य वज्रं आयसो निमिंश्ल इन्द्रंस्य बाह्वोर्भूयिंष्ठमोजः ।

शीर्षन्निन्द्रंस्य क्रतंवो निरेक आसन्नेषंन्त श्रुत्यां उपाके ॥३

इन्द्रंस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिंश्लः । इन्द्रंस्य । बाह्वोः । भूयिंष्ठम् । ओजः ।

शीर्षन् । इन्द्रंस्य । क्रतंवः । निरेके । आसन् । आ । ईषन्त । श्रुत्यैं । उपाके ॥३

इन्द्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिश्लः । इन्द्रस्य । बाह्वोः । भूयिष्ठम् । ओजः ।

शीर्षन् । इन्द्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषन्त । श्रुत्यै । उपाके ॥३

उक्तगुणस्य “इन्द्रस्य “वज्र “आयसः अयसा निर्मितः । अयोमय इत्यर्थः। स वज्रः इन्द्रेण स्वहस्ते “निमिश्लः संमिश्रः अत्यन्तं संबद्धः कृतः । अत एव “इन्द्रस्य “बाह्वोः भुजयोः “भूयिष्ठं बहुतमम् "ओजः वीर्यमस्ति । तथा “निरेके। निपूर्वाद्रिच्यतेर्वा निस्पूर्वादितेर्वेति संदेहादनवग्रहः । निर्गमने यदा युद्धार्थमिन्द्रो निर्गच्छति तदानीम् “इन्द्रस्य “शीर्षन् शिरसि “क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा । शिर इति गलप्रभृत्यूर्ध्वमङ्गमुच्यते । तत्रत्याभ्यामक्षिभ्यां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथा “आसन् । आस्यस्यासन्नादेशः । आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं वाजिनो गजान् संनाहयतेत्यादीनि भवन्ति । किंच “श्रुत्यै संग्रामाय निर्गच्छतोऽनुशासित इन्द्रस्य वाक्यश्रवणार्थं सर्वं उपजीविनो भृत्याः “उपाके अन्तिके “एषन्त । अयमिन्द्रोऽस्मान् कुत्र कुत्र कार्ये नियोक्ष्यतीत्येतेन मनसा तदन्तिके समन्तादागच्छन्ति । ईष गतिहिंसादर्शनेषु' । भौवादिकः ॥

मन्यें त्वा य॒ज्ञियं॑ य॒ज्ञियां॑नां॒ मन्यें त्वा॒ च्यव॑न॒मच्यु॑तानाम् ।

मन्यें त्वा॒ सत्व॑नामिन्द्र के॒तुं मन्यें त्वा वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम् ॥४

मन्यें । त्वा॒ । य॒ज्ञिय॑म् । य॒ज्ञिया॑नाम् । मन्यें । त्वा॒ । च्यव॑नम् । अच्यु॑तानाम् ।

मन्यें । त्वा॒ । सत्व॑नाम् । इ॒न्द्र॒ । के॒तुम् । मन्यें । त्वा॒ । वृ॒ष॒भम् । च॒र्ष॒णी॒नाम् ॥४

मन्ये । त्वा । यज्ञियम् । यज्ञियानाम् । मन्ये । त्वा । च्यवनम् । अच्युतानाम् ।

मन्ये । त्वा । सत्वनाम् । इन्द्र । केतुम् । मन्ये । त्वा । वृषभम् । चर्षणीनाम् ॥४

एतदादयः प्रत्यक्षाः । हे इन्द्र “त्वा त्वां “यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामपि “यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञार्हमिति “मन्ये अवबुध्ये। तथा “त्वा त्वाम् “अच्युतानां च्युतिरहितानामपि पर्वतानां “च्यवनं च्यावयितारं वज्रेण विभेदकमिति “मन्ये जानामि । यद्वा । अच्युतानां बलेन च्यावयितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि स्वबलेन विद्रावयितारमिति' जाने । किंच हे "इन्द्र “सत्वनाम्। 'षण संभक्तौ'। क्वनिप् । संभजमानानां भटानां “केतुम् उच्छ्रितमिति “मन्ये । यद्वा । सत्वनां स्तुतिभिः हविर्भिर्वा संभक्तॄणां यष्टॄणां केतुमात्मनः प्रज्ञापकं तेषां पूजनीयमिति वा मन्ये । तथा “त्वा त्वां “चर्षणीनां मनुष्याणां “वृषभम् अभिमतफलवर्षकमिति “मन्ये जानामि ॥

आ यद्वज्रं॑ बा॒ह्वोरिं॑न्द्र॒ धत्सें मद॒च्यु॒तमहं॑ये॒ हन्त॒वा उं ।

प्र पर्वं॑ता॒ अनं॑वन्त॒ प्र गाव॒ः प्र ब्र॒ह्माणों अभि॒नक्षं॑न्त॒ इन्द्रं॑म् ॥५

आ । यत् । वज्रं॑म् । बा॒ह्वोः । इ॒न्द्र॒ । धत्सें । म॒द॒ऽच्युतं॑म् । अहं॑ये । हन्त॒वै । उ॒ं इतिं ।

प्र । पर्वं॑ताः । अनं॑वन्त । प्र । गावः॑ । प्र । ब्र॒ह्माणः॑ । अ॒भि॒ऽनक्षं॑न्तः । इन्द्रं॑म् ॥५

आ । यत् । वज्रम् । बाह्वोः । इन्द्र । धत्से । मदऽच्युतम् । अहये । हन्तवै । ऊं इति ।

प्र । पर्वताः । अनवन्त । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभिऽनक्षन्तः । इन्द्रम् ॥५

हे “इन्द्र “बाह्वोः “वज्रम् आयुधम् । कीदृशम् । “मदच्युतं शत्रूणां मदस्य च्यावयितारं “यत् यदा “आ “धत्से आदधासि । किमर्थम् । “अहये अहिनामानमसुरं मेघं वा “हन्तवै । "उ इत्यवधारणे । हन्तुमेव । किंच यदा वेन्द्रेणाहिनामकेऽसुरे हते सति “पर्वताः जगदापूरका मेघाः “प्र “अनवन्त । ‘नु शब्दे । प्रकर्षेणाशब्दयन् । यदा वा “गावः तत्स्थान्युदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्नित्यत्र याजुषो निगमः- ‘ यददः संप्रयतीरहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्थ' (तै. सं. ५. ६. १. २; अ. सं. ३. १३. १) इति । तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीम् “अभिनक्षन्तः अभित इन्द्रं स्तुतिभिर्हविर्भिर्गच्छन्तः “ब्रह्माणः ब्राह्मणाः “इन्द्रं पर्यचरन् । यद्वा । ब्रह्माणः । ‘ बृह वृद्धौ'। प्रवृद्धाः पर्वतादय इन्द्रमस्तुवन्निति ॥ ॥ ३२ ॥

तमुं ष्टवाम॒ य इ॒मा ज॒जान॒ विश्वां जा॒तान्यव॑राण्यस्मात् ।

इन्द्रे॑ण मि॒त्रं दि॑धिषेम गी॒र्भिरुपो॒ नमो॑भिर्वृष॒भं वि॑शेम ॥६

तम् । ऊं॒ इति॑ । स्त॒वा॒म॒ । यः । इ॒मा । ज॒जान॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अव॑राणि । अ॒स्मा॒त् ।

इन्द्रे॑ण । मि॒त्रम् । दि॒धि॒षे॒म॒ । गीः॒ऽभिः । उपो॒ इति॑ । नमः॑ऽभिः । वृ॒ष॒भम् । वि॒शे॒म॒ ॥६

तम् । ऊं इति । स्तवाम । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।

इन्द्रेण । मित्रम् । दिधिषेम । गीःऽभिः । उपो इति । नमःऽभिः[१] । वृषभम् । विशेम ॥६

परस्परं स्तोतार आहुः । “तमु तमेवेन्द्रं वयं संहत्य "स्तवाम स्तोत्रं करवाम । “यः इन्द्रः “इमा इमानि भूतानि “जजान जनयामास । तस्मात् “अस्मात् इन्द्रादेव “विश्वा विश्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि जगन्ति वा “अवराणि अवरकालीनानि पश्चाद्भवानि भवन्ति । तेनानेन “इन्द्रेण वयं “गीर्भिः स्तुतिभिः “मित्रम् । लुप्तभावप्रत्ययेन निर्देशः । मैत्रीं “दिधिषेम धारयेम । ‘धिष धारणे इति धातुं केचिद्वदन्ति । यद्वा । मित्रम् । छान्दसमेकवचनम् । वयमिन्द्रेण सह मित्राणि सुहृदो भवामेति गीर्भिरिन्द्रं शब्दयेम । ’ धिष शब्दे । जौहोत्यादिकः । अत्र व्यत्ययेन द्विविकरणता श्लुश्च शश्च। ततः “नमोभिः क्रियमाणैर्नमस्कारैर्दीयमानैर्हविर्भिर्वा “वृषभं कामानां वर्षकमिन्द्रम् “उपो "विशेम अस्मदभिमुखमेव कुर्याम ॥

वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॒दीष॑माणा॒ विश्वे॑ दे॒वा अ॑जहु॒र्ये सखा॑यः ।

म॒रुद्भि॑रिन्द्र स॒ख्यं ते॑ अ॒स्त्वथे॒मा विश्वा॒ः पृत॑ना जयासि ॥७

वृ॒त्रस्य॑ । त्वा॒ । श्व॒सथा॑त् । ईष॑माणाः । विश्वे॑ । दे॒वाः । अ॒ज॒हु॒ः । ये । सखा॑यः ।

म॒रुत्ऽभिः॑ । इ॒न्द्र॒ । स॒ख्यम् । ते॒ । अ॒स्तु॒ । अथ॑ । इ॒माः । विश्वाः॑ । पृत॑नाः । ज॒या॒सि॒ ॥७

वृत्रस्य । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।

मरुत्ऽभिः । इन्द्र । सख्यम् । ते । अस्तु । अथ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥७

हे इन्द्र तव "ये "विश्वे “देवाः प्राक् “सखायः संग्रामे सखित्वं कुर्यामेति' मित्राण्यभवन ते सर्वे देवाः "वृत्रस्य वृत्रासुरस्य “श्वसथात् । श्वसेरौणादिकोऽथप्रत्ययः । सर्वानागच्छतो दृष्ट्वा तेषां भीत्युत्पादनाय वृत्रासुरः श्वासमकार्षीत् । श्वासाद्भीताः सन्तः अत एव “ईषमाणाः सर्वतः पलायमानाः “त्वा त्वाम् “अजहुः संग्रामे त्यक्तवन्तः । एवं सति हे “इन्द्र “मरुद्भिः सह "सख्यं सखिभावः “ते तव “अस्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्यजन्ति तैः सहेति । “अथ अनन्तरम् “इमाः “विश्वाः “पृतनाः शत्रुसेनाः "जयासि स्वबलेनाभिभवसि । अनेन वृत्रं घ्नन्तमिन्द्रमाह । अत्र ‘इन्द्रो वै वृत्रं हनिष्यन्' (ऐ. ब्रा. ३. २०) इत्यादि ब्राह्मणमनुसंधेयम् ॥

त्रिः ष॒ष्टिस्त्वा॑ म॒रुतो॑ वावृधा॒ना उ॒स्रा इ॑व रा॒शयो॑ य॒ज्ञिया॑सः ।

उप॒ त्वेम॑ः कृ॒धि नो॑ भाग॒धेयं॒ शुष्मं॑ त ए॒ना ह॒विषा॑ विधेम ॥८

त्रिः । ष॒ष्टिः । त्वा॒ । म॒रुतः॑ । व॒वृ॒धा॒नाः । उ॒स्राःऽइ॑व । रा॒शयः॑ । य॒ज्ञिया॑सः ।

उप॑ । त्वा॒ । आ । इ॒म॒ः । कृ॒धि । न॒ः । भा॒ग॒ऽधेय॑म् । शुष्म॑म् । ते॒ । ए॒ना । ह॒विषा॑ । वि॒धे॒म॒ ॥८

त्रिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उस्राःऽइव । राशयः । यज्ञियासः ।

उप । त्वा । आ । इमः । कृधि । नः । भागऽधेयम् । शुष्मम् । ते । एना । हविषा । विधेम ॥८

प्रसङ्गादेतावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह। हे इन्द्र “त्रिः त्रयः । जसः 'सुपां सुलुक्' इति सुः । षष्टित्र्युत्तरसंख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयके 'ईदृङ्चान्यादृङ्च' (तै. सं. ४. ६.५. ५) इत्यादिना नवसु गणेषु सप्त सप्त प्रतिपादिताः। तत्रादितः पञ्च गणाः संहितायामाम्नायन्ते । स्वतवांश्च प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च शाकी चोज्जेषी ' (वा. सं. १७. ८५) इति खैलिकः षष्ठो गणः । ततो 'धुनिश्च ध्वान्तश्च' (तै. आ. ४. २४) इत्याद्यास्त्रयोऽरण्येऽनुवाक्याः । इत्थं त्रयःषष्टिसंख्याकाः “उस्राइव “राशयः गाव इव संघीभूतास्ते त्वां “वावृधानाः स्वबलेन वर्धितवन्तः । ते “मरुतः “यज्ञियासः यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहायमिन्द्रं “त्वा त्वां वयम् “एमः उपगच्छामः । ततस्त्वं “नः अस्मभ्यं “भागधेयं भजनीयं धनं “कृधि कुरु । पश्चाद्वयमपि “एना एनेन सोमलक्षणेन “हविषा “ते तुभ्यं “शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं “विधेम । 'विध विधाने'। विदध्म । कुर्म इत्यर्थः ॥

ति॒ग्ममायु॑धं म॒रुता॒मनी॑कं॒ कस्त॑ इन्द्र॒ प्रति॒ वज्रं॑ दधर्ष ।

अ॒ना॒यु॒धासो॒ असु॑रा अदे॒वाश्च॒क्रेण॒ ताँ अप॑ वप ऋजीषिन् ॥९

ति॒ग्मम् । आयु॑धम् । म॒रुता॑म् । अनी॑कम् । कः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । प्रति॑ । वज्र॑म् । द॒ध॒र्ष॒ ।

अ॒ना॒यु॒धासः॑ । असु॑राः । अ॒दे॒वाः । च॒क्रेण॑ । तान् । अप॑ । व॒प॒ । ऋ॒जी॒षि॒न् ॥९

तिग्मम् । आयुधम् । मरुताम् । अनीकम् । कः । ते । इन्द्र । प्रति । वज्रम् । दधर्ष ।

अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥९

हे "इन्द्र “ते तव स्वभूतं “तिग्मं तीक्ष्णम् “आयुधम् । आयुध्यतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तत्र “मरुतां त्रयःषष्टिसंख्याकानां त्वत्सहायानाम् “अनीकं संघं च त्वदीयं “वज्रं च "कः को वा देवो मनुष्यो वा “प्रति “दधर्ष प्रतिकूलमभिभवति । अभिभावुको नास्तीत्यर्थः । ' धृष प्रसहने । आ धृषाद्वा' इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपम् । अत एव “अनायुधासः धनुराद्यायुधवर्जिताः “अदेवाः देववर्जिता देवद्विषो ये “असुराः सन्ति हे “ऋजीषिन् । अपार्जितोऽभिषुतः सोम ऋजीषः । तद्वन्निन्द्र “तान् असुरान् “चक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वा “अप “वप अपगतान् कुरु । अपनुदेत्यर्थः ॥

म॒ह उ॒ग्राय॑ त॒वसे॑ सुवृ॒क्तिं प्रेर॑य शि॒वत॑माय प॒श्वः ।

गिर्वा॑हसे॒ गिर॒ इन्द्रा॑य पू॒र्वीर्धे॒हि त॒न्वे॑ कु॒विद॒ङ्ग वेद॑त् ॥१०

म॒हे । उ॒ग्राय॑ । त॒वसे॑ । सु॒ऽवृ॒क्तिम् । प्र । ई॒र॒य॒ । शि॒वऽत॑माय । प॒श्वः ।

गिर्वा॑हसे । गिरः॑ । इन्द्रा॑य । पू॒र्वीः । धे॒हि । त॒न्वे॑ । कु॒वित् । अ॒ङ्ग । वेद॑त् ॥१०

महे । उग्राय । तवसे । सुऽवृक्तिम् । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।

गिर्वाहसे । गिरः । इन्द्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥१०

हे स्तोतः “महे महते गुणैः "उग्राय बलेनोद्गूर्णाय “तवसे । तु इति धातुर्वृद्ध्यर्थः । प्रवृद्धाय “शिवतमाय कल्याणतमायेन्द्राय "सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं "प्रेरय चोदय । कुरु। किमर्थम् ।"पश्वः पशोः। द्विपाच्चतुष्पाच्च । पशोर्ममास्मदीयाय गवे वा । यद्वा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिन्द्राय स्तुतिं प्रेरय । एतदेवाह । हे स्तोतः “गिर्वाहसे गीर्भिः स्तुतिभिरुह्यमानाय “इन्द्राय "पूर्वीः बह्वीः “गिरः स्तुतीः “धेहि कुरु । ततः स इन्द्रः “तन्वे । तनोति कुलमिति तनूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरयात्मने वा “कुवित् । बहुनामैतत् । बहु धनम् “अङ्ग क्षिप्रं “वेदत् लम्भयतु ददातु ।' विद्लृ लाभे ' । लेट्यडागमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥ ॥ ३३ ॥

उ॒क्थवा॑हसे वि॒भ्वे॑ मनी॒षां द्रु॒णा॒ न पा॒रमी॑रया न॒दीना॑म् ।

नि स्पृ॑श धि॒या त॒न्वि॑ श्रु॒तस्य॒ जुष्ट॑तरस्य कु॒विद॒ङ्ग वेद॑त् ॥११

उ॒क्थऽवा॑हसे । वि॒ऽभ्वे॑ । म॒नी॒षाम् । द्रु॒णा॑ । न । पा॒रम् । ई॒र॒य॒ । न॒दीना॑म् ।

नि । स्पृ॒श॒ । धि॒या । त॒न्वि॑ । श्रु॒तस्य॑ । जुष्ट॑ऽतरस्य । कु॒वित् । अ॒ङ्ग । वेद॑त् ॥११

उक्थऽवाहसे । विऽभ्वे । मनीषाम् । द्रुणा । न । पारम् । ईरय । नदीनाम् ।

नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टऽतरस्य । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥११

हे स्तोतः “उक्थवाहसे उक्थैः स्तोत्रशस्त्रादिभिरुह्यमानाय अत एव “विभ्वे महते यद्वा शत्रूणामभिभवित्र इन्द्रायेन्द्रार्थं “मनीषां मनस ईषां स्तुतिम् “ईरय प्रेरय । तत्र दृष्टान्तः । “द्रुणा “न यथा नाविकः “नदीनां नदमानानां सरितां “पारं तीरं प्रति पथिकं द्रुणा नावा प्रापयति तद्वदिन्द्रं प्रति स्तुतिं गमयेति । किंच “नि “स्पृश नितरां धनं स्पर्शय गमय “तन्वि आत्मनि पुत्रे वा । कीदृशम् । “श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य “जुष्टतरस्य अत्यर्थं प्रीणयितुरिन्द्रस्य स्वभूतम् । धनं “धिया त्वदीयया स्तुत्या कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयाभिष्टुत इन्द्रः “कुवित् बहु धनं क्षिप्रं “वेदत् लम्भयतु ददातु ॥

तद्वि॑विड्ढि॒ यत्त॒ इन्द्रो॒ जुजो॑षत्स्तु॒हि सु॑ष्टु॒तिं नम॒सा वि॑वास ।

उप॑ भूष जरित॒र्मा रु॑वण्यः श्रा॒वया॒ वाचं॑ कु॒विद॒ङ्ग वेद॑त् ॥१२

तत् । वि॒वि॒ड्ढि॒ । यत् । ते॒ । इन्द्रः॑ । जुजो॑षत् । स्तु॒हि । सु॒ऽस्तु॒तिम् । नम॑सा । आ । वि॒वा॒स॒ ।

उप॑ । भू॒ष॒ । ज॒रि॒तः॒ । मा । रु॒व॒ण्यः॒ । श्र॒वय॑ । वाच॑म् । कु॒वित् । अ॒ङ्ग । वेद॑त् ॥१२

तत् । विविड्ढि । यत् । ते । इन्द्रः । जुजोषत् । स्तुहि । सुऽस्तुतिम् । नमसा । आ । विवास ।

उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । श्रवय । वाचम् । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥१२

हे ऋत्विक् “तत् सोमादिहविः स्तोत्रं वा “विविड्ढि व्यापय । तानीन्द्रार्थं कुर्वित्यर्थः । “ते तव स्वभूतं “यत् हविः स्तोत्रं वा "इन्द्रः "जुजोषत् स्वीकुर्यात् तस्कुरु । ‘जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेटि शपः श्लुः । अडागमः । छान्दसत्वात् ' नाभ्यस्तस्य' इति गुणप्रतिषेधाभावः । हे स्तोतः “सुष्टुतिं सुस्तुतिम् । शोभना स्तुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिन्द्रं “स्तुहि । तथा “नमसा स्तोत्रेण हविषा वा “आ “विवास इन्द्रमाभिमुख्येन परिचर । विवासतिः परिचरणकर्मा । लोटि रूपम् । हे “जरितः स्तोतः “उप “भूष।'भूष अलंकारे'। अलंकृतो भव। “मा रुवण्यः धनाभावात् मा ध्वनयः । मा रोदीरित्यर्थः। धनागमने कारणमाह। हे स्तोतः “वाचं स्तुतिमिन्द्रं “श्रावय ज्ञापय । ततस्त्वया स्तुत इन्द्रस्तुभ्यं “कुवित् बहु धनं क्षिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्ठ्यषडहगतेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ‘अव द्रप्सः' इति तृचः । सूत्रितं च -- ' अव द्रप्सो अंशुमती (https://puranastudy.page.tl/Amsha%20Amshu.htm) मतिष्ठदिति तिस्रोऽच्छा म इन्द्रमिति नित्यमैकाहिकम्' (आश्व. श्रौ. ८.३.३३ (https://sa.wikisource.org/s/1auj)) इति ॥

अव॑ द्र॒प्सो अं॑शु॒मती॑मतिष्ठदिया॒नः कृ॒ष्णो द॒शभि॑ः स॒हस्रै॑ः ।

आव॒त्तमिन्द्र॒ः शच्या॒ धम॑न्त॒मप॒ स्नेहि॑तीर्नृ॒मणा॑ अधत्त ॥१३

अव॑ । द्र॒प्सः । अं॒शु॒ऽमती॑म् । अ॒ति॒ष्ठ॒त् । इ॒या॒नः । कृ॒ष्णः । द॒शऽभिः॑ । स॒हस्रैः॑ ।

आव॑त् । तम् । इन्द्रः॑ । शच्या॑ । धम॑न्तम् । अप॑ । स्नेहि॑तीः । नृ॒ऽमनाः॑ । अ॒धु॒त्त॒ ॥१३

अव । द्रप्सः । अंशुऽमतीम् । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तम् । इन्द्रः । शच्या । धमन्तम् । अप । स्नेहितीः । नृऽमनाः । अधत्त ॥१३

अत्रेतिहासमाचक्षते किल । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सन्नंशुमतीनामधेयाया नद्यास्तीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिन्द्रो बृहस्पतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च बृहस्पतिसहायो जघानेति । केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु सोमो ‘द्रप्सश्चस्कन्द ' (ऋ. सं. १०. १७. ११) इत्यादिषु सोमपरत्वेनोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्याहुः- ' अपक्रय तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयार्दितः ॥ नदीमंशुमतीं नामाभ्यतिष्ठत् कुरून प्रति । तं बृहस्पतिनैकेन सोऽभ्ययाद्वृत्रहा सह ॥ योत्स्यमानः सुसंहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः। दृष्ट्वा तानायतः सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः ॥ मन्वानो वृत्रमायान्तं जिघांसुमरिसेनया । व्यवस्थितं धनुष्मन्तं तमुवाच बृहस्पतिः ॥ मरुत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान् पुनर्विभो । सोऽब्रवीन्नेति तं शक्रः स्वर्ग एव बलाद्बली । इयाय देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः ॥ जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् तृचे सर्वं निगद्यते' (बृहद्दे. ६. १०९- (https://sa.wikisource.org/s/2i2j) ११५) । एतदनार्षत्वेनानादरणीयं भवति । एषोऽर्थः क्रमेणर्क्षु वक्ष्यते । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । “द्रप्सः । द्रुतं सरति गच्छतीति द्रप्सः । पृषोदरादिः । द्रुतं गच्छन् "दशभिः “सहसैः दशसहस्रसंख्यैरसुरैः “इयानः “कृष्णः एतन्नामकोऽसुरः "अंशुमतीं (https://puranastudy.page.tl/Amsha_Amshu.htm) नाम नदीम् “अव “अतिष्ठत् अवतिष्ठते । ततः “शच्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा “धमन्तम् उदकस्यान्तरुच्छ्वसन्तं यद्वा जगद्भीतिकरं शब्दं कुर्वन्तं “तं कृष्णमसुरम् “इन्द्रः मरुद्भिः सह “आवत् प्राप्नोत् । पश्चात्तं कृष्णमसुरं तस्यानुचरांश्च हतवानिति वदति । “नृमणाः नृषु मनो यस्य सः । यद्वा । कर्मनेतृष्वृत्विक्ष्वेकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सन् “स्नेहितीः । स्नेहतिर्वधकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसित्रीस्तस्य सेनाः “अप “अधत्त । अपधानं हननम् । अवधीदित्यर्थः

। ‘ अप स्नीहितिं नृमणा अधद्राः' (सा. सं. १. १.४.४.१ (https://sa.wikisource.org/s/3g5)) इति छन्दोगाः पठन्ति । तस्यानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छन्तमसुरमपाधत्त । हतवान् ॥

द्र॒प्सम॑पश्यं॒ विषु॑णे॒ चर॑न्तमुपह्व॒रे न॒द्यो॑ अंशु॒मत्या॑ः ।

नभो॒ न कृ॒ष्णम॑वतस्थि॒वांस॒मिष्या॑मि वो वृषणो॒ युध्य॑ता॒जौ ॥१४

द्र॒प्सम् । अ॒प॒श्य॒म् । विषु॑णे । चर॑न्तम् । उ॒प॒ऽह्व॒रे । न॒द्यः॑ । अं॒शु॒ऽमत्याः॑ ।

नभः॑ । न । कृ॒ष्णम् । अ॒व॒त॒स्थि॒ऽवांस॑म् । इष्या॑मि । व॒ः । वृ॒ष॒ण॒ः । युध्य॑त । आ॒जौ ॥१४

द्रप्सम् । अपश्यम् । विषुणे । चरन्तम् । उपऽह्वरे । नद्यः । अंशुऽमत्याः ।

नभः । न । कृष्णम् । अवतस्थिऽवांसम् । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥१४

तुरीयपादो मारुतः । मरुतः प्रति यद्वाक्यमिन्द्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मरुतः “द्रप्सं द्रुतगामिनं कृष्णमहम् “अपश्यम् अदर्शम् । कुत्र वर्तमानम् । “विषुणे विष्वगञ्चने सर्वतो विस्तृते देशे । यद्वा । विषुणो विषमः । विषमे परैरदृश्ये गुहारूपे देशे। “चरन्तं परितो गच्छन्तम् । किंच “अंशुमत्याः एतन्नामिकायाः “नद्यः नद्याः “उपह्वरे अत्यन्तं गूढे स्थाने “नभो “न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानम् “अवतस्थिवांसम् उदकस्यान्तरवस्थितं “कृष्णम् एतन्नामकमसुरमपश्यम् । तस्मिन् दृष्टे सति हे “वृषणः कामानामुदकानां वा सेक्तारो मरुतः “वः युष्मान् युद्धार्थम् “इष्यामि अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णम् "आजौ । अजन्ति गच्छन्त्यत्र योद्धार आयुधानि प्रक्षेपयन्तीति वाजिः संग्रामः । तस्मिन् "युध्यत संहरत । वाक्यभेदादनिघातः । केचित् इष्यामि वो मरुतः इति पठन्ति । तत्र हे मरुतः वो युष्मानिच्छामीत्यर्थो भवति ॥

अध॑ द्र॒प्सो अं॑शु॒मत्या॑ उ॒पस्थेऽधा॑रयत्त॒न्वं॑ तित्विषा॒णः ।

विशो॒ अदे॑वीर॒भ्या॒३॒॑चर॑न्ती॒र्बृह॒स्पति॑ना यु॒जेन्द्र॑ः ससाहे ॥१५

अध॑ । द्र॒प्सः । अं॒शु॒ऽमत्याः॑ । उ॒प॒ऽस्थे॑ । अधा॑रयत् । त॒न्व॑म् । ति॒त्वि॒षा॒णः ।

विशः॑ । अदे॑वीः । अ॒भि । आ॒ऽचर॑न्तीः । बृह॒स्पति॑ना । यु॒जा । इन्द्रः॑ । स॒स॒हे॒ ॥१५

अध । द्रप्सः । अंशुऽमत्याः । उपऽस्थे । अधारयत् । तन्वम् । तित्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरन्तीः । बृहस्पतिना । युजा । इन्द्रः । ससहे ॥१५

“अध अथ “द्रप्सः द्रुतगामी कृष्णः “अंशुमत्याः नद्याः “उपस्थे समीपे “तित्विषाणः दीप्यमानः सन् “तन्वम् आत्मीयं शरीरम् “अधारयत् । परैरहिंस्यत्वेन बिभर्ति । यद्वा । बलप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तत्र “इन्द्रः गत्वा “बृहस्पतिना एतन्नामकेन देवेन “युजा सहायेन “अदेवीः अद्योतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यद्वा । पापयुक्तत्वादस्तुत्याः । “आचरन्तीः आगच्छन्तीः “विशः असुरसेनाः "अभि "ससहे जघान । तमवधीदित्यर्थः प्रसङ्गादवगम्यते ॥ ॥ ३४ ॥ ।।

त्वं ह॒ त्यत्स॒प्तभ्यो॒ जाय॑मानोऽश॒त्रुभ्यो॑ अभव॒ः शत्रु॑रिन्द्र ।

गू॒ळ्हे द्यावा॑पृथि॒वी अन्व॑विन्दो विभु॒मद्भ्यो॒ भुव॑नेभ्यो॒ रणं॑ धाः ॥१६

त्वम् । ह॒ । त्यत् । स॒प्तऽभ्यः॑ । जाय॑मानः । अ॒श॒त्रुऽभ्यः॑ । अ॒भ॒व॒ः । शत्रुः॑ । इ॒न्द्र॒ ।

गू॒ळ्हे इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । अनु॑ । अ॒वि॒न्द॒ः । वि॒भु॒मत्ऽभ्यः॑ । भुव॑नेभ्यः । रण॑म् । धा॒ः ॥१६

त्वम् । ह । त्यत् । सप्तऽभ्यः । जायमानः । अशत्रुऽभ्यः । अभवः । शत्रुः । इन्द्र ।

गूळ्हे इति । द्यावापृथिवी इति । अनु । अविन्दः । विभुमत्ऽभ्यः । भुवनेभ्यः । रणम् । धाः ॥१६

हे “इन्द्र “त्वं खलु “त्यत् तत् कर्म कृतवानसि। किं तत् उच्यते । "जायमानः त्वं प्रादुर्भवन्नेव । “अशत्रुभ्यः स्तुरहितेभ्यः “सप्तभ्यः कृष्णवृत्रनमुचिशम्बरादिसप्तभ्यो बलवद्भ्यः शत्रुभ्यः तदर्थं “शत्रुः “अभवः । यद्वा । सप्तभ्यः । ससैवाङ्गिरसः । सप्तभ्योङ्गिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाशत्रुभ्यो बलवद्भ्यः पणिभ्यः शत्रुरभवः । किंच हे इन्द्र त्वं “गूळ्हे तमसा गूढे संवृते “द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सूर्यात्मना ते प्रकाश्यानुक्रमेण "अविन्दः अलभथाः । तथा “विभुमद्भ्यः महत्त्वयुक्तेभ्यः "भुवनेभ्यः लोकेभ्यः "रणं रमणं “धाः धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

त्वं ह॒ त्यद॑प्रतिमा॒नमोजो॒ वज्रे॑ण वज्रिन्धृषि॒तो ज॑घन्थ ।

त्वं शुष्ण॒स्यावा॑तिरो॒ वध॑त्रै॒स्त्वं गा इ॑न्द्र॒ शच्येद॑विन्दः ॥१७

त्वम् । ह॒ । त्यत् । अ॒प्र॒ति॒ऽमा॒नम् । ओजः॑ । वज्रे॑ण । व॒ज्रि॒न् । धृ॒षि॒तः । ज॒घ॒न्थ॒ ।

त्वम् । शुष्ण॑स्य । अव॑ । अ॒ति॒र॒ः । वध॑त्रैः । त्वम् । गाः । इ॒न्द्र॒ । शच्या॑ । इत् । अ॒वि॒न्द॒ः ॥१७

त्वम् । ह । त्यत् । अप्रतिऽमानम् । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघन्थ ।

त्वम् । शुष्णस्य । अव । अतिरः । वधत्रैः । त्वम् । गाः । इन्द्र । शच्या । इत् । अविन्दः ॥१७

हे इन्द्र त्वं “ह “त्वं खलु “त्यत् एतत् कर्माकार्षीः। किं तत् अभिधीयते । हे “वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र “धृषितः धृष्टः संग्रामेषु शत्रुहनने कुशलः सन्। यद्वा। धृष्टो धीरः सन् "अप्रतिमानम् । प्रतिमानमुपमा। निरुपमम्। अस्य सदृशमन्यदीयं वीर्यं नास्तीत्यर्थः। तादृशं “शुष्णस्य “ओजः बलं “वज्रेण आयुधेन “जघन्थ हतवानसि। 'अभ्यासाच्च' इति इन्तेर्घत्वम् । पूर्वं शुष्णस्य बलं विनाश्येदानीं शुष्णमपि हतवानित्याह । “त्वं “वधत्रैः हननसाधनैरायुधैः “शुष्णस्य । 'क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति संप्रदानसंज्ञा। चतुर्थ्यर्थे बहुलम्' इति षष्ठी। शुष्णम् “अवातिरः । कुत्साय राजर्षयेऽवाङ्मुखं कृत्वावधीः । तथा च निगमः-- कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः' (ऋ. सं. ४. १६. १२) इति । तथा हे “इन्द्र “त्वं “शच्या स्वकीयया प्रज्ञया कर्मणा वा “गाः शत्रून् हत्वा तेषां गाः “अविन्दः अलभथाः । यद्वा । अङ्गिरसां गाः पणीन् संप्रहृत्य लब्धवानसि ॥

त्वं ह॒ त्यद्वृ॑षभ चर्षणी॒नां घ॒नो वृ॒त्राणां॑ तवि॒षो ब॑भूथ ।

त्वं सिन्धूँ॑रसृजस्तस्तभा॒नान्त्वम॒पो अ॑जयो दा॒सप॑त्नीः ॥१८

त्वम् । ह॒ । त्यत् । वृ॒ष॒भ॒ । च॒र्ष॒णी॒नाम् । घ॒नः । वृ॒त्राणा॑म् । त॒वि॒षः । ब॒भू॒थ॒ ।

त्वम् । सिन्धू॑न् । अ॒सृ॒जः॒ । त॒स्त॒भा॒नान् । त्वम् । अ॒पः । अ॒ज॒यः॒ । दा॒सऽप॑त्नीः ॥१८

त्वम् । ह । त्यत् । वृषभ । चर्षणीनाम् । घनः । वृत्राणाम् । तविषः । बभूथ ।

त्वम् । सिन्धून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वम् । अपः । अजयः । दासऽपत्नीः ॥१८

“त्वं खलु तत् कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे “वृषभ कामानां वर्षितरिन्द्र “चर्षणीनां यष्टॄणां मनुष्याणां भावितानां “वृत्राणाम् उपद्रवाणां “घनः हन्ता । अमूर्त्यर्थेऽपि छन्दोविषयत्वान्निपातनम् । तादृशस्त्वं “तविषः प्रवृद्धो बलवान् वा “बभूथ बभूविथ । बभूथा ततन्थ° ' इतीडभावो निपात्यते । ततः “त्वं “तस्तभानान् असुरैर्विरुध्यमानाः “सिन्धून् सप्त गङ्गाद्याः नदीः सरणाय “असृजः। पश्चात् “त्वं “दासपत्नीः । दासा उपक्षपयितारः शत्रवः । ते पतयः स्वामिनो यासां ताः । ‘ नित्यं सपत्न्यादिषु' (पा. सू. ४. १. ३५) इत्यत्र ‘दासाञ्च' इत्युपसंख्यानात् ङीप् । असुरस्वामिकाः “अपः “अजयः जितवानसि । तानसुराञ्जित्वोदकानि च प्रासृज इत्यर्थः ॥

स सु॒क्रतू॒ रणि॑ता॒ यः सु॒तेष्वनु॑त्तमन्यु॒र्यो अहे॑व रे॒वान् ।

य एक॒ इन्नर्यपाँसि॒ कर्ता॒ स वृ॑त्र॒हा प्रतीद॒न्यमा॑हुः ॥१९

सः । सु॒ऽक्रतुः॑ । रणि॑ता । यः । सु॒तेषु॑ । अनु॑त्तऽमन्युः । यः । अहा॑ऽइव । रे॒वान् ।

यः । एकः॑ । इत् । नरि॑ । अपाँ॑सि । कर्ता॑ । सः । वृ॒त्र॒ऽहा । प्रति॑ । इत् । अ॒न्यम् । आ॒हुः॒ ॥१९

सः । सुऽक्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तऽमन्युः । यः । अहाऽइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृत्रऽहा । प्रति । इत् । अन्यम् । आहुः ॥१९

अथ परोक्षकृताः । “सः इन्द्रः “सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः शोभनकर्मा भवति “यः “सुतेषु अभिषुतेषु सोमेषु “रणिता तत्पानार्थं रमणशीलः किंच “अनुत्तमन्युः परैरनुन्नक्रोधः शत्रुभिर्नोत्तुमशक्यः तादृशः “यः इन्द्रः “रेवान धनवान् । तत्र दृष्टान्तः । “अहेव । यथा अहानि दिवसा धनवन्तः। दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न रात्रिषु । तद्वत् । तथा “यः इन्द्रः “एक “इत् असहाय एव “नरि कर्मनेतरि मनुष्ये "अपांसि कर्माणि “कर्ता कर्तुशीलो भवति । ताच्छीलिकस्तृन् । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः । “सः पूर्वोक्तगुणोपेत इन्द्रः “वृत्रहा । अपामावरकस्यासुरस्य उपद्रवस्य वा हन्तृत्वाद्वृत्रहेति सर्वैः श्रूयते । तमेवेन्द्रम् “अन्यं “प्रति । “इत् अवधारणे । अन्यं प्रत्येव “आहुः । इन्द्रः सर्वमन्यं शत्रुसंघं प्रति भवति । अभिभवत्येवेति वदन्ति ॥

स वृ॑त्र॒हेन्द्र॑श्चर्षणी॒धृत्तं सु॑ष्टु॒त्या हव्यं॑ हुवेम ।

स प्रा॑वि॒ता म॒घवा॑ नोऽधिव॒क्ता स वाज॑स्य श्रव॒स्य॑स्य दा॒ता ॥२०

सः । वृ॒त्र॒ऽहा । इन्द्रः॑ । च॒र्ष॒णि॒ऽधृत् । तम् । सु॒ऽस्तु॒त्या । हव्य॑म् । हु॒वे॒म॒ ।

सः । प्र॒ऽअ॒वि॒ता । म॒घऽवा॑ । नः॒ । अ॒धि॒ऽव॒क्ता । सः । वाज॑स्य । श्र॒व॒स्य॑स्य । दा॒ता ॥२०

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत् । तम् । सुऽस्तुत्या । हव्यम् । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । श्रवस्यस्य । दाता ॥२०

"वृत्रहा वृत्रस्य हन्ता “सः “इन्द्रः “चर्षणीधृत् मनुष्याणां धनादिदानेन पोषको भवति । “तम् इन्द्रं वयं “सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्या “हुवेम अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः । किमर्थं यूयमाह्वयथेति चेत् कारणं ब्रूमः । “सः इन्द्रः “प्राविता प्रकर्षेणास्माकं रक्षिता भवति । किंच “मघवा धनवानिन्द्रः “नः अस्माकम् “अधिवक्ता अधिकं वक्ता बहुमानेन वक्ता भवति । यद्वा । धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति । अर्हे कृत्यतृचश्च' (पा. सू. ३. ३. १६९) इति तृच् । किंच “सः एवेन्द्रः “श्रवस्यस्य श्रवसः कीर्तेर्निमित्तस्य “वाजस्य अन्नस्य । यद्वा । श्रवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य बलस्य । “दाता भवति खलु । तस्मादेवंगुणमिन्द्रं वयमाह्वयामः ॥

स वृ॑त्र॒हेन्द्र॑ ऋभु॒क्षाः स॒द्यो ज॑ज्ञा॒नो हव्यो॑ बभूव ।

कृ॒ण्वन्नपां॑सि॒ नर्या॑ पु॒रूणि॒ सोमो॒ न पी॒तो हव्यः॒ सखि॑भ्यः ॥२१

सः । वृ॒त्र॒ऽहा । इन्द्रः॑ । ऋ॒भु॒क्षाः । स॒द्यः । ज॒ज्ञा॒नः । हव्यः॑ । ब॒भू॒व॒ ।

कृ॒ण्वन् । अपां॑सि । नर्या॑ । पु॒रूणि॑ । सोमः॑ । न । पी॒तः । हव्यः॑ । सखि॑ऽभ्यः ॥२१

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । ऋभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अपांसि । नर्या । पुरूणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिऽभ्यः ॥२१

“ऋभुक्षाः महान् । यद्वा । ऋभुशब्देनर्भ्वादयस्त्रयो गृह्यन्ते । ऋभुभिः सह क्षियति निवसतीति तादृशः। “वृत्रहा "सः “इन्द्रः “सद्यः तदानीमेव “जज्ञानः प्रादुर्भवन् “हव्यः सर्वैः स्तोतृभिः यष्टृभिराह्वातव्यो "बभूव । किंच “नर्या नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तेभ्यो हितानि “पुरूणि बहूनि “अपांसि कर्माणि “कृण्वन् कुर्वन् “सखिभ्यः हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्मित्रेभ्य ऋत्विग्भ्यः “हव्यः आह्वातव्यो हवनयोग्यो वाभूत् । तत्र दृष्टान्तः। “सोमो “न यथा “पीतः सोमो यष्टृभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन् देवैराह्वातव्यो भवति तद्वत् ॥ ॥ ३५ ॥

टिप्पणी

८.९६.१३

अव द्रप्सो अंशुमतीम् इति

क्षुरपविणी द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2l98)

मण्डल ८

1. *तु. नमश्च त उप च यज्ञस्य शिवे संतिष्ठस्व स्विष्टे मे संतिष्ठस्वेति स यदतिरेचयति तन्नमस्कारेण शमयत्यथ यदूनं करोत्युप चेति तेन तदन्यूनं भवति - माश.* ११.२.३.९ (https://sa.wikisource.org/s/h7g) *। प्रत्नं वै बृहद् उप रथन्तरम् - जै.ब्रा.* ३.१२ (https://sa.wikisource.org/s/ef3) *, यदूर्ध्वमिव गीयते तद् बृहतो रूपम् । यत् तिर्यग् इव तद् रथन्तरस्य। जै* ३, १८५ (https://sa.wikisource.org/s/eek) *।*

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९७

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९६ सूक्तं ८.९७ सूक्तं ८.९८ →
रेभः काश्यपः

दे. इन्द्रः। बृहती, १०, १३ अतिजगती, ११-१२ उपरिष्टाद्बृहती, १४ त्रिष्टुप्, १५ जगती

तु. अथर्ववेदः २०.५४, २०.५५

या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वाँ असुरेभ्यः ।

स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्धय ये च त्वे वृक्तबर्हिषः ॥१॥

यमिन्द्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमव्ययम् ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन्तं धेहि मा पणौ ॥२॥

य इन्द्र सस्त्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्मुमुरत्पोष्यं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥३॥

यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृत्रहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिर्द्युगदिन्द्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥४॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।

यत्पार्थिवे सदने वृत्रहन्तम यदन्तरिक्ष आ गहि ॥५॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेन्द्र राया परीणसा ॥६॥

मा न इन्द्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इन्द्र परा वृणक् ॥७॥

अस्मे इन्द्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।

कृधी जरित्रे मघवन्नवो महदस्मे इन्द्र सचा सुते ॥८॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिवः ।

विश्वा जातानि शवसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥९॥

विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं सजूस्ततक्षुरिन्द्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वर आमुरिमुतोग्रमोजिष्ठं तवसं तरस्विनम् ॥१०॥

समीं रेभासो अस्वरन्निन्द्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतव्रतो ह्योजसा समूतिभिः ॥११॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेषं विप्रा अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समृक्वभिः ॥१२॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥१३॥

त्वं पुर इन्द्र चिकिदेना व्योजसा शविष्ठ शक्र नाशयध्यै ।

त्वद्विश्वानि भुवनानि वज्रिन्द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥१४॥

तन्म ऋतमिन्द्र शूर चित्र पात्वपो न वज्रिन्दुरिताति पर्षि भूरि ।

कदा न इन्द्र राय आ दशस्येर्विश्वप्स्न्यस्य स्पृहयाय्यस्य राजन् ॥१५॥

सायणभाष्यम्

या इन्द्र इति पञ्चदशर्चं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्यार्षमैन्द्रम् । दशम्यतिजगती द्वापञ्चाशदक्षरा। एकादशीद्वादश्यावुपरिष्टाद्बृहत्यौ त्र्यष्टकान्तद्वादशकवत्यौ। त्रयोदश्यतिजगती । चतुर्दशी त्रिष्टुप् । पञ्चदशी जगती । शिष्टा बृहत्यः

। तथा चानुक्रम्यते- या इन्द्र पञ्चोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्टाद्बृहत्यावतिजगती त्रिष्टुब्जगतीत्यन्ततः' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतौ ' या इन्द्र' इत्यादिका नवर्चः । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्र्यते ' या इन्द्र भुज आभर इति नव सूददोहाः' (ऐ. आ. ५. २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकानुरूपतृचस्य ' या इन्द्र' इत्यादिके द्वे द्वितीयातृतीये । सूत्र्यते च--- तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्र भुज आभर इत्येका द्वे च' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

या इ॑न्द्र॒ भुज॒ आभ॑र॒ः स्व॑र्वाँ॒ असु॑रेभ्यः ।

स्तो॒तार॒मिन्म॑घवन्नस्य वर्धय॒ ये च॒ त्वे वृ॒क्तब॑र्हिषः ॥१

याः । इ॒न्द्र॒ । भुजः॑ । आ । अभ॑रः । स्वः॑ऽवान् । असु॑रेभ्यः ।

स्तो॒तार॑म् । इत् । म॒घ॒ऽव॒न् । अ॒स्य॒ । व॒र्ध॒य॒ । ये । च॒ । त्वे इति॑ । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः ॥१

याः । इन्द्र । भुजः । आ । अभरः । स्वःऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्तोतारम् । इत् । मघवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । त्वे इति । वृक्तऽबर्हिषः ॥ १ ॥

ऋषिरिन्द्रं प्रार्थयते । हे इन्द्र स्वर्वान् सुखवान् स्वर्गवान् वा । अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं भूतजातम् । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वान् । एवंगुणस्त्वं याः यानि भुजः भोक्तव्यानि धनानि असुरेभ्यः बलवद्भ्यो राक्षसेभ्यः आभरः आहरः तान् हत्वाहृतवानसि। हग्रहोः' इति भकारादेशः । अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्र अस्य । अन्वादेशेऽशादेशः । एतस्याहृतस्य धनस्य दानेन स्तोतारमित् तव स्तोत्रकारिणमेव वर्धय वृद्धिमन्तं कुरु। ये च अन्ये यष्टारः त्वे त्वदर्थं वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो भवन्ति अतस्तांश्च धनेन वर्धय ॥

यमि॑न्द्र दधि॒षे त्वमश्वं॒ गां भा॒गमव्य॑यम् ।

यज॑माने सुन्व॒ति दक्षि॑णावति॒ तस्मि॒न्तं धे॑हि॒ मा प॒णौ ॥२

यम् । इ॒न्द्र॒ । द॒धि॒षे । त्वम् । अश्व॑म् । गाम् । भा॒गम् । अव्य॑यम् ।

यज॑माने । सु॒न्व॒ति । दक्षि॑णाऽवति । तस्मि॑न् । तम् । धे॒हि॒ । मा । प॒णौ ॥२

यम् । इन्द्र । दधिषे । त्वम् । अश्वम् । गाम् । भागम् । अव्ययम् ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तम् । धेहि । मा । पणौ ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यम् अश्वं गमनसाधनान् हरीन् गाम् अग्निहोत्रकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गाः अव्ययं व्ययरहितमविनश्वरं भाग भजनीयं धनम्। सर्वत्रैकत्वमविवक्षितम् । एतान् शत्रुभ्य आहृत्य दधिषे बिभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति

यज्ञ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यागं कुर्वाणे तस्मिन् त्वं धेहि। सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह। मा पणौ ।' पण व्यवहारे'। द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पणिः । तस्मिन्नेतत् सर्वं मा देहि ॥

य इ॑न्द्र॒ सस्त्य॑व्र॒तो॑ऽनु॒ष्वाप॒मदे॑वयुः ।

स्वैः ष एवै॑र्मुमुर॒त्पोष्यं॑ र॒यिं स॑नु॒तर्धे॑हि॒ तं ततः॑ ॥३

यः । इ॒न्द्र॒ । सस्ति॑ । अ॒व्र॒तः । अ॒नु॒ऽस्वाप॑म् । अदे॑वऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः॑ । मु॒मु॒र॒त् । पोष्य॑म् । र॒यिम् । स॒नु॒तः । धे॒हि॒ । तम् । ततः॑ ॥३

यः । इन्द्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापम् । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरत् । पोष्यम् । रयिम् । सनुतः । धेहि। तम् । ततः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अदेवयुः देवान् युष्मानकामयमानः अव्रतः व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वा अनुस्वापम् अनुवृत्तस्वप्नं यथा भवति तथा यः सस्ति स्वपिति । 'षस स्वापे'। आदादिकः । सः जनः स्वैः आत्मीयैः एवैः गमनैरेव पोष्यं पोषणयं रयिं स्वीयं धनं मुमुरत् मारयतु विनाशयतु । अमार्गैर्द्यूतादिभिस्तस्य धनं नश्यतु न तु देवानां हविष्प्रदानेनेति । ततः त्वं तम् अयष्टारं जनम् । सनुतरित्यन्तर्हितनाम । सनुतः अन्तर्हिते कर्मरहिते कस्मिंश्चिद्देशे धेहि स्थापय ॥

यच्छ॒क्रासि॑ परा॒वति॒ यद॑र्वा॒वति॑ वृत्रहन् ।

अत॑स्त्वा गी॒र्भिर्द्यु॒गदि॑न्द्र के॒शिभिः॑ सु॒तावाँ॒ आ वि॑वासति ॥४

यत् । श॒क्र॒ । असि॑ । प॒रा॒ऽवति॑ । यत् । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।

अतः॑ । त्वा॒ । गीः॒ऽभिः । द्यु॒ऽगत् । इ॒न्द्र॒ । के॒शिऽभिः॑ । सु॒तऽवा॑न् । आ । वि॒वा॒स॒ति॒ ॥४

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृत्रऽहन् ।

अतः । त्वा । गीःऽभिः । द्युऽगत् । इन्द्र । केशिऽभिः । सुतऽवान्। आ । विवासति ॥४॥

हे शक्र शत्रुहननसमर्थेन्द्र यत् यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे द्युलोके देशे असि विद्यसे हे वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तरिन्द्र यत् यदि अर्वावति अर्वाचीने तस्मादधस्तात्स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरिक्षे भवसि तस्मादपि अतः अस्माद्भूलोकाद्वा द्युगत् ।' गम्लृ गतौ'। क्विपि 'गमः क्वौ' इत्यनुनासिकलोपः । तुक् ।' सुपां सुलुक्' इति लुक् । द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा सर्वतो गच्छद्भिः केशिभिः केशवद्भिर्हरिभिरिव स्थिताभिः गीर्भिः स्तुतिभिः वा त्वां सुतवान् अभिषुतसोमवान् यजमानः आ विवासति । आत्मीयं यज्ञं प्रत्यागमयति त्वामेतैः स्तोत्रैः परिचरतीति वा ॥

यद्वासि॑ रोच॒ने दि॒वः स॑मु॒द्रस्याधि॑ वि॒ष्टपि॑ ।

यत्पार्थिवे सदने वृत्रहन्तम यदन्तरिक्ष आ गहि ॥५

यत् । वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सदने । वृत्रहन्ऽतम । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गहि ॥५

यत् । वा। सि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सदने । वृत्रहन्ऽतम । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गहि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यद्वा यदि वा दिवः द्युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि । यद्वा समुद्रस्य मध्ये अधि अधिगते विष्टपि विष्टपे तत्संबद्धे कस्मिंश्चित् स्थाने भवसि । हे वृत्रहन्तम अतिशयेन वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हन्तरिन्द्र यत् यदि वा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सदने स्थाने विद्यसे । यदि वा अन्तरिक्षे तस्मिँल्लोके वर्तसे । यत्रकुत्र भवसि तथाप्यस्मदीयं यज्ञं प्रति आ गहि आगच्छ ॥ ॥ ३६॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेन्द्र राया परीणसा ॥६

सः । नः । सोमेषु । सोमऽपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृताऽवता । इन्द्र । राया । परीणसा ॥६

सः । नः । सोमेषु । सोमऽपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सुनृताऽवता । इन्द्र। राया। परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे शवसस्पते बलस्य पालयितः इन्द्र सः पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सुतेषु अस्माभिरभिषुतेषु सोमेषु नः अस्मान् राधसा बलसाधनेनान्नेन सूनृतावता अनृतरहितत्वोपेतेन । यद्वा । सूनृतेति वाङ्नाम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । पुत्रोपेतेनान्नेन । परीणसा । बहुनामैतत् । बहुना राया धनेन च नोऽस्मान् मादयस्व मोदय । सोमस्य प्रदातृभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

मा न इन्द्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इन्द्र परा वृणक् ॥७

मा । नः । इन्द्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधऽमाद्यः ।

त्वम् । नः । ऊती । त्वम् । इत् । नः । आप्यम् । मा । नः । इन्द्र । परा । वृणक् ॥७

मा । नः । इन्द्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधऽमाद्यः ।

त्वम् । नः । ऊती । त्वम् । इत् । नः । आप्यम् । मा। नः । इन्द्र। परा। वृणक् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र नः हविषां प्रदातॄनस्मान् मा परा वृणक् मा परित्याक्षीः । 'वृजी वर्जने'। रौधादिकः । लङि रूपम् । तदेवाह । त्वं नः अस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलः भव। किंच हे इन्द्र नः अस्मान् त्वम् एव ऊती ऊत्यां स्थापथ । यद्वा । ऊती। व्यत्ययेन कर्तरि क्तिचि वा निपातितः । त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु । तथा त्वमित् । इदवधारणे । त्वमेव अस्माकम् आप्यं ज्ञातेयम् । त्वमेव बन्धुरित्यर्थः । अत एव मा न इन्द्र परा वृणक् इत्येष गतार्थः ॥

अ॒स्मे इं॑न्द्र॒ सचा॑ सु॒ते नि ष॑दा पी॒तये॑ मधु॑ ।

कृ॒धी ज॑रि॒त्रे म॑घव॒न्नवो॑ म॒हद॒स्मे इं॑न्द्र॒ सचा॑ सु॒ते ॥८

अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । सचा॑ । सु॒ते । नि । स॒द॒ । पी॒तये॑ । मधु॑ ।

कृ॒धि । ज॒रि॒त्रे । म॒घ॒ऽव॒न् । अवः॑ । म॒हत् । अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । सचा॑ । सु॒ते ॥८

अस्मे इति । इन्द्र । सचा । सुते । नि । सद। पीतये । मधु ।

कृधि । जरित्रे । मघऽवन् । अवः । महत् । अस्मे इति । इन्द्र। सचा । सुते ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्मे अस्माभिः.सचा सह सुते अभिषुते सोमे नि षद अस्मदीये यज्ञे निषीद । किमर्थम् । मधु पीतये मधुनः । ‘सुपां सुलुक्' इति ङसो लुक् । मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय । किंच हे मघवन् धनवन् इन्द्र महत् अवः रक्षणं जरित्रे कृधि कुरु। कस्मिन् सति । अस्मे इन्द्र सचा सुते इति व्याख्यातः पादः ॥

न त्वा॑ दे॒वास॑ आशत॒ न मर्त्या॑सो अद्रिवः ।

विश्वा॑ जा॒तानि॒ शव॑साभि॒भूर॑सि॒ न त्वा॑ दे॒वास॑ आशत ॥९

न । त्वा॒ । दे॒वासः॑ । आ॒श॒त॒ । न । मर्त्या॑सः । अ॒द्रि॒ऽव॒ः ।

विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । शव॑सा । अ॒भि॒ऽभूः । अ॒सि॒ । न । त्वा॒ । दे॒वासः॑ । आ॒श॒त॒ ॥९

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिऽवः ।

विश्वा । जातानि । शवसा । अभिऽभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥ ९ ॥

हे अद्रिवः वज्रवन्निन्द्र त्वा त्वां देवासः त्वदन्ये सर्वे देवाः न आशत । स्वकर्मणा स्वबलेन वा न व्याप्नुवन्ति । न मर्त्यासः मर्त्या मनुष्याश्च न व्याप्नुवन्ति । कुत एतदवसीयते तदाह । विश्वा विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शवसा स्वबलेनैव अभिभूरसि । अभिभावुकोऽसि भवसि । तस्मात् न त्वा देवास आशत इति गतार्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः 'विश्वाः पृतनाः' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च--- विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिन्द्रं जोहवीमि' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति ॥

विश्वा॒ः पृत॑ना अभि॒भूत॑रं॒ नरं॑ स॒जूस्त॑तक्षु॒रिन्द्रं॑ जज॒नुश्च॑ रा॒जसे॑ ।

क्रत्वा॒ वरि॑ष्ठं॒ वर॑ आ॒मुरि॑मु॒तोग्रमोजि॑ष्ठं त॒वसं॑ तर॒स्विन॑म् ॥१०

विश्वाः॑ । पृत॑नाः । अ॒भि॒ऽभूत॑रम् । नर॑म् । स॒ऽजूः । त॒त॒क्षुः॒ । इन्द्र॑म् । ज॒ज॒नुः । च॒ । रा॒जसे॑ ।

क्रत्वा॑ । वरि॑ष्ठम् । वरे॑ । आ॒ऽमुरि॑म् । उ॒त । उ॒ग्रम् । ओजि॑ष्ठम् । त॒वस॑म् । त॒र॒स्विन॑म् ॥१०

विश्वाः । पृतनाः । अभिऽभूतरम् । नरम् । सऽजूः । ततक्षुः । इन्द्रम् । जजनुः । च । राजसे।

क्रत्वा । वरिष्ठम् । वरे । आऽमुरिम् । उत । उग्रम् । ओजिष्ठम्। तवसम्। तरस्विनम् ॥१०॥

विश्वाः सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः । 'पृङ् व्यायामे'। व्याप्रियन्त इति पृतनाः सेनाः । सजू परस्परं संगताः सत्यः अभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारं नरं सर्वस्य नेतारम् इन्द्रं ततक्षुः । आयुधादिभिस्तीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवन्तमश्ववन्तं च चक्रुरित्यर्थः । यद्वा पृतना इति संग्रामनाम । व्याप्रियन्तेऽत्रेति पृतनाः संग्रामाः । सर्वानेव संग्रामानभिभावुकमिन्द्रं स्तोतारोऽन्योन्यं संगताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णमकुर्वन् । स्तुते सति बलवान् भवतीति । यद्वा । यष्टारो हविष्प्रदानेन वीर्यवन्तं कुर्वन्तीति । किंच स्तोतारः राजसे । राजतेस्तुमर्थेऽसेप्रत्ययः । आत्मनो विराजनार्थं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानम् इन्द्रं जजनुः जनयामासुः । स्तोत्रं यज्ञे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । उत अपि च क्रत्वा स्वीयवृत्रवधादिकर्मणैव वरिष्ठम् उरुतरम् आमुरिं शत्रूणामाभिमुख्येन मारयितारमिन्द्रं वरे वरणीये धने स्तोतारश्चक्रुः । आत्मनां धनलाभार्थं स्तुवन्तीत्यर्थः । कीदृशम् । उग्रम् उद्गूर्णबलमत एव ओजिष्ठम् ओजस्वितमं तवसं प्रवृद्धं तरस्विनं संग्रामे शत्रुवधार्थं वेगवन्तमिन्द्रं धनार्थं स्तुवन्ति ॥ ॥ ३७ ॥

समीं॑ रे॒भासो॑ अस्वर॒न्निन्द्रं॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ।

स्व॑र्पतिं॒ यदीं॑ वृ॒धे धृ॒तव्र॑तो॒ ह्योज॑सा॒ समू॒तिभिः॑ ॥११

सम् । ई॒म् । रे॒भासः॑ । अ॒स्व॒र॒न् । इन्द्र॑म् । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ।

स्वः॑ऽपतिम् । यत् । ई॒म् । वृ॒धे । धृ॒तऽव्र॑तः । हि । ओज॑सा । सम् । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥११

सम् । ईम् । रेभासः । अस्वरन् । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये ।

स्वःऽपतिम् । यत् । ईम् । वृधे । धृतऽव्रतः । हि । ओज॑सा । सम् । ऊतिऽभिः ॥ ११ ॥

रेभासः । 'रेभृ शब्दे' । शब्दयितारः स्तोतारः । यद्वा । रेभासः कश्यपपुत्रा रेभा एतन्नामका ऋषयः । ईम् एनम् इन्द्रं सम् अस्वरन् सम्यगशब्दयन् समस्तुवन् । किमर्थम् । सोमस्य पीतये सोमपानाय । किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं वा ईम्

एनमिन्द्रं यत् यदा वृधे हविर्भिर्वर्धनाय संस्तुवन्ति तदा धृतव्रतः धृतकर्मेन्द्रः ओजसा बलेन स्तोतृभिः ऊतिभिः मरुद्भिः पालनैश्च सह संगच्छते। स्तुतिभिर्बलं मरुद्भिः पालनं चेन्द्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेषं विप्रा अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समृक्वभिः ॥१२

नेमिम् । नमन्ति । चक्षसा । मेषम् । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सम् । ऋक्वऽभिः ॥१२

नेमिम् । नमन्ति । चक्षसा । मेषम् । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे। तरस्विनः । सम् । ऋक्वऽभिः ॥ १२ ॥

नेमिम् । अरान् यथा नेमिर्व्याप्नोति तद्वत् सर्वं व्याप्नुते । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमात्रेणैव नमन्ति। काश्यप रेभाः स्तोतारो वा नमस्कुर्वन्ति । ततः विप्राः मेधाविनः मेषम् । इन्द्रो मेषो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मात् मेधातिथेर्मेषभूतमिन्द्रम् अभिस्वरा अभिस्वरणेन स्तोत्रेण प्रणमन्ति। इदानीं यजमानः स्तोतॄनाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्तयः अद्रुहः कस्याप्यद्रोग्धारः वः यूयम्। छन्दसो वसादेशः । तरस्विनः कर्मसु स्तोत्रेषु वा त्वरायुक्ताः सन्त इन्द्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपे ऋक्वभिः अर्चनायुक्तैर्मन्त्रैः। यद्वा । ऋचो बह्व्यो येषु सन्ति तैः शस्त्रादिभिः । संस्तुत । इन्द्रो यथा युष्मदीयानि स्तोत्रशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यगभिष्टुतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्यानुरूपतृचस्य 'तमिन्द्रम्' इत्याद्या । सूत्रमुदाहृतम् ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥१३

तम् । इन्द्रम् । जोहवीमि । मघऽवानम् । उग्रम् । सत्रा । दधानम् । अप्रतिऽस्कुतम् । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीःऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा । कृणोतु । वज्री ॥१३

तम् । इन्द्रम् । जोहवीमि । मघऽवानम् । उग्रम् । सत्रा । दधानम् । अप्रतिऽस्कुतम् । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीःऽभिः । आ। च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा । कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतम् इन्द्रं जोहवीमि । यष्टाहं पुनःपुनराह्वयामि । ह्वयतेः अभ्यस्तस्य च इति संप्रसारणम् । कीदृशम् । मघवानं मंहनीयधनवन्तम् उग्रम् उद्गूर्णबलं सत्रा सत्यं यथार्थमेव शवांसि बलानि दधानम् अत एव अप्रतिष्कुतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाह्वयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातृतमो वा यज्ञियः यज्ञार्ह इन्द्रः गीर्भिः अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः आ ववर्तत् च यज्ञेष्वाभिमुख्येन वर्ततां च । वर्ततेर्ण्यन्तस्य चङि रूपम्। 'चवायोगे प्रथमा' इति न निघातः । 'चङयन्यतरस्याम्' इति

स्वरः । ततः वज्री वज्रवानिन्द्रः नः अस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वाण्येव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च करोतु । धनं सर्वदिक्स्थमस्मान् प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥

त्वं पुरं इन्द्र चि॒कि॒दे॑ना॒ व्योज॑सा शविष्ठ शक्र नाश॒यध्यै॑ ।

त्वद्विश्वा॑नि॒ भुव॑नानि वज्रि॒न्द्यावा॑ रेजेते पृथि॒वी च॑ भी॒षा ॥१४

त्वम् । पुरः॑ । इ॒न्द्र॒ । चि॒कित् । ए॒ना॒ः । वि । ओज॑सा । श॒वि॒ष्ठ॒ । श॒क्र॒ । ना॒श॒यध्यै॑ ।

त्वत् । विश्वा॑नि । भुव॑नानि । व॒ज्रि॒न् । द्यावा॑ । रे॒जे॒ते॒ इति॑ । पृ॒थि॒वी इति॑ । च॒ । भी॒षा ॥१४

त्वम् । पुरः । इन्द्र । चिकित् । एनाः । वि । ओज॑सा । शविष्ठ । शक्र । नाशयध्यै ।

त्वत् । विश्वानि । भुवनानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ।।१४।।

हे शविष्ठ बलवत्तम अत एव हे शक्र शत्रुहननसमर्थ हे इन्द्र त्वम् एनाः । अन्वादेशे । एतानि पुरः शम्बरस्य पुराणि ओजसा स्वीयेनैव तेजसा वि नाशयध्य विनाशयितुं चिकित् ज्ञाता भवसि । नशेर्ण्यन्ताच्छध्यैप्रत्ययः । पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत् त्वत्तो भीत्या कम्पन्ते । तथा द्यावापृथिवी । 'दिवो द्यावा' इति द्यावादेशः । आद्युदात्तश्च । पृथिवी ङीषन्तत्वेनान्तोदात्तः । 'देवताद्वन्द्वे च' इत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । विप्रकर्षस्तु छान्दसः । द्यावापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजेते कम्पेते । ' अरेजेतां रोदसी' (ऋ. सं. १. ३१. ३) इति निगमः । सर्वे त्वदधीना इत्यर्थः ।

तन्मं ऋ॒तमि॑न्द्र शूर चित्र पात्व॒पो न व॑ज्रिन्दुरि॒ताति॑ पर्षि॒ भूरि॑ ।

क॒दा न॑ इन्द्र रा॒य आ द॑शस्येर्वि॒श्वप्स्न्य॑स्य स्पृह॒याय्य॑स्य राजन् ॥१५

तत् । मा॒ । ऋ॒तम् । इ॒न्द्र॒ । शू॒र॒ । चि॒त्र॒ । पा॒तु॒ । अ॒पः । न । व॒ज्रि॒न् । दु॒ःऽइ॒ता । अति॑ । प॒र्षि॒ । भूरि॑ ।

क॒दा । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । रा॒यः । आ । द॒श॒स्ये॒ः । वि॒श्वऽप्स्न्य॑स्य । स्पृ॒ह॒याय्य॑स्य । रा॒ज॒न् ॥१५

तत् । मा । ऋतम् । इन्द्र। शूर । चित्र । पातु। अपः । न । वज्रिन्। दुःऽइता । अति । पर्षि भूरि ।

कदा । नः । इन्द्र। रायः । । दशस्येः । विश्वऽप्स्न्यस्य । स्पृहयाय्यस्य । राजन् ॥ १५॥

हे शूर बलवन् चित्र चायनीय विविधरूप वा। ‘इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते' (ऋ. सं. ६. ४७. १८) इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बहुविधरूप हे इन्द्र तत् प्रशस्तं त्वदीयम् ऋतं सत्यं मा मां पातु सर्वतो रक्षतु । किंच हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र भूरि । सुपो लुक् । भूरीणि बहूनि दुरिता दुरितानि पापानि अति पर्षि अतीत्य पारय । तत्र दृष्टान्तः । अपो न यथा नाविक उदकानि मनुष्यान् पारयति तद्वदस्मान् पापानि पारय । हे राजन् दीप्यमान हे इन्द्र विश्वप्स्न्यस्य । प्स इति रूपनाम । रूपे साधु प्स्यम् । नकारोपजनश्छान्दसः । बहुरूपं तत् स्पृहयाय्यस्य सर्वैः स्पृहणीयं रायः । 'क्रियाग्रहणम्' इति संप्रदानसंज्ञा । ‘चतुर्थ्यर्थे बहुलम्' इति षष्ठी । तद्धनं नः

अस्मभ्यम् आ आभिमुख्येन कदा दशस्येः कस्मिन् काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्यं मा रक्षतु । मह्यं धनं दत्वा कर्माणि च मयानुष्ठाप्य मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥ ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

टिप्पणी

अस्य सूक्तस्य ऋषि रेभः काश्यपः एवं छन्दं बृहती अस्ति। गवामयनसंवत्सरसत्रे मध्यमाह्नस्य संज्ञा विषुवत् अह भवति। पृथिव्योपरि या विषुवत् रेखा अस्ति, तस्मिन् भूभागे सूर्यस्य रश्मीनां पतनं ऋजुतमः भवति। अस्य तथ्यस्य विनियोजनं अध्यात्मक्षेत्रे अपि यथावत् अस्ति। विषुवत् अह्नस्य कृत्येषु बृहती छन्दः भवति। प्रस्तुते सूक्ते अपि बृहती छन्दः अस्ति, किं अयं संकेतं यत् अयं सूक्तमपि विषुवान् अहस्य भागमस्ति। किन्तु नायं सत्यं। कारणं। उपनिषदेषु चेतनायाः द्विभागौ स्तः - प्राणः एवं रयि (आदित्यो ह वै प्राणो रयिरेव चन्द्रमा -प्रश्नोपनिषत् १.५)। अयं सूक्तं रयितः, चन्द्रमातः सम्बद्धमस्ति। शिवपुराणे ५.३६.२४ रैभ्य - रैवत शब्दयोः एक्यस्य कथनमस्ति। इतेभ्यः परि, तमिन्द्रं जोहवीमि (ऋचा ८.९७.१३) सामवेदे ४६० सामरूपेण प्रकटयति, यस्य ऋषिः प्राकृतगाने रेवत्प्रजापतिः अस्ति। रेवत् अर्थात् रयिवत्। अध्यात्मसाधने चन्द्रमसः मार्गं मंदगत्या आरोहणस्य मार्गमस्ति। अस्य संकेतं सूक्तस्य प्रथमऋचातः अपि प्राप्तं भवति - या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वां असुरेभ्यः। हे स्वर्वान् इन्द्र, त्वं असुरेभ्यः सकाशात् यं भोजनं प्राप्तवानसि - -। भोजनस्य यः भागः असुरेषु प्राप्तो भवति, तस्य भोजनस्य प्राप्तिः देवेभ्यः कर्तुं अपेक्षा अस्ति।

ऋषिरूपेण रेभः काश्यपस्य उल्लेखतः किमन्यत् ग्रहणं कर्तुं शक्यमस्ति। अथर्ववेदे २०.१२७.४ कथनमस्ति - वच्यस्य रेभ वच्यस्व वृक्षे न पक्वे शकुनः । अयं संकेतं यत् रेभस्य स्थित्यां व्यावहारिके जीवने शकुनानां अनुभूतिः भवति। रेभस्य जनने का प्रक्रिया अस्ति। भागवतपुराणे ६.६.४ उल्लेखमस्ति यत् धर्मस्य एका भार्या लम्बा अस्ति यस्य पुत्रः विद्योतः एवं पौत्रः स्तनयित्नुरस्ति। एवं प्रकारेण, यदा रेभस्य, शकुनस्य जननं भवति, तत् मेघेषु स्तनयित्नोः रूपमस्ति। ब्रह्माण्डपुराणे २.३.४२.३४ लम्बोदरशब्दस्य निरुक्तिः उपलब्धा अस्ति। अनेनानुसारेण, यः भूतं, भविष्यं, वर्तमानं आत्मसात् करोति, सः लम्बोदरः। एवंप्रकारेण, केवलं रेभः, शकुनः पर्याप्तं न भवति, अपितु यदा रेभस्य व्याप्तिः भूते, भविष्ये एवं वर्तमाने भवति, तत् संतोषजनकः अस्ति।

चतुर्थ्यां ऋचि उल्लेखमस्ति - यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृत्रहन्। पुराणेषु रैभ्य ऋषेः उल्लेखाः सन्ति (द्र. पुराणेषु रैभ्यस्य संदर्भाः (http://vedastudy.tripod.com/pur_index25/pva15.htm))। रैभ्य अर्थात्

रेभस्य जननाय उपयुक्तं तन्त्रम्, चेतना। स्कन्द पुराणे ३.१.३३.२५ कथा अस्ति यत् रैभ्यस्य ज्येष्ठः - कनिष्ठः पुत्रौ कस्यचित् राज्ञस्य यज्ञस्य निष्पन्ने रतौ स्तः। केनापि कारणेन ज्येष्ठः पुत्रः परावसुः स्वपितुः रैभ्यस्य हननं करोति। तदा परावसुः स्वं अनुजं अर्वावसुं निर्देशं ददाति यत् त्वं पितुः हननस्य प्रायश्चित्तं कुरु। राज्ञः यज्ञस्य निष्पादनं सः स्वयं करिष्यति। अनुजस्य सामर्थ्यं यज्ञनिष्पादनस्य नास्ति। अयं कथनं चक्षुरुन्मीलकः अस्ति। यथा श्रौतयज्ञे संवत्सरसत्रे अभिजित् - विश्वजितौ अयनौ भवतः, एवंप्रकारेण स्मृतौ परावसु - अर्वावसुः भवतः। जैमिनीये ब्राह्मणे गवामयनसत्रस्य आरम्भे कथनमस्ति यत् यदा सूर्यस्य तेजः अत्यन्तं प्रखरमभवत्, तदा तस्य ये रश्मयः पराः आसन्, तासां शान्त्यै आदित्यस्योपरि सोमस्य स्थापनं क्रियमाणमस्ति। ये अर्वाञ्चः रश्मयः आसन्, तासां शान्त्यर्थं अन्तरिक्षे वायोः प्रवाहं क्रियमाणमस्ति।

पुराणेषु रैभ्यः गयातीर्थे गत्वा पितॄणां तर्पणादिकं करोति (वराहपुराणम् ७, लक्ष्मीनारायणसंहिता १.५२७)। तेन सः स्मृतिसर्गस्य, सनकादेः मार्गस्य प्राप्तिं करोति।

८.९७.७ मा न इन्द्र परा वृणक् इति

आञ्जिगस्य सामनी द्वे (https://sa.wikisource.org/s/2ia9)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९८

दे. इन्द्रः । उष्णिक्, ७, १०-११ ककुप्, ९, १२ पुरउष्णिक् ।

इन्द्राय साम गायत विप्राय बृहते बृहत् ।

धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥१॥

त्वमिन्द्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः ।

विश्वकर्मा विश्वदेवो महाँ असि ॥२॥

विभ्राजञ्ज्योतिषा स्वरगच्छो रोचनं दिवः ।

देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे ॥३॥

एन्द्र नो गधि प्रियः सत्राजिदगोह्यः ।

गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः ॥४॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूथ रोदसी ।

इन्द्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥५॥

त्वं हि शश्वतीनामिन्द्र दर्ता पुरामसि ।

हन्ता दस्योर्मनोर्वृधः पतिर्दिवः ॥६॥

अधा हीन्द्र गिर्वण उप त्वा कामान्महः ससृज्महे ।

उदेव यन्त उदभिः ॥७॥

वार्ण त्वा यव्याभिर्वर्धन्ति शूर ब्रह्माणि ।

वावृध्वांसं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥८॥

युञ्जन्ति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथ उरुयुगे ।

इन्द्रवाहा वचोयुजा ॥९॥

त्वं न इन्द्रा भरँ ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे ।

आ वीरं पृतनाषहम् ॥१०॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ ।

अधा ते सुम्नमीमहे ॥११॥

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयन्तमुप ब्रुवे शतक्रतो ।

स नो रास्व सुवीर्यम् ॥१२॥

सायणभाष्यम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्र ' इन्द्राय ' इति द्वादशर्चं पञ्चमं सूक्तमाङ्गिरसस्य नृमेधाख्यस्यार्षमैन्द्रम् । सप्तमी दशम्येकादश्यौ च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । ' मध्यमश्चेत्ककुप् ' (अनु. ५. ३) इति हि तल्लक्षणम् । नवमीद्वादश्यौ पुरउष्णिहौ। प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात्। ' आद्यश्चेत् पुरउष्णिक् ' (अनु० ५. २) इति हि तल्लक्षणम् । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुक्रम्यते - 'इन्द्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तम्युपान्त्ये च ककुभोऽन्त्यानवम्यौ पुरउष्णिहौ ' इति । महाव्रते औष्णिहतृचाशीताविदं सूक्तम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितम् - 'इन्द्राय साम गायत सखाय आ शिषामहि' (ऐ. आ. ५. २.५) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः ' इन्द्राय साम गायत' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च- ' इन्द्राय सोम गायत सखाय आ शिषामहि' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति । पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन आभिप्लविकेषूक्थ्येषु 'एन्द्र नो गधि' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च - ' एन्द्र नो गध्येदु मध्वो मदिंतरम्' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति । उक्थ्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य अधा हीन्द्र' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च -- 'अधा हीन्द्र गिर्वण इयं त इन्द्र गिर्वणः ' (आश्व. श्रौ. ६. १) इति । पूर्वोक्त एव शस्त्रे

‘ त्वं न इन्द्रा भर ' इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च - ‘ त्वं न इन्द्रा भर वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरा' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति ।

इन्द्रा॑य॒ साम॑ गायत॒ विप्रा॑य बृह॒ते बृ॒हत् ।

ध॒र्म॒कृते॑ विप॒श्चिते॑ पन॒स्यवे॑ ॥१

इन्द्रा॑य । साम॑ । गा॒य॒त॒ । विप्रा॑य । बृ॒ह॒ते । बृ॒हत् ।

ध॒र्म॒ऽकृते॑ । वि॒प॒ःऽचिते॑ । प॒न॒स्यवे॑ ॥१

इन्द्राय । साम । गायत । विप्राय । बृहते । बृहत् ।

धर्मऽकृते । विपःऽचिते । पनस्यवे ॥१

हे उद्गातारः विप्राय मेधाविने "बृहते महते “धर्मकृते कर्मणः कर्त्रे “विपश्चिते विदुषे “पनस्यवे स्तुतिमिच्छते इन्द्राय "बृहत् बृहन्नामकं “साम “गायत पठत ॥

त्वमि॑न्द्राभि॒भूर॑सि॒ त्वं सूर्य॑मरोचयः ।

वि॒श्वक॑र्मा वि॒श्वदे॑वो म॒हाँ अ॑सि ॥२

त्वम् । इ॒न्द्र॒ । अ॒भि॒ऽभूः । अ॒सि॒ । त्वम् । सूर्य॑म् । अ॒रो॒च॒यः॒ ।

वि॒श्वऽक॑र्मा । वि॒श्वऽदे॑वः । म॒हान् । अ॒सि॒ ॥२

त्वम् । इन्द्र । अभिऽभूः । असि । त्वम् । सूर्यम् । अरोचयः ।

विश्वऽकर्मा । विश्वऽदेवः । महान् । असि ॥२

हे “इन्द्र “त्वम् “अभिभूः शत्रूणामभिभविता “असि भवसि । किंच “त्वं “सूर्यम् आदित्यम् “अरोचयः तेजोभिरदीपयः । किंच “विश्वकर्मा विश्वस्य कर्ता “असि “विश्वदेवः सर्वदेवश्चासि । तथा च यजुर्ब्राह्मणम्- अग्निं वा अन्वन्या देवता इन्द्रमन्वन्याः ' (तै. ब्रा. ३. ७. १. ८) इति । अतो “महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

वि॒भ्राज॒ञ्ज्योति॑षा॒ स्व१॒॑रग॑च्छो रोच॒नं दि॒वः ।

दे॒वास्त॑ इन्द्र स॒ख्याय॑ येमिरे ॥३

वि॒ऽभ्राज॑न् । ज्योति॑षा । स्वः॑ । अग॑च्छः । रो॒च॒नम् । दि॒वः ।

दे॒वाः । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । स॒ख्याय॑ । ये॒मि॒रे॒ ॥३

विऽभ्राजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनम् । दिवः ।

देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे ॥३

हे “इन्द्र त्वं “ज्योतिषा तेजसा “दिवः आदित्यस्य “रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन “स्वः स्वर्गं “विभ्राजन् प्रकाशयन् “अगच्छः प्राप्नोः । किंच “देवाः सर्वे “ते तव “सख्याय मित्रत्वाय “येमिरे स्वं स्वमात्मानं नियमितवन्तः । अस्माकमिन्द्रः सखा यथा स्यादिति सर्वे देवाः प्रयत्नमकार्षुरित्यर्थः ॥

एन्द्र॑ नो गधि प्रि॒यः स॑त्रा॒जिदगो॑ह्यः ।

गि॒रिर्न वि॒श्वत॑स्पृ॒थुः पति॑र्दि॒वः ॥४

आ । इ॒न्द्र॒ । न॒ः । ग॒धि॒ । प्रि॒यः । स॒त्रा॒ऽजित् । अगो॑ह्यः ।

गि॒रिः । न । वि॒श्वतः॑ । पृ॒थुः । पतिः॑ । दि॒वः ॥४

आ । इन्द्र । नः । गधि । प्रियः । सत्राऽजित् । अगोह्यः ।

गिरिः । न । विश्वतः । पृथुः । पतिः । दिवः ॥४

हे इन्द्र “प्रियः प्रियतमः “सत्राजित् महतां जेता “अगोह्यः केनापि गूहितुमशक्यः “गिरिर्न पर्वत इव “विश्वतः सर्वतः “पृथुः पृथुतमः “दिवः स्वर्गस्य “पतिः ईश्वरस्त्वं “नः अस्मान् “आ “गधि आगच्छ ।

अ॒भि हि स॑त्य सोमपा उ॒भे ब॒भूथ॒ रोद॑सी ।

इन्द्रासि॑ सुन्व॒तो वृ॒धः पति॑र्दि॒वः ॥५

अ॒भि । हि । स॒त्य॒ । सो॒म॒ऽपा॒ः । उ॒भे इति॑ । ब॒भूथ॑ । रोद॑सी॒ इति॑ ।

इन्द्र॑ । असि॑ । सु॒न्व॒तः । वृ॒धः । पतिः॑ । दि॒वः ॥५

अभि । हि । सत्य । सोमऽपाः । उभे इति । बभूथ । रोदसी इति ।

इन्द्र । असि । सुन्वतः । वृधः । पतिः । दिवः ॥५

हे “सत्य “सोमपाः सोमस्य पातः “इन्द्र यस्त्वम् “उभे “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “अभि “बभूथ सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं “सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य “वृधः वर्धकः “असि । “दिवः स्वर्गस्यापि “पतिः ईश्वरः असि ।।

त्वं हि शश्व॑तीना॒मिन्द्र॑ द॒र्ता पु॒रामसि॑ ।

ह॒न्ता दस्यो॒र्मनो॑र्वृ॒धः पति॑र्दि॒वः ॥६

त्वम् । हि । शश्व॑तीनाम् । इन्द्र॑ । द॒र्ता । पु॒राम् । असि॑ ।

ह॒न्ता । दस्योः॑ । मनोः॑ । वृ॒धः । पतिः॑ । दि॒वः ॥६

त्वम् । हि । शश्वतीनाम् । इन्द्र । दर्ता । पुराम् । असि ।

हन्ता । दस्योः । मनोः । वृधः । पतिः । दिवः ॥६

हे “इन्द्र “त्वं “शश्वतीनां बह्वीनां “पुरां शत्रुनगरीणां “दर्ता “असि दारयिता भवसि । किंच “दस्योः उपक्षपयितुरसुरस्य “हन्ता असि घातको भवसि । “मनोः मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतः “वृधः वर्धकश्चासि । “दिवः स्वर्गस्यापि “पतिः ईश्वरोऽसि ॥ ॥ १ ॥

अधा॒ ही॑न्द्र गिर्वण॒ उप॑ त्वा॒ कामा॑न्म॒हः स॑सृ॒ज्महे॑ ।

उ॒देव॒ यन्त॑ उ॒दभि॑ः ॥७

अध॑ । हि । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒ण॒ः । उप॑ । त्वा॒ । कामा॑न् । म॒हः । स॒सृ॒ज्महे॑ ।

उ॒दाऽइ॑व । यन्तः॑ । उ॒दऽभिः॑ ॥७

अध । हि । इन्द्र । गिर्वणः । उप । त्वा । कामान् । महः । ससृज्महे ।

उदाऽइव । यन्तः । उदऽभिः ॥७

हे “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय “इन्द्र “अधा “हि संप्रति हि “त्वा त्वां “महः महतः “कामान् कमनीयान् स्तोमान् “उप ससृज्महे उपसृजामः । प्रापयाम इत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तमाह। “उदेव यथोदकेन “यन्तः गच्छन्तः “उदभिः अञ्जलिना उत्क्षिप्य उदकैः समीपस्थान् पुरुषान् क्रीडार्थं संसृजन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

वार्ण त्वा॑ य॒व्याभि॒र्वर्ध॑न्ति शू॒र॒ ब्रह्मा॑णि ।

वा॒वृ॒ध्वांसं॑ चिदद्रिवो दि॒वेदि॑वे ॥८

वाः । न । त्वा॒ । य॒व्याभिः॑ । वर्ध॑न्ति । शू॒र॒ । ब्रह्मा॑णि ।

व॒वृ॒ध्वांस॑म् । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । दि॒वेऽदि॑वे ॥८

वाः । न । त्वा । यव्याभिः । वर्धन्ति । शूर । ब्रह्माणि ।

ववृध्वांसम् । चित् । अद्रिऽवः । दिवेऽदिवे ॥८

हे “अद्रिवः वज्रिन् “शूर इन्द्र “वार्ण यथोदकमुदकस्थानं “यव्याभिः नदीभिः । ‘ अवनयो यव्याः' इति नदीनामसु पाठात् । “वर्धन्ति वर्धयन्ति तथा “ब्रह्माणि स्तोत्रैः “ववृध्वाँसं “चित् यथा निरुदकं देशं नदीभिस्तथा न किंतु प्रवृद्धमेव त्वां “दिवेदिवे अन्वहं वर्धन्ति । स्तोतारो वर्धयन्ति ।

यु॒ञ्जन्ति॒ हरी॑ इषि॒रस्य॒ गाथ॑यो॒रौ रथ॑ उ॒रुयु॑गे ।

इ॒न्द्र॒वाहा॑ वचो॒युजा॑ ॥९

यु॒ञ्जन्ति॑ । हरी॒ इति॑ । इ॒षि॒रस्य॑ । गाथ॑या । उ॒रौ । रथे॑ । उ॒रुऽयु॑गे ।

इ॒न्द्र॒ऽवाहा॑ । व॒चः॒ऽयुजा॑ ॥९

युञ्जन्ति । हरी इति । इषिरस्य । गाथया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे ।

इन्द्रऽवाहा । वचःऽयुजा ॥९

“इषिरस्य गमनशीलस्येन्द्रस्य “उरुयुगे महायुगे “उरौ महति “रथे “इन्द्रवाहा इन्द्रस्य वाहनभूतौ “वचोयुजा वचनमात्रेणैव युज्यमानौ “हरी अश्वौ “गाथया स्तोत्रेण स्तोतारः “युञ्जन्ति योजयन्ति ॥

त्वं न॑ इ॒न्द्रा भ॑रँ॒ ओजो॑ नृ॒म्णं श॑तक्रतो विचर्षणे ।

आ वी॒रं पृ॑तना॒षह॑म् ॥१०

त्वम् । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । आ । भ॒र॒ । ओज॑ः । नृ॒म्णम् । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । वि॒ऽच॒र्ष॒णे॒ ।

आ । वी॒रम् । पृ॒त॒ना॒ऽसह॑म् ॥१०

त्वम् । नः । इन्द्र । आ । भर । ओजः । नृम्णम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे ।

आ । वीरम् । पृतनाऽसहम् ॥१०

हे "शतक्रतो बहुकर्मन् “विचर्षणे विद्रष्टः “इन्द्र “त्वं “नः अस्मभ्यम् “ओजः बलं “नृम्णं धनम् । ‘गयो नृम्णम्' इति धननामसु पाठात् । “आ “भर आहर । “वीरं वीर्योपितं “पृतनाषहं सेनासहं सेनामभिभवितारं त्वाम् “आ याचामह इति शेषः ॥

त्वं हि न॑ः पि॒ता व॑सो॒ त्वं मा॒ता श॑तक्रतो ब॒भूवि॑थ ।

अधा॑ ते सु॒म्नमी॑महे ॥११

त्वम् । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वम् । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।

अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥११

त्वम् । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वम् । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।

अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥११

हे “वसो वासयितः “शतक्रतो बहुकर्मन्निन्द्र “त्वं “नः अस्माकं “पिता पितृवत्पालकः “बभूविथ भव। “त्वं “माता मातृवद्धारकश्च बभूविथ। "अध अथ च वयं “ते तव स्वभूतं "सुम्नं सुखम् “ईमहे याचामहे ।।

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयन्तमुप ब्रुवे शतक्रतो ।

स नो रास्व सुवीर्यम् ॥१२

त्वाम् । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयन्तम् । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यम् ॥१२

त्वाम् । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयन्तम् । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यम् ॥१२

हे “शुष्मिन् बलवन् “पुरुहूत बहुभिर्यजमानैराहूत “शतक्रतो बहुकर्मन्निन्द्र “वाजयन्तं बलमिच्छन्तं “त्वाम् “उप “ब्रुवे उपस्तौमि। "सः त्वं “नः अस्मभ्यं “सुवीर्यं धनं “रास्व देहि ॥ ॥२।।

टिप्पणी

८.९८.१ इन्द्राय साम गायत इति

सौमित्राणि त्रीणि (https://sa.wikisource.org/s/2f09)

सौमित्रम् (https://sa.wikisource.org/s/1z8n)

८.९८.४ एन्द्र नो गधि इति

सांवर्तम् (https://sa.wikisource.org/s/2hor)

८.९८.७ अधा हीन्द्र गिर्वण इति

नार्मेधम् (https://sa.wikisource.org/s/1z66)

८.९८.१० त्वं न इन्द्रा इति

सौश्रवसम् (https://sa.wikisource.org/s/2gse)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.९९

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.९८ सूक्तं ८.९९ सूक्तं ८.१०० →
नृमेध आङ्गिरसः।

दे. इन्द्रः। प्रगाथः - विषमा बृहती, समा सतोबृहती।

0:00 / 0:00

अच्छावाक शस्त्रम्

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्रिन्भूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥१॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषन्ति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युक्थ्या सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥२॥

श्रायन्त इव सूर्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥३॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

सो अस्य कामं विधतो न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥४॥

त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।

अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥५॥

अनु ते शुष्मं तुरयन्तमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरा ।

विश्वास्ते स्पृधः श्नथयन्त मन्यवे वृत्रं यदिन्द्र तूर्वसि ॥६॥

इत ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितम् ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूर्तं तुग्र्यावृधम् ॥७॥

इष्कर्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूतिं शतक्रतुम् ।

समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवम् ॥८॥

सायणभाष्यम्

' त्वामिदा ह्यः' इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं नृमेधस्यार्षमैन्द्रम् । अयुजो बृहत्यो युजः सतोवृहत्यः । तथा चानुक्रान्तं - त्वामिदाष्टौ प्रागाथम्' इति । चातुर्विंशिकेऽहनि मध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य 'त्वामिदा ह्यः' इति (आश्व. श्रौ. ७. ४)। महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावयं प्रगाथः । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं- त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति' (ऐ. आ. ५, २. ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः ' श्रायन्तइव ' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च - ' श्रायन्तइव सूर्यं बण्महाँ असि सूर्य' (आश्व. श्रौ. ७, ४) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने 'त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु त्वमिन्द्र यशा असि (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । तस्मिन्नेवाहनि निष्केवल्ये वैराजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । [सूत्रितं च−' तयोरक्रियमाणस्य योनिं शंसेद्वैरूपवैराजशाक्वररैवतानां च ' (आश्व, श्रौ. ७. ३) इति ।।

त्वामि॒दा ह्यो नरोऽपी॑प्यन्वज्रि॒न्भूर्ण॑यः ।

स इ॑न्द्र॒ स्तोम॑वाहसामि॒ह श्रु॒ध्युप॒ स्वस॑र॒मा ग॑हि ॥१

त्वाम् । इ॒दा । ह्यः । नरः॑ । अपी॑प्यन् । व॒ज्रि॒न् । भूर्ण॑यः ।

सः । इ॒न्द्र॒ । स्तोम॑ऽवाहसाम् । इ॒ह । श्रु॒धि॒ । उप॑ । स्वस॑रम् । आ । ग॒हि॒ ॥१

त्वाम् । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्रिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमऽवाहसाम् । इह । श्रुधि । उप । स्वसरम् । आ । गहि ॥१

हे “वज्रिन् “इन्द्र यं “त्वां “भूर्णयः हविर्भिर्भरणशीलाः “नरः कर्मणां नेतारो यजमानाः “इदा अद्य “ह्यः च “अपीप्यन् सोममपाययन् “सः त्वं “स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रम् “इह यज्ञे “श्रुधि शृणु। “स्वसरं गृहं च । 'दुर्याः स्वसराणि' इति गृहनामसु पाठात् । "उप “आ “गहि उपागच्छ ॥

मत्स्वा॑ सुशिप्र हरिव॒स्तदी॑महे॒ त्वे आ भूं॑षन्ति वे॒धस॑ः ।

तव॒ श्रवां॑स्युप॒मान्यु॒क्थ्या॑ सु॒तेष्विं॑न्द्र गिर्वणः ॥२

मत्स्व॑ । सु॒ऽशि॒प्र॒ । ह॒रि॒ऽव॒ः । तत् । ई॒म॒हे॒ । त्वे इति॑ । आ । भू॒ष॒न्ति॒ । वे॒धसः॑ ।

तव॑ । श्रवां॑सि । उ॒प॒ऽमानि॑ । उ॒क्थ्या॑ । सु॒तेषु॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒ण॒ः ॥२

मत्स्व । सुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । ईमहे । त्वे इति । आ । भूषन्ति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥२

हे "सुशिप्र शोभनहनो शोभनोष्णीषिन् वा “हरिवः अश्ववन् “गिर्वणः गीर्भिर्वननीय “इन्द्र “त्वे त्वयि “वेधसः परिचारकाः “आ “भूषन्ति आभवन्ति । “मत्स्व सोमेन मादयात्मानम् । किंच “तत् “त्वां वयम् “ईमहे याचामहे । किं याच्यमित्यत्राह। “सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु “तव “श्रवांसि अन्नानि “उपमानि उपमानभूतानि “उक्थ्या प्रशंस्यानि च सन्त्विति ॥

श्राय॑न्त इव॒ सूर्यं॒ विश्वेदिन्द्र॑स्य भक्षत ।

वसूं॑नि जा॒ते जन॑मान॒ ओज॑सा॒ प्रति॑ भा॒गं न दी॑धिम ॥३

श्राय॑न्तःऽइव । सूर्य॑म् । विश्वा॑ । इत् । इन्द्र॑स्य । भ॒क्ष॒त॒ ।

वसूं॑नि । जा॒ते । जन॑माने । ओज॑सा । प्रति॑ । भा॒गम् । न । दी॒धि॒म॒ ॥३

श्रायन्तःऽइव । सूर्यम् । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागम् । न । दीधिम ॥३

हे अस्मदीया जनाः “श्रायन्तइव “सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजन्ते तथा “इन्द्रस्य “विश्वेत् विश्वान्येव धनानि “भक्षत भजत । स च यानि “वसूनि धनानि “जाते उत्पन्ने “जनमाने जनिष्यमाणे च “ओजसा बलेन करोति “भागं “न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि “प्रति “दीधिम प्रतिधारयामेति । यद्वा । श्रयन्तइव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठन्ते तथेन्द्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छन्तः समाश्रिता मरुत इन्द्रमुपतिष्ठन्त इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसूनि उदकलक्षणानि धनानि जाते जातीय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनुष्याय च ओजसा बलेन भक्षत विभजन्ते । तत्र चास्माकं यो भागस्तं भागम् । नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीत्येषोऽन्वित्येतस्य स्थाने । अनु दीधिम वयमनुध्यायाम । तथा च यास्कः - ‘ समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्ते । अपि वोपमार्थे

स्यात्सूर्यमिवेन्द्रमुपतिष्ठन्त इति । सर्वाणीन्द्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाते च जनिष्यमाणे च वयं भागमनुध्यायाम ' (निरु. ६, ८) इति ॥

अनं॑र्शरातिं वसु॒दामुप॑ स्तुहि भ॒द्रा इन्द्र॑स्य रा॒तयः॑ ।

सो अ॑स्य॒ कामं॑ विध॒तो न रो॑षति॒ मनो॑ दा॒नाय॑ चो॒दय॑न् ॥४

अनं॑र्शऽरातिम् । व॒सु॒ऽदाम् । उप॑ । स्तु॒हि॒ । भ॒द्राः । इन्द्र॑स्य । रा॒तयः॑ ।

सः । अ॒स्य॒ । काम॑म् । वि॒ध॒तः । न । रो॒ष॒ति॒ । मनः॑ । दा॒नाय॑ । चो॒दय॑न् ॥४

अनर्शऽरातिम् । वसुऽदाम् । उप । स्तुहि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ।

सः । अस्य । कामम् । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥४

हे स्तोतः "अनर्शरातिम् अपापकदानम् । अपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः। तथा च यास्कः -- ' अनर्शरातिमनश्लीलदानमश्लीलं पापकम्' (निरु. ६. २३) इति । "वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रम् "उप "स्तुहि । यतः "इन्द्रस्य "रातयः दानानि "भद्राः कल्याणानि । महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च "सः इन्द्रः स्वकीयं "मनः "दानाय अभीष्टप्रदानाय "चोदयन् प्रेरयन् "विधतः परिचरतः "अस्य स्तोतुः "कामम् इच्छां "न "रोषति न हिनस्ति ।

त्वमिं॑न्द्र॒ प्रतू॑र्तिष्व॒भि विश्वा॑ असि॒ स्पृधः॑ ।

अ॒श॒स्ति॒हा ज॑नि॒ता वि॑श्व॒तूर॑सि॒ त्वं तू॑र्य तरुष्य॒तः ॥५

त्वम् । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ऽतू॑र्तिषु । अ॒भि । विश्वाः॑ । अ॒सि॒ । स्पृधः॑ ।

अ॒श॒स्ति॒ऽहा । ज॒नि॒ता । वि॒श्व॒ऽतूः । अ॒सि॒ । त्वम् । तू॒र्य॒ । त॒रु॒ष्य॒तः ॥५

त्वम् । इन्द्र । प्रऽतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।

अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वम् । तूर्य । तरुष्यतः ॥५

हे इन्द्र "त्वं "प्रतूर्तिषु संग्रामेषु "विश्वाः सर्वाः "स्पृधः युद्धकारिणीः शत्रुसेनाः "अभि "असि अभिभवसि । किंच हे "तूर्य शत्रूणां बाधकेन्द्र "त्वम् "अशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हन्ता "असि । "जनिता असुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि । "विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि । "तरुष्यतः बाधकांश्च बाधमानोऽसि ।।

अनु॑ ते॒ शुष्मं॑ तु॒रय॑न्तमीयतुः क्षो॒णी शिशुं॒ न मा॒तरा॑ ।

विश्वा॑स्ते॒ स्पृधः॑ श्नथयन्त म॒न्यवे॑ वृ॒त्रं यदिं॑न्द्र॒ तूर्व॑सि ॥६

अनुं । ते । शुष्मंम् । तुरयंन्तम् । ईयतुः । क्षोणी इतिं । शिशुंम् । न । मातरां ।

विश्वाः । ते । स्पृधः । श्नथयन्त । मन्यवें । वृत्रम् । यत् । इन्द्र । तूर्वंसि ॥६

अनु । ते । शुष्मम् । तुरयन्तम् । ईयतुः । क्षोणी इति । शिशुम् । न । मातरा ।

विश्वाः । ते । स्पृधः । श्नथयन्त । मन्यवे । वृत्रम् । यत् । इन्द्र । तूर्वसि ॥६

हे इन्द्र "ते तव "शुष्मं बलं "तुरयन्तं हिंसन्तं शत्रुं "क्षोणी द्यावापृथिव्यौ "मातरा मातरौ "शिशुं "न शिशुमिव "अनु "ईयतुः अनुगच्छतः । गमनमात्रे दृष्टान्तः । किंच हे "इन्द्र त्वं "यत् यस्मात् "वृत्रं शत्रुं "तूर्वसि हंसि अतः "ते तव "मन्यवे क्रोधाय "विश्वाः सर्वाः "स्पृधः संग्रामकारिण्यः सेनाः "श्नथयन्त श्नथिताः खिन्ना भवन्ति ॥

इत ऊती वों अजरं प्रहेतारमप्रंहितम् ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतंममतूर्तं तुग्र्यावृधंम् ॥७

इतः । ऊती । वः । अजरंम् । प्रऽहेतारंम् । अप्रंऽहितम् ।

आशुम् । जेतारम् । हेतारम् । रथिऽतंमम् । अतूंर्तम् । तुग्र्यऽवृधंम् ॥७

इतः । ऊती । वः । अजरम् । प्रऽहेतारम् । अप्रऽहितम् ।

आशुम् । जेतारम् । हेतारम् । रथिऽतमम् । अतूर्तम् । तुग्र्यऽवृधम् ॥७

हे अस्मदीयजनाः "वः यूयम् "अजरं जरारहितं "प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकम् "अप्रहितं केनाप्यप्रेषितम् "आशुं वेगवन्तं "जेतारं शत्रूणां "हेतारं गन्तारं "रथीतमं रथिनां श्रेष्ठम् "अतूर्तं केनाप्यहिंसितं "तुग्र्यावृधम् उदकस्य वर्धयितारमिन्द्रम् "ऊती ऊत्यै रक्षणाय "इतः कुरुत । पुरस्कुरुतेति यावत् ॥

इष्कर्तारमनिंष्कृतं सहंस्कृतं शतमूंतिं शतक्रंतुम् ।

समानमिन्द्रमवंसे हवामहे वसंवानं वसूजुवंम् ॥८

इष्कर्तारंम् । अनिःऽकृतम् । सहःऽकृतम् । शतम्ऽऊंतिम् । शतऽक्रंतुम् ।

समानम् । इन्द्रंम् । अवंसे । हवामहे । वसंवानम् । वसुऽजुवंम् ॥८

इष्कर्तारम् । अनिःऽकृतम् । सहःऽकृतम् । शतम्ऽऊतिम् । शतऽक्रतुम् ।

समानम् । इन्द्रम् । अवसे । हवामहे । वसवानम् । वसुऽजुवम् ॥८

“इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारम् “अनिष्कृतं स्वयमन्यैरसंस्कृतं “सहस्कृतं बलेन कृतं “शतमूतिं बहुरक्षणं “शतक्रतुं बहुप्रज्ञं बहुकर्माणं वा “समानं बहूनां साधारणं “वसवानं धनान्याच्छादयन्तं “वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारम् “इन्द्रमवसे रक्षणाय वयं “हवामहे ह्वयामः ॥ ॥ ३ ॥

टिप्पणी

८.९९.१ त्वामिदा ह्यो इति

माधुच्छन्दसम् (https://sa.wikisource.org/s/1z9q)

८.९९.३ श्रायन्त इव सूर्यं इति

श्रायन्तीयम् (https://sa.wikisource.org/s/2f06) (ग्रामगेयः)

श्रायन्तीयम् (https://sa.wikisource.org/s/2huo) (ऊहगानम्)

महादिवाकीर्त्यम् (https://sa.wikisource.org/s/1zxj)

सङ्कृति (https://sa.wikisource.org/s/2f04)

विकर्णम् (https://sa.wikisource.org/s/204h)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१००

ऋग्वेदः - मण्डल ८		
← सूक्तं ८.९९	सूक्तं ८.१००	सूक्तं ८.१०१ →
	१-३, ६-१२ नेमो भार्गवः, ४-५ इन्द्रः।	

दे. इन्द्रः, ८ सुपर्णः, ९ वज्रो वा, १०-११ वाक् । त्रिष्टुप्, ६ जगती, ७-९ अनुष्टुप्

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मा यन्ति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीधरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥१॥

दधामि ते मधुनो भक्षमग्रे हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृत्राणि जङ्घनाव भूरि ॥२॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयन्त इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ईं ददर्श कमभि ष्टवाम ॥३॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि मह्ना ।

ऋतस्य मा प्रदिशो वर्धयन्त्यादर्दिरो भुवना दर्दरीमि ॥४॥

आ यन्मा वेना अरुहन्नृतस्यँ एकमासीनं हर्यतस्य पृष्ठे ।

मनश्चिन्मे हृद आ प्रत्यवोचदचिक्रदञ्छिशुमन्तः सखायः ॥५॥

विश्वेत्ता ते सवनेषु प्रवाच्या या चकर्थ मघवन्निन्द्र सुन्वते ।

पारावतं यत्पुरुसम्भृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिबन्धवे ॥६॥

प्र नूनं धावता पृथङ्नेह यो वो अवावरीत् ।

नि षीं वृत्रस्य मर्मणि वज्रमिन्द्रो अपीपतत् ॥७॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरम् ।

दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥८॥

समुद्रे अन्तः शयत उद्ना वज्रो अभीवृतः ।

भरन्त्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिम् ॥९॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा ।

चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥१०॥

देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ।

सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥११॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।

हनाव वृत्रं रिणचाव सिन्धूनिन्द्रस्य यन्तु प्रसवे विसृष्टाः ॥१२॥

सायणभाष्यम्

‘ अयं ते ' इति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं भृगुगोत्रस्य नेमस्यार्षम् । 'अयमस्मि जरितः' इति द्वृचेनेन्द्रो नेमसमीपमेत्य स्वकीयं माहात्म्यमवोचत् अतस्तस्य द्वृचस्य स एवर्षिः यस्य वाक्यं स ऋषिः' (अनु. २. ४) इति न्यायात् । षष्ठी जगती । सप्तम्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता। 'यद्वाग्वदन्ती, देवीं वाचम्' इत्येते वाग्देवत्ये शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुकान्तम्-- अयं ते द्वादश नेमो भार्गवस्त्रैष्टुभं षष्ठी जगती परास्तिस्रोऽनुष्टुभोऽयमिति द्वृचेनेन्द्र आत्मानमस्तौदुपान्त्ये वाच्यौ ' इति । वाग्देवत्ये पशौ ‘यद्वाग्वदन्ती' इति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च -- ‘ यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति ' (आश्व. श्रौ. ३. ८) इति । पूर्वोक्त एव पशौ देवीं वाचम्' इति हविषो याज्या । सूत्रितं च -- देवीं वाचमजनयन्त देवा जनीयन्तो न्वग्रव इति तिस्रः' (आश्व. श्रौ. ३. ८) इति । प्रयाणसमये वयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वैतां जपेत् । सूत्रितं च -- कनिक्रदज्जनुषं प्रबुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयन्त देवा इति च (आश्व. गृ. ३. १०. ९) इति ॥

अ॒यं त॑ एमि त॒न्वा॑ पु॒रस्ता॒द्विश्वे॑ दे॒वा अ॒भि मा॑ यन्ति प॒श्चात् ।

य॒दा मह्यं॒ दीध॑रो भा॒गमि॒न्द्रादिन्मया॑ कृणवो वी॒र्या॑णि ॥१

अ॒यम् । ते॒ । ए॒मि॒ । त॒न्वा॑ । पु॒रस्ता॑त् । विश्वे॑ । दे॒वाः । अ॒भि । मा॒ । य॒न्ति॒ । प॒श्चात् ।

यदा । मह्यंम् । दीधंरः । भागम् । इन्द्र । आत् । इत् । मयां । कृणवः । वीर्याणि ॥१

अयम् । ते । एमि । तन्वा । पुरस्तात् । विश्वे । देवाः । अभि । मा । यन्ति । पश्चात् ।

यदा । मह्यम् । दीधरः । भागम् । इन्द्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥१

हे "इन्द्र "ते तव "पुरस्तात् अग्रतः "तन्वा पुत्रेण सह "अयम् अहम् "एमि। शत्रूनभिभवितुं गच्छामि । तवाग्रतो गच्छन्तं मां "विश्वे "देवाः त्वया सह "पश्चात् "अभि "यन्ति अभिगच्छन्ति । "यदा त्वं "मह्यं भार्गवाय नेमाय "भागं शत्रुषु स्थितं भागं "दीधरः धारयसि "आदित् अनन्तरमेव "मया सह मच्छत्रूञ्जेतुं "वीर्याणि पौरुषाणि "कृणवः कुरु । यदि शत्रुषु स्थितं धनं मह्यं दित्ससि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्विति भावः ॥

दधांमि ते मधुंनो भक्षमग्रें हितस्तें भागः सुतो अंस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दंक्षिणतः सखा मेऽधां वृत्राणिं जङ्घनाव भूरिं ॥२

दधांमि । ते । मधुंनः । भक्षम् । अग्रें । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमंः ।

असंः । च । त्वम् । दक्षिणतः । सखां । मे । अधं । वृत्राणिं । जङ्घनाव । भूरिं ॥२

दधामि । ते । मधुनः । भक्षम् । अग्रे । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असः । च । त्वम् । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृत्राणि । जङ्घनाव । भूरि ॥२

हे इन्द्र "ते तुभ्यं "मधुनः मदकरस्य सोमस्य "भक्षमग्रे प्रथमं "दधामि धारयामि । "सुतः अभिषुतः "भागः भजनीयः "सोमः "ते तव हृदये "हितः निहितः "अस्तु भवतु । अपि च "त्वं "मे मम "दक्षिणतः दक्षिणपार्श्वे "सखा सन् "असः स्थितो भव। "अध अथ "भूरि बहूनि "वृत्राणि अस्मदीयाञ्छत्रून् "जङ्घनाव त्वमहं चोभौ आवां हन्वः ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयन्त इन्द्रांय सत्यं यदिं सत्यमस्तिं ।

नेन्द्रों अस्तीति नेमं उ त्व आह क ईं ददर्श कमभि ष्टंवाम ॥३

प्र । सु । स्तोमंम् । भरत । वाजऽयन्तः । इन्द्रांय । सत्यम् । यदिं । सत्यम् । अस्तिं ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इतिं । नेमः । ऊं इतिं । त्वः । आह । कः । ईम् । ददर्श । कम् । अभि । स्तवाम ॥३

प्र । सु । स्तोमम् । भरत । वाजऽयन्तः । इन्द्राय । सत्यम् । यदि । सत्यम् । अस्ति ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । ऊं इति । त्वः । आह । कः । ईम् । ददर्श । कम् । अभि । स्तवाम ॥३

हे जनाः “वाजयन्तः संग्राममिच्छन्तो यूयम् ।' पौंस्यै वाजे' इति संग्रामनामसु पाठात् । “इन्द्राय "सत्यं सत्यभूतं “स्तोमं “सु सुष्ठु “प्र “भरत । इन्द्रोऽस्तीत्येतत् "यदि “सत्यमस्ति भवति । इन्द्रास्तित्वे कः संदेहः । तत्राह। “नेम “उ भार्गवो नेम एव “इन्द्रः नाम “त्वः कश्चित् "न “अस्ति इति “आह । तत्र कारणं दर्शयति । “क “ईम् एनमिन्द्रं “ददर्श अद्राक्षीत्। न कोऽप्यपश्यत् । अतः “कं वयम् "अभि “ष्टवाम अभिष्टुमः । तस्मादिन्द्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु तत्सत्यमित्यर्थः ॥

अ॒यमं॑स्मि जरित॒ः पश्यं॑ मे॒ह विश्वा॑ जा॒तान्य॒भ्यं॑स्मि म॒ह्ना ।

ऋ॒तस्यं॑ मा प्र॒दिशों॑ वर्धयन्त्यादर्दि॒रो भुवं॑ना दर्दरीमि ॥४

अ॒यम् । अ॒स्मि॒ । ज॒रि॒त॒रिति॑ । पश्यं॑ । मा॒ । इ॒ह । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अ॒भि । अ॒स्मि॒ । म॒ह्ना ।

ऋ॒तस्यं॑ । मा॒ । प्र॒ऽदिशः॑ । व॒र्ध॒य॒न्ति॒ । आ॒ऽद॒र्दि॒रः । भुवं॑ना । द॒र्द॒री॒मि॒ ॥४

अयम् । अस्मि । जरितरिति । पश्य । मा । इह । विश्वा । जातानि । अभि । अस्मि । मह्ना ।

ऋतस्य । मा । प्रऽदिशः । वर्धयन्ति । आऽदर्दिरः । भुवना । दर्दरीमि ॥४

एवं नेमस्यर्षेर्वचनमाकर्ण्य इन्द्रस्तस्य समीपमाजगाम । आगत्य चात्मानमनेन द्वृचेन स्तौति । हे “जरितः स्तोतः "अयम् अहम् “अस्मि । “इह तव समीपे स्थितं “मा मां “पश्य । “विश्वा सर्वाणि "जातानि' भुवनानि “मह्ना महत्त्वेन “अभ्यस्मि अहमभिभवामि । किंच माम् “ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा “प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्तोत्रैः “वर्धयन्ति । अपि च "आदर्दिरः आदरणशीलोऽहं "भुवना भुवनानि शत्रुभूतानि "दर्दरीमि भृशं विदारयामि ॥

आ यन्मा॑ वे॒ना अरु॑हन्नृ॒तस्यँ॒ एक॒मासीं॑नं हर्य॒तस्यं॑ पृ॒ष्ठे ।

मनं॑श्चिन्मे हृ॒द आ प्रत्यं॑वोच॒दचिं॑क्रद॒ञ्छिशुं॑मन्त॒ः सखा॑यः ॥५

आ । यत् । मा॒ । वे॒नाः । अरुं॑हन् । ऋ॒तस्यं॑ । एकं॑म् । आसीं॑नम् । ह॒र्य॒तस्यं॑ । पृ॒ष्ठे ।

मनः॑ । चि॒त् । मे॒ । हृ॒दे । आ । प्रति॑ । अ॒वो॒च॒त् । अचिं॑क्रदन् । शिशुं॑ऽमन्तः । सखा॑यः ॥५

आ । यत् । मा । वेनाः । अरुहन् । ऋतस्य । एकम् । आसीनम् । हर्यतस्य । पृष्ठे ।

मनः । चित् । मे । हृदे । आ । प्रति । अवोचत् । अचिक्रदन् । शिशुऽमन्तः । सखायः ॥५

“यत् यदा ये “ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञम् । कर्मणि षष्ठी । “वेनाः (http://puranastudy.byethost14.com/pur_index27/vena1.htm) कामयमानाः "हर्यतस्य कान्तस्यान्तरिक्षस्य “पृष्ठे “आसीनम् उपविष्टम् “एकं “मा माम् “आ “अरुहन् तदानीं तेषां भवतामारोहं “मनश्चित् मन एव "मे मम “हृदे हृदयाय “प्रत्यवोचत् अब्रवीत् । अज्ञासिषं च तदाह्वानं “शिशुमन्तः पुत्रयुक्ताः “सखायः प्रिया अमी “अचिकदन् मां क्रन्दन्तीति ॥

विश्वेत्ता ते सवनेषु प्रवाच्या या चकर्थ मघवन्निन्द्र सुन्वते ।

पारावतं यत्पुरुसम्भृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिबन्धवे ॥६

विश्वा । इत् । ता । ते । सवनेषु । प्रऽवाच्या । या । चकर्थ । मघऽवन् । इन्द्र । सुन्वते ।

पारावतम् । यत् । पुरुऽसम्भृतम् । वसु । अपऽअवृणोः । शरभाय । ऋषिऽबन्धवे ॥६

विश्वा । इत् । ता । ते । सवनेषु । प्रऽवाच्या । या । चकर्थ । मघऽवन् । इन्द्र । सुन्वते ।

पारावतम् । यत् । पुरुऽसम्भृतम् । वसु । अपऽअवृणोः । शरभाय । ऋषिऽबन्धवे ॥६

स्वसमीपमागतमिन्द्रं दृष्ट्वा संतुष्ट ऋषिरिन्द्रस्य विविधानि कर्माणि दानं च ' विश्वेत्ता ते इत्यनेन द्वृचेन स्तौति । हे “मघवन्निन्द्र त्वं “सवनेषु यज्ञेषु “सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय “या यानि कर्माणि “चकर्थ अकरोः “ते तव “ता तानि कर्माणि “प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि “विश्वेत् अनन्तान्येव । किंच त्वं “पारावतं परावन्नामकस्य कस्यचिच्छत्रोः स्वभूतं “यत् धनमस्ति तत् “ऋषिबन्धवे' “शरभाय शरभनाम्न ऋषये “अपावृणोः अपवृतवानसि । “पुरुसंभृतं यथा बहुसंभृतं भवति ॥ ॥ ४ ॥

प्र नूनं धावता पृथङ्नेह यो वो अवावरीत् ।

नि षीं वृत्रस्य मर्मणि वज्रमिन्द्रो अपीपतत् ॥७

प्र । नूनम् । धावत । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।

नि । सीम् । वृत्रस्य । मर्मणि । वज्रम् । इन्द्रः । अपीपतत् ॥७

प्र । नूनम् । धावत । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।

नि । सीम् । वृत्रस्य । मर्मणि । वज्रम् । इन्द्रः । अपीपतत् ॥७

“यः शत्रुः "नूनम् इदानीं “प्र “धावत प्रधावति “पृथक् “इह पृथङ्न तिष्ठति च “वः युष्मान् “न अवीवरीतु न विवारयति च तस्य “वृत्रस्य शत्रोः “मर्मणि मर्मस्थाने “इन्द्रः “वज्रं कुलिशं “नि “अपीपतत् नितरामपातयत् ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरम् ।

दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥८

मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीम् । अतरत् । पुरम् ।

दिवम् । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमम् । वज्रिणः । आ । अभरत् ॥८

मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीम् । अतरत् । पुरम् ।

दिवम् । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमम् । वज्रिणः । आ । अभरत् ॥८

“सुपर्णः गरुत्मान् “मनोजवाः मनोवेगः "अयमानः गच्छन् "आयसीं हिरण्मयीं “पुरं नगरीम् “अतरत् अतारीत्। ततः “दिवं स्वर्गं “गत्वाय गत्वा “वज्रिणे इन्द्राय “सोमम् “आभरत् आहरच्च ॥

स॒मु॒द्रे अ॒न्तः श॑यत उ॒द्ना वज्रो॑ अ॒भीवृ॑तः ।

भर॑न्त्यस्मै सं॒यत॑ः पु॒रःप्र॑स्रवणा ब॒लिम् ॥९

स॒मु॒द्रे । अ॒न्तरिति॑ । श॒य॒ते॒ । उ॒द्ना । वज्र॑ः । अ॒भिऽवृ॑तः ।

भर॑न्ति । अ॒स्मै॒ । स॒म्ऽयत॑ः । पु॒रःऽप्र॑स्रवणाः । ब॒लिम् ॥९

समुद्रे । अन्तरिति । शयते । उद्ना । वज्रः । अभिऽवृतः ।

भरन्ति । अस्मै । सम्ऽयतः । पुरःऽप्रस्रवणाः । बलिम् ॥९

यः “वज्रः “समुद्रे “अन्तः समुद्रस्य मध्ये "शयते शेते यश्च “उद्ना उदकेन "अभिवृतः “अस्मै वज्राय “संयतः संग्रामस्य । ‘सग्मन् संयतः' इति संग्रामनामसु पाठात् । “पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्गच्छन्तः शत्रवः “बलिम् उपहारं “भरन्ति धारयन्ति । तस्य छेद्या भवन्तीत्यर्थः ॥

यद्वाग्वद॑न्त्यविचेत॒नानि॒ राष्ट्री॑ दे॒वानां॑ निष॒साद॑ म॒न्द्रा ।

चत॑स्र॒ ऊर्जं॑ दुदुहे॒ पयां॑सि॒ क्व॑ स्विदस्याः प॒रमं ज॑गाम ॥१०

यत् । वाक् । वद॑न्ती । अ॒वि॒ऽचे॒त॒नानि॑ । राष्ट्री॑ । दे॒वाना॑म् । नि॒ऽस॒साद॑ । म॒न्द्रा ।

चत॑स्रः । ऊर्ज॑म् । दु॒दु॒हे॒ । पयां॑सि । क्व॑ । स्वि॒त् । अ॒स्याः॒ । प॒र॒मम् । ज॒गा॒म॒ ॥१०

यत् । वाक् । वदन्ती । अविऽचेतनानि । राष्ट्री । देवानाम् । निऽससाद । मन्द्रा ।

चतस्रः । ऊर्जम् । दुदुहे । पयांसि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमम् । जगाम ॥१०

“राष्ट्री राजनशीला “देवानां “मन्द्रा मादयित्री' वा “यत् यदा “वाक् “अविचेतनानि विज्ञानरहितानप्रज्ञातानर्थान् “वदन्ती प्रज्ञापयन्ती “निषसाद यज्ञे निषीदति तदा “चतस्रः दिशः प्रति “ऊर्जम् अन्नं “पयांसि तत्कारणभूतानि उदकानि “दुदुहे। “अस्याः माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत् “परमं श्रेष्ठं तत् “क्व “जगाम क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः । तथा च यास्कः - ‘ यद्वाग्वदन्त्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा मदना चतस्रोऽनु दिश अर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरन्तीति वा ' (निरु. ११. २८) इति ॥

दे॒वीं वाच॑मजनयन्त दे॒वास्तां वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति ।

सा नो॑ म॒न्द्रेष॒मूर्जं॒ दुहा॑ना धे॒नुर्वाग॒स्मानुप॒ सुष्टु॒तैतु॑ ॥११

दे॒वीम् । वाच॑म् । अ॒ज॒न॒य॒न्त॒ । दे॒वाः । ताम् । वि॒श्वऽरू॑पाः । प॒शवः॑ । व॒द॒न्ति॒ ।

सा । न॒ः । म॒न्द्रा । इष॑म् । ऊर्ज॑म् । दुहा॑ना । धे॒नुः । वाक् । अ॒स्मान् । उप॑ । सुऽस्तु॑ता । आ । ए॒तु॒ ॥११

देवीम् । वाचम् । अजनयन्त । देवाः । ताम् । विश्वऽरूपाः । पशवः । वदन्ति ।

सा । नः । मन्द्रा । इषम् । ऊर्जम् । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽस्तुता । आ । एतु ॥११

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राण्यन्तर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूतिमुपदर्शयति । यां “देवीं द्योतमानां माध्यमिकां “वाचं “देवाः माध्यमिकाः “अजनयन्त जनयन्ति “तां वाचं “विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च “पशवो “वदन्ति । तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तेः । “सा “वाक् देवी “मन्द्रा मदना स्तुत्या हर्षयित्री वा वृष्टिप्रदानेनास्मभ्यम् “इषम् अन्नम् “ऊर्जं पयोघृतादिरूपं रसं च “दुहाना क्षरन्ती “धेनुः धेनुभूता “सुष्टुता अस्माभिः स्तुता “अस्मान् नेमान् “उप “ऐतु उपगच्छतु । वर्षणायोद्युक्तेत्यर्थः । तथा च यास्कः- ‘ देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्मानुपैतु सुष्टुता' (निरु. ११. २९) इति ॥

सखे॑ विष्णो वित॒रं वि क्र॑मस्व॒ द्यौर्दे॒हि लो॒कं वज्रा॑य वि॒ष्कभे॑ ।

हना॑व वृ॒त्रं रि॒णचा॑व॒ सिन्धू॒निन्द्र॑स्य यन्तु प्रस॒वे विसृ॑ष्टाः ॥१२

सखे॑ । वि॒ष्णो॒ इति॑ । वि॒ऽत॒रम् । वि । क्र॒म॒स्व॒ । द्यौः । दे॒हि । लो॒कम् । वज्रा॑य । वि॒ऽस्कभे॑ ।

हना॑व । वृ॒त्रम् । रि॒णचा॑व । सिन्धू॑न् । इन्द्र॑स्य । य॒न्तु॒ । प्र॒ऽस॒वे । विऽसृ॑ष्टाः ॥१२

सखे । विष्णो इति । विऽतरम् । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकम् । वज्राय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृत्रम् । रिणचाव । सिन्धून् । इन्द्रस्य । यन्तु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥१२

हे सखे “विष्णो त्वं “वितरम् अत्यन्तं “वि “क्रमस्व विक्रमं कुरु । हे “द्यौः त्वं "वज्राय वज्रस्य “विष्कभे विष्कम्भनाय “लोकम् अवकाशं “देहि प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं चोभौ आवां “वृत्रम् असुरं “हनाव हन्वः । “सिन्धून् वृत्रावष्टब्धा नदीश्च “रिणचाव नयावः । तेऽमी “विसृष्टाः सिन्धवः “इन्द्रस्य “प्रसवे "यन्तु प्रेरणे गच्छन्तु । तमिममर्थं संगृह्य श्लोकैः शौनको दर्शयति-- ‘ त्रीँल्लोकानभिवृत्यैतान् वृत्रस्तस्थौ स्वया त्विषा ॥ तं नाशकद्धन्तुमिन्द्रो' विष्णुमभ्येत्य सोऽब्रवीत् । वृत्रं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याद्य ममान्तिके ॥ उद्यतस्य तु वज्रस्य द्यौर्ददातु ममान्तरम् । तथेति विष्णुस्तच्चक्रे द्यौश्चास्य विवरं ददौ ॥ तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति त्वृचा' (बृहद्दे. ६. १२१-१२४) इति ॥ ॥ ५ ॥

टिप्पणी

८.१००.११ देवीं वाचमिति

मन्त्रेण न्यासः - व्यक्ताव्यक्तगिरः सर्वे वेदाद्या व्याहरन्ति याम् । सर्वकामदुघा धेनुः सा मां पातु सरस्वती ॥ - सरस्वतीरहस्योपनिषत् २.८ (https://sa.wikisource.org/s/wr1)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१०१

ऋग्वेदः - मण्डल ८

← सूक्तं ८.१०० | सूक्तं ८.१०१ | सूक्तं ८.१०२ →

जमदग्निर्भार्गवः।

दे. मित्रावरुणौ, ५ मित्रावरुणादित्याः, ६ आदित्याः, ७-८ अश्विनौ, ९-१० वायुः, ११-१२ सूर्यः, १३ उषाः सूर्यप्रभा वा, १४ पवमानः, १५-१६ गौः । १-२ प्रगाथः ( ), ३ गायत्री, ४ सतोबृहती, ५-१३ प्रगाथः ( ) , १४-१६ त्रिष्टुप् ।

ऋधगित्था स मर्त्यः शशमे देवतातये ।

यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टय आचक्रे हव्यदातये ॥१॥

वर्षिष्ठक्षत्रा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥२॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् ।

अयःशीर्षा मदेरघुः ॥३॥

न यः सम्पृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमते ।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतम् ॥४॥

प्र मित्राय प्रार्यम्णे सचथ्यमृतावसो ।

वरूथ्यं वरुणे छन्द्यं वच स्तोत्रं राजसु गायत ॥५॥

ते हिन्विरे अरुणं जेन्यं वस्वेकं पुत्रं तिसॄणाम् ।

ते धामान्यमृता मर्त्यानामदब्धा अभि चक्षते ॥६॥

आ मे वचांस्युद्यता द्युमत्तमानि कर्त्वा ।

उभा यातं नासत्या सजोषसा प्रति हव्यानि वीतये ॥७॥

रातिं यद्वामरक्षसं हवामहे युवाभ्यां वाजिनीवसू ।

प्राचीं होत्रां प्रतिरन्तावितं नरा गृणाना जमदग्निना ॥८॥

आ नो यज्ञं दिविस्पृशं वायो याहि सुमन्मभिः ।

अन्तः पवित्र उपरि श्रीणानोऽयं शुक्रो अयामि ते ॥९॥

वेत्यध्वर्युः पथिभी रजिष्ठैः प्रति हव्यानि वीतये ।

अधा नियुत्व उभयस्य नः पिब शुचिं सोमं गवाशिरम् ॥१०॥

बण्महाँ असि सूर्य बळादित्य महाँ असि ।

महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्धा देव महाँ असि ॥११॥

बट् सूर्य श्रवसा महाँ असि सत्रा देव महाँ असि ।

मह्ना देवानामसुर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यम् ॥१२॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।

चित्रेव प्रत्यदर्श्यायत्यन्तर्दशसु बाहुषु ॥१३॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे ।

बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तः पवमानो हरित आ विवेश ॥१४॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॥१५॥

वचोविदं वाचमुदीरयन्तीं विश्वाभिर्धीभिरुपतिष्ठमानाम् ।

देवीं देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दभ्रचेताः ॥१६॥

सायणभाष्यम्

'ऋधक्' इति षोडशर्चमष्टमं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते - ' ऋधक् षोडश जमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रागाथं त्रित्रिष्टुबन्तं तृतीयादि गायत्री सतोबृहती स्तोत्रं राजस्वृक्सपादादित्याश्विन्यौ वायव्ये सौर्यौ बृहत्युषस्या सूर्यप्रभास्तुतिर्वा पवमानी गव्ये ' इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ऋषिः । चतुर्दश्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । त्रयोदशी बृहती शिष्टानामयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तृतीया गायत्री। ' स्तोत्रं राजसु गायत' इति पादेन सहिता ते हिन्विरे' इत्यादित्यदेवताका । ' आ मे वचांसि ' इति द्वे अश्विदेवताके । 'आ नो यज्ञं दिविस्पृशम्' इति द्वे वायुदेवत्ये। ' बण्महाँ असि सूर्य' इति द्वे सूर्यदेवताके । इयं या नीची' इत्येषा उषोदेवत्या । यद्वा । सूर्यप्रभानया स्तूयते । अतः सैव देवता । 'प्रजा ह तिस्रः' इत्येषा पवमानदेवताका । ' माता रुद्राणाम्' इति द्वे गोदेवत्ये । शिष्टाः पञ्चर्चो मैत्रावरुण्यः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । संग्रामार्थं राज्ञः संनहने 'प्र यो वां मित्रावरुणा' इति द्वे राजानं वाचयेत् । सूत्रितं च -- ' अभीवर्तं वाचयति प्र यो वां मित्रावरुणेति च द्वे' (आश्व. गृ. ३. १२. १२) इति । पृष्ठ्यस्य पञ्चमेऽहनि प्रउगे वायव्यतृचस्य 'आ नो यज्ञम्' इत्यादिके द्वे ऋचावाद्ये । सूत्रितं च - 'आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे आ नो वायो महे तन इत्येका' (आश्व. श्रौ. ७. १२) इति । आश्विनं शंसिष्यन् होता 'बण्महाँ असि सूर्य' इति द्वाभ्यामग्निं जुहुयात् । सूत्रितं च -- बण्महाँ असि सूर्येति द्वाभ्यामिन्द्रं वो विश्वतस्परीति च (आश्व. श्रौ. ६. ५) इति । माध्यंदिनसवने सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तत्र 'बण्महाँ असि' इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च - बण्महाँ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ' (आश्व. श्रौ. ६. ७) इति । अयमेव प्रगाथश्चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च --- श्रायन्तइव सूर्यं बण्महाँ असि सूर्य' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति । मधुपर्के गामुत्सृज्य ' माता रुद्राणाम्' इति जपेत् । सूत्रितं च - ' माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्वोमुत्सृजतेत्युत्स्रक्ष्यन्' (आश्व. गृ. १. २४. २५) इति ॥

ऋध॑गि॒त्था स मर्त्यः॑ शश॒मे दे॒वता॑तये ।

यो नू॒नं मि॒त्रावरु॑णाव॒भिष्ट॑य आच॒क्रे ह॒व्यदा॑तये ॥१

ऋध॑क् । इ॒त्था । सः । मर्त्यः॑ । श॒श॒मे । दे॒वऽता॑तये ।

यः । नू॒नम् । मि॒त्रावरु॑णौ । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽच॒क्रे । ह॒व्यऽदा॑तये ॥१

ऋधक् । इत्था । सः । मर्त्यः । शशमे । देवऽतातये ।

यः । नूनम् । मित्रावरुणौ । अभिष्टये । आऽचक्रे । हव्यऽदातये ॥१

"यः मनुष्यः "नूनं क्षिप्रं "हव्यदातये हविषां प्रदात्रे यजमानाय "मित्रावरुणौ "अभिष्टये अभिमतसिद्ध्यर्थम् "आचक्रे अभिमुखौ करोति "सः "मर्त्यः मनुष्यः "ऋधक् सत्यम् "इत्था इत्थं "देवतातये यज्ञार्थं "शशमे हविः संस्करोति ॥

वर्षि॑ष्ठक्षत्रा उरु॒चक्ष॑सा॒ नरा॒ राजा॑ना दीर्घ॒श्रुत्त॑मा ।

ता बा॒हुता॒ न दं॒सना॑ रथर्यतः सा॒कं सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑ ॥२

वर्षि॑ष्ठऽक्षत्रौ । उ॒रु॒ऽचक्ष॑सा । नरा॑ । राजा॑ना । दी॒र्घ॒श्रुत्ऽत॑मा ।

ता । बा॒हुता॑ । न । दं॒सना॑ । र॒थ॒र्य॒तः॒ । सा॒कम् । सूर्य॑स्य । र॒श्मिऽभिः॑ ॥२

वर्षिष्ठऽक्षत्रौ । उरुऽचक्षसा । नरा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।

ता । बाहुता । न । दंसना । रथर्यतः । साकम् । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः ॥२

"वर्षिष्ठक्षत्रौ अतिशयेन वृद्धबलौ "उरुचक्षसा महादर्शनौ "नरा नेतारौ कर्मणां "राजाना दीप्यमानौ "दीर्घश्रुत्तमा अतिशयेन विद्वांसौ "ता तौ मित्रावरुणौ "बाहुता "न भुजाविव "सूर्यस्य "रश्मिभिः किरणैः "साकं सह "दंसना दंसनानि कर्माणि। 'अप्नः' दंसः ' इति कर्मनाममु पाठात् । "रथर्यतः प्राप्नुतः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्नुतः तथा मित्रावरुणौ सह यज्ञं प्राप्नुत इत्यर्थः ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् ।

अयःशीर्षा मदेरघुः ॥३

प्र । यः । वाम् । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् ।

अयःऽशीर्षा । मदेऽरघुः ॥३

प्र । यः । वाम् । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् ।

अयःऽशीर्षा । मदेऽरघुः ॥३

हे मित्रावरुणौ "वां युवाम् "अजिरः गमनशीलः "यः यजमानः "प्र "अद्रवत् अभिगच्छति स देवानां "दूतः भवति । "अयःशीर्षा हिरण्यालंकृतशिरस्कश्च भवति । "मदेरघुः मदकरे धने गन्ता च भवति ॥

न यः सम्पृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमते ।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतम् ॥४

न । यः । सम्ऽपृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । सम्ऽवादाय । रमते ।

तस्मात् । नः । अद्य । सम्ऽऋतेः । उरुष्यतम् । बाहुऽभ्याम् । नः । उरुष्यतम् ॥४

न । यः । सम्ऽपृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । सम्ऽवादाय । रमते ।

तस्मात् । नः । अद्य । सम्ऽऋतेः । उरुष्यतम् । बाहुऽभ्याम् । नः । उरुष्यतम् ॥४

"यः शत्रुः "संपृच्छे संप्रश्नाय "न "रमते न क्रीडते न च पुनःपुनः "हवीतवे हवनाय रमते "न च "संवादाय रमते "तस्मात् शत्रोः "समृतेः संग्रामात् "नः अस्मान् "अद्य "उरुष्यतं हे मित्रावरुणौ युवां रक्षतम् । किंच तस्य शत्रोः "बाहुभ्यां "नः अस्मान् "उरुष्यतं रक्षतम् ॥

प्र मित्राय प्रार्यम्णे सचथ्यमृतावसो ।

व॒रू॒थ्यं१॒ वरु॑णे॒ छन्द्यं॒ वच॑ः स्तो॒त्रं राज॑सु गायत ॥५

प्र । मि॒त्राय॑ । प्र । अ॒र्य॒म्णे । स॒च॒थ्य॑म् । ऋ॒त॒व॒सो॒ इत्यृ॑तऽवसो ।

व॒रू॒थ्य॑म् । वरु॑णे । छन्द्य॑म् । वच॑ः । स्तो॒त्रम् । राज॑ऽसु । गा॒य॒त॒ ॥५

प्र । मित्राय । प्र । अर्यम्णे । सचथ्यम् । ऋतवसो इत्यृतऽवसो ।

वरूथ्यम् । वरुणे । छन्द्यम् । वचः । स्तोत्रम् । राजऽसु । गायत ॥५

हे “ऋतवसो यज्ञधन "मित्राय "सचथ्यं सेवार्हं "वरूथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं "प्र "गायत प्रकर्षेण गायत। “अर्यम्णे च “प्र गायत। "वरुणे “छन्द्यं प्रीणनसाधनं चैतादृशं "वचः प्र गायत । प्रगायतेति बहुवचनं पूजार्थम् । एतदेव दर्शयति । "राजसु मित्रादिषु राजसु "स्तोत्रं गायत पठत । मित्रादींस्त्रीन्राज्ञः स्तुतेति समुदायार्थः ॥ ॥ ६ ॥

ते हिं॑न्विरे अ॒रु॒णं जेन्यं॒ वस्वेकँ॑ पु॒त्रं तिं॑सॄ॒णाम् ।

ते धामा॑न्य॒मृता॒ मर्त्या॑ना॒मद॑ब्धा अ॒भि च॑क्षते ॥६

ते । हि॒न्वि॒रे॒ । अ॒रु॒णम् । जेन्य॑म् । वसु॑ । एक॑म् । पु॒त्रम् । ति॒सॄ॒णाम् ।

ते । धामा॑नि । अ॒मृता॑ः । मर्त्या॑नाम् । अद॑ब्धाः । अ॒भि । च॒क्ष॒ते॒ ॥६

ते । हिन्विरे । अरुणम् । जेन्यम् । वसु । एकम् । पुत्रम् । तिसॄणाम् ।

ते । धामानि । अमृताः । मर्त्यानाम् । अदब्धाः । अभि । चक्षते ॥६

“अरुणम् अरुणवर्णं "जेन्यं जयसाधनं "वसु वासकं "तिसॄणां पृथिव्यादीनाम् "एकं "पुत्रं “ते देवाः “हिन्विरे प्रेरयन्ति त्रैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंच “अदब्धाः केनाप्यहिँसिताः “अमृताः मरणरहिताः "ते देवाः "मर्त्यानां मनुष्याणां “धामानि स्थानानि “अभि "चक्षते अभिपश्यन्ति ॥

आ मे॒ वचा॒स्युद्य॑ता द्यु॒मत्त॑मानि॒ कर्त्वा॑ ।

उ॒भा या॑तं नासत्या स॒जोष॑सा॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ॥७

आ । मे॒ । वचाँ॑सि । उत्ऽय॑ता । द्यु॒मत्ऽत॑मानि । कर्त्वा॑ ।

उ॒भा । या॒त॒म् । ना॒स॒त्या॒ । स॒ऽजोष॑सा । प्रति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ॥७

आ । मे । वचांसि । उत्ऽयता । द्युमत्ऽतमानि । कर्त्वा ।

उभा । यातम् । नासत्या । सऽजोषसा । प्रति । हव्यानि । वीतये ॥७

हे "नासत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारौ “सजोषसा संगतौ "उभा उभौ युवां "मे जमदग्नेर्मम “उद्यता उद्यतानि “द्युमत्तमानि दीप्ततमानि “वचांसि स्तोत्ररूपाणि वाक्यानि "कर्त्वा कर्माणि च “आ “यातम् । किंच "हव्यानि हवींषि "वीतये भक्षणाय "प्रति गच्छतम् ॥

रा॒तिं यद्वा॑मर॒क्षसं॒ हवा॑महे यु॒वाभ्यां॑ वाजिनीवसू ।

प्राची॒ं होत्रां॑ प्रति॒रन्ता॑वितं नरा गृणा॒ना ज॒मद॑ग्निना ॥८

रा॒तिम् । यत् । वा॒म् । अ॒र॒क्षसं॑म् । हवा॑महे । यु॒वाभ्या॑म् । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू ।

प्राचीं॑म् । होत्रा॑म् । प्र॒ऽति॒रन्तौ॑ । इ॒त॒म् । न॒रा॒ । गृ॒णा॒ना । ज॒मत्ऽअ॑ग्निना ॥८

रातिम् । यत् । वाम् । अरक्षसम् । हवामहे । युवाभ्याम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

प्राचीम् । होत्राम् । प्रऽतिरन्तौ । इतम् । नरा । गृणाना । जमत्ऽअग्निना ॥८

हे "वाजिनीवसू अन्नधनावश्विनौ "वां युवयोः संबन्धि "यत् "अरक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तत् यदा "हवामहे । एतदेव विशदयति । "युवाभ्यां क्रियमाणां "रातिं दानं हवामहे इति । तदानीं "प्राचीं प्राङ्मुखां “होत्रां स्तुतिं "प्रतिरन्तौ वर्धयन्तौ "नरा नेतारौ "जमदग्निना ऋषिणा गृणानौ स्तूयमानौ च सन्तौ "इतम् आगच्छतम् ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं दि॑वि॒स्पृशं॒ वायो॑ या॒हि सु॒मन्म॑भिः ।

अ॒न्तः प॒वित्र॑ उ॒परि॑ श्रीणा॒नो॒३॒ऽयं शु॒क्रो अ॑यामि ते ॥९

आ । न॒ः । य॒ज्ञम् । दि॒वि॒ऽस्पृश॑म् । वायो॒ इति॑ । या॒हि । सु॒मन्म॑ऽभिः ।

अ॒न्तरिति॑ । प॒वित्रे॑ । उ॒परि॑ । श्री॒णा॒नः । अ॒यम् । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ ॥९

आ । नः । यज्ञम् । दिविऽस्पृशम् । वायो इति । याहि । सुमन्मऽभिः ।

अन्तरिति । पवित्रे । उपरि । श्रीणानः । अयम् । शुक्रः । अयामि । ते ॥९

हे "वायो त्वं “नः अस्माकं "दिविस्पृशं तं "यज्ञम् "आ "याहि । किमर्थमागमनमित्यत्राह । “सुमन्मभिः सुष्टुतिभिः “अन्तः "पवित्रे पवित्रस्य मध्ये “उपरि “श्रीणानः श्रयमाणो निषिच्यमानः “अयं “शुक्रः सोमः "ते तुभ्यम् "अयामि नियत आसीदिति ॥

वेत्य॑ध्व॒र्युः प॒थिभी॒ रजि॑ष्ठैः प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ।

अधा॑ नियुत्व उ॒भय॑स्य नः पिब॒ शुचिं॒ सोमं॒ गवा॑शिरम् ॥१०

वेतिं । अ॒ध्व॒र्युः । प॒थिऽभिः॑ । रजिं॑ष्ठैः । प्रतिं । ह॒व्यानिं । वी॒तयें ।

अधं । नि॒यु॒त्व॒ः । उ॒भयं॑स्य । न॒ः । पि॒ब॒ । शुचिं॑म् । सोमं॑म् । गोऽआं॑शिरम् ॥१०

वेति । अध्वर्युः । पथिऽभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।

अध । नियुत्वः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिम् । सोमम् । गोऽआशिरम् ॥१०

हे "नियुत्वः नियुत्संज्ञकाश्ववन् वायो "अध्वर्युः हविर्धानात् "रजिष्ठैः ऋजुतमैः "पथिभिः मार्गैः "वेति गच्छति । "वीतये भक्षणाय तव भक्षणानि "हव्यानि हवींषि च "प्रति नयतीति शेषः । "अध अथ "नः अस्माकं संबन्धिनम् "उभयस्य उभयविधं सोमम् । कर्मणि षष्ठी। "पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । "शुचिं शुद्धं "सोमं "गवाशिरं गव्येन पयसा मिश्रितं चेति ॥ ॥ ७ ॥

बण्म॒हाँ अं॑सि सूर्य॒ बळां॑दित्य म॒हाँ अं॑सि ।

म॒हस्तें स॒तो मं॑हि॒मा पं॑नस्यते॒ऽद्धा दें॑व म॒हाँ अं॑सि ॥११

बट् । म॒हान् । अ॒सि॒ । सू॒र्य॒ । बट् । आ॒दि॒त्य॒ । म॒हान् । अ॒सि॒ ।

म॒हः । ते॒ । स॒तः । म॒हि॒मा । प॒न॒स्य॒ते॒ । अ॒द्धा । दे॒व॒ । म॒हान् । अ॒सि॒ ॥११

बट् । महान् । असि । सूर्य । बट् । आदित्य । महान् । असि ।

महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्धा । देव । महान् । असि ॥११

हे "सूर्य त्वं "महान् तेजसाधिकः "असि । "बट् सत्यम्। नैतन्मिथ्येत्यर्थः। हे "आदित्य अदितेः पुत्र त्वं "महान् बलेनाप्यधिकः "असि । "बट् सत्यम् । "महः महतः "सतः भवतः "ते "महिमा महत्त्वं "पनस्यते स्तोतृभिः स्तूयते । हे "देव द्योतनादिगुणयुक्त सूर्य त्वं "महान् वीर्येणाप्यधिकः "असि भवसि । "अद्धा सत्यमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । ' बट् सत्रा अद्धा ' इति सत्यनामसु पाठात् ॥

बट् सू॑र्य॒ श्रवं॑सा म॒हाँ अं॑सि स॒त्रा दें॑व म॒हाँ अं॑सि ।

म॒ह्ना दे॒वानां॑मसु॒र्यः॑ पु॒रोहिं॑तो वि॒भु ज्योति॒रदां॑भ्यम् ॥१२

बट् । सू॒र्य॒ । श्रवं॑सा । म॒हान् । अ॒सि॒ । स॒त्रा । दे॒व॒ । म॒हान् । अ॒सि॒ ।

म॒ह्ना । दे॒वानां॑म् । अ॒सु॒र्यः॑ । पु॒रःऽहिं॑तः । वि॒ऽभु । ज्योतिः॑ । अदां॑भ्यम् ॥१२

बट् । सूर्य । श्रवसा । महान् । असि । सत्रा । देव । महान् । असि ।

मह्ना । देवानाम् । असुर्यः । पुरःऽहितः । विऽभु । ज्योतिः । अदाभ्यम् ॥१२

हे "सूर्य त्वं "श्रवसा श्रवणेन "महान् सर्वाधिकः असि "बट् सत्यम् । हे "देव द्योतमान सूर्य त्वं "देवानां मध्ये "मह्ना महत्त्वेन "महान् अधिकः "असि "सत्रा सत्यमेव । "असुर्यः असुराणां हन्ता चासि । किंच त्वं देवानां "पुरोहितः हितोपदेष्टासि। किंच ते "ज्योतिः तेजः "विभु महत् "अदाभ्यं केनाप्यहिंस्यं च ॥

इ॒यं या नीच्य॒र्किणीं रू॒पा रोहिं॑ण्या कृ॒ता ।

चि॒त्रेव॒ प्रत्यं॑दर्श्याय॒त्य१॒॑न्तर्द॒शसुं॑ बा॒हुषुं॑ ॥१३

इ॒यम् । या । नीचीं॑ । अ॒र्किणीं॑ । रू॒पा । रोहिं॑ण्या । कृ॒ता ।

चि॒त्राऽइं॑व । प्रतिं॑ । अ॒द॒र्शि॒ । आ॒ऽय॒ती । अ॒न्तः । द॒शऽसुं॑ । बा॒हुषुं॑ ॥१३

इयम् । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।

चित्राऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अन्तः । दशऽसु । बाहुषु ॥१३

अस्यामृचि उषसः स्तुतिः सूर्यप्रभाया वा । "या "इयं "नीची अवाङ्मुखी "अर्किणी स्तुतिमती "रूपा रूपवती "रोहिण्या प्रकाशयुक्ता "कृता उषाः सूर्यप्रभा वोत्पादिता सा "अन्तः ब्रह्माण्डस्य मध्ये "बाहुषु बाहुस्थानीयासु "दशसु दशसंख्याकासु दिक्षु "आयती आगच्छन्ती "चित्रेव चित्रा गौरिव "प्रत्यदर्शि सर्वैरदृश्यत ॥

प्र॒जा ह॑ ति॒स्रो अ॒त्याय॑मीयु॒र्न्य१॒॑न्या अ॒र्कम॒भितो॑ विविश्रे ।

बृ॒हद्ध॑ तस्थौ॒ भुव॑नेष्व॒न्तः पव॑मानो ह॒रित॒ आ वि॑वेश ॥१४

प्र॒ऽजाः । ह॒ । ति॒स्रः । अ॒ति॒ऽआय॑म् । ई॒यु॒ः । नि । अ॒न्याः । अ॒र्कम् । अ॒भितः॑ । वि॒वि॒श्रे॒ ।

बृ॒हत् । ह॒ । त॒स्थौ॒ । भुव॑नेषु । अ॒न्तरितिं॑ । पव॑मानः । ह॒रितः॑ । आ । वि॒वे॒श॒ ॥१४

प्रऽजाः । ह । तिस्रः । अतिऽआयम् । ईयुः । नि । अन्याः । अर्कम् । अभितः । विविश्रे ।

बृहत् । ह । तस्थौ । भुवनेषु । अन्तरिति । पवमानः । हरितः । आ । विवेश ॥१४

याः "तिस्रः "प्रजाः "अत्यायमीयुः अत्यायमायन् "अन्याः ता इमाः प्रजाः "अर्कम् अर्चनीयमग्निम् "अभितो "विविश्रे अभितो निविष्टास्ततो न पराबभूवुः । "भुवनेष्वन्तः मध्ये "बृहत् महान् असावादित्यः । प्रजापतिरित्येके । "तस्थौ प्रकाशयन्नतिष्ठत् । "हरितः दिशः "पवमानः वायुः "आ "विवेश आविष्टः । तथा चैतरेयब्राह्मणं - 'प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्तिस्रो अत्यायमायंस्तानीमानि वयांसि वङ्गावगधाश्चेरपादाः । न्यन्या अर्कमभितो विविश्र इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो निविष्टा इममेवाग्निं बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तरित्यद उ एव बृहद्भुवनेष्वन्तरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्टः ' (ऐ. आ. २. १. १) इति । वाजसनेयिनोऽप्यामनन्ति - ' स तपोऽतप्यत स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्तानीमानि वयांसि ' इत्युपक्रम्य ' प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् न्यन्या

अर्कमभितो विविश्र इत्यग्निर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः । बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनुक्तं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः ' (श. ब्रा. २. ५. १. १-५) इति ॥

मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नां॒ स्वसा॑दि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑ ।

प्र नु वो॑चं चिकि॒तुषे॒ जना॑य॒ मा गामना॑गा॒मदि॑तिं वधिष्ट ॥१५

मा॒ता । रु॒द्राणा॑म् । दु॒हि॒ता । वसू॑नाम् । स्वसा॑ । आ॒दि॒त्याना॑म् । अ॒मृत॑स्य । नाभिः॑ ।

प्र । नु । वो॒च॒म् । चि॒कि॒तुषे॑ । जना॑य । मा । गाम् । अना॑गाम् । अदि॑तिम् । व॒धि॒ष्ट ॥१५

माता । रुद्राणाम् । दुहिता । वसूनाम् । स्वसा । आदित्यानाम् । अमृतस्य । नाभिः ।

प्र । नु । वोचम् । चिकितुषे । जनाय । मा । गाम् । अनागाम् । अदितिम् । वधिष्ट ॥१५

अस्मिन् द्वृचे गौः स्तूयते । या गौः "रुद्राणां मरुतां "माता जननी "वसूनां “दुहिता पुत्री “आदित्यानां "स्वसा भगिनी "अमृतस्य पयसः "नाभिः आवासस्थानं ताम् "अनागाम् अनागसम् “अदितिम् अदीनां “गां गोरूपां देवीं “मा "वधिष्ट हे जनाः मा हिंसिष्टेति "चिकितुषे चेतनावते “जनाय “नु इदानीं “प्र “वोचम् अहं प्रावोचमिति शुश्रूषमाणेभ्य उपदेशः ॥

व॒चो॒वि॒दं॒ वाच॑मुदी॒रय॑न्तीं॒ विश्वा॑भिर्धी॒भिरु॑प॒तिष्ठ॑मानाम् ।

दे॒वीं दे॒वेभ्यः॒ पर्ये॒युषीं॒ गामा मा॑वृक्त॒ मर्त्यो॑ द॒भ्रचे॑ताः ॥१६

व॒चः॒ऽविद॑म् । वाच॑म् । उ॒त्ऽई॒रय॑न्तीम् । विश्वा॑भिः । धी॒भिः । उ॒प॒ऽतिष्ठ॑मानाम् ।

दे॒वीम् । दे॒वेभ्यः॑ । परि॑ । आ॒ऽई॒युषी॑म् । गाम् । आ । मा॒ । अ॒वृ॒क्त॒ । मर्त्यः॑ । द॒भ्रऽचे॑ताः ॥१६

वचःऽविदम् । वाचम् । उत्ऽईरयन्तीम् । विश्वाभिः । धीभिः । उपऽतिष्ठमानाम् ।

देवीम् । देवेभ्यः । परि । आऽईयुषीम् । गाम् । आ । मा । अवृक्त । मर्त्यः । दभ्रऽचेताः ॥१६

“वचोविदं वचसो लम्भयित्रीं "वाचम् "उदीरयन्तीं पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीरयन्तीम् । क्षुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति भुक्त्वा पश्चादुदीरयति । "विश्वाभिः सर्वाभिः “धीभिः वाग्भिः “उपतिष्ठमानां "देवीं द्योतमानां "देवेभ्यः देवार्थं "मा माम् "एयुषीम् अवगच्छन्तीं "गां "दभ्रचेताः अल्पबुद्धिः "मर्त्यः मनुष्यः परि “आ “अवृक्त परिवर्जयति ॥ ॥ ८ ॥

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१०२

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१०१ सूक्तं ८.१०२ सूक्तं ८.१०३ →
[[लेखकः :|]]

ऋ. भार्गवः प्रयोगः, अग्निर्बार्हस्पत्यः, पावको (https://www.angelfire.com/indie/vedastudy/pur_index17/pavaka.htm) वा, सहसः पुत्रौ गृहपति - यविष्ठौ तयोर्वान्यतरः।

दे. अग्निः । गायत्री।

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे ।

कविर्गृहपतिर्युवा ॥१॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा ।

चिकिद्विभानवा वह ॥२॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्ठेन यविष्ठ्य ।

अभि ष्मो वाजसातये ॥३॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्नवानवदा हुवे ।

अग्निं समुद्रवाससम् ॥४॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रन्द्यं सहः ।

अग्निं समुद्रवाससम् ॥५॥

आ सवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे ।

अग्निं समुद्रवाससम् ॥६॥

अग्निं वो वृधन्तमध्वराणां पुरूतमम् ।

अच्छा नप्त्रे सहस्वते ॥७॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तक्ष्या ।

अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते ।

आ वाजैरुप नो गमत् ॥९॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतॄणां यशस्तमम् ।

अग्निं यज्ञेषु पूर्व्यम् ॥१०॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा ।

दीदाय दीर्घश्रुत्तमः ॥११॥

तमर्वन्तं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणम् ।

मित्रं न यातयज्जनम् ॥१२॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः ।

वायोरनीके अस्थिरन् ॥१३॥

यस्य त्रिधात्ववृतं बर्हिस्तस्थावसंदिनम् ।

आपश्चिन्नि दधा पदम् ॥१४॥

पदं देवस्य मीळ्हुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः ।

भद्रा सूर्य इवोपदृक् ॥१५॥

अग्ने घृतस्य धीतिभिस्तेपानो देव शोचिषा ।

आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥१६॥

तं त्वाजनन्त मातरः कविं देवासो अङ्गिरः ।

हव्यवाहममर्त्यम् ॥१७॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्ने दूतं वरेण्यम् ।

हव्यवाहं नि षेदिरे ॥१८॥

नहि मे अस्त्यघ्न्या न स्वधितिर्वनन्वति ।

अथैतादृग्भरामि ते ॥१९॥

यदग्ने कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि ।

ता जुषस्व यविष्ठ्य ॥२०॥

यदत्त्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति ।

सर्वं तदस्तु ते घृतम् ॥२१॥

अग्निमिन्धानो मनसा धियं सचेत मर्त्यः ।

अग्निमीधे विवस्वभिः ॥२२॥

सायणभाष्यम्

त्वमग्ने' इति द्वाविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गायत्रमाग्नेयम् । भृगुगोत्रः प्रयोगो नामर्षिः । बार्हस्पत्यः पावकविशेषणविशिष्टोऽग्न्याख्यो वा । यद्वा । सहोनाम्नः पुत्रौ गृहपतियविष्ठसंज्ञकौ द्वावग्नी । तौ सहेदं सूक्तमपश्यताम् । तस्मादस्य तावृषी । अथवा तयोरन्यतरः । तथा चानुक्रान्तं-- ' त्वमग्ने द्व्यधिका भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्यो वाग्निः पावकः सहसः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्ठयोर्वान्यतर आग्नेयं तु' इति । प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छन्दस्यादितोऽष्टादशर्चः । सूत्रितं च-' त्वमग्ने बृहद्वय इत्यष्टादशार्चन्तस्त्वेति सूक्ते' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति । देवसुवां हविःष्वग्नेर्गृहपतेरनुवाक्या' ' त्वमग्ने बृहद्वयः' इत्येषा । सूत्रितं च-' त्वमग्ने बृहद्वयो हव्यवाळग्निरजरः पिता नः' (आश्व. श्रौ. ४. ११) इति । अन्वारम्भणीयायामग्नेर्भगिनोऽनुवाक्या 'आ सवं सवितुः' इत्येषा। सूत्रितं च-' आ सवं सवितुर्यथा स नो राधांस्या भर' (आश्व. श्रौ. २.८) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणस्य 'अग्निं वो वृधन्तम्' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च -–'अग्निं वो वृधन्तमग्ने यं यज्ञमध्वरम्' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति । दशमेऽहनि 'इमं नो यज्ञम्' इति स्तोकसूक्तस्य द्वितीयस्य स्थाने 'अग्ने घृतस्य' इत्येषा । सूत्रितं च- स्तोकसूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः स्थानेऽग्ने घृतस्य धीतिभिरुभे सुश्चन्द्र सर्पिष इत्येते' (आश्व. श्रौ. ८. १२) इति ॥

त्वम॑ग्ने बृ॒हद्वयो॒ दधा॑सि देव दा॒शुषे॑ ।

क॒विर्गृ॒हप॑ति॒र्युवा॑ ॥१

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । बृ॒हत् । वयः॑ । दधा॑सि । दे॒व॒ । दा॒शुषे॑ ।

क॒विः । गृ॒हऽप॑तिः । युवा॑ ॥१

त्वम् । अग्ने । बृहत् । वयः । दधासि । देव । दाशुषे ।

कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥१

हे "देव द्योतमान “अग्ने "कविः क्रान्तकर्मा “गृहपतिः गृहपालकः "युवा नित्यतरुणः “त्वं "दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय “बृहद्वयः महदन्नं "दधासि प्रयच्छसीत्यर्थः ।।

स न॒ ईळा॑नया स॒ह दे॒वाँ अ॑ग्ने दुव॒स्युवा॑ ।

चि॒किद्वि॑भान॒वा व॑ह ॥२

सः । न॒ः । ईळा॑नया । स॒ह । दे॒वान् । अ॒ग्ने॒ । दु॒व॒स्युवा॑ ।

चि॒कित् । वि॒भा॒नो॒ इति॑ विऽभानो । आ । व॒ह॒ ॥२

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा ।

चिकित् । विभानो इति विऽभानो । आ । वह ॥२

हे "विभानो विशिष्टदीप्ते "अग्ने "सः त्वं "चिकित् ज्ञाता सन् "नः अस्माकं “दुवस्युवा परिचरणशीलया “ईळानया स्तुवत्या वाचा "सह "देवान् "आ वह ॥

त्वया॑ ह स्विद्यु॒जा व॒यं चोदि॑ष्ठेन यविष्ठ्य ।

अ॒भि ष्मो॒ वाज॑सातये ॥३

त्वया॑ । ह॒ । स्वि॒त् । यु॒जा । व॒यम् । चोदि॑ष्ठेन । य॒वि॒ष्ठ्य॒ ।

अ॒भि । स्म॒ः । वाज॑ऽसातये ॥३

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयम् । चोदिष्ठेन । यविष्ठ्य ।

अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥३

हे "यविष्ठ्य युवतमाग्ने “चोदिष्ठेन अतिशयेन धनानां प्रेरयित्रा “त्वया "युजा “स्वित् "ह सहायेनैव “वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अग्नयो वा “वाजसातये अन्नलाभाय “अभि “ष्मः शत्रूनभिभवेम ॥

औ॒र्व॒भृ॒गु॒वच्छुचि॑मप्नवान॒वदा हु॑वे ।

अ॒ग्निं स॑मु॒द्रवा॑ससं ॥४

औ॒र्व॒भृ॒गु॒ऽवत् । शुचि॑म् । अ॒प्न॒वा॒न॒ऽवत् । आ । हु॒वे॒ ।

अ॒ग्निम् । स॒मु॒द्रऽवा॑ससम् ॥४

और्वभृगुऽवत् । शुचिम् । अप्नवानऽवत् । आ । हुवे ।

अग्निम् । समुद्रऽवाससम् ॥४

“समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं "शुचिं शुद्धम् "अग्निम् “और्वभृगुवत् यथा और्वभृगुः “अप्नवानवत् यथाप्नवानः तथा “आ "हुवे आह्वयाम्यहम् ॥

हु॒वे वात॑स्वनं क॒विं प॒र्जन्य॑क्रंद्यं॒ सहः॑ ।

अ॒ग्निं स॑मु॒द्रवा॑ससं ॥५

हु॒वे । वात॑ऽस्वनम् । क॒विम् । प॒र्जन्य॑ऽक्रन्द्यम् । सहः॑ ।

अ॒ग्निम् । स॒मु॒द्रऽवा॑ससम् ॥५

हुवे । वातऽस्वनम् । कविम् । पर्जन्यऽक्रन्द्यम् । सहः ।

अग्निम् । समुद्रऽवाससम् ॥५

“वातस्वनं वातसदृशध्वनिं "कविं क्रान्तकर्माणं "पर्जन्यक्रन्द्यं पर्जन्यसदृशक्रन्दनं "सहः सहस्विनं वाडवम् "अग्निं "हुवे ह्वयामि । अन्यद्गतम् ॥ ॥ ९ ॥

आ स॒वं स॑वि॒तुर्य॑था॒ भग॑स्येव भु॒जिं हु॑वे ।

अ॒ग्निं स॑मु॒द्रवा॑ससं ॥६

आ । स॒वम् । स॒वि॒तुः । य॒था॒ । भग॑स्यऽइव । भु॒जिम् । हु॒वे॒ ।

अ॒ग्निम् । स॒मु॒द्रऽवा॑ससम् ॥६

आ । सवम् । सवितुः । यथा । भगस्यऽइव । भुजिम् । हुवे ।

अग्निम् । समुद्रऽवाससम् ॥६

“सवितुः प्रेरकस्य देवस्य “सवं यथा प्रसवमिव “भगस्येव “भुजिं भगाख्यस्य देवस्य भोगमिव च "समुद्रवाससम् "अग्निं "हुवे आह्वयामि ॥

अ॒ग्निं वो॑ वृ॒धंत॑मध्व॒राणां॑ पुरू॒तमं॑ ।

अच्छा॒ नप्त्रे॒ सह॑स्वते ॥७

अ॒ग्निम् । व॒: । वृ॒धन्त॑म् । अ॒ध्व॒राणा॑म् । पु॒रु॒ऽतमं॑म् ।

अच्छं॑ । नप्त्रें॑ । सह॑स्वते ॥७

अग्निम् । वः । वृधन्तम् । अध्वराणाम् । पुरुऽतमम् ।

अच्छ । नप्त्रे । सहस्वते ॥७

“अध्वराणाम् अहिंस्यानां बलिनां "नप्त्रे बन्धुं "सहस्वते बलवन्तम्। विभक्तिव्यत्ययः । "वृधन्तं ज्वालाभिर्वर्धमानं "पुरूतमम् अतिशयेन बहुम् "अग्निम् ऋत्विजः “वः यूयम् "अच्छ अभिगच्छत ॥

अ॒यं यथा॑ न आ॒भुव॒त्त्वष्टा॑ रू॒पेव॒ तक्ष्या॑ ।

अ॒स्य क्रत्वा॒ यश॑स्वतः ॥८

अ॒यम् । यथा॑ । न॒: । आ॒ऽभुव॑त् । त्वष्टा॑ । रू॒पाऽइं॑व । तक्ष्या॑ ।

अ॒स्य । क्रत्वा॑ । यश॑स्वतः ॥८

अयम् । यथा । नः । आऽभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽइव । तक्ष्या ।

अस्य । क्रत्वा । यशस्वतः ॥८

"अयम् अग्निः "नः अस्मान् “तक्ष्या विकर्तव्यानि "रूपेव “त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव "यथा येन प्रकारेण "आभुवत् आभवति तथैनमग्निमभिगच्छतेत्यर्थः । किंच वयम् "अस्य अग्नेः "क्रत्वा प्रज्ञानेन युक्ताः "यशस्वतः यशस्वन्तो भवामेति शेषः ॥

अ॒यं विश्वा॑ अ॒भि श्रियो॒ऽग्निर्दे॒वेषु॑ पत्यते ।

आ वाजै॒रुप॑ नो गमत् ॥९

अ॒यम् । विश्वा॑: । अ॒भि । श्रिय॑: । अ॒ग्निः । दे॒वेषु॑ । प॒त्य॒ते॒ ।

आ । वाजै॑: । उप॑ । न॒: । ग॒म॒त् ॥९

अयम् । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते ।

आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥९

मनुष्याणां "विश्वाः सर्वाः "श्रियः संपदः "देवेषु देवानां मध्ये यः "अयम् "अग्निः “अभि “पत्यते अभिगच्छति सोऽग्निः "नः अस्मानपि "वाजैः अन्नैः “उप “आ “गमत् उपागच्छतु ॥

विश्वे॑षामि॒ह स्तु॑हि॒ होतॄ॑णां य॒शस्त॑मं ।

अ॒ग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्व्यं ॥१०

विश्वे॑षाम् । इ॒ह । स्तु॒हि॒ । होतॄ॑णाम् । य॒शःऽत॑मम् ।

अ॒ग्निम् । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्व्यम् ॥१०

विश्वेषाम् । इह । स्तुहि । होतॄणाम् । यशःऽतमम् ।

अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्व्यम् ॥१०

"विश्वेषां सर्वेषां होतॄणां मध्ये "यशस्तमं यशस्वितमं "यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यम् "अग्निम् "इह अस्मदीये यज्ञे हे स्तोतः "स्तुहि ॥ ॥ १० ॥

शी॒रं पा॑व॒कशो॑चिषं॒ ज्येष्ठो॒ यो दमे॒ष्वा ।

दी॒दाय॑ दीर्घ॒श्रुत्त॑मः ॥११

शी॒रम् । पा॒व॒कऽशो॑चिषम् । ज्येष्ठः॑ । यः । दमे॑षु । आ ।

दी॒दाय॑ । दी॒र्घ॒श्रु॒त्ऽत॑मः ॥११

शीरम् । पावकऽशोचिषम् । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ ।

दीदाय । दीर्घश्रुत्ऽतमः ॥११

“ज्येष्ठः देवानां मुख्यः "दीर्घश्रुत्तमः अतिशयेन विद्वान् अग्निः "दमेषु यज्वनां गृहेषु “आ "दीदाय अदीप्यते । तं "शीरम् अनुशायिनम् । तथा च यास्कः-’ अनुशायिनमिति वाशिनमिति वा' (निरु. ४. १४) इति । "पावकशोचिषं पावकदीप्तिं स्तुहीत्यर्थः ॥

तमर्वं॑तं॒ न सा॑न॒सिं गृ॑णी॒हि वि॑प्र शु॒ष्मिणं॑ ।

मि॒त्रं न या॑त॒यज्ज॑नं ॥१२

तम् । अर्व॑न्तम् । न । सा॒न॒सिम् । गृ॒णी॒हि । वि॒प्र॒ । शु॒ष्मिण॑म् ।

मि॒त्रम् । न । या॒त॒यत्ऽज॑नम् ॥१२

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणम् ।

मित्रम् । न । यातयत्ऽजनम् ॥१२

हे "विप्र मेधाविन् स्तोतः "अर्वन्तं "न अश्वमिव "सानसिं संभजनीयं "शुष्मिणं बलिनं “मित्रं "न सखायमिव "यातयज्जनं हतशत्रुजनं “तम् अग्निं "गृणीहि स्तुहि ॥

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिरो॒ देदि॑शतीर्हवि॒ष्कृतः॑ ।

वा॒योरनी॑के अस्थिरन् ॥१३

उप॑ । त्वा॒ । जा॒मयः॑ । गिरः॑ । देदि॑शतीः । ह॒विः॒ऽकृतः॑ ।

वा॒योः । अनी॑के । अ॒स्थि॒र॒न् ॥१३

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविःऽकृतः ।

वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥१३

हे अग्ने "हविष्कृतः यजमानार्थं "गिरः स्तुतयः “जामयः स्वसार इव "देदिशतीः तव गुणान् दिशन्त्यः "त्वा त्वामुपतिष्ठन्ते । "वायोरनीके समीपे त्वां समेधयन्त्यः "अस्थिरन् अतिष्ठंश्च ॥

यस्य॑ त्रि॒धात्ववृ॑तं ब॒र्हिस्त॒स्थावसं॑दिनं ।

आप॑श्चि॒न्नि द॑धा प॒दं ॥१४

यस्य॑ । त्रि॒ऽधातु॑ । अवृ॑तम् । ब॒र्हिः । त॒स्थौ । अस॑म्ऽदिनम् ।

आपः॑ । चि॒त् । नि । द॒ध॒ । प॒दम् ॥१४

यस्य । त्रिऽधातु । अवृतम् । बर्हिः । तस्थौ । असम्ऽदिनम् ।

आपः । चित् । नि । दध । पदम् ॥१४

"यस्य अग्नेः "त्रिधातु त्रिः “अवृतम् अनावृतं च "असंदिनम् अबद्धं च । स्तरणकाले हि बर्हिरबद्धं भवति । बर्हिस्तस्थौ आसनार्थं तिष्ठति तस्मिन्नग्नौ “आपश्चित् आपोऽपि “पदं “नि “दध निदधति । अन्तरिक्ष्या माध्यमिके पदं निदधतीत्यर्थः ॥

प॒दं दे॒वस्य॑ मी॒ळ्हुषोऽना॑धृष्टाभिरू॒तिभिः॑ ।

भ॒द्रा सूर्य॑ इवोप॒दृक् ॥१५

प॒दम् । दे॒वस्य॑ । मी॒ळ्हुषः॑ । अना॑धृष्टाभिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

भ॒द्रा । सूर्यः॑ऽइव । उ॒प॒ऽदृक् ॥१५

पदम् । देवस्य । मीळ्हुषः । अनाधृष्टाभिः । ऊतिऽभिः ।

भद्रा । सूर्यःऽइव । उपऽदृक् ॥१५

“मीळ्हुषः कामानां सेक्तुः "देवस्य द्योतमानस्याग्नेः "पदं स्थानम् "अनाधृष्टाभिः शत्रुभिः अनाधृष्टाभिः “ऊतिभिः रक्षाभिर्भजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्य "उपदृक् उपदृष्टिरपि "सूर्यइव यथा सूर्यस्तद्वत् 'भद्रा मनुष्यैर्भजनीया भवति ॥ ॥ ११ ॥

अग्ने॑ घृ॒तस्य॑ धी॒तिभि॑स्तेपा॒नो दे॑व शो॒चिषा॑ ।

आ दे॒वान्व॑क्षि॒ यक्षि॑ च ॥१६

अग्ने॑ । घृ॒तस्य॑ । धी॒तिऽभिः॑ । ते॒पा॒नः । दे॒व॒ । शो॒चिषा॑ ।

आ । दे॒वान् । व॒क्षि॒ । यक्षि॑ । च॒ ॥१६

अग्ने । घृतस्य । धीतिऽभिः । तेपानः । देव । शोचिषा ।

आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥१६

हे "देव द्योतमान "अग्ने “घृतस्य दीप्तिसाधनस्याज्यस्य “धीतिभिः निधानैः “तेपानः तपन् "शोचिषा ज्वालया "देवान् प्रति "आ “वक्षि आवह "यक्षि यज "च ॥

तं त्वा॑जनंत मा॒तरः॑ क॒विं दे॒वासो॑ अंगिरः ।

ह॒व्य॒वाह॒मम॑र्त्यं ॥१७

तम् । त्वा॒ । अ॒ज॒न॒न्त॒ । मा॒तरः॑ । क॒विम् । दे॒वासः॑ । अ॒ङ्गि॒रः॒ ।

ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । अम॑र्त्यम् ॥१७

तम् । त्वा । अजनन्त । मातरः । कविम् । देवासः । अङ्गिरः ।

हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् ॥१७

हे "अङ्गिरः अग्ने "कविं क्रान्तकर्माणम् "अमर्त्यं मरणरहितं "हव्यवाहं हविषां वोढारं "तं प्रसिद्धं "त्वा त्वां "देवासः देवाः "मातरः इव "अजनन्त जनयन्ति ।

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्ने दूतं वरेण्यं ।

हव्यवाहं नि षेदिरे ॥१८

प्रऽचेतसम् । त्वा । कवे । अग्ने । दूतम् । वरेण्यम् ।

हव्यऽवाहम् । नि । सेदिरे ॥१८

प्रऽचेतसम् । त्वा । कवे । अग्ने । दूतम् । वरेण्यम् ।

हव्यऽवाहम् । नि । सेदिरे ॥१८

हे "कवे क्रान्तकर्मन् "अग्ने "प्रचेतसं प्रकृष्टबुद्धिं "वरेण्यं वरणीयं "दूतं देवानां "हव्यवाहं हविषां वोढारं "त्वा त्वां "नि "षेदिरे देवा निषीदन्ति ।

नहि मे अस्त्यघ्न्या न स्वधितिर्वनन्वति ।

अथैतादृग्भरामि ते ॥१९

नहि । मे । अस्ति । अघ्न्या । न । स्वऽधितिः । वनन्ऽवति ।

अथ । एतादृक् । भरामि । ते ॥१९

नहि । मे । अस्ति । अघ्न्या । न । स्वऽधितिः । वनन्ऽवति ।

अथ । एतादृक् । भरामि । ते ॥१९

हे अग्ने "मे मम भार्गवस्य प्रयोगस्यर्षेः "अघ्न्या गौः । 'अघ्न्या उस्रा' इति गोनामसु पाठात् । "नहि "अस्ति न विद्यते यस्याः पयसा आज्येन च त्वां यजेय। किंच "स्वधितिः नहि "वनन्वति काष्ठानि हन्ति यैः काष्ठैस्त्वां समिन्धीय' । "अथैतादृक् अग्निहोत्रार्थं पयसो दोग्ध्रीं गाम् इन्धनसाधनानि काष्ठानि चैतत्सर्वं "ते तुभ्यमहं "भरामि ॥

यदग्ने कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि ।

ता जुषस्व यविष्ठ्य ॥२०

यत् । अग्ने । कानि । कानि । चित् । आ । ते । दारूणि । दध्मसि ।

ता । जु॒ष॒स्व॒ । य॒वि॒ष्ठ्य॒ ॥२०

यत् । अग्ने । कानि । कानि । चित् । आ । ते । दारूणि । दध्मसि ।

ता । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥२०

पूर्वस्यामृच्युक्तस्यैवार्थस्य विवरणमत्र । हे “यविष्ठ्य युवतम "अग्ने तुभ्यं "यत् यदा "कानि “कानि “चित यानि कान्यपि "दारूणि काष्ठानि “आ “दध्मसि आधारयामि तदा “ता तानि अपरशुवृक्णान्यपि "जुषस्व सेवस्व । तथा च यजुर्ब्राह्मणं- न ह स्म वै पुराग्निरपरशुवृक्णं दहति तदस्मै प्रयोग एवर्षिरस्वदयद्यदग्ने यानि कानि चेति समिधमा दधात्यपरशुवृक्णमेवास्मै स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते' (तै. सं. ५. १. १०. १) इति ॥

यदत्त्युं॑प॒जिह्वि॑का॒ यद्व॒म्रो अ॑ति॒सर्प॑ति ।

सर्वं॒ तद॑स्तु ते घृ॒तं ॥२१

यत् । अत्ति॑ । उ॒प॒ऽजिह्वि॑का । यत् । व॒म्रः । अ॒ति॒ऽसर्प॑ति ।

सर्व॑म् । तत् । अ॒स्तु॒ । ते॒ । घृ॒तम् ॥२१

यत् । अत्ति । उपऽजिह्विका । यत् । वम्रः । अतिऽसर्पति ।

सर्वम् । तत् । अस्तु । ते । घृतम् ॥२१

हे अग्ने “यत् काष्ठादिकम् "उपजिह्विका । उपजिघ्रतीत्युपजिह्विका' । "अत्ति भक्षयति । यत् च काष्ठादिकं “वम्रः । वमत्युदकमिति वम्रः । उपजिह्विकावम्रशब्दौ यद्यपि पर्यायौ तथापि पृथगुपादानात् वम्रशब्दस्तद्विशेषे पर्यवस्यति । सोऽपि “अतिसर्पति अतिगच्छति । "तत् सर्वं "ते तव “घृतं घृतसदृशम् "अस्तु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

अ॒ग्निमिं॑धा॑नो॒ मन॑सा॒ धियं॑ सचेत॒ मर्त्यः॑ ।

अ॒ग्निमी॑धे वि॒वस्व॑भिः ॥२२

अ॒ग्निम् । इन्धा॑नः । मन॑सा । धिय॑म् । स॒चे॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

अ॒ग्निम् । ई॒धे॒ । वि॒वस्व॑ऽभिः ॥२२

अग्निम् । इन्धानः । मनसा । धियम् । सचेत । मर्त्यः ।

अग्निम् । ईधे । विवस्वऽभिः ॥२२

“मर्त्यः मनुष्यः "अग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् "मनसा एव श्रद्दधानः "धियं कर्म "सचेत काले भजेत । "विवस्वभिः ऋत्विग्भिश्च “अग्निम् एव “ईधे प्रज्वलयति ॥ ॥ १२ ॥

टिप्पणी

८.१०२.१३ उप त्वा जामयो गिरः इति

बृहस्पतेर्बलभिदौ (https://sa.wikisource.org/s/20is)

वारवन्तीयम् (https://sa.wikisource.org/s/2juj)

मण्डल ८

ऋग्वेदः सूक्तं ८.१०३

ऋग्वेदः - मण्डल ८
← सूक्तं ८.१०२ सूक्तं ८.१०३ सूक्तं ९.१ →
सौभरिः काण्वः।

दे. अग्निः, १४ अग्नामरुतः। बृहती, ५ विराड्रूपा, ७, ९,११, १३ सतोबृहती, ८, १२ ककुप्, १० ह्रसीयसी, १४ अनुष्टुप्।

अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन्व्रतान्यादधुः ।

उपो षु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नक्षन्त नो गिरः ॥१॥

प्र दैवोदासो अग्निर्देवाँ अच्छा न मज्मना ।

अनु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य सानवि ॥२॥

यस्माद्रेजन्त कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसां मेधसाताविव त्मनाग्निं धीभिः सपर्यत ॥३॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणम् ॥४॥

स दृळ्हे चिदभि तृणत्ति वाजमर्वता स धत्ते अक्षिति श्रवः ।

त्वे देवत्रा सदा पुरूवसो विश्वा वामानि धीमहि ॥५॥

यो विश्वा दयते वसु होता मन्द्रो जनानाम् ।

मधोर्न पात्रा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यन्त्यग्नये ॥६॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मृज्यन्ते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विश्पते पर्षि राधो मघोनाम् ॥७॥

प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्ने बृहते शुक्रशोचिषे ।

उपस्तुतासो अग्नये ॥८॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युम्न्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥९॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुह्यासावातिथिम् ।

अग्निं रथानां यमम् ॥१०॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥११॥

मा नो हृणीतामतिथिर्वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः ।

यः सुहोता स्वध्वरः ॥१२॥

मो ते रिषन्ये अच्छोक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिश्चिदेवैः ।

कीरिश्चिद्धि त्वामीट्टे दूत्याय रातहव्यः स्वध्वरः ॥१३॥

आग्ने याहि मरुत्सखा रुद्रेभिः सोमपीतये ।

सोभर्या उप सुष्टुतिं मादयस्व स्वर्णरे ॥१४॥

सायणभाष्यम्

‘ अदर्शि' इति चतुर्दशर्च दशमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षम् । अत्रानुक्रम्यते–’ अदर्शि षळूना सोभरिर्बार्हतं पञ्चम्याद्ययुजः सतोबृहत्योऽष्टम्यादियुजः ककुब्गायत्री ककुबनुष्टुबन्त्याग्निमारुती इति । पञ्चमीसप्तमीनवम्येकादशीत्रयोदश्यः पञ्च सतोबृहत्यः । अष्टमीद्वादश्यौ ककुभौ दशमी गायत्री चतुर्दश्यनुष्टुप् । शिष्टा बृहत्यः । ‘आग्नेयं तु ' इत्युक्तत्वादग्निर्देवता । अन्त्यायास्त्वग्निर्मरुतश्च । प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ बार्हते छन्दस्यादितः सप्तर्चः । सूत्रितं च – अदर्शि गातुवित्तम इति सप्तेति बार्हतम्' (आश्व. श्रौ. ४. १३)। आभिप्लविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणस्य ‘प्र मंहिष्ठाय' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च--- प्र

मंहिष्ठाय गायत प्र सो अग्ने तवोतिभिः ' (आश्व. श्रौ. ७. ८) इति । अध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्मण्डलान्त्यहोमे ' आग्ने याहि' इत्येषा । सूत्रितं च---' मा चिदाग्ने याहि मरुत्सखा यत्ते राजन्नग्ने' (आश्व. गृ. ३. ५, ७) इति ॥

अदर्॑शि गातु॒वित्त॑मो॒ यस्मि॑न्व्र॒तान्या॑द॒धुः ।

उपो॑ षु जा॒तमार्य॑स्य॒ वर्ध॑नम॒ग्निं न॑क्षंत नो॒ गिर॑ः ॥१

अदर्॑शि । गा॒तु॒वित्ऽत॑मः । यस्मि॑न् । व्र॒तानि॑ । आ॒ऽद॒धुः ।

उपो॒ इति॑ । सु । जा॒तम् । आर्य॑स्य । वर्ध॑नम् । अ॒ग्निम् । न॒क्ष॒न्त॒ । न॒ः । गिर॑ः ॥१

अदर्शि । गातुवित्ऽतमः । यस्मिन् । व्रतानि । आऽदधुः ।

उपो इति । सु । जातम् । आर्यस्य । वर्धनम् । अग्निम् । नक्षन्त । नः । गिरः ॥१

"यस्मिन् अग्नौ "व्रतानि कर्माणि “आदधुः यजमाना आदधन् "गातुवित्तमः अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता सोऽग्निः "अदर्शि प्रादुरभूत् । किंच "सु "जातं सम्यक् प्रादुर्भूतम् अस्य “आर्यस्य उत्तमवर्णस्य “वर्धनं वर्धयितारम् "अग्निं "नः अस्माकं "गिरः स्तुतिरूपा वाचः "उपो “नक्षन्त उपगच्छन्त्येव ।। " नक्ष गतौ ' इति धातुः ॥

प्र दैवो॑दासो अ॒ग्निर्दे॒वाँ अच्छा॒ न म॒ज्मना॑ ।

अनु॑ मा॒तरं॑ पृथि॒वीं वि वा॑वृते त॒स्थौ नाक॑स्य॒ सान॑वि ॥२

प्र । दैव॑ःऽदासः । अ॒ग्निः । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । म॒ज्मना॑ ।

अनु॑ । मा॒तर॑म् । पृ॒थि॒वीम् । वि । व॒वृ॒ते॒ । त॒स्थौ । नाक॑स्य । सान॑वि ॥२

प्र । दैवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अच्छ । न । मज्मना ।

अनु । मातरम् । पृथिवीम् । वि । ववृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥२

“दैवोदासः दिवोदासेनाहूयमानः "अग्निः "मातरम् । सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात् पृथिवी माता । तां "पृथिवीम् “अच्छ प्रति “देवान् तस्य दिवोदासस्य यज्ञे देवान् “अनु प्रति हविर्वोढुं "न “प्र “वि “वावृते । यस्मादेनमग्निं दिवोदासः “मज्मना बलेन आजुहाव तस्मादयमग्निः “नाकस्य स्वर्गस्य "सानवि समुच्छ्रिते देशे स्वायतन एव "तस्थौ अतिष्ठत् ॥

यस्मा॒द्रेज॑ंत कृ॒ष्टय॑श्च॒र्कृत्या॑नि कृण्व॒तः ।

स॒ह॒स्र॒सां मे॒धसा॑ताविव॒ त्मना॒ग्निं धी॒भिः स॑पर्यत ॥३

यस्मा॑त् । रेज॑न्त । कृ॒ष्टयः॑ । च॒र्कृत्या॑नि । कृ॒ण्व॒तः ।

स॒ह॒स्र॒ऽसाम् । मे॒धसा॑तौऽइव । त्मना॑ । अ॒ग्निम् । धी॒भिः । स॒प॒र्य॒त ॥३

यस्मात् । रेजन्त । कृष्टयः । चर्कृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रऽसाम् । मेधसातौऽइव । त्मना । अग्निम् । धीभिः । सपर्यत ॥३

"यस्मात् कारणात् "चर्कृत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि "कृण्वतः कुर्वाणात् मनुष्यात् "कृष्टयः इतरे मनुष्याः "रेजन्ते कम्पन्ते तस्मादिदानीं हे जनाः यूयं "सहस्रसां गवां धनानां च सहस्रस्य दातारम् "अग्निं "मेधसातौ यज्ञे "धीभिः कर्तव्यैः कर्मभिः "त्मना आत्मनैव "सपर्यत परिचरत ॥

प्र यं रा॒ये निनी॑षसि॒ मर्तो॒ यस्ते॑ वसो॒ दाश॑त् ।

स वी॒रं ध॑त्ते अग्न उक्थश॒ंसिन॒ं त्मना॑ सहस्रपो॒षिण॑ं ॥४

प्र । यम् । रा॒ये । निनी॑षसि । मर्तः॑ । यः । ते॒ । व॒सो॒ इति॑ । दाश॑त् ।

सः । वी॒रम् । ध॒त्ते॒ । अ॒ग्ने॒ । उ॒क्थ॒ऽश॒ंसिन॑म् । त्मना॑ । स॒ह॒स्र॒ऽपो॒षिण॑म् ॥४

प्र । यम् । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।

सः । वीरम् । धत्ते । अग्ने । उक्थऽशंसिनम् । त्मना । सहस्रऽपोषिणम् ॥४

हे "वसो वासक "अग्ने त्वं "यं तव स्तोतारं "राये धनार्थं "प्र "निनीषसि प्रणेतुमिच्छसि "यः च "मर्तः मनुष्यः "ते तुभ्यं "दाशत् हवींषि प्रयच्छति "सः मनुष्यः "उक्थशंसिनम् उक्थानां शंसितारं "त्मना आत्मनैव सहस्रपोषिर्ण बहुधनं "वीरं पुत्रं "धत्ते धारयति ॥

स दृ॒ळ्हे चि॑द॒भि तृ॑णत्ति॒ वाज॒मर्व॑ता॒ स ध॑त्ते॒ अक्षि॑ति॒ श्रवः॑ ।

त्वे दे॑व॒त्रा सदा॑ पुरूवसो॒ विश्वा॑ वा॒मानि॑ धीमहि ॥५

सः । दृ॒ळ्हे । चि॒त् । अ॒भि । तृ॒ण॒त्ति॒ । वाज॑म् । अर्व॑ता । सः । ध॒त्ते॒ । अक्षि॑ति । श्रवः॑ ।

त्वे इति॑ । दे॒व॒ऽत्रा । सदा॑ । पु॒रु॒व॒सो॒ इति॑ पुरुऽवसो । विश्वा॑ । वा॒मानि॑ । धी॒म॒हि॒ ॥५

सः । दृळ्हे । चित् । अभि । तृणत्ति । वाजम् । अर्वता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।

त्वे इति । देवऽत्रा । सदा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥५

हे "पुरूवसो बहुधनाग्ने यस्तुभ्यं हवींषि प्रयच्छति "सः यजमानः "दृळ्हे "चित् दृढेऽपि शत्रुपुरे स्थितं "वाजम् अन्नम् "अर्वता अश्वेन "अभि "तृणत्ति हिनस्ति । तथा "सः यजमानः "अक्षिति अक्षीणं "श्रवः अन्नं "धत्ते धारयति । तथा च सति तुभ्यं हविषां प्रदातारो

वयमपि "देवत्रा देवे “त्वे त्वयि स्थिताः "विश्वा सर्वाणि "वामानि वननीयानि धनानि "सदा सर्वदा “धीमहि धारयाम ॥ ॥ १३ ॥

यो विश्वा॒ दय॑ते॒ वसु॒ होता॑ म॒ंद्रो जना॑नां ।

मधो॒र्न पात्रा॑ प्रथ॒मान्य॑स्मै॒ प्र स्तोमा॑ यं॑त्य॒ग्नये॑ ॥६

यः । विश्वा॑ । दय॑ते । वसु॑ । होता॑ । म॒न्द्रः । जना॑नाम् ।

मधोः॑ । न । पात्रा॑ । प्र॒थ॒मानि॑ । अ॒स्मै॒ । प्र । स्तोमाः॑ । य॒न्ति॒ । अ॒ग्नये॑ ॥६

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मन्द्रः । जनानाम् ।

मधोः । न । पात्रा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्ति । अग्नये ॥६

“होता देवानामाह्वाता "मन्द्रः मोदमानः "यः अग्निः "विश्वा सर्वाणि "वसु वसूनि धनानि “जनानां जनेभ्यः "दयते प्रयच्छति तस्मै “अस्मै “अग्नये "मधोर्न मदकरस्य सोमस्येव "प्रथमानि मुख्यानि पात्राणि “स्तोमाः “प्र “यन्ति प्रगच्छन्ति ।।

अश्वं॒ न गी॒र्भी र॒थ्यं॑ सु॒दान॑वो मर्मृ॒ज्यंते॑ देव॒यवः॑ ।

उ॒भे तो॒के तन॑ये दस्म विश्पते॒ पर्षि॒ राधो॑ म॒घोनां॑ ॥७

अश्व॑म् । न । गीः॒ऽभिः । र॒थ्य॑म् । सु॒ऽदान॑वः । म॒र्मृ॒ज्यन्ते॑ । दे॒व॒ऽयवः॑ ।

उ॒भे इति॑ । तो॒के इति॑ । तन॑ये । द॒स्म॒ । वि॒श्प॒ते॒ । पर्षि॑ । राधः॑ । म॒घोना॑म् ॥७

अश्वम् । न । गीःऽभिः । रथ्यम् । सुऽदानवः । मर्मृज्यन्ते । देवऽयवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विश्पते । पर्षि । राधः । मघोनाम् ॥७

हे "दस्म दर्शनीय विश्पते विशां पतेऽग्ने यं त्वां "सुदानवः शोभनदानाः "देवयवः देवानात्मन इच्छन्तो यजमानाः “रथ्यं रथस्य वोढारम् "अश्वं “न अश्वमिव “गीर्भिः स्तुतिभिः “मर्मृज्यन्ते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां “तोके पुत्रे "तनये पौत्रे च "उभे उभयस्मिन् "मघोनां धनवतां “रायः धनं "पर्षि प्रयच्छ ।

प्र मंहि॑ष्ठाय गायत ऋ॒ताव्ने॑ बृह॒ते शु॒क्रशो॑चिषे ।

उप॑स्तुतासो अ॒ग्नये॑ ॥८

प्र । मंहि॑ष्ठाय । गा॒य॒त॒ । ऋ॒तऽव्ने॑ । बृ॒ह॒ते । शु॒क्रऽशो॑चिषे ।

उप॑ऽस्तुतासः । अ॒ग्नये॑ ॥८

प्र । मंहिष्ठाय । गायत । ऋतऽव्ने । बृहते । शुक्रऽशोचिषे ।

उपऽस्तुतासः । अग्नये ॥८

हे यूयम् "उपस्तुतासः उपस्तोतारः "मंहिष्ठाय दातृतमाय “ऋताव्ने यज्ञवते सत्यवते वा “बृहते महते “शुक्रशोचिषे दीप्ततेजसे “अग्नये “प्र “गायत स्तोत्रं पठत ॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युम्न्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥९

आ । वंसते । मघऽवा । वीरऽवत् । यशः । सम्ऽइद्धः । द्युम्नी । आऽहुतः ।

कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजेभिः । आऽगमत् ॥९

आ । वंसते । मघऽवा । वीरऽवत् । यशः । सम्ऽइद्धः । द्युम्नी । आऽहुतः ।

कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजेभिः । आऽगमत् ॥९

मघवा धनवान् “द्युम्नी अन्नवान् यशस्वी वा । तथा च यास्कः---‘द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा' (निरु. ५. ५) इति । “यशः यशस्करमन्नम् “आ “वंसते यजमानेभ्य आ प्रयच्छति। "अस्य अग्नेः "नवीयसी नवतरा "सुमतिः अनुग्रहबुद्धिः "नः अस्मान् “अच्छ' प्रति “वाजेभिः अन्नैः सह “कुवित् बहुवारम्'। 'सलिलं कुवित्' इति बहुनामसु पाठात् । "आगमत् आगच्छतु॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुह्यासावातिथिं ।

अग्निं रथानां यमं ॥१०

प्रेष्ठम् । ऊं इतिं । प्रियाणाम् । स्तुहि । आसाव । अतिथिम् ।

अग्निम् । रथानाम् । यमम् ॥१०

प्रेष्ठम् । ऊं इति । प्रियाणाम् । स्तुहि । आसाव । अतिथिम् ।

अग्निम् । रथानाम् । यमम् ॥१०

हे "आसाव स्तोतः "प्रियाणां "प्रेष्ठं प्रियतमम् "अतिथिम् अभ्यागतं “रथानां “यमं यन्तारम् “अग्निम् एव "स्तुहि ॥ ॥ १४ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥११

उत्ऽइंता । यः । निऽदिंता । वेदिंता । वसुं । आ । यज्ञियः । ववर्तति ।

दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजम् । सिसांसतः ॥११

उत्ऽइता । यः । निऽदिता । वेदिता । वसु । आ । यज्ञियः । ववर्तति ।

दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजम् । सिसासतः ॥११

“वेदिता वेत्ता "यज्ञियः यज्ञार्हः “यः अग्निः "उदिता उदितान्युद्गतानि “निदिता निदितानि श्रुतानि च “वसु वसूनि धनानि “आ “ववर्तति आवर्तयति। “धिया कर्मणा “वाजं संग्राम "सिषासतः संभक्तुमिच्छतः "यस्य चाग्नेर्ज्वालाः “प्रवणे "नोर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्य तरङ्गा इव “दुष्टराः तर्तुमशक्याः । तमग्निं हे स्तोतः स्तुहीत्यर्थः ॥

मा नों हृणीतामतिंथिर्वसुंरग्निः पुंरुप्रशस्त एषः ।

यः सुहोतां स्वध्वरः ॥१२

मा । नः । हृणीताम् । अतिंथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः ।

यः । सुऽहोतां । सुऽअध्वरः ॥१२

मा । नः । हृणीताम् । अतिथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः ।

यः । सुऽहोता । सुऽअध्वरः ॥१२

“वसुः वासकः “अतिथिः अतिथिवत् प्रियः “पुरुप्रशस्तः बहुभिः स्तुतः "सुहोता सुष्ठु देवानामाह्वाता "स्वध्वरः सुयज्ञश्च "यः “अग्निः सः "एषः अग्निः "नः अस्मभ्यं "मा “हृणीतां केनापि न रुध्यताम् । केनाप्यनवरुद्धः सन् अग्निः अस्मभ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

मो ते रिंषन्ये अच्छोंक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिंश्चिदेवैः ।

कीरिश्चिद्धि त्वामीट्टें दूत्यांय रातहंव्यः स्वध्वरः ॥१३

मो इतिं । ते । रिषन् । ये । अच्छोंक्तिऽभिः । वसो इतिं । अग्नें । केभिः । चित् । एवैः ।

कीरिः । चित् । हि । त्वाम् । ईट्टें । दूत्यांय । रातऽहंव्यः । सुऽअध्वरः ॥१३

मो इति । ते । रिषन् । ये । अच्छोक्तिऽभिः । वसो इति । अग्ने । केभिः । चित् । एवैः ।

कीरिः । चित् । हि । त्वाम् । ईट्टे । दूत्याय । रातऽहव्यः । सुऽअध्वरः ॥१३

हे वसो वासक “अग्ने त्वां ये मनुष्याः”अच्छोक्तिभिः अभिष्टुतिभिः "केभिः कैः सुखकरैः “एवैः "चित् अभिगमनैरपि ते स्तोतारः "मो “रिषन् मैव हिंसन्ताम् । रातहव्यः दत्तहविष्कः “कीरिश्चित् स्तोतापि “दूत्याय हविर्वहनादिलक्षणीय दूतकर्मणे “त्वामी “हि स्तौति

खलु ॥

आग्नें याहि म॒रुत्सं॑खा रु॒द्रेभि॒: सोमं॑पीतये ।

सोभ॑र्या॒ उप॑ सुष्टु॒तिं मा॒दयं॑स्व॒ स्व॑र्णरे ॥१४

आ । अ॒ग्ने॒ । या॒हि॒ । म॒रुत्ऽसं॑खा । रु॒द्रेभिः॑ । सोमं॑ऽपीतये ।

सोभ॑र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तु॒तिम् । मा॒दयं॑स्व । स्वः॑ऽनरे ॥१४

आ । अग्ने । याहि । मरुत्ऽसखा । रुद्रेभिः । सोमऽपीतये ।

सोभर्याः । उप । सुऽस्तुतिम् । मादयस्व । स्वःऽनरे ॥१४

हे "अग्ने “मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं "स्वर्णरे अस्माकं यजनलक्षणे कर्मणि "सोमपीतये सोमपानाय "रुद्रेभिः रुदैर्मरुद्भिः सह “आ "याहि आगच्छ । "सोभर्याः सोभरेर्मम "सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपागच्छ । "मादयस्व । स्तुतिं श्रुत्वा सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥ ॥ १५ ॥

टिप्पणी

८.१०३.१ अदर्शि गातुवित्तमो इति

अग्निर्वैश्वानरः (https://sa.wikisource.org/s/2hli)

८.१०३.५ स दृळ्हे चिदभि तृणत्ति इति

विश्वा वामानि धीमहि (इधीमहि) - एनं चत्वारि वामानि गच्छन्ति निष्कः कंसो अश्वतरो हस्ती। अधिपतिर् स्वानां चान्येषा च य एवं वेद ॥ - पैप्पलाद संहिता ११.१६.१३ (https://sa.wikisource.org/s/r11) (१२.६.१३)

८.१०३.८ प्र मंहिष्ठाय गायत इति

प्रमंहिष्ठीयम् (https://sa.wikisource.org/s/1z65)

मण्डल ८